

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 75 (4)

Кіровоград – 2008

**ББК 83.34 УКР 6
Н 34**

Наукові записки. – Випуск 75 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 364 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – граматики, дериватології, ономастики, когнітивної літвістики, лінгвістики тексту, перекладу та ін.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 18 від 25.02.2008 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Паращук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Олег Поляруш	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, доцент.
11. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор.
12. Інна Демешко	– кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар).

ISBN 966-8089-24-3

© Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2008

РОЗДІЛ 4. КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТОСФЕРИ СПРАВЕДЛИВІСТЬ В УНІВЕРСАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Наталя КРАВЧЕНКО (Київ, Україна)

Статтю присвячено комплексному аналізу концептосфери абстрактного поняття «справедливість» як прототипа універсальних моральних категорій. Результати науково-теоретичної категоризації концепту «справедливість» у філософських текстах порівнюються із його словниковими дефініціями з метою визначення усталених понять та синонімічних рядів, що віддзеркалюють стереотипні загальнокультурні уявлення про справедливість.

The article is dedicated to the complex analysis of the conceptual sphere of the abstract concept of justice as a prototypical model of the universal moral categories. The results of the scientific-theoretical categorization of the justice concept in the philosophic texts are compared with the lexicographic definitions of justice revealing the steady notions and synonymic series which represent the stereotypic general-cultural ideas of the justice.

Когнітологічним напрямом сучасної лінгвістики активно досліджуються категорії, що позначають взаємопов'язані структури репрезентації знань та уявлень: концепт, концепт-прототип, концептосфера, концептосистема, концептуальна та мовна картини світу, концептуальний простір тексту. Концептуальна система визначається лінгвістами як система концептів у свідомості людини, яка відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини [11: 261]. Загальне відображення у свідомості «інтегрованої людиною світу» [11: 259], що лежить в основі світогляду людини, усвідомлюється у лінгвістиці як концептуальна картина світу. З концептосистемами й картиною світу комунікантів скоординовані *концептосфери* [6: 280-287] як системи концептів, організовані у поля з ядром та периферією, що утворюють складні ієрархічні взаємозв'язки та взаємозалежності.

Наскільки нам відомо, концептосфера *справедливість* не була об'єктом окремих лінгвістичних досліджень, що зумовлює певну актуальність запропонованої статті.

Концептосфера *справедливість* сформована уявленнями про справедливість, зафіксованими в текстах різних епох, культурних традицій і жанрів, віддзеркалюючи «загальнолюдську» орієнтацію даного поняття. Концепти ядерної, центральної та периферійної частин концептосфери *справедливість* інтегрують власні концептосфери у вигляді сукупностей ціннісних смислів, що є концептуально значущими для уявлень про справедливість і визначаються мовною діяльністю комунікантів залежно від конкретних просторово-часових, соціокультурних, етичних та інших параметрів спілкування. Засіб структурування концептосфери *справедливість*, виділення центральних і периферійних елементів певною мірою визначає відмінності між філософськими, філософсько-правовими, етичними та природно-правовими концепціями, почасти зумовлюючи міждисциплінарну наукову парадигму та культурну семіосферу. Ядерна і центральна частини концептосфери *справедливість* заповнюються концептами (з концептосферами), що інтегрують певний інваріантний мінімум загальнолюдських цінностей. Периферійні концепти / концептосфери відбивають особливості концептуалізації (динамізації) поняття *справедливість* соціокультурними семіосферами та науковими теоріями, співвідносячись із засобами осмислення справедливості в різноманітних «картинах світу».

Реконструкція елементів концептосфери спирається на вербальний рівень текстів і здійснюється через узагальнення: а) стратегій експліцитного тлумачення поняття *справедливість*; б) напрямів його асоціювання з іншими поняттями шляхом вивчення контекстів використання абстрактного імені *справедливість* та його асоціативно-семантичних похідних; в) макротекстових векторів смислоутворення, які виводять сукупність знань про *справедливість* на рівень семіосфер.

Базисне пропозиційне значення концепту *справедливість*, завдяки якому його концептосфера зберігає свій узагальнюючий потенціал щодо периферійних елементів, сформульоване в дослідженні як «пропорційне співвідношення між якістю (відсутністю якості), дією (утриманням від дії), статусом або будь-якою іншою характеристикою когось / чогось (індивіда, суспільства, держави, природи та ін.) та віддякою за наявність або відсутність якості / дії / статусу з боку когось / чогось (індивіда, суспільства, держави, природи, нематеріального безсмертного начала)». Віддяка може набувати форм винагороди, покарання, соціального статусу, зобов'язань тощо.

Пропорційність, відповідність, співвідношення, віддяка залишаються ядерними елементами концептосфери *справедливість* попри 2000-річну історію розвитку уявлень про це поняття.

Зокрема, вказані елементи визначалися як основа справедливості ще Аристотелем: «справедливість є чимось на кшталт пропорції»; «рівність для рівних та нерівність для нерівних» (Aristotle, *The Nicomachean Ethics*, цит. за: [17:11]). Саме вони висвітлювались у запроваджених мислителем поняттях дистрибутивної / розподільної та компенсаційної справедливості. Моделювання концепту *справедливість* у текстах Платона [8] пов'язане з елементами *винагорода* й *віддяка*, які виводяться із сукупності пропозицій та імплікатур, що встановлюють співвідношення «якість суб'єкта – віддяка»: «справедливий *віддає* пошану тим, хто є найбільш гідним» тощо.

У «Дослідах» Мішеля де Монтеня концепт *справедливість* реконструюється пропозицією «віддавати кожному за заслугами» [7]. У працях І. Канта [4] значення *справедливість* визначається як сумісність (= пропорційність) автономних індивідуальних свобод шляхом рівного обмеження свободи.

Поняття справедливості як пропорційної причинності, що висвітлює структуру речей, є первісним критерієм розмежування «західної» та «східної» картин світу. Так, «східна» концептуальна картина світу відображує усвідомлення буттєвості, онтології світу. Концепт Дао – всесвітньої справедливості – структурується через концептосфери *цикл*, *коловорот* («шлях світу в цілому і кожної речі зокрема» (Конфуцій), *цілісність*, *взаємозв'язок*, *всесвіт*, *першопричина*, *позачасовість*; концептосфери *справедливість* та *несправедливість* «перетікають» одна в одну, оскільки конституюються одними й ти ж самими концептами *відплата*, *віддяка*, *карма*, *розплата*: наслідки несправедливості водночас відновлюють справедливість. На відміну від онтологічного світогляду східних народів західна картина світу є від початку логоцентричною, космологічною, сконструйованою, аби виявляти структуру речей задля подолання хаосу (Ж. Деррида, цит. за: [18:698-703]). Конструювання картини світу здійснюється навколо концепту *справедливість* як універсальної пропорційності-причинності у напрямку визначення сутності речей та їхніх взаємозв'язків. Цей процес розвивається приблизно з другої третини третього століття – з часу реформ Салона та школи стоїків, збігаючись з періодом структурування концептосфери *справедливість* як фрагмента універсальної картини світу.

На нашу думку, елементи *пропорційність*, *відповідність*, *співвідношення*, *віддяка*, *рівновага*, *баланс* є найстатичнішою частиною концептосфери *справедливість*, адже пов'язані не стільки із самими цінностями, скільки з незмінними критеріями їх структурування незалежно від уявлень про справедливість. Наприклад, концепт *свобода*, який є одним із центральних елементів концептосфери *справедливість*, легко динамізується, входячи до різних концептосфер, проте, попри змінні значення, завжди висвітлюється в текстах за допомогою семантичної ознаки *сумісність*, що активує імплікацію «пропорційність»: сумісність свавілля одного зі свавіллям іншого з точки зору загальної свободи (І. Кант); «Поважай інших як осіб» (Г.В.Ф. Гегель) [1: 98, 127].

Отже, ядерна частина концептосфери *справедливість* утворена концептами *пропорційність*, *відповідність*, *співвідношення* та пов'язана з найзагальнішим результатом раціонального чи інтуїтивного співвіднесення ціннісних смислів концептосфери з модусом комунікантів дискурсів, відмінних в історичному, культурному, науковому, жанровому планах.

На відміну від *ядерних* елементів, що є інваріантними і не залежать від конкретних просторово-часових параметрів, *центральні* елементи висвітлюють ті фрагменти поняття *справедливість*, які є ключовими для його розкриття в гетерогенних концептуальних системах. З одного боку, центральна частина концептосфери *справедливість* пов'язана з універсальними загальнолюдськими цінностями, з концептами-константами людської культури. З іншого боку, структура концептосфери *справедливість* відрізняється у концептуальних просторах філософських та правових текстів різних історичних періодів. Відмінності у визначенні центральних елементів віддзеркалюють, на нашу думку, результат / міру / характеристику пропорційного співвідношення між якістю і віддякою, що задовольняє, з точки зору тієї чи іншої картини світу, потреби справедливості. Центральні елементи концептосфери *справедливість* висвітлюються найменуваннями ситуацій, які узагальнюють уявлення про справедливість, зафіксовані в текстах / дискурсах різних теорій.

Так, в античній філософії *центральна* сфера концепту *справедливість* розкривається через поняття *конвенційність*, *угода* (Епікур: «справедливість ... є певною угодою між людьми відносно того, щоб не спричинювати шкоди і не потерпати від неї» [14]); *природне право*, *задоволення*, *розумність*, *пропорційність* (Епікур: «не можна жити приємно, не живучи розумно й справедливо, і також не можна жити розумно й справедливо, не живучи приємно» [14]); *Логос* (абстрактний всесвітній закон), *самообмеження*, *відносність* (Геракліт); *чесноти* й *свобода духу* як підстава справедливості, *справедливість* як безумовні, загальнообов'язкові *принципи* розуму, *Логос* як джерело справедливості (Діоген Лієрський інші стоїки); *закон*, *рівність* (Платон), *причинність*, *порядок речей* (стоїки, Демокрит), *закон*, *обов'язок*, *зобов'язання*, *повинність*, *правосуддя* («...те, що законно, є певною мірою справедливим»; «справедливість – це законність» (Аристотель, Платон, Епікур); *чесність*, *розподіл*, *зрівнювання*, *винагорода*, *віддяка* (згідно з Аристотелем, «заслуга являє сутність дистрибутивної справедливості»); *об'єктивність* (Демокрит), *природа* (Демокрит, Епікур), *Бог* «як міра всіх речей» (Платон), *природа* (Епікур), *доблесть* / *відвага*, *природа* як джерело справедливості і права (Цицерон)

тощо. У римських юристів класичної епохи концепт *справедливість* (aequitas) відповідає поняттям *добри права* (boni mores), *чесність* (honestas) тощо.

Периферійні елементи концептосфери *справедливість* пов'язані з ключовими контекстами вербалізації центральних, беруть участь в їхньому тлумаченні й розкритті. Це такі складники, як «міра»; «не спричинювати шкоди» («справедливість ... є певною угодою між людьми відносно того, щоб не спричинювати шкоди» (Епікур [14]); *сумлінність* (справедливість – це сумлінне виконання зобов'язань кожним зі станів – Платон), *поділяти* (розподіл всього, що може бути поділено між людьми, – Аристотель), *універсальність* (універсальний обов'язок – Марк Аврелій, Зенон, Критіон, Сенека). Прикладом периферійних елементів, що активуються в античних філософських текстах, є найменування об'єктів / суб'єктів справедливості: *аристократія духу* (Платон), *громадяни, вільно народжені* (Аристотель), *державна* (Платон).

У текстах Середньовіччя *центральною* частиною концептосфери *справедливість* складається з елементів *Бог* як джерело права і справедливості, *воздаяння, божественне провидіння / божественний розум, універсальний обов'язок, закон, рівність, свобода волі, первісна гріховність, удосконалення, природне право / божественне право, осуд, виправдання, визволення* (Аврелій Августин, Тома Аквінський, Альберт Великий), *істина, могутність* (приміром, середньовічним філософом та юристом Мішелем Монтенем «могутність, істина, справедливість» використовуються як синонімічні поняття), *віддяка* («кожному належне»), *правосуддя, природа* («природа наділена такою якістю, як справедливість»; «природа – справедливий керівник»).

У текстах епохи Просвітництва *центральними* складниками концептосфери *справедливість* є такі: *вимога розуму* (несправедливим є усе те, що протирічить природі істот, «наділених розумом» (Г. Гроцій [2], *природні закони* (пропорційність, воздаяння: чинити стосовно інших так, як ти би хотів, щоб інші чинили стосовно тебе; сумлінність, правослухняність: виконання укладених угод як засади і джерела справедливості (Г. Гоббс), *природне право, «дух законів»* (Ш.Л. Монтеск'є [21]); *воля народу* (П.А. Гольбах: походження податків «справедливо лише за тією умовою, якщо народ дав згоду підкоритися ним» [3]), *відповідність, міра* (П.А. Гольбах: «податок не може перевищувати межі справедливості» [3]) *законність, право, природна рівність, рівність* (К.А. Гельвецій, Оноре де Мірабо, Ж-Ж. Руссо), *свобода, благо* (Ф.М.А. Вольтер, І.В. Гете, П.А. Гольбах, Д. Дідро, Г.Ф. Лейбніц, Г.Ф. Лессінг, Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є), *Бог, Творець, доброта*, (Ф.М.А. Вольтер, Ж-Ж. Руссо), *мораль, обов'язок, моральний закон, рівність* (І. Кант), *демократія, народовладдя, свобода, рівність, суспільний договір, гуманізм* (Ф.М.А. Вольтер, Л. Кларксон, Дж. Лільберн, Ж. Ролан, Ж-Ж. Руссо, Б. Спіноза, В. Уелвін).

Периферійні елементи визначаються текстами, що описують:

а) засоби та мету досягнення справедливості: *народний суверенітет, національність, самостійність*; б) найменування дій, пов'язаних з досягненням цієї мети: *об'єднання, революція, повалення, повстання, незалежність, державність*. Периферію концептосфери *справедливість* у просвітницьких текстах також позначають філософські й політичні терміни *природність, розум, сумління, моральність* (Ф.М.А. Вольтер, К.А. Гельвецій, І.Г. Гердер, П.А. Гольбах, Д. Дідро, І. Кант, Г.Ф. Лейбніц, Г.Ф. Лессінг, Ш.Л. Монтеск'є, Ф. Шиллер), *мораль, правильний, обов'язковий, розумний, загальнолюдський, загальне благо* (І. Кант), *природа, суспільство, культура, народ, воля, єдність* (Г. Гроцій, Б. Спіноза), *людина, принцип, закономірність, природність*.

Сучасні філософські й правові тексти висвітлюють такі складники концептосфери *справедливість*, як *цінність, законність, правосуддя, рівність, відмінність, свобода, критерій, належне, добровільність, користь, загальне благо, міра, рівновага, баланс, ефективність, демократія, безпека* (О. Гюффе, Р. Двойкін, С.І. Максимов, П. Рікер [9], Дж. Роулз [10], Л. Ципеліус). Всі елементи концептосфери *справедливість*, активовані сучасними науковими текстами, умовно можна розподілити у трьох концептуальних ракурсах: *індивідуальна* (справедливість для індивіда), *суспільна* (справедливість для суспільства) та *загальна / гуманітарна* (справедливість для всіх), які пов'язані з усвідомленням об'єктів і критеріїв справедливості.

Ракурс «справедливість для індивіда» інтегрується елементами *індивід, рівність, свобода, самостійність, обов'язок, природне право, демократія, ініціатива, відповідність / пропорційність, воля, обмін, підприємництво, духовні цінності, права людини, самообмеження, самоконтроль, самореалізація, вибір, можливість*.

Концептуальний ракурс «справедливість для суспільства» об'єднує складники *загальна свобода, розумна воля, конвенційність, належність, право, рівність, загальні цінності, категоричний імператив*, пов'язані мотиваційно-цільовими відношеннями із знаннями та уявленнями, що позначені у текстах державно-правовими термінами *конституція, закон, громадянське суспільство, норми, держава, розподіл, соціальний, зрівнювання*, (як із засобами здійснення мети).

Ракурс «справедливість для всіх» формується концептами *рівність, рівновага, гуманізм, демократія, загальні цінності, гармонія, право, всевітній розум, імперативність, належність, єднання, адекватність, співвідношення, пропорційність, загальнолюдський*.

Усі три ракурси перетинаються на основі концепту *цінність* (справедливість – основна цінність для індивіда, суспільства, людства). У семіосферах філософсько-правових текстів концепти *справедливість* та *цінність* пропозиційно пов'язані з концептом *право*: *справедливість – цінність права* (О. Гьоффе, П. Рікер, Дж. Роулз, Л. Циппеліус, О. Ященко та ін.). Всі системи знакових реалізацій концепту *справедливість* тією чи іншою мірою фіксують його сутність як екзистенційно належну, що обґрунтовує ціннісний смисл будь-яких систем права (справедливість як прототип права, який віддзеркалює концептуально суттєві уявлення про цю категорію).

Незважаючи на те, що склад і межі концептосфери *справедливість* відрізняються залежно від історичного періоду чи «ракурсу» висвітлювання у філософсько-правових теоріях, домінантні ознаки концептосфери базуються на трьох суперконцептах: *належність* (норма, правило, вимоги, право, законність), *рівність* (пропорційність, об'єктивність, адекватність, розподіл, свобода, міра, рівновага, баланс) і *благо* (цінність, користь). Суперконцепти *належність*, *рівність* і *благо* інтегрують всі філософсько-правові тлумачення поняття *справедливість*, адже виражають певний мінімум загальнолюдських цінностей (які можуть відрізнитися засобами позначення в культурах і соціальних інститутах різних суспільств).

Інтерпретація концепту *справедливість* у філософських та правових текстах підтверджується лексикографічними джерелами типологічно різних мов. Так, у тлумачних словниках онтологічний зміст концепту *справедливість* установлений на підставі його аксіологічних і деонтичних дефініцій.

Зокрема, аксіологічний план концепту виявляється визначеннями справедливості та справедливого як «правильного», «об'єктивного», «неупередженого» «ставлення до кого-, чого-небудь» [12: 590-591] (рос.: «соответствующий истине, действительному положению вещей; правильный, верный» [13: 231]; англ.: «the quality of being just, impartial or fair», «conformity to truth» [19: 798-799]; «the principle or ideal of just dealing or right action, conformity to this principle or ideal» [20]; «justice = fairness», «to do justice to him = to be fair to him», «justice have been done – a fair situation has been achieved» [15: 774]; фр.: «justice – caractere de ce qui est juste, equitable», «vertu morale qui inspire le respect absolu du droit des autres» [16: 671]).

Ці дефініції є оціночним еквівалентом значення *пропорційність* як ядерної складової концепту *справедливість*, що забезпечує спільність у розумінні різнорідних смислових сфер його тлумачення. У зв'язку з цим, складники «правильний», «об'єктивний», «неупереджений» можуть розглядатися як ядерні елементи концептосфери *справедливість* поряд з відзначеними вище складовими *пропорційність*, *відповідність*, *співвідношення*, *віддяка*.

Деонтична концептуальна інформація міститься у дефініціях справедливості на базі термінів «правовий», «норми», «вимоги». Так, критерій «відповідність нормам права» покладено в основу дефініції «людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і *правовим* нормам» (курсив наш. – Н.К.) [12: 590-591]. Аналогічний критерій «відповідність нормам» міститься у 3-ій дефініції лексико-семантичного інваріанта поняття *справедливість* у «Словаре русского языка»: «Соответствие человеческих отношений, законов, порядков... морально-этическим, правовым нормам, требованиям» [13: 231]. Якість відповідності нормам як одне із значень поняття *справедливість* («justice») міститься в англійських («the quality of conforming to law» [19: 798-799; 511]) та французьких («justice – caractere de ce qui est ... conforme au droit» [16: 671]) тлумачних словниках.

У деонтичних тлумаченнях концепту *справедливість* має місце перехід від аксіологічного ствердження до імпліцитної пропозиції з модальністю належності (справедливість як належне: справедливе має відповідати нормам і вимогам).

Таким чином, лексикографічні джерела відобразили одне з найважливіших питань теорії пізнання – проблему співвідношення деонтології та аксіології, яка відповідно до предмета нашого дослідження може бути сформульована наступним чином: (а) справедливість передує праву (як сутність передує існуванню) або (б) право і є справедливістю, нормативною цінністю (існування передує сутності). Під час аналізу правового дискурсу ця проблема стає питанням формування і взаємодії концептів, пов'язаних з природно-правовою («природна / реальна рівність») чи позитивно-правовою («рівність перед законом») концептуальними площинами концептосфери *справедливість* (докладніше див. [5]).

Концептуальна організація дискурсів різних історичних періодів дозволяє, на наш погляд, говорити про відносну стабільність уявлень про справедливість, що свідчить про статус концепту *справедливість* як компонента універсальної частини картини світу, а також зробити припущення відносно прототипної ролі цього концепту у наукових концептосистемах, пов'язаних з ціннісним пізнанням світу.

Перспективним напрямом подальших досліджень концептосфери *справедливість* є, на нашу думку, вивчення її ролі у концептуальній організації правових дискурсів. З одного боку, ядерні та центральні елементи концептосфери *справедливість* (суперконцепти *рівність*, *взаємність*, *пропорційність*, *рівновага*) як критерії, які ще з часів античності структурують сутність, порядок і баланс, залишаються такими інтерсеміотичними сигналами, що пов'язують будь-який правовий дискурс з універсальною загальнолюдською картиною світу, із семіотичним універсумом та свідчать про універсальну, прототипну значущість концепту *справедливість* у правовій свідомості. З іншого боку, специфіка

елементів концептосфери *справедливість* як *ціннісних* концептів означає можливість їхньої дифузності залежно від концептосистем комунікантів МПД (пор. з висловлюванням «подвійний стандарт справедливості»). Для правового дискурсу зазначена динамізація концептів має особливі наслідки через те, що потребує прогнозування / профілактики таких можливостей концептуалізації (на етапі створення, інтерпретації та застосування правового тексту), коли комуніканти розташовують одні й ті самі правові цінності у дихотомічних концептосферах *справедливість* / *несправедливість*, *рівність* / *нерівність*, *доступ* / *заборона* тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права: Пер. с нем. / [англ. И сост. Д.А. Каримов и В.С. Нерсесянц; Автор вступ. Статьи и примеч. В.С. Нерсесянц. – М.: [англ., 1990. – 524 с.
2. Гуго Гроций. О праве войны и мира: Репринт с изд. 1956 г. – М.: Ладомир, 1994. – 868 с.
3. Из сочинений Поля Анри Гольбаха (1723-1989) // <http://www.cnfr.ru/pub/journal/>
4. Кант И. Сочинения в 6-ти томах. – М.: Мысль, 1966. – Т. 4. – Ч.2. – 478 с.
5. Кравченко Н.К. Интерактивное, жанровое и концептуальное моделирование международно-правового дискурса: Монография. – К.: Реферат, 2006. – 320 с.
6. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста // Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 280-287.
7. Мишель Монтень. Опыт: В 3-х кн. – Кн. 1-2. – М.: Наука, 1979. – 703 с.
8. Платон. Апология Сократа. Критон. Феаг и др. / Комментарии А.Ф. Лосева // <http://psylib.org.ua/books/plato01/index.htm>
9. Поль Рикер. Справедливое: Пер с фр. Б. Скуратова, П. Хицкого. – М.: Логос, 2005 – 304 с.
10. Роулз Дж. Теория справедливости: Пер. с англ. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 1997. – 576 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Словник української мови: в 11 т. – Т. 9. – К: Наукова думка, 1978. – 916с.
13. Словарь русского языка: в 17 т. – М.: Наука, – 1984. – Т. 5. – С. 231.
14. Философия Эпикура // <http://blacklight.h1.ru/phil03.htm>
15. Cambridge International dictionary of English. – N.Y.: Cambridge University Press, 1995. – 1773 p.
16. Dictionnaire du francais contemporain illustre. – Paris : Librairie Larousse, 1980. – 1263 p.
17. Dinstein Yoram. The interaction of international Law and justice // Israel Yearbook of Human rights. – 1986. – Vol. 16. – P. 9-42.
18. Hall D. Modern China and Postmodern West // From Postmodernism: an Anthology / Ed. By L. Cahoon. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P. 698-703.
19. Hornby A.S. Oxford student's dictionary of current English / Special edition for the USSR. – Moscow – Oxford: Prosveshcheniye publishers; Oxford University Press, 1984 – 769 p.
20. Merriam-Webster Online Dictionary // <http://www.m-w.com/dictionary/justice>
21. Montesquieu. Lettres Persanes (1721) / Edition André Lefèvre. Chez Alphonse Lemerre // <http://www.litere.uvt.ro/documente%20pdf/cursuri/Lettres%20persanes.pdf> – 109 P.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кравченко Наталія – доктор філологічних наук, професор кафедри української та іноземної мов Київської державної академії житлово-комунального господарства.

Наукові інтереси: дискурс, когнітивні моделі дискурса (інтерактивна, жанрова, концептуальна).

КОМПОЗИТИ З КОРЕНЕМ -ДОБР- У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ (СУБСТАНТИВНО-АД'ЕКТИВНИЙ ДИСКУРС СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ ОСОБИ) Ганна МЕЖЖЕРІНА (Київ, Україна)

У статті реконструйовано семантичну структуру вживаних зі значенням соціально-етичної оцінки особи складних іменників і прикметників з коренем -добр-, визначено їх роль у формуванні мовної картини світу часів Київської Русі. Основним джерелом матеріалу слугують писемні східнослов'янські пам'ятки XI–XIII ст.

The article focuses on the fragment of the Kyiv Rus' period world view, directly linked to the socio-ethical priorities of a mediaeval person. For the first time quantitative and semantic scopes of composite nouns and adjectives with root -добр- were determined. The article is based on the analysis of ancient literary monuments of the 11 - 13 cent.

Писемні східнослов'янські пам'ятки епохи християнізації Київської Русі зберегли інформацію про духовні, ціннісні пріоритети наших давніх предків. Реконструкція лексичного складу давніх текстів важлива й *актуальна* для експлікації мовної картини світу часів Київської Русі, зокрема, такого її фрагмента, який пов'язаний із ментальним універсумом і соціально-етичними світоглядними принципами людини і який у цій статті слугує *об'єктом* нашого дослідження.

Проведення історико-лексикологічних розвідок певною мірою ускладнене через те, що лексичний корпус писемних східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. на сьогодні реконструйований не повністю, зафіксований в історичних словниках східнослов'янських мов лише частково і фактично перебуває на одному з початкових етапів дослідження. Дешифрування зазначеного фрагмента мовної картини світу здійснено в субстантивно-ад'єктивному дискурсі на матеріалі лексем, які в XI–XIII ст. уживалися із загальним значенням соціально-етичної оцінки особи. Такі іменники і прикметники становлять кількісно й семантично вагомий шар лексики, утворюючи лексико-семантичне макрооб'єднання, яке, за нашими даними, нараховує понад 600 лексичних одиниць.

У статті ставимо за мету реконструювати семантичну структуру вживаних зі значенням соціально-етичної оцінки особи групи іменників і прикметників – композитів із частиною *добро-* та визначити їхню роль у формуванні зазначеного фрагмента мовної картини світу часів Київської Русі. Основне джерело матеріалу – писемні східнослов'янські пам'ятки XI–XIII ст., які мали поширення на всій території Київської Русі, належали до різних жанрів і стилів (історичні, літературно-оповідні, агіографічні, церковно-канонічні, церковно-проповідницькі, церковно-юридичні, юридичні тексти).

В XI–XIII ст. до складу розгалуженого давньоруського словотвірного гнізда з коренем *-добр-* входило понад сімдесят лексем (СДРЯ XI–XIV, III, 6–25). Дослідження писемних пам'яток XI–XIII ст. показало, що майже кожна третя-четверта лексема з коренем *-добр-* – композит, який зі значенням соціально-етичної оцінки в цей період уживався щодо людини: *добродатьникъ, добродѣтеливь, добродѣтель, добродѣтельникъ, добродѣтельны, доброжизньнь, доброключимы, добролюбивы, добромысльныи, добромыслѣщи, добронравьныи, доброробѣдныи, доброразоумивъ, доброразоумьныи, добросъмыслныи, добросъмыслѣщи, добротворѣщи, доброоумьнь, доброчестивыи, любьнодобродѣтельникъ, мьногодобродѣтельныи*.

Показово, що ці лексеми входять до периферійного шару, що покриває фрагмент "соціально-етична оцінка" східнослов'янської картини світу XI–XIII ст., належать до розряду рідкісних, випадки фіксації яких у текстах є *одиночними*. Одні з таких лексем потрапили в текст завдяки перекладацькій діяльності давніх книжників, інші виникли в результаті словотворчості літописців. Цей феномен пропонуємо називати явищем *реверберації* (від лат. *reverbare* – відбивати, віддзеркалювати, відкидати) давніх лексем [2: 63-66], які, мов відлуння, розкривають приховане лексико-семантичне багатство давньої мови, а також специфічні форми вияву етичних, моральних принципів середньовічної людини. Як ми вже зазначали раніше, *реверберація* – явище епізодичного відбиття в писемних пам'ятках факту існування в давній мові лексеми або одного з її значень. Рідкісна лексема, уживання якої зберігається, як правило, на сторінках однієї-двох писемних пам'яток, є *реверберованою*, а про саму лексему можна сказати, що вона *реверберується* в конкретному тексті. Реверберованими можуть бути не тільки рідковживані, периферійні, як правило, лексеми, а й ті високочастотні полісемічні лексеми, які в *якомусь* зі *своїх* значень епізодично (один-два рази) ужиті в давніх текстах.

Корінь *-добр-* зводиться до псл. **dobrъ*, яке продовжує іє. **dhabhro-*"підходити, бути придатним, відповідним, пристосовувати(ся)", похідне із суф. *-ro-* від основи **dhabh-* (**dhab-*) "т. с." (Преобр., I, 187; Ф., I, 520–521; ЭССЯ, V, 38, 45–46; ЕСУМ, II, 98). Загальна семантика індоєвропейського кореня зберігається в слов'янських мовах; первинним для псл. **dobrъ* могло виступати значення "підходящий, відповідний, властивий" (ЕСУМ, II, 98), яке природно сполучається з його основним значенням "добрий" (ант. "поганий"). Це значення "добрий", як показав аналіз, багатогранно конкретизоване в семантиці давньоруських композитів з коренем *-добр-*, переважна більшість яких являє собою семантичні і словотвірні кальки з грецької мови, утворені в період запровадження й утвердження християнства у східних слов'ян.

Третина складних слів з коренем *-добр-*, які вживалися зі значенням моральної оцінки особи, брала участь у реалізації семантики *праведності*: *добродѣтельныи, добродѣтеливь, мьногодобродѣтельныи, любьнодобродѣтельникъ, доброжизньнь, добролюбивыи, добронравьныи*. Всередині цього лексико-семантичного об'єднання здійснюється зв'язок значень "схильний до добра" – "добррозичливий" – "скромний; тихий, лагідний" – "який робить багато добрих справ" – "сповнений багатьох чеснот" – "який живе праведно, за законом Божим" – "добрий".

Як свідчать тексти, слово *добродѣтельныи* "доброчесний, чеснотливий, високоморальний" використовувалося щодо людини в XII–XIII ст.: "Иоанномъ мнихомъ [и мужем]ъ честнымъ и добро[дѣте]льнымъ" (XI–XII, сп. XVI, Варл., 112); "преставися блаженный Семіонъ, епископъ Тѣрскій. Бяше же сей добродѣтельень, и учителень и силенъ въ книгахъ божественаго писаниа; князей не стыдятся, но слово Христово правя истинно, никого же обиновашеся всѣмъ неправду творящимъ възпрещаше" (*1288, ЛНик-1, 167); "бѣ же сей добродѣтельень зѣло, любяше Господа Бога отъ всего сердца своего, и ко всѣмъ безъ лукавства любовь и милость имѣаше, и ко святымъ церквамъ зѣло прилѣженъ бѣ" (про кн. Василя Ярославича, праонука Юрія Долгорукого) (*1276, ЛНик-1, 153); "бѣ добродѣтельень" (про кн. Івана Дмитровича Переяславського) (*1302, ЛНик., 174). Крім того, що слово *добродѣтельныи* частіше використовувалося щодо духовних феодалів, ніж до світських, у вживанні щодо людини воно засвідчене тільки в Никонівському, хоча трапляється також у Радзивілівському, Лаврентіївському, Галицько-Волинському літописах.

Синонімічне *добродѣтеливь* "доброчесний" ревербероване в "Синайському патерику": "баше другыи чръньць. въ дальнии поуустыни живы. м(ъ)ногы лѣты добродѣтеливь сы исправивъ сѧ" (сп. к. XI, Пат. Син., арк. 176). У СДРЯ XI–XIV уживання *добродѣтеливь* у текстах XI–XIII ст. не відбите.

Прикметник *многодобродѣтельный* використовувався рідше, ніж *добродѣтельный*, і був специфікований на вживанні щодо духовних осіб. Кілька вживань слова *многодобродѣтельный* "дуже добродієсний; який робить багато добрих справ; високоморальний" виявлено нами в Никонівському літописі. В оцінці літописця ігумен Варлаам Хутинський – *прѣподобный* "подібний до Бога у своїй святості; духовно і морально досконалий, бездоганий; праведний; непорочний" і *многодобродѣтельный* "дуже добродієсний; який робить багато добрих справ; високоморальний": "преставися преподобный и многодобродѣтельный великий чудотворецъ Ворьяламы, игумены Хутыньскый" (*1243, ЛНик-1, 128). Варлаама Хутинського, автора монастирського статуту особливого виду [1: 277], названо серед найшановніших святих преподобних – засновників монастирів домонгольської доби [3: 77].

"Сей же бѣ Ефремъ скопецъ, многодобродѣтеленъ [...] тогда зданія многа воздвигль: докончавъ церкви святаго архангела Михаила, и заложи церковь камену на воротѣхъ градныхъ во имя святаго мученика Феодора, и по семь другую церковь святаго апостола Андрѣа у церкви святаго Феодора отъ воротъ, и строение банное, и врачеве и болници, всѣмъ приходящимъ безмѣдно врачеваніе" (*1091, ЛНик-1, 116) – сказано про преп. Єфрема († 1105), який був "обраний і посвячений у єпископа Переяславського і там після смерті похований був", тепер лежить у ближній печері Антонієвій Києво-Печерського монастиря, "але коли був перенесений в Антонієву печеру, невідомо" [1: 333].

Вошлег, син литовського кн. Міндовга, залишив князювання, хрестився, став іноком: "и иде въ Синайскую гору, и крестися и научися грамотѣ, и бысть мнихъ подвиженъ и многодобродѣтеленъ" (*1264, ЛНик-1, 144).

У СДРЯ XI–XIV вичерпна цитатія слова *многодобродѣтельный* представлена одним прикладом із "Пандектів Никона Черногорця".

Іменник *любзодобродѣтельный* "той, хто любить добродієсність" реверберується в "Хроніці Георгія Амартола": "аще бо всі быша послушливи и любзодобродѣтелници" (СДРЯ XI–XIV, IV, 481).

Прикметники *доброразумный*, *доброразумивый*, *доброразумный* належать до числа рідковживаних. За даними текстів і словників, *доброразумный* "який живе праведно, за законом Божим" міститься в "Кормчій Єфремовській" XII ст.: "*доброразумномъ* бывшемъ въ житии своемъ" (СДРЯ XI–XIV, III, 7). У текстах нами виявлено прикметник *доброразумивый* "схильний до добра; добродієсний": "*доброразумивому* Василю Македонському родителю" (*876, ЛНик-1, 10); "*православен и доброразумивъ*" (*1204, ЛНик-1, 46). У СДРЯ XI–XIV ця лексема не зафіксована, а в СЛРЯ XI–XVII єдиний ілюстративний приклад датований XVI ст. Тексти свідчать, що слово *доброразумный* "скромний; тихий, лагідний; доброзвичайний" увійшло в ужиток не пізніше початку X ст.: "*мужа доброразумны*" (*914, ЛНик-1, 27); "*жизнь бо(го)оугоднѣ и житье непорочно. мѣжа доброразумна*" (ЖАЮ, 179); "*доброразумнѣ зѣло и м(и)л(о)стивѣ. и въздрѣжливѣ*" (сп. к. XI, Пат. Син., арк. 45), а також сп. к. XI, Пат. Син., арк. 6, 15 зв., 29, 102 зв.; *1054, ЛНик-1, 88. У СДРЯ XI–XIV ці цитати не відбиті.

Лексеми *доброразумивый* "благочестивий, набожний" можна знайти в Новгородському літописі: "от Феодосия матери, боголюбивы нравом; *доброразумива* и богоугодна купнѣ" (*1240, ЛН, 290). У СДРЯ XI–XIV уживання слова *доброразумивый* щодо людини в текстах XI–XIII ст. не відбите.

Іменники *доброразумный*, *доброразумивый*, *доброразумный* і прикметники *доброразумивый*, *доброразумивый* реалізують семантику *доброразумности*. Синонімічні композити *доброразумный*, *доброразумивый*, *доброразумный*, *доброразумивый* виражають узагальнене значення "той, хто (такий, який) робить людям добро". Зі значенням "той, хто любить робити людям добро" *доброразумный* реверберується в "Ізборнику" 1073 р., *доброразумивый* – у "Хроніці Георгія Амартола" і "Києво-Печерському патерику", *доброразумивый* – у "Хроніці Георгія Амартола", а прикметник *доброразумивый* – в "Історії іудейської війни" Йосифа Флавія: "*доброразумивомъ* быти" (Ізб. 1073, арк. 91 зв.); "прп(д)бне ѿ(т)че из млада *доброразумивый* прилѣжно поставивсѣ" (СДРЯ XI–XIV, II, 485); "*доброразумивый*... внезапно падоша" (СДРЯ XI–XIV, II, 485); "*доброразумивому* всегда, николи же зла творящему" (XI, сп. XVI, Флавий, арк. 521 зв.). У СДРЯ XI–XIV лексема *доброразумивый* не зафіксована. До цієї лексичної групи примикає стилістично забарвлений прикметник *доброразумивый*, який зі значенням "той, хто перемагає зло добрими справами; прославлений перемогами (про християнських мучеників)" засвідчений у церковнослов'янських текстах XII–XIII ст.: "*доброразумивыя* м(у)ч(е)ници иринии" (сп. XII–XIII, Муч. Ир., 135). У СДРЯ XI–XIV наведена цитата не відбита.

У семантиці цілого ряду складних прикметників із коренем *-добр-* простежується міцний зв'язок християнського поняття *духовности* з поняттям *мудрости*: *доброразумивый*, *доброразумивый*, *доброразумивый*, *доброразумивый*, *доброразумивый*, *доброразумивый*. У християнській філософії поняття *мудрости* нерозривно пов'язане з мораллю, світоглядними принципами, філософським поглядом на світ. Тексти XI–XIII ст. свідчать про те, що в період переходу до християнства мудрість

розглядалася як одна з чеснот, була нарівні з такими чеснотами християнина, як смирення, благовірність, набожність, милосердя, правдивість, довготерпіння.

Доброразумивъ зі значенням "розсудливий" виявлений нами в "Слові Іоанна Златоустого на Великий четвер": "Д(а)в(и)дъ *доброразумивъ*" (сп. XII–XIII, Ио. Злат.-15, 341). У СДРЯ XI–XIV вичерпна цитатія до цієї лексеми обмежується одним прикладом з пам'ятки XIV ст.

Зі значенням "із здоровим розумом, розсудливий, добромисний; у якого розум спрямований на добро" нами засвідчені поодинокі вживання прикметника *доброразоумьни*: "*доброразумный* другъ и благый" (XI–XII, сп. XVI, Варл., 163). У СДРЯ XI–XIV вичерпна цитатія слова *доброразоумьни* нараховує два приклади для XII і XIII ст. та чотири – для XIV ст.; наведений нами приклад у словнику не відбитий.

Добромысльныи зі значенням "розсудливий, розважливий" фігурує в "Історії іудейської війни" Йосифа Флавія: "аще же кто приимет властительское имя и паки без нужда отступит, то не *добромыслень* ес(ть)" (СлРЯ XI–XVII, IV, 264), а також зі значенням "добррозичливий" у "Бджолі" XIII ст.: "во истину *добромыслень* еси другъ" (СлРЯ XI–XVII, IV, 264). У СДРЯ XI–XIV наведені приклади не відбиті, а найперші вживання цього слова щодо людини датовані XIV ст.

У Суздальському літописі під *1212 р. використаний прикметник *добросъмысльныи* зі значенням "із здоровим розумом, розсудливий, розважливий, схильний до добра": "зълыа казнѧ. а *добросмысленыи* милуѧ. кнѧ(з) бо не туне мечь носить в мечь злодѣ(м)" (*1212, ЛС-1, 436); "дарова ѧму Б(ог)ъ чада *добросмыслена*. же и вспита в наказаньи" (*1212, ЛС-1, 437).

У "Повісті про Варлаама та Іоасафа" нами виявлено прикметник *доброоумьнъ* зі значенням "із здоровим розумом, розсудливий, благонамірний; у якого розум спрямований на добро": "вѣдая бо истинна и *доброумна* суца тя паче всѣх человекъ" (XI–XII, сп. XVI, Варл., 122). У СДРЯ XI–XIV вичерпна цитатія слова *доброоумьнъ* обмежується одним прикладом із пам'ятки XIV–XV ст., у СлРЯ XI–XVII ця лексема не зафіксована.

Єдине, за наявними даними, уживання прикметника *добросъмыслѣщи* "із здоровим розумом, розсудливий" зберігається в "Кормчій Єфремовській" XII ст.: "ѡ(т) *добросъмыслѣщихъ*" (СДРЯ XI–XIV, III, 13). Лексема *добромыслѣщи* зі значенням "добррозичливий, схильний до добра" виявлена нами в Никонівському літописі під *912 р.: "явися мащеха злоумна вмѣсто *добромыслѣща*" (*912, ЛНик-1, 26). У СДРЯ XI–XIV і СлРЯ XI–XVII слово *добромыслѣщи* не засвідчене.

Прикметник *добророзумьни* "гідний, шановний" – одна з лексем, що реалізує семантику *поваги*. Єдиний приклад уживання прикметника *добророзумьни* із цим значенням міститься, за текстовими і словниковими даними, у "Хроніці Георгія Амартола": "тѣда мнози ѡ(т) *добророзумьныхъ* моучиша" (СДРЯ XI–XIV, III, 8).

Отже, у моделюванні фрагмента мовної картини світу часів Київської Русі брало участь понад двадцять складних іменників і прикметників з коренем *-добр-*, які в східнослов'янських текстах XI–XIII ст. зі значенням соціально-етичної оцінки особи вживалися щодо людини. Дві третини композитів є реверберованими: *добродѣтель*, *добродѣтельникъ*, *любъздобродѣтельникъ*, *добротворѣщи*, *добророзумьнъ*, *добророзумьни*, *добророзумьни*, *добророзумьни*, *добророзумьни*, *добророзумьни*, *добророзумьни*, *добророзумьни*, *добророзумьни*. Важливо відзначити, що кожна друга з цих реверберованих лексем не зафіксована в історичних словниках.

Аналіз показав, що до словника східних слов'ян кінця XI ст. входила лексема *добродатьникъ* (у СДРЯ XI–XIV не відбита), а до лексики східних слов'ян XI–XIII ст. – не відбиті у СДРЯ XI–XIV лексеми *добророзумьни*, *добророзумьни* і не зафіксована СДРЯ XI–XIV і СлРЯ XI–XVII лексема *добророзумьни*. У пам'ятках XI–XIII ст. засвідчені слова *добророзумьни*, *добророзумьни*, *добророзумьни* (у СДРЯ XI–XIV їх уживання в текстах цього періоду не відбите, хоча СлРЯ XI–XVII наводить приклади для всіх лексем, крім прикметника *добророзумьнъ*).

Залучення до аналізу писемних пам'яток дозволило розширити вичерпну цитатію деяких рідкісних лексем. Так, за нашими даними, у текстах XI–XIII ст. вичерпна кількість уживань прикметників *многодобродѣтельнъ* становить шість прикладів (у СДРЯ XI–XIV, один), *добророзумьни* – три приклади (у СДРЯ XI–XIV, два), *добророзумьни* – три приклади (за СДРЯ XI–XIV, два).

Було розширено "вичерпну цитатію" рідкісних лексем: *добророзумьни*, *добророзумьни*, *многодобродѣтельнъ*. Встановлено, що в XIII ст. означення *добророзумьни* використовувалося не лише при непрямій характеристиці людини, її вчинків, а й безпосередньо щодо людини.

Для лексем *многодобродѣтельнъ*, *добророзумьни*, *добророзумьни* уточнено час першої фіксації в текстах (СДРЯ XI–XIV дає пізніші фіксації), що є важливим для експлікації давньої східнослов'янської мовної картини світу. Встановлено, що перша фіксація прикметників *многодобродѣтельнъ*, *добророзумьни* належить до XI ст., *добророзумьни* – не пізніше X–XI ст., *добророзумьни* – до XI–XII ст., *добророзумьни* – до XII–XIII ст., *добророзумьни* – не пізніше початку XIII ст.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болховітінов С. Вибрані праці з історії Києва. - К.: Либідь-ІСА, 1995. - 288 с.
2. Межжеріна Г.В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. - 448 с.
3. Федотов Г.П. Святые Древней Руси. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. - 384 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- Варл. - Повесть о Варлааме и Иоасафе // Повесть о Варлааме и Иоасафе. Памятник древнерусской переводной литературы XI–XII вв. - Л.: Наука, 1985. - С. 112 - 267.
- ЕСУМ - Етимологічний словник української мови: У 7 т. - К.: Наук. думка, 1985. - Т. II. - 571 с.
- ЖАЮ - Житіє Андрея юродиваго // Срезневский И. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках // Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук. - СПб., 1879. - С. 149 - 183.
- Изб. 1073 - Изборник Святослава 1073 года. - М.: Книга, 1983. - 266 л.
- Ио. Злат.-15 - Иоана архиепис(ко)па константинограда залоустааго слово въ великыи четвьрткъ // Усп. сб. - С. 339 - 342.
- ЛН - Новгородская первая летопись младшего извода. По Комиссионному списку // Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. - С. 101 - 427.
- ЛНик-1 - Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // ПСРЛ. - М.: Языки русской культуры., 2000. - Т. 9. - 288 с.; Т. 10. - 248 с.
- ЛС-1 - Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку 1377 г. // ПСРЛ. - М.: Языки русской культуры, 1997. - Т. 1: Лаврентьевская летопись. - С. 289 - 488.
- Муч. Ир. - М(у)ченик с(вя)тыи и славныи. и добропобѣдныи м(у)ч(е)н(и)ца. иринии // Усп. сб. - С. 135 - 160.
- Пат. Син. - Синайский патерик. - М.: Наука, 1967. - 401 с.
- Преобр. - Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка: В 2 т. - М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1959. - Т. I. - 718 с.
- ПСРЛ - Полное собрание русских летописей. - СПб.; Л.; М., 1843–1998.
- СДРЯ XI–XIV - Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. - М.: Рус. яз. - Азбуковник, 1988–2004. - Т. I - VII.
- СлРЯ XI–XVII - Словарь русского языка XI–XVII вв. - М.: Наука, 1977. - Т. IV. - 403 с.
- Усп. сб. - Успенский сборник XII–XIII вв. - М.: Наука, 1971. - 491 с.
- Ф. - Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. - М.: Прогресс, 1986. - Т. I. - 756 с.
- Флавий - Мещерский Н.А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958. - 578 с.
- ЭССЯ - Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. - М.: Наука, 1978. - Т. V. - 232 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Межжеріна – доктор філологічних наук, професор кафедри філологічних та природничих дисциплін Національного авіаційного університету.
Наукові інтереси: історична лексикологія східнослов'янських мов.

ЕТНІЧНИЙ МЕНТАЛІТЕТ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ

Анатолій ПРИХОДЬКО (Запоріжжя, Україна)

У статті постулюється ідея лінгвокультурної маркованості концепту, яка вирішується через з'ясування таких культурно релевантних феноменів, як ментальність, менталітет, етос, стереотип, національна ідентичність. Доводиться, що концепт займає одне із центральних місць у конституюванні ціннісної картини світу етносу.

The article approves the idea of speech cultural marking of the concept which is solved through clearing out such cultural related phenomena as mentality, ethnos, stereotypes and national identity. It is proved that the concept takes one of the main issues in the statement of the reflection of the world's ethnos.

Винесені в назву статті ключові поняття 'менталітет' і 'концептуальні домінанти' є об'єктом цієї роботи. Поєднані в одному контексті, вони задають і предмет аналізу – лінгвокультурологічний опис культурних концептів у межах категорій 'менталітет', 'етос', 'стереотипізація', 'концептуалізація'. їх системне осмислення й становить основу мету пропонованої розвідки.

Помітною рисою гуманітарних наук сьогодення є інтерес до вивчення специфіки національних менталітетів і, відповідно, національних цінностей. Ця тенденція диктується двома протилежно спрямованими векторами: по-перше, тими глобалізаційними процесами в постіндустріальній цивілізації, що загрожують нівелювати національні цінності та культурну своєрідність народів, а по-друге, – зростаючим відчуттям їх взаємозалежності, прагненням до взаєморозуміння та взаємопроникнення в духовні світи один одного, які визначаються у вимірах ментальності.

Поняття 'ментальність' і 'менталітет' належать до числа тих, що їх важко визначити і ще важче відрізнити один від одного. Вони не зводяться до філософських чи естетичних категорій, а відбивають певний рівень етнічної (само)свідомості, на якому думка не відокремлена від емоцій, від латентних звичок і від сценаріїв культурної поведінки. Однак емпірично можна стверджувати, що ментальність є явищем когнітивно-психологічного, а менталітет – соціокультурного порядку. В. А. Маслова наголошує, що **ментальність** є певним мінімумом духовного єднання людей на кшталт тенергетичного поля, в якому відбивається їх психіка і духовність: "Ментальність – це світобачення у категоріях і

формах рідної мови, які поєднують у собі інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру в його типових проявах" [6: 49].

Менталітет відтворює внутрішню організацію ментальності – склад розуму та душі народу. Вважається, що він є глибинною структурою свідомості, в якій відбиваються соціо- і лінгвокультурні, географічні та економічні фактори становлення національної свідомості. За енциклопедичним визначенням, менталітет є "глибинним шаром суспільної свідомості, сукупністю механізмів психологічних реакцій і базових уявлень, характерних для різних соціальних спільностей" [15: 190]. До поняття 'менталітет' включаються не усвідомлено й автоматично сприйняті установки, імпліцитно наявні в свідомості цінності, мотиви, моделі поведінки і стереотипи реакцій.

У межах цієї праці видається доцільним говорити про категорію '**етнічний менталітет**' як таку, що поєднує в собі всі основні ознаки на певному синхронному зрізі існування народу, тобто є "спільним тонусом довготривалих форм поведінки і думок індивідів у межах етнічної групи" [13: 45]. Етнічний менталітет визначає національну своєрідність і культурну самобутність народу та є запорукою непохитності його культурних традицій. Становлення етнічного менталітету відбувається упродовж тривалої історії народу на основі економіко-географічних і соціокультурних факторів його життєвого світу як система специфічних уявлень про довкілля. Він має стійкий і континуальний характер і цим відрізняється від ідеології та суспільних настроїв, які є нестабільними і плінними. Він включає в себе також системи цінностей, стереотипні уявлення, норми і зразки поведінки, звички і традиції тощо.

Віддзеркалюючи глибинні витоки колективного мислення, менталітет сягає глибин підсвідомості та програмує психіку окремого індивіда. Він є симбіозом зовнішнього і внутрішнього, форми і змісту, явища і сутності. В ньому закладена діалектика єдності буття і свідомості, бо перше завжди зумовлює друге і обидва вони "осідають" у психіці, яка, у свою чергу, зумовлює зовнішні абрисы буття, пов'язаного з існуванням певних етнічно вроджених схильностей [3: 301]. Менталітет є у кожного етносу (французи, німці, англійці), а ментальність - у кожного демосу (провансальці, австрійці, американці), що склалися історично в межах певної соціокультурної формації.

Неважко переконатися, що етнічний менталітет засвідчують в основному зовнішні його прояви, тоді як сам етнос живе, як правило, не замислюючись над своєю самобутністю чи неповторністю. Останні ж виявляються найчастіше через порівняння, зокрема в межах моделі *свій – чужий*'. Ця дихотомія вважається важливим орієнтиром у зовнішньому та внутрішньому світі людини, який забезпечує усвідомлення людського Я. У всіх народів світ має два полюси: "свій" (рідний, знайомий, близький, зрозумілий) і "чужий" (незнайомий, незрозумілий, а також "привабливий, недосяжний, вселяючий страх, раптовий, невизначений, інший" [3: 109]).

Виходячи із закладеного в національній свідомості патерна "свій – чужий", етнічний менталітет матеріалізується у двох вимірах – самоідентифікації та власне ідентифікації. У першому випадку він є "загальний тонусом довготривалих форм поведінки індивідів у рамках етнічної групи" [13: 45], тим, що формує "самовпізнання групи" (образи, уявлення, поведінкові реакції), у другому він виступає тим, що видається буденній свідомості незрозумілим і дивним у звичаях, поведінці й традиціях інших народів. У відповідності до цих двох перспектив у баченні етнічного менталітету можливі й два аспекти його вивчення – "ми *про себе*" [25] и "ми *про них / вони про нас*" [19; 20; 23]. Саме в рамках другої перспективи здійснюється більшість етнокультурних, етнопсихологічних і етнографічних досліджень. Щоправда, існує ще й третя модель опису ментальності – інтегрована [19; 21], яка поєднує перші дві.

Питання ментальності та менталітету, етносу й етнічності неабияк цікавлять філологів у зв'язку з **національною ідентичністю**. Яскравим прикладом свідомого ставлення до збереження своєї національної ідентичності в межах однієї й тієї ж лінгвокультури (німецької) є австрійський етнічний менталітет. Задля збереження національної своєрідності австрійці пішли на те, що однією із умов їх перебування в Євросоюзі висунули вимогу офіційного визнання їх права на користування специфічно „австрійською" лексикою. У результаті цього з'являється публікація "Перелік специфічно австрійських слів і виразів, внесених до реєстру Європейського Союзу" [<http://members.chello.at>]. Цей перелік складається із 23 слів – переважно назв страв, овочів і фруктів. Ось деякі з них: *Beiried* (нім. Roastbeef 'ростбіф'), *Fisole* (нім. grüne Bohne зелена квасоля'), *Kohlsprossen* (нім. Rosenkohl 'капуста'), *Marille* (нім. Aprikose 'абрикос'), *Melanzani* (нім. Aubergin 'баклажан'), *Obers* (нім. Sahne 'сметана'), *Paradeiser* (нім. Tomate 'помідор'), *Powidl* (нім. Pflaumenmus 'сливовоє повидло'). Можна припустити, що слова, включені до "Списку...", попри їх гастрономічно-тематичну обмеженість, поєднує не просто приналежність до регіонального узусу німецької мови, а їх валоративне освоєння національною свідомістю, що свідчить про їх перехід у ранг австрійських культурних концептів.

Квінтесенцією будь-якого етнічного менталітету є **етос** – етнокультурна своєрідність народу, з якою пов'язують стан і склад його ментальності та вироблену ним картину світу, а через них – інші культурно релевантні поняття: національний характер, національна душа, національний дух. Гуманітарна наука часто ставить знак рівності між національною душею і національним характером, хоча умовно їх можна й розвести: перша має безпосереднє відношення до внутрішнього, друга – до зовнішнього світу людини

як представника певної етнокультури. Будучи залежним від традицій, культури, соціальних структур, природного середовища, національний характер є "суспільством усередині нас" і складається з низки характерних для нього рис.

Про етос і етнічну неповторність говорять насамперед у зв'язку зі **стереотипами** мислення й поведінки. Інваріантний образ світу є завжди стереотипізованим, і тільки завдяки цьому представники єдиної етнічної групи, що говорять однією мовою, можуть бути віднесені не просто до одного національно-мовного, але й до одного етно-лінгво-культурного співтовариства. Науці відомі щонайменше два способи опису етнічної своєрідності етно-лінгво-культурних співтовариств – гетеростереотипізація (модель "ми про них") і автостереотипізація (модель "ми про себе").

Найпоширенішим випадком пізнання етосу є звичайно ж *гетеростереотипізація*, яка відбувається через його порівняння з іншими культурами. Традиція опису інших народів крізь призму своєї власної національної ідентичності, тобто через порівняння "їх з нами" була і залишається основною методологічною настановою будь-якого автора, бо як би не намагався автор бути об'єктивним він мимовільно залишається представником своєї культури. Це характерно навіть для таких мислителів, як Еммануїл Кант.

У своїй "Антропології з прагматичної точки зору" Кант представив побіжну характеристику різних народів у вигляді "національної фізіономії". Зокрема, у іспанців він констатує національну гордість і свідомість власної гідності, у німців – "темперамент холодної розсудливої витримки". Французи, на його думку, відзначаються чемністю і вишуканим смаком до спілкування, а італійці – художнім смаком. Про вірменів він пише як про народ розумний і працелюбний, сучасні греки здаються йому підупалими порівняно з їхніми великими предками, але ще здатними до відродження. Англіїців і французів Кант називає двома найцивілізованішими народами на землі й, крім природних властивостей, відзначає їхній розвиток завдяки мові. Українці, зрозуміло, в цих кантівських викладках не присутні. Україна була тоді у складі іншої держави, і попри свою національну самотність, для світу не існувала.

Етос – це ще й набір пізнаваних ознак типового представника того чи іншого народу. На думку Е.В. Грабарової, для французького етосу характерні такі риси, як веселість, бравата, галантність, тонкий смак, дотепність, ввічливість, легкість, що межує із легковажністю, уміння отримувати задоволення від усього [4: 267]. Інтегративним моментом цих ознак можна вважати, очевидно, загальне мажорне ставлення до життя, що є нормою комунікативної поведінки французів.

В англійському етосі дивним чином переплітаються аристократизм і демократизм, витоки чого сягають сивої давнини туманного Альбіону, яка сприяла поєднанню англосаксонської практичності з кельтською мрійністю та піратської хоробрості вікінгів з дисципліною нормандців. Англіїці схильні до всього природного, простого, діловиті, схильні до традицій при недовірі до всього незвичного (в т.ч. й іноземного), мають пристрасть до домашнього вогнища як символу особистої незалежності. Є у них й такі якості, як незалежність, освіченість, достоїнство, безкорисливість, такт, добірність манер, ввічливість, здатність пожертвувати часом і грошми заради доброї справи, вміння керувати і бути керованими, наполегливість тощо [10: 97-105].

Класичним прикладом гетеростереотипного вивчення німецького етосу є досвід французького публіциста Б. Нусса. Поставивши собі за мету дійти глибин "німецької душі", він наголошує, що ця душа суть невловимий і навіть наївний світогляд. Німецька душа тяжіє до великих метафізичних проблем: навіть простий німець рідко обмежується тим, що лежить на поверхні. У будь-якому стані речей він завжди переймається питаннями Чому? і Як?, над усім розмірковуючи й у всьому сумніваючись. Німецька душа ненаситно мобільна: вона постійно прагне бути в якомусь іншому місці. Німці губляться в ірраціоналізмі, але водночас добиваються разючих успіхів у різних прикладних науках [22: 10]. Росіяни ж вважають визначальною рисою німецького характеру прагнення у всьому дотримуватися правил [5:188].

Часто наші міркування про конкретну особистість зумовлені нашими уявленнями про той народ, до якої вона належить. Тож і очікування від цієї людини будуть відповідними: росіяни безкорисні, білоруси чемні й добрі, американці прагматичні, англійці холодні й замкнуті, німці – педантичні, італійці – темпераментні, поляки – гонористи тощо.

Іншою моделлю пізнання етосу є *автостереотипізація* – опис крізь призму власного менталітету, що є по суті етнічною самооцінкою, яка має на меті етнічну самоідентифікацію. При цьому для самих представників цього народу важливими виявляються як інтегративні етнокультурні ознаки, так і істотні регіональні й соціальні розходження. Автостереотипізація дозволяє не тільки підмічати й фіксувати найсуттєвіше в своєму національному характері, але й дає моральне право іронізувати і навіть висміювати всі його негативні прояви.

Автостереотипізація має місце в культурі практично кожного народу. Не є виключенням із цієї системи й український етос. Народознавці підкреслюють такі його риси, як неспокій, рухливість, індивідуалізм, сентименталізм, кордоцентризм (емоції серця). "Українська ментальність – це інтровертивність вищих психічних функцій у сприйнятті дійсності, що виявляється у зосередженні особи

на фактах і проблемах внутрішнього, особисто-індивідуального світу, кордоцентричність, що проявляється у сентименталізмі, чутливості, любові до природи, анархічний індивідуалізм – партикулярне прагнення до державності, коли бракує якісних цілей, дисциплінованості й організованості, перевага емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом" [9: 5].

Автостереотипізація має місце в культурі практично кожного народу. Не є виключенням із цієї системи й російський етос, прагнення до пізнання якого супроводжують гуманітарну думку росіян упродовж всього її існування. Цікаві доробки мають місце у філософській, філологічній і художній літературі. Оригінальну розвідку щодо портретування російського етосу пропонує П.Г. Почебут. Результати проведеного асоціативного експерименту дозволили виділити п'ять "провідних орієнтацій" цього етосу: 1) колективізм (гостинність, взаємодопомога, щедрість, довірливість); 2) духовні цінності (совісність, альтруїзм, широта душі, мудрість) і справедливість; 4) сподівання на краще (породжує ілюзію, ніби все обернеться само собою, але й безгосподарність, лінь, безтурботність); 5) швидке вирішення всіх важливих проблем (трудовий героїзм, жертвність, аврал, молодечтво) [8].

Іншим прикладом автостереотипізації можуть бути уявлення німців про самих себе: Fleiss (старанність), Genauigkeit (точність), Punctlichkeit (пунктуальність), Ordnungsliebe (любов до порядку), Qualitätsarbeit (якісна робота), Resistent gegen Bestechungsgelder (непідкупність), Glaubwürdigkeit (довіра, надійність), Verbindlichkeit (ввічливість). Негативними стереотипними уявленнями виступають: übertriebener Perfektionismus (надмірний перфекціонізм), Sturheit (упертість), mangelnde Flexibilität (недостатня гнучкість), Arbeitsbesessenheit (одержимість роботою), Humorlosigkeit (відсутність почуття гумору), Besserwissererei (всезнайство), Griesgramigkeit (похмурість), Unfreundlichkeit (недружелюбність), Verschlossenheit (замкнутість) [24]. Цікаво, що ці стереотипи показують високий ступінь відповідності з результатами телефонного опитування 1008 осіб, проведеного в Німеччині в 1998 р., яке показало, що типовими своїми рисами німці вважають Zuverlässigkeit, Fleiß, Perfektion, Ordnung, Pünktlichkeit, Passivität, Umständlichkeit, Arbeitseifer, Disziplin [gallup.de/poll/typisch.html].

Існує ще й третій шлях опису етнічної своєрідності народів, який можна умовно назвати *інтегративною стереотипізацією*. Вона поєднує власне стереотипи і автостереотипи, бо є спробою досягнути свій власний етос у контексті інших. Інтегративна стереотипізація є зазвичай способом акцентування позитивних і осудження негативних рис одних народів у контексті інших.

За станом на сьогоднішній день можна констатувати, що в жодній галузі суспільних наук не існує досконалих методик, яка б уможлилювала точно визначення мовної чи етноспецифічної картини світу. "Не можна навіть впевнено стверджувати, що існує деякий середній коефіцієнт психологічних станів членів певного етносу, який би відрізнявся своїми специфічними рисам від такого ж коефіцієнту інших етносів: або представники певного етносу не поведуть себе так, як це приписує коефіцієнт, або матеріалізуються інші явища, що їх не можна було очікувати згідно з дібраними даними" [17: 105].

Поряд із цим існує й інша точка зору, яка зводиться до заперечення термінологічного статусу феномена 'етос' і пов'язаних із ним явищ і якіх не можна відмовити в логіці. Зокрема, З.А. Харитончик пише: „Ідея вираженості мовою національного характеру, з одного боку, не оригінальна, а з іншого, – неправильна" [12: 289]. І далі вона наводить декілька причин такого стану речей. По-перше, доволі часта відсутність визначення 'національної душі', 'національного характеру' і 'національного менталітету' призводить до їх суперечливого витлумачення, зумовлених методологічною невизначеністю предмета наукових розвідок, а іноді й методологічною необґрунтованістю таких пошуків. По-друге, відсутність чітко сформульованих методологічних принципів дослідження і спряжених з ними об'єкта аналізу і джерела даних (матеріалу), що зумовлює амбівалентність того, що в мові є культурно значущим. По-третє, хронологічна невизначеність "національної душі", яка має бути мінливою в часі та просторі. По-четверте, часте отождоження лексичної одиниці та концепту [12: 289-294].

Якщо ментальність / менталітет утвориться сукупністю концептів і не існує поза формами рідної мови, то роль останніх у формуванні етосу аж ніяк не однозначна. Цілком природно, що найбільш істотні для певної лінгвокультури категорії, знаходять вираження не тільки в лексиці, але й у граматиці конкретної природної мови. Проте основними її "опорними точками" є концептуальні домінанти.

Концептуальні домінанти (КД) – це сукупність ціннісних орієнтацій лінгвокультури, що являє собою систему, в якій можуть бути встановлені домінантні (основні) та другорядні характеристики. Сума таких характеристик притаманна всім без виключення народам і людству в цілому, але їхня пріоритетність і специфічна комбінаторика дозволяють говорити про етнічну неповторність тієї чи іншої культури. Закріплюючись у мові, ці характеристики набувають статусу своєрідного оцінного коду й визначають поведінку носіїв відповідної лінгвокультури, їхню самооцінку та оцінку з боку інших етносів.

Концептуальні домінанти – це вербалізовані смисли середовища побутування етносу, його життєвого світу. Останній є середовищем, у якому відбувається діяльність людини. Виходячи з цього, можна розвести й два близькоспоріднених поняття: 'ціннісний орієнтир' і 'концептуальна домінанта'. Перший є будь-яким "об'єктом" (у т.ч. й ідеальним), що має життєво важливе значення для суб'єкта

(індивіда, групи, етносу). Другий втілює абстрактно привабливі змісти і стабільно важливі для представника певної етнокультури конкретні духовні блага. Іноді їх називають "ключовими словами культури".

Ціннісні домінанти / орієнтири етносу є частиною *концептуальної картини світу* (ККС), яка відбивається у свідомості у вигляді вторинного існування об'єктивного світу як результат абстрагованої діяльності homo loquens. Як своєрідний спосіб осмислення дійсності ККС існує в колективній свідомості певного лінгвокультурного співтовариства і є мовним відображенням сукупності знань і уявлень про світ, властивих саме цьому співтовариству. КД набувають особливої значущості, коли "обростають" застиглими асоціаціями, метафоризованими образами, наповнюються оцінними стереотипами й установками, коли вони починають змальовувати етнічні портрети і автопортрети та підіймаються до рангу символів. І все це зрештою фіксується як у ментальному, так і в мовному полі етносу.

Різне ставлення до існуючих у кожній мові концептуальних цінностей і антицінностей зумовлюється соціокультурними, історичними та соціодискурсивними чинниками. Останні ніби перекидають місток до головної проблеми наших міркувань – концептуальних домінант, генеза яких якраз і пов'язана з типовим, національно забарвленим ставленням до тих чи інших об'єктів позамовної дійсності – прагматичним у американців, раціональним у німців і фаталістичним у росіян.

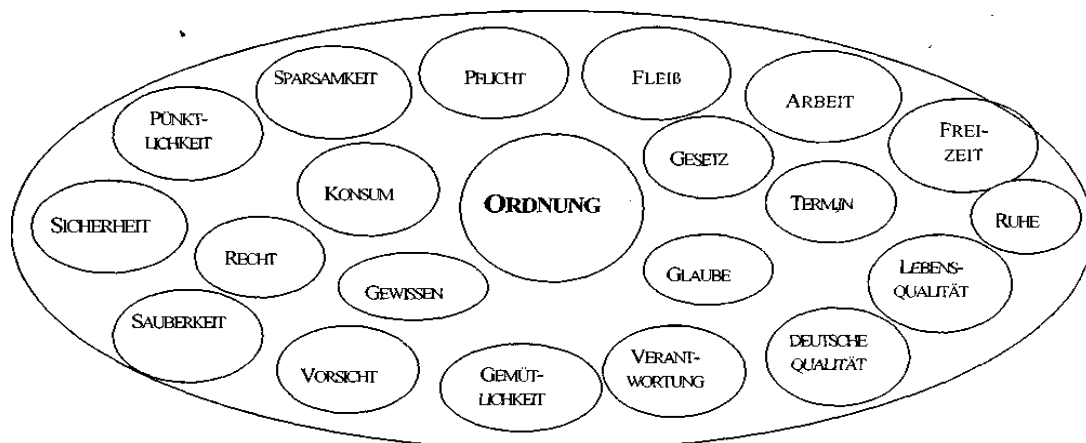
А. Вежбицька описала російський менталітет чотирма концептуальними домінантами - ДУША, ТОСКА, СУДЬБА, АВОСЬ [2], основним серед яких є концепт ДУША [7]. Справа не тільки в тому, що він викликає безліч асоціацій та інтерпретацій як у національних літературах, так і в розмовному дискурсі, але ще і в тому, що через опис душі народу нерідко здійснюється пошук національної ідеї. В цьому контексті можна визнати правоту Д.А. Шмельова, який ідентифікує "російську душу" через набір інших концептуальних домінант – СПРАВЕДЛИВОСТЬ, ПРАВДА, ДОБРО, СУДЬБА, ВОЛЯ, ТОСКА, УДАЛЬ [14].

Прагматичне ставлення до дійсності породжує й наявність тих концептуальних домінант американської етнокультури, які складають основу цього етосу й реалізують специфічні грані його аксіологічної системи: буттєві КОНЦЕПТИ (LAND, FARM, RANCH, WEST, CONSTITUTION, AMERICANNES), КОНЦЕПТИ-реалії (COWBOY, SNAPAREJOS), абстрактні концепти (DEMOCRACY, DIVERSITY, PRIVACY, FREEDOM), специфічні прототипи на базі універсальних концептів (WORK, JOB) тощо [1:7].

Виходячи із раціоналізму англосаксонської культури, Б. Нусс описує концептуальні домінанти німецької МКК у вигляді родо-видового комплексу, в якому перетинаються й співіснують такі феномени, як LEBENSDRANG / життєва сила (STREBEN / спрямованість, UNRUHE / занепокоєння, ENERGIE / енергійність),

PRINZIPIEN / ПРИНЦИПОВІСТЬ (ORDNUNG / ПОРЯДОК, ERNSTHAFTIGKEIT / СЕРЬОЗНІСТЬ,

Beharrlichkeit / наполегливість), Sinn fur Methodische / почуття методичного (Organisation / організація, Genauigkeit / точність, Fleiß / старанність), Weltschmerz / світовий біль (Ungewibheiten / невизначеність, Angste / страхи, Allzuirdisches / приземленість) [22]. Можна припустити, що сукупність таких домінант утворює загальний контур концептуальної картини світу німецької етнокультури. У його центрі знаходиться концепт ORDNUNG [9].

Мал. 1. Конфігурація концептуальних домінант німецької лінгвокультури

Не буде перебільшенням стверджувати, що концептуальні домінанти на кшталт наведених вище мають високий ступінь абстрактності, вирізняються емоційністю, насиченістю асоціативного поля, а також мірою валоративного освоєння. Визначаючи ціннісні орієнтири культури, ці домінанти

окреслюють і особливості етнічного менталітету і дозволяють судити про параметричні ознаки відповідного типу культури.

Концептуальні доміанти зумовлюються як етнічним менталітетом (національною психологією), так і особливостями історичного розвитку етносу. Утворюючи в ієрархії національних цінностей ніби проміжний шар між лінгвокультурою і власне культурою, вони в той же час належать обом сферам. З одного боку, вони є семантичним екстрактом смислів і значень тих слів, що нюансують тезаурус культури, а з іншого, – вони є згустками аксіологічних настанов цієї культури.

Наведені вище міркування дозволяють запропонувати такі висновки:

Загальна природа концептивного змісту зумовлюється співвідношенням універсальних і етноспецифічних компонентів семантики, що дозволяє мульти-дисциплінарний опис концепту за допомогою таких феноменів, як 'культура', 'менталітет', 'етнос', 'етос', які у змозі надати більш-менш вичерпну інформацію про ментальність відповідного етно- і лінгвокультурного співтовариства, його національну своєрідність і його неповторність. Вони ж дозволяють інтерпретувати концепт як мірну одиницю етнічного менталітету, найсуттєвіші властивості якої визначаються ціннісними орієнтирами соціокультурного і етнопсихологічного порядку.

Сукупність концептуальних доміант являє собою систему, в якій можуть бути встановлені основні та другорядні характеристики. Фіксуючись у мові, вони набувають статусу своєрідного оцінного коду і визначають поведінку носіїв відповідної етнокультури, їхню самооцінку (автостереотипізація) та оцінку з боку інших етносів (гетеростереотипізація). Культура продукує й акумулює концепти, а концепти (насамперед, концептуальні доміанти) – репрезентують культуру.

Перспективним напрямом вивчення КД є їх зіставне вивчення на матеріалі різних лінгвокультур, як у синхронічному, так і в діахронічному аспектах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бочегова Н.Н. Объективация национально-культурного своеобразия в английском языке США: Автореф. дис. ... докт. филол. н.: 10.02.04. - СПб, 2006. -37 с.
2. Вежицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Пер. с англ. А.Д. Шмелева. - М.: ЯСК, 2001. - 272 с.
3. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. - Харьков: Штрих, 2001. - 384 с.
4. Иная ментальность /В.И. Карасик, О.Г. Прохвачена, Я.В. Зубкова, Э.В. Грабарова. - М.: Гнозис, 2005. - 352 с.
5. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. - М.: Эдиториал УРСС, 2000. - 352 с.
6. Маслова В.А. Homo lingualis в культуре. - Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2004. - 214 с.
7. Пименова М.В. Дух и душа: особенности концептуализации. - Кемерово: ИПК "Графика", 2004. - 386 с.
8. Почебут П.Г. Психология и ценностные ориентации русского народа // Этническая психология и общество. - М.: Наука, 1997. - С. 173-191 с.
9. Приходько А.Н. Концепт „Ordnung“ как мерная единица немецкого этнического менталитета (лингвокультурный аспект) // Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева. Сб. ст. / Отв. ред. В.И. Карасик. - Краснодар: Атриум, 2007. -С. 158-171.
10. Стадник І.Б. Українська ментальність у контексті відродження національної духовності: Автореф. дис. ... канд. філос. н.: 09.00.03 / Одеса: ПУДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2003. - 19 с
11. Сухарев В.А., Сухарев М.В. Психология народов и наций. - Донецк: Сталкер, 1997.-400 с.
12. Харитончик З.А. К методологии когнитивных исследований в лингвистике // Единиці та категорії сучасної лінгвістики. 36. н. пр., прив. ювілею В.Д. Каліушенка. - Донецьк: Юго-Восток, 2007. - С. 284-296.
13. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии. - М.: Флинта - Наука, 2004. -184 с.
14. Шмелев А.Д. Русский язык и неязыковая действительность. - М.: Языки славянской культуры, 2002. - 496 с.
15. Энциклопедический словарь русской цивилизации. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2001. - 810 с.
16. Dinzelsbacher P. Zu Theorie und Praxis der Mentalitätsgeschichte // Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen. - Stuttgart: Kroner, 1993. -S. XV-XXXVII.
17. Eismann W. Nationales Stereotyp und sprachliches Klischee - Deutsche und Slaven im Lichte ihrer Phraseologie und Paromiologie // Tendenzen in der Phraseologie-forschung (Europhras92). -Bochum: B. Sandig, 1994. - S. 81-107.
18. Hoffmann E. Ethnostereotype in der russischen Werbekommunikation // Wirtschaftssprache: anglistische, germanistische, romanistische und slavistische Beiträge. -Frankfurt/M [u.a.]: Peter Lang, 1998. - S. 229-247.
19. Hofstede G. A summary of my ideas about national culture differences // <http://spits.uvt.nl/web/iric/hofstede/page3.htm>
20. Klujeva T.V. National-kulturelle Spezifika im Luxemburger Deutsch // Das Wort. Germanistisches Jahrbuch, 2004. - S. 63-76.
21. Lado R. Linguistics across cultures. - The University of Michigan Press, 1995. -124 p.
22. Nuss B. Das Faust Syndrom. Ein Versuch über die Mentalität der Deutschen. -Bonn, Berlin: Borvier, 1993. - 213 S.
23. Olbrich A. Kulturelle Differenzen // <http://maibox.univie.ac.at/Andreas.olbrich/kultur.htm>
24. Schaupp G., Graff J. Der Ton macht die Musik. 25 Tipps für den Umgang im Geschäftsleben in Deutschland // <http://www.businessgerman.com/business-knigge/index.shtml>
25. Werlen E. Sprache, Kommunikationskultur und Mentalität: zur sozio- und kontaktlinguistischen Theoriebildung und Methodologie. - Tübingen: Niemeyer, 1998. - 366 S

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Приходько – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лінгвоконцептологія, лінгвокогнітологія, лінгвопрагматика, лінгвосинергетика, лінгвофілософія

ПРО СТАБІЛЬНІСТЬ І ДИНАМІКУ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ

Олег СЕМЕНЮК (Кіровоград, Україна)

У статті аналізуються питання, що пов'язані з проблемою стабільності та динамічності мовних та культурних концептів, зокрема „ключових” концептів російської картини світу.

Questions, connected with the problems of linguistic and cultural concepts stability and dynamics, and “key” concepts of Russian language world picture in particular, are analyzed in this article.

У сучасній лінгвістиці поняття концепту як ідеальної сутності, що формується у свідомості людини (Стернін І.А.) застосовується досить часто. В роботах Арутюнової Н.Д., Кубрякова Є.С., Степанова Ю.С., Левіна Ю.І., Воркачова С.Г., Попової З.Д., Шмельова А.Д. та ін. розглянуто різні аспекти визначення, існування, функціонування концептів. Але, незважаючи на велику частотність використання і розповсюдженість у наукових дослідженнях цього поняття, залишається багато питань щодо сутності, наповненості, стабільності або динамічності концептів. Особливої гостроти вони набувають, коли перетинаються або накладаються лінгвістична та культурологічна характеристики концепту, взаємозамінюються поняття концепту як „сутності, що формується у свідомості людини та має вербалізоване вираження” і концепту як „константи культури”.

Завданням нашої статті є аналіз можливостей трансформації, змінності наповнення концептів певної лінгвокультури. Чи можуть зазнавати змін традиційні або навіть, „ключові” концепти у свідомості носіїв мови, культури? Спробуємо зробити деякі припущення.

Етнопсихологи, письменники, просто іноземці відзначають, наприклад, такі риси російського національного характеру, як тенденція до крайнощів („все або нічого”), емоційність, почуття непередбачуваності життя й недостатність логічного та раціонального сприйняття його, схильність до моралізаторства, практичний ідеалізм (пріоритет „неба” над „землею”), схильність до пасивності або фаталізму, відчуття невідконтрольності життя людським зусиллям. Ці особливості характеру, ментального складу, знаходять відображення в мові, зокрема – в лексичному складі [2].

Аналіз російської лексики дозволяє зробити висновки про особливості російського світобачення, основні концепти картини світу російськомовної (російської) особистості. Зрозуміло, що не всі лексичні одиниці однаково репрезентують інформацію про національний характер та світобачення. Найбільш показовими у цьому плані, на думку деяких дослідників, зокрема Яроцької Г.С. [6], є декілька лексичних сфер.

1. Слова, що відповідають певним аспектам універсальних філософських концептів. У російській мові такими є, наприклад, лексичні пари: *правда и истина; долг и обязанность; свобода и воля; добро и благо* та ін. Аналіз таких опозицій дає підстави говорити про те, що для погляду на світ, який віддзеркалений у російській мові, досить суттєвим є два протиставлення: „високого” – „приземленого” і „зовнішнього” – „внутрішнього”.

2. Поняття, що особливо виразно окреслені в російській мовній картині світу, є найбільш значущими саме для російської культури та російської свідомості. До них відносяться, наприклад, слова *судьба, душа*. Слово *душа* активно використовується як у релігійних, так і у розмовних контекстах та у наївно-мовній уяві сприймається як свого роду невидимий орган, що розташовується десь у грудях і керує життям людини. Іменник *судьба* в російській мові має два значення: 1. Події чийогось життя; 2. Таємнича сила, яка визначає подію чийогось життя. Залежно від цих значень, слово *судьба* може мати два різних синонімічні ядра: 1) *доля, участь, удел, жребий*; 2) *рок, фатум, фортуна*. За цими двома варіантами стоїть уявлення про те, що в певний момент життя з багатьох варіантів обирається один – вирішується доля. Особливу роль у російському дискурсі концепту *судьба* підтверджує частотність його уживання в російських та англійській мовах (на 1 млн. слововживань рос. *судьба* – 181, англ. *fate* – 33).

3. Унікальні російські концепти – *тоска й удаля*. Перехід від *сердечной тоски* до *разгулья удалого* – постійна тема російського фольклору та літератури, і це теж можна вважати відповідним до крайнощів російської душі. Слово *меланхолия* та сполучення *нестримна відвага* можуть замінити ці концепти, але вони не відтворюють усі тонкощі цих понять. Як відзначають деякі філософи та літератори, у схильності до *тоски* можна побачити практичний ідеалізм росіян. З іншого боку, як вважають деякі філософи, можливо відчуттю *тоски* сприяє безмежний російський простір (М.Бердяєв, М.Мамардашвілі).

4. Концепт *пустота*. Самотність як фізичний та, перш за все, внутрішній стан, має досить широкий спектр позначення в російській мові та ступінь фіксації у дискурсі. Зі словом *пустой* пов'язане широке коло метафоричних значень, наприклад: *пустой человек, пустая голова, пустое занятие, пустые слова* тощо. Значний також словотвірний потенціал основи *пустой* у російській мові (*пустомеля, пустозвон, пустоцвет* та ін.). Стан внутрішнього спустошення відповідний до стану *тоски*.

5. Концепт *наплеватьство* також можна вважати національно специфічним. І хоча використання плевків у якості семіотичного акту притаманне багатьом культурам, саме в російській існує велика різноманітність позначень та функцій *плевков*. Так, байдужість можна висловити за допомогою висловів:

„Плевать!”, „Наплевать”, „А я плевал!”, „Плевать я хотел!” тощо. Один із найбільш частотних висловів „Да плюнь ты!” у певному сенсі близький до англійського „Take it ease”, однак останній означає небажання позбавитися від негативних емоцій, але не передбачає поради нічого не робити, бути бездіяльним.

6. Особливу роль у характеристиці російської ментальності відіграють так звані „дрібні” слова. До них відноситься, перш за все, відоме російське *авось*. Воно перекладається на західноєвропейські мови як *можливо, може бути*. А.Вежицька вважає, що частка *авось* займає важливе місце в російському способі мислення, визначає його значення як „...неможливість раціонально організувати життя” [2]. Фразеологічна одиниця „на авось” усвідомлюється носіями мови як така, що віддзеркалює певні особливості національного менталітету. Інтуїтивне сприйняття національної специфіки такого концептуального змісту цієї фразеологічної одиниці актуалізується у висловлюваннях типу: „Понадеяться на русский авось” (А.Пушкін), „Положившись на русский авось” (К.Шахназаров), „Наше национальное авось” (В.Шукшин). Особливість російської ментальності віддзеркалюються і в інших „дрібних” словах – *небось, видно, ну* та ін. Зазвичай такі слова та контексти з ними складно перекладати на інші мови.

Зрозуміло, що цими одиницями не вичерпуються лексичні групи, які найбільш яскраво віддзеркалюють особливості російського бачення світу. Таких концептів досить багато в будь-якій мові й вони не обов’язково належать тільки до абстрактних іменників або „спрацьовують” у опозиції. Наприклад, для тих же росіян досить ємним та вагомим для національної мовної картини світу є слово-концепт *балалайка* [4]. Слово має речове значення, позначає етнічний музичний інструмент, входить до логічної опозиції „своє – чуже”, асоціюється як етнокультурне утворення. Крім того, *балалайка* є безеквівалентним словом-реалією у співставленні з іншими культурно-мовними системами (*волинка, бандура, банджо, дутар* тощо).

Зважаючи на певну консервативність і сталість мовної системи, навіть такого її рівня як лексичного, „вербальна” складова концептів доволі стала і може зазнавати певних змін, у більшості випадків, на помітному часовому проміжку. Але в сучасному суспільстві, життя якого стало набагато динамічніше, а засоби масової комунікації та інформації здатні ефективно формувати і трансформувати індивідуальну та суспільну свідомість і „вербальна” складова концептів може зазнавати змін. Наприклад, одним з лексичних проявів традиційного російського концепту *свобода* вже з десяток років є іншомовне слово „*демократия*”, яке не тільки розширило поле реалізації концепту, але й, на наш погляд, дещо трансформувало його сприйняття сучасним суспільством.

Ще більшу динаміку до змін мають проявляти ключові „культурні концепти”, своєрідні стереотипні уявлення про найбільш важливі для певного національного соціуму реалії. Так, на уявлення росіян про *простір, волю*, особливо для мешканців мегаполісів, мають впливати умови життя в обмеженому просторі великих міст.

Досить часто можна спостерігати прояви порушення „неспрацьовування” шаблонного, спрощеного сприйняття стереотипних концептів, які в масовій уяві, наприклад, характеризують представників певної нації. Так, ще два десятиліття назад, за часів „залізної завіси”, одним із маркерів, який підкреслював приналежність особи до росіян, особливо в уявленні іноземців, була *балалайка*, яка поряд із *ікрою, морозом, кремлем, матр’ошкою* вважалася одним із концептуальних символів Росії. Цей символ був присутнім у більшості голлівудських фільмів, де його використання носило іноді досить абсурдний, штучний характер. На балалайці в години дозвілля грали під час походу матроси сучасної атомної субмарини (фільм „К-19”), на балалайці грали у московській бані часів перебудови („Червона спека”) тощо. Наприкінці ХХ століття це вже викликало усмішки не тільки у фахівців, але й у пересічних носіїв російської культури. Стандартне використання цього символу можна спостерігати й у західних фільмах, які були створені вже після падіння „залізної завіси”. Тепер балалайка звучить на віллах Лазурного узбережжя, акцентуючи увагу на тому, що їх мешканці – „нові росіяни” й російська мафія. Більш сталою має бути фразеологічна складова концептів. Фразеологія загалом – найбільш консервативна частина словникового запасу, і ця складова концептів є найбільш стабільною, тому що сприймається вже поза часом, належить не сучасному дискурсу, а національній культурі. Саме фразеологія є невід’ємною складовою концептуальної сфери. Про це свідчать, зокрема, результати асоціативних експериментів. Як зазначають учені, по-перше, реакція на слово-стимул досить часто є фразеологічною за своїм походженням, по-друге, асоціативне визначення слова та список фразеологічних атрибутів його частково або повністю співпадають [1; 3]. Носії різних мов використовують співвідносні моделі й принципи задля вербалізації інформації. Серед „глобальних” моделей найбільш поширеними є персоніфікація, „предметизація”. Моделі вербалізації визначають предикати. Як відомо, при персоніфікації діє принцип антропометричності. Наприклад, поле почуттів, емоцій, стану людини концептуалізується в термінах певних базових сфер (міфічні та реальні істоти, артефакти, об’єкти навколишнього світу, процеси та ін.). Якщо *любов, туга, надія...* концептуалізуються в термінах концепту *об’єкт дійсності*, то такі емоційні стани отримують характеристику, що схожа на ту, яку людина може надати певній матеріальній

сутності, дослідивши її за допомогою органів чуттів (форма, колір, температура, вага, слухові, смакові відчуття від об'єкта). Національні особливості виявляються часто саме на етапі такого оцінювання, тому що його механізм фактично представляє собою співставлення з прототипами, які формуються у процесі розвитку нації та мови. Наприклад, прототипом чогось привабливого в російській та українській фразеологіях є *мед* – рос. *медом не корми*, укр. *як (мов, наче тощо) медом по губам мазнули; як меду полізати; кортить як меду полізати; кортить як меду лизнути; коврижки, калач* – рос. *ни за какие коврижки, и калачем не вимани; не заманиши калачем; не хоче як дід калача, а дівка заміж*.

У концептосферах близьких соціумів та мов можна спостерігати закономірності у приписуванні певних атрибутів певним об'єктам. Атрибути *похмурий* та *голодний* віддаються концепту *вовк* – рос. *смотреть волком (брюком)*; укр. *дивитися вовком; дивитися з-під лоба як вовк*; польськ. *paірzec, popaірzec, spoglądać itp. wilkiem; jak wilk; wilkiem komu z oczu patrzy*; рос. *голодний как волк (собака)* – укр. *голодний як вовк (пес)* – польськ. *glodny, żarłoczny jak wilk*. Порівняйте: англ. – *as hungry as a bear*.

Закономірно, що атрибут *голодний* приписується представникам тваринного світу, однак різним, але таким, які можна об'єднати в концепті *хижак*. Такі концепти, як *радість*, *туга* вербалізуються, наприклад, у термінах концепту *птиця*, емоційний стан рос. *печаль*, укр. *туга* та ін. – у термінах концепту *об'єкт дійсності*: укр. *туга – гірка, німа, світла*.

Аналіз значного обсягу фразеологічного матеріалу, проведений дослідниками, свідчить про те, що в основі пар міжмовних концептів зазвичай є різні уявлення, різняться також моделі вербалізації концептуальної інформації. Перелік загального й відмінного, як свідчить контрастивний аналіз концептів ключових слів фразеологізмів, не обмежується традиційним переліком архетипів або бінарних опозицій. Проблема полягає у розмежуванні когнітивної та мовної сфер, можливості використання імпліцитної інформації, яка у багатьох випадках й пояснює національно-культурну специфіку. Окрім того, в сучасному суспільстві, якому притаманні, з одного боку, уніфікація цінностей та уявлень під впливом процесів культурної глобалізації, а з іншого – диференціація соціумів на групи за соціально-культурними характеристиками, ускладнюється уніфіковане сприйняття концептів особистістю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бутенко Л.С. Словник асоціативних означень української мови. – Львів, 1989. – 397 с.
2. Вежицкая А. Русский язык // Язык, культура, познание. - М., 1996. – 389 с.
3. Левченко Е.П. Контрастивный анализ фразеологических концептов // Русская филология. Украинский вестник. – Харьков, 2000. - №3-4. – С.56-57.
4. Саевич И.Г. Балалайка в русской языковой картине мира // Русская филология. Украинский вестник. – Харьков, 1999. - №1-2. - С.36-39.
5. Ярокая Г.С. Концепты русской языковой картины мира // Русская филология. Украинский вестник. – Харьков, 2001. - №3. – С.8-11.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Семенюк – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: вплив екстралінгвальних факторів на мову, зв'язок мови і суспільства.

РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ БРИТАНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ, ЩО ВЕРБАЛІЗУЮТЬ КОНЦЕПТИ ЧОЛОВІК ТА ЖІНКА.

Юлія АБРАМОВА (Кременчук, Україна)

У статті досліджується когнітивне підґрунтя регулятивної функції британських прислів'їв як засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА. Прислів'я розглядаються як дискурсивні знаки. Аналіз проведено на основі теорії лінгвальної регуляції гендерної поведінки суб'єкта дискурсу лінгвокультури.

The article investigates the cognitive basis of the regulative function as a means of MAN and WOMAN concepts verbalisation. The proverbs are considered as discourse patterns. The analysis is based on the theory of the lingual regulation of an individual gender behaviour.

Мета статті – дослідити когнітивне підґрунтя регулятивної функції британських прислів'їв як засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА.

Актуальність роботи обумовлена застосуванням комплексної методології, що інтегрує доробки когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики та лінгвокультурології для вивчення процесу мовленнєвої регуляції соціальної поведінки людини.

Матеріалом дослідження слугували 1576 гендерно маркованих британських прислів'їв.

В.І. Карасик, визначаючи регулятивні концепти як такі, що у своєму системному вираженні пояснюють культурні доміанти поведінки представників лінгвокультури [4: 31], не розкриває механізму регуляції. Спроби вирішення проблеми регулятивного впливу мови на соціальну (включно з мовленнєвою) поведінку індивіда присвячена теорія лінгвальної регуляції гендерної поведінки суб'єкта дискурсу лінгвокультури А.П. Мартинюк [7: 114]. Згідно з цією теорією, у підґрунті регулятивної

функції мовного знаку лежить когнітивна операція оцінювання суб'єктом дискурсу референта функціонуючого у дискурсі мовного знаку на підставі знання про відповідність того чи іншого з його/ її стереотипних параметрів соціокультурному гендерному еталону, що є підставою для інференції суб'єкта про бажані/ небажані моделі поведінки. Хоча ця теорія виведена на підґрунті вивчення мовних знаків (граматичних та лексичних/ фразеологічних), вважаємо, що вона є цілком релевантною і для таких дискурсивних знаків, як прислів'я. Обґрунтування регулятивного потенціалу британських прислів'їв як засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА у нашому дослідженні спирається на цю теорію, що зумовлює новизну роботи.

Прислів'я як засоби вербалізації концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА тематизують предметно-референтну ситуацію, що з необхідністю залучає актантів чоловічої та жіночої статі та приписувані їм ролі, якості й поведінкові характеристики. Дидактична природа прислів'їв дозволяє визначити цю ситуацію як нормативну.

Нормативна ситуація передбачає наявність певних *типів учасників, об'єкта оцінки, його нормативного прототипу, нормативного модусу та нормативної мотивації* [5:30].

Об'єктами оцінки у ситуаціях, вербалізованих гендерно маркованими прислів'ями, є актанти чоловічої та жіночої статі, їхні якості, ролі, поведінкові характеристики тощо. Присутність цих актантів у ситуації може бути експліцитною, тобто вираженою за допомогою дескриптивно чи прагматично орієнтованих гендерно маркованих (таких, що фіксують стать референта) номінацій чи їх субститутів-займенників, порівн.: *A good man can do no more harm than a sheep/ He that kills himself with working must be buried under the gallows/ A good fellow is a costly name/ Bad workman quarrels with his tools/ If the doctor cures, the sun sees it; but if he kills, the earth hides it/ An angler eats more than he gets/ The plough goes not well if the ploughman hold it not/ A good archer is not known by his arrows, but his aim/ A town bull is as much a bachelor as he/ A house and a woman suit excellently/ She is not a good housewife that will not wind up her bottom/ She cannot leap an inch from a slut*, або імпліцитною, тобто інференційно виведеною на підґрунті експлікатур та імплікатур прислів'їв та екстралінгвального знання типових ситуацій міжгендерних стосунків, порівн.: *Better bad than without*, де у прислів'ї, адресованому жінці, імплікується присутність актанта чоловіка, за якого жінці радять вийти заміж, навіть якщо він не повністю задовольняє її уявленням про 'добраго чоловіка', оскільки у протилежному разі жінка не задовольнятиме вимог фемінінного еталона, що приписує їй прототипову роль дружини/ матері/ хазяйки дому.

Прислів'я, що містять *man/ he*, розглядаємо як такі, що тематизують саме чоловіка, а не гендерно невизначеного актанта, оскільки за даними як психолінгвістичних експериментів [11; 13; 14; 15], так і вивчення дискурсивних реалізацій *man/ he* англійськими лінгвістами [9:104; 16:49-50], сфера їхньої референції не охоплює індивідів жіночої статі й відсилає до чоловіка як *прототипової особи*. Експлікація присутності у ситуації жінки вимагає використання мовних одиниць жіночої референції. У досліджуваних прислів'ях присутність у ситуації жінки як правило, експлікується за допомогою *woman/ жінка*, іншої номінації жіночої референції або *she*, що вживається паралельно з *he*, порівн.: *It is not what is he (she), but what has he (she)*.

На підґрунті семантичних відмінків Ч. Філлмора В.І. Карасик виділяє такі *типи учасників нормативної ситуації*, як Куратор, Експресор, Респондент та Публіка [5:30].

Куратор постає як колективний образ охоронця норм, що знає, як саме має поводитися індивід у тій чи іншій ситуації. Куратор функціонує у двох різновидах: як Куратор-Критик і Куратор-Апологет. Куратор-Критик критично оцінює актантів ситуації, щодо їх відповідності моральним чи утилітарним нормам поведінки або маскулінному/ фемінінному еталонам, порівн.: *Man of words and not of deeds is like a garden full of weeds/ He is not a man to ride the water with/ Silence is the best ornament of woman*. Куратор-Апологет виправдовує актантів на тих підставах, що людина є слабким створінням і для неї є цілком природним робити помилки, порівн.: *He that falls today may rise tomorrow/ He that never climbed never fell/ He that never rode never fell/ He that never drank was never athirst/ He that stumbles and falls not, mends his peace/ He who makes no mistakes, makes nothing/ He who wants a mule without fault must walk on foot* тощо.

Для цього дослідження актуальним є аналіз прислів'їв-висловлювань Куратора-Критика, тому що вони, на відміну від прислів'їв-висловлювань Куратора-Апологета, містять оцінку гендерних актантів стосовно лінгвокультурних еталонів.

Експресор репрезентує індивіда чи соціальну групу, що виражає своє ставлення до об'єкта оцінки на підґрунті певної норми. Респондент є індивідом чи соціальною групою, до яких звертається Експресор, очікуючи відповідної реакції. Ролі Експресора та Респондента фактично співпадають з *адресантом та адресатом* прислів'їв-висловлювань, що вербалізують нормативну ситуацію. Публіка охоплює пасивних учасників нормативної ситуації – усіх членів лінгвокультури, що є інтерпретаторами прислів'їв.

У типовій нормативній ситуації, актуалізованій прислів'ями, що вербалізують досліджувані гендерні концепти, можливі такі конфігурації ролей. Роль Куратора-Критика переважно відіграє так званий "народний дух", що може адресувати своє висловлювання, по-перше, широкому загалу, – Публіці (*He that marries a widow and two children marries three thieves/ A man at five may be a fool at fifteen/ She is well-*

married who has neither mother-in-law nor sister-in-law by her husband/ A maiden with many wooers often chooses the worst тощо); по-друге, гендерно специфічному адресату, – Респонденту-Чоловіку (*Choose neither a woman nor linen by candle-light/ He that feareth every bush must never go a-birding/ Marry a beggar, and get a louse for your tocher-good (portion)/ Take a wine of a good soil and the daughter of a good mother/ Better a portion in a wife than with a wife/ It is better to marry a shrew than a sheep*) чи Респонденту-Жінці (*Maidens should be meek while (until) they be married/ Marry first, and love will come afterwards (follow)/ You are mope-eyed by (with) living so long a maid/ Better bad than without*).

Стать Респондента переважно встановлюється на підставі експлікатур та імплікатур висловлювань з опорою на екстралінгвальне знання стереотипних ситуацій міжгендерних стосунків. Так наприклад, прислів'я *Choose neither a woman nor linen by candle-light* інтерпретуємо як таке, що звернене до Респондента-Чоловіка на підставі знання про те, що порада щодо вибору дружини найімовірніше адресована чоловікові. У деяких випадках стать Респондента експлікується відповідними гендерно маркованими номінаціями чи їх субститутами-займенниками, як наприклад *maidens* у прислів'ї *Maidens should be meek while (until) they be married* чи *he* у *He that feareth every bush must never go a-birding (hunting birds)*.

Експресор, що репрезентує чоловіче (*My wife cries five loaves a penny/ If she was my wife, I would make a queen of her*) чи жіноче (*Better be an old man's darling than a young man's slave/ Be it for better, be it for worse, do you after him that bears the purse*) 'бачення' ситуації, може адресувати своє висловлювання як загалу – Публіці – без специфікації гендерної належності адресата (як Експресор-Чоловік у прислів'ях *My wife cries five loaves a penny/ If she was my wife, I would make a queen of her*), так і гендерно специфічному Респонденту. Переважно, Експресор-Чоловік адресує висловлювання Респонденту-Чоловіку (*We bachelors laugh (grin) and show teeth but you married men laugh till your hearts ache/ In choosing a wife, and buying a sword, we ought not to trust another/ Two things doth prolong thy life a quiet heart and a loving wife*); рідше, Експресор-Жінка – Респонденту-Чоловіку (*Husband, don't believe what you see, but what I tell you/ Hold your tongue, husband, and let me talk that have all the wit*). Інформація про стать Експресора може бути імпліцитною. В такому випадку вона встановлюється на підґрунті екстралінгвального знання типових ситуацій, як наприклад у висловлюванні *Better be an old man's darling than a young man's slave*, що можна інтерпретувати як таке, що належить жінці, яка ділиться власним досвідом з молодшою жінкою і дає їй пораду. Стать Експресора може встановлюватися за взаємодії екстралінгвальних знань та експліцитних мовних засобів, як наприклад у прислів'ї-висловлюванні Експресора-Чоловіка *My wife cries five loaves a penny*, де присвійний займенник *my* встановлює релятивні стосунки між Експресором та референтом *wife/ дружина*, а типізоване знання міжгендерних стосунків дозволяє нам уявляти типову дружину як супутницю життя саме чоловіка; або *Husband, don't believe what you see, but what I tell you*, де звертання *husband* встановлює релятивні стосунки між Респондентом-Чоловіком та Експресором, що найвірогідніше уявляється як жінка. Нарешті, інформація про стать Експресора може бути виражена експліцитно, як наприклад у прислів'ї *We bachelors laugh (grin) and show teeth but you married men laugh till your hearts ache*, де займенник *we*, залучає адресанта до маскулінної релятивної ідеографічної категорії *bachelors*.

Прототип нормативної оцінки трактуємо як еталонну з погляду Куратора-Критика якість, роль, поведінкову тощо характеристику об'єкта оцінки. *Нормативний модус* – як комбінацію різних аспектів нормативної ситуації, а саме: *нормативного знаку* ('необхідно', 'заборонено', 'дозволено', 'індиферентно'); *нормативної шкали* (полярні та проміжні ступені певної якості); *нормативного поля* (юридичні, моральні, утилітарні норми); *нормативної експліцитності* (чітке формулювання норми у юридичному, дипломатичному кодексі чи її імплікація у побутовому спілкуванні). *Нормативну мотивацію* – як обумовленість нормативної ситуації певними культурними цінностями.

В основі регулятивної функції гендерних концептів британських прислів'їв лежить когнітивна операція оцінювання актанта-чоловіка та актанта-жінки стосовно *прототипу гендерної нормативної оцінки*. *Прототипом гендерної нормативної оцінки* є ті атрибути/ поведінкові характеристики чоловіка й жінки, що вважаються еталонними в межах певної системи аксіологічних орієнтирів. У переважній більшості випадків британські прислів'я відбивають традиційну патріархальну систему цінностей, що, як свідчать результати досліджень у царині соціальної психології та соціології, все ще залишається актуальною для сучасного британського суспільства, яке провідні антропологічні дослідники визначають як маскулінне [6; 8; 10; 12], тобто прототипом гендерної нормативної оцінки є традиційні маскулінний та фемінінний еталони.

Слід вважати, що пресупозиції, на підґрунті яких здійснюється оцінювання актанта-чоловіка, містять такі еталонні характеристики 'справжнього' чоловіка, як прагнення до лідерства, успіху, влади; активність, незалежність, логічність, раціональність, об'єктивність; розвинутий інтелект, стриманість в емоційному плані; фізична сила; досвід сексуального життя; роль годувальника родини. Оцінювання актанта-жінки здійснюється стосовно еталона "справжньої" жінки, що охоплює такі характеристики, як боязливність, сором'язливність, поступливість, послужливість, пасивність, залежність, потреба у захисті,

легковажність, непослідовність, тонка інтуїція, емоційність, слабкість, доброчесність; роль охоронниці домашнього вогнища [8:342]. Такі якості жінки, як боязливність, пасивність, слабкість, які стосовно загальнолюдського еталона оцінюються як негативні, складають підґрунтя для виконання жінкою її прототипної ролі, – берегині домашнього вогнища, і тому, стосовно фемінінного еталона маскулінного британського суспільства, оцінюються як бажані і позитивні. Такі якості, як легковажність та непослідовність, не є позитивними, але в межах традиційного фемінінного стереотипу вони трактовані як втілення “природи жінки” і, оскільки ці якості не заважають виконанню жінкою її прототипної ролі, вони вважаються цілком прийнятними і оцінюються скоріше індивідуально, ніж негативно. Це цілком узгоджується з висновками А.К. Байбурина, який наголошує, що суворіший регламентації підлягають найбільш соціально вагомі сфери поведінки [2:8].

Атрибути та моделі поведінки актанта-чоловіка та актанта-жінки, вербалізовані гендерно маркованими прислів'ями, кваліфікуються на підґрунті **нормативної мотивації**, що виходить з його/ її відповідності/ невідповідності загальнолюдським універсальним та культурно специфічним нормам в межах певного **нормативного поля**: морально-етичного та/ чи утилітарного, а також відповідності/ невідповідності культурно специфічним маскулінному/ фемінінному еталонам, на підставі чого ці атрибути/ дії одержують позитивну/ негативну/ “нульову” оцінку. Відповідність нормам/ еталонам оцінюється позитивно, відхилення – негативно. Відповідність нормам/ еталонам може також підпадати під “нульову оцінку”, що виражає індивідуальне ставлення до актанта [1:42].

Результатом такого оцінювання є прескриптивно-нормативна інференція інтерпретатора про те, які якості, ролі та моделі поведінки є бажаними/ небажаними в англійському етнокультурному соціумі, в термінах *необхідно/ заборонено/ дозволено/ індивідуально*, що відбивають різновиди **нормативного знаку** у відповідності з інтенсивністю позитивної чи негативної якості на **нормативній шкалі**. Інтенсивність негативної оцінки знаходиться у прямій залежності також від того, наскільки соціально значущими є оцінювані поведінкові характеристики, що віддзеркалюється у виборі засобів її вербалізації.

Наприклад, прислів'я *Women may blush to hear what they are not ashamed to do* та *Women are the snares of Satan* негативно характеризують жінку за порочність; *Woman's sword in her tongue, and she does not let it rush* та *Many women, many words; many geese, many turds* – гострий язик/ балакучість; *Forbid a thing and that woman will do* та *Swine, women and bees cannot be turned* – впертість/ непоступливість відносно відповідного нормативного прототипу (доброчинності/ пасивності, – адже вербальна дія також є проявом небажаної активності, – а також боязливості/ сором'язливості/ послужливості/ поступливості тощо).

Інтенсивність негативної оцінки у цих прислів'ях неоднакова: якщо *Women may blush to hear what they are not ashamed to do/ Woman's sword in her tongue, and she does not let it rush/ Forbid a thing and that woman will do* просто констатують відсутність у жінки таких якостей, як доброчинність/ послужливість/ поступливість тощо, то *Women are the snares of Satan/ Many women, many words; many geese, many turds/ Swine, women and bees cannot be turned* ще й метафорично уподібнюють жінку, відповідно, пастці диявола/ гусці, що лишає за собою екскременти (*turds*)/ впертій свині та настирній бджолі, що значно посилює інтенсивність негативної оцінки на нормативній шкалі. Якщо у першому випадку інференція визначається нормативним знаком *небажано* (*Жінці не бажано поводитися таким чином*), то у другому – *суворо заборонено* (*Жінці не можна/ не слід поводитися таким чином*). Прислів'я *A woman's mind and winter wind change often/ Every rain and woman's tears are soon over* констатують непослідовність/ легковажність та надмірну емоційність жінки, уподібнюючи її мінливому вітру та дощу. Оскільки такі поведінкові характеристики жінки, як непослідовність та надмірна емоційність, не заважають виконанню її основної прототипної ролі берегині домашнього вогнища, на відміну від порочності/ впертості/ непоступливості/ вербальної агресії тощо, вони є менш соціально значущими і не підлягають такій суворій регламентації. Оцінка у цьому випадку є скоріше індивідуальною, ніж негативною. Про це свідчить і вибір метафори: у британській культурі *втілення усіх пороків диявол/ шумлива вульгарна гуска/ вперта свиня* у поєднанні з *настирливою бджолою* репрезентують відверто негативні образи, тоді як *вітер* та *дощ* не викликають явно негативних асоціацій. Відповідно, інференція тут скоріше визначається нормативним знаком індивідуально (*Така поведінка є природною для жінки*).

Хоча переважна більшість прислів'їв спирається на традиційні гендерні прототипи нормативної оцінки, прислів'я типу *It is better to marry a shrew than a sheep* демонструють, що інференції можуть вибудовуватися стосовно інших нормативних прототипів, що спираються на прямо протилежні ціннісні орієнтири.

Таким чином, когнітивним підґрунтям регулятивної функції британських прислів'їв як засобів вербалізації концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА є когнітивна операція *оцінювання* гендерно маркованих актантів нормативної ситуації, тематизованої прислів'ями, стосовно загальнолюдських і лінгвокультурних норм та еталонів, результатом якої є інференція інтерпретатора стосовно бажаних/ небажаних гендерно специфічних моделей поведінки.

Нормативна експліцитність/ імпліцитність регулятивної функції досліджуваних прислів'їв вимагає окремого розгляду, оскільки закладені в них поведінкові настанови виведені за складної взаємодії експлікатур пропозиційного змісту прислів'їв та екстралінгвального знання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Байбурун А.К. Некоторые вопросы этнографического изучения поведения // Этнические стереотипы поведения. – Л.: Прогресс, 1985 – С. 7-21.
3. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – 362с.
4. Иная ментальность / В.И. Карасик, О.Г. Прохвачева, Я.В. Зубкова, Э.В. Грабарова. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
5. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
6. Кон И. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире // Введение в гендерные исследования.– Харьков: ХЦГИ; СПб.: Алетей, 2001. – Ч. 1. – С. 563-604.
7. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. – Харків: Константа, 2004. – 292 с.
8. Смелзер Н. Социология: Пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – 688с.
9. Graddol D, Swann J. Gender voices. – Oxford; N.Y.: Basil Blackwell, 1989. – 214 p.
10. Hofstede G. Masculinity and femininity. The Taboo dimension of natural cultures. – L.: Sage Publications, 1998. – 201 p.
11. Hughes D., Casey P. Pronoun choice for gender-unspecified agent words: developmental differences // Language and Speech. – 1986.–№ 29. – P. 59-68.
12. Kimmel M. The Gendered society– N.Y.; Oxford: Oxford Univ.Press, 2000. – 391 p.
13. MacKay D., Fulkerson D.C. On the Comprehension and production of pronouns // Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour. – 1979. – № 18. – P. 661-673.
14. Martyna W. Beyond the he/man approach. The case for nonsexist language // Language, gender and society / Ed. by B. Thorne, Ch. Charamare, N. Henley. – Rowley, Mass.: Newbury House Publishers, 1983. – P. 25-38.
15. Martyna W. What does “he” mean? (uses of the generic masculine) // Journal of Communication. – 1978. – № 28. – P. 131-138.
16. Smith P.M. Language, the sexes and society. – Oxford; N.Y.: Basil Blackwell. – 1988. – 211 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Абрамова – доцент кафедри перекладу Кременчуцького державного політехнічного університету ім. Михайла Остроградського.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, пареміологія, прагмалінгвістика.

СЛОВО –" МИКРОКОСМ" ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

Димона АМИЧБА (Днепропетровск, Украина)

Розглядається концепт «Слово» в російській, українській і абхазькій мові; аналізуються «вічні слова» і «мова людини».

The concept “Word” is regarded in Russian, Ukrainian and Abkhazian languages. Eternal words and human language are analyzed.

«Слово – творение Божие, - так писал Александр Ельчанинов... Надо крепко внимать своему сердцу, чтобы оно не лгало, чтобы каждое слово выходило из глубины его, как сказано: Из глубины возвах к Тебе Господи (Пс.129,1)» [4: 7-67]. Сущность религии справедливо усматривается в единении человека с Богом «духа человеческого с Духом Божиим... Однако всегда остаётся неизблемым постулат общерелигиозного сознания о необходимости духовного единства человека с Богом для достижения вечной жизни. Эта идея красной нитью проходит через все религии мира, воплощаясь в различных мифах, сказаниях...и подчёркивая в разных планах и с различных сторон безусловную значимость и первичность духовного начала в жизни человека, в обретении им её смысла» [11: 342-343].

Старцы абхазы говорят: «Природа дала человеку два глаза, два уха, две ноги, две руки и один рот для того, чтобы он много видел, много слышал, много ходил и работал, но говорил мало – в этом заключается секрет долгожительства». Славянское «Слово», или «Ажэа» в абхазском языке, несёт в себе некий смысл космической глубины и духовности. Человек – носитель этого «Слова» не просто существо биологически высшее, но в первую очередь духовное, обладающее душой, которая, как известно, раскрывается в уме, сердце, воле, способна вступать в общение с материальным и духовным миром. «Слово» – средоточие культуры, кладёзь народной мудрости, источник вдохновения. «Слово» – это то, что можно «описать до определённой черты», за которым «лежит некоторая духовная реальность, которая не описывается, но переживается» [14: 83]. В мудрой абхазской пословице говорится: «*Конь падёт – поле останется, человек умрёт – слово останется*» [8: 6]; человек способен после себя оставить такое слово, которое как огонь воспламенит сердце, успокоит душу, взбудоражит кровь; слово зажигает, а зажигает, как известно, «только то, что само горит. А оно зажжёт другие огоньки» [8: 128]. Слово, «всесильное, великое... (в нём, в слове. - А.Д.) глагол господень пребывает во веки» [17: 483]. Имея силу огня, слово, по мысли гениального Шевченко, должно огненно заговорить *Щоб слово пламенем взялось! Щоб людям серце розтопило* [17: 483]. Словом можно заставить «терзаться» и *почернвшему сердцу*, поскольку в представлении абхазов с чёрным сердцем может жить злой, чёрствый,

завистливый человек, не желающий окружающим людям добра. Каждое слово (матери. - А.Д) терзало потемневшее сердце Кязыма [8: 29]. Слово значимо тогда, когда его не просто употребляют все, а вкладывают в него мысли, чувства, душу = сердце; произносятся красивые, благородные, смелые слова, призывают на борьбу, воспитывают чувства любви к своему народу, родной земле, возрадившей и вскормившей сынов и дочерей; слово роняет в сердца надежду на спасение от посягательств врага, ибо знают, не уберёжешь свою страну, «чужбина будет страшнее смерти» [8: 126]. Образ «Слово» глубоко метафоричен: слово может подействовать опьяняюще (отрезвляюще) как вино, испелелить (зажечь) как огонь, поразить как стрела, вылететь как птица. Честный человек, как известно, *своих слов не берёт обратно*, поскольку дано слово, его надо выполнять, оно «драгоценно... за всякое праздное слово дадут они ответ в день суда» (Мф.12,36) [4: 66].

«Слово», «Душа = Сердце», находясь в одном ментальном поле, дополняют друг друга. Надо не только верить словам, которыми мы характеризуем того или иного человека, но помнить всегда о том, что слово так же внимает сердцу, как и сердце слову. Необходимо прислушиваться к своему сердцу, «чтобы оно не лгало» [4: 76] выходящему из глубины его слову. Мысль и слово для абхазов нераздельные понятия. Глубоко веря в силу слова, они очень трепетно относятся и к своим мыслям, порождающим эти слова. Мысли в голове, ещё не обретшие форму слова, по мысли абхазов, не должны причинить никому зла, поэтому говорят: « Пусть первая мысль (хорошая. - А. Д.) тебе останется, а вторая – мне» [8: 57]. В этой связи следует особо подчеркнуть следующее суждение: «Обыкновенно люди считают мысль чем-то маловажным, потому они мало разборчивы при принятии мысли. Но от принятых ложных мыслей рождается всё зло...» [11: 317]. Человека, утратившего всякую надежду на слова, абхазы характеризуют так: *Игэы еицаханы дцэажэоит* досл. «Его-сердце совместно – придавить(задавить) он-говорит – Говорит с защемлённым сердцем = Говорит с большой обидой в сердце» [6: 108]; *Игэы аартны дцэажэоит* досл. «Его-сердце оно-открыть он (кл.ч.) говорит – Говорит с открытым сердцем» [6: 115]; *Игэы итоу – ихы итоу* досл. «Его-сердце оно-лежать – его-голова оно - лежать – Лежит (на)его сердце – лежит (в)его голове = Что лежит в его сердце, то лежит в его голове» [6: 126], сравним с *Что у трезвого на уме, то у пьяного на языке и Що у тверезого на умі, те в п'яного на язичі* [12: 154].

«Мысль и слово не связаны между собой изначальной связью, – пишет Выготский, – эта связь возникает, изменяется и разрастается в ходе самого развития мысли и слова» ... Значение слова оказывается одновременно речевым и интеллектуальным феноменом ... Значение слова есть феномен мышления лишь в той мере, в какой мысль связана со словом и воплощена в слове, и наоборот: оно есть феномен речи лишь в той мере, в какой речь связана с мыслью и освещена её светом. Оно есть феномен словесной мысли или осмысленного слова, оно есть единство слова и мысли» [2: 295-297]. Зная о том, что «слово есть неисчерпаемый источник новых проблем», чётко уяснили для себя, что слово, «лишённое мысли», есть и остаётся «мёртвым» словом. И, пожалуй, самое важное – это то, что «слово относится к сознанию, как малый мир к большому, как живая клетка к организму, как атом к космосу. Оно и есть малый мир сознания. Осмысленное слово есть микрокосм человеческого сознания» [2: 361].

В одном космогоническом индийском гимне повествуется о последовательных стадиях возникновения мира. «Жизнь зародилась как семя мысли». Исследователи индийской культуры пишут, что индийцы преклонялись перед словом, речью. Слово – «творческая сила, созидательная энергия»; для древнего человека слово было священным. Ведийское божество, Сома, которому приписывается сотворение и упорядочение мира, называлось господином неба, царём мира и богом над всеми богами. Сома, породившее небо и землю, вместе с тем дитя неба, находится над всеми мирами, заставляет сиять солнце, повелевает законом, приносит богатство и счастье [5: 42-51]. Словоформы: Ажэа «слово» и *Ажэсэан* «небо» в абхазском языке, возможно, так же связано с концептом «Слово» и этимологически эти корни родственны. Ажэсэан дословно переводится как ажэа «слово» + сэа – усечённая форма асэада «вверх» + н – усечённый аффикс указательного местоимения ана «там» – досл. «Слово-оно там»; *Ажэсэан* так же, как и в индийской мифологии Сома, совмещает в себе всё мироздание, может выступать творцом мира, другими словами, перефразируя индийский гимн, можно сказать, что и в сознании абхазов «жизнь зародилась» в слове. Для носителей русского и украинского языков слово – это не просто речь, способность говорить, а «утверждение примата мысли, разума, слова» [15: 731]. Под «Словом» понимается некая «цельная ситуация, в которой «говорение» предполагает «слушание» и, наоборот, «круговорот речи» или даже нечто общее – «круговорот общения»... «плотная сущность» ... «ценность», выступающая предметом обмена между людьми и между Богом и людьми...» [14: 383]. Данный концепт рассматривается в системе трёхфазовой модели действия – славить, слышать (слушать), слыть, которая связана с «некоторыми особыми разновидностями духовно-материальных действий и которая возможно восходит к древнеиндийскому глаголу śṛṇóti «он слышит». Древнеиндийский каузатив śṛāváyati имеет два значения – «сделать так, чтобы кто-либо слушал», «сделать так, чтобы кто-либо был услышан, т.е. чтобы его или о нём слышали». Сравним в абхазском языке глаголы – исахауеит «слышу», исырхауеит «сделаю так, чтобы он услышал», данные глаголы передают значение действия, возбуждаемое в самом

субъекте и действия, возбуждаемое субъектом, который заставляет слышать, с тем же корнем употребляется и глагол ахара «слыть». Глагол славить в русском языке может выражать значение – «требовать принять слово» ...исходящее от говорящего и обращённое к слушателям». Слушают слово, слышат слово, славят словом, поэтому «Слово» – «самостоятельная, независимая от говорящего и слушающего... «плотная» сущность, которая может быть предметом передачи от одного человека к другому, предметом обмена в «круговороте общения»[14: 385]. Как выясняется, и в абхазском языке такие понятия, как *ажэа* «слово», *ахэара* «говорить, сказать, просить», образуют концептуальные поля: «голос» *абжьы*, «весть, знание» *адырра*, «порядок, упорядочение» *еизгара*, «приводить в порядок мысли, украшать свою речь» *ажэа арпизара*. Существующую связь между данными полями можно проиллюстрировать следующими фразеологизмами: *Иажэа пкоуп* досл. «Его слово отрезано», *Иажэа тизоуп* «Его слово красиво», *Иажэа хаауп* «Его слово сладкое», *Сажэа дахытом* досл. «Моё слово он прыгать нет – Беспрекословно выполняет данное мне слово. Рассматриваемые выражения характеризуют человека, у которого упорядочены и слова, и мысли и который всегда отдаёт отчёт своим словам. Конфуций был прав, когда говорил «древние предпочитали промолчать, стыдясь, что могут не поспеть за словом» [7: 38], и в этой мысли прослеживается всё та же взаимосвязь между словом, знанием и порядком, т. е. важно ни что сказал, а как были восприняты твои слова. А абхазы при этом добавляют *Хы псыргьы, ажэа нхоит* досл. «Если умрёт голова, останется слово – Отомрёт голова, слово останется» [13: 57], этот фразеологизм характеризует человека, оставившего след в памяти потомков своим живым словом; уходит из жизни он, а его слово (мудрое, назидательное) бессмертно. Очень важно помнить, чему учит нас народная мудрость: *Слово – не воробей, вылетит – не поймаешь; Слово – не горобець, назад не вернётся* и синонимичные им выражения *Слово вилетить горобець, а вернётся волом; Слини не підхопиши, а слова назад не вернеш; Сказаного й сокирою не вірубаш* [12: 124]. Древние греки различали «язык богов», «вечные слова» и «язык людей», «слова человеческие». Первые, по их мнению, доносились из потустороннего мира и никогда не обманывали, вторые же – обычные, земные вводили человека в заблуждение. Такими вечными словами были повествования древних мифов, в которых раскрывался символический смысл «героической эпохи». Тогда как язык простого человека определялся словом *lógoi*, или логос «слово». Лишь только впоследствии на смену мифу – «истинному вечному слову» пришло понятие логос. Этим словом древние греки ещё во времена Гераклита обозначали «связную мысль, рассуждение»; вся природа устроена согласно «истинному рассуждению» – логосу, познаваемую только философом, простому смертному логос не доступен. Логос – разумное начало, существует и в природе, и в человеке. Природа вещей постигается мыслью, а различные «явления» – чувствами. Софисты также называли слово логосом, но их интересовала его формальная сторона. Логос у Аристотеля – «разумный принцип мира», «форма действительности и её явлений, её производящая причина и её конечная цель». В философии стоиков логос – «божество, природа, разум, стихия мира». «Логос Евангелия есть совершенное откровение Существа Божия, предвечный образ Божий...Религиозное учение о Логосе есть результат религиозного опыта – веры в откровение Бога, сказывающегося в словах Христовых, веры в личность Христа, как самоё слово Божие, т.е. полное воплощение и раскрытие Бога в человеке [14: 391-394]. «Вечные слова», доносящиеся с небес, слова, направляющие не только на путь истины, но и благословляющие, дающие веру в жизнь, перекликаются у разных народов и несут одну и ту же идею – *Бог тебе судья = Нехай бог тобі звидить і збачить* [12: 12]. Концепт «Слово» и пересекающийся с ним концепт «Язык» могут быть отнесены к так называемым «вечным словам» и «языку людей», поскольку первый почти всегда в языке употребляется с положительной коннотацией, а второй – с доминирующей отрицательной. Примером тому факты анализируемых нами языков. В абхазском языке *ажэа* «слово» реализуется в следующих контекстах: *Ажэа сницеит* досл. «Написал на мне – взял с меня слово»; *Ажэа деижьом* досл. « Слово его не обманет – почти клятвенное слово (сакральное), данное от души, от чистого сердца, не может обмануть»; рассматриваемые выражения репрезентируют представления абхазов о божественном происхождении слов, они как бы исходит от высшего божества, и поэтому не сомневается в их искренности ни кто произносит, ни кто принимает; *Иажэа аху изы ихурбгыцуп* досл. «Его-слово для раненного его-ранылист, здесь ахурбгыц «подорожник» – Доброе слово, сказанное раненному, подобно подорожнику, который прикладывают к ране = ср.: *Бальзам на душу =Лити бальзам на рану (Бокаччо) =Лити бальзам у душу (Лопе де Вега)* [16: 14]. Обратим внимание на то, что *Слово нуце стрелы разит. Гостре словечко коле сердечко. Слово не стріла, а глибше ранишь. Вода все сполоще, злого слова – ніколи. Рана загойтсья, зле слово – ніколи.* Доброе/злое слово – общечеловеческое понятие, англичане, например, считают, что злое слово мечи подобно – *Words cut more than swords* «Слова ранят сильнее, чем меч» [1: 44]. Выясняется, что доброе слово для человека любой национальности – это радостная, счастливая жизнь без горя и слёз, это организующее начало в нём. От хорошего человека с прекрасной душой мы и ждём этих «вечных слов», которые помогают нам ощутить полноту жизни и принимать окружающий мир с радостью. «Вечные слова» ещё вполне справедливо можно назвать словами «опыта духовного», поскольку их когда-то Исаак Сирий назвал золотыми. Эти слова, по его же мнению, приобретены в поте лица, а «слабое слово человеческого суждения» – это «язык людей», язык, который проявляется без

опыта духовного и который называется «медницею»; «вечные слова» подобны «живой воде ключевой», а «язык людей» – «воде, на стенах написанной» [11: 268]. Мы уже отмечали, что фразеологические единицы с семантическим компонентом «язык» содержат в себе отрицательную коннотацию. Проследим, как это проявляется в анализируемых языках. Очень важно отметить, что в абхазском языке слова с отрицательной коннотацией определены народом как *кривые слова (плохие)* *Ажэа хэахэа аус арбоит* досл. «Кривое слово дело ломает», или фраза с тем же значением звучит так: *Апхал кылца иасэзыоу ажэа изгэнкылом* досл. «Кувшин с дырой оно-похоже (здесь, подобно) слово он (кл.ч.) его сердце держать – Он не принимает к сердцу слова, похожие на дырявый кувшин» [13: 84-85]. Образ «дырявого кувшина» создан на основе метонимического переноса; дырявый кувшин и его содержимое (вода), уподобляются «плохому слову». Плохое слово, как вытекающая вода из дырявого кувшина, не может иметь ценной мысли, изначально являясь «кривым словом». «Вода» и «Слово» выступают в данном семантическом поле синонимами, поскольку эти концепты в представлении людей являются источниками жизни. Если в ментальности абхазов кривые слова ассоциируются с материальным предметом, в котором образ завуалирован (человек/дырявый кувшин), то у славян ассоциативное поле данного концепта – с живой природой и имеет открытый характер. *Бійся не того собаки, що бреше, а того, що лациться. Інший в ноги кланяється, а за н'яти кусає. На язиці мід, під язиком лід. У вічі – як лис, а поза очі – як біс. Слова ласкаві, та думки лукаві. Тіло обіймає, а душу виймає. Дивиться лисицею, а думає вовком. Янгольський голосок, та чёртова думка = и их русский эквивалент Мягко стелет, да жёстко спатъ* [12: 64]. Не приходится сомневаться в том, что в анализируемых пословицах речь идёт о лукавом, неискреннем человеке, своим характером напоминающем повадки животного. О человеке, который говорит слишком много, абхазы говорят *Ибз дууп* досл. «Его язык большой»; *Ибз хуансоуп* досл. «Его язык червив»; *Ибз атра итыцит* досл. «Его язык (здесь из коробки, футляра) он-вылез – Болтливый, говорит, не останавливаясь и не выбирая выражения» = ср.: *Молоти языками* (Флобер); *Розпускати языка = Язык свербитъ (Сервантес)* [16: 534-537]; *Абз даиргеит* досл. «Язык он (кл.ч.) её (кл.ж.) обмазать – Оклеветать, очернить и др. [6: 21-22]. Не в меру словоохотливого человека украинцы почти так же, как абхазы, характеризуют не с положительной стороны, о таких в народе говорят: *Язык без кісток: що хоче – лопоче; Язык мій часом ворог свій. Дай язику волю – заведе в неволю* [12: 158; 792]. Абхазы утверждают, и они правы: *Бызла умцакын, усла уццакы* « Не торопись языком, торопись делом [13: 21], а украинцы вторят *Язиком молоть – не дрова колоть: спина не заболит. Язиком вихати – не ціпом махати*. А в назидание болтливым людям абхазы и украинцы рекомендуют : *Ацаажэара узымдырузар, амцаажэашыа ца* досл. «Если не умеешь разговаривать, научись не говорить» = *Хто мовчить, той трьох навчить; Чуй не чуй, бач не бач, а мовчи* [12: 124]. Почти все народы осуждают празднословие, например, русские и украинцы считают, *Где много слов, там мало дела = Не так-то він діє, як тим словом сіє* [12: 124], сравним с английской поговоркой *Good words and no deeds* «Хорошие слова, и никаких дел [1: 24]. Почти всегда считалось хорошим тоном уметь *Держать язык за зубами = Держать язык на привязи, сравн.: абх. Зыбз аанкылан ико аусэы* досл. «Чей-язык придержать есть человек – Человек, у которого придержан язык».

Оппозиция «хорошее / плохое слово» – конструктор общечеловеческой матрицы «Слово»; выражение *quite Worte* «хорошие слова» в немецком языке соответствует выражению *Ажэа бзиа* в абхазском языке. Данные выражения образуют лексико-семантическое поле следующих фразеологических единиц – *Ажэа хаа* «сладкое слово» = ср.: нем. *Freundliche Worte* «приветливые слова; *Ажэа куанда* «тёплое слово» = *warme Worte* «тёплые слова»; *Агэы иасуа ажэа* досл. «Сердце оно-бить слово – Бьющее в сердце слово = *böse Worte* « сердитые слова», *harte Worte* «жёсткие, суровые слова» и противопоставленные им *Агэы иамысуа* досл. «Сердце оно-не-бить», *Агэы зырггоу* «Сердце оно скрепить/скреплять, держать, привязывать», *Агэы зшахатуа* «Сердце оно свидетель (жалеть, испытывать чувство жалости, считаться)» – Слово, которое скрепляет жалеет (сердце), считается (с сердцем), свидетельствует (сердцу)» = ср.: нем. *höfliche Worte, vorsichtige Worte* «вежливые слова», «осторожные слова» [10: 463]. Понятные, «умные» слова так же могут быть противопоставлены глупым, «пустым», сравним выражения *Елкау ажэа = Икушу ажэа* «понятные слова» = «умные слова» и *Ахы змам ажэа*, досл. «Голова не – иметь слово – Слово без головы (бессмысленное, пустое)», *Акагъ зылымшо ажэа* досл. «Ничего которое-не- возможно слово – Слово, которое ничего не может (праздное); к пустым словам, по определению абхазов, относятся те, которые дословно не имеют сердца и головы, их так и называют *Гэы зцам, Хы зцам* «Сердце которое-не-в основе, Голова которая-не-в основе – Слово, в основе которого нет сердца и Слово, в основе которой нет головы» [6: 31]. К таким словам можно подобрать контекстуальный синоним «гнилое слово», именно так украинцы и определяют семантику подобных слов: *Гнило слово от гнила серца = З доброї губи добре й слово* [12: 25]. Вера в «вечные слова», которая до сих пор жива у абхазов, сопровождается их повсюду, подтверждением тому данные выражения: *Ажэа ахыркэшара* досл. «Слово вокруг головы вертеть (кружить) – Закончить речь, здесь упорядочить, обдуманно сказать всё так, чтобы твои слова никому не навредили» [3: 150]; *Ажэа нагзара* досл. «Слово донести – Выполнить данное слово» [3: 202]. Когда абхаз желает процветания, счастья, удачи, говорит *сыми устаит* досл. «Мой день дам – Данное мне (благословение) Богом отдам тебе», поэтому человек всегда у абхазов – это

Анцза-уаа досл. «Богочеловек», или человек Бога. Заметим, что слово и у славян, и у абхазов употребляется с эпитетом «золотой», фразеологизм *Ажэа хьы зчоу* досл. «Слово золото он (кл.ч.) вещает (здесь, созревает (у него) во рту) – В устах золотое слово» характеризует человека, который сыплет золотыми словами».

Язык – это некий конструкт в форме шара, который имеет ядро, социальные и ментальные оболочки. «Снимая одну за другой эти оболочки или слои мы обнажаем и демонстрируем (и эти оболочки, и ядро - А.Д.) . . . Язык – это система, способная породить бесконечное множество текстов [14: 250-254]. Русский, украинский и абхазский – «двуипостасные» языки, поскольку они вобрали в себя две «стихии» – народную речь, связанную с повседневной жизнью и духовную. Ко второй мы относим «вечные слова», обращённые к Богу, а к первой – «человеческий язык». Следует добавить, что в анализируемых языках действительно присутствуют ментальные поля с положительной и отрицательной коннотациями, доказательством тому приведённые выше примеры.

Из изложенного следует, что общечеловеческая матрица «Слово» выступает носителем культурообразующих форм «вечных слов» и «языка людей», поскольку истоки культуротворчества заложены « в жизни земного человечества, неустанно стремящегося «познать самого себя» [9: 11].

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бодрова Ю.В. Русские пословицы и поговорки и их английские аналоги.- М.: АСТ, 2007.
2. Выготский Л.С. ПСС в 6 т.- Т.2 Проблемы общей психологии.- М.: Педагогика, 1982.-504 с.
3. Гургулия Б.А. Народное творчество абхазов, проживающих в Турции и Абхазии (на абхазском языке).- Сухум: Алашара, 2000.-251 с.
4. Ельчанинов А. По страницам книги «Моя жизнь во Христе» святого праведного Иоанна Кронштадского.- М.: Русская миссия, 2004.-206 с.
5. Индийская мифология: Энциклопедия.- М.: Эксмо, 2005.-448 с.
6. Касландзия В.А. Абхазско-русский фразеологический словарь.- Сухум: Алашара, 1995.- 126 с.
7. Конфуций. Изречения.- Харьков: Фолио, 2006.-270 с.
8. Лакербай М.А. Тот, кто убил лань.- Сухум: Алашара, 1982.-270 с.
9. Леонтьева В.Н. Культуротворческий процесс: основания и начала.- Харьков: Консум, 2003.-216 с.
10. Любимова З.М. Немецко-русский словарь активной лексики.- М.: Русский язык, 2002.- 480 с.
11. Осипов А.И. Путь разума в поисках истины.- Мгарский монастырь, 2002.-431 с.
12. Пословица не мимо молвится. Русские пословицы и поговорки с украинскими соответствиями.- К.: Днепр, 1969.-247 с.
13. Пословицы абхазов, проживающих в Турции (на абхазском языке).- Сухум: Алашара, 2003.- 87 с.
14. Степанов Ю.С. Константы : словарь русской культуры.-М.: Эксмо, 2004.-672 с.
15. Толковый словарь русского языка.- М.: Азбуковник, 1999.-944 с.
16. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник - довідник.- К.: Довіра, 2002.-735 с.
17. Шевченко Т.Г. Кобзарь.- К.: Рад. школа, 1983.-608 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Димона Амичба – канд.филол.наук, доцент кафедри лінгвістическої підготовки іноземців Дніпропетровського національного університета.

Научные интересы: сравнительно-сопоставительное изучение языков разных грамматических систем.

ЛАТИНСЬКА МОВА В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ XVII – XVIII СТ.

Галина АНТОНЮК (Львів, Україна)

У статті розглядаються соціально-історичні передумови становлення і формування шкільної освіти в Україні в період XVII – XVIII ст., показано місце єзуїтських, греко-католицьких, православних (братських) шкіл в цій системі, вказано на значення латинської мови як мови викладання. Латинська мова була засобом засвоєння і передачі західноєвропейських культурно-освітніх надбань у слов'янському середовищі.

The article considers sociohistoric preconditions of formation of school education in Ukraine in the 17th and 18th centuries, presents the place of Jesuit, Greek-Catholic, and Orthodox (fraternity) schools in this system and emphasizes the importance of Latin as a language of teaching. In the Slavonic area Latin was a mean of acquiring and sharing cultural achievements of the peoples of Europe.

Пропонована стаття є спробою осмислення значення ролі латинської мови в культурно-освітньому просторі України, обмеженого часовими рамками XVII – XVIII ст. Питання становлення і розвитку вітчизняної освітньо-педагогічної думки є надзвичайно актуальними на сьогодні. Практика сучасних інтеграційних процесів, входження України у систему світових економічних, політичних і культурних зв'язків об'єктивно визначають якісно новий зміст і мету освітнього процесу. А історичний досвід в цьому контексті – безперечний. **Завданням** статті є проаналізувати в культурологічному контексті процеси становлення і формування шкільної освіти в Україні в період XVII – XVIII ст., показати місце різних щодо конфесійної ознаки шкіл в цій системі та роль латинської мови як мови викладання і засобу засвоєння і передачі знань в цьому часовому просторі.

Духовну культуру України цього періоду не можна розглядати поза загальноєвропейським контекстом, який перш за все пов'язаний з Відродженням і Реформацією. Доба Відродження і Реформації у Західній Європі порівняно широко висвітлена у вітчизняній та зарубіжній літературі, а інтерес до ренесансно-гуманістичної культури, ідей Реформації на вітчизняному ґрунті поживався лише в останні десятиліття [3, 5: 103-109; 6; 9; 10, 2: 69-80; 11, 2: 54-72; 13].

Специфічність розвитку гуманістичних та реформаційних ідей на Україні визначається тим, що вони і розвивались і формувались у тісному взаємозв'язку. В історії України важко виділити етапи “чистого”, класичного Відродження чи Реформації, як це було на Заході. Як стверджує відома українська дослідниця згаданого періоду в духовній культурі України В.М.Нічик, “ні схоластики, ні Відродження, ні Реформації у чистому вигляді у нас не існувало, не виступали вони і як послідовно виникаючі етапи історико-філософського процесу. У зв'язку з прискореним інтелектуальним розвитком, що розпочався в Росії у XVII ст., явища, характерні для кожного з цих етапів, ніби співіснували в часі, вони переплітались, взаємопроникаючи і напластовуючись одне на одного” [8: 274-275].

У вітчизняній науковій літературі переконливо показано, що від XV ст. економічні, політичні, культурні зв'язки України з рештою європейського світу стають все інтенсивнішими. В Україні тоді проживала значна кількість вихідців із Західної Європи – італійців, німців, поляків, євреїв та ін. Це були як ділові люди, так і представники західноєвропейської ренесансної культури, наприклад, Філіпп Буонакорсі Каллімах, Юлій Помпоній Лет, Конрад Цельтіс, Ієронім Празький, Григорій із Сянока та ін. Водночас вихідці з України починають відігравати певну роль в загальноєвропейському гуманістичному русі. Це передусім Юрій Котермак із Дрогобича, Павло Русин з Кросна, Станіслав-Ореховський Роксолян – діячі з чітко вираженим ренесансним світосприйнянням [16: 8-9; 12, 12-16]. Дані взаємовідносини засвідчують, що і в XV–XVI ст. Україна продовжувала розвиватись як інтегральна частина Європи, хоча відтінок периферійності порівняно з центром європейської цивілізації все ще був помітний у її економічному, політичному та культурному житті [16: 8]. Численні українські-західноєвропейські економічні та культурні зв'язки XV–XVI ст. дають підставу стверджувати, що, починаючи з другої половини XV ст., в Україні відбувається інтенсивне запозичення, засвоєння і переробка на національному ґрунті культурних досягнень європейського Відродження.

Саме в такому контексті слід розглядати розвиток наукового знання в Україні в окреслений період.

Освіта як основа духовної культури суспільства знаходиться у тісному зв'язку з його економічним і соціальним розвитком. Її рівень залежить перш за все від потреб суспільства в освічених людях у сфері економіки, політики, ідеології. У той же час освіта відображає досягнення культури, традиції, нові явища в духовному житті, що були викликані соціально-економічними змінами, в свою чергу впливає на сфери суспільного і культурного життя.

В епоху середньовіччя завдання освіти зводилось головним чином до утвердження релігійного світогляду, проповідуванню християнських етичних норм. Але у другій половині XVI ст. під впливом соціально-економічних та ідеологічних факторів освіта в Україні значно розширила свій зміст. В суспільстві все більше відчувалась потреба в освічених на рівні свого часу людях, яких не могли підготувати існуючі на українських землях школи. Виникла потреба створення певної системи освіти, розширення програм, що викладались в польських і західноєвропейських школах, організації вищої школи [2 : 3-19].

Початкову освіту в Україні давали елементарні школи, що діяли, як правило, при церквах і монастирях. Особливо слід підкреслити значення монастирів і чернецтва для поширення культури і освіти в тогочасному середовищі. У перших сторіччях після хрещення Русі монастирі відігравали прогресивну роль як розсадники писемності [1, I, 72; 7: 147-169]. Але в період XVI — XVII ст. стало очевидним, що ані елементарна школа, ані домашня форма навчання не могли забезпечити в достатній мірі потреби суспільства в освічених людях, що все більше відчувалась у зв'язку з загостренням соціальних і національних суперечностей на українських і білоруських землях, що перебували у складі Речі Посполитої.

Важливе місце відводила школі в духовному житті тодішньої Речі Посполитої католицька церква. Школа розглядалась як один із дієвих засобів у пропаганді ідей католицизму. У середині XVI ст. у Речі Посполитій починають організовувати свої школи єзуїти — члени ордену Ісуса, як одного із найбільш впливових орденів католицької церкви [2: 19-21]. Єзуїтські школи (колегіуми) засновувались у великих містах, особливо там, де було багато прихильників реформаційних ідей. Перша єзуїтська школа виникла 1570 р. у столиці Великого князівства Литовського Вільно. З 1579 р. вона одержала статус академії і перетворилась у вищий навчальний заклад [17: 80-88].

Єзуїтський заклад розпадався на два відділи: нижчий (*inferiora*) та вищий (*superiora*). В межах України у згаданий період повний курс був тільки у Вільно. Повна єзуїтська гімназія складалася з п'яти класів: 1) нижчий граматичний клас (*infima classis grammaticae*); 2) середній граматичний клас (*media classis grammaticae*); 3) вищий клас або синтаксис (*supraema classis grammaticae seu syntaxis*); 4) гуманітарний клас або поезії (*humanitas aut Poesis*); 5) риторика (*Rhetorica*). Центральне місце в

езуїтських колегіумах відводилось вивченню латинської мови. „Навчально-виховний план“ (Ratio et institutio studiorum Societatis Jesu), який був покладений в основу єзуїтської системи освіти, не виключав вживання народної мови: без неї ставала неможливою жодна пропаганда [17 : 80-88, 15 : 94-98].

Якщо підходити до оцінки системи освіти єзуїтів в загальних рисах, то можна сказати, що ця система мала як переваги, так і недоліки. Недоліком єзуїтської системи освіти було насамперед її філологічний характер (хоча ця риса може розглядатися як позитивний момент); по-друге: єзуїтська система стояла на службі не народу, чи держави, а римської церкви. Від цього освіта набувала католицького характеру, була більш придатною для потреб римської церкви, ніж державних чи народних.

Що стосується позитивних рис єзуїтської системи освіти, то, по-перше, навчання було безкоштовним; в молодших класах широко використовувалась рідна мова учнів — польська чи слов'янська, і тільки згодом навчання проводилось латинською мовою. Для української школи значення єзуїтської системи полягало перш за все у тому, що, як зазначає К. Харлампович, орден Ісуса самою своєю появою у країні і утворенням шкіл підняв рівень освіти у католицьких навчальних закладах, сприяв тому, що православні, протестанти, віросповідники інших конфесій підтягували свої школи до належного рівня [17: 82-98].

Серед шкіл, що намагались засвоїти досягнення польських і західноєвропейських навчальних закладів, виділялись братські школи, які виникли в період XVI — початку XVII ст. у багатьох містах України [2: 31].

У програму Львівської братської школи входило вивчення курсу „семи вільних наук“. Цей курс був характерним для середніх навчальних закладів Речі Посполитої. Поряд з церковнослов'янською і грецькою у Львівській братській школі вивчались латинська і польська мови. У програму навчання входило вивчення діалектики, яка подавала основи формальної логіки. Оволодіння цим предметом давало навик не тільки вести догматичну полеміку, але й готувало до дальшого вивчення філософії.

На початку XVII ст. провідне місце посідала Київська братська школа (1613 р.). На чолі її були відомі культурно-освітні діячі. Першим її ректором був Іван Борецький, до цього часу ректор і учитель латинської і грецької мов у Львівській братській школі [2: 35-36]. Можна зробити припущення, що в організації Київської братської школи він опирався на досвід і досягнення Львівської школи, яка вже проіснувала близько трьох десятиріч. У 1617—1618 рр. ректором Київської братської школи був відомий письменник-полеміст, вчений-філолог Мелетій Смотрицький; у 1620—1624 рр. — Касян Сакович. З Київською братською школою пов'язана діяльність відомого вченого-богослова, письменника-полеміста Захарії Копистенського. Київська братська школа, так само як і Львівська, була всестановим навчальним закладом. У ній вивчались слов'янська, латинська, польська мови, а також риторика, поетика, філософія. Головним змістом педагогічної думки братських шкіл було усвідомлення цінності людської особистості, суспільної значимості освіти і виховання, що було відображено відповідно у статутах Львівської і Луцької братської шкіл.

Братські школи були осередком національного, вони сприяли розширенню мережі елементарних шкіл, внесли великий вклад у розвиток культури українського народу [3 : 140-152].

На Україні в період XVI—XVII ст. діяли, крім єзуїтських католицьких, братських православних шкіл різні протестантські школи. Виникнення протестантських шкіл у Речі Посполитій у другій половині XVI ст. було наслідком широкого реформаційного руху, що охопив і українські землі. Представники різних течій цього руху значну увагу приділяли організації шкіл. Перед навчальними закладами стояло завдання розповсюдження реформаційних ідей і підготовка протестантських віросповідників. Протестантські школи як в Україні, так і в Білорусії відіграли велику роль не лише в поширенні освіти, але і реформаційних ідей, вони сприяли раціоналістичному підходу до пізнання, розвитку почуття патріотизму, любові до рідної мови, історії.

Таким чином, в Україні в згаданий період діяли різні щодо конфесійної ознаки школи, а саме: єзуїтські, братські, протестантські. Окремо варто ще згадати про уніатські школи, які також відіграли значну роль у поширенні освіти і наукових знань на українських землях, що входили до складу Речі Посполитої.

Перші уніатські (греко-католицькі) школи виникають на початку XVII ст. Організацією цих шкіл займався зреформований після Берестейської унії (1596 р.) чин Святого Василя Великого (Ordo Sancti Basilii Magni). Питання освіти і шкільництва стали предметом опіки митрополита Й. Рутського. Він заснував у Вільно першу василіянську школу при Троїцькому монастирі, а надалі дав можливість василіянам самим розвивати свої школи [4, 4: 451-464; 14, IV, 343-409; 21, II, 452]. Зміст науки у навчальних закладах згаданого типу становив знайомство з церковними обрядами і церемоніями, вивчення латинської мови і богослов'я. Вищих публічних шкіл у XVII і навіть на початку XVIII ст. василіяни ще не вели і змушені були висилати кращих своїх вихованців на навчання в єзуїтські колегіуми та папські навчальні заклади [20 : I 354]. У 1613 р. василіяни домоглися права вести викладання грецькою, латинською, церковнослов'янською, польською і руською мовами. Але бажання бути ближче до джерел західної науки висунуло на перший план вивчення латинської мови [17: 520]. Підручники з філософії і теології, які використовувались у василіянських школах були тільки

латинською мовою. Вивченню риторики у василіянських школах було присвячено 2 роки, після чого наступав курс теології, який тривав від 3-х до 4-х років. Курс філософії складався з логіки, фізики, метафізики. Філософські дисципліни викладались за Аристотелем. Майже не вивчалась математика і природничі дисципліни. Розділи з природничонаукових знань вивчались в межах філософського курсу.

У порівнянні з іншими школами, що діяли на той час на українських землях, василіянська система освіти посідала важливе місце. Щоб давати освіту василіянам, вести школи і займатися іншою діяльністю, Чин св. Василя Великого повинен був стояти на висоті вимог часу. Зреформованій діяльності Чину необхідно була книга. Реформа Й. Рутського з'європеїзувала Чин, відкрила йому дорогу до друкування книг польською і латинською мовами, а в пізніші часи також французькою, німецькою, італійською [18, IX, 62; 19, IX, 64 – 94; 22, 28-30]. Ченці-василіяни організували ряд друкарень, найвідоміші з них – шість друкарень у Вільнюсі, Супраслі, Почаєві, Уневі, Львові та Мінську. Завдяки плідній праці друкарських видавництв василіянський Чин посідав важливе місце серед найсильніших орденів на території Речі Посполитої, що займалися видавничою діяльністю. У василіянському Чині книга була тією ланкою, що поєднувала цінності західної, польської і східної культур. Василіяни видавали перш за все релігійну літературу, оскільки вона користувалася найбільшою популярністю. У період Просвітництва василіяни видавали художню літературу, робили переклади французьких, англійських, а також російських та німецьких творів. Наукові праці у XVII ст. видавались головним чином латинською мовою, а у XVIII ст. василіяни видають наукову літературу польською мовою, роблять переклади церковнослов'янською. Двомовні шкільні підручники (польською і церковнослов'янською мовами) сприяли розвитку освіти серед польської і руської молоді, яка навчалася у василіянських школах.

Василіяни організували крім того, свої орденські бібліотеки, де зібрали велику кількість книг, власних та ввезених з інших країн. Велика кількість ввезених книг для василіянського Чину була результатом активності ченців та їх прагненням до реалізації поставлених перед чернечим чином завдань.

Таким чином, розвиток шкільної системи України в період XVII- XVIII ст. був зумовлений соціально-економічними і політичними умовами: Україна входила до складу Речі Посполитої, що накладало відбиток на всі сфери її життя і на освіту зокрема. У систему шкільної освіти окресленого періоду входили різні за конфесійною ознакою школи: католицькі (єзуїтські), греко-католицькі, протестантські, православні. Викладання в згаданих навчальних закладах здійснювалося латинською, грецькою, польською, слов'янською (церковнослов'янською, слов'яноруською), тогочасною українською (книжною) літературними мовами; в різних формах вивчалися латинська, грецька, слов'янська, польська, українська літературні мови того часу. Однак наголосити варто на загальноосвітньому і загальнокультурному значенні латинської мови. Латинська мова була введена з урахуванням того місця, яке вона посідала у всіх без винятку тогочасних навчальних закладах Європи, які піднялися вище елементарного рівня грамотності. Ця мова була засобом засвоєння освітніх, наукових, культурних надбань західноєвропейських народів у слов'янському просторі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Возняк М. Історія української літератури в 3-х томах. Т.1. Львів. 1920. -522 с.
2. Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским. // Вторая половина XVI — первая половина XVII в. К. Наук. думка. 1987. – 129 с.
3. Ісасвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII ст. – К., 1966. – 251 с.
4. Коялович М. Історія базиліанського ордену. // Християнське читання. СПб. 1864 № 4.
5. Литвинов В.Д. Про деякі риси гуманізму та просвітництва в українській філософії початку XVIII ст. (Теофан Прокопович) // Від Вишньового до Сковороди.- К., 1972.
6. Литвинов В.Д. Ідеї раннього просвітництва у філософській думці України. – К., 1984. – 151с.
7. Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. М.-Л. Изд-во АН СССР. 1947. – 499 с.
8. Нічик В.М. Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII века. К. Наук. думка. 1978. – 298 с.
9. Нічик В.М. Теофан Прокопович. – М., 1977.
10. Нічик В.М. Філософські попередники Г.Сковороди // Філософська думка. 1985. N2.
11. Нічик В.М. Філософія в Київській братській школі // Філософська думка. 1982. N 2.
12. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. К., Наук. думка. 1990. – 384 с.
13. Овсійчук В.А. Українське мистецтво другої половини XVII століття. Гуманістичні та визвольні ідеї. – К., 1985. - 184 с.
14. Петровъ Н. Очеркъ исторіи базиліанского ордена въ бывшей Польше. Труды Киевской Духовной Академии. Киевъ. 1870.
15. Савич А. Нарис з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI – XVII ст. Київ . 1929. – 333 с.
16. Філософія Відродження на Україні.– К. Наук. думка. 1990. – 336 с.
17. Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI — и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. Казань. 1898. – 524 с.
18. Wojnar M. Basilian seminaries, colleges and schools (XVI—XVIII). // *Analecta ordinis S. Basilii Magni. Romae.* 1974. Vol. IX. – 542 p.
19. Wojnar M. Basilian scholars and publishing houses (XVII—XVIII). // *Analecta ordinis S. Basilii Magni. Romae.* 1974. Vol. IX - 542 p.
20. Lukaszewicz J. Historia szkół w Koronie i w Wielkim Ksiestwie Litewskim od najdawniejszych czasów az do roku 1794. T. I. Poznan. 1849. - 470 p.
21. *Pelesz J. Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart.* Wien 1881.
22. *Pidlyczak-Majerowicz M. Basylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i księżki w działalności zakonu.* Warszawa-Wrocław. PWN.1986. - 275 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Антонюк – кандидат філософських наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій, національний університет „Львівська Політехніка”.

Наукові інтереси: мова, освіта, наука, культура; функціонування національних мов в умовах полікультурного простору.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОПОЛЯ “НАЗВИ ОСОБИ ЧОЛОВІЧОЇ / ЖІНОЧОЇ СТАТІ В ПЕВНІЙ СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ” В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Олександр БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена дослідженню особливостей лексики з гендерною семантикою на основі мікрополя “Назви особи чоловічої / жіночої статі в певній сфері діяльності” в українській та англійській мовах. Спільні та відмінні риси виділених лексико-семантичних угруповань дають змогу виявити деякі стереотипні уявлення про чоловічі і жіночі якості в досліджуваних мовних культурах.

The article investigates peculiarities of the gender labelled lexicon on the basis of the microfield “The Names of Male and Female Persons in Certain Field of Human Activity” in the English and Ukrainian languages. The author identifies some stereotype notions about male and female characteristics in the investigated cultures concluded from the common and distinctive features of the created lexical semantic groups.

Загальним місцем сучасних лінгвістичних досліджень є їхня антропоцентрична спрямованість, що дозволяє розглядати мовні явища в тісному зв'язку з самою людиною, її культурою, мисленням, когнітивною діяльністю. Стать людини є однією з визначальних характеристик особи, що визначає її поведінку, переконання, цінності. Дослідження, спрямовані на вивчення відношення суспільства до чоловіків і жінок [5], поведінки мовної особистості [3: 6], стереотипних уявлень про чоловічі і жіночі якості [1] дозволяють розглядати проблематику статі не лише в області біології та фізіології, але й у контексті соціального життя і культури.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття на теренах колишнього СРСР характеризується посиленням уваги до так званої “гендерної” проблематики, про що свідчать державні програми, семінари, вихід колективних наукових праць [15: 16] тощо. При цьому слід відзначити, що часто-густо проблема гендеру вирішується формально (в Україні, наприклад, законопроектами, що регламентують кількість жінок у представницьких органах [14]; в Німеччині – впровадженням так званих “сплітінгових форм” або написання заглавного “Г” в суфіксі -in (das Binnen-I), що викликають несприйняття як пересічних мовців, так і певної частини лінгвістів).

Альтернативою феміністському підходу, позбавленою ідеологічної заангажованості при вивченні гендерного чинника в мові – на думку багатьох лінгвістів [3: 5] є лінгвокультурологічний підхід, який передбачає вивчення мужності і жіночності як базових концептів культури. “Стать та її вияви не просто “реєструються” мовою, але набувають аксіологічності, оцінюються наївною мовною картиною світу” [4: 23]. Це зумовлює актуальність нашого дослідження, за мету якого обрано вивчення фіксації гендерних ознак в українській та англійській мовах, зокрема визначення специфіки семантичних угруповань гендерно маркованої лексики, що передбачає встановлення їхньої структури, з'ясування спільного і відмінного щодо їхньої семантико-ідеографічної репрезентації, виявлення кількісного наповнення. Предметом дослідження обрано українську й англійську гендерно марковану лексику, виділену шляхом суцільної вибірки з українських та британських лексикографічних джерел [7: 13], що входить до мікрополя “Назви особи чоловічої/жіночої статі в певній сфері діяльності”.

Структура мікрополя “Назви особи чоловічої/жіночої статі в певній сфері діяльності” виленюється із складу лексико-семантичного поля “Назви осіб чоловічої/жіночої статі” і охоплює значний шар слів, що об'єднуються категоріальними семами (або архісемами) ‘назви особи чоловічої/жіночої статі’ та ‘назви особи в певній сфері діяльності’. Зазначене мікрополе є досить складною – розгалуженою і багаторівневою – організацією дрібніших лексико-семантичних угруповань, що входять до його складу. Його побудова здійснюється шляхом суцільної класифікації усього масиву виявлених найменувань з відповідними семами на кінцеві ЛСГ, що знаходяться у відношеннях опозиції чи співположення за ознакою спільності лексичних сем. Кінцеві ЛСГ мають свою власну внутрішню організацію, але вони не можуть членуватись далі на тих самих підставах, що й мікрополя, до складу яких вони входять, оскільки таке членування приведе до розпаду ЛСГ на окремі лексичні одиниці [2: 6].

Мікрополе “Назви особи чоловічої/жіночої статі в певній сфері діяльності” складають 8 дрібніших лексико-семантичних угруповань, лінгвокультурну специфіку яких буде розглянуто нижче.

• “Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері релігії, культів”

У межах зазначеного угруповання було виділено три лексико-семантичні групи: ЛСГ “Назви особи чоловічої/жіночої статі, що є служителем культу, церкви, його титулування”, що представлена лексичними одиницями типу *панотець* *заст., церк.* ‘священик, пп’; *man of the cloth* ‘священик, духовна

особа'; *матушка* заст. 'дружина священика або монахиня, що прийняла постриг'; *Lady Superior* 'жінка – настоятель жіночого монастиря' тощо; ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі, що є монахом (монахинєю), учасником релігійного руху, об'єднання", у межах якої в досліджуваних мовах було виявлено лексичні одиниці на кшталт *старець* 'літній монах, поважна духовна особа, пустельник, самітник'; *eremite* 'монах, що відмовився від спілкування з зовнішнім світом і пішов від монастиря у скит'; *сестра* 'монахиня'; *magdalen* перен. 'жінка-грішниця, що розкалася в своїх гріхах і веде благочестиве церковне життя'; ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі, що займається окультними діями, чаклунством, віщунством", яка в українській та англійській мовах включає в себе лексичні одиниці типу *волхв* 'жрець, маг'; *wizard* 'чоловік, який займається окультними науками, чародій'; *warlock* 'чоловік, який перебуваючи у змові з злими духами, володіє великою чарівною силою, чаклун'; *ворожка* 'жінка, що займається гаданням, ворожбою', *шептуха* 'жінка, що займається ворожбою'; *latia* 'відьма, жінка, яка перебуває у змові зі злими силами', *ridas* 'відьма, фурія'. Відносно більшу кількість лексичних одиниць на позначення особи жіночої статі у обох досліджуваних мовах можна пояснити, напевно, тим, що у обох цих культурах (як і у багатьох інших культурах світу) жіноче начало споконвіку асоціювалося з темними силами, з чимось незрозумілим, нелогічним [8:372; 9:216]. Це простежується навіть у староанглійських іменниках *день* (*daeg*) і *ніч* (*niht*), які, як в українській мові, так і в багатьох інших мовах є відповідно чоловічого та жіночого роду.¹

• **Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері мистецтва, творчості та занять, що їх супроводжують**

До складу зазначеного лексико-семантичного угруповання входять наступні лексико-семантичні групи.

ЛСГ "Загальні позначення, а також назви особи чоловічої/жіночої статі, спільні для декількох груп" в українській та англійській мовах входять лексеми типу *маестро* 'почесне іменування відомого композитора, диригента, музиканта, живописця', *bardling* 'молодий, недосвідчений поет'. Відсутність у даних ЛСГ лексичних одиниць на позначення одиниць жіночої статі яскраво відображає добре відому в європейських культурах традицію-стереотип, що стосується мистецтва, науки та інших галузей діяльності, в яких присутній елемент творчості. Згідно цьому стереотипу чоловік – це творець, в той час як жінці відводиться роль музи, яка допомагає, надихає, але не бере безпосередньої участі в акті творення.

ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі в художньому моделюванні, дизайні та в діяльності, що їх супроводжує" представлена лексичними одиницями *модель* 'натурниця, манекенниця'; *showgirl* 'модель, манекенниця' тощо. Відсутність лексичних одиниць на позначення особи чоловічої статі в обох досліджуваних мовах можна пояснити, на нашу думку, тим, що до даних ЛСГ потрапили слова саме на позначення моделей, натурщиків, а оскільки переважна більшість людей, що займаються цією діяльністю, – особи жіночої статі, то, відповідно, й існують лише лексичні одиниці на позначення цих осіб. Для позначення ж чоловіків з даними характеристиками використовуються здебільшого гендерно нейтральні лексичні одиниці, тобто такі, які не містять в своєму значенні семи гендерної маркованості [10: 290].

ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі, які займаються літературою, публіцистикою" включає в себе лексичні одиниці типу: *борзописець* ірон. 'письменник (звичайно чоловік), що багато, але погано пише'; *hatchet-man* 'особа, особливо чоловік-журналіст, який зазвичай знищує репутацію інших людей'; *historian* 'жінка-автор історичних творів, особливо трактатів про роль жінок в історії'.

У межах ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі за артистичною діяльністю, яка бере участь у різних видовищах" в досліджуваних мовах зафіксовано лексичні одиниці типу: *басило* 'чоловік, що має дуже гучний, сильний бас'; *uncle* 'чоловік-ведучий дитячих програм на радіо, що звичайно розповідає цікаві історії'; *тужільниця* заст. 'у народному похоронному обряді жінка, що голосить над покійником'; *прима* 'співачка, що виконує перші ролі в опері, опереті, а також прима-балерина'; *soubrette* 'актриса, що грає роль зухвалої, кокетливої дівчини'; *diva* 'визначна співачка, особливо оперна, примадонна'.

• **Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері суспільної, суспільно-політичної діяльності**

У досліджуваних мовах до зазначеного угруповання входять лексеми типу *політик* розм., зневажл. 'політик'; *Mr Clean* 'чесний, некорумпований політик', *peanut politician* 'незначний політик, політик'. Практично повну відсутність лексичних одиниць на позначення осіб жіночої статі в цій ЛСГ можна пояснити, на наш погляд, тим, що діяльність у даній сфері є, вочевидь, більш властивою в обох культурах особам чоловічої статі. Більша кількість лексичних одиниць на позначення осіб у цій сфері діяльності в англійській мові свідчить, на нашу думку, про те, що політична діяльність в англійській культурі була історично більш різноманітною і специфічною [11: 38].

¹ У німецькій мові: *der Tag* 'день' (чоловічий рід), *die Nacht* 'ніч' (жіночий рід), у французькій мові: *le jour* 'день' (чоловічий рід), *la nuit* (жіночий рід); у іспанській мові *el día* день (чоловічий рід), *la noche* ніч (жіночий рід).

• **Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері медицини, лікування, гігієни та перукарського мистецтва**

До складу зазначеного лексико-семантичного угруповання входять лексичні одиниці типу коновал розм., зневажл. 'про поганого, некомпетентного лікаря'; Aesculapius перен., зневажл. 'лікар, цілитель'; повитуха розм. 'жінка, яка приймає дитину в породіллі, допомагає при пологах'; сумтер 'жінка, що допомагає при пологах, шептуха', gamp 'медсестра, що відома своєю поганою репутацією через пияцтво, грубість і т.ін.'. Відносно більшу кількість лексичних одиниць на позначення осіб жіночої статі в обох досліджуваних мовах можна пояснити, напевно, тим, що в таких сферах діяльності, як медицина, лікування є такі види роботи, які в обох культурах історично виконуються переважно жінками, зокрема приймання пологів, догляд за хворими тощо.

• **Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері влади, службової, офіційної, посадової діяльності**

До ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі, що є верховним правителем, монархом, престолонаслідником" в українській та англійській мовах належать слова типу порфіроносець 'монарх, цар', царик розм. 'правитель невеликої і слабкої держави або території'; royalet 'правитель невеликої і слабкої держави', sovereign 'монарх, повелитель, володар, правитель'; пані 'особа, що має владу над іншими, володарка, хазяйка'; dragon-lady 'дружина правителя країни, яка має дуже велику владу', mother queen 'королева-мати'. Відносно більшу кількість одиниць на позначення осіб чоловічої статі можна пояснити тим, що дані сфери діяльності є більш характерними в обох культурах для чоловіків, ніж для жінок [12: 191].

ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі, що є посадовою, офіційною особою, чиновником, службовцем" у досліджуваних мовах представлена лексичними одиницями типу апаратник розм. 'службовець якого-небудь управління, керівної організації', gentleman-usher 'чоловік благородного походження, який працює помічником при знатній особі'; статс-дама істор. 'старша придворна дама в свиті імператриці або великої княгині'; office wife розм. 'секретарка, звичайно при впливовому бізнесмені'.

• **Назви особи чоловічої/жіночої статі у військовій, воєнізованій сферах діяльності**

Зважаючи на те, що зазначені види діяльності є більш характерними у обох культурах для чоловіків, у наступних ЛСГ практично відсутні лексичні одиниці на позначення особи жіночої статі.

ЛСГ "Загальні позначення особи чоловічої/жіночої статі у військовій, воєнізованій сферах діяльності" в українській та англійській мовах представлено одиницями типу звитяжець уроч. 'воїн, боєць'; warrior 'воїн, ратник'. До складу ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі за військовими категоріями, чинами, званням" в досліджуваних мовах входять лексичні одиниці типу солдат 'військовослужбовець, що належить до некомандного складу'; dogface 'солдат-піхотинець'. ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі за посадою, місцем служби, за функцією, що виконується" в українській та англійській мовах включають в себе лексичні одиниці на кшталт воєначальник 'військовий або флотський начальник, командир'; bag-man 'офіцер, який супроводжує президента з кейсом ядерних шифрів', captain 'воєначальник' з великої літери, стратег, полководець', batman 'вістовий, ординарець'. До ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі за родом військ, силових структур, за входженням у військові підрозділи, формування" належать слова типу чорноморець 'моряк чорноморського флоту'; commando 'коммандос, у збройних силах Великої Британії боєць загону спеціального призначення'.

• **Назви особи чоловічої/жіночої статі у господарчій, економічній сферах діяльності**

Зазначене мікрополе містить кілька дрібніших лексико-семантичних угруповань. "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері матеріального виробництва, промислів", "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері транспорту, зв'язку", "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері підприємництва, торгівлі", "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері обслуговування, ведення господарства, некваліфікованої фізичної праці".

У складі угруповання "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері матеріального виробництва, промислів" можна виділити наступні ЛСГ.

ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі у сфері промислового і кустарного виробництва, виготовлення, обробки, переробки, технічного обслуговування" в досліджуваних мовах містять у собі назви професій, які традиційно закріпилися у обох культурах за особами тільки чоловічої чи тільки жіночої статі. Однак інколи у наші дні тотального "унісексу" межа між таким традиційним закріпленням професій за певною статтю стирається. Це лексичні одиниці типу кожум'яка 'майстер, що займається обробкою шкіри'; drill man 'спеціаліст по бурінню свердловин, бурільник'; перепічайка заст. 'жінка, що випікає хліб, булочки і т.ін. на продаж', мереживниця 'майстриня, що займається плетінням мережива'; corsetière 'жінка, що виготовляє або підлаштовує жіночі корсети', seamstress 'швачка, що шиє білизну' тощо.

У складі ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі у сфері сільського господарства, суміжними з ним видами діяльності, робота з тваринами" в українській та англійській мовах зафіксовано лексичні

одиниці типу *doяр* 'робітник серепентарію, що займається відбором яду у змії для його медичного використання'; *wrangler* 'чоловік, який займається доглядом за кіньми на ранчо, ковбой'; *доярка* 'робітниця, яка доїть корів, доглядає їх'; *санувальниця* 'робітниця, що займається прополкою рослин, полільниця'; *henwife* 'жінка, яка вирощує, доглядає свійську птицю'; *milkmaid* 'робітниця, яка доїть корів, доглядає їх'.

До ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі у сфері промислів" належать слова типу *бортник* *заст.* 'чоловік, що займається бортництвом, збиранням меду лісових бджіл і їх розведенням'; *Jack* 'лісоруб'; *whaleman* 'мисливець, що займається китобійним промислом'. Відсутність лексичних одиниць на позначення осіб жіночої статі в обох досліджуваних мовах пояснюється, на нашу думку, тим, що дана сфера діяльності в обох культурах є більш характерною для чоловіків.

Наступною у складі лексико-семантичного угруповання "Назви особи чоловічої/жіночої статі у господарчій, економічній сферах діяльності" є ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері транспорту, зв'язку", яке містить наступні лексичні одиниці: *далекобійник* *розм.* 'шофер вантажівки, що виконує дальні рейси'; *sabby* *розм.* 'водій такси'; *телефоністка* *заст.* 'жінка, що забезпечує зв'язок абонентів на телефонній станції'; *hostess* 'жінка, яку наймають для обслуговування пасажирів в поїзді чи літаку'. Відносно більшу кількість лексичних одиниць на позначення осіб чоловічої статі в даних ЛСГ можна пояснити, на нашу думку, тим, що дана сфера діяльності є традиційно більш характерною для чоловіків, ніж для жінок у обох культурах.

До складу ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері підприємництва, торгівлі" у досліджуваних мовах входять лексеми типу *гендляр* *зневажл.* 'перекупник, чоловік, що займається комерцією'; *black knight* 'особа, звичайно чоловік, який намагається взяти під свій контроль, захопити фірму, компанію'; *sandwich-man* 'чоловік, якого наймають для вуличної реклами у костюмі сандвічу'; *клава* *розм.* 'жінка, що торгує самогонкою'; *yupette* 'молода ділова жінка'; *tammy trader* 'жінка, що займається торгівлею на ринку'. Відносно меншу кількість лексичних одиниць на позначення осіб жіночої статі в українській мові можна пояснити, на нашу думку, гендерною асиметрією, яка виявляється в даній сфері і пов'язана з традиційно нерівноправним становищем жінок в українському суспільстві і, відповідно, з їх менш значною роллю у діловому житті. Хоча в даний час, коли гендерні стереотипи стрімко змінюються, можна сподіватися на виникнення слів в слов'янських мовах, які б позначали назви осіб жіночої статі у цій та деяких інших сферах діяльності [4: 308].

У межах мікрополя "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері обслуговування, ведення господарства, некваліфікованої фізичної праці" можна виділити два дрібніших угруповання: ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері обслуговування, ведення господарства, домоправителі, слуги", до якої входять лексичні одиниці типу *поварчук* *розм.* 'хлопчик, який допомагає поварові'; *викидайло* *заст., розм.* 'служитель трактиру, ресторану тощо, що слідкує за порядком і виганяє п'яних відвідувачів'; *Thomas* 'лакей або офіціант чоловічої статі'; *домогосподарка* 'жінка, що веде господарство своєї сім'ї і ніде не працює'; *нянька* 'жінка або дівчина, що доглядає дитину'; *диєппа* 'жінка з досвідом, що працює компаньйонкою'; *tea lady* 'жінка, яку найнято готувати та подавати чай в офісі, на виробництві тощо'; *винну* 'офіціантка в клубі, що носить відкритий костюм, що імітує зовнішність кролика' тощо та ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері некваліфікованої фізичної праці", яка в досліджуваних мовах містить одиниці типу *universal maid* 'працівниця, що виконує різні підсобні роботи, що не потребують спеціальної кваліфікації'; *lavandera* 'робітниця, яка займається пранням або перемиванням чого-небудь'.

Останнім лексико-семантичним угрупованням, що виділяється у межах мікрополя "Назви особи чоловічої/жіночої статі в певній сфері діяльності" є ЛСГ "Назви особи чоловічої/жіночої статі в сфері фізкультури та спорту", представлене лексичними одиницями типу *team-man* 'гравець спортивної команди, який певним чином (гарно чи погано) кооперується зі своїми колегами'; *caddie* 'чоловік або хлопець, який працює асистентом гравця у гольф, носить за ним ключки'. Відсутність лексичних одиниць на позначення особи жіночої статі в обох досліджуваних мовах можна пояснити, на нашу думку, відносно меншою популярністю жіночого спорту у обох культурах. Відсутність лексичних одиниць на позначення особи чоловічої статі в українській мові, можливо, пояснюється тим, що досить великий період часу спортивна діяльність в Україні, як і в інших радянських республіках, не мала статусу професійної на відміну від британського суспільства.

Встановлення структури мікрополя "Назви особи чоловічої/жіночої статі в певній сфері діяльності" в українській та англійській мовах, а також семантико-ідеографічне картування гендерно маркованої лексики у межах зазначеного угруповання, представлені вище, дозволили виявити кількісні характеристики лексико-семантичних угруповань, представлених у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні характеристики мікрополя "Назви особи чоловічої / жіночої статі в певній сфері діяльності" в українській та англійській мовах

Мікрополе	ЛСГ		Назви особи чоловічої статі		Назви особи жіночої статі		
			укр.	англ.	укр.	англ.	
Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері релігії, культів	Назви особи чоловічої / жіночої статі, що є служителем культу, церкви, його титулування		5 0,56%	6 0,42%	2 0,32%	3 0,26%	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі, що є монахом (монахинею), учасником релігійного руху, об'єднання		4 0,45%	3 0,21%	3 0,47%	3 0,26%	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі, що займається окультними діями, чаклунством, віцунством		4 0,45%	6 0,42%	7 1,11%	13 1,12%	
Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері мистецтва, творчості та занять, що їх супроводжують	Загальні позначення, а також назви особи чоловічої / жіночої статі, спільні для декількох груп		5 0,56%	7 0,49%	–	–	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі в художньому моделюванні, дизайні та в діяльності, що їх супроводжує		–	–	5 0,35%	8 0,69%	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі, які займаються літературою, публіцистикою		4 0,45%	5 0,35%	1 0,16%	4 0,34%	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі за артистичною діяльністю, яка бере участь у різних видовищах		9 1,01%	13 0,92%	11 1,74%	14 1,2%	
Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері суспільної, суспільно-політичної діяльності			6 0,68%	11 0,78%	–	–	
Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері медицини, лікування, гігієни та перукарського мистецтва			8 0,9%	11 0,78%	12 1,9%	17 1,46%	
Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері влади, службової, офіційної, посадової діяльності	Назви особи чоловічої / жіночої статі, що є верховним правителем, монархом, престолонаслідником		15 1,69%	18 1,27%	1 0,16%	5 0,43%	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі, що є посадовою, офіційною особою, чиновником, службовцем		7 0,79%	13 0,92%	5 0,79%	13 1,12%	
Назви особи чоловічої / жіночої статі у військовій, воєнізованій сферах діяльності	Загальні позначення особи чоловічої / жіночої статі у військовій, воєнізованій сферах діяльності		10 1,3%	12 0,85%	–	–	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі за військовими категоріями, чинами, званням		5 (0,56%)	7 (0,49%)	–	–	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі за посадою, місцем служби, за функцією, що виконується		11 1,24%	15 1,06%	–	–	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі за родом військ, силових структур, за входженням у військові підрозділи, формування		21 2,36%	24 1,7%	–	–	
Назви особи чоловічої / жіночої статі у господарчій, економічній сферах діяльності	Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері матеріального виробництва, промислів	Назви особи чоловічої / жіночої статі у сфері промислового і кустарного виробництва, виготовлення, обробки, переробки, технічного обслуговування	21 2,36%	25 1,77%	16 2,53%	23 1,98%	
		Назви особи чоловічої / жіночої статі у сфері сільського господарства, суміжними з ним видами діяльності, робота з тваринами	10 1,13%	12 0,85%	11 1,74%	14 1,2%	
		Назви особи чоловічої / жіночої статі у сфері промислів	16 1,8%	20 1,41%	–	–	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері транспорту, зв'язку			12 1,35%	15 1,06%	1 0,16%	2 0,17%
	Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері підприємництва, торгівлі			7 0,79%	14 0,99%	4 0,63%	12 1,03%
	Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері обслуговування, ведення господарства, некваліфікованої фізичної праці	Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері обслуговування, ведення господарства, домоправителі, слуги	18 2,03%	28 1,98%	21 3,32%	36 3,1%	
		Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері некваліфікованої фізичної праці	6 0,68%	8 0,57%	7 1,11%	9 0,77%	
	Назви особи чоловічої / жіночої статі в сфері фізкультури та спорту			–	9 0,64%	–	–

Як бачимо, у самій структурі виділених лексико-семантичних угруповань у обох порівнюваних мовах було виявлено значну кількість якісних і кількісних аналогій. В обох досліджуваних мовах приблизно співпадає як структура лексико-семантичних полів, так і відносна кількість лексичних одиниць (відсотки), які наповнюють відповідні поля і ЛСГ. Особливо це стосується співвідношення лексичних одиниць на позначення жінок відносно номінацій чоловіків у кожній з окремо взятих мов. На наше переконання, це є підтвердженням тому, що, незважаючи на стрімкі зміни в сучасному світі, в найвищих національних мовних картинах світу роль та статус жінок відносно чоловіків допоки не зазнав суттєвих змін.

При цьому слід зауважити, що диспропорція, виявлена при порівнянні кількісних характеристик номінацій осіб однієї статі у досліджуваних мовах, насправді є відбитком лінгвокультурної специфіки українських та британських соціумів, зокрема статусу Королеви в Британії, відносно більшою активністю британських жінок у сфері підприємництва, державного управління тощо.

Аналіз гендерно маркованої лексики, спрямований на виявлення стереотипних уявлень про чоловічі і жіночі якості в досліджуваних лінгвокультурах, може вважатися джерелом достовірної інформації щодо стану гендерної проблематики в українському та британському соціумах, а його результати знайдуть застосування не лише в царині гуманітарних наук, але й в соціальній практиці суспільства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 475 с.
2. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1986. – 118 с.
3. Горошко Е.И. Языковое сознание: гендерная парадигма: Монография. – М. – Харьков: Издательский Дом „Инжэкс”, 2003. – 440 с.
4. Кирилина А.В. Гендерные аспекты языка и коммуникации: Дис... д-ра филол. наук: 10.02.19 / МГЛУ. – М., 2000. – 369 с.
5. Лакофф Дж. Язык и место женщины // Гендерные исследования. – № 2. – Харьков, 2000. – С. 241 – 254.
6. Синельникова Л.Н., Богданович Г.Ю. Введение в лингвистическую гендерологию: Материалы к спецкурсу. – Симферополь, 2001. – 40 с.
7. Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
8. Friedan B. The Feminine Mystique. – New York: Scarecrow Press, 1970. – 410 p.
9. Miller C., Swift K. Words and Women: New Language in New Times. – Penguin, 1976. – 291 p.
10. Rosenkrantz P., Vogel S., Bee H., Brovermann I., Brovermann D.M. Sex-Role Stereotypes and Self-Concepts in College Students. / In: Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 32. - № 3, 1968. – P. 287 - 295.
11. Thorne B., Henley N. (eds) Language and Sex: Difference and Dominance. – Rowley, Mass: Newbury House Publishers, 1975. – 311 p.
12. Trudgill P. Sex, Covert Prestige, and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich // Language in Society, 1972. – P. 179 – 195.
13. The New Shorter Oxford English Dictionary / by Lesley Brown. – 4-th ed. – Oxford: Clarendon Press, 1993. – V 1-2. – 3801 p.
14. <http://portal.rada.gov.ua>
15. <http://www.gender.univer.kharkov.ua>
16. <http://www.feminist.org.ua>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Бондаренко – доцент кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка

Наукові інтереси: гендерна лінгвістика, порівняльна лексикологія української та англійської мов, лексичні проблеми перекладу.

КОНЦЕПТ “ДУША” ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ

Наталя БОРОДІНА (Миколаїв, Україна)

У статті здійснено спробу реконструювання концепту “душа” як фрагменту національно-мовної картини світу на матеріалі дослідження фразеологічних одиниць сучасної української мови, уточнено зміст понять “концепт”, “мовна картина світу”, “національно-мовна картина світу”.

The article is devoted to the problems of linguistic view of the world and concept as part of linguistic world image. There is the attempt to reconstruction the concept “soul” as part of national Ukrainian linguistic view of the world with research of the Ukrainian phraseology in the article.

Одним із яскравих складників культури народу є його мова. Занурюючись своїм корінням у міфологічний світ давнього народного світосприймання, вона зберегла для нас багато неперевершених зразків етносимволіки слова й виразу. “Споконвічно віра українського народу сповідала культ одухотвореної природи, що й стало основою первісного релігійного світогляду. Він включав три елементи: аніматизм – оживлення, анімізм – одухотворення та антропоморфізм – олюднення” [3: 3]. Для давньої людини все довкола жило, народжувалося й помирало.

Ознаки цього світосприймання пережили тисячоліття. Бачимо їх і в українській фразеології. Беззаперечним є твердження про те, що фразеологічний фонд мови “визначає універсальність і характерні особливості будь-якої конкретної національної картини світу, що в його невечерних надрах

ми можемо дізнатися про побут того чи іншого народу, про його традиції, звичаї, про етикет поведінки, моральні настанови тощо” [8: 118]. Це робить фразеологію невичерпним джерелом досліджень у різних маргінальних галузях сучасної лінгвістики: етнолінгвістики, лінгвокультурології, гендерної лінгвістики тощо. Цілком закономірно, що за останнє десятиліття з’явилося чимало праць, присвячених етнолінгвістичному та лінгвокультурологічному аспектам фразеології певних національних мов, у тому числі і в порівняльному аспекті.

Завданням пропонованої розвідки є реконструювання національного концепту “душа” як елементу картину світу українців на матеріалі дослідження фразеологічних одиниць української мови, уточнення понять “концепт”, “національно-мовна картина світу”. Дотримуємося широкого розуміння фразеології, яка охоплює фразеологічні одиниці, стійкі народні порівняння, прислів’я, приказки, крилаті вислови, афоризми.

Одним із основних понять етнолінгвістики є поняття мовної картини світу. Кожна мова по-своєму членує світ, тобто має свій спосіб його представлення. Звідси виходить, що кожна мова має свою картину світу і мовна особистість буде свої висловлювання відповідно до цієї картини.

Поняття *картина світу* ґрунтується на вивченні уявлень людини про світ і може бути представлене за допомогою просторових, кількісних, етичних та ін. параметрів. На її формування впливають традиції, мова, природа, виховання, навчання та ін. соціальні чинники. Термін “картина світу” було введено у фізиці наприкінці 19–поч.20ст. Згодом це поняття отримало загальнофілософський статус та перетворилося в універсальну категорію.

Проблему “мовного світосприймання” як лінгвістичної категорії було сформульовано ще на початку 19 ст. В. Гумбольдтом (“внутрішня форма мови”). У 20ст. вивчення мовної картини світу було пов’язане з етнолінгвістикою, лінгвістичною філософією. У кінці 20 ст. питаннями мовної картини світу займалися С.Васильєв, Г. Брутян, Г. Колшанський, Н. Сукаленко, М. Блек, Д. Хаймс та ін. Сьогодні вона розглядається як багатогранний ментальний феномен, що пов’язує мову з мисленням, з навколишнім світом, із культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять, що функціонують у мові.

Услід за І. Штерн, під **мовною картиною світу** розуміємо спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами” [10: 156]. Мовна картина світу не стоїть поряд із спеціальними картинами світу (хімічною, фізичною тощо): вона їх випереджає й створює, оскільки мова є засобом пізнання світу.

Мовна картина світу формує тип ставлення людини до світу (природи, тварин, до себе як елемента світу), визначає норми поведінки людини. Кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття й організації навколишньої дійсності. Значення, що в ній виражаються, складають єдину систему поглядів, своєрідну колективну філософію, що нав’язується в якості обов’язкової для всіх носіїв мови. Упродовж усього розвитку людства формується світ людей, що говорять однією мовою, тобто мовна картина світу як сукупність знань про світ, відтворених у лексиці, фразеології, граматиці тощо. Таким чином, роль мови полягає не тільки в передачі інформації, а й у внутрішній організації того, що підлягає повідомленню, мова визначає зміст повідомлення.

Картина світу складається із концептів та зв’язків між ними, тому її ще називають концептуальною картиною світу. Мовна структура як знакова система, що складається зі знаків у широкому їх розумінні (слів, фразеологізмів, речень), вербалізує концепт. Семантика мовного знака – головне джерело знань про зміст репрезентованого концепту. Зароджується концепт як одиниця універсального коду, тобто як індивідуальний чуттєво-предметний образ, в основі якого лежить чуттєвий досвід [9]. Він є досить конкретним. Так, в однієї людини концепт *щастя* представлений образом коханої людини, в іншої – наявністю дітей, у третьої – здоров’ям тощо. Із часом конкретний образ абстрагується від реального предмету й перетворюється у власне мисленнєвий, але він завжди індивідуальний, оскільки виходить з особистісного досвіду. Отже, **концепт** – це глобальна мисленнєва одиниця, що являє собою елемент знання.

Однак цілком природно, що говорячи про національну концептосферу, маємо на увазі, що образ, покладений в основу концепту, пов’язаний із національним світосприйняттям, національною свідомістю та менталітетом етносу. Етнос – мовна, традиційно-культурна спільність людей, пов’язаних спільними уявленнями про своє походження й історичну долю, спільністю мови, культури й психіки, самосвідомістю групової єдності. Етнічна своєрідність проявляється в усьому: в тому, як люди працюють, відпочивають, їдять, говорять тощо. Кожному етносу притаманна етнічна самосвідомість, під якою розуміємо усвідомлення членами етносу своєї групової єдності й відмінності від інших аналогічних формувань. Це виражається в мові. Велика кількість пестливих форм свідчить про такі риси українців, як доброта, чутливість, здатність до співпереживання, лагідність тощо.

Усе вище сказане дає підстави для виділення етнічної картини світу як “центрального поняття низки культурологічних та етнологічних підходів, згідно з якими члени кожної національної спільноти

дотримуються однієї когнітивної орієнтації, що фактично є невербалізованим вираженням їхнього розуміння правил “життя”, нав’язаних членам спільноти соціальними та природними силами” [6: 173].

Етнічна картина світу являє собою перелік основних припущень і передбачень, зазвичай не усвідомлюваних і не обговорюваних, які спрямовують та структурують поведінку представників даної спільноти. Таким чином, особистісні образи пов’язані з етнокультурними уявленнями і в результаті стають або загальноетнічними, або груповими, або особистісними. Предметно-образний код складає ядро концепту, що в процесі поглибленого пізнання об’єкта збагачується новими змістовими ознаками. У результаті цього збільшується обсяг концепту, ущільнюється його зміст. Концепт позбавлений чіткої структури та внутрішньої організації частин і компонентів. Залежно від характеру змісту О.Хроленко виділяє такі типи концептів: *уявлення* як мисленнєвий малюнок (н., яблуко, груша, спека, кислий тощо), *схеми* (н., схематичний образ людини, дерева), *поняття* (квадрат – прямокутник з різними боками), *фрейм* (магазин, стадіон, лікарня), *сценарії* (поїздка до іншого міста, відвідування театру, екскурсія, бійка), *геїтальт* (школа, кохання) [9: 56]. Сукупність національних концептів складає національну **концептосферу**.

Національна концептосфера – це сукупність категоризованих, оброблених, стандартизованих концептів у свідомості народу [6: 173]. Беззаперечно, що більшість концептосфер різних етносів багато в чому співпадає, що забезпечує можливість перекладу та міжкультурної комунікації. Однак є й інші випадки: якщо в мові існують прогалини у визначенні того чи іншого поняття, це примушує використовувати для його позначення іноетнічні поняття та номінації, а тому – сприймати й розуміти світ чужими очима, що порушує цілісність духовної етнокультури. Так, наприклад, для позначення поняття “сніг” у європейців зазвичай існує одна лексема, а в ескімосів їх декілька десятків, що свідчить про значно більшу роль концепту “сніг” у формуванні світогляду цього етносу. Отже, через номінативні одиниці розкривається специфіка сприйняття та етнічного розуміння світу.

Концепт “душа” належить до базових концептів національної культури, а тому він онтологізується й реконструюється відповідно до усталеного розуміння цього поняття: зміст досвіду і знання про навколишній світ, результат усієї людської діяльності та процесів пізнання світу являють собою систему смислів, які становлять концепти або “оперативні когнітивні структури” [2: 183]. Названий концепт представлений і в інших культурах, однак для слов’янської, зокрема української культури, він має особливе значення. “Душа – це внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями; за релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини; сукупність рис, якостей, властивих певній особі” [4: 629].

Душа, за релігійними уявленнями українців, безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить сутність її життя: вона нерозривно пов’язана з тілом. Саме цим мотивується семантика виразу “*віддавати душу*”, під яким у народі розуміють фізичну смерть, загибель людини. Національний світогляд українців репрезентований у фразеологічних одиницях: *душею і тілом; душею і серцем; з тілом і душею; розлука з душею*. До прийняття християнства наші предки вірували, що по смерті душа не розлучається з тілом, тому й клали до могили все необхідне для життя. За християнськими віруваннями, по смерті душа відділяється від тіла. Про це традиційно сповіщали церковними дзвонами, що називається в українців подзвінням або подушенням: *добра душа відлетіла в небо; душа втекла з тіла; душа вилетіла з тіла; душа держиться в тілі; душа аж у п’ятах; душа в п’яти втекла; душа в п’яти опускається; душа в п’яти ховається; душа не на місці; душа переставилася; душа стала на місці; тільки душа залишилася*.

Душу порівнювали з перлиною, тобто вважали її чистою, як перли, небо, сонце, світло, тому в народі кажуть: “*Душа в неї чиста, як те сонечко навесні – не пече, а гріє*”. Тоді як про лихих людей прийнято говорити: “*в нього душа замутилась*”.

Душа – уособлення внутрішнього світу, духовності людини. Тому душу треба берегти, це Боже створіння (*мати Бога в душі; мати Христа в душі; віддавати Богові душу*). Тому народна мудрість застерігає, радить “*не кривити душею*”; “*не брати гріха на душу*”; “*не залазити чобітьми в душу*”. Українці традиційно вважають, що душу слід оберігати від спокуси, що представлено в таких фразеологічних одиницях, як: *продати чортові душу; душа рогата; душа чорна, мов у ченця ряса; носитися як чорт із грішною душею; прийняти гріх на душу; пускати душу на покуту; мутилити душу*.

Образними еквівалентами поняття “душа” в українській народнорозмовній фразеології виступають легкі предмети, птахи, тому народ уявляє собі душу як пару, хмарину, дихання, дим, вітерець або як пташку (голубку або зозулю), метелика, бджолу, мушку: *душа відлетіла; з легкою душею; окрилена душа*.

За народним повір’ям, сорок днів, душа блукає, вийшовши з тіла, і тільки потім іде на той світ. Покинувши тіло, вона стає зіркою на небі й дивиться згори на своїх близьких та рідних, тому зорі – це душі померлих. За іншим повір’ям, при народженні людина отримує свою зірку, яка при смерті спадає з неба. Народні легенди та повір’я про душу представлені у фразеології: *запалити душу; душі не стало; похолонула душа*. Душа людині дається Богом на небесах, вона завжди свята, а тіло як людське, земне

творіння – грішне: *щирість – це лице душі; душа міру знає*. Саме тому душам праведників живеться в Раю добре, а душі грішників мучаться в пеклі.

Здавна українці вірують у переселення душ, відгомонам чого є багато мотивів у народних казках: *заяча душа; мишача душа; собача душа*. У народі не радять убивати самотню мушку зимою в хаті, – можливо, то душа померлого родича.

Поняття *душа* входить до складу фразеологічних одиниць, метою яких є:

- характеристика людини, рис її характеру, вдачі: *широка душа; щедра душа; черства душа; порожня душа; відкрита душа; бісова душа*;
- емоційних станів: – переляку (*холоде душа, прокинулася душа, душа тремтить*); – захоплення, радощів, щастя (*душа радіє; душа співає; душа тішиться*); – обурення, гніву (*кипить душа*); – жалощів, скорботи (*душа розривається надвоє; душа щемить; душа рветься; душа нис; душа болить; душа розм'якла; аж по душі дере*); – гостинності, щедрості, щирості (*душа навстіж; душа нарозхрист; куди душа забажася; розкрита душа*).

Як бачимо, в цих фразеологічних одиницях простежується аніматизм та антропоморфізм світогляду українців: оживлення поняття *душа*, надання йому рис і якостей людини.

Національно-мовна картина світу українців змінюється із розвитком національної мови та світогляду. Наведена фразеологічна концептуалізація “душі” загалом відбиває світоглядно-ціннісні пріоритети сучасного українського народу попри те, що за змістом і мовною формою вона адекватна консервативним ознакам національної та релігійної картин світу. Спостереження над мовною свідомістю сучасних українців, їхніми дискурсивними практиками свідчить про наявність у них національно-мовних стереотипів-кліше, що зумовлюють особливості світосприйняття кожного українця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Актуальные проблемы современной лингвистики: учеб. пособие / сост. Л.Н.Чурилина. – 2-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 416с.
2. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке: Учебное пособие / Н.Ф.Алефиренко. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 416с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703с.
4. Новый тлумачний словник української мови / Укл. Яременко В.В., Сліпушко О.М.. - У 3-х т. – Т. I. – К.: Вид-во “Аконіт”, 2004. – 926с.
5. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999.-892с.
6. Исаев М.И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 200с.
7. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104с.
8. Ставицька Л.О. “Чоловік (мужчина)” у концептосфері української фразеології // Мовознавство. – 2006. - №2-3. – С.118-129.
9. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии: учеб. пособие / А.Т.Хроленко; под. ред. В.Д.Бондалетова. – 3-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 184с.
10. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник. – К.: АртЕк, 1998. – 336с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Бородіна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та лінгводидактики Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського.
Наукові інтереси: прикладна лінгвістика.

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ОБРАЗУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Галина ВАЛЬЧУК (Хмельницький, Україна)

У статті викладено основні аспекти проблеми репрезентації та зберігання знань, опредметнених у мові, подано модель концептуального макрополя СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄС – одного із складників концептуального простору європейської соціально-економічної інтеграції – як однієї із можливих ментально-фіксованих структур представлення знань, виведено прототиповий онтологічний та оцінний образ європейської соціально-економічної інтеграції.

The article represents basic aspects of the problem of representation and storage of knowledge that are objectified in language. The model of the conceptual macrofield SOCIAL AND ECONOMIC ACTIVITY OF THE EU – one of the constituents of the conceptual space of European social and economic integration –mentally fixed structure of knowledge representation is given as a possible. A prototypical ontological and evaluative image of European social and economic integration has been ascertained.

У сучасній лінгвістиці все більшу увагу дослідників привертають механізми відображення мовою реального світу [1; 2; 3; 12; 13], систематизація та аналіз концептів у широкому мовному просторі [4; 7; 14]. Процес категоризації та поділу світу відбувається постійно. Факторами, які сприяють цьому, є нові

концепти, що виникають із появою нових реалій. На нашу думку, для побудови концептуального простору європейської інтеграції необхідне залучення системи екстралінгвальних знань.

Європейський Союз як особлива багаторівнева система уособлює собою закономірний результат інтеграційних процесів у Європі. Як нова сфера діяльності людини, як нова царина знань Євросоюз знаменує собою створення нового фрагмента концептуальної системи, який отримує детальне відображення в мові.

Функціонування та розвиток структури Євросоюзу спрямовані на досягнення інтеграції європейських держав в економічному, соціальному та політичному планах: *further political, social and economic integration in Europe* [The Times]. Такий комплексний підхід до досягнення мети, а саме створення “Сполучених Штатів Європи”: *prospect of creating USE – United States of Europe* [The Times], сприяє стійкому та гармонійному економічному й соціальному прогресу, забезпечує зміцнення позицій ЄС у міжнародній спільноті.

Концепт “європейська інтеграція” розглядається як відображення діяльності Євросоюзу (ЄС), спрямованої на досягнення повної – політичної, економічної, соціальної – інтеграції європейських держав. Досліджуваний концепт належить до категорії абстрактних концептів. Оскільки такі концепти, опосередковані мовою, є інформаційно складними, питання щодо їхнього змісту та засобів мовного вираження потребують детального та глибокого дослідження.

З огляду на спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень на розгляд особливостей репрезентації знань у мові, розкриття змісту концепту “європейська інтеграція” проводиться в семантико-когнітивному ракурсі. Дослідження в новому ракурсі має на меті дати опис знань, позначених засобами мови, прослідкувати шляхи їхнього виникнення, виявити способи їх збереження та використання, пояснити принципи їхньої організації, запропонувати способи їх моделювання. Моделювання вербалізованих знань про європейську інтеграцію – пакетів інформації, представлених у семантиці досліджуваних текстів, – центральне із поставлених завдань нашої роботи. Спробою такого моделювання і є структуризація образу європейської соціально-економічної інтеграції – побудова концептуальної моделі цього фрагмента світу – на основі його мовної репрезентації, значень мовних одиниць у їх функціонуванні.

Євросоюз як новий фрагмент дійсності знаходить відображення в певних моделях концептуальної системи носіїв мови у вигляді своєрідного образу. Його вербалізація має місце в текстах документів ЄС і може вважатись об’єктивною репрезентацією концепту засобами мови. З іншого боку, практично необмежені процеси вербалізації здатні забезпечити додаткову характеристику, в тому числі оцінювання мовою засобів масової інформації, які швидко реагують на процеси суспільного життя і словесно виражають широку гаму відтінків значення нових реалій позамовного світу. Фактичний матеріал представлено вибірками з англійських документів Європейського Союзу та публікацій газети *The Times* з тематики європейської інтеграції. Вибір матеріалу дослідження зумовлений специфікою Євросоюзу як організації особливого типу. Не заперечуючи політичного компонента інтеграції, підкреслимо, що на сьогодні значні успіхи й досягнення відмічаються саме в економічній та соціальній діяльності Євросоюзу. Тому для аналізу відібрано тексти англійських документів і газетних публікацій, в яких відображається процес європейської соціально-економічної інтеграції.

Мета статті – показати одну із можливих ментально-фіксованих структур предсталення знань про світ, отриману в результаті концептуального аналізу.

У сучасних когнітивних дослідженнях існують різні типології моделей репрезентації знань. На сьогоднішній день широке застосування та подальшу розробку отримали методики представлення вербалізованих знань, запропоновані раніше в теорії штучного інтелекту. Один із можливих шляхів вирішення проблеми – підхід, що базується на використанні семантичних зв’язків між поняттями, які входять у модель зовнішнього світу, та врахуванні прагматики позамовної реальності. Така типологія, що ґрунтується на семантико-прагматичному принципі, передбачає моделювання номінативного простору мовних знаків з опорою на такі поняття, як пропозиції, фрейми, схеми, схемати, фреймові сіті тощо.

Основною моделлю репрезентації знань у когнітології вважається фрейм. Поняття фрейму було запроваджене в науковий обіг М.Мінським [5]. Фрейм – необхідна умова нашої здатності до розуміння тих лексичних одиниць, що перебувають у тісному семантичному зв’язку. У цьому плані він виступає аналогом семантичного поля, яке, відображаючи різні способи представлення знання в лексиці мови, являє собою репрезентанта єдиної схематизації досвіду людей [10: 116]. Інтегруючим елементом поля тут визнається не стільки спільність семантики, скільки спільність концептуальної репрезентації знань.

Основними різновидами фреймових структур вважають схему, схемату, скрипт, сценарій. Введення понять схеми й схемати зумовлене виділенням різних рівнів узагальнення інформації в структурі фрейму (чи фреймової сітки). Схема як концептуальне утворення досить високого рівня абстракції складається з певної кількості фіксованих категорій. Деталізується вона у схематах, які її представляють і які

проектуються на конкретну життєву ситуацію. Її концепти співвідносяться з терміналами фрейму чи фреймової сітки та залучаються до структуризації образу в концептуальній системі [1: 6].

Теорія фреймів і фреймових сіток є органічним розвитком теорії пропозиції, яка стверджує єдину пропозиціональну форму репрезентації та зберігання лінгвальних і екстралінгвальних знань у пам'яті людини. Виходячи з цього, зазначимо, що в нашому дослідженні саме пропозиціональні структури, відтворені в мові, підлягають концептуальному аналізу. Під пропозицією у сучасному мовознавстві розуміють ментальну структуру, відображення якоїсь ситуації та відношень у ній, які узагальнюються в нашій свідомості [8:84]. Це суб'єктно-предикатна конструкція [9: 234], де суб'єктом є предмет думки, а предикатом – ознака, що приписується предмету. Пропозиціональні структури можуть входити до фрейму.

Значне місце в концепції фреймів займає принцип фокалізації. Основний зміст тексту організується навколо фокальних точок, які виділяються в його семантиці. У межах кожного концептуального поля такі точки визначаються як актанти – самостійні сутності, наділені рядом властивостей, чи ознак. Останні поділяються на статичні предикати (атрибути) та динамічні предикати. Відмінність між ними полягає у відносній стабільності ознаки в часі: статичні ознаки надають часовий зріз предмету за яким-небудь параметром на певний момент часу (стан, властивість, відношення), тоді як динамічні – розгортаються в часі (дія, процес) [6: 45].

Концептуальні поля як конституенти концептуального простору європейської інтеграції базуються на певних сіткових моделях. Ці моделі, чи структури, формуються на таких засадах: 1) ідентифікація *актантів* поля; 2) визначення їхніх *статичних предикатів*, які задаються списком; 3) виділення *динамічних предикатів*, що організуються у вигляді фреймів, представлених за допомогою схемат; 4) встановлення типових актантів поля, статичних і динамічних атрибутів на основі їхнього кількісного аналізу. Типові поняття формують прототиповий онтологічний образ.

Об'єктивізація оцінного ракурсу здійснюється за рахунок вибору самого факту, який ґрунтується на стереотипному баченні суспільством: позитивний, негативний чи нейтральний резонанс; та за рахунок його дескрипції спеціальними образними мовними засобами, головним чином, за допомогою метафор. Лексичні одиниці – вербальні репрезентанти концептів, – що містять сему позитивної або негативної оцінності в своїй структурі чи імплікаціоналі значення, виділяються у тексті підкресленням. Окремий факт, відображений у пропозиції, отримує оцінку “добре” +/, “погано” -/ чи “нейтрально” /0/. На основі аналізу аксіологічності всіх предикатів окремого макрополя виводиться поетапно сумарний оцінний план схемати, фрейму, мікрополя, поля і зони в цілому. При цьому можлива ідентифікація поряд з контрарними оцінками “добре” – “погано”, контрадикторних оцінок “не-добре” – “не-погано”. Це свідчить про неоднозначність аксіологічного плану різних ділянок концептуального простору. Узагальнення таких ракурсів дає середній оцінний план, який разом з онтологічною моделлю макрополя визначає стереотипне бачення соціумом окремого фрагмента концептуального простору. Суположення основних тематичних полів, сформованих на основі онтологічних моделей з узагальненим оцінним планом, визначає структуру цілісного образу європейської соціально-економічної інтеграції. Концептуальний аналіз проводиться з урахуванням основних положень методик, розроблених у дослідженнях С.А.Жаботинської [1] та Н.А. Чабан [11].

Вихідною точкою аналізу вважаємо трактування концепту “європейська соціально-економічна інтеграція” як цілісного концептуального простору, репрезентація якого прослідковується в англійських документах Євросоюзу та публікаціях газети *The Times* відповідної тематики, що в сукупності становлять текстуальний спосіб експлікації нового фрагмента картини світу. Конституентами цього простору виступають **концептуальні макрополя СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄС у цілому, ЄДИНИЙ ВНУТРІШНІЙ РИНОК, ЕКОНОМІЧНО-ГРОШОВИЙ СОЮЗ**, які перебувають у тісному зв'язку, відтворюють складники інтеграційного процесу в Євросоюзі (за ступенем інформативної насиченості виділяється макрополе ЕКОНОМІЧНО-ГРОШОВИЙ СОЮЗ). У їхніх межах спостерігається виділення **концептуальних полів** на основі подальшого розгортання тем. Загальні закономірності формування їхнього змісту залежать від особливостей вербальної репрезентації концепту. Специфіка фактуальної інформації, міра її насиченості спричиняють виокремлення в рамках одного з полів концептуального макрополя ЕКОНОМІЧНО-ГРОШОВИЙ СОЮЗ – СПІЛЬНА ГРОШОВА ПОЛІТИКА – **концептуальних мікрополів**.

Так, у ролі актантів концептуального макрополя СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄС виступають *Євросоюз* як недиференційований суб'єкт соціально-економічної діяльності, а також *Держави-члени ЄС, Керівні органи ЄС, Інвестори*.

Статичними ознаками наділено лише *Євросоюз як соціально-економічний суб'єкт*:

/0/ культурно й мовно різноманітний [2]: [...] *the EU's cultural diversity and many languages; [...] linguistic and cultural diversity* [EU documents];

/0/ наднаціональний [1]: [...] *supranational entity that [...] we have learnt to call “Europe”* [The Times];

/0/ великий за територією [1]: [...] *Europe that reaches out across the whole continent* [The Times].

Оцінний план статичних предикатів актанта – НЕЙТРАЛЬНО.

У ході аналізу динамічних предикатів визначено такі поля, що формують концептуальне макрополе СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄС: ПРІОРИТЕТИ ЄВРОСОЮЗУ, ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ЄС, СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ЄС. За результатами кількісних підрахунків, найбільшу інформативну насиченість має поле ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ЄС. У межах концептуального поля співіснують два фрейми – СТАН ЕКОНОМІКИ ЄС У ЦІЛОМУ та РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЄС У ЦІЛОМУ.

У рамках фрейму СТАН ЕКОНОМІКИ ЄС У ЦІЛОМУ відстежуються три схемати: *Стан економіки ЄС у цілому: ЗАНЕПАД*, *Стан економіки ЄС у цілому: ВИЖИВАННЯ*, *Стан економіки ЄС у цілому: ВІДРОДЖЕННЯ*. Усі схемати за кількісним наповненням відносно рівнозначні. Як приклад аналізу, розглянемо схему *Стан економіки ЄС у цілому: ВІДРОДЖЕННЯ*.

Картину економічного відродження ЄС доповнюють такі концептуальні метафори: ВІДРОДЖЕННЯ – 1) ЗМІЦНЕННЯ СТАНУ; 2) ОЗДОРОВЛЕННЯ; 3) ПОЧАТОК ЕРИ ПРОЦВІТАННЯ; 4) ЄС – ФОРТЕЦЯ; 5) СХВАЛЕННЯ НОВИХ ФОРМ БІЗНЕСУ – БЛАГОСЛОВІННЯ.

1. ВІДРОДЖЕННЯ – ЗМІЦНЕННЯ СТАНУ.

[...] *reinforcing Europe's economic strength* [EU documents]; [...] *Europe will be stronger economically* [...]. [The Times].

Оцінний план метафори – ДОБРЕ.

2. ВІДРОДЖЕННЯ – ОЗДОРОВЛЕННЯ.

[...] *there are signs which point to a recovery in European economy in the second half of this year* [The Times].

Оцінний план метафори – ДОБРЕ.

3. ВІДРОДЖЕННЯ – ПОЧАТОК ЕРИ ПРОЦВІТАННЯ.

[...] *the era of European prosperity is now beginning* [The Times]; [...] *predictions of a new golden age of European prosperity* [The Times].

Оцінний план метафори – ДОБРЕ.

4. ЄС – ФОРТЕЦЯ.

America's manufacturers also see Europe as a fortress of companies that may be dominant in their well-protected local markets [The Times].

Оцінний план метафори – ПОГАНО, враховуючи той факт, що ЄС вважається фортецею з боку конкурентів, а отже асоціюється з неприступним укріпленням, яке становить певну загрозу для протилежної сторони.

5. СХВАЛЕННЯ НОВИХ ФОРМ БІЗНЕСУ – БЛАГОСЛОВІННЯ.

Blessing to the £ 45 billion merger of Zeneca and Astra [business] [The Times].

Оцінний план метафори – ДОБРЕ.

Загальний оцінний план схемати, у числовому вираженні 23 ДОБРЕ, 1 НЕЙТРАЛЬНО, 1 ПОГАНО, визначимо як НЕ-ПОГАНО.

Сумарний аксіологічний план (за оцінками схемат) фрейму СТАН ЕКОНОМІКИ ЄС У ЦІЛОМУ – 1 ПОГАНО, 2 НЕ-ПОГАНО – НЕ-ПОГАНО, зважаючи на той факт, що період тимчасового спаду економічного росту завершився, і ЄС спрямовує усі заходи на відродження та зміцнення своєї економіки.

Сумарний оцінний ракурс (за оцінками фреймів) концептуального поля ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ЄС – НЕ-ПОГАНО.

В онтологічній моделі поля виділяються такі аспекти: стан і реформування економіки ЄС у цілому. Економіка Євросоюзу наділяється такими рисами, як схильність до періодів спаду, здатність до виживання у складних умовах, відродження й оновлення. Її реформування – цілеспрямоване, динамічне, поступове, має на меті досягнення конкретних результатів.

Стереотип онтологічного плану формується за рахунок прототипових, чи ядерних (найчастотніших), складників концептуальної моделі. Для макрополя СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄС такими визначено: прототиповий актант *Євросоюз як соціально-економічний суб'єкт*, якому властивий прототиповий атрибут *культурно й мовно різноманітний*; прототипова схемата *Першочергові завдання соціально-економічної діяльності ЄС*. Зіставлення аксіологічних планів динамічних і статичних предикатів призводить до встановлення оцінного стереотипу, що задає бачення соціально-економічної діяльності Євросоюзу, а саме інтерпретації НЕ-ПОГАНО.

Аналогічним чином було детально проаналізовано ще два концептуальних макрополя – ЄДИНИЙ ВНУТРІШНІЙ РИНОК та ЕКОНОМІЧНО-ГРОШОВИЙ СОЮЗ; встановлено їхні онтологічні та оцінні стереотипи, які сприяють встановленню структури цілісного образу європейської соціально-економічної інтеграції.

За результатами нашого дослідження, прототиповий образ європейської соціально-економічної інтеграції асоціюється з культурно й мовно різноманітним об'єднанням, соціальна й економічна політика якого є пріоритетною у його діяльності. Європейський Союз як економічний суб'єкт єдиного

внутрішнього ринку уявляється, головним чином, у ролі реформатора, що впроваджує новітні технології й досягнення, регулюючи відносини в різних сферах. Концептуальна модель кожного макрополя, крім онтологічного, наділена й аксіологічним ракурсом: суположення різних установок, деколи діаметрально протилежних за оцінкою, дає узагальнений ракурс сприйняття образу. Виходячи з цього, припускаємо, що для європейської соціально-економічної інтеграції характерна тенденція домінування помірною, стримано позитивного стереотипу. Підсумовуючи, відмітимо, що об'єднана Європа в концептуальній системі людей уособлюється, головним чином, з наднаціональною економічною, соціальною, адміністративною конструкцією, і незважаючи на всі намагання Євросоюзу сприяти цьому, не постає у вигляді реальної спільноти, до якої пересічна людина відчувала б емоційну прихильність.

Перспективним вважаємо подальше й поглиблене вивчення аксіологічних характеристик текстів зазначеної тематики, зокрема, встановлення прагмасемантичних особливостей категорії оцінки в текстах документів Євросоюзу. Плідним може бути дослідження функціонування метафоричних концептуальних систем у текстах ділового й публіцистичного стилю спільної тематики. Виконане дослідження може слугувати основою для розкриття когнітивного змісту певних концептів, що позначають реальі суспільного життя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. – Вип. III. – Черкаси: “Сіяч”. – 1997. – С. 3-11.
2. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 103 с.
3. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем // Язык и структуры представления знаний. – М.: Рос. АН. Ин-т науч. информации по обществен. наукам. – 1992. – С. 4-38.
4. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование // Язык и интеллект: Пер. с англ. и нем. – М.: Издат. группа “Прогресс”, 1995. – С. 143-184.
5. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.
6. Никитин Н.В. Основы лингвистической теории значения: Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
7. Никитина С.Е. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука. – 1991. – С. 117-123.
8. Панкрац Ю.Г. Пропозициональная форма представления знаний // Язык и структуры представления знаний. – М.: Рос. АН. Ин-т науч. информации по обществен. наукам. – 1992. – С. 78-97.
9. Солсо Р.Л. Когнитивная психология: Пер. с англ. – М.: Тривола, 1996. – 600 с.
10. Харитончик З.А. Способы концептуальной организации знаний в лексике языка // Язык и структуры представления знаний. – М.: Рос. АН. Ин-т науч. информации по обществен. наукам. – 1992. – С. 98-123.
11. Чабан Н.А. Образ “суверенной Украины” в вербальном воплощении (на материале публикаций газеты “The New York Times”): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Черкасы, 1997. – 179 с.
12. Jackendoff R. Semantics and Cognition. – Cambridge: The MIT Press, 1990. – 284 p.
13. Langacker R.W. Language and Its Structure: Some Fundamental Linguistic Concepts. – N.Y. Harcourt, Brace a World, Inc., 1968. – 260 p.
14. Wierzbicka A. Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture: Specific Configurations. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1992. – 487 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Вальчук – доцент кафедри романо-германських мов ХНУ.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, дискурс.

КРИЗИС ЄВРОПЕЙСЬКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБШЕСТВА І ПРОБЛЕМА КОМУНІКАЦІЇ

Ольга ВЕРЖАНСКАЯ (Харьков, Україна)

Стаття присвячена проблемі впливу кризи мультикультурного суспільства на розвиток комунікативних технологій. В роботі розглянуто філософські та лінгвістичні аспекти мультикультурної комунікативної системи.

This article is devoted to the problem of multicultural society crisis and its effects on communicative technologies. The philosophical and philological aspects of the problems multicultural communicative system were analyzed in this paper.

Проблема кризису мультикультурного общества в современной Европе является предметом дискуссии, как в европейской, так и в отечественной научной литературе. В качестве проявления этого кризиса рассматриваются острые общие социальные, межэтнические и культур-ценностные конфликты в странах Старого Света. Лояльные и толерантные к проявлению «чужих» этнических культур западные демократии столкнулись с проблемами нарушения системы социальной коммуникации, сдвига смысловых аспектов социального взаимодействия. Все этим факты выводят на первый план задачу социально-гуманитарных наук необходимость анализа причин и коррекцию работы коммуникативных систем.

Проблема кризиса мультикультурализма как кризиса системы коммуникаций широко рассматривается в работах Б. Андерсона «Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма» [1], Э.Геллнера «Нации и национализм» [3], З. Краснодарски «Демократия периферии» [8]. Непосредственно лингвистические аспекты кризиса систем коммуникаций были рассмотрены в работах С.Жижека «Добро пожаловать в пустыню Реального» [7], К. Уилсон «Эволюционирует ли язык?» [11], Н. Хомски «Політика мови» [13].

Концептуальное оформление понятия «мультикультурное общество» в социальных науках произошло относительно недавно (последняя четверть XX века). Это был результат осмысления глубоких социальных изменений в постколониальном мире, которые ощутимо затронули метрополии Старого Света. Политика мультикультурализма предполагала открытость европейских стран для представителей бывших колоний, приобщение их к западным традициям демократии и культуры. Это своеобразное «извинение» европейцев за последствия колониальных процессов. Однако в конце 90-х годов XX века эта политика, по признанию Б. Андерсона, вступила в полосу глубокого кризиса [1: 52]. Мультикультурализм столкнулся с проблемой настройки механизмов социальной коммуникации как стабилизации процессов межличностного общения и коммуникативных форм в том виде, в каком представлял себе Дж.Г.Мид [10: 52].

Постнациональная мультикультурность современности носит спорадический, изменчивый характер и зачастую является следствием самоутверждения этнических групп. Другие же типы мультикультурных обществ, особенно досовременные империи, были в этом отношении более статичными. Мультикультурализм в таких обществах скорее унаследованным, а не заново возникающим. Сегодня массовая коммуникация и возможность массовых перемещений создают условия для новых комбинаций культур или «культурной гибридизации». В явном виде представлено как взаимодействие языка с внеязыковой средой («прагматика»), так и использование именно самого языка для поддержания смысловозначительного коммуникативного взаимодействия классических семантических и неклассических внеязыковых аспектов культурного феномена. Язык одновременно выступает и в качестве субстрата самого этого феномена объединения представителей различных этнических культур, и в качестве его «среды обитания», и, наконец, в качестве функционально настраиваемого и лингвистического механизма, позволяющего увидеть этот феномен в новом свете и цвете.

Национальная унификация культуры, которая после этнических чисток в ходе двух мировых войн достигла кульминации в Европе к середине XX века, теперь всюду нарушилась. Политика, институты и политические противоречия обрели черты «массовизации» – одновременной усредненности, доступности и, в тоже время, глобальности.

Современные общества подвержены процессу «массовизации» [4], при котором разнокультурная среда превращается в вязкую, статичную информационную конструкцию. Она возникает не от недостатка перемен, информации или коммуникации – напротив, она как раз и является результатом небывалой множественности и интенсивности перемен, порождаемых сверхплотностью городов, рынков, новостей и информационных сетей. История «застывает» под этой холодной звездой «массовости». «Массовизированные» общества больше ничего не ожидают и имеют все меньше и меньше веры в историю, общества. Они «хоронят» сами себя перед мощью технологий своего будущего, бесконечно накапливая информацию в своих коммуникационных сетях. Все текущие события просто растворяются в безразличии. Нейтрализованные и распыленные информационными потоками массы нейтрализуют и всякую историческую ретроспективу, выступая в качестве экрана поглощения. У них больше нет ни своей истории, ни своего смысла, ни своей совести, ни своего желания. Они лишь потенциальные следы (residues) всеобщей истории, всеобщего смысла, всеобщего желания. Они ведут себя как пародии на самих себя.

Этот эффект – порождение семантики второго рода, представляющей собой обратное наложение «прагматики» на классическую семантику предикатов (семантику первого рода). Он обязателен и характерен для прагмалингвистики постольку, поскольку она остается систематическим учением о языке, а не сводится к лингвистическим комментариям собственно прагматики, социологии, психологии и т.п. Для актуализации этой семантики второго рода приходится выходить (и в языковой практике, и в прагмалингвистическом анализе) далеко за пределы базисных семантических предикатов и использовать непредикативные структуры языка, его выразительные возможности в целом.

У «массовизированного» общества нет недостатка в коммуникации – наоборот, она присутствует в избытке, но ему недостает творчества, точно так как и не хватает сопротивления настоящему. Скорее задача возрождения или придания динамичности «массовизированному» обществу в возвращении не столько к семантике базисных предикатов, как их герменевтике. Фактически современный коммуникативный кризис мультикультурного общества наталкивает на аналогию ницшеанского призыва к пробуждению творческого начала, истинной философии.

Для «массовизированного» общества коммуникация всегда наступает слишком рано или слишком поздно, и беседа всегда является лишней по отношению к творчеству. Иногда философию представляют

себе как вечную дискуссию, в духе «коммуникационной рациональности» или «мирового демократического диалога». Спорящие всегда оказываются в разных планах. Критиковать – значит просто констатировать, что старый концепт, погруженный в новую среду, исчезает, теряет свои составляющие или же приобретает другие, которые его преобразуют.

Творчество не обретает окончательного прибежища в коммуникации, которая потенциально работает только с мнениями, дабы сотворить в итоге «консенсус», а не концепт. Идея дружеской беседы в духе западной демократии никогда не производила ни малейшего концепта [5: 49]. Беседа берет свое начало у греков, но любой из диалогов в литературной традиции приходил к уничтожению мнений всех его участников (как это было в диалогах Платона). Философии приходится создавать концепты для этих активных или пассивных Состояний. Она проявляет различные семантические и модальные качества в зависимости от того, встречается концепт или нет с косвенным вопросом, находится или нет в коммуникативном фокусе высказывания.

Язык во всех такого рода подходах не фиксируется в каком-то одном фазовом состоянии для описания соответствующего феномена. Наоборот, именно по отношению к группам языковых трансформаций, для организации которых требуется иногда работа смыслотворческого потенциала языка на пределе его наличных возможностей [12: 100], и конституируется «факт» как некоторый предметно отнесенный, коммуникативно определенный, модально выраженный инвариант. Базисной генеративной моделью, архетипом языка всех такого рода концепций является «бытие сознания» – т.е. все они строятся по модели виртуального, принципиально необъективируемого смыслового феномена. Между редукцией факта к нормативно-дефинитивной синтаксической конструкции и его конституированием в чисто смысловом измерении языка лежит обширная область концепций, по отношению к которым язык синтаксиса («язык Карнапа») и язык смысла («язык Хайдеггера») выступают предельными состояниями.

В этой, «центральной» части спектра отношение языка, в котором фиксируется феномен («факт») к реальности, опосредованно intersубъективными и объективными атрибутами человеческой деятельности, такими, как «знание», «практика», «эмпирия», «опыт», «истина». Именно это опосредование выступает здесь на передний план и определяет характер циклических процессов денотации/сигнификации, порождающих значение языковых выражений «факта». Это так же является и способом коннотативно-коммуникативных детализации реальности, порождающей их смысл. Язык этих концепций – язык семантических предикатов. Он дает не логические дефиниции, и не концептуальные образы, а дескриптивные (по отношению к объекту) и регулятивные (по отношению к познавательной деятельности) характеристики, опирающиеся на некоторый концепт или их группу.

Возвращаясь к идее кризиса коммуникативных систем мультикультурного общества, необходимо отметить, что наиболее общая его причина его кризиса – сбой связи двух типов социального действия: действия, не имеющего своей целью коммуникацию, и действия, совершаемого с целью коммуникации, т.е. сознательно использующего знаковые, языковые системы. В более частном случае этот сбой выглядит как ошибка понимания связи абстрактных научных понятий и жизненного мира, повседневного знания и деятельности.

Будь то технологическая система, или система связи (возьмите такой очевидный пример, как почта), или административная система – суть в том, что мы вступаем в коммуникацию с другими не только в словесном общении, но и через посредство сложных институтов коммуникации. Коммуникация, таким образом, – это один из порядков признания взаимодействующих субъектов.

Кризис мультикультурализма показал, что неизбежная ограниченность и специфичность индивидуального опыта не могут быть преодолены на основании повседневного использования идеализации. Идеи взаимозаменяемости точек зрения, стандартизированной типологической структуры восприятия объектов, единообразия мотивов деятельности в повседневной жизни – все это привело к кризису понимания. «Повседневные типы» или конструкты первого порядка в коммуникативной системе мультикультурных обществ перестали соответствовать конструктам второго порядка (научные понятия и идеализации).

Так и оставшиеся не исчерпанными в своих функциональных возможностях традиционные средства коммуникации едва ли могут полноправно претендовать на метафору М.Макклюзна «расширенный человек» [5: 42]. Происходит скорее сужение достигнутого и возврат к исходным размерам. Не обремененные уместной для повседневности опекой власти традиционные коммуникации всё более погружаются в свое предназначение осуществлять мирскую связь, выступать не столько функцией общественного договора, сколько атрибутами мира.

Таким образом, кризис мультикультурализма, который ярко проявляется в общих тенденциях современного европейского общества – это кризис систем коммуникации или кризис понимания. Мультикультурализм рассматривал подобие культурных миров как их взаимозаменяемость, поэтому коммуникация строилась исключительно на механическом перенесении конструктов первого порядка, выработанную иной культурной и повседневной средой, на основу традиционных европейских конструктов второго порядка. Однако «подобные» миры оказались совсем не взаимозаменяемыми – это

совокупность опыта, когнитивных систем и социальных практик, которые уникальны по своей природе. Мир традиционного европейского жизненного опыта для самих же европейцев оказался одним из многих миров опытов, каждому из которых могут быть приписаны свойства реальности.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / пер. с англ. - М.: Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 2001.
2. Бодрийяр Ж. Патафизика 2000 года <http://www.sampo.ru/~madr/pata2000.html>
3. Геллнер Э. Нации и национализм: Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1991.
4. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философии // Вопросы философии 1986, №3. С. 48-67.
5. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? - М.: Алетейя, 1998
6. Деррида Ж. О грамматологии. - М.: Ad Marginem, 2000.
7. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню Реального / Пер. с англ. — М.: Фонд «Прагматика культуры», 2002.
8. Краснодарьски З. Демократия периферия и // Перекрестки. Журнал исследования восточноевропейского пограничья, №№1-2, 2005. - С. 229-298.
9. Прикер П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права // Вопросы философии, 1996. №4.
10. Терборн Г. Мультикультурные общества // Социологическое обозрение Том 1, №1. 2001. С.51-61
11. Уилсон К. Эволюционирует ли язык? <http://www.pastor.ru/articles/article>
12. Хайдеггер М. Время картины мира // Новая технократическая волна на Западе.-М.: Прогресс, 1986. - С. 93-118.
13. Хомски Н. Политика мови, <http://www.i.lviv.ua/n30texts/chomski.htm>

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Ольга Вержанская – кандидат философских наук, доцент ХНУ им. В.Н.Каразина

Научные интересы: коммуникативные системы в массовой культуре полиэтничного общества.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ МОРФОЛОГІЧНИХ СТРУКТУР

Валентина ВОСКОБОЙНИК (Полтава, Україна)

У статті розглядаються основні засади окремого напрямку лінгвістичних пошуків – когнітивної морфології, який поєднує елементи когнітивної граматики та морфології. Автор установлює можливі напрями дослідження та принципи лінгвокогнітивного підходу до аналізу морфологічних структур.

The article considers foundations of a separate branch of linguistic investigation called cognitive morphology which combines elements of cognitive grammar and morphology. The author identifies possible research areas and principles of lingvocognitive approach to the analysis of morphological structures.

На рубежі ХХ-ХХІ ст. виникає потреба в об'єднанні різних видів знання для пояснення багатофункціонального феномену людської свідомості – мови. Ця потреба забезпечується розквітом когнітивної лінгвістики – міждисциплінарної науки, яка розглядає мову з точки зору її участі в пізнавальній діяльності людини. Ця наука виникла в результаті взаємодії декількох наук: когнітології, когнітивної психології, лінгвістичної семантики, а також етнолінгвістики, нейролінгвістики, психолінгвістики, культурології та порівняльно-історичного мовознавства [6: 18-22]. Як результат такої взаємодії на сьогоднішній день ми можемо виділити окремі напрями наукових пошуків в галузі когнітивної лінгвістики, які займаються вивченням різних аспектів мови в плані дослідження особливостей отримання, обробки та збереження інформації людською свідомістю, серед них: когнітивна граматика (В.І. Герасимов, О.С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Д. Фауконьєр, Ч. Філмор, К.Шінічіро), когнітивна семантика (Н.Н. Болдирев, О.В. Рахіліна, А. Вежбицька, Р. Джакендофф, А. Ченкі), когнітивна ономазіологія (С.А. Жаботинська, О.О. Селіванова), когнітивна концептологія (С.Г. Воркачов, В.Л. Івашенко, В.І. Карасик, Г.Г. Слишкін, Ю.Д. Степанов), когнітивна прагматика (Є.В. Бондаренко, О.І. Морозова, Л.П. Науменко, Н.В. Слухай, І.С. Шевченко Т. ван Дейк).

Мета нашої роботи – виявити основні засади дослідження морфологічних структур з позиції когнітивізму. Для досягнення цієї мети ми поставили такі завдання:

- розглянути особливості когнітивної граматики як одного із напрямів наукових пошуків, який вимагає дослідження синтаксичних і морфологічних структур;
- окреслити сферу дії морфології як науки та визначити її основні одиниці;
- виявити взаємозв'язок морфології з синтаксисом та словотворенням;
- встановити можливі напрями дослідження когнітивної морфології як лінгвістичної галузі;
- сформулювати основні принципи когнітивного підходу до аналізу морфологічних структур.

Когнітивна граматика пов'язана з іменем Р. Лангакера, який розробив її концепцію в 1976р. [14]. Проте своїми коренями ця молода наукова галузь, так само, як і когнітивна лінгвістика взагалі, зобов'язана засновнику генеративної граматики Н. Хомському. Саме його генеративна граматика стала поштовхом до розвитку когнітивної лінгвістики, оскільки забезпечила звернення лінгвістів до пояснення явищ, які безпосередньо не спостерігаються, тобто до вивчення мови „всередині нас”, до того як вона

представлена у свідомості людини [11: 6]. На його думку, граматики – це оволодіння специфічною когнітивною структурою, система правил і принципів, які визначають формальні й семантичні властивості речень [10: 28]. Н. Хомський уводить поняття „універсальної граматики” як вираження „суті людської мови”, яка визначається як система принципів, умов і правил, властивих природній мові [10: 29]. Його наголошення на важливості граматики в процесі оволодіння мовою стимулював її подальше дослідження в руслі когнітології.

Теоретичні засади когнітивної граматики були сформульовані Р. Лангакером. У своїх працях Р. Лангакер доводить на підставі аналізу значної емпіричної бази зв'язок між граматикою і семантикою [14: 81]. Граматика є символічним елементом, який забезпечує структурування відображення певного змісту і за своїм характером є абстракцією. В основі символу лежить конкретний образ. Р. Лангакер використовує терміни „образ” і його похідні (*image, imaginary, imagic*) на позначення здатності людської свідомості пояснити й описати усвідомлену ситуацію альтернативними способами – у формі слів чи словосполучень [14: 110]. На думку лінгвіста, когнітивна граматика розрізняє три основні мовні структури: семантичну, фонологічну і символічну, при цьому остання поєднує дві попередні і є двохолюсною, оскільки складається з семантичного і фонологічного полюсу [14: 76]. Розглядаючи такі граматичні структури як граматичні морфеми, класи і конструкції, які безпосередньо взаємопов'язуються в процесі спілкування, він говорить про когнітивну граматику взагалі, ще чітко не розмежовуючи морфологію і синтаксис. Тому на нашу думку, буде цікаво дослідити вплив когнітивних механізмів на формування й функціонування морфологічних структур, що забезпечить підстави для формулювання основних принципів когнітивної морфології.

Морфологія – це один із розділів граматики, основними одиницями якого є морфема та слово. Лінгвісти по-різному підходять до визначення сфери дії морфології. Під морфологією, як правило, розуміють розділ граматики, який вивчає форму слова, тобто здатність лексичних одиниць вступати в певні парадигматичні відносини. Проте, морфологія вивчає не лише утворення слів, а й словотвірну структуру слів [2: 6; 3: 279; 15: 79]. У залежності від цього морфологія ділиться на дві основні сфери – дериваційну морфологію (словотворення) та граматичну морфологію, або парадигматику (формотворення). Крім того, морфологія також містить учення про частини мови як лексико-граматичні властивості. Таким чином, погляди лінгвістів розходяться щодо статусу словотворчого компоненту. Ми дотримуємося того погляду, що „доцільно, однак, зібрати усі словотвірні правила та розглянути їх під егідою дериваційної морфології” (*Тут і далі переклад цитат автора*) [4: 123].

Розглянемо основні одиниці морфології як науки. Мінімальною морфологічною одиницею є морфема – неподільна значима одиниця мови, яка має звукове вираження. Термін „морфема” належить І. Бодуену де Куртене (1881р.). Морфеми мають асоціативно-дериваційне значення, яке формує лексичне значення слова шляхом номінаційних й семантичних перетворень. Морфема може бути представлена рядом морфів (аломорфів, або варіантів морфеми), тобто конкретних реалізацій морфеми у складі слів і слівотформ. Морфеми поділяються на сегментні, які виділяються шляхом сегментування (корені, афікси), та несегментні, які не можна виокремити сегментуванням слова (нульові й суперсегментні морфеми) [3: 278-279].

Найбільшою морфологічною одиницею є слово – основна номінативна самостійна одиниця мови, яка здатна до синтаксичного функціонування. Слово має лексичне (речове, конкретне) і граматичне (формальне, абстрактне) значення. Лексичні значення виражаються повнозначними словами та їх кореневими основами, а носіями граматичного значення є формотвірчі афікси, закінчення та службові слова. Морфологія вивчає не лише морфологічну структуру слова, але й граматичні класи слів, об'єднані на підставі спільного категоріального значення, синтаксичних властивостей і функцій, поділяючи їх на частини мови.

До основних завдань когнітивної морфології належить установлення когнітивних механізмів, які впливають на формування різновидів морфем (лексичних, лексико-граматичних, флексійних та дериваційних), їх роль у словотворі, особливості творення та функціонування окремої граматичної одиниці. Когнітивна морфологія – це молода галузь наукових пошуків, яка розглядає морфологічні одиниці як результат концептуалізації й категоризації інтеріоризованої дійсності та досвіду людини.

Оскільки вивчення морфологічних структур потребує певної систематизації, можна виокремити такі напрями дослідження в руслі когнітивної морфології:

- 1) когнітивна флексійна (формотворча) морфологія, яка досліджує дію когнітивних механізмів на спосіб поєднання лексичної одиниці та граматичної морфеми (напр., кореня слова та закінчення як його граматичного показника);
- 2) когнітивна дериваційна (словотворча) морфологія, яка розглядає вплив когнітивних механізмів на способи творення лексичних одиниць, у першу чергу, за рахунок приєднання афіксальної морфеми. Сюди також можна віднести когнітивну композиційну морфологію [15: 71], яка вивчає дію ментальних процесів на спосіб та характер поєднання двох і більше лексичних одиниць при утворенні складних слів;

- 3) когнітивна морфологія частин мови, яка досліджує роль когнітивних процесів у формуванні концептуальної основи різних частин мови, адже частиномовні відмінності залежать від того, як ми сприймаємо та структуруємо різні природні процеси і явища.

Розглянемо основні принципи когнітивної морфології, які на нашу думку, мають базуватися, головним чином, на принципах когнітивної граматики [8: 211].

Першим принципом є вивчення морфологічних одиниць через призму людського досвіду, пізнавальні процеси людини та її бачення світу, адже в значеннях слова відображаються не лише процеси, явища, предмети, ознаки, але й фрагменти людського досвіду або знання [7: 131]. Навіть якщо значення морфеми і має обмежену мовну репрезентацію, вона як компонент слова несе в собі певну ідею, що в стислій формі відображає людський досвід, зокрема й той, що не виражений експліцитно. Так, суфіксальна морфема *-er* зі значенням агентивності може поєднуватися лише з основами дієслів, які позначають різновиди людської діяльності, що притаманні людям (професійну, фізичну або розумову): *teacher – a person who teaches, admirer – someone who admires, runner – a person who runs, observer – a person who observes smth* [16].

Другий принцип враховує наявність у морфологічних одиниць прототипових структур. Прототипова категорія забезпечує включення членів до певної категорії на основі лише їх часткової віднесеності, часто лише за деякими ознаками. Наш досвід виражається у формі категорій. Ми не можемо “вийти за межі наших категорій і мати некатегоризований або неконцептуалізований досвід... Кожен прототип – це нейтральна структура, яка дозволяє нам виконувати усвідомлене нами завдання, пов’язане з цією категорією” [13: 19].

У когнітивній морфології важливу роль у процесі категоризації відіграють словотвірні морфеми, для яких характерне власне категоріальне значення [1: 19; 7: 132]. „У результаті процесу категоризації або класифікації позначуваного частиною його значення має стати значення однієї з наявних в мові ономазіологічних категорій, тобто або значення предметності чи опредмеченості (при віднесенні позначуваного до класу іменників або будь-якого із семантичних розрядів цієї частини мови), або значення процесуальності (при віднесенні позначуваного до класу дієслів або іншого розряду цього класу), або, нарешті, значення ознаковості (при віднесенні позначуваного до класу прикметників або прислівників або їх підкласів)” [5: 101-102]. Так, суфіксальна морфема *-ish* поєднується з основами прикметників, які належать до лексико-семантичного розряду характеристики кольору, напр.: *reddish – somewhat red, tinged with red; greenish – somewhat green, tinged with green*.

Третім принципом когнітивної морфології є залежність морфологічної структури конкретної мови від специфіки цієї мови, наприклад, британський варіант суфіксальної морфеми зі значенням „стану, якості” *-our* в американському варіанті англійської мови відповідає суфіксу *-or*, який також є суфіксом предметності та агентивності, напр.: *honour (BrE) – honor (AmE), behaviour (BrE) – behavior (AmE)*.

Четвертий принцип передбачає аналіз морфологічних структур з урахуванням їх семантики, оскільки граматичні правила частково зумовлені семантичними властивостями морфем. Прикладом дії цього принципу є граматична категорія числа класу іменників в англійській мові, яка може утворюватися лише від злічуваних іменників (назви істот, речей, предметів), наприклад: *foxes, tables, coats, pens, apples*. Однак, ми не можемо утворити множину від абстрактних іменників типу *kindness, peace, pleasure, courage*. З іншого боку, слово саме по собі не має значення; більше того, воно має потенціал значення, і лише в дискурсі або контексті насправді утворює значення слова [12: 37]. Отже, знакові одиниці лише умовно поділяються на окремі структурні частини, а їх формування вимагає поєднання семантичного, морфологічного та синтаксичного компонентів.

П’ятий принцип когнітивної морфології полягає в характеристиці морфологічних структур відносно способів інтеріоризації дійсності. Морфологічні категорії слід вивчати „у зв’язку з когнітивними здібностями людини, що проявляються у проникненні в суттєві структури лексичних і словотворчих категорій” [7: 129]. Кінцевою метою лінгвістичного опису є дослідження тих механізмів, які забезпечують можливість структурувати лексичні одиниці у певній відповідності на рівні генотипів і архитипів. Ми можемо розуміти значення незнайомих або нових слів, виходячи зі значень їх компонентів, наприклад, новоутворення *clintonomics – “the trend that considers investment in education and worker training the key to raising productivity, growth and living standards”* [9: 70] можна легко зрозуміти за аналогією з назвами наукових напрямів або підходів з подібною морфологічною будовою (*economics, politics, mathematics*).

Шостим принципом когнітивної морфології є виявлення умовних зв’язків між концептуальними структурами за рахунок перенесення образно-схематичних значень, тобто за допомогою метафоричних та метонімічних переносів [7: 133; 14: 343; 17: 17]. Ці переноси дозволяють “використовувати конвенційні ментальні образи сенсомоторних доменів для позначення доменів суб’єктивного досвіду” [13: 45]. Метафоричні переноси значення спостерігаються у таких англійських прислів’ях: *Time is the best healer. Ill news flies fast. Great talkers are little doers*.

Сьомий принцип когнітивної морфології, як і когнітивної граматики загалом, – це її схематичний характер. Образи представляються у вигляді схеми. Коли ми використовуємо морфеми, ми вибираємо

певну схему для оформлення усвідомленої ситуації в мовленні. Ці уявні схеми беруть участь в утворенні ширших, складніших і динамічніших схем у нашій свідомості. „Схеми – це фрейми, створені несвідомо у нашому мисленні в результаті нашого фізичного досвіду в трьохвимірному просторі” [17: 16]. Р. Лангакер підкреслює важливу роль сенсорного образу в концептуальній структурі, який він розглядає як наявність відповідної когнітивної події за відсутності зовнішнього стимулювання [14: 111]. Так, візуальний образ викликає в нашій свідомості певну форму об’єкту, а наше поняття про нього передбачає форму слухового образу, тобто як цей об’єкт звучить. Це, у свою чергу, створює певний образ, необхідний для оформлення думки в процесі комунікації (слово, речення), наприклад, слово *cleaner* несвідомо викликає образ жінки, яка прибирає, що у свою чергу активізує морфологічну структуру: основа дієслова + суфікс діяча -er (V + -er → N), яка необхідна для вираження цього образу під час усного чи письмового спілкування. Досить часто у нас виникають моторні образи, які виявляють моторну реакцію. Різні мови формують різні образи, на основі яких формуються різні граматичні моделі.

Таким чином, розвиток когнітивної лінгвістики забезпечує формування окремих напрямів наукових пошуків, які поєднують декілька сфер знання. Одним із них є лінгвокогнітивний підхід до аналізу морфологічних структур, або когнітивна морфологія, яка поєднує у собі елементи когнітивної граматики та морфології, базуючись на власних принципах. У свою чергу, в когнітивній морфології можна виділити такі напрями дослідження, як когнітивна флексійна (формотворча) морфологія, когнітивна дериваційна (словотворча) морфологія та когнітивна морфологія частин мови. Тому перспективами подальших наукових студій можна вважати виявлення тих когнітивних механізмів, які діють в кожному із трьох вищезазначених напрямів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архипов И.К. О словообразовательной категории//Общие проблемы строения и организации языковых категорий: Материалы научной конференции. – М.: 1998. – С.19-22.
2. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. – М.: В.шк., 1983. – 383с.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: Вид. центр „Академія”, 2002. – 368с.
4. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – 240с.
5. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200с.
6. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – М.: ТетраСистемс, 2005. – 256с.
7. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716с.
9. Трофимова З.С. Dictionary of new words and meanings. Словарь новых слов и значений в английском языке/З.С. Трофимова. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2006. – 320с.
10. Хомський Н. Роздуми про мову/Пер. з англ. – Львів: Ініціатива, 2000. – 352с.
11. Chomsky N. Channing perspectives on knowledge and use of language//Leuvense Bijdragen, 1986. – Vol. 75. – P. 1-71.
12. Fauconnier G. Mappings in thought and language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 205p.
13. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to western thought. – N.-Y: Basic Books, 1999. – 624p.
14. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites. V.I. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – 516p.
15. Lehrberger John, Bourbeau Laurent. Machine translation. Linguistic characteristics of MT systems and general methodology of evolution: Lingvistical investigations: supplementa: Studies in French and General Linguistics. – Volume 15. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988. – 242p.
16. New Webster’s dictionary and thesaurus of the English language. – Danbury: Lexicon Publ. Inc., 1993. – 1150p.
17. Shinichiro Kodani. English words: Word – formation and evaluative words. – [Kyoto]: Ryukoku Gakkai, Ryukoku univ., 2000. – 283p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Воскобойник – доцент, завідувач кафедри іноземних мов Полтавського університету споживчої кооперації України.

Наукові інтереси: когнітивна граматики.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ БЕЛЫЙ В ЯЗЫКЕ РУССКОЙ ПРОЗЫ И ПОЭЗИИ

Ирина ГЕРАСИМЕНКО (Донецк, Украина)

Статья посвящена исследованию функциональной семантики цветообозначения белый у мови російської прози та поезії. Метою є опис набору значень лексеми білий та з’ясування характеру сполучень, до яких надходить це цветообозначення.

This present paper is limited to the examination of functional meaning of color name white in the language of the Russian prose and poetry. The aim of the paper is a description of the word white set of meanings and an exposure of the character of combinations which include the word white.

Известно, что цвет объективизируется в языке посредством цветообозначений (ЦО). Данная лексико-семантическая группа слов постоянно находится в поле внимания исследователей, изучающих

механизмы категоризации человеком окружающего мира. Объектом изучения выступает и прилагательное *белый*. Данный адектив рассматривается на материале древних (В.В. Колесов, Т.Л. Шенявская) и современных языков (Р.Г. Руделев, Н.А. Платонова), в литературе (С.И. Григорук, Е.Е. Левкиевская, Н. Гусарова-Раздорова) и культуре (Н.В. Злыднева, М. Ивич), с позиций его символического значения (И. Голубовская, Д. Заан) и оппозитивно-сравнительного статуса (Е.В. Гулянков, А.С. Ивахницкая, Т.Ф. Семашко). Однако, несмотря на многочисленность и разноплановость наблюдений ученых над ЦО *белый*, исследование его функциональной семантики в разном роде сочетаниях в большинстве своем сводится только к констатации присущих ему значений. Цель данной статьи – описание набора значений лексемы *белый* в языке художественных произведений XIX-XXI вв. и изучение характера сочетаний (свободные / несвободные), в состав которых входит данное ЦО. В качестве иллюстративного материала выступили собранные нами эксерпции из русской прозы и поэзии XIX-XXI вв. (И.С. Тургенев, Л. Андреев, Б. Пастернак, М. Булгаков, А. Блок, З. Гиппиус, М. Цветаева, А. Ахматова, М.А. Шолохов, Е. Гришковец, Л. Улицкая). При изучении колоратива *белый* в составе несвободных сочетаний частично используются фольклорные источники [5; 19; 22-24; 27; 34], фразеологические словари [31-32] и словарь крылатых слов [2].

Надо сказать, что прилагательное *белый* в языке русской прозы и поэзии имеет довольно разветвленную семантику, что вызвано двумя факторами. Во-первых, её можно связать с обусловленным происхождением слова *белый* и совмещением в нём смыслов ‘светлый’ / ‘темный’ (относительно чего см.: [13]). Во-вторых, отмеченная особенность коррелятивна практически неограниченным сочетаемостным способностям данного адектива, что вытекает из причины (1).

Безусловно, в языке художественной литературы (как и в фольклоре; см.: [7]) ЦО *белый* последовательно реализует свои традиционные цветовые значения (*белый* как ‘белый’). В рамках смысла ‘белый’ слово участвует в описании одушевленных и неодушевленных предметов из совершенно разных областей, начиная от артефактов и заканчивая флорой, фауной и т.д. В частности, наш колоратив характеризует белый цвет в следующих тематических группах: а) одежда, головные уборы и изделия из различных тканей; б) внешность и части тела человека; в) окрас и масть; г) растительный мир; д) продукты и напитки; е) предметы обихода; ж) окружающая природа. При этом «контекстуальными партнерами» [12: 238] выступают самые разнообразные объекты и предметы окружающего мира. Обозначим некоторые из них как регулярно маркируемые. Для группы (а) – это, например, *платье, рубашка, плащ, халат, куртка, платок*; для (б) – *тело, лицо, руки, шея*; для (в) – *лебедь, чайка, голубь*; для (г) – *цветок, роза, сирень, кувшинка*; для (д) – *хлеб, вино*; для (е) – *чашка, двери*; для (ж) – *река, песок и глина, рассвет и заря, облако и туча, туман, дым и пыль, небо, ночь, снег, метель и иней, свет месяца и солнца*. Например: (а) *Тогда она отложила ложку, встала и пошла к морю, скинув по дороге белую мужскую рубашку, которой укрывалась от солнца* [30: 71]; (б) *Лицо у него было плоское, белое, почтительное, без бровей; и два больших, светлых, широко расставленных глаза лежали выпукло, как на тарелке* [1: 604]; (в) *В темном парке под ольхой / В час полуночи глухой / Белый лебедь от висла / Спрятал голову в крыла* [3: 56]; (г) *Мальчик и девочка стали рвать кувшинки. <...> Стебли перепутывались и укорачивались, белые цветы с яркою, как желток с кровью, сердцевинкой уходили под воду и выныривали со льющейся из них водою* [21: 22]; (д) *Я кинулся в переднюю и там зажег свет, нашел бутылочку белого вина, откупорил её и стал пить вино из горлышка* [4: 115]; (е) *И чашечки были те же, синие с наружи и белые внутри <...>* [1: 191]; (ж) *Погода стояла прекрасная; белые круглые облака высоко и тихо неслись над ними, ясно отражаясь в воде <...>* [29: 160].

Следует отметить, что, употребляясь в качестве речевого актуализатора белого цвета, рассматриваемое прилагательное передает как собственно значение ‘белый’, так и общий смысл ‘светлый’. Последний факт особенно отчетливо проявляется при репрезентации цвета окружающей действительности (ж), а именно, светил – солнца, луны, месяца, звезд – и всего, что они освещают. Например: *Да, вот именно козьей тропкой: камни и коричневый щебень сыпался из-под ног, а внизу за ущельем виднелся роскошный южный, облитый белым солнцем ландшафт* [35 (2: 135)]; *Но если белым солнцем рая / В лесу осветится тропа, / Но если птица полевая / Взлетит с колючего снопа* [26: 345]; *Небо над Москвой как бы выцвело, и совершенно отчетливо была видна в высоте полная луна, но ещё не золотая, а белая* [4: 33]; *Кривое белое пятно / Комочком смято – мутным / Висит бесцельно и давно / Над морем неуютным* [8: 198]; *Вечером горели на западе вишнево-красные зори. Из-за высокого тополя вставал месяц. Свет его был белым, холодным пламенем растекался по Дону <...>* [35 (4: 385)]; *Ночь обгоняла кавалькаду, сеялась на неё сверху и выбрасывала то там, то тут в загрузившем небе белые пятнышки звезд* [4: 297]; *Изредка оглядываясь на Иерусалим, весь белый под луною, они разговаривали между собой о минувшем страхе <...>* [1: 137]; ср.: *Солнце и месяц светлы бывают, так и я, раб божий, ими укреплён* [35 (1: 243)]. Понятно, что в этих примерах ЦО *белый* включает в себе общий смысл ‘светлый’.

В текстах художественной литературы есть случаи, когда прилагательное *белый* с общим смыслом ‘светлый’ используется в качестве эпитета молнии. Например: *Белая молния озарила лесника с головы до ног; трескучий и короткий удар грома раздался тотчас вслед за нею* [29: 147]; *Жиганула белая при*

днемном свете **молния** [35 (3: 338)]. Следует иметь в виду, что молния «как явление действительности – часть ‘верха’ ~ ‘неба’ ~ ‘тьмы’» [16: 40]. Именно поэтому в её названии прослеживаются следы обозначения тьмы: в слове **молния** (диал. **молонья**) «**мол-**, **моло-** = укр. **мла** ‘тьма’ (< **мва** < **му**)» [16: 41]. Как следствие, при передаче её цвета светлой выступает не собственно молния, а её предметный контекст, образ белой молнии – это часть светлого, освещенного окружения. Стало быть, являясь составляющей известного целого, молния как бы продолжает и его цвет.

Надо сказать, что колоратив **белый** в значении ‘светлый’ представляет самые разнообразные объекты окружающего мира. Сравните описание некоторых натурфактов, реально не только белых, но и светлых: *Он долго шел тропинкою среди высоко поднявшейся ржи и смотрел вниз, на мягкую **белую пыль**, сохранившую кое-где глубокие следы каблучков и округлые, живые очертания чьих-то босых ног* [1: 14] и *Вкрадчивые восточные люди раскладывали на рынке арбузы и дыни, абрикосы и помидоры, налитые нездешним соком и солнцем и покрытые не местной, **светлой, пылью*** [9: 128]; *Паровозное кладбище внизу и кладбище пригорода, мятое железо на путях и ржавые крыши и вывески окраины сливались в одно зрелище заброшенности и ветхости **под белым небом**, обваренным раннею утреннею жарою* [21: 245] и *Вот из земли, из камней, из расщелин стала подниматься спокойная ночная тьма, окутала неподвижного Иуду и быстро поползла вверх – к **светлому** побледневшему **небу*** [1: 108]. Адъективы **белый** и **светлый** в цитируемых контекстах передают идентичную семантику, являясь функционально равнозначными.

ЦО **белый** актуализирует смысл ‘светлый’ и при описании седины и старости. Данное смысловое наполнение регулярно проведено в художественных текстах отмеченного периода. Ср.: *Седел он круговинами, ослепительно **белая седина** быстро испятнила голову, нитями разматалась в бороде* [35 (1: 310)]; *Он по-прежнему был кипуч, деятелен, непоседлив, так же сверкал **белым пятном седины** на жуковой, как осмоленной, голове* [35 (2: 264)]; <...> *и отца седоволосого, с совершенно **белой бородой** и выглядевшего гораздо старше, чем помнила его Медя* [30: 29]; *Но все хуже здоровье потика, одолевает его **белая старость*** [1: 589]; *Он поседел и совсем **белый*** <...> [1: 214]; *Дед был худой, совсем седой, с **белой недельной щетиной*** [9: 81]. Эти примеры подтверждают тот факт, что рассматриваемое ЦО, имея общий смысл ‘светлый’, функционально эквивалентно не только лексеме **светлый**, но и колоративу **седой**.

Важно указать на то, что в литературных текстах с помощью ЦО **белый** реализуются те установки, которые зафиксированы в языке в качестве устойчивых. К их числу относятся в первую очередь фраземы (а) **белый свет** [31: 411] и (б) **среди (среди) белого света** [18: 88], характеризующие (как и в фольклоре; см.: [7]) ‘все окружающее’ и ‘днем, при ясном свете’. Например: *Пантелей Прокофьевич согласился и поехал, кляня в душе и Гришку, и Ильиничну, и весь **белый свет*** [35 (1: 80)]; <...> *из всех случаев был случай похищения головы покойного литератора Берлиоза прямо из гроба в грибоедовском зале, произведенного **среди бела дня*** [4: 263]. При этом очевидны межтекстовые (литературные с фольклорными) связи в использовании данных оборотов. Ср.: *И этой беды хватит, чтобы **белый свет стал не мил*** [35 (4: 136)] и *Завлекла меня сударушка, / **И белый свет не мил*** [34: 425]; *Накануне заболел он, лечился водкой и **не видел** не только жены Томилина, но и всего **белого света*** [35 (1: 54)] и *Не бывать-то молодцу на Святой Руси, / **Не видать** мне молодцу свету **белого*** [5: 295]; *Поживу, порадуюсь на **белый свет**, попрощаюсь с ним* [35 (4: 114)] и *Адольф, **прощайся с белым светом**, / Ты должен помереть на месте этом* [19: 145]; *Возникает вопрос, уж не в милицию ли спешил Максимилиан Андреевич жаловаться на разбойников, учинивших над ним дикое насилие **среди бела дня*** [4: 158] и *И стало у этого Петюшки в доме нечисто – кто-то с печки стал картошкой кидаться, да не только ночью, а **среди бела дня*** [27: 296]. Как видим, авторы реализуют в своих произведениях «отчетливо интертекстуальный принцип» [10: 29]. Они цитируют из фольклора, который является источником «культурно-значимой интерпретации фразеологизмов» (Телия 1996: 239), не только образ, но и сюжетное положение. Это, по мнению ученых, объясняется так называемой «памятью жанра», выступающей мощнейшим интертекстуальным и в то же время структурным фактором литературного развития [10: 29].

Между тем в авторских текстах сочетание **белый свет** используется не только в образном, но и в буквальном значении. Например: *Повернув его, он уже собирался шагнуть на рельсы, как в лицо ему брызнул красный и **белый свет**: загорелась в стеклянном ящике надпись «Берегись трамвая!»* [4: 36]; *Массивная дверь широко распахивалась и выпускала на улицу столб **белого света**, зажигавшего блески на металлических частях экипажа и упряжи* [1: 485]. Показательно, что подобная семантика у выражения **белый свет** не отражена в устном народном творчестве. Её отсутствие может свидетельствовать лишь о том, что употребление оборота **белый свет** в спектральном значении является более поздним по отношению к его использованию в переносном значении ‘окружающий мир’.

Помимо названных смыслов в прозе и поэзии XIX–XXI вв., как и в теологических текстах, слово **белый** передает значение цвета как символа божественной святости. Это имеет место при описании цвета одежд Иисуса и всего, что отмечено богоизбранностью. Ср.: *По торцам оледенелым, / В майский утренний мороз, / Шел, блестя **хитомом белым**, / Опечаленный **Христос*** [8: 176]; *И отдаю я душу*

смелую / Мое страданье Сотворившему, / сказал Господь: «**Одежду белую** / я посылаю – **победившему**» [8: 92]; *И почему я узнала, что это Христос, сказать не могу, – таким его не пишут, – а только он! Безбородый, высокий, молодой, весь в белом, – только пояс золотой, – и ручку мне протягивает* [29: 229]; *Отвори мне, страж заоблачный, / Голубые двери дня / **Белый ангел** этой полночью / Моего увел коня* [26: 473]; *Появился **ангел**. <...> Он выглядел всегда немного по-разному, умел принимать человеческое обличье, однажды явился к ней в виде учителя **в белой одежде** наподобие костюма фехтовальщика и стал учить её летать* [30: 238]; *Каким мне коснуться словом / **Белых одежд Её?** / С каким озареньем новым / **Слит Её бытие?*** [8: 195]. Фактически, в авторских текстах вербализовалось понимание лексемы *белый* как ‘святой’, стало быть, реализовалась функциональная идентичность слов *белый* и *светлый (свет)* как ‘святой’. Следует отметить, что подобное смысловое наполнение зафиксировано и в иных сочетаниях, например, в речении *белый царь*. Данное выражение относится к числу устойчивых и имеет значение ‘русский царь’ с коннотациями ‘избранный’, ‘помазанник божий’ [18: 88]. Например: <...> *и мы, как в старину наши предки, скажем полнозвучным, окрепшим голосом: «Здравствуй, **белый царь**, в кременной Москве, а мы, казаки, на тихом Дону!»* [35:(3: 14)]. Весьма любопытно для нас то, что рассматриваемая идиома заимствована из фольклора. Ср.: *Нет ли из вас охотничка / **Со белым царем** поборотися* [22: 253]. При этом в художественную литературу проводится из устного народного творчества не только сам образ, но и общая сюжетная линия. Ср.: *Довелось и нам царю белому послужить* [35 (1:100)] и *Полно, маменька родна, / Безовременно тужить: / Знать, судьба моя такая – / **Царю белому** служить* [34: 111]. Данный случай в очередной раз иллюстрирует «память фольклорного жанра», реализованного в авторском произведении. «Всякий языковой текст создается в виде цитатной мозаики», – справедливо замечает вслед за Ю. Кристевой Б.М. Гаспаров [6: 14].

Примечательно то, что в художественных текстах реализуется целый ряд таких оборотов с компонентом *белый*, которые заимствованы из фольклора и отнесены к числу ФЕ. Среди них, например, идиома *как сажка бела* (разг. шутл.) ‘очень плохи’ [32: 554] и близкие ей соответствия. Ср.: – *Ну, как, як дила? – **Как сажка бела*** [35 (1: 338)] и *Дела, дела – **как сажка бела*** [23: 211]; *Хрен редьки не слаще, уголь сажки не белее* [23: 268]; *Вы разрежьте мое сердце, / **Посмотрите на него.** / – **Не белее сердце сажки.** – / Это всё из-за него* [34: 419]. К другим примерам принадлежат выражения *белая ворона* (ирон.) ‘человек, резко выделяющийся чем-либо среди окружающих его людей’ [32: 88], *белая горячка* ‘алкогольный психоз’ [32: 145]; *белая кость* ‘знатный’, ‘привилегированный’ (устар.) [31: 209]. Например: *Кровью заработал этот проклятый офицерский чин, а промежду офицеров был **как белая ворона*** [35 (4: 328)]; *Алкоголик. Неужели непонятно? Самое типичное следствие **белой горячки*** [21: 18]; *Он остерегался, как бы в невиннейшем его замечании не послышался ей какой-нибудь мнимо затаенный упрек, в том, например, что она **белой**, а он – **черной кости*** <...> [21: 107]. Отметим, что в литературных текстах в одном ряду используются и фразеологизмы с противоположным значением. Так, в последнем примере употреблена ФЕ *белая кость*, которая противопоставлена идиоме *черная кость* ‘человек незнатного происхождения’ [32: 301]. Однако в качестве фольклорных цитаций выражения *белая кость*, *черная кость* (как, впрочем, и представленные выше идиомы *белая ворона*, *белая горячка*) не проведены. Источником «культурной интерпретации» [28: 239] этих фразеологизмов явились а) заимствования (как это имеет место с оборотом *белая ворона*, пришедшим в русский язык, по мнению лексикологов, из лат. *alba avis*, *alba corvus* [2: 43] и б) собственно «слова-символы или слова и словосочетания, получившие символическое прочтение» [28: 243]. Считаем, что в оборотах *белая горячка*, *белая кость* таким словом-символом выступило именно ЦО *белый*, причем в первом случае оно реализует свою исходную «негативную» семантику, а во втором – «современные» значения ‘хороший’, ‘лучший’.

Еще одной знакомой структурой, выступающей в художественном произведении с компонентом *белый*, является выражение *белый камень / бел-горюч (белый горючий) камень*. Например: *На пути – **горючий белый камень**, / За рекой поганая орда. / Светлый стяг над нашими полками / Не взыграет больше никогда* [3: 197]. Есть случаи, когда с данным сочетанием используется целая фольклорная цитация, ставшая идиомой. Сравните употребление речения *белый камень / бел-горюч камень* в молитве от боя в литературном произведении и в составе паремиологического оборота: *Есть море-океан, на том море-океане есть **белый камень** Алтор, на том камне Алторе есть муж каменный тридевятъ колен* [35 (1: 243)]; *За горой замок, замкнут тот замок, ключи в море брошу **под бел-горюч камень** Алтор, не видный ни колоду, ни колдунце, ни чернецу, ни чернице* [35 (1: 243)]; *На море, на окяне, на острове на буюне лежит **бел-горюч камень** алатырь* [24: 126]. Как видим, в авторском тексте раннее существующий образ представлен в развернутом виде, что отвечает сути интертекстуальности. А именно: «<...> всякое новое произведение есть результат трансформации некоторого уже существующего, более того, освещенного традицией текстового объекта» [10: 29]. При этом необходимо иметь в виду, что в литературе не исключены случаи, когда одно и то же словосочетание, как это имело место с выражением *белый свет* или представлено в разбираемом речении *белый камень*, употребляется и в буквальном значении. Соответственно, оно уже не является идиомой в рамках фольклорной цитации. Ср.: *Лощина эта имела вид почти неправильного котла с пологими боками; на дне её торчало стоймя несколько больших, **белых камней**, – казалось, они сползлись туда для тайного совещания* <...> [29: 77]; *Господи,*

благослови. *Лежит камень бел на горе, что конь* [35 (1: 243)]. Такие случаи свидетельствуют о том, что ЦО *белый* реализует в авторских текстах свой традиционный, но не исходный смысл (*белый* как ‘белый’ / ‘светлый’).

Между тем в художественных текстах XIX-XXI вв. колоратив *белый* не только соотносится со смыслом ‘белый’ и, как следствие, проводит семантику ‘светлый’ с положительными коннотациями. Это ЦО зачастую несет кроме цветового и связанных с ним «светлых» значений негативную семантику с общим смыслом ‘темный’. Объяснение данному факту находим в работах Н.А. Луценко (см., например: [13]), в которых автор проводит мысль, что свои положительные (значит, светлые) коннотации лексема *белый* приобрела вторично, так как первично анализируемое ЦО – это дериват слова со смыслом ‘черный’. Приняв этот тезис, становится намного более понятным, почему адекватив *белый* актуализирует негативную коннотацию, воплощает в себе помимо известной идеи начала, идею конца. Такая смысловая наполняемость прочно закрепилась за словом *белый* в языке художественной литературы обозначенного периода и реализовалась при характеристике погребального обряда. Например: *В этот вечер, в этот вечер веселый, / смеялся месяц; узкий, как золотая нить. / Люди вынесли гроб, белый, тяжелый, / и на дроги с усилием старались положить* [8: 80]; *Траурные косы тучи разметали, / В пряди тонких локонов впуталась луна. / В трепетном мерцанье, в белом покрывале / Девушка, как призрак, плачет у окна* [26: 455]; *Только нашей земли не разделит / на потеху себе супостат: / Богородица белый расстелет / Над скорбями великий плат* [26: 332]; *Ненависть, ниц: / Сын – раз в крови! Собственным телом / Отдал за всех ... / дай же им белыми / Быть во гробех* [22: 192-3]; *Лукинична, выплакавшая все слезы, ползала в ногах мужа, опрятно одетых в белые смертные чулки, осиплая, простоволосая* [35 (3: 149)]; *Старая сестра перед гробом, украшенными белыми и лиловыми гиацинтами, единодушно думала одно: «Мне бы здесь лежать, среди красивых цветов, Никиной рукой уложенных, а не бедной Маше* [30: 248]. Примечательно, что в авторских текстах, подобно народнопоэтической традиции, цвет атрибутов погребального обряда описан с помощью двух колоративов – *белый* и *черный*. Например: *Ровно облако побелела я: / Вынимайте рубаишку белую, / Жеребка не гоните черного, / Не поите попа соборного, / Не кладите меня под яблоней, / Без моления да без ладана* [33: 71]. Фактически, данные ЦО стоят в одном ряду при передаче всего темного, траурного.

Белый как цвет смерти использован и при описании мертвого тела. Например: *Третий же присел на корточки возле убитого и заглянул ему в лицо. В тени оно представилось смотрящему белым, как мел, и каким-то одухотворенно красивым* [4: 248]; *<...> а третий мужчина лежал у самой кромки воды. Он лежал лицом вниз <...> Обувь на ногах не было. Я увидел совсем белые, распухшие пятки* [9: 37]. Причем для экспрессии и усиления цветового свойства авторы прибегают к удвоению основы *бел-*. Ср.: *А Христоня лежит на спине во всю повозку, ноги сзади из-под шинели висят... Христоня – чистый и белый-белый, прямо кипенный!* [35 (4: 202)]. Ясно, что ЦО *белый* в качестве актуализатора цвета умершего человека не может выражать светлое и отсюда положительное начало. В данном случае разбигаемый колоратив понимается как ‘безжизненный’, ‘бескровный’, значит, репрезентирует общий смысл ‘темный’. Поэтому его синонимичность со словами *посиневший, голубовато-темный* и подобными, обозначающими смысл ‘темный’, вполне объяснима. Ср.: *Дарья лежала, безжизненно подогнув ноги, привалившись щекой к мокрому днищу, на белом теле её, лишь слегка посиневшем, принявшем какой-то голубовато-темный оттенок, виднелись глубокие проколы – следы крюков* [35 (4: 179)].

Надо сказать, что в художественных произведениях XIX-XXI вв. с помощью колоратива *белый* описывается не только цвет тела умершего человека, но и различные атрибуты потустороннего мира (например, птиц в выражении *белые птицы*). Ср.: *Похороны матери запомнил даже самый младший, двухлетний Димитрий. <...> Мальчик спросил у неё, как назывались те белые птицы, которые сидели возле маминой головы* [30: 27]. По сути, все, что связано с областью смерти и характеризуется как белое, восходит к смыслу ‘тьма’. ‘Тьма’ – номинативный коррелят ‘смерти’, – пишет относительно подобных случаев Н.А. Луценко [14: 66].

Белый – это и демонический цвет. Данная символика регулярно реализуется в художественных произведениях. Здесь белыми и одетыми в белое предстают потусторонние существа – привидения, призраки, ходячие покойники, русалки. Ср.: *Сидящие за столиками стали приподниматься и всматриваться и увидели, что вместе с огоньком шествует к ресторану белое приведение* [4: 49]; *Видно было смутно: старик, лицо его было очень белым и как будто светилось. Было страшно, но, представь себе, интересно. <...> И тут я увидела, что он не полный человек, а только верхняя часть, а ниже туман, как будто призрак не успел целиком сложиться* [30: 31]. Отметим, что для их характеристики авторы используют не только исходную форму *белый*, но и образованный от неё деминутив *беленький*. Например: *Вот зовет она [русалка – примечание И.Г.] его, и такая вся сама светленькая, беленькая сидит на ветке, словно плотичка какая или пещарь <...>* [29: 83]. Соответственно, в лексеме *белый* и её производных отражается способность передавать все замирное, непостижимое, что объясняется фиксацией в ней концепта ‘потусторонний’ от исходного ‘темный’.

Нельзя не отметить и то, что слово *белый*, сигнализируя цвет снега (белого / светлого), может сочетаться в литературных текстах с лексемами *саван*, *полотно*. Например: *В минуту даль заволакивалась белым саваном, земля устилалась белым полотном* [21: 355]. Причем вполне возможно, что традиция называть широкие снежные пространства саваном сложилась еще в период формирования древнего мышления, закрепившись в памятниках устного народного творчества. Ср.: *Матушкой весной – / в платице цветком, / матушкой зимой – / в саване одном* (поле) [23: 60]. Однако саван и полотно, актуализируя белизну снега, помимо цветового («белого» / «светлого») компонента имеют дополнительные коннотации ‘холодный’, ‘мертвый’. «Саван, – находим у С.И. Ожегова, – это широкое одеяние, покров из белой ткани для покойников» [20: 601]; ср. фразу *До белого савана* ‘до самой смерти’ [32: 553]. Как следствие, лексемы *саван* и *полотно* участвуют в описании атрибутов погребального обряда. Например: *Впереди, в телеге, запряженной одной лошадкой, шагом ехал священник; дьячок сидел возле него и правил; за телегой четыре мужика, с обнаженными головами, несли гроб, покрытый белым полотном; две бабы шли за гробом* [29: 96]. Считаем, что употребление словосочетаний *белый саван*, *белое полотно* как для описания траура, так и зимнего пейзажа объясняется тем, что смысл ‘холод’ – это ‘мрак’, он обусловлен фактором ‘тьмы’ (северного бытия) и является его аналогом (‘тьма’ ~ ‘север’). Поэтому все, что связано с холодом (в том числе и слово *белый*), имеет исходный смысл ‘темный’, на что в свое время указывал Н.Я. Марр [17: 219] и в настоящий момент обращает внимание Н.А. Луценко [15: 136].

Следует учесть, что с помощью колоратива *белый* авторы художественных произведений описывают негативные эмоциональные состояния. Так, лексемой *белый* характеризуется, например, бешенство и равнодушие. Ср.: *Томики поставив в шкафчик – / Посмеяете ж его, / Бешенство свое смешавши / С белый бешенством его* [33: 259]; <...> *но все чаще наведывалась тоска – “Не к чему наживать. Пропадет! – красила все в белый мертвенный цвет равнодушия* [35 (3: 133)]. Объяснение данного факта опять-таки лежит в исходной семантике анализируемого слова (*белый* как ‘темный’). Дело в том, что, передавая отрицательные коннотации, ЦО *белый* скрыто реализует общий смысл ‘темный’. Отсюда значения ‘бешенство’, ‘равнодушие’ в этих и подобных примерах следует понимать как дериваты смысла ‘тьма’ (как, впрочем, и значения ‘страх’, ‘ужас’, ‘печаль’, ‘тоска’, на что указывает Н.А. Луценко в: [14: 41].

Итак, адъектив *белый* в художественных текстах XIX–XXI вв. является семантически многослойной единицей, использующейся как в составе свободных, так и связанных сочетаний (типа устойчивых выражений и фольклорных цитаций). Обладая неоднозначным статусом, лексема *белый* передает собственно цвет и актуализирует диаметрально противоположные смыслы – ‘светлый’ и ‘темный’ с положительными и отрицательными коннотациями. Эта амбивалентность ЦО *белый* объясняется двумя факторами: глубинной способностью древнего мышления с помощью одного слова называть диаметрально противоположные значения и происхождением. Поэтому сомнительным является мнение о том, что присущие колоративу *белый* негативные коннотации связаны с современными тенденциями «соединения несоединимого» [25: 153], появившимися «в последнее время в поэтической речи» [11: 308]. Семантика ‘темный’ в анализируемом слове изначально, «светлые» смыслы данное ЦО получило вторично, путем общего движения «от темного к светлому».

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Андреев Л.Н. Иуда Искариот: Повести и рассказы. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2005. – 656 с.
2. Берков В.П., Мокиенко В.М., Шулежкова С.Г. Большой словарь крылатых слов русского языка: Около 4000 единиц. – М.: Изд-во «Русские словари», ООО «Изд-во АСТ», 2000. – 624 с.
3. Блок А.А. Избранное. Стихотворения и поэмы. – Краснодар: Кн. изд-во, 1978. – 271 с.
4. Булгаков М.А. Избранное / Сост., авт. послесл. М.О. Чудакова; Худож. И.И. Бабаянц. – М.: Просвещение, 1991. – 384 с.
5. Былины / Сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Ф.М. Селиванова. – М.: Сов. Россия, 1988. – 576 с.
6. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
7. Герасименко И.А. Функциональная семантика *белого* и *черного* (на материале фольклорных текстов) // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Редкол. В.О. Соболь (відп. ред.) та ін. – К.: Знання України, 1993. – Вип. X: Лінгвістика і літературознавство. – 2005. – С. 69-76.
8. Гиппиус З.Н. Стихотворения; Живые лица / Вступ. статья, Сост., подгот. текста, коммент. Н. Богомолова. – М.: Худож. лит., 1991. – 471 с.
9. Гришковец Е. Реки. Повесть. – М.: Махаон, 2005. – 192 с.
10. Жолковский А.К. Блуждающие сны и другие работы. – М.: Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1994. – 428 с.
11. Кузьміна О. Концепт “білий” (на матеріалі поетичної мови Г. Чупринки) // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 11. У 2 частинах / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Част. I. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – С. 305-309.
12. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
13. Луценко Н.А. Из записок по диахронической семантике: ‘синий’ // Нова філологія. – Запоріжжя, 2004. – № 1 (20). – С. 5-13.
14. Луценко Н.А. Истории слов. К типологии семантических и звуковых изменений в языке. – Горловка: Издательство ГТПИИЯ, 2007. – 107 с.
15. Луценко Н.А. Этимологические заметки // Типология мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. пр. / В.Д. Каліушенко (ред. кол.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – Вип. 10. – С. 131-143.
16. Луценко Н.А. Этимологические заметки (IV) // Типология мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. пр. / В.Д. Каліушенко (ред. кол.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – Вип. 14. – С. 34-45.

17. Марр Н.Я. Избранные работы. Т. 2-й. – Л., 1936. – 523 с.
18. Михельсон М.И. Русская мысль и речь. Свое и чужое: опыт русской фразеологии: В 2-х т. – Т. 1. – 1935. – 779 с.
19. Народный театр / Сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. А.Ф. Некрыловой, Н.И. Савушкиной. – М.: Сов. Россия, 1991. – 544 с.
20. Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
21. Пастернак Б.Л. Доктор Живаго: [роман] / Борис Пастернак. – М.: АСТ АСТ МОСКВА: Транзиткнига, 2006. – 539 с.
22. Русская народная поэзия. Эпическая поэзия: Сборник / Вступ. статья, предисл. к разделам, подг. текста, коммент. Б. Путилова. – Л.: Худож. лит., 1984. – 440 с.
23. Русские народные загадки, пословицы, поговорки / Сост., авт. вступ. ст., коммент. и слов Ю.Г. Круглов. – М.: Просвещение, 1990. – 335 с.
24. Русские пословицы и поговорки / Под ред. В. Аникина; Предисл. В. Аникина; Сост. Ф. Селиванов; Б. Кирдан; В. Аникин. – М.: Худож. лит., 1988. – 431 с.
25. Савченко Л.Г. Семантика кольороназв *червоний – білий* у поетичній мові Спиридона Черкасенка // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – № 631. Філологія. – Вип. 41. – Харків, 2004. – С. 151-154.
26. Серебряный век русской поэзии: Сборник / Сост., авт. коммент.: И.Г. Панченко, Л.В. Скуратовский; Авт. предисл. В.Л. Скуратовский. – К.: Дніпро, 1991. – 639 с.
27. Сказки / Сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Ю.Г. Круглова. – М.: Сов. Россия. – Кн. 3. – 1989. – 624 с.
28. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
29. Тургенев И.С. Записки охотника. – М.: Лесная промышленность, 1980. – 240 с.
30. Улицкая Л. Медя и её дети: Роман. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 256 с.
31. Фразеологический словарь русского языка: Свыше 4 000 словарных статей / Л.А. Войнова, В.П. Жуков, А.И. Молотков, А.И. Федоров; Под ред. А.И. Молоткова. – 4-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 543 с.
32. Фразеологический словарь русского литературного языка / Сост. А.И. Федоров. – М.: ООО «Фирма Издательство АСТ», 2001. – 720 с.
33. Цветаева М.И. Избранное. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 384 с.
34. Частушки / Сост., вступ. ст., подгот. текстов и коммент. Ф.М. Селиванова. – М.: Сов. Россия, 1990. – 656 с.
35. Шолохов М.А. Тихий Дон: Роман в 4-х кн. // Шолохов М.А. Собр. соч. в 8-ми т. – М.: Худож. лит., 1985-1986. – Т. 1. – 1985. – 351 с.; Т. 2. – 1985. – 352 с.; Т. 3. – 1985. – 368 с.; Т. 4. – 1986. – 432 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Ірина Герасименко – докторант кафедри загального мовознавства та історії мови Донецького національного університету; канд. філол. наук, доцент.

Научні інтереси: функціональна семантика слов'янських мов.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОЗНАКИ АНГЛОМОВНОЇ МЕТАФОРИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ „СМЕРТЬ”

Людмила ГНАПОВСЬКА (Суми, Україна)

У статті амбівалентний для людської свідомості концепт “смерть” розглядається через інтерпретацію концептуальних метафор, які експлікують його когнітивне підґрунтя англійськими засобами.

The article treats the concept of “death” as one of the universal human concepts. Cognitive background of the phenomenon under study is decoded through interpretation of conceptual metaphors that represent the notion of death by means of the English language.

В ієрархії основних функцій, що їх виконує кожна національна мова – таких як функція *спілкування* (комунікативна), функція *повідомлення* (інформативна), функція *впливу* (емотивна), – функція *фіксації і збереження комплексу знань та уявлень певної мовної спільноти про оточуючий світ* (когнітивна) посідає особливе місце [4: 4]. Саме універсальність та глобальність знання, закодованого в мовних формах різних рівнів, дозволяє дослідникам поринути у найсакральніші таємниці людського буття, вивести загальні закономірності руху людської думки та змоделювати приховані від безпосереднього зовнішнього спостереження глибинні процеси, які відбуваються у свідомості людини в процесі її соціальної діяльності. З урахуванням цього, цілком природною вбачається спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень саме на пошук з'єднуючої ланки між мовою, мисленням та соціокультурним контекстом, в якому функціонує певна мова та розгортається певний тип мислення.

В результаті посилення інтересу до зазначених вище проблем у коло розв'язання найактуальніших мовознавчих питань сьогодні потрапляє *людина* як носій мови. Вихідним у цьому сенсі є положення про те, що кожен індивід як мовна особистість має власну концептуальну картину світу (ККС). Остання складається з універсальних елементів, зумовлених приналежністю її носія до певної національно-культурної спільноти, та специфічних індивідуальних компонентів, наявність яких в ККС індивіда залежить від специфічних ознак самого індивіда – його особистісних якостей, соціального статусу, віросповідання, гендерної приналежності, віку, рівня освіти тощо. Результат інтерпретації світу свідомістю людини фіксується в „матрицях” мови [ор. cit.], що дозволяє дослідникам оперувати поняттями мовної картини світу (МКС) як матеріального втілення ККС та мовної особистості як носія та творця МКС. При цьому індивідуальні ознаки кожної мовної особистості (та, відповідно, її МКС)

найбільш яскраво виявляються в індивідуальних авторських інтерпретаціях певних універсалій ККС – зокрема понять, що є амбівалентними в контексті різних культур та різних національних менталітетів. Саме до таких феноменів належить концепт „смерть”, усвідомлення сутності якого з давніх давен переймалися як медики та науковці в цілому, так і представники різних окультних течій, релігійних конфесій, філософських шкіл. Магія смерті як завершальної та неминучої стадії людського існування породила також велику кількість літературних образів. Об’єктом розгляду в запропонованій статті став мовний матеріал – концептуальні метафори на позначення „смерті”. Проведений аналіз дозволив дослідити специфіку деяких когнітивних принципів, покладених в основу сприйняття людиною смерті як соціального явища, та визначити способи англословної експлікації ономаціологічного простору розглядуваного концепту. При цьому розуміння та усвідомлення наведених далі висновків потребує з’ясування того, яке місце феномен смерті посідає в ККС людини. Тому звернемося перш за все до деяких варіантів уявлень про нього, наявних у світових релігіях та філософських вченнях: адже, саме там слід шукати риси початкових образів та архетипів смерті, які суттєво вплинули на світогляд представників наступних епох.

В стародавньому Єгипті вірили, що після смерті тіла людини продовжує жити його ім’я (реп), душа (ба) та невидимий двійник тіла (ка), якому належала основна роль в існуванні після смерті. Ка може загинути, якщо при похованні не забезпечити його всім необхідним – звідси важливий для всього устрою життя культ мертвих [3: 41].

Уявлення древніх євреїв про загробне життя людини зустрічаємо в текстах Старого Завіту, де наявні два основних погляди. З одного боку, Бог створив людину з праху земного та вдихнув в неї життя. У вигляді безособової сили воно залишається після смерті і повертається до Бога, а особистість як конкретна форма зникає. В той же час, людська душа продовжує існувати після смерті, але світ, в який вона потрапляє, темний і безрадісний [6: 63].

Схожі уявлення були притаманні давнім грекам, які, називаючи людей смертними в протизагубу богам, вважали, що слабкі тіні померлих вимушені поневірятись у потойбічному світі. Давньогрецьке бачення смерті як зла знаходимо у Сапфо:

*We know this much:
Death is an evil;
We have the gods'
word for it; they too
would die if death
were a good thing.*

Схожими за змістом є також філософські ідеї. Так, вчення Сократа було спробою побороти страх перед смертю та осмислити значення останньої для людства. Розвиваючи основну тезу Сократа, Платон стверджував, що смерть є відділенням душі від тіла, визволенням її з „тюрми”, де вона перебувала у своєму земному бутті [2: 401] (пор. *“Give me liberty or give me death”* – Р. Генрі). В цілому, вчення Сократа й Платона про безсмертя душі пом’якшує трагізм смерті, і пізніше воно, хоча й в дещо зміненому вигляді, сприймається християнством та на багато віків стає домінуючою традицією в європейському духовному житті.

Дещо інші погляди сповідував стоїцизм. Зокрема, Епікур, намагаючись позбавити людину страху смерті, доводить просту думку: смерть для людини реально не існує – її немає чого боятися, оскільки ми з нею ніколи не зустрічаємось. Доказ досить простий: коли ми є, то смерті ще немає, а коли настає смерть, то нас вже немає. Отже, смерть – ніщо, оскільки все добре та погане міститься у відчуттях, а смерть сама по собі є звільненням від відчуттів [1: 247] (пор. *“Now there is no normal process except death which completely clears the brain from all past impressions”* – N. Viner).

Сучасні філософські роздуми стосовно сутності феномену смерті є суперечливими, а подекуди навіть парадоксально протилежними – див., наприклад, заперечення трансцендентності Бога і смерті як переходу з іманентного (людського) в трансцендентний (божественний) світ у Спінози, Гете, Гегеля; розуміння смерті як релігійного таїнства поєднання непоєднуваного – трансцендентного та іманентного – у екзистенціалістів Ясперса, Бубера, раннього Хайдеггера, Бердяєва; сповнені парадоксів судження А. Шопенгауера про те, що життя – помилка, а смерть – її виправлення; ідея „потворності” та „органічної вади” смерті як перешкоди на шляху до досягнення загального братства та гармонійного світу М.Ф. Федорова та В.С. Соловйова; есхатологічне вчення О. Мєня [5] про продовження нерозривного зв’язку між живими та мертвими тощо. В цілому ж, наведені вище точки зору наочно доводять думку про суперечливість самого феномену смерті і, відповідно, моделей інтерпретації цього феномену людською свідомістю.

На підтвердження цього наведемо рядки з поезії Емілі Дікінсон:

*Because I could not stop for Death
He kindly stopped for me,
The carriage held but just ourselves
And Immortality.*

*We slowly drove, he knew no haste,
And I had put away
My labour, and my leisure too,
For his civility.*

*We passed the school where children played,
Their lessons scarcely done;
We passed the fields of gazing grain,
We passed the setting sun.*

*We paused before a house that seemed
A swelling of the ground;
The roof was scarcely visible,
The cornice but a mound.*

*Since then 't is centuries; but each
Feels shorter than the day
I first surmised the horses' heads
Were towards Eternity.*

Наведений вище вірш містить доволі детальний опис смерті як процесу переходу в інший стан та, залучаючи до опису символіку смерті, експлікує етапи вмирання. В цілому, основні когнітивні принципи, покладені в основу метафоричної концептуалізації смерті в аналізованому тексті, вбачаються нам такими:

- фізіологічно смерть – це завершення життєдіяльності організму, відсутність клінічних ознак життя, внаслідок чого індивідуум як окрема жива істота припиняє своє існування, що супроводжується розпадом білків та інших біоелементів, припиненням діяльності мозку, необерненою втратою життєвих функцій. У вірші метафорично смерть також приходить до людини сама, вона не є чимось страшним, оскільки це є „чоловік” (*he*) як істота жива та природня;
- Р. Моуді доводить, що смерть – це не тільки фізичне явище, а й відділення свідомості від тіла та її подальший перехід в інший вимір. При цьому, стверджує Р. Моуді, людина знову в думках переживає основні етапи свого життя [6]. Автор посилається на досвід людей, які пережили стан клінічної смерті – так званий „досвід поза тілом”, і події, описані ними, дуже нагадують ідеї вірша: людина повільно рухається в невідомому напрямку (*We slowly drove...*); їй з'являється світлоносна особа, яка керує рухом душі та показує їй сцени з її життя (*We passed the school ... We passed the fields ... We passed the setting sun ... We paused before a house ...*);
- в XVI столітті художники зазвичай зображали смерть в образі мумії або скелету зі зброєю-емблемою в руці, що керує візком, який повільно тягнуть воли. В цьому візку можна розпізнати святкову карету, яка в античності призначалась для в'їзду правителя в місто, або королівський катафалк [1: 59]. У вірші візок смерті (*the carriage*), який тягнуть коні (*the horses*) також провозить автора повз людей та речей, які йому близькі та дорогі;
- смерть не є кінцем – навпаки, це є безсмертя (*Immortality*) та вічність: адже після смерті душа не гине, а приєднується до душ померлих раніше, які живуть вічно. Саме тому у вірші голови коней, що тягнуть візок смерті, спрямовані у вічність (*... the horses' heads were towards Eternity*).

У зв'язку з наведеними вище рядками логічно виникає ще одне запитання: чому смерть концептуалізується в них через образ чоловіка (*Because I could not stop for Death He kindly stopped for me ...*), а не жінки (адже, в російській та українській мовах „смерть” – іменник жіночого роду)? Ідею про „чоловіче” позначення можна було б вважати випадковою, якби не подібна концептуалізація у наступній когнітивній метафорі: „*Death is a dignitary who when he comes announced, is to be received with all formal manifestations of respect, even by those most familiar with him*” (А. Біерсе). Знову смерть – це істота саме чоловічої, а не жіночої статі. Однозначне пояснення цьому навряд чи можна надати. Наша інтерпретація полягає в наступному: якщо припустити, що смерть – це не кінець існування, а, навпаки, перехід до вічного життя, то вона цілком логічно може асоціюватись у свідомості людини з життєдайним чоловічим началом (пор. „*The death of my cock gives life*” – J.Morrison).

Розглядавану метафору „смерть – істота чоловічої статі” можна, на наше переконання, проінтерпретувати також іншим чином. Смерть-зло зазвичай асоціюється з дияволом, в протигагу Богу, який дає життя. В середньовіччі вважали, що коли людина помирає, вона повинна пройти випробування, від якого залежить її доля у вічності. Диявол при цьому спокушає людину, яка страждає, вчинити великий гріх – вбити себе [7: 137]. Таким чином, цілковито можливо, що диявол був уособленням смерті, а оскільки диявол – чоловік, то і смерть концептуалізується в свідомості людини через чоловічу сутність.

Розглянуті вище метафори є лише декількома прикладами набагато ширшого арсеналу проаналізованих нами концептуальних метафор на позначення такого складного та суперечливого соціального феномену як смерть. Моделювання ономазіологічного простору, який розгортається за їх

сукупністю, стане предметом більш детального розгляду в наступних публікаціях. На звершення запропонованої статті дуже стисло розглянемо механізм метафоричного осмислення феномену смерті.

У побудові сучасних лінгвістичних концепцій метафори дослідники широко використовують так званий „принцип фіктивності” Е. Канта, на думку якого людина завжди намагається інтерпретувати абстрактне в термінах власних відчуттів, співвідносячи трансцендентне зі своїм життєвим досвідом через аналогію двох логічно непеєднаних, нетотожних понять [5]. В цілому, загальна формула кантівського принципу виглядає таким чином:

$$X = Y \text{ при } X \neq Y.$$

Розглянемо, як наведений принцип використовується при утворенні вже згадуваної нами концептуальної метафори „*Death is a dignitary who when he comes announced, is to be received with all formal manifestations of respect, even by those most familiar with him*” (А. Bierce). Денотативно дві сутності – „смерть / death” та „особа, що займає високе соціальне становище / dignitary” – не є тотожними – див. їх словникові дефініції:

- **death** – the end of life; termination, the permanent cessation of all vital functions; event of dying; the personification of death; the time when something ends; the final state
- **dignitary** – a person who has an important position in a society; a person of a high rank, notability and influence.

На когнітивному рівні дві денотативно нетотожні сутності набувають ознак схожості за такими принципами:

- смерть, як і поважна та шанована особа, пригортає до себе увагу;
- смерть, як і поважна та шанована особа, відзначається своєю значущістю у долі людини;
- смерть, як і поважну та шановану особу, супроводжують певними урочистими церемоніями, ритуальний характер яких зумовлений національно-культурним контекстом їх розгортання;
- до смерті, як і до поважної особи, ставляться по-різному: на неї чекають, її побоюються, поважають або нехтують нею.

Таким чином, використовуючи кантівський „принцип фіктивності”, виводимо таку закономірність: у ментальному просторі індивіда як мовної особистості, що керує процесом вторинної номінації, X (death) = Y (dignitary) при X (death) \neq Y (dignitary) у сфері об’єктивного існування цих реалій оточуючого світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. – М.: «Прогресс-Академия», 1992. – 526 с.
2. Гуревич П.С. О жизни и смерти // Жизнь земная и последующая. – М.: Политиздат, 1991. – С. 376-413.
3. Демидов А.Б. Феномены человеческого бытия. – Минск: Экономпресс, 1999. – 215 с.
4. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
5. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 358-387.
6. Моуди Р. Жизнь после жизни // Жизнь земная и последующая. – М.: Политиздат, 1991. – С. 7-80.
7. Adler M.G. Ten philosophical mistakes. – NY, London: Macmillan, 1985. – 200 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Гнаповська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Українська академія банківської справи Національного банку України.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

ТОПІКАЛЬНА СКЛАДОВА СЕМАНТИКИ КОЛЬОРОНАЗВ (на матеріалі англійської та української мов)

Олег ДЕМЕНЧУК (Рівне, Україна)

Стаття присвячена аналізу топікальної складової семантики кольороназв в англійській та українській мовах. Топікальна складова розглядається як системоутворюючий конститuent топікально-фокальної структури, яка репрезентує основних учасників ситуації «колір». З’ясовуються особливості парадигми топікальної складової з огляду на систему предикацій, які відображають спосіб осмислення ситуації «колір».

The article focuses on a topic constituent of colour lexemes’ semantics in the English and Ukrainian languages. The constituent is viewed as backbone part of a major topic-focal structure that represents the obligatory participants (actants) of a “colour” linguistic situation. A paradigm of the topic constituent is elaborated on the basis of the predications system that display the way the situation of “colour” is conceived.

Ми виходимо з припущення, що семантика колоратива представлена **топікально-фокальною структурою** [4: 97], формат якої репрезентує обов’язкових учасників пізнавальної ситуації «колір».

Ключовим елементом такої структури є **топік** – компонент, який відображає усталену пізнавальну позицію спостерігача-номінатора щодо об’єкта номінації. Топік є *системоутворюючим (конструкційним) компонентом* (порівняйте, поняття «строевой компонент» у [7: 45]) семантики колоратива у тому сенсі, що він виражає основний смисл пізнавальної ситуації «колір». Такий смисл

репрезентує не сам об'єкт пізнання, а акт усвідомлення спостерігачем пізнавальної цінності цього об'єкта. На концептуальному рівні (рівень концептуалізації ситуації) такий акт імплікує учасників, зміст семантичних ролей яких зводиться до специфікації типу відношення (гносеологічного фокусування) та екстрапозиції (виведення у фокус) учасників фокального компонента семантики кольороназви.

Метою розвідки є аналіз топікальної складової семантики кольороназв та опис тих учасників ситуації «колір», які формують безпосереднє оточення топіка. Таке оточення ми розглядаємо як необхідну складову семантики колоративів, яка представляє *експерієнціальний* (у широкому розумінні, наприклад, у сенсі концепції Дж. Лакоффа) аспект колірної номінації.

Основними компонентами, які формують топікальну складову семантики колоратива, є: топікальний, семантичний, концептуальний та експерієнціальний компоненти.

Топікальний компонент – це конструкційний (опорний) компонент, семантична роль якого зводиться до предикації того, що представляє фокальний компонент (компонент Колір). Предикація у цьому випадку репрезентує спосіб осмислення колірною об'єкта, когнітивне уявлення про те, як концептуалізується (колірний) об'єкт імені у світі дискурсу. На відміну від традиційного тлумачення предикації, в якому сполучення імені з предикатом ґрунтується на об'єктивному зв'язку об'єкта та його властивості [10: 730], ми дотримуємося тієї точки зору, що приписування предиката імені здійснюється на підставі інтенціональних відношень суб'єкта та об'єкта, реалізованих у заданих умовах пізнання. Щодо пізнавальної ситуації «колір», то це означає, що властивість об'єкта (його колір) розглядається не як інгерентний атрибут цього об'єкта, а як гносеологічний (інформаційний) посередник між суб'єктом та об'єктом, який, залежно від обраного суб'єктом ракурсу пізнавальної ситуації, може набути будь-якої іпостасі свого вияву.

Семантичний компонент – це сукупність об'єднаних на основі синонімічних або квазісинонімічних відношень семантичних ознак, які репрезентують *концептуальний* (порівняйте, поняття «семантичного кварка» в [3: 53]) компонент топіка.

Концептуальний компонент представляє концептуальний зміст топіка. Концептуальний зміст топіка – це інформація про спосіб концептуалізації колірною об'єкта спостерігачем (компонент Спостерігач) / суб'єктом чуттєвого сприйняття (компонент Експерієнцер). Концептуальний компонент виражає когнітивне уявлення про акт осмислення колірною об'єкта на основі певного типу співвідношення, яке реально або уявно існує між суб'єктом та об'єктом: сенсорно-перцептивного, прагматичного, раціонального, модального, аксіологічного тощо.

Експерієнціальний компонент формують додаткові (реалізовані на основі цілепокладаючих установок експерієнціальної поведінки суб'єкта) смисли концептуального змісту топіка. Такі смисли специфікують (уточнюють) систему предикацій (*vide infra*) топікальної складової семантики колоратива. Експерієнціальні смисли виражають ідею інформаційного зв'язку людини із ситуацією, “на яку вона реагує або яку вона актуалізує у своєму внутрішньому світі” [5: 212]. Загалом, експерієнціальний компонент – це складова, яка представляє у семантиці колоратива інформацію про «особисту сферу», в яку входить сам суб'єкт, і все, що йому близько фізично, морально, емоційно або інтелектуально [2: 643].

Зазначені компоненти задають парадигму топікальної складової семантики колоратива у вигляді конфігурації «системоутворюючих смислів» [3: 52]. Формат такої конфігурації структурується відповідно до системи предикацій (пропозиціональних функцій), в яких аргументи відображають осмисленням колірною об'єкта у внутрішньому або зовнішньому світі суб'єкта, а предикат репрезентує когнітивне уявлення про сам акт цього осмислення.

Наведемо приклад оформлення топікальної складової з огляду на вищенаведені компоненти:

А) предикація **дистинктивності** (компонент, який вказує на відмітність того, що репрезентує колірна ознака), пор.: *black* – “characterized by the absence of light”; *black* – “marked by the occurrence of disaster”; *black* – “typical or representative of the most readily attended part of black culture”; *black* – “indicative of condemnation or discredit”; *чорний* – “властивий злісній, низькій, підступній людині”. **Топікальний компонент**: *дистинктив*, пор.: *distinctive* – “characteristic, having its own special or unmistakable character” [13: 249]. **Семантичний компонент**: *to be characterized by*, пор.: *characterized* – “to be distinguishing feature of” [12: 164]; *to be marked by*, пор.: *marked* – “having a distinctive or emphasized character” [13: 540]; *typical* – “combining or exhibiting the essential characteristics of a type” [13: 968]; *indicative* – “showing, giving an indication” [12: 493]; *властивий* – “характерний для кого, чого-небудь; притаманний” [НТСУМ: 357]. **Концептуальний компонент**: “характеризуватися (відзначатися) чимось”.

Дистинктив вказує на притаманну певному колірному об'єкту рису, яка вирізняє його з-поміж інших об'єктів на основі деякої відмітної події, пор.: *black Friday*; *червоний день* (у календарі), або властивості, за якою об'єкт можна віднести до деякої сукупності осіб, явищ, предметів тощо, пор.: *blacker jazz*; *чорна соул музика*. Дистинктив репрезентує особливість, винятковість того, що відображає компонент Колір. Таку характеристику Колір набуває, оскільки деяка унікальна ознака або нестандартна поведінка привертає увагу Спостерігача, створюючи передумову характеристизації колірною об'єкта. Тому одним з основних учасників ситуації «відмітність» можна вважати **А т р а к т и в** – компонент, який

репрезентує факт *вирізнення* Кольору Спостерігачем. Такий компонент формує пресупозицію Дистинктива.

Позатим, концептуалізація ситуації «характеризації» передбачає осмислення Спостерігачем такої відмітної риси, експлікація якої зумовлена фактом нестандартної поведінки, нештатної ситуації, незвичайного явища тощо. Такі факти створюють прецедент неунормованого буття колірною об'єкта. Тому іншим учасником Дистинктива можна вважати компонент, який репрезентує імплікацію *В і д х и л е н н я в і д Н о р м и (Д е в і а т и в)*, пор.: *a black night = night 'characterized by the absence of light' :: ніч була такою темною, хоч око виколи* ⊃ 'незвичайна ніч, оскільки не видно природного освітлення', пор.: *білі ночі*.

Схематично продовжимо типологію системи предикацій топікальної складової семантики колоративів англійської та української мов:

Б) предикація *посесивності* (компонент, який вказує на наявність того, що репрезентує колірною ознакою). Особливістю колоративного Посесива є те, що його концептуальний компонент репрезентує наявність чогось через відношення: *Зовнішній Посесив vs. Внутрішній Посесив*. З о в н і ш н і й П о с е с и в є учасником, підпорядкованим ролі Власника (Посесора) колірною ознакою або тому, що ця ознака репрезентує. Зовнішній Посесив передбачає Спостерігача, роль якого зводиться до візуального визначення (вчленовування) ознаки, якою володіє Посесор, пор.: *чорний птах = птах, 'який має пір'я чорного кольору', the black Irish = the Irish 'having dark skin'*. Обливістю В н у т р і ш н ь о г о П о с е с и в а є те, що ознака, яка надана Власникові, формує його приховану властивість. Складовими частинами такої ознаки є елементи, недоступні Спостерігачеві у безпосередньо візуальному режимі, пор.: *чорновий (метал) = метал, 'який містить значну кількість домішок', black dye = dye 'largely consisting of carbon'*.

В) предикація *контрпосесивності* (компонент, який вказує на відсутність або вільність від того, що репрезентує колірною ознакою). Контрпосесив робить акцент на тому, що колірний об'єкт не має чогось, оскільки знаходиться у системі посесивних протиставлень з іншим об'єктом (звідси «контр»). Відсутність ознаки або вільність від якоїсь ознаки у цьому випадку концептуалізується як брак того або вільність від того, що ПОТЕНЦІЙНО може або могло мати місце. Іншими словами, колірний об'єкт не має чогось або позбавлений чогось внаслідок (потенційних) «взаємовідносин» з іншим об'єктом. Порівняймо англійську кольороназву *white* з деякими її українськими еквівалентами: *невинний* – «який не має за собою вини; який не зробив нічого злочинного, невинуватий»; *незаплямований* – «якого ніхто нічим не зганьбив, не ославив; чистий»; *беззрішній* – «1. який не має ніякої провини, ні в чому не винний; безвинний // чистий, невинний. 2. який нічого не робить (не зробив) супроти релігійної, церковної моралі». Посесивне протиставлення у цьому випадку реалізується на основі залучення учасника П о т е н ц і а л – компонента, який вказує на ймовірність відсутності чогось або вільності від чогось.

Г) предикація *контрагентивності* (компонент, який вказує на протиставленість тому, що репрезентує колірною ознакою). Контрагентив – це учасник ситуації «контрагентивності» (протиставленості), в якій один колірний об'єкт (Контрагент-1) перебуває у супротивних взаємовідносинах з іншим (колірним) об'єктом (Контрагентом-2) на основі контрпозицій, які фіксує Спостерігач. К о н т р п о з и ц і ю можна вважати одним з учасників Контрагентива, оскільки вона є компонентом, який репрезентує тип «контрагентивності» колірною об'єкта до свого Оponenta. Так, семантика колоратива *білий* – «перен. політ. ворожий радянській владі; контрреволюційний; протилежне *червоний*» фіксує «контрагентивність» на основі Контрпозицій 'напад (ворога) vs. захист (від ворога)'. Для порівняння, англійський колоратив-еквівалент *white* – «instigated or carried out by reactionary forces as a counterrevolutionary measure» реєструє у своїй семантиці лише Контрпозицію 'напад'.

Г) предикація *релятивності* (компонент, який вказує на відношення до того, що репрезентує колірною ознакою). Релятив є топікальним компонентом, зміст якого визначає семантична роль 'відношення'. Релятив репрезентує тип відношення Спостерігача до фокального компонента. Тип відношення залежить від способу інтерпретації Спостерігачем того, що репрезентує колірною ознакою. Спосіб інтерпретації передбачає ідентифікацію спільних елементів, наявність яких дає можливість встановити відповідність відношення учасників ситуації. Ситуацію «відношення» визначають два типи учасників: (1) К о г н а т и в н и й Р е л я т и в (К о г н а т и в) – компонент, який вказує на спорідненість об'єктів, наприклад, за деякою ознакою, пор.: *white-collar crime = crime, 'relating to the white-collar segment'*; (2) П а р т и м і ч н и й Р е л я т и в (П а р т и в) – компонент, який репрезентує відношення <належності> у термінах «частина – ціле», пор.: *чорний люд = люд, 'який має відношення (належить) до нижчих верств суспільства'* – колірний об'єкт осмислюється як представник певного угруповання (спільна ознака – суспільна належність).

Д) предикація *диспозитивності* (компонент, який вказує на тенденційність, «схильність» до того, що репрезентує колірною ознакою). Диспозитив, як учасник ситуації «тенденційність», імплікує семантичну

роль 'наближення до певного стану або дії', оскільки тенденція передбачає "напрямок, у якому здійснюється розвиток якогось явища" [8: 502]. Тому основним учасником Диспозитива можна вважати А п р о к с и м а т и в – компонент, який представляє тип наближення, яке фіксує Спостерігач щодо учасника Колір. Зауважимо, що наближення розглядається нами як тенденція актуальної якості до внутрішньої межі цієї якості або якості іншої ознаки. Тенденцію, у цьому випадку, репрезентує семантичний предикат – корелят неграничного дієслова, яке, як відомо, не фіксує внутрішньої межі, оскільки позначає неграничний процес. Зазначимо, однак, що сам процес розглядається нами з позиції спостерігача, який концептуалізує наближення як зміщення фокусу уваги (у внутрішньому світі суб'єкта) у напрямку суміжної якості або якості суміжної ознаки.

Якщо компонент Колір репрезентує власне колірну ознаку, така якість може бути виражена через: (1) В н у т р і ш н і й А п р о к с и м а т и в – компонент, семантична роль якого зводиться до тенденції зміщення колірної якості у бік іншої колірної якості у межах тієї самої ознаки, пор.: *сині від холоду руки > руки, 'які кольором наближаються ('набувають ознаки близької') до синього'*. Наближення актуальної якості кольору до внутрішньої межі осмислюється у цьому випадку як зміщення фокусу уваги на суміжний компонент цієї якості: актуальна колірна ознака → (наближається до) прототипової колірної ознаки (так звана *внутрішня метонімія*, див. [5: 56]); (2) З о в н і ш н і й А п р о к с и м а т и в – компонент, семантична роль якого зводиться до тенденції зміщення колірної якості у напрямку якості суміжної ознаки, пор.: *фіолетовий – "синій із червонуватим відтінком"* [9: 600]; *blue-gray eyes = 'blue eyes, tending toward gray'* [11]. Тенденція актуальної якості кольору осмислюється через зміщення фокусу уваги на якість суміжної колірної ознаки: актуальна колірна ознака → (наближається до) суміжної колірної ознаки (так звана *зовнішня метонімія* див. [5: 427]).

Е) предикація *симілятивності* (компонент, який вказує на подібність до того, що репрезентує колірна ознака). Симілятив, як учасник ситуації «подібність за колірною ознакою», зорієнтований на семантичну роль 'порівняння'. Тому основним учасником Симілятива можна вважати К о м п а р а т и в – компонент, який репрезентує тип порівняння, яке Спостерігач / Експерієнцер фіксує в осмисленні ситуації «подібність за колірною ознакою». Ситуацію «подібність» визначають два типи учасників: (1) К в а н т и т а т и в н и й К о м п а р а т и в – компонент, який репрезентує кількісний (інтенсифікаційний) параметр подібності, пор.: *чорні хмари = хмари, 'темніші порівняно зі звичайним кольором'* (напр., кольором сірих хмар у дощову погоду) та (2) К в а л і т а т и в н и й К о м п а р а т и в – компонент, який вказує на якісну характеристику подібності, пор.: *вишневі уста = уста 'кольору темної стиглої вишні'; orange lipstick = lipstick 'similar to the color of a ripe orange'*.

Є) предикація *трансгресивності* (компонент, який вказує на результат каузації перетворення того, що репрезентує колірна ознака). Трансгресив розглядається на осі *Темпорантив > Диспозитив > Трансгресив* як такий, що імплікує Ф і н а л ь н и й Т е м п о р а т и в – компонент, який репрезентує кінцеву фазу у часовому інтервалі t^3 – завершення зміни колірної ознаки об'єкта у межах суміжної категорії кольору, напр.: РОЖЕВИЙ vs. ЧЕРВОНИЙ, пор.: *червоне (від гніву) обличчя = обличчя 'стало, зробилося темно-рожевим від припливу крові'* – актуалізується проекція 'не було Р – наступило Р' див. [7: 505]. Одночасно, об'єкт спостереження концептуалізується як такий, що 'почав мати ознаку червоного кольору'. У цьому випадку реалізується так звана *статальна* проекція (коли актуалізовано лише 'має місце Р', а 'не було – наступило' йде на задній план) [ibid.]. З цієї перспективи Трансгресив імплікує І н г р е с и в – компонент, який вказує на початок буття (стану) колірною об'єкта у новій колірній ознаці.

Ж) предикація *фоновості* (компонент, який вказує на тло, на якому виділяється те, що репрезентує колірна ознака). Ф о н – це компонент, який репрезентує просторовий континуум, на (у) якому злокалізований деякий колірний об'єкт. Це означає, що учасник Фон концептуалізується не як власне просторовий об'єкт, а як тло колірною об'єкта (див. Перцепт). Таким чином, компонент Фон репрезентує тип тла, який Експерієнцер фіксує щодо компоненту Колір.

Ситуацію «тло» визначають два типи учасників: (1) (П с е в д о) Д и с к р е т н и й Ф о н – компонент, який репрезентує просторовий континуум як роздільне, перервне утворення, пор.: *біле небо = небо, 'на якому багато білих хмар'*. Колірний об'єкт як сукупність окремих елементів (хмари білого кольору) створює візуалізацію роздільності неперервного просторового континууму (неба) та (2) Н е д и с к р е т н и й Ф о н – компонент, який вказує на неперервність просторового континууму, пор.: *зелений сад = сад, 'який заріс зеленню, травою, кущами' ≈ сад, 'у якому є багато зелені, трави, кущів'*. Колірний об'єкт (зелень, трава, кущі) створює візуалізацію нероздільності фону, пор.: *заріс = 'зайняв собою весь простір, все місце', пор.: Зелений килим конюшини простягався за горизонт*.

З) предикація *каузативності* (компонент, який вказує на каузацію того, що репрезентує колірна ознака). Каузатив представляє ситуацію, в якій К а у з а т о р – компонент, який репрезентує діяльність людини або дію природних явищ, діючи у певний С п о с і б – компонент, який фіксує тип впливу на Об'єкт каузації (П а ц і є н с), дає новий Р е з у л ь т а т – компонент, який фіксує тип зміни, якої зазнав Пацієнс. Каузатив репрезентує тип каузативних відношень Спостерігача / Експерієнцера з

компонентом Колір. Ситуацію «каузація» визначають чотири типи учасників: два учасники репрезентують фізичний (пов'язаний з енергетичним впливом див. [5: 43]) аспект каузації: (1) *Кауза тив Зовнішньої Дії* – компонент, який вказує на каузацію зміни стану колірного об'єкта певним Способом впливу на його поверхню, пор.: *білити стіну* = 'каузувати зміну стану поверхні, покриваючи (накладаючи шар на поверхню) розчином крейди, вапна і т.д.'; *червонити степ* = 'каузувати зміну стану поверхні, кидаючи червоний відсвіт на щось', пор.: *Сонечко стоїть низько на заході й червонить своїм світлом гарячим спечений степ* [6: 758]; (2) *Кауза тив Внутрішньої Дії* – компонент, який вказує на каузацію зміни стану колірного об'єкта певним Способом впливу на його структуру, пор.: *синити тканину* = 'каузувати зміну стану структури, фарбуючи (просочуючи її фарбою) в синій колір'; один учасник демонструє експерієнціальний (пов'язаний із «зворотнім» впливом світу на людину див. [5: 44]) аспект каузації: (3) *Кауза тив Експерієнціальної Дії* – компонент, який вказує на каузацію виникнення псевдоперцептивного колірного об'єкта, пор.: *жовтіти в очах* = 'каузувати появу псевдоперцептивного кольору' (каузатор – пропріоцептивна реакція організму); ще один учасник вказує на оціночний аспект каузації: (4) *Кауза тив Оцінної Дії* – компонент, який вказує на каузацію оцінювання колірного об'єкта, пор.: *to blacken one's reputation* і *чорнити репутацію* = 'каузувати, щоб Р [репутація була поганою]'.

И) предикація *починальності* (компонент, який вказує на починальність/становлення (компонент Інцептив) того, що репрезентує колірна ознака). Інцептив репрезентує «становлення» нової колірної ознаки. Така ознака є фазовою у тому сенсі, що фіксує початок нової якості кольору. Ситуація «починальності» у цьому випадку зорієнтована на ступінь порівняння тих прикметників, які формують фокус значення колороназви. Якщо фокус значення колоратива формують прикметники звичайного ступеня порівняння, пор.: *білити* = '[ставати] білим, світлим, ясным' та *whiten* = '[become] white', то ситуація «починальності» реалізується через *Модифікаційний Інцептив* – компонент, який вказує на початок видозміни (появи нової) якості кольору, пор.: *волосся біліє* = *волосся стає білим* = [пресупозиція 'волосся було темним'] \supset *волосся починає мати ознаку білого кольору*'. Іншим учасником ситуації є *Інтенсифікаційний Інцептив* – компонент тих колоративів, починальне значення яких репрезентує початок підсилення якості кольору, напр.: *обличчя білішає* = *обличчя стає, робиться білішим*'. Семантика починальності, яка характерна для дієслів такого типу, зорієнтована на параметр «підсилення» якості кольору та експлікує смисл 'починати бути більш інтенсивним за колірною ознакою'.

І) предикація *перцептивності* (компонент, який вказує на сприйняття того, що репрезентує колірна ознака). Перцептив є основним компонентом стативних дієслів-колоративів, семантика яких відображає стан колірного об'єкта, сприйняття якого реалізується через Експерієнцера (див. поняття «вродженого» Спостерігача [7: 213], пор. також [2: 644]).

Ситуацію «перцептивність» визначають два типи учасників, які реєструють тип сприйняття Кольору Експерієнцером: (1) *Рецептив* – компонент, який характеризує відчуття Експерієнцера як реакції на вплив колірного стимулу. Тому безпосереднім учасником Рецептива можна вважати *Стимул* – компонент, який репрезентує подразник, що викликає колірну реакцію Експерієнцера, пор.: *білють хати* = 'видно білі хати' (А біліє = 'видно білий А'), див. [1: 99] та (2) *Перцепт* – компонент, що характеризує візуальну виділеність, вирізнення колірного об'єкта на тлі просторового континууму (компонент Фон), пор.: *на високих гривах гір кругом зеленіє старий ліс* = *старий ліс вирізняється <виділяється> зеленим кольором на високих гривах гір* (А зеленіє = 'зелений А є помітніший, ніж В (фон гір)').

ВИСНОВОК: Топікальна складова імплікує учасників, семантичні ролі яких відображають концептуалізацію ситуації «колір» на основі уявлення, осмислення, сприйняття, оцінки тощо суб'єкта спостереження / суб'єкта чуттєвого сприйняття. Лінгвістичний сценарій концептуалізації реалізують компоненти складової у вигляді конфігурації, структурованої відповідно до системи предикацій, кожна з яких фіксує конкретний спосіб оцінки об'єкта ситуації «колір». При загальному ізоморфізмі системи предикацій, семантика колоративів англійської та української мов фіксує відмінності на рівні специфікацій цих систем (експерієнціального компонента топікальної складової семантики колороназв).

1. БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды: В 2 т. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995 а. – Т.1: Лексическая семантика. – 472 с.
2. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная картина мира // Избранные труды: В 2 т. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995 б. – Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография. – С. 629–650.
3. Апресян Ю.Д. Основания системной лексикографии // Языковая картина мира и системная лексикография. – М.: Языки славянских культур, 2006. – С. 31–160.
4. Деменчук О.В. Метамова семантичного опису колороназв // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – К.: КНЛУ. – 2007. – Т. 10. – № 1. – С. 90–101.
5. Кустова Г.И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.

6. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / За ред. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – К.: Аконіт, 2004. – Т. 1–3.
7. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
8. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1988. – 624 с.
9. Словник української мови: В 11 т. / За ред. Г.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. X.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
11. Merriam-Webster Online Dictionary < <http://www.m-w.com>>
12. The New Lexicon Webster's Encyclopedic Dictionary of the English Language. – N.-Y.: Lexicon Publications, Inc., 1988. – 1149 p.
13. The Penguin English Dictionary. – L.: Penguin Books, 2002. – 1045 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Деменчук – доцент кафедри теорії та практики перекладу романо-германських мов Рівненського інституту слов'язнавства Київського славістичного університету.

Наукові інтереси: лінгвістична семантика, когнітивна лінгвістика, функціональний синтаксис.

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ СЕМАНТИКИ КОЛОРИСТИЧНИХ ПРИКМЕТНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ

Лариса ДРОБАХА (Вінниця, Україна)

У статті розглядаються питання, пов'язані з відображенням національного світосприйняття у різних мовах. Виконане дослідження підтвердило факт існування мовних картин світу. Виявлено певні особливості вживання колористичних прикметників в українській, російській, німецькій, англійській, французькій мовах.

The article deals with the questions of the national mentality reflection in different languages. The conducted research proved the existence of world's language pictures. There have been found some peculiarities of usage of adjectives with colours' meaning in Ukrainian, Russian, German, English, French.

Стаття присвячена проблемі аналізу семантики колористичних прикметників у контрастивних дослідженнях. Останнім часом у лінгвістиці звертається увага на існування мовних картин світу.

Більшість праць останніх років відображає поглиблений інтерес дослідників до вивчення семантики кольору, наприклад, у царині психології [2], літературознавства [5], у мовознавчих розвідках з російської [3], німецької [3], англійської мов [1]. При цьому бракує робіт з цієї проблематики саме у зіставному аспекті. Зіставне вивчення мовних культур бере свій початок ще у творах Вільгельма фон Гумбольдта, який вбачав у мові втілення самотності цілого народу.

Зупинимося на деяких основних кольорах і проаналізуємо спільні та розбіжні особливості їхньої семантики в українській, російській, німецькій, англійській та французькій мовах. Психосемантика кольору є наукою, що вивчає значення окремих відтінків кольору і кольору взагалі. Незаперечним є той факт, що асоціації, які пов'язані з тим або іншим кольором, мають свою оцінну природу позитивного чи негативного характеру. Розглянемо спочатку випадки, що виявляють спільні риси у вживанні колористичних прикметників зіставлюваних мов.

Основним значенням прикметника **“чорний”** є “темний” у протиставленні білому, що зустрічаємо в наступних прикладах: **рос.** *‘черным по-белому* (написано, сказано і т.п.) ясно і чітко’ [9: 720] – **нім.** *‘da steht es schwarz auf weiß* (це тут надруковано, написано чорним по білому)’ [7 (2: 330)] – **фр.** *‘noir sur blanc* [10]; **укр.** *‘чорний’ //темний від загару, засмаглий на сонці; //темношкірий (як ознака раси)’* [8: 1381] – **рос.** *‘черный – англ. black; нім. ins Schwarze treffen – фр. ‘mettre dans le noir – попасти в центр мішені, в саму суть справи’* [10]. Поняття нелегального ринку також розкривається у семах “темний, прихований”: **укр.** *‘чорний ринок – рос. черный рынок – нім. der schwarze Markt – англ. black market – фр. marché noir.*

Переносні значення прикметника “чорний” з негативним відтінком пов'язані з тими асоціаціями, які найчастіше викликає цей колір (сум, темрява, похмурість і т.п.). Наприклад: **укр.** *‘чорний перен. властивий злісній, низькій, підступній людині’* [8: 1381] – **рос.** *‘черная неблагодарность – фр. noire ingratitude; укр. чорний’* нахмурений, занепокоєний, сумний’ [8: 1381] – **рос.** *‘Черные мысли. В черных красках изобразить что-либо. Видеть все в черном свете’* [9: 720] – **нім.** *‘schwarze Gedanken; ein schwarzer Tag* (роковий день)’ [7 (2: 330)] – **англ.** *‘things look black – становище виглядає безнадійним’* [6: 77] – **фр.** *‘faire un tableau noir de... – уявляти щось в похмурому світлі’* [10]. З “похмурим” гумором пов'язані вирази: **укр.** *‘чорний гумор, рос. черный юмор, фр. humour noir.*

Вирази **укр.** *‘чорна пляма – те, що ганьбить, плямує чию-небудь репутацію’* [8: 1381] та **нім.** *‘sich schwarz machen – перен. заплямувати себе’* [7 (2: 330)] перегукуються з **рос.** *‘Черные списки – в капіталістичних країнах: списки осіб, яких за політичними міркуваннями не приймають на роботу, звільняють в першу чергу’* [9: 720] – **нім.** *‘j-n auf die schwarze Liste setzen* (занести к-н до чорного списку)’ [7 (2: 330)]. При негативній оцінці злочинних чи “темних” справ, вживаються такі вирази як: **рос.** *‘Черное дело сделал кто-либо’* [9: 720] – **нім.** *‘eine schwarze Tat – темна справа, злочин’* [7 (2: 330)]; **укр.** *‘чорна магія – рос. черная магия – нім. die schwarze Kunst.*

Вживання у зіставлюваних мовах прикметника “червоний” співпадає як в основному значенні, так і переважно в переносних. Виявляємо, наприклад: **укр.** ‘червоне вино – вино, виготовлене з певних сортів винограду темного кольору’ [8: 1374] – **рос.** красное вино – **нім.** Rotwein – **англ.** red wine – **фр.** ‘rouge’, ‘gros rouge – дешеве червоне вино’ [10]; **укр.** червоний ‘з рожевими щоками’ [8: 1374] – **нім.** rote Backen – **англ.** red cheeks; **укр.** червоний ‘перен. політ. іст. який стосується революційної діяльності; червоні – захисники радянського соціалістичного ладу; воїни радянських революційних військ’ [8: 1374] – **рос.** ‘Красные войска. Красные вступили в село’ [9: 245] – **нім.** ‘die Rote Armee (червона армія); Rot Front! іст. Рот фронт! (вітання німецьких комуністів)’ [7 (2: 269)] – **англ.** ‘the Reds “червоні” – прихильники революційних ідей; комуністи’ [6: 585] – **фр.** ‘rouge – червоний, революційний’ [10]; **нім.** ‘rot sehen – втратити голову від гніву’ [7 (2: 269)] – **англ.** to see red – **фр.** voir rouge.

Прикметник “білий” співпадає в прямому значенні **укр.** ‘біле вино – натуральне виноградне вино’ [8: 51] – **рос.** белое вино – **нім.** Weißwein – **англ.** white wine – **фр.** blanc та в наступних переносних значеннях: **укр.** ‘білий вірш – вірш без рим’ [8: 51] – **рос.** белый стих – **фр.** vers blanc; **укр.** ‘біла пляма а) необжитий, невивчений район; б) недосліджене питання’ [8: 51] – **рос.** белое пятно – **нім.** ‘ein weißer Fleck auf der Landkarte – біла пляма на (географічній) карті; ein weißes Blatt sein – бути недослідженим’ [7 (2: 583)]; **укр.** біла ворона перен. про людину, що виділяється чимось незвичайним – **рос.** белая ворона – **нім.** ein weißer Rabe – **англ.** white crow.

Цікавим є словосполучення “білий” + “ніч”. У множині цей вираз позначає **укр.** ‘білі ночі – літні ночі на півночі, коли вечірній присмерк зливається зі світанком’ [8: 51] – **рос.** белые ночи – **фр.** les nuits blanches, а в однині, зокрема, в англійській та французькій мовах реалізується як **англ.** white night – ніч без сну [6: 797] – **фр.** nuit blanche [10].

Однією із сем семи “зелений” є “недозрілий”, що відображає як пряме так і переносне значення цього прикметника. Наприклад, **рос.** зелен виноград – вислів з байки Езопа про те, коли виправдовують свою бездіяльність, шукаючи будь-які причини – **укр.** виноград ще зелений – **фр.** les raising trop verts [10]; **укр.** зелений ‘перен., розм. який не мав життєвого досвіду; недосвідчений’ [8: 363] – **рос.** ‘розм. Зеленая молодежь. Молодо-зелено (про незрілу молодь)’ [9: 187] – **нім.** ‘ein grüner Junge (Dachs) – розм. молокосос’ [7 (1: 576)] – **англ.** ‘green hand – новенька, недосвідчена людина’ [6: 315] – **фр.** ‘verte jeunesse – бурхлива молодість, toujours vert – завжди молодий’ [10]. Зелений колір доларів зумовив і їх назву: **фр.** ‘billet vert – долар’ [10] – **англ.** ‘greenback – амер. розм. паперові гроші’ [6: 315] – **укр.** зелені – **рос.** зеленые.

Переносні значення прикметника “сірий” відображають основні характеристики цього кольору. Порівняймо: **укр.** ‘сірий – перен. нічим не примітний, невиразний’ – **рос.** ‘серое существование’ – **фр.** ‘gris – нецікавий’; **укр.** ‘сірий – неосвічений, малокультурний’ – **рос.** серый человек – **фр.** l’homme gris; **укр.** ‘сірий – бідний за змістом’ [8: 1130] – **рос.** ‘Серая повесть – про художній твір, лекцію і т.п.’ [9: 582]; **укр.** ‘сірий – хмарний, похмурий (про погоду, ранок, день)’ [8: 1130] – **рос.** серая погода – **нім.** graues Wetter.

Заслужують на увагу також цікаві переносні значення колористичних прикметників “жовтий”, “голубий/синій”, “рожевий”. Наприклад: **рос.** ‘желтая пресса (також про бульварно-сенсаційну буржуазну пресу)’ [9: 156] – **укр.** жовта преса – **нім.** gelbe Presse – **англ.** the yellow press;

укр. ‘голуба кров – ірон. про дворянське, аристократичне походження когось-небудь’ [8: 190] – **рос.** голубая кровь – **нім.** blaues Blut – **англ.** blue blood – **фр.** sang bleue;

укр. ‘синя панчоха – зневажл. суха, черства жінка, що втратила чарівність, цілком віддалася науковим інтересам, книгам і т.п.’ [8: 1123] – **рос.** синий чулок – **англ.** bluestocking;

укр. ‘рожевий – перен. нічим не затьмарений; радісний, світлий; //з радісними сподіваннями (про мрії, надії, плани). Дивитися крізь рожеві окуляри’ [8: 1038] – **рос.** ‘Розовые мечты. Сквозь розовые очки смотреть (уявляти все в приємному вигляді). Видеть что-нибудь в розовом свете’ [9: 557] – **нім.** ‘alles rosa (durch die rosa Brille) sehen’ [7 (2: 268)] – **фр.** voir tout en rose [10].

На фоні спільних рис виявляємо також випадки неспівпадання семантики колористичних прикметників зіставлюваних мов. Якщо в українській та російській мовах маємо спільне значення: **укр.** чорний ‘непрофесійний, підсобний, важкий фізично, часто пов’язаний з виробничим брудом, пилом тощо (про роботу, працю)’ [8: 1381], **рос.** черная работа, то в німецькій та французькій виявляємо: **нім.** ‘Schwarzarbeit – протизаконне заняття будь-якою діяльністю, розм.. “ліва” робота’ [7 (2: 330)], **фр.** ‘travail noir – робота “наліво”’ [10]; **фр.** un blanc – ‘центр мішені’ [10] (білий), а в українській та російській мовах біла площина навколо мішені, де немає очок, називається “молоком”, оскільки є білою. При називанні важких хвороб **укр.** чорна хвороба позначає ‘падуча хвороба; епілесія’ [8: 1381], а **нім.** der schwarze Tod ‘чума’ [7 (2: 330)].

В наведених прикладах вжито один і той самий колір, але вирази відрізняються семантично. Цікавими є приклади, коли вирази позначають одне і те саме явище, але при цьому у зіставлюваних мовах вживаються різні колористичні прикметники. Наприклад: **нім.** der gelbe Neid [7 (1: 532)] (жовта заздрість) – **укр.** чорна заздрість, **рос.** черная зависть; **фр.** être vert de froid (бути зеленим від холоду) –

укр. *посиніти від холоду*, рос. *посинеть от холода*; фр. *noir, être gris* [10] (чорний, сірий) – бути напідпитку – нім. *blau* (синій).

Заслугують на особливу увагу приклади, що відображають національно-культурну специфіку семантики колористичних прикметників у зіставлених мовах. Так, наприклад, виявляємо в українській мові: *'чорна – в'язниця'*; *'чорна рада* – загальна козацька рада, скликана в 1663 р. поблизу Ніжина для обрання гетьмана Лівобережної України, в якій взяли участь селянство і міська біднота';

'зелена неділя – церковний день, яким починаються зелені свята'; *'зелений театр* – літній театр серед зелені';

'сірий список – список шкідливих речовин, які можуть бути скинені в морські та океанські води за міжнародною угодою';

'біла книга – збірник документів із метою інформування про діяльність уряду в тій або іншій галузі (дипломатичній, військовій і т.п.)' [8: 1381, 363, 1130, 51].

У російській мові: *'В черном теле держать кого-либо* – погано поводитися з кимось'; *'черный ворон* – заст. закритий автомобіль для перевезення арештованих';

красный 'вживається в народному мовленні і поезії для позначення чого-небудь гарного, яскравого, світлого і т.п.; *Красный денек. Красная девица. Долг платежом красен.*'; *'Красная строка* – 1) перший рядок абзацу з відступом; 2) рядок-заголовок'; *'Красная цена* – розм. найвища, яку можна дати за щонебудь'; *'Красное слово* – розм. дотепне зауваження'; *'Красной нитью проходит'* – чітко підкреслюватися, виділятися (про яку-небудь ідею)';

желтый 'перен. погджувальний, що зраджує інтереси робочого класу. *Жовті профспілки*';

'До зеленого змия – розм. напитися до галюцинацій, до білої лихоманки'; *'зеленая тоска* – розм. велика нудьга';

'перен. іділійний. *Голубая мечта*'; *'Голубая роль* – малопомітна роль позитивного героя';

'Белая горячка – тяжка психічна хвороба на ґрунті алкоголізму'; *'Белая кость* – ірон. про дворян';

'Белый билет – свідоцтво про звільнення від військової служби' [9: 720, 245, 156, 187, 112, 38].

У німецькій мові: *'der gelbe Paß* – жовтий білет (повії)';

'der grüne Markt – овочевий ринок'; *'über die grüne Grenze gehen* – перейти кордон';

'die blaue Blume – синя квітка (символ ідеалу мрії у німецьких романтиків)'; *'der blaue Brief* – розм. 1) повідомлення про звільнення (з роботи тощо), 2) лист вчителя батькам невстигаючого учня' [7 (1: 532, 576, 269)];

'schwarze Diamanten– чорні алмази (про кам'яне вугілля)'; *'schwarz* розм. католицький, *schwarz sein* – бути набожним'; *'ein schwarzes Herz* – зле серце';

'der rote Meister – заст. евф. кат';

'Der weiße Sport – 1) зимовий спорт; 2) теніс'; *'eine weiße Hemdbrust, eine weiße Weste* – незаплямована репутація'; *'weißes Gold* – біле золото (про бавовну, цукор, порцеляну і т.д.)' [7 (2: 330, 268, 583)].

В англійській мові: *yellow* 'розм. боягузливий, *he has a yellow streak in him* – він-боягуз'; 'заст. заздрісний, ревнивий, підозрілий (про погляд і т.п.)'; *'yellow flag* – карантинний прапор';

'green winter – м'яка зима без снігу';

'blue sky law – амер. закон, що регулює випуск і продаж акцій та цінних паперів'; *'blue study* – похмурі роздуми';

'grey mare – жінка, яка тримає свого чоловіка під наглядом';

'white man – порядна людина'; *'white slave* – "біла рабіня", повія [6: 810, 315, 316, 797].

У французькій мові: *'cabinet noir* – секретний відділ поліції'; *'point noir* – складність, небезпека, складна ділянка'; *'roman noir, film noir* – детективи';

'colère jaune – сильний гнів'; *'un jaune* – штрейкбрехер – людина, яка йде на роботу, коли інші страйкують';

'numéro vert – телефонний номер безкоштовного виклику служби'; *'verte semonce* – сувора догана'; *'langue verte* – блатна мова';

'bleu – початківець', *'gros bleu* – погане червоне вино';

'blanc – той, хто не був засуджений'; *'mariage blanc* – фіктивне одруження'; *'examen blanc* – попередній екзамен';

'c'est ne pas rose – це неприємно'; *'tout n'est pas rose pour lui* – йому несолодко' [10].

Про тісний взаємозв'язок між українським та російським народами свідчить той факт, що вони мають схожі риси в менталітеті, культурі та історії. Виявляємо, наприклад, вирази, які є звичними як для українців так і для росіян: **укр.** *Відкласти гроші на чорний день* – **рос.** *Отложить деньги на черный день*; **укр.** *'чорна кістка* – заст. люди недворянського походження' – **рос.** *черная кость*; **укр.** *'чорні люди* – російські селяни в XV-XVII ст., які жили на чорних, тобто державних, землях' – **рос.** *черные люди*; **укр.** *'чорний хід* – прохід у будівлі, призначений переважно для господарських потреб' – **рос.** *черный ход в доме*; **укр.** 'заст. за упередженими уявленнями – чарівницький, чаклунський, пов'язаний з нечистою

силою, //чорне слово – лайка зі згадуванням чорта' [8: 1381] – **рос.** 'заст. черным словом (лаяти і т.п.)' [9: 720];

укр. 'червона книга – багатотомне видання, яке здійснюється Міжнародною спілкою охорони природи і містить відомості про види тварин і рослин, які зникають і потребують охорони' [8: 1374] – **рос.** красная книга;

укр. 'білий – перен. іст. ворожий радянській владі; контрреволюційний' [8: 51] – **рос.** белые;

укр. 'зелена вулиця – про відсутність перешкод, затримок у здійсненні чого-небудь' – **рос.** 'зеленая улица; Новому – зеленую улицу' [9: 187]; **укр.** 'зелений патруль – громадська група, що здійснює нагляд за рослинністю, охорону її' – **рос.** зеленый патруль; 'зелена аптека – про дикорослі лікарські рослини' [8: 363] – **рос.** зеленая аптека.

Отже, проведений аналіз семантики колористичних прикметників переконливо свідчить про існування мовних картин світу. Для будь-якого зіставного дослідження вагомим є виявлення розбіжностей у світосприйнятті різних народів. Семантика прикметників на позначення кольору є різнобарвною, оскільки співпадаючи за основним значенням, колористичні прикметники можуть, виходячи з прикладів, специфічно вживатися у переносних. Звичайно, мови не існують відокремлено одна від одної, оскільки в процесі ознайомлення з культурою, творами літератури і мистецтва народи контактують і часто запозичують певні слова або вирази. Але разом з тим кожна нація зберігає свою культуру і традиції, що яскраво відображаються у мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Венкель Т.В. Синтагматичні, парадигматичні та епідигматичні характеристики прикметників на позначення кольору в англійській мові: автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Львів, 2004. – 20 с.
2. Вовнянко Т.А. Суб'єктивна семантика колористичної стратегії в образотворчій діяльності: автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Одеса, 2003. – 20 с.
3. Іваненко С.В. Одиничне та особливе в лексико-семантичних групах на позначення кольору в сучасній російській мові: автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2001.–20 с.
4. Кантемір С.О. Синтагматичні та парадигматичні властивості прикметників кольору в німецькій мові: автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Одеса, 2003. – 20 с.
5. Ковальська І.В. Колористика як перекладознавча проблема (на матеріалі українських і англійських художніх текстів): автореф. дис. ...канд. філол. наук. – К., 2001. – 20 с.
6. Англо-русский словарь. – М.: Русский язык, 1990. – 842 с.
7. Большой немецко-русский словарь в 2-х т.т. – М.: Русский язык, 1980.–1516 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ-Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1988. – 749 с.
10. Linguo 10

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Дробаха – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зіставного мовознавства Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.

Наукові інтереси: проблеми порівняльно-історичного та типологічного мовознавства.

МІФОЛОГІЧНІ СИСТЕМИ У МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ АНГЛІЙЦІВ І УКРАЇНЦІВ

Олександр КОЛЕСНИК (Чернігів, Україна)

Стаття окреслює засади зіставного вивчення засобів номінації концептів-міфологем у мовних картинах британців і українців. Особливу увагу приділено проблемі поступу міфологічної картини світу, розгляду системних взаємодій міфу, культури і мови. Аналізуються семантичні та лінгвокогнітивні особливості одиниці на позначення ізоморфних та аломорфних міфологем.

The article outlines the principles of comparing designation units verbalizing mythic concepts in Ukrainian and British language pictures of the world. Special attention is paid to the issue of the mythic picture of the world's dynamics as well as systemic correlations of myth, culture and language. Semantic and linguo-cognitive features of designation units denoting isomorphic and allomorphic mythic concepts are analyzed.

Одним з пріоритетних напрямків сучасного мовознавства, орієнтованого на виявлення інформаційних структур, що вмотивовують творення й функціонування одиниць мови та мовлення, є дослідження змісту й обсягу концептів, вербалізованих засобами національних мов, реконструкція окремих сегментів національних концептуальних картин світу (ККС) [3; 8; 9; 13]. Оскільки характер ККС залежить від типу світогляду мовних особистостей, що її породжують, досліджуються наївна (побутова), наукова, релігійна, філософська та інші типи ККС. Зокрема, міфологічна ККС досліджується з позицій когнітивної лінгвістики [6; 10], лінгвокультурології [2], літературознавства [14], філософії [1; 7]. Актуальним виявляється зіставне вивчення номінацій концептів-міфологем в англійській і українській мовах та виявлення особливостей конфігурації міфологічного компоненту обох національних ККС. На особливу увагу заслуговує розгляд зазначених мовних засобів у діячості, оскільки міфологічна ККС або

її компонент – як мотивуючий чинник їх виникнення – присутній в усіх історичних епохах, тобто, в усіх історичних варіантах національної ККС.

У працях останніх років визнано явище реміфологізації [16], що стимулює породження текстів на основі національних міфологічних традицій, піддається аналізу й інтерпретації. Зокрема, висловлюється думка, що неоміфологізм є ідеологічною ознакою постмодерністського світосприйняття й „виникає там, де є ентропія, віра, але відсутня можливість причинно-наслідкового пояснення явищ” [15: 83]. Дане твердження заслуговує на коментар. По-перше, видається сумнівним, що неоміфологізм як парадигма саме *змінює* мислення на раціоналістично-логічній основі – скоріше, йдеться про зміну акцентів, усвідомлений вибір базових положень й інструментарію категоризації світу, оскільки обидва компоненти (раціональний та ірраціональний) притаманні мисленню людини в усі історичні часи. По-друге, погоджуючись із твердженням про зв'язок ентропії та міфопоетичного типу світогляду, тим не менше вважаємо за доцільне зауважити, що ентропія як така є мірою збалансованості системи (а не показником віри). Ентропія наявна у будь-якій системі, навіть максимально раціоналізований, а її рівень вказує на баланс між компонентами системи. Прагнення будь-якої системи до збалансованості (зменшення рівня власної ентропії) призводить до її входження до певної більш стабільної над-системи та, відповідно, збільшує рівень ентропії над-системи. Досягнення абсолютного балансу між усіма компонентами ($F = -F$) означає припинення руху системи, її поступу, перетворення з відкритої (якою, зокрема, є мова) на своєрідний егрегор з обмеженою функціональністю (у випадку мови – призводить до її вимирання). Таким чином, досягнення критичного рівня ентропії призводить до зламу системи, але, з іншого боку, наявність ентропії забезпечує її поступ, функціонування, за великим рахунком – життєздатність.

Асоціювання міфу та ірраціонального начала людської свідомості, в окремих випадках – їх ототожнення, традиційно активують опозиції „реальний” :: „фантастичний”, „науковий” :: „ненауковий” і стимулюють намагання віднайти приховану символічну інформацію у міфах шляхом їх інтерпретації. Навіть у контексті сучасної концептології при дослідженні концептів на зразок СМЕРТЬ, ДОЛЯ, ВІЧНІСТЬ, ВОДА, ГРІМ зазначається, що їх „теософське тлумачення ... припустиме, вірогідно, лише в рамках певних міфологічних або езотеричних віровчень” [12: 277]. Такі спроби, що відображають традиційні для людства намагання раціоналізації ірраціонального, впорядкування хаосу виявляються непродуктивними, а їх наслідки – не менш казковими, ніж міфи у їх стереотипному розумінні, оскільки гносеологічний інструментарій інтерпретування виявляється неадекватним плану змісту міфологічних текстів. Більш за те, зважаючи на той факт, що мета (у широкому сенсі – „раціоналізація” дійсності, модифікація конфігурації світу й його картини) як породження ще непізної надсистеми, котра, у свою чергу, опозитарно віддзеркалює конфігурацію підсистеми (за великим рахунком – непізної в плані розуміння походження, природи й сенсу буття і смерті), доводиться визнати, що прогнозований досвід стосовно раціоналізованого образу світу виявляється ірраціональним. Подібне прогнозування відбувається з опорою на глибинні архетипи, міфологеми й міфологічні сценарії, що в останні роки набуло форми реміфологізації культури.

У попередніх дослідженнях було доведено, що специфіка міфопоетичної образності дозволяє кодувати згорнуті національно-культурні тексти, які відображають вірогідні варіанти розгортання стереотипних сценаріїв, у внутрішній формі доволі компактних одиниць вторинної номінації, зміст яких осягається мовною особистістю з міфологічним типом мислення [6: 49-55], що перетворює власне міф на своєрідну базу даних, „відкритий код”, який сам по собі не потребує інтерпретації. Так, свого часу О. Ф. Лосев зазначав, що середовище існування людини є світом міфічним, а міф є найголовнішою категорією буття та мислення, оскільки “в світі немає нічого випадкового, непотрібного, довільного, вигаданого або фантастичного” [7: 440]. Дана точка зору суголосна думці про те, що намагання надати світу впорядкованого раціонального характеру, в принципі, ґрунтуються на певному (національно-культурному) міфі, що є базовою аксіомою для розбудови подальших, в тому числі й наукових, концепцій. На користь такого підходу свідчить теорема К. Геделя про неповноту, згідно якої в ході поступу системи для забезпечення її подальшого руху (або ж проникнення на більш глибинний рівень в ході пізнання) доводиться приймати недетерміноване аксіоматичне твердження як точку опори / відліку [11: 50]. Іншими словами, впорядкування „постіндустріального” світу (внесення змін до структури системи з метою створення комфортних умов існування для упорядника – людини) при швидкому накопиченні інформації, окремі сегменти якої протирічать попередньому досвіду, а також при випередженні морально-етичного поступу людства техногенним компонентом цивілізації, що разом лише збільшує рівень ентропії сучасної цивілізації, змушує визнати певні емпірично бездоказові положення в якості нових аксіом категоризації світу.

З огляду на циклічний (циклічно-вихровий) характер поступу систем, пошук нових базових аксіом призводить до звернення до міфологічного компоненту національної картини світу, активації міфоконцептів і міфологічних сценаріїв, тобто, до явища реміфологізації культури та свідомості.

Подібний поступ систем (з урахуванням циклічності міфологічного часу і замкненості простору

окремих світів, що складають констеляцію міфологічно орієнтованого „поліверсуму”) розуміється нами у широкому сенсі як циклічно-вихровий рух універсуму, сутністю якого є повернення - „оновлення-через-смерть” [5: 17]. Навмисна акцентуація ірраціонального начала є спробою коректного „використання програми”, закладеної у міфі, а моделювання альтернативного світу на основі неінтерпретованої міфологічної матриці – спробою зазирнути на „недосяжний рівень” буття.

Універсальним виявляється характер навігації в міфологічній картині світу. У контексті міфологічної (міфологічно орієнтованої) ККС будь-яка взаємодія людини зі світом, що має значимий характер і спрямована на часткову (повну / суттєву) зміну конфігурації світу, традиційно відбувається у доволі стандартизованій формі – у вигляді квесту. Таке перетворення є наслідком наближення і взаємодії під-світів (складових надсистеми-констеляції), що включають просторові, якісні й кількісні трансформації. Сукупність сценаріїв, які становлять квест, що передбачає здійснення "пошуку, подорожі та подвигу, /.../ в процесі розв'язання суб'єктно-об'єктних відносин якої відбувається актуалізація хронотопу міфологічного світу " [14: 17] є універсальним способом сценарієм здобуття бажаних для індивіда результатів, що водночас передбачає зміну конфігурації фрагменту світу. Переміщення в ієрархії концептуальних площин – успішний квест – зрештою, призводить до повернення на „базовий рівень” реальності, при чому і світ, і особистість зазнають суттєвих змін. Отже, реалізація міфологічного квесту (успішне проходження міфологічних сценаріїв – вербалізованої програми втілення Абсолюту в даній відомій нам реальності) дозволяє особистості повернутись у „нульовий вимір”, тобто, осягнути Універсум у собі і повернутись до ноуменальної сфери, світ проявлений. Так, наприклад, особистість-фігурант квесту (персонаж твору, агенс/пацієнс відповідних фреймових ситуацій) здобуває досвід, оволодіває артефактами, змінює власний суспільний статус, впливає на окремих індивідів або суспільні групи - знаходить відповіді на суттєві для існування створеного у тексті світу, що призводить до змін у його конфігурації. У свою чергу, адресат тексту, що „споглядає” альтернативний відносно реальний світ і його трансформації, вдається до прогностичної діяльності, емпатії, зіставлення фрагментів власного досвіду й інформації з тексту, унаслідок чого мовна особистість отримує новий досвід, зміцнює / змінює набір ціннісних орієнтирів, врешті-решт – вдається до певних життєвих стратегій, формує стиль життя. Тут ми ведемо мову про „вторинну реміфологізацію”, що передбачає вплив міфологічної традиції, використаної та поширеної у певних мистецьких формах, на зразок творів жанру фентезі, які призводять до формування субкультур, специфічного рольового фентезі-дискурсу, використання міфоконцептів у текстах інших жанрів, зокрема, у текстах пісень, текстовому компоненті комп'ютерних фентезі-ігор та ін.

Оскільки міфологічний компонент входить до всіх національних картин світу, а явище реміфологізації поширюється, принаймні, на більшість культур сучасної Європи, маємо змогу припустити, що серед процесів мовного відображення міфологічної моделі світу виокремлюються явища, притаманні більшості ККС, українській і англійській зокрема, ізоморфні унаслідок загальнолюдського характеру або співвідношення з індоєвропейськими реаліями. Натомість, специфічні, аломорфні риси вербалізації міфоконцептів зумовлені дією опозицій германські мови :: слов'янські мови, західно-германські мови :: східнослов'янські мови, англійська :: українська. Так, до універсальних властивостей відображення міфологічного світу мовними засобами є вибудова у текстовому просторі контрарних під-світів (підсистем) і використання номінативних одиниць із подібними оцінними та ін. конотаціями, при чому одиниці на позначення міфологем відзначаються своєрідною („денотативною”) образністю й лінгвокреативністю, зумовленими специфікою міфологічного світобачення й сакральньо-магічним статусом мовного знаку в контексті міфологічної ККС [6: 55-71]. Звернемось до номінацій концептів-міфологем засобами національних мов архаїчного періоду, позначеного тим, що міфологічний компонент картини світу, який вже не займав увесь простір ККС („деміургічний” період), проте був наближений до її ядерної частини й значно впливав на бачення світу й мовне його відображення („ревербераційний” період функціонування мови). Текст джерела [4], створений до-кириличним письмом, наводиться сучасною графікою у морфо-фонемічній інтерпретації перекладача. Серед ізоморфних варто відзначити концепт МІФІЧНА ІСТОТА. Він відображається в епічних творах наступним чином: *Стрэляй, гасподине, Кончака, поганого коцця* [13: 54] – базовими семами в інтенціоналі даної одиниці є „не-мертвий”, „хтонічна істота”, „джерело „зла” - тобто, елемент, що не вписується у систему (*Бъста она сынове влці* [4: 143]), а тому є потенційно небезпечною та асоціюється з ворогом. У давньоанглійських текстах наявні номінації: *grundwyrgerne, merewif mihtig* (wolf-of-the-deep, mere-wife mighty) [17: 1518-1519], *heorowearh hetelic* (war-wolf horrid) [17: 1267], *seo brimwylf* (brin-wolf, wolf-of-the-waves) [17: 1505, 1599], *wulf* [17: 3027], *wraetlicne wyrm* (wondrous worm / dragon) [17:891], *eotena cynnes* (of monsters' / giants' kin) [17: 883], *aglæcwif* (monster-wife) [17: 1259], *gryreligne gist* (grisly guest) [17:1441], *ligdraca* (fiery dragon) [17: 2333], - що відносять не-людські істоти до тваринного світу, інших рас, мешканців стихій, підкреслюють їх надлюдські властивості.

Аломорфним у двох ККС виявляється зміст концепту СКАРБ. Так, в давньоанглійських епічних творах у якості СКАРБУ поставала ЗБРОЯ: *dyre swyrd* (dear-decked sword) [17:3048], *Hrunting ... an*

foran ealdgestreona (Hrunting the ancient treasure) [17:1457-1458]; ПРИКРАСИ / КОШТОВНОСТІ: *glædlicne mappum* (bright treasure) [19: 67], *maðpum byreð* (the jewel) [17:2055]; *beorhtra beaga* (brilliant ring) [19: 75], *wrætlicne wundurmaððum* (wonder-wrought treasure) [17:2173]; ЗОЛОТО *madmas golde gegyrede* (gifts fashioned with gold) [17:1027-1028]. Подібні іпостасі концепту СКАРБ зумовлені традиційними уявленням германців про талан, військову вправність інші якості, котрі індивід отримував з рук володаря через дарунок. Варіант СКАРБУ – ВІЙСЬКОВА ЗДОБИЧ – також співвідноситься з концептами СЛАВА, БИТВА, ЗБРОЯ: *sinc micel maðma mid ði mese monig ödres mid him golde gegirwan* (much costly treasure with that blade and much beside it) [19: 6-8].

У свою чергу, зміст концепту СКАРБ у картині світу давніх східних слов'ян пов'язаний з такими концептами як ЗЕМЛЯ / ТЕРИТОРІЯ: *А ріахом дбра есе і ту одіеліхомь стоупе туіу нао роде* [4: 118], *себь годьштіа земь іе нашіа* [4: 211], *І такожде земе годьстя оста руська а до конце пребоудете* [4: 208], ХУДОБА: *наведне скотіа говада своє і беца* [4: 147], *Тамо бя многа комонева а говіяда трава злачна а вода жіва* [4:31], ГОСПОДАРСЬКІ ВИРОБИ, ЗОЛОТО / КОШТОВНОСТІ, ОДЯГ (корелюють із концептом ВІЙСЬКОВА ЗДОБИЧ): *помчаша красня дэвкы половецкыя, а съ ними злато, и паволокы, и драгыя оксамиты, Орътъмами, и япончицами, и кожухы* [13: 36], *одержеише оце наше множество комоне борзе о дбы многа* [4: 208], *а пенхіяшеті многа злато а богаце жівхоста* [4: 147], подекуди з концептом ЗБРОЯ. На відміну від давньоанглійського епосу, у східнослов'янських текстах акцентуються елементи матеріальної культури і господарчої діяльності. Таке втілення концепту СКАРБ вказує на відносну аморфність просторової конфігурації світу давніх східних слов'ян, землеробсько-тваринницький характер їх цивілізації і традиційно проблематичне розв'язання "земельного питання". Якщо для англосаксів релевантними виявляються співвіднесені з військовою діяльністю та індивідуально орієнтовні ціннісні аспекти здобування й володіння скарбом, для східних слов'ян актуальними виявляються матеріальні цінності, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності і ствердження власної національної / територіальної приналежності (навіть посмертно): *земе нашіа до не абы удрзешете овіе ажьде до смертена часа а Маріу зряте даяшете* [4:190].

Таким чином, спільними для картин світу англійців і давніх східних слов'ян є певний набір концептів-міфологем, що створюють контури відомого світу, їх організація у сукупність сценаріїв квестового характеру, окремі особливості мовного втілення. Натомість, аломорфними виявляються обсяг змісту зазначених концептів, лінгвокогнітивне підґрунтя й структура значення відповідних номінативних одиниць, що позначають їх в українській та англійській мовах. У подальших дослідженнях варто окреслити набір фокусних концептів-міфологем, присутніх в обох ККС і дослідити динаміку зрушень у структурі та значенні одиниць, що їх вербалізують.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Асатиани С.Г. Рекреация мифа как фактор упадка искусства в современной культуре (постановка проблемы) // Вестник Московского университета. – Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2005. - №1. – С.124 – 127.
2. Бойніцький В.В. Створений світ роману Дж. Р. Р. Толкіна „Володар кілець” як ігровий феномен // Вісник КНУ: Іноземна філологія.- Вип. 29. – 2000. – С. 51-53.
3. Болдырев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004.- №1. – С. 18-39.
4. Велесова книга: Легенди. Міти. Думи / Заг. Ред. В. Довгича. – К., 1995. – 316 с.
5. Кісь Р. Коваріації уявлень про смерть як індикатор типу культури (спроба крос-культурно бачення) // Thanatos. Студії з інтегральної культурології. – Вип. 1. – Львів. – 1996. – С. 9-20.
6. Колесник О.С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгво-когнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі): Дис...канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2003. – 300 с.
7. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф: Труды по языкознанию. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 479 с.
8. Межжеріна Г.В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі. – К, 2006.
9. Никитин М.В. Развернутые тезисы о концептах // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – №1. – С. 53-64.
10. Павкін Д.М. Образ чарівної країни в романах Дж.Р.Р.Толкіна: лінгво-когнітивний аналіз: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – Черкаси, 2002. – 16 с.
11. Поляков В.А. Универсология. – М.: Амрита-Русь, 2004. – 320 с.
12. Приходько А.Н. Лингвокогнитивная таксономия концептов: типы и классы // Одніці та категорії сучасної лінгвістики. 36. статей, присвячених ювілею В.Д. Каліушенка. - Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2007. – С. 270-283.
13. Слово о плъку игоревъ, игоря, сына святъслава, внука ольгова // Злато слово. Век XII. – М. - 1986. – С. 27-75.
14. Тихомирова О.В. Міфічний квест у літературній спадщині Дж. Р. Р. Толкіна: Дис...канд. філол. наук: 10.01.04. – К., 2003. – 238 с.
15. Толчєва Т.С. Міфопоетичні моделі світу в зіставному аспекті // Проблеми зіставної семантики. Збірник наукових статей. – Вип. 8. – К. – 2007. – С. 83-88.
16. Элиаде М. Аспекты мифа: Пер. с фр. – М.: Инвест-ППП, 1996. – 240 с.
17. Beowulf. - <http://www.fordham.edu/halsall/sbook2.html#lit2>
18. Waldere B: http://www.rado.sk/old_english/texts/Waldere_b.html
19. Widsith. - <http://www.fordham.edu/halsall/sbook2.html#lit19>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Колесник – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка.

Наукові інтереси: концептуальна семантика, когнітивна лінгвістика.

КОНЦЕПТ «ПРАЦЯ» ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ У ПОБУТОВІЙ СВІДОМОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗОК)

Зоряна КОЦЮБА (Київ, Україна)

Стаття присвячена зіставному дослідженню паремійного концепту «праця» у зв'язках з іншими концептами. У роботі простежено експліцитні та імпліцитні вияви досліджуваних зв'язків, схарактеризовано подібності і відмінності в національних світоглядах, відображених у прислів'ях і приказках.

The paper focuses on the contrastive analysis of the proverbial concept «work». The author traces explicit and implicit manifestations of the links researched and discusses coincidences, similarities and divergences in the national conception of the world reflected in proverbs and sayings.

Концепт «праця» є одним із універсальних і ключових концептів для більшості етнокультур з огляду на домінантність взаємозв'язку людина – праця в антропоцентричній парадигмі дослідження. *Мета* пропонованої розвідки – простежити особливості реалізації концептів «здоров'я», «краса», «багатство» у їх взаємозв'язках із концептом «праця» у побутовій свідомості різних народів. Матеріалом для дослідження послужили прислів'я і приказки української, російської, польської, англійської та французької мов, які репрезентують відповідні паремійні тематичні групи. Питання відображення аналізованих концептів у різних мовах і культурах частково досліджувалися у працях українських та зарубіжних мовознавців. Окремі аспекти їх етносемантики розглядали такі дослідники, як Т. Радзівська, Т. Гоннова, О. Чернова, М.Ковшова, однак предметом подібного контрастивного дослідження на матеріалі паремій вказаних мов вони досі ще не були.

У колективній свідомості східних слов'ян поняття краси виходить за межі опозиції зовнішність – сутність і актуалізується через взаємозв'язки з концептом «праця». Утилітарність ставить красу в один ряд із працьовитістю, тобто естетична оцінка людини в пареміях безпосередньо залежить від якості виконуваної нею роботи: *Не той гарний, що гарний, а той, що діло робить* [13: 37]; *Не в тім хороша, що чорноброва, а в тім, що діло робить* [13: 39]; *Не дивися на личко, а питай за роботу* [13: 235]; *Хлопці б'ються чортзна за що, хоч красива, а ледащо* [13: 38]; *По бороді хоть в рай, а по делам – ай-ай!* [5 (2: 167)]; *Дитина хороша, да к делу не пригож* [5 (2: 167)]; *Пригож хохолок на несучке* [5 (2: 168)]. Праця, здебільшого фізична, була джерелом добробуту української, як і російської (переважно селянської), сім'ї періоду активного творення паремій. Тому саме працьовитість цінувалася і в подружніх стосунках, і при виборі нареченої. Звідси – закономірність існування прислів'їв на зразок *Жінка ледащо в хаті нінащо* [13: 92]; *Лучче чорта тримать, ніж ледачу жінку мать* [13: 95]; *Не хвали жінку тілом, а хвали її ділом* [13: 96]; *Хорошая для хороших, а работающая для нашего брата* [9: 94]; *Женицыны красота – домостройство* [9:94]. Подібно і в білорусів: *Боглайка ніколи не будзець гаспадарка* [9: 95]; *Не глядзі бела, абы б була проворна* [9: 94].

У російських селян (здебільшого мешканців східних губерній) існував звичай, за яким батько нареченого давав батькові нареченої кладку – своєрідний грошовий викуп за відпуск із дому дівчини-робітниці [6 (2: 114)]. Від кладки могло залежати і придане дівчини: *Денежки на стол, а изба на простор* [9: 101]; *Сколько кладки взял, то и в приданое дал* [9:101]. Загалом працьовитість жінки-дружини у росіян цінувалася значно вище, ніж розум: *Пусть невестка и дура, только б огонь поране дула* [5 (2: 14)].

Таким чином, працьовитість є однією із основних цінностей, які характеризують людину (переважно жінку) у побутовій свідомості усіх східнослов'янських народів. Однак якщо у російських пареміях місце жінки у домі та її обов'язки лімітовані і чітко окреслені, а найважчу роботу виконує чоловік-годувальник: *Знай баба свое кривое веретено!* [5 (1: 290)]; *Жена пряди рубашки, а муж тяни гуж* [5 (1: 290)]; *За щами женятся* [9: 94]; *С лица не воду пить, умела бы пироги печь* [9: 94]; *Муж в поле пахатъ, а жена руками махатъ* [5 (1: 293)]; *Кто себя не умеет содержать, тому жены и детей не пропитать* [9: 96]; *Хоть гайтан порви, да жену корми* [9: 123], то в українських прислів'ях домінує думка про необхідність працьовитості не чоловіка, а саме дружини, яка здавна була «руками» і опорою дому і сім'ї: *Без жінки – як без рук* [13: 88]; *В хаті жінка три кути держить, муж четвертий* [13: 89]; *Дім держиться не на землі, а на жінці* [13: 90]; *Один жіночий палець потягне більше, як ярем волів* [13: 96]; *Поможи, Боже, нежонатому, а жонатому й жінка pomoже* [13: 96] тощо. Обов'язки української жінки не обмежувалися лише типово жіночою хатньою роботою, навпаки – *Де жінки тільки горшки пильнують, там в хаті нелад і непорядки панують* [13: 89].

Дивергентний родинний, а також суспільний статус української та російської жінки, який у колективній свідомості обох народів реалізується через концепт «праця», зумовлений різними історико-культурними умовами формування національних світоглядів. Контамінований землеробсько-козацький тип суспільного устрою, прадавня матріархальна структура родини сформували колективний образ української жінки – активної, рівної з чоловіком у правах і обов'язках члена сім'ї і громади. Саме українська жінка протягом віків виконувала всі (в інших народів – чоловічі) функції у час майже постійної відсутності чоловіка в домі. Стійкі асоціативні зв'язки «чоловік – дорога», «жінка – дім», побудовані на унікальному для української етнокультури перехресненні опозицій «чоловік – жінка» ::

«дорога – оселя» :: «мобільність – стабільність», знайшли відображення у всіх жанрах українського фольклору, зокрема паремійному: *Коли стелеться доріжка, козакові не до ліжка* [14: 263]; *Миля козацька довга* [14: 263]; *Птиця з птицею не набається, а козак з дівчиною не наживеться* [14: 162]; *Де байрак, там і козак* [14: 261] тощо.

Для англійського паремійного корпусу взаємозв'язки концепту «праця» з опозицією зовнішність – сутність не властиві. Єдине прислів'я *Handsome is as handsome does* [26: 18], еквівалентне наведеній вище українській паремії, є трансформованим варіантом давнішого прислів'я *Goody is he that goody dooth* [25: 348], в якому немає згаданого накладання етичної оцінки на естетичну.

Хоча для французької побутової свідомості і характерне універсальне для багатьох народів бачення жінки-дружини як дару Божого: *Qui de femme honnête est séparé, d'un don divin est privé* [18: 236] (пор. пол. *Dobra żona w dom – Bóg w dom* [24: 21]), хранительки домашнього вогнища: *Selon l'oiseau le nid, selon la femme le logis* [18: 212]; *Femmes font et défont les maisons* [18: 232] (пор. *Добра жінка дім збереже, а погана своїм рукавом рознесе* [13: 90] – *Добрая жена дом сбережет, а плохая рукавом разнесет* [5 (1: 286)]; *The wife is the key of the house* [26: 173]), ідеологема «працьовитість – основна і необхідна ознака дружини», що домінує у відповідних паремійних тематичних групах східнослов'янських, а також польської мов (*Która żona kądział przędzie, tej dziatki i mąż w koszulach chodzić będzie* [24: 17]; *Dobra żona zarobi posag doma* [24: 19]), у французькому паремійному фонді не простежується. Дружина для носія французької колективної свідомості – це передусім подруга: *Il ne faut choisir pour épouse que la femme qu'on choisirait pour ami si elle était un homme* [18: 214]. Із наведеною паремією перегукуються українські – *Жінка чоловікові подруга, а не прислуга* [13: 93]; *Нема вірнішого приятеля, як добра жінка* [13: 96], що є ще одним свідченням контамінованості української побутової свідомості, у якій співіснують (іноді заперечуючи одна одну) ознаки, які поєднують українців зі східними слов'янами, а також риси, спільні з європейськими народами, що кардинально відрізняються від світоглядних засад наших східних сусідів.

Спрямованість на активність і працю як засіб досягнення життєвих цілей, яку самі носії англійської мови вважають однією з основних американських національно-культурних цінностей [11: 12], широко репрезентована в англійському паремійному корпусі: *Labour overcomes all things* [26: 68]; *No bees, no honey; no work, no money* [26: 68]; *If you won't work you shan't eat* [26: 69]; *He that will not work will want* [20: 551]; *Plough deep, while sluggards sleep; and you shall have corn to sell and to keep* [26: 68] тощо. Активований тут також опозиційний зв'язок лінощі – зuboжіння: *Idleness is the key of beggary* [26: 142]; *Idleness is the mother of poverty* [20: 247]; *Laziness goes so slowly that poverty overtakes it* [26: 142]. При чому, як свідчать лексикографічні джерела, зокрема Оксфордський словник англійських прислів'їв [25], словники Л. Бермана [23] та В. Мідера [20], наведені паремійні зразки мають чимало синонімів і варіантів як у британському, так і американському варіантах англійської мови, що говорить про домінуючі позиції репрезентованої культури у побутовій свідомості різних англійських народів.

Таким чином, зрозумілою є мотивація ціннісного вибору, відображена в пареміях зіставлених мов: здоров'я – найвища цінність, передумова працездатності, яка забезпечує досягнення необхідних матеріальних благ. Характерно, що саме сила і здоров'я, а не лише успіх і прогрес, є важливими компонентами лексичного значення англійського дієслова *to thrive* – процвітати [29: 1382]. Зв'язок між процвітанням і працею в англійській колективній свідомості очевидний: *He that will thrive must rise at five; he that has thriven, may lie till seven; but he that will never thrive may lie till eleven* [25: 819]; *He who works before dawn will soon be his own master* [26: 77].

Т. Радзівська справедливо вказує на формування розуміння здоров'я як утилітарної сутності, яке в українській мовній картині світу набуває конкретизації переважно за одним вектором – у вигляді його зв'язку з концептом праця [15: 166]. Така одновекторність взаємозв'язку здоров'я – праця, очевидно, є універсальною, оскільки простежується в багатьох національних мовних картинах світу. Однак твердження про те, що зв'язок між працею отримує вигляд обернено-пропорційного й односпрямованого відношення, який схематично можна окреслити у вигляді принципу: чим більше працюєш, тим більше руйнується здоров'я, тобто зменшується наявний ресурс, і, відповідно, чим менше працюєш, тим кращим стає здоров'я, тим більшим – ресурс [15: 166] дещо потребує уточнення при аналізі особливостей побутової свідомості. Справді, в українському паремійному фонді існують прислів'я на зразок *Від роботи не будеш багатий, а будеш горбатий* [12: 276]; *Від сокири не забагатієш, а згорбатієш* [12: 252]; *Не літа зсушили тіло, а від праці помарніло* [12: 283]; *Од роботи коні здиhaють* [12: 283]; *У багатого живіт росте, а у бідного – горб від роботи* [12: 222], в яких робота осмислюється як вияв зла, що позбавляє людину здоров'я. Проте до втрати здоров'я призводять також неробство і лінощі, які здавна традиційно засуджувалися в народі: *Лежачий плуг ржавіє, ледача людина хворіє* [13: 453]; *Лінь – сестра хвороби* [13: 450]; *Лінь ість чоловіка, як іржа залізо* [13: 450]; *Без діла слабіє сила* [12: 293]; *Без діла людина старішає* [12: 293]. Прикметно, що старослов'янське дієслово зі значенням «лінуватися» мало не процесуальне, а оцінне значення, і стосувалося більше стану душі, а не тіла [3: 25]. Тому значно репрезентативнішою, варіативнішою і частовживанішою в українському (як і російському та польському) паремійному фонді є група прислів'їв, в яких, як і в аналізованих вище англійських

пареміях, існує стійкий узаємозв'язок між працею і добробутом: *Без праці не їсти колачі* [12: 276]; *Лінивий усе бідний* [12: 449]; *Без роботи ані хліба, ані хати* [12: 276]; *Хто робить, той ся доробить* [12: 290]; *З лежжі не буде одежі, а зі спання не буде коня* [13: 452]; *Де ліниво працюється, там пожитку не чується* [13: 278]; *У неряхи та непряхи нема доброї рубахи* [13: 262]. Звідси – праця (робота), зокрема улюблена, є виявом добра, джерелом щастя і здоров'я: *Без роботи нема доброти* [12: 276]; *Хочеш бути щасливим – не будь лінивим* [12: 451]; *Лежнем лежатимеш – щастя не знатимеш* [12: 453]; *Коли праця вийде дверми, то біда вікном лізе в хату* [12: 281]; *Щоб довго жити, треба працю любити* [12: 291] тощо. У польській побутовій свідомості концепт «праця» входить також до лексико-семантичного поля ключового для польської культури концепту «honor»: *Bez pracy trudno dostąpić honoru* [24: 38]; *Kto nie pracuje, sławy nie dostanie* [24: 41].

Таке ставлення до праці в побутовій свідомості перегукується з позитивною її оцінкою у християнській теології. За спостереженнями Т.Вендіної, у старослов'янській мові труд отримує морально-релігійне виправдання, оскільки він розглядається як «подвиг», що є частиною аскези [3: 25]. Звідси – безеквівалентна російська приказка *Бог труды любит* [6 (4: 436)], адже «труды» у висловлюванні *Велики труды его к Богу* – це піст і молитва [6 (4: 436)], а «трудник» – людина, яка працює на монастир за обітницею, або сподвижник за обітницею, самітник, схимник тощо [6 (4: 437)].

Дослідження особливостей становлення семантики лексем праця і труд в українській мові свідчить про те, що взаємозв'язок праця (труд) → щастя / радість, відображені у пареміях *З праці радість, з безділля смуток* [12: 280]; *Щастя і труд рядом живуть* [12: 291] тощо, – нове асоціативне утворення у побутовій свідомості носіїв мови. Так, стсл. *трудоу* мало значення «страждання, мука, зусилля; боротьба», др. *трудоу* – «робота; турбота; страждання; хвороба; горе; сум» [8 (5: 655)], як і англ. та фр. *labour*, що походять від лат. *labor* – toil, trouble [21]. П. Білецький-Носенко подає іменник *трудоу* зі значенням «проказа» [1: 357]. Лексема *праця* в українській мові XIV – XV ст. вживалася зі значенням «клопіт, труднощі» [16 (2: 224)].

У сучасній українській мові майже цілковито стерлися давні семантичні нашарування аналізованих лексем, однак вони частково збереглися в бойківських говірках, в яких слово *труд*, крім звичного «праця», може вживатися зі значенням «клопіт» [10 (2: 304)]. Те, що слова не забувають свого історичного шляху й не можуть остаточно звільнитися від влади тих конкретних контекстів, до яких вони входили, свідчать також асоціативні зв'язки цих слів у свідомості носіїв мови, адже якщо матеріальна культура у своїй історії, своєму розвитку змінює одну форму іншою, заміщує одне іншим, то духовна культура, приймаючи нове, багато в чому зберігає старе, встановлює форми співіснування нового зі старим, нашаровує одне на інше [17: 37]. Так, слово-стимул «праця» у словнику Н. Бутенко отримало такі реакції: важка – 117, тяжка – 102, нелегка – 11, напружена, трудна – по 5, виснажлива, втома, непосильна, піт – по 3, стомлююча – 2, аптека, забагато, зморена, змучений, мозолі, мука, неспокій, стомитись, труднощі, туга, турбота – по 1 [2: 62]; слово «труд» виступило реакцією на прикметники-стимули «тяжкий» (15) і «важкий» (9) [2: 112], «робота» асоціювалася зі стимулами «турбота» (10) і «тяжкий» (7) [2: 107]. Антонімі реакції на слово-стимул «праця» мають значно нижчу кількісну репрезентацію: легка – 26, натхненна – 18, радість – 14, задоволення – 9, насолода, приємна, щастя – по 8, благо – 6, прекрасна – 4, весела, щаслива – по 3, велична, добра, добро, любов, подобатися, чудова – по 2, благодатна, життєдайна, корисно, любити, облагороджувати, успіх – по 1 [2: 62 – 63]. Отже, при загальній контамінованості асоціативного тла лексем *праця*, *труд* і *робота* в українській мові домінують пейоративні асоціації, які певним чином репрезентовані і в паремійному корпусі: *Хто в роботі, той і в турботі* [12: 289]; *Робити, то не меду лизати* [4 (3: 22)]; *Робити, то треба врптіти і змерзнути* [4 (3: 22)]; *Робити, то не жартувати* [4 (3: 22)] тощо.

Суперечливі, на перший погляд, взаємозв'язки праця – добро, праця – зло в українській побутовій свідомості, репрезентовані у пареміях, не спричинені ні внутрішніми світоглядними протиріччями, ні жанровою специфікою, оскільки зв'язок тут справді одновекторний, адже злом, яке позбавляє здоров'я, у народному тлумаченні є лише непосильна робота: *Роблю, аж ми очі з голови лізуть* [12: 287]; *Роблю, аж ми шкіра з рук лізе* [12: 287], важка праця в злиднях: *Нужда та праця в могилу кладе* [14: 164], а також гіркий заробітчанський хліб: *На чужій роботі не збагатієш, а згорбатієш* [12: 291]; *Не доспала, не доїла, бо на чужих усе робила* [12: 283]; *Чужа нива силу зв'ялила* [12: 101]. Окремі види сільськогосподарської праці, зокрема молотба, були малооплачуваними і особливо важкими, що теж призводило до втрати здоров'я: *Од ціна в стині сіна* [13: 108]; *Бодай ніхто не діждав ціном заробляти* [12: 107].

Універсальною, репрезентативною та варіативною в аналізованих паремійних корпусах є тематична модель «навіть важка робота, виконувана охоче, – легка»: *Кожна робота легка, коли охоче її робиш* [12: 281]; *Як є охота, то й під гору потягне, а як нема, то і з гори не труть* [12: 298]; *Bez ochoty niespore roboty* [24: 38]; *Sama się robota w palcach robi, kiedy się z ochotą pracuje* [24: 46]; *Nothing is easy to the unwilling* [7: 384]; *With will one can do anything* [20: 529]; *Where the will is ready, the feet are light* [20: 528].

Таким чином, дослідження паремійного матеріалу дає підстави дещо модифікувати аналізовану взаємозалежність: чим важче працюєш, тим більше руйнується здоров'я, і наскільки посильнішою і улюбленішою є виконувана робота, настільки поліпшується здоров'я; лінощі, так само, як і непосильна праця чи робота з примусу, призводять до втрати основного життєвого ресурсу.

Доведену взаємозалежність ілюструють англійські паремії *A little labour, much health* [26: 131]; *Work is not the curse, but drudgery is* [7: 262], хоча загалом англійська паремійна тематична група «Праця» представлена значно бідніше і кількісно, і якісно, у порівнянні з відповідною паремійною тематичною групою української мови. Не репрезентований тут, зокрема, взаємозв'язок праця – зло, а також причиновий зв'язок лінощі – передумова втрати здоров'я. Проте типовою для представників англослов'янської культури є залежність праця – відпочинок – здоров'я. Так, відоме більшості носіїв мови давнє (вперше зафіксоване у добірці прислів'їв Ховела 1659 р. [25: 916]) англійське прислів'я *All work and no play makes Jack a dull boy* отримує таке словникове тлумачення: нездорово проводити весь ваш час у праці; потрібно також відпочивати [22: R 79]. Звідси – *Work done, have your fun* [7: 255]; *He that can take rest is greater than he that can take cities* [7: 258]. Таке бачення праці і відпочинку виразно контрастує з російським *Мешай дело с бездельем, проживешь век с весельем* (або *с ума не сойдешь*) [5 (2: 10)], оскільки для англослов'ян праця і відпочинок несумісні: *Business before pleasure* [25: 93].

Взаємозалежність лінощі – зло простежується у паремійних фондах багатьох мов [20:247-248], що свідчить про її універсальність: *Vid bezdilja do prostupku odin krok* [12: 293]; *3 bezdilja dur bere* [12: 294]; *Лень добра не деет* [5 (2: 14)]; *Trouble springs from idleness* [7: 58]; *Of idleness comes no goodness* [26: 142]; *By doing nothing we learn to do ill* [26: 142]. Проте кількісно і якісно найрепрезентативнішою є відповідна паремійна тематична група англійської мови. Особливо широко тут представлені паремії, у яких реалізується взаємозв'язок ледар – чорт (хоча відповідники цих паремій побутують і в інших германських мовах): *If the devil finds a man idle, he'll set him to work* [25: 180]; *The devil tempts all, but the idle man tempts the devil* [25: 184]; *An idle person is the devil's cushion* [26: 142] тощо.

Загальна спрямованість носіїв англослов'янської культури на працю безпосередньо пов'язана з концептом «gain» (здобуток) і опосередковано – «prosperity» (процвітання), утворюючи у колективній свідомості стійкий ланцюговий асоціативний зв'язок «work – gain – prosperity»: *Work is the only capital that never misses dividends* [7: 262]; *Everyone fastens where there is gain* [20: 189]. При універсальній взаємозалежності «якість виконуваної роботи залежить від оплати», яка відображена у пареміях багатьох мов: *Там ся ліниво працює, де пожитку не чує* [12: 288] – *Leniwo kazdy pracuje, gdy pozytku malo czuje* [24: 42]; *Тирлю-тирлю коло плота: яка заплата, така й робота* [12: 288]; *Каков работник, такова ему и плата* [6 (4: 6)]; *Какова плата, такова и работа* [6 (3: 122)]; *Work for nought makes folk dead swear* [25: 916]; *A good dog deserves a good bone* [20: 117], у паремійному фонді англійської мови широко репрезентовані переконання властиві лише її носіям: 1) наполеглива і сумлінна праця обов'язково приносить належні здобутки: *He that labours and thrives, spins gold* [20: 265]; *Plough deep, while sluggards sleep; and you shall have corn to sell and to keep* [26: 68]; *The diligent spinner has a large shift* [26: 68]; *Without diligence, no prize* [26: 69]; 2) лише важка праця зумовлює досягнення (*No pains, no gains* [26: 109]; *He that will eat the kernel, must crack the nut* [26: 69]; *No sweet without sweat* [26: 69]), а бачення результатів праці робить її легкою (*Great gain makes work easy* [26: 109]; *Pain is forgotten where gain follows* [26: 108]); 3) важка праця і малі здобутки призводять до втрати здоров'я: *Great pain and little gain will make a man soon weary* [26: 109], оскільки *Profit gives no headache* [26: 109].

Основною дивергентною ознакою, яка відрізняє носіїв східнослов'янської ментальності від ментальності представників інших народів, є переконання, що реалізується у репрезентативній паремійній тематичній моделі «важка і чесна праця не є і не може бути джерелом збагачення»: *Шилом моря не нагрієш, від тяжкої роботи не забагатієш* [12: 276]; *Учись – будеш мудрий, а працєю – будеш голодний* [12: 289]; *Робить від сонця до сонця і нічого не має* [12: 282]; *По правді роби, по правді й очі повилазять* [12: 284]; *От трудов праведных не нажить палат каменных* [5 (2: 20)]; *От трудов своих сыт будешь, а богат не будешь* [5 (2: 20)]. Звідси – *Роби, а прикрадай, то будеш багатий* [12: 222].

Таким чином, концепт «праця» є різночасовим багатошаровим утворенням у побутовій свідомості різних народів, засобом реалізації ціннісних концептів різного рангу, який при всій позірній конвергентності має чимало дивергентних ознак, репрезентованих у пареміях зіставлюваних мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1966. – 423 с.
2. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Наук. ред. А. Є. Супрун. – Львів: Вища шк., Вид-во при Львів. ун-ті, 1979. – 120 с.
3. Вендина Т. И. Словообразование и «сокрытые смыслы» культуры // Вестник МГУ. Сер. 19. – 2001. – № 2. – С. 14 – 32.
4. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив др. І.Франко: В 3-х т., 6 вип. / Етнографічний збірник. – Львів: Друк. Наук. товариства ім. Шевченка, 1901 – 1910. – Т. 1 – 3.
5. Даль В. И. Пословицы русского народа: В 2-х т. – М.: Худ. лит., 1984. – Т. 1 – 2.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1 – 4.
7. Дубенко О. Ю. Англо-американські прислів'я та приказки. Посібник для студентів та викладачів. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 416 с.

8. Етимологічний словник української мови: У 7-и т. – Т. 5. – К.: Наук. думка, 2006. – 703 с.
9. Иллюстровъ И. И. Жизнь русскаго народа въ его пословицахъ и поговоркахъ. Сборникъ русскихъ пословиць и поговорокъ. Изд. 2-е. – СПб.: СПб Губерн. Тип., 1910. – 469 с.
10. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 2. – 515 с.
11. Привалова И.В. Отражение национально-культурных ценностей в паремииологическом фонде языка // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. Вып. 18. – М.: МАКС Пресс, 2001. – С. 10 – 16.
12. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
13. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1990. – 528 с.
14. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / Упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.
15. Радзівська Т. В. Здоров'я в світі людини: цінність vs ресурс (на матеріалі української художньої прози) // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя проф. М.Кочергана. Зб. наук. ст. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 163 – 169.
16. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2-х т. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 2. – 591 с.
17. Толстой Н. И. Неравномерность развития звеньев языковой и мифологической системы в этнолингвистическом аспекте // Толстой Н. И. Избран. труды. Т. III. – М.: Языки русск. культуры, 1999. – С. 32 – 44.
18. Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes par M. Maloux. – Paris: Librairie Larousse, 2001. – 628 p.
19. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Longman Group UK Ltd., 1992. – 1528 p.
20. Mieder W. The Prentice-Hall encyclopedia of world proverbs. – New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1986. – 582 p.
21. Oxford Advanced Learner's Compass on CD-ROM. – Oxford University Press, 2005.
22. Oxford Advanced Learner's Dictionary / Chief ed. S. Wehmeier. 7th ed. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2006. – 1780 p.
23. Proverb wit & wisdom. A treasury of proverbs, parodies, quips, quotes, clichés, catchwords, epigrams and aphorisms / Comp. by L. A. Berman; with assist. by D.K. Berman. – New York: Berkley Publ. Group, 1997. – 522 p.
24. Przysłowia polskie / Wyb. i opracow. K. Stefańska-Jokiel. – Wrocław: Wyd. Europa, 2006. – 200 s.
25. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / Ed. by F. P. Wilson. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 930 p.
26. The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / Ed. by R. Fergusson & J. Law. – Penguin Books, 2000. – 365 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зоряна Коцюба – канд. філол. наук, доцент, докторант Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, доцент кафедри англійської філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка.

Наукові інтереси: етнолінгвістика, лінгвокультурологія, контрастивна лінгвістика, перекладознавство.

ПОНЯТИЕ ХАТИНКА

(ПО ДАННЫМ ТЕКСТОВ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ГАЗЕТАХ УКРАИНЫ)

Ирина КОШМАН (Киев, Украина)

У статті йдеться про частотне в сучасному російському публіцистичному дискурсі України українське вкраплення **хатинка**. Відмічається розширення семантичного об'єму у цієї лексеми, визначаються ознаки, що формують новий лексико-семантичний варіант.

The article deals with the Ukrainian nomination “**chatynka**” which is frequently used in the modern Russian language publicistic discourse of the Ukraine. The author defines semantic extension of the word-form in question and distinguishes the semantic components which form the new lexico-semantic variant.

Целью данного описания является определение семантического объема лексической единицы **хатинка**. Материалом для исследования служат тексты, опубликованные в русскоязычных общенациональных и региональных газетах и журналах Украины («Бизнес», «Власть денег», «Газета 24», «Голос Украины», «Зеркало недели», «Киевский телеграф», «Корреспондент», «Молодогвардеец», «Остров», «Сегодня», «Юг»).

Одной из самых активных тенденций в публицистическом русскоязычном дискурсе Украины является использование украинских конструкций разного типа. «В ситуации двуязычия и многоязычия особенно отчетливо проявляются внутренняя подвижность словарного состава, его открытость экстралингвистическим влияниям» [9: 248]. В русских публицистических текстах украинские единицы выполняют различные функции.

Одна из достаточно часто встречающихся единиц – вкрапление **хатинка**. Эта единица не фиксируется русскими толковыми словарями. Однако в них отмечается однокоренная лексическая единица – **хата**. Так, в 17-томном толковом словаре русского языка у лексемы **хата** выделяется два значения: «1. Жилая изба, крестьянский дом (обычно в украинской, белорусской и южнорусской деревне); 2. В составе названий некоторых сельских учреждений» [5: 55]. В «Современном толковом словаре русского языка» толкование этой единицы несколько отличается: «1. Крестьянский дом в украинской, белорусской и южнорусской деревне; 2. Шутл. О жилье» [7: 901]. Чрезвычайно важным является тот факт, что в прямое значение этой лексемы и в одном, и в другом словаре включается указание на то, что денотат, который она именуется, не входит в «русский мир»: в толковании содержатся компоненты ‘украинский’/‘белорусский’ – таким образом утверждается статус этой лексической единицы как иноязычного вкрапления.

В украинском языке дериват **хатинка** является производным от имени существительного **хатина** [4: 244]. Лексическая единица **хатинка** включается в толковые словари украинского языка и определяется, как «зменш.-пест. до хатина» [1: 1340; 6: 30], т. е. отмечается, что производная единица

отличается от базовой лишь стилистическим значением¹. В «Словнику української мови» у лексеми *хатина* выделяется два значения: «1. Те саме, що хата 1, 2; невелика, вбога або стара хата (у 1 знач.); 2. Менша (перев. бічна) кімната у хаті» [6: 30]. Сходным образом толкуется эта лексема и в «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [1: 1340]. Значения лексической единицы *хата*, к которым отсылают словари, формулируются следующим образом: «1. Сільський одноповерховий житловий будинок; 2. Внутрішнє житлове приміщення такого будинку» [1: 1340; 6: 29].

В «словарных значениях» («сельский одноэтажный жилой дом» и «внутреннее жилое помещение») словоформа *хатинка* в современных публицистических текстах употребляется редко. Словарное значение *хатинка 1* реализуется, например, в контексте *Во многом благодаря, пожалуй, самой масштабной и яркой на выставке завлекалочке – стилизованной украинской хатынке, возле которой постоянно проходили разные фольклорные действия и демонстрировались оригинальные изделия народных мастеров* (ЗН 2005, № 13: 23).

В большинстве русских контекстов единица *хатинка* употребляется в значении, которое не зафиксировано в украинских толковых словарях. И это позволяет предположить, что в последнее десятилетие в украинском языке анализируемая лексема «увеличивает» свой семантический объем, и результат этого процесса находит отражение в русских публицистических текстах.

Появление новых смыслов в семантическом объеме единицы *хатинка*, видимо, имеет своего «автора». В середине 90-х годов в одном из своих выступлений это слово употребил Л. М. Кравчук: его номинация была подхвачена, иронически переосмыслена – и с этого времени *хатинка* активно употребляется как номинация с отчетливо выраженной экспрессивностью.

Г. М. Яворская в работе, посвященной описанию концепта ‘дом’ в украинском языке, пишет о том, что во многих языках лексические единицы, именующие жилище человека, включают в семантический объем лексико-семантические варианты, отражающие способ его восприятия: «в языке дом предстает то как объект, воспринимаемый снаружи ..., то как объект, взятый изнутри» [10: 719]. И украинское слово *хата* входит в такой ряд обозначений жилища человека. Дериват *хатинка* в своих «словарных значениях» также может именовать реалию и снаружи, и изнутри.

Новый лексико-семантический вариант лексеми *хатинка*, представленный в русских публицистических контекстах, – это взгляд на реалию снаружи: *Сколько будет «хатынок» на нынешних 378 га – пока неясно* (ЗН 2004, № 47: 7).

По мнению Г. М. Яворской, «хата» в украинском языке воспринимается как часть некоего большего пространства, которое складывается, в свою очередь, из разнообразных отдельных членений как «природно-культурного» – *садок, город*, так и хозяйственного свойства – *двір, подвір'я, клуна* и т. д. Показательно, что очень употребительное *вийти з хати* и парное к нему *зайти до хати*, указывают не на выход за пределы «своего пространства», но на перемещение в его границах, аналогично тому как *заходя в комнату* и *выходя* из нее мы остаемся в пределах своей квартиры» [10: 723]. Дериват *хатинка*, в отличие от базового *хата*, в представленных текстах не имеет столь богатого культурного ореола, скорее, его отличает «культурная бедность». Пространство *хатинки* ограничивается ее стенами: *хатинка* – это только само строение, и ничего более.

Итак, дериват *хатинка* сохраняет в качестве центрального смысл ‘жилище человека’. Описывая синонимический ряд с доминантой *дом*, И. Б. Левонтина выделяет смысловые признаки, которые различают единицы ряда. В их число включается признак «вид сооружения, его размер, материал» [3: 179]. Этот признак очень важен для описания понятия *хатинка*.

Контексты: *На самом деле это улица имени Дзержинского, и живут на ней люди небедные, к тому жеотягощенные милицейскими да прокурорскими погонами и прочими властными полномочиями областного уровня. Естественно, не теряется на фоне трех-, четырехуровневых хатынок и особнячки бывших руководителей области* (М 2007, № 16: 4); *Именьце никого не шокирует, туристы просто констатируют: «Чья-то «хатынка» в заповеднике». «Хатынка» и впрямь возникла в заповеднике на «голубом глазу»* (Г24 2007, 12.09: 10) – позволяют сделать вывод о том, что эта лексическая единица используется для обозначения чрезвычайно большого строения. Как следует из словарного толкования, лексико-семантический вариант *хатинка 1* содержит в толковании смысл ‘маленький’. Именно этот компонент значения подвергается иронизации, которая обуславливает «мену» этого компонента на антонимичный. В результате лексическая единица приобретает способность именовать реалии значительных размеров. На свойство оценочных слов подвергаться ироническому переосмыслению указывает О. П. Ермакова: «В иронических контекстах употребляются образные характеристики больших и малых объектов» [2: 49]. Частота употребления несколько «стирает иронию», и в современных публицистических контекстах возможно осмысление лексеми *хатинка* как номинации

¹ Украинский дериват *хатинка* не соотносится с включаемым в русские словари словом *хатенка*. Производящей основой для *хатенка* является основа единицы *хата* [8: 323] и толкуется эта единица как «Разг.Уменьш.-уничиж. к *хата* (в 1 значен.)» [5: 56].

большого жилого строения (с негативной оценкой): *А за семь месяцев 2007 г. В Украине было построено 2, 43 млн. кв. м «хатынок»* (Б 2007, № 36: 120).

Указание на значительный размер сооружения «отменяет» и еще один смысл, содержащийся в словарном толковании *хатинка 1* – ‘одноэтажный’. Дома, именуемые *хатинками*, как правило, не являются одноуровневыми: обычно это двух или трехэтажное строение.

И еще один важный признак, отличающий *хати* от *хатинок*. Эти сооружения, как правило, строятся по проектам, имеющим автора. «Авторский характер» обуславливает то, что эти строения различаются архитектурно. Стилевое решение *хатинок* тоже разнообразно – от готики до постмодерна. *Хата* же – это всегда временной и пространный вариант национального инварианта.

Значительная величина строения и архитектурные особенности подчеркиваются и употреблением анализируемого лексико-семантического варианта в контекстах наряду с единицами *особняк, имение, хоромы, вилла* и т. д.

Современный характер жилья, размер и архитектурная вычурность обуславливают смысл ‘дорогостоящий’ в новом значении *хатинка*: *Расслоение населения началось с началом независимости, когда в 1991 году были украдены в государственном Сбербанке наши трудовые сбережения, и тут же вскоре появились «хатынки» в Швейцарии и Канаде...* (О 2007, № 3: 2).

Изменению подвергаются не только те смыслы в толковании, которые характеризуют тип сооружения. Например, признак ‘сельский’, содержащийся в словарном толковании *хатинка 1*, деактуализируется. Словоформа в новом, не фиксируемом словарями значении именуется отнюдь не сельский дом (даже если он и находится за городской чертой). В данном случае *хатинка* называет реалию, расположенную в престижном месте (модный район города, пригород, зеленая зона или даже за рубежом): *После особых условий прохождения госслужбы муж в пыльном «мерсе» глубоким вечером подъезжает к скромной хатынке в Конче-Заспе...* (Ю 2005, №84: 1); *В Станично-Луганском районе есть улица имени Дзержинского, но в народе ее называют улицей Воров. Красуются на ней хатынки сильных мира сего – милицейских чинов, прокуроров, чиновников* (М 2007, №8: 4).

Признак ‘сельский’ указывает также на определенный способ жизни обитателей *хати* – их включенность в ритм циклической сельской работы. Деятельность же обитателей *хатинок* совершенно иная. Денотаты, именуемые *хатинка*, является, как правило, собственностью лиц, входящих во властные структуры (политические или экономические): *Добился на этом поприще поразительных успехов и Янукович, у которого в наличии имеются хатынки круче, чем у автора такого определения своих хормов Леонида Кравчука* (О 2007, № 8: 2); *На фоне волн лукавности и потоков цинизма из уст отечественных политиков, сопровождающих каждую публикацию Украинской правды о хатынках вокруг Киева, просто вызывающе выглядит непосредственность калифорнийских чиновников, которые не только не скрывают свои болячки, зарплаты, планы поместий и квартир, но и набираются «нахальства» попросить добавки к жалованью* (К 2007, №31: 48). Поэтому некоторые контексты подчеркивают «символическое» значение *хатинки* – как показателя, как «доказательства» социального статуса владельцев: *Таки обошлось малой кровью – некоторой суммой безусловных единиц с шестью нулями, машиной и «хатынкой» на Печерске* (ВД 2007, № 11: 6).

С этим «символическим» смыслом связано представление о *хатинке* как цели деятельности некоторых лиц: *Но мы их снова избрали. Невзирая на то, что наши политики, кроме собственных «хатынок», имений, дач и вилл, почти ничего не создали, не построили, не приобрели для страны* (ГУ 2007, 3.10: 6); *О непонятных источниках непонятных доходов, о хатынках и дачах непонятно кому принадлежащих, но вроде как лицам из новой команды...* (ЗН 2005, № 33: 3). В этом случае *хатинка* является свидетельством приоритета личных интересов над общественными.

Важным смыслом в семантической структуре описываемого лексико-семантического варианта является сомнение в законном происхождении средств, на которые были приобретены или построены *хатынки*: *Также некоторая часть уворованных денег пойдет на строительство «хатынок», что создаст уже долгосрочные рабочие места в строительной промышленности* (О 2007, № 15: 9); *Оно давным-давно погребено под мощным «прессом» непосильным трудом нажатой околбюджетной «зелени», под вашими особняками и именьями (а не только той «хатынкой», фото которой опубликовал сайт «Украинская правда»)*... (М 2007, № 36: 6).

Представление о том, что жилище, именуемое *хатынкой*, является показателем успешности и целью деятельности определенного круга лиц в сочетании с представлениями о непрозрачности происхождения средств, затраченных на приобретение строений, обуславливают появление в семантической структуре словоформы прагматического компонента – негативной оценки. Называя реалию *хатынкой*, адресант выражает отрицательное отношение к реалии и хочет сформировать у адресата такое же отношение к ней. Прагматический компонент также свидетельствует о формировании нового лексико-семантического варианта, поскольку, как свидетельствуют толковые словари, компонент с отчетливой негативной экспрессией не входит ни в *хатинка 1*, ни в *хатинка 2*. Межъязыковое взаимодействие – украинская единица в русском контексте – только усиливает экспрессию.

Таким образом, очевидно, что лексема *хатинка* в украинском языке формирует новый лексико-семантический вариант. Этот процесс отражается в русском публицистическом дискурсе Украины.

Контексты, в которых употребляется украинское вкрапление, свидетельствуют о том, что понятие *хатинка* не является элементарным. Оно включает в себя самые разнообразные представления – о типе строения, пространстве, времени, субъекте. Не фиксируемые в современных толковых словарях смыслы отражают чрезвычайно актуальный фрагмент «картины мира» современного носителя русского языка в Украине.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Ермакова О. П. Об иронии и метафоре // Облик слова. Сб. статей. – М.: Ин-т рус. яз., 1997. – С. 48-57.
3. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. Проспект // Под общим рук. акад. Ю. Д. Апресяна. – М.: «Русские словари», 1995. – 560 с.
4. . Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. – К.: Освіта, 1995. – 252 с.
5. Словарь современного русского литературного языка: В 17-ти т. – М.-Л.: Наука, 1965. – Т. 17. – 2126 с.
6. . Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 11. – 699 с.
7. Современный толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 2004. – 960 с.
8. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. – М.: Рус. яз., 1985. – Т. 2. – 886 с.
9. Чередниченко А. И. Иноязычное влияние как фактор территориальной вариативности языка // Варианты полинациональных литературных языков / Отв. ред. Ю. А. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 246-260.
10. Яворская Г. М. О концепте 'ДОМ' в украинском языке // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: Сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 716-728.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Кошман – кандидат філологічних наук, доцент; докторант кафедри російської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: функціональна граматика російської мови.

МІФОПОЕТИЧНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СИМВОЛІКИ ЗООАНТРОПОМОРФНИХ ІСТОТ

Олена КРИЖКО (Бердянськ, Україна)

У статті проаналізовано міфопоетичні витoki української національно-культурної символіки зооантропоморфних істот. Зокрема, розглянуто, як номени тварин створюють у вигляді етнічних символів своєрідні фрагменти української міфологічної картини світу, подано опис національних концептів зоонімів, їх реалізації в українській міфологічній системі.

The mythological and poetic sources of Ukrainian national and cultural symbolics of zooanthropomorphic creatures are analyzed in this article. In particular, it investigates how nomans of animals create original fragments of Ukrainian mythological picture of the world in the form of ethnic symbols. The description of national concept of zoonyms and their realizations in Ukrainian mythological system are given.

Мета даного дослідження – проаналізувати міфопоетичні витoki української національно-культурної символіки зооантропоморфних істот. У процесі аналізу розв'язуються такі завдання: 1) розглянути, як номени тварин створюють у вигляді етнічних символів своєрідні фрагменти української міфологічної картини світу; 2) описати національні концепти зоонімів, їх реалізації в українській міфологічній системі.

У міфопоетичній свідомості людини тварини виступають як один із варіантів міфологічного коду (поряд з рослинним, харчовим, хімічним, колірним) [6], сформованого переважно на основі “первісних міфів та легенд” [7], у яких зібрано найтипівіші уявлення людей про створення світу, перекази про чортів, домовиків, упирів, відьом тощо [27: 127].

Найбільш розвинуті форми участі тварин у міфах символізують ті ситуації, коли тварини виступають основним об'єктом міфологічної системи на її вищих рівнях, тимчасом як демонологічні істоти здебільшого розглядаються на нижчих рівнях. Оскільки окремі елементи зооморфного коду, на думку Н.Жерібко [14], мають постійно закріплені за ними значення, що, однак, можуть передаватися й іншими кодовими системами, установлюється система відповідностей між ізофункціональними елементами різних кодів. При цьому конкретні елементи зооморфного коду, вважає І.О.Голубовська, здатні виступати як класифікатори, що символічно описують конкретну ситуацію [5: 61-68].

Основними мотивами народних міфів і легенд, за спостереженнями О.М.Афанасьєва [1], були різні природні умови, які впливали на побутове, повсякденне життя людей і тварин, визначаючи поведінку людини у рамках промислового культу (і його ядра промислової магії). Час від часу ці мотиви залишалися на рівні якоїсь інструкції, що мала словесну форму і регулювала поведінку людини у відповідній ситуації [16]. Особливістю міфів і легенд, сюжетні лінії яких будувалися за участі представників тваринного світу, вважає Л.Довбня [11: 60], було те, що елемент анімалізму

репродукувався, по-перше, з силами природи, по-друге, з людиною, яка вступала у контакт з цими силами природи, намагаючись знайти пояснення різним стихіям передусім через зв'язок із тваринами, по-третє, з божеством або духом-заступником тієї чи іншої тварини. У кожній такій легенді або міфі підкреслюється й семантично обігрується двоприродність (людська і тваринна). Найбільш показовим у цьому плані є міф про те, “Як вийшли на небі зорі “Віз”” [27: 7].

У цьому міфі основним мотивом є людська щирість, добро, за яке обов'язково Бог віддячить людину. А символіко-міфологічний образ *собаки* семантично постає як культ, що є вірним помічником людини, а її душа, яка втілилася у зірку, – оберегом людини.

Різні форми культу тварин (зоолатрії) розширюють групи міфологічних мотивів та їхні мотивації (як імпліцитні, так і експліцитні). Ці мотиви переплітаються з мотивами метаморфоз тварини на людину, людини на тварину, однієї тварини на іншу, тварини на космічне тіло або елемент земного ландшафту. Унаслідок складних метаморфоз виникають також різні чудовиська, що поєднують у собі риси декількох тварин або людини і тварини. Суттєвими є магічні образи, пов'язані з мотивами перевертнів (вовкулаки, люди-собаки, люди-ведмеді в казках, мотив Змія, Вогненного вовка у слов'ян і т.п.) і мовними аналогами перевертнів – імена окремих людей, племен, міст, країн [24] тощо.

Якщо в Євразії, пише П.Іванов [15: 505-511], мотив перевертнів найчастіше семантизується через образ вовка (на півдні і заході) або ведмедя (на півночі і сході), то в Південно-Східній Азії в ролі перевертня часто виступає тигр, в Африці – леопард, у Південній Америці – ягуар, у китайській міфології – дракон, який не тільки втілює зло, але й є виконавцем позитивних функцій: викликає дощ, охороняє скарби і т. ін. Тимчасом в українських метаморфозах має місце *Довгомуд* – “чоловік не чоловік, вовк не вовк, руки в нього як у чоловіка, а тіло все у волосі...” [26: 212] – що символізує зло, заподіює шкоду людині, краде врожай тощо. У людській уяві перевертні поставали переважно як злі духи, демони.

Вивченням сукупності міфічних уявлень народу про віру в злих духів /демонів/ займається демонологія [21 (1: 366-367)]. В.Войтович визначає демонологію як “світ надзвичайних явищ, який з часом був персоналізований і одухотворений” [2: 129].

Демон у грецькій міфології – це „узагальнене уявлення про певну невизначену і неоформлену божественну силу зла чи /рідше/ добра” [21 (1: 366-367)]. Ранні християнські уявлення про демонів пов'язані з образом злої, демонічної сили. „Демони – це умовне позначення тих надприродних персонажів, які не є богами і займають порівняно з богами нижче місце в ієрархії або знаходяться на нижчих рівнях у даній міфологічній системі. У більш вузькому і точному значенні демони – злі духи” [там само].

У час прийняття християнства, на думку Ф.Медведева, український народ мав уже досить розвинену демонологію [17]. Однак з часом саме під впливом християнства змінився погляд на демонологію: надприродну силу ця віра остаточно обернула в силу нечисту [20: 122-123].

Етнографи [10, 24, 1] також вважають, що переважна більшість образів української демонології має дохристиянське походження. “Вірування народу в злих духів пов'язувалися з їх уявленнями про навколишній світ” [2: 129]. Так, наприклад, форми перевертнів в українській міфології є досить різноманітними [27]: 1) перетворення на тварин у різних фольклорно-міфологічних сюжетах: вовка, kota, жабу [там само]; 2) перетворення демонологічних істот на людей: див.: казкову легенду “Як у старовину перетворювали старих людей на молодих” [там само], основний мотив якої втілюється у такому українському прислів'ї: “*Бога не забувай, та й чорта не зобижай*”; 3) перетворення, які підлягали більш складним космологічним, топографічним, сюжетним схемам: здатність людини перетворюватися на різних демонологічних істот, найпоширенішими з яких були відьми, русалки, домовики, упирі, вовкулаки, змії, песиголовці і т.ін [там само]. Більшість з них – це генетичне продовження та своєрідна трансформація образу *чорта* [27].

Образ *чорта*, згідно з народними віруваннями [2: 591], виник раніше, ніж із хаосу утворився світ, про що свідчить українська легенда “Створення землі” [27: 7]. В українській демонології, як зазначає В.Войтович [2: 591], “чорт первісно жрець Чорнобога (уявлявся переважно людиною з лев'ячими рисами) є злим духом, людиною, наділеною великою магічною силою, яку дають їй знання, почерпнуті зі стародавніх книг, написаних тайнописом (чертами і різми)”. Чорт може приймати людську зовнішність, але його чортячу подобу видають різьки, рило, ратиці, шерсть, хвіст.

Відомий етнограф В.Гнатюк [4: 383-406] вважав образ *чорта* фольклорним за походженням, але дуже потерпілим під впливом християнства, у зв'язку з чим він утратив свої первісні ознаки. Загалом лексема *чорт* є семантичною універсальною, адже, на думку В.Милорадовича, який досліджував питання походження чорта як фантастичної істоти, має аналогічні відповідники у цілому ряду народів [19: 26-27]. В українській міфології чорти є зооантропоморфними істотами, які символізують таємничі надприродні сили, усі недобрі починання на землі [24: 123].

Чорти і похідні від них образи також є символами зла, незважаючи на те, що за певних обставин можуть допомагати людям. „Християнство в надприродні сили внесло певну систему. З плином часу на чолі всіх злих сил постав чорт, що тепер зветься *дияволом*, *сатаною* чи *демоном*. Останній помаху

підпорядковував решту сил: володарів хат і природи та шкідників життя, які стали зватися *бісами*, і всі вони за християнства перейшли в силу злу, нечисту” [20: 138]. Чорт може перевтілюватися у будь-яку тварину, крім пса, бо пес – найщиріший друг людини. Отож, чорт – це родове поняття, яке обіймає всю нечисть.

В українських міфах і легендах [27] концептуалізація лексеми *чорт* дозволяє вивести такі її символічні значення: „чорт в образі пана, який *обманював* бідного чоловіка”; „чорт як *нечиста сила*, з якою пов’язані усі мельники”; „чорт на горищі наводить *страх* на людей”; „чорт в образі *перевертня* клубка”; „чорт з’явиться як *Сатана*, коли не згадувати Господа Бога”; „чорт, якого під пахвою у вигляді яйця когута виносила жінка, як *символічне начало людського зла*”; „чорт в образі *коханого*”; „чорт в образі *баранчика*”; „чорт в образі *кота*”; „чорт в образі *качура*”; „чорт як образ того, що *продають разом з ним*”; „чорт в образі того, хто спокушає до *самогубства*”.

На підставі цієї концептуалізації можна стверджувати про те, що в якому б образі не поставала ця зооантропоморфна демонологічна істота, все ж лексична семантика сигніфіката *чорт* має переважно негативні конотації, які викликають таке ж негативне ставлення людини до цієї уявленої істоти.

Так, перетрансформований образ скинутого з Вірюю чорта, який за 40 діб потрапив у водне середовище і за наказом Бога там лишився [27], постає як *водяник* – міфічна істота, злий дух, що семантизує і символізує водну стихію як негативне й небезпечне явище. Етнографи вважають [24, 19], що вірування давніх українців у водяника сягають язичницьких уявлень про обоження всього, пов’язаного з водною стихією.

Зооантропоморфний образ *Водяника*, за спостереженнями Л.Довбні [11: 61], найчастіше поставав в уяві українців як старий дід, покритий водоростями, з довгою бородою і хвостом. Міг перевтілюватися у різних тварин – козла, собаку, качура, рибу тощо. Вважалося, що його володіння обмежувалися водоймищем. Розгніваний водяник міг завдавати їм шкоди: розливати річки, руйнувати греблі, млини, топити людей. Водяник символізує собою зло, яке підстерігає людину у воді.

Ще одним трансформованим образом чорта є *Упир*. Побутує кілька варіантів трактування цього образу. Згідно з одними уявленнями [4: 402-403], упир є сином чорта і відьми. Живе він як звичайна людина, однак з-поміж інших вирізняється злістю. Тимчасом за іншими віруваннями [13: 499], упирі мають тільки людський вигляд, а за своєю суттю це справжні чорти. Існує й таке вірування [1], що упирі – це трупи інших людей, у які після смерті вселилися чорти і приводять їх у рух. Упирем може стати будь-яка людина, якщо її обвіє степовий вітер. Своім зовнішнім виглядом упир може не відрізнятися від звичайних людей або ж відрізнятися дуже рум’яним кольором обличчя. Досить часто народна уява [13: 499] поділяє упирів на дві групи: живих та мертвих. Характерними ознаками мертвих упирів є те, що вони мають червоне обличчя, яке у домовині повернуто донизу. Мертвий упир ніколи не тліє. Живий упир теж має червоне обличчя і дуже міцну статуру, яка і потрібна йому задля того, щоб на своїй спині носити мертвого упиря. Мертвий без живого не може бути шкідливим, оскільки сам не має здатності ходити. О.Афанасьєв [1 (2: 158 – 159)] стверджує, що упирі – це злісні блукаючі мерці, які за життя були чаклунами, вовкулаками або людьми, яких не приймала церква: вбивці, еретики, боговідступники. Уночі упирі встають зі своїх гробів і ходять по снігу. Вони заходять у хати, накидаються на сонних людей (найчастіше на немовлят) і висмоктують їхню кров, в результаті чого людина помирає. Вони можуть розгулювати по землі до співу *перших півнів*, а потім кидаються до своїх могил. Щоб позбутися упирів, люди відкопували їхні могили і пробивали груди мерця осиковим кілком. Якщо не допомагало, труп спалювали.

Отож, можна стверджувати, що в українській демонології на концептуальному рівні *упир* семантизується через опозиційні концепти живий/мертвий, верх/низ, а на лексико-семантичному рівні – через лексеми *вбивця*, *еретик*, *боговідступник*, *кровопивця*. Останні є семантемами лексико-семантичних груп з ядерними компонентами *смерть*, *біда*, *епідемія*, *стихийні лиха* тощо.

Уявлення про реальні особливості демонологічних істот та тварин у поєднанні з їхньою семантизацією у легендах і міфах, що є одним із способів пояснення людиною самої себе і навколишньої природи, створюють передумови для міфологічної персоніфікації людини в природі, поширеної в первісному суспільстві, яка не здатна була цілком виділити себе з природної сфери, і передусім для пояснення ландшафту як наочної історії своїх предків.

Особливо цікаві приклади співвіднесення демонологічних істот і тварин зі стихіями, наприклад, українська легенда “О потопі і однорозі” [27]. Ця легенда записана простою мовою, структуру якої визначало живе усно-розмовне мовлення. Зокрема мають місце наявні паралельні форми написання зооніма *носоріг*: *одноріг* і *єдноріг*. Форма *єдноріг* з початковим *-є* свідчить про належність її до старослов’янського лексичного фонду, а збереження цього написання відтворює мовний колорит того часу, коли була записана ця легенда.

Українська демонологія, пише Л.Довбня [11: 59], дозволяє розглядати людський колектив з певною територією, сьогодення – з минулим, культурне і соціальне – з природним, а також об’єднати колектив загальною системою норм поведінки.

Різні соціально-побутові реалії та життєві ситуації українського етносу, вважає Митрополит Іларіон [20], співвіднесені з конкретними видами тварин або особливими зооантропоморфними істотами, послужили мотивацією тих або інших міфів, легенд, народних повір'їв. Таким чином, тварини і першопредки зооантропоморфної природи виконують дескриптивну й етіологічну функції. Зв'язок людини з тваринами та зооантропоморфними істотами підтверджується не тільки численними міфологічними мотивами, а й формулами (порівн., зачин багатьох міфів: “*Це було в той час, коли звірі ще були людьми...*” та казок: “*Оповідають старі люди, що колись давно на світі були всілякі дива, що всі звірі говорили людською мовою та що були такі люди, що мали по своїх домах щасливців* [26: 295]).

Блуд – демонологічний образ, міфонім, що символізує зло, яке, згідно з легендою, не встигло долетіти з неба до землі і зависло в повітрі [25: 32]. *Блуд* має здатність перевтілюватися у *сову* чи іншого птаха, який заманює людину за собою, аж доки треті півні не заспівають. *Блуд* може також перекидатися *кішкою собакою, козою* тощо [там само]. Потрапляє до кожного, хто випадково зачепить його. На людину, до якої причепився *блуд*, чекає біда: вона не може потрапити додому, блукає на одному місці до повного знесилення, як наприклад у легенді “*Блуд у лісі*” [27: 7].

Із усіма похідними лексема *блуд* в “Толковом словаре живого великорусского языка” В. Даля [9 (1: 85)] має подвійну семантику: народну – відхилення від прямого шляху, у прямому і переносному значенні і церковну, або книжну, – належить власне до незаконного, позашлюбного співжиття. У демонології міфонім *блуд* має народне значення і семантизується через таку дієслівну лексику, як “*блукати і блудити, колобродити, волочитися, валандатися; бродити або їздити, збившись з дороги і не орієнтуючись у місцевості, збитися зі шляху, блукати, плутати*” [там само]. У Словнику Б. Грінченка *Блуд* має такі значення: *блуден, дурильце, дурихлопчик, дурибаба, блудяга, блудько* [23 (1: 76)].

Одним із найяскравіших персонажів української нижчої демонології є *Відьма* (синоніми *відюга, відюха, вириця, лиходійниця, чаклунка, чародійка, обавниця, потворниця, яритниця*), опис якої і характеристика досить детально представлені в етнографічній літературі [19]. В українській демонології *відьма* символізує не лише абстрактне зло; вона доїть корови, завдаючи шкоди хазяїну, і в цьому руслі її дії подібні до вампірських [28: 432]; вона має властивості перевертня, перетворюючись як на живі істоти, зокрема на тварин: *собаку, свиню* [27: 76-77].

Етимологи [29] пов'язують походження слова *відьма* з давньоруським іменником *вѣдь* – “знання”: слово *відьма* спочатку вживалося в значенні «та, що все знає», звідки розвинулося подальше «*ворожка*», а пізніше – «зла жінка», «жінка, що знається з нечистою силою».

Розпізнати відьму серед людей дуже складно: вона може бути старою і молодою, перевтілюватися у різні образи. У легенді “Способи пізнання відьм” [27: 90] даються поради, як упізнати цю істоту.

Символічним у діяннях відьом є те, що вони прямо чи опосередковано входять у контакт із тваринним світом, наділяючи його теж магічними силами або завдаючи шкоди аж до смерті. Після контакту домашньої тварини з відьмою та, як правило, занеджувала і здихала. Таке пояснення давали люди під час хвороби тварин і намагалися всіляко запобігти таким начебто контактам з нечистими силами. Утім, наявні і такі зооміфічні істоти, наприклад, *собаки-ярчуки*, які здатні були знищити нечисту силу, оскільки самі були наділені магічними властивостями [2: 70-71]. Тут символізується і семантизується така аксіологічна модель: зло проти зла для перемоги світливих сил, тобто добра.

В українській міфології до перевертнів належать також *Вовкулаки* з їх надприродною здатністю перевтілюватися у вовка [12 (1: 412)]. Це напівфантастична істота – людина у вовчому вигляді. „Вовкулака, пише О. Воропай [3 (1: 5-6)], – це завжди понурий, завжди чимось невдоволений чоловік; у день святого Юрія він перекидається вовком, бігає разом з іншими звірами по лісі і має лише опасок на своїй довгій кудлатій шії; а в день зимового Миколая він знову перекидається чоловіком. Вовкулака, бувши в людській іпостаті, до церкви не ходить, з людьми не вітається і звичаїв людських не знає”.

Словоформа *вовкулака*, як вважають дослідники [2: 80], є двокомпонентною, перша частина якої не потребує роз'яснення, а друга – *dlak, dlaka* (у чехів), *кодлак* (у Галичини), *chlaka, chlak* (у сербів) – означає вовна, шерсть. Від слова *кодлак* в українській мові походить лексема *кудлатий* (оброслий волоссям, шерстю). Звідси, вовкулака може в буквальному розумінні виводитись і як *вовча шерсть* [12 (1: 412)]. В Україні слово «кодло», яке є складовою частиною російської та болгарської назв перевертня, вживається і в значенні рід, плем'я. Тому «вовкодлак» можна реконструювати і як *вовчий рід*.

Міфологічний образ вовкулаки семантизується як безсилля людини перед темними надприродними силами, як туга за справжнім людським життям. Це також один із багатьох образів, через який народ застерігав людину від біди, що може на неї чекати. Цей образ нагадував про необхідність мати в своїй душі Бога, ніколи про нього не забувати, не грішити, щоб не бути тяжко покараним за скоєне зло або ж не робити того, чого не знаєш [27: 71].

Різновидом вовкулак є *песиголовці* – міфічні велетні-людодіди, що вирізнялися нечуваною жорстокістю і мали вигляд *собаки* або *лева* [2: 367]. Вони були дуже злими і кровожерливими. Песиголовці ловили людей, садили у глибокі ями, відгодовували, а потім їли. Песиголовці мали вигляд

дуже високої, вкритої шерстю істоти з собачою головою та одним оком посеред лоба. Песиголовці – сиріоди – ті, які їли сире людське м'ясо, мали одну руку й одну ногу. Зчіплюючись по двоє, вони дуже швидко пересувалися.

Позитивним образом, язичницьким символом добра і хатнього затишку, охоронця домашнього вогнища, захисту сім'ї, благополуччя, достатку й багатства вважався в українській міфології *Домовик* – хатнє божество, що опікується життям усієї родини, яка живе в одній хаті [2: 160]. Український міф про домовика [27: 63] пов'язує походження цієї антропоморфної істоти також із тваринним світом, вигаданість якого полягає в тому, що *когут* яєць не несе, а тому „здибати” їх неможливо. Але ж вірування людей у цей міф свідчить про те, що міфонім-сигніфікат *Домовик* має зооантропоморфну природу.

Утім, після скасування язичництва 988 р. церква зробила домовика образом негативним [18]. Під впливом християнства образ домовика переосмислюється і почав сприйматися як нечиста сила, що може завдавати шкоди в хаті. А тому міфонім *Домовик* семантизується як такий сигніфікат, що вживається на позначення різних домашніх негараздів і є символом злого духу та насланого на сім'ю нещастя.

Як і домовик, *Лісовик* має теж зооантропоморфне походження. Незважаючи на те, що його міфологічний образ постає як антропоморфний, та все ж приписуваний йому елемент вбрання – волохата шапка *із кунци* – розуміється не як власне шапка, а як його зовнішність, що свідчить про зв'язок із тваринним світом. Згідно з легендою „Лісовик” [27: 56] – це та істота, яка символізується зі смертю, яка підстерігає людину в лісі, і є дуже небезпечною для людини. Характерною особливістю лісовика, зазначають етнографи [1], була відсутність тіні. Проте в українській етнографії [8: 77] побутує ще й такий погляд на лісовика як на «пастуха від звіра» – істоту, що охороняла дрібних звірів від хижаків та мисливців, тобто асоціюється з добром щодо тваринного світу.

Русалка – один із найсимволічніших образів української демонології, що становлять собою богинь водоймищ [2: 449]. Вважалося, що ці молоді вродливі дівчата живуть на самому дні річок у чудових кришталевих палацах. Менш поширеною є думка про те, що русалки живуть під водою у гніздах, звитих із соломи і пір'я, украдених ними в селі під час Зеленого тижня. Потойбічне життя русалок семантизується з темрявою: їм на тому світі темно; їхнім душам немає пристанища. Русалки носять біль у своїх душах і плачуться на матерів за те, що ті не змогли зберегти їхнє життя.

Тепер народ вірить, що русалки – то душі утоплених дівчат та нехрещених дітей. Проте був час, що дітей зовсім не хрестили, і можна думати, що тоді народ мав русалок за душі дітей або за людські душі, котрі, по смерті людей, зоставались на якомусь водяному просторі і блукали по ньому, приставши до царства водяних духів [22: 50].

З українського міфу „Про русалок, відьмаря” [27: 60] можна зробити висновок, що семантика міфоніма *русалка* пов'язується, з одного боку, зі спокуюю, красою водної стихії, а з іншого, – з небезпекою, яка чатує на людину у воді. Ширше значення цього міфоніма розкривається через символіку душевної печалі і туги за земним життям.

Таким чином, зооантропоморфні образи, виконуючи характерну для них етиологічну функцію, мають власну національно-культурну символіку, аксіологічні виявлення *добра/зла* в поясненні світобудови і семантизуються відповідно до цієї символіки й ціннісних категорій української міфопоетичної свідомості, що втілюється в сюжетних лініях українських міфів та легенд. Вони як мешканці різних природних угідь: лісів, полів, гір, річок, боліт тощо існували в свідомості людей як такі, що, з одного боку, були охоронцями цієї природи, а з іншого, – становили небезпеку для людини у зв'язку з неможливістю пояснити характер цієї природи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов: В 3-х томах. – М.: Современный писатель, 1995. – Т.2. – 400с.
2. Войтович В.М. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу (Етнографічний нарис). – К.: Оберіг, 1991. – Т.1. – 455с.
4. Гнатюк В.М. Останки перед християнського релігійного світогляду наших предків // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 383 – 406.
5. Голубовська І.О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу „царство тварин” // Мовознавство. – 2003. – №6. – С.61– 68.
6. Гура А.В. Символіка животної в славянської народної традиції (Традиционная культура славян/Современные исследования) – М.: Индрик, 1997. – 912с.
7. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк: Вежа, 1997. – 296с.
8. Давидюк В. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1995. – 175с.
9. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: ГИС, 1955. – Т.1. – 700с.
10. Дмитренко М. Дивоквіти народу // Повір'я. – К.: Знання, 1992. – 48с.
11. Довбня Л.Е. Символіка української демонології // Знак. Символ. Образ. Матеріали Міжвузівськ. наукового семінару з проблем сучасної семіотики. – Вип. 4. – Черкаси: Брама-ІСУЕП, 1999. – С. 59 – 66.
12. Етимологічний словник української мови / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631с.
13. Ефименко П.С. Упыри (Из истории народных верований) // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С.498 – 504.

14. Жерібко Н.Н. Зооморфизмы в семиосфере этнокультур // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація. – Харків: Харківськ. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна, 2005. – С.71 – 73.
15. Иванов П. Народные рассказы о доле. Народные рассказы о ведьмах и упырях. Кое-что о вовулаках и по поводу их // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 505–511.
16. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. – М.: Гуманитарный издательский центр, 1996. – 415с.
17. Медведев Ф. П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. – К.: Вища школа, 1982. – 232с.
18. Милорадович В. П. Життя-буття лубенського крест'янина. Заметки о малорусской демонологии // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – С. 170 – 341.
19. Милорадович В. Українська відьма. – К.: Веселка, 1993. – 72с.
20. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: Обереги, 1992. – 424с.
21. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2-х т./ Глав. ред С.А.Токарев. – М.: Рос. энциклопедия, 1977. – Т.1 – 671с.
22. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К.: Обереги, 1992. – 88с.
23. Словник української мови / за ред. Б.Грінченка. – К.: Вид. АН УРСР, 1958-1959. – Т.1. – 494с.
24. Супруненко В. Народини. Витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців. – Запоріжжя: МП Березиня, 1993. – 136с.
25. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664с.
26. Українські казки про тварин. – К.: Техніка, 2005. – 320с.
27. Українські міфи, демонологія, легенди / Упоряд. М.К. Дмитренко. – К.: Муз. Україна, 1992. – 127с.
28. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – 640с.
29. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Рад. шк., 1989. – 511 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Крижко – доцент кафедри української мови Інституту філології Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика.

НАРОДНО-ПОЕТИЧНИЙ СИМВОЛ *віл* ТА ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У ТЕКСТАХ ТРЬОХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ

Марія КРУПА (Тернопіль)

У статті проаналізовано семантичне наповнення символу *віл*, його функціонування у народній поетичній творчості та в художньому мовленні Степана Руданського, Ігоря Калинця та Миколи Вінграновського.

The article deals with the analysis of semantic inflation of the symbol “vil”, its functioning in people’s poetic creativity and artistic speech of Stepan Rudanskiy, Igor Kalynets and Mykola Winhranowsky.

Символ – складна естетична категорія, вище втілення процесу метафоризації, тобто переносного значення. На відміну від інших тропів, символ не зводиться до однозначного, логічно зумовленого зв'язку між позначуваним та тим, що позначає, його не можна розшифрувати простим зусиллям розуму. Символ має асоціативну природу, тому потребує не тільки раціонально-логічного, але й емоційно-підсвідомого [6:524].

Семантичне наповнення художнього символу як окремого поета, так і етносу (нації) в цілому зумовлюють: 1) довкілля (ландшафтне, рослинне, тваринне, орнітологічне та ін.); 2) виняткова яскравість і наочність уявлень; живучість і творча сила уяви; глибоке проникнення в суть поняття, властивість схопити в ньому найхарактернішу ознаку [2:51]; 3) особливості національної традиції; 4) важливість моменту, який переживається номінатором; 5) колективне позасвідоме.

Українська народна творчість має давню символіку, що потужно представлена передусім в обрядових піснях: веснянках і ягільках, зажинках і обжинках, у піснях різдвяного циклу – колядках, щедрівках, маланкуванні і вертепів; весільних, похоронних обрядах, у колискових. Інший пласт української символіки – у історичних, побутових, рекрутських та ін. піснях, піснях про кохання; прислів'ях та приказках.

У нашому дослідженні ми проведемо спробу аналізу змістового наповнення символу *віл* (*воли, бики*), його функціонування у народній поетичній творчості та художньому мовленні трьох українських поетів: С. Руданського, І. Калинця, М. Вінграновського.

СУМ подає таке значення: *віл* – «кастрований бик, якого використовували як тяглову силу», образно «покірний» чоловік, люди: *Він* (наказ) *з завзятих степовиків по наробив покірних волів* [8, I: 672-673]. У мовній свідомості українців поняття *віл* зафіксувалось передусім із таким значенням: «велика сила», «тяжка праця, що не всім під силу», «багатство, достаток», «повільність» та ін. Це підтверджують українські приказки і прислів'я, укладені і видані М. Номисом у 1864 р. Пор.: *Кінь волю не товариш; Бере, як віл на роги; Проти сили і віл не потягне; Коли б не хлоп, не віл, не було б панів; Москалики, соколики, позаїдали ви наші волики, а як вернетесь здорови, то поїсте і корови; Волом зайця не здогониш.* Характерно, що окремі прислів'я на різних територіях мали синонім до *віл*. Див.: *З одного вола двох шкур не деруть* на Остерщині, Уманщині; *З одного чоловіка двох шкур не деруть* – у Києві та Галичині. Важливо, що біологічні характеристики вола (сильний, повільний, працьовитий, покірний)

ставали «біологічним» етимомом [1: 79] для характеристики людини взагалі і чоловічої статі зокрема, пор.: хитрощі – *Телят боїться, а воли краде*; дурниці – *Волом зайця не догониш*; робота з принуки – *Силованим волом не доробишся*; подружжя відносини – *Горе тобі, воле, коли тебе корова коле*; нерівня – *Кінь волю не товариш* (або *Віл до вола, кінь до коня, а свиня в тин, коли нема з ким*), ін. [9]. Зрозуміло, що денотат *віл* активно використовувався в образотворенні українців тому, що референт для мовця був близький, люблений, потрібний і знаний, активно введений в зажинкові, обжинкові та різдвяні обряди, пісенну творчість. «На Новий рік символом щастя в оселі вважався у слов'ян палазник – людина, яка першою переступить поріг. Часто селяни «доручали» цю роль саме волів, заводячи його до хати. Щиро вірили, що тоді у господі буде достаток увесь рік» [7: 25].

Семантико-асоціативне наповнення слів-символів, зокрема *віл*, в останні роки активно розробляється в українському мовознавстві. Так, В. Кононенко констатує: «слова-поняття *корова* і *віл* в образно-символічному вираженні здавна передавали ідею заможності, достатку. *Віл* сприймався як чоловік, *телиця* – дівчина, *корова* – як жінка, земля» [4: 154], образ-символ *бугай* вживається на позначення грубої сили, могутності, непокірності, неповороткості... Основні компоненти образного значення – «сила», «могутність», «непогора», «неповороткість» [4:155]. У «Словнику символів» „*віл* – символ космічних сил; жертви, страждання, терпіння; важкої праці; покори, самопожертви; пітьми та ночі; багатства; працювитої людини, господаря” [7: 25].

Природно, що денотат *бики* – *воли* став об'єктом літературного художнього опрацювання. Одним із перших в українській поезії цей образ використав С. Руданський у вірші «Гей, бики!». Вірш був написаний 13 жовтня 1859 року і опублікований в першому номері ж. «Основа» за 1861 рік. Текст автографа і першодруку різняться між собою. Найсуттєвіша різниця – зміна ключового слова-символу *воли* на *бики*. Поет очевидно свідомо робить заміну, щоб позбавити лексему-символ негативного значення «кастрований бик», замінивши значенням «тяглова сила», «велика свійська рогата тварина» [8, I: 165], закріплених за лексемою *бик*, надає образу-символу додаткових потенційних позитивних асоціацій: «велика сила», «могутність», «непогора», «гнів і обурення від ярма», «бунтарство», «витривалість».

Контекст епохи, у якій С. Руданський створив цей текст (1859–1861), — передодень скасування кріпацтва у Російській імперії, активна боротьба із самодержавством народолюбців.

У поетичному тексті письменник однозначно надає популярній на Україні робочій тварині символічного значення, спираючись як на лексичне значення, так і на етологічні характеристики тварин: сильний, витривалий, працювотий, повільний. Як і український народ.

У поетичному тексті образ-символ вжито 9 разів; він, символ, винесений у заголовок разом з вигуком *гей* і знаком оклику після них – *Гей, бики!* Власне вигук виступає першим знаком антропоморфізму. Відомо, що биків-волів як робочу худобу спонукали до праці вигуками *цоб, цабе*: *цоб*, (*соб*) – «вигук, яким повертають волів ліворуч, *цабе* – праворуч» [8, XI: 242]. Вигук *гей* за СУМом теж використовується у мовленні як «спонукальне слово, яким підганяють волів, корів або коней» [8, I: 46]. Однак у поетичній свідомості українців він викликає інші значення: «рух вперед», «заклик при звертанні до конкретної особи», «спонукування, заохочення до дії» і «піднесення, захоплення чим-небудь» [8, II: 46]. Ці значення активно функціонують як в українській усній поетичній, так літературній творчості. Пор.: «*Гей, браття опришки*», «*Гей, уваж собі, уваж*», «*Гей, зійшло сонечко*», «*Гей, гиля, гиля, сірі гуси*», «*Гей нумо, хлопці, до зброї*»; у П. Тичини – «*Гей, іду, іду я полем*»; у поезії М. Рильського «Яблука допіли, яблука червоні!» – *Гей, поля жовтіють, і синіє небо*.

У поезії С. Руданського вигук *гей* вжито 9 раз, із них – 4 випадки із підсилювальною часткою *та*: *Та гей*. Вона «уживається на початку речення для посилення висловленої думки; уживається з дієсловом наказового способу для підкреслення прохання чи спонукування, а також у питальному та окличному реченні при слові, на яке падає логічний наголос» [8, X: 8]. У поетичному тексті всі ці значення контамінуються і утворюють таку семантику виразу *Та гей*: «піднесений заклик, спонука і активне заохочення до дії».

Контекст поезії, її народнопісенна метафорика та прозора символіка створюють основи для однозначного прочитання художньої ідеї: заклик до праці і боротьби за незалежну державу. Яку? Звичайно, Україну. Її ім'я не означено географічним знаком-топонімом, а представлено поетичним образом-символом української усної народної творчості – *тихі зорі, яснії води, медові та молочні ріки*. Натяк на поетичний образ України однозначний: *І потече ізнову медом І молоком свята земля*.

Вірш І. Калинця «Завалився віл за стіл» із циклу «Тринадцять алогій» написаний 6-7. 01. 1975 року. У циклі він десятий за порядком компонування і, як усі тринадцять поезій, побудований на алегоріях, символах, алогізмах. Останній літературний прийом, порушуючи логічні зв'язки в мові, створює стилістичний ефект олюдження і радості всього на землі у час Різдва. Пор.: *народились ясла вповні, калина свічку зацвіте, пасуть овечкою кожух під образами у Йордані* та ін. Символіка Різдвяних свят, народно-поетична ритмомелодика створюють враження поетичного вертепу, де все можливе. З іншого боку, твір писаний на засланні, далеко від рідних, друзів, традицій, і спогади про Свят-вечір, Різдво, колядки, щедрівки у художній свідомості поета напливали, створюючи видіння, містерію найбільшого

свята на рідній землі. Тут всі атрибути ночі перед Різдвом – *сопілка і калина, Покуть і Кутя, Дунай і мед, трійця-пані, ясла, дванадцятьоро зацних страв, мак і макогін, зіздарики і коляда, узвар і вушка, Дідух і Свят-Вечір*.

У мозаїці Різдвяної ночі 10 вірш виокремлює конкретну родину, що сідає до Святої вечері:

- 1 завалився віл за стіл,
- 2 волиха за лихо,
- 3 а мале волиня
- 4 хлипало потихо.
- 5 уминає віл книші,
- 6 волиха – утішки,
- 7 а мале волиня
- 8 має на горішки.

У контексті символіки Різдвяних свят центральний символ 10 поезії легко прочитується: *віл* – господар, *волиха* – господиня, *волиня* – дитя. Виступаючи єдиним (похідні *волиха, волиня*) символом, він, з одного боку, створює стійку асоціацію конкретної родини (батько, мати, дитя), з другого – акумулює всі значення, закріплені за цим символом в українській народній та літературній поетиці, а також додає нові. Це: батько-господар – перша і поважана, за українською традицією, особа у родині, якій належиться віншувати сім'ю дідухом, першим сідати за різдвяну вечерю і розпочинати її; *волиха* – мати, їй впродовж української трагічної історії рідко коли діставалося на славу, прибуток чи добро. Власне другий рядок *волиха – за лихо* активно творить позаріздвяні асоціації: на вечері напередодні Різдва зазвичай всі радісні, щасливі. Мотивів предостатньо: вся родина вкупі, всі святково вдягнені, стіл – повний страв; якщо надворі холодно – в хаті тепло, затишно, пахне кутею, узваром; у кутку – ялинка. Чому ж *волиха – за лихо*? Так другий рядок поезії формує ще одне – підтекстне – значення першого рядка. Очевидно, за стіл сів господар не тільки власної хати, а й господар держави. Якраз у таких випадках – при спробі українців стати господарем власної держави – жінкам (жіноцтву в цілому) діставалося лихо. Вони були змушені самі господарити, виховувати дітей, доглядати старих, до смерті надіятись на повернення коханого. За час більшовицького режиму жінки (дружини, матері, наречені) відбували покарання в сибірських тюрмах за своїх чоловіків, що мали відвагу і прагнення «сісти за стіл власної держави». Терпіли і їхні діти — *а мале волиня хлипало потихо*.

Позатекастові біографічні фактори родини Калинців (Ігоря, Ірини та їхньої дочки Дзвінки) — життєві підвалини символіки «Різдвяного алогічного» в цілому і 10-го вірша зокрема. Їх докладно представляє Петро Шкраб'юк у документальній біографії «Попід Золоті ворота» [10].

Вірш Миколи Вінграновського «Стояла баба, руки склала» написаний у 1981 році і ввійшов до збірки «Губами теплими і оком золотим» (1984). У цій поезії образ-символ вола вжито у дієслові *воловодився*, що виступає предикатом до суб'єкта, теж вираженого символом-топонімом, – *Дніпро: воловодився Дніпро*. Така предикативна група вживається у 4 рядку поезії, а у 16-му: *зволоводився Дніпро*. В сукупності із МЗК історії, літератури та символами ця група формує глибинний підтекст поезії. Інтерпретацію ключових символів *баба* і *кібчик* детально представлено у науковій розвідці «Поліфонія символів у поезії М.Вінграновського «Стояла баба, руки склала» [5].

Тополя вітром ледь хитала і воловодився Дніпро у 3–4 рядках першої строфи, як і у 15–16 рядках четвертої, *тополя і Дніпро* – мовні знаки творчості Шевченка. Трансформовані у похідний текст у формі натяку, вони виконують конкретну функцію. Часто вживані у творчості Т. Шевченка *тополя і Дніпро (Реве та стогне Дніпр широкий («Причинна»); По діброві вітер виє, / Гуляє по полю, / Край дороги гне тополлю («Тополя»)* та ін.) виступають символами України. Ці символи-знаки, створюючи вертикальний контекст історії України, конкретизують географічну прив'язку зображених подій. Отже, все описане відбувається не в далекій Скіфії, а в Україні.

Дніпро-ріка – формує логічний суб'єкт – поетичний образ України з усім асоціаціями, що склалися в народній та літературній творчості. Ці асоціації конкретизує предикат – символ-дієслово *воловодився*.

Воловодиться – дієслово минулого часу недоконаного виду СУМ подає із позначкою *розмовне*. Слово має значення: 1. Надто повільно робити що-небудь, марнуючи час. *До півночі воловодилася Параска, а там – і мука свій кінець має, і на неї сон є, – Параска затихла – заснула (Мирний); // Мати багато клопоту, мороки з ким-, чим-небудь. Казала Сидорові: не бери [Марію], сину!.. Не послухався... А тепер – і бийся з нею, воловодься! (Мирний)*. 2. Водитися, возитися з ким-небудь. *Вона й діти на сусіду покине... та й воловодиться з п'яним (Дн. Чайка) [8, І: 727]*.

У слові *воловодиться* український читач легко побачить синтаксично оформлене словосполучення: *вола водити*. Як віл іде? – знехотя, спроквола, віднехочу, ліново. Погонич мусить прикласти багато зусиль, щоби заставити вола швидше рухатись.

У поезії, як і в контексті інтелектуально-художньої поетичної творчості, воно має значення символу України. Образ вола символізує характерні риси українців, які і у С. Руданського «Гей, бики, чого ви стали?», І. Калинця «Різдво».

Акумулюючи ці значення, поетичний образ М. Вінграновського *Дніпро воловодився* утворює нові: 1) знехотя, ліниво виконувати свою роботу; 2) *віл, воловодитися* = Україна як астроземне явище перебуває у стані спокою, летаргічного сну, бездіяльності, сплячки; 3) якщо Дніпро = ріка = час, то в Україні він стоїть на місці; це – застій, стагнація. Оскільки семантика застою створюється за допомогою лексеми-домінанти *Дніпро*, тобто водного потоку, то контекст створює багато інших асоціацій: одоративних, зорових, слухових, дотикових.

Тополя вітром ледь хитала, І воловодився Дніпро – складносурядне речення, що складається з двох частин, з'єднаних сурядним сполучником *і*. У цій синтагмі сполучник, крім граматичного і функціонального значення, набуває семантичного: надає однорідності дії: *тополя вітром ледь хитала*, і так само знехотя *воловодився* (тік – «працював») *Дніпро*.

До всього лексико-символічного наповнення 3 і 4 рядків першої строфи недоконаний вид дієслів минулого часу додає значення, характерні для цієї категорії: дієслова недоконаного виду означають дію, необмежену в часовій тривалості, вони не вказують на будь-яку межу її (початок, кінець) чи на завершеність [3: 206].

У 15 і 16 рядках поезії, дієслова *хитати* і *воловодитися* вжито в доконаному виді. Так граматична категорія творить розвиток дії: у третій строфі (9–12 рядки) *баба надулась, плаче*; автор докоряє бабі: *Чого ти плачеш? Ти не бачиш, / Що в кібчика життя мале?* Із третьої строфи (баба-Україна бунтує, протестує) впливає символічний зміст четвертої. Її тема – «зміни». Як вони виражені? Всіма рівнями поетичного тексту, та найвиразніше представлені лексичним і граматичним рівнем.

Основне змістово-символічне навантаження у четвертій строфі виражає дієслово минулого часу доконаного виду *заревло*. Його лексичне значення СУМ подає так: «**Заревіти і заревти**, ву, веш, док. Почати ревіти, ревити, видавати протяжні голосні звуки (про тварин). *Хвилька тривожної мовчанки – свиснула стріла – і заревів звір* (Фр.) // Почати утворювати звуки, схожі на ревіння тварин (про вітер, море, а також про певні предмети, механізми і т. ін.) . *Закипіло і заревло навкруги, аж річка охнула й нестямно на всі боки захиталася* (Мирний); *3 Чигирини / По всій славній Україні / заревли великі дзвони / Щоб сідали хлопці коні* (Шевченко) [8, III: 289]. Отже, пряме значення дієслова *заревіти* пов'язане з твариною (звір, худоба). З-поміж худоби в першу чергу згадується віл.

Контекст *воловодився* поезії, а також літературні асоціації із відомим шевченківським Рече *та стогне Дніпр широкий*, романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» формують відповідну семантику. Так з'являється підтекстове значення суб'єкта дії *заревло*, незважаючи на безособову форму дієслова, яке теж має свою функцію. Отже: *віл* (4-й рядок) *заревів* (14-й); коли віл = «Україна», а *заревіти* = «починати дію» (у протиставленні до підтекстової символічної дієслівної інформації 1-ї строфи – бездіяльність), то потрібно символи прочитати так: «Україна пробудилася, почала діяти, відроджувати своє *пра-пра-пра*». Протиставлення категорії виду – недоконаного / доконаного – яскраво формує такий підтекст.

Наслідком дії *заревло* є: *тополя вітром захитала І – зволоводився Дніпро*. Підставляючи символічні значення у поетичну формулу поезії М. Вінграновського, прочитаємо: «Україна почала діяти». В історичному контексті – почала пробуджуватись, почала боротьбу за волю і незалежність. Категорія доконаного виду у контексті цієї поезії найбільше служить для створення семи «почати діяти». Найбільшою мірою це відноситься до дієслова *воловодити*, яке за граматичною природою доконаного виду не має. Поза контекстом форма доконаного виду *зволоводитися* на вживається. Отже, граматична категорія доконаного виду цього слова абсолютно підпорядкована поетом створенню відповідних значень.

Дослідження засвідчує, що народнопоетичне змістове наповнення символіки лексеми *віл* в українській літературній традиції дістало розвиток. Незважаючи на те, що віл як тяглова робоча сила в землеробстві та чумакуванні українців відпав, втратив своє призначення, у художній свідомості він чітко асоціюється із: 1) великою потужною силою, якою виступає український народ (С. Руданський); 2) впевненістю у своїй силі (фізичній, ієрархічній), яка й надає йому відповідне місце, творить обов'язки сильного (І. Калинець); 3) характеристикою менталітету українського народу – сильного, працьовитого, терплячого (Кононенко, 148), але й такого, що у часи збурення встає на повну велич і змітає із землі все – і чуже, і своє.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. – Ужгород, 1995. – 120 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 397с. 3. Доленко М. Т. Сучасна українська мова. – К.: Вища школа, 1987 – 351 с. 4. Кононенко В. Символи української мови. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 270 с. 5. Крупа М. Поліфонія символів у поезії Миколи Вінграновського «Стояла баба, руки склала» // «Наукові записки» Тернопільського державного педагогічного університету, серія: Мовознавство, 1998. - № 1. – С. 144-149. 6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2001. – 632 с. 7. Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін. Словник символів. – К.: Ред. «Народознавство», 1997. – 156 с. 8. Словник української мови. В 11-ти томах – К.: Наукова думка, 1970–1980. 9. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М.Номис. – К.: Либідь, 1993. – 766 с. 10. Шкраб'юк П. Попід Золоті ворота. Шість елегій про родину Калинців. Документальна біографія. – Львів: Ін-т українського мовознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 519 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Крупа – кандидат філологічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: етнолінгвістика.

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ВПЛИВУ НА МОВНУ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЮ СВІТУ (на матеріалі компаративної фразеології)

Костянтин МІЗІН (Кременчук, Україна)

У статті проведена верифікація двох гіпотез щодо визначення переваги при процесі номінації навколишньої дійсності різними лінгвосоцієтетами на прикладі концепту ГРУНТОВНЕ ЗНАННЯ.

The paper deals with verification of two hypotheses as the determination of preference of the process of nomination of surrounding reality by various linguistic societies using the concept of BASE KNOWLEDGE as an example.

Пізнання глибин мови часто постає перед необхідністю розв'язання проблеми діалектичних протилежностей: “загальне” – “одиночне” → “універсальне” – “специфічне / унікальне”. В монографії автора запропонованої розвідки [12: 119-131] зазначалося, що найбільшою мірою розв'язанню цієї проблеми може сприяти концептуальний аналіз компаративних фразеологічних одиниць (КФО), бо саме в них схрещуються інтралінгвальні й екстралінгвальні універсальні чинники. Відтак, контрастивне дослідження глибинних зв'язків *універсальне* → *специфічне* → *унікальне* на матеріалі КФО споріднених і неспоріднених мов має виявити етнокультурний вплив певної дискурсивної спільноти на особливості оформлення універсальних концептів. Ця теза знайшла своє підтвердження при встановленні причин зміни образу-еталона *очне яблуко* на *зіницю* в різних мовах [13: 96].

Зазначимо, що в цілому зіставні дослідження в галузі фразеології є **актуальними**, оскільки вони, як слушно зауважує Л.В. Ковальова [9: 44], знаходяться ще на початковому етапі опрацювання. Будь-який лінгвістичний опис, що виходить за межі однієї мови, неминуче передбачає виявлення спільних рис цієї мови з іншими мовами та встановлення відмінностей між ними. Завдяки зіставленню мов існує можливість [20: 10]: 1) вивчити спільне й відмінне у вираженні одних і тих же змістових категорій; 2) встановити, як у різних мовах задовольняються подібні функціональні потреби; 3) глибше розкрити функціональну еквівалентність мов на різних мовних рівнях при зіставленні як системному, так і функціональному.

З огляду на зазначене вище, **метою** цієї статті є подальша верифікація двох гіпотез щодо визначення переваги при номінації навколишньої дійсності різними дискурсивними спільнотами – гіперогіпонімічної та об'єктно-акціональної [13: 98] – на прикладі концепту ГРУНТОВНЕ ЗНАННЯ, формування якого відбувається, зокрема, й за участю фреквентивної КФО *знати як свої п'ять пальців* та її етноспецифічних варіантів, що є абсолютно **новим** у лінгвістиці.

Так, універсальність концептуального моделювання зумовлюється тим, що будь-яка мова віддзеркалює у структурі й семантиці основні параметри світу, сприйняття людиною дійсності, її позицію в життєвому просторі, духовний зміст особистості тощо. Національна ж специфіка виявляється в тому, як репрезентовані в мовах фундаментальні понятійні категорії (час, простір, кількість, якість та інші) [3].

Ономасіологічним базисом компаративних фразеологізмів, як відомо, є категорія компаративності, яка належить до релятивного, або операційного, типу понятійних категорій [8: 43-45]. А такі категорії утворюють основу схем організації концептів. Найхарактернішою для релятивної понятійної категорії є схема концептів, що відображають співвідношення референтів. Останнє, як образне віддзеркалення реальної ситуації, перетворюється в пропозицію лише після вибору реляційного предикату та заповнення всіх позицій реляційної схеми. Тому категорія порівняння охоплює два гетерогенних концепти, що репрезентують ментальні образи будь-яких предметів, дій або цілих ситуацій. Когнітивна схема елементарного акту порівняння передбачає наявність концепту об'єкта порівняння та концепту образу-еталона. Підґрунтям реляційного предикату є основа порівняння порівняльної конструкції, тобто, в нашому випадку, КФО.

Таким чином, верифікація згаданих гіпотез на прикладі концепту ГРУНТОВНЕ ЗНАННЯ передбачає виявлення етнокультурних “відхилень” у процесі інтеграційного симбіозу двох концептів, за участю яких утворюється КФО *знати як свої п'ять пальців*: об'єкта порівняння – концепт ЗНАННЯ, та образу-еталона – концепт ГРУНТОВНЕ ЗНАННЯ ПЕВНОГО ФРАГМЕНТУ ОБ'ЄКТИВНОГО СВІТУ. Останній є об'єктом нашого дослідження, оскільки в різних мовах відбулася зміна образного складника цього концепту – в англійській, німецькій, українській і російській мовах він об'єктивується значною мірою за допомогою концепту ГРУНТОВНЕ ЗНАННЯ ПЕВНОГО СОМАТИЗМУ. Встановлення причин

такої зміни має допомогти виявити нові аспекти етнокультурного впливу на концептуалізацію навколишньої дійсності тією чи іншою лінгвостільною.

Tertium comparationis або основою для зіставлення є французька КФО *connaître quch., qn. comme sa poche* (досл.: знати, як свою власну кишеню), яку В.М. Мокієнко та О.К. Ніколаєва визначають як галліцизм, що поширився на терени Європи [15]. На французькому походженні цього фразеологізму наголошує також німецький дослідник Л. Рьоріх [30, Bd. 5: 1601], який подає КФО *etw. kennen wie die eigene Tasche* (досл.: знати що-н., як власну кишеню) – “щось достеменно знати”, порівнюючи її саме зі згаданою французькою КФО.

Дійсно, у французьких джерелах цей вираз відомий і в XVIII-му столітті, і у класичній літературі, і в сучасному мовленні, а в німецькій мові він фіксується досить пізно – з 1800 року [15]. Образ-еталон, який лежить в основі образно-мотиваційної структури німецьких КФО-варіантів, має семантику одягу: *j-d., etw. wie seine Hosentasche / Westentasche / Rocktasche; j-d., etw. wie seine (eigene) Tasche kennen; j-d., etw. wie seinen Nähbeutel kennen* (досл.: знати кого-н., що-н., як кишеню своїх штанів / своєї жилетки / свого піджака (спідниці); знати кого-н., що-н., як свою (власну) кишеню; знати кого-н., що-н., як свою торбу) – “знати кого-н., що-н. як свої п’ять пальців” [11: 83, 125, 147, 179, 195], які зафіксовані лише в літературі XX століття.

В інших європейських мовах образ-еталон таких КФО відрізняється, напр.: у чеській він хоча й має семантику одягу, але з повністю іншим конкретизатором – *черевики: znát co jako své boty* [15], в англійській і російській – абсолютно інший тематичний образ: соматизми *зовнішній бік кисті руки, долоня, п’ять пальців*, напр.: англ. *to know smb., smth. as one knows his ten fingers (to know smb., smth. like the back або palm of one’s hand)* (досл.: знати кого-н., що-н., як свої десять пальців, зовнішній бік кисті руки або долоню власної руки) – “знати кого-н., що н. як свої п’ять пальців” [10: 430]; рос. *как свои пять пальцев знать* – “дуже добре, ґрунтовно” [24: 189].

Показово, що образ-еталон, а відтак і значення КФО, може варіюватись і в межах однієї мови, наприклад, української: *знати як свою (власну) долоню* – “дуже добре” [22: 214]; *знати як свої (своїх) п’ять пальців* – “дуже розумітись у чому-небудь, розбиратись у чомусь” [21: 643]; *знати, вивчити* (і под.) *як свої (своїх) п’ять пальців* – “дуже добре, досконало” [22: 589]; *знати як свої п’ять пальців* – “дуже добре знати” [5: 122]; *знає як свої п’ять пальців* або *пучок* – “дуже добре знає” [25: 108, 124].

Варіюється також обсяг валентності (лексична сполучуваність із суб’єктом порівняння) аналізованої КФО, напр.: Л. Рьоріх (див. вище) фіксує обмеження вживання цього порівняння з неживими предметами або явищами, в сучаснішому словнику К. Мюллера [29: 602] подається ширший обсяг валентності – неживі предмети чи явища та істоти (люди): *jmdn. або etw. kennen wie die eigene Tasche*, а Г. Кюппер [28: 236] звужує валентність узагалі до істот (людей): *j-n. kennen wie den kleinen Finger* (досл. кого-н. знати, наче малого пальця (мізинця) – “кого-н. дуже точно знати”. Така ж невизначеність існує в англійській мові: Д. Квеселевич та І. Корунець подають цей фразеологізм із різним обсягом валентності: *to know smb., smth. like the back of one’s hand (like one’s ten fingers)* – “знати (вивчити) кого-н., що-н. як свої п’ять пальців” [7: 415]; *to know smth. as one knows his ten fingers* – “знати щось, як своїх п’ять пальців” [27: 166–167]. Невпевненість щодо обсягу валентності досліджуваної КФО простежується, як бачимо, і в українських або російських лексико- та фразеографів. Показовою є словникова стаття в Словнику української мови (СУМ) (див. вище), де маємо обмежену валентність, хоча дискурсивні зразки свідчать про протилежне: *Ну, значить, ця! – постановила Тена. – По очах бачу, що ця. Я ж ваші очі як свої п’ять пальців знаю ... Бачу, що брешете. Правда, брешете?* [1]; *Будівлі славнозвісного Карфагена він знав, як своїх п’ять пальців, і міг не тільки їх замалювати, а й пояснити, як і чому вони були збудовані* [23]; *За рік я знав Париж, як свої п’ять пальців* [6].

Варіювання обсягу валентності КФО *знати кого-н., що-н. як свої п’ять пальців* безпосередньо пов’язано з певним варіюванням семантики цієї одиниці в різних мовах, причиною чому може бути зміна образів-еталонів запропонованого порівняння в тому чи іншому лінгвосоціумі, напр.: у французькій мові, КФО якої є *tertium comparationis* для зіставлення в нашому дослідженні, образом-еталоном є *poche* ‘кишеня’; у німецькій мові, окрім *Tasche* ‘кишеня’ та її варіантів *Hosen-, Westen-, Rocktasche* ‘кишеня штанів / жилетки / піджака (спідниці)’, маємо інші образи-еталони *Nähbeutel* ‘торба’, *der kleine Finger* ‘малий палець (мізинець)’; в англійській образ-еталона *кишеня* не зафіксовано взагалі, натомість є *the back of the hand* ‘зовнішній бік кисті руки’, *palm* ‘долоня’, *ten fingers* ‘десять пальців’; українська мова репрезентована також образом-еталоном *долоня*, немає англійського *зовнішнього боку кисті руки* або німецького *мізинця*, але є етнокультурні *п’ять пальців* та *п’ять пучок*; російська мова представлена лише образом-еталоном *пять пальцев*.

Таке різноманіття образів-еталонів КФО подібної семантики збиває з пантелику навіть досвідчених перекладачів, про що слушно зазначає Н. Галь [2]: “Лише той, хто працює з літературою за нещасливим випадком, здатний перекласти англійське *I know him as I know my ten fingers* (підкреслення наше – К.М.) або *he knows this like the palm of his hand* дослівно: “я его знаю, как свои десять пальцев” чи “ему это знакомо, как своя ладонь”. Каждая хоч деякою мірою грамотна людина підставить наше: *как*

свої п'ять пальців. [...] Але ось у якому вигляді досить грамотний, серйозний літературознавець перекладає фразу із зарубіжного роману: “Я буду знати свою країну, як *собственную ладонь*!” Очам не віриш ...”. Відтак, І. Корунець (див. вище) однозначно пропонує англійську КФО *to know smth. as one knows his ten fingers* перекласти українським близьким еквівалентом *знати щось як своїх п'ять пальців*. Таку ж позицію займають перекладачі художньої літератури, напр.: англ. *I've lived in New York all my life, and I know Central Park like the back of my hand* [19: 176] – укр. У Нью-Йорку я *виріс і знаю* Центральний парк як свої п'ять пальців [18: 139]. Але чому не *долоня*? В українській же мові цей образ-еталон є вживаним, напр.: *Зося зрозуміла, що вже переборщила трохи й переступила міру в похвальбі й облесливості, бо було знати, як на долоні, що вони мають Ганю за просту ...* [16]. Або *пучка*? Чи не є образ-еталон *пучка* “духовно ріднішим” українському етносу?

Відповідь на ці запитання може дати, на наш погляд, верифікація двох гіпотез щодо виявлення причин етнокультурного впливу на концептуалізацію об'єктивного світу певною лінгвоспільнотою [12: 129].

Гіпотеза 1. Гіперо-гіпонімія як своєрідне бачення світу різними мовними етносами. Аналіз явища гіперо-гіпонімії крізь призму номінації в різних мовах [12: 129] дозволяє простежити чітку тенденцію: гіперонімія змінюється гіпонімією із заходу Європи на схід. Перевіримо цю тезу, враховуючи вибір тим чи іншим народом певного образу-еталона із соматичною семантикою, за участю якого відбувається формування образного складника концепту ГРУНТОВНЕ ЗНАННЯ: англ. *the back of the hand* ‘зовнішній бік кисті руки’ → *palm* ‘долоня’ → *ten fingers* ‘десять пальців’; нім. *der kleine Finger* ‘малий палець (мізинець)’; укр. *долоня* → *п'ять пальців* → *п'ять пучок*; рос. *пять пальцев*. Як бачимо, найбільшу гіперонімічність виявляє англійська мова, найбільшу гіпонімічність – українська. Це підтверджує певний сенс першої гіпотези нашого дослідження.

Звичайно, пропонується гіпотеза потребує подальшої перевірки мовним матеріалом і не спрацьовує “у чистому вигляді”, оскільки існують також інші чинники корекції світосприйняття мовними колективами, наприклад, архетипне чи міфологічно-символьне тло різних лінгвокультурних просторів. Відтак, вибір німцями образу-еталона *малий палець (мізинець)* можна пояснити міфологічним підґрунтям: мізинець вважається в народних повір'ях за найрозумнішого, оскільки може найглибше проникнути у вухо та дізнатися там про найтаємніші речі [28: 236]. Натомість вибору українцями та росіянами образу-еталона *п'ять пальців* сприяє символарій цих народів, а саме символіка числа *п'ять*, яке означає мікрокосм людини, цілісність людського буття та символізує, що важливо, самопізнання [4: 492].

Гіпотеза 2. Об'єктно-акціональна преференція в номінації: одна й та ж річ може номінуватися з позиції різного її сприйняття – одні мови тяжіють до об'єктної (предметної) номінації, інші до акціональної. Існує думка [12: 130], що в германських мовах домінує об'єктне називання навколишнього світу, у слов'янських – акціональне.

Положення цієї гіпотези справджуються, на нашу думку, щодо вибору акціонально мотивованого образу-еталона *пучка* українською мовною спільнотою, бо *пучка* символізує насамперед орган праці [17: 108], тобто дію як уособлення продуктивної і творчої діяльності людини, та об'єктно мотивованого *the back of the hand* ‘зовнішній бік кисті руки’ англійською.

Зазначимо, що гіпонімія англ. *palm* ‘долоня’, *ten fingers* ‘десять пальців’, нім. *der kleine Finger* ‘мізинець’, укр. *долоня*, *п'ять пальців*, *п'ять пучок*, рос. *пять пальцев* належать до гіпероніма *рука*, який етимологічно пов'язаний із дією: готське *-hinPan* ‘ловити, хапати, братися’ [26: 266]. Хоча *палець* має етимологічний зв'язок не з *рукою*, а з *кулаком*, і спочатку як у германців, так і в слов'ян позначав кількість пальців на одній руці, а потім уже окремого пальця [26: 188] – отже, в основі *пальця* простежуємо не акціональну, а об'єктну (предметну) номінацію. І, оскільки образ-еталон *кишеня* був запозичений у німецьку мову з французької і вже в ній відбулася зміна образу на *маленького пальця (мізинця)*, а в англійській мові *кишеня* взагалі відсутня (натомість у формуванні концепту ГРУНТОВНЕ ЗНАННЯ беруть участь образи-еталони *зовнішній бік кисті руки*, *долоня*, *десять пальців*), то цілком виправдано можна допустити існування такого ланцюжка запозичень аналізованої КФО: французька мова → німецька → англійська → українська → російська.

Досить невизначеним є питання послідовності запозичення спочатку до української мови, потім до російської, оскільки, з одного боку, український лінгвосоціум, як і англійський, послуговується образом-еталоном *долоня*, який не зафіксований російською фразеологією, а з іншого, росіянам відоме порівняння *compatriote quich., qn. comme sa poche*, як у калькованому вигляді, так і в етнокультурно зміненому, досить давно [див. 15].

Отже, на основі аналізу об'єктно-акціональної преференції в номінації можна стверджувати про різновекторність сприйняття об'єктивного світу англійською, німецькою, українською та російською лінгвоспільнотами. Крайнім виявом об'єктної преференції в номінації у пропонованому дослідженні є англійський *зовнішній бік кисті руки (the back of the hand)*, акціональної – українська *пучка*.

Вибір англійцями образу-еталона *зовнішній бік кисті руки* підкріплює тезу про оригінальність, деякою мірою витонченість, світосприйняття цього етносу [12: 130], а образ-еталон *пучка* може свідчити

про особливе ставлення українців до праці, повагу до робочих рук. *Пучка* – як знак етнокультури – допомагає пізнати душу, віддзеркалену в аналізованій КФО, побачити або навіть відчути на дотик щось глибинне, рідне, своє. Підтвердженням цьому є думка одного з носіїв української мови: “Є в українській мові слово “пучка”. Навіть дивно, як я міг його досі не знати. Адже найчутливіше в руці – кінчики пальців. Здається, ніби не слова не знав, а не вмів на дотик відчувати щось. А ще відчуття таке, ніби якоюсь делікатною роботою не вистачало рукам” [14].

Таким чином, запропонована в цій статті верифікація двох гіпотез певної преференції при номінації навколишньої дійсності різними дискурсивними спільнотами – гіперо-гіпонімічної та об’єктно-акціональної – на прикладі концепту ГРУНТОВНЕ ЗНАННЯ, формування якого відбувається за участю фреквентивної КФО *знати як свої п’ять пальців* та її етноспецифічних варіантів, виявила нові (когнітивні й етнопсихологічні) аспекти етнокультурного впливу на концептуалізацію навколишньої дійсності певною лінгвоспільнотою. Перспектива цього дослідження вбачається в подальшій верифікації згаданих гіпотез на ширшому мовному матеріалі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко В. Божки // www.utoronto.ca
2. Галь Н. Слово живое и мертвое: От «Маленького принца» до «Корабля дураков». – 5-е изд., доп. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 368 с.
3. Демирова М. Сравнение как способ презентации специфики русской и болгарской картин (моделей) мира // www.russian.slavica.org
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Івченко А. Історія та етимологія української фразеології: Бібліографічний покажчик (1864–1998). – Харків: Харк. іст.-філол. т-во, 1998. – 160 с.
6. Ілленко Ю. Доповідна апостолу Петру // www.slovoprosvity.com.ua
7. Квеселевич Д.И. Русско-английский фразеологический словарь. – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2000. – 705 с.
8. Кобринна Н.А. Понятийные категории и их реализация в языке // Понятийные категории и их языковые реализации: Межвуз. сб. науч. тр. – Л.: Изд-во ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1989. – С. 40–50.
9. Ковалева Л.В. Фразеологизация как когнитивный процесс. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. – 184 с.
10. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1984. – 944 с.
11. Мізін К.І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння). – Вінниця: Нова книга, 2005. – 304 с.
12. Мізін К.І. Компаративна фразеологія: Монографія. – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2007. – 168 с.
13. Мізін К.І. Причини етнокультурних зрушень у концептуалізації світу на тлі лінгвальних та екстралінгвальних універсалій (на матеріалі німецької, англійської, російської та української мов) // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. стат. – Вип. 8 / Відп. ред. Тараненко О.О. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 95–100.
14. Мовна картина світу українців, відбита у фразеологізмах, як виховний потенціал уроків рідної мови // www.ualogos.kiev.ua
15. Мокиєнко В.М., Николаева Е.К. Интернациональный фонд русской фразеологической картины мира // <http://publib.upol.cz>
16. Нечуй-Левицький І. *Причепи* // www.utoronto.ca
17. Селіванова Олена. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). – К., Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
18. Селінджер Дж.Д. Над прірвою у житті: Повесть / Перекл. з англ. О. Логвиненка; Передм. Ю. Покальчука. – К.: Котигорошко, 1993. – 192 с.
19. Селінджер Дж. Над прірвою у житті=The catcher in the rye / J.D. Salinger; Авт. вступ. ст. та комент. Э.В. Бондаренко. – Харків: Ранок-Н.Т., 2003. – 256 с.
20. Сопоставительные исследования грамматики и лексики русского и западнославянских языков / Под. ред. А.Г. Широковой. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998. – 326 с.
21. Словник української мови. – Т. 3. – К.: “Наукова думка”, 1972. – 744 с.
22. Словник фразеологізмів української мови / Уклали В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1097 с.
23. Фігулі М. Вавилон // www.geocities.com
24. Фразеологический словарь русского языка / Сост. А.Н. Тихонов, А.Г. Ломов, Л.А. Ломова. – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз.–Медиа, 2006. – 334 с.
25. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків: Основа, 1993. – 176 с.
26. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden. – 2., völlig neu bearb. u. erw. Aufl. / von G. Drosdowski. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1989. – Bd. 7., Etymologie. – 842 S.
27. Korunets’ Ilko V. Contrastive typology of the English and Ukrainian languages. – Vinnitsa: Nova Knyha publishers, 2003. – 464 p.
28. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Stuttgart: Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH, 1995. – 960 S.
29. Lexikon der Redensarten: Herkunft und Bedeutung deutscher Redewendungen / Herausgegeben von K. Müller. – München: Bassermann, 2005. – 781 S.
30. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – Freiburg; Basel; Wien: Herder, 2001. – Bd. 1 – 348 S., Bd. 2 – 734 S., Bd. 3 – 1106 S., Bd. 4 – 1502 S., Bd. 5 – 1910 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Костянтин Мізін – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Кременчуцького державного політехнічного університету імені Михайла Остроградського.

Наукові інтереси: теорія фразеології, компаративна фразеологія європейських мов, зіставне мовознавство, лінгвокультурологія, етнолінгвістика.

СВІТ БІЗНЕСУ І ПІДПРИЄМНИЦТВА У БРИТАНСЬКІЙ ТА АМЕРИКАНСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

Людмила НАУМЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються бізнесові реаліми (бритицизми та американізми), етномарковані лексичні та синтаксичні одиниці як засоби формування особливих мовних картин світу британської та американської мовних спільнот.

The paper considers business realms (Briticisms and Americanisms), ethnically colored lexical and syntactical units as means of forming particular language world images of the British and American communities.

Проблема мовного світобачення вперше в лінгвістиці сформульована В.Гумбольдтом, який зазначав, що "...багато мов – це не багато назв одного й того ж предмету; це різне бачення і відображення його", і далі: "усяка мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу" [3: 101]. Значним поштовхом для культурологічних і мовних досліджень стала поява гіпотези американських учених Е.Сеніра та Б.Уорфа, що отримала назву *гіпотеза лінгвістичної відносності* (the principle of linguistic relativity), або *гіпотеза Сеніра-Уорфа*, і яка вперше привернула увагу дослідників до особливостей світобачення певного етносу і відтворення його мовними засобами. Згідно з гіпотезою, структура мови впливає на спосіб мислення і поведінки, через що носії мови схильні сприймати дійсність по-різному, залежно від семантичних категорій, закладених у мовному коді [10: 13].

Етноспецифіці спілкування представників різних культур присвячена численна наукова література, яка відображає національні особливості картин світу української, російської, англійської, німецької, французької та ін. мов, варіабельність лексичних засобів та моделей мовної поведінки. До них належать останні публікації Г.Богданович, Н.Богаткіної, Е.Ганиш, І.Голубовської, Л.Комарницької, Д.Добровольського, Л.Науменко, О.Остапович, Д.Паранюк, Н.Подялюк, Н.Старцевої, І.Цибової, М.Фабіан, А.Шмельова, О.Яшенкової та ін. Певна увага приділяється етнічним особливостям спілкування представників різних культур, для яких англійська мова є рідною. Це праці О.Городецької, Л.Довбенко, О.Константиної, О.Курдіша, Н.Маслової, А.Поліщук, О.Поповянц, У.Потятиник, В.Рижкової, О.Татьянченко, В. Goodmann, К. Janicki та ін. Проте україно мовно досліджень, присвячених відображенню галузевих реалій у картині світу англійськомовних спільнот у порівняльному аспекті. Метою цієї публікації є виокремлення британських та американських бізнесових реалем із загального континууму англійської мови та визначення їхньої ролі у формуванні мовної картини світу британської і американської культурних спільнот.

У англійців побутує жарт, що належить Бернанду Шоу: *USA and Great Britain are two countries that are divided by a common language* (США і Велика Британія – дві країни, розділені спільною мовою) [13: 39]. Як у кожному жарті, у ньому є доля істини, адже британська і американська спільноти – це не просто дві окремі нації, що спілкуються однією мовою, але дві різні етнокультури, які привносять в англійську мову своє бачення світу, суспільний досвід та ідеали, і формують, таким чином, дві окремі картини світу. Загальновідомо, що в основі світобачення кожної нації лежить власна система предметних значень, національних стереотипів, когнітивних схем [4: 117], фрейм-структур, образів, символів, концептів, асоціацій, архетипів. Це, у свою чергу, знаходить відображення у специфічних мовних засобах, фонологічній та морфологічній варіативності, лексичних модифікаціях, які виникають в усному спонтанному мовленні, стають узуальними, а витримавши перевірку часом, – і нормативними, що засвідчує їхнє графічне кодування. Первинна і вторинна номінація, утворення нових, похідних та складних слів, іншомовні запозичення у формі неологізмів фіксують у мовному коді процеси, явища, об'єкти дійсності, покликані до життя бурхливим розвитком новітніх технологій, галузей виробництва, суспільно-економічних відносин, бізнесових зокрема.

Національно-культурна специфіка розвитку кожного суспільства знаходить свій вияв на рівні прецедентних феноменів – імен, висловлювань, текстів, ситуацій, у національно-маркованих лексичних одиницях, фразеологічних (ідіоматичних) зворотах, крилатих висловах, порівняннях, пареміях (приказках та прислів'ях), у так званих реаліях / реалемах – лексичних одиницях, що передають характерні особливості даної країни і її народу, і є найбільш яскравими виразниками національного колориту [1: УІ]. Реаліми позначають предмети і явища, пов'язані з історією, освітою, культурою, політикою, економікою та побутом країни, і відрізняються повністю або частково від уявлень і понять іншої мовної спільноти. В залежності від сфери функціонування реаліми поділяють на історичні, географічні, суспільно-політичні, освітні, культурологічні, бізнесові тощо. Реаліми, що побутують лише у британському варіанті англійської мови, отримали назву *бритицизми*. До бритицизмів належить і частина мовного інвентаря на позначення історичних, культурних та ін. подій, пов'язаних з економічним життям британського суспільства, напр.: *the Bank Holiday* (останній понеділок серпня, коли всі банки у Великій Британії зачинені, вважається неробочим днем), *Big Bang* (реорганізація Лондонської фондової біржі), *the City* (фінансовий центр Лондона), включати культурно-історичний субстрат *freehold* (іст.

“фрігольд” – безумовне право власності на нерухомість), *royalty* (іст. право на земельну власність або розробку надр, подароване королівською владою), *Bond Street* (одна з головних торгових вулиць Лондона, названа на честь сера Томаса Бонда, який побудував її у 17-му ст.), *Bull Ring* (торговельний центр у Бірмінгемі, побудований у 60-х роках минулого століття на місці, де продавали худобу) тощо.

Національно-специфічне світобачення британців знаходить своє відображення і у питомо англійських пареміях, що передають якісну оцінку дійсності, акцентують життєві цінності, стверджуючи, що “її змістом є наш земний світ, а їхньою атмосферою проникливий, твердий, позбавлений романтики здоровий глузд” [5: 159], напр.: *Money talks* (З грошима усього досягнеш або Гроші мають силу), *Money begets money* (укр. Гроші до грошей), *Money makes the mare go* (укр. Багатому чорт діти коліше), *A silver key can open an iron lock* (укр. Не підмажеш, не поїдеш), *A light purse makes a heavy curse* (укр. Як бідному женитися, то й ніч мала), *Beauty is potent but money is omnipotent* (укр. З краси води не пити) та ін. Максимою для британців є і залишається вислів У.Черчілля *Business as usual* (1914) [CDBQ 1990: 116], що свідчить про неабияку стійкість духу британського характеру.

Радикальні зміни суспільно-політичної та економічної ситуації у Великій Британії, що призвели до переходу від монополізованої державної економіки та системи колективізму до роздержавлення, приватизації, вільного ринку, культури підприємництва, пропаганді ідеології індивідуалізму та збагачення, також позначилися на тезаурусі британців, який поповнився економічною лексикою та термінами з бізнесу, напр.: *enterprise zone*, *enterprise culture*, *Youth Training Scheme*, *single currency*, *euro*, *European Union*, *Euroland*, *anti-euro*, *euro-fan*, *euro-block*, *euro-member*, *euro-sceptic*, *euro-zone*, *E-day*, *Euromads*, *job centre*, *job club*, *job-sharing*, *job-seeking*, *jobseeker*, *jobsworth* тощо.

Не зважаючи на заходи уряду, спрямовані на пропагування вікторіанських цінностей та підприємництва, британська громадська думка все ще схильна асоціювати підприємництво з такими вадами, як жадібність та егоїзм. Підтвердженням цього є популярне у суспільстві прізвисько *yuppie*, яким зневажливо називають молодих амбітних бізнесменів-професіоналів, що відзначаються повною відсутністю ідеалів та зв’язків з минулим. *Yuppie* – абревіатура американського походження, утворена від словосполучення *young urban professional* або *young upwardly mobile professional* за аналогією з *hippie* [ATCW 1999: 573], вживається на позначення молодого людини, яка легко заробляє гроші, має великий достаток і не надто вимоглива до себе. Такий ідеал навряд чи може бути прикладом для наслідування. Згідно з громадським опитуванням 1990 року, британці в цілому залишалися колективістським суспільством, що не сприймає культури підприємництва.

На противагу британцям, американське суспільство вважає вільне підприємництво системою, що приносить прибуток мільйонам, а не жменьці обраних [11: 12]. Америку називають країною, створеною зусиллями малого та великого фермерського і промислового бізнесу, організаторами якого були обдаровані особистості з продуктивними ідеями та бажанням втілити їх у життя [12: 24]. З перших днів колонізації Америки пілігрими (так називали колоністів) були змушені формувати свій власний вокабуляр, відмінний від британського, що обумовлювали особливості ландшафту, клімату, флори і фауни Нового Світу, а також різне етнічне походження переселенців. Місцеве індіанське населення, з яким доводилося мати справу переселенцям, збагачувало англійську мову новою лексикою, запозиченою з автохтонних індіанських мов. Вихідці з Франції, Іспанії, раби, яких силою привозили з Африки, та іммігранти з усього світу, що прибували в Америку у пошуках свободи, щастя і удачі, також долучалися до цього процесу. З часом, коли колоністів стало більше і вони розселилися по усьому узбережжю Атлантики, зміни в англійській мові стали відчутнішими. Цьому також сприяла відсутність постійних контактів з континентом. Спочатку ні переселенці, ні англійці, що проживали в Європі, не звертали на це уваги, але згодом ставлення англійців змінилося. Вони почали різко критикувати неправильну, на їхню думку, англійську мову Нового Світу.

Війна за Незалежність (1776-1863) на Північноамериканському континенті лише підсилила патріотичні почуття та гордість за власну мову, адже “в умовах формування нації американізм стали символом національного об’єднання” [6:12]. У 1873 р. Американський конгрес, обговорюючи торговельну угоду з Нідерландами, заявив, що англійський переклад у деяких місцях недостатньо зрозумілий. Було запропоновано перекласти угоду американською мовою. Це була перша письмова згадка про відмінність англійської мови на теренах США. Вперше слова американського походження були занесені до *Oxford English Dictionary* у 80-х роках 19-го ст. англійським лексикографом д-ром сером Джеймсом Мюррейем, а його колега, д-р Генрі Бредлі, який працював над літерою *L* для цього словника, позначив їх як *американізм* (*Americanisms*)¹. Вчені стверджують, що консолідація американської нації ще не завершена, а країна нагадує собою величезний плавильний казан (*melting pot*), в якому “перемішуються” не тільки різні раси, але й різні мови. “І коли з цієї суміші утвориться єдиний однорідний етнос, в Америці сформується власна мова так само відмінна від англійської, як іспанська від італійської” [9: 31].

Отже, можна стверджувати, що з кінця 17-го ст. англійська мова в Америці почала розвиватися за своїми власними законами як окремий діалект. Значний вплив на її розвиток, окрім природних факторів,

безумовно, справив соціальний чинник. Суворі умови існування у необжитій країні, боротьба за виживання сприяли розвитку таких рис характеру американців, як винахідливість “*resourcefulness*”, підприємливість “*the spirit for adventure*”, ощадливість “*economy*” та прагматизм “*pragmatism*”. Американців завжди вчили наполегливо працювати, щоб чогось досягти у житті, здобути більше матеріальних благ як ознак благополуччя та успіху [7: 27]. Повага, з якою американці ставляться до праці, породила низку прислів’їв, в яких перше місце відведене справі. *Business first* (Спочатку справа) та *Business is business* (Справа є справа) – серед них. Ця сентенція звучить і з уст Гордона Грекко – фінансиста-мільйонера з популярного американського кінофільму “Wall Street”: *Christmas is over, and business is business*. Недаремно американці люблять повторювати вислів *Business of America is business*, запозичений з промови Келвіна Куліджа 1925 р. Але як би американці не поцінували працю, вона для них не самоціль, а швидше засіб отримати матеріальну винагороду, шлях до багатства і успіху, адже *Money makes the world go round* (Гроші правлять світом) стверджують вони.

Втілення американської мрії про бідного американця, який став мільйонером, популяризується і тиражується у засобах масової інформації, кіно- і телефільмах, піснях і художній літературі. Багатих людей Америки називають *well-fixed* “самостійні, забезпечені”, *well-to-do* “багаті, заможні”, *in the dimes* або *in clover* “як сир в маслі” [БАРС 1970, Т.1: 270], *heeled* або *well-heeled* “при грошах”, *money bags* “грошові мішки” та *high rollers* “дуже багаті”. Остання ідіома, вірогідно, походить від метафоричного вислову *to roll in money* “купатися в грошах”. Ще у 18-му ст. Бенджамен Франклін стверджував: *time is money* (час – це гроші). Іноземці неодноразово звертали увагу на американську традицію оцінювати людину по тому, скільки вона “коштує”. Американці люблять вихвалитися своїм добробутом, характеризуючи себе таким чином: *I worth so-and-so many dollars*. Багато з них мріє про життя, що нагадує життя містера Рілі (*to live the life of Riley*). Образ містера Рілі бере початок з популярної пісеньки 80-х років 19 ст. *Is That Mr Riley?*, в якій герой розмірковує над тим, щоб він зробив з несподіваним багатством. Немало американців хотіли б заволодіти *the almighty dollar* – “всемогутнім доларом”, вислів уперше вжитий в іронічному сенсі Вашингтоном Ірвінгом у 1836 році у журналі *The Knickerbocker Magazine* [8: 84].

До виникнення фразеологізму *self-made-man* на позначення підприємливого чоловіка, який зумів заробити свій власний капітал, а не отримав його у спадок, носії американської культури послуговувалися лексемою *businessmen* “ділки, ділові люди”. Так називали тих, хто створював економіку країни. Лексема відома, принаймні, з 17-го ст. на позначення “людина, зайнята громадською діяльністю”; у 19-му ст. вона набула нового значення “ділова людина, що зайнята створенням власного капіталу шляхом отримання прибутку” [OED 1991, Vol. 2: 697]. Іменник *millionaire* – “фантистично багата людина”, запозичений з латини через посередництво французької, свідчив про зародження нового класу нуворишів в американському суспільстві. З приєднанням до нього прислівника латинського походження *multi* (“багато”) виник дериват *multimillionaire* на позначення казково багатого людини. Кінцем 19-го ст. датується також японське запозичення *tycoon* “промисловий магнат” (від яп. *taikun* “військовий командувач”) – підприємець з необмеженим багатством і владою рангу Дж. Рокфеллера та Дж. Моргана.

Періоду підкорення Америки відповідають фраземи з позитивною оцінною конотацією, що походять від назв грошових одиниць *dollar* та *cent*: *sound as a dollar* “зовсім здоровий”, *to strike it rich*, буквально “напасти на багаті поклади”, “знайти золоту жилу”, а згодом у переносному значенні “швидко забагатіти”, *to net a cool thousand*, буквально “дістати, здобути, запопасти цілу тисячу” (на той час величезні гроші), у переносному значенні “забагатіти”, *to be in the chips* – раптово отримати багато грошей та ін. На противагу їм існують антиподи – ідіоматичні вислови з негативною оцінкою, на кшталт: *flat broke* або *dead broke* “зовсім без грошей, повністю розорений”, *one’s bottom (last) dollar* “останній гріш”, напр.: *I tell you I’ve gone into it headfirst, as if it was our bottom dollar* (R. Stevenson, *The Wrecker*) та ідіоми, пов’язані зі способом добування грошей *to bet one’s bottom (last) dollar on something* “ризикнути усім, поставити усе на карту” та ін.

З часом головним героєм у лінгвокультурі США стає фігура бізнесмена суто американського типу (а *peculiarly American type*), чийм кредо є синтез власного та суспільного процвітання, який виражається у престижному і забезпеченому способі життя [2: 40]. Особливу привабливість для американців становлять такі поняття, як “бізнес”, “підприємницька діяльність” та “торгівля” – сфери, особливо багаті на американізм. Зазвичай реалії бізнесу не мають точних відповідників у двомовних фахових словниках, і їм дають описовий переклад, напр.: *corporate culture* – “культура ведення спільного бізнесу”, *dress code* – “уніформа” та “правила, що вимагають носити певний одяг на роботі”, *socialising* – “прийом і розвага ділових партнерів”, *job objective* – “професія і сфера діяльності” (в автобіографії або анкеті), *commitment* – “виконання обов’язків, зобов’язань та міра участі службовця у робочому процесі”, *petty cash* – “незначна готівка для дрібних офісних покупок”, *franchising* – “видача компанією ліцензії на виробництво або продаж товару під її маркою” (вперше запроваджена Генрі Фордом в автомобілебудуванні), *workaholic* – “людина, віддана праці” та ін.

До американізмів належать і власні назви, що походять від бізнесових термінів: *Market Street* (головна вулиця у м. Сан-Франциско), *Enterprise* (містечко на півдні штату Алабама) та *Enterprise U.S.S.* (ударний авіаносець ВМС, пізніше – назва зорельоту з американського телесеріалу “Зоряний шлях”), метафоричні вислови і аббревіатури, що вживаються у практиці американського маркетингу: *bachelor stage* (young single individuals), *full nest* (young married couples with children), *empty nest* (older married couples with no children), *solitary survivors* (older single or widowed people), *DINK* – *double income, no kids*, *FEM* – *first-time expectant mother*, *DUMP* – *downwardly-mobile professional*, *GUPPY* – *green upwardly-mobile professional*, *SWEL* – *single woman earning lots of money* та ін.

Американський бізнес – це те середовище спілкування, в якому виник цілий пласт специфічної професійної лексики, що має назву *діловий жаргон* (business jargon), або професійна субмова, що відображає образне бачення та метафоричне переосмислення світу її носіями. Загальновідомі зооморфні метафори *bear* та *bull*, що широко вживаються як біржові терміни, проте американці послуговуються й іншими, подібними до них, висловами: *cats and dogs* (“спекулятивні акції, сумнівні цінні папери”), *dog’s goods* (“неходовий товар”), *fat cat* (“жирний кіт” – фінансова компанія, що отримує надприбутки, інвестуючи у ризиковані операції), *lame duck* (“кульгава качка” – компанія у важкому фінансовому становищі), *predator*, тж. *hungry predator* (“хижак” – компанія, що “полює” на інші компанії з метою їх поглинання), *tiger markets* (чотири найбільші ринки в екваторії Тихого океану – Гон Конг, Південна Корея, Сінгапур і Тайвань), *white elephant* (“нікому непотрібний товар” або “збиткова оборудка”) та ін.

Для носія американського варіанту англійської мови стали звичними антропоморфні та антропонімічні метафори на зразок *brother-sister / daughter / mother / parent / sister company* (“братова-сестринська / дочірня / материнська / батьківська / сестринська компанія”), *headhunter* (“мисливець за черепами”), *sleeping beauty* (“спляча красуня” – потенційно приваблива для поглинання компанія), *white knight* (“білий лицар” – компанія, що робить бажану пропозицію про поглинання на вигідних умовах, на відміну від *black knight*) та ін. відображають діяльність американських компаній в умовах жорсткої ринкової конкуренції.

Не виняток і семантично мотивована антропоморфна лексика з метафоричними переносами, пов’язаними з людиною та її поведінкою, напр.: *bottleneck* (“вузькі місця” – проблемні ситуації), *deadline* (останній термін подачі заяви або проекту), *dead industry* (занепала промисловість), *brain drein* (відтік інтелектуальних кадрів з компанії), *brainstorming* (“мізкова атака” – колективне обговорення проблеми з метою пошуку конструктивного рішення за принципом “обговорення не повинно стримуватися”), *golden handshake / golden goodbye* (грошова компенсація при звільненні з роботи), *golden hello* (грошова премія при зарахуванні на посаду), *human capital* (“людський капітал”), *second-hand goods* (уживані товари) та ін.

Метафоричні образи у формі словосполучень та пропозицій на позначення бізнесових реалій запозичуються з інших галузей суспільного життя, напр., зі спорту: *market leader* (“домінуюча на ринку компанія”), *price leader* (“компанія, що визначає ціну на ринку”), *market loser* (“компанія, що контролює незначну долю ринку”), *key player* (провідна компанія на ринку), *high-flyer* (працівник з великими потенційними можливостями), *golden parachute* (велика сума компенсації при звільненні з керівної посади); з військової справи: *business is war, war for sales, war of prices / price war, discounting war, market forces* (подібно до *military forces*), *front-line managers, recruiter, to launch a product, raider, target company / takeover target, to ward / fend off a bid, to win a long running bid battle*; з медицини: *poison pills* (дії, спрямовані на захист компанії від поглинання її іншою компанією); з автомобілебудування: *market-driven* (компанія, чутлива до попиту ринку), *fast-moving consumer goods* (споживчі товари, що користуються великим попитом); з мистецтва: *Being good in business is the most fascinating kind of art* (Observer 1 Mar., 1987), *Deals are my art form* (D.Trump). Бізнес порівнюється з розвагами: *Business is fun. You cant’ take it too seriously* (G.Harvey), *Business is really more agreeable than pleasure* (W.Bagehot); з виробничими процесами, операціями: *money spinner* (продукт або бізнес, що дає значний прибуток), *shuttler* (“човник” – дрібний приватний торговець); з їжею: *slicing up the market* (аналогія з пирогом); з демонічними образами та уявленнями: *business angel* (людина, яка надає фінансову підтримку комерційному підприємству і очікує на певні дивіденти); з енігмою (загадкою), що має містичне начало: *The modern world regards business cycles as the ancient Egyptians regarded the overflowing of the Nile* (J.B.Clark); з об’єктом поклоніння: *What they do not see is that their reverence for economic activity and industry and what they call business is also fetish worship, and that, in their devotion to their idol, they torture themselves as needlessly and indulge in the same meaningless antics as the Prussians did in their worship of militarism* (R.H.Tawney); з вміннями та навичками: *Business is like riding a bicycle. Either you keep moving or you fall down* (J.D.Wright); з дорогою, садом, іншими натурфактами: *The world of business is an avenue in which parasites cling to the trees; a garden where weeds spring up among the flowers; an orchard in which bees carry the pollen of managerial science from one plant to another; a wood in which the branches of economic theory are strictly for the birds* (C.N.Parkinson), *sunrise industry* (високотехнологічна галузь), *sunset industry* (низькотехнологічна галузь) тощо.

Як засвідчує аналіз британізмів і американізмів, етномаркованої термінології і фразеології, лексем і синтаксем, що вживаються на позначення бізнесових реалій обох країн, вони не тільки щонайповніше відображають етапи зародження, формування та становлення суспільно-економічних відносин, але й є провідниками інформації про ті поняття, образи, уявлення, які формують національний менталітет, світобачення та життєву позицію, що притаманні цим етнокультурним спільнотам. Метафоризація економічних понять засвідчує постійний інтерес суспільства до економічних феноменів, що відбуваються у британському та американському соціумах і, у свою чергу, впливає на свідомість мовців, їх комунікативно значиму поведінку. Значна кількість метафоричних та метафоризованих висловів набуває статусу прецедентних імен, висловлювань та текстів, збагачуючи тим самим англомовну картину світу її носіїв.

У подальших студіях планується дослідження імен, висловлювань та текстів, що набули статусу прецедентних у лінгвокультурах Великої Британії і США, і відображають об'єкти, феномени, реалії у сфері бізнесу та підприємництва обох країн.

ПРИМІТКИ

¹ Під *американізмами* розуміють лексичні одиниці, що вживаються виключно американською спільнотою, або такі, що відрізняються за значеннями та функціонуванням від британського мовного стандарту; терміном *британізм* почали активно послуговуватися лише з 1868 року.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Межд. отн-ния, 1980. – 352 с.
2. Воїнов В.В. Соціально-оцінні номінації у контексті культури США. – К.: Либідь, 1994. – 143 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Наука, 1984. – 396 с.
4. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. – М.: МПСИ, Воронеж: Изд-во "МОДЭК", 2001. – 448 с.
5. Смит Л.П. Фразеология английского языка / Пер. с англ. А.С.Игнатъева. – М.: Учпедгиз, 1959. – 208 с.
6. Чухров А.В. Статус и функционально-стилистические характеристики американизмов в национальных вариантах английского языка во 2-й половине XIX века: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Одесский гос. ун-т. – Одесса, 1988. – 15 с.
7. Althen G. American Ways: A Guide for Foreigners in the United States. – Yarmouth: Intercultural Press, London: Nicholas Brealey Publ., 2003. – 2nd ed. – 295 p.
8. Bryson B. Made in America. An Informal History of the English Language in the United States. – N.Y.: Morrow, 1994. – 417 p.
9. Durant W., Durant A. The Lessons on History. – New York: Simon & Schuster, 1968. – 117 p.
10. Kramsch C. Language and Culture. – Oxford: OUP, 1998. – 134 p.
11. McCan R.L. An Outline of the American Economy. – USA: U.S. Information Agency, 1991. – 212 p.
12. Robb D. This is America. The American Spirit in Places and People. – Watertown: Charlesbridge, 2005. – 32 p.
13. Viney B. The History of the English Language. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 62 p.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- БАРС – Большой агло-русский словарь. – В 2-х томах / Под общ. рук. И.Р.Гальперина. – Том 1. – М.: Сов. энциклопедия, 1972. – 822 с.
- ATCW – Ayto J. 20th Century Words. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1999. – 626.
- CDBQ – Collins Dictionary of Business Quotations / Comp. By S.James, R.Parker. – Glasgow: Harper Collins Publ., 1990. – 215 p.
- OED – The Oxford English Dictionary. In 20 volumes. – Oxford: Clarendon Press., 1991. – 2nd ed. – Vol.2. – 1078 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Науменко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання іноземних мов та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Наукові інтереси: концептуальна лінгвістика, етнолінгвістика, іноземна філологія.

ФЕМІНІННА МОДАЛЬНІСТЬ ТЕКСТУ З ПОГЛЯДУ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Людмила ПАСТУШЕНКО (Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглянуто лінгвістичні й культурологічні особливості фемінінного світосприйняття, реалізовані в принципах концептуальної побудови картини світу.

The paper is dealing with the problem of the linguistic and cultural conceptual principles of feminine world image.

Сучасна лінгвокультурологія все більше бере до уваги гендерний вимір мовленнєвого висловлювання, в якому цілком слушно вбачає один з найважливіших проявів антропологічних чинників в процесі формування та реалізації стратегії мовної поведінки особистості. Авторитетна в галузі лінгвокультурології російська дослідниця В. А. Маслова зауважує: «В гендере происходит сложнейшее переплетение культурных, психологических и социальных аспектов. Поэтому он представляет интерес не только для философов и социологов, но и для представителей целого ряда наук, в том числе лингвистов» [2: 124]. Можна стверджувати, що сьогодні даний підхід подолав непотрібну первинну сенсаційність, суттєвим чином властиву йому за часів освоєння понятійних вимірів гендеру в духовному просторі вітчизняного регіону, й набув значної теоретичної вираженості, наприклад, в пошуках

лінгвістичної гендерології. Визнано, що даний напрямок вивчення тексту відрізняється особливою плідністю, оскільки він пов'язаний з наближенням до всебічного й глибокого розуміння так званих універсалій – параметрів ментальності людини, обумовлених біологічно, соціально, культурно.

Гендерний напрямок вивчення літератури, що виходить із тлумачення гендеру як соціалізованої статі, передбачає широкий міждисциплінарний план наукового пошуку і відбиває науково-теоретичні прояви рефлексії феміністичної критики з її багатим та багатозначним культурологічним змістом. Відштовхуючись від пануючого в сучасній соціокультурній ситуації типу «патріархальної культури», гендерний підхід актуалізує необхідність «феміністського перегляду» традиційних уявлень на практику красномовного письма і обґрунтовує необхідність створення паралельної, немаргіналізованої історії жіночої літератури як такої, що наділена власним сенсом і естетичною цінністю, відмінними від системи «чоловічої логіки». Важливим завданням теорії німецької літератури сучасні науковці Німеччини вважають перегляд так званого канону – саме під кутом зору залучення до нього нових, недостатньо визнаних імен жіночих авторів (Див.: [10: 233-235]).

Ми підходимо до означеного поняття як багатоскладового і розрізняємо відмінні й суттєво неспоріднені його виміри. Так, з метою послідовності лінгвістичного аналізу доцільно вважати, що фемінізм – це рух, позиція, ідейний або ідеологічний напрям, в той час як фемінінна модальність зображення – це мовленнєвий вираз світобачення, втілення архетипового й психологічного підґрунтя свідомості в мовних проявах авторської особистості в системі її образотворчості, своєрідна первинна (логіко-граматична) матриця філософсько-естетичного визначення художнього світу переважно жіночого автора. Ми розглядаємо поняття гендеру як соціокультурний фактор та ментальний чинник, що активно впливає на літературну реальність і здатен багато в чому формувати духовний клімат культурних подій, а також позначає образ мовленнєвої свідомості носіїв певної мови. Лінгвокультурологічний та лінгвостилістичний, суто «мовні» аспекти досліджень гендеру сприяють новому, більш глибокому інтерпретуванню художнього тексту і картини світу митця слова. Адже уважне прочитання та трактування специфіки відбиття чинників художньо-філософської антропології в літературі спирається на докладний аналіз ключових лінгвістичних особливостей, що втілюють глибоко приховані прояви «я», котрі створюють в художніх творах індивідуальні, інтимні, підсвідомі субтексти, що їх можна відчутти і висвітлити саме завдяки лінгвістичному рівню аналізу.

Зосереджуючись на проявах гендерної дихотомії в мовленнєвій поведінці, вчені обґрунтовують нагальну необхідність вивчення жіночої мови як особливої. Відома американська феміністка Е. Шовалтер, вибудовуючи модель жіночого письма, пропонує прочитувати жіночу прозу як «двоголосий дискурс, який містить „домінантну“ та „приглушену“ історію, які Гілберт та Губар називають „палімпсестом“» [5: 699]. Будь-які жорсткі визначення тих чи інших прикмет мовного висловлення і однозначне закріплення їх параметрів за категорією «жіночого стилю» слід визнати незадовільними. Тим не менше, вчені-лінгвісти обґрунтовують існування певного фемінінного (чи маскулінного) регістру висловлювання, що відбиває гендерну дихотомію мовленнєвої поведінки особистості і потребує спеціальної уваги, тому деякі його аспекти і стануть предметом нашого спостереження в аналітичній частині статті. Матеріалом аналізу слугують новели та оповіді німецьких письменниць кінця XIX – початку XX століть, що увійшли до збірки з програмною назвою «Стань такою, яка ти є» («Werde, die du bist» [11]): «Юстіна» Кароліни Фішер (1818), «Ледвіна» Анети фон Дросте-Хюльсгоф (1842), «Про життя однієї жінки» Луїзи Астон (1847). Ці тексти цікаві для лінгвокультурології принаймні в двох відношеннях, оскільки належать одночасно до жіночої теми та до жіночої літератури, і ще не поставали предметом вітчизняної науки, в тому числі в річці лінгвістичного гендеру.

Методологічну основу аналізу визначають провідні положення сучасної культурології, що сприймає гендерні дослідження в руслі лінгвокультурного вивчення. Аналіз суттєвим чином базований на положенні Б. Л. Уорфа щодо «лінгвістичної системи (інше кажучи, граматики) кожної мови, здатної виступати є тільки репродуктивним інструментом мислі, але й в більшій мірі самій формувати мисль, задавати схему та імпульс для духовної активності індивіда» [12: 34]. Під час вивчення особливостей фемінінної модальності тексту ми спираємося на тези У. Еко, розвинуті визначним семіотиком відносно важливості дослідження загального мовного механізму й універсальних семіотичних констант, які лежать в основі його фундаменту (Див.: [6: 472-473]), а також враховуємо перелік завдань сучасної лінгвістичної гендерології – від опису культурних концептів та гендерної символіки до диференціації гендерно релевантних мовних одиниць. Нарешті, ми розглядаємо художній твір як систему співвіднесених та тісно пов'язаних між собою образно навантажених семантем, кожний елемент якої позначений властивостями загального семантичного контексту цілого.

Логіко-семантичний центр розглянутих текстів становить постать головної героїні, образ якої окреслений в ідеалізованому, піднесеному ключі. Ядро семантичного поля фемінінного створює поняття жіночності – *Weiblichkeit* (*Weib*), для якого характерна семантика позитивної номінації. Облігаторною ознакою даного семантичного поля виступає його аксіологічне забарвлення, обов'язкове в творах жіночих авторів, утворене за допомогою прикметникових інтенсифікаторів з позитивними

денотативними характеристиками: *die wahre Weiblichkeit* [9: 27], *die echte Weiblichkeit* [9: 34], *die reinste Weiblichkeit* [9: 36], *göttliche Weiblichkeit* [9: 20]. Спираючись на контекст, можна заключити, що поняття *Weiblichkeit* виступає в творах жіночих авторів символом богоподібності людини («*Die wahre Weiblichkeit hat etwas so Göttliches...*» [9: 34]), про що свідчить пряма номінація: «божественна жіночність» [9: 27]. Ця утворюючий семантичне поле лексема звичайно асоціюється з уявленнями про справжнє призначення людини (*wahr*), правдиве ество особистості, її власне людську природу (*echt*), чистоту духовних помыслів та душі (*gein*), тобто виступає усталеною й багатою конотативними смисловими нашаруваннями метафорою жіночого існування.

Оцінювальне семантичне поле фемінінного розвиває поетичний або романтичний за смисловим наповненням субтекст метонімічного характеру: оскільки найвище покликання та дійсна самореалізація жінки полягає в коханні, то й центральний конститuent семантичного поля значною мірою ототожнюється з любов'ю як головним змістом життя – *die eigentlichste weiblichste Liebe* [9: 37]. В той же час факультативними або варіативними ознаками концепту, що розглядається, слугують менш стабільні, периферійні асоціації. Так, перехрещення екзистенційних вимірів духовного простору особистості провокує метонімічну тотожність (за Фішер, «повну рівнозначність») понять «жінка», «серце», «почуття», оскільки жінка значною мірою живе почуттями й інколи, здається, навіть заради них, і сама її екзистенція довершено тонка, чуттєво вразлива: «...sind die Worte Weib und Herz vollkommen gleichbedeutend» [9: 36]. Отже, наведена сукупність значень вимальовує концепт «жіночність» як досить ємний, аксіологічно забарвлений, метафорично маркований, конотований виключно позитивно, контекстуально розгалужений – здатний утворювати чисельні відгалужені метонімічні субтексти навколо ключових понять, споріднених з ядром «жіночність».

Спроба вибудувати частотну ієрархію іменників семантичного поля фемінінного дає змогу в залежності від ідіолекту тої чи іншої авторки спостерігати наступну картину. Для К. Фішер характерно частотне уживання понять: *Weib* – 44, *Natur* – 14, *Herz* – 10, *Liebe* – 8, *Ehe* – 4, *Würdigkeit* – 5. Порівняймо частотну шкалу уживання іменників А. фон Дросте-Хюльсгоф: *Frau* – 31, *Herz* – 8, *Natur* – 6, *Liebe* – 3. Поряд з цим в Луїзи Астон: *Liebe* – 11, *Leben* – 6, *Glück* – 6, *Herz* – 4, *Natur* – 1. Хоча частотна ієрархія позначена варіативністю, але її структура свідчить про принципову типологічну спорідненість за складом та характером підпорядкованих понять: жінка, природа, серце, любов. Таким гіпонімічним та гіперонімічним чином відбувається специфікація найбільш яскравої лексеми, котра, на думку знавців [1: 44-45], зумовлює принципи функціонування семантичного поля як ієрархічного. Можна помітити, що всі наведені як найбільш частотні іменники є не реально-предметними або речовинними (*Nomina konkreta*), а значною мірою абстрагованими (*Nomina abstrakta*), чуттєво позначеними, вони окреслюють сентиментально забарвлене світосприйняття, притаманне насамперед жінці як героїні й оповідачці тощо. В її картині світу поняття *Weiblichkeit* тягнє до відчутного царювання над всіма іншими зображувальними тематичними сферами.

Спираючись на принцип бінарної опозиції, розглянуті тексти безпосередньо зводять у полярному протиставленні конфронтуючі поняття «жіночого» та «чоловічого». Звернення до семантичного поля маскулінного в порівнянні з фемінінним переконує в глибоко аксіологічному сенсі протиставлення даних понять. Проілюструємо зокрема хоча б побіжно вочевидь упереджене добирання відповідно негативних та позитивних денотативних лексичних одиниць, що належать як до текстоутворюючого ядра того чи іншого семантичного поля, так і до його відверто суб'єктивно забарвленої конотативної периферії: *Koch- und Schneiderseelen / die weiblichen Königsseelen; oberflächlich / tief; klein, kleinlich / groß, adelig; tierisch / göttlich; ungestalt / vollkommen; viehisch / edel; verworren / wahr; blödsinnig / zart; roh / kultiviert; schändlich / angemessen; Fleischer, Schuster, Schneider / Königinnen; Herrschaft / das arme Opfer; Hans Duns (уособлення пересічності) / das größte Weib* і т. ін., перелічення цих повних або парцелярних оказіональних та узуальних антонімів і контекстуальних антонімічних конструкцій можна й далі примножувати. Лінгвосинонімічний ряд позначень маскулінного містить низку негативних за змістом субстантивних денотатив: *Mann – Halbmann* [9: 27] – *Herr* [9: 25; 7: 110] – *Unterdrücker* [9: 27] – *Feind* [9: 23] – *Tier* [9: 25; 8: 85]. Оказіональний за своїм змістом, даний ряд лінгвосинонімів з негативною оціночною семантикою (чоловік – напівчоловік – господар – гнобитель – ворог – звір) в модальному контексті фемінінної мовленнєвої свідомості виявляється закономірним, позначеним принциповою (жіночою) логікою зневажливості й неприйняття. Тут проявляється експресивна прагматика мовленнєвого висловлення, залежна від ментальної позиції – власне від внутрішньої упередженості «я».

В новелах створено антиномічні субтексти, зіткнення яких зводить два конфронтуючих світи – чоловічий та жіночий, реалізовані переважно в психологічній оповідній площині, адже внутрішній конфлікт цілком розгортається в уявленні прагнучої свободи жінки, яка нерідко робить себе нещасною за власним вільним вибором долі. Чоловік в свідомості емансипованої жінки досить однозначно постає як «ворог» або «господар» («*Ich bin dein Herr!*» [9: 25]; «*Ich bin Herr über dich!*» [7: 110]), притому полемічно забарвлене ототожнення *Mann – Feind* становить сталу семантико-стилістичну прикмету не тільки окремого ідіолекту, наприклад, К. Фішер, або А. фон Дросте-Хюльсгоф, а жіночого письма взагалі, в

системі якого чоловік оцінюється як «природний ворог жінки»: «Männer als natürliche Feinde» [9: 23]. Разом з тим підкреслимо, що зв'язок понять «жіночого» й «чоловічого», хоча вони всіляко протиставляються авторками і виступають переважно в розведених антонімічних позиціях, все ж таки антонімічними відношеннями не вичерпується. Насправді концепти фемінінного й маскулінного пов'язані глибоким філософським зв'язком, становлять скореговані компоненти єдиної змістовної текстової площини і виявляються ближчими до конверсивів, ніж до антонімів.

Прослідкуємо це цікаве в семантичному відношенні явище конверсії на прикладі одного з мікроконтекстів: «...wenn altdeutsche Frauen sich oft männlicher noch als ihre Gatten bewiesen» [9: 20], – авторка не цурається вмотивувати гідність жіночого саме через маскулічне, через його вищу в порівняльному плані якість (männlicher noch), тобто мовна практика не виключає маскулічне з семантичного кола жіночого, а навпаки – передбачає його наявність і потребує посилання на нього, що свідчить про нерозривний зв'язок цих понять та про відносний, неабсолютний характер їх протиставлення. В подібному типі співвіднесення ми вбачаємо прояв явища асиметричного дуалізму мовного знака і асиметричного функціонування семантичного поля в межах тексту (Див.: [1: 44-45]).

В більш ширшому текстовому плані співвідносність членів бінарної опозиції доводить програмна спрямованість новелістичних творів жіночих авторів, а саме вимога прав людини (Menschenrechte [9: 27]), прагнення свободи духу для обох статей (Freiheit des Geistes für beide Geschlechter [9: 29]), пропаганда війни та бажання перемоги на шляху любові (Sieg durch Liebe [9: 36]). Звернімо увагу на те, що фемінінний тип тексту потребує визнати повагу до жінки мірилом культури нації, зводячи цю вимогу до суспільно-філософського кредо або навіть до культурно-соціальної програми: «...dass Achtung vor den Weibern das sicherste Kennzeichen der Kultur einer Nation ist» [9: 26]. За цим прочитується прагнення зруйнувати усталений або домінуючий, маскулінно центрований культурний стереотип сучасного суспільства, тобто мова йде про той палімпсест, котрий згадує Е. Шовалтер.

В процесі аналізу ми звернули увагу на модальність експресивного оцінювання не тільки на оповідному (мотивному) рівні, але й на рівні семантики номінативних одиниць. Так, мовленнєвому висловлюванню жіночих авторів притаманне нетрадиційне, дуже щільне й надлишкове уживання лексико-граматичного класу прикметників, зокрема у порівняльних ступенях. При цьому навіть такі прикметники, які взагалі не піддаються градуванню (weiblich, männlich) уживаються в порівняльних формах як компаративу (männlicher [9: 20], weiblicher [9: 30]) так і суперлативу (weiblichst [9: 37], männlichst [9: 16]). У К. Фішер у компаративній формі налічується 22 прикметника, у суперлативній – 52; у А. Хюльсхоф у компаративній формі – 43, у суперлативній – 21. Ці цифрові показники тяжіння до компаративації певним чином характеризує стиль жіночого письма, а саме як надзвичайно екзальтований, наскрізь просякнутий градуваною номінацією, коли коефіцієнт уживання морфологічно стереотипного явища може сягати більше 10 на сторінку. Притаманна жіночому стилю підвищено-емоційна модальність оповіді, висловлювання героїнь зокрема, створюється в тому числі за допомогою прикметникових інтенсифікаторів. Ми можемо стверджувати на основі порівняння, наприклад, з новелами С. Цвейга, які також належать до жіночої теми, що в текстах, присвячених аналізу психології жіночого світосприйняття, але належать чоловічому авторові, на 25 сторінок художнього тексту не припадає така велика кількість компаративних та суперлативних форм прикметників. Тенденція до субстантивації суперлативів (поряд з узуальними звичними формами das Wichtigste, der Nächste зустрічаємо більш нетрадиційні й рідко уживані das Hauptsächlichste, das Unangenehmste, der Unartigste, der Niedrigste, die Wohltätigste) свідчить про високу абстрагованість номінативного класу, що створює дистанцію до «речовинності» зображення в новелах.

Багато прикметників виступають у тексті в функції підсилювачів емоційності. Помітно, що авторки намагаються передати максимальний рівень якості емоцій (найчастіше), або значно рідше – предметів. Провідною атрибутивною конструкцією в текстах жіночих авторів є: атрибут (прикметник у найвищій ступені порівняння + іменник із значенням абстрактності (Adjektiv + Nomen abstraktum). Наприклад, у Фішер: die geringste Verstellung [9: 37], die mindeste Hoffnung [9: 29], die außerordentlichsten Ereignisse [9: 21], die reinste Weiblichkeit [9: 20], die entsetzlichste Gefühllosigkeit [9: 48], die eigentlichste weiblichste Liebe [9: 37], das uneingeschränkteste Vertrauen [9: 32]; у Дюпесте: die offenbarste Ironie [8: 41], mit der teuersten rührendsten Erinnerung [8: 90], die empörendsten ruchlosesten Ehrsuchte [8: 48], heiligste Empfindung [8: 51], die höchste Gewissheit [8: 58]. Такі конструкції інтенсифікують емоційну забарвленість зображення і в морфологічному відношенні є клішованими, позбавленими спеціально предметного інформаційного наповнення, крім семантики емоційності. В наведених прикладах необмежене (uneingeschränkt), надзвичайне (außerordentlich), святе (heilig), власне значення (eigentlich), незначне (gering, mindest) або навіть значення чистоти (rein) важко уявити в градації, тим більше у суперлативній якості. Вони мають те ж саме значення, що й прикметники в позитиві і намічають проблему так званих семантично порожніх лексем. Можна припустити, що навіть досвідчений перекладач, якщо візьметься перекласти дані новели на українську мову, буде змушений долати неабиякі складнощі. Адже словосполучення die eigentlichste weiblichste Liebe можна передати близько до

оригіналу висловлюванням «найсправніша, найжіночніша любов», але по-перше, подібний переклад поставить проблему відповідності перекладу культурі мови реципієнта, а по-друге, семантичне наповнення цієї конструкції містить те ж саме значення, що й більш доцільний еквівалент «справжня жіноча любов», тобто власне експресивно-емоційна модальність оригіналу неминуче втрачається. Також нелегко передати семантику спеціальних прийомів словосполучення та словотвору, до яких належать присутні в текстах гіперболічні подвоєння типу: Hauptsache der Hauptsachen [9: 36], та складні композитивні оказіоналізми, як наприклад, ein Schimmerfortsuchenlassen [9: 37] («спонування до вічного пошуку себе»), що передають характерний психологічний стан героїні, властиву їй спрямованість до безперервного шукання істини життя.

Відмітимо також багатий прошарок прикметників та прислівників із значенням абсолютної якості або семантики безграничного, необмеженого, безкрайнього (темпоральна, просторова, модальна необмеженість): immerwährendes Zurückziehen [9: 37], unaussprechlich schön [9: 35], unumschränkte Herrschaft [9: 34], vollkommene Gerechtigkeit [9: 19], gänzliche Ungewissheit [9: 19], vollkommene Nullität [9: 27], vollkommene Gerechtigkeit [9: 30], vollkommene Freiheit [9: 28], unbegreiflich [9: 33], unheilbar [9: 33]. В подібному слововживанні дається взнаки тенденція до сентиментально забарвленого образно мотивованого значення, в основі якого лежить екзальтоване перебільшення, експресивне прагнення надати висловлюванню характеру, що абсолютизує комунікативний зміст. Доцільно згадати, що деякі вчені-лінгвісти схильні пов'язувати уживання експресивних форм із процесами вдосконалення мовного механізму: «Факты из истории различных языков достаточно наглядно свидетельствуют о том, что при наличии нескольких форм с параллельным или близким значением предпочтение отдается наиболее экспрессивным формам» [3: 213]. Дане спостереження прокує порівняння з особливостями функціонування стильового механізму (сповідальної) прози жіночих авторів.

На синтаксичному рівні тексти жіночих авторів навантажені питальними конструкціями, які виражають зацікавленість чи подив, а також так звані перестраховальні питальні конструкції. Деякі з них еліптичні, і навіть обмежуються тільки одним питальним словом. Відмітимо, що ця особливість становить яскраву стильову рису жіночого висловлювання, бо відображує саме модальність невпевненості, внутрішніх хитань, безперервних пошуків та прагнення самоідентифікування тощо. Серед окличних конструкцій багато таких, що виражають подив, впевненість, захоплення, за допомогою інверсованих структур, які деякі вчені-стилісти, наприклад, Б.В. Томашевський, схильні вважати ознакою поетичного синтаксису [4: 264].

Систематизація кон'юнктивних конструкцій оповіді дозволяє дійти висновку, що жіночий образ мовленнєвої свідомості передбачає широке уживання різноманітних висловлювань із сфери дипломатичного кон'юнктиву, тобто ствердження, ввічливе спонування, запрошення, емоційна пропозиція.

Активне уживання прийому графічного виділення свідчить про новаторство письменниць в галузі візуальної експресії, їх намагання зробити текст якнайбільш дійовим, підсилити його вплив на читача за допомогою максимальної широкої палітри не тільки стильових, а й графічних технік, що розширюють можливості авторки встановити контакт з читачем. Концептуально-стилістично марковане відношення до мовної реальності й картини світу постає в модальності фемінінного висловлювання надто вражаючим та більш ніж ефектним для того, щоб не бути поміченим лінгвістами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Денисенко В. Н. Семантическое поле как функция // Филологические науки, 2003. – № 5. – С. 44-52.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология. Учеб. пособие. – М.: Академия, 2004. – 208 с.
3. Серебренников Б. А. Следует ли пренебрегать законами лингвотехники? // Литература. Язык. Культура / Отв. ред. Г. В. Степанов. – М.: Наука, 1086. – С. 212-218.
4. Томашевский Б. В. Стилистика. – Л.: ЛГУ, 1983. – 288 с.
5. Шовалтер Е. Феміністична критика у пуші // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / Ред. М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2001. – С. 680-708.
6. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – СПб.: Symposium, 2006. – 544 с.
7. Aston L. Aus dem Leben einer Frau // Werde, die du bist! Zwischen Anpassung und Selbstbestimmung. Texte deutschsprachiger Schriftstellerinnen des XIX. Jahrhunderts. – Berlin: Goldmann Verlag, 1993. – S. 104-111.
8. Droste-Hülshoff A. Ledwina // Werde, die du bist! Zwischen Anpassung und Selbstbestimmung. Texte deutschsprachiger Schriftstellerinnen des XIX. Jahrhunderts. – Berlin: Goldmann Verlag, 1993. – S. 40-91.
9. Fischer A. K. Justine // Werde, die du bist! Zwischen Anpassung und Selbstbestimmung. Texte deutschsprachiger Schriftstellerinnen des XIX. Jahrhunderts. – Berlin: Goldmann Verlag, 1993. – S. 15-39.
10. Hahn B. Feministische Literaturwissenschaften // Neue Literaturtheorien / Hrsg. von K.-M. Bogdal. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997. – S. 225-241.
11. Werde, die du bist! Zwischen Anpassung und Selbstbestimmung. Texte deutschsprachiger Schriftstellerinnen des XIX. Jahrhunderts / Hrsg. von G. Heckmann. – Berlin: Goldmann Verlag, 1993. – 441 S.
12. Whorf B. L. Sprache, Denken, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie // Funktionen der Sprache. Arbeitstexte für den Unterricht. – Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1974. – S. 28-39.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Пастушенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Дніпропетровського національного університету.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, стилістика, історія німецької літератури.

ОСОБЛИВОСТІ ІРОНІЧНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Юлія ПАЦАРАНЮК (Чернівці, Україна)

У статті розглянуто основні особливості вираження іронії в українській народній творчості, схарактеризовано мовні засоби, що використовуються для створення іронічного ефекту в прислів'ях та приказках, проаналізовано їхню семантичну структуру.

The basic features of ironical expressions in folklore of Ukrainians are viewed in this article. The author defines some language means, used for creation by ironical effect in proverbs and saying, and analyzed their semantic structure.

Наукою давно доведено, що осмислення довколишнього світу, людське самопізнання відбувається перш за все за допомогою взаємозв'язків слова та реалій, а відтворення мовної культури народу – через зв'язок минулих традицій з сучасними тенденціями розвитку словесної творчості. “Сьогодні, коли українське суспільство прагне осмислити минуле, розібратися в теперішньому та знайти орієнтири на майбутнє, проникливий погляд на культурну спадщину народу багато важить. Усвідомлення духовних джерел його світобачення, філософської природи світосприймання – це кроки до національного самоусвідомлення. Впевненому поступові на цьому шляху сприяє проникнення в природу українського гумору, дошкульної сатири, іскрометної словесної творчості” [2: 119].

Кожна мова має свої специфічні способи творення комічного, які складають один із суттєвих аспектів характеристики стилістичної системи національної мови. Особливо важливою у створенні іронічного ефекту є закладена у словах чи висловленнях лінгвокраїнознавча інформація, адже комічне завжди національно забарвлене, має національно-неповторну форму, а його своєрідність історично змінна та яскраво відображається в мовній системі.

Дослідження способів вираження комічного та його різновидів на різних мовних рівнях було і залишається актуальною проблемою різних галузей філологічних наук – лінгвістики, лінгвокультурології, текстолінгвістики, фразеології, лексики та семантики, експресивного синтаксису, прагматики. У цьому контексті значної актуальності набувають також спостереження над особливостями іронічного світосприйняття українців (на матеріалі народної творчості) у плані аналізу мовних засобів вираження іронії.

Метою нашої наукової статті є проаналізувати контекстуальні умови вияву іронії у структурі українських народних прислів'їв та приказок.

Тему іронічного світобачення в художній літературі та мові народної творчості досліджували такі українські вчені: Б.Мінчин, Л.Махновець, І.Зуб, А.Щербина, В.Косяченко, С.Шаховський, П.Майдаченко, В.Калашник, Р.Семків та багато ін. Зокрема, А.Щербина з'ясовує становлення, ідейні особливості та специфіку прояву сатири, гумору та іронії у найрізноманітніших формах прояву. Дослідник зазначав, що поняття іронії дуже різнопланове. Воно містить як мінімум три смисли, три семантичні комплекси різного рівня абстракції. По-перше, це категорія філософії (теорії пізнання, етики та естетики). По-друге, це стилістичний прийом, фігура чи троп (на одному рівні з метафорою чи метонімією). По-третє, це загальне уявлення про іронію як про своєрідну критичну форму вираження думок і почуттів [12: 41].

П.Майдаченко схарактеризував форми комічного в широкому спектрі естетичних категорій. У його працях досить повно висвітлено проблему іронії як літературознавчої категорії комічного, схарактеризовано основні підходи до її тлумачення. Автор зазначив, що “у ХХ столітті визначилися два протилежні підходи до вивчення іронії: як до явища суб'єктивного і як до явища об'єктивного. Більшість науковців стверджує, що іронія ґрунтується на рефлекторній здатності особи осмислювати явища дійсності й виражати своє ставлення до них. Саме тому іронія має здатність, оцінюючи явища від протилежного, давати не тільки негативну, але й позитивну характеристику відповідно до позицій особистості. Якщо позиція особи (суб'єктивна) збігається з правдою дійсності (об'єктивною), то й іронія мимовільно повинна орієнтуватися на об'єктивність” [5: 24].

В.Калашник у праці “Комічне у світовому літературному процесі” розглядає проблеми конотації іронічності в семантичній структурі образно-сміслової єдності [3].

При всій різноманітності теорії категорій комічного потрібно визнати, що справжнім зразком іронічного колориту властиве відображення суперечностей в особливо гострій формі. Той, хто використовує цей потужний засіб впливу (іронію) на співрозмовника, тонко і чутливо реагує на все негативно-неприйнятне, відчуває і підкреслює диспропорцію між явищами потворними та естетичним ідеалом прекрасного.

Яскравим відображенням людського мислення та сприйняття реального світу є усна народна творчість. Народні афоризми – приказки та прислів'я – це прекрасний засіб висловити думку коротко, але з величезним емоційним і змістовим потенціалом. Значна кількість українських народних прислів'їв

та приказок має виразний гумористичний, саркастичний, іронічний колорит. Українці щедро використовують як в усному, так і в писемному мовленні цей конденсований вид народної поезії, щоб передати власні думки у дотепний спосіб. Народні іронічні висловлення наділені величезною емоційністю та прозорістю істинного смислу, оскільки складаються з поєднання трьох важливих компонентів: змісту думки, форми думки і словесної оболонки. Остання є “тілесною формою” існування для перших.

Серед способів реалізації іронії у прислів'ях і приказках можемо визначити наступні: приказки та прислів'я, побудовані на іронічному алогізмі та іронічному парадоксі, стійкі народні порівняння та вигукові іронічні фразеологізми.

Досить влучно щодо засобів творення іронії в цілому висловився Ю.Білодід, відзначивши їх роль для відображення відповідного колориту: “Добираючи лексику, що належить до різних і часто непоєднаних лексико-тематичних груп і, створюючи з її допомогою яскраві стилістичні прийоми, автор досягає і збільшує експресивність тексту (її наростання підвищується залежно від ступеня віддаленості предметно-смилових сфер), задає загальний іронічний тон усьому творові” [1: 71]. Такий же висновок можемо зробити і про мову народної творчості, адже чим більше насичена вона дотепними асоціаціями, іронічними оцінками, поблажливим ставленням до здавалося б абсолютно негативних речей, тим багатшим є внутрішній світ її мовців, тим ширшим є діапазон їх творчого мислення.

Іронічне поєднання незіставних понять та явищ у структурі одного висловлення посідає значне місце серед іронічних алогізмів, поширених в народній творчості. У нашому дослідженні терміни “алогізм”, “алогічне зіставлення”, “алогічне поєднання” використовуються для зображення мовного прийому, який полягає у навмисному поєднанні двох чи більше компонентів висловлення, які за законами логіки та усталених стереотипів не поєднуються, бо суперечать одне одному за змістом, контекстом та значенням у цілому. Алогічне поєднання, на наш погляд, досить часто використовується в усному та писемному мовленні для створення комічного ефекту, зокрема й іронічної ситуації. За допомогою таких висловлень українці широко кепкували над людськими чи суспільними вадами та недолугими вчинками, наприклад: Помічник – як коневі заєць [6: 724]; Рік поганий: кури не дояться [6:61]; Добра каша: крупина за крупиною ганяється з дрючиною [6: 653]; Горобець – велика птиця! (6: 731); Ситий від крупи, п'яний від води [6: 633]; Аж скриня тріщить з наготи [6:646]; Ухопив місяць зубами [6: 742]; Піймав двох зайців за одне вухо [6: 721]; Побили кішку мишачі сльози (6: 722); Виміняв сліпий у глухого дзеркало на цимбали [6: 678]; Дали полізати меду через скло [6: 296].

Надзвичайно поширеним у народній творчості і подібним до іронічного алогізму є іронічний парадокс. Взагалі, мовний парадокс, за визначенням Л.Шевченко, – це контекстні форми реалізації непоєднаних а ргіогі явищ [11: 15]. Особливою рисою, яка позначає парадокс, є наявність в одній реченнєвій структурі власне чи контекстуальних антонімів для загострення іронічного ефекту. Антонімічне протиставлення створює оксиморон як основу іронічного парадоксу. Протиставлятися можуть як лексеми, що належать до однієї частини мови, як-от: **Закінчив** роботу: **залишилися** лиш краї та середина [6: 618]; **Ведмедя** зробили **пасічником** [6: 677]; **Наймить** мене **обідати** [6: 552] або протиставлення різних частин мови, як наприклад, **іменник** – **дієслово**: Присягалися **сліпці**, що своїми очима **бачили** [6: 601]; Лякали **щуку**, що в озері її **топити** будуть [6: 450]; **іменник** – **прикметник**: **Циганський піт** напав [3: 73]; Захотіли **печеного льоду** [6: 674]. Часом одному слову може протиставлятися ціле словосполучення: Дала бджола **меду** – аж **пику скривило** [6: 686]; Йому в **роботі руки заважають** [6: 621].

Такі іронічні парадокси та зіставлення в одному контексті непоєднаних слів та виразів українці використовують здебільшого з метою підкреслення негативної ознаки в дотепний іронічний спосіб. Найчастіше зазначені вислови вживаються для власне іронічної насмішки, як-от вислів Привів коня кувати, коли кузня згоріла [6: 726] вжито для іронії над людиною, яка завжди запізнюється; вираз Так жінку бив, що сам насилу втік [6: 735] використовують, коли іронізують над хвальком, який сам не пам'ятає, де правда, де брехня; а вислів Оце вшив: два чоботи на одну руку [6: 719] покликаний для іронізування над нікудишнім кравцем. Важливу роль у висловлюваннях такого типу відіграє також імпліцитне протиставлення асоціативних зв'язків (типу: чоботи – ноги, а вшити на руки).

Подібні приказки та прислів'я сприяють створенню іронічного ефекту в мовленні, оскільки вони посилюють значення вислову через зіставлення зображуваного з тим конкретним образом і узагальненим глибоким змістом, яким володіє більшість із них. Значення цих засобів творення іронічного буває різним у залежності від того образу, який зосереджує в собі приказка, і від специфіки зображуваного. Вони виражають і несумісність дій, і узагальнення, і недоречність, і просту констатацію факту, і міру вияву дії. Сила іронії у них залежить від співвідношення семантичної сили приказки чи прислів'я і характеру зображуваного, від співвідношення та ступеня відповідності між ними.

У народній творчості значну функцію для оцінної характеристики особи чи предмета виконують різного роду порівняння. Для створення іронічного ефекту використовується особливий тип стійких

порівнянь, які в мовознавстві трактуються як порівняльні фразеологізми. У порівняльних фразеологізмах, зауважує А.Панасенко, “суб’єктивно-модальне значення залежить від базового компонента (опорного слова у порівнянні). Якщо він виражає негативне суб’єктивно-модальне значення, то і значення фразеологізму теж буде негативним, наприклад: дурний як пень, гіркий як редька, п’яний як чіп” [8: 11]. Однак набагато цікавішими у дослідженні є порівняльні фразеологізми, побудовані на контрасті лексичних компонентів, на несумісності поєднаних понять, внаслідок чого виникають вислови: жвавий, як рак на греблі, розумний, як баран. Такі порівняння зберігають свою мовну специфіку у виборі об’єктів, з якими порівнюються.

В.Ткачук зазначає, що “фразеологізми вважаються досить неоднорідною групою внаслідок того, що кожен елемент є відносно унікальним за своєю будовою, і досить однорідним типом з-поміж них постають порівняльні структури. Вони будуються шляхом вказівки на порівнюваний об’єкт, при цьому використовується формант порівняння (як, наче, ніби, мов і т.д.) і вказівка на об’єкт, з яким порівнюється. Такі фразеологізми утворюють фонд так званих стійких порівнянь” [10: 173].

Іронічне відображення дійсності вимагає створення комічного ефекту, який розкрив би внутрішні суперечності явищ, подій. Суть іронії полягає у виявленні невідповідності між явищами, котрі існують в дійсності, й тими мовними засобами, які їх позначають. Саме вони й створюють у мові невідповідність прямого і переносного значень стійких порівнянь, допомагають глибше розкрити суть фактів і явищ, виявити їх приховані, несподівані зв’язки.

Щодо семантики стійких народних порівнянь, то варто зазначити, що порівняльні компоненти у них містять протилежний зміст до опорного (актуалізованого) слова, що і мотивує їх призначення – створювати іронічний ефект у мовленні. За семантикою такі вислови можна поділити на групи:

1) позначення якісної ознаки:

- протиставлення за зовнішнім виглядом (**вроди/потворності**): **Красивий**, як собака на морозі [6: 13]; **Гарний**, як свиня в дощ [7: 97]; **Гарно**, як теляті в мішку [7: 94];

- протиставлення за кількісною ознакою (**багато/ мало**): **Багато**, як на лисому бліх [6: 13]; **Багато**, як кіт наплакав [6: 15]; **Стільки** має, **як голодний за зубами** [6: 634]; **У нього стільки правди, як у решеті води** [7: 35]; **Стільки правди, як у кози хвоста** [7: 35]; **Стільки правди, як у шелягу срібла** [7: 35];

- протиставлення за станом здоров’я (**кволий/здоровий**): **Здоровий**, як диня на морозі [6: 13];

- протиставлення за ознакою істинності (**правди/неправди**): **Правда**, як на вербі грушки [6: 15]; **Така то правда**, як пси траву їдять [7: 99];

- протиставлення за ознакою динамічності (**жвавий/повільний**): **Жвавий**, як рак на греблі [6: 618]; **Швидкий**, як собака до палиці [6: 13]; **Спритний**, як черепаха у відрі [6: 634];

- протиставлення за ознакою важливості (**потрібний/непотрібний**): **Потрібний**, як на голові гуля [6: 16]; **Потрібен**, як свині коралі / **Собаці** п’ята нога / **П’яте** колесо до воза [6: 16]; **Потрібно**, як чорту лапоть [6: 648]; **Треба**, як собаці бантик [6: 738]; **Потрібно**, як у голові дірка [6: 13];

2) позначення стану: **Усолодився**, як черв’як у хрінні [7: 112]; **Рушив розумом**, як дохле теля хвостом [6: 729];

3) позначення почуттів: **Щастить**, як утопленому [7: 100]; **Скучає**, як собака за києм [7: 98]; **Любляться**, як бідний з багатим / як кіт з собакою [6: 17]; **Пишається**, мов кошеня в попелі [6: 720]; **Розпалився**, як жаба на гойдалці [6: 729]; **Розходився**, як холодний самовар [6: 729];

4) позначення розумового вияву: **Розуміється** на справі, як бик на окулярах [6: 729]; **Розбирається**, як свиня на апельсинах [6: 729]; **Розбирається**, як баран в аптеці [6: 729];

5) позначення псевдородинних стосунків: Такий він мені родич, як десята вода на киселі [6: 735]; **Василь бабі сестра** у перших [7: 52]; **Його мати моєї матері двоюрідна Параска** [7: 52]; Родичі – поза города ходячи [7: 52]; Ваша **Катерина** нашій **Орині двоюрідна Одарка** [7: 52];

6) позначення нездійсненності чогось: Буде **тоді**, як на долоні волосся виросте [6: 475]; Буде це **тоді**, коли у курей зуби виростуть [6: 475]; То буде **тоді**, коли дві неділі разом зійдуться [6: 475];

7) на позначення способу дії: **Робить**, наче мертвий дише [6: 14]; **Робить**, як мокре горить [6: 728]; **Котить**, як пень через колоду [6: 622]; **Звивається**, як ведмідь у танці [6: 693]; **Погуляв**, як собака на вірвці [6: 723].

Таким чином народний фольклор, відображаючи емоційну сферу свідомості (підсвідомості), звертається до прототипів, ситуацій, що відбивають нерозчленованість людських уявлень про світ. Люди створювали прислів’я та приказки, в яких відображали своє бачення подій, у такий спосіб реагуючи на зовнішні фактори. Варто зазначити також, що синонімічні ряди близьких за змістом приказок та прислів’їв з іронічним значенням надзвичайно поширені (тільки на позначення якісної ознаки таких висловлень можна перелічити з десятків). Такі урізноманітнені варіації народного слова свідчать про багатство української мови, рівень її інтелектуалізації.

Виразність, точність і влучність фольклорного слова засвідчують також комічні вигуківі речення-фразеологізми, які поєднують у своїй семантиці значення часток і слів-речень (так, ні, нема та ін.) з

експресією вигуків. Іронічний колорит у таких висловах створюється заміною звичного доречного компонента на недоречний (як правило, на антонім), наприклад: Бодай тя сніг спалив! (замість вогонь) [6: 857]; Бодай тебе квочка вбила! [6: 817]; Бодай вам гарбуз отелився! [6: 812]; А побив би тебе Бог пирогами! [6: 834]; Матері твоїй – сто карбованців! [6: 842]. Парадоксальний зміст деяких вигуків паремій сприяє не лише досягненню іронічного ефекту, а й надає таким висловам розважальної функції. З часом такі одиниці набувають здатності узагальнено позначати подібну ситуацію: Не дай, Боже, з Івана пана! [6: 826] – говорять про людину, яка, змінивши соціальний статус на вищий, дуже загордиться; або ж На тобі, небоже, що мені не гоже! [6: 851] – говорять про подарунки, непридатні для використання.

Іронічного колориту можуть набувати і побажання, етикетні формули, віншування позначені позитивними емоціями: Спасибі за закуску, що з'їв курку та гуску! [6: 791]; Спасибі за полудень, що наївся та й голоден! [6: 796]; Віншую Вас з цим Новим роком, щоби Вам не вилізла кутя боком! [6: 804].

Коментуючи функціонування висловів такого типу, І.Подюков зауважив, що цей розряд фразеології зберігся як засіб емоційної розрядки, і в той же час його існування якнайповніше демонструє споконвічний потяг людини до словесної гри, своєрідного жонглювання словесною матерією [9: 79].

Підсумовуючи спостереження за умовами виникнення іронічного значення в українських прислів'ях та приказках, зазначимо, що іронія у них утворюється на основі семантичної несполучуваності окремих лексем у структурі мовної одиниці. Як бачимо, в основі приказок та прислів'їв лежить конкретний образ, який в процесі збагачення народного досвіду, набув, через свою правдивість та подібність до багатьох явищ дійсності, значення узагальнення. У вираженні змісту приказки чи прислів'я бере участь і конкретне значення слів, що входять до їх складу, і те узагальнююче значення – підтекст, якого набув даний вираз під впливом багатоговікового досвіду мовців – у процесі перетворення звичайного виразу в приказку чи прислів'я. Поєднання таких значень – конкретного і узагальнюючого (підтекстного) – у плані створення іронічного ефекту роблять ці зразки усної народної творчості надзвичайно виразними і глибокозмістовними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білодід Ю.І. Засоби іронії у сучасному політичному романі // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 71-73.
2. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
3. Калашник В.С. Комическое в мировом литературном процессе. – Харків: ХГУ, 1992. – 204 с.
4. Кузь Г.Т. Функціональні трансформації вигуків фразеологізмів // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Випуск 117-118. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 143-148.
5. Майдаченко П.І. Комічне в сучасній українській прозі: Літ.-крит. нарис. – К.: Дніпро, 1989. – 190 с.
6. Міщенко Н., Міщенко М. Слово батьків – з усіх віків. – К.: Богдана, 1998. – 1136 с.
7. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки. – К., 1985. – 176 с.
8. Панасенко А.Ф. Склад і функціонування порівняльних фразеологізмів // Рідне слово. – 1971. – № 5. – С. 9-14.
9. Подюков І.А. Народная фразеология в зеркале русской культуры. – Пермь: ПГПИ, 1991. – 128 с.
10. Ткачук В. Категорія суб'єктивної модальності: Монографія. – Тернопіль: Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
11. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К.: 2001. – 476.
12. Щербина А.А. Заметки о природе и технике иронии // Вопросы русской литературы. – Вып. 1 (16). – Львов, 1971. – С. 40-47.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Пацаранюк – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри гуманітарних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Наукові інтереси: Лінгвістична текстологія, засоби комічного у мові.

СМАК ЯК ЕЛЕМЕНТ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (на матеріалі давньогрецької мови)

Марта ПЕТРИШИН (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена аналізу вторинної мовної картини світу прикметників смаку у давньогрецькій мові. Виявлено, що поняття смаку вже у свідомості стародавніх греків асоціювалося з іншими сторонами буття, використовувалося для вербалізації світу емоцій та почуттів.

The article is devoted to the analysis of the second world linguistic picture of world of adjectives of taste in the Old Greek language. It is exposed, that notion of taste already in mentality of Old Greeks was associated with other sides of existence, was used for the verbalization world of emotions and senses.

Одним із важливих завдань сучасної лексикології є розгляд лексичних одиниць як елементів мовної системи. Такі дослідження уможливають розкриття глибинних структур семантики, що дозволяє виявити основні закономірності, шляхи розвитку словникового складу мови, причини творення кожного слова, час його виникнення і зміни значень та їх відтінків. У центрі цих досліджень знаходиться слово, природа семантики якого виявляється насамперед через його предметний зміст, співвіднесеність з реальним світом речей, процесів, явищ. Однак ступені дослідження лексичних пластів давньогрецької мови різні. До малодосліджених лексичних груп належать назви смаку. Це пояснюється тим, як слушно зазначав Іван Франко, що не всі відчуття (маються на увазі зорові, слухові, смакові, нюхові) відіграють

однакову роль у створенні художніх образів. Перше місце відводиться зоровим, слуховим і дотиковим відчуттям, а за ними йдуть смакові і нюхові. Відповідно до того знаходимо в поезії різних часів і народів найменше зображень смакових і запахових, значно більше вражень дотику і слуху, а найбільше вражень зору [10: 41].

У той же час увагу лінгвістів почала привертати лексика на позначення смаку в сучасних мовах. Можна назвати окремі розвідки, автори яких так чи інакше торкалися лексики зі значенням смаку. Серед таких праць слід відмітити дисертаційне дослідження М.П.Білоус “Прикметники на позначення смаку в українській мові” [1], присвячене ономастологічному аспектові аналізу прикметників на позначення смаку, дисертацію І.В.Гайдаєнко “Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування” [3], у якій на обширному матеріалі із залученням джерел різномірної стильової приналежності комплексно досліджено лексику на позначення смаку в сучасній українській мові, а також дослідження А.В.Куценко “Семантическая структура прилагательных-вкусобразований и их лексическая сочетаемость в английском и русском языках” [7]. Прикметники, які відображають концепт смаку у латинській мові, були предметом окремого дослідження у вітчизняній класичній філології [8], проте недостатня кількість праць, присвячених густативній лексиці, свідчить про те, що системне вивчення семантичних, етимологічних та функціональних особливостей цього шару лексики є цілком на часі. Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю у вітчизняній класичній філології праць, присвячених розгляду прикметників смаку у давньогрецькій мові.

Людина сприймає навколишній світ за допомогою спеціалізованих сенсорних систем – аналізаторів. У процесі сприймання відбувається формування образу предмета або явища, що діє на аналізатор. Одиниці, що фіксують перцептивні відчуття на лексичному рівні, демонструють особливості структурної та семантичної організації. У статті на матеріалі давньогрецької мови ми розглядаємо мовні одиниці зі значенням смаку як кореляти складних мисленневих процесів, що включають синестетичні порівняння, трансформують фонові знання комуніката.

Прикметники смаку, як зазначає А.Шрамм [11: 32], які кількісно посідають дуже скромне місце в розряді якісних прикметників, є найбільш елементарними. Оскільки ці прикметники виражають ознаки, які сприймаються відповідними органами чуття, їх називають емпіричними прикметниками. Система номенів смаку характеризується властивістю виражати ознаки предметів не через відношення до інших предметів, дій чи обставин, а власне семантикою. Наприклад, гіркий, солодкий, кислий, солоний. Ці номінації є основними видовими назвами загального поняття смак. У сучасних мовах система слів на позначення смаку має чітко виражене ядро (солодкий, гіркий, солоний, кислий). До власне смакових назв, що позначають основні видові поняття елементарного смаку, приєднуються лексеми прісний та терпкий. Умовно до назв смаку можна віднести слова смачний, ласий, оскільки вони є релятивними назвами, що дають позитивну оцінку. До цієї групи належать також лексеми, що позначають ускладнені відчуття смаку (гіркувато-солодкий), характеризуючи смак ядровою назвою з додатковим відтінком. Назви на позначення смаку у давньогрецькій мові становлять історично сформовану групу слів, яка характеризується багатством семантичної наповненості. Це, на нашу думку, зумовлено давністю походження цих назв та здатністю позначати життєво важливі функції захисних реакцій організму, що сформувалися в процесі тривалої еволюції людини в умовах праці і взаємодії з навколишнім середовищем. Прикметники з семантикою смаку характеризуються у давньогрецькій мові властивістю виражати ознаки предметів не через відношення до інших предметів, дій чи обставин, а власне семантикою. Наприклад, *pikrōj* – гіркий, *ñxōj* – кислий, *ïmurōj* – солоний, *glukōj*, *'dōj* – солодкий. Ці лексеми становлять ядро загального поняття смак у давньогрецькій мові. До смакових номінацій, які визначають основні поняття смаку, приєднуються лексеми *fnalmōj* – прісний, *strufnōj* – терпкий. Так, прикметник *fnalmōj* позначає відсутність однієї з основних смакових якостей, а ад'єктив *strufnōj* вказує на ускладнену смакову якість. Прикметники з семантикою смаку виявляють у давньогрецькій мові широкий діапазон сполучуваності з конкретними іменниками, які позначають смакові особливості напоїв, страв, продуктів харчування, плодів, рослин тощо. Наприклад, *glukŷ ñsktar* – солодкий нектар, *s...toj glukōj* – солодкий хліб, *oñnoj 'dōj* – солодке вино, *r...za pikrōj* – гіркий корінь, *ïmurōj qalēsshj Ūdwr* – солоня морська вода. Власне смакове значення прикметників є первісним і пов'язаним з періодом розвитку суспільства і мови, коли “абстрактна властивість сприймалася лише через предмет, що сприймається органами чуття” [5: 22].

Проте смак у свідомості людини асоціюється з іншими сторонами її буття. Розвиток у густативних прикметників більш абстрактних ЛСВ, які не були безпосередньо пов'язані зі смаковою перцепцією, спричинений розвитком абстрактного сприйняття навколишнього світу людиною та необхідністю відображення нових реалій та їх ознак у мовній картині світу. Крім того, як слушно зазначав Іван Франко, “враження смаку попадаються в поезії вже хоч би для того, що абстракції тих вражень ... у многих мовах служать для вислову приємного і неприємного почуття взагалі” [10: 121]. Через систему похідних значень лексеми цієї групи служать засобом об'єктивації характерних рис багатьох абстрактних понять, що не піддаються конкретному сприйняттю. Смакові фрагменти вторинної мовної картини світу

є суб'єктивними. Якщо первинний ярус мовної картини смаку – це комунікативно орієнтована раціональна обробка інформації про смак, то вторинний ярус мовної картини світу містить в собі різні образи – наслідок емоційно-чуттєвого заломлення відповідних фрагментів із первинного ярусу. Саме вторинна мовна картина світу фіксує національно-культурну специфіку уявлень мовного колективу про смак, а також специфіку смакових асоціацій, котрі стають основою формування смислових відтінків смакових найменувань, якими оперує мовний соціум. Прикметники зі смаковим значенням не тільки формують мовну модель смаку, але й виступають важливим чинником у формуванні засобів вираження мовного образу світу, вживаючись як деталі аудіальних, візуальних, одоративних образів. Беручи початок від понять, що випливають із сенсорного сприйняття, слова на позначення смаку вже у давньогрецькій мові мають розвинуту систему значень, які відображають поняття інших сфер. У зв'язку з цим Н.В.Феокистова слушно зазначає, що “однією зі сходинок творення абстрактного поняття був перехід від предметного осмислення якості до розуміння її як явища непередметного, однак такого, що сприймається органами чуття” [9: 75-78]. Тезу про розвиток у густативних прикметників несмакових значень розглянемо на прикладі ядерних лексем семантичного поля “смак” у давньогрецькій мові.

Солодкий смак приємний. У зв'язку з цим на основі конкретного смакового значення “солодкий” виникає потенційна сема “приємний”, яка дає початок цілому ряду переносних значень. Перенесення ознак смаку на предмети і явища, які звичайно не сприймаються через назване сенсорне відчуття, свідчить про метафоризацію як загальну тенденцію розвитку лексичної семантики. На ґрунті культурної традиції у прикметників *glukŪj* та *'dŪj* формується оцінне значення “приємний” як наслідок узагальнення, розширення образної бази слова. Так, наприклад, переносне значення “приємний” прикметника *'dŪj* виникає в результаті сполучення з іменниками на позначення запаху (*'Ńdm*», *'knsh*, *'čātm*»). Розвиток переносного значення пояснюється актуалізацією в структурі семми таких компонентів значення як “смак” і “запах”. ЛСВ позначає відчуття, що є результатом взаємодії смакової та одоративної сенсорних систем. Функціонуючи в мові, він підкреслює синкретизм явища, що позначається. Прикметник *'dŪj*, вжитий у переносному значенні, використовується і як один із засобів передачі позитивних характеристик оточуючої дійсності та позитивних емоцій дійових осіб. Найчастіше аналізований ад'єктив вживається у значенні “той, що викликає почуттєву насолоду”. Появу такого значення спостерігаємо у випадку сполучення з іменниками *Đ Ūpnoj* – сон, *Đ kotoj* – сон, ложе. Лексема *'dŪj* характеризується також у давньогрецькій мові синестетичними переходами її ЛСВ до сфери аудіальних лексем. Зазначена вище теза підтверджується вживанням лексеми *'dŪj* у поєднанні з іменниками, що позначають слухові поняття. Наприклад, *'dŪj čoid*» – солодка (приємна для вуха) пісня. Функціонування прикметника *glukŪj*, основне значення якого також “солодкий”, у похідних ЛСВ пов'язане з оцінкою приємних відчуттів або переживань. Метафоризуюча роль ад'єктива розвивається під впливом незвичайної сполучуваності, коли згадана одиниця потрапляє у функціонально невластиве оточення. Це, зокрема, характерно для сполучення з абстрактним іменником *Đ Ūmeroj* – бажання. Неширокий мовний контекст, його конструкти можуть сприяти виявленню значення, у якому відчуття солодкості поєднуються з болем, відображаючи складні переживання. Так, наприклад, для давніх греків “*pŌletoj gluk...wn ... š nšesqai* (Ном.) – війна є приємнішою, ніж повернення до рідної домівки”. Лексема *glukŪj* вживається у давньогрецькій мові і для мовного моделювання аудіальної сфери. Наприклад, *glukŪ meloj* – солодка пісня, *gšlwj glukŪj* – солодкий сміх. Функціонування прикметника *glukŪj* пов'язане і з емоційною меліоративною оцінкою суспільного становища, життя: *glukŪj b...otoj* – солодке життя.

Прикметник *ŷlmurŌj* як назва смакової якості позначає солоність їжі. Виступаючи контекстним партнером іменників *čko*» – чутка та *geitŌnhma* – сусідство, він набуває переносного оцінного значення “неприємний”. Семантика лексеми *ŷlmurŌj* виходить у давньогрецькій мові за межі смакової сфери і поширюється також на опис якостей особи. Це, зокрема, спостерігаємо у контекстуальній дистрибуції з іменником *kŷlloj* – краса. Наприклад, *ŷlmurŌn kŷlloj gunaikŌj* (Plut.) – пікантна краса жінки.

Для характеристики неприємного смаку у давньогрецькій мові вживається прикметник *pikrŌj* – гіркий. Проте вже у найдавніші часи він характеризується розширенням семантичної структури у сферу аудіальних та оцінних понять. Так, наприклад, у контекстуальній дистрибуції з іменниками аудіальної сфери ад'єктив *pikrŌj* актуалізує значення “пронизливий”: *o, megh pikrŷ* – пронизливий крик, а у випадку сполучення з іменниками темпоральної семантики розвиває оцінне пейоративне значення “сумний”: *teleutŷ pikrŷ* – сумний кінець.

Отже, актуалізуючи конкретне смакове значення, розглянуті лексеми передають об'єктивно-нейтральну інформацію про смакові якості. Однак поняття смаку вже у свідомості стародавніх греків асоціювалося з іншими сторонами буття, використовувалось для вербалізації світу емоцій та почуттів. У цьому проявляється зв'язок між об'єктивною (первинною) і суб'єктивною (вторинною) картинами світу. Прикметники смаку вже у давньогрецькій мові мають тенденцію до розширення семантичної структури не лише в межах системи емпірійних ад'єктивів (шляхом синестетичного переходу до аудіальної та одоративної сфер), а також до абстрагування та переходу певних ЛСВ до складу раціональних лексем

шляхом виділення оцінних значень. Таким чином, функціонуючи в переносних значеннях, прикметники смаку виступають тими збудниками, які, як слушно зазначає І.Грицютенко, зворушують наші почуття і спрямовують логіку думки до активних асоціативних пошуків саме у соціальному плані [4: 72].

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1.Билоус М. П. Прилагательные вкусообозначения в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ужгород, 1985. – 18с.
- 2.Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. – М., 1991. – 1370 с.
- 3.Гайдаснко І. В. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/ Херсонський держ. пед. університет. – Х., 2002. – 17с.
- 4.Грицютенко І. Е. Естетична функція художнього слова (в українській прозі 30-60рр. 19 ст.). – Львів: Вид-во Львів. у-ту, 1972. – 179с.
- 5.Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. – М.: “Искусство”, 1984. – 350с.
- 6.Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. М., 1958. – 1904с.
- 7.Куценко А. В. Семантическая структура прилагательных-вкусобразованных и их лексическая сочетаемость в английском и русском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1979. – 16с.
- 8.Тимейчук Н.О. Прикметники смаку у творах Плавта, Горация та Петронія (лексико-семантичний аспект). Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.14 /Львівський нац. університет ім. І.Франка. – Л., 2007. – 20с.
- 9.Феоктистова Н.В. О различных типах полисемии на разных этапах развития языка // Весник Ленинградского университета. Серия 2. История. Язык. Литература. – 1983. – Вып.1 № 2. – С.75-81.
- 10.Франко І. Із секретів поетичної творчості. – К., 1969. – 143с.
- 11.Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных. – М., 1979. – 132 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марта Петришин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і порівняльного мовознавства Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника.

Наукові інтереси: структурно-семантичні особливості класичних мов.

ПРО ОДИН МЕТОД КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Василь СТАРКО (Луцьк, Україна)

У статті описано метод концептуального аналізу (КА), що його автор розробив і застосував для дослідження концепту ГРА в чотирьох мовах. Метод схарактеризовано за його складовими: теоретичними основами, об'єктом дослідження, мовним матеріалом, метою та процедурою аналізу. За мету КА взято формулювання когнітивної дефініції концепту, розглянуто принципи її побудови.

In the article the author sets forth his method of conceptual analysis that has been developed and applied to the analysis of the concept GAME in four languages. The method is described with respect to its components: the theoretical foundations, the object of investigation, language material, the goal and procedure of analysis. The author gives an account of the principles for the formulation of the cognitive definition of a concept, which is the ultimate goal of the method in question.

Концептуальний аналіз вже досить довгий час перебуває в центрі уваги сучасної лінгвістики. Разом з тим актуальним залишається розроблення конкретних методик концептуального аналізу. Як методи, так і методики дослідження пов'язані із парадигмальним науковим контекстом та теоретичними настановами аналізу, залежать від специфіки об'єкта дослідження, ракурсу його розгляду, і, зрештою, від мети аналізу. Конкретний метод повинен відповідати вимогам, що їх висувують до методу як до шляху отримання знання.

Цю статтю присвячено розгляду методу концептуального аналізу (КА), що його ми розробили для дослідження концепту ГРА і застосували на матеріалі чотирьох мов (української, російської, англійської та німецької). У нашій концепції специфіку окремого методу КА визначають такі компоненти: 1) теоретичні основи; 2) об'єкт дослідження – концепт певного типу; 3) мовний матеріал аналізу; 4) мета аналізу; 5) процедура аналізу. Чітке усвідомлення того, як зреалізовано кожен із цих параметрів, є неодмінною умовою порівняння наявних методів КА та розроблення нових. Розгляньмо тепер, як їх втілено в пропонуваному методі.

І. Теоретичні основи. Наш метод КА розроблено в рамках наукової парадигми антропоцентричної когнітивної лінгвістики, в якій ми виокремлюємо, за О. Кубряковою [1: 167-169], такі аспекти: 1) вихідні принципи; 2) предмет розгляду; 3) процедури, методики і методи аналізу. До *вихідних принципів* вказаної парадигми належать: 1) антропоцентризм – дослідження ментальної й духовної сфери людини в їхньому зв'язку з мовою; 2) когнітивізм – сфокусованість досліджень на реальні мовно-мисленнєві одиниці й процеси в мозку людини; 3) експансіонізм – внутрішня спеціалізація науки і водночас тісніша інтеграція з іншими науками, в мовознавчих дослідженнях зокрема врахування культурного контексту; 4) експланаторність – настанова радше на пояснення мовних явищ, аніж на їх констатацію.

Предметом розгляду антропоцентричної когнітивної лінгвістики визнано мову, розглядувану в когнітивному аспекті.

Метод концептуального аналізу – це третій компонент, що характеризує наукову парадигму нашого дослідження. Концептуальний аналіз – термін-парасолька, що охоплює низку конкретних процедур та методик аналізу, що можуть відрізнятися залежно від специфіки досліджуваного концепту та інших чинників.

До теоретичних основ слід зарахувати також розуміння поняття “концепт”. У нашому дослідженні концепт – це культурно зумовлений компонент концептуальної системи людини і мовної картини світу, оперативна одиниця мислення, пам’яті й духовної сфери людини. Концепт може включати різноманітні ментальні одиниці (уявлення, сценарії, гештальти тощо). Елементи структури концепту загалом не є випадковими, їх об’єднують зв’язки мотивації. Структура ж концептів є неоднорідною: до неї можуть входити як спостережні, так і неспостережні (ментальні) ознаки, вона може бути поділеною на усвідомлюваний та неусвідомлюваний шари.

2. Об’єкт дослідження. Від типу концепту певною мірою залежить спосіб його аналізу та опису, а тип концепту визначає специфіка концептуалізованого явища дійсності [2: 3-4]. Розробляючи метод КА, потрібно чітко усвідомлювати, для якого типу концептів він призначений. Класифікацію концептів можна провести щонайменше за чотирма основними ознаками: **1.** За відправною точкою задання концепту. Для ГРА це слово-ім’я концепту (*гра*), сфера референції якого визначає коло явищ дійсності, які є позамовним корелятом концепту. **2.** За носієм концепту (ним може бути індивід, певна група людей або народ). Ми обрали для аналізу національний концепт ГРА. **3.** За рівнем категоризації. Концепт ГРА відповідає категорії «гра» на вищому (суперординантному) рівні, на якому категорії не представлені конкретними чуттєвими образами у свідомості носіїв мови. **4.** За типом наповнення. Наповненням концепту може бути уявлення, схема, поняття, фрейм, сценарій тощо. Концепт ГРА складається з набору ознак, на відміну від таких концептів, як ФУТБОЛ, ШАХИ тощо, яким відповідають сценарії.

III. Мовний матеріал аналізу. Концептуальний аналіз передбачає дослідження інколи досить значних масивів мовних одиниць, що вербалізують той самий концепт. Ми виходили з положення про те, що «зіставивши всі доступні для фіксації мовні засоби репрезентації концепту ... можна виявити зміст концепту як одиниці мислення» [2: 21]. Очевидно, що чим усталеніші й поширеніші мовні вирази концепту, тим ближче вони перебувають до центру того масиву мовних одиниць, що підлягають аналізу. Очевидно також, що в центрі перебувають одиниці мовної системи, а далі від центру і ближче до периферії – суто мовленнєві одиниці, текстові фрагменти і цілі тексти, а також okazionalізм, жаргонні, застарілі, рідковживані слова тощо. У залученні мовного матеріалу варто керуватися загальним напрямком аналізу: від центральних до периферійних вербалізаторів. При цьому слід враховувати те, хто є носієм досліджуваного концепту. Ми аналізували національний концепт ГРА, а тому залучили до розгляду лише дані мовної системи, оскільки вони є спільними для носіїв мови (народу) настільки, наскільки спільною для них є сама мова. Такі мовні одиниці мають бути усталеними й відтворюваними з пам’яті.

Крім того, яким би не був носій концепту, варто строго дотримуватися критерію однозначної пов’язаності мовної одиниці з концептом. Недотримання цієї вимоги призводить до довільності, необґрунтованості й суб’єктивності аналізу, наслідком чого є неможливість його верифікації.

Ми ввели до аналізу новий тип мовного матеріалу – «концепт-ситуативні вирази». Це фразеологізми, однозначно пов’язані з концептом у свідомості носіїв мови, які, однак, не містять лексем-назв концептів. Для концепту ГРА таким виразом є, наприклад, *поставити все на одну карту*. Первинне значення таких виразів забезпечує зв’язок із вихідною ситуацією, а через вторинне в мові закріплюються концептуальні ознаки (для даного прикладу – ознака «ризик»).

IV. Мета аналізу. Метою аналізу концепту є його експлікація, тобто експліцитний опис його наповнення. Метою нашого аналізу стало формулювання когнітивної дефініції концепту, яка є, по суті, розгорнутою його експлікацією. Розробляючи принципи побудови дефініції концепту, ми використали елементи відкритої когнітивної дефініції Польської етнолінгвістичної школи на чолі з Є.Бартмінським [4] та на роботи А.Вежбицької [5; 6]. Основні нововведення пов’язані з потрактуванням концептуальних ознак та з застосуванням принципів побудови когнітивної дефініції в КА, що не ототожнює концепт з лексичним значенням.

1. Основною одиницею дефініювання є концепт. Це впливає з того, що когнітивна дефініція є формою представлення результатів концептуального аналізу. Зауважмо, що когнітивна дефініція не мусить бути обмеженою інформацією, яку мовці в нормі усвідомлюють, адже між планом вираження і об’єктами дійсності стоїть не тільки свідомість, але й неусвідомлюване, підсвідоме.

2. Дефініція не повинна мати сциєнтичний чи таксономічний характер; вона має відбивати «наївну» концептуалізацію світу своєю формою і змістом. Це логічно випливає з принципів антропоцентричної когнітивної лінгвістики, які, на нашу думку, передбачають й те, що кінцевим споживачем отриманої в результаті проведення дослідження інформації є перш за все людина, а не машина. Найзручнішим засобом представлення отриманих даних є, у такому випадку, природна мова. Отже, метамовою опису

мусить бути загальнонародна мова в нейтрально-розмовному її варіанті. В описі слід уникати книжно-наукових визначень.

Когнітивна дефініція відрізняється від традиційного лексикографічного тлумачення, зокрема, іншим типом інформації (об'єктивна, наукова інформація в першому випадку і суб'єктивне, «наївне» знання мовця) та відмовою від вимоги рівнозначності дефінієнса стосовно дефінієндума.

Дефініція охоплює не тільки необхідні й достатні ознаки (як у традиційній семантиці), а й ознаки, що їх окреслюють як характерні, прототипові, конотативні, прагматичні (в тому числі емоційні та оцінні), імплікативні, факультативні, менш усталені тощо. Мета когнітивної дефініції – представити всі компоненти значення, які разом відображають народну концептуалізацію.

3. Дефініція має відкритий характер, а центральність ознак прямо залежить від їхньої усталеності. Експлікація концепту повинна показати, яким поняттям оперують носії мови-культури. Настанова на якомога повніший опис досліджуваного об'єкту веде до відкритості меж когнітивної дефініції концепту, яка має охоплювати всі ознаки, релевантні для семантики засобів його (концепту) вербалізації.

Отже, ядром когнітивної дефініції концепту є ознаки, усталені в мовній системі і вкорінені в культурі народу – носія цієї мови. Поза тим, дефініція концепту включає й слабші, менш усталені ознаки, що проявляються в окремих вживаннях вербалізаторів концепту й пов'язані з центральними ознаками мотиваційними зв'язками. Встановлення таких зв'язків належить до завдань КА, як і виявлення в нормі неусвідомлюваних ознак, які відіграють важливу роль у процесах концептуалізації і мовлення. Критерієм встановлення ознак є їхнє мовне вираження: концептуальну ознаку виводимо лише за наявності відповідних семантичних ознак, що її виражають.

4. У побудові дефініції знаходить застосування принцип суб'єктивної реконструкції, обмеженої мовним матеріалом. Цей принцип пов'язаний з настановою на антропоцентризм. Суб'єктивна реконструкція є аналізом «зсередини», з точки зору носія мови і культури, з опертям на власну мовну інтуїцію та на інтуїцію інших носіїв мови. Дослідник стає на точку зору носія мови, а опис значення є людиноцентричним, а не абстрактно-науковим. Роль обмеження і верифікатора побудов дослідника відіграє мовний матеріал. Будь-які ознаки, що їх постулює дослідник, спираючись на власну мовну інтуїцію чи залучаючи результати рефлексії інших носіїв мови, мусять мати підтвердження в мовному матеріалі.

Принцип суб'єктивної реконструкції відбиває той факт, що досліджуючи концепт, дослідник дає матеріалу певною мірою суб'єктивне потрактування. Дослідник постає, таким чином, «включеним» у саме дослідження, і тому в кожній конкретній дефініції концепту закладена частка суб'єктивного бачення. Однак це не означає невідтворюваності результатів аналізу, якщо збережено прозорість процедури аналізу.

5. Концепт експлікується через встановлення концептуальних ознак – конститутивних елементів концепту. Такий підхід спирається на практику традиційної та прототипової семантики і деяких версій концептуального аналізу, зокрема на роботи А.Вежбицької [5; 6]. Зауважмо, що цей принцип дефініції стосується не всіх типів концептів.

Отже, побудова когнітивної дефініції концепту – це, по суті, встановлення й експлікація його ознак з дотриманням перерахованих вище принципів. Тому особливої ваги набуває питання про сутність концептуальних ознак (КО). Ми обмежимося тут стислим переліком основних властивостей шуканих КО: а) КО і концепт в цілому визначають семантику вербалізаторів концепту, а з іншого боку, в семантиці вербалізаторів концепту виражені його КО; б) КО належать, на відміну від семантичних ознак, до концептуального рівня; в) одну КО виражає щонайменше один вербалізатор через своє лексичне значення; г) в деяких випадках одна КО може збігатися із однією семантичною ознакою; г) наявність чи відсутність КО, міра їхньої окресленості та зв'язки між ними є культуро-специфічними аспектами концепту; д) у структурі концепту ознаки певним чином організовані.

V. Процедура аналізу. Перш ніж перейти до розгляду власне процедури аналізу, зазначимо, що запропонований метод КА включає низку спеціальних методів, як от: метод зіставлення, контекстного аналізу, аналізу словникових дефініцій, а також метод тренованої інтроспекції – основний метод проникнення до концептуального рівня. Ефективність останнього методу в дослідженні концептів обґрунтувала і продемонструвала у своїх працях А.Вежбицька [5; 6], наголошуючи на тому, що тренована інтроспекція обов'язково має бути підкріплена мовними даними [5: 211].

До конкретніших прийомів і процедур, використаних в аналізі, належать тести на суперечність (аналіз «негативного мовного матеріалу»), аналіз комбінаторного потенціалу вербалізаторів концепту, їх усталеної сполучуваності тощо.

Нижче подаємо опис процедури аналізу, ілюструючи кожен етап прикладами.

1. Перший крок у процедурі аналізу – це встановлення тих меж фрагмента реальності, що їх задає мовне вираження концепту. Це залежить, очевидна річ, від способу задання концепту. Вище ми вказали, що задаємо концепт ГРА за лексемою, що є його іменем – *гра*. Тепер потрібно чіткіше окреслити позамовний корелят концепту. У нашому дослідженні таким корелятом ми обрали насамперед ті реалії,

яких стосується назва *ігри*. Проте не всі вербалізатори концепту ГРА пов'язані з іграми. Є ще два чітко окреслені фрагменти реальності, що корелюють із цим концептом: музична гра (гра на музичних інструментах) і театральна (сценічна) гра. Через це ми виокремили в складі концепту ГРА концепти ГРА1 (корелює з іграми), ГРА2 (корелює з музичною грою) і ГРА3 (корелює з театальною грою). Аналогічна ситуація в російській та німецькій мовах, а от в англійській мові з іграми корелює два концепти – GAME і PLAY1.

Крім того, низка вербалізаторів концептуального наповнення ГРА виражає базову ідею руху, наприклад, *гра сонячних променів, гра усмішки на обличчі, гра пориня в циліндрі, гра вина в бочках* тощо. Однак ці вербалізатори не корелюють з певним колом більш чи менш чітко окреслених позамовних ситуацій, а тому немає й відповідного концептуального утвору на зразок концептів ГРА1, ГРА2, ГРА3.

2. Другий етап аналізу – окреслення кола вербалізаторів концепту з дотриманням критеріїв до відбору мовного матеріалу, вказаних вище. У нашому випадку матеріалом дослідження є дані мовної системи (лексеми й усталені вирази), однозначно пов'язані з концептом ГРА. Ми прагнули охопити всі такі системні одиниці в кожній з чотирьох мов. Отже, серед вербалізаторів концепту ГРА: його ім'я (*гра*), деривати імені (*грати, грайливий* тощо), усталені вирази з іменем або його дериватами (наприклад, *вести подвійну гру, в одній команді грати*) і без таких (наприклад, *ставити щось на карту*).

3. Наступний етап – це аналіз семантики відібраних одиниць з метою відшукати концептуальні ознаки. Нашою метою є з'ясувати, які загальні ідеї, що стосуються ігор і характеризують усвідомлення ігор в даній мовно-культурній спільноті, мають регулярне вираження в семантиці мовних одиниць. Такі ознаки ми знайшли як у прямих, так і в переносних значеннях вербалізаторів концепту. На цьому етапі важливо розмежовувати ознаки семантичні й концептуальні. Проілюструємо сказане на прикладах.

Одним з вербалізаторів українського концепту ГРА є фразеологізм *в одній команді грати* дати із значенням 'співпрацювати, бути заодно з ким-небудь у якійсь діяльності'. На яку ж загальну ознаку ігрової ситуації вказує цей вербалізатор? Очевидно, на те, що для гри характерною є кооперація дій гравців. На цій підставі виводимо концептуальну ознаку [кооперація] концепту ГРА. На цьому етапі в дослідника можуть виникати сумніви в правильності виокремленої ознаки. Можливо, ознаку [кооперація] ліпше назвати [командність] або [спільність]? Відповідь на це питання нам дасть наступний етап аналізу, а зараз розгляньмо ще один приклад. В українській мові є ідіома *хід конем*, що походить із гри в шахи і має метафоричне значення 'хитрий і/або кмітливий маневр, що є виходом зі складної ситуації'. Основою образу є специфічний спосіб пересування коня по шахівниці. У метафоричному вживанні мовці можуть актуалізувати, в залежності від оцінки ситуації, або ідею винахідливості, або ідею хитрості, або обидві разом. Отже, із семантики цієї ідіоми ми виводимо не одну КО, а сполуку ознак [вміння] – [хитрість].

4. Четвертий етап аналізу має назву «групування вербалізаторів за спільними ознаками». На цьому етапі ми відкориговуємо ознаки, вже виведені з різних вербалізаторів, узгоджуючи їх між собою. Наприклад, слово *підіграти* має два значення: пряме 'своїми діями допомогти партнеру в грі' і переносне 'своїми діями допомогти партнеру в якій-небудь діяльності'. Очевидно, що семантика *підіграти* вказує на ознаку [кооперація], а не [командність] чи [спільність]. Ту ж саму ознаку [кооперація] знаходимо, проаналізувавши значення дієслова *зіграватися* 'досягати злагожденості дій, високого рівня кооперації в грі'. Отже, на цьому етапі ми встановили, що ознаку [кооперація] виражають такі вербалізатори українського концепту ГРА, як *хід конем, підіграти* і *зіграватися*.

Крім концептуальних ознак надаються до виокремлення ще й «відтінки концептуальних ознак» – певні окреслені ділянки в межах окремих ознак (пор. відтінки семантичних ознак). Наприклад, в межах ознаки [кооперація] ми виокремили відтінок [колективність] на основі значення ідіоми *грати на руку комусь* 'діяти в чийось інтересах (за своїм бажанням або мимоволі)'. Тут не йдеться про власне кооперація, а є лише вказівка на те, що в грі беруть участь двоє або більше гравців.

Ми виокремили ще один тип концептуального утвору – «підконцепт». Підконцепти – це фрагменти наповнення концепту, що мають особливий набір ознак і свій чітко окреслений корелят в реальності. В усіх чотирьох мовах ми виявили підконцепт [ІГРИ В КАРТИ]. Наявність певної групи ігор, що є позамовним корелятом цих підконцептів, не викликає сумнівів. Що стосується набору ознак цього підконцепту, то він має він має унікальний відтінок ознаки [результат], а саме [засіб досягнення результату]. В укр. мові цей відтінок виражають, наприклад, такі вербалізатори, як *остання карта* 'останній наявний засіб досягнення чогось', *кидати головний козир* 'використовувати найвагоміший засіб досягнення чогось', *вбивати козирі з рук* 'позбавити когось вагомих аргументів'. Інші ознаки підконцепту є спільними для нього й решти наповнення концепту ГРА, однак серед них є такі, що більше характерні для підконцепту. Це, наприклад, ознака [прихованість], що позначає свідоме прагнення гравця приховати свої справжні думки й наміри від суперників. В кожній з чотирьох мов переважна кількість її вербалізаторів стосується ігор в карти. Наприклад, в українській мові це такі ідіоми, як *добра міна при поганій грі, викласти (відкрити, розкрити) карти* 'розкрити свої наміри' тощо.

Опрацювавши в такий спосіб усі залучені до аналізу мовні одиниці, ми, по суті, отримуємо експлікацію концептуальних ознак, відтінків ознак та підконцептів. Для кожної з них перераховуємо вербалізатори разом із дефініціями їхнього значення. Ці дані є основними складовими когнітивної дефініції концепту. Нам залишається ще – на наступному етапі аналізу – впорядкувати ці дані й узагальнити результати.

5. Впорядкування даних аналізу починаємо із операції, яку ми назвали «зважування ознак». Ця операція має на меті встановити ранг кожної ознаки в межах концепту. Ми беремо до уваги кількість виявлених вербалізаторів кожної ознаки: чим більше вербалізаторів має ознака, тим вищий її ранг в межах концепту, тим ближче вона до його ядра. Такий підхід відповідає закономірності: важливіші ділянки досвіду вербалізовано інтенсивніше (якщо немає особливих обставин, наприклад, табу). Ми знайшли можливим знехтувати в даному випадку частотністю вербалізаторів, оскільки для нас першочергову вагу має те, скільки разів було прорефлексовано ознаку в мовно-культурній спільноті, виражено її різними мовними засобами.

Розташувавши ознаки від найвагоміших в центрі до маргінальних на периферії, отримуємо вже чіткішу картину структури концепту. Аналіз концепту ГРА показав, що, як це не парадоксально, його центральною ознакою в кожній з чотирьох мов є [результат], яку виражають такі лексеми, як, наприклад, укр. *виграти, виграш*, рос. *выиграть, выигрши*, нім. *erspielen* ‘вигравати (у грі), відігравати’, англ. *game* ‘кількість очок, що приносить виграш’, *game point* ‘останнє очко, потрібне для перемоги’ тощо.

Встановлені ознаки концептів надаються до логічного впорядкування, оскільки вони позначають близькі ідеї. На нашу думку, близькі за змістом ознаки є суміжними в будові концепту, і тому вони виявляють здатність до спільної актуалізації (як, наприклад, сполука [вміння] – [хитрість], розглянута вище). Ось приклад одного з ланцюжків суміжних ознак: 1) [обман] – [хитрість] – [прихованість] – [стратегія] – [вміння] – [результат].

6. Тепер ми можемо перейти до останнього етапу аналізу – зіставлення результатів розгляду відповідних концептів в різних мовах. Зіставлення можна провести за такими параметрами: 1) кількість вербалізаторів; 2) кількість ознак і відтінків ознак, підконцептів; 3) наявність/відсутність конкретних ознак, відтінків ознак і підконцептів; 4) ранг спільних ознак чи відтінків ознак; 5) наявність і наповнення ланцюжків суміжних ознак. За цими ж параметрами можна окремо порівняти ядро й периферію концептів, а також однакові підконцепти в їхній структурі (як, наприклад, [ІГРИ В КАРТИ]) (див. результати нашого дослідження в монографії [3]).

Отже, запропонований метод концептуального аналізу в єдності своїх складників пристосований до дослідження концепту ГРА. Його можна застосувати в дослідженні концепту ГРА в інших мовах, а також типологічно подібних до нього концептів. З потрібними модифікаціями цей метод може стати свого роду шаблоном для дослідження концептів різних типів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 144-238.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Воронежский ГУ, 2000. – 30 с.
3. Старко В. Ф. Концепт ГРА: Моногр. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 204 с.
4. Bartmiński J. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji // Konotacja. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1988. – S. 169-183.
5. Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis. – Ann Arbor: Karoma Publishers, Inc., 1985. – 368 p.
6. Wierzbicka A. Semantic Primes and Universals. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 500 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Старко – докторант кафедри прикладної лінгвістики Волинського національного університету імені Лесі Українки.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лексикографія, фразеологія, перекладознавство, комп'ютерна лінгвістика.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Ірина ЧЕРНИШЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті подається огляд основних методів дослідження концептів, що склалися в когнітивній лінгвістиці до сучасного моменту. Описуються методологічні засади дисертаційного дослідження автора, основою якого є когнітивно-семантичний аналіз концепту.

The review of main methods of conceptual research which were developed in Cognitive Linguistics till now is given in the article. The methodology of author's thesis, the basis of which is cognitive semantic analysis of concept, is described.

Глобальне завдання когнітивного лінгвокультурологічного дослідження – вивчити категоризацію світу й принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів та їхнього функціонування в мегатексті. А завдання контрастивного аналізу – зіставити їх з аналогічними одиницями інших мов для виявлення культурно значущої інформації та культурно значущих концептів певної мови.

Мета цієї статті – зробити огляд основних методів дослідження й описання концептів, які склалися в когнітивній лінгвістиці до сьогодні; викласти методологічні засади власного дисертаційного дослідження, яке присвячено порівняльному аналізу ядра ціннісної концептосфери української та англійської мов.

З огляду на це в нашому дослідженні необхідно змодельовати систему ціннісних концептів та їхні ментальні репрезентації на лексичному й фразеологічному матеріалі, що, у свою чергу, створює підґрунтя для контрастивного аналізу особливостей (смыслових, символічних, культурних) прототипних уявлень, властивих мовним картинама світу досліджуваних мов.

Методологічним принципом нашого дослідження виступає принцип поєднання лінгвістичних парадигм, що дає змогу розглянути досліджуваний об'єкт під різним кутом зору. Окрім того, важливо використати інформацію, котру надають підходи від слова як одиниці вербального рівня до концепту як одиниці концептуального рівня й від концепту до слова. На нашу думку, принциповим для виявлення інтерлінгвального та національного в ціннісній концептосфері й символіці є системний контрастивний аналіз лексико-семантичних рівнів української та англійської мов.

У когнітивній лінгвістиці поступово склалася схема аналізу концептів, яка містить у собі як суто лінгвістичні, так і культурологічні прийоми. Концептуальний аналіз уможливорює робити висновки про розбіжності в системі ціннісних настанов соціумів, які виявляються в значущості та понятійному навантаженні того чи іншого концепту.

Уперше питання про метод як питання про зміст концептів (хоча термін "концепт" ще не використовувався) виник у 40-і роки XIX ст. у зв'язку з вивченням побуту й старожитностей російського народу за пам'ятками давньої словесності й права. Це питання було поставлено К.Д. Кавеліном (1818 – 1885), який сформулював наступні вимоги до методу: під час вивчення народних обрядів, вірувань, звичаїв треба шукати їхній безпосередній, прямий, буквальний смисл, – це те саме, що пізніше лінгвісти назвали внутрішньою формою (слова, звичаю, обряду). Суть такого підходу – визначення внутрішньої форми концепту – полягає у наступному: робити висновки про духовне значення слова слід за його матеріальними проявами [15: 43].

Сьогодні існує декілька методик описання концептів, які використовуються різними науковими школами російських та українських вчених. Усі вони підпорядковуються певним принципам і різняться конкретними методиками та способами описання.

М.В. Піменова зазначає: "Методики дослідження концептів ... полягають в інтерпретації значення конструкцій, які об'єктивують ті або інші особливості концептів; у виявленні частотних таксономічних характеристик і визначенні за цими характеристиками спільних типологічних ознак досліджуваних концептів. Потім – на їхній основі – узагальнення особливостей концептів, а також виділення концептуальних структур, когнітивних моделей і мовних схем актуалізації досліджуваних концептів у мовах, що порівнюються" [16: 20].

На думку Н.В. Крюкової, "для опису концепту в його синхронному стані необхідне синхронне дослідження репрезентацій концепту в лексико-семантичних системах мов, доповнене аналізом результатів асоціативних експериментів і вивченням дискурсивного функціонування слів, які є лексичними репрезентаціями концепту. Матеріал асоціативних експериментів дає можливість виявити найбільшу кількість актуальних для сучасного стану свідомості ознак концептів" [12: 23].

Ю.С. Степанов писав, що питання про метод – це фактично питання про зміст і реальність концептів. О.С. Кубрякова зазначає наступне: "... якщо не вимагати занадто жорсткого визначення самого поняття "метод", ми б сказали, що він полягає у постійному співвіднесенні мовних даних з іншими дослідними сенсомоторними даними, те, що способом теоретичного дослідження ... тут стає його розгляд на широкому фоні культурологічного, соціологічного, біологічного й особливо психологічного порядку... Лінгвістика повинна, на наш погляд, усе більше набувати пояснювальний характер. Когнітивна наука йнадає їй ці можливості, тобто розширює межі можливих у лінгвістиці й так необхідних для неї пояснень" [15: 4].

Основними особливостями концептуального аналізу, за С.А. Жаботинською, є: 1) високий ступінь абстрагування понятійних одиниць, які фігурують в аналізі, оперування узагальненими концептами; 2) аранжування компонентів, виділених під час аналізу, у складі певної концептуальної структури [6: 147 – 148, 7: 53]. Таким чином, аналіз ціннісних концептів передбачає: 1) інвентаризацію складників досліджуваних концептів через узагальнення семантики слів, які їх об'єктивують; 2) поєднання інвентаризації виділених конститuentів з їхнім аранжуванням.

Концептуальний аналіз мовного матеріалу має два напрямки: 1) від мови до думки, коли через дослідження мовних даних реконструюються структури мислення, та 2) від думки до мови, коли в концептуальному плані досліджується сама мова [13: 26]. Когнітивна лінгвістика з'ясовує способи омовлення думки і в зворотному напрямку осмислює мовний знак [6: 145].

При цьому розгляд семантики мовних одиниць у когнітивному ракурсі дає змогу наблизитися до розв'язання проблем, пов'язаних зі структурами презентування знання в мові та мисленні, що, у свою чергу, проливає світло на ряд суто лінгвістичних питань [5: 128].

О.В. Рудакова пропонує для побудови теоретичної моделі змісту якого-небудь концепту виявити максимально повний склад мовних засобів, що розкривають досліджуваний концепт, й описати максимально повно семантику цих одиниць. Як алгоритм дослідження концепту, нею пропонуються наступні операції:

1. Аналіз ключового слова:
 - синхронічний – виявлення сучасної семантики лексеми за тлумачними словниками, енциклопедіями та суб'єктивними дефініціями;
 - діахронічний – вивчення історичної семантики даної лексеми.
2. Аналіз синонімічних одиниць, що репрезентують концепт.
3. Аналіз образних номінацій.
4. Аналіз словотворчої парадигми ключового слова.
5. Аналіз репрезентації концепту в пареміях.
6. Аналіз афоризмів і фразеологічних одиниць, частотних сполучень.
7. Аналіз вербалізації концепту в індивідуально-авторських номінаціях, тобто в текстах [18: 121].

Автор цієї методики вважає, що застосування всієї сукупності прийомів аналізу допомагає досить повно презентувати зміст якого-небудь концепту у свідомості представника певної мовної спільноти.

В.А. Маслова пропонує наступний спосіб описання смислового об'єму концепту:

- 1) визначити референтну ситуацію, до якої належить даний концепт, а при наявності художнього тексту ця операція виконується на його основі;
- 2) встановити місце даного концепту в мовній картині та мовній свідомості нації через звернення до енциклопедичних і лінгвістичних словників; при цьому словарна дефініція вважається ядром концепту;
- 3) звернення до етимології та урахування її особливостей;
- 4) оскільки словарні тлумачення дають лише найзагальніше уявлення про значення слова, а енциклопедичні словники – про поняття, то потрібно залучити до аналізу різні контексти: поетичні, наукові, філософські, публіцистичні, залучити приказки і прислів'я і т.д.;
- 5) отримані результати треба зіставити з аналізом асоціативних зв'язків ключової лексеми (ядра концепту);
- 6) якщо для аналізу обраний важливий концепт культури, то він повинен бути багаторазово повторений і проінтерпретований у живопису, музиці, скульптурі і т.д. [15: 46].

Використання тих чи інших методів та методик, прийомів і способів дослідження в кожному конкретному випадку залежить не тільки від складності концепту, але й від цілей і завдань, які ставить перед собою дослідник, а також від характеру лінгвістичних джерел, що є матеріалом для дослідження (класична література, пареміологічний фонд, матеріали ЗМІ, мовлення пересічних носіїв мови і т.д.).

Ряд дослідників доводить доцільність і досить високий ступінь ефективності використання методу дефініційного аналізу для виявлення змісту концептів. М.О. Красавський, наприклад, кваліфікує словникову статтю як "культурно релевантний тип вербального тексту, у якому розкрита базисна структура й асоціативно-образна основа культурного концепту" [11: 115]. Словникова стаття складається із двох частин. У дефініційній частині розкриваються найбільш важливі ознаки слова, що визначається, указуючи межі визначеного поняття. Ілюстрована частина експлікує ціннісні та образно-асоціативні компоненти розглянутого поняття.

Порівняльний аналіз словникових номінацій культурних концептів дає змогу зробити висновок про особливості даних концептів у різних етнокультурах. Однак, як ми з'ясували раніше, концепт не однаковий словниковому значенню мовної одиниці. Крім того, необхідно брати до уваги те, що тлумачні словники створюються в певну епоху і, як зауважує А.Д. Васильєв [3: 19], фіксують "панівну в ній філософію, сукупність етичних цінностей, властивих носіям мови в період складання кожного із словників" [там само: 27]. Отже, залучаючи словники як матеріал для вивчення змісту концептів, дослідник повинен вказувати або часовий проміжок, протягом якого функціонує концепт, або на те, що ним розглядаються лише об'єктивні, деідеологізовані дефініції слова, котрі номінують концепт. Таким чином, усі вищезазначені фактори свідчать про те, що аналіз дефініції не можна розглядати як універсальний метод виявлення змісту концептів.

Залежно від різних типів структур подання знань – схеми, фрейму або сценарію, картини або мисленевого образу, скрипту – буде відрізнятися і методика його опису. Так, якщо словникові тлумачення вказують на контури, лінії, які формують предмет, то це означає, що вони вказують на **схему**. Перерахування деталей, з яких складається зміст, ніби кадр з фільму – це **фрейм**. Фрейм – це структура даних для подання стереотипної ситуації, організація уявлень, які зберігаються в пам'яті, структура знань, інформація про певний фрагмент людського досвіду (наприклад, святкування Різдва).

Це знання охоплює: а) лексичне значення, б) енциклопедичне знання предмета, в) екстралінгвістичне знання. Фрейм організується навколо певного ядра й тому містить інформацію, яка асоціюється з цим ядром. Опис процесу, дії з її найважливішими етапами – це **сценарій**. Він виробляється в результаті аналізу тексту [15: 46-47].

Широко використовується в когнітивній лінгвістиці також термін **скрипти**, який визначається як "набір очікувань про те, що в ситуації повинно відбутися далі" і який "дає змогу розуміти не тільки реальну ситуацію, але й детальний план поведінки, яка передбачається цією ситуацією" [4: 7].

Прихильники позиції про трикомпонентну структуру концепту (В.І. Карасик, С.Г. Воркачов) пропонують методика дослідження змісту кожної з його складових. Наприклад, В.І. Карасик [8: 27] вважає, що в процесі дослідження *понятійного компонента* концепту необхідне "визначення конститутивних ознак концепту на основі словникових визначень і виявлення його системних кореляцій". *Образні характеристики* вивчаються через розгляд сполучуваності імені (імен) концепту й експериментальний аналіз асоціацій, що породжуються даними іменами. Висловлення з відкритим оцінним змістом (найчастіше прислів'я та афоризми) залучаються для аналізу *ціннісної складової* концепту. С.Г. Воркачов пропонує свій алгоритм дослідження лінгвокультурного концепту. Понятійна складова розглядається ним на матеріалі дискурсних реалізацій повсякденної свідомості, образна – аналізом когнітивних метафор, значуща – через аналіз етимології мовних реалізацій концепту, їхніх частиномовних варіантів, синонімічних й антонімічних асоціативних зв'язків [8: 29].

Ми зробили спробу узагальнити досвід попередників та взяти з нього те, що вважаємо найбільш раціональним. У процесі нагромадження й аналізу даних про ціннісну модель світу, яка репрезентована у свідомості носіїв досліджуваних мов, у процесі вилучення їх з мовних знаків з притаманними їм формами та змістом ми спробували зробити певні здогадки про те, чому членування світу відбувалося саме таким способом, убачаючи причини в тому, як людина сприймала світ.

У дисертаційному дослідженні ми обрали методика семантико-когнітивного аналізу концептів, запропоновану й багаторазово випробувану Воронежськими дослідниками. Ця методика викладена в книзі "Когнитивная лингвистика" З.Д. Поповой та Й.А. Стерніна й в інших публікаціях авторів.

Основними етапами такого семантико-когнітивного дослідження концептів є:

1. Побудова номінативного поля концепту.
2. Аналіз й описання семантики мовних засобів, які входять у номінативне поле концепту.
3. Когнітивна інтерпретація результатів описання семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, які формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю.
4. Верифікація отриманого когнітивного описання в носіїв мови.
5. Описання змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак.
6. Моделювання концепту, яке уможливує описати концепт як цілісну ментальну одиницю [17: 160-161].

Зупинимося дещо докладніше на окремих етапах семантико-когнітивного описання концептів.

Побудова номінативного поля концепту являє собою встановлення й описання сукупності мовних засобів, які номінують концепт та його окремі ознаки. У дослідженні ми зосередилися на виявленні лише прямих номінацій концептів – ключового слова та його синонімів. Це дало нам змогу побудувати ядро номінативного поля. Наприклад, ядро номінативного поля концепту *HAPPINESS* становлять такі одиниці, як *happiness, pleasure, joy, delight, contentment, bliss, euphoria, elation*.

Ключове слово – це лексична одиниця, яка найповніше номінує концепт, що досліджується. Зазвичай, це слово, яке вживається найчастіше серед інших найменувань концепту (перевіряється за частотними словниками), воно є досить узагальнювальним, стилістично нейтральним, не несе в собі оцінки. У дослідженні ми обирали субстантивну форму ключового слова, оскільки це забезпечує найбільш широке номінативне охоплення денотату й дає можливість легше підібрати синоніми та антоніми.

У номінативному полі виділяється ядро та периферія. Ядро номінативного поля встановлюється синонімічним розширенням ключового слова за допомогою словників синонімів і фразеологічних словників, а також через аналіз контекстів, у яких номінується досліджуваний концепт. Периферія номінативного поля концепту встановлюється декількома способами, насамперед через аналіз художніх та публіцистичних текстів. Із текстів вибираються номінації окремих ознак концептів. Аналіз сполучуваності лексем, які об'єктивують концепт, також допомагає виявити деякі складові концепту.

Периферія, або інтерпретаційне поле концепту, виявляється також при вивченні різноманітних визначень, відбитих у пареміях, афоризмах, крилатих висловах і навіть у значних за обсягом текстах різних стилів. Нерідко ці засоби виділяють прямо протилежні концептуальні ознаки, демонструючи багатозаровість та багатоаспектність концепту. Це пояснюється їхньою належністю не до ядра, а до інтерпретаційного поля концепту. Слід ураховувати і той факт, що в пареміях ми знаходимо осмислення концепту, яке склалося протягом тривалого часу. Воно може не повністю відповідати сучасному уявленню мовців про той чи інший концепт. Для виявлення когнітивних ознак досліджуваного концепту

паремії, у яких є ключове слово-репрезентант концепту або його синоніми, упорядковуються в пареміологічне поле. Паремії інвентаризуються повністю, наскільки це дозволяють наявні джерела. Смісл паремії інтерпретується як відображення когнітивної ознаки концепту.

Ще одним способом побудови номінативного поля концепту є аналіз асоціативного поля слова-репрезентанта концепту. Асоціативне поле утворюється сукупністю асоціатів на стимул – ключову лексему. Воно формується в результаті обробки результатів вільного або спрямованого асоціативного експерименту через перерахування асоціатів, які розташовуються за порядком зменшення кількості відповідей, котрі надали досліджувані. Наприклад, асоціативне поле слова *сім'я* (50 опитаних), згідно з даними проведеного нами асоціативного експерименту, має такий вигляд:

СІМ'Я 50: діти 26, чоловік 12, кохання 8, дружина, дім 6, дитина, любов 5, мати, батько, батьки, тато, мама, щастя, відповідальність 4, обов'язок, жінка 3, розуміння, чесність, вірність 2, велика, щаслива, єдність, кохана, тепло, турбота, довго, добробут, осередок суспільства, школа, три, повага, родичі, взаємоповага, кохана людина, добре, щирість, дружлюбність, квартира, капелюх, часник, молодість, будинок, дружба, здоров'я, гармонія, молодша сестра, радість, коло, доброта, допомога, робота, сімейні традиції, тварина, я, сестра 1; відмови – 0.

Асоціативний і рецептивний експерименти, що виявляють розуміння значення мовної одиниці носіями мови, можуть слугувати об'єднувальною ланкою між мовною і культурною семантикою. За словами Ю.М. Караулова, асоціативний словник є "інструментом аналізу мовної здатності", що відбиває вияв мовної свідомості, метафоричне осмислення дійсності, фрейми типових національно-культурних ситуацій, елементи національної самосвідомості, національні оцінки й переваги [10: 156]. Дані асоціативного експерименту дають змогу зробити деякі висновки стосовно семантичного навантаження слова, що репрезентує ім'я концепту і відповідних концептуальних ознак.

Додаткову інформацію для аналізу номінативного поля концепту можуть надати аналіз сталих порівнянь, які містять номінації концептів, та аналіз фразеологічних номінацій концепту.

Експериментальні методика використовуються не лише для формування номінативного поля концепту, що було зазначено нами вище, а й для аналізу змісту концепту, виокремлення когнітивних ознак, які його утворюють. Крім асоціативного експерименту, для виділення когнітивних ознак концепту в дослідженні ми використовували рецептивний експеримент для виявлення розуміння, сприйняття концепту носіями мови, його суб'єктивної дефініції. Цей експеримент проводився нами методом анкетування з питаннями на зразок: "Дайте своє визначення поняттю ...". Результати опитування були узагальнені, і ми отримали набір когнітивних ознак, упорядкованих за яскравістю у свідомості носіїв мови.

Наступним етапом семантико-когнітивного аналізу концептів згідно з обраною методикою є етап **аналізу й описання семантики мовних засобів**, які входять у номінативне поле концепту. Завдання цього етапу полягає у поданні значення одиниць номінативного поля у вигляді набору окремих семантичних компонентів, які потім також підлягають когнітивній інтерпретації. В.І. Карасик зазначає: "Описання концепту – це спеціальні дослідні процедури тлумачення значення його імені й найближчих позначень" [9: 110]. У результаті таких процедур ми отримали семне описання значень одиниць номінативного поля, тобто описання значень у вигляді семантичних компонентів – сем.

Описання значень лексичних одиниць здійснюється аналізом їхнього лексикографічного й психолінгвістичного значень. Найбільш надійними прийомами описання змісту й структури лексикографічного значення є логічний метод, метод інтроспекції, аналіз уживання слова в різних писемних та усних контекстах, метод компонентного аналізу [17: 166].

За визначенням В.В. Левицького, компонентний аналіз – "це розкладення лексичного значення (сигніфікату) на елементарні смислові одиниці. Ці елементарні смислові одиниці, на відміну від лексико-семантичного варіанта слова, не мають плану вираження, тобто вони не позначені в природній мові окремим знаком" [14: 85]. У працях різних авторів і шкіл для позначення мінімальних смислових одиниць використовуються різні терміни – "фігура", "сема", "семантична ознака", "компонент", "семантичний множинник", "ноема", "семантичний маркер" [14: 86]. У вітчизняній лінгвістиці більш широкого вживання набули терміни "сема" і "компонент".

Отже, сема – це мінімальна одиниця плану змісту. На семи можна розкласти семему. Семема – це окреме значення багатозначного слова, а семантема – це сукупність семем, уся семантика багатозначного слова.

Згідно з поглядом А.П. Бабушкіна, семантична структура слова розглядається у вигляді двопланового утворення: матеріального (лексемі) і ідеального (семемі). Саме через аналіз семем, підкреслює А.П. Бабушкін [1: 52], ми й отримуємо доступ до сфери ідеального в мові й тим самим "уловлюємо" концепт. Ідеальна сутність концепту "уловлюється" словом і дублюється в його визначенні. Однак слово своїм значенням передає лише кілька основних концептуальних ознак, тому аналіз концепту

вимагає залучення максимальної кількості семантичних одиниць, пов'язаних з основним засобом репрезентації концепту.

Одним із видів процедур компонентного аналізу є лексикографічні процедури, які засновані на інтуїтивному аналізі словникових дефініцій. Детальний аналіз методів дослідження сигніфікативного значення слів подано в монографії В.В. Левицького "Семасіологія" (2006). Так, автор підкреслює, що залежно від мети дослідження лексикографічна процедура може використовуватися у вигляді різних варіантів. Наприклад, кожне повнозначне слово в словниковому тлумаченні приймається як самостійний компонент; дослідник трансформує і групує певним чином компоненти тлумачень, утворюючи на цій основі певний новий перелік компонентів [14: 91]. У нашому дослідженні був використаний перший варіант.

Після описаних вище етапів виконується **когнітивна інтерпретація результатів** дослідження. Мовні засоби виступають засобом матеріалізації мовної свідомості. Психолінгвістика розглядає мовну свідомість як свідомість, що матеріалізується мовними засобами й формується в процесі мовленнєвого спілкування. Вона досліджується через зміст таких мовних засобів. У нашій концепції до мовних засобів, що матеріалізують мовну свідомість носіїв мови, ми відносимо окремі слова, вільні словосполучення, фразеологізми, паремії, тексти й асоціативні поля.

Етап когнітивної інтерпретації результатів описання семантики мовних одиниць "дає змогу "перевести" мовні дані в когнітивні й перейти до моделювання концепту" [17: 199]. Під когнітивною інтерпретацією З.Д. Попова та Й.А. Стернін розуміють "мисленнєве узагальнення на найвищому рівні абстракції результатів описання значень мовних одиниць, які номінують концепт, для виявлення та словесного формулювання когнітивних ознак, які репрезентуються тими чи іншими значеннями або семантичними компонентами цих мовних одиниць, з метою кінцевого моделювання змісту концепту" [17: 200].

За результатами семного аналізу близькі за змістом семи, які були виділені в одиницях номінативного поля концепту, об'єднуються й інтерпретуються як єдина когнітивна ознака концепту. Далі відбувається ранжування когнітивних ознак за яскравістю, яка є результатом підрахування кількості текстових реалізацій або частотності відповідного асоціату. Це допомагає розподілити когнітивні ознаки за зонами – ядро, ближня, дальня периферія й інтерпретаційне поле.

Когнітивна інтерпретація паремій відбувається у вигляді узагальнення пареміологічних смислів. Визначається відносна частота вираження тих чи інших смислів у пареміологічному матеріалі й встановлюються смисли, які об'єктивуються найчастіше або не об'єктивуються взагалі в іншій мові порівняння.

Під час когнітивної інтерпретації результатів асоціативного експерименту асоціати інтерпретуються як мовні репрезентації певних когнітивних ознак, котрі утворюють зміст концепту. Асоціати, що є близькими за своїм семантичним змістом, узагальнюються в інтегральну когнітивну ознаку, яка формується словесно. Для називання такої ознаки обирається зазвичай найменування найбільш частотної реакції або найбільш нейтральне в стилістичному плані слово. У результаті такої інтерпретації можна виділити ядерні та периферійні когнітивні ознаки, а також порівняти результати асоціативних експериментів на однаковий стимул у групах людей, які говорять різними мовами. Таким чином може бути виявлена національна специфіка відповідних концептів.

Другим етапом когнітивної інтерпретації результатів описання концептів є узагальнення окремих когнітивних ознак і виявлення на їхній основі когнітивних кваліфікаційних ознак, які використовуються для концептуалізації даного явища.

Остатнім етапом семантико-когнітивного аналізу є **моделювання концепту**. З.Д. Попова і Й.А. Стернін пропонують увести в таке моделювання три процедури, які виконуються окремо, але доповнюють одна одну:

1. *Описання макроструктури концепту* (віднесення виявлених когнітивних ознак до образного, інформаційного компонентів і до інтерпретаційного поля та встановлення їхнього співвідношення у структурі концепту).
2. *Описання категоріальної структури концепту* (виявлення ієрархії когнітивних кваліфікаційних ознак, котрі концептуалізують відповідний предмет чи явище, та описання концепту як їхню ієрархію за актуальністю для концептуалізації денотату концепту).
3. *Описання польової організації концепту* (виявлення й описання когнітивних класифікаційних ознак, які утворюють ядро, ближню, дальню і крайню периферію концепту, і подання змісту концепту у вигляді польової структури) [17: 210-211].

Наше дослідження ґрунтується також на використанні дедуктивно-гіпотетичного методу. Від зібраного фактичного матеріалу ми переходимо до здогадувань з приводу можливої класифікації і будуємо певну гіпотезу про те, у яку систему укладаються факти. Від фактів, уже "навантажених теорією", від їхньої перевірки ми приступаємо далі до процесу уточнення теорії і т.д.

У дослідженні ми частково використовували незамінний у сфері когнітивної лінгвістики метод інтроспекції, прийнятий у психології, який передбачає спостереження дослідника над самим собою, своїм усвідомленням навколишньої дійсності, своїми внутрішніми переживаннями. Нами використовувалася власна інтуїція як засіб розуміння сутності предмета. Не можна, однак, повністю покладатися на метод інтроспекції у силу його очевидної суб'єктивності.

З метою аналізу комунікативної поведінки учасників спілкування (поняття "комунікативна поведінка" у лінгвістичний обіг запровадив Й. Стернін) нами застосовувався метод аналізу комунікативних ситуацій. Комунікативна поведінка – поведінка індивіда в процесах спілкування, яка регулюється комунікативними нормами й традиціями, котрих він як учасник спілкування дотримується. Виокремлюють комунікативну поведінку особистості, соціальної, професійної, гендерної, вікової груп, а також етнічну (національну). Без урахування комунікативної поведінки неможливо визначити комунікативний паспорт людини.

Комунікативний паспорт людини – комплексна інформація, яку особа підсвідомо, "автоматично" повідомляє про себе різними засобами: мовного коду, паралінгвістичними, використанням правил, законів, максим, конвенцій тощо – іншим учасникам спілкування і тим, хто за цим спілкуванням спостерігає [2: 272]. Важливою складовою комунікативного паспорта людини є мовленнєвий паспорт – інформація, яку особа підсвідомо повідомляє про себе в комунікації засобами мовного коду.

Загалом, серед етапів обробки лінгвістичної інформації з метою опису концепту можна назвати: виявлення усіх можливих значень і способів використання імені концепту, встановлення частотності його функціонування, визначення словотворчого гнізда, компонентний, композиційний аналіз, аналіз лексичної сполучуваності, дослідження парадигматичних і синтагматичних зв'язків даного концепту з іншими (типи визначень, предикатів, актантами яких є лексичні представники концептів).

Таким чином, незважаючи на розходження в поглядах на структуру концептів, більшість дослідників лінгвоконцептів використовують приблизно однакові методики з різницею у відборі операцій залежно від мети дослідження та обраного матеріалу – основи вербалізації концепту.

Перспективою дослідження є використання описаної методики на практиці дослідження ціннісної концептосфери української та англійської мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А.П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления // Методические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2001. – 178 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы комунікативної лінгвістики. Підручник. – Київ: Видавничий центр "Академія", 2004. – 342 с.
3. Васильев А.Д. Динамика слова в дискурсе СМИ и лексикографии как следствие и воплощение экстралингвистических факторов // Известия УрГПУ. Лингвистика. Выпуск 16. Урал. гос. пед. ун-т, отв. ред. А.П. Чудинов – Екатеринбург, 2005. – 87 с.
4. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // ВЯ, 1994, № 4. – С. 17 – 33.
5. Жаботинская С.А. Структуры представления знаний в концепте числового имени // Язык и структуры представления знаний: Сб. научно-аналитич. обзоров. – М.: РАН ИНИОН, 1992. – С. 124 – 149.
6. Жаботинская С.А. Теория номинации: когнитивный ракурс // Вестник МГУ. – 2003. – Вып. 478. Лексика в разных типах дискурса. – С. 145 – 164.
7. Жаботинская С.А. Лексическое значение: принципы построения концептуальной сети // Pstyska A. (red.) Zlovo z perspekywy jezykoznawcy i tlumacza. – Gdansk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 2005. – Tom II. – P. 53 – 62.
8. Карасик В.И. Зеркальный концепт "простота" // Новое в когнитивной лингвистике: Материалы I Международной научной конференции "Изменяющаяся Россия: новые парадигмы и новые решения в лингвистике" (Кемерово, 29 – 31 августа 2006 г.) / Отв. ред. М.В. Пименова. – Кемерово: КемГУ (Серия "Концептуальные исследования", вып. 8), Кемерово, 2006. – 330 с.
9. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: 2004. – 245 с.
10. Караулов Ю.Н. Русский ассоциативный словарь: Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Кн. 5.: Прямой словарь: от стимула к реакции Ч.3. / Ю.Н. Караулов, Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов и др.; РАН. Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова. – М.: ИРЯ РАН, 1998. – 204 с.
11. Красавский Н.А. Русская и немецкая концептосферы эмоций (опыт лингвокультурологического анализа словарных статей) // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2001. – 178 с.
12. Крючкова Н.В. Лингвокультурное варьирование концептов. – Саратов, 2005.
13. Кубрякова Е.С. Проблема представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем // Язык и структуры представления знаний: Сб. научно-аналитич. обзоров. – М.: РАН ИНИОН, 1992. – С. 4 – 38.
14. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: НОВА КНЬИНА, 2006. – 512 с.
15. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В.А. Маслова. – 2-е изд. – Мн.: ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
16. Пименова М.В. Душа и дух: особенности концептуализации – Кемерово, 2004. – 385 с.
17. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314с.
18. Рудакова А.В. Методика описания содержания концепта "БЫТ" в русском языке // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание. Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2001. – 233 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Чернишенко – доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, докторант.

Наукові інтереси: загальне та зіставне мовознавство; проблеми мовних картин світу та мовної особистості.

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРЕДИКАТНОЇ МНОЖИННОСТІ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ

Богдан ЧЕРНЮХ (Львів, Україна)

У статті проаналізовано засоби вираження предикатної множинності у латинській мові, здійснено їх класифікацію та встановлено зв'язок з різними типами ситуацій.

The present article deals with the means of expressing of the pluractionality in Latin. Their classification and relationship to the different situation types is given.

Загальноприйнятим у сучасній аспектології є протиставлення якісної (лінійної) та кількісної аспектуальності [1: 294]. Якщо якісна аспектуальність стосується фазової структури ситуації, то кількісні аспектуальні значення описують її квантитативну сторону [1:295; 4: 46]. Дослідники здебільшого виділяють наступні типи кількісної аспектуальності (предикатної множинності): мультиплікативний, ітеративний та дистрибутивний [3]. В. Дреслер [7: 62-83] розглядаючи мультиплікативність як різновид ітеративності, виділяє континуативне та інтенсивне значення, а у їх межах підтипи, які конкретизують множинність ситуації.

Незважаючи на те, що в останні десятиліття з'явилося чимало праць присвячених типології предикатної множинності та її реалізації в окремих мовах [2; 6], на матеріалі класичних мов, зокрема, латинської, це явище практично не досліджувалось. Нам відома лише монографія В. Дреслера [7], у якій використано латинський мовний матеріал, проте автор обмежується виключно аналізом історичного інфінітива.

Семантична зона предикатної множинності є складною структурою, межі якої становлять поодинокі та генеричні (панхронні) ситуації з безліччю проміжних етапів [4: 72-73]. Для їх вираження використовуються різноманітні мовні засоби.

Першість серед них належить лексичним індикаторам, які є найвиразнішим засобом репрезентації значення множинності. Передусім йдеться про прислівники та адвербіальні конструкції темпорального або аспектуального характеру. Серед них виділяються лексеми зі значенням конкретної кратності, зокрема, прислівникові числівники, що характеризують ітеративні ситуації з чітко вираженою кількістю актів (від одиничного до безмежності), напр.:

1 а. ... *si spiritus corpore tuo semel fuerit seiugatus, ibis ad imum Tartarum...* (Apul. Met. VI, 17). – "... якщо душа один раз відокремиться від твого тіла, підеш у глибини Тартару..."

1 б. *Ter depugnavit Caesar cum civibus in Thessalia, Africa, Hispania* (Cic. Phil. II, 75).- "Тричі Цезар вів громадянські війни - у Фессалії, Африці, Іспанії".

Залежно від реальної ситуації або наміру автора кількість повторюваних актів може бути іррелевантною. У таких випадках констатується лише сам факт повторюваності ситуації із використанням кількісно-невизначених прислівників (*per*)*saepe, raro, frequenter* і т.п.:

2а. *Lucus erat quem ... fons perenni rigabat aqua. Quo quia se persaepe Numa sine arbitris uelut ad congressum deae inferebat, Camenis eum lucum sacrauit...* (Liv. I, 21, 3-4) – "Був гай, посеред якого ... постійно било джерело. Нума присвятив цей гай Каменам, тому що дуже часто приходив туди без радників ніби для зустрічі з богинею".

2 б. ... *equites enim uocabantur primi, octoginta inde primae classis centuriae; ibi si uariaret – quod raro incidebat – secundae classis...* (Liv. I, 43,11-12) – "... першими називались вершники, які становили вісімдесят центурій першого розряду, а якщо кількість змінювалась, що траплялося рідко, – другого..."

Принагідно відзначимо, що прислівник *raro* на відміну від антонімічного йому *saepe* зустрічається значно рідше, переважно у науковій літературі післякласичного періоду (зокрема, у Цельса та Плінія Старшого), тоді як у інших авторів засвідчений поодинокими випадками. Для вираження мінімальної частотності ситуації у Цезаря зустрічаємо перифрастичну конструкцію *minime saepe*:

2 в. *Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important ...* (Caes. BG. I,1,3,) – "З них всіх найхоробрішими є бельги, оскільки вони найвіддаленіші від матеріальної і духовної культури провінції і до них дуже рідко приїжджають купці, привозячи те, що розніжує душі..."

Поряд із ситуаціями, що повторюються з певною регулярністю існують також випадки оказіональної повторюваності, вказівкою на яку часто виступає прислівник *interdum*:

3. ... *interdum ... rei nos pulchritudo trahit ... ea consectandi, quae propter infirmitatem conmortalis naturae consequi nequeamus* (Colum. RR III, 20, 4) – "... іноді... краса речі спонукає нас ... прагнути до того, чого ми не можемо досягти внаслідок безсилля смертної природи".

Наведені вище приклади стосуються ітеративних ситуацій, тобто наявності окремих актів відокремлених між собою певним інтервалом. Такий вид предикативної множинності характеризується

як "позаситуаційний" (*event external*) [6], оскільки кожен акт є самостійною одиницею, локалізованою у певній точці на осі часу.

Лексичні індикатори також використовуються для вираження мультиплікативних ситуацій, тобто тих, що складаються з певної кількості квантів, сума яких утворює цілісну картину у межах певного періоду часу. Одним із засобів їх вираження є прийменникова конструкція "*per* + акузатив лексеми з темпоральною семантикою", напр.:

4 а. *Ludi per decem dies facti sunt* (Cic. Cat. III, 20) – "Ігри відбувались протягом десяти днів".

4 б. *Brutum matronae Romanae, defensorem pudicitiae suae, quasi communem patrem per annum luxerunt.* (Eutrop. Hist. I, 10) – "Римські матрони впродовж року вшановували захисника своєї цноти Брута ніби спільного батька".

Наведені приклади демонструють типову мультиплікативну ситуацію: впродовж визначеного періоду часу відбувається певна дія, але на відміну від ітеративності, де кожна дія розглядається як окремий акт, у даному випадку увага акцентується на їх сумі, що у результаті дає цілісний образ. Глобальність ситуації до того ж підкреслюється вживанням перфекта, основним аспектуальним значенням якого є вираження цілісності.

Подібне значення також може виражатись за допомогою акузатива (т. зв. *accusativus temporis*), який позначає тривалість ситуації і водночас дозволяє розглядати її як сукупність однотипних актів:

5 а. *Mithridates annum iam tertium et vicesimum regnat* (Cic. Pomp. 7) – "Мітрідат править вже двадцять третій рік".

5 б. *Veii urbs decem aestates hiemesque continuas circumsessa est* (Liv. V, 22, 8) – "Облога міста Веї тривала безперервно десять літ і зим".

Сюди ж, на нашу думку, слід зарахувати випадки вираження предикатної множинності за допомогою прислівника *diu*, який вказує на невизначену тривалість, напр.:

5 в. *Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est* (Caes. BG I, 26, 1) – "Так довго і запекло йшов бій на два фронти".

Для вираження предикатної множинності латинська мова використовує також окремий розряд дієслів, які, дотримуючись античної граматичної традиції, прийнято характеризувати як фреквентативні (*verba frequentativa*). Це — вторинні дієслова утворені на основі *participium perfecti passivi* або супіна за допомогою суфікса *-ita-* (*facitare, lectitare*), що позначають повторювану дію. Фест, наводячи приклад із Плавта, відзначає "*coquitare pro cocitare, id est frequenter coquere*" (Paul. Fest. 61). Згадані дієслова є синонімічними до конструкції "*saepe (frequenter) + просте дієслово*", пор.:

6 а. *Prisci quoque Latini, etiam Graeci in Italia idem (scil. sues immolabant) facitasse videntur.* (Varro RR II, 4, 10) – "Видається, що і давні латиняни, а також греки часто робили таке саме в Італії (приносили в жертву свиней)".

6 б. *Itaque apud Euripiden a Theseo dicta laudantur; licet enim, ut saepe facimus, in Latinum illa convertere* (Cic. Tusc. III, 29) – "Таким чином у Евріпіда Тезей хвалить сказане; отож варто, як ми це часто робимо, перекласти їх латиною".

На відміну від індикаторів множинності адвербіального характеру фреквентативні дієслова зустрічаються значно рідше, що зумовлено як їх обмеженою кількістю, так і тим, що суфікс *-ita-* часто надавав інших відтінків значень, зокрема, інтенсивності (пор. *agere – agitare*) або взагалі змінював семантику дієслова (пор. *habere – habitare*).

Зрідка засобом вираження множинності була дієслівна префіксація. Йдеться, зокрема, про префікс *per-* у складі дієслів руху, який може позначати рух у різних напрямках, особливо у поєднанні з множинністю об'єктів, напр.:

7 а. *Defessus sum urbem totam pervenarier: nihil investigo quicquam de illa muliere* (Pl. Merc. 805-808) – Я втомився обходити все місто: зовсім нічого не довідався про цю жінку.

7 б. *Naucratem quem convenire volui, in navi non erat, neque domi neque in urbe invenio quemquam qui illum viderit./ Nam omnis plateas perreptavi, gymnasia et myropolia;/ apud emporium atque in macello, in palaestra atque in foro,/ in medicinis, in tonstrinis, apud omnis aedis sacras /sum defessus quaeritando: nusquam invenio Naucratem.* (Pl. Amph. 1009-1014) – "Навкрата, якого я хотів зустріти, не було на кораблі. / Ані вдома, ані у місті я не знайшов нікого, хто б його бачив./ Я обшукав усі площі, гімнасії і продавців пахощів; [був] у купців, на ринку, у палестрі і на форумі/ у лікарів і цирульників, у всіх храмах./ Я втомився від пошуків: ніде не знайшов Навкрата".

Семантичне поле предикатної множинності включає також габітуальні значення – регулярну повторюваність ситуацій, що є характеристикою суб'єкта. Серед засобів їх вираження слід відзначити дієслово *solere* та (*con*)*suescere* «мати звичку», які, поєднуючись з інфінітивом, часто виступають у ролі допоміжних, напр.:

8 а. *Post ob virtutem ero Amphitruoni patera donata aurea est, / qui Pterela potitare solitus est rex.* (Pl. Amph. 260-261) – "Пізніше за мужність господареві Амфітріону була подарована золота чаша, з якої звичайно пив цар Птерела".

8 б. *Vsus est firma ualetudine, nisi quod solebant ei manus tremere...* (Plin. Ep. II,1,4) – "Він мав міцне здоров'я, хіба що звичайно у нього тремтіли руки...".

8 в. *Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundoiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere.* (Caes. BG I, 14, 5-6) – "Бо ж безсмертні боги, коли хочуть відітнути людям за їхні злочини, зазвичай іноді дають їм щастя і тривалішу безкарність, щоб люди тим важче страждали від перемін".

Згадана конструкція нагадує вживану в англійській мові перифразу *used to + infinitive*. У наведеному нижче прикладі для зображення звичної ситуації грецька мова вживає імперфект, тоді як латинський та англійський переклади використовують описову конструкцію, пор.:

9 а. Κατὰ δὲ ἄοργον ἐπὶ τὴν ἀποκρίσιν Ὀν παρὰ τοῦ αὐτοῦ (Mc. 15, 6,1-2)

9 б. *Per diem autem festum dimittere solebat* (sc. Pilatus) *illis unum ex vinctis quemcumque petissent.*

9 в. *Now at the feast he (Pilatus) used to release for them one prisoner for whom they asked.* – "На свято ж він їм відпускав був одного із в'язнів, котрого просили вони".

У цьому ж значенні в латинській мові використовуються іменні конструкції *consuetudo (mos) est*:

10 а. *Videtis igitur consuetudinem religionemque Graecorum, quae monumenta hostium in bello ipso soleat defendere...* (Cic. Verr. II,2, 159,13-15) – "Отож ви бачите звичай і релігію греків, яка зазвичай захищає ворожі пам'ятники під час війни...".

10 б. *Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum et comite uti ...* (Liv. V, 27, 1) – "У фалісків вчитель звичайно був також вихователем...".

На відміну від мов, які для вираження множинності ситуацій використовують специфічні граматичні засоби, (ітератив у ряді угро-фінських мов, габітуаліс у баскській, мультиплікатив у алеутській [4]), у латинській їх носієм може виступати будь-яка часова форма. Дане значення для часових форм є вторинним [8: 114], реалізуючись лише у певному контексті. На кратність ситуації при цьому вказують лексичні індикатори, множинність учасників (суб'єктів або об'єктів) чи загальний зміст висловлювання. Найпридатнішими для цього є форми утворені від основи інфекта, завдяки процесуальності їхнього значення.

11 а. *Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri proelio cotidie contendit.* (Caes. BG I, 48, 4-5) – "Аріовіст впродовж усіх цих днів утримував військо у таборі і щоденно вступав у кінну сутичку".

11 б. *Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat* (Caes. BG VII, 48,2) – "З них кожен коли прийшов, став під муром і збільшував число своїх воїнів".

11 в. *Quidquid horum attigeris, ulcus est* (Cic. N.D. I, 37, 104) – "До чого б з цього ти доторкнувся, є раною".

Якщо у (11а) презентна форма виражає ітеративну дію (Аріовіст щодня вступав у сутичку), то у наступних випадках можна стверджувати існування дистрибутивного значення, носієм якого є підмет (*quisque*) або прямий додаток (*quidquid*) з множинним значенням.

Подібно до імперфекта вживається також *infinitivus historicus*, у якому В. Дресслер виділяє ітеративне та інтенсивне значення та їхні підвиди [7: 130-137]. Як і у особових дієслівних формах значення множинності зумовлюється мікро- та макроконтекстом, напр.:

12 а. *Venit Chremes postridie ad me clamitans: ego illud sedulo negare factum. Ille instat factum* (Ter. Andr. 146-147) – "Наступного дня прийшов до мене Хремес лементуючи: я постійно заперечував, що це робив. Він наполягав, що я робив".

Вказівкою на ітеративність у першому випадку є прислівник *sedulo*. Донат, коментуючи згадане місце, відзначає: "*quia non semel negavit vel ille insistit*" (тому що не один раз заперечував або той наполягав) [5: 81].

12 б. *Consonat terra, clamorem utrimque efferunt. /Imperator utrimque, hinc et illinc, Iovi /vota suscipere, utrimque hortari exercitum.* (Pl. Amph. 228-230) – "Загула земля, з обох сторін здійнявся галас./ Полководці з обох боків приносили обітницю Юпітеру, з обох боків закликали військо".

У даному випадку представлена локально-дистрибутивна ситуація з використанням презенса та історичного інфінітива, яка актуалізується прислівником *utrimque*.

Засобом реалізації предикатної множинності також є синтаксичні структури, зокрема, певні типи підрядних речень: часові, умовні, означальні. Серед підрядних речень часу домінуючими є речення зі сполучником *cum* (т. зв. *cum iterativum*). При цьому регулярність ситуації описаної головним реченням визначається регулярністю ситуації підрядного: кожного разу, коли дозволяє підрядне речення, реалізується дія головного:

13 а. *Poetarum libros delectationis causa, cum est otium, legere soleo* (Cic. De or. 2, 59) – "Коли є відпочинок, я звичайно читаю книги поетів задля розваги".

13 б. *Philosophiae studia renovabam, cum licebat, legendo* (Cic. Acad. 1, 11) – "Я відновлював заняття філософією за допомогою читання, коли було можна".

13 в. *Galli, cum superaverunt, animalia capta immolant* (Caes. BG VI, 17, 3) – "Галли, коли отримують перемогу, приносять в жертву захоплених тварин".

Близькими за значенням до данного типу речень є підрядні речення часу зі сполучниками *ubi*, *simul* (*simulac*), *antequam*, *priusquam*.

У згаданих реченнях можливим є вживання всіх часових форм різниця між якими лежить у відносночасовій площині: форми інфекта виражають одночасність, а перфекта — передування дії головного речення. При цьому дія виражена перфектом не стосується виключно минулого, а й поширюється на теперішнє мовця, напр.:

14 а. *Medici minimae etiam parti, si condoluit, medentur* (Cic. Tusc III, 82) – "Лікарі лікують навіть найменшу частину тіла, якщо вона захворіє".

14 б. *Rubrius, quocumque venerat, haec investigare omnia solebat* (Cic. Verg. I, 64). – "Куди б не приходив Рубрій, він про все це довідувався".

Наведений вище фактичний матеріал засвідчує, що предикатна множинність у латинській мові реалізується поєднанням засобів різних рівнів — лексико-семантичного, морфологічного та синтаксичного. Серед них, завдяки своїй виразності, основне місце займають лексичні одиниці, передусім прислівники там прислівникові словосполучення з темпоральною та аспектуальною семантикою. У формуванні семантичного поля предикатної множинності бере участь також мікро- або макроконтекст, роль якого є особливо важливою для уточнення значення часових форм при відсутності лексичних індикаторів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Плуґян В. А. Общая морфология. Введение в проблематику.- М.: Эдиториал УРСС, 2000.- 383 с.
2. Типология итеративных конструкций /ред. Храковский В. С. - Л.: Наука, 1989.— 310 с.
3. Храковский В. С. Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация // Типология итеративных конструкций /ред. Храковский В. С. - Л.: Наука, 1989.— С. 22-50.
4. Шлуинский А. Б. К типологии предикатной множественности: организация семантической зоны // ВЯ.— 2006.— № 1.— С. 46-75.
5. Aelii Donati Commentum Terentii/ rec. P.Wessner.—Vol. I.—Lipsiae: B.G. Teubner, 1902.— 540 p.
6. Cusic D. Verbal Plurality and Aspect. Ph.D. dissertation.—Stanford, 1981.— 388 p.
7. Dressler W. Studien zur verbalen Pluralität.—Wien: ÖAW, 1968.— 253 p.
8. Kühner R., Stegmann C. Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache.— Bd. II: Satzlehre.— Teil 1.— Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1912.— 486 p.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Apul. Met.—	Apuleius Metamorphoses
Caes. BG —	C. Iulius Caesar Commentarii de bello Gallico
Caes. BC —	C. Iulius Caesar Commentarii de bello civili
Cic. Acad. —	M. Tullius Cicero Academica
Cic. De or. —	M. Tullius Cicero De oratore
Cic. N.D. —	M. Tullius Cicero De natura deorum
Cic. Verr. —	M. Tullius Cicero In Verrem
Cic. Tusc. —	M. Tullius Cicero Tusculanae disputationes
Cic. Pomp. —	M. Tullius Cicero De imperio Cn. Pompei
Cic. Cat. —	M. Tullius Cicero In Catilinam
Cic. Phil. —	M. Tullius Cicero In M. Antonium Philippicae
Colum. RR —	L. Iunius Moderatus Columella De re rustica
Eutrop.Hist. —	Eutropius Breviarium ab Urbe condita
Liv. —	T. Livius Ab Urbe condita
Mc. —	Sanctum Euangelium secundum Marcum
Paul. Fest. —	Sextus Pompeius Festus De significatu verborum cum Pauli epitome
Pl. Amph. —	T. Maccius Plautus Amphitruo
Pl. Merc. —	T. Maccius Plautus Mercator
Plin. Ep. —	C. Plinius Caecilius Secundus. Epistulae
Ter. Andr. —	P. Terentius Afer Andria
Varro RR —	M. Terentius Varro Res rusticae

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Чернюх – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: функціональний синтаксис класичних мов, порівняльно-історичне мовознавство.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ПОЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЧИТАЧА. ПРОБЛЕМА ПОЕТИЧНОГО КОДУ

Ганна ЧЕСНОКОВА (Київ, Україна)

У статті пропонується аналіз соціокультурного компоненту поетичної компетенції читача, висвітлення проблеми поетичного коду зокрема. Спираючись на теорії С. Зінгер та К. Рапеля, авторка повідомляє про результати експерименту, у якому перевірялося підсвідоме розуміння поняття „ поезія” респондентами з України та Бразилії.

The article focuses on the social and cultural component of the poetic awareness of a reader, the poetic code problem in particular. Following the theories by S. Zyngier and C. Rapaille, the author reports the results of the experiment where respondents from Ukraine and Brazil were tested for their inherent understanding of the notion of “poetry”.

Розробка теорії поетичної компетенції читача є логічним наслідком багаторічної практичної апробації теорії лінгвістичної компетенції у художньому тексті (*literary awareness, language awareness of imaginative texts linguistic awareness in creative texts*) С. Зінгер [6]. Нещодавні міжкультурні емпіричні дослідження довели, що рецепція українськими респондентами англomовного поетичного тексту, творів пізнього американського романтизму зокрема, є не завжди адекватною і повною [2]. Незважаючи на очевидний негативний результат проведених експериментів, нам доводиться брати до уваги саме такі неприємні результати та шукати їм можливі пояснення й шляхи поліпшення ситуації, адже „ядром науки є не контрольований експеримент або математичне моделювання; ним є інтелектуальна чесність. Час визнати основну рису людського дискурсу: у процесі роздумів над справедливістю твердження людина або займається чесним оцінюванням даних та логічних аргументів, або ж ні” [3: 64].

Теорія поетичної компетенції (надалі ПК) читача власне й передбачає реальне оцінювання сприйняття поетичного тексту представниками різних мовних спільнот, з’ясування можливих причин подекуди неадекватного розуміння його реципієнтом, а зрештою й винахід практичних шляхів подолання такого нерозуміння.

Спрощене застосування теорії лінгвістичної компетенції у художньому тексті до поетичного дискурсу не є можливим, адже теорія ПК жодною мірою не є механічним використанням теорії С. Зінгер для віршованого тексту. Поетична компетенція читача є непростим комплексним поняттям і, як будь-яке складне утворення, має свої, притаманні лише їй компоненти. Деякі з них є власне лінгвістичними, як то усвідомлення просодичних особливостей тексту, його семантичних властивостей, лексичного повтору [1] тощо; інші ж знаходяться поза межами суто лінгвістичного дослідження й логічно доповнюють його та надають ґрунтовності отриманим висновкам.

Мовні компоненти ПК є невід’ємно поєднаними із соціокультурними, особливо у випадку, коли культура реципієнта поетичного тексту, як то часто трапляється, не співпадає із культурною приналежністю автора. У такому випадку ПК читача може прямо залежати від культурного коду, що має поезія у тій чи іншій культурі.

Поняття культурного коду було введеним у науку всесвітньо відомим дослідником архетипів К. Рапелем, який визначає його як „несвідоме значення, яке ми надаємо будь-якій речі – машині, їжі, стосункам, навіть країні – через культуру, у якій нас виховали... Однак більшість людей не усвідомлюють, що ця різниця насправді призводить до того, що ми оброблюємо ту ж саму інформацію по-різному” [4: 5-6]. Реакція реципієнта на поетичний текст є здебільшого підсвідомою, адже, за К. Рапелем, „більшість людей не знає, чому вони роблять речі, які вони роблять” [4: 14]. Поштовхом для розуміння та подальшого закріплення певного відголосу у свідомості читача є емоційна реакція на текст, де виняткової важливості набувають саме перші враження від поезії, адже „емоції є ключем до навчання, ключем до закріплення у пам’яті. Чим сильніша емоція, тим чіткіше набувається досвід” [4: 17].

У своїй теорії К. Рапель практично пов’язує вірне усвідомлення культурного коду із успішною економічною політикою держави та соціальною адаптацією особистості, оскільки „для компанії, яка проривається на зовнішній ринок, або індивіда, що шукає ідеальне місце проживання, найважливішим є з’єднання із Кодом” [4: 180]. Еміграційна політика держави чи особистості для К. Рапеля також прямо залежить від усвідомлення культурного коду: „як із корпораціями, ключем до успішної еміграції ... є поєднання із Кодом місцевої культури. Інтелектуал із будь-якої культури вважатиме Францію стимулюючою. Прихильник контролю буде сильно резонувати із німецькою культурою” [4: 180].

Таке твердження можна цілком логічно екстраполювати й на знайомство людини із художньою творчістю, поетичним текстом зокрема: для успішного розуміння іншомовного поетичного тексту необхідним видається розуміння читачем поетичного коду автора, його культури, віртуальне поєднання із ним. Саме таке співпадіння надає можливості розвитку поетичної компетенції читача та, як наслідок, адекватного розуміння поетичного твору. Загалом, культурна інтеграція не є категорично неможливою: за Ж.-П. Сартром, „будь-яка конфігурація, навіть китайська, індіанська чи негритянська може бути зрозумілою західною людиною... Кожна конфігурація має універсальність у тому сенсі, що кожна конфігурація може бути зрозумілою кожною людиною” [5: 39]. Досі невизначеними залишаються лише шляхи досягнення такого розуміння у різних царинах, „поетична інтеграція” зокрема.

Культурний код, що респонденти певної спільноти підсвідомо надають поезії, ми надалі називатимемо „поетичним кодом”, який і спробуємо емпірично з’ясувати.

Перші враження від поетичного тексту для більшості людей є закоріненими у глибоке дитинство, коли їх батьки читали або розказували їм прості віршички. Це є у цілому притаманним будь-якій соціальній чи мовній спільноті, і така традиція є доволі універсальним явищем. Саме подібні враження здебільшого викарбовуються у свідомості людини та згодом впливають на „дорослу” рецепцію поетичного твору та розвиток поетичної компетенції читача загалом.

Поетичний код, незважаючи на значну абстрактність цього поняття, може бути практично верифікованим завдяки проведенню низки ретельно організованих експериментів.

Для отримання вірогідних висновків нами було здійснено дослідження, у якому респондентам пропонувалося анонімно надати інформацію стосовно їх першого знайомства із поетичним текстом та асоціативного сприйняття поняття „поезія” загалом. Експеримент проводився одночасно в Україні (Київський національний лінгвістичний університет) та Бразилії (Федеральний університет Ріо-де-Жанейро) як у країнах, що є традиційно залученими до міжкультурних експериментів у межах проекту РЕДЕС (REDES, Research for the Development of Empirical Studies). Мова проведення дослідження (українська, англійська, португальська) до уваги не бралася. Поза межами оцінювання залишилися й вікові, соціальні та статеві параметри респондентів.

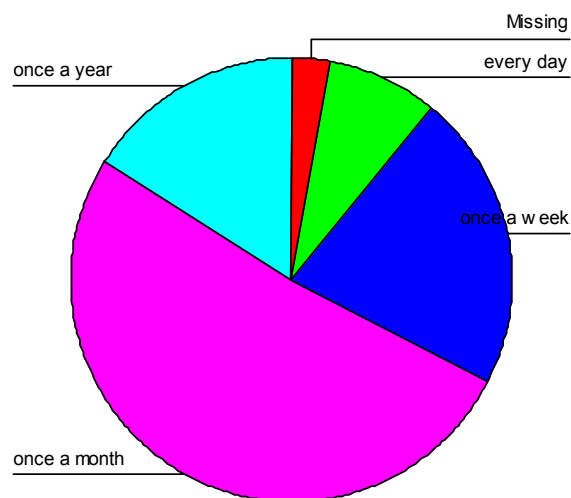
Усі учасники опитування (загалом 88 осіб: 53 представника з України та 35 із Бразилії) заповнювали анкети, де їм було запропоновано відповісти на такі запитання: „Чи читаєте ви поезію?” (варіанти відповіді: „так” чи „ні”); „Якщо так, то як часто?” (варіанти відповіді: „кожного дня”, „раз на тиждень”, „раз на місяць”, „раз на рік”). Надалі було потрібно описати у вільній формі своє перше знайомство із поетичним текстом та вказати, у якому віці це сталося. Респондентів також було запрошено навести п’ять іменників, із якими вони асоціюють поняття „поезія”. Наприкінці анкети було надано місце для вільного коментарю.

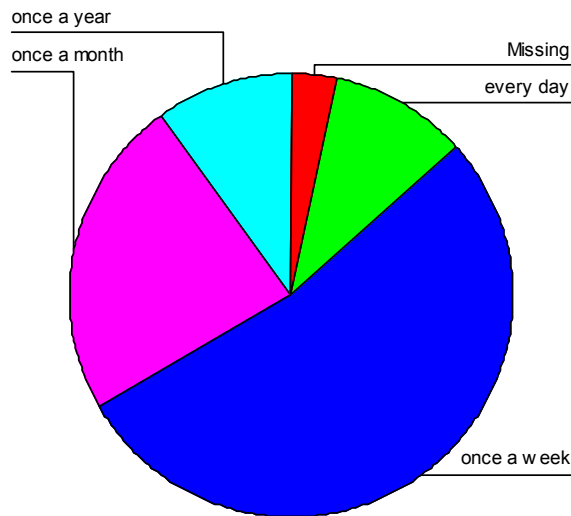
Отримані дані було оброблено за допомогою комп’ютерної програми SPSS для Windows із проведенням відповідних обрахунків та побудовою ілюстративних схем. Експеримент продемонстрував, що підсвідоме ставлення до поетичного тексту у Бразилії є позитивнішим, ніж в Україні. Читачами поезії визнали себе 85,7 % бразильських респондентів та лише 69,8 % українських.

На діаграмі 1 показано частоту звертання до поетичних текстів українськими респондентами. Як видно із ілюстрації, 51,4 % опитуваних читають поезію лише раз на місяць, а 16,7 % – взагалі лише раз на рік. 9 % визнали, що самі пишуть вірші.

До цього варто додати певну кількість респондентів, які зазначили, що поезію не читають, втім надалі відмітили, що роблять це раз на рік, а також тих, які визначили, що не читають поезію за браком вільного часу, втім жалкують про це. Перше знайомство із поетичним текстом для українських учасників відбулося в дошкільному (60 % опитуваних) чи шкільному (30 %) віці. Відповіді решти не містять конкретної інформації.

Дані, отримані від бразильських респондентів, є доволі відмінними від українських, що проілюстровано на наведеній нижче діаграмі 2. 10 % опитуваних, що визнали себе читачами поетичних текстів, роблять це кожного дня, 53,3 % – раз на тиждень, 23,3 % – раз на місяць і лише 10 % – раз на рік, тобто ситуація є досить іншою від української і значно оптимістичнішою. До того ж деякі респонденти наголошували на тому, що ставлення до поезії залежить від проходження певних академічних курсів, отже „навчання” поезії, на відміну від України, де такі курси не є поширеними, відіграє певну роль у Бразилії.

Перше знайомство із поетичним текстом у Бразилії відбувається набагато пізніше, ніж в Україні: вперше зіткнулися із віршованим текстом у дошкільному віці лише 20 % опитуваних, а в шкільному – 66 %. Деякі респонденти визнали, що й до цього дня не зіткнулися із поетичними творами, тобто перше враження від поетичного тексту, а відповідно й вибудований поетичний код, є у Бразилії більш свідомим та зрілим, ніж в Україні.

Поняття, які українські учасники переважно асоціюють із „поезією”, є, головним чином, абстрактні: „кохання, любов” для 36 %, „почуття, переживання, емоції” для 30 %, „краса” для 13 % респондентів відповідно. Втім подекуди пропонувалися і конкретні, метонімічні поняття: „рима” у 21 % опитуваних, „ритм” і „строфа” у 7 % випадків кожне. Багато із українських респондентів асоціювали поезію із реальними авторами (Т.Г. Шевченком, Л. Українкою, О.С. Пушкіним, О.О. Блоком тощо). 25 % асоціювали поезію із музикою та музичними атрибутами („арфа”, „нота” тощо), отже українська поетична культура є певною мірою музичною.

Респонденти із Бразилії, подібно до українських, здебільшого згадували „кохання” (51 %), „почуття, емоції” (40 %), „красу” (37 % відповідей). Із метонімічних асоціацій домінували „ритм” (14 %) та „рима” (9 % відповідей). Конкретні автори в асоціативному ряді були згадані лише одним респондентом, натомість учасники називали „тілесні” іменники, такі як „задоволення” (14 %), „чуттєвість” (11 %), „секс” (6 %), „поцілунки” (3 %), „тіло” (3 %), „жінка” (3 %), із чого можна зробити висновок про певну „анатомічність” бразильського поетичного коду.

До того ж у власному коментарю до анкет бразильські учасники неодноразово наголошували на тому, що поезія є емоційно-сенсорним вираженням внутрішнього світу людини («Поезія існує не для того, щоб її розуміти, а для того, щоб її відчувати»), тобто вочевидь у бразильському поетичному коді поняття переживання, почуття є домінуючим. Можна зробити припущення, що для бразильського читача більш близьким є емоційно насичений поетичний текст, і це знайшло емпіричне підтвердження у нещодавньому експерименті, коли бразильські читачі виявилися чуттєвішими до тексту Е. Дікінсон (представниці пізнього американського романтизму), ніж українські [2].

Перспективою подальшої розробки проблематики є проведення аналогічних експериментів із представниками інших культурно-мовних спільнот із метою отримання узагальнюючих висновків, а також критичне оцінювання отриманих результатів, адже, за С. Харрісом, „для нас вкрай необхідним є публічний дискурс, що стимулює критичне мислення та інтелектуальну чесність” [3: 87].

Також потребується розширення експериментальної бази дослідження за рахунок проведення тестів із поетичними текстами різних авторів, а також оригінальними текстами і їх перекладеними версіями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Чеснокова Г.В. Лексичний повтор у контексті теорії поетичної компетенції: емпірична розвідка // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. – 2007.
2. Chesnokova A.V., Mendes M.P. Reading Dickinson: Identification and Cultural Stereotypes // Вісник кафедри UNESCO. – Філологія. Педагогіка. Психологія. – № 12. – К.: Видавничий центр КНЛУ. – 2006. – С. 150-154.
3. Harris S. Letter to a Christian Nation. – New York: Alfred A. Knopf, 2006. – 98 p.
4. Rapaille C. The Culture Code. An Ingenious Way to Understand Why People Around the World Live and Buy as They Do. – New York: Broadway Books, 2006. – 208 p.

5. Sartre J.-P. Existentialism and Human Emotions. – New York: The Wisdom Library, 1957. – 96 p.
6. Zungier S. At the Crossroads of Language and Literature: Literary Awareness, Stylistics, and the Teaching of EFLit. – Ph.D. thesis. – Birmingham: University of Birmingham, 1994. – 626 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Чеснокова – докторант кафедри теорії та практики перекладу КНЛУ.
Наукові інтереси: емпіричні методи дослідження художнього тексту.

КОНЦЕПТ ТОЛЕРАНТНІСТЬ/TOLERANCE В ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

Марина ЦЕГЕЛЬСЬКА (Кривий Ріг, Україна)

В статті розглянуто особливості концепту толерантність в українській та англійській мовах на основі аналізу семантичного простору лексем в двох мовах.

The article focuses on the peculiarities of the concept of tolerance in the English and Ukrainian languages on the basis of the analysis of the semantic fields in two languages.

Концепти відображають процеси світосприйняття, категоризації та концептуалізації дійсності в різних мовах, і є вербальним оформленням цих процесів. Сучасне мовознавство поділяє концепти на універсальні та національно марковані [2: 2], вони розглядаються як важливі складові картин світу різних етносів (М.П. Кочерган, В.Г. Гак, В.І. Кононенко та ін.). Саме до універсальних концептів належить концепт *толерантність/tolerance* – одне з найуживаніших понять сучасного політичного дискурсу, яке було лакунізовано в радянські часи і відродилося лише з проголошенням Незалежності України. Аналіз даного концепту в зіставному аспекті спрямовано на виявлення спільних та відмінних відтінків значень в двох мовах та відмінностей в розумінні толерантності українськими та англійськими мовцями.

Поняття «концепт» у сучасному мовознавстві пов'язано із розвитком когнітивної лінгвістики і концептуального аналізу, який «можна певною мірою трактувати як метод когнітивної лінгвістики» [6: 25]. Хоча на сьогодні «немає однозначного розуміння методики концептуального аналізу, а тому використовують різні прийоми» [10: 79], найбільш прийнятним для цілей даного дослідження видається дослідження концепту на основі аналізу семантичного простору слова, адже «концепт передається в мові не стільки окремим значенням слова, скільки певним лексико-семантичним мікрополем» [8: 39].

Концепт *толерантність*, як і номен *tolerance*, є відносно новим для європейської свідомості. Вчені не мають єдиної думки щодо того, коли термін *толерантність* виник у світовій культурі. Більшість дослідників сходиться на тому, що толерантність, як одна зі складових поведінки індивіда, існувала ще в античному суспільстві, хоча і не була артикульована як принцип. Цей факт інтерпретується як абсолютна присутність толерантності, відсутність будь-яких проблем з її втіленням і дає можливість зробити висновок, що «античне суспільство – це суспільство абсолютної толерантності» [5: 120]. Таким чином, стає зрозумілим, що поняття (концепт) толерантності могло виникнути лише в суспільстві, де існували конфлікти, непримиримість на підставі різних цінностей та світобачення, тобто «у ситуації співіснування несумісних і непримиренних ціннісних світів, систем думок, колективних та індивідуальних ідентичностей» [5: 121].

Вперше концепт *tolerance* сформувався в контексті європейської свідомості Нового часу, коли ідея толерантності утвердилася як «вимушена реакція на ворожнечу, війни і кровопролиття, породжувані нерозв'язними конфліктами між церковною і світською владою, між католиками і протестантами тощо» [9: 330]. Одні дослідники пов'язують появу концепту *толерантність* з підписанням Нантського едикту, коли «православні і католики знайшли компроміс між своїми конфесіями. Цій події передувала одна з найкривавіших ночей у світовій історії – Варфоломіївська» [13]. Інші важливою віхою в історії толерантності вважають кромвельський період англійської історії (17 ст.) і боротьбу пуританських сект, що входили до армії Кромвеля. Згідно з їх поглядами, жодне з тверджень не може бути настільки непогрішним, щоб йому в жертву можна було принести інші переконання, що існують у суспільстві. Джон Солтмарш, один із захисників толерантності часи Кромвеля, говорив: «Твої погляди будуть настільки ж темними для мене, як і мої погляди для тебе, доки Господь не відкриє нам очі» [7].

Першим, хто артикульовав необхідність розвитку толерантності в суспільстві, був англійській філософ Джон Локк (1632 - 1704), який в 1688 році в «Листах про толерантність» наводив незаперечні аргументи на користь цієї чесноти. Толерантність, до якої закликав Локк, зараз назвали би релігійною або конфесійною, адже він вважав, що примус не здатен повернути людину на шлях щирої віри і що церква та держава повинні виконувати різні функції. Церква не повинна вдаватися до силових акцій, а держава не має встановлювати, яка релігія є істиною. В своїй роботі лорд доходить висновку, що «досконала толерантність – це не тільки свідоме та позбавлене негативного забарвлення визнання свободи «іншого» самому вести свої справи у будь-який спосіб, без суперечок із законом. Це ще й захист з боку держави свободи кожного громадянина від будь-якого легітимного її обмеження» [12: 6].

Не важко помітити, що вперше поняття толерантності було застосовано в релігійній сфері, і саме релігійна толерантність стала основою тих свобод, якими вирізняються розвинені демократичні суспільства. Після прийняття британським парламентом Акту терпимості (Toleration Act) в 1689 році «досить швидко з'ясувалося, що легітимне співіснування кількох церков не веде до анархії та втрати керованості, а робить державу сильнішою» [12: 6].

З часів Локка толерантність як особистісна якість та феномен буття суспільства стала належати до «найвищих базових цінностей культури» [1: 79] та незаперечних цінностей європейської культури. Суспільство виробило певні критерії, за якими толерантність виявляється в соціумі – «рівноправність, взаємоповага, рівні можливості, збереження культури, залучення до подій в суспільстві, можливість дотримуватися традицій, релігійна свобода, співробітництво та солідарність у вирішенні спільних проблем, позитивна лексика» [11: 34]. Сьогодні за цими критеріями будуються та функціонують сучасні полікультурні суспільства, яким властиві відмова від категоричності в оцінках дій інших людей, прагнення їх зрозуміти та визнання множинності істин.

Лексема *толерантність/ tolerance* походить від латинського *tolerantia* – «терпіння», що, в свою чергу, є похідною від *tolero* – «несу, витримую, терплю» [11: 6]. До ХХ століття в як в українській, так і в англійській мовах лексема *толерантність* була синонімом *терпіння* і вживалася для позначень стосунків із чимось неприємним, незрозумілим та небажаним, пор. «Ми спорили над питанням, чи можемо ми подальше толерувати тебе в своєму товаристві, чи ні?» (І.Франко). «How can you tolerate me in this house?» (J. Austen).

В ХХ столітті, особливо в його другій половині, концепт *tolerance* було значно розширено в англійській мові завдяки таким екстралінгвістичним факторам як глобалізація (світ стає «тіснішим» завдяки сучасним засобам пересування і комунікації. Спілкування в такому світі стає неможливим без толерантного ставлення до інших культур); міграція населення (щороку збільшується кількість легальних і нелегальних емігрантів у різних країнах світу. Вони формують нові групи населення, з якими треба контактувати і співіснувати); боротьба за рівні права чоловіків і жінок (розвиток феміністичного руху привів до змін у ставленні до жінок та перегляду мовних норм в англомовних країнах, спрямованих на подолання андроцентризму); збільшення кількості людей з обмеженими фізичними можливостями (завдяки новим досягненням у медицині і покращенню рівня життя); «старіння населення» (збільшення кількості людей старшого віку у зв'язку зі зменшенням народжуваності і зростанням тривалості життя).

Таким чином, концепт *tolerance* в англійській мові набув додаткових значень, які закріпилися в широкому вжитку:

1. Толерантність як «дозвіл», який існує між владними структурами або суспільною більшістю та меншістю, чії цінності є відмінними та неприйнятними для більшості. Більшість толерує прояви відмінності, ніяк не реагуючи на них, доки вони не переходять певну межу. Така толерантність не є взаємною – більшість толерує меншість, а меншість погоджується з домінуванням більшості, пор., *Older people are becoming more tolerant of homosexuals, premarital sex, and other sexual alternatives. Other changes include more tolerant attitudes to one-parent families and to unmarried couples having children (Times)*.

2. Толерантність як принцип співіснування. Цей випадок схожий на перший, тому що толерантність є лише засобом уникання конфліктів і усвідомленою необхідністю, але різними є об'єкти толерування – вже не більшість толерує меншість, а рівні групи толерують одна одну. Така форма толерантності допомагає уникати конфліктів на певному етапі, але як тільки ситуація змінюється на користь одної з груп, толерантність опиняється під загрозою.

3. Толерантність як взаємна повага. Різні групи поважають одна одну як рівні суб'єкти правового суспільства та вважають, що суспільні норми існують для всіх верств населення та поділяються ними, пор., *We have to learn tolerance, to look at our behavior and to stop being self-righteous (Christian Science Monitor)*.

4. Толерантність як прийняття, повага та сприяння утвердженню цінностей інших груп. Така форма толерантності співпадає з концепцією мультикультуралізму – політики, яка проводиться в такому полікультурному суспільстві як США, пор., *Tolerance helps to peacefully coexist people in a multicultural society (Honolulu Advertiser)*.

В українській мові, на відміну від англійської, лексема *толерантність* та її похідні функціонували в ХХ столітті обмежено, і про введення її до широкого вжитку можна говорити лише після отримання Україною статусу незалежної держави. Проте існує ще багато факторів, які гальмують процес створення толерантного суспільства.

По-перше, в свідомості радянських людей «толерантність» або «терпимість» були не найважливішими чеснотами, про що свідчать не лише курси діалектичного матеріалізму, історії КПРС і наукового атеїзму, які виховували стійку відразу до всього іншого, не сумісного з лінією партії. Документальним підтвердженням розуміння значення лексеми «толерантність» є 11-ти томний словник української мови, що визначає толерантність як «властивість за значенням *толерантний* (поблажливий до чийось думок, поглядів, вірувань тощо)» та подає словникові статті з приміткою *книж.* Це дозволяє

говорити про лакунізацію концепту толерантність в українській мові радянського періоду та свідчить про певні особливості штучно створюваної радянської ментальності.

По друге, період після 1991 року, розвал Радянського Союзу і початок інтенсивної інтеграції України в світову спільноту теж не став для українців ерою панування толерантності. Під час «початкового накопичення капіталу», поширення тіншової економіки та корупції популярною стала кримінальна субкультура з її нормами, які «аж ніяк не можна вважати за прояви прихильності до ідеї терпимості» [12: 6]. Додатковим джерелом нетерпимості стали стосунки між новими незалежними державами, що утворилися внаслідок розпаду СРСР. Зокрема, стосунки останніх років між Україною та Росією, «газова», «молочна» та інші «війни» не тільки не сприяли розвитку політичної толерантності, а й навпаки, провокували ворожнечі, ксенофобські настрої.

Таким чином, до недавнього часу поняття толерантності в свідомості українців пов'язувалося з необхідністю терпіти, витримувати щось неприємне, миритися з ним, сподіваючись на краще. Між тим, з кінця 90-х років в українській мові спостерігається введення поняття *толерантність* до широкого вжитку і формування концепту толерантності в свідомості носіїв мови. Лексема *толерантність* не лише почала частіше вживатися в мові, але і ускладнилася додатковими семами, обростаючи певними асоціаціями.

Все частіше значення лексеми пояснюється через визначення, що наводиться в «Декларації принципів толерантності» яку 16 листопада 1995 р. Україна підписала разом з 184 країнами-членами ЮНЕСКО. Згідно Декларації, під толерантністю розуміється «повага, прийняття і розуміння широкого різноманіття культур нашого світу, інших форм самовираження і способів виявлення індивідуальності людини» [3].

В сучасному дискурсі толерантність «набуває значення найважливішої умови максимально демократичного розв'язання можливих суперечок, суперечностей, зіткнень, її розглядають не лише як підґрунтя примирення ворогуючих сторін у так званих локальних конфліктах. До неї звертаються, закликаючи до суспільного миру, національної згоди – у сенсі незастосування сили і насильства з боку панівних суспільних структур під час подолання внутрішніх конфліктних ситуацій» [11: 85].

Сьогодні толерантність вже не є лише стриманістю і терпимістю до «іншого». Поняття толерантності передбачає перш за все «практичну дію для стримування ідіосинкразії щодо чужого. Вона завжди є мірою «допуску», «дозволеного відхилення від певних стандартів та норм», тобто мірою активного контролю над власними діями» [11: 86].

В сучасному українському вжитку серед значень лексеми *толерантність* можна виділити такі:

1. Толерантність як неконфліктність, як природна риса, що притаманна українцям (стереотипним є уявлення про українців як неконфліктний та терплячий народ), напр.: *Президент говорив про природну толерантність українців як про основу національної політики держави* (ТСН, 1+1). Очевидним є те, що такий вжиток є далеким від сучасного розуміння толерантності.

2. Толерантність як абсолютний синонім лексеми «терпимість», як в рекламі Міжнародного центра толерантності, заснованого депутатом ВР Олександром Фельдманом – *«Цей центр дбає про терпимість в нашому терплячому суспільстві»*.

3. Толерантність як розуміння та доброзичливість: *«Сучасна філософія стоїть на порозі осмислення цих історичних реалій. Вона не має готових рішень, однозначної орієнтації, перебуває у пошуку нових соціальних концепцій. Основа його – толерантність, виваженість, спокійно-поміркване сприйняття будь-яких, навіть безглузвих, філософських конструкцій»* [5: 136].

4. Потурання чомусь негативному: *«А у Верховній Раді депутати-комуністи демонструють значки неіснуючої Верховної Ради неіснуючої УРСР. У нас демократія і толерантність»* (Дзеркало тижня).

5. Толерантність як не тільки терпимість, як підтримка і сприяння: *«Він (ректор Києво-Могилянської академії В.С.Брюховецький) не будував її лише за власним бажанням, а проявляв справжню академічну толерантність, підтримуючи навіть ті ініціативи своїх колег, які не сприймав, створюючи всі умови для того, щоби в університеті будь-які творчі ідеї мали право на життя»* (Дзеркало тижня). Саме це значення є актуальним для сучасного світового дискурсу.

Різних значень набуває і лексема *толерувати*:

1. Потурати, прикривати: *«Нині легального статусу проституції в цих країнах не оформлено, але влада толерує такий «бізнес», розглядаючи його як високоприбуткову галузь»* (Львівська газета).

2. Не звертати уваги: *«Не зрозуміло, чому українська влада толерує вуличні акції з нагоди цього «свята», адже його гасла фактично спрямовані на знищення державності України та відновлення Російської імперії»* (Україна молода).

3. Миритися з людиною, її думками, вподобаннями або певною ідеологією: *«Сенкевич толерував та приятелював з представниками різних конфесій (скажімо, високо цінував Льва Толстого)»* (День); *«Обласна рада відмовляється толерувати комуністів»* (Поступ), *«Науковим редактором книги є львівський історик Микола Литвин, який максимально толерував думку свого американського колеги і не «підганяв» її до тверджень своїх колег-співвітчизників»* (Воєнна історія).

Очевидно, що збільшення частотності вживання лексеми *толерантність* свідчить про нові стандарти оцінок поведінки в суспільстві й початку процесу усвідомлення того, що толерантність є необхідною складовою пристосування суспільства до змін, які в ньому відбуваються.

Зміни, які проходять зараз в Україні, побудовані на постійному протистоянні інтересів та цінностей певних політичних, владних, провладних та опозиційних структур і угруповань, від прихованих протистоянь до відкритої боротьби. З іншого боку, Україна входить до світової спільноти, в якій існують і розвиваються безліч культурних явищ, як прийнятних, так і неприйнятних для української ментальності. Розвиток толерантності в сучасному українському суспільстві та усвідомлення її нових значень допоможе створити націю новітнього типу, яка одночасно здатна протистояти асиміляційним процесам та готова до опанування, за пророцтвом Івана Франка, в якнайбільшій мірі та в якнайшвидшому темпі загальнолюдських культурних набутоків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абакумова І.В., Ермаков П.Н. О становлении толерантной личности в поликультурном образовании// Вопросы психологии. – 2003. - №3. – С. 78 – 82.
2. Городецька О.В. Національно-марковані концепти в Британській мовній картині світу ХХ століття. – Автореферат...кандидата філологічних наук, КНУ, 2003. – 20с.
3. Декларація принципів толерантності// Педагогіка толерантності, 1999. - № 3-4. – С. 12 – 18.
4. Дмитрук О.В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англійській комунікації. – Реферат...канд. філол. наук, К: КНУ, 2006. – 16 с.
5. Іщенко Ю. Умови можливості толерантності в античності//Філософська думка, 2001. - № 3. – С. 115 -142.
6. Кочерган М.П. Мовознавство на сучасному етапі//Дивослово. – 2003. - №5. – С. 24-29.
7. Кругосвет. Енциклопедія. 2006. Central European University Regents. www.krugosvet.ru
8. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу//Мовознавство, 2004. - № 5 – 6. – С. 36-41.
9. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: Навчальний посібник, 3-тє видання. – К.: Либідь, 2001. – 381 с.
10. Скаб М.В. До питання про методіку зіставного вивчення концептів//Проблеми зіставної семантики. Вип.8. – К.: КДЛУ, 2007. – С. 79-82.
11. Солдатова Г.М., Шайгерова Л.А., Шарова О.Д. Жизнь в мире с собой и другими. Тренинг толерантности для подростков. – М.: Генезис, 2000. – 164 с.
12. Тягло О. Толерантність сьогодні// День. - №87. – 19.05.01. – С.6.
13. Що таке толерантність? // Державна бібліотека України для юнацтва. – <http://www.4uth.gov.ua/tolerance>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Цегельська – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: питання мовної толерантності, міжкультурна комунікація.

ОТОБРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА «БРАК (СУПРУЖЕСТВО)» КАК ЭЛЕМЕНТА КАРТИНЫ МИРА В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ АФОРИЗМАХ

Оксана АНАСТАСЬЕВА (Харьков, Украина)

В статье рассматриваются способы отображения концепта «брак» в афоризмах англоязычных авторов. Проанализированы цели, функции и прагматические установки, реализуемые в текстах данного типа.

The author considers the ways of representation of concept “marriage” in aphorisms by English speaking writers. The objectives, functions and pragmatic aims realized in the texts of this type are analysed.

Целью данного исследования является изучение образа брака и супружества в картине мира англоязычной личности. В процессе исследования будут изучены афоризмы как средство отражения картины мира и дана оценка образа брака в англоязычных афоризмах.

Материалом для анализа послужили афоризмы о браке и супружестве, принадлежащие английским и американским авторам (У.Шекспир, Дж. Б. Шоу, О.Уайлд, Дж. Свифт, У. Черчилль, М. Твен, Дж. Остен [3; 8]).

По определению Н.Т. Федоренко и Л.И. Сокольской, афоризмы – «краткие, глубокие по содержанию и законченные в смысловом отношении суждения, принадлежащие определенному автору и заключенные в образную, легко запоминающуюся форму». Сфера появления и обращения афоризмов – литературный язык. Н.Т. Федоренко и Л.И. Сокольская ставят афоризмы на промежуточный уровень между литературой и наукой, так как «выразительность и образность сближает афоризмы с художественной литературой, свойство синтеза мыслей, установление связи между явлениями, точность и лаконизм роднят их с наукой» [7: 75].

Афоризмы содержат прагматические установки, которые проявляются в совершенстве подобранных слов и в умелом возведении актуальных частных явлений жизни в общие принципы, в доминирующие идеи. Им присуща и воспитательная роль, поскольку они расширяют мир духовных запросов людей и формируют их моральные убеждения. Но поучение в афоризмах происходит не механически: в силу лаконичности они побуждают читателя к прагматическому диалогу, являются своеобразным

катализатором мысли, ускорителем процесса возникновения ассоциаций и идей. Предельная информативная плотность, коммуникативная четкость, экспрессивность делают афоризмы стилистическими выразительными, что позволяет реализовать прагматические функции.

Любое высказывание подлежит опытной проверке на истинность. В этом состоит принцип верификации. Только те высказывания имеют смысл, которые допускают, в конечном счете, сведение их к непосредственному чувственному опыту индивида. Таким образом, сущность верификации состоит в отождествлении наблюдаемого и реального, а истина понимается как совпадение высказываний с непосредственным опытом человека. Принцип истинности афоризма заключается в том, что индивидуальный автор афоризма выступает в качестве авторитета. У авторитета нет, и не может быть внутренних противоречий. Он всегда рассуждает последовательно и не отступает от однажды принятой точки зрения. Единственное, что он может сделать – это конкретизировать свою позицию применительно к возникшим обстоятельствам [5: 79].

Так, у индивида, использующего афоризм, нет необходимости отстаивать позицию, занятую в высказывании, так как он делает ссылку на опыт авторитета. Интересен и тот факт, что периоды максимального развития афоризмов совпадают с переломными событиями в жизни общества, обостренной идеологической борьбы, сопровождающей эти события, когда на первый план выходят личности, способствующие этим процессам в обществе, то есть идеологические авторитеты.

Н.Т. Федоренко и Л.И. Сокольская выделяют следующие специфические признаки афоризма:

- глубина мысли (*Marriage is one long conversation, chequered by disputes. Robert Louis Stevenson*);
- обобщенность (*It destroys one's nerves to be amiable every day to the same human being. Benjamin Disraeli*);
- краткость (*Happiness in marriage is entirely a matter of chance. Jane Austen*);
- законченность мысли (*The only solid and lasting peace between a man and his wife is, doubtless, a separation. Lord Chesterfield*);
- четкость и выразительность (*Women are made to be loved, not understood. O. Wilde*);
- художественность (*If you cannot get rid of family skeleton, you may as well dance with it. George Bernard Shaw*).

Итак, афоризм как литературное средство отражения картины мира автором, принадлежащим к определенной языковой общности, позволяет более точно и информативно высказать мысль, придает речи определенную стилистическую окраску, соотнося ее со стилем оригинального автора. Кроме того, возможность ссылок на опыт автора позволяет использовать афоризм как «прагматическое орудие» с ярко выраженной назидательной функцией. В общем, авторская позиция является частным случаем отражения картины мира носителем определенного языка.

Картина мира включает в себя представления и личности и ее отношении к обществу, о свободе, равенстве, чести, добре и зле, о праве и труде, о семье и сексуальных отношениях, о ходе истории и ценности времени, о соотношении нового и старого, о смерти и душе. Картина мира передается от поколения к поколению, неисчерпаема по содержанию и служит основой человеческого поведения.

И хотя в картине мира каждого человека присутствуют представления обыденного, религиозного, философского и эстетического сознания, благодаря чему возникает полифонический образ мира, каждый из людей старается увидеть свой, особый фундаментальный вселенский образ, который в большей степени соответствует его потребностям в смысле жизни.

В своем развитии картина мира любого этноса проходит путь от народной (наивной, мифологической) до научной. С.Е. Никитина рассматривает языковое народное сознание как часть культурного сознания, так как между осознанием элементов языка и других элементов культуры нет четко выраженной границы. Языковое сознание является воплощением миропонимания в языковой форме, в языковых стереотипах [6: 34].

Афоризмы представляют собой продукт языкового народного сознания как материализация опыта поколений и отдельных представителей данного народа соответственно. Они обращаются в сфере внутринационального общения, то есть, как отмечает В.А. Аврорин, «в рамках употребления языка, равно как и той или иной языковой формы его существования, совпадающих с границами соответствующего этнического единства (народа)» [1: 19].

Благодаря распространению печатного слова, афоризмы получили признание в народе и некоторые из них могли восприниматься как пословицы. Известные авторы могли использовать пословицы для выражения собственной идеи, и те выступали как средство передачи мировосприятия, принадлежащее к литературному жанру.

Афоризмы являются отдельными познавательными актами, выраженными в языковых структурах. Поэтому, как отмечает Г.В. Колшанский, их интерпретация может быть адекватной лишь при учете не только самого языкового выражения, но и знания о действительных ситуациях, приобретенных носителем языка на основе, как своего индивидуального опыта, так и общественного опыта, закрепленного и переданного в языковых формах (текстах) [4: 79].

Особенности языкового общественного сознания накладывают свой отпечаток на афоризмы английского языка и составляют национальный языковой характер англоязычных народов.

Национальным языковым характером, в свою очередь, обусловлен и тот факт, что англоязычные афоризмы известны и понятны в большинстве своем носителям английского языка и гармонично входят в их мировосприятие как неотъемлемая часть общей картины реальности. В то же время, для иноязычного представителя человечества они наполнены национальным колоритом и могут быть даже непонятны, если его картина мира значительно отличается от картины мира автора афоризма.

В любом языке афоризмы являются единицами, отражающими картину мира носителей этого языка. По мнению А.В. Артемовой, «...афоризмы как зеркало национальной культуры содержат в себе большой объем информации о традициях, устоях, своеобразии миропонимания и менталитета того или иного языкового сообщества» [2: 58]. Они вызывают в сознании носителей языка определенную совокупность сведений, которая, с одной стороны, определяет логическую конструкцию выражения, а с другой – обуславливает границы употребления данного выражения, связь с определенными жизненными ситуациями, явлениями истории и культуры народа.

Как показали результаты практического исследования, в афоризмах брак воспринимается, с одной стороны, как освященный Богом союз, «ячейка», являющаяся основой основ любого общества, наполняющая человеческое существование смыслом:

A bachelor's life is a fine breakfast, a flat lunch, and a miserable dinner. Francis Bacon

С другой стороны, брак – тюрьма, убивающая в человеке (в первую очередь, мужчине) свободную личность:

How marriage ruins a man! It is as demoralizing as cigarettes, and far more expensive. Oscar Wilde

One was never married, and that's his hell; another is, and that's his plague.

Robert Burton

По результатам анализа языкового материала очевиден вывод, что в единицах, описывающих брак как части картины мира английского народа преобладает отрицательная коннотация:

Men marry because they are tired; women, because they are curious; both are disappointed. Oscar Wilde

The dread of loneliness is greater than the fear of bondage, so we get married. Cyril Connolly

Nearly all marriages, even happy ones, are mistakes. J.R.R. Tolkien

Такое восприятие брака в афоризмах является стереотипным, прочно коррелирующим с наивной картиной мира, что подтверждается афоризмами, основанными на экстралингвистическом опыте авторов:

Such is the common process of marriage. A youth and maiden exchange meeting by chance, or brought together by artifice, exchange glances, reciprocate civilities, go home, and dream of one another. Having little to divert attention, or diversify thought, they find themselves uneasy when they are apart, and therefore conclude that they shall be happy together. They marry, and discover what nothing but voluntary blindness had before concealed; they wear out life in altercations, and charge nature with cruelty. Samuel Johnson

Афоризмы описывают брак как вынужденное сосуществование непримиримых противоречий:

Marriage is an alliance entered into by a man who can't sleep with the window shut, and a woman who can't sleep with the window open. George Bernard Shaw; Marriage:

A word which should be pronounced "mirage". Herbert Spencer

Брак зачастую рассматривается как антитеза любви, утверждается также, что семейные отношения убивают романтические чувства, являясь вынужденной необходимостью:

I have great hopes that we shall love each other all our lives as much as if we had never married at all. Lord Byron;

If ever a man and his wife, or a man and his mistress, who pass nights as well as days together, absolutely lay aside all good breeding, their intimacy will soon degenerate into a coarse familiarity, infallibly productive of contempt or disgust. Lord Chesterfield.

Поскольку большинство афористов были мужчинами, в материале прослеживается общее гуманистическое восприятие брака именно в категории отношений женщин и мужчин:

How can a woman be expected to be happy with a man who insists on treating her as if she were a perfectly normal human being? O. Wilde

Подчеркивается выгодность брачного союза именно для женщины, в первую очередь, в материальном плане:

An engaged woman is always more agreeable than a disengaged. She is satisfied with herself. Jane Austen

Single women have a dreadful propensity for being poor. Which is one very strong argument in favor of matrimony.

Jane Austen

Тем не менее, признается образ женщины как хранительницы домашнего очага:

There is nothing in the world like the devotion of a married woman. It is a thing no married man knows anything about.

O. Wilde

В афоризмах содержатся предписания к поведению хорошей жены:

A woman is to be from her house three times, when she is christened, married and buried. Thomas Fuller

Общей особенностью части афоризмов является прогрессивная тенденция здорового равенства социального статуса мужчины и женщины и признания существования такой проблемы основаны на эстетическом и этическом компонентах оценки:

If we take matrimony at it's lowest, we regard it as a sort of friendship recognised by the police. Robert Louis Stevenson.

Wives are young men's mistresses, companions for middle age, and old men's nurses. Francis Bacon

Кроме единиц с отрицательной и положительной коннотацией среди проанализированного материала выделяются афоризмы, содержащие некоторые рекомендации по обращению с женщиной вообще, а в особенности – в семейном быту. Этот разряд единиц соотносится с категорией идеалов в аспекте нравственности и семейного положения в социальном аспекте согласно схеме А.В. Артемовой.

The true index of a man's character is the health of his wife. Cyril Connolly

My wife and I tried to breakfast together, but we had to stop or our marriage would have been wrecked. Winston Churchill

А также даются советы психологического характера:

The most happy marriage I can imagine to myself would be the union of a deaf man to a blind woman. Samuel Taylor Coleridge

Афоризмами признается уникальность брачного союза, поскольку отношения внутри брака предполагают следование своим законам:

In matters of religion and matrimony I never give any advice; because I will not have anybody's torments in this world or the next laid to my charge. Lord Chesterfield

Husbands and wives generally understand when opposition will be vain. Jane Austen

Предпринятое исследование раскрывает определенные перспективы в дальнейшем изучении жанра. Так, представляется интересным изучение типов и структур фреймов как концептуальных моделей, отражающих стереотипные ситуации, описываемые в афористических высказываниях.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. – Л: Наука, 1975. – 275с.
2. Артемова А.В. Эмотивно-оценочная объективация концепта женщина в семантике ФЕ (на материале английской и русской фразеологии). /Автореферат. – Пятигорск, 2000. – 16с.
3. Английский афоризм: Коллекция лучших английских афоризмов. /сост. А.Я. Ливергант. – М.: АСТ, ЛЮКС, 2005. – 476с.
4. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М: Наука, 1990. – 108с.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М: Высшая школа, Дубна: Издательский центр «Феникс», 1996. – 381с.
6. Никитина С.Е. Устная народная культура и языковое сознание. – М: Наука, 1993. – 189с.
7. Федоренко Н.Т., Сокольская Л.И. Афористика. – М: Наука, 1990. – 419с.
8. The Oxford Dictionary of Phrase, Saying & Quotation. – Oxford University Press, 2002. – 846с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Оксана Анастасьева - соискатель кафедры иностранных языков ХНТУСХ им. Петра Василенко.
Научные интересы: стилистика текста; английский язык.

ДИСКУРСИВНОЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЛОКАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, ВЕРБАЛИЗУЮЩИХ КОНЦЕПТ SPACE

Ирина АНДРЕЕВА (Запорожье, Украина)

Стаття присвячено проблемі дискурсивного функціонування локативних фразеологізмів, пов'язаної з фразеологічними трансформаціями. Досліджено лінгвальний характер трансформацій та супровідні когнітивні чинники.

The article focuses on discourse functioning of locative phraseologisms related to phraseological transformations. It analyses the lingual character of transformations and attendant cognitive factors.

Актуальность исследования, направленного на выявление специфики дискурсивного функционирования локативных фразеологизмов (далее - ЛФЕ), связана, прежде всего, с когнитивной сущностью самих единиц исследования. Пространственные семы в значении ЛФЕ помимо прямого выражения пространственного кода, задающего и предопределяющего категоризацию, структуриацию и оценку материального мира, могут утрачивать свою буквальную семантику и служить для обозначения иных культурных кодов [3: 86; 6: 168].

С другой стороны, концептуализации пространства средствами фразеологии происходит не только при помощи собственно пространственных терминов, но и за счет привлечения терминов иных областей знаний, в следствие чего, в состав ЛФЕ с эксплицитной пространственной семантикой, вербализующих пространственное членение, входят компоненты натуралистического, зооморфного, соматического, предметного, темпорального кода [2].

ЛФЕ являются вербальными фиксаторами культурно-значимых смыслов, что обеспечивается их способностью выступать в качестве *микротекстов*, в номинативное основание которых втягиваются все типы информации (денотативной, эмотивной, грамматической, стилистической, мотивационной, оценочной, культурологической), представленные во фразеологизме в виде «свертки», готовой к

употреблению как текст в тексте [7: 81]. Таким образом, лингвокультурная значимость фразеологических номинаций пространства связана, прежде всего, с их свойством репрезентировать общечеловеческие понятия и национальные ценности в пространственных терминах посредством метафорических и метонимических переносов.

В то же время в силу своего ценностно-смыслового потенциала, локативные фразеологизмы предполагают особую «среду обитания», необходимую для коммуникативной актуализации, – *дискурсивный контекст* [1]. Трактовка дискурса как сложного коммуникативного явления, интегративными частями которого являются экстралингвистические факторы (фоновые знания, взгляды, установки, цели адресата) [8: 28], позволяет обозначить *текст* как элементарную (то есть базовую, минимальную и основную) зримую единицу дискурса [4: 53].

Цель представленного исследования состоит в определении и описании особенности дискурсивного функционирования локативных фразеологизмов, вербализующих пространственные параметры. Материалом исследования послужили ЛФЕ с эксплицитной пространственной семантикой, вербализующие пространственные параметры, и метафоризованные ЛФЕ, вербализующие непространственные отношения, а также корпус текстовых фрагментов их коммуникативной (дискурсивной) актуализации.

По результатам проведенного исследования концептуального моделирования ПРОСТРАНСТВА в концептуальной картине мира носителей английского языка [12], концептуальной противоположностью пространства является *не-пространство* (ANTISPACE), вербализованное ЛФЕ *no man's land*. Анализ дискурсивного контекста функционирования идиомы позволяет нам конкретизировать не-пространство как пространство аномальное, неосвоенное: *She could feel him. (...), Nadine felt it as a kind of mystic event, a border-crossing. It was as if these mountains, of which she was even now only in the foothills, were a no-man's-land between two spheres of influence - Flag in the West, the old woman in the East. (King S., "The Stand")*.

Анализ текстовой базы позволяет зафиксировать авторскую ЛФЕ, вербализующую концепт ANTISPACE: *The Row was literally in the middle of a cotton field. (Grisham J., "The Chamber")*.

Отдельной концептуализации посредством ЛФЕ подвергается *иллюзорное пространство*, в частности, в составе ЛФЕ *a land flowing with milk and honey; cloud cuckoo land*. При этом при буквальном прочтении компонентов ЛФЕ *cloud cuckoo land* прослеживается ироничность по отношению к витанию в облаках, грезам (*cuckoo = crazy, silly*).

Дискурсивный контекст может менять вектор концептуализации иллюзорного пространства: *As Brian's feet touched down, he felt a mad urge to place his hand over his heart and cry out: I claim this land of rancid milk and sour honey for the survivors of Flight 29 ... at least until the langoliers arrive! (King S., "The Langoliers")*.

Модификация ЛФЕ *the land of milk and honey* в формальном плане путем вклинивания атрибутивных компонентов создает стилистический эффект оксюморона, сочетания логически противоречивых компонентов (*sour honey*). Негативная экспрессивная отмеченность другого изначально нейтрального безатрибутивного компонента *milk* достигается путем вклинивания адектива *rancid*.

Парадоксальность/алогичность семантических связей между отдельными компонентами ЛФЕ, их противоречие сформировавшейся картине мира обуславливает *референциальную неистинность высказывания* [6: 188]. Формально-семантические модификации влекут за собой изменения и в когнитивном плане: идиома, вербализующая концепт позитивно-маркированного пространства (*the land flowing with milk and honey*), в результате авторских преобразований меняет концептуальную полярность и вербализует концепт негативно-отмеченного пространства.

Примечательна мотивированность ЛФЕ, вербализующей локативный концепт APPEARANCE, *come/crawl out of the woodwork*. Компонентный анализ позволяет восстановить прототипический сценарий, лежащий в основе образования идиомы – внезапное появление насекомых из щелей оконных рам, дверных проемов и т.д., что свидетельствует о способности ЛФЕ активизировать фреймовые структуры и одновременно выступать их репрезентантом: *Every five years or so, another great rock-'n'-roll song comes break-dancing out of the woodwork. (King S., Straub P. Dark House)*. Вклинивание контекстуально-обусловленного обстоятельства *break-dancing* в ЛФЕ не влияет на концептуальное содержание идиомы.

Однако, по нашим наблюдениям, дискурсивный контекст может нивелировать концептуальное содержание идиомы, благодаря двойной актуализации ее компонентов, вследствие чего ЛФЕ функционирует как свободное словосочетание: *Behind him, the thing which was crawling out of The Mansion's woodwork bellowed at him, and although there were no words, Jake knew what it was saying; it was telling him to stand still, telling him that it was useless to run, telling him there was no escape. (King S., "The Dark Tower III")*.

Помимо этого, в дискурсивном контексте ЛФЕ подвергается деформации путем замены узуального компонента *come out of* на антонимичное словосочетание *fade back into*, в результате чего окказиональная авторская идиома вербализует концепт DISAPPEARANCE: *Would his friend Ivan take the*

next step, or would he just fade back into the woodwork, taking satisfaction that he'd managed to make the U.S. Embassy dance to his tune one cool Moscow morning? (Clancy T., "Red Rabbit").

Отдельной концептуализации средствами идиоматики подвергается. Понятие середины (концепт MIDDLE) реализуется через отсутствие продвижения назад или вперед (*back and fill*). Дискурсивный контекст может как актуализовать ЛФЕ в ее исходном значении (а), так и обуславливать семантическую деривацию ЛФЕ (б) посредством метафоризации эксплицитной пространственной семантики – отсутствие продвижения на месте интерпретируется как колебания и сомнения: (a) *He got in and started Betsy's motor. He backed and filled until he was pointed back toward Haven and then paused for just a moment, surveying the scene.* (King S., "The Tommyknockers").

(b) *I'm including it here as social horror rather than social satire - because the film, after some uneasy backing and filling where it seems unsure of just what it does want to be - becomes just that: a social horror story.* (King S., *Danse Macabre*).

Дискурсивный контекст способствует возникновению окказиональных деформированных авторских ЛФЕ: *Part of him (...) insisted that was dumb, that half a loaf was better than none, that most of the reporters in the world would kill to get just a slice from this loaf, whatever it turned out to be.* (King S., "The Tommyknockers").

Наличие в примере ЛФЕ *half a loaf* в ее узуальной фиксации способствует семантизации ее деформированного авторского варианта *a slice from this loaf*. В результате формальных преобразований, меняется и концептуальное содержание идиомы, новообразованная ЛФЕ вербализует гипоконцепт QUANTITY, а именно, FEWNESS.

Следует отметить высокий деривационный потенциал квазиреальных идиом, характеризующих небывалую скорость перемещения, реализующийся в дискурсивном контексте, в частности, *as fast as greased lightning* → *lightning-fast*; *as fast as wildfire* → *to spread like wildfire*.

Когнитивно-ориентированные исследования метафоризованных фразеологических номинаций пространства в качестве основного метода исследования привлекают анализ ориентационных метафор, лежащих в основе образования ЛФЕ [5: 396].

Анализ текстовой базы позволяет расширить список лексико-фразеологических средств вербализации метафоры TOP is INTOXICATED путем фиксации структурно-функционального деривата ЛФЕ *be high on smth* → *a drug high* (a) и окказиональной авторской ЛФЕ *pick-me-ups* (b):

(a) *For David Dragonpol this is better than any drug high, better than sex, better than anything.* (Gardner J., "Never Send Flowers"). (b) *Yellowjackets, Quaaludes, Darvon, and some other stuff that she called "my little pick-me-ups." The little pick-me-ups were reds.* (King S., "The Stand").

Состояние боевой готовности, пребывание «на грани» концептуализуется метафорой LIMIT is READINESS (*be on the edge of doing smth*). Архаические представления об опасности перехода естественных природных границы сохранились в метафоре LIMIT is DANGER, вербализованной ЛФЕ *on the edge of the volcano, to be on the edge of smth*. Анализ текстовой базы позволил вывить авторские ЛФЕ, вербализующие данный концептуальный перенос: *It was a thin edge. But, as the years had drawn on and he had become more and more careless of his life, he had walked thinner ones.* (Montaatje M., "The English Patient"). По нашему мнению, идиома *a thin edge* является структурно-семантическим дериватом ЛФЕ *the thin edge of nothing*, которая в узуальной лексикографической фиксации вербализует концептуальный перенос THIN is FEW, а в окказиональном дискурсивном функционировании - LIMIT is DANGER.

Семантика концепта BOTTOM заимствуется для обозначения неудачи посредством концептуального переноса BOTTOM is BAD LUCK в составе ЛФЕ *come high, come low* и LOSING BOTTOM is BAD LUCK в составе ЛФЕ *the bottom dropped out of sb's world*. Физической основой этих концептуальных метафор, по нашему мнению, является идея падения и следующих за ним физических повреждений или, наоборот, их отсутствия в случае удачного приземления, как, например, в составе ЛФЕ *fall on one's feet*. Дискурсивный контекст в ряде случаев обуславливает деформацию исходной ЛФЕ: *When the bottom dropped out of both your bank accounts and your investment portfolio, you had to take your satisfactions where you found them.* (Grisham J. "The Chamber").

Однако, замена компонента исходной ЛФЕ *the bottom dropped out of sb's world* на *out of both your bank accounts* не влияет на когнитивный аспект фразеологического значения, поскольку в обоих случаях вербализуется концептуальная метафора низа как основания → потери основания (низа) как неудачи (LOSING BOTTOM is FAILURE). Замена компонента обусловлена включением в данный фрагмент элементов финансового дискурса (*bank accounts, investment portfolio*).

Локативный концепт FULL служит источником для концептуализации разносторонней, многогранной человеческой деятельности посредством метафоры FULL is VERSATILE в составе *have / lead a full life*: *Ruth sometimes thought of the Mohammedan rug-makers, who always included a deliberate error in their work to honor the perfect Deity who had made them, more fallible creatures. It occurred to her more than once that, in the tapestry of a full and honestly lived life, a child guaranteed such a respectful error.* (King S. "The Stand"). В данном примере дискурсивный контекст подвергает трансформации узуальную

форму идиомы *have / lead a full life* путем элиминации глагола и вклинивания атрибута *honestly lived*. Помимо этого, ЛФЕ служит средством создания развернутой авторской метафоры, где жизнь героини сравнивается с разноцветным персидским ковром (*the tapestry of...life*).

Концепт **MOVEMENT**, к которому возводимо понятие хождения по кругу, метафоризируется как неэффективные действия посредством метафоры **CIRCULAR MOVEMENT is INEFFICIENCY** в составе ЛФЕ *come/ turn full circle*. Оказиональные трансформации идиомы в дискурсивном контексте (замена компонента *come* на синонимичный *bring smb*) свидетельствуют о ее высокой функциональной устойчивости: *There was also relief that Tad was in bed, safely asleep. But she wondered what sort of morning he would wake up to. And that thought brought her full circle to her original panicky fear again. She felt sick, lost. (Montaatje M., "The English Patient")*.

Концепт **SIDE** используется для позиционирования объекта относительно чего-либо в пространстве посредством метафизического переноса **SIDE is POSITION**. Для этого используется некая точка отсчета, в объективной реальности имеющая две стороны: забор, изгородь, отграничивающая два смежных пространственных участка. Образы этих «разграничителей» эксплицитно присутствуют в ЛФЕ: *be on the right (wrong) side of the hedge; be on both sides of the fence; be on the same side of the fence* и примерах их коммуникативной узуализации, в частности: *"Wake up," Bobby says. "Nobody ever told you law enforcement officers and journalists are on opposite sides of the fence?" (King S., Straub P., "Black House")*. Последняя идиома обнаруживает широкий парадигматический потенциал, образуя структурно-семантические дериваты путем замены отдельных компонентов на антонимичные: *on opposite sides of the fence, both sides of the fence*.

По нашим наблюдениям, широкую коммуникативную узуализацию приобретают ЛФЕ с семантическим центром-лексемой *edge*. Среди прочих, локативный концепт **LIMIT**, вербализованный лексемой *edge*, используется для концептуализации **LIMIT** как **INSANITY**, вербализованный ЛФЕ: *be on / break / go over the edge; drive smb off the edge*. При этом лексема *edge* со значением упомешательства функционирует как изолированно (*"That he'd get in trouble? Sure. Because of that crazy side. That edge."* Crichton M., "Rising Sun"), так и в рамках новообразованных окказиональных фразеологических сращений (*The edge came off the younger man's enthusiasm. Clancy T., "Red Storm"*). Однако, отсутствие лексикографической фиксации значения лексемы *edge – insanity* делает возможным предположение о том, что метафоризованная семантика лексемы является результатом структурной деривации / усечения ЛФЕ.

Таким образом, проведенный выше анализ свидетельствует о том, что доминирующую роль в процессе коммуникативной узуализации идиомы играет **дискурсивный контекст**, который может продуцировать окказионально-деформированные или новые индивидуально-авторские ЛФЕ. Наиболее продуктивными **типами фразеологических трансформаций** являются: вклинивание компонентов в состав ЛФЕ; структурная деривация ЛФЕ; семантическая деривация ЛФЕ; элиминация компонентов ЛФЕ; замена компонентов ЛФЕ; замена компонентов ЛФЕ на синонимичные или антонимичные; сочетание элиминации и вклинивания компонентов ЛФЕ; продукция окказиональных авторских ЛФЕ.

Перспективы когнитивно-ориентированного исследования фразеологических трансформаций номинаций пространства в дискурсивном функционировании может составлять изучение изменений концептуального содержания ЛФЕ как результата структурно-семантических модификаций.

БИБЛИОГРАФИЯ

- 1) Алефиренко Н.Ф. Дискурсивно-когнитивные истоки семантики единиц вторичного знакообозначения // Русский язык: исторические судьбы и современность. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – С. 169-170.
- 2) Андреева И.О. Концептуализация простору в английских локативных фразеологизмах // Нова філологія. 36 наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. 25. – С. 42-49.
- 3) Захаренко И.В. „Ноги” в соматическом коде культуры (на примере фразеологии) // Язык. Сознание. Коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2003. – Вып. 25. – С. 86-96.
- 4) Красных В.В. От концепта к тексту и обратно (к вопросу о психолингвистике текста) // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. - №1. – 1998. – С. 52-70.
- 5) Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры / Общ. ред. Н.Д. Арутюновой. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-416.
- 6) Селіванова О.О. Нариси з української фразеології. – Київ-Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
- 7) Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
- 8) Шевченко І.С., Морозова О.І. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під ред. І.С.Шевченко. – Харків: Константа, 2005. – С. 21-28.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Ирина Андреева – ст. преподаватель кафедры теории и практики перевода ЗНУ.
Научные интересы: дискурсология, когнитивная лингвистика, фразеология.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДОСПІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ РОБОТА

Олена БЛАГОДАРНА (Харків, Україна)

У статті розглядаються сучасні соціально-психологічні теорії, пов'язані з життєдіяльністю людини, визначаються провідні домени ситуації роботи та зв'язки між ними.

The article deals on modern sociological and psychological theories of person's life activity, as well as relations among the principal domains of work situation.

Концепт РОБОТА має антропоцентричну природу та займає провідне місце у картині світу представників британської лінгвокультури. Робота є основою для існування людини та головним стержнем історії суспільства; як і природа вона є витокom усіх багатств та цінностей людської культури. Окрім цього, робота є основою існування будь-якого суспільства у тому сенсі, що усі суспільні відносини, і насамперед економічні відносини, складаються у сфері роботи, або стосовно роботи та її результатів.

Хронологічно одним з перших понять, що встановилися у сучасній науці, та які відображають активність людини як суб'єкта своєї життєдіяльності, можна вважати «самоактуалізацію» у гуманістичній психології А.Маслоу. У руслі когнітивного біхевіоризму така активність отримала найменування «інтернальності» та «самоефективності» [10 : 419].

Поняття «людина як активний суб'єкт своєї життєдіяльності» було сформульовано та розроблено багатьма вченими, серед яких К.А.Абульханова-Славська, А.В.Брушлінський, С.Л.Рубінштейн [1; 2; 3]. Зміст цього феномену давно і послідовно вивчається вченими в усьому світі. Одним з його передпосилань є категорія «активності», що пов'язана з фундаментальним психологічним принципом психології – принципом активності суб'єкта.

Провідний зміст поняття «людина як активний суб'єкт своєї життєдіяльності» полягає у наступному. Це найвищий психологічний та духовний стан людини, якісно визначений спосіб її самоорганізації, самокоординації та саморегуляції. Цей стан залежить від ступеня інтеграції неоднозначних, динамічних зовнішніх та суперечних внутрішніх умов людини. Це – особливе відношення людини до світу, до діяльності, до себе; прийняття ролі активного суб'єкта своєї життєдіяльності у цілому.

Відношення до праці є однією з тих категорій, що підлягає уточненню. Відношення до праці – результат усієї сукупності суспільних відношень суспільства на сучасній стадії розвитку. Найбільш суттєвим фактором, що визначає відношення до праці, є економічна структура суспільства та сукупність виробничих відносин [11: 20].

Схематично цінність роботи як засобу здійснення життєвих планів та задоволення інтересів особистості прямо пропорційна росту духовних та матеріальних потреб людини і обернено пропорційна можливості використовувати інші (нетрудові) засоби для їх задоволення. Також заслуговує на увагу функція праці як сфери утвердження особистості. Саме через неї з'являється тенденція перетворення праці у першу життєву необхідність, коли робота перетворюється на безпосередню ціль діяльності, можна сказати, самоціль, а усе інше виступає як засіб задоволення потреби у роботі, тобто засоби досягнення цієї мети.

Використовуючи одну з своїх базових категорій – *діяльність*, психологія розглядає працю людини саме як діяльність, що залучена до системи суспільних відносин та не існує поза ними, сама сутність якої «визначається тими формами та засобами матеріального і духовного спілкування, які породжуються розвитком виробництва та не можуть бути реалізовані інакше, ніж у діяльності конкретних людей» [4: 83]

Загальновизнаною є концепція діяльності О.М. Леонтьєва, що була названа «теорією діяльності» [7]. Діяльність розглядається О.М. Леонтьєвим як система (а не сукупність реакцій), що включена до суспільних відносин, як процес, у якому проходить взаємний перехід між полюсами «суб'єкт – об'єкт». Суспільні умови життя людини задають мотиви та цілі її діяльності, її засоби та способи : «Суспільство обумовлює діяльність індивідів, що його утворюють» [там само: 83]. Основною її характеристикою є предметність. Психічне відображення предметного світу породжується тими процесами, за допомоги яких суб'єкт вступає у відносини з цим предметним світом, підкорюючись його властивостям, зв'язкам, відношенням. Предметність діяльності обумовлює предметний характер образів, потреб, емоцій та почуттів людини.

Поняття діяльності тісно пов'язане з поняттям мотиву: «Предмет діяльності є її дійсний мотив». Її «складовими» є дії – процеси, «що підпорядковані уявленню про той результат, який повинен бути досягнутий, тобто процеси, що підпорядковані свідомій меті». Розвинута діяльність зазвичай здійснюється через сукупність дій, «що підпорядковуються конкретним цілям, які можуть виділятися із

загальної цілі ... роль загальної цілі виконує усвідомлений мотив, який завдяки його усвідомленню перетворюється на мотив - ціль».

Основним видом людської діяльності є праця, головні характеристики якої визнаються характеристиками професійної (предметної) діяльності. Проте, щоб вважатися саме працею, а не просто певною діяльністю суб'єкта, вона має відповідати наступним психологічним ознакам праці:

- 1) Усвідомлюване передбачення соціально цінного результату – щоб діяльність можна було назвати працею, передбачуваний виконавцем результат повинен уявлятися як такий, що має позитивну цінність для більш широкої групи людей, тобто як соціально цінний;
- 2) Усвідомлення обов'язковості досягнення соціально фіксованої цілі: діяльність стає працею у тому випадку, коли є не тільки обов'язковою для суб'єкта, але і доцільною;
- 3) Свідомий вибір, застосування, удосконалення або створення засобів діяльності: передбачає не спонтанне використання певних засобів, а їх використанням згідно з суспільно-закріпленими правилами за умови знання їх можливостей та обмежень;
- 4) Усвідомлення міжособистісних виробничих залежностей та відношень: людина як суб'єкт праці бере участь у тій або іншій фазі суспільного виробництва певних продуктів та соціальних послуг.

У психологічній та соціологічній літературі не надається загальноприйнятої точки зору щодо розмежування мотивів та стимулів діяльності. Під стимулом, як правило, маються на увазі зовнішні спонукання до діяльності, а під мотивом – внутрішні [11: 38]. У якості зовнішнього спонукання (стимулу) завжди виступають певні зміни обставин та зовнішніх умов діяльності; у якості внутрішнього – реакція на ці зовнішні зміни. Зовнішнє спонукання (стимул) діє лише в тому випадку, коли він пов'язаний з доступними для задоволення у певних умовах потребами особистості, тобто його об'єктивними потребами, що забезпечують його життєдіяльність та розвиток. У свою чергу, перш ніж стати спонукальною до дії силою (регулятором поведінки), потреба повинна пройти через свідомість. Таким чином, суб'єктивна сторона потреби – це мотив, внутрішнє спонукання.

Важливу роль у вивченні відношення до праці має структура мотивації трудової діяльності. Класифікація мотивів може бути проведена на різних засадах. У залежності від стимулюючої сфери вони можуть підрозділятися на мотиви матеріального та нематеріального порядку. Мотиви першого ряду виявляються під час зміни у сфері суспільних матеріальних відносин або під час входження даного індивіда у нове для нього середовище, де відношення вже склалися. Мотиви моральні пов'язані з морально значущими подіями, а також зі змінами у моральних відносинах, взаємних оцінках і т.д. Особливу групу мотивів становлять собою спонукання, які стимулюються самим змістом трудового процесу: почуття задоволення від творчого напруження сил, естетичне задоволення від добре виконаної справи або завдання і т.д.

З розвитком виробництва та суспільства змінюються і уявлення про людину – діяча у робочому процесі, і, зокрема, при соціальному управлінні активністю людини у цілому. Соціальні стереотипи менеджменту, характерні для різних стадій розвитку суспільства, одним з перших виділив Д. Мак-Грегор (теорії «Х» та «Y»), і пізніше – У. Оучі (теорія «Z») [5; 6; 8; 9]. Теорії Х, Y та Z відображають історію взаємовідносин людей у процесі виробництва: від жорстокого примушення до праці і контролю за процесом роботи виконавців до розумінню людського потенціалу як найважливішого виробничого ресурсу.

У доктрині «Х» людина розглядається як гвинтик, який легко можна замінити на інший; така людина ухиляється від відповідальності та ініціативи, вона лінива, ненавидить свою роботу, віддає перевагу безпеці, може виконувати чітко визначену професійну діяльність, має необхідність у постійному контролі. Для успішного виконання роботи необхідно мінімізувати соціальні контакти та конфлікти такої людини, що знижує продуктивність праці та підвищує витрати підприємства.

Відповідно до доктрини «Y» робітник – це людина, якій необхідно створити відповідну мотивацію та оптимальні умови для ефективної роботи: праця сприймається нею як природний процес та необхідність, залучення людини до загальних цінностей організації сприяє досягненню максимального економічного ефекту. Відповідальність та обов'язки такої людини залежать від можливості прийняття робочих рішень, від винагороди за працю. Найбільш значущі винагороди пов'язані із задоволенням потреб людини у самовираженні та самоактуалізації.

Згідно з «Z» – концепцією людський потенціал розуміється як найважливіший фактор виробництва, тому завдання кадрових служб – сприяти та максимально використовувати активність, ініціативу та підприємницьку активність людей, створюючи для цього відповідні умови: створювати та підтримувати моральні стимули праці; проявляти інтерес до людини як до особистості, а не тільки як робітника; приділяти увагу його неформальним відносинам та взаємодіям [10: 52].

Таким чином, *суб'єкт праці* є діячем, що виконує соціально-цінну, результативну та доцільну діяльність, спрямовану на об'єкт. *Функціональний зміст* праці є тим специфічним фактором, від якого безпосередньо залежить ступінь впливу загальних соціальних умов на розвиток процесу перетворення роботи у першу потребу особистості. *Функціональний складник* роботи є різноманітним: це професійний поділ праці на фізичну та інтелектуальну, просту та складну, монотонну та творчу, виконавчу та організаційну, з вузьким та широким діапазоном можливостей ініціативи, рівня відповідальності і т.д. *Мотив* та *стимул* постають як зовнішні та внутрішні спонукання до діяльності, спрямованої на досягнення певного *результату* або *мети* (матеріальних або нематеріальних сутностей).

Отримані психолого-соціологічні дані свідчать про те, що для інтерпретації значення мовних одиниць, які репрезентують концепт РОБОТА у сучасному художньому британському дискурсі, релевантними є такі домени, взаємопов'язані складними стосунками: ЛЮДИНА; ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ; ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ (розумові чи фізичні зусилля, спрямовані на досягнення мети / продукту / результату); СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ (законодавчо регульована / законодавчо не регульована); УЧАСНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ (суб'єкти, об'єкти та бенефіціанти трудової діяльності); МОТИВ / СТИМУЛ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА РОБОТИ (актуальна потреба задовольнити свої потреби у самовираженні, отриманні матеріальної винагороди, одержання досвіду та інш.); РЕЗУЛЬТАТ/ПРОДУКТ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА РОБОТИ (матеріальні та нематеріальні блага); ЗАСОБИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА РОБОТИ (свідомий вибір та використання доцільних засобів, напр. інструментів, технологій, методів і т.д.).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абульханова К.А. Время жизни и время личности. – СПб.: Алтея, 2001. – 158с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 120с.
3. Брушлинский А.В. Психология субъекта / Отв. Ред. В.В.Знаков. – М.: Изд-во ИП РАН, 2003. – 258с.
4. Введение в эргономику / Под ред. В.П. Зинченко. – М.: Сов. радио, 1974. – 158с.
5. Занковский А.Н. Организационная психология. – М.: Флинта, 2000. – 130с.
6. Кабаченко Т.С. Психология в управлении человеческими ресурсами: Уч. пособие. – СПб.: Питер, 2003. – 263с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 182с.
8. Льютенс Ф. Организационное поведение. – М.: Инфра-М, 1999. – 254с.
9. Ньюстром Д.В., Девис К. Организационное поведение. – СПб.: Питер, 2000. – 217с.
10. Толочек В.А. Современная психология труда: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2005. – 479с.
11. Человек и его работа – под ред. А.Г. Здравомыслова, В.П. Рожина, В.А. Ядова. – М.: Издательство «Мысль», 1967 – 392с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Благодарна – здобувач кафедри англійської філології ХНУ ім. Каразіна
Наукові інтереси: лінгвокультурологія та лінгвокогнітивістика

СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ В ОРИГІНАЛЬНОМУ ТА ПЕРЕКЛАДЕНОМУ ВАРІАНТАХ ХУДОЖНЬОГО ПРОЗАІЧНОГО ТВОРУ

Ірина БЛИНОВА (Горлівка, Україна)

Стаття присвячена розгляду співвідношення мовних картин світу в оригінальному (англійському) та перекладеному М. Венгренівською (українському) варіантах художнього прозаїчного дискурсу – оповідання американської письменниці Джойс Керол Оутс „Ти”.

The article is dedicated to the investigation of the correlation between the language world images in the original (English) and its translated by M. Vengrenivska (into Ukrainian) variants in the story “You” by American woman-writer Joyce Carol Oates.

Теорія мовної картини світу (далі – МКС) в сучасному лінгвістичному контексті знаходиться в стані осмислення та активної розробки. Треба зауважити, що термін „мовна картина світу” до сьогодні не має у сучасній лінгвістиці чіткої дефініції: на позначення цього явища як сукупності знань людини про світ, які відбиваються у мовній формі, використовуються, за спостереженнями В.А. Маслової, різні формулювання, такі як „мовний проміжний світ”, „мовна репрезентація світу”, „мовна модель світу” [6: 65], що, на наш погляд, говорить про незгасаючий інтерес до нього вчених і його особливе місце в сучасній науці.

Під МКС прийнято розуміти „спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу; інтерпретацію навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами” [12: 156]. Іншими словами, МКС відбиває спосіб мовленнєво-розумової діяльності, характерний для тієї чи іншої епохи, з її духовними, культурними і національними цінностями [6: 71].

Необхідно зазначити, що питання про МКС обговорюється в науці достатньо давно. Інтерес до МКС виявляється ще у працях В. фон Гумбольдта на початку XIX століття: було сформульовано проблему

„мовного” світосприйняття („внутрішня форма мови”). У ХХ столітті вивчення даного поняття спочатку було зв’язано з гіпотезою лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа, здобутками етнолінгвістики, ідеями лінгвістичної філософії тощо. Одним з основоположників сьогоденного вчення про цей феномен вважається також німецький вчений І. Гердер. У Росії розробка проблеми, пов’язаної з МКС, почалася з тезаурусним вивченням лексики (праці Ю.М. Караулова). Дослідження МКС у лінгвістиці кінця ХХ – початку ХХІ століть розвиваються у кількох напрямках (в узагальненому виді представлених І.Б. Штерн) [10: 157-158]:

1. Систематизація та аналіз „світоглядних”, або філософськи значимих, культурних, ментальних, міфологічних концептів у широкому мовному просторі (Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булигіна, В.А. Маслова, Т.В. Радзієвська, Н.К. Рябцева, О.Д. Шмельов, О.В. Падучева та інші).

2. Етноцентричні дослідження А. Вежбицької, що розвивають ідеї В. Гумбольдта, М. Боас, Е. Сепіра, Б. Уорфа, О. Єсперсена. В основу етноцентричних досліджень покладено тезу про те, що мова є національно специфічним феноменом. Мета цих досліджень полягає у вивченні властивостей національного характеру через особливості національної мови. До цього напрямку можна віднести численні лінгво-семіотичні розвідки, зокрема праць московського „семіотичного кола”.

3. Дослідження національно-специфічних, „наївних” знань про певні реалії, що є однойменними з науковими галузями знань про ті ж самі реалії (Ю.Д. Апресян, К.С. Яковлєва, В.О. Плуґян). Метою таких досліджень є виявлення головних ознак тлумачуваних реалій у наївних картинах світу з погляду системно-лексикографічного опису таких реалій, оскільки наївні уявлення у цих галузях не хаотичні, а утворюють певні системи.

4. Спостереження процесів зближення наївної та наукової картин світу аж до утворення спільної „наївно-наукової” ментальності (Г.Д. Гачев), з одного боку, а, з іншого – пошук національно-специфічного у наукових картинах світу.

5. (цей напрямок додається у дослідженнях Н.Г. Кудрявцевої [4: 141]) Вивчення МКС в аспекті реконструкції духовної культури народу (В.М. Телія, С.Г. Тер-Мінасова та інші).

Поняття МКС сучасними лінгвокультурологами, зокрема Н.Ю. Шведовою, К.С. Яковлєвою, С.Г. Тер-Мінасовою та іншими, інтерпретується неоднозначно, оскільки витікає з концепції автора, його ідеї та його бачення проблеми, однак, як показав аналіз тлумачень, проведений Н.Г. Кудрявцевою [5: 143], при формуванні цього поняття враховуються дві ідеї: 1) картина світу, що, створюється мовою, відрізняється від „наукової”; 2) кожна мова „вибудовує” свою картину, що відбиває дійсність дещо інакше, ніж це роблять інші мови. У нашому дослідженні ми будемо орієнтуватися на трактування О.С. Кубрякової, яка визначає МКС як ту частину концептуального світу людини, що має прив’язку до мови і відбита в мовних формах [4:143].

Метою цієї статті є спроба простежити за співвідношенням МКС в оригінальному та перекладеному варіантах художнього прозаїчного твору крізь призму світосприйняття мовної особистості автора-повідача.

Наголосимо: картини світу в різних мовах мають свої характерні риси. Це зумовлено тим, що устрій та організація мови не можуть не залежати від загальних принципів сприйняття світу людським досвідом. Мовна система значною мірою відрізняється від культурної, але існують семантичні та лексичні універсалії, що свідчать про загальний поняттєвий базис, на чому ґрунтується людська мова, мислення і культура. Будучи центральною частиною МКС, загальний базис являє собою набір мовних універсалій, які характеризують все те спільне, що існує між різних мов і культур.

У створенні картини світу, як правило, беруть участь не лише засоби конкретної лексики та опредмечування процесуальних значень, але і використання синтаксичних конструкцій, які відображають відносини між елементами дійсності, що сприймаються предметно. Опис картини світу, в свою чергу, передбачає аналіз функціональних особливостей мовних одиниць у процесі мовотворення та мовосприйняття, зокрема в художньому тексті.

Слід звернути увагу, що тканина художнього твору створюється мовною особистістю автора як відображення його особистісних характеристик і рис соціуму, членом якого він є, втілює специфічні результати пізнавальної діяльності та віддзеркалює його МКС. Слідом за Ю.М. Карауловим, під мовною особистістю ми розуміємо: 1) будь-якого носія тієї або іншої мови, охарактеризованого на основі аналізу породжених ним текстів з погляду використання в цих текстах системних засобів мови для відбиття його бачення навколишньої дійсності (картини світу) і для досягнення певної мети в цьому світі; 2) найменування комплексного способу опису мовної здатності індивіда, що поєднує системне уявлення мови з функціональним аналізом текстів.

Як бачимо, мовна особистість у лінгвістиці є поняттям, тісно пов’язаним з вивченням МКС, яка є результатом взаємодії системи цінностей людини з її життєвою метою, мотивами поведінки, установками і виявляється в текстах, породжених цією людиною. Певний опис мовної особистості з метою аналізу або синтезу, на думку Ю.М. Караулова, припускає характеристику трьох рівнів її

організації: лексико-граматичного (нульового); лінгвокогнітивного / тезаурусного (першого); мотиваційного / прагматичного (другого / вищого).

Уявляється, що реалізація індивідуальних рис мовної особистості автора знаходить своє відображення в мові художнього твору на всіх рівнях ієрархічно організованої структури тексту, виокремлюючи індивідуальну картину світу автора із загальної художньої картини світу, представленої в художньому тексті. Адже саме художній текст є найяскравішим втіленням особистісного, постаючи перехідною ланкою від індивідуальних (особистісних) смислів до загальноприйнятих значень і вміщуючи в собі згорнуту систему всіх ланок комунікативного ланцюга.

Однією з найпомітніших представниць „жіночої” американської прози II половини XX – початку XXI століття є Джойс Керол Оутс (1938), твори якої, належачи до побутовоописуючого типу прози, завжди мають захоплюючий сюжет, передають драматизм труднощів сучасного життя і відзначаються глибоким психологізмом. Популярність письменниці підтверджує той факт, що її твори перекладаються багатьма мовами, зокрема східнослов'янськими – українською та російською.

Як матеріал для дослідження мовної особистості автора художнього прозаїчного дискурсу візьмемо оригінал твору Дж.К. Оутс „Ти” (“You”) (1970) і переклад цього оповідання, виконаний М. Венгренивською (1979).

Слід підкреслити, що мовна особистість автора організує текстову тканину, однак він сам при цьому не виступає в якості текстового елемента, цю роль перебирає на себе оповідач, який є структурним елементом художнього твору. З огляду на особливості оповіді у досліджуваному оповіданні відмітимо, що оповідач – сімнадцятирічна дівчина Меріон, одна з дочок кінозірки Мадлен Рендл – є діючою фігурою, в якій змішуються дві можливі ролі гомодієгетичного [2: 39] оповідача: оповідача (я – очевидець) та персонажа (я – герой). Автор – продуцент художнього твору, відтак, є неодмінно діючою фігурою літературного дискурсу, він обирає схему побудови мовного оформлення художнього тексту, засоби стилістичної організації та точку зору, яка відображає індивідуалізоване етичне ставлення письменника до предмета.

Невипадково, як нам вбачається, письменниця буде оповідь у формі висловлювань від 2-ї особи (нерідкісний, за нашими спостереженнями, і доволі оригінальний тип побудови літературних текстів у творчості Дж.К. Оутс). Подібна манера надає своєрідний стилістичний ефект: пряме звертання автора-оповідача (у даному випадку і одного з персонажів) до героя створює особливо довірливу інтонацію, особливі відношення між автором і героєм, передаючи зображуване очима автора і героя одночасно. Досліджуваний дискурс являє собою пронизуючий монолог Меріон, звернений до своєї матері, актриси Мадлен Рендл, яка, зосередившись лише на своїй кар'єрі та роблячи із себе культову фігуру, позбавлена материнського інстинкту; навіть смерть однієї із сестер-близнюків не доводить її до відчаю. Мати і дочка розмовляють різними мовами, Меріон не судилося дістатися до душі кінозірки, яка в реальному житті грає чергову роль.

У цій публікації основну увагу зосереджено на найбільш показовому рівні будь-якого художнього тексту – образному – у складі дискурсу автора-оповідача і водночас персонажа вищезгаданого твору – Меріон. Уявляється доцільним відзначити, що, маючи на увазі мовну особистість автора-оповідача, всі слова, нейтральні та емоційно забарвлені, використані в прямому і переносному значеннях, а також синтаксичні конструкції зі всіма своїми особливостями (інверсіями, повторами, риторичними звертаннями, запитаннями тощо), за допомогою яких крізь призму світобачення і світосприйняття Меріон, сімнадцятирічної дівчини, відтворюється образна картина життя, належать оповідачу. Більш того, монологи і діалоги, вимовлені героями, також вводяться жінкою-оповідачем і іноді вільно або невольно насичуються лексикою і просочуються інтонацією, притаманною їй. Таким чином, у прозовому творі одне з провідних місць з мовленням персонажів належить мовленню оповідача, хоча доволі часто ці два плани перетинаються, знаходячи своє вираження у формі невластивої прямої мови.

Наші спостереження свідчать, що лексико-семантичне наповнення мовлення автора-оповідача у перекладеному М. Венгренивською варіанті твору доволі суттєво відрізняється від лексико-семантичного наповнення першоджерела. Детальне вивчення досліджуваних одиниць надає перш за все змогу простежити за співвідношеннями (як збігами, так і розбіжностями), значень і маркованості лексичних одиниць мови оригіналу (англійської) твору, що розглядається, та його перекладу (української). У результаті аналізу, проведеного на матеріалі тексту американської художньої прози – оповідання Дж.К. Оутс „Ти”, – були виокремлені наступні найпоширеніші способи перекладу вищезазначених одиниць. Розглянемо кожен з цих видів більш докладно.

Незначна, за нашими спостереженнями, кількість розмовного шару слів оригіналу, маркованих у словниках англійської мови як “coll / infml”, “sl”, має відповідні лексичні одиниці (іноді оцінені як „зневажл.” у прямому / переносному значенні), що спираються на ідентифікацію „розмовності” у словниках української мови за допомогою позначки „розм.”, у перекладі:

В оригіналі

(тут і далі курсивом виділено нами)

- 1) How you hate this man who is embracing you, making a fuss over you, a *bastard* you know only too well ... [13: 363].
Bastard 1 (*taboo, slang*) used to insult sb, especially, a man, who has been rude, unpleasant or cruel [14: 83];
- 2) ... Listening while your agent *rattles* off a list of engagements into your car [13: 363].
Rattle (*informal*) to say sth aloud from memory without having to think too hard [14: 967];
- 3) Your room is a *sty* [13: 367].
Pigsty = *sty* 2 (*informal*) a very dirty or untidy place [14: 878];
- 4) You were scooping up wet patches of egg yolk with your toast and *getting rid of* Peter at the same time, cleaning the plate, kicking out Peter. Did you plan it, or did it just flash into your mind? [13: 382].
idm get rid of sb / sth to make yourself free of sb / sth that is annoying you or that you do not want [14: 1012];
- 5) Walking, *stomping angrily*, stomping your bare heels into the rug [13: 371].
Stomp (*informal*) to walk, dance, or move with heavy steps [14: 1178].

У перекладі

(тут і далі курсивом виділено нами)

- Як тобі ненависний чоловік, який обіймає тебе і метушиться поруч, – *пройдисвіт*, ти його бачиш наскрізь [9: 45].
Пройдисвіт, *розм.* 1. Хитра, пролазлива, спритна у своїх вчинках людина; пройда. // *зневажл.* Людина, здатна на ганебні, нечесні вчинки, на обман, підлість і т. ін. [8 (3: 29)];
- ... а твій агент *торохтить* тобі в вухо, куди тобі треба поїхати, з ким побачитись [9: 45].
Торохтими 2. *перен., розм., зневажл.* Голосно й швидко, іноді безладно говорити, розмовляти; базікати [8 (3: 556)]
Твоя кімната – справжнісінький *хлів* [9: 50].
Хлів, *перен., розм.* Брудне, неприбране, занедбане приміщення [8 (3: 701)];
- Ти задалегідь вирішила *спекатись* його, чи це тільки в ту хвилину спало тобі на думку [9: 68].
Спекатися, *розм.* Звільнитися від кого-, чого-небудь неприємного, небажаного; позбутися, збутися, здихатися [8 (3: 368)];
- Ти *металася* по кімнаті, *осатаніло* втискаючи в пухнастий килим босі п'яти [9: 55].
Осатанити, *розм.* До краю розізлити, роздратувати, розлютити [8 (2: 484)].

У межах вивчення виявлених одиниць зустрічається багато прикладів, коли загальноновживана нейтральна або книжна лексика мови першоджерела переходить до розмовно-просторічної, фразеологічної лексики, розгляду зниженої (маркованої як „зневажл.”) або оцінного ставлення (з позначкою „ірон.”) у перекладі:

В оригіналі

- 1) ... the stains in the ceiling, and Miranda and I *have been freezing* all our lives in the back bedrooms ... [13: 368].
- 2) Someone *is staring* at your neckline [13: 367].
- 3) I *wander* back toward home [13: 381].
- 4) Now I am back with the piano, and Miranda, *before her trouble*, was fooling around with pottery and jewelry down in the Village [13: 380].
- 5) The notes of music are not like the words you can memorize so easily, Mother, I *cannot memorize* anything [13: 380].
- 6) It explains your professional success, your talent right now – right at this moment – for escaping into someone else while your own life is about to fall around you *in ruins* [13: 374].

У перекладі

- ... дарма що вся стеля в плямах і ми з Мірандою *ловимо дрижаки* ночами в своїх спальнях ... [9: 52].
Ловити дрижаки (*фразеологізм*) – тремтіти, трястися від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін. [8 (1: 611)];
Хтось насе очима на вигин твоєї шії [9: 51].
Пасти очима (*фразеологізм*) – дивитися пишно, не відриваючи очей, погляду від кого-, чого-небудь [8 (2: 543)];
Я поволі чвалаю додому [9: 66].
Чвалати, *розм.* Іти повільно, важко ступати, утворюючи шум, шарудіння; брести, тарабанитися, плутатися, плентатися, чапати, човпти, волочитися [8 (3: 753)];
Тепер я знову взялася за фортеп'яно, а Міранда, перед тим як *устряла в халепу*, бавила час в Гринвіч-Вілліджі... [9: 66].
Встряти в халепу (*фразеологізм*) – зазнавати неприємності, біди [8 (3: 679)];
Ноти, мамо, – не слова, які ти запам'ятовуєш так легко. Мені нічого *не лізе в голову* [9: 66].
Лізити в голову (*фразеологізм*) – настирливо з'являтися в свідомості [8 (2: 88)];
Ти вмієш втекти, сховатися в іншій людині навіть зараз, коли твоє власне життя от-от розлетиться *на друзки* [9: 59].
Друзки = дрізки, *розм.* Невеликі частини, шматки чого-небудь [8 (1: 614)];

7) Oh, <i>what a laugh!</i> A lady doctor, you! [13: 374]. 8) ... you are someone else, and everyone who <i>stares</i> at you, admiring you, loving you and envying you, gives you the power... [13: 374]. 9) Yes, we are pretty enough, but pretty in a <i>honeyed, gently, unimportant way</i> [13: 372]. <i>Honeyed (literary)</i> 2 tasting or smelling like honey, or having the gold colour of honey [14: 575]. 10) Silence [13: 375]. 11) Yes, he is trembling. He has not been a well man for the last twelve years [13: 365]. 12) So much <i>activity</i>, attention, so many hours of being photographed, so many reels of film, so many rehearsals... [13: 370]. 13) I have forgotten to eat today, our chop suey of the night before (delivered in a leaky package) was enough for me, <i>enough food for me</i> [13: 381]. 14) There was never time for a new refrigerator, a new stove, everything remained <i>old and drafty and ugly</i> in our prestigious building [13: 381-382]. 15) Seeing so many headlines in the terminal, propped up on all the newsstands, <i>has an unsettling effect</i> on us; we are at a loss to say what we want, <i>milling around</i> here in this great city of a terminal ... [13: 385].	<p><i>Луснеш від сміху!</i> Ти – лікарка! [9: 58].
<i>Лускати зі(зо) сміху (фразеологізм)</i> – дуже весело, голосно сміятися [8 (2: 110)];</p> <p>... ти – інша людина, і всі, хто <i>випріцився</i> на тебе, захоплено, люблячи, заздро, наснажують тебе ... [9: 58].
<i>Випріцати, розм.</i> Широко розкривати (очі), вирячувати, вибалушувати, вилуплювати, вип'ясти [8 (1: 265)];</p> <p>Так, ми гарненькі, але таких, як ми, <i>хоч греблю гати!</i> [9: 57].
<i>Хоч греблю гати (фразеологізм)</i> – дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь [8 (1: 478)];</p> <p>Знову западає <i>мовчанка</i> [9: 60].
<i>Мовчанка, розм.</i> Те саме, що мовчання [8 (2: 211)];</p> <p>Так, він весь тремтить. <i>Бідолаха</i>, він таки підупав, зовсім не схожий на того квітучого чоловіка, яким був років десять тому [9: 48].
<i>Бідолаха, розм.</i> Бідна, нещасна людина; бідняга, нещасник, сердега, бідня [8 (1: 103)];</p> <p>Скільки <i>метушні</i>, скільки уваги, нескінченні зйомки, кілометри кіноплівки, нескінченні репетиції ... [9: 53].
<i>Метушня, розм.</i> 1. Метушіння; руханина, мотанина, шамотня, ворущня, крутанина [8 (2: 179)];</p> <p>Я сьогодні забула поїсти, після китайського рагу, яким ми вчора повечеряли (його принесли у розірваному пакунку), <i>й ризи в роті не мала</i> [9: 67].
<i>Риска = крихта; і крихти в рот не брав (фразеологізм)</i> – зовсім нічого не їв [8 (2: 9)];</p> <p>У тебе не знайшлося часу подумати про новий холодильник, про нову плиту, ми живемо в нашому аристократичному хмарочосі, де вільно гуляють протяги, серед <i>допотопних</i> громіздких меблів ... [9: 67].
<i>Допотопний</i> 2. <i>ірон.</i> Який вийшов з ужитку, застарілий.
// Старомодний [8 (1: 590)];</p> <p>Газетні заголовки рясніють в усіх кіосках, <i>збивають</i> нас з <i>пантелику</i> і вселяють неспокій: ми кружляємо по велетенському, мов місто, аеровокзалу, чекаючи відльоту до інших міст чи прибуття тих, кого ми зустрічаємо; <i>тиняємось</i>, мов неприкаяні [9: 71].
<i>Тинятися, розм.</i> 1. Ходити сюди-туди без певної мети й напрямку; бродити, блукати і т. ін. [8 (3: 533)];
<i>Пантеличити, розм.</i> Збивати з пуття; непокоїти [8 (2: 529)];</p> |
|--|--|

або зрідка навпаки:

В перекладі	В оригіналі
<p>1) How you hate this man who is embracing you, <i>making a fuss</i> over you ... [13: 363].
<i>idm make a fuss of / over sb</i> to pay a lot of attention to sb, usually to show how much you like them [14: 484].   2) ... he came back to haunt us, having lost you but still loving you, <i>latching</i> onto Miranda and me [13: 375].
<i>Latch onto sb / sth (informal)</i> 1 to become attached to sb / sth [14: 667].</p>	<p>Як тобі ненависний чоловік, який обіймає тебе і <i>метушиться</i> поруч ... [9: 45].</p> <p>А він, як і Нільс, як і Тоні Хант, втративши тебе, але не в змозі забути, <i>перекинувся</i> на нас із Мірандою [9: 60].
<i>Перекидатися</i> 2. // Змінювати рід занять, інтереси, об'єкт зацікавлення і т. ін. [8 (2: 575)].</p>

У мові тексту-перекладу було виокремлено значний прошарок слів, що використовуються у переносних, метафоричних тощо значеннях (тоді як у першотворі відповідні лексичні одиниці

нейтральні), значна частина яких передає характеристику людини, переважно її внутрішні (частіше негативні) якості, або несхвалювальну оцінку тих чи інших явищ, або оцінні характеристики широкого кола предметів:

В перекладі	В оригіналі
1) Last night, Miranda and I saw the madness in you [13: 371].	Цієї ночі ми з Мірандою побачили, що ти за мегера [9: 55]. <i>Мегера 2. перен., зневажл.</i> Зла, сварлива жінка; фурія, яга [8 (2: 162)];
2) Your ardent ex-lovers, bruised from you, are always attracted to Miranda and me, in no special order [13: 375].	<i>Відшиті</i> тобою коханці завжди <i>швартуються</i> до Міранди чи до мене – до кого першого не має значення [9: 60]. <i>Відшити 3. перен., розм.</i> Те саме, що проганяти 1 [8 (1: 337)];
3) She hangs up and the conversation is over [13: 369].	Просто дивно, як різко люди вміють <i>урвати розмову</i> [9: 53]. <i>Урвати 2. перен.</i> Різко припиняти що-небудь [8 (3: 626)].

Отже, на підставі отриманих у процесі аналізу даних доходимо висновку, що з 25 прикладів лексико-семантичних одиниць, які описувалися вище, лише п'ята частина (що становить 20%) збігається в мовах оригіналу та перекладу за своїми стилістичними та експресивними особливостями, тоді як 80% вищезазначених одиниць оригіналу відрізняється своїм емоційним (позитивним / негативним), стилістичним (приналежністю слова до лексики розмовної, просторічної і т. ін.) чи образним (виокремлення в семантиці слова будь-якої ознаки як основи образного вживання) значенням від слів-відповідників у перекладі, що свідчить про наявність у перекладеному варіанті твору рис індивідуально-авторського стилю перекладача – М. Венгренівської.

Таким чином, дослідивши текст оповідання „Ти” – оригінальний та перекладений варіанти твору, відзначимо, що в ньому досить виразно на образному рівні проявилися риси мовної особистості автора-оповідача. Як показав аналіз, часткове або повне співпадіння чи незбігання стилістичних та експресивних особливостей лексичних одиниць, що знаходять відбиток у досліджуваному першоджерелі та його перекладі, зумовлене, треба гадати, по-перше, наявністю розбіжностей у структурах двох – англійської та української – мов; по-друге, існуванням характерних для кожної з мов ознак і рис МКС автора-оповідача. Адаже стереотипні уявлення оповідача-мовця про навколишній світ відображаються у висловлюваннях узагальнюючого характеру – дефініціях, ідіомах тощо, з числа яких мовна особистість автора оповідача як представника певної культури обирає ті, що відповідають стійким зв'язкам між поняттями в її національному тезаурусі.

Подальші перспективи розвитку цього дослідження передбачають аналіз інших рівнів мовної особистості автора-оповідача для більш детального вивчення МКС у художньому прозаїчному дискурсі обох мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Буцкіна Н.С. Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти внутрішнього мовлення персонажів (на матеріалі художньої прози Ф. Мориака): Дис... канд. філол. наук: 10.02.05 / КНЛУ. – К., 2004. – 256 с.
2. Дорош О.О. Лінгвокогнітивний і комунікативний аспекти авторського жіночого мовлення в романах Маргеріт Дюрас: Дис... канд. філол. наук: 10.02.05 / КНЛУ. – К., 2006. – 206 с.
3. Караулов Ю.Н. Языковая личность // Рус. язык: Энциклопедия / Под ред. Ю.Н. Караулова. – М.: Большая российская энциклопедия, 2003. – С.671-672.
4. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Отв. ред. Б.А. Серебренников: М.: Наука, 1988. – С. 141-172.
5. Кудрявцева Н.Г. Термин современной лингвокультурологии: языковая картина мира // Вісник Луганського нац-го пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка / Філол. науки. – 2005. - №15 (95). – Ч. I. – С. 139-144.
6. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 296 с.
7. Морякіна І.А. Мовна особистість у художній прозі Дж. Голсуорсі: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти (на матеріалі романів форсайтівського циклу): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / КНЛУ. – К., 2005. – 233 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. – К.: „Аконіт”, 2006: Т. 1. – 862 с.; Т. 2. – 926 с.; Т. 3. – 926 с.
9. Оутс Дж. К. Ти // Після аварії: новели. – К.: Дніпро, 1979. – С. 45-73.
10. Солганик Г.Я. Стилистика текста: Учеб. пособие. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 256 с.
11. Фатеева Н.А. Языковые особенности современной женской прозы. Подступы к теме // Русский язык сегодня: Сб. статей. – Вып. 1 / РАН. Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова / Отв. ред. Л.П. Крысин. – М.: «Азбуковник», 2000. – С. 573-586.
12. Штерн І.Б. Вибрані топки та лексикон сучасної лінгвістики: Енцикл. словник. – К.: „Артек”, 1998. – 336 с.
13. Oates, Joyce Carol. You // The Whell of Love and Other Stories. – N.Y.: Vanguard Press, 1970. – P. 362-387.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Edited by A.S. Hornby, Sally Wehmeier, Michael Ashby. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 1422 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Блинова – аспірант кафедри загального мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: загальне мовознавство.

КОНЦЕПТ "ІНФОРМАЦІЯ" В ПРИРОДНИЧИХ НАУКАХ

Ганна БОГАЧУК (Вінниця, Україна)

У статті вивчається становлення концепта "інформація" в природничих науках, аналізуються різні наукові теорії, принципи та підходи до тлумачення його значення та ролі у різних дисциплінах.

The article researches the development of the information concept in the natural sciences, analyses various scientific theories, principles and approaches in defining its meaning and role in different disciplines.

Дослідження розвитку концепта "інформація" в гуманітарних, соціологічних і природничих науках важливе для інформології як науки, що вивчає інформацію, тому що багато наукових теорій та підходів беруть початок у інших дисциплінах. Концепт "інформація" приводить у дію інформаційні процеси без участі людини, особливо у фізиці та біології, а фізичні та соціальні процеси відбору та інтерпретації можна розглядати з використанням об'єктивних параметрів, не зважаючи на семантику, чи, точніше, з використанням об'єктивних чи ситуативних параметрів інтерпретації. Цей концепт можна ілюструвати також фізичними термінами, описуючи спускові механізми (release mechanisms), як пропонує Капурро [2]. Об'єктом нашого дослідження є писемний науковий дискурс, а предметом – становлення концепта "інформація" у сучасній науці. Метою даної статті є вивчення концепту "інформація" у мові науки. Наш огляд концепту "інформація" в природничих науках має загальний характер. У більшості випадків ми розглянемо фрагменти теорій.

Фольц зробив огляд різних підходів до концепту "інформація" у природничих науках [16; 17]. Згідно Малера інформація - це "контекстуальний концепт", іншими словами, питання "Що таке інформація?" не може не стосуватися певної ситуації [10: 103-118]. У квантовій фізиці така ситуація – динамічний сценарій, у якому "рішення" приймаються системою, яка стає причиною виникнення "інформаційного потоку". Таке прийняття рішень, хоч і організовується людьми, не вимагає свідомих спостерігачів. Квантові механічні системи знаходяться у класичному середовищі. Теоретична модель повинна поєднувати системну та інформаційну динаміку, які відокремлені у класичних спостереженнях, де інформація може копіюватися довільно. Якщо враховувати несумісність таких об'єктів спостереження, як місце та вплив, то не існує передачі закодованої інформації у вигляді окремих фотонів між А та В, а місцева інформація з'являється лише після вимірювань. Малер показує, що ця фундаментальна контекстуальність може використовуватися у комунікативних сценаріях, зокрема у криптографії. Згідно Малера "інформація може бути визначена лише в межах сценарія, а не поза ним" [10: 117]. Іншими словами, інформація – не просто об'єкт спостереження, а теоретична конструкція. Це – "інтерпретовані дані." Як показують Беннетт та ДіВінченцо, інформаційна теорія, основана на квантових принципах, поширює і доповнює класичну теорію інформації [1]. Квантова теорія інформації корисна не лише для криптографії, але й для квантової обробки інформації. Квантова частка чи "qubit" – це мікроскопічна система, така як атом чи ядерний спіні, чи фотон.

Фізик і філософ Карл-Фрідріх фон Вайцекер розглядає інформацію як подвійну категорію: 1) інформація – це те, що зрозуміле; 2) інформація – це лише те, що генерує інформацію [19]. Вайцекер вказує на вживання цього терміна у Аристотеля та Платона, щоб показати, що концепт "інформація" споріднений з формою та структурою (визначення 2). Інформація означає, на людському рівні, концепт, а не сам розумовий процес. Для того, щоб концепт був інформацією, необхідне виконання двох вимог, а саме – він повинен бути лінгвістичною величиною, і він повинен бути однорідним. Циклічний рух між мовою та інформацією служить передумовою наукового мислення [19]. Вайцекер [19: 351] наголошує, що біологічні структури, чи у загальному, інформація як "міра для певної кількості форми" – це щось, що потенційно може бути відомим (визначення 1). Водночас, весь організм – це продукт генетичної інформації (визначення 2). Вайцекер називає генерування форм "об'єктивованою семантикою". Інформація – це властивість матеріальних речей: "матерія має форму, свідомість знає форму" [19: 167]. На рівні термодинаміки справжня інформація – це протилежність ентропії, на рівні свідомості – вона має синтаксичний, семантичний і прагматичний виміри. Еволюція – це збільшення форми. Вайцекер переносить концепт "інформація" в межах передачі сигналу у контекст термодинаміки і біологічної еволюції. Макрорівень, скажімо, латинського алфавіту, використаного для відправки повідомлення, дає можливість вибрати певну літеру на мікрорівні. Те ж можна сказати про хромосоми і ланцюг ДНК. Термодинамічна ентропія вимірює відстань між знанням макрорівня і незнанням мікрорівня. Ймовірність можливих подій здійснюється за певних умов. Не існує абсолютного концепту "інформація" [18]. Всупереч Платону, інформацію слід розуміти не як постійну, а як у часі мінливу форму [18]. Зрештою, Вайцекер вказує на "неминуче коло" між мовою та інформацією, тобто між багатозначністю слів та концептуальною однозначністю як характеристикою точного мислення [19: 60]. Причиною цього є те, що ми – обмежені спостерігачі та діючі особи у мові, а також еволюції. Ми не можемо, словами Канта, зрозуміти речі, оскільки вони самі в собі, а отже ми ніколи не маємо повністю однозначних концептів. На основі подвійного концепту "інформація" Вайцекера, Люре розробляє "квантову теорію інформації" (Ur-

Theorie) з "основними альтернативами", які презентують інформаційний зміст рішень "так/ні" чи одиницю квантово-теоретичної потенційної інформації (Ur). Ur-и – це потенційна інформація [12: 76]. Ця ідея одиниць інформації схожа на теорію об'єктивної інформації Стоньєра. Згідно Стоньєра [15: 21] "інформація існує," тобто, інформація існує залежно від людського мислення. Стоньєр дотримується відомого висловлювання Норберта Вінера: "Механічний мозок не виділяє думку, як печінка жовч, як раніше стверджували матеріалісти, і не надає думці форми енергії, подібно тому, як працюють м'язи. Інформація – це інформація, а не матерія чи енергія. Матеріалізм, який цього не визнає, не може вижити у наш час" [20: 132].

Структурна і кінетична інформація – це складова Всесвіту. Вона не залежить від того, чи може її сприйняти будь-яка форма розуму [15]. Інформація може існувати у певній формі, подібно до фотонів, – у формі інфонів [15: 138]. Термін "інфон" (infon) запропонований Кітом Девліном [5] і стосується параметрів місцезнаходження та особистості [8: 8]. Точка зору Стоньєра ортогональна до подвійного концепта "інформація" Вайцекера і квантової теорії інформації Люре, яка опирається на погляди Канта. Ur-и – не "інфони", тобто вони – не частки у просторі і часі. Нарешті, Стоньєр розмежовує синтактичний і семантичний аспекти інформації, в той час як Люре [12: 155-156] шукає "цілісний концепт інформації." Еволюційний погляд Стоньєра [15] передбачає появу глобального мозку, подібного до "ноосфери" Тейяра де Шардена [3]. Згідно Стоньєра важливо розмежувати інформацію і значення. Інформація – це, скажімо, літери писемного алфавіту чи нуклеотиди ланцюга ДНК. Два моля хлориду натрія містять у двічі більше інформації, ніж один моль. Інформація може утворити повідомлення, якщо і лише якщо вона була опрацьована. Якщо нуклеотид у другому ланцюгу ідентичний першому, його повідомлення просто зайве. Повідомлення може набути значення, якщо і лише якщо воно було інформаційно опрацьоване одержувачем. Значення двох ідентичних повідомлень не подвоїться, "хоча воно могло б дещо збільшитися у результаті повторення" [15: 137]. Цей еволюційний підхід до інформації у природничих (і соціальних) науках обговорювався на міжнародних конференціях з інформології [4; 7]. Інформологія розглядається у цьому контексті як міждисциплінарна чи, принаймні, багатодисциплінарна наука: "Як вертикальна наука вона створює свої власні розгалуження піддисциплін у переплетінні з іншими існуючими науками: інформаційна фізика (information physics), інформаційна хімія (information chemistry), молекулярні обчислювальні системи (molecular computing), біоінформація [штучне життя] (bioinformation [artificial life]), інформаційна нейрологія [штучний розум] (informational neuroscience [artificial intelligence]), і соціоінформація (socioinformation)" [4: 91].

Біологічні системи розглядаються як мережі, у яких скрізь існують інформаційні процеси [11]. Ознаками цього самоутворюваного Всесвіту є колапс, незворотність та саморегуляція, де вищі рівні впливають на нижчі рівні. Ця циркулярність залишається недосконалою. Фізика біологічного життя стисло повторює фізику Всесвіту, на якій вона ґрунтується [4]. Згідно Матсуно інформація – по суті амбівалентна по відношенню до темпоральності [14]. Теорія інформації Шенона стосується синхронічної інформації, тобто процесу, який існує у обмеженій проміжок часу і не залежить від історичного минулого. Матсуно цитує Вайцекера: "інформація – це лише те, що продукує інформацію" [14: 111]. У еволюційних процесах нас цікавить лише діахронічна інформація. Історичність подій не дозволяє учасникам вимагати глобальної перспективи поза часом. У цій внутрішній перспективі неминуче зростають конфлікти серед учасників, оскільки усі учасники не мають можливість одночасно спілкуватися. Тривалість часу у продукуванні контрастує з статичною формою продуктів. Продукти утворюють рубіжні умови для подальшого продукування. Вимірювання продуктів зовнішнім спостерігачем протиставляється внутрішньому вимірюванню продукування. Внутрішнє вимірювання залишається локальним, зовнішнє вимірювання – глобальним. Іншими словами, зовнішня ознака може бути лише у того, що здійснилося і залишилось у записі. Тоді Матсуно ставить питання, як можливо зовнішньо описати внутрішнє вимірювання. Внутрішні і зовнішні рубіжні умови повинні співпадати, "в іншому разі цілісність поняття рубіжних умов була б порушена." Локально-глобально діяльність інформації кристалізується у продукті у глобальному часі, в той час як глобально-локальна діяльність робить синхронізацію у локально асинхронізованому часі. "Інформація – по суті концептуальний засіб поєднання локального з глобальним" [13: 66]. Матсуно формулює цей зв'язок між локальною і глобальною інформацією лінгвістичними термінами [13: 69]: "Яке відношення існує між часом Present Progressive і часом Present Perfect, і як цей зв'язок міг би адресуватися у теперішньому часі?"

Згідно Фляйсснера і Хофкірхнера, концепт "інформація" не слід зводити до певного рівня дійсності. Але через якісні зміни на різних рівнях дійсності, концепт "інформація" може мати: 1) одну і ту ж референцію в усіх контекстах, які не охоплюють якісні зміни; 2) однакові аспекти між референціями; у цьому разі постає питання про первинну чи основну референцію, до якої звертаються аналогічні концепти; 3) якісно відмінні референції; у цьому випадку концепти інформації є двозначними [11: 197-214].

Цю проблему вивчають Фляйсснер і Хофкірхнер і називають її "трилемою" [2; 11: 9-30; 6]. Згідно Фляйсснера та Хофкірхнера, розуміння еволюції як самоорганізації дає спосіб розв'язання цієї проблеми. У процесі еволюції різні види нижніх структур генерують структури вищого рівня, починаючи від

фізичних систем, потім біологічні системи і закінчуючи соціальними системами. Еволюція – це самоутворюваний процес, у якому ці системи вибирають можливі способи реакції, а форми – трансформуються. Це недетерміністичний процес, який не просто управляється класичним концептом причинності (*actio ast reactio*), а й принципом "однакові причини не мають рівнозначні наслідки, кожна дія не має рівноцінної реакції" [7: 209]. Другий тип самоорганізованої причинності ґрунтується на інформаційних зв'язках. Цей інформаційний концепт має відношення до своїх латинських витоків (*information*), який означає динамічний процес формування, а не лише повідомлення [7: 197-214]. Єдина теорія інформації повинна була б описувати динамічний процес еволюції, який охоплює усю дійсність [7]. Лашло ставить питання про "інваріантні схеми, які з'являються у різноманітних трансформаціях" під час еволюційного процесу [7: 6]. Брієр розглядає кіберсеміотику як онтологічну та епістемологічну основу для універсальної інформології [7: 79-99]. Еволюційний розпад даної трілеми, на нашу думку має швидше метафізичний, ніж науковий статус, оскільки він передбачає всю дійсність, а це неможливо для обмеженого спостерігача.

Деякі філософи відкрито критикують використання концепту "інформація" у природничих науках. Як зауважує Кюперс [10: 140]: "Виявляється, більшість біологів, особливо молекулярних біологів, погоджуються, що біологічна інформація справді природна величина, яка виражається у особливих структурах біологічних макромолекул." Проте, це ставлення нещодавно стало предметом сильної критики філософів-конструктивістів [9]. Їх критика спрямована на вживання концепту "інформація" в негуманітарних сферах, які керуються виключно законами природи."

Згідно Кюперса людська мова може розглядатися як вищий еволюційний розвиток молекулярно генетичної мови, що є протилежним погляду Яніха на біологічну інформацію як аналогічну антропологічній інформації. Використання концепту "інформація" в природничих науках є надмірним описом концепту "причинність" [10].

На нашу думку, інформація, насправді, є новою категорією, але її не можна помістити за межами попередніх фізичних категорій. Інформація – це категорія, яка знаходиться не за межами, а над класичними категоріями фізики. Інформація безпосередньо не зводиться до цих класичних категорій, і не є радикально відмінною категорією іншої природи. Вона – емергентний результат таких фізичних об'єктів. Інформація розміщується не у сфері космології поряд з матерією, енергією та причинно-наслідковим зв'язком, а у сфері біологічних об'єктів. Концепт "інформація" – відносний концепт, який включає джерело, сигнал, спусковий механізм та реакцію як його релянти. Те, що розрізняє різні теорії інформації, – не сам концепт "інформація", а природа "спускового механізму" чи "механізми обробки інформації", селектори та інтерпретатори, тому у нашому подальшому дослідженні ми зосередимось на вивченні концептів "відбір" та "інтерпретація" та їх зв'язку з концептом "інформація".

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bennett C.H., DiVincenzo D.P. Quantum information and computation. // *Nature*. – 2000. – № 404. – pp. 247–255.
2. Capurro R. *Leben im Informationszeitalter*. – Berlin, Germany: Akademie Verlag, 1995. – 135 p.
3. Chardin T. *The future of man*. – London, UK: Collins, 2004. – 336 p.
4. Conrad M., Marijuan P.C. (Eds.) *Proceedings of the first conference on foundations of information science. From computers and quantum physics to cells, nervous systems, and societies*. // *Bio Systems*. – 1996. – № 38. – pp. 87–96.
5. Devlin K. *Logic and information*. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1995. – 324 p.
6. Fleissner P., Hofkirchner W. Information revisited. *Wider den dinglichen Informationsbegriff*. // *Informatik–Forum*. – 1995. – № 8. – pp. 126–131.
7. Hofkirchner W. (ed.) *The quest for a unified theory of information*. – Amsterdam, Netherlands: Routledge, 1999. – 642 p.
8. Israel D., Perry J. What is information? // Hanson P. (Ed.) *Information, language and cognition*. – Vancouver, Canada: University of British Columbia Press, 1990. – pp. 1–19.
9. Janich P. *Grenzen der Naturwissenschaft*. – München, Deutschland: Beck, 1992. – 241 S.
10. Kornwachs K., Jacoby K. *Information: new questions to a multidisciplinary concept*. – Berlin, Germany: Akademie Verlag, 1996. – 360 p.
11. Loewenstein W.R. *The touchstone of life: molecular information, cell communication, and the foundations of life*. – New York, USA: Oxford University Press, 2000. – 384 p.
12. Lyre H. *Quantentheorie der Information*. – Wien, Österreich: Springer, 1998. – 267 S.
13. Matsuno K. Dynamics of time and information in a dynamic time. // *Bio Systems*. – 1998. – № 46. – pp. 57–71.
14. Matsuno K. Internalist stance and the physics of information. // *Bio Systems*. – 1996. – № 38. – pp. 111–118.
15. Stonier T. *Information and the internal structure of the Universe: an exploration into information physics*. – London, UK: Springer, 1990. – 155 p.
16. Völz H. *Information I – Studie zur Vielfalt und Einheit der Information*. – Berlin, Deutschland: Akademie Verlag, 1982. – 407 S.
17. Völz H. *Information II –Ergänzungsband zur Vielfalt und Einheit der Information – Theorie und Anwendung vor allem in der Biologie, Medizin und Semiotik*. – Berlin, Deutschland: Akademie Verlag, 1983. – 367 S.
18. Weizsäcker C.F. von. *Aufbau der Physik*. – München, Deutschland: Hanser, 2002. – 662 S.
19. Weizsäcker C.F. von. *Die Einheit der Natur*. – München, Deutschland: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2002. – 491 S.
20. Wiener N. *Cybernetics or control and communication in the animal and the machine*. – New York, USA, London, UK: J.Wiley & Sons, MIT Press, 1961. – 212 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Богачук – асистент кафедри іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету.
Наукові інтереси: науковий дискурс, когнітивна лінгвістика.

РОЛЬ СМИСЛОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЗНАЧЕННЯ ПРИ МОДЕЛЮВАННІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП (на матеріалі англійських прикметників, що позначають інтелектуальність)

Ірина БОДНАР (Львів, Україна)

Стаття торкається проблем значення, смислу, поняття як складових семантики слова. Пропонується спроба визначення спільних елементів значення лексичної одиниці на основі об'єднаних словникових виборок.

The article highlights the problems of meaning, sense, notion as different aspects of semantics of the word. The researcher tries to find ways to identify common semantic elements of word-meaning based on different dictionaries' definitions.

Мабуть, жодна з проблем лінгвістики не обговорювалась і не обговорюється так широко, як проблема **значення**. Розуміння значення передбачає об'єднання лінгвістичних та екстралінгвістичних знань, явної і неявної інформації. Цей шлях не тільки веде далеко за межі традиційної лінгвістики, але й пов'язаний з філософією логіки [8: 5].

Як зазначає В.В.Виноградов, одним із підходів до вирішення проблеми слова та його значення є вивчення способів або форм значень слова у його смисловій структурі [7: 164]. Загальновідомо, що слово є не лише назвою предмета чи предметів, а іноді і цілої системи значень. В одному і тому ж значенні узагальнюється і об'єднується суспільне розуміння різних предметів, явищ, дій, якостей. У процесі формування значення беруть участь і знаходять відображення три взаємозв'язані елементи: об'єкт, що пізнає (людина), об'єкт, що пізнається (реальна дійсність) і мовний знак (мова), який сприяє процесу пізнання [10: 9].

Досягненням сучасної семасіології є розуміння значення як складного утворення, що складається з ієрархічно організованих "атомів" смислу [9: 10]. Ці "атоми" називаються по-різному: диференційними семантичними множниками, семантичними компонентами, семами тощо.

Таким чином, маємо два основних аспекти семантичного змісту – значення та смисл. Згідно визначення А. Бондарко, значення – це зміст одиниць і категорій певної мови, що включений в систему і відображає її особливості, план змісту мовних знаків; а смисл – це зміст, не пов'язаний з однією лише формою чи системою форм даної мови, - це те спільне, що об'єднує синонімічні висловлювання, які зіставляються при перекладі з однієї мови на іншу [5: 2]. Проходячи через призму мовної форми, смисл завжди отримує ту чи іншу мовну інтерпретацію [5: 5]. Мовна інтерпретація семантики, у свою чергу, знаходить відображення в різних аспектах системно-структурної організації значень, зокрема, у співвідношенні семантичних прототипів та їх оточення, у співвідношенні значення, імплікації та пресупозиції [6; 5; 11].

Слово як одиниця свідомості співвідноситься не з предметами дійсності безпосередньо, а з уявленнями про ці предмети дійсності [9: 6]. Кожна людина сприймає, ідентифікує певний предмет з різних сторін, але не з усіх в однаковій мірі. При тлумаченні значення лінгвісти іноді заходять в тупик – коли вибір лексеми тягне за собою той чи інший обов'язковий смисловий компонент, виражати який вони, можливо, зовсім і не збирались [11: 37]. Розходження в описах між словниковими статтями – це не результат примх лексикографів [12: 65-69]. Межі на шкалі властивостей між окремими ознаками не лише нечіткі і дифузні, але різними мовними колективами проводяться по-різному. У результаті, вивчаючи або досліджуючи лексику, лінгвіст стикається з проблемою **розмитості меж** семантичного значення слова у тлумачних словниках різних укладачів / видавців. Про **неточність, нечіткість, або розмитість** не лише значення лексичної одиниці, але й власне її семантичних компонентів, говорять, зокрема, Ч.Філлмор, У.Лабов, Д.Шмельов, А.Шрам, Г.Степанова А.Вежбицька та інші.

"У словникових визначеннях", – підкреслює Д.Шмельов - "не відображені ознаки, які є спільними для даних значень слова, ... а ознаки, що об'єднують відповідні значення не є ані диференційними семантичними ознаками даних слів, ані взагалі конструктивними елементами значень. Отже, це не елементи власне значення слова, а стійкі асоціації, пов'язані з уявленням про явище, позначуване даним словом" [13: 193].

Нечіткість меж семантичного значення слова чи розмитість меж між значеннями синонімічних слів є для мови явищем природнім, проте, як уже зазначалось, створює деякі труднощі при дослідженні лексики. Скажімо, щоб об'єднати слова певної сфери (наприклад, у нашому випадку, англійські прикметники на позначення інтелектуальності) у лексико-семантичні групи (ЛСГ), треба простежити та проаналізувати їх словникові тлумачення. Для більшої повноти експерименту беруться дані не одного словника, а кількох по можливості – як тлумачних, так і синонімічних. Зрозуміло, що значення лексичної одиниці (ЛО) буде визначатися множиною всіх постулатів значення, в яких вона зустрічається. Як показують спостереження, основним і найпоширенішим є такий вид семантичного зв'язку, при якому значення поєднані спільним семантичним компонентом (СК) [9: 21]. У загальному смислі набір

семантичних компонентів, пов'язаних логічними операторами, можна визначити як **поняття** [4: 183]. СК не є частиною словникового складу самої мови, це радше теоретичні величини, введені для опису семантичних відносин між ЛО даної мови [4: 180].

Проаналізуємо, для прикладу, значення слів *unreasonable* та *sapiential* у тлумачних словниках англійської мови:

NED: **unreasonable**, *a* – 1. *not endowed with reason, irrational. 2. not acting in accordance with reason or good sense. 3. not in accordance with reason; not based upon sound reason or good sense.* [Vol.X, p.308].

WDT: **unreasonable**, *a* – 1. *not reasonable. 2. beyond the bounds of reason, immoderate.* [p.1079].

RHD: **unreasonable**, *a* – 1. *not reasonable or rational; acting at variance with or contrary to reason; not guided by reason, sound judgement, or good sense; irrational. 4. not having the faculty of reason.* [p.1561].

Значення усіх ЛСВ зводяться до одного семантичного смислу – *not reasonable, not rational*. За цією ознакою включаємо дану ЛО до ЛСГ з домінантою **Irrational**. Аналогічно, лексему *sapiential* включаємо до ЛСГ **Wise**:

NED: **sapiential**, *a* – 1. *belonging to or characterised by wisdom; esp. belonging to the wisdom of God. 2. epithet of the “wisdom”books of the Bible (Proverbs, Ecclesiastes, Canticles, Wisdom, Ecclesiasticus).* [Vol. VIII(2), p.102].

WDT: **sapiential**, *a* – *characterised by knowledge or wisdom.* [p.886].

RHD: **sapiential**, *a* – *containing, exhibiting or affording wisdom; characterised by wisdom.* [p.1268].

У подібних випадках, коли дані різних словників містять один і той самий смисл певного поняття, неважно будувати семантичну групу. Але є ситуації, коли слова-ідентифікатори (тобто, основні компоненти розгорнутих словникових визначень [1; 3]) однієї і тієї самої ЛО у різних словниках відносяться до різних смислових груп. Тоді дослідник стикається з проблемою **розмитості меж значення** слова, причина якої полягає у двох факторах: 1) слово – знакова одиниця, а знак завжди є до певної міри невизначений; 2) невизначеність знаку породжує розпадання слова на елементи, які у різних укладачів не є семантично тотожними.

Для прикладу, проаналізуємо дефініції антонімічної пари *brainy* – *brainless* у різних словниках.

NED: **brainy**, *adj.* – *that has plenty of brains; acute, clever.* [vol.I, p.1050-1049]

brain, *n* – 3. *considered as the centre of sensation, the organ of thought, memory, or imagination.*

4. **fig.** *intellectual power, intellect, sense, thought, imagination.*

Отже, **brainy** має значення *having intellectual power, intellect, sense, thought, imagination; acute, clever.*

brainless, *a* – 2a. *insane, mentally diseased, imbecile. Obs.*

b. *foolish, irrational; wanting intelligence, thought or self-control.*

WDT: **brainy**, *a* – *intelligent, clever above average* [p. 116].

brainless, *a* – *witless, silly* [p. 116].

RHD: **brainy**, *a* – *intelligent; clever; intellectual* [p. 179].

brainless, *a* – *mentally weak; witless; stupid* [p. 179].

У словниках WDT та RHD збігаються СК *intelligent, clever*, за якими лексема *brainy* входить до двох ЛСГ – **Intellectual** та **Clever** відповідно, а у NED додається ще смисл, який можна узагальнити як **Mental**. Оскільки слово *brainy* моносемантичне у всіх трьох словниках, вважаємо недоцільним брати до уваги таку велику кількість семантичних сегментів. Тому застосуємо принцип “мінімального тлумачення”, запропонований Бендіксом. Згідно з цим принципом, семантичний опис кожної лексичної одиниці повинен включати ті ознаки, котрі відрізняють її значення від значень усіх інших одиниць даної мови [2: 75-76]. Таким чином, зводимо поняття *brainy* до двох семантичних множників (СМ): **Intellectual** та **Clever**.

Дещо складніше звести до спільного СМ лексему *brainless*. Тут виділяються такі СК: *amental, foolish, stupid, witless*. При чому *witless* зареєстровано у двох джерелах – WDT та RHD; значення *foolish* (яке включає значення *silly*) є у двох інших джерелах – NED та WDT. Оскільки *witless* також входить до складу ЛСГ *foolish*, об'єднуємо ці три СК – *witless, silly* та *foolish* - в один (*foolish*). ЛСВ *mentally weak (insane)* є спільним у словниках NED і RHD, при чому він спочатку трактувався як архаїзм, а згодом набув узуального статусу. Щодо СК *stupid*, то тут нейтралізуємо цю семантичну відмінність. Таким чином, *brainless* входить до ЛСГ **Amental** та **Foolish**.

У наведених прикладах певні СК збігаються принаймні у двох словниках, але є значення, що зустрічаються лише в одному із джерел, і отже його не брали до уваги. Семантичний смисл лексеми визначався за принципами “присвоєння домінуючого/сумарного значення” – “нейтралізація поодинокого значення”. Смисли, які збігаються, будемо називати ідентифікаторами, оскільки завдяки їм визначаємо приналежність тієї чи іншої ЛО до певної ЛСГ.

За вищевказаним принципом зводимо до спільного множника (ідентифікатора) також лексему *brute*, яка має такі визначення:

NED: **brute**, *a* – 2. ... *dull, senseless, stupid; unintelligent, unreasoning, uninstructed; sensual*. 3. ... *not possessing or connected with reason, intelligence or sensation; irrational, unconscious, senseless; ...* [Vol.I, p.1144]

WDT: **brute**, *a* – 1. *not endowed with reason* [p.125].

RHD: **brute**, *a* – 2. *not characterised by intelligence or reason; irrational* [p. 191].

Як бачимо, слово *brute* у NED розпадається на такі СК: *stupid, unintellectual, irrational*; у RHD – на *unintellectual* та *irrational*, у WDT воно має лише значення *irrational*. СК *irrational* збігається у всіх трьох словниках. Щоб перевірити значущість інших СК, звернемося до синонімічних словників. У них вибираємо потрібні синоніми: *senseless, blind, unintelligent, unthinking, thoughtless, mindless, unreasoning, irrational, ... unconscious*. У двох словниках – WDT та RHD – лише одне із значень несе поняття інтелектуальності; у NED тлумачення у двох значеннях збігаються: *unreasoning = not possessing or connected with reason*. Тому лексему *brute* зводимо до одного СМ – **irrational**.

Так само визначаємо приналежність слова *blind* до певних ЛСГ:

NED: **blind**, *a* – 2. ... *lacking in mental perception, discernment or foresight; destitute of intellectual ... light*. 4. *not possessing intelligence or consciousness; ...* [I, p.919].

WDT: **blind**, *a* – 3. *without foresight or thought* [p.103].

RHD: **blind**, *a* – 2. *unwilling or unable to understand*. 3. *not characterised or determined by reason or control*. 4. *not having or based on reason or intelligence*. 5. *lacking all consciousness and awareness*. 7. *hard to see or understand*. 14. *made without some prior knowledge* [p. 158].

У словнику NED значення слова *blind* розпадається на такі СК: *unintellectual* та *obscure*. СК багатозначного слова *blind* у RHD можна об'єднати у такі значення: *unintellectual* (4), *irrational*(3), *ignorant* (5), (14) та *obscure* (2), (7); при цьому значення *ignorant* у свою чергу приєднаємо до значень *unintellectual* (14) та *irrational* (5). Значення лексеми *blind* у словнику Вебстера наблизимо до найближчого СК інших словників – *unintellectual*. Таким чином, *blind* входить до ЛСГ: **Unintellectual, Irrational, Obscure**. Для більшої певності, можемо перевірити семантику слова *blind* за даними синонімічних словників. У ODS знаходимо потрібні нам синоніми: *obtuse, stupid, weak-minded, dull-witted, slow-witted, dim-witted, unreasoning, mindless, senseless, thoughtless, unthinking, irrational, unaware or unconscious of*, які підтверджують входження лексеми *blind* до вищевказаних ЛСГ.

З принципом мінімального тлумачення співвідносна пропозиція шукати для кожного слова єдине ядерне (“спільне”) значення, що покриває всі його смисли (Р.Якобсон, У.Дайвер) [11: 28]. Такий підхід видається раціональним, коли елементи словникових визначень не збігаються. Якщо проаналізовані вище ЛО можна було звести до спільного множника на основі подібності у тлумаченнях, то є лексеми, які у різних словниках містять зовсім різні СК. Наприклад, у слові *acute* можна виділити такі СК: *intellectual, clever* (NED), (RHD) та *understood* (WDT):

NED: **acute**, *a* – 7. *of the intellectual powers: having nice or quick discernment; penetrating, keen, sharp-witted, shrewd, clever ...* [I, p.98].

WDT: **acute**, *a* – 1. *penetrating, perceptive* [p.9].

RHD: **acute**, *a* – 5. *sharp or penetrating in intellect, insight, or perception* [p. 16].

На інтуїтивному рівні можна асоціювати усі визначення із поняттям *clever*. Для більшої впевненості, звернемося ще до синонімічних словників, у яких *acute* має такі синоніми, що передають поняття інтелектуальності: *sharp, sharp-witted, shrewd, clever, ingenious, perceptive, intelligent, wise ...; alert, aware*. Більшість з них співвідносяться з СМ *clever*. Значить, **clever** – смисловий ідентифікатор для визначення приналежності лексеми *acute* до ЛСГ з такою ж домінантою.

Таким самим способом визначаємо спільні смислові елементи у словах *brilliant* і *discerning*:

NED: **brilliant**, *a* – 2. **fig.** ... *distinguished by talent and cleverness* [I, p. 1104].

WDT: **brilliant**, *a* – 2. *outstanding in intelligence or imagination* [p.121].

RHD: **brilliant**, *a* – 3. *having or showing great intelligence, talent, quality, etc.* [p. 186].

У двох із досліджуваних словників *brilliant* пов'язане із поняттям *intellectual* (WDT, RHD), а в словнику NED це слово означає *clever*. Щодо ODS, то синоніми відносяться і до СМ *intellectual*, і до *clever*. Щоб уникнути багатозначності, зведемо лексему *brilliant* до СМ **intellectual**.

NED: **discerning**, *a* - ... *perceiving; ... quick in intellectual perception, penetrating*. [III, p.411].

RHD: **discerning**, *a* – *showing good judgement and understanding* [p.409].

В даному випадку є розмитість семантичних меж всередині кожної статті. У NED слово *discerning* розпадається на СК *intellectual* та *understood*, у RHD – на *judicious (rational) understood*. Зводимо цю лексему до СМ **understood**.

Аналогічно будемо визначати семантичні ідентифікатори у інших конститuentів ЛСП англійських прикметників на позначення інтелектуальності.

Певний конфуз при лексико-семантичному аналізі створюють ЛО, які в процесі розвитку мови дещо змінили свої смисли. Скажімо, лексеми *fool* та *stupid* у NED повністю збігаються за смислами, їх можна вважати абсолютними синонімами. Інші ЛО, які пояснюються через смисл *дурний, немудрий, дурнуватий*, містять як правило обидві лексеми у своєму тлумаченні, тому, опираючись лише на дані цього словника, не зрозуміло, до якої лексико-семантичної групи (або груп) відносяться такі слова – з доміантою *fool*, з доміантою *stupid* чи до обидвох. В останньому випадку значна частина слів даного ЛСП дублюватиметься. Натомість уже в словниках пізніших видань значення *fool* і *stupid* починають розмежовуватися, і в сучасному узусі кожна з лексем має свою семантичну парадигму. Скажімо, у словнику NED слова *anserine, daft, doltish, hare-brained, fatuous, insensate, senseless* тлумачаться через обидва смисли – *fool* та *stupid*, а у RHD та WDT *anserine, daft, fatuous, insensate, senseless* тлумачаться через *fool*, а *doltish* та *hare-brained* – через *stupid*. Тому у дослідженні брались до уваги новіші значення слів або їх ЛСВ, і нівелювався один зі смислів за NED – або *fool*, або *stupid*.

Зрозуміло, що слово, позначаючи явище/предмет, передає його зв'язки та відносини в динамічному цілому, в історичній дійсності. Воно відображає розуміння “шматочку дійсності” та його співвідношення з іншими елементами реальності. Смеслові межі слова можуть бути дуже широкими, розмитими, а іноді і не зовсім визначеними. Як бачимо з прикладів, смислова область слів має “прикордонні зони” та численні перехідні відтінки. У мовній системі смислова сутність слова не вичерпується притаманними йому значеннями. Слово здебільшого несе в собі вказівки на суміжні ряди слів і значень.

Слово як знакова одиниця має такі особливості: з одного боку, воно являє собою створення нового смислу шляхом механічного сумування смислів знаків, що входять в нього. З іншого боку, сполучення знаків супроводжується своєрідним “дефектом мас”, втратою ряду семантичних ознак. Часто перед дослідником постає завдання встановити ознаки у вигляді дискретних семантичних компонентів, за якими словникові одиниці схожі або відрізняються одна від одної. Іноді доводиться інтуїтивно шукати спільний смисл (ідентифікатор) між семантично близькими/подібними СК. Смесловий ідентифікатор допомагає мінімізувати розпорошеність значень ЛО, і звести до “стрижневого” смислу (мінімальної дефініції) цілу лексему або певний її ЛСВ. Така процедура у свою чергу допомагає оптимально окреслити межі семантичного поля, сформувати його структурну організацію.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Бендикс Э. Г. Эмпирическая база семантического описания // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 14. – М.: Прогресс, 1983. – С. 75-107.
3. Бережан С.Г. Отражение семантических системных связей лексических единиц в одноязычном (толковом) словаре. // Словарные категории. Сб. статей под ред. Ю.Н.Караулова. – М.: Наука, 1988. – С. 5 – 15.
4. Бирвиш М. Семантика // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 10. – М.: Прогресс, 1981. – С.177-179.
5. Бондарко А.В. О стратификации семантики // Общее языкознание и теория грамматики: Материалы чтений, посвященных 90-летию со дня рождения С.Д.Кацнельсона. – СПб., 1998. – С. 51–63.
6. Вежбицкая А. Прототипы и инварианты // Язык. Культура. Познание. - М., 1996. - С. 201-231.
7. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды. – М.: Наука, 1974. - 312с.
8. Петров В.В. Язык и логическая теория // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 18. – М.: Прогресс, 1986. – С.5-23.
9. Степанова Г. В., Шрамм А. Н. Введение в семасиологию русского языка. – Калининград: КГУ, 1980. – 78 с.
10. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – Москва: Наука, 1974. – 203с.
11. Филлмор Ч.Дж. Об организации семантической информации в словаре // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 14. – М.: Прогресс, 1983. – С. 23-60.
12. Харитончик З.А. Категориальная семантика лексических единиц в лексикографическом отражении // Теория языка и словаря. Материалы конференции. – Кишинев, 1988. – С.65 – 69.
13. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва: Наука, 1973. - 280с.

СЛОВНИКИ:

1. A Dictionary of Synonyms and Synonymous Expressions / Designed as a Guide to Apt and Varied Diction by Richard Soule; Edited by A.D. Sheffield. – N.Y., 1959. – 614 p.
2. Devlin, Joseph. A Dictionary of Synonyms and Antonyms. – N.Y., 1961. – 384 p.
3. NED - New English Dictionary on Historic Principles. Vol.I - Vol. XII., 1888 - 1933
4. WDT - New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language, 1993.
5. Roget P.M. Thesaurus of English Words and Phrases. – London, 1966.
6. The Oxford Thesaurus. An A – Z Dictionary of Synonyms / www.zipsites.ru
7. RHD - The Random House Dictionary of the English Language. The unabridged edition. – N.Y., 1967. – 2059 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Боднар – викладач англійської мови Педагогічного коледжу ЛНУ ім. І.Франка.
Наукові інтереси: лексикологія англійської мови, семантика, лексикографія.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ КОХАННЯ У ЛІРИЦІ ВАЛЬТЕРА ФОН ДЕР ФОГЕЛЬВАЙДЕ

Тетяна БОЙКО (Київ, Україна)

У статті аналізуються компоненти семантичної структури лінгвокультурного концепту КОХАННЯ та їх вербальне вираження; розкривається особливе смислове наповнення даного концепту в рамках середньовічної германської та сучасної німецької лінгвокультури.

The components of the semantic structure of linguocultural concept LOVE and their verbal expression are analysed in the article; special semantic loading of this concept is revealed in the framework of medieval germanic and modern german linguoculture.

Лінгвокультурологія, що є порівняно молодого науковою дисципліною, дозволяє по-новому ставити і вирішувати проблему співвідношення мови та культури. Одну з провідних позицій в межах цього питання посідає вивчення базових концептів культури.

Лінгвоконцептологія, вивчаючи лінгвокультурні концепти та вербальні одиниці, що їх виражають, стала актуальним напрямком сучасних лінгвістичних досліджень. Під концептом ми розуміємо услід за Ю.С. Степановим „основний осередок культури в ментальному світі людини, у якому, з одного боку, закладений зміст поняття, а з іншого – усе те, що робить його фактом культури (етимологія, коротка історія даного концепту, сучасні асоціації, оцінки, переживання“ [6: 43]. Культурний концепт є багатомірним смисловим утворенням, у якому виділяють ціннісну, образну та понятійну сторони [3: 109]. Разом із національно- культурною складовою вони складають семантичну структуру концепту. В комплексі вони утворюють основу змісту концепту як базового поняття лінгвокультурології [4: 197].

Об'єктом нашого дослідження є семантична структура концепту КОХАННЯ в любовній ліриці міннезангу Вальтера фон дер Фогельвайде, предметом – вербальне вираження компонентів цієї структури.

Актуальність теми можна пояснити фактором релевантності сучасних когнітивних досліджень, що здійснюються у діахронічній площині. Крім того, вибір об'єкту дослідження зумовлюється недостатньою розробкою проблемних питань, пов'язаних із вербальним відображенням давніх лінгвокультур у писемних пам'ятках попередніх епох. Наше завдання полягає у визначенні основних вербалізаторів, які демонструють кожну зі складових семантичної структури концепту КОХАННЯ, розкривають його смисли, додаткові забарвлення, які були притаманні цьому явищу в епоху Середньовіччя в германській лінгвокультурі. Методика проведення дослідження полягає у виокремленні та інтерпретаційному аналізі способів вербального вираження кожного із компонентів, які були взяті із ліричних творів Вальтера фон дер Фогельвайде.

Лінгвокультурний концепт КОХАННЯ є репрезентантом емоційної універсалиї, що має в різних лінгвокультурах різне наповнення. Проаналізуємо понятійний компонент семантичної структури цього концепту, який був йому притаманним в епоху, коли творив Вальтер фон дер Фогельвайде. Понятійний компонент зберігається у свідомості у вербальній формі, але не збігається зі словом, що є позначенням даного концепту. Воно лише утворює його понятійне ядро, перетворюючись на одну із багатьох концептуальних ознак даного концепту. Основою понятійної складової концепту КОХАННЯ в епоху Середньовіччя в германській лінгвокультурі був синкретизм щастя і страждання в одному почутті. Наведемо кілька прикладів з поезій Вальтера фон дер Фогельвайде: з одного боку кохання асоціюється у нього з *sanfte fröide, wol*¹, від чого хочеться *meinen, singen, geniezen* і промовляти *süezen worten*, а з іншого – кохання приносить *kumber, arebeit, swære, wê, schade, not, des herzen tiefiu wunde*. Хто не кохає, той *verliuset sine tage*. Однак нездійсненне куртуазне кохання до дами *tuot manegen swæren tac*. Це почуття і страждання від його нездійсненності є настільки сильним, що його перманентним супутником є духовна смерть – потьмарення розуму (*sô benimt si mir sô gar die witze, daz mir der lip alumne gât – sie nimmt mir so total die Besinnung, dass sich mir alles dreht; ich hân von dir verloren minen sin – ich habe durch deine Schuld Sinn und Verstand verloren; wie mac ich âne sin genesen? Dû wonest an sîner stat, da'r inne sollte wesen: dû sendest in dû weist wol war – wie soll ich denn ohne Sinn bestehen? Du residierst, wo er wohnen sollte, und hast ihn geschickt - du weist genau wohin*). Кохання живе у серці, яке є надійним сховком почуттів від стороннього ока: *Sô hân ich im vil nâhen inme herzen eine stat gegeben, dâ noch nieman in getrat – habe ich ihm tief in meines Herzens Tiefe einen Platz gegeben zu dem noch niemand vorgedrungen ist; dû wilt gewalteclîchen gân in minem herzen ûz unt in – du gehst herrscherlich in meinem Herzen ein und aus*. Кохання - нездоланна сила, якій неможливо протистояти: *wer gap dir, Minne, den gewalt, daz dû doch sô gewaltic bist? Dû twingest beide junc und alt; dâ für kann nieman keinen list – Wer übergab dir, Minne, solche Macht, dass du so übermächtig bist? Du zwingest jedermann; dagegen weiss niemand sich zu helfen*. Кохання Вальтера позбавлене містики, воно, навпаки, походить від Бога. Саме до Бога автор звертається

¹ Усі цитати з пісень Вальтера фон дер Фогельвайде (середньовісньонімецький варіант німецької мови) та їх переклад сучасною німецькою мовою подаються з наступного джерела: Walther von der Vogelweide. Gedichte. Mittelhochdeutscher Text und Übertragung. – FaM – Fischer Verlag – 1990.

за допомогою, йому він вдячний за те, що Бог йому подарував кохану з усіма чеснотами, що є богоугодними рисами. Релігійність та присутність Бога є іманентною рисою почуттів закоханих: *Got hat ir wengel höhen fliz – Gott hat große Sorgfalt auf ihre Wangen verwandt; hërre, hërre got, got bewarn, sem mir got* тощо. Якщо автор зрадить свою кохану, то Бог покарає його за такий вчинок пеклом: *Sî mir iemen lieber, maget oder wîp, diu helle müeze mir gezemen*. А день, коли ліричний герой отримує відповідь на свої благання, порівнюється із Великоднім днем: *österlicher tac*. Стосунки між лицарем та дамою мають підкреслено платонічний характер, адже найкращими «дарами кохання» для героя є *lachen, senfter gruoz, habedank, miete (Loblied)*. Дозволенним виявом прихильності може бути також поклін голови: *do erschampten sich ir liechten ougen: doch neic si mir schöne (sie ließ die Augen niederschlagen und neigte zart den Kopf)*. Що стосується дієслів, що виражають основні почуття закоханих, то автор використовує лише два дієслова *minnen* та *lieben*, які не передають усю палітру їх почуттів. Набагато багатшою є однак палітра епітетів, якими наділяє свою кохану автор. Її зовнішня та внутрішня досконалість є неодмінним елементом понятійної структури концепту КОХАННЯ. Ось кілька прикладів на підтвердження попереднього висловлювання: *wunderwol gemachet wîp*“, яка має „*minneclichen lîp*“, „*gewalteclichen gân*“, „*ir houbet ist so wûnnerîch, als ez mîn himel welle sîn*“. Її очі, як *zwêne sternen*. Героїні Вальтера мають янгольську зовнішність – *als engel sint diu wîp getân*. Внутрішні чесноти дами є не менш багатими. Сюди належать *hoher muot, êre, werdekeit, güete, stæte, wol gemuot, fuoge, wolgetæne, willen, tugent, reine minne*. Її *herze ist rehter fröiden vol, mit liuterlicher reinekeit wol*. Разом з тим, автор постійно наголошує неодмінне поєднання внутрішньої та зовнішньої краси в особі обранці. Інакше вона втрапить свою привабливість для нього. Вальтер фон дер Фогельвайде стверджує: „*Schœner lîp entouc niht âne sin (was soll Schönheit ohne Gehalt?)*“ Для нього кохання не визначається красою, навпаки: краса визначається коханням: „*Liebe tuot dem herzen baz: der liebe gêt die schœne nâch. Liebe machet schœne wîp*“. Автор цінує так високо не усіх жінок, а лише німецьких. У нього є ціла низка поезій, присвячена красі та чеснотам своїх співвітчизниць. Зокрема, у поезії *Ir sult sprechen willekomen* він співає оду німецьким жінкам, які є „*von der Elbe unz an den Rîn mugen wol die besten sîn*“.

Образну складову концепту КОХАННЯ утворюють концептуальні метафори, якими категоризуються абстрактні концепти, до яких, зокрема, і зараховують лінгвокультурний концепт КОХАННЯ. До них належать наступні метафори:

1. кохання – служіння: *man soll ir gerne dienen*;
2. кохання – сон: *ich was sô wûnneclîche im troume rîche - ich wurde so wunderbar beschenkt im Traum*;
3. кохання – таємниця: *ich minne einen ritter stille*;
4. кохання – сила: *Minne is gewalt*;
5. кохання – пута: *nû lob ich got, sît dîniu bant mich sulen twingen – nun lob ich Gott – da einmal deine Bande mich fesseln*;
6. кохання – злодій: *Minne ist diebe meisterinne*.

Національно-культурна складова даного концепту виявляє себе через особливі вербальні символи, що демонструють певні культурологічні конотації. Ці символи є релевантними для певної лінгвокультури та є засобами концептуалізації ментальної картини світу. В ліричних піснях Вальтера фон дер Фогельвайде найтипівішими німецькими символами є троянда (*rôse*), символи дівочої чистоти (лілія *liljen* та вінок *kranz*), символ, з яким ідентифікують самого автора - липа (*linde*), яка асоціювалася у середньовічній німецькій поезії з травневим деревом, навколо якого співали любовні пісні та водили весняні хороводи [5: 284], а також звичай з символічним значенням - гадати на соломинці - *mich hat ein halm gemachet frô, ich maz daz selbe kleine strô* (у слов'янській лінгвокультурі цьому звичаю відповідає гадання на ромашці). Саме національно-культурна складова концепту робить його базовим поняттям лінгвокультурології та переносить його із площини чистої когнітивістики у площину лінгвоконцептології, яка досліджує способи ментальної репрезентації позамовної дійності у свідомості носіїв мови у відповідності із їхніми національними менталітетами.

Перелічені складові семантичної структури лінгвокультурного концепту КОХАННЯ, які були властиві йому в часи Середньовіччя, можна відстежити і у сьогоденній німецькій лінгвокультурі. У результаті досліджень, що були проведені Л. Вільмс на предмет сприйняття такого емоційного феномену, як кохання свідомістю носіїв німецької та російської мов було встановлено, що, на відміну від російського менталітету, для німецької етноствідомості концепт кохання є носієм наступних ознак: 1) осуд таких виявів кохання як безрозсудність, відкрита демонстрація почуттів, заперечення його містичного характеру. Негативно оцінюється в німецькому культурному соціумі настирливість, невміння стримати емоції; 2) німецька мовна свідомість характеризується певним консерватизмом в сенсі конкретизації емоційної інформації, позначення нюансів емоційного ставлення, поведінки та стану, що номінуються як «кохання». Вона не прагне вербалізувати нюанси любовних переживань, обмежуючись нейтральними дієсловами, однак широко використовує метафоричні перенесення для опису та/чи позначення того чи іншого емоційного переживання, пов'язаного з коханням; 3) культурологічні ознаки

в описі поняття «кохання» є для носіїв німецької мови частково специфічними. Тут практично відсутні асоціації з чаклунством, чарами, магією. Російська мовна свідомість асоціює кохання з «душею» та «серцем», а носії німецької мови переважно з «серцем»; 4) гіперболізація ступеню почуття в описі кохання пов'язана для носіїв російської мови перш за все зі смертю, а потім – з безумством. Німецький менталітет обмежує гіперболізований опис ступеню кохання з різними типами безумства, тема смерті майже не використовується [1: 108-109].

Отже, куртуазне кохання як культурна модель любовної поведінки виникло в епоху високого Середньовіччя і було визначальним фактором зміни тогочасних любовних стосунків між представниками різних статей. Його виразниками на теренах сучасної Німеччини були співці кохання – поети-міннезінгери, найвідомішим з яких є Вальтер фон дер Фогельвайде. Можна стверджувати, що уся система любовних відносин виокремилась в його творчості у концепт КОХАННЯ, який належав до базових концептів тогочасної германської лінгвокультури, що виявляв цілу низку національно – культурних особливостей. Аналіз семантичної структури даного концепту, яка відрізняє його від свого відповідника у інших європейських лінгвокультурах епохи Середньовіччя, дозволяє зробити нам висновки про особливе наповнення кожного із компонентів його семантичної структури, а саме понятійної, образної та національно – культурної. Такий підхід до вивчення лінгвокультурних концептів дозволяє нам через лінгвокультурні тексти відстежити процеси концептуалізації дійсності носіями певної мови, що представляли різні епохи, а також з'ясувати зрушення у його семантичній структурі на певних етапах функціонування від найдавніших часів і до сучасності.

Перспективними в межах даного поля досліджень нам видається майбутнє з'ясування семантичної структури лінгвокультурного концепту КОХАННЯ у творчості інших міннезінгерів на основі суцільної вибірки вербалізаторів даного концепту, що буде здійснено шляхом аналізу поетичних текстів, виведення загальної структури даного концепту в епоху Середньовіччя з окресленням його ядерних та периферійних зон, а також порівняння тогочасного понятійного наповнення даного концепту із його сучасним трактуванням у німецькій лінгвокультурі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антология концептов / Под. ред. В.И. Карасика, ИА Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Вальтер фон дер Фогельвайде. Стихотворения / Отв. ред. Б. Пуришев. – М.: Наука. – 1985. – 480с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Козловський В.В. Структура лінгвокультурного концепту (на матеріалі німецької мови) // Мовні та концептуальні картини світу. Випуск 16, Книга 1. – ВПЦ „Київський університет”. – К., 2005. – С. 196-200.
5. Матюшина И.Г. Древнейшая лирика Европы. – М.: Российск. гос. гуманит. ун – т, 1999. - Кн.2. – 493 с.
6. Степанов Ю.С. Константы мировой культуры : Алфавиты и алфавит. тексты в периоды двоеверия. / РАН.Ин-т языкознания; Моск. гос. лингвист. ун-т; [Отв. ред. А.А.Королев] — М.: Наука, 1993. — 156, [1] с.: ил., табл. Библиогр.: с. 147-153.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Бойко – аспірантка кафедри німецької філології КНЛУ.
Наукові інтереси: концептологія, лінгвокультурологія, медієвістика.

СЛЕНГ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Катерина БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

Статтю присвячено обґрунтуванню лінгвокультурологічного підходу до вивчення українського й англійського сленгу. На матеріалі окремого мікрополя виявлено його спільні й відмінні характеристики, зумовлені лінгвокультурними відмінностями досліджуваних мовних етносів.

The article provides the fundamentals of lingvocultural approach to investigate the Ukrainian and English slang. It identifies common and divergent features of the investigated microfield caused by the lingvocultural specificities of the studied linguistic communities.

Новітні лінгвістичні дослідження позначені антропоцентричною спрямованістю. Основними напрямками, що формуються в рамках антропоцентричної парадигми, є когнітивна лінгвістика та лінгвокультурологія. Ключовими питаннями когнітивістики є проблеми організації свідомості людини, специфіка пізнання світу, перехід відомостей про світ у знання, утворення ментальних просторів тощо.

Лінгвокультурологічний підхід орієнтований на культурний чинник у мові та на мовний чинник у людині, тобто в межах такого підходу мова розглядається не лише як знаряддя комунікації та пізнання, але й як культурний код нації. Мова в контексті лінгвокультурологічних досліджень тлумачиться як феномен культури, під якою ми, слідом за В.А. Масловою, розуміємо “сукупність “правил гри” колективного існування, набір способів соціальної практики, які зберігаються в соціальній пам'яті колективу і вироблені людьми для соціально значущих практичних та інтелектуальних дій” [12: 17].

Питання співвідношення мови та культури докладно розглядалися в працях В.В. Жайворонка, В.І. Кононенка, Ю.М. Лотмана, В.А. Маслової, С.Г. Тер-Мінасової, [6; 7; 11; 12; 19] та інших дослідників. Ця проблематика може бути окреслена такими найважливішими положеннями. Мова є

дзеркалом культури, в ньому відображається не лише реальний світ, що оточує людину, не тільки реальні умови її життя, але й суспільна самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей, світовідчуження, бачення світу. Окрім того, мова виступає своєрідною скарбницею культури, оскільки зберігає культурні цінності в лексиці, граматиці, ідіоматиці, фольклорі, художній, науковій літературі тощо. Водночас мова виступає в ролі носія культури, оскільки її опанування означає засвоєння культурного досвіду попередніх поколінь. Мова є знаряддям культури, оскільки формує особистість людини через закладені в мові бачення світу, менталітет і т. п., тобто через культуру народу, який користується цією мовою як засобом спілкування. Зрештою мова – це “могутній інструмент, що формує людський потік в етнос, який створює націю через зберігання й передавання культури, традицій, суспільної самосвідомості мовного колективу” [19: 17]. Остання функція мови слугувала об’єктом досліджень Г. Вежбицької, Т.В. Гамкрелідзе, В.В. Іванова, В.М. Топорова, М.І. Толстого, Ю.О. Сорокіна, Н.В. Уфимцевої та ін. [3; 4; 17; 20; 21; 23]. Особливої значущості лінгвокультурологічний підхід набуває в зіставних дослідженнях, оскільки в людини, що перебуває виключно в межах власної культури, створюється стійка ілюзія щодо власного бачення світу, способу життя, менталітету тощо як єдино можливого, єдино прийнятного.

Об’єктом дослідження обрано українську та англійську сленгову лексику мікрополя “*Назви тіла, організму, їх частин, продуктів життєдіяльності*”. За мету дослідження поставлено виявлення онтологічних характеристик сленгу, що дозволяють розглядати його як універсальний лінгвальний феномен в контексті європейської культури.

Вивчення сленгу з позицій лінгвокультурології видається надзвичайно актуальним, оскільки, на відміну від мовного стандарту, який належить до офіційної культури [12], сленг є елементом культури неофіційної, сміхової [2; 5; 9]. За словами Д.С. Ліхачова, сміховий світ є не опозицією світу офіційних відносин, а його зворотною стороною, “антисвітом”. “При цьому антисвіт протистоїть не просто звичайному світу, а ідеальному світу, як диявол протистоїть не людині, а Богу й ангелам” [10: 19]. Символом сміхової культури виступає карнавал, західноєвропейська специфіка якого докладно розглядалася відомим культурологом М.М. Бахтіним [2]. “Головний герой карнавалу – це сміх, який убиває, але водночас і породжує. По суті, сміх тотожний життю з його смертю й народженням. Народження і смерть мають рівні права, вони амбівалентні, сміх робить їх рівними, врівноважує їх. Він дозволяє одночасно бачити і те, й інше: в народженні – життя, у вбивстві – зачаття” [5: 629].

Водночас кожен народ має особливе, специфічне для нього відчуття гумору й комічного, які іноді незрозумілі для інших [14]. У кожному конкретному випадку це пояснюється специфічними для відповідного етносу соціальними чинниками. Якщо європейське (католицьке) суспільство протягом свого розвитку намагалось лише “приборкати” сміхову культуру, обмежуючи її вияви певними періодами (карнавалами “Octoberfest” у Німеччині, “Ferias”, “Fallas” в Іспанії тощо) [30], то в православному суспільстві сміх уважався гріхом. Так, при вході в Ближні Печери Києво-Печерської Лаври на фресках зображено всі людські гріхи, першими з яких є лихослів’я та сміхотворчість. Основою сміху в православ’ї вважається брехня: “...один бреше для забави, інший з ласолюбства, хтось, щоб привести в сміх присутніх, а хтось, щоб зробити зле брату” [8: 353]. Водночас у вітчизняній культурі існували й досі зберігаються звичаї та обряди, пов’язані зі сміхом та карнавалом. Так, наприклад, за часів Київської Русі існувала певна “процедура” боротьби з нечистою силою, зокрема з лісовиком: “Щоб лісовик не плував, потрібно роздягтися догола, весь одяг струсити, відійти вбік, матюкнути або розсміятися, поплювати на нечисту силу, а потім одягнутися. Тоді вийдеш” [13: 143]. Сміх, так само як і лихослів’я, є свого роду виявленням презирства і небоязні нечистої сили, усуненням від ситуації, піднесенням над нею шляхом її приниження [1: 343]. Схожі тенденції спостерігаються й у наш час, наприклад, в обрядах, пов’язаних з другим днем весілля, коли гості перевдягаються нареченими, циганами тощо, тим самим висміюючи урочистість та піднесеність подій, що відбувалися напередодні. Функції сміху й мату в цьому випадку виступають своєрідними оберегами для молодят.

За спостереженнями О.В. Улибіної, своїми психологічними характеристиками сміхова культура відповідає рівню довербального інтелекту, рівню дій і образів, що формується на ранніх етапах розвитку психіки [22]. Напевне, тому сленг як фрагмент сміхової культури відтворює певні риси, притаманні первісному світовідчуженню [25]. Так, наприклад, В.С. Єлістратов зазначає, що “космосом аргю” (“сленгу”, *прим. наша. – К.Б.*) є людське тіло. “Аргю по суті мало цікавить решта світу, інформація з нього залучається лише настільки, наскільки вона має відношення до тілесного буття” [5: 627]. Підтвердженням цьому є приблизно тотожна (271 та 245) кількість сленгових лексичних одиниць (СЛЮ), зафіксована в межах мікрополя “*Назви тіла, організму, їх частин, продуктів життєдіяльності*”. У відсотковому співвідношенні наповнення зазначеного лексико-семантичного угруповання становить відповідно 19,08% та 15,86% від загальної кількості українських та англійських сленгових лексичних одиниць (іменників, іменникових композитів та субстантивних словосполучень), що дозволяє говорити про нього як про одне з найбільших лексичних угруповань як в українському, так і в британському сленгу. Досліджуване мікрополе “*Назви тіла, організму, їх частин, продуктів життєдіяльності*”

складають три лексико-семантичні угруповання, а саме: 1) “Назви частин тіла, органів, тканин”; 2) “Назви виділень організму, продуктів його життєдіяльності”; 3) “Назви хворобливих, аномальних утворень на тілі, ушкоджених місць”.

До складу мікрополя “Назви частин тіла, органів, тканин” входять дрібніші лексичні угруповання.

- ЛСГ “Назви органів життєдіяльності”

До складу цієї ЛСГ в українському сленгу входять **5**, в англійському – **6** лексичних одиниць, наприклад: *мотор* жрм. ‘серце’, *бебехи* крим. ‘внутрішні органи, нутроці’, *ticker* ‘серце’, *kishka* ‘внутрішні органи, нутроці’, *belly button* ‘пупок’ [15; 18; 27; 28; 29] тощо.

- ЛСГ “Назви голови, обличчя, органів відчуття”

У межах цієї ЛСГ нами було зафіксовано **110** СЛЮ в українській та **78** одиниць в англійській мові: *жебан* ‘голова’, *будка* крим., жрм., зруб. ‘обличчя’, *інтерфейс* ‘обличчя’, *хліборізка* вульг. ‘рот’, *шнобель* крим., мол., жрм., жарт. ‘ніс’, *паяльник* жрм., мол., крим. ‘ніс великого розміру’, *моргала* ‘очі’, *баньки* ‘очі’, *мітла* ‘язик’, *чєбуреки* ‘вуха’, *грязла* ‘зуби’, *loaf* ‘голова’, *Uncle Ned* ‘голова’, *clock* ‘обличчя’, *cake-hole* ‘рот’, *kisser* ‘рот, обличчя’, *snorer* ‘ніс’, *peepers* ‘очі’, *lughole* ‘вуха’, *snappers* ‘зуби, особливо штурчні’ [15; 18; 27; 28; 29] тощо.

ЛСГ “Назви частин тіла”

Загальна кількість СЛЮ, які входять до цієї ЛСГ, складає в українській мові **139**, в англійській мові **125** одиниць, наприклад: *хазяйство* жрм., жарт. ‘чоловічий статевий орган’, *трудоий мозоль* ‘живіт’, *авторитет* мол., жрм., жарт. ‘великий живіт’, *кендюх* жрм. ‘живіт’, *кавунцята* ‘жіночі груди’, *жєня* ‘сідниці’, *п’ята точка* ‘сідниці’, *цурупалка* ‘палець’, *кleshня* ‘рука’, *протез* ‘нога’, *ратиці* знев. ‘ноги’, *John Thomas* ‘чоловічий статевий орган’, *сrown jewels* ‘чоловічі геніталії’, *beer gut* ‘великий живіт’, *bread basket* ‘великий живіт’, *titties* ‘жіночі груди’, *bazoocas* ‘жіночі груди, особливо великі за розміром’, *melons* ‘жіночі груди, особливо великі за розміром’, *cheeks* ‘сідниці’, *honeypot* ‘жіночі статеві органи’, *pussy* ‘жіночі геніталії’, *wing* ‘рука’, *raw* жарт. ‘рука’, *pegs* жарт. ‘ноги, часто про штучні кінцівки’, *dogs* ‘стунні’ [15; 18; 27; 28; 29] тощо.

У межах мікрополя “Назви виділень організму, продуктів його життєдіяльності” нами було зафіксовано **10** українських та **21** англійська СЛЮ: *зість* жрм., мол., крим. ‘менструація, менструальний період’, *комсомольці* ‘менструація’, *манна каша* ‘сперма’, *бандитська сметанка* ‘сперма’, *бетмен* ‘блювота’, *настя* ‘понос’, *visitor* ‘менструація’, *jam-rag* ‘менструація’, *love juice* ‘сперма’, *sick* ‘блювота’, *роор* ‘екскременти’, *piddle* ‘уріна’, *wee-wee* ‘уріна’ [15; 18; 27; 28; 29]. Удвічі менша кількість зафіксованих СЛЮ в українському сленгу, на наш погляд, є свідченням відносно більшої “цнотливості” українського суспільства, зумовленої, крім того, ще й тривалим табу на публічне обговорення сексуальних проблем та проблем репродуктивної системи (найменування продуктів якої, власне, й складає значну частину цієї ЛСГ).

Загальна кількість СЛЮ, які входять до мікрополя “Назви хворобливих, аномальних утворень на тілі, ушкоджених місць” складає в українській мові **4**, в англійській – **3** одиниці, наприклад, *засос* ‘кров’яний підтік від поцілунку’, *фінгал* мол. жрм. ‘синець’, *shiner* ‘синець під оком’, *road rash* ‘ушкодження та подряпини, що виникли в результаті падіння зі скейтборду’ [15; 18; 27; 28; 29] тощо.

ЛСГ “Назви частин тіла” становить одне з найбільших лексичних угруповань як в українському, так і в британському сленгу. На думку В.С. Єлістратова, весь карнавальнораблезіанський словник (сленговий лексикон) обертається довкола декількох архетипових (у побутовому вимірі фізіологічних) тем: їжі, випивки, відправлень організму, статевого життя і власне атрибутів тілесного низу, ширше – тіла взагалі [5: 630]. Саме ці “атрибути тілесного низу” й становлять значну питому частину цієї ЛСГ. На думку М.М. Бахтіна, арготична (в нашій термінології *субстандартна*) топологія зводиться до “випуклостей” (фал, груди, кінцівки) та “впуклостей” (зад, жіночі статеві органи тощо) [2: 351-352], що спричиняє появу відповідних синонімічних рядів на позначення тих чи інших частин тіла. Найбільша кількість СЛЮ (**45** СЛЮ в українському сленгу та **49** в англійській частині дослідження), що входять до цієї ЛСГ, позначають чоловічі статеві органи. Ще однією частиною тіла, що виступає об’єктом номінації в сленгу, є кінцівки (**27** СЛЮ в українській частині дослідження та **23** в англійській). Приблизно однакова кількість СЛЮ позначає сідниці (**19** та **16** відповідно) та жіночі груди (**17** та **11** СЛЮ). Ці дані повністю підтверджують думку М.М. Бахтіна, підтриману й розвинуту В.С. Єлістратовим, про те, що фал, живіт та сідниці (або жіночі статеві органи) є архетиповою тріадою для раблезіанського сміху, який, як уже зазначалося, виступає основним мотивом для появи і функціонування сленгу як універсального лінгвального феномену.

Слід також звернути увагу на те, що СЛЮ, що позначають чоловічий статевий орган, утворені здебільшого внаслідок вторинної номінації, а в ролі “слова-донора” виступають різноманітні елементи навколишнього світу: це і власні імена: *John Thomas*, *Jim Johnson*, *peter*, *willy*; і назви овочів, фруктів або продуктів харчування: *банан*, *сосиска*; і назви інструментів, зброї: *болт*, *апарат*; *weapon*, *tool* тощо. На думку В.С. Єлістратова, за допомогою вторинної номінації всі ці елементи навколишнього світу осміюються, відправляються в тілесний низ. “Потенційно весь світ стає смішним фалом” [5: 629]. В

основі цього лежить ідея єдності світу, що свідчить про давній, архаїчний, споконвічний характер сленгу. Архаїчний менталітет, міфологічне мислення розглядає весь світ як єдине тіло, де річки – це вени, ліс – волосся тощо. Це підтверджується, зокрема, наявністю СЛЮ, створених за схемою: *частина тіла* ← *об'єкт живої природи*. Так, в українському, російському, англійському та іспанському субстандарті голова людини порівнюється з овочем або фруктом, що має форму кулі: в українській мові це *дыня, гарбуз, кавун*; у російській – *дыня, тыква*; в англійській – *melon, loaf, onion*; в іспанській – *coco, cebolla, melón*. Принагідно слід зазначити, що ця тенденція характерна не лише для сленгу, вона широко використовується митцями в художніх творах. Проте урбаністичний характер сленгу [26], відірваність його носіїв від природи, а також епоха високих технологій не могли не позначитись на сленготворенні, що відбито у високій продуктивності моделі *частина тіла* ← *технічний прилад або його частина*, наприклад, в українському сленгу це *інтерфейс, скріншот 'обличчя', хліборізка 'рот', радары, локатори 'вуха'*; в англійському – *clock, dial 'обличчя'* тощо.

Назви частин тіла дуже яскраво демонструють жінофобні тенденції, які в сленгу виявляються набагато потужніше, ніж у стандарті. Сленг здебільшого створюється чоловіками, а жінка розглядається лише як сексуальний об'єкт, що й умотивовує появу доволі значних синонімічних рядів, що позначають жіночі органи і частини тіла, які становлять сексуальний інтерес для представників сильної статі.

Первісне світовідчуття зумовлює існування особливої системи цінностей: цінним є те, що безпосередньо забезпечує виживання людини та продовження роду: фізичні характеристики людини та їхня відповідність або невідповідність нормі, сексуальні стосунки тощо. Інколи первісне світовідчуття виражає себе опосередковано, що виявляється, наприклад, у сленгових номінаціях, які позначають особу за належністю до певної раси: людина, що відрізняється кольором шкіри, очей, вимовою тощо, кваліфікується як чужа, а отже, априорі ворожа, що й відображається у відповідних СЛЮ (сленгових лексичних одиницях) та конотаціях, якими супроводжуються сленгові етноніми, наприклад, укр. *хачик* жрм; зневажл. 'вірмени', *лумумба* 'представник негроїдної раси'; англ. *God forbid* зневажл., образ. 'євреї', *jungle bunny* зневажл., образ. 'представник негроїдної раси, переважно з країн, що знаходяться в тропіках' тощо.

Змістово й структурно карнавальна культура виявляється настільки подібною до несвідомого, що можна припустити, що йдеться про той самий феномен [22]. Водночас, якщо під "несвідомим" розуміти насамперед інстинкти людини, то в культурі карнавалу відбувається їх своєрідна взаємодія із законом. Закони та інстинкти, культура та природа за визначенням ворожі одне одному. Культура починається з приборкання природи, оволодіння інстинктами і стримування імпульсів, відмови від безпосереднього чуттєвого задоволення [24: 95]. Саме в цьому напрямку й відбувається її розвиток. Офіційна культура бере на себе функції стримування, встановлення норми і, володіючи остаточними відповідями на всі питання та знанням абсолютних істин, набирає жорсткості й сили. Їй протистоїть "ритуальний сміх ... спрямований на вище: ... висміювали сонце (вищого бога), інших богів, вищу земну владу, щоб змусити їх оновитися" [2: 146]. Результатом такого висміювання є подолання розриву між "офіційною культурою" і особистістю з її несвідомим. Висміяні й принижені цінності стають більш близькими й зрозумілими, а дотримання норм, які було зневажено й зруйновано протягом карнавалу, – більш природним. На думку М.М. Бахтіна, "сміх має глибоке значення світобачення, це одна з істотних форм правди про світ у цілому, про історію, про людину; це особливий універсальний погляд на світ, що бачить світ інакше, але не менш (якщо не більш) істотно, ніж серйозність" [2: 78]. Екстраполоючи вищезазначене твердження на сленг як один з невід'ємних складників сміхової культури [16], можна припустити, що останній формує власну мовну картину світу, яка, на жаль, допоки не стала предметом вивчення.

Зважаючи на "синкретичність" цього лінгвального феномену, на те, що в ньому "в один жмут зібрано мову (з усією екстралінгвістичною семіотичною палітрою засобів), побут, соціальні відносини, соціальну та індивідуальну психологію і культуру в найширшому розумінні цього слова" [5: 574], доходимо висновку, що для пояснення його природи недостатньо ані вузьколінгвістичних, ані вузькосоціолінгвістичних досліджень. Застосування лінгвокультурологічного підходу до порівняльного вивчення сленгу видається нам надзвичайно плідним, оскільки він спроможний дати системний опис мовних картин світу, в тому числі національних мовних картин світу, які моделюються українським та англійським сленгом. Висновки лінгвокультурологічного плану, здійснені на матеріалі англійського й українського субстандарту, можуть бути корисними також і для досліджень з культурології, які передбачають зокрема й вивчення "неофіційної", сміхової культури різних етноспільнот.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверинцев С.С. Бахтин и русское отношение к смеху // От мифа к литературе: Сб. в честь 75-летия Е.М. Мелетинского. – М.: Рос. ун-т, 1993. – С. 341 – 346.
2. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: Худож. лит., 1990. – 542 с.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Рус. слов., 1996. – 411 с.
4. Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы = Indo-European and the Indo-Europeans: Реконструкция и ист.-типол. анализ праязыка и протокультуры. [Ч.] 1. – Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1984. – 428 с.
5. Елистратов В.С. Словарь русского арго: Материалы 1980-1990 гг.: Около 9 000 слов, 3 000 идиоматических выражений. – М.: Русские словари, 2000. – 693 с.

6. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – №5. – 2001. – С. 48 – 63.
7. Кононенко В.І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) // Мовознавство. – 1996. – №6. – С.39-46.
8. Лествичник И. Лествица, возводящая на небо, преподобного отца нашего Иоанна игумена Синайской горы. – М.: Лествица, 1997. – 671 с.
9. Лихачёв Д.С. Смех как мировоззрение // Историческая поэтика русской литературы. – Санкт-Петербург: “Алетейя”, 1997. – С. 342 – 403.
10. Лихачёв Д.С., Панченко А.М., Поньрко Н.В. Смех в Древней Руси. – Ленинград: Наука : Ленингр. отд-ние, 1984. – 295 с.
11. Лотман Ю.М. Избранные статьи. – Таллинн: Александра, 1992. – Т.1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – 479 с.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. вузов. – М.: Academia, 2001. – 204 с.
13. Обухов А.С. Современное состояние смехового мира в русской традиционной культуре // Развитие личности. – 1999. – №2. – С.140 – 157.
14. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре. – М.: Лабиринт, 1999. – 285 с.
15. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т.М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
16. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
17. Сорокин Ю.А. Этнопсихолінгвістика. – М.: Наука, 1988. – 190 с.
18. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
19. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 262 с.
20. Толстой Н.И. Язык и культура // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолінгвістике. – М.: Изд.-во “Индрик”, 1995. – С. 15 – 26.
21. Топоров В.Н. Исследования по этимологии и семантике. В 3 томах. Том 2. Индоевропейские языки и индоевропеистика. Книга 1. – М.: Изд.-во “Языки славянских культур”, 2006. – 544 с.
22. Улыбина Е.В. Обыденное сознание в картине мира личности: Психосемантический подход : Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. – Ставрополь, 1999. – 368 с.
23. Уфимцева Н.В. Русские: опыт еще одного самопознания // Этнокультурная специфика языкового сознания. Сборник статей. – М.: ИЯ РАН, 1996. – С. 139 – 162.
24. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2006. – 283 с.
25. Химик В.В. Поэтика низкого, или Просторечие как культурный феномен. – Санкт-Петербург: Филол. фак. С.-Петерб. гос. ун-та, 2000. – 272 с.
26. Allen I.L. The city in slang. – New York, Oxford: Oxford University Press 1993. – 307 p.
27. Ayto J. The Oxford Dictionary of Slang. – Oxford University Press, 2003. – 474 p.
28. Ayto J., Simpson J. The Oxford Dictionary of Modern Slang. – Oxford, New York: Oxford University Press. – 1996. – 300 p.
29. Green J. The Slang Thesaurus. – London: Penguin Books, 1999. – 290 p.
30. Hughes G. Swearing (A Social History of Foul Language, Oaths and Profanity in English). – London; New York; Toronto: Penguin Books, 1998. – 292 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Бондаренко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, порівняльна лексикологія української та англійської мов

К ВОПРОСУ О ТИПОЛОГИИ МЕТАФОР ПОЛИТИКИ, РЕАЛИЗУЕМЫХ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ КАРТИНЕ МИРА

Марина ВАСИЛЬЕВА (Харьков, Украина)

В статті аналізуються типи метафор ПОЛІТИКИ за способом концептуалізації цінності цілі. Виявляються особливості частини мовної належності метафоричних виразів, що реалізують метафори ПОЛІТИКИ в англомовній картині світу.

The paper deals with the analysis of the types of political metaphor according to the way of conceptualization of the target concept. The specificity of the part-of the-speech actualizations of political metaphors in the English language world picture is considered.

В рамках современной лингвистической парадигмы общепринятым является существование связи и взаимообусловленности между бытием, языком и сознанием индивида (О.Г. Почепцов), что вызывает повышенный интерес к целому ряду лингвистических проблем, среди которых изучение когнитивных механизмов мировосприятия реальности человеком, отраженных в языковых картинах мира (А.Д. Белова, Е.С. Кубрякова, А.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Е.В. Урысон, И.О. Голубовская, О.А. Корнилов, Т.В. Цивьян, Ж.П. Соколовская и др.). Это обуславливает **актуальность** настоящего исследования, посвященного анализу типологии метафор ПОЛИТИКИ как сложной когнитивной операции, реализуемой в современной англоязычной картине мира.

Объектом настоящей работы являются языковые актуализации метафор с областью источника POLITICS в англоязычной картине мира, **предметом** – типологизация последних. Материалом исследования послужили образцы политического дискурса Великобритании и США, а также лексикографические источники современного английского языка.

Целью данной статьи является описание типологии метафор ПОЛИТИКИ, реализуемых в англоязычной картине различными лексико-семантическими группами метафорических номинаций.

Поставленная цель предполагает решение следующих задач: 1) анализ метафорических репрезентантов политических метафор и их классификация на основе частеричной принадлежности; 2) выявление когнитивной типологии метафор ПОЛИТИКИ, репрезентируемых в современной англоязычной картине мира.

Исследование проводится в рамках семасиологии, которая, в связи с закреплением главенствующей роли в изучении языка за функциональной парадигмой, исходит из рассмотрения языковых явлений в направлении от дискурса к языковой системе (языковой картине мира) и внеязыковому содержанию исследуемых объектов [5: 17].

Такой подход объясняется тем, что:

во-первых, акт номинации, зафиксированный в языковой картине мира, в большой степени зависим от коммуникативных факторов (т.е. от того, в какой роли мыслится его результат как единица дискурса) [3: 63];

во-вторых, позволяет проследить, насколько хорошо номинация как единица языковой картины мира служит «передаче ...структуры знания не только в системе языка в целом, но и в том фрагменте речевой деятельности, для участия в котором она была создана» [3: 63].

Исходя из трактовки картины мира [4: 21], а также на основании форм ее существования в виде концептуальной картины мира (ККМ), сформированной содержанием концептов, и языковой картины мира (ЯКМ), которая вербализируется с помощью естественных языков [2: 19], англоязычную картину мира понимаем как вербальный продукт, объективирующий концептуальные представления об образе мира с помощью разноуровневых средств английского языка .

Одним из наиболее важных и сложно устроенных фрагментов картины мира является образ политической реальности (P. Chilton, А.П. Чудинов), в связи с чем для понимания определенных объектов и процессов политической действительности человек часто привлекает более простые и конкретные образы из тех сфер, которые ему хорошо знакомы, то есть обращается к метафоре. Это приводит к необходимости экспликации и изучения особого вида метафорическое единицы – политической метафоры (А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов, А.П. Чудинов, И.О. Филатенко, А.Н. Чадюк, Т.Г. Скребцова, Р.Д. Андерсон).

Изучение политической метафоры сосредоточено на ее риторических (W.L. Benoit; В. Bates), лингвокультурологических (В. Lewis, J.M. Wei), дискурсивных (R. Anderson; А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов) и лингвокогнитивных (G. Lakoff; А. Musolff; А.П. Чудинов) аспектах.

Интерес к лингвокогнитивным методам анализа политической метафоры обусловлен переосмыслением феномена метафоры как ментальной первоосновы, новым пониманием ее роли в организации ментальных процессов и осмысления действительности, в том числе и социально-политической.

Под концептуальной метафорой имеют в виду понимание одного концепта в терминах другого, в результате чего осуществляется проекция одной концептуальной области на другую [10: 43]. Механизм метафоры описывается в рамках корреляции области источника и области цели, где область цели – концепт, который осмысливается, а область источника – концепт, привлекаемый для сравнения [9]. Политическую метафору следует понимать как ментальную операцию, в ходе которой из области источника – концепта, репрезентирующего повседневную практику жизнедеятельности общества, в область цели (абстрактный концепт POLITICS) переносятся признаки, существенные для понимания данного феномена.

По выполняемым когнитивным функциям метафоры делятся на структурные, онтологические и ориентационные [9: 14; 15; 58].

Онтологическая метафора осуществляет познание абстрактной сущности на основе сходства телесного опыта с объективной сущностью. В зависимости от характера области источника (неодушевленный или одушевленный предмет) онтологическая метафора может быть, соответственно, овеществляющей, биоморфной, зооморфной и антропоморфной [9: 58]. *Структурная метафора* основана на использовании естественного опыта в одной сфере для осмысления другой понятийной сферы, в результате чего структура области источника переносится на структуру области цели [9: 14]. В основе *ориентационной метафоры* лежит опыт пространственной ориентации человека в мире, оппозиционные противопоставления типа «верх-низ», «лево-право», «центр-периферия» и др. [9: 15].

Концептуальная метафора имеет языковую объективацию в виде метафорического выражения [10: 43]. В качестве метафорического выражения рассматривается любая языковая структура, «обозначающая некоторый класс объектов, предметов и т.п.» (т.е. репрезентирующая коррелят метафоры) и используемая «для характеристики и наименования другого класса объектов» (т.е. референта метафоры) [1: 296] и выступающая планом выражения метафорической корреляции.

В создании языковой метафоры участвуют четыре элемента: два класса объектов (коррелят и референт метафоры) и признаки каждого из них. В процессе метафоризации признак коррелята метафоры (который является типичным, ярким носителем признака) приписывается референту.

Носителем признака может являться предмет (функция, форма и т.д.), процесс (интенсивность, образ действия, сопутствующие характеристики), качество (степень, оттенок) [6: 97]. В связи с этим выделяют метафорические выражения разной частеричной принадлежности (субстанциональные, глагольные и атрибутивные), в основе которых лежит представление о трех онтологических категориях – предметности, процессуальности и квалитативности [7: 44].

При инвентаризации метафор ПОЛИТИКИ, реализованных в англоязычной картине мира, мы исходим из того, что:

1) содержание языковых картин мира составляют значения всех номинативных единиц, которые формируют единую систему взглядов, обязательную для всех носителей языка, т.е. являющуюся конвенционализированной; данные языковые единицы закреплены в узусе;

2) метафора может считаться политической при существовании определенного тематического окружения [8: 7].

На основании вышеизложенного, а также учитывая факт проведения настоящего исследования в рамках семасиологии, конвенциональные метафорические выражения, объективирующие метафоры ПОЛИТИКИ в англоязычной картине мира, отбираются следующим образом:

1) выявляются метафорические выражения, репрезентирующие ту или иную метафору ПОЛИТИКИ во фрагментах политического дискурса Великобритании и США. Материалом исследования послужили периодические издания Великобритании и США за период 2000-2007 гг., которые печатают на своих страницах публичные выступления политиков и аналитические статьи по политической тематике, а также репортажи BBC News и CNN News, которые освещают политические события за тот же период;

2) к политической метафоре как единице англоязычной картины мира причисляем выявленные в образцах политического дискурса метафорические выражения в том случае, если в узусе фиксируются контексты их использования, которые отражают типичные предметно-референтные ситуации, тематизирующие различные проявления и аспекты политики.

Проведенный анализ показал, что в англоязычном политическом дискурсе функционируют следующие метафорические выражения, которые зарегистрированы в лексикографических источниках и, соответственно, составляют содержание англоязычной картины мира:

1) **субстанциональные**, служащие для обозначения объектов/субъектов политики, их атрибутов:

- **предметно-субстанциональные**, выраженные существительными, которые обозначают конкретный/физический объект (*branches of power, body politic, lever, stage*);

- **процессуально-субстанциональные**, выраженные отглагольными и событийными существительными (*operative, attack, recovery, backburner*);

- **квалитативно-субстанциональные**, выраженные призначными существительными, которые означают абстрагированные качества, а также формы и состояния веществ, пространственные, временные и количественные членения, зафиксированные через качества (*lightweight, heavyweight*);

2) **предикативные**, служащие для обозначения политики как определенного рода активности и возникающие в результате сдвига в сочетаемости предикатных слов:

- **процессуально-предикативные**, выраженные глаголами, означающими процессы (*lose, capitulate, recover*);

- **предметно-предикативные**, выраженные отыменными глаголами (*play politics, agonize, take root, launch*);

- **квалитативно-предикативные**, выраженные призначными глаголами, обозначающими изменения в качественном состоянии явления (*ripen, sharpen*);

3) **атрибутивные**, служащие для называния признаков объектов/субъектов политики и их атрибутов, а также для обозначения признаков политической активности:

- **квалитативно-атрибутивные**, выраженные непроизводными прилагательными (*lethal, firm, solid*);

- **предметно-атрибутивные**, выраженные отыменными прилагательными, которые называют признак по предмету – носителю признака (*puppet government, power-hungry, lame-duck session*);

- **процессуально-атрибутивные**, выраженные причастиями и отглагольными прилагательными, которые представляют процесс как относительно устойчивую характеристику предмета (*rotten, hard-fought*).

На основе метафорических репрезентантов выявлены 13 метафор ПОЛИТИКИ, среди которых представлены все типы (онтологические, структурные, ориентационные).

Группа онтологических метафор включает в себя несколько подгрупп, выделенных в зависимости от характера области источника (одушевленный или неодушевленный предмет/объект).

В первую подгруппу входят метафорические корреляции ПОЛИТИКА есть ЧЕЛОВЕК, ПОЛИТИКА есть БОЛЕЗНЬ, которые уподобляют ПОЛИТИКУ ЧЕЛОВЕКУ и его физиологическим состояниям, в частности БОЛЕЗНИ. Таким образом, эти метафоры являются *антропоморфными*.

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть ЧЕЛОВЕК лежит в основе таких метафорических выражений: *body politic, head, hand, heart, backbone*, (предметно-субстанциональных); *spineless* (предметно-атрибутивных).

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть БОЛЕЗНЬ репрезентируется такими метафорическими выражениями: *hemorrhage, symptom, donor* (предметно-субстанциональными); *recover* (процессуально-предикативными); *agonize, hurt* (предметно-предикативными); *lethal* (квалитативно-атрибутивными); *paralyzed* (процессуально-атрибутивными).

Во вторую группу входит метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть ПРИРОДА. Концепт ПРИРОДА в структуре англоязычной картины мира представлен комплексом *биоморфных* и *зооморфных* метафорических выражений, а именно: *animal, fruit, fig leaf, olive branch, crop* (предметно-субстанциональных); *sow the seed, cultivate, take root, reap, sprout* (процессуально-предикативных); *ripen* (квалитативно-предикативных); *rotten* (процессуально-атрибутивных).

Третью подгруппу составляют *овецествляющие метафоры*, которые уподобляют ПОЛИТИКУ материальным объектам, в частности, артефактам – МЕХАНИЗМУ и СТРОЕНИЮ.

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть МЕХАНИЗМ лежит в основе таких метафорических выражений: *operator/operative* (предметно-предикативных), *lever, wheel, cog* (предметно-субстанциональных); *launch, fix, function* (предметно-процессуальных).

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть СТРОЕНИЕ объективируется следующими метафорическими выражениями: *platform, niche, door, backroom, architect* (предметно-субстанциональными); *build, ruin* (предметно-предикативными); *firm, solid* (квалитативно-атрибутивными).

Группу структурных метафор составляют метафоры, связанные с представлением ПОЛИТИКИ как конкретной деятельности человека – войны, спорта, бизнеса, охоты, приготовления пищи, творческой деятельности.

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть ВОЙНА лежит в основе таких метафорических выражений: *battle, attack, battlefield / battleground, front, ally, enemy, warrior, victory, weapon* (предметно-субстанциональных); *fight, win, defeat* (предметно-предикативных); *capitulate* (процессуально-предикативных); *hard-fought* (процессуально-атрибутивных).

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть СПОРТ/ИГРА актуализируется следующими метафорическими выражениями: *game, ring, playing field, player, rival, stake, plaything/pawn* (предметно-субстанциональными); *play politics, win* (предметно-предикативными); *lose* (процессуально-предикативными); *lightweight, heavyweight* (квалитативно-субстанциональными).

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть КУХНЯ лежит в основе таких метафорических выражений: *negotiating table, appetite* (предметно субстанциональных); *front burner/backburner* (процессуально-субстанциональных); *eat up* (процессуально-предикативных); *cook up* (предметно-предикативных); *hungry* (предметно-атрибутивных).

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть БИЗНЕС репрезентируется следующими метафорическими выражениями: *boss, capital, deal, price* (предметно-субстанциональными); *invest* (процессуально-предикативными); *sell, buy, profit* (предметно-предикативными).

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть ОХОТА лежит в основе таких метафорических выражений: *bait, witch-hunt* (предметно-субстанциональных); *run the traps* (предметно-предикативных), *off the hook, on one's own hook* (процессуально-атрибутивных).

Метафоры ПОЛИТИКИ как творческой деятельности представлены коррелятами ТЕАТР и ЦИРК.

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть ТЕАТР лежит в основе таких метафорических выражений: *stage, actor, puppet, scene, scenario* (предметно-субстанциональных); *bow out* (предметно-предикативных); *puppet (government/ruler), behind the scenes* (предметно-атрибутивных).

Метафорическая корреляция ПОЛИТИКА есть ЦИРК объективируется рядом таких метафорических выражений: *circus, arena, acrobat* (предметно-субстанциональных); *juggle* (предметно-предикативных).

Ориентационные метафоры концептуализируют ПОЛИТИКУ как ДВИЖЕНИЕ в различных направлениях (по вертикали (*rise, climb towards, step down*), с отклонением в сторону (*step aside, move away from, step aside*), по горизонтали (*move on*)).

Проведенный анализ свидетельствует о том, что концепты ЧЕЛОВЕК, БОЛЕЗНЬ, ПРИРОДА, МЕХАНИЗМ, СТРОЕНИЕ, ВОЙНА, СПОРТ/ИГРА, КУХНЯ, БИЗНЕС, ОХОТА, ТЕАТР, ЦИРК, ДВИЖЕНИЕ в структуре современной англоязычной картины мира репрезентируются комплексами метафорических выражений различной частеричной принадлежности и выступают областями источника онтологических, структурных и ориентационных метафор ПОЛИТИКИ. Эти и другие концепты являются перспективным объектом дальнейших исследований политической метафоры.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Метафора // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.П. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 296-297.
2. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17-23.
3. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
4. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира /Б.А. Серебrenников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. / Отв. ред. Б.А. Серебrenников. – М.: Наука, 1988. – с. 8-107.
5. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Издательство украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
6. Скороходова Е.Ю. Метафорическая номинация в языке и мышлении // Вестник ПСТГУ III: Филология. – 2006. – Вып. 1. – С. 97-102.
7. Тарасова В.К. О метафорической номинации // Семантика слова и предложения в английском языке / Под ред. Н.Л. Товмач. – Ленинград, 1980. – С. 41-49.
8. Чадюк О.М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. / НАН України; Інститут української мови. – К., 2005. – 20 с.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.
10. Lakoff G. What is a conceptual system? // The nature and ontogenesis of meaning / edited by Willis F. Overton and David S. Palermo. – New Jersey Hove: Lawrence Erlbaum Associates, 1994. – P. 41- 86.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Марина Васильева – соискатель кафедры английской филологии Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина.

Научные интересы: когнитивная лингвистика.

АСОЦІАТИВНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ PR В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Ганна ВАНІНА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена висвітленню результатів асоціативного експерименту сприйняття концепту PR носіями української мови та аналізу особливостей виявлених асоціативних полів.

The article is devoted to the highlighting of associative experiment's results among the Ukrainian respondents as for the concept PR. Also it was given the analysis of the revealed associative fields' peculiarities.

Поняття «PR» є відносно новим для української лінгвокультури, яке було запозичене з американського когнітивного простору в результаті взаємодії культур та обміну культурними цінностями. Разом із сферою суспільної діяльності до української лінгвокультури імпортується і концепт PR, що стає одним з ключових концептів ділової картини світу, тобто одного з професійних образів світу, що служить для організації та регулювання суспільних відносин у різних сферах діяльності. Формування об'єктивних умов суспільних відносин підготувало суспільство до сприйняття PR.

У сучасному когнітивному просторі концепт PR належить двом сферам суспільної свідомості, тому що існує не тільки у професійній свідомості, статусно-орієнтованому (інституціональному), але й у особистісно-орієнтованому (побутовому) дискурсі [1: 277], маючи певну сукупність схожих та відмінних ознак. Концепт PR розглядаємо в межах лінгвокультурного підходу до вивчення концептів, який звертає увагу на акцентуацію ціннісного елементу, як центру ментального утворення. Якщо до певного феномену носії мови можуть вжити оцінні предикати, то цей феномен формує концепт у національній лінгвокультурі.

Актуальним є вивчення асоціативних ознак концепту PR в особистісно-орієнтованому дискурсі, тому що визначним у семантиці культурного концепту можна вважати асоціативний компонент, який дозволяє враховувати багатство асоціацій та смислових переносів, визначити різницю між загальною семантикою концепту та його значущістю в індивідуальній та колективній свідомості носіїв мови.

Орієнтуючись на дослідження Ю.С.Степанова, Г.Г.Слишкіна, В.І.Карасика, інших вчених розмежуємо понятійний, образний та ціннісний зміст концепту. Концепт PR визначаємо як одиницю ментальних ресурсів індивідуальної свідомості, що репрезентує особистісну інтерпретацію соціокультурного досвіду, пов'язаного з трактуванням феномена PR в українській концептосфері.

Метою дослідження є аналіз образної та ціннісної інформації, тобто того культурно-специфічного інтерпретаційного ряду раціонально-оцінних та образних емотивно-оцінних асоціацій, що пов'язані з уявленнями про PR в українській лінгвокультурі. Одним із завдань є також комплексний опис асоціативних полів на слово-стимул PR в результаті проведеного експерименту, виявлення особливостей вербальних асоціацій в українських респондентах.

Вивченню мови як антропологічного феномену, дослідженню мовної особистості, а також інших проблем, що знаходяться в компетенції когнітивної лінгвістики, яка вивчає інформацію, відображену в концептах, присвятили свої праці багато сучасних мовознавців, зокрема Ю.Д.Апресян, Н.Д.Арутюнова,

А.Вежицька, С.А.Жаботинська, О.С.Кубрякова, Дж.Лакофф, Д.С.Лихачов, В.М.Манакін, О.О.Селіванова, Н.В.Уфімцева, Ч.Філмор та інші.

До психолінгвістичних методів, які дозволяють апелювати до мовної свідомості представників різних народів, зверталися у своїх дослідженнях О.В.Данілова, В.О.Долінський, І.М.Кобозева, І.Ю.Марковіна, С.В.Мартінек, А.М.Новікова, Д.І.Терехова, Л.О.Чернейко та інші.

Одним з методів, що дозволяють отримати психологічно релевантні результати, є асоціативний експеримент. Цей метод і було використано у даному дослідженні. Під час сприйняття слова-стимула відбувається активація відповідної одиниці ментального лексикону респондента, яка пов'язана з іншими одиницями лексикону, з іншими концептуальними структурами. Образ свідомості, асоційований зі словом, – це одна з небагатьох спроб описати знання, що використовуються комунікантами при створенні та сприйнятті мовленнєвих повідомлень. А ім'я (слово, тіло знака) – це та культурна рамка, яка накладається на індивідуальний досвід кожної людини, яка пройшла соціалізацію в певній культурі [8: 32].

Спираючись на дослідження Д.І.Терехової, для аналізу реакцій в асоціативних полях у нашій роботі було використано гештальти, для структурування асоціативного поля слова-стимулу використаний «асоціативний гештальт». За визначенням Й.А.Стерніна та Г.В.Бикової, гештальт «є закріплений словом цілісний образ, який поєднує чуттєві та раціональні елементи, а також об'єднує динамічні та статичні аспекти відображуваного явища чи об'єкта» [7: 57]. «Асоціативний гештальт» виявляється, коли компоненти групи асоціативного зв'язку семантично пов'язані з певними характеристиками, групуються навкруги декількох реакцій, які позначають певний набір образів підсвідомості (концептів). Структурування асоціативного поля у вигляді «гештальта» дозволяє врахувати всі реакції в полі, у тому числі поодинокі [3: 119].

Матеріалом для нашого дослідження є дані психолінгвістичного експерименту, що ґрунтується на асоціаціях інформантів щодо певних слів (у нашій роботі слово-стимул PR). В опитуванні взяли участь 57 осіб, для яких українська мова є рідною і основною у вживанні. Респондентами виступили переважно студенти-гуманітарії 1-3 курсів Запорізького національного університету. Під час проведення вільного асоціативного експерименту інформантам пропонувалось написати 5 асоціацій щодо слова PR. Серед отриманих 273 реакцій були виділені специфічні, упорядковані множини інших мовних одиниць, що поєднані зі словом-стимулом асоціативними зв'язками, які притаманні як окремому індивіду, так і мовному колективу. А такі множини, за визначенням Л.О.Чернейко та В.О.Долінського [10: 32] є асоціативними полями.

Визначені асоціативні поля були структуровані за допомогою 16 «асоціативних гештальтів», як концептів, які у загальному вигляді позначають типові зв'язки, певні характеристики слова-стимула у певній культурі.

Таким чином, у результаті проведення вільного асоціативного експерименту серед українських респондентів умовно можна виділити наступні «асоціативні гештальти» стимулу «PR»:

1. Діяльність, засоби переконання (64 реакції)

Реклама (24), прихована реклама (3), агітація (3), пропаганда (3), шоу-бізнес (3), реклама на телебаченні (2), PR-кампанія (2), рекламні заходи, гарна реклама, рекламне агентство, PR-хід, піарити, PR-технології, використання певних засобів для забезпечення комунікації, виступ, створення легенди, розповсюдження рекламних листівок, продаж товару, нав'язування виробником свого товару споживачеві, презентація, шокувати, інформування людей, надання певних послуг, організована діяльність, перебільшення, результат (позитивний чи негативний), біографія, цифри, майстерність спеціалістів, якість, різноманітність, вдалий.

2. Досягнення становища, відомості (56 реакцій)

«Розкрутка» особистості, товару (6); популярність (5), просування (5), зірки (4), влада (3), популяризація (3), вистава (3), гламур (3), скандал, пов'язаний із зіркою (2); розповсюдження необхідної інформації (2), слава, стиль, імідж, спосіб набуття популярності, прагнення показати щось або когось якомога краще, розповідь про певну річ або людину, створення іміджу зірки, тріумф; вчинок зіркової особи, що привертає увагу; відомі торгові марки, мода, «тусовка», шоу, знаменитість, зірковий світ, естрадні зірки, зірки шоу-бізнесу, PR-зірка, зірковий, афіша.

3. Негативні конотації (51 реакція)

Чорний PR (14), чорний колір (5), скандал (4), бруд (2), брудний PR (2), плітки (2), чорний екран, злочин, вороги, гострий ніж, фальшиві нагороди, акула з кликами, засудження, невдача, неправда, брехня, продажність, «гра на публіку», брудна технологія, «брудна близна» відомої людини, підґрунтя для пліток та скандалів, скандальні хроніки; замовне, часто неправдиве повідомлення; недосказаність, людина в чорному за трибуною, фальшиві нагороди, суд, ризик.

4. Суспільство (17 реакцій)

Зв'язок із суспільством (4), зв'язок (3), суспільна думка (2), світське життя (2), громадська діяльність, соціальне опитування, підхід до спільноти, суспільне обговорення, зворотній зв'язок, налагодження зв'язків.

5. Політика (17 реакцій)

Політика (10), політики, політична кампанія, політичні технології, політичні партії, виступ політика, передвиборча кампанія, вибори.

6. Колір, світло (14 реакцій)

Червоний колір (2), яскрава картинка (2), блиск, чорно-біла картина, гра світла, кольорів (постійно змінюються); щось яскраве, яскраво, об'ємні золоті букви «PR», жовтий колір, золотий піар, кольори, рожевий колір.

7. Гроші (14 реакцій)

Гроші (7), великі гроші (2), монета, дорогий, багато грошей, спосіб гарно заробити, золотий піар.

8. Психологія (9 реакцій)

Маніпуляція, навіювання, ефект залежності, психологічний образ, переконування, зомбування, сприйняття інформації, вплив, гіпноз.

9. Професія (8 реакцій)

Піар-менеджер (2), рекламіст, професіонали, іміджмейкер, журналісти, художник, PR-мен.

10. Предмети (8 реакцій)

Глянцевий журнал (2), перо, залізо, товста книга, абстрактні шпалери, прожектор, картинка.

11. Журналістика (4 реакції)

Преса, ЗМІ, «жовта» преса, новини.

12. Особи (4 реакції)

Ю.Тимошенко (2), Діма Білан, Періс Хілтон.

13. Робота, вид діяльності (4 реакції)

Важка робота, велика праця, контроль, малювати.

14. Незрозумілість (1 реакція)

Красиве та незрозуміле слово

15. Необхідність (1 реакція)

Необхідність

16. Походження (1 реакція)

Захід

Як видно з приведених результатів, асоціативні поля розташовані за кількістю реакцій, місце кожного «асоціативного гештальту» вказує на значущість певного напрямку асоціювання при сприйнятті слова-стимулу «PR».

Так, пріоритет серед груп асоціативних полів належить «асоціативним гештальтам» **«діяльність, засоби переконування», «досягнення становища, відомості»**. Це пояснюється тим, що реципієнти добре усвідомлюють специфічні ознаки PR як виду соціальної діяльності, диференційними з яких є: діяльність, спрямована на інформування або вплив на громадськість, формування доброзичливих стосунків, робота з широкою аудиторією, взаєморозуміння, використання різних комунікаційних форм.

А ось належність до домінуючих «асоціативних гештальтів» асоціативного поля, яке передає **негативні конотації**, зумовлена тим, що у свідомості носіїв мови ще залишилися відбитки радянської ідеології, коли поняття *піар* не вживалося, проте поширеною була пропаганда, як різновид переконуючої комунікації, але інформаційна діяльність комуністичного режиму, славнозвісна «радянська пропаганда» надала поняттю *пропаганда* негативної політичної конотації. Це значення набуло стереотипізації у національних концептосферах і призвело до того, що з появою концепту PR у концептуальних просторах пострадянських країн найуживанішим асоціатом до нього було і залишається слово *«чорний»*.

Цікавим виявилось асоціативне поле, що представляє групу реакцій, пов'язаних з **кольорами та світлом**. PR не є предметним артефактом, неможливий для зорового сприйняття, тому емотивна оцінка кольором спирається на те, що колір несе для людини значне символічне навантаження. Реакції у цьому асоціативному полі (*червоний колір, блиск, яскрава картинка, гра світла, кольорів (постійно змінюються); щось яскраве, яскраво, об'ємні золоті букви «PR», жовтий колір, рожевий колір*) говорять про те, що PR для деяких респондентів є чимось «світлим», «яскравим», що виділяється серед іншого, привертає увагу, має вплив на підсвідомість. Семантика та символіка назв цих кольорів, що є світлими, «позитивними», частково пояснюється також однією з диференціальних ознак PR, а саме - досягнення гармонії з зовнішнім оточенням.

Співіснування прямо протилежних асоціатів, що характеризують як позитивне, так і негативне ставлення респондентів до слова-стимулу, дозволяє говорити про амбівалентність досліджуваного концепту у мовній свідомості учасників експерименту.

Наявність у стимулі «PR» таких «асоціативних гештальтів», як **«суспільство», «політика»** експлікується роллю PR в організації та регулювання суспільних відносин у різних сферах діяльності, у тому числі і політичній. До того ж політика є найяскравішою сферою застосування PR у нашому суспільстві.

Асоціат *красиве та незрозуміле слово*, що посідає одне з останніх місць в ієрархії асоціативних полів стимулу PR та має майже найменшу значущість при сприйнятті зазначеного слова, пояснює інформованість респондентів щодо такого феномену суспільства, як PR-діяльність.

Отже, асоціати до слова-стимулу PR представлені наступними концептами, що утворюють ієрархію від найбільш актуальних для носіїв мови, які складають ядро концепту, до менш значущих, що формують його периферію.

Переконування → Популярність → Чорний PR → Колір, світло → Суспільство → Політика → Гроші → Психологія → Професія → Журналістика → Особа → Робота → Незрозумілість → Необхідність → Захід

Цей матеріал буде використаний при подальших дослідженнях та спробі визначити структуру концепту PR.

Таким чином, отримані в ході дослідження результати будуть корисними для міжкультурних зіставлень, дадуть можливість проаналізувати та виявити загальні та спільні риси й специфіку лексичного асоціювання в різних лінгвокультурах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. - М: Гнозис, 2002.-390 с.
2. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования <http://www.vspu.ru/~axiology/ggsvikart.htm>
3. Марковина И.Ю., Данилова Е.В. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения "ассоциативного гештальта" текстов оригинала и перевода // Языковое сознание и образ мира / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. - М., 2000. - С. 116 - 132.
4. Мартінек С.В. Концептуалізація білого та чорного кольорів (за результатами асоціативного експерименту) // Мовні та концептуальні картини світу. – К, 2002. - №7. – С.338-347.
5. Новикова А.М. "Семантический гештальт" в структуре ассоциативного поля. - М., 1998. - Деп. в ИНИОН РАН.- № 53741.
6. Прищепенко М.В. Профессиональный концепт «услуга» в обиходном и институциональном дискурсе (на материале английского языка): Дис...канд. филол. наук: 10.02.19. - Волгоград, 2006. - 190 с.
7. Стернин И.А., Быкова Г.В. Концепты и лакуны // Языковое сознание: формирование и функционирование / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. - М., 1998. - С. 57.
8. Терехова Д.І. «Асоціативний гештальт» як інструмент структурування асоціативного поля // Проблеми зіставної семантики. Зб.наук.статей. – Вип.7. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С.31-35.
9. Филиппова М.А. Идеологический концепт ДЕМОКРАТИЯ (на материале лингвокультуры США): Автореф. Дис...канд. филол. наук: 10.02.19. – Волгоград, 2007. – 18 с.
10. Чернейко Л.О., Долинский В.А. Имя СУДЬБА как объект концептуального и ассоциативного анализа // Вестник Московского университета. – Сер.9. Филология, 1996. – № 6. – С. 21 – 41.
11. Чорновол-Ткаченко О.О. Вербалізація концепту ВЛАДА у сучасному британському газетному дискурсі: Автореф. Дис...канд. філол. наук: 10.02.04. – Харків, 2007. – 20 с.

Цифра у круглих дужках після асоціату вказує на кількість реакцій, які вміщують дане слово або словосполучення.

² Відсутність круглих дужок після асоціату вказує на його одиничність.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Ваніна – аспірант кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: порівняльна лінгвістика, сугестивна та міжкультурна комунікація.

ВІДЗЕРКАЛЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ КОНЦЕПТІВ 'PRIVACY', 'PROSPERITY', 'SUCCESS' В УКРАЇНОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена когнітивному аспекту мови, а саме: яким чином національно-марковані концепти англійської культури відзеркалені в україномовній на основі метафори – інструменту з'ясування взаємозв'язку мови і культури.

The article is dedicated to the cognitive sphere of the language, it tells about the way the national concepts of the English-speaking culture are reflected in the Ukrainian one based on metaphor – the instrument of language and culture interconnection.

Одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики є зіставне вивчення мовних картин світу, які відкривають особливості культур та світоглядів, що в цілому сприяє розширенню сфери знань

когнітивістики. В межах останньої вивчається така категорія як концепт – “термін, який слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної у людській психіці” [3: 90–93]. Виявити, зокрема, специфіку концепту – мета лінгвокультурологічного зіставлення мов.

Вивчення концепту забезпечує мова [5: 16]. Одне з центральних місць при цьому належить процесам метафоризації. Метафора пронизує все наше повсякденне життя і проявляється не тільки в мові, але й в мисленні та дії. Вивчаючи метафору – вивчаємо розум (*brains come to understand themselves*) [8: 79]. Покладаючись на таку її унікальну властивість, робимо спробу на метафоричному рівні продемонструвати чуттєве сприйняття національно-маркованих концептів англомовної культури та прослідкувати як крізь ті ж самі концепти бачить світ україномовна людина.

В англомовній картині світу спроб описати набір національно-маркованих концептів та стереотипів не так багато. Це завдання ускладнюється тим, що в світі їх існує декілька – американська, британська, австралійська, ново-зеландська, а також англомовні картини світу емігрантів. Не зважаючи на їх деякі розбіжності в ціннісних орієнтаціях, розглянемо низку концептів, що, на нашу думку, відбивають специфіку більшості з них для англомовної картини світу в цілому.

Концепт *'privacy'* все частіше підлягає обговоренню при вивченні його ролі в різних культурах. Сам термін має своє походження ще за часів Аристотеля, який розділяв громадську сферу політичної діяльності і особисту сферу, пов’язану із родиною та домашнім життям. Проте, історичне вживання цього терміну не можна вважати універсальним, ще й досі залишаються невирішеними питання про його значення, цінність та спектр дії.

Філософські дебати, стосовно визначення *privacy* стали особливо актуальними в другій половині ХХ століття, зазнавши впливу підвищеного інтересу до захисту *privacy* в законодавчій сфері. Деякі розглядають це поняття як контроль засобів масової інформації (Parent, 1983), інші додають до цього людську гідність (Bloustein, 1964) або інтимність (Gerstein, 1978; Inness, 1992). *Privacy* також трактують як необхідну умову для розвитку людських стосунків (Fried, 1970, Rachels, 1975), цінність, що дозволяє контролювати втручання інших в особисте життя (Gavison, 1980; Allen, 1988; Moore, 2003), сукупність норм, необхідних не тільки для контролю цього втручання, але й для самовиразу та права вибору (Schoeman, 1992) [12].

Власне, британці – нація, яка живе на острові, і тому ізолюваність, закритість власного життя – одна з типових рис народу, що має своє відображення в зазначеному концепті. Англійські слова *private, privacy* походять з латинського *privatus*, що означає ‘ізолюваний від громадськості, властивий тільки собі’. Відображення цього феномену помічаємо в поняттях *island* та *sea*, які широко використовуються в метафоричних сполуках: *tight little island* – тісний маленький острів, *lonely island* – одинокий острів, *desert island* – покинутий острів, *sea-born* – народжений морем, *mistress of the seas* – володарка морів, морська держава. Жодна нація в світі не приділяє стільки уваги таким поняттям як винятковість, відокремленість та володіння власним будинком. Англіїці охороняють свій *home sweet home* від чужинців. Це знаходить своє відображення в добре відомому англійському прислів’ї – *my home is my castle*. Такий потяг до закритості свого сімейного кола, на думку деяких дослідників, вплинув на розвиток “менталітету індивідуаліста”.

Колись маючи негативний відтінок, *privacy* згодом стала показником сучасності суспільства. Синонімами до неї стали індивідуальний, особистий, близький, сімейний, домашній, секретний, конфіденційний, безпечний, внутрішній. Ідея індивідуалізму фіксується в продуктивному семі-афіксі – *self*. Внутрішня форма таких слів – метафорична, а їх кількість в англійській мові вражає: *self-made, self-seeking, self-being, self-born, self-improvable, self-knowing, self-perfect, self-prize, self-contended, self-created, self-acting, self-consistent, self-defended, self-existent, self-experienced, self-helpful, self-sufficient, self-wise, self-substantial, self-dependent, self-determined, self-governed, self-supported, self-sustained, self-asserting*. На базі винятковості з’явилося багато метафор зі значенням розвиненої парадигми самооцінки: *star* – зірка, *elite* – еліта, *number one* – номер один, *best of the bunch* – найкращий в компанії, *be on top* – на висоті, *be at peak* – у піку, *be at the height of powers* – в розквіті сил.

Широкого розповсюдження концепт *'privacy'* набув також в Америці. До нього ставляться, насамперед, як до розкоші та необхідної умови творчого життя [7: 15-17]. Цей концепт тісно пов’язаний із поняттям особистого простору (*personal space*), який складається з думок, почуттів, переживань, фантазій, несподіваних відкриттів і розчарувань. Наявність цього простору — показник психічного здоров’я, він необхідний для відчуття впевненості в собі, для вирішення якихось складних внутрішніх проблем. Американці схильні захищати особисте “поле” від вторгнення будь-кого. Так, успіх спілкування певною мірою залежить від “комфортності дистанції”, яку займають учасники розмов на конференціях, зустрічах, дипломатичних прийомах.

Американці наголошують на тому, що *privacy* немає нічого спільного з егоїзмом, а її нестача призводить до стресу та неможливості самореалізації. Таке шанобливе ставлення до неї пояснює чому більшість американців, як правило, не йде далі дружнього “hello” при знайомстві. Виявляється, що саме *privacy* не дозволяє їм заводити друзів. Тому, як не іронічно, іноземець сам повин зробити крок до розвитку дружніх стосунків.

Американський дослідник Декл МакКлін у своїй роботі “Privacy and its Invasion” звертає увагу на те, що це поняття цінується більш інтровертами ніж екстравертами, серед яких останні переважають в Сполучених Штатах ніж Англії [6]. Та в обох культурах *privacy* стрімко *розповсюджує своє коріння, розширює межі (broadens roots, widens limits)*, набуваючи персоніфікованих ознак на метафоричному рівні: її *забезпечують (provide), захищають (defend / protect), контролюють (control), використовують (exploit), втручаються в неї (intrude), розвивають (develop), цінять (value)*.

В багатьох європейських мовах відсутні еквіваленти до поняття *privacy*. Українське *приватний* не відображає його специфіки навіть наполовину, тому це поняття замінюють словами *самотність, секретність, інтимність*. В англословному ж світі – це не означає бути одному, на самоті, це – закарбована в менталітеті психологічна потреба самосвідомості та ідентичності. Це поняття пов’язано із повагою до власного часу й простору, правом проводити певний час тільки наодинці, обдумувати свої думки, поповнювати енергію.

Разом з тим, на наш погляд, глобалізація суспільства, панування новітніх технологій зробило свій вклад у віддаленні людей один від одного і в українськомовному суспільстві, тим самим, викликаючи необхідність у власному просторі. Крім того, звертаємо увагу на те, що захист *privacy* в англословному суспільстві деякою мірою перегукується з *відстоюванням власної території* в українськомовному, яку можна *захистити* від вторгнень, *леліяти, розширювати, ділити*, про яку необхідно *дбати*. Звідси можна припустити, що потяг до *privacy* є якоюсь мірою універсальним.

Одне з центральних місць в ієрархії англословних цінностей займає концепт *‘prosperity’*. Процвітання розглядається багатьма представниками англословного світу як одна з основних життєвих цілей і тому, цей концепт можна розглядати як кінцеву цінність.

Особливо в британськомовному суспільстві *prosperity* нерозривно пов’язана з поняттям соціального статусу. Прикметники *high* і *low* використовуються для утворення термінів, що відображають ієрархію. *High* асоціюється з престижем, владою, впливом, *low*, в свою чергу, пов’язується з іншим полюсом в житті суспільства. Метафоричні словосполучення, компонентами яких є *high, low* створюють антонімічні пари, які описують соціальний статус людини, її позицію в суспільстві: *high position – low position, high rank – low rank, high class – low class, high level – low level, high born – low born, high command, high life – low life, high places, high office, high society, high-status Englishman – lowly Englishman*. Коло одиниць на позначення соціального статусу людини, значно розширюється завдяки їх використанню у функції вторинної номінації – *cream of society* – вершки суспільства, аристократія, *laced waistcoats* – мереживні жилетки, *dandies* – денді, *leather aprons* – шкіряні фартушки, *drudges* – труяди, *top drawer of English society* – верхня шухляда англійського суспільства. Високе становище в ієрархії влади актуалізується в словосполученнях *movers and shakers* – люди, які мають владу, *first circles* – перші кола, *high and mighty* – високі та владні, *high circles* – високі кола, *high levels* – високі ряди. Такий препозитивний компонент як *big* теж вказує на високий соціальний статус людини – *big cheese, big fish, big noise / shot, big wig, big boys, big gee, big gun*. Сполучення з елементом *small*, навпаки, свідчить про низький соціальний статус людини – *small beer, small fry*. Виникає певна кількість ідіом, які націлені на представників різних класів, як багатих так і бідних: *from rags to riches, great and small, high and low, town and gown*.

Однією з основних складових концепту *‘prosperity’* є такі поняття як багатство (*wealth*) та гроші (*money*). Ці поняття стають нероздільними, їх можна розглядати як інструментальні цінності. В англословній свідомості багатство асоціюється із достатком (*riches, opulence, luxurious lifestyle, abundance*), щастям, задоволенням (*good health, happiness, contentment, comfort, warmth, security*), владою. В українській культурі багатство прирівнюється до майна, матеріальних цінностей. Вважаємо, ця незначна відмінність пояснює чому англійській метафорі *create wealth* (створювати, творити багатство) відповідає українське *наживати багатство*.

Матеріальна забезпеченість та володіння досить великою кількістю грошей завжди були основними характеристиками успішного американця та британця. Гроші являють собою своєрідний ціннісний феномен, здатний виступати еквівалентом інших вартостей не лише в предметних взаєминах людей, але і в ціннісній системі особистості. Як кожна вартість, гроші виконують при цьому нормативну роль, скеровуючи поведінку людини за певними стереотипами. На відміну від США, де гроші як одна із складових поняття процвітання завжди мали високу позитивну оцінку (*money talks, money answers all things*), у Великій Британії існувало подвійне ставлення до поняття гроші, адже бралось до уваги не лише багатство, але й джерело цього багатства. Мабуть, й досі там панує чесний ідеал джентльмена. Бажання бути джентльменом відображено в сталих виразах *every inch a gentleman, a gentleman’s agreement, once a gentleman always a gentleman, he is a true gentleman, one of the Nature’s gentleman, a gentleman at large*. Подвійне ставлення британців до грошей знаходить своє відображення в словосполученнях як з

позитивною так і негативною конотацією (*self-made rich, barbarian wealth, stinking rich*). Значення грошей посилилось в Британії з XIX століття. Саме в той час середній клас став домінуючим в суспільстві і почав витіснити аристократію, багатство якої базувалося на володінні землею та родинних зв'язках. Почалася комерціалізація суспільства, гроші відігравали все важливішу роль у визначенні соціального благополуччя.

В цілому, поняття бідності (*poverty*) в Британії та Америці сприймається негативно, це свідчить про неможливість досягти успіху, бути бідним вважається особистою провиною людини. Тут хотілося б порівняти американців, англійців та українців. Гроші в свідомості останніх мають достатньо негативних конотацій. В Україні ще й досі панують безцеремонні способи збагачення, топтання слабших, бажання “блиснути” перед собою подібними та схильність до марнотратства (мовляв, легко *прийшли гроші* – нехай легко й *розходяться*, все одно за життя їх *не освоїш*). За наявних економічних труднощів українець не засуджує бідність, вираз *не мати за душею і гроша*, на нашу думку, має більш позитивний смисл, ніж *гребти гроші лопатою*. Звідси – недовірливе, а іноді й презирливе ставлення до *грошових мішків*, оскільки в казку стати мільйонером чесним шляхом українці в переважній більшості не вірять.

Концепт ‘*prosperity*’ тісно пов’язаний із іншим концептом англомовної дійсності – успіхом (‘*success*’), доланням довгого, тернистого шляху вдосконалення професіоналізму в обраній сфері заради досягнення кінцевого результату. Коли чуємо це слово, перші асоціації, що виникають, пов’язані зі станом гармонії, щастя, слави. Тоді чому з’являється такий обширний ряд протиріч при поясненні успіху? На думку фахівців, причина в тому, що цей стан залежить від догматів релігійної та “життєвої” віри, особистого сприйняття світу. Успіх може бути матеріальним і духовним, справжнім і тим, що здається. Те, що одній людині здається успіхом, для іншої – звичайна річ.

Країна, в якій більшість громадян є успішними, може також називатися успішною. Безсумнівно успішними, найбагатшими на Заході є країни з розвинутою економікою, які часто називають “золотим мільярдом”: США, Великобританія, Німеччина, Франція. Специфікою *success* в англомовних країнах є те, що він функціонує на рівні кожної особистості окремо: людина народжена для щастя, бути успішною, радіти життю (*be a success*). *Success* для кожної англомовної людини – її особистий вибір (*success is never blamed*). Це – реалізація свого призначення, що потребує значних зусиль, не може бути випадковим і відповідає здібностям і праці людини. Призначення накладає на людську діяльність не тільки відповідальність, а й принцип відповідності місцю, яке людина посідає в соціальному просторі.

В англомовній дійсності *success* визначається наявністю влади, статусу, слави, багатства та власності. Як вважає Л. Бевзенко, для людини епохи постмодерну успішність власної діяльності виражається в індивідуальній боротьбі, ризику та змагальності (*score success* – виграти успіх). Досягнення кінцевого результату вже не залежить від традиційних церковних та сімейних обмежень, адже людина стає вільною у своїх діях, що відкриває їй шлях до соціального самоствердження. Такий раціонально змодельований світ не залишає місця для везіння, адже освіта, ґрунтовні знання дають можливість все передбачити і спланувати (*knowledge is power*) [8: 40-43].

Щодо американського суспільства, чітко окреслений індивідуалізм дістався йому у спадок від пращурів. Досвід останніх дуже вплинув на сучасне ставлення до навколишнього світу. Перші поселенці континенту вірили в те, що мали постійно самовдосконалюватись, розвивати таланти, бути самовпевненими, і, взагалі, найкращими (“*be all that you can be*”). Це навчило їх винахідливості. Успіх, в свою чергу, надав їм оптимізму на майбутнє (*give grounds for optimism, share optimism for success*), віру в те, що всі проблеми можна вирішити. Таке позитивне налаштування постійно штовхає американців на ризик (*calculate / increase / take / run a risk*), про який інші можуть лише мріяти. Поступовий прогрес та зміни підказують: те, що ти вже маєш не так важливо як те, що ти продовжуєш робити. Ключем до їх успіху є важка праця (*work your fingers to the bone, work your socks off*), докладання зусиль, впевненість в тому, що наступного разу буде краще (*nothing succeeds like success*) [9]. Таким чином, американці просуваються вперед (*take positive steps*) в галузі технологій, сфері здоров’я та науки. Їх дійсність створила сприятливе підґрунття для цілої плеяди героїв: самовпевнених, вольових, завзятих особистостей, які надають перевагу діям перед словами.

Українське тлумачення *успіху* передбачає позитивний наслідок роботи (*увінчатися успіхом*), значні досягнення (*забезпечити успіх, сп’яніти / запаморочитися від успіху*), удачу (*удача стереже, знаходе, зав’язує очі*), громадського визнання (*удача знайде*), ступінь засвоєння знань, навиків (*заслужити успішність*). Помічаємо, до речі, що в словниковому тлумаченні цього поняття відсутня конотація багатства.

Відчуття успіху супроводжується здійснюванням мрій. Мрія не завжди зводиться до того, чого в тебе немає, наприклад, гроші, дім, дружба, ім’я, влада, навички, знання. Мрія – це позитивне бажання отримати те, що бажаєш (*a positive desire to acquire what is desirable*) [4]. Всім нам відоме поняття “американська мрія”. Вона виникла практично одночасно з утворенням США і сформульована в конституції цієї країни як загальний добробут і забезпечення всім членам суспільства та їх нащадкам благ свободи. При цьому зазначається, що Америка – країна невичерпних можливостей, тут кожен може стати багатим і відомим людиною. Суть “американської мрії” полягає в тому, що “простий хлопець”

знайшов прийнятний спосіб швидко, але законно розбагатіти. Саме ця ідея допомогла країні перетворитися в одну з наймогутніших в світі. Багато в чому історичний прорив США був забезпечений тим, що “американська мрія”, з одного боку, стала консолідуючою ідеєю, спрямованою на об’єднання різних етносів в єдину американську націю як громадську спільність, з іншого – прагматизм, утилітарність та відсутність особливих “розумностей” дозволили створити своєрідну модель досягнення успіху, що стала можливою для кожного рядового американця, не зважаючи на його матеріальний і соціальний стан, наявність особистих амбіцій, невтомного оптимізму, високого ступеня заповзятливості.

Виникає питання: а чи є “українська мрія”? В.Л. Ляшенко зазначає з цього приводу, що проблема національної ідеї та мрії сьогодні набуває особливого значення. Громадянам України справді потрібні орієнтири, чітка уява про те, в якому напрямку рухається нація, на що їм розраховувати і що для цього робити. Особливістю української національної ідеї є те, що вона ще фактично не сформована на тому рівні, якого, мабуть, хотів би кожен з нас. Якщо сьогодні ми можемо говорити, наприклад, про “американську мрію” як визначену часом та історією, то “українська мрія” лише підходить до цього.

Для того, щоб наблизити втілення “української мрії” в життя, перш за все, необхідно подолати духовну кризу, що склалася в українському суспільстві. А це передбачає формування комплексу устремлень, які спонукають до енергійних зусиль, направлених на розбудову України. Для цього потрібно переконати людей в тому, що країна в змозі надати людині необмежені можливості. Зараз, на думку В.Л. Ляшенка, Україна надає талановитій людині набагато більше можливостей, аніж будь-яка країна, що має стабільну ситуацію. Одна з причин — відносна відсутність конкуренції при одночасній руйнації старих структур і значить величезний попит на нові кадри [2].

Таким чином, перед лінгвокультурологією стоїть важливе завдання – вивчити принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів та їх функціонування в мові методом зіставлення з аналогічними одиницями інших мов. У результаті це призведе до вичерпного опису мовної картини світу та її специфіки в цілому. Наш метод зіставлення здійснювався в межах метафоричного кола.

Концептуальна ознака метафори надала можливість провести аналіз, який мав на меті, з одного боку, виділити національно-культурні концепти англomовної культури (*‘privacy’*, *‘prosperity’*, *‘success’*), з іншого – простежити чи мають вони місце в україномовному світі. Беручи до уваги результати порівнянь, можна зробити наступні висновки: серед англomовних концептів найближчим по змісту для україномовного світогляду виявився концепт *‘usnix’*, потяг до якого є універсальним, проте шляхи досягнення – дещо різними. Це обумовлене не тільки відмінностями культур, але й багатьма іншими факторами. Розширення зв’язків, прихильність до західних культур поступово розповсюджують концепт *‘privacy’* в українській сфері. Концепт втілюється в понятті особистого простору, бажанні відстоювати власну територію, а значить і власні права. Як не дивно, але такий потяг природно пояснюється інтровертним характером українця. Щодо концепту *‘prosperity’*, він по-різному проявляє себе в обох культурах, насамперед, через дещо різне ставлення до понять багатства та бідності.

Аналіз національно-маркованих концептів продемонстрував різні етнопсихологічні доміанти україномовного та англomовного світоглядів, які пов’язані із відмінною долею народів. Отже, концепти виникають на основі культурно-історичного досвіду, і чим багатший той досвід, тим ширші кордони концепту та можливості для виникнення емоційної аури слова.

Перспективним вважаємо подальше вивчення національно-маркованих концептів та дослідження спільних й відмінних когнітивних особливостей різних світоглядів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко Л. Смысл жизненного успеха: социально-культурологический контекст // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2000. - №1. - С. 35 - 51.
2. Вишневецький М. А чи має Україна свою “українську мрію” // Молодь і підприємництво, 2001, №6 <http://mirmagazine.com.ua>
3. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – 245 с.
4. Dayananda S. The Concept of Success, <http://www.avgsatsang.org>
5. Gackendoff R., Semantics and cognition. - Cambridge (Mass.), 1993.
6. McClean D., Privacy and its Invasion, Praeger, Westport, 1995.
7. Nobel J., Nobel W., The Private Me, 1980, pp. 15-17.
8. Pribram K. ‘Metaphors to Models: the use of analogy in neuropsychology’ in Metaphors in the History of Psychology, edited by David E. Leary. – Cambridge University Press, 1990.
9. Steele E., Redding Ch. American values, 2007, <http://changingminds.org>
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпін; ВТФ “Перун”, 2002. – 1440с.
11. Longman Dictionary of Contemporary English. – London: Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.
12. Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2006, Privacy <http://plato.stanford.edu>
13. Webster New Twentieth Century Dictionary of the English Language. Second Edition. – New York: The World Publishing Company, 1963. – 2129 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Головенко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: когнітивна ознака метафори.

МОВА І КУЛЬТУРА

Тетяна ГОНТА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто процеси впливу національної культури на мову, проаналізовано джерела культурно значущої інтерпретації фразеологізмів, розглянуто аспекти міжкультурної комунікації та вплив культури на мовленнєві жанри.

The article analyses the influence on the national culture on the language, the sources of the cultural interpretation of phraseological units, the aspects of the intercultural communication and the influence of culture on the linguistic genres.

Поряд з комунікативною функцією мова має функцію кумулятивну. Це означає, що мова виступає зв'язуючим ланцюгом між поколіннями, слугує “сховищем” та засобом передачі позамовного колективного досвіду. Найяскравіше кумулятивна функція виявляється в лексиці, бо саме вона безпосередньо пов'язана з предметами та проявами навколишньої дійсності. Саме в лексиці відображається соціальний досвід, обумовлений основною діяльністю даного народу. Наявність тих чи інших лексичних одиниць пояснюється практичними потребами.

Однією із проблем філософії мови взагалі і часткових лінгвістичних дисциплін зокрема є питання взаємовпливів національної мови і національної культури, духовного світу нації. Ці студії набули особливої актуальності із поверненням інтересу до питань національної психології, ментальності нації як носія мови, реабілітація понять національного мовного світогляду, мовної картини світу, мовних образів і символів, характерних для тієї чи іншої національної спільноти. Відносно молода галузь лінгвокраїнознавство накопичила значну кількість таких фактів культури, відображуваних семантичною структурою мовних одиниць [9: 12].

Зв'язок історії та культури народу з мовою особливо чітко виявляється на фразеологічному рівні. Більша кількість прислів'їв та приказок відображають специфічні національні риси. Саме їм притаманна така мовна образність, яка корінням сплітається з історією народу, його побутом, традиціями та звичаями.

Гумбольдт писав: “Кожна людина описує коло навколо народу, якому вона належить, коло, за межі якого можна вийти лише перейшовши у інше коло” [7:197].

Неогумбольдтанець ХХ ст. Л. Вайсбергер розуміє “народ” як “маніфестація об'єктивного духу мови”, “мовний колектив” є “спільнотою духовного типу”, мова є “рушійною силою його історичного розвитку” [13].

Значний внесок у розробку проблеми національно-специфічного характеру внутрішньої форми мовних одиниць зробив український вчений О.О.Потебня, який визнав національно-специфічний характер внутрішньої форми мовних одиниць. Тому вивчення мови неможливе без вивчення історико-культурних обставин і особливостей буття нації-носія [10].

Англійцю Е.Сепіру належить гіпотеза лінгвістичної детермінованості “Предметна сторона мови знаходиться у тісному зв'язку з відповідною культурою. Лексичний склад мови є точним відбитком культури, цілям якої він служить” [11: 192].

Мовна картина світу – визначений спосіб осягнення через мову дійсності (як позамовної так і мовної), що виражається в семантичних, граматичних, синтаксичних, прагматичних категоріях даної мови. Мовна картина світу розглядається як вираз світобачення окремої людини, соціальної групи, народу, нації. **Національна мовна картина світу** пов'язана з проблемою впливу національної культури на мову, а значить на світобачення нації і навпаки. Під **культурою** розуміється спосіб матеріального і духовного життя в світі, сукупність життєвих проявів суспільства духовного, мистецького, матеріального, інтелектуального характеру. **Національна культура** передбачає перш за все акцентування її величин і вартостей усією спільнотою, всіма субкультурами. Відображення культури в семантиці мовних одиниць являє собою фіксацію в суспільній та в індивідуальній свідомості результатів освоєння навколишнього світу даною лінгвістичною спільнотою в процесі її суспільно-історичної практики.

Мова є ознакою нації. Поняття «**нація**» вбирає в себе колективні інтереси, досвід, прив'язаність і усвідомлення як власної ідентичності, так і окремішності. Нація як історична єдність людей формується у зв'язку з формуванням єдності території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей психічного складу, що виявляється у своєрідності культури. Як зазначає Леонід Залізняк, етнос і нація розрізняються, перш за все, рівнями народної самосвідомості. Самосвідомість будь-якого народу, досягаючи певного рівня розвитку, починає зосереджуватися не тільки на вивченні своєї історії, культури, мови, побуту, але й на самопізнанні власної психології- специфічній для даного етносу системі цінностей, типових рисах характеру, особливостях пізнавальних процесів. Саме це стає підґрунтям створення власної держави [1:9]. **Національні мовні варіанти** є функціонально і територіально варіативними (за формами існування, стилістичною диференціацією, соціолектами, діалектами, тощо).

Як засіб спілкування мова водночас є унікальне середовище, в якому знаходить свій вираз «дух народу», його культура, історія.

Вайнрайх визнає, що національний варіант має ознаки стандартної літературної мови – нормативну кодифікацію, а також “лояльність” його носіїв, тобто відчуття престижу і захист його чистоти. Йому властива стилістична диференціація, обов’язковість і ієрархічна структура, надрегіональність та історична традиція.

Етнокультурний компонент – це компонент, що відображає вербально різні аспекти культури як національної, так і субкультур інших народів. Етнокультурний компонент, як відображення властивостей культури, може мати чисто національний або загальнокультурний характер. Любчук Н.В. пропонує відносити до фразеологізмів з етнокультурним компонентом фразеологічні одиниці, які відображають: 1) різні способи традиційного побуту, способу життя народів: ремесло, життя селян, письмо, мову, ігри, назви страв, напоїв, предметів одягу; 2) студентське життя; 3) старовинні звичаї, обряди, повір’я, прикмети; 4) розвиток науки та мистецтва; 5) розвиток військової справи; 6) розвиток судочинства та канцелярської справи; 7) релігійні вірування, церковні догмати та традиції; 8) назви грошових одиниць, мір довжини, ваги; 9) побут різних професійних груп та соціальних прошарків; 10) узагальнені ситуації, які мають літературне походження (запозичення з Біблії, Євангелій, міфів, фразеологічні крилаті вислови); 11) одиниці, що мають антропоніми у своєму складі [8:4]. Популярним джерелом утворення фразеологічних одиниць в німецькій мові були змагання, від середньовічних лицарських турнірів до сучасного спорту, ігри неспортивного характеру.

Особливістю ФО з етнокультурним компонентом є те, що в їхній семантичній структурі завжди наявний культурологічний підкомпонент.

Під **національними фразеологічними одиницями** розуміємо фразеологічні одиниці, що утворилися на національній основі, або взяті з давнішої мови-джерела. Фразеологічними запозиченнями вважаються всі фразеологічні одиниці, що були запозичені з інших мов у будь-якій формі: пряме запозичення (в іншомовній формі), кальки, напівкальки.

Національно-культурні чинники мають істотний вплив як на елементи мовного коду, так і на власне процес спілкування [3:252]. Елементи мови кожної ідіотетичної мови формують мовні картини світу, які відрізняються від наукових картин світу. Національно-культурні чинники впливають на семантику окремих слів, на структуру комунікативного акту і його складові, на невербальні складові спілкування, а також на співвідношення вербальних та невербальних складових. Бацевич Ф.С. виділяє 5 аспектів міжкультурної комунікації:

- 1) Аспекти, пов’язані з культурною традицією: дозволи і забобони у даній мовно-культурній спільноті, стереотипні ситуації спілкування, етикетні характеристики універсальних актів спілкування (наприклад, формули привітання, прощання тощо), рольові та соціально-символічні особливості спілкування; номенклатура і функції мовних і текстових стереотипів; організація текстів.
- 2) Аспекти, пов’язані з соціальними чинниками і соціальними функціями спілкування: функціонально стильові “підмови”; етикетні форми.
- 3) Аспекти, пов’язані з етнопсихологією.
- 4) Аспекти, пов’язані зі специфікою тезаурусної організації культурно-мовної спільноти: традиційні образи, порівняння, символічне вживання певних денотатів; система кінетичних засобів.
- 5) Аспекти, які визначаються специфікою мови певної культурно-мовної спільноти: система стереотипів; система символів, образів тощо; структура текстів; етикетні форми; підмова і функціональна стилістики та ін.

Культурні знання засвоюються людиною. Національна роль особливості формування на перших етапах соціалізації відбувається завдяки сімейному та шкільному вихованню.

З культурними чинниками тісно пов’язана й природа мовленнєвих жанрів. Це зумовлене тим, що в мовленнєвому жанрі береться до уваги особистість комуніканта, його соціальний і культурний статуси, ролі тощо [2:58]. А. Вежбицька дійшла висновку, що мовленнєві жанри є одним з ключів до культури суспільства, в якому вони сформувалися. Мовленнєві жанри відображають національно-культурну специфіку мови.

У фразеологічних зворотах, що містять імпліковану у семантичну структуру інформацію про факти з історичного, культурного, суспільно-політичного життя нації, звичаї, обряди, релігійні вірування, географічні реалії переважає фіксація і передача національної культури семантичною стороною мовних одиниць. Фразеологізми, що мають компаративну структуру (*als*, *wie*) містять національно-специфічні конотації – типовий для національної ментальності набір асоціативних значень та емоційного забарвлення.

Емоції, як психічна сутність, знаходять своє відображення в мові і мовленні. Функції емоцій: оцінна, комунікативна, функція впливу на суб’єкт сприйняття.

До кількісних показників емоцій належать інтенсивність та тривалість; до якісних: емоційний тон, оцінка (раціональна, емоційна); кількісні показники: емоції, почуття, афекти, стреси. Саме почуття

мають історичний характер і неоднакові у різних народів [5: 23]. Почуття є продукт культурно-історичного розвитку суспільства і тому у різні історичні епохи можуть по-різному виражатися людьми, які належать до однієї нації і культури.

Національно-специфічним може бути і фразеологічне значення виразу, і етнічно унікальна ситуація як фразеологічний денотат. Носіями національного колориту є реалії [4] – це слова (і словосполучення), що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального й історичного розвитку) одного народу і чужі для іншого. Вони не мають точних відповідників (еквівалентів) в інших мовах.

Лінгвокраїнознавчі концепції визначають національно-культурну семантику як зміст, що сягає особливостей економіки, географії, суспільного устрою, фольклору, літератури, всіх видів мистецтва, науки, подробиць побуту, звичаїв носіїв відповідної мови. Специфічні риси, що роблять такі мовні одиниці у свідомості самих носіїв мови національно-культурно маркованими.

Фразеологічні інтернаціоналізми, універсалії, необразні ідіоми, ті прислів'я, що відображають загальнолюдські психологічні риси є країнознавчо нейтральними, тобто ті ФО, що не містять культурних елементів, або ті, що містять чужі культурні елементи. Влахов, Флорін стверджують, що вся фразеологія національна, навіть інтернаціональна, бо довге перебування у відповідному мовному середовищі накладає на чужу за походженням ФО більш-менш яскравий національний відбиток [4].

Під час взаємодії мови і культури В.М.Телія виділяє вісім типів джерел культурної інтерпретації фразеологізмів.

1. Одним з джерел культурно значущої інтерпретації є прислів'я, оскільки вони є мовою віками сформованої культури, що передається від покоління до покоління, в якій віддзеркалена життєва філософія народу- носія мови [12: 241]. Наприклад: *neue Besen kehren gut* – присл. нова мітла чисто мете. *Leere Fasser Klängen hohl* – присл. порожня бочка гучніше гримить.
2. Важливим джерелом культурно значущої інтерпретації є ритуальні форми народної культури, наприклад, сватання, поминки, а також повір'я, міфи, заклинання. Наприклад: *einen Korb geben* – відмовити комусь у чомусь. За старими звичаями в Німеччині дівчина, яка хотіла відмовити парубку вийти за нього заміж, зустрічала його з порожнім кошиком.
3. Образи-еталони, закарбовані в стійких порівняннях також можуть бути джерелом культурно-національної інтерпретації. Образи-еталони “мають пряме відношення до умов життя носіїв даної мови, до їх культури, звичаїв і традицій”, оскільки мова несе в собі відбиток духовної і матеріальної культури народу. Еталонно-образна підміна якості людини чи властивості предмета якою-небудь реалією-персоною, річчю, об'єктом. Реалія стає показником культури. У кожного народу поряд із загальними еталонами (наприклад, німий як риба) є своє особливе порівняння людини з тваринами, рослинами, речами і т.п. *sich benehmen wie Axt im Wald* – поводитися як ведмідь. *Dick sein wie ein Fass* – бути товстим як бочка.
4. Слова-символи або слова і словосполучення, які отримують символічне прочитання, також є джерелом культурно національної інтерпретації фразеологізмів. Роль мовного символу полягає в зміні значення мовної суті на функцію символічну. В ідіомах “нести свій хрест”, “тримати в руках” власні значення замінені символічним прочитанням: хрест – це гірка доля, рука – це влада: *schwarze Gedanken* – чорні думки, де чорний колір символізує “психологічно і життєво важкий”.
5. Значущим культураносним джерелом стало християнство, з його теософією, настановами і ритуалами. Етнограф Д.Фрузер стверджував, що культура вийшла з храму. Релігійне світорозуміння служило домінантою для пошуку духовного і морального сенсу земного життя, тому воно і стало невід'ємною частиною народу. Наприклад “пити гірку чашу”, “чаша терпіння, страждання” асоціюється з “Молінням про чашу” з Євангелія. Слово “чаша” сприймається як символ страждань. *Den Kelch bis auf die Neige leeren* – висок., застар. Випити чашу страждань до дна.
6. Одним з джерел культурної інтерпретації є інтелектуальне надбання нації і людства в цілому: філософія всесвіту, її осмислення історії, літератури і т.п.
7. Відбиття у словах-компонентах фразеологізмів відомостей у реаліях, які описують у країнознавчих словниках. Наприклад, *bei j-m ins Fettnäpfchen treten* – зачепити, образити кривно когось.
8. Внутрішньомовні ресурси культурної інтерпретації – віддзеркалення в тропічних фразеологізмах “наївної картини світу” на основі виділених у світоведенні народу стереотипних для його життя повсякденних побутових ситуацій, які стали образними прототипами для фразеологізмів, а також еталонізовані або речі і властивості символічного смислу, які ввійшли в образний зміст як слова-компоненти. З культурним тлом світосприймання пов'язана метафора. На думку Дж. Віко, метафора бере участь у світотворенні й з'являється як вузол, що пов'язує мову з мисленням і культурою в її національно-часовій специфіці. Наприклад, *den blauen Brief bekommen* – розм. 1) застар. отримати повідомлення про звільнення; 2) заст. отримати лист з школи про неуспішність дитини.

Типовість образів, які лежать в основі значення фразеологізмів, а також занесення до них символів або еталонів світорозуміння – це плід колективного уявлення лінгвокультурної спільноти про деякий груповий досвід.

Поняття національної маркованості ФО включає країнознавчу інформативність і культурну специфіку (особливості конотації).

Відомо два аспекти національної маркованості фразеологізмів: 1) фразеологізми, що є країнознавчо інформативними (що містять НКС на трьох різних рівнях плану змісту: лексичного компонента, регулярного значення прототипу і фразеологічного сигніфіката; 2) ті, що містять культурно-специфічні конотації та усвідомлюються носіями мовного варіанту як свої, притаманні їм.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Бардіна Н.В. Мова як ознака нації: три вири проблеми. Збірник наукових праць. -Одеса, 2002.- с.7-9.
2. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології. Навчальний посібник. – К., 2000. – 247 с.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К., 2004. – 343 с.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе.-2-е изд.,испр.,доп.-М.:Выш.шк.,1986.-416 с.
5. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць. – К., 2000. – 256 с.
6. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков). – М., 1977. – 264 с.
7. Humboldt W. von. Über die Verschiedenheit der menschlichen Sprache und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes.-Schöningh, 1998.- 556 s.
8. Любчук Н.В. Німецькі фразеологізми з етнокультурним компонентом та проблеми їх відтворення при перекладі. Автореф.- К.,2004.-20с.
9. Остапович Я.О. Національно марковані фразеологічні одиниці австрійського варіанту в сучасній німецькій мові. – К.,1999. – 178 с.
10. Потебня А.А. Мысль и язык. – К. Синто, 1993. – 190 с.
11. Сепір Е. Язык: введение в изучении речи. – М., Л.: 1934. – 223 с.
12. Телия В.Н. "Русская фразеология". Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996. – 283 с.
13. Weisgerber L. Geistige Seite der Sprache und ihre Erforschung.- Dusseldorf, 1971.-270 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Гонта - аспірант кафедри німецької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
Наукові інтереси: національно-культурна емотивність німецької мови.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ „ELECTION” ІННОВАЦІЙНИМИ ЗАСОБАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Тетяна ГРАЧОВА (Запоріжжя, Україна)

У представленій статті зроблено аналіз засобів вербалізації концепту „ELECTION” у контексті сучасних неологічних лінгвістичних розвідок на матеріалі лексико-фразеологічних інновацій, що співвідносяться зі сферою «ПОЛІТИКА».

The analysis of the „ELECTION” concept verbalization means in the context of the modern neological linguistical surveys is presented in this article . Lexical and phraseological innovations correlating with the sphere of “POLITICS”, served as the material for our investigation.

Останні десятиріччя характеризуються бурхливим процесом глобалізації суспільства. З’являється потреба у величезній кількості нових вербальних позначень у найрізноманітніших сферах життєдіяльності людства. Як результат, англійська мова переживає період шаленого розвитку та збагачення словникового складу. Цей факт є цікавим для лінгвістів з багатьох точок зору. С.М. Єнікєєва, Л.Ф. Омельченко [3; 9] досліджують проблеми номінативного потенціалу слова, його здатності фіксувати, нагромаджувати і відтворювати у свідомості людини певний осмислений нею фрагмент реального світу.

Важливими та актуальними є дослідження сучасних вчених. Ю.А. Зацний у своїх роботах вивчає фундаментальні зміни у шляхах та способах збагачення словникового складу сучасної англійської мови [4; 5]. І.В. Андрусак [1] класифікує неологізми та вербалізовані ними концепти, виділяє ті сектори, що найінтенсивніше поповнюються новими словами. Р.К. Махачашвілі [8] студіює лінгвофілософські параметри інновацій сфери новітніх технологій у контексті розвитку словникового складу англійської мови. Отже, як бачимо, здебільшого вчені приділяють увагу вивченню способів створення та класифікації неологізмів, специфіці формування світосприйняття носіїв англійської мови, яке склалося в результаті концептуалізації ними навколишнього світу.

Метою данної статті у контексті сучасних неологічних лінгвістичних розвідок є аналіз засобів вербалізації концепту „ELECTION”. **Матеріалом** дослідження слугували лексикоко-фразеологічні інновації, що співвідносяться зі сферою «ПОЛІТИКА».

Концептуалізація – це усвідомлення інформації, що надходить, конструювання предметів і явищ подумки, яке веде до утворення певних уявлень про навколишній світ у вигляді концептів (тобто фіксованих у свідомості людини розумінь, значень). Наприклад, концепт будинку, дому, часу, простору, руху, вічності [6: 10-34]. Основна частина таких концептів закріплюється в мові значенням конкретних слів, що забезпечує зберігання отриманих знань та їхню трансляцію від людини до людини, від покоління до покоління.

«Концепт» трактують як мисленнєве утворення, образну схему, вербальну структуру або різносубстантну одиницю свідомості, що служить поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини [7: 90]. *Концепт* – це результат суб'єктивної переробки пізнання людиною дійсності, як зазначив Р. Келер, „не дзеркало світу, а дзеркало нашої з ним взаємодії” [13: 27].

Дискусійним досі залишається питання залежності концептів від мовної вербалізації. Одні дослідники вважають їх повністю вербалізованими [11; 2], інші – частково вербалізованими [6], мовоподібними і картиноподібними [14], зоровими образами, ментальними моделями, пропозиційними структурами [12] або повністю автономними від мови [15]. У нашому дослідженні ми беремо за основу тезу, що у мовній картині світу вербалізованими знаннями про світ є концепти, в яких представлено суб'єктивний образ об'єктивної дійсності. Вербалізовані концепти виконують функцію репрезентації змісту окремого кванту інформації про світ, зберігання цієї інформації у пам'яті та оперування цим змістом у мовленні.

Відомо, що у процесі суспільно-історичного освоєння навколишнього світу людина пізнає предмети і явища, називаючи, дає їм імена, формує нові поняття, встановлює певні зв'язки і взаємозалежності, замінює конкретне – абстрактним, споглядання – поняттям, багато – одним. Цей процес неможливо зупинити, а швидкий плин подій сьогодення, актуалізація новітніх модусів антропного буття потребують адекватного вираження у мові, що зумовлює формування великого пласту нових лінгвальних одиниць. На думку О.С. Кубрякової [6: 13], інновації демонструють той етап пізнавальної діяльності людини, коли вона починає відображати в своїх позначеннях не просто певні окремі предмети, процеси, ознаки, але й усі ці явища як ті, що були сприйняті та осмислені у їх взаємозв'язку.

Майже у всіх країнах з демократичним принципом організації державного устрою зі стабільною періодичністю відбуваються вибори. Це досить складний, напружений період суспільного буття, що впливає практично на всі сфери життєдіяльності соціуму. Сполучені Штати Америки не є випадком. Тому, досить важливим та цікавим, з нашої точки зору, є дослідження структури концепту „*ELECTION*” та інноваційних засобів його вербалізації в сучасній англійській мові. Концепт „*ELECTION*” – одиниця когнітивного простору, не гомогенна за своєю природою, структура якої характеризується ієрархічною організацією складових. Основними конститuentами концепту „*ELECTION*” ми пропонуємо вважати одиниці (які надалі десигнуватимемо *гіпоконцептами*) „*nominee*” та „*voter*”, а також одиницю „*election campaign*”, яка, на нашу думку, є з'єднувальною ланкою цього сегменту ієрархічної концептуальної структури.

Спочатку розглянемо інноваційні засоби вербалізації гіпоконцепту „*nominee*” з метою виявлення додаткових когнітивних параметрів політичної концептосфери. Агоністичний механізм виборів, як соціально-політичного інституту суспільства починається з того, що кілька людей вирішують прийняти участь у виборних перегонах, висувають свої кандидатури, але не завжди вони є статусно рівноправними, з точки зору їх професійних досягнень та досвіду. Для вербалізації такого семантичного кванту, що є складовою частиною гіпоконцепту „*nominee*” у сучасній англійській мові з'являється іменник „*stature gap*”. *"There's been a lot of talk about the 'stature gap' between Gore and Bush. The vice presidential debate seemed to show that the stature gap is with their own running mates, as Dick Cheney did what Bush didn't — explain their agenda — and Joe Lieberman showed the style Gore lacks."*

—Mary Beth Schneider, "Candy bar ad makes point, brings snicker," The Indianapolis Star, October 8, 2000

Звичайно, значною подією в житті американського суспільства є саме президентські перегони. Кандидати в президенти набувають питомої ваги, у США від президента чекають певного набору особистих: фізіологічних та професійних якостей, що дозволять йому працювати на цій ключовій державній посаді. Сукупність всіх вищезазначених якостей відображається неологізмом „*presidentialness*”, який було утворено за допомогою прикметника *presidential* та суфіксу *ness* – словотвірною форманту з семантикою якісних показників. *Kerry may project more "presidentialness" — with the towering height, the stentorian voice, the measured demeanor — than Dean, but he also comes with the longest paper trail of any of the candidates, including 19 years as a senator, with votes on the full range of national issues.*

—Linda Feldmann, "Already, GOP framing a Kerry fight," The Christian Science Monitor, January 30, 2004

Для проведення передвиборчої кампанії необхідні гроші, тобто відбувається активний пошук спонсорів, меценатів, вкладників, кандидати стикаються у дискусіях, конкуруючі задля отримання коштів. Саме такі дискусійні баталії з метою одержання фінансування висловлюються лінгвістичною одиницею „*money primary*”. *The first presidential primary is three months away, but the results from the "money primary" are trickling in already. On Wednesday Elizabeth Dole became the fourth Republican to concede defeat, following Lamar Alexander, Dan Quayle and John Kasich.*

—Editorial, "Mrs. Dole and Money," The Washington Post, October 22, 1999

Найважливішою метою кожного окремого кандидата є увага виборців. Для досягнення цієї мети всі засоби добрі. Найрозовішим засобом є застосування естрадних артистів у передвиборчих перегонах. Інноваційна лінгвістична одиниця „*politainer*” використовується не тільки для позначення цього методу, а й для позначення тих політиків, що були або є естрадними артистами. *Jesse Ventura was a pro wrestler, then a mayor, then a governor. He now wants to be a talk show host. Jerry Springer was a mayor, a television anchor, then a talk show host. And his show has more in common with WWF Smackdown than Meet the Press. Both are famous, populist politicians with a history of outlandish behavior. They are both "politainers."*

Gregory Korte, "Ventura won – could Springer?," The Cincinnati Enquirer, August 5, 2003 Цей іменник було утворено за допомогою телескопії. Такий словотворчий паттерн є досить розповсюдженим та продуктивним у інноваційній сфері англійської мови, був інструментом створення таких одиниць як *edutainment* (*education + entertainment*) та *infortainment* (*information + entertainment*). Вочевидь, у концептуальній і мовній картині світу сучасного американського суспільства, концепт „*ENTERTAINMENT*” (розвага) займає одну з ключових статусних позицій, як наслідок становлення та розповсюдження масової попкультури.

Під кінець передвиборчої кампанії, коли з'ясовані особисті та професійні якості кандидатів, статусна кореляція, є лідери та аутсайтери, настає довгоочікуваний день виборів, потім підрахунок голосів. Перемогу дістав той кандидат, що був позаду кампанії, ніхто не чекав такого результату. Для вербалізації такого ментального уявлення, в якості складової гіпоконцепту „*nominee*” в сучасній англійській мові функціонує одиниця „*seabiscuit*”. *Recently the film "Seabiscuit" has opened in theaters across the country. It is about a racehorse that the experts said couldn't win, but it did win. It inspired a nation faltering amid the depression. Kucinich is the "Seabiscuit" candidate for the Democratic nomination.*

Angela Parker-Simkin, "Kucinich's stands merit support," Iowa City Press-Citizen, August 20, 2003. Наведена лексема походить із специфічного іпологічного жаргону, в межах якого позначала учасника, який всупереч об'єктивним показникам перемагав на перегонах. Як бачимо, в такий спосіб імпліцитно актуалізовано концептуальний домен „*competition*” (змагання), який є когнітивною основою концептосистеми „*ELECTION*”.

Отже, за результатами наших спостережень, засобами вербалізації інноваційних параметрів гіпоконцепту „*nominee*” є *stature gap*, *presidentialness*, *money primary*, *politainer*, *seabiscuit*, які відбивають багатогранні ментальні уявлення, щодо досліджуваного гіпоконцепту. У межах сучасної світоглядної парадигми у рамках концептополя „*election*” доцільно вести мову про наявність конституенту „*voter*”, як логічного заповнення лакуни в діалектичній концептуальній опозиції. Саме від виборців залежить кінцевий результат перегонів, тому постійно проводяться соціологічні опитування з метою створення портрету виборця сьогодення – мисленевої образної схеми. Зрештою, у англійській мові з'явилося новоутворення *NASCAR dad*, яке вербалізує одну зі складових частин такої образної схеми. Отже, *NASCAR dad* – це білошкірий, працюючий чоловік, що має дітей, визначення яке співвідноситься із концептообразом пересичного типового американця. *Although politics and pole position might seem an unlikely mix, analysts say Democrats could be on to something. Candidates in recent years have coveted the votes of so-called soccer moms, but pollsters recently have begun extolling a group dubbed NASCAR dads — the political demographic du jour. The definition of a NASCAR dad is evolving, but he's been described as a working-class man who places more emphasis on values than on party labels.* – Colleen McCain, "Where politics and racing collide," The Dallas Morning News, September 16, 2002

У наведеному вище прикладі вживається ще одна інновація - *soccer moms* – білошкіра жінка з передмістя, одружена, має дітлахів, визначення яке співвідноситься із концептообразом пересичної типової американки. *One last word before we file The Year of the Soccer Mom into the political calendar of cliches. Suburban, married moms with kids at home were never more than 6 percent of the voters. Gary Langer at the ABC News Polling Unit calls them simply the "group du jour." He fairly sputters at the idea that they could swing anything but a headline.* – Ellen Goodman, "Meet the worried woman," The Boston Globe, November 10, 1996

Для позначення інтелектуальної частини виборців серед чоловіків застосовується одиниця – *office-park dad*, *security moms*. *Office-park dad* – це одружений чоловік у віці 25 - 40 років, який займається інтелектуальною працею і мешкає в приміських районах. *"The new blue-collar worker, the new Reagan Democrat, is the 'office park dad.'" – said Simon Rosenberg, executive director of the New Democratic Network. "They're (baby) boomers and busters . . . these are people who make \$60,000 a year, and they're struggling to make it in the new economy."* – Carla Marinucci. "Move over soccer moms – here come the 'office park dads'," The San Francisco Chronicle, August 13, 2002

Одиниця *security moms* – соціально активна заміжня жінка, яка вважає, що безпека країни є найважливішою національною проблемою (звідси її назва – *security mom*) і тому підтримує усі заходи боротьби з тероризмом: *"In 2004, it's the perfect time for that American tradition of waving the bloody shirt to come into our political discourse again," he said. "The soccer moms of the 1990's have become the security*

moms of 2004." [The New York Times, Febr. 15, 2004]. Зауважимо, що одиниця утворена за аналогією із розглянутим вище неологізмом *soccer moms*. Аналогія є однією з найбільш ефективних генеративних механізмів інноваційної сфери сучасної англійської мови.

Проте ніщо не є статичним, і електорат, що стає вирішальним поступово змінюється. На зміну *soccer moms* прийшли *waitress moms* – малоосвічені одружені жінки з дітьми, що працюють на малооплачуваній роботі. *Forget the suburban, well-educated soccer moms of 1996. 'It's actually the waitress moms who will decide this election,' Democratic pollster Celinda Lake told a forum on women and turnout. These women like the Democrats' views on education, health care and Social Security, but polls show a majority of them are unlikely to vote.* – Jill Lawrence, "Voters in some states can begin making their choices known today," USA Today, October 14, 1998

Але і *waitress moms* не надовго становили найвпливовішу частину електорату, у 2000 році їх змінили *WMWM (White Married Working Moms)* – білошкірі, працюючі, одружені жінки з дітьми. *"In fact, 2000's key voters appear to be white married working moms — in political junkie jargon, 'WMWMs,' 'WM squared' or 'WMx2' — because they back Bush by a giant margin that has Democrats wringing their hands."* – Deborah Orin, "Women's Vote Holds Key for Gore Win In Battle of Sexes, Men Solid for Bush," The New York Post, August 20, 2000 Як бачимо, матріманімольний та патрімонімальний статус електорату становить на поточний момент один із провідних концептуальних параметрів вербалізації зазначених особистостей (у лінгвістичному плані це втілюється розгалуженням інноваційних лексико-фразеологічних парадигм навколо одиниць 'mommy' і 'dad' відповідно).

Отже, в результаті дослідження ми дійшли висновків:

- отримання нового досвіду людством, збільшення ментальних уявлень та образів потребують нових форм вираження у мові і знаходять їх під час вербалізації концептів сьогодення через інноваційні лінгвальні одиниці;
- концепт „**ELECTION**” має складну багатовимірну структуру, найважливішими конститuentами якого є антитетичні гіпоконцепти „*nominee*” та „*voter*”;
- результати аналізу засобів вербалізації концепту „**ELECTION**” свідчать про тенденцію до трансформування змін у концептуальній та мовній картині світу сучасного американського суспільства;
- з'єднувальною ланкою між ними, ми вважаємо, гіпоконцепт - „*election campaign*”, що наповнює змістом увесь процес та впливає на результати перегонів, який не було детально вивчено у цій роботі, тому дослідження не є вичерпним і потребує подальшої розробки, що становить перспективу представленого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрусак І.В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу. Дис.канд. філол. наук: 10.02.04. - Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2003. — 268 с.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1996. – 104 с.
3. Єнікєсва С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 303 с.
4. Зацний Ю.А. Англомовне суспільство і розвиток словникового складу англійської мови. – Львів: ПАІС, 2007. – 221 с.
5. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 243с
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 261 с.
7. Кубрякова Е.С. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Наука, 1996. – С. 90-93
8. Махачашвілі Р.К. Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови у сфері новітніх технологій. Автореф. дис.канд. філол. наук: 10.02.04. – Запоріжжя, 2005. – 24 с.
9. Омельченко Л.Ф., Соловійова Л.Ф. Лексична семантика і структура англійських складних і складно похідних лексем із суфіксом *-er* // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Житомир, 2006. - № 27. – С. 44-50
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля-К, 2006.
11. Jackendoff R. What is a concept? // Frames, Fields, and Contrasts. New Essays in Semantics and Lexical Organization. – Hillsdale, 1992. – P. 191-208
12. Johnson-Laird Ph. N. The Computer and the Mind: an Introduction to Cognitive Science. – Cambridge: CUP, 1988. – 444 p.
13. Keller R.A. Theory of Linguistic Sign. – Oxford: OUP, 1998
14. Paivio A. Mental Representations. A Dual Coding Approach. – N.Y., 1986
15. Wierzbicka A. Semantic, Culture and Cognition // Universal Human Concepts in Culture: Specific Configurations. – N.Y., Oxford, 1992. – 253 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Грачова – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика сучасної англійської мови.

ІННОВАЦІЙНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ПРОФЕСІОНАЛ” У КОНЦЕПТОСИСТЕМІ “НОВІТНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ”

Руслана ГРИНЮКОВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто неологізми-іменники, які називають особу за професією і вербалізуються у одній з найбільших концептосистем сучасної німецької мови, подано опис та аналіз їх семантичної будови.

The neologismen-nouns, which calls the profession of the person in one of the biggest konzeptosystems in the modern German, are investigated in this article. The description and analyse of their semantic structure are given.

Новітні інформаційні технології глибоко проникають у сучасне життя, змінюють його і формують нове – інформаційне – суспільство. В інформаційному суспільстві все більше людей працює в галузях опрацювання інформації, що спричиняє бурхливий розвиток мікроелектронної техніки та засобів автоматизації процесів опрацювання інформації. Одним з найважливіших завдань сучасної лінгвістики є дослідження концептуального та когнітивного аспектів окремих категорій із метою виявлення базових та індивідуальних концептів, які притаманні мисленню людини. Сфера комп'ютерних технологій як специфічний мовний та буттєвий феномен викликає особливу увагу лінгвістів. Когнітивна субкатегорія ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ отримала у цій сфері найбільш повне лінгвістичне вираження. Це і зумовило предмет нашого дослідження, метою якого є спроба опису концепту “професіонал” у концептосистемі “Новітні інформаційні технології” на основі концептуального та семантичного аналізу неологізмів німецької мови.

Проблемам неології присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених: Д.Херберга, П.Глотца, Е.В.Розен, О.Л.Боярської, О.М.Позднякової та ін. У роботах сучасних дослідників досліджуються зміни у способах збагачення словникового складу (Ю.А.Зацний), лінгвофілософські параметри інновацій сфери новітніх технологій у контексті розвитку словникового складу англійської мови (Р.К.Махачашвілі), проводиться класифікація неологізмів та вербалізованих ними концептів (І.В.Андрусак).

Когнітивна макрокатегорія ЛЮДИНА є однією з найважливіших антропоцентричних категорій. Дослідженню всієї різноманітності найменувань людини у зв'язку з її діяльністю приділяється особлива увага в сучасній лінгвістиці. Огляд ряду робіт показує, що традиційно назви концептів цієї категорії розглядаються в рамках понятійної категорії особи [4; 5] або категорії назв діяча [6], яка виділяється як надзвичайно значуща семантична категорія в лексичному складі мов. До концепту “ПРОФЕСІОНАЛ” були віднесені неологізми, що характеризують людину за виконуваною нею професійною діяльністю у суспільстві.

Під концептом, слідом за О.С.Кубряковою та її послідовниками, ми розуміємо оперативні одиниці нашої свідомості, які займають найвище місце в їх ієрархії [2:8]. Термін «концепт» корелює з терміном «поняття», оскільки знання людини, які закріплені в понятійній формі й представляють репрезентацію об'єкта через поняття, – це опрацьований наукою концепт. На основі цього дається таке визначення концепту: «... фрагмент світу, схоплений когнітивною структурою, що частіше за все виступає у вигляді групи концептів, які, у свою чергу, будучи підведеними під тіло знака, виступають у ролі значення слів» [2:8]. Отже, термін «концепт» вживається для позначення ментального образу, відображеного в голові людини, який називається тією чи іншою лексичною одиницею.

Виходячи з тези про взаємозв'язок мови й мислення та розмежовуючи останні як два самостійні феномени, вчені розрізняють дві картини світу: концептуальну й мовну. Концептуальна картина світу – це динамічне утворення у свідомості людини, яке служить обробці інформації про світ і одночасно накопичує цю інформацію в узагальненому вигляді [7:142]. Вона відображає сукупність знань та досвіду людини про навколишню дійсність, сформовану у вигляді окремих концептів [5:30]. Як одиниця пізнання світу концепт може мати різний ступінь інформативної насиченості, залишаючись при цьому цілісним утворенням, здатним поповнюватися, змінюватися і відображати знання та досвід людини [9:77]. Висловлюється також думка про те, що головна роль, яку відіграють концепти в мисленні, – це категоризація. Вона дозволяє групувати подібні об'єкти у відповідні класи [3:16].

Концепт "Професіонал у галузі комп'ютерних технологій" представлений 44 неологізмами зі словника "Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen" (2003) та з електронної збірки сучасних неологізмів "Wortwarte. Neologismensammlung" (2004-2006), що складає 37,6% від загальної кількості іменників з макроконцепту "Назви осіб за професіями". Ці неолексеми називають осіб, чия діяльність тим чи іншим чином пов'язана з комп'ютером та Інтернетом. Виходячи з цього, семантичним центром цієї ЛСГ є композиція категоріальних сем "особа" + "професія" + "інформаційні технології". Основними диференційними семами першого рівня є такі різновиди інформаційних технологій як "Інтернет", "телебачення" та "комп'ютерні технології". Сему "Інтернет" можна вважати прихованою, оскільки жоден з неологізмів не має в своєму складі компонента "Internet-" (хоча існує велике

угруповання з цим компонентом (20 неолексем), наприклад: Internetadresse, Internetbank, Internetcafe, Internethandel, Internetbuchung, Internet-Learning та ін.). Натомість неолексеми мають синонімічні компоненти "Cyber-", "Online-", "Multimedia-", "Web-": Cyber-Archivar, Cyber-Journalist, Cyber-Ideologe, Cybermediziner, Cyber-Anthropologe, Cybereinbrecher, Cyberterrorist, Multimedien-Autor, Multimedienmanager, Multimedien-Designer / Programmierer, Online-Lehrer, Online-Dozent, Online-Redakteur, Web-Master.

На наступному рівні ієрархії семи конкретизуються в межах семантичної ознаки "види професій в галузі інформаційних технологій". Семи, які реалізують цю ознаку, є яскравими і позначають назви різних професій, які існують в Інтернет-просторі. Таким чином, в значенні неологізмів ми виділяємо таку класифікацію професій: "теле-/ радіоведучий" (Anchor, Anchorman, Anchorwoman), "брокер" (Bildungsbroker, Informationsbroker), "журналіст" (Cyber-Journalist), "редактор" (Online-Redakteur), "ідеолог" (Cyberideologe), "криміналіст" (Cyber-Kriminalist), "поліцейський" (Cyberpolizist), "медик" (Cybermediziner), "продавець" (Domainverkäufer, Web-Marketer), "дизайнер" (Computer-Animations-Designer, Multimedia-Designer, Screen-Designer), "менеджер" (Medienmanager), "програміст" (Multimedia-Programmierer), "хакер" (Cheat-Hacker, Pay-TV-Hacker), "художник" (Infografiker), "вчитель" (Online-Lehrer), "технік" (Informationstechniker) – усього 16 різних професій, представники яких задіяні в галузі сучасних інформаційних технологій.

Семантична ознака „об’єкт праці” по-різному виражається в семній структурі кожного конкретного іменника. Сема „інформація” є дуже виразною і легко виділяється в значеннях неологізмів Infomediär, Informationsbroker, Informationstechniker, Informationskaufmann, Infografiker. Неологізм Infotainer містить ще одну яскраву сему „розвага”, оскільки цей іменник утворився внаслідок поєднання англійських слів information та entertainment і позначає особу, яка професійно займається інфотейнментом – „повідомленням інформації в жвавій розважальній формі, особливо на телебаченні”: „Wenn Fachinformation „Infotainment” werden soll, muß Bildung denselben Aufwand treiben dürfen wie Unterhaltung. Dann bekommt auch sie Pfiff, Biß und Witz. (die tageszeitung 19.08.1992) [11:167].

Диференціальна сема „засоби масової інформації” входять до семної групи неологізмів Mediengestalter, Medienmanager, Multimedia-Designer, Multimedia-Programmierer. Перші два іменника називають осіб, які задіяні в обробці та поширенні інформації через періодичні видання та телебачення. Автори словника комп’ютерних термінів зазначають, що модний термін „Multimedia” вживається не лише в сфері комп’ютерних технологій і тому обмежується таким варіантом дефініції: „Мультимедіа пов’язані в першу чергу з усіма засобами масової інформації і потребують відповідної презентації ” [11:505]. Таким чином, в семній структурі іменників з компонентом „Multimedia-” ми виділяємо яскраву сему „комп’ютерні технології”.

В значенні іменника Teleworker виділяється цікава сема „комп’ютер + телекомунікаційні технології” на основі аналізу словникової дефініції: Teleworker – „той, хто працює вдома (рідше в спеціально обладнаній кімнаті) за комп’ютером, використовуючи при цьому інші телекомунікаційні засоби”; „Teleworker darf sich nennen, wer die Gesamtheit oder einen Teil seiner Arbeitszeit nicht im Unternehmen selbst, sondern an einem anderen Wirkungsort verbringt. Das kann das heimische Arbeitszimmer sein ... Im Unterschied zum klassischen Heimarbeiter arbeitet der Teleworker allerdings computergestützt und kann durch Nutzung moderner Telekommunikations-Infrastruktur jederzeit mit seinem Unternehmen in Verbindung treten” (Frankfurter Allgemeine 1995). За даними преси, в США 40% службовців є потенційними „домашніми працівниками” [11:338]. Таким чином ми можемо відзначити, що тенденція до дистанційного виконання певного виду діяльності (навчання, роботи) набуває надзвичайного поширення в житті сучасного суспільства. В словнику надано і назву для позначення особи жіночої статі – Teleworkerin.

Диференціальна сема „теле- / радіопередача” входить до складу семної структури неологізмів Anchor, Anchorman, Anchorwoman. Вони є синонімами і позначають особу, яка „постійно веде теле- або радіопередачу інформаційно-політичного характеру і є видатною (помітною) особистістю”: „Das Erfolgsrezept von CNN sind aber nicht nur brandheiße stories ..., sondern auch seine Präsentatoren. Die „Anchors” gehören zu den bestbezahlten Kräften im Reich Turners, und sie kommen, um eine möglichst breite Zuschauerschicht anzusprechen, aus der ganzen Welt” (Neue Kronen Zeitung 04.08.1996). [11: 9].

Узуальні семи „видатна особистість” та „досвічений і відповідальний робітник” входять до структури лише неологізмів Anchor, Anchorman, Anchorwoman, Teleworker і тому їх фіксація є достатньою умовою для диференціації названих лексем з іншими членами лексико-семантичної групи „Назви осіб за професією в галузі інформаційних технологій”.

Диференційна сема „інформація” є дуже яскравою. Вона міститься в семній структурі 13 іменників, що складає 33% усіх неологізмів ЛСГ, яку ми аналізуємо. Це явище є цілком закономірним, оскільки Інтернет – це величезний інформаційний банк, і люди використовують його в першу чергу для

отримання певної інформації. На основі словникових дефініцій ми виділяємо такі види інформації: 1) „інформація про освіту” (Bildungsbroker), 2) „політична інформація” (Anchor); 3) „медична інформація” (Cybermediziner); 4) „інформація про роботу” (Job-Agent); 5) „інформація про еволюцію людини” (Cyber-Anthropologe); 6) „секретна інформація” (Cybereinbrecher); 7) „розважальна інформація” (Infotainer).

Семантична ознака четвертого рівня „вид професійної діяльності” найбільш легко визначається за допомогою аналізу дефініцій у словнику „Neuer Wortschatz”. Ця ознака отримує реалізацію в структурі значення неологізмів у вигляді різних сем, що обумовлено специфікою трудової діяльності з використанням новітніх технологій. В словникових тлумаченнях ознака „вид професійної діяльності” представлена такими яскравими семами як „пошук інформації” (Cyber-Journalist, Informationsbroker), „обробка інформації” (Mediengestalter, Informationstechniker, Multimediadesigner), „перевірка інформації” (Betatester), „зберігання інформації” (Cyber-Archivar), „презентація інформації” (Infomediär, Infotainer), „крадіжка інформації” (Cybereinbrecher, Domain-Pirat, Domaindieb, Pay-TV-Hacker), „дизайн веб-сторінок” (Screen-Designer, Infografiker), „торгівля” (Informationskaufmann, Web-Marketer, Domainverkäufer), „тероризм” (Cyberterrorist), „хакінг” (Cheat-Hacker), „навчання по Інтернету” (Online-Lehrer, Online-Tutor, Teletutor), „працевлаштування” (Job-Agent), „медичинська консультація” (Cybermediziner), „пошук злочинців” (Cyberpolizist, Cyber-Kriminalist), „злам кодів” (Codebrecher), „програмування” (Multimediarprogrammierer), „розробка комп’ютерних вірусів” (Viren-Autor).

Виділення семи „інформація” в значенні іменників Informationsbroker (Info-Broker), Informationstechniker, Infomediär (Informations-Vermittler) призводить до утворення ієрархічного ланцюжка диференціальних сем „пошук інформації” – „обробка інформації” – „повідомлення інформації”. Ці семи дозволяють розмежувати значення неологізмів Informationsbroker – „той, хто за винагороду шукає в Інтернеті певну інформацію” [10:355]; Informationstechniker – „той, хто обробляє інформацію” [11:357] та Infomediär – „той, хто займається передачею інформації клієнтам (наприклад, інформація про погоду, яку купують для радіо- та телеканалів)” [11: 359].

При аналізі неологізмів концепту „Професіонал у галузі інформаційних технологій” привертає увагу наявність в дефініціях неолексем оцінних сем "законність" – "злочинність". Виходячи з цього, зазначені неологізми можна поділити на дві групи: "Законні професії" та "Кримінальні професії". Наявність такого протиставлення між законними та кримінальними професіями свідчить про те, що на такому відносно новому полі діяльності як Інтернет вже існують представники антагонічних видів діяльності. Кількість назв осіб, чия діяльність переслідується законом, утворює досить велику групу. Злочинність є однією з глобальних проблем людства, що загострилася в багатьох високорозвинених країнах світу. Нами зафіксовано цілий ряд слів, утворених для позначення «нових» видів злочинців сучасного суспільства. Неологізми Cyberpirat, Domain-Pirat, Domaindieb, Browser-Hijacker, Cheat-Hacker, Codebrecher, Cybereinbrecher, Pay-TV-Hacker, Hackersoldat, Hacking-Experte, Cyberterrorist, Virenautor – усього 12 неолексем – передають концепт злочину, що здійснюється за допомогою нових комп’ютерних технологій. Ознака „кримінальна професія” легко виділяється в семній структурі цих неолексем. Багато іменників містять яскраву сему „злочинець”, яка реалізується компонентами Einbrecher – „зламник”, Terrorist – „терорист”, Pirat – „пірат”, Dieb – „злочинець, крадій”. Вони позначають осіб, чия професійна діяльність переслідується законом: 1) „той, хто збирає засекречену інформацію”, 2) „терорист, який використовує Інтернет-простір”; 3) „крадій інформації з певних мереж Інтернету (доменів).

Ми наводимо перелік усіх семантичних ознак та сем, які є релевантними для неологізмів концепту „Професіонал у галузі інформаційних технологій”:

„Вид інформаційних технологій”: 1) „Інтернет”, 2) „телебачення”, 3) „комп’ютерні технології”;

„Професія”: 4) „теле-/радіоведучий”, 5) „журналіст”, 6) „редактор”, 7) „продавець”, 8) „брокер”, 9) медик, 10) „дизайнер”, 11) „криміналіст”, 12) „поліцейський”, 13) „менеджер”, 14) „програміст”, 15) „художник-аніматор”, 16) „архіваріус”, 17) „вчитель”, 18) „технік”, 19) „агент по працевлаштуванню”, 20) „антрополог”;

„Об’єкт праці”: 21) „інформація”, 22) „процеси еволюції людини”, 23) „мультимедійні технології”, 24) „засоби масової інформації”, 25) „інформаційні коди”, 26) „злочини”, 27) „комп’ютерні ігри”, 28) „веб-сторінки”, 29) „резюме”, 30) „стаття”, 31) „теле-/радіо програма”, 32) „архів”; 33) „комп’ютерні віруси”;

„Вид діяльності”: 34) „пошук інформації”, 35) „перевірка інформації”, 36) „обробка інформації”, 37) „зберігання інформації”, 38) „презентація інформації”, 39) „крадіжка інформації”, 40) „дизайн веб-сторінок”, 41) „торгівля”, 42) „тероризм”, 43) „хакінг”, 44) „навчання по Інтернету”, 45) „працевлаштування”, 46) „медичинська консультація”, 47) „пошук злочинців”, 48) „злам кодів”, 49) „програмування”, 50) „розробка комп’ютерних вірусів”;

„Професійна характеристика”: 51) „видатна особистість”, 52) „експерт”, 53) „досвічений і відповідальний робітник”.

Таким чином, усі неологізми концепту „Професіонал у галузі інформаційних технологій” можна представити у вигляді комбінації п’яти семантичних ознак, які реалізуються 53 семемами. Всі неолексеми розрізняються між собою як мінімум одним мікрокомпонентом значення. Між виділеними ознаками важко визначити ієрархічні відношення. Ознака „вид інформаційних технологій” знаходиться на більш високому щаблі ієрархії і повинен розглядатися в першу чергу. Стосовно інших ознак, то, на нашу думку, для неологізмів цього концепту важливою є лише наявність чи відсутність ознак, а не порядок їх розташування в семній організації морфеми. Безумовно, при збільшенні кількості іменників буде збільшуватися і кількість релевантних семантичних ознак; цілком можливо, що і названі індивідуальні ознаки перейдуть до цього розряду. Важливим є те, що за допомогою виділених диференціальних сем і ознак можна цілком об’єктивно представити значення кожного окремого неологізма у вигляді його компонентів, а також провести розмежування значень одного від значень інших неологізмів-іменників.

Проведений нами компонентний аналіз неологізмів концепту „Професіонал у галузі інформаційних технологій” дозволяє зробити такі висновки:

В межах концепту представлені 2 типи семантичних відношень: стилістичні синоніми та синоніми до відомих назв осіб (Domaindieb – Domain-Pirat; Anchor – Anchormann/Anchorwoman; Cybereinbrecher – Codebrecher; Online-Tutor – Teletutor). Стилiстичні синоніми мають тотожну денотативну та конотативну структуру і диференціюються на засаді приналежності до різних функціонально-стилiстичних сфер ужитку. Утворення кількох пар синонімів протягом достатньо короткого часового періоду (1990 – 2000) є свiдоцтвом того, що процес неологізації відбувався занадто інтенсивно, що призвело до появи надмірної номінації деяких професій. У випадку появи синонімів до вже існуючих назв осіб за професією взаємовідношення між ними регулюються двома протилежними тенденціями. Так, назва професії „теле-/радіоведучий” раніше позначалася іменником Moderator / Moderatorin. Тепер з’явилася ціла низка неологізмів, які в свою чергу, теж мають синоніми: Anchor (Anker), Anchorman (Anchor, Anchormann, Ankermann), Anchorwoman (Anchor, Anchorfrau, Ankerfrau) [11: 9-10]. Можна передбачити недовге існування такої кількості абсолютних синонімів внаслідок дії тенденцій до семантичного уподібнення або семантичної диференціації і знищення надмірності назв у лексичній системі мови.

Домінуючим типом семантичних відношень в концепті, який ми аналізували, є родово-видові: Designer, Multimedia-Designer, Screen-Designer, Computer-Animations-Designer, Bildungsbroker.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрусак І.В. Неологічна картина світу англомовного суспільства кінця ХХ століття // Мовні і концептуальні картини світу: 36. наук. праць. – К., 2001. – С. 7-11.
2. Афанасьєва О.В. Новые подходы к изучению частей речи // Языковая категоризация (части речи, словообразование, теория номинации). Материалы Круглого стола, посвященные юбилею Е.С.Кубряковой по тематике её исследований. Октябрь 1997 г. – М., 1997. – с. 6-10.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996.
4. Голованова Е.И. Пространственная концептуализация субъекта деятельности в терминологических наименованиях лица // Когнитивная семантика: Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике, 11-14 сентября 2000 г. / Отв. ред. Н.Н.Болдырев. Редкол.: Е.С.Кубрякова и др.: В 2 ч. – Тамбов
5. Гунина Н.А. Концепт «звучание» и его вербализация в английском языке // Когнитивная семантика: Материалы Второй Международ. шк.-семинара по когнитив. лингвистике, 11-14 сент. 2000 г. / Отв. ред. Н.Н.Болдырев; Редкол.: Е.С.Кубрякова и др.: В 2 ч. – Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – Ч.2. – С.29-32.
6. Залялеева А.Р. Концептуальный анализ слова человек в плоскости фразеологии (на материале английского, немецкого, русского языков) // Когнитивная семантика: Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике, 11-14 сентября 2000 г. / Отв. ред. Н.Н.Болдырев. Редкол.: Е.С.Кубрякова и др.: В 2 ч. – Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – Ч.2. – С. 71-73.
7. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Под ред. Б.А.Серебренникова. – М., 1988. – С. 141-173.
8. Позднякова Е.М. Категория имени деятеля и пути её синхронного развития в когнитивном и номинативном аспекте (на материале английского языка): Дис... д-ра филол. наук: 10.02.04.– М., 1999. – 318 с.
9. Рябцева Н.К. Мысль как действие или риторика рассуждения // Логический анализ языка. Модели действия. – М.: Наука, 1991. – С. 60-69.
10. M+T Computerlexikon. Peter Winkler. Wilhelm Heyne Verlag, München 2000. – 934 с.
11. Herberg, Dieter / Michael Kinne / Doris Steffens, Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen. Berlin:deGruyter 2004. – 393с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Руслана Гринюкова – асистент кафедри іноземної філології КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: неологічні процеси в лексиці німецької мови.

КОНЦЕПТУАЛЬНА СФЕРА “ПРОФЕСІЯ” В СТРУКТУРІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ- ДЕТЕКТИВА НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ П.КОРНУЕЛ

Марія ДУКА, Анна ТАЗЕТДІНОВА (Суми, Україна)

У статті розглянуто концептуальну картину світу мовної особистості жінки-детектива в романах П.Корнуел, особливу увагу приділено концептуальній сфері “Професія”.

In this article the conceptual picture of the world of a she-detective in the novels by P.Cornwell is viewed, the great attention is devoted to the conceptual sphere “Profession”.

Сучасний період розвитку світу в цілому потребує вирішення питання про людину як невід’ємний компонент цього світу, її життєву діяльність, фізіологічні та психологічні параметри та потреби, соціальні аспекти її розвитку, здатність аналізувати, систематизувати об’єкти навколишньої дійсності, структурувати певним чином свою картину світу та “номінувати” все це за допомогою мовних засобів.

Людина як багатогранне утворення, що налічує психологічні, фізіологічні та соціальні параметри, стає об’єктом дослідження багатьох наук гуманітарної сфери, а її “мовленнєво-мисленнєва” діяльність стає об’єктом лінгвістичних досліджень. Розумова діяльність людини проявляється в мовленні та досліджується через мову. Таким чином, з’являється нагальна потреба визначити окремий вид особистості – мовну особистість (далі МО).

МО в цілому є складним й багаторівневим утворенням, що структурує та систематизує об’єкти навколишньої дійсності, а потім фіксує результати такої систематизації за допомогою мовних одиниць. До того ж, МО існує в суспільстві й не може знаходитися поза його межами.

Як будь-яке інше складне утворення, МО має свою структуру. На думку Ю.М.Караулова, МО складається з 3 рівнів:

1) **вербально-семантичного**, що передбачає традиційний опис формальних засобів вираження певних значень (цей рівень дослідження мови являє собою необхідну передумову для становлення та функціонування МО. На цьому рівні можна констатувати нестандартність, неповторність вербальних асоціацій, які самі по собі ще не дають відомостей про МО та більш складні рівні її організації) ;

2) **когнітивного**, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, що складаються у впорядковану, систематизовану картину світу певної мовної індивідуальності та відображають ієрархію її цінностей (на цьому рівні можна виявити та встановити ієрархію змісту та цінностей в тезаурусі МО) ;

3) **прагматичного**, що включає цілі, мотиви, інтереси (цей рівень передбачає аналіз МО, а саме: виявлення і характеристика мотивів, цілей, що є рушійною силою її розвитку, поведінки, ті, що керують текстопродукуванням і ті, що визначають ієрархію змісту та цінностей у її тезаурусі) [3].

О.Л.Коменська додає до цієї систематизації ще й четвертий, **емоційний** рівень, який включає емоційну сферу МО та ті концепти, які репрезентують певну емоцію [2].

У даній статті розглядається вербально-семантичний та когнітивний рівні МО жінки-детектива.

МО сприймає, переосмислює та відтворює світ так, як вона його розуміє, а далі “проявляє” себе через мову, яка є провідником до аналізу життя та власного, неповторного світу кожної окремої особистості, концептуальної картини світу (далі ККС). ККС являє собою цілісну, глобальну систему інформації про універсум, що знаходиться в розпорядженні індивіда [1]. Одиницею концептуальної картини світу є концепт.

Концептуальна картина світу, що відображається в мові, являє собою мовну картину світу, яка може слугувати джерелом аналізу мовних засобів певного колективу або кожної окремої особистості в конкретний проміжок часу.

Аналіз мовної особистості жінки-детектива в романах П.Корнуел є актуальним, оскільки досліджується картина світу мовної особистості жінки, що займається традиційно чоловічою професією – є детективом – медекспертом. Таким чином, ми маємо змогу прослідкувати, як чоловіча професія впливає на все життя особистості, що певним чином не може не відбиватися в її мові.

Проаналізувавши лінгвокогнітивні особливості МО жінки-детектива в романах відомої американської письменниці П.Корнуел (“*All That Remains*”, “*Unnatural Exposure*”, “*Black Notice*”, “*Cruel and Unusual*”), можна зробити висновок, що в ККС жінки-детектива превалюють декілька концептуальних сфер (далі КС), що являють собою ієрархію певних концептів, що входять до складу ККС:

I) КС1 **“Природа”**, що поділяється на семантичні розділи (СР):

- 1) “Природні явища”;
- 2) “Об’єкти живої природи”;
- 3) “Об’єкти неживої природи”;

II) КС2 **“Техногенний світ”**, що поділяється на такі СР:

- 1) “Засоби пересування”;
- 2) “Сучасні технічні прилади”;

III) КС3 **“Професія”**, що має свою експлікацію через СР та семантичні сфери (СС):

- 1) СС1 “Професійні терміни”;
 - а) СС1 “Артефакти”;
 - б) СС2 “Анатомічна сфера”;
- 2) СР2 “Ставлення до роботи”;
- 3) СР3 “Робочий простір”;
- IV) та СР4 “Людина”, що поділяється на СР:
 - 1) “Риси характеру”;
 - 2) “Звички”.

Сферою, що потребує особливої уваги є КС3 “Професія”, адже ця сфера є найбільш розгалуженою та пропонує матеріал для аналізу МО.

КС3 “Професія” поділяється на такі семантичні розділи, як СР1 “Професійні терміни”, СР2 “Робочий простір”, СР3 “Ставлення до роботи”.

СР1 “Професійні терміни” складається з СС1 “Артефакти” та СС2 “Анатомічна сфера”. СС1 “Артефакти” включає в себе ті предмети, що пов’язані з діяльністю медичного експерту-детектива, а саме інструменти необхідні в роботі, такі як “бахіли”, “пластичний фартух”, “маска”, “перчатки”, “медична сумка”, “термометр”, “ручний ліхтар”, “пластиковий пакет для доказів”, “багатополосна ультрафіолетова лампа”, “скальпель”, “хірургічний пінцет”: “*Slipping on a plastic apron, I went back into the locker room and put on greens, covered my shoes with booties, and got two packets of gloves.” [9:10]; “*The multiband ultraviolet lamp was very simple to use and looked rather much like the handheld scanners in airports.*” [7:107]; “*Goddamn it, Marino. What’s gotten into you?*” I asked, scalpel in one hand, forceps in the other.” [7:254]; “*Opening my medical bag, I got out a medical thermometer to take the temperature inside the garage, and put on a pair of surgical gloves.” [8:99].**

Така велика кількість концептів (усього 11), що мають професійну спрямованість, свідчать про занурення жінки-детектива в роботу, її професіоналізм.

Заслугує уваги аналіз концепту “сталь”, який представлений у романах за допомогою ознаки “сталевий”. Останній має достатньо негативний відтінок. Це можна пояснити тим, що сталь – це холодний метал, а холод викликає неприємні відчуття. Згідно словнику символів, холод – це нестача любові або натхнення, чи він також може виступати символом смерті [4]: “*Everything including cabinets and doors, was stainless steel. Walls and the floors were coated with a non-absorbent acrylic that could withstand the most brutal washes with disinfectants and bleach. Automatic doors were opened by steel buttons that were big enough to push with elbows instead of hands.*” [7:88].

Вживання професійних термінів, що називають органи, частини тіла людини та репрезентовані у СС2 “Анатомічна сфера” говорять про глибокі знання своєї професії жінкою-детективом. Ці концепти постійно використовуються у романах П.Корнуел під час зображення роботи медичного експерта К.Скарпетти: “кістки зап’ястя”, “кістки пальців рук”, “пахова впадина” “сіднична складка”, “пуп”, “відтінок і текстура м’якшої частини тіла”, “епідерміс”, “серце”, “коронарні артерії”, “зуби”, “нігті”, “нижні щелепи”: “*Next I began looking for carpals, the small bones of the wrist that look very much like stones you might find in a creek bed or dig up in your garden... I went through the same process with the distal and proximal phalanges, or bones of the fingers.” [6:111]; “*I checked axillas, gluteal folds, behind ears and inside them, and inside the navel.” [8:46]; “*I squatted and studied the body, taking in every shade and texture of flesh and blood, every stroke of the killer’s hellish art.*” [7:235]; “*What was left of the epidermis was as greenish-black as a quarry or a swamp, and the flesh underneath was getting darker and dryer like curing meat.*” [7:197]; “*Heart was good, coronaries terrific.*” [8:16]; “*Kneeling alone in the rain, I began feeling through leaves and mud, searching for fungernails, small bones, and teeth. I noticed at least two teeth missing from one of the mandibles.” [6:97]; “*All of the bite marks were contused so badly I could make out the abrasions of teeth but nothing more. The indentations needed for casting had been eradicated. Nothing was going to assist us. There was too little to ever make a match.*” [7:252].***

Концептом, що входить до складу СР2 “Робочий простір” є “морг”. Морг є місцем роботи жінки-детектива, місцем, що напругу пов’язане зі смертю, адже це – будівля або кімната (як у лікарні), що використовується для зберігання людських залишків [5]: “*I kept intact bodies or the their parts in freezers for months and years, and would not give them up to a paupers’ grave until there was no more hope or space.*” [7:89]; “*I passed the small office where funeral homes signed in bodies, then the X-ray room, and the refrigerator which was really a large refrigerated room with double-decker gurneys and two massive steel doors.*” [8:9]; “*Inside the morgue, the fluorescent light bleached the corridor of color, the smell of deodorizer cloying. I passed the small office where funeral homes signed in bodies, then the X-ray room, and the refrigerator, which was really a large refrigerated room with double-decker gurneys and two massive steel doors.*” [8:9].

Жінка-детектив, що описана в романах П.Корнуел дуже вимоглива до себе, постійно зосереджена на роботі, вона прагне отримати відмінний результат від своєї діяльності, що не може бути досягнутим без повного занурення людини у роботу. Таке ретельне відношення до роботи проявляється у наступному СР3 “Ставлення до роботи”.

Жінка-детектив вражаюче працює: *"I started work before dawn."* [6:1]; *"There was no one left in the office but me."* [7:459]; *"Monday, when I was up to my elbows in blood in the morgue, Benton Wesley called."* [6:39]; *"Marino picked me up at a quarter of four. It was a heartless hour of the morning that reminded me of sleepless rotations in hospitals, of early days in my career when I was the one who got the calls nobody else wanted."* [7:309]; *"I draped the towel over my chair and began collecting everything that needed to go home with me."* [7:398]. Вона настільки поглинена в роботу, що навіть не вживає вчасно їжу: *"I felt weak and lightheaded, because I hadn't eaten since early morning."* [8:263]. Для жінки-детектива не існує свят, вона невгамовна – на першому місці для неї завжди знаходиться робота: *"It was, after all, still the holidays, and only the relentless or desperate would be inclined to work."* [8:280].

КСЗ "Професія", що входить до складу ККС МО жінки-детектива в романах П. Корнуел, є найбільш розгалуженою, що говорить про те, що робота в житті жінки-детектива посідає найголовніше місце. Вона одержима своєю професією. Що б вона не робила, її думки завжди спрямовані на ту чи іншу справу, яку вона повинна розкрити

Отже, ми бачимо як взаємодіють концепти в ККС МО жінки-детектива, тобто як вище названа особистість аналізує, систематизує, сприймає об'єкти, предмети та явища навколишньої дійсності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранова С.В. Кількісно-якісні характеристики в мовній картині світу // Філологічні науки: Збір.наук. пр. – Суми: СумДПУ, 2002. – С. 15.
2. Каменская О.Л. Языковая личность и речевая доминанта // Когнитивная лингвистика конца XX века. Материалы международной научной конференции. 7-9 октября 1997г. В трех частях.– Минск: МГЛУ, 1997. Ч.2.– С. 36-37.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263с.
4. www.thefreedictionary.com/coldness.
5. www.wikipedia.org/wiki/mortuary.
6. Cornwell P. All That Remains. – L.: Warner Books, 1992. – 438p.
7. Cornwell P. Black Notice. – L.: Warner Books, 1999. – 466p.
8. Cornwell P. Cruel and Unusual. – L.: Warner Books, 1994. – 437p.
9. Cornwell P. Unnatural Exposure. – L.: Warner Books, 1997. – 370p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Марія ДУКА – старший викладач кафедри германської філології Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика.

Анна ТАЗЕТДІНОВА – асистент кафедри іноземних мов Державного вищого навчального закладу "Українська академія банківської справи НБУ".

Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ "ДРУЖБА" У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Жанетта ДЯГІЛЄВА (Київ, Україна)

У статті проаналізовано концепт "дружба" в лінгвокультурологічному аспекті, застосовуючи результати досліджень різних наук, дотичних до культури будь-якого народу, таких як лінгвокультурологія, психологія, соціологія, філософія, а також виявлено особливості розуміння концепту дружба носіями німецької культури.

The concept "friendship" in linguocultural aspect is analysed in this paper, applying results of researches of different sciences, tangents to culture of any people, such as linguoculturology, psychology, sociology, philosophy. The features of understanding of concept "friendship" by carriers of German culture are also revealed.

Антропоцентрична парадигма поставила людину в центр наукових досліджень і зумовила появу нових гуманітарних напрямків, таких як лінгво-культурологія, яка вивчає мову як феномен культури. Культуру розуміють як складний феномен життя певної групи, етносу чи цивілізації, що являє собою збережені в колективній пам'яті символічні способи матеріального й духовного сприйняття світу, а також способи колективного існування представників різних народів, одного етносу або певної його групи. Визначення культури є складною й дискусійною проблемою через наявність різних підходів до її вивчення, багатогранність виявів культури у різних її знакових продуктах, національному характері, ментальності, поведінкових процесах [2: 271]. Мова розглядається як продукт культури, її складова частина і умова існування, як фактор формування культурних кодів [1: 4]. Однією із проблем культурології завжди було встановлення зв'язку мови і культури як двох семіотичних систем, що перебувають у постійному зв'язку. Мову вважають головним засобом її засвоєння; культуру і мову іноді ототожнюють або включають першу до другої [2: 272]. Спільними рисами мови і культури є 1) фіксація ними особливостей світогляду угруповання, якому вони належать; 2) наявність у них індивідуальних і колективних форм існування; 3) нормативність їх знакових систем; 4) взаємна підключеність і детермінованість; 5) еволюційність. Унікальна культурно-трансляційна здатність мови і її знакових продуктів визначила потребу створення окремої галузі мовознавства – лінгво-культурології, яка виокремилася як лінгвістична дисципліна у 90-ті р. р. ХХ ст. [2: 272]. Такий тісний взаємозв'язок мови і

культури доводить необхідність аналізу концептів як культурних феноменів. Концепт "дружба" належить до ключових концептів культури, тобто є базовою одиницею картини світу, яка є значущою для окремих індивідів і для лінгвокультурної спільноти взагалі. Спробуємо довести значущість концепту "дружба" для німецької лінгвокультурної спільноти, застосовуючи різні наукові підходи до інтерпретації феномену "дружба".

Провідною сферою дослідження поняття "дружба" є соціальна психологія, яка вивчає категорії психології в суспільному контексті. Треба констатувати, що на міжособистісному і міжкультурному рівні немає порозуміння з приводу визначення поняття "дружба". Основна проблема полягає в індивідуальному, різному сприйнятті дружби. В ході експерименту це було доведено У. Нетцольд-Лінден, коли під час опитування ті, кого назвали "кращими" і "близькими" друзями, зовсім не розглядали це як дружні стосунки [10: 24]. Автори чисельних досліджень погоджуються з тим, що в різних культурах мова йде про різні типи дружби, які залежать від статі, віку і місця проживання. В США поняття "*friend*" носить більш загальний характер ніж в Європі [6: 5]. На засіданні проектного об'єднання "*Freundschaft und Verwandtschaft*" в лютому 2004 в місті Галле/Заале проблема визначення поняття "дружба" була визначена наступним чином: "... знаходимося в стані, коли суспільство культивує надто розмите визначення поняття "дружба": Опитування показали, що поняття "дружба" застосовується до надзвичайно різних стосунків, а слово "*Freund*" перетворюється на певну залишкову категорію "*just friends*" або "*nur Freunde*", таким чином розмежування між *Bekannte* і *Freund* зникає.

Узагальнення феномену в емпіричних дослідженнях ускладнюється, оскільки вони орієнтуються на такі складові як частота контактів, надання допомоги, теми для розмов, емоційна близькість, і "...оперування поняттям "дружба" утруднене тому, що дослідники аналізують тільки певні розділи феномену [8: 391]. Р. Гейс наводить аспекти, завдяки яким визначення поняття "дружба" варіюється, а саме: цикли життя людини, соціокультурний фон, стать, різні рівні розвитку певних дружніх стосунків. Наприклад, друг може бути товаришем (*Kumpel*), з яким грають у бадмінтон, близькою людиною (*intimer Vertrauter*), з яким діляться почуттями і думками, або ж хтось, хто живе в іншій країні і з яким раз на рік обмінюються листами (*Brieffreund*), або той, кого зустрічаєш кілька разів на тиждень (*Spielkamerad*) [8: 392]. А.-Е. Аухаген зазначає, що основною особливістю дружби є відсутність наперед заданих змістовних передумов для учасників, звідси видається недоцільним взагалі намагатися визначити дружбу [6: 5].

Складність поняття "дружба" веде до того, що існує багато його визначень, в яких науковці намагаються охопити найважливіші сторони. Дружба позначає позитивне відношення і відчуття між двома людьми, які проявляють симпатію і мають довіру один до одного. В дружбі цінують і поважають один одного безкорисно. Дружба ґрунтується на прихильності, довірі і пошані [4].

Поняття "дружба" відноситься як правило до зв'язків між людьми, які не є родичами. Сьогодні дружба протиставляється сімейним зв'язкам, які, щоправда, також є тривалими й емоційними. У переносному розумінні "дружба" позначає добрі і часто відповідно до угоди відрегульовані політичні відносини між народами або націями (*deutsch-französische Freundschaft*). На побутовому рівні дружні зв'язки градуються: найпростіша форма – це добре знайомство (*gute Bekanntschaft*). Окремо потрібно виділити *друг на все життя* (*der Freund fürs Leben*), це визначення натякає на дуже інтенсивний і безумовний зв'язок, який не передбачає довгих розставань. Найсильніша форма виявляється в самопожертвуванні на користь іншого. Тісні стосунки і близькість, вважає Р. Белль, підвищують значущість і віру в дружбу. Близькість є основною складовою дружби між справжніми друзями. Важко порівнювати близьких і справжніх друзів (*wahre und enge Freunde*), оскільки ці категорії належать сфері суб'єктивного, проте можна з впевненістю сказати, що ці поняття виходять за межі нейтрального визначення [7: 81].

Дружба відрізняється від любові переважно тим, що вона не передбачає чуттєвої пристрасті. Дружні стосунки не варто порівнювати з товаришуванням (*Kameradschaft*) офіцерів, з союзами в пожежній або спортивній команді, де люди зв'язані організаційно або ідеологічно. Зрозуміло, що дружба може перетинатися з товаришуванням на певному етапі [14]. Психолог Е. Голдберг стверджує, що товаришування проходить 3 фази, остання фаза – це дружба:

1. Перша фаза визначається як дружба з користі (*Nutzfreundschaft*). Вона триватиме, поки учасники з певних мотивів отримуватимуть від таких відносин зиск.

2. Дружба заради певної мети (*Zweckfreundschaft*) представляє другу групу: люди знайомляться у вільний час, щоб переслідувати певну мету, як, наприклад, футбольні фани, які зустрічаються на футболі, і таким чином проводять спільно час.

3. Третя фаза товаришування – дружба. Вона позначена у тому числі тим, що люди перебувають у певних стосунках без того, щоб переслідувати якусь певну мету, отримувати від цього користь. Для цих людей більше не має значення, чи є вони самі у виграші чи втрачають щось.

Соціологічний аспект розуміння поняття "дружба" в німецькій культурі репрезентує соціолог Ф. Тенні, який розуміє дружбу як "спільність духу" (*Gemeinschaft des Geistes*). Наслідуючи Аристотеля, науковець констатує "...без сумніву дружба виникає на основі спільної професійної або мистецької діяльності". Відстоюється думка, що робота поєднує людей і створює духовний союз учасників. Дослідник називає дружбу певною спільнотою і включає це поняття до наступної класифікації:

1. Кровна спільнота: родина, нащадки -> *Verwandschaft*
2. Територіальна спільнота: втілюється безпосередньо в тривалому і закритому співіснуванні на певній території -> *Nachbarschaft*
3. Спільнота духу: звичайна взаємодія і вплив індивідуумів на ментальному рівні -> *Freundschaft* [12: 26].

3. Крацауер описує дружбу як близькі духовні стосунки, вони обрамляють вільні товариські стосунки, професійні товариства і знайомства. Дослідник описує справжню дружбу, яка для нього полягає в культивуванні схожого образу думок і спонуканні спільного розвитку, повинна існувати також відповідність в ідеалах і сприйнятті людей та світу [9: 46]. Цікавими є наукові дослідження про стосунки в межах дружби. Так, близькі друзі сперечаються більше ніж знайомі люди. Причина криється в тому, що близькі друзі впевнені один в одному і тому не відчують потреби діяти обережно. Крім того, вони більше контактують, тобто мають велику "поверхню тертя". В книзі "Соціологія дружби" Г. Зіммель описує дружбу як диференційоване явище. На відміну від Аристотеля він бачить дружбу як градуальний феномен, коли люди проходять певні стадії стосунків, перш ніж стати друзями. Порівнюючи дружбу зі шлюбом, Г. Зіммель виділяє наступні особливості: дружба є відносинами, заснованими на індивідуальності елементів, ймовірно, ще більше ніж шлюб, який включає багато надіндивідуального завдяки традиційним формам, соціальним установкам. Фундаментальною диференціацією, на якій ґрунтується шлюб, є не просто індивідуальні відносини, а видові, тоді як в основі дружби лежать особистісні відносини [11: 300]. М. Аргіле і М. Гендерсон погоджуються з думкою М. Зіммеля і підкреслюють, що дружба – це форма людських стосунків, яка не базується на такій церемонії як шлюб і не залежить від таких рольових установок як відносини між колегами по роботі або між родичами. Дружба об'єднує людей, що симпатизують один одному, а стосунки розвиваються без чітко окреслених правил [4: 80].

Виокремлюючи психологічний аспект, зазначимо, що основою дружби є симпатія, яку ми відчуваємо, коли нам хтось подобається. Це почуття є основою для подальших дій. Іноді дружні стосунки розвиваються швидко, ми помічаємо лише, що почуваємо себе комфортно у присутності іншої людини. Тут об'єднує спільне, а не відмінне. Справжня дружба виникає на основі спільного досвіду. Люди різні, і такі ж різні стосунки між ними, тому люди по-різному сприймають і визначають для себе дружбу.

Важливо довести непересічність поняття дружба для індивідуума, проаналізувавши її функції. За результатами опитування серед німців М. Аргіле і М. Гендерсон виділяють три основні функції дружби:

1. Допомога – матеріальна допомога або підтримка в побутових проблемах (*der Freundesdienst*).
2. Соціальна підтримка – вважається найважливішим підґрунтям для дружби і полягає в звичайному обміні досвідом на побутовому рівні, щоб будувати спільний ментальний простір, де переживання легко перетворюються в слова (*die Freundeshand bieten – простягнути руку*).
3. Спільні інтереси – для спільних дій у вільний час, задоволення, радощів як з другом дитинства (*der Gespiele*) [4: 109].

Основною причиною, чому люди мають дружні стосунки – це страх лишитися самотнім, вважає Л. фон Візе. Отже, дружба – це сила, що рятує від самотності і надає простір для душевної глибини [13: 56]. Дружба для одинака має важливу психічну і фізичну функцію, оскільки спілкування – це те, що рятує від різних хвороб, прямо чи опосередковано. Вона є життєво важливою можливістю самоідентифікації і орієнтації в світі. Іншими словами можемо сказати, що важливими функціями дружби є порятунок від самотності, емоційна підтримка і спільні переживання. Слід, щоправда, зазначити, що ці функції притаманні не лише дружнім стосункам. Знайомства і родинні стосунки можуть також частково брати на себе вище зазначені функції [13: 57].

Робимо висновки, що з психологічної точки зору дружба є позитивним емоційним переживанням індивіда, і за певних обставин – невід'ємною складовою життєвого циклу людини.

Згадавши Аристотеля, ми наблизилися до філософського розуміння поняття дружба. Для Аристотеля дружба починається в той момент, коли дві людини знайомляться і дізнаються про існування один одного. У Аристотеля дружба – це важлива складова частина функціонуючого суспільства. Держава повинна цінувати дружбу більше ніж справедливість. В грецьких містах не було ніяких суспільних служб, таких як поліція і пожежна команда, і кожний громадянин залежав від прихильності іншого співгромадянина. Аристотель розрізняв певні види цього феномену: дружба з користі збирає людей з якоюсь метою, якщо ж ця мета зникає, дружба знаходиться під загрозою. Теж саме стосується дружби з

метою отримання задоволення (*Lustfreundschaft*), стосунки які зав'язуються в стані афекту. Обидва види є ситуативними і нестійкими. Зовсім іншою є дружба чесноти або характерна дружба (*Charakterfreundschaft*), тобто дружба на підставі гармонії характерів. Це – дружба заради друга. Якщо дві людини схожі в своїй чесноті, то це – передумова для досконалої дружби. Участь в житті друга і разом з тим просторова близькість життєво необхідні для дружби. Робимо висновки, що сучасне розуміння поняття дружба не належить громадській сфері, а тяжіє до виключно міжособистісних стосунків [5: 91-92].

У середньовіччі дружба була визначена, перш за все, дружбою з Богом і дружба з Богом в серці. Релігія не стала осторонь цього поняття і дає також своє тлумачення. Дружба розглядається як найвище добро, а справжній друг, який розділяє біду і хвороби – як дарунок Бога. Монах А. Рівал зазначає, що дружба – це не предмет торгівлі, а етична краса і милість. Це – чеснота, а не комерційна справа, тобто дружба приходить не з грошима, а з любов'ю. Св. Амброзій наголошував: "Пильнуй свого обранця, чи не чекає він вигоди від вашої дружби, чи вважає він, що її можна купити. Зрозуміло, що дружба бідних надійніша за дружбу багатих, злидні не дають підстав сподіватися на зиск [15]. Отже, релігія визначає дружбу як позитивне явище, яке тяжіє більше до сфери раціонального, в порівнянні з коханням, оскільки мислиться перш за все як допомога і співучасть.

Індивідуальний підхід до визначення поняття "дружба" продемонстрував Мішель де Монтень, коли писав у своєму есе "Про дружбу" з особистого досвіду. Для нього дружба – це не суспільний феномен, він хоче ставити пам'ятник своїй дружбі і вважає дружбу неповторною, або принаймні рідкісною. Він ділить дружбу умовно на дві категорії: свою особисту дружбу і "звичайну дружбу" (*gewöhnliche Freundschaft*). Ця звична дружба існує тільки заради взаємної користі. Вона нестійка і не вселяє довіри [14].

Сфера індивідуального, до якої з однієї сторони належить дружба, не виключає прямого культурного впливу. Це твердження можна проілюструвати на наступному прикладі: німець визначає тільки небагатьох з його ближніх друзями, найбільше одного або двох. Мешканець Північної Америки навпаки заводить протягом свого життя все більше друзів. Тут добре знайомство позначається в більшості випадків вже як дружба, на противагу глибоким і довгостроковим відносинам і зв'язкам, які в Німеччині позначають дружбу [14].

Іноді значення слова "дружба" розширяється, щоб надати позитивної конотації іншим зв'язкам. Наприклад, *Geschäftsfreund* – це людина, яка має комерційні відносини, що ґрунтується на позитивній основі і виходять за рамки звичайного ділового партнерства. Наведений приклад доводить наявність культурно-специфічних ознак концепту "дружба" у німецькій мові, де в основі ділових стосунків носії культури бачать тривалі, довірчі стосунки, що не прослідковується в інших мовах (пор: *Geschäftsfreund, діловий партнер, business partner*).

До культурних складових належать також літературні традиції і реальні умови життя, які часто відрізняються в різних культурах внаслідок певного історичного розвитку. Культури країн, які знаходяться на різних континентах, найкраще доводять це твердження. Так, в Німеччині і Франції поняття дружби обумовлено літературним культом дружби 18 сторіччя. Г. Гайн наголошував на переході від примусових зв'язків в своєму середовищі до вільного вибору соціального оточення за принципом "спорідненості душ". Люди, які повинні були жити на відстані один від одного, обмінювалися листами для підтримки дружби. В Північній Америці, де така культурно-історична концепція дружби майже не укорінилась, велику роль відіграла висока просторова і соціальна рухливість населення. Здатність швидко зав'язувати контакти в новому середовищі і мати підхід до людей, визнається набагато важливішим ніж культивування "глибоких" зв'язків, які в США закріплені за сім'єю набагато сильніше ніж в Європі [14]. Разом з тим німці не надто емоційні, що програмує суб'єкти соціальної динаміки на таку розгорнуту практичну діяльність, результатом якої, як правило, є прагнення міжособистісної безпеки, логіки обoronи свого особистого простору, вільного "від ворогів" і тих, хто здатен нанести яку-небудь шкоду [3: 174].

Потрібно зазначити, що існує протилежна думка стосовно можливості впливу різних культур на дружбу. Р.Белль так говорить про дружні стосунки: "... друзі повинні бути рівними один перед одним... дружба розглядається як щось надзвичайно особисте і добровільне... розвиток дружби базується на приватних стосунках і не обумовлюється культурними цінностями і нормами [7: 81]." Не можемо погодитися з цим твердженням, оскільки в основі будь-яких приватних стосунків лежить культурний пласт колективного несвідомого.

Підсумовуючи всі викладені погляди на поняття "дружба", можемо стверджувати, що дружба – це особисті безстрокові стосунки з високим ступенем довіри, що можуть бути культурно обумовленими, і які базуються на взаємності і добровільності в обміні інтимних думок і почуттів. Без сумніву, маючи всезагальний характер, концепт "дружба" виявляє і культурно-специфічні ознаки в свідомості німецького етносу, що пояснюється ментальністю, якій притаманна раціональність і обачність у відносинах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие / М.: Академия, 2001. – С. 4 – 6.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. С. 271 – 272.

3. Юнг К.-Г. Проблемы души нашего времени. – М., 1993. – С.173 – 180.
4. Argyle, Michael/ Henderson, Monika: Die Anatomie menschlicher Beziehungen. Spielregeln des Zusammenlebens. – Paderborn: Junfermann, 1986. – S. 109 – 116.
5. Aristoteles: Nikomachische Ethik. Bd. 6. – Berlin: Akademie Verlag, 1956. – S. 91 – 92.
6. Auhagen, Ann Elisabeth: Freundschaft im Alltag. Eine Untersuchung mit dem Doppeltagebuch. – Bern, Stuttgart: Verlag Hans Huber, 1991. – S. 5 -7.
7. Bell, Robert: Worlds of Friendship. – London: Sage, 1981. – S. 78 – 81.
8. Hays, Robert: Friendship. In: Duck, Steve (Ed.): Handbook of personal Relationships. – Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley and Sons, 1988. – S.391-408
9. Kracauer, Siegfried: Über die Freundschaft. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1971. – S. 46 – 50.
10. Nötzoldt-Linden, Ursula: Freundschaft. Zur Thematisierung einer vernachlässigten soziologischen Kategorie. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994. – S. 24 – 27.
11. Simmel, Georg: Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. 6. Aufl. – Berlin: Duncker & Humblot, 1983. – S.256-304
12. Tönnies, Ferdinand: Gemeinschaft und Gesellschaft. 6./7. Aufl., Berlin: Curtius Verlag, 1926. – S. 20 – 26.
13. Wiese, von Leopold: Das Soziale im Leben und Denken. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1956. – S. 56 – 70.
14. <http://de.wikipedia.org/wiki/Freundschaft>
15. <http://www.kathpedia.com>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Жанетта Дягілєва – здобувач кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: лексикологія, фразеологія німецької мови, лінгвокультурологія, концептологія і когнітивна лінгвістика.

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЕМОЦІЇ СТРАХ (на матеріалі романів Д. Брауна "Angels And Demons", "The Da Vinci Code", "Digital Fortress")

Тетяна ЄРОШЕНКО (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто мовна репрезентація релігійної емоції СТРАХ на прикладах метафор, що застосовані автором. Когнітивні метафоричні моделі, що використовуються автором для вербалізації релігійної емоції СТРАХ, аналізуються з позицій теорії концептуальної метафори.

Language representation of religious emotion FEAR is investigated in this article on the examples of metaphors that are used by the author. Cognitive metaphoric models that are used by the author for the verbalization of the religious emotion FEAR are analyzed from the position of the conceptual metaphor theory.

Антропоцентрична парадигма в сучасній лінгвістиці з'явилася як об'єктивне відображення необхідності виходу останньої із назрілої критичної ситуації, пов'язаної із відсутністю належної методологічної можливості адекватного пояснення ряду онтологічних та функціональних властивостей різнорівневих одиниць мови, існування багатьох мовних та мовленнєвих фактів, які не вписуються у межі встановлених структурно-семантичним напрямком мовознавства закономірностей. У такій складній ситуації антропоцентрично зорієнтована лінгвістика звернулася до людської свідомості – того головного джерела та єдиного чинника, який визначає процес породження, існування та розвитку мови. Слово як головна складова мови, перестала описуватися та аналізуватися як окрема самобутня система. Навпаки, набуває визнання слова у ролі невід'ємного конститuentу людської свідомості, того продукту, що був породжений саме людським мисленням, а значить і повинен вивчатися крізь призму когнітивних механізмів свідомості. Такий підхід до мовних одиниць, зокрема тих, що вербалізують емоції, запропонований когнітивною лінгвістикою.

Проблема дослідження мовної репрезентації емоцій є однією зі складових більш загальної проблеми співвідношення мови та мислення, адже є спрямованою на розкриття особливостей ментального відбиття емоцій у свідомості та дослідження механізмів їхнього втілення у значеннях емотивних одиниць. Під емотивними одиницями ми розуміємо одиниці мови, які тим чи іншим чином відбивають емоційні феномени свідомості. Емоції ж в свою чергу це такі психофізичні стани, які у формі переживань приємного-неприємного, задоволення-незадоволення відбивають значущість для особи ситуації чи об'єкта реальності, сприйнятих чи уявлених нею. Так, значення слова «емоція» походить від лат. "emovere", що означає «збуджувати», «хвилювати», тобто в значенні самого слова закладено признання за емоціями здібності певним чином відображати дійсність у вигляді пристрасного переживання. «Канонічного визначення емоцій у психології не існує. Отже, цей факт дуже ускладнює роботу лінгвіста» [6: 14]. Ті емоції, які відрізняються великою фізіологічною та соціокультурною значущістю, отримують свого мовного втілення, відносний та неточний характер якого неодноразово підкреслювався багатьма дослідниками [1; 2; 4; 7; 8; 9]. Протириччя полягає у тому, що наші емоції є мінливими феноменами людської свідомості. Мовні ж знаки, які їх репрезентують, є дискретними феноменами. Однак, відомо, що головною функцією знака є задоволення основних розумових процесів через опосередковане представлення певного мисленнєвого змісту. Створення же самого мовного знака,

зокрема того, що втілює емоційний смисл, підкорено процесу комунікації, тому наявні репрезентації емоцій уже є так чи інакше комунікативно вдалими утвореннями.

Метою даної статті є дослідження основних шляхів мовного закріплення структур репрезентації знань про емоції, релігійні емоції зокрема. Релігійні емоції трактуються у нашій роботі як різновид натуральних емоцій людини, що є спрямованими на релігійний об'єкт, або емоцій, що виникли під впливом релігійних думок, образів. *Завдання*, які вирішуються у роботі, є наступними: уточнити кореляцію між поняттями „емоція” та „емотивний концепт”, встановити зміст емоційного концепту, визначити когнітивні процеси формування складових його структури та простежити особливості їхнього втілення у семантиці емотивних одиниць мови. Дослідження проводиться на матеріалі текстів романів Д. Брауна.

Проблема дослідження емоційних концептів неодноразово розглядалася багатьма дослідниками (А.Д. Белова, А. Вежбицька, С.А. Жаботинська, М. Красавський, О.С. Кубрякова, Г.Г. Слишкін, Й.А. Стернін, Р.М. Фрумкіна, G. Lakoff, R. Langacker та ін.). А.Вежбицька тлумачить емоційні концепти, використовуючи поняття семантичних примітивів. Вона пропонує відрізнити емоційні концепти «за допомогою слів, які були б інтуїтивно зрозумілі та не були б саме іменами емоцій та емоційних станів» [3]. Ми розуміємо концепт емоції як інтегруючу основу вивчення способів мовної реалізації емоції. Таке визначення зумовлює комплексний характер дослідження вербалізованих когнітивно-емоційних структур.

Будь-яка емотивна одиниця є точкою доступу до концептуального знання про емоцію саме тому, що містить у своїй семантиці ідею про неї [10: 314]. Розглядаючи той факт, що основними шляхами вербалізації емоцій у мові є 1) вербальне називання емоцій (*joy, sadness, love, dismay*) [13], 2) безпосереднє вираження емоційних станів шляхом використання вигуків (*Ouh! Aah! My God! How terrible!*) [2], 3) опис емоцій (*The memories of fear and hatred surfaced like a monster from the deep* [DVC: 38]; *His heart pounded as he circled the body, reading the word upside down, reaffirming the genius of the symmetry* [AD: 41]), очевидним стає наявність відмінних один від одного способів представлення емоцій у мовній свідомості індивіда.

Зазначені механізми репрезентації емоції зумовлюються сутнісною природою останніх: власне емоція не є предметом оточення, тому її важко визначити, тобто формування поняття про неї представляє труднощі внаслідок відсутності можливості чіткого сприйняття її природи. Під час іменування емоцій людська свідомість фактично конструює відсутній у фізичній формі денотат (емоцію). У концептуалізації емоції людина онтологічно мусить спиратися на ту сенсорну інформацію – внутрішні та зовнішні психофізіологічні та фізичні відчуття – отримання якої вже саме по собі свідчить про наявність такого феномену свідомості. Результати когнітивної обробки інформації про фрагменти емоційного життя індивіда закріплюються в емотивних знаках мови. Отже, саме абстрактність емоцій слугує основною причиною їх складної вербально-концептуальної організації [5].

Викриття та дослідження особливостей втілення інформації про релігійну емоцію в емоційному концепті є важливим кроком на шляху осмислення сутності бачення, інтерпретації та найменування людиною своїх емоцій. Із зазначеного випливає, що номінується чи описується не сама емоція, а концепт емоції, структура знання про неї, отриманого у процесі її пізнання.

Загальна сукупність емоційних концептів визначає межі загального емоційного досвіду людини – емоціоконцептосферу, яка детермінує можливе виникнення та розвиток інших емоційних концептів, або їх наступну диференціацію на менш абстрактні складові. Сам емоційний концепт як ментальна репрезентація знання про емоційний стан свідомості є дискретною ментальною одиницею з розмитою, вірогідною структурою. Аналіз емоційних концептів має за мету показати, що емоції мають дуже складну концептуальну структуру [12], яка може бути відокремлена шляхом систематизації мовних явищ, що використовуються на позначення та представлення емоцій [3]. Численні дослідження свідчать про те, що номінативні ділянки мови, які експлікують різні емоційні концепти та їхні комплексні об'єднання, є надзвичайно протяжними та детально розробленими [2; 5; 6; 9].

Номінативна представленість емоційної сфери людини є значною за кількісними показниками, але описова лексика превалює [5], адже сучасна номінативна діяльність спрямована на вербальний опис окремих концептуальних ознак, що ідентифікують ту чи іншу емоцію. Різноманітний, але усвідомлений характер певної дії емоції на людський організм змушує індивіда підсвідомо зіставляти цей вплив із чимось з оточуючого світу, що має конкретні фізичні характеристики та легко ідентифікується під час взаємодії особи з цією предметною сутністю. Саме на рівні відчуттів людина шукає смисл та зв'язність світу, в тому числі емоційного.

Існує два засоби мовної реалізації емоцій. В англійській мові, як засвідчують словники, прямими номінаціями емоцій є слова JOY, HAPPINESS, ANGER, FEAR, HORROR та інші. Непрямі засоби номінації передбачають метафоричну реалізацію, когнітивні механізми якої виступають операціональною засадою забезпечення стійкості системи емоції в процесі продукування і реєстрації емоційного дискурсу. Метафоризація належить до найважливіших проявів адаптивної та регулятивної

діяльності людини, спрямованої на переробку емоційної інформації. Метафоричний підхід до вивчення емоцій уперше було запропоновано у роботах Дж. Лакоффа та М. Джонсона [12]. Вони підкреслюють, що емоції майже ніколи не виражаються прямо, а тому й описувати їх потрібно через метафори, у які емоції концептуалізуються у мові. Когнітивна метафора – це вербалізований прийом мислення про світ, динамічний когнітивний процес, внаслідок якого виникають концептуальні метафори, отже, поповнюється мовний інвентар, здійснюється номінація понять, що не мали раніше вербалізованої форми (О.С. Кубрякова, Ю.С. Степанов, R. Gibbs, G.Lakoff та ін.).

Метафора, зі своїм багатим смисловим спектром конотацій та імплікацій, дає змогу з високою точністю усвідомити різноманітність відчуттів та їх інтерпритацій, що підвищує рівень адаптивності когніції. В основі концептуалізації емоцій – уподоблення того, що прямому спостереженню недоступно (реакції души), тому, що може спостерігатися безпосередньо (реакції тіла). Зазвичай, кожна емоція має цілу низку метафор, що її концептуалізують. Так, наприклад, емоція *страху* концептуалізується у різних метафоричних моделях. Аналіз текстового матеріала дозволяє відокремити для емоції СТРАХУ наступні метафоричні моделі:

I. СТРАХ – ПРЕДМЕТ, ЩО КОЛОТИТЬСЯ, Б'ЄТЬСЯ:

1) *When Aringarosa switched off the phone, his heart was pounding. He gazed once again into the void of night, feeling dwarfed by the events he had put into motion* [DVC: 20].

2) *Langdon looked down and jumped back in shock. His heart pounded as he took in the bizarre sight now glowing before him on the parquet floor* [DVC: 27].

3) *Susan fought her rising fear. Ten feet away, Hale's monitor glowed brightly. "I'm... I'm okay," she managed, her heart pounding.* [DF: 70].

В останньому уривку описується процес зародження та наростання страху у душі Сьюзан. Від страху її серце починає голосно стукати. Автором використовується метафора (*her heart pounding*), щоб показати наскільки сильно перелякана героїня.

II. СТРАХ – ЖИВА ІСТОТА також доволі часто зустрічається у текстах Д.Брауна:

1) *The memories of fear and hatred surfaced like a monster from the deep* [DVC: 38].

2) *Sophie felt her hair stand up on her arms* [DVC: 249].

III. СТРАХ – ВНУТРІШНІЙ ХОЛОД – ще одна з концептуальних моделей, що часто зустрічається у текстах романів досліджуваного автора:

1) *Susan stood frozen* [DF: 28].

2) *Chartrukian felt a chill* [DF: 22].

3) *The three Crypto employees froze* [DF: 71].

Від сильного страху людина відчуває холод, що підтверджено наведеними віщи прикладами.

IV. СТРАХ – ЗМІНА ФІЗИЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ :

1) *Susan felt her stomach tighten. "Then what?"* [DF: 21].

2) *The curator felt a surge of adrenaline* [DVC: 3].

3) *Susan's face was blank only an instant before going white* [DF: 16].

4) *But the words got caught in her throat. She went white* [DF: 69].

5) *Sophie could not breathe. She suddenly realized she was quietly sobbing.* [DVC: 312].

У наляканої героїні в останньому прикладі від страху змінюється самопочуття, вона поводить наче хвора людина.

Активне функціонування метафори в сфері емотивної номінації є свідченням того, що людина нездатна до логічного підкорення сутності емоцій та винаходу іншого шляху найбільш точного їх мовного відображення. Тому всі емоційні концепти відрізняються розширеною асоціативно-образною, метафоричною експлікованою, складовою своєї семантичної структури за наявності вузького поняттєвого смислового шару.

Отже, прямі номінації емотивних станів мають асоціативно переосмислену семантику. Те ж саме відноситься і до одиниць, що називають емоцію: під час осмислення емоцій активізується механізм концептуальних метафор.

Отже, проведений аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що емоція СТРАХ вербалізується різними концептуальними метафорами, основними з яких є: СТРАХ - ПРЕДМЕТ, ЩО КОЛОТИТЬСЯ, Б'ЄТЬСЯ, СТРАХ – ЖИВА ІСТОТА, СТРАХ – ВНУТРІШНІЙ ХОЛОД, СТРАХ – ЗМІНА ФІЗИЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ.

Перспективу подальших досліджень складає аналіз вербалізації інших релігійних емоцій із залученням більшого обсягу фактичного матеріалу.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Борисов О.О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгво-когнітивний аспект (на матеріалі сучасної англійської художньої прози): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04/ Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 20с.
2. Бородкина Г.С. Концепты «Angst» и «Freude» в семантическом пространстве языка и его австрийского варианта: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04/ Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2002. – 22с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М., 1996. – 412с.
4. Дружинин В.Е. Психология эмоций, чувств, воли. – М.: ТЦ. Сфера, 2003. – С.5.

5. Красавский Н.А. Лингвистические методы исследования эмоциональных концептов // Лингвистические парадигмы: традиции и новации. Материалы международного симпозиума молодых учёных «Лингвистическая панорама рубежа веков». – Волгоград: Перемена, 2000. – С.18-28.
6. Мокшина Е.А. Когнитивная метафора как средство объективации эмоциональных концептов «Traurichkeit» и «Gluck» в немецкой. Австрийской и швейцарской современной художественной картине мира: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04/Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2003. – 22с.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2001. – 192с.
8. Селігей П.О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01/ Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2001. – 20с.
9. Шамаева Ю.Ю. Когнітивна структура концепту РАДІСТЬ (на матеріалі англійської мови): Автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04/ Харківськ. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2004. – 20с.
10. Шаховский В. И. О взаимодействии концепций в лингвистике эмоций // Лингвистика: взаимодействие концепций и парадигм. – Мат-лы межведомственной научно-теоретической конф. (Харьков-Сочи, 1991). – Харьков: ХИМЭСК, 1991. – Вып.1. –Ч.2. – С.312-314.
11. Шаховский В.И. Эмотивная семантика слова как коммуникативная сущность // Коммуникативные аспекты значения. – Волгоград: Волгоградск. гос. пед. ун-т, 1990. – С.29-40.
12. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. - Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 240с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Brown D. *Angels and Demons (AD)*. – New York: Pocket Star Books, - 2000. – 572 p.
 Brown D. *Digital fortress (DP)*. – London: Transworld, 2004. – 210 p.
 Brown D. *The Da Vinci Code (DVC)*. - New York: Doubleday, - 2003. – 454 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Єрошенко – аспірант кафедри англійської філології Горлівського державного інституту іноземних мов (ГДІІМ).
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

БІНАРНА ОПОЗИЦІЯ „ГОСПОДАР-НЕГОСПОДАР” В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОСВІДОМОСТІ

Наталія ЗАКОМІРНА (Київ, Україна)

Стаття присвячена висвітленню актуальних проблем етнолінгвістики (етноконцепти). Автор визначає основні та приховані складові (семи) етнолексми господар та її бінарної опозиції. Також проводиться аналіз специфічного культурного бачення цих реалій, у який частково залучені відомості з побуту, культури та традицій українців.

The article is devoted to the illustration of topical ethno-linguistic problems (ethnoconcepts). The author defines main and concealed semantic parts of lexeme gospodar and its binar opposition. Also the analysis of the specific cultural view of this unit with partial adding of manners, cultural, traditional facts of Ukrainian life takes place.

Особливості історичного та духовного розвитку української нації зробили чоловіка-господаря головним у житті народу (як цілої спільноти, так і окремої родини). За В. Храмовою, етноконцепт *господар* можна назвати „духом нації”, оскільки він є однією з обов’язкових ознак українського народу й у ньому відображено особливості національного характеру, „фіксовані на рівні найдавніших архетипів світосприйняття” [20: 8-9]. У поданому концепті закладено ставлення народу до людини, яка „заробила” повагу та статус у соціумі певною поведінкою, працею тощо.

Етноконцепт *господар* є архетипним для української культури, він набуває яскраво вираженого українського національного характеру; саме в ньому відбиваються народні традиції, звичаї, обряди, вірування тощо, а зрештою національна ментальність та національна специфіка мови.

Найголовніші риси доброго хазяїна втілилися у міфі про Пана Господаря, який, як зазначають науковці, був головним язичницьким богом у слов’ян [4: 79; 5: 149-150; 14:14-16]. Він був старшим серед богів, мав багате господарство та велику родину. Він мав поле, яке давало щедрі врожаї, обробляли його інші боги. Саме на цього бога слов’яни перенесли усі головні ознаки ідеалу життя, оскільки «чим вище який-небудь народ піднявся розвитком свого життя, тим він утворював собі вищу антропоморфичну міфологію, переносючи форми сімейні, побутові і соціальні на рід небесних богів. Окрім того, народ кладе на своїх богів печать своєї національності» [14: 6-7]. Таким чином, справжній господар мав бути поважним чоловіком, найстаршим у родині, віком до шістдесяти років, який мав хату, господарство. Вікова ознака була досить суттєвою, адже хазяїном міг бути тільки статевозрілий чоловік (приблизно 25-60 років) [9], що було пов’язано з його можливістю забезпечувати родочість свого господарства (про це див. нижче).

Поряд із ідеалом має існувати й, так би мовити, „неідеал”, протиставлення, оскільки так закладено у людській підсвідомості, що все на світі має свій антипод (день-ніч, добро-зло, чоловік-жінка тощо). Намагання чоловіка відійти від своїх обов’язків, порушити сталий плін речей суворо засуджувались народом, так з’являвся у свідомості українців образ «антигосподаря», який був ганебним для поважної людини.

Справжній „позитивний” господар мав абсолютний авторитет у родині: *Господар лежить – і все лежить, а взявся за діло – всі при ділі* [13: 85]. Це повага ґрунтується на тому, що роль хазяїна у родині

дорівнювала ролі язичницького жерця. Він мав силу спілкуватися з потойбічним світом (наприклад, прикликання Морозу на Святу Вечерю: *Батько ставив горщик з кутею у красний кут і вигукував: „Йди кутя на покуть, а узвар на базар!”*. Потім він відчиняв двері і запрошував: *„Морозе, морозе, ходи до нас куті їсти, а коли не йдеш, то не йди на жито, пшеницю і всяку пашиницю!”*. Перед тим, як приступити до вечері, господар надбирав трохи куті в ложку і підкидав її вгору. По зернах, що приклеювалися до стелі, родина гадала про майбутній врожай [18: 46]), захищати родину від лиха (Господар дому натщесерце куштує принесеної свяченої води, бере в праву руку кусок крейди, а в ліву – пиріг і починає писати хрести над дверима та на вікнах хат, а також усіх будівель на своєму обійсті, приговорюючи: *„Хрест писнув, пирога куснув”* [11: 142]), розподіляти дари, блага поміж своїми найближчими родичами (розподілення повсякденної та ритуальної їжі – різання хліба, різдвяного поросся, відділення дітей від господарства з їх особистою часткою тощо [9]) тощо. Свідченням того, що на господаря перейшли ті обрядові функції, що були в давнину закріплені за жерцем, є відомий ритуал-діалог жерця та народу, що був записаний ще Саксоном Граматиком у XII ст. та зберігся в українській культурній традиції напередодні Нового року: *„Жертвою є медовий пиріг-коровай, круглий і такий великий, що висотою він майже як людина. Ставлячи цей пиріг між собою й народом, жрець питав людей, чи бачать вони його. Коли йому відповідали, що бачать, він бажав, щоб через рік його не могли бачити <...> при цьому жрець мав на увазі не свою долю або долю народу, а майбутній великий урожай”* [9].

На окрему увагу заслуговує концептуальна схема 'господар-земля'. У давніх слов'ян (й у всій індоєвропейській традиції) земля асоціювалась із жінкою, яка могла народжувати та плодити. Для української колективного несвідомого, як це виявляє наша літературна творчість (В. Стефаник, О. Кобилянська), найбільш характерним є архетип „Магна Матер” – тип „доброї”, „ласкавої”, „плодючої” Землі [8, 55], від якої живиться та походить весь рід людський. Звідси ставлення до господаря як до сили, що може запліднити землю. Наслідком цього є те, що до перших обов'язків господаря належали нива, урожай та обряди, пов'язані з ними. Чоловік дбав про вчасне засівання поля: *„Господарі українські в Клецальну суботу виїжджають у поле, щоб посіяти востаннє коноплі – уже, власне, на насіння, а не на пряху; хто ж не встигне цього дня, то досіває в два останні дні Зеленого тижня”* [11, 65]; про щедрість та якість майбутнього врожаю: *„Щоб пшениця родилася чистою, „як золото”, багато господарів сіють її в чистий (Великий) четвер; а щоб у її колоски не вкидалась трав'яна хвороба, сажка, сіють її тієї пори дня коли вже не видно диму з хат, розсипаючи зерна у той бік, куди віяв вітер на Євдокії”* [11: 50]; про його збирання (наймав орачів, слідкував за їхньою роботою, пригощав їх): *„... господар, за давнім звичаєм, повинен, по-перше, везти своїх косарів волами на сінокіс і назад, хоча б це було й недалеко від хати; по-друге, він повинен годувати їх досита й смачно, чотири рази на день, а в минулому й п'ять разів, тобто сніданням, обідом, полуднем, підвечірком та вечерєю; по-третє, він мусив напувати своїх косачів горілкою досхочу, підносячи чарку не тільки за їдою, до кожної страви, але й під час роботи, коли на осонні косар повгамовує свою справу не стільки водою, скільки горілкою”* [11: 86].

Відповідно до цього, „антигосподар” не дбав про ведення господарства, ба навіть не хотів цього робити. Справжніми господарями не могли бути:

а) гультаї, нероби, ледарі: *Господар – не той, хто вештається, а хто не розгинається* [13: 85]; *Хто набакир шапку носить, господарем не стане* [13: 112]; *Працьовитому – достаток, ледарю – остаток* [13: 265]; *У гарного хазяїна свиня – господиня, а в ледаря – й віл хилиться* [13: 270]; *Гультайство губить хазяйство* [16: 131];

б) п'яниці: *Хто валяється під столом, тому повік не бути хазяїном* [16: 129];

в) чумаки та ті, що полюбують подорожувати: *Не в дорогу вдавайся, а в хазяйстві кохайся* [16: 131]. В.Ф. Давидюк зауважував, що „...чумац, який переходив на промисел і звикав до подорожнього життя, ніколи не повертався до землі. Тільки найперші чумаки вирушали в дорогу з розрахунком повернутися додому через п'ять-шість тижнів, аби встигнути на жнива” [2: 85];

г) рибалки та мисливці: *Хто рибу ловить, той господарем не стане* [13: 234]; *Хто полює і рибачить, той хліб рідко коли бачить* [13: 234];

г) вчені люди: *Сам отець Кирило був великий книжник, але не великий господар* (10; М. Грушевський, Предок, К., 1990, С. 86); *Без робітників і вчені були б нікчемні* [13: 241];

д) козаки: - *Нічого вже тепер дожидати... Годі! Не так уже поцвіло все – хліборобським ледарством припало... Не козакувати вже ні нам, ні дітям нашим... Не треба нас!! Минулося козацьке царство, настало хліборобське господарство... Пора й синові хазяїном стати... Час йому пошукати дружини – своє кубло звести!* [12: 73]; *Хто любить працю, той до війни не готується* [13: 176] тощо.

Варто зауважити, що остання опозиція „господар-козак” завжди була найхарактернішою для нашого народу. В. Храмова зазначає: „В історичному становленні української психіки особливе місце займає екзистенційно-межовий стан останньої, що його витворила протягом століть відповідна геополітична ситуація на Україні. Постійна загроза смерті, випадковості, терпіння в житті українця вели до двох типів реакцій: „vita maxima et heroica”, або авантюрно-козацького (в ідеальному продовженні – з виникненням ентузіастичної компоненти), та „vita minima” тобто притягеного існування, що супроводжувалося „відступом у себе”, звуженням сфери контактів зі світом” [20: 12]. Останній спосіб життя спричинила

українська природа з її родючими чорноземами, з прекрасними врожайми тощо. Саме таке світосприйняття відбилосся в образі Пана Господаря, про що пише І. Нечуй-Левицький: „Господар не воїн, а старий чоловік, поважний і смутний: він любить одпочивати й сидіти...” [14: 15].

Бінарна опозиція „господар-неросподар” відбилася також в означення, з якими постають подані етноконцепти в українській свідомості:

1. Господар: добрий: „Дарма що чужесторонній, та господар був добрий такий, хазяйствував, що й на стороні його всяке знало” [1: 7]; багатий: „Один багатий господар виїшов тємно на свою обору в ніч під Новий рік, щоб підслухати розмову свого товару” (10; Легенди та перекази, К., 1985, С. 138); гостинний: „До того ж і горілка в шинках давніш продавалась добра, а тепер здебільшого – смердюча й слабка, так що гостинному господареві для належного задоволення своїх гостей доводиться витратити її більше, ніж у минулому” [11: 86]; міцний: „Хлопчина в ці роки був вже завзятим чередником. Його вже можна було віддати „в науку” до майстра, в найми до міцного господаря, а трохи пізніше він і сам подавався на заробітки” [18: 65]; справжній: „Справжнього господаря в домі, голову сім’ї відзначали самостійність, відповідальність, твердість” [18: 73], великий, толковий, працьовитий, чесний, дбайливий, завбачливий тощо. Про позитивне ставлення українців до господаря та його праці свідчать також синоніми, якими називали багатих працьовитих людей: багатир: „Жив у нас у селі козак Хмара; багатир був! Що було в його поля, худоби, що всякого добра!” [1: 26]; дбайливець: „Корінь роду і в тім, щоб бути завжди дбайливцем-господарем, творити добро і добробут” (10; Хлібороб України, № 1, 1988, С.27); король: „Нема короля дома, Поїхав по дрова, Пиво варити, Сина женити...” [11: 41]; пан: „Наш пан товстий, Буде борщ густий... Наш пан молодий, В його кінь вороний...” [11: 95-96] тощо. Як видно з попереднього матеріалу, дуже часто до таких синонімів додаються улесливі означення, що підкреслюють позитивне ставлення до людини.

2. Негосподар: кепський: *Добрий господар – пан грошам, кепський – слуга* [13: 87]; дурний: *Толковий, і не маючи, придбає, а дурний, і маючи, промотає* [13: 109], пустий: *Пустий господар по Кіндраті не має це кожуха в хаті* [13: 218]. поганий тощо. Бідному господареві люди (на нашу думку, таке словосполучення можна вважати оксимороном, оскільки в українській культурі справжній господар мав бути тільки багатим) майже ніколи не давали характеристики, про що свідчить майже повна відсутність означень із семантикою „бідний” поряд із лексемою *господар*. Таких людей порівнювали дуже часто з придорожніми рослинами або бур’яном, заміняли назву „господар” на „підсусідок”, „бідняк”, „старець”: „Горох у полі при інших хлібах – те ж саме, що вбогий підсусідок при господареві-багатиреві. На Україні бідняк-селянин каже про себе: „Живу, як горох при дорозі: хто йде, не мине, за стручечок скубне!” [11: 52]; *То це ті твої здорові хати! Та тут, мабуть, живуть старці, а не хазяїни* [11: 192]. Зазвичай в етносвідомості українців людина не могла стати гарним господарем через лінощі та небажання працювати на землі, про що було зазначено вище.

Таким чином, бінарна опозиція „господар-негосподар” має у етносвідомості українців набагато глибше коріння, ніж це висвітлено у словниках. Це підтверджують українські народні прислів’я та приказки й функції чоловіка в побутовому житті. Окрім того про це свідчать ад’єктиви, що найчастіше зустрічаються з досліджуваним етноконцептом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вовчок Марко. Народні оповідання. Повісті „Інститутка”, „Три долі”. – К.: Наукова думка, 2001. – 252 с.
2. Давидок В.Ф. Генеалогія українського фольклору. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 108 с.
3. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – №5. – 2001. – С. 48-63.
6. Кобилянська О. Земля; Людина / Передм. О. Колінченко. – К.: Школа, 2006. – 368 с.
7. Кононенко В.І. Мова. Культура. Стиль. Зб. Статей. – К., Івано-Франківськ, 2002. – 460 с.
8. Кучицький О. Світовідчужання українця // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 48-65.
9. Левкиевская Е.Е. Магические функции хозяина в восточнославянской традиционной культуре // Матеріали сайту gain.prohosting.com
10. Лексична картотека Інституту української мови НАН України. Матеріали.
11. Максимович М. Дні та місяці українського селянина: пер. з рос. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
12. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні: Роман з народного життя. – Харків: Фоліо, 2005. – 350 с.
13. Міщенко Н., Міщенко М. Слово батьків з усіх віків. – К.: Богдана, 1998. – 1136 с.
14. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – 2-е вид. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
15. Нечуй-Левицький І.С. Кайдашева сім’я: Повісті, п’єса. – Харків: Фоліо, 2005. – 351 с.
16. Прислів’я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упорядник М.М. Пазяк; Відп. ред. С.В. Мишанич. – К.: Наукова думка, 1989. – 480 с.
17. Скурятівський В.Т. Український народний календар. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Техніка, 2005. – 384 с.
18. Супруненко В.П. Народини: символи, вірування, звичаї та побут українців. – Запоріжжя: МП „Берегиня” – СП „ФАЄЗ”, 1993. – 136 с.
19. Український народний характер і світогляд. Д. Чижевський // Матеріали сайту www.ukrajinoznavstvo.iatp.org.ua
20. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 3-35.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Закомірна – аспірантка Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАНУ, викладач кафедри української філології Київського славістичного університету.

Наукові інтереси: етнолінгвістика.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕПІДИГМАТИКИ ПРИКМЕТНИКІВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ “СИЛЬНИЙ” У КЛЕРИКАЛЬНИХ ТЕКСТАХ СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Ірина ІВАНІНА (Чернівці, Україна)

У статті досліджено лексико-семантичну групу прикметників зі значенням “сильний” у пам’ятках клерикальної літератури середньовісньонімецької мови з погляду на їхню парадигматику та епідигматику.

This article deals with lexico-semantic group of adjectives with meaning “strong” in the texts of clerical literature of the MHG language due to their paradigmatic and epidigmatic characteristics.

Значний інтерес у сучасній лінгвістиці приділяється вивченню різних характеристик мови, законів її функціонування, синтаксису, лексики, фонетики з точки зору синхронії. Однак не менш цікавими є спроби дослідження мови на тлі її історії, які дедалі залишаються актуальними як у роботах вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. За останні роки з’явилися роботи при Одеському, Чернівецькому [напр. 6; 9; 11] та інших університетах, які були присвячені саме діахронному аналізу лексичного складу мови. Широке значення мають також роботи зарубіжних авторів, які працюють у Фрайбурзькому, Віденському, Грацькому та інших німецькомовних університетах. Дедалі актуальнішими стають роботи, в яких функціонування мови досліджується за допомогою математичних формул, тобто кількісного (апроксимативного та статистичного) аналізу (див. напр. [7]). Роботи, присвячені квантитативному вивченню мови, проводяться при Одеському, Чернівецькому, Грацькому (Австрія), Гетенгенському, Бохумському (Німеччина) та інших університетах. Проте, на жаль, застосування об’єктивних методів не стало притаманним у діахронних дослідженнях.

Мета цієї роботи полягає в спробі проаналізувати парадигматичні зв’язки між середньовісньонімецькими прикметниками лексико-семантичної групи зі значенням “сильний”, яка ще не була дослідженою в діахронії, використавши при цьому об’єктивну формалізовану методику. За зразком, що був запропонований Й. Тріром у його дослідженні семантичного поля зі значенням “інтелект”, ми поділяємо літературні пам’ятки середньовісньонімецької мови на клерикальні та світські тексти, а також тексти лицарського епосу, і ставимо на меті цієї статті аналіз вживання прикметників, що нас цікавлять, у недослідженій клерикальній літературі.

Математичні методи складно застосовувати для досліджень у галузі історії мови, тому що для статистичного аналізу обсяг вибірки часто є недостатнім, а вирахування похибки для підрахунків тих чи інших даних видається складним. Тому було б недоречно стверджувати, що отримані результати є абсолютно об’єктивними, тобто статистично достовірними, через недостатній обсяг вибірки (до 500 тис. слів).

Першим етапом нашої роботи було встановлення самого складу досліджуваних прикметників. Для цього ми скористалися словником E.Koller та ін. „Neuhochdeutscher Index zum Mittelhochdeutschen Wortschatz“ [12]. Проаналізувавши дані словника способом суцільної вибірки і виділивши синонімічну групу прикметників, які виражали поняття сили в середньовісньонімецькій мові, ми пропустили отриману групу крізь “фільтр” лексикографічний джерел середньовісньонімецької мови (загальна кількість 6 словників).

У кожному словнику були проаналізовані за допомогою методики Л.В. Бистрової, М.Д. Капатрука, В.В. Левицького [2: 75-78] значення прикметника *stark* і встановлені в такий спосіб “фільтрові значення” - домінанта та ядерні значення, середню вагу яких ми вираховували в усіх прикметниках, які склали свн. лексико-семантичну групу (така методика була опрацьована напр. [9]). Завдяки підведеним сумарним розрахункам нам вдалося проінвентаризувати і впорядкувати ряд прикметників, що виражали поняття сили у давньовісньонімецькій мові і підготувати в такий спосіб ЛСГ для подальшого дослідження, яке буде присвяченим текстовому аналізу синтагматичних зв’язків та парадигматичних відносин. Детальніше про подібний спосіб встановлення вихідного списку лексико-семантичних груп для досліджень у діахронії див. [5: 188-197; дисертація О.О.Д.].

Застосувавши цю процедуру, ми отримали наступні результати (компоненти групи з показниками середньої ваги ядерних значень *gewaltig*, *stark* та *kräftig* у групі свн. прикметників):

Домінанта: *starc* (1,88);

Ядро: *gewaltic* (1,63); *krefitic* (1,62); *swinde* (1,61);

Основний склад: *krefteclich* (1,25); *strange* (1,23); *krefteclihhe* (1,21); *streng* (1,18); *hantstark* (1); *swinde adv.* (0,92); *gestreng* (0,89); *rich* (0,845); *strengelich* (0,81); *vaste* (0,81); *sterclich* (0,795); *veste* (0,655); *strengelihhe* (0,64); *mugende* (0,625); *snël* (0,575); *grop* (0,5); *hefteclich* (0,5); *sturmstarc* (0,5); *starcmuotig* (0,5);

Периферія: *snïdec* (0,44); *hōhe* (0,435); *mehticlihhe* (0,42); *alt* (0,42); *vestlich* (0,415); *vesteclich* (0,4); *mēhtic* (0,37); *vast* (0,335); *hoch* (0,31); *vermügic* (0,3); *gröz* (0,285); *heftec* (0,28); *grobclich* (0,24); *karc* (0,24); *vrischgrüene* (0,22); *hefteclihhe* (0,16); *grobclihhe* (0,125); *scharpf* (0,125); *rasch/risch* (0,12); *volleclich* (0,03).

Наступним етапом нашого дослідження стало вивчення семантики та парадигматичних відносин між досліджуваними прикметниками на основі літературних пам'яток середньовісньонімецької мови.

Контекстуальні значення окремих прикметників, які ми встановили при текстовому аналізі свн. літературних пам'яток, та кількість знайдених нами випадків вживань, ми представили у таблиці 1. Слід зазначити, що у проаналізованих нами першоджерелах клерикальної літератури середньовісньонімецької мови ми віднайшли не всі прикметники, що ввійшли до складу ЛСГ за результатами проведеного інвентаризаційного аналізу лексикографічних даних.

Таблиця 1. Семантика прикметників давньовісньонімецького ряду

		groß, heftig, stark / bei abstr.	heftig, hart / bei abstr.	groß, heilige kraft, bei m.	groß, mächtig bei abstr.	stark, bei abstr.	schwer	gewaltig, mächtig	intensität: sehr, stark, heftig	intensität: sehr	macht: gewaltig	groß / natur, stein	heftig, stark /	intensivierungs-partikel	kräftig, stark	groß, mächtig / gewalt als	stark, kräftig / körper	groß	schnell	intellektuell stark	fest/stark: tiefer schlaf	groß, beeindruckend	groß, fürcherlich	groß, qualitativ	Всього вживань
1.	micHEL	115	1		2	1		1				1	1	5	1		3					2	2	3	138
2.	harte		1					1	32	14				2											50
3.	Gewaltich, -ig, -ic, geweltig			1				14			3			2											20
4.	Sterch, stark	2	1			4		1	3					1		3				1	2	1			19
5.	Gewaltichlich							4																	4
6.	chreftig		1										1	1											3
7.	Waldand							1																	1
8.	Vaste, veste, vasto													1		1		1			6				9
9.	bitter	1																							1
10.	riCh							1																	1
11.	swær		1				6																		7
12.	almahtig							3																	3
13.	grôz												1											1	2
14.	mahtich							1								1									2
	Всього вживань	118	5	1	2	5	6	27	35	14	3	1	3	7	5	1	5	3	1	1	8	3	2	3	259

За частотністю вживань група прикметників виглядає наступним чином [в дужках позначається (кількість вживань: процентний показник)]: *micHEL* (138: 53,28%); *harte* (50: 19,31%); *gewaltich* (20: 7,72%); *stark* (19: 7,34%); *gewaltichlich* (4: 1,54%); *chreftig* (3: 1,16%); *waldand* (1: 0,39%); *vaste* (9: 3,47%); *bitter* (1: 0,39%); *riCh* (1: 0,39%); *swær* (7: 2,7%); *almahtig* (3: 1,16%); *grôz* (2: 0,77%); *mahtich* (2: 0,77%).

Оскільки ми вирішили обрати кількісний підхід при аналізі текстових пам'яток, то ми використовуємо на цьому етапі методику С.Г. Бережана [1], яка базується на формулі, що на початку ХХст. була запропонована Я. Чекановським,

$$V = \frac{2C}{m+n},$$

ми можемо вирахувати ступень семантичної подібності між компонентами групи (С – кількість спільних значень, чи семем, двох порівнюваних прикметників, m та n – загальна кількість значень порівнюваних прикметників, V – міра семантичної наближеності) [8, 128]. Розрахунки міри семантичної подібності між досліджуваними прикметниками дадуть нам змогу проаналізувати не тільки парадигматичні відносини між компонентами групи, але й дозволять репрезентувати їхні епідигматичні характеристики. Отримані дані ми зводимо до таблиці.

Таблиця 2. Міра семантичної подібності між компонентами ЛСГ свн. ряду

		Michel	harte	gewaltlich, -ig, -ic, geweltig	sterch, stark	gewaltlichlich	chreftig	waldand	vaste, veste, vasto	bitter	rîch	swær	almahtig	grôz	mahtich
1.	Michel														
2.	harte	0,27													
3.	gewaltlich, -ig, -ic, geweltig	0,12	0,22												
4.	sterch, stark	0,43	0,4	0,285											
5.	gewaltlichlich	0,14	0,33	0,2	0,18										
6.	chreftig	0,25	0,4	0,285	0,307	-									
7.	waldand	0,14	0,33	0,2	0,18	1	-								
8.	vaste, veste, vasto	-	-	0,25	0,428	-	0,185	-							
9.	bitter	0,14	-	-	0,18	-	-	-	-						
10.	rîch	0,14	0,33	0,2	0,18	1	-	1	-	-					
11.	swær	0,13	0,285	-	0,167	-	0,2	-	-	-	-				
12.	almahtig	0,14	0,33	0,2	0,18	1	-	1	-	-	-				
13.	grôz	0,29	-	-	-	-	0,2	-	-	0,67	-	-			
14.	mahtich	0,13	0,285	0,33	0,25	0,67	-	0,67	0,33	-	-	-	-	-	

Як показують дослідження, ті прикметники, семантична подібність яких дорівнює 1 (*waldand-almahtig*), знаходяться в стані переходу до іншого семантичного поля, або ж зникають з мови взагалі. Для даного періоду майже не притаманні зв'язки такого типу, що може свідчити про те, що група прикметників “переживає” період розвитку. Кожен з компонентів групи має декілька, а інколи до 7-8 семем (див. табл. 1). Це дозволяє словам вільно розвиватися у межах групи, адже, чим більше значень, семем, має слово, тим меншою є вірогідність того, що воно перетнеться з якимось іншим словом семемами у межах усіх своїх парадигм. Навпаки, такі слова мають власні семемами, і навіть парадигми, і розвивають їх.

Слідом за О.Д. Огуєм [10: 24] епідгматика – це “інтегральні змістові відношення у знаковій структурі, які з одного боку є результатами синтагматики та парадигматики, а з іншого їх і породжують”. Спробуємо запропонувати деякі епідгматичні характеристики прикметникам, що входять у склад досліджуваної нами лексико-семантичної групи, на основі отриманих нами і представлених у таблиці 2 даних.

Для унаочнювання ми створюємо схеми, в яких семантична подібність, що дорівнює 1, позначається товстою лінією, подібність, що знаходиться у межах від 0,5 до 0,99 – звичайною лінією, а подібність між 0,1 до 0,49 – пунктирною лінією.

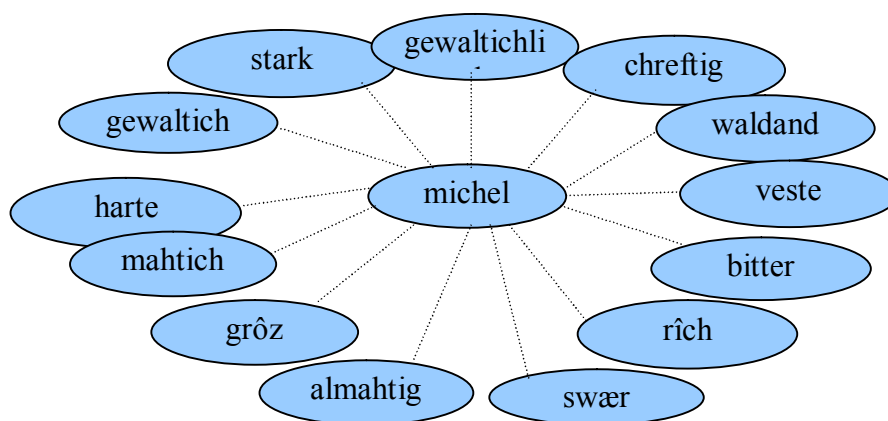

Схема 1. Парадигматичні зв'язки свн. прикметника *michel* з іншими компонентами групи.

Зі схеми 1 ми бачимо, що прикметник *michel* з усіма іншими прикметниками синонімічного ряду має зв'язок, який знаходиться у межах від 0,1 до 0,49. Слідом за Р.Г. Пиотровським, кожне слово у процесі свого розвитку проходить своєрідну S-образну лінію: “Если в языке появляется новое слово, то оно сначала медленно и постоянно расширяет сферу своего употребления. Затем этот процесс ускоряется, достигает пика “насыщения” и начинает затухать. Весь процесс, таким образом, приобретает S-образную форму” [8: 325]. Цей прикметник є високочастотним. Зв'язки цього компоненту групи є слабкими, отже,

він є відносно незалежним від інших. Така позиція компонентів групи свідчить, як правило, про їхній відносно стабільний розвиток у ЛСГ. Але, зважаючи на сказане вище і на те, що у наших попередніх дослідженнях давньоверхньонімецької мови, цей прикметник був високочастотним і мав велику кількість незалежних парадигм, ми робимо припущення, що цей прикметник знаходиться не на початковому етапі розвитку, а скоріше або переживає пік насичення, або починає згасати, розвиваючи такі парадигми, які стають периферійними у досліджуваній ЛСГ. Ми також припускаємо, що цей прикметник почне згасати або відштовхуватися від досліджуваної семантичної групи.

В нашому подальшому дослідженні ми використовуємо такий спосіб для аналізу решта компонентів групи у клерикальних та світських текстах, а також у текстах лицарського епосу, і наведемо епідигматичну характеристику всієї ЛСГ.

Отже, у нашій статті ми проаналізували лексико-семантичну групу прикметників зі значенням “сильний” на основі лексикографічних джерел та провели дослідження парадигматичних відносин між компонентами групи, спираючись на знайдені нами приклади слововживань у клерикальних текстах середньовісньонімецької мови. Ми застосували кількісний підхід, що дало нам змогу отримати об’єктивні дані. Ми також показали один з способів епідигматичного опису прикметників.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бережан С.Г. и др. Общее языкознание. – Кишинев: Лумина. – 1985. – 270с.
2. Быстрова Л.В., Капатрук М.Д., Левицкий В.В. К вопросу о методах и принципах выделения лексико-семантических групп слов // Науч. докл. высш. Шк., 1980. – № 6. – С. 75-78.
3. Венкель Т.В. Синтагматичні, парадигматичні та епідигматичні характеристики прикметників на позначення кольору у англійській мові: Дисертація на здобуття ступеня канд. філол. н. за спец. 10.02.04 «германські мови». – Чернівці, 2004. – 283 с.
4. Іваніна І.О. Спроба формалізації історико-мовних досліджень // Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових статей – Вип. 11. Книга 1. – Київ: Видавничий дім Петра Бурого, 2004. – С. 146-150
5. Іваніна І.О. Інвентаризація лексико-семантичної групи прикметників зі значенням “сильний” у давньоверхньонімецькій мові // Германська філологія. Науковий вісник Чернівецького університету – Вип. 289. – Чернівці: Рута, 2006. – стор. 188-197
6. Козак Н.І. Лексико-семантична група «Рослинний Світ»: діахронічний аспект): Дисертація на здобуття ступеня канд. філол. н. за спец. 10.02.04 «германські мови». – Одеса, 2007. – 194 с.
7. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике. – Черновцы: Рута, 2004. – 189 с.
8. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: Нова книга, 2006. – 512 с.
9. Огуй А.Д. Историко-семасиологическое исследование лексико-семантической группы прилагательных со значением «смелый, храбрый». Дисертація на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Черновцы, 1988. – 250 с.
10. Огуй О.Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: системно-квантитативні аспекти полісемії у німецькій мові та мовах Європи. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 324 с.
11. Романова Н.В. Лексико-семантична група слів з просторовим значенням у німецькій мові (діахронне дослідження): Дисертація на здобуття ступеня канд. філол. н. за спец. 10.02.04 «германські мови». – Одеса, 2004. – 386 с.
12. E. Koller, W. Wegstein, R.N. Wolf. Neuhochdeutscher Index zum Mittelhochdeutschen Wortschatz. – Stuttgart: Hirzel, 1990. – 554S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Іваніна – аспірантка кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства, Чернівецький Національний Університет ім. Ю. Федьковича

Наукові інтереси: історія німецької мови, квантитативна лінгвістика.

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА КАРТИНА СВІТУ В ДИЛОГІ ВАСИЛЯ ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ» ТА «ЗЕЛЕНІ МЛИНИ»

Інна КАЛАЧИК (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто питання етнолінгвістичної картини світу художнього тексту. Проаналізовано позатекстові і мовні вираження національно-культурного колориту діалогі Василя Земляка “Лебедина згряя” та “Зелені Млини”.

The article covers the problem of ethno-linguistic picture of the world in fiction. There have been analyzed the out-of-the-text and linguistic means Vasyl Zemlyak uses in ‘Lebedyna Zgraya’ and ‘Zeleni Mlyny’ dilogy to show the national and culture colour.

З часу, коли український народ здобув незалежність, його національна свідомість все більше орієнтується на ідіоетнічність, на пошуки своєї самобутності. Цей духовний запит народу підтверджує широкий розвиток етнолінгвістичних досліджень, в яких предметом розгляду є аналіз національно-культурної специфіки мови.

Найчастіше увагу дослідників привертає національно-культурний колорит художнього тексту, в якому крізь призму письменницького світобачення трансформуються індивідуальні особливості мовної картини світу українського етносу. Саме у творах художньої літератури репрезентується злиття національної свідомості автора і народу, індивідуальної і мовної картини світу.

Одним із творів, де автор сфокусовує увагу читача не на історично-подієвому тлі, а саме на змалюванні національно-мовної моделі світу, на зображенні специфічних рис культури, звичаїв, традицій, ментальності українського народу, є диалогія Василя Земляка “Лебедина зграя” та “Зелені Млини”. Аналіз національно-культурного колориту тексту дасть змогу виявити новий етнокультурний смисл твору та його значення для розуміння української душі, національної індивідуальності і самобутності. У різних аспектах диалогію досліджували Семків Р., Ващенко Ю., Боярська Л., Слабошпицький М., Шевченко А. та ін. Проте етнолінгвістична модель світу прози Василя Земляка в українській лінгвістичній літературі не вивчалась. Тому мета нашої розвідки – дослідження етнолінгвістичної картини світу в диалогії Василя Земляка “Лебедина зграя” та “Зелені Млини”. Ставимо завдання: проаналізувати поза текстові фактори образу автора та мовні засоби, які використано для вираження ідіоетнічності українців.

В індивідуальній мистецькій картині світу синтезуються індивідуальні та соціальні аспекти, оскільки “будучи результатом діяльності соціуму в цілому, картина світу вимагає для свого формування, засвоєння і утримання суб’єктивної активності її носія” [9:49]. Будь-який художній твір спрямований на універсального читача, оскільки кожна модель світу художнього тексту формується на базі основних універсальних категорій культури. Проте “людська особистість як соціальна істота не існує поза зв’язком із широким контекстом культури свого часу, національної (ідіоетнічної) картини світу, ядром якої є мовна модель світу” [10: 62]. Тому кожному художньому тексту властива своєрідна кодифікація національно-мовної картини світу, яку читач розуміє не на рівні розуму, а на рівні емоційно-чуттєвому, підсвідомому.

Етнолінгвістичну картину світу диалогії Василя Земляка творять позатекстові фактори образу автора (“сукупність об’єктивних і суб’єктивних чинників, що формують як саме художнє мово мислення, так і його своєрідність” [7: 51]) та їх текстове мовне вираження. Характер письменника, його світогляд, життєвий досвід зумовили вибір змістово-текстової інформації диалогії та лінгвопоетику автора. Василь Земляк народився і немало років прожив у селянській родині – “звідси глибоке знання життя села, його побуту та звичаїв” [3: 376]. У тексті талановитою рукою художника вимальовані “всі оті ярмарки, бучні весілля, народні гуляння зі співами, з Великодніми гойдалками, що він їх запам’ятав іще з літ дитинства” [3: 210]. Важливу роль відіграє звичка вести бесіду із старими сільськими людьми і записувати в блокнот “слова й вирази, розповіді та випадки, які траплялися з його співрозмовниками, нерідко пісні, народні оповідання, місцеві назви рослин, грибів, дерев” [3:440]. Усе це стало невичерпним і цінним джерелом змалювання українських традицій, фольклору, природи.

У літературу він увійшов із багатим життєвим досвідом (був агрономом, хліборобом, пройшов роки Другої світової війни), який крізь призму поетичного мовомислення письменника вливається в панорамне зображення селянського життя, подій 1942–1944 рр.

“Диалогія Василя Земляка – твір багаточаровий” [8: 86], що виражається у багатьох способах творення підтекстової інформації, де окремі фрази, здавалось би, звичайні слова несуть додатковий смисл твору. Це зумовлено бажанням письменника, незважаючи на ідеологічні табу 70-х років подати свій погляд на історичне минуле українців, розкрити незбагненність та своєрідність ідіоетнічності. “Земляк не став повторювати вже сказане до нього і зумів відкрити в межах дозволеного тоді для літератури свій зміст” [11: 87].

У диалогії Василя Земляка “Лебедина зграя” та “Зелені Млини” позатекстова даність етнолінгвістичної моделі світу реалізується у національних архетипах, міфологемах, мовно-естетичних знаках національної культури, лексико-семантичному вияві ідіоетнічності.

Важливим архетипом, що був закорінений ще у давньокиївській свідомості, є ідея волі, державницьких прагнень українського народу. У тексті він виражений кількома образами.

Біблійний образ **Вавилон** в християнському віруванні символізує людську гординю. У творі Василя Земляка *Вавилон* набуває додаткового національного значення, оскільки сам автор підкреслює, що “наш старенький, многогрішний, та чомусь, проте, і немеркнучий Вавилон, що, окрім назви, запозиченої з Дворіччя, не має нічого спільного з Вавилоном месопотамським” [5: 15]. Перенесений на ґрунт української свідомості, образ Вавилон підкреслює споконвічні поривання української душі до кращого майбутнього, до самостійності, до визнання ідіоетнічності: “Не знаємо достеменно, чого прагли засновники Вавилон, прибравши для свого поселення таку претензійну назву. Пройти крізь самі Ворота Бога, пронести крізь них усе краще, що мали тоді за душею? Можливо, й так, можливо, тим невідомим запроглось піоніритися над довоколишнім світом аж так високо” [5: 17]. “Семантичне наповнення “Вавилон – Україна” як суто українське явище вибудовується автором не тільки опозицією до месопотамського, а й через порівняння з іншими державами, що мали вироблені свої закони і ввійшли в історію з певним історико-семантичним знаком – Скіфія, орда, Вавилон, Рим, Річ Посполита” [8: 88].

Ідею державницьких прагнень українського народу в диалогії “Лебедина зграя” та “Зелені Млини” підсилює образ **гетьманської булави** як символу влади: “Гетьманська булава, оздоблена камінням, все

ще лежала на соломі, як щось непотрібне, хоч саме вона викликала найбільше захоплення у Явтуха... Данько засунув булаву за пояс, де носив її гетьман Конецьпольський” [5: 62]. У контексті твору на образ булави накладається образ скарбу як постійного пошуку цінностей (матеріальних чи духовних). І тільки українцеві зрозумілий підтекст вмісту віднайденної скрині: “зброя різних віків і поколінь” і гетьманська булава, що символізує споконвічну боротьбу українського народу за свою незалежність.

Образ **лебединої зграї** в діалогі Василя Земляка символізує український народ. По-перше, у ньому втілений світовий міф про фенікса, що на етнокультурному ґрунті української нації виступає символом “воскресіння і безсмертя, смерті і народження у вогні. Будучи вогненным птахом, він означає божественну владу царя, шляхетність, єдність” [1,536]. Пор.: “Народе мій! Вавилоне мій! Ти маєш властивість відроджуватись, поставати живим із попелу, як **о́та міфічна птиця фенікс**” [5: 335], “Лебедина згряя, **наче самий лише дух непоборний, кигиче над нами у мороку ночі, долаючи кругосвітню втому**” [5:17]. По-друге, в українській міфології лебеді символізують вірність, душевну чистоту і красу. Ототожнення образу лебединої зграї з українською спільнотою в художньому тексті зумовлений: а) соціопсихічним аспектом вивчення української нації, що виявляє її селянську структуру, з якої виникає схильність до творення “спільнот, що характеризуються почуттєвою близькістю, спертою на симпатії, приязні і взаєморозуміння” [13: 54]; б) підсвідомим духовним зв’язком, зрощенням українця з рідною землею, що полягає у площині вчуття української людини в український краєвид, завдяки якому вона “зливається з ним внутрішньо” [13:53] (“*І хоч людям прекрасне завше буде здаватися незвичним, та... у годину випробувань вони й самі чимось схожі на лебедину зграю в дорозі*” [5: 17], “*Земле рідна!... Ми нікуди не можемо подітися від тебе, як од власної долі, і хоч куди б заносили нас урагани часу, але як тільки вони вибухають і починають ледь виднітися твої обрії, то ми знову прагнемо до тих місць, де вперше побачили тебе з колискової висі... Тож лишень тобі дано повертати лебедині зграї з далеких світів*” [5: 334]).

Духовний зв’язок українців з рідною землею втілено в самому образі **землі**, який наскрізний у діалогі. Земля у наших предків була праведною, святою, Божою. Вони “до останнього подиху боронили рідну Матір-Землю, бо то було їхнє життя. Повернувшись із чужих країв, воїн насамперед сховався на високий пагорб, кланявся сторонам світу, з піднятими до неба руками промовляв молитву, а потім ставав на коліна і цілував землю” [1,190]. Пор.: “*Явтушок повечеряв з нами, ... попрощався і **подався проти ночі на всі тридцять п’ять кілометрів до Вавилона, до своєї родини... Врешті ступив на вавилонський п’утивець. Упав на коліна і поцілував землю***” [5: 334].

У “Словнику української мови” чітко виокремлено два найзагальніші значення слова *земля*: земля – “ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин”, і земля – “країна, край, держава” [12: 557–558]. Проте, на відміну від лінгвістичного впорядкування лексико-семантичного поля *земля*, в художньому тексті це слово виступає “основою створення зорових, звукових, інших фізично і психологічно сприйманих контекстів... Мистецтво слова орієнтує читача на цілком конкретні картини, на прив’язаність до певного простору, часу” [2: 227].

У діалогі Василя Земляка “земне” значення землі нерозривно пов’язане з хліборобською вдачею українця, для якого земля (“ґрунт”, “поле”) – основа життя, сенс якого в засіванні (“*Минулої весни він знову **виорав города** Клавдії Опішній. Глибив плуга вже, що на рідному полі. Обох жеребців замучив, але **картинку зробив з город***” [5: 397]), буряководстві (“*Урожай Вавилон **зібрав багатий, то й вирішили відзначити це буряковим балом***” [5: 284]), садівництві, тобто невтомній праці українського селянина.

Земля українська не тільки родюча, а й мальовнича: “*На високій береговині все літо синьо та сумно цвіте чебрець, найменша квітка з-поміж квіток, від чого й названо річку. Чебрець вабить до себе гаї – ясеніві, берестові, черемхові, й сам губиться в них, однак ненадовго – зразу ж за Вавилоном вигулькує з-під старих вільх і вже вільно тече собі у не такі вже й незнані краї – до Журбова, де його перепиняють греблю, а вже звідтіля полиновим степом до Глинська*” [5: 4].

Конкретні значення лексеми *земля* окремих епізодів зливаються в значення *рідної землі, конопляної держави* цілого тексту, що виражає високі почуття українця до Батьківщини. У діалогі вони втілені в ліричних відступах-обрамленнях: “*Земле рідна! Ти народжуєш нас для того, щоб ми звірjali тобі своє горде серце. Ми нікуди не можемо подітися від тебе, як од власної долі*” [5: 334], “*Батьківщино моя! Я готовий відповідати за тебе як твій громадянин, так само, як ти відповідаєш перед світом за мене й за мільйони таких, як я. У цій обопільності ми єдині, хоч ти все, тоді як **я без тебе ніхто. Ти в кожного одна, бо хто хоче мати дві Батьківщини – той залишається без жодної. Доки є ти – ми вічні***” [5: 621].

Окрім архетипних образів, міфологем, на ідіоетнічність діалогі Василя Земляка вказує і зображення історичних подій на Україні: “тридцятих років цього неспокойного віку”, Другої світової війни. Безперечно, у тексті автор основну увагу звернув не на подієві моменти, а на деталі, портретні характеристики, мовну палітру, філософські роздуми і ліричність, проте й змовчати про колективізацію, голод, війну і їх наслідки для життя нашого народу він не міг. У творі конкретно говориться про те, що українське село пережило страшний голод: “*У Глинські на ярмарковому майдані не було **ні сонця, ні людей, ні хліба, а лише виснажені голодні коні***” [5: 311], “*Пожурившись кілька днів, батько сказав, що*

тепер єдиний для нас вихід, аби не померти з голоду, це податися до його матері..., бо її село живе за іншим статутом і в ньому не побували оті кляті буксирники” [5: 305]. Трагічності картинам голоду додає прийом антропоморфізму: розмова голодних коней, що біжать на ярмарок в пошуку їжі (“Мені подобався ярмарковий лемент і сьогодні я йшов, щоб знову послухати його, а ще найістися досхоchu, як то було раніше, і раптом така тиша, така страшна тиша. Невже це кінець?..” [5: 314]).

Звичайно, цензура значно покалічила діалогію, викидаючи з неї місця, де йшлося про голод. Але й після цього залишилися деталі, які свідчили, що в селі відбувається щось незвичайне (викрадення корови, самогубство людей, фраза Явтушка, який виїжджає з Вавилона до Зелених Млинів: “Нічого, куркульню вивезли, врятували, а ви тут колись подохнете з голоду” [5: 256]).

Етнолінгвістичну картину світу діалогії Василя Земляка організовує і зображення несприйнятливості українцями “чужих” звичаїв, традицій, ідеологій, що можуть спотворити або й зовсім викоренити ті риси нашого народу, в яких захована вся глибина української душі, культури (“Той лемківський рід дуже міцно тримався своєї говірки, звичаїв і навіть своєї кухні” [5: 318], “Революція може перемогти в один день, в одну ніч, якщо вона підготовлена всім ходом історії – то спалах, вибух. А ось дрібновласницькі ідеали селян удасться зламати не зразу” [5: 314], “Коли ще батько взявся викладати ложки до куті, тоді Рубан зовсім збагнув, що кутю бралось не для маскування..., а бралось на повному серйозні для того, щоб тут, у сільраді, перед портретами революціонерів справити святий вечір” [5: 163]).

Національно-мовну модель світу діалогії Василя Земляка “Лебедина зграя” та “Зелені Млини” творять мовно-естетичні знаки національної культури, характерні прикмети яких становлять “упізнаваність, відтворюваність, здатність продукувати трансформовані мовні форми, зберігаючи семантико-асоціативний стрижень слова, словосполучення, фрази” [2,359]. Мовні форми на рівні інтуїції упізнавані як автором, так і читачем, створені на основі ідіотнічного світовідчуття доповнюють національно-культурний колорит тексту. У творі Василя Земляка етнолінгвістичну картину світу творять такі мовно-естетичні знаки національної культури:

- пейзажні замальовки, описи (“На високій береговині все літо синьо та сумно цвіте чебрець... Чебрець вабить до себе гаї – ясеніві, берестові, черемхові” [4,15], “Гілка з вишнями зазирає до нього, а наче вчора та гілка була ще зовсім біла” [5,338], “Черешні крупні, як яйця одуда, жовтаво-білі, прозорі, запашні, прохолодні іще від ночі” [5,328], “Життя кулеб’яка з вишнями... Запах жита і вишневого саду... Селянський витвір із Кінських Роздорів, із житнього дитинства Феді Журби” [5,364]);

- мовний етикет у діалогах (“з хлібом вас”, “з крамом”);

- традиції, повір’я (“Цієї весни гребля вистояла чи не вперше, і на неї зіперся чималий став, на якому щойно відсвяткована Івана Купала, а взимку, коли став скують водохресні морози, тут справляють Йордань” [4: 15], “Сьогодні святий вечір, – сказав Джюра, поглянувши ненароком на макітерку в кутку. – У Вавилоні пахне кутею, млиницями і рибою” [4,186], “Ніде в світі того не роблять, що роблять лемки, освячуючи перший хліб. Обирають найбільшу піч у Зелених Млинах, запрошують коровайницю, ті випікають велетенський коровай із нового млина, одягають хлопця і дівчину в старовинний одяг, покладають їм пшеничні вінки на голови, тоді беруть коровай на рушник і через усе село з музиками несуть до майдану. На майдані стоїть стіл, застелений білою скатертю. З натовпу виходять найстаріший із лемків і найстаріша з лемківен, також у старовинних костюмах, приймають коровай від молодих і дарують його народові – покладають його на стіл. Старий господар говорить якісь високі слова про хліб... Тоді бере ножа, і, доки музики грають “Твій день настав”, лемки підходять до столу поодино, і кожна з родин отримує свою частку короваю. І ніхто із лемків не сміє обійти цього ритуалу першого хліба, якщо не хоче накликати біди на себе й на Зелені Млини” [5:353], “Про руки жіночі вже доведеться подумати взимку, деś після Водохреці, коли найчастіше засилають сватів до зарані обраних долею вавилонянок” [4: 155], “Отак і заскніє при цій дубовій діжці, в котрій із покоління в покоління залишалося на дні розчину, щоб та не звелася, не зупинилася, не примусила людей повернути до прісного хліба” [4: 147], “За народним повір’ям, скарби належить добувати опівночі, найкраще це священнодійство вдається в ніч на Івана Купала, в ті хвилини, коли зажевриє папороть” [4: 58]);

- фразеологізми (“ледве ноги волочить”, “посмоктав олійки”, “сьорбнемо горя”, “вискакувати поперед батька”, “ятрити душу”, “брати на кпин”);

- фольклор:

- а) пісня про кохання (“Пасла, пасла чередоньку на пашиці

Та нарвала красних маків у пшениці,

А вже тії красні маки облітують,

А до мене гарні хлопці завітують.

З усіх гарних я виберу найкращого,

Козаченька сміливого, пугаючого” [4,163]);

б) жартівлива пісня (*“Не чудуйтеся, добрі люди, що перебираю,
Бо такого мужа хочу, якого я знаю:
Аби піпку не кури́в, табаку не нюхав,
Чужих жінок не любив, все лиш мене слухав.*

*Не чудуйтеся, добрі люди, що я не женюся,
Бо таку я жінку хочу, яку сподіюся;
Аби кривих ніг не мала, хату пильнувала,
Як додому п'яний прийду, би ня цілувала”* [5,305];

• елементи одягу (*“Явтух стояв за ворітьми у вишиваній сорочці, в чорній камізелці”* [4: 161]).

• назви страв (*кутя, кров'янка, вавілонські вареники, печеня, колотуха, куліш: “І знову натрапляли вони до одної з тих господ, де сподівались коли вже не ковбаски, то або налисників з сиром, запечених у макітрі, або ж вареників із потрібкою, або ж баранячої душенени”* [5: 306], *“Столи вгинаються від печень, колотух, шуляків, кавунів мочених, а понад столами з високих бантин звисають на шворках печені поросята, молоденькі баранці, пудові індички”* [5: 287]).

Важливу роль у створенні етнолінгвістичної картини світу в художньому тексті відіграє **національно-культурна лексика**. За виявом етнічної семантики в діалогії Василя Земляка знаками етнокультури є такі групи слів:

1. Екзотизми, назви реалій, що притаманні лише країнознавчій лексичі. У творі їх небагато: *кулеб'яка, очіпок, тапчан, свита, гальба, рябчак, коромисло, гарба, кулеша, булава, ярмарок, різьбяр, кошара, лемки, клуня полуднувати (“Кілька лемок у фартухах та білих очіпках поралися там. Різали півників для кулеші”* [5: 363], *“Для початку пригнав овець і зайняв порожню кошару”* [5: 292]);

2. Лексеми з ідіоетнічним ореолом, що властиві концептам календарних свят, оскільки вони характеризуються типовими для місцевості метеоумовами (*Водохреще* – поворот на весну) або зумовлені супутньою народною обрядовістю (*Івана Купала* – ворожіння, гуляння) [6,132];

3. Національно-культурні конотації – “це додаткове забарвлення, оцінний зміст, які зумовлені особливостями суспільного життя” [6: 133]:

• *жнива, жито* у діалогії має конотацію хліборобської вдачі, працьовитості українця, родючості землі (*“Дід вийшов на перше колгоспівське жито”* [4: 282], *“А тим часом біла “морячка на тлі білого жита справила на нього неабияке враження”* [5:347], *“Пішла на зажинки”* [5:350], *“Внизу розпростерся білий лан, на якому сотні людей разом згинались, розгинались, бігали, раділи, дивились на сонце, мантачили коси, поскладали шапки на перші полукіпки”* [5: 352]);

• хліб в українській культурі “має конотацію поваги святості: навіть зіпсований хліб гріх викидати на смітник” [6: 133] (*“На столі лежить гарний окрасець казенного хліба... Бабуся відламала дрібок, поцілувала: – Справжній хліб”* [5: 350]);

• концепти “верба”, “сніп”, “груша”, “вишня”, “рушник”, “солов'ї”, семантику яких збагатили українські митці слова (Т. Шевченко, Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький та ін.): *“Брати знялися і пішли до груші, що стільки років була улюбленим місцем усіляких родинних та парубоцьких учт і збіговиськ”* [4: 58], *“У саду, біля височенної груші гуготіло полум'я, над яким висів котел на перекладині”* [5: 363], *“Зійшли вони під вербою”* [5: 367], *“Щодень Мальва ставала до праці, разом з усіма виходила в поле, підбирала снопи після крилатих снопів'язалок”* [4: 142];

4. Українські оніми:

• прізвиська, що походять від українських назв одягу (*Кожушний*), птахів (*Соколики, Гусак*), професій (*Тесля*), рослин (*Лобода, Маківка*), психічного стану людини (*Хоробрий, Журба, Раденький*);

• топоніми (*Зелені Млини, Веселі Боковеньки, Овече, Кожушане, Козова, Білий Лебедин, Прицьке, Зерноград, Семиводи*);

• гідроніми (*Південний Буг, Чебрець, Весела Боковенька*);

5. Емоційна лексика, створена суфіксальним способом (*велетенські, макітерка, візок, вісточка, ставочок, корівки, чарочка, корівки, річечка, деревце, криничка, лавочка, глечичок, хлівець, волики, гарненько, рядочок: “Дебелі й розлучені дядьки приїхали трусити Зелені Млини, шукати своїх корівок, воликів, бичків-рочачків”* [5: 359]).

6. Національна символізація і метафоризація слів-концептів: *хата* – символ родини, суспільної спроможності (*“Він мусить день при дні товпитися у цій прадідовій хаті, з якої, можливо, вже й ніколи не вибереться”* [4: 147]), *зелений колір* – воскресіння, радість (*Зелені Млини*), *білий колір* – чистота, мир, спокій (*Білий Лебедин, біле жито, білий лан*).

Отже, діалогія Василя Земляка “Лебедина згря” та “Зелені Млини” – не лише джерело теоретичного вивчення етнолінгвістичної картини світу художнього тексту, а й важливий довідник ментальності,

національно-культурного та морально-етичного розвитку для сучасного українця. З огляду на те, що твір насичений національними міфологемами, традиціями, символами, вражає багатством етнокультурної лексики, він актуальний завжди.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
2. Єрмоленко С. Нариси української словесності (стилістика та культура мови) – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
3. Заповіт любові: Збірник / Упоряд. Комар Б. П. – К.: Рад. п-к, 1983. – 417 с.
4. Земляк В. С. Лебедина згряя. Зелені Млини: Романи. – К.: Дніпро, 1981. – 623 с.
5. Земляк В. С. Лебедина згряя. – К.: Махаон. – Україна, 2002, – 336 с.
6. Мусієнко В. П. Українська етнографічна лексика: ідентифікація та типологія // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 130–136.
7. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
8. Крупа М. Особливості опрацювання теми діалогії Василя Земляка “Лебедина згряя” та “Зелені Млини” в курсі “Лінгвістичний аналіз художнього тексту”. – Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2006. – Вип. 8. – С. 85–91.
9. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кудряшова, В. И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – С. 8–69.
10. Семенець О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004, – 338 с.
11. Слабошпицький М. Василь Земляк: дорога до “Лебединої згряї”. – Українська мова і література в школі. – 1992. – № 1. – С. 79–89.
12. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. 1. – С. 557–558.
13. Українська душа (збірник наукових праць / За заг. Ред.. Храмова В.) – К.:МГ Фенікс, 1992. – 126 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Калачик – редактор-коректор, видавництво "Економічна думка" Тернопільського державного економічного університету.

Наукові інтереси: концептуальна та ентична лінгвістика.

ОБ'ЕКТИВАЦІЯ ЦІННІСНОЇ СКЛАДОВОЇ КОНЦЕПТУ «УСПІХ» У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ КАРТИНАХ СВІТУ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Віра КАЛІНІЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті пропонується інтерпретативний аналіз репрезентації ціннісної складової концепту УСПИХ, що відображається в етнічно-мовній свідомості представників української та англійської лінгвоспільнот. На основі фразеологічного матеріалу моделюється структура ціннісного компонента досліджуваного концепту, що виступає підґрунтям для контрастивного аналізу специфіки прототипних уявлень, властивих мовним картинам світу порівнюваних мов.

The interpretative analysis of the value constituent objectivity of the concept SUCCESS in Ukrainian and English ethno-linguistic consciousness is observed in the article. The structure of the constituent under consideration is modeled on the basis of phraseology that creates the ground for contrastive investigation of the peculiarities of prototypic notions, which are specific for the two language mappings of the world.

Будь-який лінгвокультурний колектив має свої концептуальні цінності, які реалізуються в максимально узагальнених значеннях на основі образної конденсації смислу – концептах, що виступають базовим субстратом мовної картини світу [7: 114]. Культурний концепт є умовною ментальною одиницею, значущою інформацією, що зберігається в індивідуальній або колективній пам'яті та має певну етнокультурну цінність [там само].

Культурний концепт містить у своєму складі три компоненти: поняттєвий, предметно-образний і ціннісний [3: 198]. Він відрізняється від інших ментальних одиниць (фрейму, скрипту, сценарію, поняття, образу, архетипу, гештальту) акцентуацією саме ціннісного елемента [3: 199]. У центрі культурного концепту завжди перебуває цінність, оскільки концепт, об'єктивуючись у мові, слугує дослідженню культури та детермінується нею. Цінності лежать в основі оцінки та являють собою найбільш фундаментальні характеристики культури, найвищі орієнтири людини та суспільства в цілому [там само]. Ціннісне ставлення до світу здійснюється через систему норм, прийнятих у конкретному суспільстві, отже, оцінні судження, виражені мовою, є національно специфічними [5: 121].

Проблеми об'єктивації низки концептів у пареміологічних одиницях української та англійської мов розглядалися у дослідженнях як вітчизняних, так і російських лінгвістів (праці В.Маслової, А.Приходько, І.Голубовської, В.Карасика, С.Плотницької та ін.) [4; 7; 1; 3; 5]. Актуальність нашого дослідження ми вбачаємо у недостатній вивченості етнолінгвістичної специфіки вербалізації саме концепту УСПИХ та відсутності чіткої визначеності щодо оцінного ставлення представників української та англійської лінгвоспільнот до значення успіху в житті людини.

Мета нашої статті – дослідити за допомогою інтерпретативного аналізу шляхом зіставлення особливості репрезентації ціннісного компонента концепту УСПИХ, які відображено у свідомості представників українського та англійського лінгвокультурного простору.

Інтерпретативний аналіз передбачає розгляд та систематизацію оцінок, тлумачень, стереотипних думок і суджень, властивих певній лінгвокультурі, які відбиті в пропозиціях висловлень, що репрезентують ціннісну складову концепту УСПІХ.

Слід зауважити, що саме в пареміологічному та афористичному фондах мови зберігаються специфічні риси побутової свідомості етносу [5: 25]. Знання, відображене в *пареміях* (стійких у мові та відтворюваних у мовленні висловах, придатних для використання в дидактичних цілях – народних прислів'ях, приказках) та *афоризмах* (думках, висловлених представниками елітарної культури в стислій та стилістично довершеній формі) й представлене в окремих мовних системах, спирається на щоденний досвід людей як членів конкретних етнокультурних спільнот, на традиції, звичаї та вірування народів [5: 28].

Аналіз основних суджень про ставлення до успіху комунікантів англomовної та української лінгвоспільнот здійснюємо шляхом віднесення їх до спільних логем. **Логемою**, за визначенням П.Часникова, є логіко-семантична одиниця узагальненого характеру, під яку можуть бути підведені окремі групи паремій [6: 85]. Логема виступає в якості узагальнюючої вихідної думки, що об'єднує групи конкретних характеристик та оцінок окремих культурно значущих смислів, виявлених у пареміології та афористиці певної мови [там само]. Однак, слід враховувати те, що зведення паремій і висловів у логемі можливе лише в загальному вигляді внаслідок існування різноманітних аспектів суб'єктивного сприйняття прислівної семантики [6: 86]. При цьому наявність сигнальної лексеми в складі паремії чи афоризму не є обов'язковою умовою для їхнього зв'язку з певним концептом [там само].

Матеріалом для дослідження ціннісної репрезентації концепту УСПІХ в українській та англійській фразеологічних картинах світу слугували 87 українських та 136 англійських пареміологічних одиниць, відібраних методом суцільної вибірки з джерел фактичного матеріалу, що вказані в бібліографії.

Варто зазначити, що концепт УСПІХ самостійно виокремлюється в англійській мові, а в українській він вербалізується концептами ЩАСТЯ і ВЕЗІННЯ. Це спричинене більш утилітарним ставленням представників англomовної лінгвоспільноти до концепту УСПІХ, а також пояснює більшу кількість пареміологічних одиниць в англійській мові, що об'єктивують ці концепти.

Спільною для пареміологічного та афористичного фондів обох мов є логема про неспроможність людини сприймати щастя та успіх, не переживши до цього певні негаразди (*Xmo горя не бачив, той счастья не знає; He z'ivsh liha, dobra ne skuhtuеш; Misfortunes tell us what fortune is; A man who will the honey take, the sting must suffer for its sake; Failure is the condiment that gives success its flavour (Truman Capote)*). Представники англomовної комунікативної культури наголошують на тому, що досягти успіху неможливо, не відчувши гіркоти помилок. У невдачах і помилках при цьому вбачають важливий фоновий досвід, такий необхідний для постійного розвитку людини (*You always pass failure on the way to success (Mickey Rooney); To be a star, you must shine your own light, follow your own path, and don't worry about the darkness, for that is when stars shine brightest (George Baltimore)*). Часом, щоб відчути себе успішною людиною хоча б на мить, доводиться роками потерпати від невдач (*A minute's success pays the failure of years (Robert Browning); One's best success comes after their greatest disappointments (Henry Ward Beecher)*).

Як в українській, так і в англійській лінгвокультурах виокремлюємо логему про те, що успіх і щастя зазвичай не тривають довго, вони крихкі й можуть легко розбитися, швидко минають, можуть легко прийти до людини, але й так само легко залишити її (*Легко счастья знайти, а згубити його ще легче; Щастя на швидкому коні їздить; Щастя – це те, що було, счастья – це те, що буде, счастья – це те, що минає (Іван Драч); Дівчина йшла – счастья знайшла, далі поступила – та й те згубила; Щастя біжить, а нещастя летить; Fortune is like glass; Easy come, easy go; Nothing recedes like success (Bryan Forbes); What is success? It is a toy balloon among children armed with pins (Gene Fowler)*).

У пареміології обох лінгвокультур спостерігаємо доволі суперечливе ставлення до ролі розумових здібностей людини в досягненні успіху. З одного боку, інтелектуально обмежена людина має сумнівне щастя (*Щастя без розуму – торбина дірява*). З іншого, щастя може прийти й без докладання до цього особливих розумових зусиль (*Аби счастья, а розум буде; Success makes a fool seem wise*). У свідомості представників обох лінгвоспільнот відбито наслідки негативного впливу щастя та успіху на мисленнєву діяльність людини: вони змушують людину втрачати здоровий глузд, а життєві негаразди повертають її до реальності (*Щастя розум одбирає, а нещастя повертає; Кого счастья згубити хоче, тому перше розум відбере; Success is more dangerous than failure, the ripples break over a wider coastline*).

Слід також зазначити, що в лінгвокультурах порівнюваних мов відбито різне ставлення до успіху й щастя як шляхів здобуття людиною корисного життєвого досвіду. Так, українці вважають, що негаразди позбавляють людину спроможності розсудливо мислити (*Щастя і дуракові помагає, а нещастя й умного дурнем зробиць; При нещасті і розумний подурнішає*), тоді як англійці вбачають у невдачах спосіб отримати необхідний життєвий досвід, надають їм риси повчальності (*We learn wisdom from failure much more than from success (Samuel Smiles); Failure teaches success; Good people are good because they've come to wisdom through failure. We get very little wisdom from success, you know (William Saroyan)*).

В українській та англійській комунікативних культурах вербалізується логема про почуття неабиякої заздрості, яке демонструє успішній людині її оточення. Причому в українському суспільстві це почуття зазвичай реалізується негативно, з відтінком агресивності (*В щасті не без ворога; Де щастя, там і зависть; Де щастя упало, там і приятелів мало; Нема високого щастя без ницької заздрості*). Англомовні комуніканти виявляють заздрість, приховану в гарному ставленні до людини, яке миттєво покращилося після досягнення нею успіхів (*Success has many friends; A successful man gains the good opinions of those who had no time for him before he became famous; The penalty of success is to be bored by people who used to snub you (Nancy, Lady Astor)*).

У комунікативних культурах української та англійської лінгвоспільнот лунає думка про те, що щастя та успіх кожної окремої людини безпосередньо залежать від її індивідуальних здібностей та спроможності зробити щось для покращення свого життя (*Яка Настя, таке й щастя; Не в кожній Насті однакове щастя; Be assured that every man's success is in proportion to his average ability (Henry David Thoreau)*). Англійська афористика зауважує, що людина, котра максимально використала свої сили для досягнення успіху, вже, незважаючи на суспільну думку, є успішною, навіть якщо вона й не домоглася свого (*The man who has done his level best... is a success, even though the world may write him down a failure (B. C. Forbes)*).

В українській та англійській мовах багатьма прикладами вербалізується логема про безпосередню участь Вищих сил у житті людини. Однак, українська пареміологія наголошує на нездатності людини здобути щастя та успіху самотійно, яскраво підкреслюється неабияка пасивність людини в процесі покращення своєї долі: все залежить виключно від Божої волі. Людині ж слід просто чекати та сподіватися на Божу ласку: (*Коли Біг дасть, то й в вікно кине; Одному Бог дасть так, а другому інакше; Бог дасть долю і в чистім полі*). Приклади англомовного пареміологічного фонду зауважують, що Бог допомагає тільки тим людям, котрі не сидять склавши руки, а самі прагнуть чогось досягти в своєму житті й наполегливо працюють для цього (*God helps those who help themselves; God reaches us good things by our own hands*).

Проблема особистої участі людини у створенні власного щастя по-різному розглядається порівнюваними лінгвокультурами. Так, низка українських паремій та афоризмів закликають сприймати своє життя таким, як воно є, не боротися за кращу долю, а примиритися з тим, що вже є. Колективна пасивна сутність українців визнає достатнім для людини мати хоч якийсь щастя, неважливо при цьому, чи хотіла вона від свого життя більшого (*На щастя всяке май серце однаке; Пархоми, в щасті не брикай: як більш нема, то й так нехай; Щасливий той, хто хоче мало від життя: він ніколи не розчарується в ньому (Василь Симоненко)*).

Протилежною є ідея, що панує в англомовній комунікативній культурі: щоб досягти успіху в житті, людина повинна багато працювати, а покращивши своє життєве становище, вона не має права спинятися на досягнутому (*<... the precipitate of struggle is success...> (Alice Foote MacDougall); Life is what we make of it, it just gives you time and space, it's up to you to fill it; What you plant now, you will harvest later; To move the world, we must first move ourselves; It's not the mountain we conquer, but ourselves*). Потрібно завжди прагнути стати ще успішнішим, хоч як важко б це не було (*The toughest thing about success is that you've got to keep on being a success (Irving Berlin)*). Важливим також є вміння людини постійно бути готовою скористатися шансом, який надається їй для здобуття успіху (*Much of the success of life depends upon keeping one's mind open to opportunity and seizing it when it comes (Alice Foote MacDougall)*).

Пареміологія та афористика української та англійської мов відбивають неоднакове ставлення людей до ролі важкої праці в досягненні успіху й щастя. В українській лінгвоспільноті склався стереотип про те, що щастя людини залежить передусім від її талану, везіння, від того, як сама доля поставилася до її життя. Українці традиційно поводяться пасивно, сприймаючи існуючі життєві успіхи й негаразди як належне, як те, що приходить до людини саме по собі та абсолютно від неї не залежить (*Як не буде талану, не буде й долі; Кому щастя, той і на киї впливе; У кого поганий талан, у того порожній карман; Нашому болвану ні в чим немає талану; Погладила судьба мене та проти шерсті; Кому сього й того, а кому нічого; Щастя, як пташка: де захотіло, там і сіло; Як щастя прийде, то й на печі знайде; Щастя, як тряся: кого схоче, на того й нападе; У кого щастя заведеться, у того й півень несеться; Коли нема щастя зранку, то й не буде до останку; Оттак не бродячи качку піймав; Один плаче, другий скаче; Як твоя, доню, доля, то накупить чоловік поля; а як безділля, то продасть і подвір'я*). Вражаючим є переконання про те, що доля й везіння людини передаються у спадок, а не приходять як результат наполегливої праці (*Який талан матиці, такий і дитяці*).

На противагу цьому в англомовній комунікативній культурі низкою паремій та афоризмів підтверджується логема про надзвичайну важливість тяжкої праці та особистої активності людини для досягнення успіху в житті. Без численних зусиль та виснажливої праці успіх і щастя неможливі. Все залежить від самої людини, яка не повинна сидіти склавши руки та очікувати при цьому на успіх (*Success is the ladder that couldn't be climbed with your hands in the pockets; Striving for success without hard*

work is like trying to harvest where you haven't planted; Success is dependent on effort; When I prayed for success, I forgot to ask for sound sleep and good digestion (Mason Cooley); Some people dream of success... while others wake up and work hard at it (Author Unknown); I look on that man as happy, who, when there is question of success, looks into his work for a reply, not into the market, not into opinion, not into patronage (Ralph Waldo Emerson); <... Success is shy – it won't come out while you're watching (Tennessee Williams). Афоризми ілюструють і думку про те, що справжнього успіху швидко досягти неможливо, слід рухатися до нього поступово, крок за кроком (*To climb steep hills requires slow pace at first (William Shakespeare); The elevator to success is out of order. You'll have to use the stairs. One step at a time (Mason Cooley); Success is the sum of small efforts, repeated day in and day out (Robert Collier).*

Низка афоризмів і паремій також засвідчують істинність логему про значення ризику в житті людини, яка зауважує, що успіху й щасливої долі не здобути без певного ризику. Представники англоспільноти розглядають ризик як шанс для людини досягти більшого в житті, як ознаку особистої активності людини у формуванні своєї долі (*Don't be afraid to go out on a limb ... that is where the fruit is; The path of no risk is the biggest risk of all; Fortune favours to the brave; Cheek brings success; To conquer without risk is to triumph without glory; Do not follow where the path may lead. Go instead where there is no path and leave a trail (Ralph Waldo Emerson).*

В англійському афористичному фонді окремо виділяється шар висловів, які поєднуються в логему про надзвичайну важливість особистої віри людини в свої сили та добре усвідомлену конкретну мету, що спрямовує людину на здобуття успіху. Чітка мета – головна рушійна сила на шляху людини в досягненні життєвих вершин (*The secret of success is constancy of purpose (Benjamin Disraeli); Winners make goals, losers make excuses; The first and most important step toward success is the feeling that we can succeed (Nelson Boswell); What is success? I think it is ... and knowing that you have got to have hard work and a certain sense of purpose (Margaret Thatcher); Self-trust is the first secret of success, the belief that if you are here the authorities of the universe put you here, and for cause, or with some task strictly appointed you in your constitution ... > (Ralph Waldo Emerson); Their success lay in their parallelism to the course of thought, which found in them an unobstructed channel ... > (Ralph Waldo Emerson).*

Дослідження англоспільнотного афористичного матеріалу дозволило виокремити деякі відмінності у ставленні до успіху чоловіків та жінок. Вибрані приклади підтверджують логему про те, що жінки традиційно є менш амбітними, ніж чоловіки, й не прагнуть у будь-якому разі здобути успіху (*Men seem more bound to the wheel of success than women do (Phyllis Rose).* З іншого боку, в подружньому житті саме жінки спонукають чоловіків прямувати вперед і досягати успіхів (*The road to success is filled with women pushing their husbands along (Thomas R. Dewar).* Слід зауважити, що жінці стати успішною набагато важче, ніж чоловікові, вона змушена для цього більше працювати й бути терплячішою за нього (*Remember, a woman has to work harder than a man and have more patience in order to achieve success (Margaret Mary Morgan).*

Жінкам також властиво задовольнятися здобутим життєвим рівнем. Досягши успіху, вони, як правило, намагаються втримати те, що є (*The only difference between a man and woman climbing the ladder of success is that a woman is expected to put it in the closet when she's finished with it (Barbara Dale).*

У професійній сфері жінки, на відміну від чоловіків, намагаються об'єктивно оцінювати свої можливості й менш схильні вірити в уявний, ілюзорний успіх (*<...women are also freed from unreasonable expectations about the satisfactions that professional achievement brings (Phyllis Rose).*

Отже, проведений нами інтерпретативний аналіз пропозицій висловлень дозволяє зробити наступні висновки. Ціннісна складова концепту УСПІХ вербалізується в пареміологічних одиницях англійської мови. Досліджуваний концепт не реалізується окремо в українській мові, його еквівалентами виступають концепти ЩАСТЯ і ВЕЗІННЯ. Основні оцінки ролі успіху в житті людини та ставлення до нього представників української та англійської лінгвоспільнот можна звести до наступних ідеологем: «успіх неможливо оцінити, не відчувши гіркоти невдач», він є «нетривалим, швидко минає», «виступає предметом заздрості решти суспільства», «дається людині Вищими силами», «залежить від індивідуальних здібностей людини». Ставлення до успіху й щастя в обох культурах різняться. Англійська мовна свідомість вербалізує логему «успіх людини завжди залежить від результатів її особистої активності». В українській лінгвокультурі провідною є логема «щастя є залежним від везіння людини, треба сподіватися на долю», яка підкреслює загальну колективну пасивність українців. Англоспільнота актуалізує й гендерну специфіку ставлення до успіху.

Перспективою подальших розвідок теми нашого дослідження може бути поглиблений концептуальний аналіз фразеологічних одиниць, які вербалізують концепт УСПІХ, а також зіставні й типологічні дослідження його об'єктивації на матеріалі української та англійської лінгвокультури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
2. Івашенко В.Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 54-59.

3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр Академия, 2001. – 208 с.
5. Плотницкая С.В., Вит Н.П. Национальные менталитеты и их отражение в русских и английских пословицах. – Online: <http://www.universite.ru/lingvo/0603/0603010201.rtf>
6. Полиниченко Д.Ю. Концепт «язык» в английской паремиологии // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В.В.Красных, А.И.Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2004.– Вып. 26. – С. 83-89.
7. Приходько А.М. Концепт як об'єкт зіставного мовознавства // Культура народів Причорномор'я. – 2003. – № 34. – С. 111-118.

Джерела фактичного матеріалу:

8. Дубенко О.Ю. Англо-американські прислів'я та приказки. Посібник для студентів і викладачів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 402 с.
9. Антологія афоризмів / Упор. Л.П.Олексієнко. – Донецьк: Сталкер, 2004. – 704 с.
10. Мишанич С.В., Паряк М.М. Українські прислів'я та приказки. – К.: Дніпро, 1984. – 390 с.
11. The Columbia World of Quotations. – Online: <http://www.bartleby.com/cgibin/texis/webinator/sitesearch/+UwwFqmcwixzmjwwwmFqDqdcJ1dBwBodD5>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Калініченко – викладач кафедри міжнародної економіки Кіровоградського національного технічного університету.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лінгвокогнітологія та етнолінгвістика.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ В ІНТЕРАКТИВНІЙ ВІРТУАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ФОРУМІВ З ПРОБЛЕМАТИКИ НЕЛЕГАЛЬНОЇ ІММІГРАЦІЇ)

Ірина КАРПА (Київ, Україна)

У статті розглянуто відображення мовної картини світу в англomовній інтерактивній комунікації з позиції лінгвокогнітивістики, проаналізовано прагматичні характеристики цього нового виду спілкування.

The representation of linguistic world image in English speaking interactive communication (cognitive and linguistic point of view) is investigated in this paper. Some pragmatic features of this new type of communication are analyzed.

Дослідження особливостей інтерактивної віртуальної комунікації передбачає спеціальну увагу до бачення світу мовцями, адже в силу об'єктивних причин ця комунікація виступає не тільки інтерперсональною, не тільки необмеженою часовими й просторовими характеристиками, але й такою, що позбавлена спільного культурного середовища. Теоретично в межах одного мовного акту можуть реалізуватися комуніканти, що є представниками різних культур та соціальних спільнот. Більше того – сама форма комунікації, змістове та смислове наповнення її передбачають таку можливість. Тому дослідження різних аспектів вияву мовної картини світу в інтерактивній комунікації є надзвичайно **актуальним** з огляду на виявлення лінгвокогнітивних та прагматичних характеристик цього типу спілкування.

Метою даного дослідження є встановлення особливостей мовної картини світу на прикладі теми нелегальної імміграції, визначення специфіки адресата та адресанта в інтерактивній комунікації з огляду на змістові характеристики мовної картини світу.

Важливим **завданням** дослідження є наукова кваліфікація віртуального спілкування та встановлення закономірностей виявлення мовної картини світу в англomовній інтерактивній комунікації.

Особливо важливим аспектом дослідження специфіки відображення світу у мовленні постає вивчення цього явища в інтерактивній комунікації. Визначаючи інтерактивну віртуальну комунікацію як *нелінійний, екстрадинамічний, багатовекторний процес спілкування в гіпертекстуальному середовищі, опосередкований високотехнологічними засобами передачі даних та доступу до них*, – наголосимо на важливості концептологічної сфери відображення реальності у текстах, на явищах розширення й уточнення значень стосовно конкретного контексту чи його динаміки.

Основою вербальної, мовної картини світу є загальна картина світу, представлена мовою. “У сучасному лінгвістичному контексті картина світу розглядається як багатогранний ментальний феномен, що зв’язує мову з мисленням, з навколишнім світом, з культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять і категорій, які функціонують у мові” [10: 157]. У зв’язку з цим, наголошує О. Переломова, поняття “реальність” виходить за межі онтологічної реальності, стає тим, що людина може висловити через мову: класи існуючих і неіснуючих, фіктивних чи уявних об’єктів, понять, які вона вирізняє за допомогою мови з природи або створює і дає їм ім’я, тобто ті, які людина здатна розрізнити й подумки уявити як уже об’єктивовані, засвоєні нею раніше. Тому поняття „об’єкт” включає не лише природні речі й артефакти, а й інтелектуальні, прагматичні й емоційні оцінки та характеристики. Нерідко деякі „об’єкти” осягаються лише інтелегібельно, бо вони такою мірою абстрактні, що їх неможливо ідентифікувати з реально існуючими предметами чи явищами. В таких випадках йдеться про

„опосередковану реальність”. Саме в такому значенні й говорять про „мовну картину світу” в її інтегральному й диференціальному аспектах [7: 7].

Поняття мовна картина світу досить широко використовується у сучасному мовознавстві, суміжних дослідженнях. Для якнайбільш повного висвітлення досліджуваної проблеми ми будемо користуватися визначенням Флорія Бацевича: „Картина світу мовна – відображені в категоріях, одиницях і формах мови як комунікативного коду уявлення певного мовного колективу про будову, елементи, процеси тощо, які відбуваються в об’єктивній дійсності. Цілісне зображення мовою всього того, що існує в об’єктивній дійсності” [2: 327].

Основою мовної картини світу виступає концепт. Зауважимо, що, розглядаючи концепт як “двоїсту” ментальну сутність, що має два боки – психічний та мовний, дослідники розгалужують психічний та мовний аспекти у такий спосіб: у психіці – це об’єкт ідеальної природи, образ, що втілює певні культурно-зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є прообразом, “ідеєю” групи похідних понять; у мові концепт має певне ім’я, оскільки реальність відбивається в свідомості не безпосередньо, а саме через мову [10: 191-192].

А. Лисиченко проводить паралель між мовною і концептуальною картинами світу (МКС та ККС). Дослідниця доводить думку, що мовна МКС більш архаїчна, оскільки вона, експлікуючи ККС, є носієм архаїчних, невідповідних часу кодів [6: 41]. Однак у свідомості реципієнта диференціації окреслених дослідницею картин світу не відбувається, оскільки концептуальна картина світу виявляється на рівні мовного вираження, і постає в системі мовних образів, отже співвідносна з мовою як знак і його значення.

В.Іващенко [5: 59-60], аналізуючи концептуальні структури ментального простору, виділяє концепти-фрейми – ментальні схеми, що репрезентують статичні або декларативні знання про об’єкт або ситуацію, коли останній об’єкт відображення можна „домислити” або „домалювати” у свідомості. Натомість концепти-скрипти – це фреймові структури, що репрезентують динамічні або процедурні (операціональні) знання про стандартні ситуації дійсності, які складаються з послідовності елементарних дій, що розгортаються в часі та підпорядковуються певній меті.

Базовими у комунікативному просторі форумів з питань нелегальної імміграції виступають концепти “свій” – “чужий”, що зазвичай нетипово для більшості інших тематичних дискурсів віртуальної інтерактивної комунікації. Концепт “свій” реалізується у поняттях “білі люди” (white people), “етнічна більшість” (majority), що характеризує населення англо-американського походження (Europeans, Americans, British people), які історично вважаються доміантними етнічними групами у Великобританії, Канаді, США. У наступних прикладах відображено вороже ставлення представників англословних культур, тобто своїх, до нелегальних іммігрантів з країн третього світу: *Whatever must British people endure next?* [11]. *People we are at risk of losing our very identity as Americans and our way of life. We must secure our nation, because it makes no sense to fight terrorists abroad when our own front door is left wide open and unlocked. They want to make America a 3rd world country* [12]. *Are "white" people of Euro descent still a majority in USA? I don't think they are a majority in some major cities but i am not sure* [13].

Концепт “чужий” пов’язаний з поняттями “нелегальні іммігранти” (illegal immigrants), “етнічна меншина” (minority), які характеризують національну приналежність нелегалів та меншин (Mexicans, Caucasians, Jews, Arabs, mixed people, black people, Non-Anglo whites from Mexico and Latin America, Muslims) і часто асоціюються зі злом, загрозою національній ідентичності. Ця національна проблема знаходить відображення у сленгових варіантах з негативною конотацією. Іммігрантів називають: “Yellows”, “cheap labour”, “slave labour”, “illegal aliens”, “losers”.

Overall Caucasians are 70% of the US. Their majority will slowly decline until the mid 2050s, at which time they will be less than 50% and no one group will have a majority. At that point, we will be quite diverse [13]. *The number of Non-Anglo whites from Mexico and Latin America is increasing, and also the number of Jews, Arabs and Yellows* [13]. *My mom is biracial my dad is black am I mixed?(My mom is half-Puerto Rican/Cuban and half black her dad is half Puerto Rican and half Cuban)*[14]. *Canada is an isolated, polite country with low crime, and less slave labour (mexicans)*[15].

Іммігранти часто вважають США, Канаду та Великобританію країнами, де здійснюються мрії. Відповідно концепт “американська мрія” також зустрічається у форумах з проблематики нелегальної імміграції. Уявлення іммігрантів про дані країни відображені у таких парафрастичних виразах як *land of milk and honey*[18], *‘a safe place’* [17], оскільки історично склалося так, що тут (Канада, США) надавали притулок всім, хто прагнув кращого життя, ховався від переслідувань.

Ю. Зацний зазначає, що “концепт “американська мрія”, на думку соціологів, складається з кількох понять, таких, як “можливість досягти соціальних висот будь-якій людині, незалежно від її походження, рівність, власний будинок”. Однак здійснення “американської мрії” відбувається і в умовах співіснування різних расових і етнічних груп, і в умовах мультикультуралізму (multiculturalism) – співіснування різних культур (ці культури можуть мати нерівний статус). Ключовим мовним знаком, що характеризує мультикультуралізм в США є слово *diversity*. Поняття, що позначають словом *diversity* у

його сучасному соціально-політичному сенсі (расово-етнічна, культурна різноманітність), є порівняно новим. Таке поняття, за словами дослідників проблеми мультикультуралізму, перетворюється на “новітню релігію Америки” [4: 88-90].

Проведене дослідження форумів з питань імміграції також дає підстави зробити узагальнення, що описують функціональні особливості вияву мовної картини світу у віртуальній комунікації.

1. Адекватність реакцій співрозмовника на запитання напряму залежить від того, чи представленні у запитанні або репліці, що ініціює спілкування, основні змістові концепти теми. З цього висновку слідує обернена залежність – чим більш розмитим і загальним є питання, тим більшою мірою воно сприймається як атематичне та породжує більший рівень інформаційного шуму, що й демонструє наступний приклад:

Siren of... *What's the point of Canada? I just don't get it.*

ВІДПОВІДІ:

playmake... *What's the point of you?*

King T *To keep the Mexicans out*

velvet_t... *its a place of relief for people who just don't get the united states..*

Fiddy *cheddar and nelly furtado ... im happy with that*

el domin *To provide a nicer alternative to Americans on the North American continent.*

bj *You would get it if you could ask a sensible question!!!!*

romans_r *WoW, what a mystical {A.name} for your typical avatar. The point of Canada is as ice cold as falling hail in the late summer. Do not worry though, you will get a front row seat, on that fateful day[15].*

2. Розгортання смислових структур, контекстового значення концепту “чужий” відбувається з урахуванням соціальних та культурних особливостей учасників комунікації. Мовна картина світу презентується часто у стилістично маркованих лексичних формах, що однак може бути свідченням комунікативної гри, зокрема дотримання певного комунікативного, культурного чи соціального статусу автора повідомлення. Тут вповні розкривається висновок О. Воробійової про 3 базові положення когнітивної лінгвістики, зокрема про “осмислення (концептуалізацію) дійсності з опорою на тілесний, сенсомоторний досвід, пропущений крізь культурологічний фільтр” [3: 19].

Idiopath *Am I a loser? I feel that I don't fit in...? Well firstly, I am a 20 year old Chinese but have lived majority of life in western country. Some how I feel that I am stuck in the middle of two cultures. I went to a youth dance party today, with teenagers aged between 15 to 18, and I just feel like I have nothing in common with them in terms of conversation topic. On the other hand, I work for an attorney where most of my colleagues are mid to high 20s year old, and we get along great. What is with that? Also in terms of relationship experience, being 20 myself, I have only been in 2 relationships... Why am I different, is it necessarily a bad thing?*

ВІДПОВІДІ:

1. *Try to see a qualified therapist. We're just a bunch of insomniacs and you need some real help*

2. *you are NOT a loser, just depressed*

3. *DONT FEEEEEL BE HAPPY*

4. *Aww don't worry, you are perfectly normal, its just because you are a little more mature and because of this you don't dive feet first into a childish two week long relationship. After all not many 20 year olds have such a job. Good luck in life and don't compare yourself to other people [16].*

В силу гіпертекстуальності та динамічності комунікативного середовища коментування тем учасниками спілкування відбувається з урахуванням умов комунікації, системного уявлення про процеси та явища, які обговорюються та з акцентами на забезпечення дистинктивних характеристик комунікативного акту. Загальна закономірність, що спостерігається в текстах інтерактивної комунікації – це змістове забезпечення позиції некомпетентного мовця: у мовленні домінують основні змістові концепти при висловленні запитань, прохань, пропозицій тощо; та виявлення позиції компетентного мовця: уведення у відповіді й коментарі тематичних поширювачів на рівні асоціативних та атематичних концептів, що дає підстави виявити базові уявлення про світ через його мовну картину.

Leigh m *live in america? I want to move to america, but the whole gun thing frightens me.... I want to know which is the safest place to raise a young family. We are australian... And want a change of culture, even though i am a little scared of the concept, i think it'll be good and provide us with more possibilities ,,,,,etc etc.....also a place that has warm climate. Can anyone suggest some real estate sites to look up and areas, ...is there any places that have beautiful green landscapes and mountains.....?*

ВІДПОВІДІ:

1. *Why don't you go to Canada. It is a much - much better place. No twisters, no hand guns, very low crime rate, great people. I know a great Australian pub in TO!!!*

2. *Some town in Maine or Vermont will suit you fine, and if America is not to your liking just cross the woods over to Canada!*

3. *America? That is Pronounced "United States of Mexico" now...lol. Just a little humour, but it is getting crazy here on illegals from Mexico. To be honest, I would love to see you come here legally and would welcome you completely*[17].

Підсумком спілкування в інтерактивній комунікації стає все ж взаємопорозуміння, що виявляється у концептах згоди/незгоди. Під мовленнєвим актом згоди/незгоди І. Рудик розуміє „акт вербальної взаємодії мовця і слухача, ілюктивною метою якого є маркування сказаного співрозмовником як такого, що відповідає/не відповідає дійсності або інтересам (можливостям) мовця” [9: 5] Специфіка інтерактивної комунікації як поліваріантного середовища спілкування передбачає, що теоретично можна знайти співрозмовника, який згодиться з пропонуваною мовцем тезою, технічні особливості здійснення такої комунікації (використання інструментів глобального пошуку) та й сама структура інформаційного простору (наприклад існування дискусійних груп, об'єднаних одним тематичним полем) свідчать про важливість реалізації інтенції для будь-яких, заданих мовцем умов, оскільки є інструментами, а отже – засобами здійснення ефективної комунікації.

Функції спілкування, реалізовані у віртуальному дискурсі, часто зумовлюються тими культурними та соціальними процесами, що відбуваються в цьому комунікативному середовищі та поза ним, а отже великою мірою залежать від формування позицій згоди у адресата. „Як показує лінгвістичний аналіз, – пише І. Рудик, – згода/незгода з ідеєю співрозмовника є явищем, яке, з одного боку, пов'язане зі структурами та стратегіями процесу спілкування, а з другого боку – з соціальними та культурними структурами та процесами” [9: 11].

Особливості позиціювання адресата в комунікативному середовищі виявляються у системі прагматичної орієнтованості комунікації, наближенні комунікації до розмовної стилістики. Звідси неповнота та односкладність речень, яка може функціонувати в межах одного висловлювання з розлогими багатокомпонентними складнопідрядними конструкціями. Особливу увагу варто звернути на форми риторичних звернень, запитань та діалогічну природу інтерактивної комунікації. На думку О. Разлогової, не всі питання можуть виражати інформаційну потребу, й послідовний аналіз комунікації спрямовується на виявлення таких питань як виразників ілюктивної структури [8: 141].

Чинник адресата в категоріях мовної картини світу виявляється досить різнопланово, але важливим є розуміння того, що спілкування відбувається згідно резонансної моделі, отже є тривалим, тільки тоді, коли приносить задоволення (воно може виявлятися у різних формах, зокрема й у формі ствердження мовцем власної компетенції). Задоволення є тим перлюктивним ефектом, до якого прагне мовець, висловлюючи побажання, він „підводить” адресата до розуміння свого комунікативного наміру завдяки конвенційному зв'язку між лексичними, граматичними і фонетичними ознаками [1: 139]. Аналіз віртуальної інтерактивної комунікації дає підстави виділити наступні закономірності врахування позиції адресата:

1. Відображення соціальної чи статусної позиції адресата.

kayamat ___Do you want a better life? Do you want a better life? Go to the UK. As a 'Refugee' you will be entitled to all the financial help soon as you enter the land. It is the law there. It's even easier if you have a child with you. It does not have to be your child. Any child will do. Thousands of people have done this over the last few years. One new law even allows the 'Refugee' to get Social Security help that local people can not. The UK is 'land of milk and honey' especially if you are planning to come from Pakistan, Somalia, Ethiopia, the Sudan etc. It has to be an Islamic country. You certainly do not have to work in the UK. Do you know any other country that will do so much for you?

ВІДПОВІДІ:

Meeeeee! I don't know of anywhere else which does the same. Unless my life situation was so bad I wanted to kill myself I wouldn't go to another country to live off handouts...I have more self respect & respect for other countries & it's residents than that [18].

2. Оперування контекстом – за умови комунікативної компетенції.

BiH ___I'm doing Oral Presentation on **ILLEGAL IMMIGRANTS**. How can I start...? I need to support my argument. Should I be for or against ILLEGAL Immigrants? Please I need help. Thank you...

I found a lot of Information... All I need is If I agree, what should I say. If I disagree what should I say...

Відповіді:

1. *I don't know that you can be "for" illegal immigration. It is dangerous. Many people set off from Mexico and don't arrive on this side. If you are NOT supportive of illegal immigrants I would say, Illegal immigrants endanger our country not only economically but also culturally. Then, I would go into the economic impact and the effect on our culture when so many from other cultures don't share our collective "values". The English language skills of illegals are very poor. Communication is a must....*

If you are for them, I would say, "Our statue of liberty reads, give us your weak, your poor, your huddled masses yearning to be free. Our country was built on immigrants- a safe place for those escaping persecution, needing religious freedom. How can we as a country turn our backs on the premise of our country and turn away those who need us most?" Good luck, dear. Those are both just off the top of my head [19].

Важливо також пам'ятати, що змістові параметри мовної картини світу ініціатора комунікативного акту як правило більш стрункі та систематичні, оскільки його комунікативна мета виявляється в процесах спілкування саме у чіткості формування позиції.

Як підсумок відзначимо, що мовна картина світу в інтерактивній віртуальній комунікації потребує ретельного вивчення не тільки в аспекті лінгвокогнітивістики, а й з позиції когнітивно-прагматичних закономірностей функціонування, оскільки саме середовище має суттєві відмінності від інших типів спілкування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баландіна Н.Ф. Побаження в мові та мовленні // Мовознавство. – №2-3. – 2006. – С. 137-147.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. — К.: Академія, 2004. — 344с.
3. Воробйова О.П. Когнітивна поетика в Потєбнянській ретроспективі // Мовознавство. – № 6. – 2005. – С. 18-25.
4. Зацийн Ю. Сучасний англійський світ і збагачення словникового складу. – Л.: ПАІС. – 228с.
5. Івашенко В.Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору // Мовознавство. – № 1. – 2004. – С. 54-61.
6. Лисиченко А.А. Структура мовної картини світу // Мовознавство. – № 5-6. – 2004. – С. 36-41.
7. Переломова О.С. Ідіостиль Валерія Шевчука: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2002. – 18 с.
8. Разлогова Е.Э. Когнитивные установки в прямых и не прямых ответах на вопрос // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов / Арутюнова Н.Д. – М., 1989. – С.133-154.
9. Рудик І.М. Комунікативно-прагматичні типи висловлювань зі значенням згоди/незгоди в сучасній англійській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2000. – 19 с.
10. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. – К.: АртЕк, 1998. – 335с.

Список Интернет джерел

11. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=AtXxKlcioGvTCSJQv5C6A7T7BR;_ylv=3?qid=20071204072525AAjip5w
12. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=AtXxKlcioGvTCSJQv5C6A7a7BR;_ylv=3?qid=20071204140802AAJ6u2s
13. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=AsWu9C1Rt6Elnx4ICutI0nfa7BR;_ylv=3?qid=20071204171406AApdBIR
14. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=AruJt0hZY120myv8R.4QMmLT7BR;_ylv=3?qid=20071204182256AAyxdBP
15. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=Au9cEKcYQnFfz6GAJEQPIkv47BR.?qid=20070516084026AALnpoi
16. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=ArN_KOdWgc20OE0U5rxAm_PC7BR;_ylv=3?qid=20071205034148AAeN99n
17. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=As8WNtaQFyPSnMn_jofDVB3a7BR;_ylv=3?qid=20071219025621AA9vX58
18. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=AqLddyXNeF7H15R_8pmlifa7BR;_ylv=3?qid=20071205020052AACdyjC
19. http://answers.yahoo.com/question/index;_ylt=AtXxKlcioGvTCSJQv5C6A7a7BR;_ylv=3?qid=20071204140802AAJ6u2s

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Карпа – аспірант кафедри англійської філології НПУ ім. М.П.Драгоманова
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвістична прагматика англійської мови

КОНЦЕПТИ “ЖИТТЯ” І “СМЕРТЬ” У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ КАРТИНАХ СВІТУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Крістіна КИТАЙГОРОДСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті пропонується аналіз виражених засобами мови концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ на матеріалі прислів'їв та приказок української й англійської мов, які є підґрунтям для виявлення прототипних уявлень, властивих досліджуваному мовним картинам світу. Контрастивним аналізом ставлення носіїв української та англійської мов до ЖИТТЯ і СМЕРТІ зводяться до спільних логем, попри деякі відмінності, зумовлені впливом історико-релігійних чинників.

The article analyses the concepts LIFE and DEATH expressed by the language means on the material of Ukrainian and English proverbs and sayings which are the foundation for defining prototypic notions that are characteristic of these Language World Models. The attitudes of native speakers of the Ukrainian and English languages towards LIFE and DEATH are brought to common logemes by means of contrastive analysis but there are some differences caused by the influence of historical and religious factors.

Поняття картини світу належить до числа фундаментальних понять, що розкривають специфіку людини та її буття, взаємозв'язок її зі світом, найважливіші умови її існування в цьому світі. Єдність мови, мислення й мовної свідомості розглядається з акцентом на семантичних її аспектах. Співвідношення форми й змісту мовних одиниць різних рівнів, мовного значення й позамовного (енциклопедичного) знання ґрунтується на матеріалі чуттєвих образів пам'яті і уявлення.

Як відомо, вивчення мови не може бути відокремлене від концептуалізації людиною навколишнього світу. Про це красномовно свідчить когнітивна лінгвістика, у котрій значення розглядається як вербалізоване знання, як діяльнісний акт мислення. Концептуалізація ідентифікується в широкому плані як поняттєва класифікація; вона є одним із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні нею наявної інформації про навколишній світ, котра, зрештою, веде до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи [2: 12-16].

За останнє десятиріччя зросла кількість досліджень концептосфери, коли фактично одне (чи два) слова-синоніми, слова-опозиції стають об'єктом когнітивного аналізу (Н. Арутюнова, Г. Буткова,

А. Вежбицька, Т. Космеда, О. Кубрякова, А. Малявін, С. Мартинек, Т. Радзієвська, Ю. Степанов). У таких працях слово або лексико-семантичний варіант вивчають з позицій реалізації значення в мові, породження способів його репрезентації у тексті та особливостей відповідних логіко-семантичних зв'язків.

Об'єктом нашого дослідження є національні мовні картини світу української та англійської мов.

Предметом дослідження є концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ у концептуальних картинах світу зазначених мов на матеріалі прислів'їв та приказок, які віддзеркалюють загальнолюдські пріоритети й водночас фіксують національно зумовлені ціннісні уявлення народу про світ і своє буття в ньому.

Метою нашого дослідження є аналіз виражених засобами мови концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ, які є важливими в соціокультурному аксіологічному просторі української та англійської етнічної свідомості; виявлення когнітивних ознак досліджуваних концептів, що збереглися в сучасній системі ціннісних уявлень мовців про життя і смерть.

Матеріалом дослідження слугували 70 українських та 61 англо-американська пареміологічна одиниця (разом 131), які були відібрані методом суцільної вибірки із джерел фактичного матеріалу [3: 118-121, 309-312].

Значна кількість пареміологічних одиниць, які розкривають суть концептів ЖИТТЯ і СМЕРТЬ, у досліджуваних мовах акцентує увагу на тому, що зазначені концепти є важливими для життя обох етносів і можуть розглядатися як ціннісні концепти.

Дослідження пареміологічних одиниць уможливило виявити ієрархію цінностей носіїв певної культури і мови.

Прислів'я та приказки містять у лаконічній мовно-образній формі національно зумовлені ціннісно орієнтовані узагальнення реальної дійсності, крізь які проступають певні константи складу народного мислення. Прислів'я ми розуміємо як усне коротке граматично повноцінне речення, що ціннісно узагальнює практичний досвід народу. Приказки, на відміну від прислів'їв, які насамперед акумулюють народну мудрість, більше спрямовані на вираження емоційно-експресивної оцінки конкретного явища.

Найглибше етнічні логіко-ціннісні розбіжності й певні нюанси проступають при порівняльно-зіставному вивченні фразеологічних одиниць, котрі відтворюють, на відміну від лексичних, не картину світу, а її фрагменти, які були особливо актуальні для носіїв мови в історії формування світогляду народу [4: 29].

Фразеологічні системи мають у своєму складі одиниці й етноспецифічні, й універсальні. Етнічна специфіка стосується ритуалів, звичаїв народу, тобто розкриває певний етап розвитку нації [4: 37].

І психологи, й етнографи, й етнопсихологи у своїх дослідженнях національного характеру, ментальності, в аргументації використовують мовні факти й спираються на них (внутрішня форма слів та фразеологічних одиниць, рудиментарні явища в ідіомах, світосприймальні настанови в пареміях).

У пареміологічному корпусі різних мов розкриваються не лише універсалії загальнолюдського життєвого досвіду, а й подаються неповторні зразки національної логіки та світооцінки, що сприяє виявленню особливостей менталітету різних етносів [1: 228].

Не всі ціннісні уявлення знаходять відображення у сучасній концептосфері мов, але дослідження прислів'їв і приказок є важливим для виявлення прототипних уявлень носіїв української та англійської мов. Крім того, важливо виявити, які когнітивні ознаки досліджуваних концептів збереглися в сучасній системі ціннісних уявлень мовців про життя і смерть.

Основні уявлення українського етносу про життя можна подати в наступних змістовних логемах:

Логема 1. **Життя є складним.** Воно виступає складною, непростою справою, здійснення якої вимагає від людини неабиякої мужності, душевної стійкості та витримки: *Терпи душа, спасена будеш; Терпи горе – добро буде; Життя прожити – не поле перейти; На віку, як на довгій ниві, всього буває: не пройдеши ніг не поколовиши; Вік ізвікувати – не в гостях побувати; Життя як шаржиста нива, – не пройдеши, ноги не вколовиши; Вік прожити – не поле перейти; Життя закоротке для щастя, а задовге для терпіння* [1: 228; 3: 118 – 121]. Як бачимо, життя зумовлює терпіння та покору, що вбачаються носіями української мови, його складовими атрибутами.

Логема 2. **Життя – випробування надіслане «зверху».**

І хоча життя складається як із білих, так із чорних смуг (*На віку, як на довгій ниві, всякого трапляється, всякого хліба ізкоштується – і твердого, і м'якого*), все ж таки воно в цілому сприймається українцями як певне надіслане «зверху» випробування, що передбачає не стільки радість, скільки муку й терпіння: *Гіркий світ, а треба жити; Життя та злигодні починаються одночасно; Чоловік без пригоди не проживе; Душа не пташка – не виженеш!; Довге життя – це довге страждання* [1: 229].

Логема 3. **Життя є швидкоплинним.**

В українському пареміологічному фонді переважають паремії, які відбивають песимістичне ставлення до життя, підкреслюють його швидкоплинність: *Вік наш, як година; Цей світ, як маків цвіт, день цвіте, а вночі опаде; Цей світ позичений; Такий вік, як у зайця хвіст; Уродився, оженився та й вмер; Думка за горами, а смерть за плечима; Життя – це свічка на вітрі* [3: 118 – 121].

Логема 4. Життя краще за смерть.

Проте життю, попри всю його важкість та гіркоту, народ віддає перевагу перед смертю, що оповита таємничою невідомістю: *Людина не готова до смерті, доки вона не стане гідною життя; Жити – мучитись, а помирати не хочеться; Легше яму копати, як у неї лягати; Дай, Боже, з який час лежати, а не нагло помирати; Горе тому, що земля на йому* [1: 229; 3: 118 – 121].

Уявлення англійського етносу про життя можна згрупувати в наступних логемах:

Логема 1. Життя зумовлює необхідність долати труднощі.

Англо-американські прислів'я, які відбивають національні уявлення про людське життя, об'єктивують його не в такому трагічно-безвихідному світлі, підкреслюючи необхідність долання труднощів: *A light heart lives long; Life means strife; Start sooner, go slower, and live longer; It is a great life if you don't weaken; While there is life, there is hope; Life is made up of little things* [3: 118 – 121].

Логема 2. Життя несе людям радість і задоволення.

Однак життя в цілому уявляється милою, приємною справою, що несе людям задоволення і радість: *Variety is the spice of life; The true value of life cannot be measured in dollars; Life is sweet; Life is beautiful; Life is just a bowl of cherries* [1: 230; 3: 118 – 121]. Ця логема не є характерною для української ментальності.

Логема 3. У житті трапляються труднощі та ускладнення.

Хоча інколи в житті людини трапляються певні труднощі та ускладнення: *Life is not all beer and skittles; Life is not all cakes and ale; Life is not a bed of roses; There is a crook in the lot of everyone; Life is not all clear sailing in calm waters; Life is just one damned thing after another* [1: 230; 3: 118 – 121].

Логема 4. Життя є швидкоплинним.

Спільним в англійських та українських прислів'ях і приказках є те, що вони акцентують увагу на швидкості людського життя, його мінливості: *Life is but a span; Life is a light before the wind; Life is short and sweet; We only live once/ Вік наш, як година; Такий вік, як у зайця хвіст; Уродився, оженився та й вмер* [3: 118 – 121].

Уявлення українського та англо-американського етносів про смерть можна звести до наступних спільних логем:

Логема 1. Смерть – неминуча.

У межах зазначених етнічних ареалів смерть розглядається як неминуча подія у житті кожної людини, минути яку ніхто на Землі не спроможний: укр. *Смерть нікого не мине; Як не мудрий, а вмерти треба; Як не вікувати, а смерті не минати; Скільки не живи, а помирати доведеться; Як не живеши, а усе ж труни не минеши; На смерть нема зілля; Смерть на лестощі не зв'язує; Від смерті ані відхреститися, ані відмолитися; Двом смертям не бути, а однісі не минути* /англ. *Men are mortal; A man can die but once; Death defies the doctor or employs him to do its job; Death is a black camel which kneels at every man's gate; Death takes no denial; There is a remedy for all things but death; Nothing is certain but death and taxes* [1: 230; 3: 309 – 312].

Логема 2. Час приходу смерті невідомий.

Часу приходу смерті не знає жодний зі смертних. Незнання людиною дати свого відходу з цього світу, з одного боку, дарує їй надію на довге життя, а з другого – змушує бути готовим до того, що воно може в будь-яку хвилину обірватися: укр. *Смерть вістки не посилає; Смерть не трубить, коли губить; Смерть та родини не ждуть доброї години* /англ. *Death keeps no calendar; the first breath is the beginning of death; Graves are of all sizes* [3: 309 – 312].

Логема 3. Перед смертю всі рівні.

Смерть також не цікавить соціальний статус людини, який вона займає при житті – перед нею всі рівні: укр. *Тільки то й правди на світі, що смерть: вона не знає, хто бідний, а хто багатий; Смерть не розбирає чина, а бере так селянина, як і дворянина; Смерть не перебирає (і старих, і малих набирає); Смерть не питає, кого забирає; Смерть багатства не боїться; Голими ми прийшли у цей світ, голими і підемо з нього; На той світ все одно нічого не понесеши* /англ. *Shrouds have no pockets; Your wooden overcoat won't have any pockets; Naked we come, naked we go; Six feet of earth makes all men equal; The grave levels all distinctions; Death is a great leveler; Death is no respecter of persons; A piece of a churchyard fits everybody; We all fade as the leaf; The end makes all equal* [1: 231; 3: 309 – 312].

Логема 4. Смерть дає деякі «переваги».

Неминучість смерті та рівність усіх перед нею змусило людину не лише примиритися з цим фактом, а й побачити в ньому деякі переваги: укр. *Мертвого за свідка не кличуть; З мерця боргів не питають; Ті, кого любить Бог, помирають молодими; Тільки той не грішить, хто в землі лежить* /англ. *Better a glorious death than a shameful life; Dead men tell no tales; Death pays all debts; Dying is as natural as living; The good die young; Earth is the best shelter* [1: 231; 3: 309 – 312].

Логема 5. Смерті не потрібно боятися.

У низці українських та англо-американських прислів'їв ідей про необхідність думати й пам'ятати про смерть, але не боятися її: укр. *Більше рази не вмереш; Боятися смерті – на світі не жити; Як не*

мудруй, а смерті треба /англ. *The fear of death is more to be dreaded than death itself; If you fear death, you are already dead; A man can die but once; Men fear death as children do going in the dark; Dying is as natural as living; Only those are fit to live who are not afraid to die* [1: 232; 3: 309 – 312].

Отже, як в українських, так і в англо-американських прислів'ях та приказках відбивається негативне ставлення до страху смерті.

Логема 6. **Яке життя, така й смерть.**

У межах української та англо-американської культур поняття легкої та важкої смерті співвіднесені з правильним, праведним життям, яке людина прожила: укр. *Яке життя, така й смерть; Як робив, так і вмер* /англ. *A light heart lives long; They die well that live well; An ill life, an ill death; A good life makes a good death; Such a life, such a death; A fair death honours the whole life* [1: 233; 3: 309 – 312].

Логема 7. **Насмішкувато-іронічне ставлення до смерті.**

Серед українських приказок трапляється чимало таких, у яких виражено насмішкувато-іронічне ставлення до смерті: *Там йому жаба й цицьки дасть; Пішов на дно раків ловити!; Не вмер Данило – болячка задавила; Якби кури не заковали, то ще живий би був; Тільки що помер, а вже й неживий!* [1: 235].

Слід зазначити, що в англійській мові подібні паремії відсутні. З одного боку, цей факт може свідчити про життєву стійкість українського народу, який здатний сприймати трагедію смерті з гумором, з другого – , на жаль, це може вказувати на обмежену здатність українця співчувати, що має глибинну співвіднесеність з українським індивідуалізмом. У зв'язку з цим привертають увагу такі українські безеквівалентні з погляду англійської мови паремії: *Жалістю не допомогти, коли смерть прийшла; Умри ти сьогодні, а я завтра; Се таке, що під його рук не підставиш* [1: 234].

Логема 8. **Про мертвих погано не говорять.**

Як в українській, так і в англо-американській культурах не прийнято говорити про мертвих погано: укр. *Мертвого за свідка не кличуть; Про мертвих говориться добре, або нічого; Кожний небіжчик – добрий* /англ. *Never speak ill of the dead; Speak only what is true of the living and what is honorable of the dead* [1: 234; 2: 309 – 312].

Відібраний нами матеріал можна подати у вигляді наступних логем, які демонструють яскравість когнітивних ознак у досліджуваних мовах:

Таблиця 1.

Концепт ЖИТТЯ в національно-мовній картині світу української та англійської мов

	Логема	Частотність одиниць у матеріалі			
		Абсол.		Відносн.	
		укр.	англ.	укр.	англ.
1.	Життя є складним	5	0	19,2%	0%
2.	Життя – випробування, надіслане «зверху»	9	0	34,6%	0
3.	Життя є швидкоплинним	7	4	27%	19%
4.	Життя краще за смерть	5	0	19,2%	0
5.	Життя зумовлює необхідність долати труднощі	0	6	0	28,5%
6.	Життя несе людям радість і задоволення	0	5	0	24%
7.	У житті трапляються труднощі та ускладнення	0	6	0	28,5%
	Разом	26	21	100%	100%

Таблиця 2.

Концепт СМЕРТЬ у національно-мовній картині світу української та англійської мов

	Логема	Частотність одиниць у матеріалі			
		Абсол.		Відносн.	
		укр.	англ.	укр.	англ.
1.	Смерть – неминуча	9	7	25%	17,5%
2.	Час приходу смерті невідомий	3	3	8,3%	7,5%
3.	Перед смертю всі рівні	7	10	19,4%	25%
4.	Смерть дає деякі «переваги»	4	6	11,2%	15%
5.	Смерті не потрібно боятися	3	6	8,3%	15%
6.	Яке життя, така й смерть	2	6	5,6%	15%
7.	Насмішкувато-іронічне ставлення	5	0	13,9%	0%
8.	Про мертвих погано не говорять	3	2	8,3%	5%
	Разом	36	40	100%	100%

У результаті опрацювання відібраних прислів'їв та приказок (пареміологічних одиниць) ми дійшли висновку, що основні уявлення носіїв української та англійської мов до життя і смерті, які відбиті в англійському й українському пареміологічному фондах, можна звести до семи спільних логем (про смерть) та однієї логеми (про життя). Ставлення англійського етносу до життя є не таким песимістичним порівняно з уявленнями українського етносу. Англо-американські прислів'я лише підкреслюють необхідність долати труднощі, які виникають на життєвому шляху кожної людини. Життя сприймається, як щось дуже приємне, що несе ймовірніше радощі та відчуття задоволення, ніж неприємності та негаразди. В українській ментальності життя порівнюється з випробуванням, яке кожен має пройти, долаючи труднощі, і при цьому покладаючись лише на свою витримку та мужність. Життя вимагає передусім терпіння та стійкості духу, які, на нашу думку, є характерними рисами для українського етносу. Спільним для зазначених лінгвокультурних ареалів, де поширена християнська релігія, є ідеологема, що якість життя людини зумовлює легку чи важку смерть.

Таким чином, на основі проаналізованого мовного матеріалу, який висвітлює ставлення українського та англійського етносів до життя і смерті, незважаючи на деякі відмінності, зумовлені впливом історико-релігійних чинників, можна сформулювати певні універсалії, котрі, на нашу думку, притаманні людству в цілому: “життя краще за смерть”; “смерть неминуча”; “смерть усіх рівняє”; “часу приходу смерті не знає ніхто”; “мертвих погано не згадують”.

Перспективою подальшого дослідження може бути концептуальний аналіз сакральних концептів, який уможливить зробити висновки про розбіжності в системі ціннісних настанов соціумів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія, 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
 2. Григоренко Т.В. Етнографічна лексика і фразеологія у складі української літературної мови: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01/ Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2005. – 23 с.
 3. Дубенко О.Ю. Англо-американські прислів'я та приказки. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 416 с.
- Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: Монографія. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Китайгородська – асистент кафедри практики германських мов КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми зіставного мовознавства, порівняльне дослідження мовних картин світу англійської та української мов і місце ціннісних концептів у них.

КОНЦЕПТ «СВЕТ» В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОМ ПРЕДСТАВЛЕНИИ

Татьяна КЛИМЕНКО (Днепропетровск, Украина)

У статті розглянута частина російської мовної картини світу, яка включає в себе лексикографічне вираження концепту «світло». Сформовано лексико-семантичні групи слів за наявністю єдиних категоріально-лексичних сем.

In the article we consider share of Russian language picture of world, which includes the lexicography expression of concept «light». We have moulded the lexical-semantic groups of words with common categorial-lexical semes.

В данной статье рассматривается часть русской языковой картины мира, которая отражает особенности восприятия света русскоязычным сообществом, что находит отражение в толковых словарях русского языка. Ранее мы проводили исследование значений концепта «свет», выраженных в творчестве отдельной языковой личности, например, в творчестве Б.К. Зайцева [7; 8]. Однако множество значений концепта «свет», выраженных в художественных произведениях и отражающих индивидуальный взгляд на мир, не могут отражать все смыслы, присущие данному концепту относительно русскоговорящего сообщества. Целью данной статьи является описание фрагмента русской языковой картины мира, которая включает в себя выражение концепта «свет», представленного лексикографически в современном академическом словаре под редакцией С.А. Кузнецова. В словаре собрана лексика, отражающая всевозможные реалии современной жизни, называющая разные объекты, терминология разных научных сфер, лексика, отражающая явления различных кругов общества, используемая на протяжении 19-20 веков. Основным принципом отбора языкового материала было присутствие смысла «свет» в словах с различной частеречной принадлежностью (имена существительные, имена прилагательные, глаголы), было выделено 300 словарных статей. Проблемы системности лексики рассматривают такие исследователи как В.И. Кодухов, А.А. Уфимцева, Э.В. Кузнецова, С.В. Кезина; З.В. Беркетова анализирует мотивационные связи внутри различных полей и между ними [1]; Китайгородская М.В. и Розанова Н.Н. рассматривают системные отношения лексики внутри микрополя «пища» [6].

Все слова являются элементами лексической системы языка, связь значений слова с этой системой осуществляется при помощи различных групп, в том числе и лексико-семантических. «Термином лексико-семантическая группа можно обозначить любой семантический класс слов (лексем), объединенных хотя бы общей лексической парадигматической семьей» [3: 109]. Основным критерием выделения лексико-семантических групп является логический принцип сходства слов по каким-либо общим компонентам. В нашем случае словом, по которому проводился отбор языковых единиц, является полисемантическое слово *свет*, наиболее полно отражающее значения концепта «свет»: «*свет* – 1. Лучистая энергия (электромагнитные колебания в определенном диапазоне длин волн), воспринимаемая глазом и делающая видимым окружающий мир. 2. Место, откуда исходит освещение, освещенное место, пространство, где светло. 3. Источник освещения и приспособление для освещения в домах и на улицах. 4. Разг. Рассвет, восход солнца. 5. Иск. Светлое место, пятно на картине, передающее наибольшую освещенность какого-либо участка изображаемого. 6. Блеск глаз под влиянием какого-либо чувства. 7. Символ истины, разума, просвещения или радость, счастье. 8. Нар.-поэт. Ласковое, приветливое обращение к кому-либо» [2: 1157]. Значения многозначного слова объединены содержательными связями. «Это связи – того же порядка, что связи понятий. Понятия не существуют порознь, а, напротив, связаны множественными связями, организующими их в структуре сознания» [5: 83].

Концепт «свет» является лингвокультурным концептом, который «обладает сложной многоярусной структурой, включающей качественно различные семантические составляющие: понятийную, образную, ценностную, поведенческую, собственно языковую» [4: 46]. Сфера его языкового выражения наполнена лексемами, обладающими различными значениями с семами – общими для многих слов под манифестом «свет». Например, сема «температура»: «*огнедышащий* – 1. Извергающий огонь. 2. Очень горячий, раскаленный, пылущий жаром» [2: 697], эта дефиниция разъясняется примерами, для первого значения это *Огнедышащая гора (о вулкане)*, а для второго это *Огнедышащий ветер пустыни*. Сема «чувство» присутствует у многих слов в одном из лексико-семантических вариантов, это *отсвет*, *пламя*, *сияние* и другие. *Отсвет* – 2. Отражение, внешнее проявление испытываемых чувств, переживаний. Во взгляде *отсвет доброты* [2: 760]. Такие семы оказывают влияние на сочетаемость слов. «Синтагматические поля отражают реальные группировки слов по их валентным связям» [5: 80].

На основании единых категориально-лексических сем все слова были объединены в лексико-семантические группы, таким образом, мы выделили группу имен существительных с семьей «лучистая энергия»: *блистание, взблеск, заря, нимб, отсверк, отсвет, свечение, спектр, фотовспышка, яркость*; «устройство»: *излучатель, лазер, печь, подсвет, темнитель, топка, фонарик, фотореле, шароскоп*; «химический процесс»: *люминесценция, огонь, пламя, пыль, флюоресценция, фосфоресценция, фотолиз*; «вещество»: *алмаз, перламутр, топливо, уголь, фианит, фосфор, хрусталь*; «небесное тело»: *звезда, луна, светило, солнце, юпитер*; «химический элемент»: *алюминий, бериллий, вольфрам, ртуть, серебро, фосфор*; «сфера науки, метод»: *гелиобиология, голография, оптика, телескопия, фотобиология*; «цвет»: *белизна, серебрянка, спектр, радуга, фейерверк*; «божество»: *Аполлон, Гор, Дажбог*.

Имена прилагательные, образованные от существительных, например, *алмазный, луна – лунный, огонь – огненный, оптика – оптический* объединяются в лексико-семантические группы с тождественными категориально-лексическими семами, например, «вещественный»: *серебряный, перламутровый, хрустальный*; «цветной»: *золотистый, огненный, серебристый, темный (лишенный света, освещения, плохо освещенный)*; «светящийся»: *фосфоресцирующий, фосфорический*; «сияющий»: *яркий, пламенный, огневой, лучистый, лучезарный* и другие. Однако не все имена существительные обладают производящей основой, поэтому группы производных прилагательных не совпадают. Прилагательные из лексико-семантической группы «сияющий» обладают значением, при помощи которого они могут характеризовать внутреннее состояние человека, например, «*лучистый* – 1. Светящийся лучами, испускающий лучи // Наполненный внутренним сиянием (о глазах)» [2: 508]; «*пламенный* – 1. Ярко горящий, пылающий // Выражающий пылкость, страстность (о глазах, взоре и т.п.)» [2: 837].

Параметр объединения глаголов в лексико-семантические группы основан на наличии, отсутствии и приобретении процесса, признака или действия. Лексико-семантическая группа глаголов «начало процесса»: *воспламениться, загореться, зажечься, закурить, закуриться, запольхаться, засветить, засветиться, засверкать, засиять, запылать*; «прекращение процесса»: *гасить, дождечь, загасить, осветить, отсверкать*; «яркость процесса»: *блестеть, блистать, пламенеть, пылать*; «сделать видимым»: *высветить, высветиться, высветлить*; «принуждать»: *зажечь, обжечь, поджечь, разжечь*; «природа»: *светать, стемнеть*; «портить»: *гореть, засветиться (о пленке), нажечь, сжечь, сжечься*; «стать светлее»: *осветить, осветиться, подсветить*. Глаголы, названных групп в одном из лексико-семантических вариантов обладают семьей «лучистая энергия», например, «*воспламениться* – 2. Обладать способностью легко загораться» [2: 152]; «*гасить* – 1. Прекращать горение, свечение,

тушить» [2: 195]; «обжечь — 1. Подвергнуть действию огня, обработать огнем, жаром» [2: 667]; «нажечь — 2. Нагреть, накалить» [2: 580].

Концепт – ментальная единица, которая проявляет себя посредством значения слов, также в синтагматических связях слов имеют место приращенные значения — «приобретенные значения, не имеющие своего регулярного «словарного», «языкового» выражения». В основе возникновения приращенных значений лежит «нарушение нормативной сочетаемости», они могут возникать и «как следствие многократного повтора языковой единицы», основываться на «текстовых ассоциативных связях слова», или появляться в результате «разового расширения сочетаемости» [9: 25]. Подобные явления происходят с глаголами, которые не имеют в дефиниции семы «свет», однако приобретают такое значение в контексте, например, глаголы движения *наползти, ложиться* и другие. В их словарных дефинициях присутствует общее значение, которое может относиться и к «лучистой энергии» придавая ей различные свойства и качества. «*Наползти — 2. Сползая, надвинуться на что-л., закрыть собой // Медленно двигаясь подойти к чему-л. и закрыть собой*» [2: 593]; «*лечь — 2. Опуститься на какую-л. горизонтальную поверхность, расположиться на ней. 3. Распространиться по поверхности, покрыть собой что-л. 4. Занять какое-л. пространство, расположиться где-л. 5. Расположиться тем или иным образом на поверхности чего-л.*» [2: 495].

Мы рассмотрели часть русской языковой картины мира, описывающей концепт «свет», который обладает рядом особенностей. Тезис о том, что значения ключевого слова *свет* наиболее полно отражают значения концепта «свет», не вполне оправдан. Поскольку исследование данного концепта, выраженного лексикографически (как противоположность концепту, выраженному в индивидуальном творчестве), показало новые значения, не зафиксированные словарной статьей *свет*, сюда добавляются значения «приборы и устройства»: «*Бикфордов – Бикфордов шнур. Огнепроводный шнур с пороховой сердцевиной, поджигаемый для произведения взрыва*» [2: 78]; наименования божеств, которые символизируют свет: «*Вишну – В индуизме бог-хранитель, один из божественной триады (наряду с Брахмой и Шивой); солнечное божество*» [2: 133]; названия химических элементов, обладающих определенной структурой, способствующей блеску и цвету: «*таллий – химический элемент (Tl), серебристо-белый с сероватым оттенком металл, мягкий и легкоплавкий (применяется как компонент сплавов, для амальгам)*» [2: 1304]; названия наук и научных методов так или иначе связанных с изучением и измерением «лучистой энергии»: «*фотометрия — Совокупность методов измерения световых величин (освещенности, яркости, силы света, светового потока и т.п.) и энергетических характеристик электромагнитного излучения*» [2: 1432]; названия химических процессов: «*хемиллюминесценция – холодное свечение тел, вызываемое химическими процессами*» [2: 1441].

Имена прилагательные, образованные от существительных, выражают подобные им значения: «*светлый – 1. Излучающий сильный свет (об источнике света). 2. Хорошо освещенный, наполненный светом. 3. Блестящий, излучающий блеск. 4. Не темного цвета. 5. Чистый, прозрачный (о жидкости, стекле и т.п.). 6. Высокий, чистого тембра (о голосе). 7. Радостный, ничем не омраченный. 8. Чистый и ясный духом, прорасветленный; выражающий ясность духа (о человеке). 9. Обладающий высокими моральными качествами; прекрасный, высокий. 10. Ясный и логичный (об уме, мыслях). 11. Относящийся к празднику Пасхи у христиан. 12. Употр. как постоянный эпитет царя, боярина*» [2: 1158]. Имена прилагательные с общим значением «сияющий» выражают внутреннее психическое состояние человека, например, «*огнево́й – 3. сверкающий, пламенный, жгучий (о глазах, взоре). Меня обжег ее огневой взор. 4. Пылкий, горячий, живой. Какой огневой парень, весельчак, заводила*» [2: 697].

Глаголы, имеющие в своем значении сему «свет», распределяются по лексико-семантическим группам «начало процесса», «прекращение процесса», «яркость процесса», «сделать видимым», «принуждать», «портить», «стать светлее». К особой группе мы можем отнести глаголы, не имеющие семы «свет», но у которых есть способность выражать такое значение в контексте. В словарных статьях таких глаголов фиксируется общее значение, например, глагол движения *спуститься* – «*1. Переместиться сверху вниз*» [2: 1253].

Дальнейшие перспективы исследования мы видим в рассмотрении значений концепта «тьма», представленного лексикографически, а также в сравнении концептов «свет» и «тьма».

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Беркетова З.В. Мотивационные связи в лексике современного русского языка // Филологические науки. — 2000. — №1. — С.69 – 77.
2. Большой толковый словарь русского языка /Под ред. Кузнецова С.А. – Санкт-Петербург, 2006.
3. Васильев Л.М. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. — 1971. — №5. — С.109 – 127.
4. Воркачев С.Г. Дискурсивная вариативность лингвоконцепта (1): любовь – милость // Известия РАН. Серия литературы и языка. — 2005. — Т. 64. — №4. — С. 46 – 55.
5. Кезина С.В. Семантическое поле как система // Филологические науки. — 2004. — № 4. — С. 79 – 86.
6. Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. Тема пищи в повседневной разговорной речи // Московский лингвистический журнал. — 2003. — Т. 6. — №2. — С.7 – 48.

7. Клименко Т.А. Концепты свет и тьма в произведениях Б.Зайцева // Лінгвістичні дослідження. — Вип.21. — Харків, 2007. — С. 108 – 112.
8. Клименко Т.А. Языковая картина мира и ее анализ (на материале концептов «свет» и «тьма») // Лексико-грамматические инновации в современных восточнославянских языках: Материалы III международной научной конференции 19-20 апреля 2007. — Днепропетровск, 2007. — С. 134 – 135.
9. Новосельцева В.А. Концепт как объект анализа в процессе изучения авторской картины мира // Текст в системе высшего профессионального образования: Материалы 1-й международной научно-практической конференции 15 – 17 сентября 2003. — Таганрог, 2003.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Татьяна Клименко – викладач, пошукувач кафедри лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика

КОНЦЕПТ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРНОЕ СОЗНАНИЕ ЛИЧНОСТИ В АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРИЛОГИИ Э. КАНЕТТИ

Ярослава КОВАЛЕВА (Днепропетровск, Украина)

У статті розглянуто деякі особливості взаємовідносин мови та духовної культури індивідуума в тексті художнього твору ХХ ст. - автобіографічній трилогії австрійського письменника Е. Канетті.

The specialities of the interconnection between the language and the spiritual culture of the human being is investigated in this paper. As a literary text the memoirs trilogy of the Austrian writer E. Canetti is analyzed.

На новом витке спирали познания человека в ХХ ст. фокус художественного и научного внимания все более смещается с вопросов психологической характеристики человека на тему его языкового сознания, которую разрабатывали английские модернисты (Джойс, Вульф), экзистенциалисты (Сартр), английская писательница Айрис Мердок. Творчество австрийского мастера слова Э. Канетти, с которым все активнее знакомится украинский читатель, преломляет в себе кардинальные изменения научной парадигмы гуманитарных знаний ХХ ст. Художественная картина мира австрийского писателя складывается в период бурного развития наук о человеке – психологии, психолингвистики, этнопсихологии. Социологическое исследование Э Канетти «Масса и власть» становится значительным достижением в области социальной философии.

В рамках трехтомного автобиографического повествования («Спасенный язык», 1977, «Факел в ухе», 1980, «Игра глазами», 1985) австрийским художником слова осуществляется огромный художественный эксперимент по преобразованию мифа о собственной жизни в «логос». Самые яркие и «особо трагически» события в жизни героя фиксируются сознанием в Слове (an Worte gebunden) и навсегда входят в парадигму его мышления (diese sind sehr genau und unzerstörbar) [2: 19]. Тема языкового самосознания осмысливается мемуаристом Канетти как центральная, а жизненный духовный опыт, реализованный в слове, позволяет наслаждаться «высоким чудом человеческой мысли» и осознанием «чувства собственного достоинства» [1: 67].

Стремления Э Канетти глубже осознать языковой феномен индивидуума претворяет опыт переосмысления разных национальных традиций – еврейской (Ирене Боозе о парадоксах поэтики Канетти как форме «еврейского образа мышления»), австрийской (сопоставления с театром Нестроя в работе Каролины Кноль), английской (о «потоке сознания» у Джойса, Пруста и Канетти в исследованиях Н.С. Павловой), что характеризует австрийского писателя как художника-новатора, который ищет художественного решения в масштабах универсального понятия «человека говорящего».

Детские воспоминания австрийского автобиографа Э. Канетти, с которыми читатель знакомится на страницах первого тома трилогии «Спасенный язык», 1975, актуализируют, прежде всего, языковую социализацию главного героя. Образ языкового сознания личности и ее становления от периода детства до возмужания и взросления во многом определяет специфику текста трилогии. Картинки экзотического многоязычного городка Рушук – родины рассказчика, предваряют далеко неоднозначные взаимоотношения в семье маленького Канетти. Повествователь вспоминает, как детскую идиллию ребенка нарушала неистовая ревность к немецкому языку, к которому по-испански говорящие родители прибегали для обсуждения личных тем, исключая тем самым Элиаса из круга своего общения. Переживаемое в такие моменты чувство отчаяния ввергало ребенка в «...панику, заставлявшую ...исступленно упражнять в соседней комнате подслушанные немецкие фразы, смысл которых оставался ему непонятным» [4: 216]. Обостренно эмоциональному восприятию героем проблемы языкового отторжения от среды придается глубинный смысл духовного разобщения близких людей.

Сюжетный мотив переезд семьи Канетти в английский город Манчестер и вторжение английского языка в повседневную жизнь, наоборот, сближает отца и сына, и в то же время обуславливает ощущаемую мальчиком «...по отношению к нему сдержанность матери» [4: 214]. Автобиографический

герой вспоминает «страстные чтения» (*passionierte Lektüre*) подобранных для него отцом книг «Тысяча и одна ночь», «Робинзон Крузо», «Приключения Гулливера», «Дон Кихот», пик наслаждения от чтения которых приходился на подготовку «сообщений о прочитанном» на английском языке [2: 60]. Активное приобщение сына к языку «туманного Альбиона» автор соотносит с тем значением, которое приобрело для его отца «все английское» как воплощение свободы мысли и действия [2: 62], нереализованных Жаком Канетти в родном болгарском городке Руцуке, где судьбами и мыслями своих детей правил тиран-дед Канетти. Австрийский художник слова переосмысливает звучащие по-разному слова (иностранные) с позиций стоящих за ними мировоззренческих установок и поведенческих реакций.

Возникшая с переездом в Англию полярность в мироощущении восхищенного Англией, мыслящего себя человеком «Европы» [2: 82] отца, с одной стороны, и вращающейся в замкнутом круге своих родственников с их «смешным образованием» матери [4: 214], с другой стороны, привела к роковой трагедии в семье Канетти – смерти отца. Всплывающие на протяжении всего повествования разные версии о смерти отца – инфаркт, известие о разразившейся на Балканах войне, тоска по отсутствующей долгое время жене, завязываются в клубок подозрений. Напряженное расследование продолжается до последних страниц третьего тома, и автобиографическим героем Канетти выносятся вердикт матери. Способность к чуткому восприятию звучащего слова позволяет рассказчику осмыслить истинную, на его взгляд, причину трагической смерти отца, заключающуюся в неверности матери, которая разрешила ухаживать за ней мужчине и говорить с ним на «интимном для нее и отца языке» - *auf Deutsch (die vertrauteste Sprache, die Sprache ihrer Liebe)* [4: 213]. Столь разрушительный эффект «языкового обмана, неверности» в роковой для автобиографического героя «истории его жизни», возможно, сопряжен с размышлениями австрийского мемуариста о «...взаимопроникновении в результате сплавления языковых структур и мира глубинных чувств» человека, что порождает некую новую реальность – «реальность языка» [5: 92], мыслимую автором трилогии как равнозначную «реальности вещей».

На страницах воспоминаний Э. Канетти увлеченно экспериментирует с мало исследованными возможностями языка в русле ментального освоения мира. Во втором томе «истории жизни» автобиограф Канетти предлагает взглянуть на бурлящую, хаотичную жизнь Берлина 30-х годов, столкновение с которой сыграло «эпохальную роль» в судьбе автобиографического героя, используя художественный прием гротеска в лучших традициях великого русского классика и учителя Канетти Н.В. Гоголя. Напоминая гоголевское решение в повести «Шинель», имена отделяются автобиографическим повествователем Канетти от их владельцев, обретают самостоятельное существование («...имена терлись друг о друга, ...в таинственном осмосе [динамике. – Я.К.] выманивая друг у друга яркость излучения...») и сталкиваются им в сумбурных перипетиях, носящих исключительно поверхностный характер («...удовольствие заключалось лишь в том, что никто не мог знать, какое имя будет следующим») [3: 280]. Предпринимаемый художественный сдвиг в сторону несоотнесенности имен и их носителей высвечивает бездуховность берлинского общества, фиксирует факт вводящей в смятение бессмысленности существования, которую переживает автобиографический герой Канетти в «культурном эпицентре» Европы. Сатирически высветленные номинацией – через «цинизм имен», картины берлинской действительности определяют моралистическую авторскую позицию по отношению к возможностям языка. Для писателя Канетти нравственным представляется слово, исполненное глубинного смысла.

Австрийский мемуарист Э. Канетти привносит нетрадиционное для современной литературы осмысление ономастических построений в русле мифопоэтической традиции. Автор воспоминаний демонстрирует, как звучащее имя способно наполнить новыми смыслами и оттенками интимный мир чувств его героя. Знакомство с его будущей возлюбленной автор искусно предвосхищает знакомством с ее именем. В имени «Веца» герой Канетти тот час же отмечает созвучность названию «...одной из его звезд в созвездии Лиры», что одновременно удивляет и располагает его к будущему знакомству [3: 67]. Соотнесение с «внутренним опытом» автобиографического повествователя свойственно каждому образу, зафиксированному в «имени», которое мыслится автобиографом Канетти шире имени человека. Так, слово «музыка» дорого австрийскому композитору Альбану Бергу в немецком, а не чешском варианте звучания (*Musik – Hudba*), т.к. он гордится тем, что «сделал в немецкой музыке», и «чему научил своих немецких учеников» [4: 297]. Ономастические разработки Э. Канетти способствуют проникновению в сложный процесс преобразования внешнего мира во внутренний мир человека, насыщенный многими личностными историями, как правило, игнорируемыми их владельцами в повседневной жизни, но выступающими как важный компонент личностной культуры каждого человека.

Утверждающий пафос австрийского художника Э. Канетти по отношению к безграничным возможностям словесного мышления звучит в дальнейших разработках языковой темы на страницах трилогии, что подчеркивает определенную дистанцию австрийского писателя к национальной австрийской традиции с ее особой проблематикой языкового сознания и неоднозначных подходов к лингвистической реальности. В то время как произведения Целана, Айхенгер, Бахман, лингвистические

рефлексии Елинек, Шваба, экспериментальная поэзия «Венской группы» отмечены переживаниями ущербной непригодности языка ввиду навязываемых им злоупотреблений, ограниченности словесного мышления, мемуарная проза Канетти лишена неудовлетворенности лингвистической реальностью и репрезентирует, на наш взгляд, иное специфическое видение взаимоотношений внутреннего мира личности и языка.

Шокирующая история маленького Канетти, обучаемого немецкому языку методом дрессуры, вызвала наибольший резонанс у читателя и критики, но была осмыслена повествователем в ее положительном значении для его становления как немецкоговорящего художника слова. Выпавшие на долю автобиографического героя сложные душевные перипетии – испытание недоверием со стороны матери (Ich habe einen Idioten zum Sohn), удостаивание чести быть «ее сыном» (Du bist doch mein Sohn), болезненное избавление от малейших следов насмешки со стороны матери (alle Spuren des jüngst erlittenen Hohns ausmerzen) и переживание счастья осознания преодоленного языкового барьера (unter wahrhaftigen Schmerzen eingepflanzte Muttersprache) [2: 102], ценны для мыслителя Канетти приобретенным опытом внутренних преобразований героя. Как известно, способность духовного мира человека к «внутреннему расширению» (Expansion) является, по мнению австрийского писателя, его «важнейшим качеством» [3: 295] и составляет основу художественно-философского понятия «Превращения» (Verwandlung) у австрийского классика. В связи с этим процесс освоения иностранных языков может быть рассмотрен как возможность избежать замкнутости и окаменелости внутреннего мира индивидуума, что часто наблюдается в рамках сознания одной языковой ментальности.

Для концепции «языкового сознания» представляются важными эпизоды воспоминаний Канетти, актуализирующие болезненные для австрийской традиции размышления о роли языка как «фальсифицирующего ментальные реалии медиума» (Verfälschung). Утвердившаяся в современной австрийской литературе «поэтика молчания» (Schweigen) была порождена страхом перед довлеющими и искажающими истинный, внутренне переживаемый индивидуумом смысл вещей, языковыми клише (Es hellt nicht auf / Das Wort / wird doch nur / andre Worte nach sich ziehn / Satz den Satz [I. Bachmann]). Приближение к правдивому, адекватному изображению действительности автобиографический повествователь Канетти видит в процессе кропотливого «разбора - раздиранья» наименований (...um etwas zu fassen, musste man die Dinge auseinandernehmen) [3: 295], а, следовательно, мыслимых за ними предметов объективного мира. Важно отметить, что работа сознания сопоставляется рассказчиком с воображаемыми сценами прохода человека через архаический лес (...als hätte man einen Urwald, in dem alles verschlungen durcheinanderwuchs, zu entwirren...) [3: 295], что приобретает под пером автобиографа Канетти специфическое для него конкретно-чувственное очертание материального мира. Продуцирование конкретно-чувственных образов как художественный прием адекватной репрезентации познаваемого мира составляет новаторскую специфику канеттевского письма, которая возвращает человека к его «материально-телесным началам», что сближает австрийского мастера слова с карнавальными литературными традициями, связанной с пробуждением самосознания как народа в целом, так и отдельного индивидуума.

Накопленный в годы юности багаж обид, злости «изгоняется» (verbannen) автобиографическим рассказчиком через ритуал облачения негативных чувств в соответствующие вербальные формулировки, без чего, по мнению автора, не может состояться свободная личность [3: 144]. Третий том мемуаров «освящен» фигурой идеального, по Канетти, человека – доктора Зонне, чье главное достоинство заключалось в совершенстве его языка, «в высшей добродетели его речи» (die höchste Tugend seiner Rede), которой были подвластны любые темы (verschiedenartigsten Materien) в самом корректном их обсуждении (ohne zum Nichtsnutz und Schwätzer zu werden) [4: 133].

Канетти – писатель, чья судьба складывалась в процессе напряженной борьбы и самоутверждения в «Слове». Творчеству писателю присуще стремление проникнуть в глубины человеческого сознания, связанные с формированием словесного мышления и выражения. Наблюдения над личным ментальным и языковым опытом дают возможность высветить неоднозначную, исполненную множества дилем и нюансов, зыбкую и постоянно меняющуюся материю мыслимого и произносимого, но материально не ощущаемого человеком логоса. Художественные эксперименты Канетти ценны богатыми идеями самоусовершенствования индивидуально-личностного потенциала каждого человека.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бартш К. К проблеме воспоминания у Элиаса Канетти // Вопросы философии. – 2007. - №3 – с.60-67.
2. Canetti Elias. Die Gerettete Zunge. – Frankfurt/Main: Fischer Verlag, 1977. – 375 S.
3. Canetti Elias. Die Die Fabel im Ohr. – Frankfurt/Main: Fischer Verlag, 1980. – 344 S.
4. Canetti Elias. Das Augenspiel. – Frankfurt/Main: Fischer Verlag, 1985. – 308 S.
5. Naab K. Elias Canettis akustische Poetik. - Frankfurt/Main: Peter Lang Verlag, 2003. - 160 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослава Ковальова – здобувач кафедри зарубіжної літератури Дніпропетровського Національного університету.
Наукові інтереси: сучасна австрійська література.

ОБРАЗ СРАВНЕНИЯ В РУССКИХ ЛЮБОВНЫХ ЗАГОВОРАХ

Инна КОВАЛЬЧУК (Киев, Украина)

У статті розглянуто компаративні конструкції, що використовуються у російських заговорах, з огляду на специфіку образу порівняння. Визначено, чим вони відрізняються і що мають спільного з усталеними порівняннями.

The comparative constructions, which are used in Russian spells, are investigated in this paper, taking into account specificity of comparison's image. It's determined how they differ from steady comparisons and what common they have.

Фольклорные тексты как зеркало языковой картины народа привлекали и привлекают внимание и языковедов, и литературоведов. Изучалась фольклорная лексикография (И. С. Климас, П. П. Червинский), поэтика (В. И. Еремина, В. Я. Пропп), синтаксический строй (Е. Б. Артеменко, В. И. Борковский), сравнительные конструкции (Ф. М. Селиванов, З. К. Тарланов). Большинство работ основано на анализе таких фольклорных жанров, как лирическая песня (Е. Б. Артеменко), сказка (О. А. Давыдова), пословицы (Г. С. Варлакова), частушки (И. В. Зырянов), обрядовая поэзия (Д. О. Шепнинг). При исследовании заговоров лингвисты обращают внимание на символику (А. Л. Топорков), формульность (В. П. Федорова), структуру (А. А. Шумин), лексику (Л. Р. Гильмутдинова). Сравнения же, несмотря на то, что они являются основным элементом заговорных текстов, до сих пор не были объектом специального анализа.

Цель нашего исследования – выявить особенности образа сравнения в заговорах. Данный конструктивный элемент сравнительных конструкций – словесный образ – «создается не тем, что сравнивается, а тем, с чем сравнивается; словом, как правило, выступающим в прямом значении» [3: 53].

Классифицируя заговоры, Е. Н. Елеонская выделяет три тематические группы: 1) заговоры от болезни и болезненного состояния, 2) заговоры, имеющие отношение к хозяйству, 3) заговоры, имеющие целью регулировать отношения между людьми [2: 120]. В пределах третьей группы выделяется подгруппа заговорных текстов, которые квалифицируются как любовные. Именно они являются источником материала нашего исследования.

Высоким уровнем частотности в любовных заговорах характеризуется **образ матери**, который понимается гораздо шире, чем слово *мать*, имеющего несколько лексико-семантических вариантов. При этом коннотативные признаки слова *мать* словарями не фиксируются, хотя именно они являются основанием сравнений, многие из которых становятся устойчивыми: «как мать – заботливая, ласковая, добрая ..., проявлять доброту, заботу, ласку к кому-либо» [4: 340]. Наиболее регулярное основание сравнения в заговорах – любовь матери к своему ребенку, например: *Как мать страдает по своим детям ..., так ты будешь по мне страдать, никогда не забывает ...* [6: 302], ее забота: *Ходи за мной, как ... мать за своим дитяти* [6: 284].

Образ матери в компаративных конструкциях любовных заговоров неразрывно связан с **образом ребенка**. В заговорных текстах основанием сравнения выступают взаимоотношения матери и ребенка, основанные на любви и взаимопонимании, невозможность для них жить друг без друга: *Как младенец по материнской груди сучает, как мать в разлуке с дитяем плачет, страдает ...* [6: 299]. Сопоставление этих компаративных конструкций с соответствующими устойчивыми сравнениями и сравнениями песенного эпоса показало, что формально (по типу образа) есть близость: *Добрая она была, ласковая, заботливая, как мать родная* [4: 340], *Будто матушка по головке поглаживает* [5: 61]. Но и в первом, и во втором сравнении используется обособленный образ любящей матери, а не взаимоотношения двух людей.

Частным случаем проявления такого рода отношений, о чем свидетельствует наличие выделенного образа, следует считать отношения Богородицы с ее сыном (соответственно **образы Богородицы и Иисуса Христа**): *Как Мать Пресвятая Богородица горюет, скорбует по Своему Сыну, так бы раб (имя) горевал бы и сучал бы по мне, рабе (имя)* [6: 283]; *Как любил Христос свою Матерь Божию, так любил бы муж жену, а жена мужа* [6: 307].

Кроме того, в компаративных конструкциях заговоров используется не только образ женщины-матери, но и такие **образы**, как **птица-мать**, **овца-мать**, **лошадь-мать** и др., например: *Ходи за мной, ... как ходит овца за ягнятами, кобыла за жеребятами, мать за своим дитяти* [6: 284]. Употребление этих образов с таким семантическим наполнением не встречается ни среди устойчивых сравнений, ни среди сравнений песенного эпоса.

Компаративные конструкции, в которых представлены образы матери и ребенка, можно разделить на три вида: 1) сравнения, в которых субъектом действия является мать (это все сравнения, приведенные выше); 2) сравнения, в которых субъектом действия выступает ребенок: *Как по груди плачет дитя, по матери кричит жеребяти. Не встанет меж нами никто ...* [6: 280], *Как любит дитя мать ..., так бы и муж, раб Божий (имя), смотрел не налюбовался на рабу Божию (имя)* [6: 302]. Такая форма выражения образа «ребенок», т.е. того, кто нуждается в поддержке, любви матери (Иисус Христос, названия детенышей животных) не используется ни в сравнениях, зафиксированных В. М. Огольцевым как устойчивые, ни в лирических песнях. Образ ребенка используется и с характерным для устойчивых сравнений основанием: «как ребенок ... Радоваться – с наивной непосредственностью ... О взрослом человеке» [4: 542], например: *Все бы искала*

меня по белу свету, все бы радовалась встрече со мной, как рады дети малые первому снежку. [6: 283]. Но в таком значении образ ребенка в сравнениях любовных заговоров встречается нечасто.

3) сравнения, включающие образ, имеющий два субъекта действия – мать и ребенок: *И радовались бы они друг на друга, как мать на дитя, а дитя на мать любимую* [6: 302], *Как младенец по материнской груди сучает, как мать в разлуке с дитяем плачет, страдает – вот тебе мой наказ, вот тебе мой приказ* [6: 299].

Теплые человеческие взаимоотношения, взаимная родственная любовь как основание сравнений встречаются и при использовании других семейных образов – **сестры, брата, деда, бабушки** и др.: *Как плачет сестра по брату при поминанье, тоскуют дед по бабушке при отпеванье* [6, 280].

Следующим по частоте употребления является образ **рыбы**: *Рыба не говорит, не кричит, белорыбица молчит. Так бы ты, раб Божий (имя), не кричал, как та белорыбица, при жене молчал.* [6: 312], *Рыба молчит, и сноха не кричит* [6: 296]. Основанием сравнения выступает такое свойство рыбы, как неспособность говорить, **молчание** (что в межличностных отношениях всегда было признаком согласия, покорности), а целью подобных любовных заговоров является создание мира в семье. Если в устойчивых сравнениях признак молчаливости употребляется в прямом значении – «не разговаривать, не произносить ни слова» или «умалчивать о чем-либо, хранить, не выдавать тайну» [4 563], то в компаративных конструкциях любовных заговоров этот образ приобретает дополнительный оттенок значения «быть спокойным, мирным, как рыба». В словарных дефинициях лексемы *рыба* (5ЛСВ) ни один из этих признаков не представлен, что свидетельствует об их коннотативной природе и периферийном положении в семантической структуре.

Вторым основанием сравнений при использовании образа рыбы выступает неспособность, невозможность рыбы жить без воды. Этот признак является ядерным в семантической структуре первого лексико-семантического варианта слова *рыба*: «1. **Водное** (выделено нами – И.К.) позвоночное животное с непостоянной температурой тела, дышащее жабрами и имеющее плавники» [1: 1135]: *Рыба без водыдохнет, муж мой без меня сохнет* [6: 318]. Однако словари устойчивых сравнений такое основание сравнения у образа рыбы не фиксируют.

Среди образов, взятых из мира животных, в сравнениях любовных заговоров представлены кошка, лошадь, львица, тигрица, овца, мерин и др. Следует отметить, что выбор образа животного для сравнения в заговорах зависит от предметов сравнения. Их можно разделить на две группы: 1) лица женского пола. При этом данную группу можно разделить на две подгруппы: а) положительный предмет сравнения (сравнивается с образом кошки); б) отрицательный предмет (используются образы львицы, тигрицы); 2) лица мужского пола (сравнивается с жеребенком, меринком).

Образ кошки используется в компаративных конструкциях любовных заговоров с опорой на разные основания сравнений, не находящих поддержки в денотативной семантике слова *кошка*. Во-первых, основанием сравнения являются особенности поведения, например, свойство кошки ласкаться, лнуть ко всем, т.е. в заговорах «быть как кошка» означает – не давать проходу, следовать по пятам: *Как кошки ко всем лнут, так и женихи проходу не дадут* [6: 290]. Во-вторых, основанием сравнения выступает плодовитость этого животного, однако такое основание встречается и при сравнении предмета с другими образами животных-самок: *Куры несутся, кошки плодятся, лошади жеребятся. Церковь на брак благословляет, жена мужу дитя рождает* [6: 300].

Ни одно из выше отмеченных оснований сравнения предмета с кошкой не представлено в словаре В.М. Огольцева, что указывает на то, что в конструкциях заговоров в хорошо знакомых образах открываются новые грани. При этом нельзя сказать, что о них узнают что-то новое, наоборот, внимание акцентируется на общеизвестных свойствах образа сравнения, в результате чего сам текст заговора становится убедительнее для человека, который его читает.

Образы лошади, овцы, как уже говорилось, выступают в сравнениях в функции образа матери.

Особый интерес представляют сравнения отрицательных предметов. Образы львицы и тигрицы в компаративных конструкциях любовных заговоров выступают с общим для них значением – «животные, вызывающие у человека страх», поэтому сравнение «быть как тигрица / львица» означает вызывать такой же страх и ужас: *Пусть для него другая девица будет казаться страшной, как львица* [6: 281], ... *страшной тигрицей* [6: 322]. В сравнениях заговоров не используются ни внешние характеристики этих животных, ни физические способности, а основание сравнения возникает как результат человеческого отношения к этим животным. В то же время обращает на себя внимание использование модели: «будет казаться страшной». В данном случае прилагательное *страшный* используется в прямом значении: «1. Вызывающий, внушающий чувство страха» [1: 1278], однако в разговорной речи оно употребляется и в значении «некрасивый» (словари это значение не фиксируют, но развилось оно, видимо, на основе ЛСВ₄: «Производящий тяжелое впечатление своей худобой, изможденностью; исхудалый, изможденный (о человеке)» [1: 1278], то есть параллельно возникает ощущение сравнения именно с внешностью этих образов. В результате достигается двойная цель: предмет должен казаться некрасивым и вызывать страх, неприязнь.

В. М. Огольцев в словаре устойчивых сравнений отмечает совершенно иные основания в сравнениях с подобными образами: как лев – храбрый, драться, кидаться, рычать [4: 313]; как тигр – полосатый, злой,

бросаться [4: 678]. Кроме того, следует отметить, что в сравнениях заговоров используются названия самок, а в устойчивых представлены только названия самцов.

Особенности следует отметить и в употреблении **образа мерина**, «кастрированного жеребца» [1: 534]. Если в словаре устойчивых сравнений отмечены только такие основания сравнения, как быть глупым или врать [4: 347], что не связано с прямым значением слова, то в сравнениях заговоров отражена основная семантика слова: ... *опротивьте ему, ..., все люди и нелюди, дядя, зятья, мать с отцом и друзья, всякие молодичи, как мерину кобылицы, чтобы одну меня знал...* [6: 281].

Образы птиц в данной подгруппе заговоров немногочисленны. В компаративных конструкциях представлены **образы соловья, голубя, совы**. При этом первые два образа используются в свойственном для устойчивых сравнений значении. Соловей, «маленькая перелетная птичка ... отличающаяся красивым пением» [1: 1233], в словаре В.М. Огольцева фиксируется со значением «красноречиво, увлеченно говорить» [4: 629]. С таким же основанием этот образ встречается и в компаративных конструкциях любовных заговоров: (муж) *соловьем бы вокруг меня пел* [6: 327]. Хотя и в этом образе необходимо отметить добавочное значение: «соловьем петь» в данном примере означает не просто владеть даром красноречия, а быть влюбленным и от этого быть нежнее с объектом своей любви.

Сравнение с голубями В.М. Огольцев описывает так: «как голубки – 1. Жить – дружно, во взаимной любви и полном согласии, ладить. О супружеской паре. 2. Ворковать. Разговаривать, беседовать между собою – дружелюбно, с взаимной ласковостью, нежностью. О мужчине и женщине» [4: 129]. В компаративных конструкциях заговоров этот образ имеет такое же основание сравнения: *Как вы, голуби, меж собой воркуете, млыуете, друг к дружке ходите, хорюводите, так бы и раб Божий (имя) вокруг меня похаживал, за мной ухаживал, вокруг ворковал...* [6: 294].

Необычным является употребление в сравнениях заговоров образа совы. В устойчивых сравнениях В.М. Огольцев отметил только два основания сравнения: 1) характеристика зрения («Как сова. Видеть – в темноте, ночью» [4: 625]); 2) характеристика размера глаз («Как у совы. Круглые, большие. О глазах человека.» [4: 626]). В любовных же заговорах основанием сравнения становятся внешние особенности птицы, причем преподносятся они с негативной окраской, основанной на субъективной оценке: *«Пусть для него другая девица будет казаться страшной, ... как сова полосатая...»* [6: 281], *«Пусть ему другая девица будет казаться страшной ..., как ... сова головаста»* [6: 322]. В данном случае слово *страшная* употреблено именно в значении «некрасивая», хотя в реальности окрас оперения и размер головы совы не являются отталкивающими.

Многочисленны и конструкции, в которых образом сравнения выступают названия явлений природы и светил. Среди них наиболее часты – *звезды, заря, Луна, Солнце* и др. Большинство этих образов используется, с одной стороны, для описания прекрасной внешности человека, например: *Была бы я, как заря румяна..., лобому мужскому сердцу желанна.* [6: 288]. В **образах Луны, Солнца, звезд** на первое место выходит «способность сиять», а значит привлекать человеческое внимание. Но, с другой стороны, в основе сравнения лежит благоговейное, замешанное еще на языческих верованиях, отношение народа к данным небесным светилам: *Как мила людям заря красная, как мила людям звездочка ясная..., так вся любовь к рабе Божией (имя)* [6: 290], что не так заметно в устойчивых конструкциях. Кроме того, если сравнения внешности человека со звездами и Солнцем используются и в устойчивых сравнениях, то за образом Луны в словаре закреплено только одно значение – «Как с луны свалился. О человеке, совершенно не разбирающемся в окружающем, не знающем того, что является общеизвестным» [4: 331], т.е. не учитываются ни внешние свойства, ни отношения людей к данному образу. В подобных конструкциях заговоров основным свойством образа становится его высокая значимость в жизни человека: *Казалась я бы ночью ему Луной, на заре – утренней звездой, в жажду – сладкой водой, при голоде – едой* [6: 278].

Природа представлена в сравнениях любовных заговоров и названием такого явления, как **снег**, в **образе** которого на первое место выступают физические характеристики – способность таять, липнуть: *И как снег тает в руке горячей, так и она пусть без меня тает и мается веки вечные* [6: 283], *Как снег липнет за ногами, так липни, льни до меня, раба Божия (имя)* [6: 283].

Образы природных стихий – огонь и вода – в заговорных компаративных конструкциях употребляются как с общепринятым основанием, так и со специфическим. Например, образ огня соотносится не только с действиями «гореть, печь» [4: 422]: ... *пусть у него сердце огнем горит ...* [6: 332], но ассоциируется и со страхом, который он вызывает у человека: *Век ему мной любоваться, как огня, измены бояться* [6: 280].

Кроме того, в заговорах образ огня находится в комплементарных отношениях с образом дыма. При этом актуализируется такое основание сравнения, как неразрывность, невозможность существования друг без друга (ср. известную поговорку: *Дыма без огня не бывает*): *Как дым огню покоряется, вверх поднимается, так и ты, раб Божий (имя), век по веку мне покоряйся, никогда со мной не расставайся* [6: 282] (ср. образы матери и ребенка).

Привычным основанием сравнения для **образа воды** выступает свойство «течь, утекать, просачиваться, уходить» [4: 96]: *Пусть любовь ко мне течет такими же каплями, как вода с этого веника* [6: 317]. Но в устойчивых компаративных конструкциях предметом сравнения выступают деньги, богатство, а в сравнениях данной подгруппы заговоров – отношения между людьми, действия людей, при этом важен факт

обычности/свойственности действия, выполняемого водой: *Как верно, что вода с угла домой не придет, порога не перешиagnet, так верно, что моя жена от меня не уйдет* [6: 334]. А в некоторых сравнениях важным является не столько действие, сколько скорость его совершения: *Как скоро эта вода бежит, так пусть скоро ко мне спешит мой милый, раб Божий (имя)* [6: 299].

Основным образом растения в сравнениях любовных заговоров является **образ вьюнка** – «Вьющееся сорное растение (трава или кустарник)» [1: 189]: *Как этот вьюн будет вокруг шеста виться, к нему прислоняться, вокруг него обвиваться, так и мы с (имя) во веки веков не расстанемся* [6: 301]. В толковом словаре в качестве названия сорной травы используется только слово *вьюнок*, а в заговорах в этом значении употребляется и слово *вьюн*. В заговорах же в образе травы вьюн(к)а актуализируется такое ее свойство, такая особенность, как невозможность расти без опоры: *Посади вьюн-вьюнок, чтобы тот вьюн вился, извивался, по жердочке бы взбирался, а без жердочки бы ломался. Так и раб Божий (имя) вокруг меня бы вился, передо мной стелился, за меня бы хватался, со мной бы не расставался* [6: 286]. Таким образом, в подобных компаративных конструкциях главным основанием сравнения является тип отношений между двумя предметами / лицами.

В качестве образной части сравнения в любовных заговорах выступают и названия **библейских персонажей**. Например, если сравнить набор образов в компаративных конструкциях заговоров и лирических песен, то в последних такие образы отсутствуют. В словаре В. М. Огольцева некоторые образы зафиксированы, но совершенно в ином значении. Так, **образ Бога** в словаре устойчивых сравнений соотносится с могущественным, всесильным человеком [4: 36]; используя **образ Христа**, говорят «о боголюбивом, праведном, чистом духом человеке» [4: 470], а **образ святого** употребляют для описания исключительно праведного, безгрешного человека [4: 385]. В конструкциях заговоров главным основанием сравнения является характерная черта образа, характеризующее его действие, поступок: *Как истинный Христос вере не изменял, так бы муж мой, раб Божий (имя), кроме меня, никого бы не знал* [6: 279-280], то есть тоже не изменял. В данном случае в заговоре используется прием нарочитого столкновения в одном контексте разных семем одной лексемы: слово *изменить* может употребляться как в значении «3. Нарушить верность чему-л., отказаться от чего-л. прежде свойственного, присущего» [1: 382], так и в значении «2. нарушить супружескую верность или верность в любви» (Там же). Кроме того, при сравнении предмета с библейскими персонажами, основанием сравнения может быть степень проявления определенного качества: *Как Иисус Христос мучался, страдал на кресте, так и раб Божий (имя) пусть скупает обо мне, рабе Божией (имя)* [6: 284], то есть как сильно страдал «образ», так же сильно пусть скупает «предмет»; *Адам и Ева согрешили, детей народили, потому что друг друга любили. Так и ты меня будешь любить* [6: 293], то есть так же сильно, так же безоглядно.

В качестве образов сравнения в заговорах встречаются названия **продуктов питания**. При этом основанием сравнения могут быть либо их вкусовые характеристики: *Как сладок мед, так бы я была рабу Божию (имя) сладка* [6, 815], но в том случае, если у слова, обозначающего вкус, есть и другое значение, в котором оно может быть использовано для обозначения межличностных отношений: *сладкий* – «1. Имеющий вкус, свойственный сахару, меду и т.п.» и «6. Приятный; доставляющий удовольствие, наслаждение» [1: 1206]; либо те ощущения, которые возникают при употреблении этих продуктов: *Как конфетка сладка и приятна, так чтобы и я тебе нравилась* [6: 293], то есть как конфетка нравится, потому что она сладка и приятна, так чтобы и я тебе нравилась. При использовании в качестве образа сравнения продуктов питания основанием сравнений могут стать свойства этих продуктов, не имеющие отношения к их вкусовым характеристикам, то есть они функционируют как **предметы домашнего обихода**: *Яичко пасхальное спокойно лежит, так и молодые спокойно живите. Яичко пасхальное молчит, так и молодые промеж себя не кричите* [6: 296]. В этой группе образов основанием сравнения может быть закреплённость данного предмета за данным местом: *Как ложке в доме место, так и тебе, раба Божия (имя), в доме место* [6: 334] и невозможность использования одного предмета без другого: *Как этот замок без ключа никто не откроет, так нас с тобой никто не разлучит* [6: 307].

Для всего массива заговоров характерны сравнения с **мертвецами, покойниками**, но в подгруппе любовных заговоров они менее частотны. Особенность использования этих образов состоит в том, что они рассматриваются сквозь призму разных временных планов – настоящего и прошлого. Если в настоящем название мертвого человека используется как образ, для которого свойственна невозможность выполнять какое-либо активное действие, т.е. основанием выступает неспособность проявлять функции живого человека (*Как этот мертвец не сможет теперь руки поднимать, губы открывать, так и мой муж (имя) не сможет на меня громким голосом кричать, шипеть, ворчать, руками и ногами махать* [6: 328]), то, при обращении к прошлому покойника фактически описывается образ живого человека (*Как ты (покойница) жила и любила, и страдала, без своего суженого скупала, света белого не знала, так бы и меня, Божия раба (имя), жена моя (имя), любила, ни разу бы мне не изменила* [6: 301]). Такое использование данного образа характерно только для сравнений заговоров. Если говорить об устойчивых сравнениях, то в них подобные образы используются для описания цвета кожного покрова (бледности) человека.

Итак, анализ сравнительных конструкций любовных заговоров позволяет сделать вывод, что в них представлены следующие образы:

1. Человек: 1) живой: мать и ребенок (основание сравнения – невозможность существовать друг без друга); 2) мертвый (основание сравнения – неспособность выполнять функции живого человека);
2. Живые существа (кроме человека) и растения (основание сравнения – плодовитость, невозможность жить без какого-либо предмета, способность жить мирно и др.);
3. Библейские персонажи (основание сравнения – определенное действия, поступок, степень проявления определенного качества);
4. Явления природы и стихии (основание сравнения – их значимость для человека, невозможность человеческого существования без этих предметов; действие, совершаемое стихией);
5. Продукты питания (основание сравнения – вкусовые характеристики и ощущения, которые вызывают образы);
6. Предметы домашнего обихода (основание сравнения – закреплённость за определенным местом, невозможность функционирования одного предмета без другого).

Исходя из этого, можно сделать вывод, что преимущественным во всех сравнительных конструкциях основанием сравнения является невозможность одного предмета жить/быть без другого.

Следует отметить, что большинство образов сравнений, представленных в заговорах, являются характерными и для устойчивых компаративных конструкций. Однако в заговорах есть и оригинальные сравнения, появлению которых способствуют: 1) использование нового основания сравнения; 2) употребление образа в несвойственной для устойчивых сравнений актантной позиции (ср.: заговоры – *Луна*, устойчивые сравнения – *с луны* (свалился)); 3) раскрытие прямого значения слова, называющего образ; 4) создание двойного основания сравнения за счет одновременной актуализации нескольких значений многозначного слова.

Практически все образы компаративных конструкций отражают отношение к ним человека, благодаря чему обнаруживается значимость для народа тех или иных предметов и явлений окружающей действительности.

Для выявления особенностей компаративных конструкций заговоров в целом в дальнейшем планируется провести анализ образов сравнения других тематических групп.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 2006.
2. Елеонская Е. Н. Сказка, заговор и колдовство в России. Сб. трудов. – М.: 1994. – С. 120-124.
3. Кочина О. К. Лингвистические средства сравнений, метафор, эпитетов // Вопросы русского языка: Уч. зап. ЛГПИ им. А.Герцена, 1971. – Т. 547. – С. 52-60.
4. Огольцев В. М. Словарь устойчивых сравнений русского языка (синонимно-антонимический). – М., 2001. – 800 с.
5. Селиванов Ф. М. Художественные сравнения русского песенного эпоса: Сист. указ./ Отв.ред В. М. Гацак; АН СССР, Ин-т мировой литература им. А.М. Горького. – М.: Наука, 1990. – 223 с.
6. Степанова Н. И. 5000 заговоров сибирской целительницы. – М.: РИПОЛ классик, 2006. – 864 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Інна Ковальчук – аспірант кафедри російського мови НПУ ім. М.П. Драгоманова.
Научные интересы: семантические особенности сравнительных конструкций.

ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ РОЗУМ ТА ДУРІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ОДИНИЦЯМИ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Зінаїда КОЛОМІЄЦЬ (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто структуру концептів РОЗУМ та ДУРІСТЬ в українській та німецькій мовах та особливості їх експлікації засобами фразеологічного фонду мови

The structure of the concepts MIND and SILLINESS in the Ukrainian and German languages is considered in this article. The features of the explication of these concepts with the help of phraseological founs of the language are given.

Друга половина ХХ ст. характеризується бурхливим розвитком когнітивної науки. Когнітивізм – це напрямок у науці, об'єктом вивчення якого є людський розум, мислення й ті ментальні процеси, які з ними пов'язані [11: 6], іншими словами, це наука про представлення знань, про загальні принципи, які керують мисленневими процесами [16: 206]. В центр когнітивних розвідок виноситься людина з її поведінкою, внутрішнім станом, і саме під цим кутом зору проводяться всі дослідження. Стержнем когнітивної науки є спрямованість на отримання знань про знання, саме тому до її компетенції відносять безліч проблем, пов'язаних із отриманням, переробкою, збереженням, витягненням та оперуванням знаннями, з усіма процедурами, що характеризують використання знань в поведінці, мисленні і процесах комунікації [8: 41]. Відповідно до принципів когнітивізму, саме людина є тією системою, що виконує

функції переробки, збереження і використання інформації. Вирішення цих завдань безпосередньо пов'язане з використанням мови, саме тому досить природним є те, що мова опинилася у центрі уваги когнітивістів [5: 22]. Саме мова дає дослідникам доступ до свідомості і до мисленневих процесів, і не тому, що результати мисленнєвої діяльності відображаються у вербальній формі, а тому що “ми знаємо про структури свідомості тільки завдяки мові, яка дає нам можливість повідомити про ці структури й описати їх будь-якою природною мовою” [7: 21]

Когнітивна лінгвістика в такому розумінні є наукою про закономірності організації і функціонування ментально-мовного інформаційного простору [1: 42; 12: 22; 18: 92]. Когнітивна лінгвістика оперує не мовними елементами, а одиницями, особливими за своєю природою: вони є провідниками найрізноманітнішої інформації й повністю або частково матеріалізуються в мові. Для найменування цих одиниць закріпився термін концепти.

Витоки дослідження концептів простежують ще від вчення Платона про ідеї [15: 41]. В сучасній лінгвістиці одним з перших до досліджень концепту звернувся С.О.Аскольдов (Сергій Олексійович Алексеєв). За концепцією дослідника, концепт – це “мисленнєве утворення, яке заступає нам в процесі мислення невизначену множинність предметів одного й того ж роду” [2: 269], “це щось миттєве і важко вловиме мелькання чогось в нашому розумі” [там 2: 272]. Основною функцією концепту дослідник вважав заступання – він заступає в мисленні множину предметів або конкретних уявлень одного типу (реальних предметів, певних сторін предмета, реальних дій, мисленневих функцій) і функцію «економії» зусиль в процесі мислення, компресії інформації. Один концепт може мати різний обсяг у різних категорій людей (фахівців, пересічних мовців тощо). Слово С.О.Аскольдов вважає «органічною частиною концепту» [2: 279].

На сьогодні існує ціла низка підходів до розуміння цього терміну [див: 17: 21; 13: 111; 14; 10: 4; 3: 68].

В нашому розумінні, концепт – це насправді одиниця знання, “пучок смислів”, проте до його складу обов'язково включається етнокультурна інформація. Концепт відображає світ національного світосприйняття предметів та понять, що відбиваються національною мовою. Саме наявністю такої інформації концепт і відрізняється від поняття, яке певною мірою носить інваріантний характер і служить, окрім іншого, для уможливлення спілкування між людьми не тільки однієї етноспільноти, а й між представниками різних етносів. В такому розумінні концепт є згустком “культури в свідомості людини; це те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини [15: 43]. Концепти як ідеальні утворення кодуються в чуттєво-образних уявленнях, система яких утворює так звану концептуальну картину світу [12: 24]. Кожний соціум має свої специфічні константи, що відрізняють національні культури й мови.

Метою нашого дослідження є встановлення специфіки концептів РОЗУМ та ДУРИСТЬ в українській та німецькій мовах. У нашому дослідженні ми скористалися стандартною процедурою концептуального аналізу [4; 6], яка передбачає опис семантичної структури концептів РОЗУМ та ДУРИСТЬ та отримання даних про мовну об'єктивізацію досліджуваних концептів. Попередній концептуальний аналіз концептів дозволив виділити ядерні та периферійні шари концептів. Під час аналізу концептів об'єкт аналізу становили фразеологічні одиниці, отримані методом суцільної вибірки з ідеографічних джерел.

Схема концептуалізації інтелектуальних здібностей засобами фразеології може бути представлена таким чином. Центральне місце займають фрейми *розумний* – *дурний*, надалі концепти членуються наступним чином:

РОЗУМ: освіченість, здатність логічно мислити, здатність швидко мислити, здатність повністю осмислювати, аналізувати, здатність запам'ятовувати інформацію, здатність вчитися на власному досвіді, багато знати, вміння застосовувати знання на практиці, інтенсивність якості.

ДУРИСТЬ: розумова обмеженість, нездатність логічно мислити, нездатність швидко мислити, нездатність осмислювати, аналізувати, нездатність запам'ятовувати інформацію, нездатність вчитися на власному досвіді, говорити дурниці, інтенсивність якості.

Причому, кожна фразеологічна одиниця передає інформацію декількох фреймів. Так, наприклад, фразеологізм *дурна голова* [ФСУМ: 29] об'єднує в своєму значенні фрейми дурний, розумово обмежений та нездатний осмислювати, аналізувати; *капустяна голова* [ФСУМ: 183] – дурний, нездатний швидко мислити, нездатний осмислювати, аналізувати та нездатний запам'ятовувати інформацію; *doofe Nuss* [WDU: 577] (досл. дурний горіх) – дурний, розумово обмежений; *schwer von Kapee sein* [WDU: 394] – дурний, нездатний швидко мислити, нездатний осмислювати та аналізувати, *von der Kuh gebissen sein* [WDU: 468] (досл. бути вкушеним коровою) – дурний, розумово обмежений, говорити дурниці.

Фразеологічні одиниці містять в собі порівняно з лексичними більше інформації про явище чи предмет, вони здатні нести інформацію про ставлення до них з боку суб'єкта мовлення” [Телия 1986: 15]. Фразеологічна картина менша від лексичної за кількістю позначуваних фрагментів, проте вона відзначається глибиною позначуваного, більш детальною його характеристикою. Це непрямим чином підтверджується більшою кількістю фразеологічних одиниць на позначення певного концепту ніж

лексичних. Так, в українській мові для експлікації концепту ДУРИСТЬ (фрейм “розумова обмеженість”) вживається досить багато фразеологізмів: *без клепки, без клепки у голові, без клепки у тім’ї, без сьомої клепки, без третьої клепки у голові* [СУ, Версія 1.03], *курачий (короткий розум)* [ФСУМ 99, с.759], *слабка (слаба голова)* [ФСУМ 99, с. 184], *у мом убогий* [ФСУМ 99, с.909], *бідний (небагатий) на розум* [ФСУМ 99, с. 29], *дубова голова* [ФСУМ 99, с. 183]. Лексичних одиниць, що передають дане значення, значно менше: *нерозумний, некмітливий, нетямущий, розумово обмежений*. В німецькій мові даний фрейм представлений фразеологізмами *geistig zu kurz gekommen sein* (зайти розумово занадто коротко), *kurz von Verstand sein* (бути коротким за розумом), *geistig minderbemittelt sein* (мати обмежену кількість духовних засобів), *keine / wenig Grüzte im Kopf haben* (не мати / мати мало каші в голові) [Schemann, 87]. Як лексичний відповідник до даних фразеологізмів подається лише один прикметник *dumm* – дурний.

Фразеологічні одиниці – це досить складні утворення, значення яких містить в собі, порівняно з лексичними одиницями, більше когнітивної інформації. Адже їх утворення в основній своїй масі відбувається завдяки змішуванню концептуальних просторів. Яскравими прикладами такого змішування служать наступні ФО: *nicht geimpft sein* [WDU:280] (досл. бути не щепленим) – дурість вважається хворобою, проти якої потрібно робити щеплення; *einen Hammer haben* [WDU: 323] (мати молоток) – людину вдарили молотком по голові і це спричинило аномалії в мисленневих процесах; *einen Sonnenstich haben* [WDU: 775] (отримати сонячний удар) – надмірне перебування з непокритою головою на сонці призводить до запаморочення, а значить негативно впливає і на процеси мислення; *du leidest wohl am hohen Fieber* [WDU: 233] (мабуть у тебе висока температура?) – часто хвороба стає причиною марення, під час якого людина не може висловлюватися зв’язно; *в голові як у пустій стодолі* [ССНП:37], *голова як пустий макотерт* [ССНП: 38] – проводиться паралель з пустотою у приміщенні чи посудині та пустотою в голові, яка означає відсутність мозку, а значить і нездатність думати, розмірковувати, аналізувати; *як зав’язкою ударений* [ССНП: 57] – удар спричинив ушкодження і як результат – низькі розумові здібності.

Фразеологічні одиниці своїми значеннями перетинають найрізноманітніші концептосфери. При їх вживанні та сприйнятті відбувається декодування концептуальних структур, що були залучені до процесу творення ФО. Зазвичай змішуються найрізноманітніші концептуальні простори:

ДУРИСТЬ та ТВАРИНА: *дурний як осел* [ССНП, с. 107], *розумний як баран підрізаний* [ССНП, с.12], *dumm wie ein Ochse* [WDU, с.581] (досл. дурний як бик), *Ideen haben wie eine kranke Kuh* [WDU, с. 373] (досл. мати думки як у старої корови), *дурний як цап* [ССНП:158], *дурний як ворона* [ССНП: 31], *дурна як вівця* [ССНП:23], *дурний як баран* [ССНП: 12], *мудрий як бекало рогате* [ССНП:14], *einen Pferdeverstand haben* [WDU: 606] (досл. мати конячий мозок), *dummes Schaf* [WDU: 699] (досл. дурна вівця), *dumm wie ein Ochse* [WDU: 581] (досл. дурний як бик), *dumm wie eine Kuh* [WDU: 468] (досл. дурний як корова), *die Wanzen schleichen hören* (досл. чути, як повзають блошиці), *die Spinnen husten hören* (досл. чути, як кашляють павуки), *die Mücken niesen (husten, prusten) hören* (досл. чути, як чхають (кашляють, фиркають) комари), *die Fliegen husten hören* (досл. чути, як кашляють мухи);

РОЗУМ та СВІТЛО: *світла голова* [ФСУМ 99, с.184], *ein heller Kopf* [НУФС, I, с.397] (досл. світла голова); *eine Leuchte sein* [WDU: 495] (досл. бути люстрою);

ДУРИСТЬ та ВЗУТТЯ: *дурний як дірявий чобіт* [ССНП: 162];

ДУРИСТЬ та ЇЖА: *дурний як масла грудка* [ССНП, с.89], *дурний як сало без хліба* [ССНП, с. 130], *дурний як мила наївся* [ССНП, с. 91], *dicke Milch im Kopf haben* [WDU, с. 535] (досл. мати в голові кисле молоко), *pudding unter der Glatze haben* [WDU: 632] (досл. мати під лисиною пудинг);

ДУРИСТЬ та ОДЯГ: *eine kleine Kragenweite haben* [WDU, с. 455] (досл. мати вузьку ширину коміра, *er hat seinen Kopf nur, damit die Krawatte nicht rübertrütscht* [WDU, с. 448] (досл. у нього голова лише для того, щоб краватка не з’їхала вниз), *den Kopf zum Hütetragen haben* [WDU, с. 448] (досл. мати голову лише для того, щоб носити капелюх);

ДУРИСТЬ та МЕХАНІЗМ: *ihm fehlt eine Schraube* [WDU, с.741] (досл. у нього не вистачає гвинтика) (пор. рос. *винтиков не хватает*), *bei ihm fehlt ein Rad* [WDU, с.647] (досл. у нього не вистачає колеса), *Sand im Gehirn haben* [WDU, с. 691-692] (досл. мати в мозку пісок);

ДУРИСТЬ та ПРЕДМЕТ ПОБУТУ: *тупий як липовий дривітень* [ССНП: 50], *тупий як колун* [ССНП: 73], *nicht alle Laten am Zaun haben* [WDU:485] (досл. мати не всі штахетини в огорожі), *Ideen haben wie ein alter Eimer* [WDU:373] (досл. мати думки як старе відро); *дурний як веретено* [ССНП:21], *дурний як двері* [ССНП: 41], *голова як макотра* [ССНП:38], *nicht alle Hühner auf dem Balkon (auf der Stange) haben* [WDU: 364] (досл. мати не всіх курей на палиці).

Наведений вище перелік не є закінченим, дана класифікація ще вимагає доопрацювання як в кількісному, так і в якісному відношенні. Проте виходячи із проаналізованого матеріалу можна зробити такі висновки: специфічні риси буття кожного народу знаходять своє відображення в його мові, причому в мові закріплюються і фразеологізуються саме ті образні вираження, які асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами і т.д. Аналізуючи фразеологічний фонд, мови можна визначити,

яка із сфер людського життя має для даного народу більше значення. Саме значимість будь-яких явищ знаходить своє відображення в експлікації концептів.

Подальші розробки в даному напрямку дозволять у більшому об'ємі встановити шляхи та способи концептуалізації інтелектуальних якостей людини в українській та німецькій мовах, оскільки ще недостатньо вивченими залишаються засоби фразеологічного втілення даних концептів. З іншого боку, все це має певну наукову значущість у плані зіставного опису концептів в різних лінгвокультурних середовищах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Отечественная теоретическая семантика в конце XX столетия // ИАН СЛЯ. – 1999. – Том 58. – №4. – С.39-53.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. / Под. ред. проф. В.П.Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
3. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – №1. – С. 64-72.
4. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3: Аспекты метакommunikативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С. 79-95.
5. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С.17-33.
6. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
7. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. М., 1997.
8. Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560с.
9. Кузнецов В.Г. Герменевтика и гуманитарное познание. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1991. – 192с.
10. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // ИАН СЛЯ. – 1993. – т.52. – №1. – С. 3-10.
11. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учеб.пособие. – Минск: Тетра-Системс, 2004. – 256с.
12. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326с.
13. Селиванова Е.А. Когнитивная ономастология. – К.: Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248с.
14. Слухай Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наукових праць Київськ. ун-ту ім. Т.Шевченка. – №7. – К., 2002. – С.462-470.
15. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001. – 990с.
16. Хроленко А.Т. Теория языка: Учеб. пособие / Под ред. В.Д.Бондалетова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 512с.
17. Чернейко Л.О., Долинский В.А. Имя Судьба как объект концептуального и ассоциативного анализа // Вестник МГУ. – 1996. – №6. – С.20-41. – (Серия 9).
18. Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis. – Ann Arbor: Karoma Publishers, Inc., 1985. – 368p.

ДЖЕРЕЛА ВИКОРИСТАНОГО МАТЕРІАЛУ

- СННП – Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків: Основа, 1993. – 176с
 ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М.Білоноженко та ін. В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1999. – 984с.
 WDU – Küpper, Heinz Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. REA Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH, Warszawa, 1996. – 959S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зінаїда Коломієць – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: контрастивна фразеологія, когнітивна лінгвістика.

РЕЛЯТИВІЗМ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНЦЯ

Олег КОМАР (Умань, Україна)

У статті йдеться про реалізацію принципу релятивізму в мовній картині світу українця та окреслення особливостей свідомості та світосприйняття особистості з огляду на властивості його/її мови.

The article deals with the realization of relativity principle in Ukrainian language picture of the world and determination of peculiarities of a person's consciousness and world outlook due to characteristics of his/her language.

Новими орієнтирами сучасних лінгвістичних студій є варіанти переосмислення наукових знань, які накопичувалися протягом історичного розвитку філологічної думки, та створення нових підходів до аналізу тих чи інших лінгвістичних категорій, мовних явищ та позамовних елементів, що знаходять своє вираження у мові та мовній свідомості. В першу чергу це стосується знань, які довгий час вважалися «ненауковими», тобто такими, які суперечили догматам панівної наукової думки. Яскравим прикладом цього може бути матеріалістична направленість радянських наукових студій, що зумовлювала особливу парадигму лінгвістичних досліджень [4].

Саме тому певні прогресивні напрямки тогочасної філологічної думки, що мали поширення в інших країнах, вважалися неприйнятними з точки зору їх неспіввідносності з матеріалістичною теорією, або інтерпретувалися по-іншому, попередньо зазнавши значних змін. Такого ставлення зазнала *теорія лінгвістичної відносності*, яка постає одним із постулатів етнолінгвістики. Сучасне мовознавство приділяє їй достатньо велику увагу, оскільки вивчення мови конкретного народу з огляду на особливості його культури та світосприйняття передбачає етнолінгвістичну парадигму опису мовних явищ, яка реалізується у руслі *релятивізму*, як загальнометодологічного принципу, так і базису теорії

лінгвістичної відносності [1]. Особливо актуальною теорія стала з огляду на зміну методології сучасної науки, де матеріалістичні підходи доповнилися ідеалістичними та емпіричними аспектами [3:64-83]. Додає актуальності питанню лінгвістичного релятивізму й стрімке зростання кількості міжнародних контактів, які постають важливими з точки зору міжкультурної комунікації. Особливості мислення та світосприйняття, які реалізуються носіями різних мов у процесі комунікації, відкриває новий аспект наукового вивчення теорії лінгвістичної відносності.

Основні принципи теорії лінгвістичної відносності були викладені у роботах Е. Сепіра та Б. Уорфа, продовжували вивчення комплексу проблем, пов'язаних з практичною реалізацією принципу релятивізму в мові Л. Вейсгербер, И. Трір, Х. Глінц, Д. Хаймз, Д. Лакофф. Дослідження із зазначеної проблеми активно проводяться такими вченими, як А. Вежбицька, Р.М. Кісінг, С. Бартмінський, В. Жайворонок, О. Шмельов, Ю. Караулов, В. Маслова, Н. Мечковська.

Мета даної роботи полягає у визначенні варіантів реалізації принципу релятивізму в українській мові та окресленні особливостей мовної картини світу українця.

У своїх роботах Е. Сепір зазначав, що мова, яка по суті є суспільним продуктом, являє собою лінгвістичну систему, у якій нас виховують та якою ми мислимо ще з дитинства. Саме через це ми не можемо повністю усвідомити оточуючий світ без допомоги мови. Тут вона виступає не лише засобом пізнання реалій, але наше уявлення про світ виникає, у більшості випадків несвідомо, на основі певних мовних норм. Ми відчуваємо та сприймаємо ті чи інші реалії залежно від мовних навичок та норм свого народу [5:253-258].

В залежності від умов життя, суспільного та культурного середовища різні етноси можуть мати різні мовні системи, і не існує двох настільки схожих мов, які виражають однакову дійсність. Світи різних етносів безумовно відрізняються один від одного, тому кожна мова містить своєрідний погляд на оточуючий світ, і відмінності концептуальних картин світу тим більші, чим більше розрізняються між собою мови. За Е. Сепіром, мова відіграє активну роль у процесі пізнання і впливає на усвідомлення реального світу індивідом, на його досвід. Відповідно, мова, що сформувалась у межах конкретного етносу, вказує на спосіб розуміння дійсності цілим суспільством, до якого належить той чи інший індивід як носій мови [5:256]. Саме тому мова є тією символічною системою, яка не лише виражає ставлення до досвіду, отриманого людиною в процесі суспільної діяльності, але й певним чином обумовлює такий досвід.

Розвиваючи та конкретизуючи ідеї Е. Сепіра, Б. Уорф на конкретному мовному та культурному матеріалі сформулював принцип лінгвістичного релятивізму. Він дійшов висновку, що індивід пізнає реальний світ у конкретному напрямку, визначеному його мовою, оскільки в процесі пізнання той виділяє певні категорії, які організуються свідомістю, і зокрема мовою як елементом свідомості, у загальну картину світу [7:167]. Він зазначав, що умови життя, культура, традиції та інші суспільні та природні фактори впливають на мовну структуру того чи іншого народу, певним чином беруть участь у її формуванні і самі окреслюються в свідомості під впливом мовних факторів, внаслідок чого утворюється світогляд етносу.

Важливим аспектом теорії лінгвістичної відносності є той факт, що між культурними нормами та моделями існують певні зв'язки, але вони не можуть трактуватися як відповідності. Такі зв'язки відкриваються при вивченні культури та мови як цілого, в якому можна припускати взаємозв'язок між окремими структурами [7:168].

Розглядаючи етнокультурні аспекти конкретної мови, постає питання про співвідносність мислення та світосприйняття з одного боку і мови — з іншого. Скажімо, важливі з точки зору української культури концепти *вогонь* і *вода* несуть у собі набагато глибший зміст, ніж просту дефініцію явищ природи. Особливістю української мови є використання зменшено-пестливих форм, що, очевидно, вказує на особливості ставлення мовця до об'єкту реального світу. Зокрема, варто відзначити шанобливе ставлення українця до *води* і *вогню*, які завжди відігравали сакральну роль у культурі та побуті, що знайшло відображення у формах *вогник*, *вогничок*, *вогоник*; *водиця*, *водичка*, *водиченька*, *водонька* [2:104-106].

Вогонь здавна був об'єктом культу в усіх народів, оскільки він дає світло і тепло, два головні джерела життя. Праукраїнці вірили, що вогонь був виявом сонячного бога на землі, тому вважали його святим, за його допомогою чинили суд, бо невинного вогонь не спалить, а «*на злодієві шапка горить*» [2:105]. Елементи усвідомлення ролі вогню у житті українського етносу збереглися у фразеологічному шарі мови. Скажімо, *вогнем горіти* має два значення: *червоніти* (про обличчя), що є наслідком порівняння явища природи та стану людини за характерними ознаками, та *мати високу температуру тіла*, де простежується метафоризація основного значення. Перенесення фізичних якостей вогню у сферу відчуттів та стану людини відбилося у фразеологізмах типу: *вогнем дихати* (сердитись, виявляти недобррозичливість); *очі запалали вогнем* (погляд, вигляд виражає якісь почуття, зокрема гнів, рішучість тощо); *палити вогнем* (викликати жар, значне підвищення температури тіла, якщо мова йде про хворобу); *палитися вогнем* (непокоїтись, страждати); *піддавати жару/олії у вогонь* (підсилювати, розпалювати певне почуття, суперечку, ворожнечу) [8]. Сприйняття вогню як великої руйнівної сили, яка

часто неспівдладна людині, відображається у виразах *гра з вогнем, вогнем і мечем*, з іншого боку, *крізь вогонь і воду* вказує на спритність та вдачу людини, якій вдалося приборкати стихію або справитися з нею [8].

Метафоризація вищезазначеного концепту залишила слід і у синонімічному ряді з домінантою *вогонь*. Початкове значення фізичного явища відображається у лексемах *полум'я, огонь, полуміння, жевриво, вогнище* (купа дров, хмизу і т. д., що горить), *багаття* [6]. Трансформувались у народній свідомості, явище реального світу відбивається в інших сферах життя та діяльності людини за схожістю ознак, зокрема *пристрасть* (сильне, нестримне у своєму вияві почуття), *пал, горіння, жар, жага, пожежа, квітіння, жар* (підвищений ступінь теплоти тіла при захворюванні), *температура, гарячка* [6].

Оскільки вода вважається основним елементом життя на землі, то природне життя, та життя людини зокрема, нерозривно з нею пов'язане. Вважалося, що вода була від початку світу (у колядці — «*що ж нам було з світа початку? Не було нічого — одна водонька*»), її здавна шанують як святу [2:106]. Багато народних традицій та обрядів пов'язані з водою, зокрема хрестини, шлюб, поховання тощо. У народній свідомості збереглися особливі характеристики води, пор. *глибока вода* — символ розуму (*Глибока вода тихо плине*); *зоряна вода* — володіла лікувальними властивостями, що набирала вночі від зірок; *каламутна вода* — символ суму (*Тече вода каламутна. Чого, дівко, така смутна?*). Із життєдайною силою стихії пов'язані фольклорні образи *жива/мертва вода, цілюща/безсила вода*, яка додає або забирає силу, може зцілити людину і оживити мертвого [2:107-108].

Переосмислення якостей води у свідомості народу простежується у фразеологізмах типу *багато води утекло* (минуло багато часу), *збігти на воду* (минути без вороття, зникнути), *як вода зміла* (щось швидко зникло), де плінність часу ототожнюється з рухом води; небезпека води, особливо швидкої, відбилася у виразі *пустився на бистру воду* (взявся за небезпечну, ризиковану справу) [8].

Синонімічний ряд концепту *вода* містить слова, які не пов'язані з основним його значенням, зокрема *багатослів'я* (уживання без потреби в розмові, книжці великої кількості слів), *велемовність, широкомовність* [6], але внаслідок метафоризації вони залишилися у свідомості народу як символ багатослів'я при бідності змісту думки.

Характерним для багатьох мов є табування деяких слів, зокрема назв злих сил та природних явищ, що є частиною вірувань давніх людей про матеріальність природи. Вважалося, що назвавши небажану реалію, можна накликати на себе нещастя. Наприклад, в українській мові табуйованим завжди вважалося слово *чорт*, про що свідчить велика кількість евфемізмів на його позначення, зокрема *гаспид (аспид), дідько, куцак, куций, античко, антихрист (антихрист), бенеря; демон* (в античній міфології); *диявол, сатана* (вища істота серед тих, хто втілює в собі зло); *люципер, люцифер* (володар пекла і зла); *пекельник* (злий дух, що живе в пеклі); *лукавий, нечистий, нечиста сила, нечистий дух, злий дух, лихий дух, лихий, чорний, чорна сила, враг, проклятий; домовик, домовий, хованець* (той, що живе в домі); *водяник, водяний, той, що грєблі рве* (той, що живе в озерах, річках тощо); *анциболот, анцибол, анциболотник, болотяник* (той, що живе в болоті); *лісовик, лісовий, щезник, гайовик, лісун, полісун* (той, що живе в лісі); *очеретяник* (той, що живе в очереті); *польовий* (той, що живе в полі). Різноманітність найменувань фактично однієї істоти наштовхує на думку про асоціативні зв'язки між реалією *чорт* та його характерними ознаками (*куцак, куций*), ставленням до людини та її суб'єктивного світу (*злий дух, лихий дух, , нечиста сила*) або ж місцем, де цю істоту можна зустріти (*водяник, болотяник, лісовий, польовий*). Цікавим є той факт, що кмітливу, вмілу, сміливу або й лукаву людину часто називають *чорт, чортяка, дідько*, хоча в такому випадку простежується метафоризація основного значення концепту.

Проведене дослідження є однією з перших спроб з'ясування особливостей релятивізму мовної картини світу українця. Аналіз конкретних знакових етнокультурних концептів та етнокультурних евфемізмів дає змогу говорити про особливе світосприйняття, властиве представникам української етнічної спільноти. Велику роль в осмисленні реалій світу відіграє мова. В ній окреслені напрямки осмислення світу, оскільки вона є універсальним засобом передачі культурного досвіду від покоління до покоління, але має специфічні ознаки, властиві для конкретних культур. Відзначаємо важливість проблеми релятивістичного світосприйняття та його впливу на мовну картину світу українця, що окреслює подальші перспективи дослідження особливостей української мови та культури на тлі інших мов, а також розвитку ідеї лінгвістичної відносності та її ролі у процесі міжкультурної комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 1984. — 396 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. — К.: Довіра, 2006. — 703 с.
3. Козлова М.С. Философия и язык / Критический анализ некоторых тенденций эволюции позитивизма XX в. — М.: Мысль, 1972. — 254 с.
4. Койре А. Очерки истории философской мысли. О влиянии философских концепций на развитие научных теорий. — М.: Прогресс, 1985. — 285 с.
5. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. — М.: Прогресс, 1993. — 656 с.
6. Словник синонімів української мови. У 2 томах. — К.: Наукова думка. — 1999. — Т. 1-2.
7. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Новое в лингвистике. Вып. I. — М, 1960.
8. Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. — К.: Наук. думка, 1993. — 984с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Комар — аспірант кафедри української мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика.

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ МОРАЛИ

Наталья КОРОЛЁВА (Украина, Одесса)

У статті приводиться досвід вивчення особливостей мовного вираження моралі як основного культурно-історичного явища. Досліджується сукупність засобів вербалізації моралі, якій притаманна регулятивна і орієнтовна функції як в мові, так і в суспільстві в цілому.

The article represents the experience of studying peculiarities of the linguistic conveying of the moral as a principle cultural-historic phenomenon, and it considers the aggregate of the means of verbalizing the moral to which regulating and orienting functions are characteristic in the language.

Современный этап лингвистической науки характеризуется комплексным, всесторонним анализом языковых явлений, при котором культурологические факторы человеческого общения изучаются в тесной связи с коммуникативными характеристиками речи [6; 9; 10]. Подобный подход позволяет более подробно осветить вопросы специфики концептуализации смыслового пространства и решить проблему концептуального моделирования действительности с учетом фона формирующих ее социокультурных и этнических составляющих [3].

В рамках указанного подхода исследование морали как приоритетного ценностного концепта общечеловеческого культурного фонда представляет интерес как с позиций современной культурологи, так и с позиций ориентированной на неё лингвистики [2; 10].

Целью нашей работы является определение основных характеристик языкового выражения представлений о морали и специфики их использования в контексте предписательно-оценочного характера. Исследование рассматриваемого феномена осуществлялось на материале корпуса произведений художественной литературы американских и английских писателей.

Мораль определяет ценностные ориентиры отдельных людей и целого общества, выражая нравственное сознание социума в опоре на традиционные представления общечеловеческой культуры [4]. Благодаря своей исторически выверенной универсальности, утверждаемой «в процессе духовно-практического освоения человеком действительности» [8: 38], мораль оказывается координатором, действенным началом всех совершаемых поступков, а также отправным принципом выносимых оценок.

Вследствие этого, для описания языковых средств выражения рассматриваемого явления нами были проанализировано их соответствие определённым критериям, принципам и функциям морали.

Морали присущи регулятивная и ориентирующая функции в языке. Поэтому язык, выражающий мораль, имеет характер запретов и требований. Ему свойственна императивность и оценочность [1: 10].

«*"I've asked you over and over again not to joke about religion", - answered his wife*» [16: 100].

В данном примере выдвигается требование не смеяться над религией, которое выражается в виде упрёка. Принципы поведения не допускают высмеивания религии, которая устанавливает стандарты и нормы поведения. Речь идёт о нарушении моральной нормы, латентно оцениваемом семантическими составляющими «*bad*» («плохо») и «*behaviour*» («поведение»). Требованию быть моральным сопутствует оценочное суждение, которое соотносится с нормативными представлениями о поведении в обществе и выражается императивно в виде напоминания забытого или сознательно игнорируемого (*I've asked you over and over again*). Действие классифицируется в модальности необходимости с негативной оценочностью «*it ought not to be in this way*». Оценка действия (*joke*) как неправильного приближается к полюсу «плохое».

«*I do want to preach to you. I want you to lead such a life as will make the world respect you. I want you to have a clean name and a fair record. I want you to get rid of the dreadful people you associate with...*» [18: 174].

Требование быть моральным выражается в попытке убедить друга избавиться от плохого окружения и приобрести хорошую репутацию, которое имеет своим намерением предотвратить какие-либо нежелательные действия со стороны адресата. Императивность (*I do want, I want you to...*) выражает желание, которое классифицируется в модальности необходимости с позитивной оценочностью «как этому следует быть» - «*this is how it ought to be*». Оценка-суждение имеет позитивное моральное содержание (*this is right*) и приближается к полюсу «хорошее». Прилагательные «*clean*», «*fair*» и глагол «*respect*» имеют положительную оценочность. Семантическими составляющими, выражающими в данном высказывании мораль, являются: «*vice*» («порок»), «*behaviour*» («поведение»).

«*My mother was in despair. She beat me; then she prayed and wept over me, imploring me to be good, telling me that she had to work; all of which carried no weight to my wayward mind*» [18: 88].

В данном примере мать выражает требование «быть хорошим» (модальность долженствования), что свидетельствует, в контексте рассматриваемого примера, об отрицательной оценке действий и о нарушении норм поведения. В примере реализуются семантические составляющие морали «evil» («зло») - имплицитно и «good» («хороший») - эксплицитно.

Анализ эмпирического материала показывает, что моральные требования есть результат чужого веления, они актуализируются только в качестве проявления чьей-то воли, воли определённого субъекта. Основной вопрос морали, вопрос об определении добра и долга, возникает, как правило, тогда, когда речь идёт о нарушении нормы.

Строгий, конкретный и верифицируемый смысл имеют только моральные запреты, которые выражаются в виде определенных правил:

«Those were the old rules, passed down in my family from mother to daughter with the unquestioned authority of the Ten Commandments.

Here are the new rules, passed down from mother to daughter with the provisional authority of the adult... There were lots of old rules in the old days. My great-grandmother wore long, black skirts with high-laced boots. Her hair was in a bun above her high-necked blouse. She never went out without two petticoats: one flannel and one sheer cotton. My mother tried to live by the rules too» [13: 6].

В рассматриваемом примере речь идёт о правилах и нормах, которые обладали властью десяти заповедей, а, следовательно, должны были выполняться беспрекословно. В рассматриваемом отрывке реализуются семантические составляющие «behaviour» («поведение»), «principles» («принципы»), «duty» («долг»), «virtue» («добродетель»). Семантическая единица «rules» является опорным компонентом составляющих «right» («правильно») и «behaviour» («поведение»).

Человек следует только тем моральным нормам, которые он внутренне одобряет, считает наилучшими. А он принимает в качестве наилучших только те моральные нормы, которые он хотел бы видеть в качестве норм своей собственной жизни.

Таким образом, язык морали нормативен. При нравственной оценке того или иного акта индивидуальной или групповой деятельности остается в стороне её инструментальная ориентация и даже успех или неудача. Достигнутый прагматически полезный результат может быть осужден моральным вердиктом, а то, что кажется крахом надежд, получит нравственное одобрение. «Моральные суждения призваны сформировать определенное отношение к конкретным действиям, тем или иным типам поступков в человеческом сообществе. Они всегда ориентированы на партнёра по диалогу, его реакцию, хотя и варьируются по своей структуре и содержанию. В любом случае моральное суждение содержит два элемента - описательный и нормативный. Описание фиксирует деяния индивида или группы людей, в то время как нормативный элемент запечатлевается в предписании того или иного типа поведения или же оценке совершённого. Само долженствование представлено объективно, отстранённо от того лица, которое его выражает. По сути, неважно, кто является носителем утверждения о нравственно должном. Главное - сама норма, её соблюдение или несоблюдение» [7: 292]. Моральные требования и ценности, обращенные к человеку, имеют объективное значение, они должны соответствовать общезначимым критериям и не могут зависеть от чьих-либо симпатий или антипатий [5].

Мораль может выступать как задача, требующая теоретического размышления для своего решения [1: 11]:

«If there's anythin' in it, and ye haven't gone too far yet to save yourself, I want ye to think of your mother and your sister and your brothers, and be a good girl. Think of the church ye was raised in, and the name we've got to stand up for in the world» [14: 100].

Требование быть моральным выражается фразой «be a good girl» и имеет своей целью прекратить отрицательные действия адресата, а необходимость изменить поведение реализуется при помощи повелительного наклонения «I want ye think of your mother, think of the church» и выражает модальность долженствования.

«She taught him to sit up at the table and not put his elbows on it, and she taught him how to use his knife and fork like a little gentleman» [16: 91].

Усвоение хороших манер является одним из аспектов морального сознания, в данном примере имплицитно реализуются составляющие «behaviour» («поведение»), «manners» («манеры»).

Основные типы морального оценивания представляют семантические вершины (или составляющие): хорошее (правильное) и плохое (неправильное).

В лексических единицах, содержащих оценочную модальность (хорошо, плохо) и характеризующих поступки и действия людей с точки зрения морали, содержится модальный компонент (как должно или не должно поступать), рассмотрим пример:

Mrs. C: Robin, you've always been selfish and weak and a bit of a good-for-nothing...

ROBIN: Here, steady, old girl. I've had some rotten bad luck, too, y'know, and a lot of it's just luck. I've come to see that» [17: 139].

Прилагательные «*selfish*», «*weak*» и фразеологическая единица «*good-for-nothing*» характеризуют участника диалога в негативной оценочности и имплицитно модальность необходимости «*it oughtn't be in this way*». Поэтому, можно говорить о том, что в самих лексических единицах, содержащих оценочную модальность и модальность долженствования, имплицитно требуется требование быть моральным.

Необходимость упоминания о морали и выдвижение моральных требований возникает именно тогда, когда речь идёт об отсутствии морали в поступках или действиях людей, то есть о пороках людей или общества. Несмотря на то, что лексические единицы, выражающие пороки (*jealousy, envy, guilt* и т. д.), уже обладают негативной оценочностью, это не исключает дополнительной оценочной характеристики в обычной речи:

...I hate people who talk about themselves, as you do, when one wants to talk about oneself, as I do. It is what I call selfishness, and selfishness is a most detestable thing, (выделение наше - Н. К.) especially to any one of my temperament, for I'm well-known for my sympathetic nature [18: 53].

«Мораль есть вечная неудовлетворённость своим презентным состоянием, поэтому мораль апеллирует к будущему. Будущее связано с повседневной практикой людей, оно воздействует на настоящее и корректирует его, потому что выражает сферу человеческих надежд, желаний, возможностей» [4: 321].

England is bad enough, I know, and English society is all wrong. That is the reason why I want you to be fine. You have not been fine [18: 173 – 174].

В данном примере эксплицитно реализуются лексические единицы, обладающие негативной оценочностью: «*wrong*» и «*bad*». Значение, которое вносит нормативное суждение «*I want you to be fine*», решает вопрос об определении долга, указывает на будущее и носит императивный характер. Высказывание содержит информацию о том, «как правильно нужно себя вести».

Таким образом, мораль - не просто то, что есть. Она то, что должно быть. «Мораль как институт, предназначенный для социальной саморегуляции, всей совокупностью своих механизмов полагает некоторый объект в качестве цели, притом последней цели» [4: 227]. Рассмотрим примеры, подтверждающие это положение:

There were people who believed in some esoteric standard of right-some ideal of conduct absolutely and very far removed from practical life... [14: 247].

Лексические единицы «*right*», «*standard*», «*conduct*», являющиеся семантическими составляющими рассматриваемого понятия, представлены эксплицитно. Семантический анализ лексической единицы *ideal* (*an aim; a perfect type; a standard of perfection* – [11: 115]) показал, что она обладает положительной оценочностью и является абсолютным основанием долженствования (понятие, содержащее высшее моральное требование).

Мораль предстает в двух взаимосоотнесенных, но, тем не менее, различных ипостасях. С одной стороны, как характеристика личности в совокупности моральных качеств: правдивость, честность, доброта:

The elders of the church liked him because he was quite and unpretentious and Mrs. White, the banker's wife, thought him scholarly and refined [12: 14].

Вышеприведённое утверждение имеет своей целью выразить одобрение образа жизни человека. Прилагательные: *quite, unpretentious, scholarly, refined* обладают положительной оценочностью.

Some of those half-caste Indian fellows are devils, according to his account; no sense of discipline and perfect brutes with animals [15: 30].

В рассматриваемом примере имплицитно реализуется семантическая составляющая «*behaviour*» («поведение»). Индейцы (об их поведении идёт речь) характеризуются лексической единицей с негативной оценочностью «*devils*».

С другой стороны, как характеристика отношений между людьми - совокупность моральных норм (требований, заповедей, правил): «не лги», «не кради»:

"Ye oughtn't to say that if it isn't true, Aileen", he said. "Ye oughtn't to lie. It's against your faith" [14: 170].

В случае речь идёт о нарушении одной из заповедей (не лги), поэтому выдвигается требование не лгать. Сочетание «*ye oughtn't to lie*» имплицитно реализует семантическую составляющую «*wrong*» («неправильно»). Действие классифицируется в модальности долженствования с негативной оценочностью «*how it oughtn't to be*».

- *I don't think you ought to come to see me so often. People won't think well of it.*

- *People, - he said, - don't worry about people. People think what you want them to think. I wish you wouldn't take that distant air toward me ... That's the one thing I have against you - you are so worried about what people think. They don't make your life. They certainly don't make mine. Think of yourself first. You have your own life to make* [14: 118].

Мораль, характеризуя взаимоотношения между людьми, реализована при помощи лексической единицы, обладающей оценочной коннотацией: «*People won't think well* (выделение наше - Н. К.) *of it*»,

імпліцитно реалізує суждення о том, чого робити не слід і ставить питання о том, як повинно поводитися.

Мораль виявляється во всіх цих розглянутих випадках одночасно сферою об'єктивної необхідності (областю примусу, предписання і регуляції людського поведіння) і сферою суб'єктивної свободи (в будь-якому випадку орієнтованої на оцінку).

Ітак, аналіз емпіричного матеріалу дозволяє говорити о том, що сутність моралі визначається оцінкою, імпліцирующей модальність повинності. При обґрунтуванні моральних вимог і норм в мові використовуються одні і ті ж поняття, прийоми і способи висновків. Цей апарат висновку і представляє собою мову моралі, відображаючи особливий ментальний світ. Мова моралі санкціонує специфічний спосіб відносин між людьми, відмінний о інших типів нормативної регламентації міжособистісних зв'язків, складаються в сфері загальноприйнятих звичаїв, права, політики і т. д. Результати проведеного дослідження дозволяють говорити о перспективах вивчення розглянутої проблеми в світлі різних парадигм знання і їх репрезентацій в мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. Етика. - М.: Гардарики, 1998. - 472 с.
2. Дробницький О. Г. Проблеми моральності. - М.: Наука, 1977. - 333 с.
3. Жаботинська С. А. Когнітивна лінгвістика: принципи концептуального моделювання // Лінгвістичні студії. – Вип. 5. - Черкаси: ЧНУ, 1997. – С. 5 – 15.
4. Золотухина-Аболина Е. В. Сучасна етика: історія і проблеми. - Ростов н/Д: Издат. центр «МарТ», 1998. - 448 с.
5. Кондрашов В. А., Чичина Е. А. Етика. Естетика. – Ростов н/Д.: Фенікс, 1998. – 512 с.
6. Кубрякова Е. С. Роздуми о долях когнітивної лінгвістики на рубежі століть // Проблеми філології. - №. 1 (7). - 2001. - С. 28 - 34.
7. Культурологія. 20 століття: Словарь / Під ред. Левит А. Я. - СПб.: Університетська книга, 1997. – 640 с.
8. Разин А. В. Етика. – М.: Академічний проект, 2004. – 624 с.
9. Селіванова Е. А. Когнітивна онемасіологія. – Київ: Фітосоціоцентр, 2000. – 248 с.
10. Степанов Ю. С. Константи: Словарь російської культури. – М.: Академічний проект, 2001. – 990 с.
11. Hornby A. S., Gatenby E. V., Wakefield H. The advanced learner's dictionary of current English. – Ставрополь: СПИИП «Сінглей», 1992. – G-P. – 511 p.
12. Anderson Sh. The Strength of God // American Short Stories. The 20th century. – М.: Raduga Publishers. – P. 14 – 30.
13. Cheever S. Fashions of Times // Reader's Digest. – 1998. – № 1. – P. 3 – 14.
14. Dreiser Th. The Financier. – М.: Foreign languages publishing, 1984. – 666 p.
15. Galsworthy J. The End of the Chapter. – Book 1. - М.: Foreign languages publishing, 1960. - 601 p.
16. Maugham W. S. Rain and Other Stories. – М.: Progress, 1977. – 406 p.
17. Priestley J. B. Time and the Conways. – М.: Менеджер, 1997. – 208 p.
18. Wilde O. The Picture of Dorian Grey. Stories. – London: Penguin popular classics, 1994. – 255 p.
19. Wright R. Black Boy. – Hagerstown, San Francisco: A perennial classic Harper and Row, 1995. – 287 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Наталья Королёва - преподаватель кафедры лексикологии и стилистики английского языка Одесского национального университета

Научные интересы: Лингвокультурология, когнитивная лингвистика

ІДЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ (КАТЕГОРІЯ ВІДНОШЕННЯ)

Андрій КОТЛОВСЬКИЙ (Львів, Україна)

Стаття розглядає ідеографічну характеристику англійських фразеологізмів на позначення соціальної поведінки людини у межах однієї із сфер пізнання – відношення. Досліджуваний матеріал представляє семантичні особливості репрезентації взаємозв'язку суб'єктів, явищ, процесів соціальної реальності.

The article considers an ideographic description of English phraseological units indicating the social behavior of a human within one of the cognition sphere – relation. The researched material presents semantic peculiarities of interrelation of subjects, phenomena, processes of a social reality.

Дослідження питання репрезентації реального світу в системі мови ставило перед вченими завдання пошуку інструментарію опису лексичного складу мови. “Віртуалізація” значення в певному мовному понятті експлікує необхідність виокремлення класифікаційної схеми каталогізації зовнішнього світу. Відповідно введення “ідеографічної парадигми” було зумовлене прагненням мовознавців (В. В. Морковкін, Ю. Н. Караулов, М. В. Нікітін) показати роль мови як функціональної системи в процесі пізнання світу.

В фразеологічних дослідженнях ідеографічна систематизація проходить в руслі апробації універсальності дедуктивного та індуктивного шляхів опису, які первинно застосовані для опису загальної лексики (А. С. Аксамитов, С. Влахов, В. М. Мокієнко, А. М. Ємірова, Д. О. Добровольський, А. А. Івченко, Т. Г. Нікітіна, Ю. Ф. Прадід). Однак, висувається твердження, що на сучасному етапі

вивчення фразеології та фразеографії не варто ставити перед собою програму максимум – глобального охоплення в ідеографічному аспекті фразеологічного складу мови в цілому [3: 87]. На нашу думку такий підхід є правомірним в силу специфіки та фрагментарності фразеології. Фразеологія розчленовує світ на більш дрібніші фрагменти та характеризується емоційно-оціночним наповненням своїх одиниць.

Мета статті – представити ідеографічне наповнення однієї із сфер пізнання, а саме сфери відношення, англійськими фразеологізмами на позначення соціальної поведінки людини, описати семантичні та ідеографічні особливості. В нашому дослідженні основою ідеографічного опису фразеологізмів служить схема Ж.П. Соколовської, яка розроблялася для розв'язання проблеми семантичного опису лексичної семантики. Категорія відношення як і категорії буття, руху, якості, кількості даної схеми виступають іменами понятійних класів, які зазнають подальшу дедуктивну каталогізацію мовними одиницями [4]. На наш погляд класифікаційна схема Ж.П. Соколовської для лінгвокультурологічних студій шляхом визначення адреси вираженої сигніфікатом номінативної одиниці в мовній картині світу розкриває пізнавальну діяльність мовного колективу, його ментальність.

Особливість ідеографічної класифікації соціальної поведінки людини зумовлена антропологічною природою цього феномена. Виступаючи інтегрованою формою усіх видів поведінки, вербальне відображення соціальної поведінки можна спостерігати в ідеографічних рубрикаціях, які описують людину як біологічну та соціальну істоту. В суспільному житті людина знаходиться у певних відносинах з людьми, вступає з ними в контакт, комунікацію, співпрацю, дотримується певних загальноприйнятих норм поведінки. На особистісному рівні відбувається формування мотивів, стратегій поведінки, оцінні судження, які регулюють поведінку людини. Тому ідеографічна класифікація досліджуваних фразеологізмів на основі сфер пізнання зображує людину в її сутнісній єдності, в залежності від сфери пізнання (буття, рух, якість, відношення) можна побачити характер співвідношення ідеї та дії в процесі пізнання своєї сутності та соціальної реальності.

Категорія відношення вказує на один з необхідних моментів загального взаємозв'язку усіх предметів, явищ, процесів в природі, суспільстві, мисленні. В соціумі об'єкти, явища моделюють соціальну реальність; суб'єкти вступають у міжперсональні зв'язки, які в залежності від ситуації визначають характер взаємодії.

В результаті наповнення обраної класифікаційної схеми англійськими фразеологізмами на позначення соціальної поведінки людини виявилось, що категорія відношення представлена трьома макрополями (“Види відношення”, “Відношення людини до предметів, явищ. Цінності. Оцінка”, “Спілкування”), які в свою чергу представлені відповідними родо-видовими тематичними групами (ТГ) категорії відношення. Фразео-семантичні групи (ФСГ) фіксують ієрархію та ступінь проявлення “відношення” соціальних явищ.

Відношення (Р-8)	125 ФО
Види відношення (МП-2)	94 ФО
Взаємозв'язок і послідовність явищ (ТГ-1)	43 ФО
Характер зв'язку з іншими (ТГ-2)	44 ФО
Обумовленість, закономірність явищ (ТГ-3)	6 ФО
Відношення людини до предметів, явищ.	
Цінності. Оцінка (МП-4)	22 ФО
Відношення з точки зору значущості предметів, явищ, понять в системі цінностей (ТГ-1)	14 ФО
Оцінка (ТГ-2)	8 ФО
Спілкування (МП-5)	9 ФО

Макрополе “Види відношення” (94 ФО) представлене тематичними групами “взаємозв'язок, послідовність явищ”, “характер зв'язку з іншими”, “обумовленість явищ”, які розкривають моменти розвитку матерії, взаємозв'язок явищ об'єктивного світу.

ФСГ “причина-наслідок соціальних явищ” тематичної групи “взаємозв'язок, послідовність явищ” репрезентує логічну форму змісту, в яких відносинах між собою знаходяться об'єкти, явища соціальної реальності. В контексті соціальної поведінки людини перед нами постають причини та наслідки людських смислів буття, об'єктивних соціальних явищ.

На особистісному рівні представлені лише причина емоційного стану урівноваженості – ситість (*When meat is in, anger is out Коли ситий, гнів зникає*), причини отримання та втрати свободи (*Money makes a man free everywhere Гроші роблять людину вільною будь-де; Who receives a gift, sells his liberty Хто отримує подарунок, той продає свою свободу*). Фразеологізми, які позначають у своїй семантичній структурі “наслідки від перцептивно-рефлексивної поведінки людини”, описують інтенсивність переживань в стані самотності (*He grieves sore who grieves alone Той сильно сумує, хто сумує один*).

Більшість фразеологізмів, а саме прислів'їв, з інваріантною парою логічного змісту “причина-наслідок” в контексті соціальної поведінки людини констатують наслідки соціальних інтеракцій

(індивідуалізму, взаємодії людей, колективізму, колективної власності, миролюбності, войовничості). Серед об'єктивних станів, смислів соціальної реальності представлені багатство, бідність, свобода.

Хоча в англійському соціумі моральна установка на індивідуалізм виступає життєво необхідною, наслідки цієї світоглядної позиції позбавлені альтруїстичних настроїв (*When everyone takes care of himself, care is taken of all* Коли кожний піклується про себе, турбота займається усіма; *Every man for himself, and the devil take the hindmost* Кожний за себе, і диявол забирає задніх). Колективізм також не розглядається консолідуючою силою (*If a sheep loops the duke, all the rest will follow* Куди одна вівця, туди і вся отара) та основою для побудови вільного суспільства (*One sheep follows another* Куди одна вівця, туди і вся отара). Оцінкою схвалення наділені прислів'я, які позначають сприятливий результат взаємодії людей (*Many hands make light work* Громада – великий чоловік; *De zгода, tam i вигода*; *Four eyes see more than two* Одна голова добре, а дві ще краще); об'єднання зусиль в праці, спільне розв'язання проблем свідчить, з одного боку, про взаємодію людини з суспільством та, з іншого боку, спільність інтересів у відносинах співпраці демонструє прагматичність світогляду.

Соціальні стани (багатство – бідність) як певні результати накопичення або відсутності грошових цінностей в мовній свідомості англійського етносу не наділені позитивними наслідками стану володіння матеріальними благами. Бідність породжує напругу (*Poverty breeds strife* Бідність породжує суперечку; *Beggars cannot be choosers* Бідним не доводиться перебирати), багатство негативно впливає на соціальну поведінку людини, створюючи підстави для проявлення зарозумілості, ворожості, безтактовності (*Plenty breeds pride* Багатство породжує гордість; *Money makes friends enemies* Гроші роблять друзів ворогами; *Wine and wealth change wise men's manners* Вино і багатство змінюють манери мудрих людей). Багатство в широкому розумінні (добробут, достатки) забезпечується лише миром, який створює сприятливі умови для розвитку подій, надбання досвіду, благ (*Peace makes plenty* Мир приносить достаток).

Тематична група “характер зв'язку з іншими” демонструє форми суспільних відносин між суб'єктами соціальної взаємодії. Двостороння соціальна комунікація, контакти приводять до сумісної діяльності, солідарності або антагонізму. Односторонні дії не наділені повнотою прояву почуттів, відкритості; вони, навпаки, спрямовані на досягнення певної домінантної позиції.

ФСГ “злагода”, ФСГ “співпраця”, ФСГ “незгода” виступають тією системою діяльності, яка задає дихотомічні види соціальної взаємодії – кооперація та конкуренція. У ФСГ “злагода” виокремлюються семантичні конкретизатори “притримування однакових поглядів”, що в свою чергу свідчить про певну упорядковану солідарність у світоглядних позиціях на міжособистісному рівні (*to be on the same side of the fence* притримуватися однакових поглядів, займати однакову позицію; *to see eye to eye with somebody* оп something зійтися у поглядах, бути однієї думки) та “порозуміння” (*to be in tune with somebody* мати порозуміння з кимсь; *to be in someone's good books* мати чийось прихильність; *to get on like a house on fire* добре ладити з кимсь), що демонструє основу кооперації. Взаєморозуміння як характер зв'язку з іншими виступає результатом цілеспрямованої діяльності, яка представлена в категорії руху, макрополе “Діяльність”. Така кореляція характеру зв'язку і цілеспрямованості в умовах соціальної взаємодії наголошує на взаєморозумінні як важливому чиннику при розв'язанні питань суспільного життя. Успішне співробітництво сприяє поліпшенню відносин і бажанню продовжувати взаємодії в майбутньому [5: 75]

ФСГ “співпраця” представляє об'єднання сил учасників, що базується на принципі утворення непохитної групи, колективу (*to stand shoulder to shoulder* співпрацювати, взаємодіяти; *to join hands* діяти спільно; *to go hand in hand* діяти спільно). Необхідно зауважити, що прислів'я *United we stand, divided we fall*; *A house divided against itself cannot stand* акцентують на тому, що “космос Англії – острів корабель; людині необхідно рухатися по силовим лініям буття, регулюючись самостійно, руками і ногами” [1: 432].

ФСГ “незгода” відображає певні елементи структури конфлікту, а саме конфліктну ситуацію, позицію учасників тощо. Наявність конфліктних дій (5ФО: *to be at daggers drawn* бути на ножках, у ворожих стосунках; *to be at swords points* бути на ножках; *to be at loggerheads with somebody* бути у сварці з кимсь; *to be by the ears* бути у сварці; *They cannot set their horses together* Вони не можуть діяти до згоди) перевищує психологічну несумісність, протиріччя у свідомості (3ФО: *to be at cross purposes* бути в протиріччі, розходитися; *there is no love lost between them* вони недолюблиють один одного; вони глек розбили; *Two of trade can never agree* Два спеціаліста рідко погоджуються один з одним). Відчуття небезпеки у конфліктній ситуації породжується фізичними діями одного із учасників.

Схильність до агресивної поведінки, яка може набрати активну форму силової моделі розв'язання конфлікту (17ФО тематичної групи “цілеспрямованість” макрополя “Діяльність” (категорії руху) демонструють дії спрямовані на послаблення позицій суперника), свідчить про прояв деструктивної реакції на конфліктну ситуацію. Фразеологізми на позначення ворожості, войовничості демонструють ті девіантні моделі поведінки, які не характерні для соціальної поведінки представників англійського етносу, а виступають формою активізації колективного підсвідомого, яскравими прикладами яких

слугують народні гуляння англійців до моральних реформ 19ст. та масові безпорядки англійських футбольних фанів сьогодення.

ФСГ “дистанціювання” представляє собою вербальну репрезентацію особистого простору англійця. Фразеологізми яскраво демонструють за допомогою своїх денотативних сем фізичний аспект “автономії особистості” – “дотримання належної відстані”, психологічний аспект свідомої ізоляції експлікують імпліцитні емотивні семи – “уникати відносин з кимсь” (*to keep somebody at the stick's end тримати когось на достатній відстані; уникати дружніх відносин; to keep at arm's length триматися на дистанції від когось; to give (one, something) a wide birth триматися на належній відстані, уникати; would not touch with a bargepole триматися далі від когось; to steer/keep clear off мор. уникати мілину, підводний камінь; уникати відносин*).

ФСГ “контроль над кимсь” та ФСГ “попора” репрезентують характер відносин, які ґрунтуються на інваріантному співвідношенні “підкорення - субпідрядність”. Відстоювання власної позиції, а частіше думок групи, схильне до вираження тиску та нав'язування певного порядку речей.

У ФСГ “контроль над кимсь” фразеологізми передають види контролю: контроль з можливістю керувати (*to take up/to hold the reins контролювати, керувати*); контроль з тотальним впливом над людиною (*to hold by the ears тримати в своїх руках; мати сильний вплив; to keep a tight rein on/to keep someone on a tight rein тримати когось у шорях; to hold (all) threads between one's thumb and finger розпоряджатися (кимсь); to have somebody on the hip тримати когось в руках; to have somebody on a string повністю підкоряти когось; to have somebody on toast підкоряти когось*). Негативну роль контролю фразеологізми не висвітлюють. У ФСГ “попора перед кимсь” фразеологізми відображають податливість перед тиском людини, групи. Більшість фразеологізмів (9ФО) позначають зовнішні прояви потурання, лише три фразеологізми з них наділені семою “повністю залежати від когось волі” (*to hang on to somebody's sleeve бути у повній залежності від когось, погоджуватися зі всім, що хтось говорить або робить; to be at somebody's nod повністю залежати від волі, бажання когось; to be wax in somebody's hands повністю підкорятися чужій волі*). Вищезгадані фразеологізми також демонструють характер зв'язку між учасниками цієї ситуації: 1) прийняття форм раболіпної поведінки (*to eat out somebody's hands ставати ручним; танцювати під чужу дудку; to bow the knee before підкорятися; to bend one's neck гнути шию перед кимсь; to come to heel підкорятися; to bow and scrape ходити на задніх лапках перед кимсь*); 2) виконання чийсь примхи; *to lick somebody's boots лизати когось п'ятки; to scratch one where he itches потурати, потакати комусь; to fetch and carry бути у когось на побігеньках*).

Макрополе “Відношення людини до предметів, явищ. Цінності. Оцінка” (22 ФО) представлена тематичними групами “відносини з точки зору значущості явищ, понять в системі цінностей”, “оцінка”. Цінності виступають критеріями оцінки дійсності людиною. Вони відповідають на питання – що є бажаним або яким щось повинно бути. Тому система цінностей формує світоглядну концепцію соціуму, етносу, яка в свою чергу представляє ступінь акцептації та ієрархічне місце кожної цінності.

Фразеосемантичні групи даного макрополя доповнюють макрополе “Суспільна свідомість” (категорія буття) значущими відношеннями між предметами, явищами, поняттями в системі цінностей. Осмислення моральною свідомістю, етичне обґрунтування зразків, ідеалів соціалізації уможливило існування соціуму, етносу. Аналіз досліджуваного матеріалу демонструє, що в процесі соціальної взаємодії інтерналізацію зазнають лише такі світоглядні переконання: індивідуалізм, помірність, задоволеність наявним соціальним станом. В системі цінностей стриманість, відстороненість, миролюбність, помірність, авторитет королівської влади, авторитет вищих верств населення, сила багатства служать нормами поведінки, які стають обов'язковими нормами поведінки, що приводять дії людей у певну очікувану відповідність.

ФСГ “стриманість” регламентує дії особистості, які направлені на встановлення загального стилю взаємодії. Приклади засвідчують, що вступання в контакт не допускає проявлення негативних емоцій, а саме чванливості (*A man may love his house well without riding on the ridge Можна любити свій дім, але не обов'язково хвалити його усюди; Self-praise is no recommendation Не хвали сам себе, нехай люди похвалять*). Стриманість виступає етнокультурною особливістю конструкції “коректної поведінки” на стадії проектування контактних відносин. Позицію невтручання, устремління уникати саморозкриття розкриває ФСГ “відстороненість”, яка єдиним прислів'ям вказує на перевагу перебування у власному особистому просторі (*Better be alone than in bad company Краще бути одним, ніж в поганій компанії*). ФСГ “миролюбність” демонструє результати структування контакту згідно з “мирною” стратегією: спосіб використання “добрих слів” швидше приводить до усунення напруги, мирне співіснування є вітальною основою життєдійсності (*Good words cool more than cold water Добрі слова охолоджують більше, ніж холодна вода; To live peaceably with all breeds good blood жити в мирі з усіма виводить добру кров*).

ФСГ “помірність” вказує на раціоналістичну позицію в межах соціальної взаємодії, соціальної системи. З одного боку, самообмеження у активній соціальній ролі компенсується пріоритетом здорового

глузду (*Better be the tail of a horse than the head of an ass* Краще бути хвостом коня, ніж головою осла), з іншого боку, дотримання певної соціальної ієрархії гарантує самостійність практичних дій, задовольняє почуття власної гідності (*Better be the head of a pike/dog than the tail of a sturgeon/lion* Краще бути головою щуки, ніж хвостом осетрини). Тому такі ФСГ як “авторитет королівської влади”, “авторитет вищих верств населення” характеризують представників вищих шаблів соціальної ієрархії, котрі за допомогою інституціоналізованої влади здійснюють вплив (*A king's favour is no inheritance* Королівську прихильність в спадок не отримують; *An Englishman loves a lord* Англієць любить пана); ФСГ “авторитет багатства”, “авторитет сили” – норми, які забезпечують соціальний порядок.

ФСГ “авторитет багатства”, ФСГ “авторитет сили” демонструють значущість грошей та сили (*All things are obedient to money* Усі речі покірні грошам; *Money answers all things* Гроші відповідають на усі речі; *Money governs the world* Гроші керують світом; *Money is the only monarch* Гроші – єдиний монарх; *Might goes before the right* Хто сильний, той і правий) В англійському суспільстві з ХІХст. гроші почали відігравати все більш значну роль у визначенні соціального успіху; сила як один з екстремальних засобів досягнення цілі швидше належить до архетипних проявів людської природи, ніж етичних принципів англійського індивідуалізму.

Тематична група “оцінка” об’єднує фразеологізми у макрополі “Відношення” за допомогою оціночних емотивів: позитивна і негативна оцінка (ФСГ “позитивна оцінка відношення”, ФСГ “негативна оцінка відношення”). Під вплив оцінки потрапили ті явища, суб’єкти, які презентують види зв’язків речей або властивостей в контексті соціальної поведінки людини: колективізм, влада, бідність, натовп, невихованість тощо.

Негативна оцінка колективізму, а саме альтруїстичних вчинків для громадськості (*He that does anything for the public is accounted to do it for nobody* Хто робить щось для громадськості, той робить це не для нікого) свідчить про домінуючий статус індивідуалізму в фундаментальній матриці буття англійського етносу. Негативну оцінку у суспільних відносинах отримує інститут влади (король), який не заслуговує статусу авторитету при відсутності поваги зі сторони підданих (*He that is hated of his subjects, cannot be counted a king* Кого ненавидять його піддані, той не може рахуватися королем). Негативне ставлення до бідності проявляється не тільки в системі ієрархії соціальних цінностей, але й на рівні міжособистісних відносин (*Poverty is an enemy to good manners* Бідність – це ворог хорошим манерам). Зразки соціальної поведінки моделюються вищими верствами англійського суспільства, що в свою чергу підтверджується статусом авторитетів.

Негативна оцінка натовпу та невихованості акцентує на обраній позиції по відношенню до оточуючого світу, яка виступає в ролі ціннісної орієнтації в англійській комунікації – дистанціювання. Натовп не розглядається сприятливим середовищем, в якому зберігається атмосфера “гармонійного” безконфліктного спілкування та баланс між інтимністю та дистантністю [2: 15]. Хоча стратегії негативної увічливості націлені на соціальне дистанціювання та ставлять кінцеву ціль – показати взаємну повагу; вторгнення на особисту територію англійця (дім) без дотримання певних “ритуалізованих” норм поведінки, а саме отримання запрошення, наражається на відкриту ворожість (*A constant guest is never welcome* Частого гостя ніколи радушно не зустрічають; *Who comes uncalled, sits unserved* Хто приходить без запрошення, той сидить без пригощань).

Макрополе “Спілкування” (9 ФО) репрезентує стратегії комунікативної поведінки. В даному макрополі категорія відношення на відміну від макрополей “Конкретні дії”, “Діяльність” категорії руху можна виявити тільки способи реалізації системи відносин людини. В даному макрополі представлені фразео-семантичні групи, що передають прийнятні норми поведінки та способи структуризації конфліктної ситуації.

ФСГ “тактовність” демонструє раціональний “стратегічний” підхід у спілкуванні, який базується на дотриманні дистанції з співрозмовником з утриманням від зайвої балаканини (*to keep one's breath to cool one's porridge* утримуватися від балаканини, не лізти з порадами; *to hold one's peace* мовчати, прикусити язик). ФСГ “ввічливість” також демонструє “стратегічний” підхід, який базується на створенні комфортного клімату для спілкування. Уникання брутальностей як основи компромісу свідчить про пріоритет зовнішніх формальних компонентів у проявленні увічливості; демонстративна гречність підпорядковується манерам та умовностям етикету (*to keep a civil tongue (in one's head)* уникає брутальностей; *бути чемним у розмові; to give a civil answer to a civil question* демонструвати ввічливість, відповідати на ввічливе питання).

Фразео-семантичні групи “нав’язування”, “безтактність”, “грубість” представляють ті способи спілкування, до яких англійці вдаються в ситуаціях спілкування не для “публіки”. В повсякденному спілкуванні (з близькими та знайомими) англійці не часто звертаються до вишуканих манер, “приберігаючи” показну люб’язність для “параду” [2: 12].

Категорія відношення найкраще з усіх категорій пізнання розкриває результати пізнавальної діяльності людини. Мовна свідомість відтворює емпірично нагромаджене знання про соціальну реальність.

Процес досягнення об'єктивної істини зумовлюється усвідомленням рушійних чинників пізнання. Фразеологізми, особливо прислів'я, відображають причини і наслідки внутрішніх спонукальних чинників (урівноваженість, настирливість, свобода) та соціальних явищ суспільної практики людини (індивідуалізм, колективізм, колективна власність, миролюбність, войовничість, багатство, бідність).

Відношення суб'єкта до інших суб'єктів соціальної реальності характеризується визначенням своєї мети, яка в свою чергу спрямована на солідарність (злагода, співпраця) та конфлікт (незгода, контроль над кимсь). Система цінностей демонструє результати вирізнення людиною самої себе, значущість орієнтирів в процесі пізнавальної взаємодії людини з довкіллям для впорядкування картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гачев Г. Национальные образы мира. Космо - Психо- Логос. – М.: Прогресс, 1995. - 480с.
2. Кузьменкова Ю.Б. Английская и русская вежливость в контексте культурных традиций // Вестник МГУ. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2005. – № 2. – С. 7 –16.
3. Прадід Ю.Ф. У царині лінгвістики і права. – Сімферополь: Еліно, 2006. – 256с.
4. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. – К.: Наукова думка, 1990. – 184с.
5. Тихомирова.Е. Б., Постоловський С.Р. Конфліктологія та теорія переговорів: Підручник. – Рівне: Перспектива, 2007. – 396с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Котловський – здобувач кафедри іноземних мов для природничих факультетів ЛНУ ім. І.Франка.
Наукові інтереси: лінгвокультурологічний аспект фразеології англійської мови, соціолінгвістика.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ ЄВРОПА У АНГЛІЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Вікторія КРАВЧЕНКО (Полтава, Україна)

У статті розглядаються основні аспекти моделювання концепту ЄВРОПА в англійському політичному дискурсі.

The main aspects of the model's building of the concept EUROPE in English political discourse are depicted in the article.

Визначальну роль у дискурсивному аналізі сьогодні відіграє **когнітивна парадигма** з притаманними їй методами дослідження. У рамках цієї парадигми лише аналіз концепту як операційної дослідницької одиниці, спрямованої на "комплексне вивчення мови, свідомості та культури" [20: 38], дозволяє звернутися до всієї повноти людського досвіду буття в культурі; лише звернення до когнітивних структур дозволяє дати реальні пояснення функціонуванню мови [10: 27]. **Актуальним** є застосування когнітивного підходу, який дозволяє перейти від опису одиниць та структур дискурсу до моделювання структур свідомості учасників комунікації через аналіз фреймів та концептів, метафоричних моделей і стереотипів, які становлять засади політичних упереджень.

Концептуальний аналіз, спрямований на знання про світ, а не на роз'яснення мовної одиниці [9: 85], не тільки розширює можливості власне лінгвістичного аналізу, але може використовуватися як метод дослідження різновидів дискурсу. При лінгвокогнітивній орієнтації дослідження одиницею аналізу дискурсу є **концепт**, який, на наш погляд, виконує структуротвірну функцію в межах різних дискурсивних типів.

Концепт ЄВРОПА, як **об'єкт** цього аналізу, є багатокомпонентним. Він складається із сукупності різноманітних елементів - концептів-мінімумів, що моделюють концепт-максимум, взаємодіють поміж собою, взаємозумовлюють один одного [18: 268]. За **мету** ми поставили розглянути основні аспекти моделювання концепту ЄВРОПА в англійському політичному дискурсі. Метою також є розкриття змісту концепту ЄВРОПА, ідучи кількома етапами. До першого етапу входить характеристика та систематизація за мотивацією основних понять, концептів-мінімумів, які моделюють основний концепт-максимум – ЄВРОПА. До другого етапу відносимо моделювання за допомогою когнітивних моделей – концептуальної метафори з відповідною побудовою метафоричних моделей, а також представлення концепту ЄВРОПА за допомогою образ-схеми КОНТЕЙНЕР та ЗВ'ЯЗОК. Саме в такому ключі концепт ЄВРОПА не досліджувався, що є досить цікавим для сучасної когнітивної парадигми.

Матеріалом цієї розвідки, джерелом якого є корпус англійських електронних текстів за період з 2000 по 2007 рік, розташованих на Інтернет-сайтах Європейського Союзу.

При мовному моделюванні зміст концепту може видозмінюватись залежно від конкретних обставин, сприйнятливості носіїв тієї чи іншої мови до змін [16, с 183]. Тому, у цьому дослідженні, ми спробуємо врахувати ці аспекти.

Поняття "модель" почали використовувати в лінгвістиці, згодом і в когнітивній парадигмі, де це поняття охоплює не тільки власне мовні феномени, а й структури знання, одиниці свідомості людини, універсальні засоби людської когніції [13: 93-94]. Метод моделювання дозволяє підійти до пояснення об'єкта дослідження і розкриття його сутності [28: 450].

За допомогою цього методу можна схарактеризувати концепт, описати його, дати перелік ознак та концептуальних шарів. Кожна когнітивна модель має специфічну символічну структуру, яка є структурою будівельних блоків, якщо її елементи взаємозалежні, а значення цілого є функція значення його складових [11: 175].

Концепт у процесі розумової діяльності повертається різними сторонами, актуалізує в цьому процесі сценарний, фреймовий або схематичний рівень або різні комбінації цих концептуальних сутностей [17: 20].

Концептом може бути й окремих смисл, і ціла концептуальна структура, яка включає інші концепти [2: 36]. Традиційні одиниці когнітивістики (фрейм, сценарій, скрипт і т. п.), маючи більш чітку, ніж концепт, структуру, можуть використовуватися дослідниками для моделювання концепту [8: 77].

Поняття "фрейм" використовував Ч.Філлмор [22: 78] у своїй лінгвістичній концепції фреймової семантики. Спочатку він укладав у поняття "фрейм" суто лінгвістичний зміст, розуміючи його як систему вибору мовних засобів - слів, граматичних правил і мовних категорій, які можуть асоціюватися з прототиповими сценами, тобто типовими ситуаціями. Пізніше Ч.Філлмор надає фрейму лише когнітивне трактування: *фрейми* - особливі уніфіковані конструкції знання, або зв'язані схематизації досвіду [23: 54].

Поступово цей термін починає вживатися на позначення когнітивної структури. Так само його вживають і у працях зі штучного інтелекту [24: 172; 29: 42], у яких під фреймом розуміють структуру даних (образ), пов'язаних із концептуальними об'єктами в пам'яті і необхідних для представлення певної типової / стереотипної ситуації, або основну одиницю представлення знань. Фрейми створюють певну структуру навколо концепту, тому не слід їх розглядати як окремі "шматочки" знання [3: 16].

В основі теорії фреймової моделі лежить положення про сприйняття дійсності через зіставлення наявних у пам'яті фреймів, кожен із яких пов'язаний із конкретним концептуальним об'єктом пам'яті та інформацією, що отримується зі світу дійсності [14: 37; 30: 244-245].

Фреймом є структура даних, що становить собою асоціативний набір обов'язкових та факультативних компонентів - мережі смислових вузлів (*слотів*) та терміналів, що проектується дискурсивним мисленням [14: 6-9]. Різноманітні фрейми однієї системи описують один об'єкт із різних точок зору.

Поряд із терміном "фрейм" уживаються також терміни "сценарій / скрипт" [22: 62; 24: 46]. Більш поширеним є *сценарій*. Сценарієм називається формалізований опис стандартної послідовності взаємозалежних фактів, що визначають типову ситуацію предметної області.

Фрейм, на відміну від сценарію, більшою мірою належить до статичних структур, а сценарій - до динамічних, хоча М.Мінський пропонував використовувати термін "фрейм" і для динамічних стереотипних структур. Можна говорити, що фрейми - це схеми сцен, а сценарії - це схеми подій. У нашому аналізі представлення концепту ЄВРОПА ми використовуємо ці два поняття при описі метафоричних моделей, що складаються з відповідних фреймів та сценаріїв.

Залучення методів концептуального аналізу дозволяє представляти досліджуваній концепт у вигляді певної фреймової моделі, специфічним чином організованої концептуальної схеми (узагальнення декількох фреймів) [7: 54; 28: 24] як засобу представлення операційної інформації.

У ряді робіт С.А.Жаботинської [4; 5; 6], присвячених аналізу значень одиниць, що відносяться до різних рівнів мови, для побудови концептуальних структур використовуються п'ять базових фреймів із відповідними модифікаціями. До цих типів фреймів дослідниця відносить предметний фрейм, таксономічний фрейм, посесивний фрейм, акціональний фрейм та компаративний фрейм. Дослідниця пояснює причину назви фреймів "базовими", оскільки вони демонструють найбільш узагальнені принципи категоризації та організації вербалізованої інформації [7: 55]. Ці фрейми допомагають розкрити інформацію онтологічного плану про ПРЕДМЕТИ світу, у якому існує людина. Категоріальний концепт ПРЕДМЕТ є автономним ментальним простором, який має свою внутрішню структуру. Декілька взаємопов'язаних предметів утворюють міжпросторову структуру. Таким чином, понятійна категорія предмету є центральною ланкою схемної концептуальної сітки.

У нашому дослідженні, слідом за С.А.Жаботинською [6: 154], вважаємо, що когнітивна динаміка розгортання концепту ЄВРОПА доцільно розглянути в межах загальної схеми предметного фрейму. Фрейм цього типу представляє собою систему пропозицій, де до одного й того ж логічного суб'єкту ДЕЩО приєднуються декілька логічних предикатів, що характеризують суб'єкт за кількісними, якісними, сутнісними, локативними та темпоральними параметрами [7: 55]. Дослідниця дає пояснення таким уявленням у наборі пропозицій, де між предметом та його якими встановлюється зв'язок *є / існує*: ДЕЩО *є* СТІЛЬКИ (кількість); ДЕЩО *є* ТАКЕ (якість); ДЕЩО *існує* ТАК (спосіб буття); ДЕЩО *є / існує* ТАМ (місце буття); ДЕЩО *є / існує* ТОДІ (час буття) [5: 118]. Якості предмету можуть отримати оцінку ТАК (приблизно -точно; норма - більше - менше; істино - неправдиво; нейтрально - добре -погано).

Нами обрано саме цю схему базового фрейму, оскільки решта фреймів представляє зв'язки декількох предметів, інформація про які може бути розгорнута у предметний фрейм.

У когнітивній лінгвістиці одним із ключових питань є проблема дослідження способів концептуалізації абстрактних понять за допомогою відповідних метафоричних моделей. Ця проблема знаходиться на початковому етапі вивчення. На думку М.Яновського, єдине, що ми знаємо на сьогодні, це те, що певні абстрактні концепти можна зрозуміти виключно через властиві їм метафоричні моделі [29: 19].

Метафоричні моделі, які використовуються в політичному дискурсі, відбивають існуючі в соціумі стереотипні уявлення. Згідно з дослідженнями з когнітивної семантики, "метафоричне моделювання - це засіб, що відбиває національну самосвідомість, для осягнення, рубрикації, представлення та оцінки певного фрагмента дійсності за допомогою сценаріїв та фреймів, які належать до цілком іншої поняттєвої сфери" [18: 42]. Так, багато політичних явищ та подій описуються через метафори БУДІВЛЯ, ДЕРЕВО, МЕХАНІЗМ, ЖИВИЙ ОРГАНІЗМ, ВІЙНА тощо.

Існують дві основні можливості аналізу метафоричних моделей у межах теорії концептуальної метафори. Дослідник може виходити або з концептуальної сфери-джерела, або розпочинати аналіз зі сфери-мети. Так, А.П.Чудінов вивчає метафоричні моделі, які виявляються в сучасному політичному дискурсі, на основі спільності концептуальної **сфери-джерела** метафоричної експансії (аналізуються концептуальні сфери ХВОРОБА, КРИМІНАЛІ, ТЕАТР, ВІЙНА, ЕКОНОМІКА, ДОРОГА, ДІМ тощо) [25: 40; 26].

Натомість у нашому дослідженні ми поставили за мету розглянути метафоричні моделі, виділені на основі загальної **сфери-мети** метафоричної експансії. Цей зворотний напрям аналізу базується на конкретних текстових реалізаціях метафор, які розглядаються як вихідні для визначення структури метафоричної моделі. Йтиметься про метафоричні реалізації поняття ЄВРОПА, що є ключовим для політичного дискурсу, пов'язаного з євроінтеграцією.

При описі домінантних для євроінтеграційного політичного дискурсу метафоричних моделей потрібно визначити:

1. Нову концептуальну сферу (в інших термінах - ментальна сфера-мета, денотативна зона, реципієнтна сфера, поняттєва сфера, спрямування метафоричної експансії) та - по можливості - її основні концептуальні поля (домени), до яких належать відповідні фрейми. У цьому випадку це сфера ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ і концепт ЄВРОПА.

2. Вихідні концептуальні сфери (в інших термінах - ментальні сфери-джерела, сигніфікативні зони, похідні поняттєві області, сфери-донори, джерела метафоричної експансії) та основні концептуальні поля (домени) у складі цих сфер.

3. Фрейми, які належать до концептуальних сфер, що розглядаються (похідної та нової), і структурують відповідну поняттєву сферу (концептуальну сферу).

4. Типові слоти, тобто елементи ситуації, які становлять частину фрейму, конкретизують певний його аспект, а також концепти, з яких складається слот.

Структура метафоричних моделей має ієрархічну організацію. Ряд актуальних метафоричних моделей можна розглядати як похідні від одиниць більш високого рівня абстракції - метамodelей. Організовану таким чином сукупність експлікованих моделей І.О.Філатенко позначає терміном "метафорична парадигма". Критерієм, що визначає належність метафоричної моделі до парадигми, вважається наявність гіпо-гіперонімічних відношень між поняттєвими сферами-джерелами метамodelей (тобто відповідного концепту) та окремого домену концепту [20: 7]. Гіперонімами в цьому дослідженні нами вважаються певні метамodelі, які мають більш широку семантику, а гіпонімами - сфери-джерела, наділені частковим значенням.

Отже, основними типами когнітивного моделювання концепту ЄВРОПА в євроінтеграційному дискурсі у цьому дослідженні виступають образ-схеми, фреймові моделі та метафоричні моделі.

Підсумовуючи вищенаведене, необхідно вказати, що визначення дискурсу, яке належить Н.Д.Арутюновій [1: 136-137], зумовлює два аспекти його аналізу: *комунікативний* (дискурс як соціальна дія, тому важливими стають позалінгвальні дані) і *когнітивний* (дискурс як механізм свідомості). Ураховуючи ці дві складові, вважаємо незаперечною необхідність позалінгвального (безпосередньо - соціологічного) та когнітивного підходів до аналізу дискурсу. До того ж, і комунікативний, і когнітивний аналіз мають міждисциплінарний підхід. Тому, щоб опис змісту досліджуваного концепту був довершеним, доцільним було б показати зв'язок концепту ЄВРОПА з ідеологією євроінтеграційного політичного дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. -М.: Сов. энциклопедия, 1990. - С. 136-137.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. - Тамбов: Изд-во Тамбовск. гос. ун-т имени Г.Р.Державина, 2000. - 123 с.

3. Дейк Т. А. ван. К определению дискурса / Пер. с англ. А.Дерябин // <http://www.nsu.ru/psych/intemet/bits/vandijk2.htm> - 1999.
4. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. - Вип. 11.- Черкаси, 1999.-С 12-25.
5. Жаботинская С.А. Ономазиологические модели в свете современных школ когнитивной лингвистики // С любовью к языку: Сб. науч. тр. Посвящается Е.С.Кубряковой. - Москва-Воронеж: ИЯ РАН, Воронежск. гос. ун-т, 2002. - С. 115-123.
6. Жаботинская С.А. Теория номинации: когнитивный ракурс // Вестник Московского государственного лингвистического университета. - Вип. 478. -М.: Московск. гос. лингв. ун-т, 2003. -С. 145-164.
7. Жаботинская С.А. Лексическое значение: Принципы построения концептуальной сети // Zlovo z perspektywy jezykoznaucy i tlumacza. -Gdansk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 2005. - Том II. - Р. 53-62.
8. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. - Воронеж: ВГУ, 2001. - С. 75-80 // <http://www.vspu.ru/~axiology/ggs/ggsart1.htm> - 2001.
9. Кубрякова Е.С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова ПАМЯТЬ// Логический анализ языка. Культурные концепты / Под ред. Н.Д.Арутюновой. -М.: Наука, 1991. - С. 85-91.
10. Кубрякова Е.С. О новых путях исследования значения: Теория айсберга //Проблемы семантического описания единиц языка и речи. Материалы докл. междунар. науч. конф. - Ч. 1. - Минск: МГЛУ, 1998. - С. 27-43.
11. И.Лакофф Дж. Когнитивное моделирование // Язык и интеллект / Пер. с англ. и нем. - М.: Прогресс, 1995. - С. 143-184.
12. Лассан Э. Дискурс власти и инакомыслия в СССР: когнитивно-риторический анализ. - Вильнюс: Изд-во Вильнюс, ун-та, 1995. - 232 с. 13.Луньова Т.В. Поняття моделі в сучасній когнітивній лінгвістиці // Аспекти дослідження іноземних мов і лінгвометодичні основи викладання: 36. наук. праць. - Полтава: Техсервіс, 2006. - С. 92-99.
12. Минский М. Фреймы для представления знаний / Пер. с англ. О.Н.Гринбаума. -М.: Энергия, 1979. - 152 с.
13. Лоложин М.М., Венжинович Н.Ф. Концепт як базова когнітивна сутність // Мовні і концептуальні картини світу: 36. наук. пр. - К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2001.-№5.-С 182-184.
14. Прихода Я. І. Європа як концепт // <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=268> - 2003.
15. Рассохина М.В. Метафора в языке социологической теории.- М.: Московск высш. шк. соц. и эконом. наук, 2001. - 80 с.
16. Слышкин Г.Г. Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса) // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. - Волгоград: Перемена, 2000. - С. 38-45 // <http://www.vspu.ru/~axiology/ggs/ggsart1.htm> - 2000.
17. Філатенко І. О. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02. 02 / Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. - К., 2003.-20 с
18. Филмор Ч.Д. Основные проблемы лексической семантики // Новое в зарубежной лингвистике / Пер. с англ. О.В.Звегинцевой. - Вип. 12. - М.: Радуга, 1983.-С. 74-122.
19. Филмор Ч.Д. Фреймы и семантика их понимания // Новое в зарубежной лингвистике / Пер. с англ. А.Н.Баранова. - Вип. 23: Когнитивные аспекты языка. - М.: Прогресс, 1988. - С. 52-92.
20. Чарняк Ю. Умозаключения и знания // Новое в зарубежной лингвистике. -Вип. 12.-М.: Радуга, 1983.-Ч. I.-С. 171-207.
21. Чейф У.Л. Память и вербализация прошлого опыта // Новое в зарубежной лингвистике. - Вип. 12. - М.: Радуга, 1983. - С. 35-73.
22. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале // Русская речь. - 2001. -№4.-С. 38-45.
23. Чудинов А.П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации // <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm> - 2003.
24. Шабров О.Ф. Моделирование политической реальности // Політологія. - М.: РАГС, 2002. - С. 448-461 // <http://shabrov.info/Statii/mod.htm> - 2002.
25. Пинцарева Е.В., Гончаренко В.В. Фреймы для распознавания смысла текста. - Кишинев: Штиинца, 1984. - 198 с.
26. Janowski M. W. Function As A Constraining Principle In Metaphoric Mappings // Lingua Posnaniensis. - 2003. - XLV. - P. 19-32.
27. Minsky M. The Society of Mind. - N. Y.: Simon and Schuster, 1986. - 339 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Кравченко - викладач кафедри англійської філології Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТЕРЕОТИПІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Наталія КУЗЕННА (Кіровоград)

У статті досліджується проблема існування стереотипів у вербальному та невербальному спілкуванні.

The article considers the problem of the existence of stereotypes in verbal and non-verbal communication.

Аспекти опису мовної поведінки (у контексті культури або як повсякденні тенденції) можна знайти в різних напрямках лінгвістичних досліджень: у рамках етнографії комунікації (Hymes 1974; Bonvillain 1997), теорії розмовних обмежень (Kellerman, Park 2001), теорії інтерпретації (Грайс 1985; Sperber, Wilson 1986; Leech 1983). В усіх культурах існують правила успішного взаємозв'язку учасників у спілкуванні, які визначають типи поведінки, котрим комуніканти повинні слідувати, а оскільки всі люди поводяться відповідно до сподівань їх суспільства, їх поведінку можна назвати стереотипною мовною поведінкою.

Метою статті є показати як культура трансформується у стиль поведінки мовця, його або її манеру спілкування у такі аспекти компетенції поведінки, вдячність, ввічливість або у – стереотипну поведінку.

Як відомо, в англійській мові переважають такі мовні стереотипи, як вдячність та ввічливість, які є засобами вираження поваги до іншої людини, але гарні манери можуть поєднуватися з низькими цілями та відсутністю поваги до людини. Це внутрішнє напруження в понятті «ввічливість» знаходить в англійській мові такі лексичні вираження: *polite* - «ввічливий» та *courteous* - «ввічливий, чемний, уважний», які відрізняються тим, що перше слово в більшій мірі позначає зовнішній аспект поведінки, а друге слово – гармонію зовнішнього прояву та внутрішньої доброї прихильності до людини [2: 76].

Поняття «ввічливість», як предмет вивчення лінгвістики, не раз привертало до себе увагу мовознавців (Altmann, Riska, 1966; Алпатов 1973; Хохлови, 1973; Mohan, 1974; Ferguson, 1976; Скорбатюк, 1977; Assadi, 1980; Hause, Kasper, 1981; Fraser, Nolen, 1981; Lange, 1984; Ogino, 1986; Brown, Levinson, 1987; Lavandera, 1988; Gu, 1990; Kasper, 1990). У лінгвістичній літературі ввічливість аналізується або в плані дослідження загальних стратегій поведінки, або в плані виявлення специфіки вираження позитивного відношення до людини на матеріалі приватних мовних актів у конкретній мові (вибачення, вдячність, компліменти і т.п.).

Ми спираємося на дослідження П. Браун та С. Левінсона тому, що їх модель розглядається у багатьох роботах як стандартна теорія ввічливості.

Як відомо, стратегії позитивної ввічливості полягають у вираженні солідарності мовця зі слухачем і виражаються в 15 напрямках поведінки: 1) прояву уваги до людини, 2) емоціональна емпіза (*How absolutely marvellous!* (Чудово, прекрасно!), 3) інтенсифікація інтересу до слухача (зокрема, пряме цитування й залучення слухача до діалогу виразами *You know? Isn't it?* (Ти знаєш, чи не так?), 4) створення атмосфери внутрішньогрупової ідентичності, використання діалогу, жаргону, звертання на «ти», 5) прагнення до згоди («надійні теми» в розмові, повтори в діалогах), 6) уникнення незгоди (зовнішня згода: «Так, але...» краще, ніж «Ні»); використання обмежень типу *sort of, kind of, in a way* (можливо), 7) створення («спільної території», наприклад, лікарське «ми» в реченнях типу «Як ми себе сьогодні відчуваємо?»), 8) жарти, 9) урахування бажань, нахилів слухача, 10) пропозиції та обіцянки, 11) вираження оптимізму в проханні (мається на увазі, що прохання легко виконується), 12) залучення слухача до діяльності, 13) обґрунтування пропозицій та прохань як підкреслення взаємодії та співробітництва, 14) затвердження взаємності обов'язків («Я зроблю це для тебе, а ти зроби це для мене»), 15) подарунки слухачу у вигляді матеріальних предметів або знаків симпатії, розуміння та солідарності.

Стратегії негативної ввічливості передбачають надання свободи дій слухачу, що в традиціях західної культури, зазвичай, розуміється як ввічливість. Ці стратегії зводяться до 10 напрямків поведінки: 1) уникання прямих прохань, використання непрямих мовних актів, 2) формулювання висловлювань у пом'якшеній модальній формі, 3) вираження песимізму в проханні (сумніви в тому, що прохання буде виконане), 4) мінімізація можливої шкоди (так, бідний просить подати хоча б цент, але дуже злиться, коли йому подають менше, ніж десять центів), 5) прояв поваги за рахунок приниження власного положення та підвищення положення адресата, 6) готовність вибачитися (констатація можливих незручностей, пов'язаних із проханням, констатація небажання заважати адресату, пояснення причин прохання, тобто вибачення), 7) імперсоналізація учасників спілкування (використання пасиву, безособових конструкцій і т.д.), 8) генералізація вимог у вигляді незалежних від мовця норм: «*I am sorry but late-comers cannot be seated till the next interval*» («Вибачте, але тим, хто запізнюється, не можуть бути надані місця до наступного антракту»), 9) номіналізація тверджень – переведення конкретних подій у розряд більш загальних явищ, 10) прийняття на себе боргу по відношенню до адресата («Я Вам буду дуже вдячний, якщо...»).

Стратегії вуалізації полягають у тому, щоб запобігти нав'язуванню своєї позиції адресату, а мовець, намагаючись не торкати слухача, в той же час хвилюється про те, щоб зберегти своє обличчя. Виділяємо 15 напрямків поведінки: 1) прямі натяки («Нецікавий фільм!» - «Давай підемо!»), 2) асоціативні ключі, віддалені натяки («Завтра, напевно, буде ярмарка»- «Підвезіть мене туди»), 3) фокусування (Я сьогодні знову вимила машину» - «А ти...»), 4) переменування («Як діла у Миколи?» - «Нічого страшного» - «Не дуже гарні в нього справи»), 5) перебільшення («Я сто разів намагався додзвонитися»), 6) тавтологія (Війна є війна), 7) суперечності («Ти засмучений?» - «І так, і ні»), 8) іронія, 9) багатозначна метафоризація (*Harry is a real fish* - «He drinks/swims/ is slimy/is cold-blooded like a fish» - «Гаррі – справжня риба» - специфіка ідіоматики: п'є, плаває, слизький, холодний, як риба), 10) риторичні запитання, 11) двохплановість (*John is a pretty sharp cookie!* - «Джон – дуже хитрий/привабливий» - від конотації слова *sharp* залежить розуміння змісту виразу, котра може бути і компліментом, і образою), 12) невизначеність (*Perhaps someone did something naughty* - «Напевно, хтось зробив щось погане» - зрозуміло, про кого іде мова та зрозуміло, що зроблено), 13) генералізація, використання прислів'я (*Mature people sometimes help to do the dishes* - «Дорослі люди інколи миють посуд»), 14) заміна адресата (прохання однієї людини передати щось іншій), 15) незакінчені висловлювання [3, 102, 131, 214].

Стереотипну мовну поведінку можна описати як результат дії таких обмежень, які впливають на вибір тактики при досягненні цілей у спілкуванні, як соціальна доречність та ефективність. Соціально доречною тактикою є ввічлива та шаноблива поведінка; соціально недоречна тактика – це нешаноблива та груба поведінка. Під час контакту з незнайомою культурою складається певне ставлення до неї. Носій іншої культури традиційно сприймається як «чужий». Поняття «чужий» може пов'язуватися з носіями окремої культури, контакти з якою найбільш інтенсивні або особливо значущі для культури реципієнта. Суть цього слова стає повним та ясним у протиставленні: рідний, свій – іноземний, тобто чужий, сторонній, прийнятий в інших країнах. В цій опозиції закладено зіткнення між своїм і чужим уставом, тобто ми маємо справу з конфліктом культур. Щоб зрозуміти суть терміну конфлікт культур, необхідно вдуматися в слово «іноземний». Стає зрозумілим, що саме рідна культура об'єднує людей та одночасно відокремлюється від інших, чужих культур, від культур інших країн. Кажучи іншими словами, вона і щит, який охороняє національну своєрідність народу, і глухий паркан, що огорожує від інших народів та культур. Увесь світ, таким чином, ділиться на своїх, об'єднаних мовою та культурою людей, і на чужих, котрі не знають мови та культури.

Протиставлення своєї та чужої культури може розглядатися і як опозиційні ознаки «природне – неприродне» (своє – це природне, чуже – неприродне). Неприродним може вважатися те, що існують люди, які не розуміють або не розмовляють рідною реципієнту мовою; неприродним також може вважатися те, що люди по-іншому, ніж це прийнято в рідній реципієнту культурі, виражають свої емоції.

У цьому випадку вагомою виявляється не тільки вербальна поведінка: за допомогою мімічного знака можна також повідомити певну специфічну інформацію. У термін «поведінка» включається велика кількість аспектів: кінетика (міміка, жести), яка характерна для даної культури; побутова (повсякденна) поведінка, яка обумовлена традиціями, звичаями, домашнім життям, що є прийнятним у конкретній культурі, а також етикет спілкування, фрагментом якого є кінетика та повсякденна поведінка. У термін «стереотип», що включає усі поняття, які відносяться до культури, традицій, звичаїв того чи іншого народу, входить і кінетика, і повсякденна поведінка, і етикет спілкування – стереотипи поведінки, які формуються в людини під впливом культурного середовища, в якому вона живе.

Наведемо деякі приклади: жест – рукостискання, як привітання, відомий і в українській, і в англійській культурах, але в українській культурі він використовується частіше, ніж в англійській. Тому людину, котра приїхала з Англії, втомлюють традиційні українські привітання, вона починає скаржитися на втому в руках, що може призвести до негативних вражень та навіть переживань [1: 157].

Одним з мімічних знаків є посмішка. У різних культурах посмішки, в залежності від існуючих етикетних норм, можуть мати різні значення. Сьогодні, коли міжнародні контакти стають все більше масовими та інтенсивними, проблема посмішки несподівано стала особливо гостро. Одна з дивних особливостей представників української культури на Заході – похмурість, непривітливність, відсутність посмішки. Українці, потрапляючи в англійський світ, із здивуванням відзначають, що там посміхаються всім завжди та повсюди. В уявленні українських людей посмішка є невід'ємною частиною західної культури, яка нерозривно пов'язана з нормами поведінки. Отже, ми можемо назвати посмішку стереотипом, оскільки в нас вона викликає цілковито конкретні асоціації з представниками західного світу, де посмішка – це знак культури, це традиція, звичай: розтягти губи в необхідне положення, щоб показати, що у вас не має агресивних намірів, ви не збираєтесь зробити щось погане. Це засіб формальної демонстрації оточуючим своєї приналежності до даної культури, до даного суспільства. У західному світі посмішка одночасно й формальний знак культури, який не має нічого спільного із щирим ставленням до того, кому посміхаєшся, і, певна річ, як і у всього людства, біологічна реакція на позитивні емоції; в українців тільки останнє.

Таким чином, можна констатувати, що міміка, жести, рухи тіла складають важливий шар системи особистих знаків, що використовуються в повсякденному житті носіями різних культур.

Можна виділити різні стереотипи мовної поведінки: культурні, соціальні та рольові. Стереотипна мовна поведінка розглядається як культурно обумовлена та як соціально доречна частіше за всього в формальній обстановці, бо наші безпосередні мовні реакції не проявляються у комунікації та актуалізуються тільки у свідомості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Рус. Язык, 1980. – 320с.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.:ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
3. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. – 345p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кузенна – викладач кафедри англійської філології КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: мовна стереотипна поведінка, стереотип і міжкультурне спілкування.

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО ВТІПЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОНЯТЬ У ТВОРАХ Д. ЯВОРНИЦЬКОГО

Наталія МАЙБОРОДА (Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглянуто індивідуально-специфічні форми відображення світоглядних понять Д.І. Яворницького у його мовній картині світу. Виокремлено концепт «козак», описано своєрідність його лінгвістичного вираження (на лексичному рівні) у текстах різних стилів.

Individual specific forms of D.I. Yavornitsky's ideological notions in his language world picture have been investigated in the given article. Concept "kozak" has been distinguished, the peculiarities of the linguistic expression were described (on the lexical level) in the texts of different styles.

Одним з актуальних завдань сучасного мовознавства є дослідження мови в нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як мовного колективу, так і окремого індивідуума зокрема. У зв'язку з цим на передній план висувається вивчення мовної особистості письменника. Особливий інтерес становить творчість митців, які ввійшли в історію літературної мови як творці різностильових текстів. Таким є Д.І. Яворницький. Ознакою усієї спадщини письменника є її національна спрямованість, служіння інтересам українства.

У «Короткому тлумачному словнику» за редакцією С. Єрмоленко читаємо таке визначення поняття «мовна особистість»: «це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності» [5: 93].

У монографії «Язык и языковая личность» Ю. Караулов запропонував поняття трирівневої структури мовної особистості. Нульовим є вербальний, або вербально-семантичний. Він характеризує лексикон людини, охоплює лексичні та граматичні засоби, які особистість використовує, створюючи значний масив текстів. Аналізувати цей рівень можна, тільки охоплюючи різножанрові й різностильові комунікативні одиниці.

Перший рівень – лінгвокогнітивний, охоплює тезаурус особистості, систему знань про світ.

Другий рівень – мотиваційний, або прагматичний, відображає систему мотивів і настанов особистості в процесі мовленнєвої діяльності.

Тому повний аналіз мовної особистості передбачає: 1) характеристику семантичного рівня організації цієї особистості; 2) реконструкції мовної моделі світу, або тезаурусу даної особистості (на основі створених нею текстів); 3) виявлення мотивів і настанов, які знаходять своє відображення в змісті створених особистістю текстів.

Дослідження мовної особистості Д.І. Яворницького як автора різностильових текстів передбачає поєднання стилістичного та історико-літературного аспектів.

Як зауважує Ю. Караулов, структура мовної особистості на кожному рівні своєї організації має часові й позачасові утворення. Позачасова частина в структурі мовної особистості є незмінною і має відображення національного колориту. Усе, що звичайно пов'язується із національним характером і національною специфікою, має тільки один часовий вимір – історичний. Тому всі дослідження національного характеру, національної мови повинні опиратися на історію. Дослідник прирівнює поняття «історичне» й «національне» по відношенню до мовної особистості» [8: 40]. Разом з тим він стверджує, що поняття мовної особистості і національного характеру не можна ототожнювати, хоч аналогія між ними існує. Полягає вона в тому, що носієм національного начала в обох випадках виступає інваріантна частина в структурі особистості, яка є продуктом історичного розвитку й об'єктом передачі досвіду наступним поколінням. Так, як спільність мови є невід'ємною ознакою етносу, інваріантний складник мовної особистості є частиною національного характеру.

І.Лисяк-Рудницький вважає, що „національний характер тотожний із своєрідним способом життя, комплексом культурних вартостей, правилами поведінки та системою інституцій, які притаманні народів. Національний характер формується історично” [12: 61]. В українознавстві траплялися спроби типології українського національного характеру. Наприклад, Марина Гримич, аналізуючи фольклорно-етнографічний матеріал, приходять до висновку, що в Україні існує два типи національного характеру: землеробський і козацький. [2: 27].

У XVI - XVII ст. репрезентативним типом українського народу став козак.

Д.І. Яворницький, який вперше звернувся до формування цілісної історії українського козацтва, уводить поняття «характерник». Козак-характерник постає не стільки як той чи інший різновид психологічної сутності людини, скільки як усталений і сформований духовний світ особистості, що не підлягав впливу з боку середовища людей, а, навпаки, поставав як самодостатній феномен, утворений

специфічним побутуванням козацтва. Д.І. Яворницький використовував поняття „характерник” як цілком усталену назву, виплекану на основі народної уяви про мораль, коли за цим словом стояв певний колективний стереотип, широко знаний на теренах України. Найголовніша дефініція характерництва безпосередньо пов’язувалася з магією й умінням чарувати: „так звані „характерники”, котрих ні огонь, ні вода, ні шабля, ні звичайна куля, крім срібної, не брали, могли відмикати замки без ключів, плавати човном по підлозі, як по морських хвилях, переправлятися через ріки на повстині і рогожі, брати голими руками розпечені ядра, бачити на кілька верств навколо себе за допомогою особливих „верцадел”, жити на дні ріки, залазити й вилазити з міцно зав’язаних чи навіть зашитих мішків, „перекидатися” на котів, перетворювати людей на куші, вершників на птахів, залазити у звичайне відро й пливти в ньому під водою сотні й тисячі верств” [18: 176]. У той же час внутрішня природа буття характерника визначалася, за Д.Яворницьким, ще і свідомою настановою на філософські пояснювані моменти: „Тут було своєрідне молодечтво і особливий, епікурейський погляд на життя людини, котра даремно обтяжує себе працею і турботами, не розуміючи справжнього сенсу життя – існувати для веселощів і радості”, хоча, додає дослідник, „в основі характеру козака, як і кожної руської людини, завжди зауважувалася якась двоїстість” [18: 180].

«Як учений Д. Яворницький прагнув відтворити життя запорозького козацтва в усіх його виявах – не лише військово-політичних, а й культурно-психологічних та морально-побутових», - пише Л. Скупейко [14: 20]. За висловом самого Д. Яворницького, він «непременно хотел представить в возможной полноте всю внутреннюю жизнь их: внутренняя жизнь народа дает возможность познать дух его, его умственные и нравственные силы, его способность или неспособность к культуре, наконец, его оригинальность и самостоятельность» [19: 1].

Розгляд мовної особистості Д.І. Яворницького спонукає до висвітлення проблеми зв’язку між мовою і світоглядною орієнтацією автора, що відображається в моделюванні особливого мовного світу. У цьому мовному світі можна виділити поняття, які відіграють провідну роль у формуванні національної мовної свідомості, відображають світогляд автора. У кожного мовного індивіда вони формуються в систематизовану та впорядковану картину світу і є одиницями лінгвокогнітивного рівня. Мовна особистість та мовна картина світу – взаємообумовлені категорії. Мовна картина світу уявляється як сукупність, комбінація концептів, що отримують матеріальне вираження. У мовознавстві існує кілька підходів до розуміння терміна «концепт».

Представники власне лінгвістичного підходу розуміють концепт як весь потенціал значення слова разом з його конотативним елементом. За О. Кубряковою, концепт – «термін, який слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відображеної у людській психіці» [11: 90-93].

В. Телія вважає концептом «все те, що ми знаємо про об’єкт у всій екстенсії цього знання» [16: 97]. Вона підкреслює, що концепту онтологічно передуює категоризація, яка створює типовий образ і формує «прототип», а також наголошує на тому, що концепт обов’язково матиме національно-культурну специфіку [16: 96].

Представники когнітивного підходу розглядають концепт як «квант структурованого знання» [13]. На їх думку, концепт репрезентується у мові лексемами, фразеосполученнями, словосполученнями, реченнями, текстами і сукупністю текстів. Розглянувши мовні вираження концепту, можна зробити висновок про його зміст у свідомості носіїв мови [13: 10-11].

Окремо зупинимось на лінгвокультурологічному розумінні терміна «концепт». В. Карасик та Г. Слишкін використовують поняття «лінгвокультурний концепт» - умовна ментальна одиниця, спрямована на комплексне вивчення мови, свідомості та культури [7: 75-80].

Ю.С.Степанов визначає концепт як “згусток культури у свідомості людини”; те, у чому культура стає складовою ментального світу людини. З іншого боку, вважає вчений, концепт – це те, за допомогою чого людина сама стає складовою культури, а в деяких випадках і впливає на неї [15: 40].

В. Кононенко у своїх студіях використовує словосполучення «визначальні слова-поняття». Згадуваний автор пише: «особливості національного характеру знаходять вияв у мікрополі споконвічних мовних утворень на позначення найсуттєвіших, визначальних для українців слів-понять, таких як земля, мати, хата, хліб, доля. Кожна з цих номінацій має систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв’язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посиленнями можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти» [9: 64].

А. Вежбицька вводить поняття «ключові слова культури». Це слова з національно-культурним компонентом, які відображають свідомість людини певної національності, її ментальність. Дослідниця виділяє дві основні групи ключових слів – духовна культура та матеріальна культура і відзначає: «Дуже важливо, що те, що стосується матеріальної культури та суспільних ритуалів і установок, торкається

також і цінностей, ідеалів і установок людей та того, як вони думають про світ і про своє життя у цьому світі» [1: 15].

У своїй роботі ми будемо користуватись робочим визначенням терміна «концепт», поданим В. Жайворонком. Він вживає термін «концепти історико-культурної свідомості народу», вважаючи їх не просто словами-знаками, а мовними одиницями, наповненими етнокультурним змістом, які здебільшого і функціонують у культурних контекстах та позначені образністю та етносимволікою [6: 51-53].

Незважаючи на відсутність єдиного визначення поняття «концепт», можна виділити спільну рису в його трактуванні: у кожному визначенні підкреслюється ідея комплексного вивчення мови, свідомості й культури.

Одним з концептів, у якому знайшли своє найповніше відображення особливості національного характеру і сприйняття світу і який є одним з ключових концептів мовної картини світу Д.І. Яворницького, є концепт «козак». В. Кононенко відносить слово «козак» до антропологічних символів української мови [10].

В «Етимологічному словнику української мови» читаємо: «козак – на Україні в XV – XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини; парубок, юнак; відважний, завзятий, хоробрий чоловік; давнє запозичення з тюркських мов, пов'язане з давньотюркським *kez-* «ходити, блукати, мандрувати» [4: 467].

Для мовної особистості Д.І. Яворницького образ запорозького козака є світоглядно вагомим. Цей образ знаходить своєрідне мовне втілення в текстах різних стилів. У наукових працях («Історія запорізьких козаків», «По следам запорожских козаков») цей концепт реалізується у лексемах «козак», «запорожець», а також іменникових словосполученнях, які є загальнонауковими термінами: «запорізькі козаки», «українські козаки», «низові козаки», «гетьманські козаки», «південноруське козацтво». Дослідники неодноразово відзначали синкретичний характер творчості Д. Яворницького, підкреслюючи, що його наукові твори відзначаються художністю, а художні – документалізмом (П. Єфремов, Л. Скупейко). Це можна підтвердити наведеними далі прикладами. В «Історії запорізьких козаків» Д. Яворницький пише: «Щодо сторонніх людей запорізькі козаки завжди були гостинними й привітними» [18: 174]. В оповіданні «Русалчине озеро» читаємо те ж саме ствердження, тільки передане засобами художньої мови: «...сторонній чоловік, де б він не трапився сторонньому селянину українцю, завжди дорогий для нього гість» [19: 4].

Індивідуально-авторське моделювання картини світу в художніх текстах Д. Яворницького виявляється в семантиці епітетів: «В думках виникають картини життя цих *славних і вікопомних* лицарів-героїв з їх *великими і незабутніми* войовниками» [19: 5], «*славне* запорозьке низове товариство» [18: 115], «*справжній* запорожець» [18: 173], «*справжній* козак» [18: 118, 121]. В епістолярних текстах вживаються лірико-романтичні епітети: «*щирий* та *любий* козаченьку» [3: 116], «*мій любий* козаче» [3: 117], «*щирий* козаченьку» [3: 119].

Концепт «козак» реалізується також у контекстуальних синонімах «*лицарі-герої*» [19: 5], «*незабутні войовники*» [19: 5], «*сини України*» [17: 13], «*людина із залізною натурою*» [18: 46], «*добрі друзі*», «*вірні товариші*», «*справжні брати*», «*надійні соратники*» [18: 173].

З лексемою «козак» тематично пов'язані лексеми «Січ», «Дніпро», «пороги», «степ», «вітер», «воля», «слава», «дівчина», які, сполучуючись із прикметниками, набувають символічного звучання: «*Січа* славна» [17: 5], «старий і рідний *Дніпро*» [19: 5], «*степ* широкий» [17: 11], «*вітер* буйний» [17: 11], «*козацька воля*» [17: 18], «*слава* козацька» [17: 18], «*дівчинонька* вірна» [17: 22].

Історико-культурне підґрунтя концепту «козак» знаходить вираження в ономастиконі, представленому іменами козаків-героїв, кошових отаманів (*Байда*, *Сагайдачний*, *Сірко*) та топонімами (*Україна*, *Дніпро*, *Січ*, *Запоріжжя*, *Чортомлик*, *Великий Луг*, *Хортиця*): «В думках виникають картини життя цих *славних і вікопомних* лицарів-героїв з їх *великими і незабутніми* войовниками – *Байдою*, *Сагайдачним*, *Сірком*» [19: 5]; «Воскрешай нам *Січу* славу, *Запорожжя* воскресай!» [17: 5]; «Хай блиснуть перед очима Береги *Чортомлика* і хай встане перед нами Образ *славного Сірка*» [17: 5], «За те тебе *Україна* Віки вічні не забуде» [17: 7].

Про своєрідність мовної картини світу Д. Яворницького свідчить також той факт, що письменник у своїх творах часто вживає слова, характерні тільки для української мови, наприклад, «*сіромаха*». Спочатку цим словом називали вовка, а з часом стали вживати на позначення голодного, убогого козака. Таке вживання знаходимо й у Яворницького: «Хто не хоче, той кепкує, і нас зневажає, Сльозам дрібним *сіромахів* Та й не потурає» [17: 12]; «Козак-*сіромаха* був давньою народною приказкою на Україні» [18: 46]; «Якби Ви знали, як я люблю своє Запоріжжя і його сердешних *сіромах*?!» [3: 112]. Ця лексема має емоційно-оцінне забарвлення, свідчить про ліричне ставлення автора до своїх героїв.

Отже, у результаті проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

- мовна картина світу обумовлена світоглядом особистості, містить у собі значення, які можуть бути виражені через концепти;

- для мовної особистості Д. Яворницького світоглядно важливим є концепт «козак», який відображає особливості національного характеру українського народу;
- аналізований концепт знаходить своєрідне лінгвістичне вираження у текстах різних стилів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов // Пер. с англ. А.Д. Шмелёва. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. – 1991. - №8 - С.27-30.
3. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип. 4: Листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. – 500 с.
4. Етимологічний словник української мови. – К.: «Наук. думка», 1985. – Т. 2. – С. 495-496.
5. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С. 93.
6. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народів Причерномор'я. – №32. – 2002. – С.51–53.
7. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж, 2001. – С. 75-80.
8. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Прогрес, 1987. – 261 с.
9. Кононенко В.І. Мова і народна культура // Мовознавство. – 2001. – №3. – С.62–69.
10. Кононенко В. Символи української мови. – Івано-Франківськ, 1996.
11. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – Ст. 90-93.
12. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Атлантида-Україна. - 1992. - №1. - С. 61-72.
13. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. - Воронеж, 1999. - Ст. 4.
14. Скупейко Л. «Художня проза Д.І. Яворницького» // «Київська старовина», 1996 – № 1 – С. 19-26.
15. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
16. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический, культурологический аспекты. – М., 1996. – 284 с.
17. Яворницький Д. Вечірні зорі (вірші). – Типо-літографія губернського правління. – Катеринослав, 1910.
18. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Львів: «Світ», 1990. – Т.1. – С. 176.
19. Яворницький Д.І. Русалчине озеро. – Катеринослав, 1911. – 31 с.
20. Эварницкий Д.И. По следам запорожцев. – СПб, 1898. – 324 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Майборода – старший викладач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти мовної особистості.

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ (ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДГОТОВКУ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

Уляна МАРЧУК (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто методику підготовки та проведення міжмовного асоціативного експерименту, проаналізовано його особливості, а також обґрунтовано підготований асоціативний експеримент, подано його мету, завдання та робочу гіпотезу, умови перебігу; проаналізовано вибір вихідних слів-корелятів при типологічно відмінних мовах.

The methods of preparation the interlanguage associative experiment is examined. The peculiarities of its carrying out is analysed. The prepared associative experiment is substantiated. The author presents the purpose, tasks, hypothesis, conditions of course of his associative experiment. The selection of words-correlates in the typologically different languages is analysed.

У рамках сучасної гуманітарної парадигми, що характеризується антропологізмом та взаємодією різних лінгвістичних галузей, зокрема лінгвокультурології, концептології, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурний концепт постає одним із ключових одиниць дослідження одразу кількох лінгвістичних дисциплін. Його по-різному трактують, визначаючи то як «базову аксіоматичну категорію, гіперонім поняття, уявлення, схеми, фрейму, сценарію, гештальту» (Е.С. Кубрякова), то як «філософське поняття» (Н.Д. Арутюнова), то як «згусток культури у свідомості людини» (Ю.С. Степанов). Ми ж, вслід за С.Г. Воркачовим та іншими лінгвістами трактуємо його як «культурно забарвлений вербалізований *смысл*, представлений у плані вираження *цілим рядом своїх мовних реалізацій*, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму» [2: 48].

Поряд із такими характеристиками концептів, як семантична місткість та емоційна співвіднесеність, В. Сулімов виокремлює також *асоціативність* концепту, тобто його здатність вступати в парадигматичні та синтагматичні зв'язки, різного роду співвідносні оцінні ряди (системи національних та інших культурних цінностей) та ін. [10: 42]. З одного боку, будучи активізованим в свідомості завдяки певним асоціативним зв'язкам, лінгвокультурний концепт сам має здатність *асоціюватись* з

вербальними, символічними чи подійовими феноменами, відомими всім членам етнокультурного соціуму.

Саме тому вважаємо, що «концептуальний аналіз був би неповним без даних асоціативних словників та асоціативних експериментів, оскільки концепт тісно пов'язаний із асоціативним полем слова» [1: 359].

Асоціативний експеримент – це прийом, спрямований на виявлення асоціацій, які склалися у індивіда внаслідок його попереднього досвіду [3: 16]. Асоціативний експеримент справедливо вважається методикою, яку можна застосувати до більшості різноманітних досліджень, оскільки асоціативні реакції вказують, як носії певної лінгвокультури розуміють дане слово, що за ним стоїть. Відомо, що слово, актуалізуючись в експерименті, реалізує крім своїх прямих та переносних значень ще потенційну інформацію про текстовий потенціал слова-стимула, про можливості його сполучуваності.

У межах психолінгвістики асоціативний експеримент застосовується при дослідженні семантичної структури слова, зіставленні семантичної близькості між словами в умовах різних культур, при вивченні асоціативної структури пам'яті, механізмів породження висловлювань, методики вивчення іншої мови. Дані асоціативних експериментів також допомагають розкрити динаміку і функціонування гендерних стереотипів у мовній свідомості.

Спочатку експеримент використовувався в основному психологами як діагностичний інструмент для вияву психофізичних характеристик особистості інформантів та певних психічних станів. Та, незважаючи на це, вже наприкінці XIX ст. Г. Ашаффенбург ставить питання про вплив національності, епохи та середовища на асоціації індивіда [3: 22].

На початку XX ст. метод вільних асоціацій почав застосовуватись у практиці психоаналізу, вважаючись засобом для проникнення у підсвідомі шари психіки людини (К. Юнг, А.Р. Лурія та ін.).

За останні десятиліття спостерігається збільшення кількості досліджень, пов'язаних із порівняльним аналізом стратегій асоціативної поведінки в різноманітних мовах, особливостей мовної свідомості представників різних культур. Порівняльні асоціативні дослідження в психолінгвістиці мають давню традицію. В.А. Рассел і О.Р. Мезек ще в 50-х рр. порівнювали найбільш частотні відповіді, отримані від німецьких, французьких і американських студентів за списком слів-стимулів Кент-Розанова. У 1961 р. М.Р. Розенцвейг вивчав асоціативні норми, отримані від американців, німців, французів та італійців за цим же стимульним списком слів. Польська дослідниця Іда Курч у 1966 р. зайнялась дослідженням польських та порівнянням їх із американськими, французькими і німецькими мовними нормами [12].

О.О. Залевська у кінці 70-х рр. у своїй монографії «Міжмовні зіставлення в психолінгвістиці» детально аналізує сам процес проведення асоціативного експерименту і методику аналізу даних, отриманих на матеріалі різних мов [4].

Міжмовні дослідження матеріалів асоціативних експериментів забезпечують багатий фактичний матеріал для вирішення ряду лінгвістичних завдань, зокрема, вони створюють базу для виявлення лінгвокультурних особливостей асоціативної поведінки. «Якщо потрібно знайти метод, який дозволить розкрити культурну специфіку словникових одиниць, виявити побічні семантичні зв'язки, яке має слово-реакція, - таким методом є, без сумніву, асоціативний експеримент» [7: 80], - зауважує О. Кровицька. «Експеримент дозволяє проникнути всередину значення слова, розкласти його на компоненти, які не піддаються усвідомленню носіями мови» [9: 103], – а саме вербалізовані смисли - лінгвокультурні концепти. На думку Н.В.Уфимцевої, «яким великим не був би список стимульних слів, використаних в експерименті, він все одно приводить до одного і того ж для даної культури складу мовної свідомості – **ключових** для даного образу світу **концептів** (курсив – У.М.) у їх співвідношенні одне з одним» [11: 217], що дослідниця інтерпретує як системність. А внаслідок системності лексики специфіка асоціативних зв'язків у різних мовах найбільш глибоко і повно може бути виявлена при міжмовному зіставленні групи вихідних слів [5: 7].

Завдання виявити універсальні тенденції в організації асоціативних полів та способи їх реалізації в межах різноманітних мов і культур вимагають розробки методики міжкультурного порівняльного аналізу, і насамперед – вироблення єдиних критеріїв обробки експериментальних даних. Слід звернути увагу на необхідність «збереження відповідності між вибраним теоретичним підходом, вибором методики експерименту і принципами аналізу та інтерпретації отриманих даних» [6: 198].

При цьому можна користуватись різноманітними поєднаннями експериментальних методик (різними варіантами вільних і цільових асоціативних експериментів, негайним і відтермінованим вільним відтворенням слів із акцентуванням уваги на принципах їх групування і на здійснених реципієнтами підмінах та дописах; шкалюванням за рядом параметрів психологічної структури значення слова; включенням в контекст, дефінуванням та ін.). Вибір тієї чи іншої методики залежить від конкретних завдань виявлення використовуваних реципієнтами стратегій і опорних елементів при оперуванні словом або текстом.

Таким чином, першочерговими вимогами до організації комплексного міжмовного і міжкультурного порівняння, вслід за О.О. Залевською, вважаємо:

1) послідовну опору на психолінгвістичну теорію, яка не просто декларує свою приналежність до якогось наукового підходу, намагаючись поєднувати лінгвістичні постулати з деякими даними із галузі

психології, але за своєю суттю є справді інтегральною теорією, що ставить своїм завданням вивчення та витлумачення особливостей функціонування мови як приналежності індивіда;

2) детальну попередню розробку комплексної програми міжкультурних порівнянь із чітким формулюванням конкретних завдань дослідження, робочих гіпотез, вимог до відбору матеріалу, до вибору експериментальних методик і до аналізу та інтерпретації результатів експериментів;

3) підготовку інструктивних матеріалів для проведення експериментів та місцях при збереженні певних єдиних вимог до відбору інформантів, умов їх роботи та ін.;

4) загальний аналіз та інтерпретацію отриманих результатів як бази для подальшого розвитку психолінгвістичної теорії і для розробки нових комплексних програм міжетнічних порівнянь [4], [6: 203].

Метою укладеного нами асоціативного експерименту є дослідити універсальні та національно-культурні складові наповнення лінгвокультурних концептів, особливості їх функціонування в українському, польському, англійському, американському та французькому культурних просторах, виявити ключові концепти цих лінгвокультур шляхом зіставлення їх асоціативних полів у різних мовах.

Дана мета передбачає вирішення наступних **завдань**:

1) виявити, яким чином вербалізуються дані концепти у різних лінгвокультурах;

2) розробити типологію асоціативних полів досліджуваних концептів;

3) за допомогою тлумачних та двомовних словників дослідити значення та смислову структуру слів-стимулів та слів-асоціатів;

4) структурувати асоціативні поля методом побудови семантичних гештальнів концептів;

5) виявити динамізм мовних картин світу шляхом порівняння паремійних інтерпретацій даних концептів із експериментальними даними.

Для досягнення поставленої мети і вирішення вказаних завдань нами висунута **робоча гіпотеза**, згідно якої припускаємо, що чим різноманітнішим є **асоціативний потенціал** лінгвокультурного концепту (а під ним розуміємо здатність концепту вступати в різноманітні асоціативні зв'язки та утворювати їх, наявність структурованого асоціативного поля, з ядром та периферією, розгалуженого семантичного гештальту), тим більш давнім є цей концепт і тим більшою є його ціннісна значимість в рамках даної мовної спільноти, а отже, здатність називатися **ключовим концептом культури**.

Асоціативний експеримент складається із чотирьох частин, з яких перша – *вільний асоціативний експеримент*, у якому «реципієнту пропонують відповісти словом R – першим, що спадає на думку при пред'явленні слова S, не обмежуючи нічим ні формальні, ні семантичні можливості слова R» [3: 16]; друга, третя та четверта – *спрямований* (або ж *контрольований*, за термінологією О.О. Леонтєва) *асоціативний експеримент*, у якому «експериментатор певним чином обмежує вибір передбаченого R, накладаючи певні обмеження» [3: 16]. Такими обмеженнями у другій частині експерименту є, зокрема, наперед задана форма стимулу, яка певним чином спрямовує відповіді (наприклад, прикметник вжитий не у початковій формі, а у формі жіночого роду – *красива, приваблива, молода*, що, відповідно, обмежує можливість асоціативних реакцій до іменників чи прикметників жіночого роду). У третій частині експерименту пропонується вставити слово, яке, на думку реципієнта, пропущене у паремії. Наприклад, *Без _____ як без рук* в україномовній анкеті, *Ce que _____ veut, Dieu le veut* у французькому варіанті анкети, *_____ is where the heart is* в англійському варіанті, та *Śmierć a _____ od Boga przeznaczona* у польському. При цьому, здійснюючи підбір паремій у кожній лінгвокультурі (по 10 паремійних текстів), ми враховували частотність даної паремії, її варіативність та наявність міжмовних значенневих корелятивів.

У четвертій частині експерименту запропоновано асоціативно відреагувати прислів'ям на кожне із поданих стимулів (імен концептів), щоб вийти на рівень паремійного інтерпретування концептів у різних лінгвокультурах.

При відборі інформантів враховувалися вікові, гендерні та освітні особливості. Це студенти столичних вузів (зокрема Києва, Варшави, Лондона, Парижу), також Нью-Йорку (оскільки за величиною воно дорівнює столичному місту), віком від 18 до 23 років. Вважаємо, що опитування населення зі столиці дає змогу уникнути регіональних та діалектних розбіжностей, оскільки туди з'їжджається (у даному випадку на навчання, адже опитувані – студенти) усе населення столиці, а отже ми можемо отримати зріз асоціативного мислення узагальноної лінгвокультурної особистості, під якою розуміємо «закріпленій у мові (передусім у лексичі та синтаксисі) базовий національно-культурний прототип носія певної мови» [8: 121]. Число інформантів – 200 осіб, оскільки саме ця кількість при психолінгвістичних експериментах є оптимальною та дає змогу побачити загальні тенденції асоціативної поведінки, стереотипні та індивідуальні асоціативні реакції, здійснити типологію та структурування асоціативних полів, що вербалізують той чи інший лінгвокультурний концепт.

При підготовці асоціативного експерименту важливе значення мають також умови його проведення, адже вони впливають на результати самого експерименту. Найчастіше форма проведення таких експериментів – письмова. З метою уніфікувати умови проведення експерименту в умовах різних країн та чітко визначити вимоги до інформантів, нами розроблена наступна інструкція, яка перекладена польською, англійською та французькою мовами:

«Експеримент, у якому Ви берете участь, - асоціативний.

Саме тому просимо відповідати *спонтанно, не думаючи*. Ви бачите перед собою слова-стимули. Поступово до кожного з них напишіть перше слово, яке спадає Вам на думку у зв'язку із даним словом (це може бути *будь-яка частина мови*).

Відповідайте завжди лише *одним* словом.

Відповідайте по черзі на всі слова, жодного *не пропускаючи*.

Анкета складається із чотирьох частин. Поступово, закінчивши одну, переходьте до наступної.

У третьому завданні такий самий принцип – вставляєте швидко, не думаючи, перше слово, якого, на Вашу думку, бракує у прислів'ї.

У четвертому завданні пишете прислів'я, яке асоціативно спадає Вам на думку у зв'язку із даним словом.

Якщо до даного слова Вам не спадає на думку жодне прислів'я – *ставите прочерк*.

На заповнення анкети Вам дається **10 хв**. Розпочинаємо після сигналу».

При підготовці асоціативного експерименту окремої уваги заслуговав відбір корелятив слів-стимулів різних мов, адже слід було враховувати розходження в об'ємі їх значень. Так, зокрема, концепт «дім» має в українській мові лише чотири значення, тоді як в англійській – одинадцять. «Чим ширше коло зіставлених мов та чим різкіше розмежовуються їх типологічні особливості, тим більше труднощів чекає дослідника при дослідженні паралельних списків слів» [5:12], зазначає О.О.Залевська.

Нами запропоновано включити до експерименту наступні слова-стимули (подаємо їх у такому порядку: український-польський-англійський-французький кореляти):

xata – chata – house - logement
свобода – swoboda – freedom - liberté
чоловік – człowiek – man - mari
дівчина – dziewczyna – girl – jeune fille
дім – dom – home - maison
воля – wolność/ wola - liberty/ will - volonté
незалежність – niepodległość – independence - indépendance
мати – matka – mother - mère
честь – honor – honour - honneur
дружина – żona – wife - épouse
батьківщина – ojczyzna – motherland - patrie
мужчина – mężczyzna – husband - homme
доля – los – fate - sort
жінка – kobieta – woman - femme
земля – ziemia – land - pays
красива – piękna – beautiful - jolie
приваблива – atrakcyjna – pretty - charmante
мій – mój – my - mon
моя – moja – my - ma
чужий – obcy – strange - - d'autrui
чужа – obca – strange – d'autrui
рідний – rodzimy – native - natal
рідна – ojczysta – native - natale
шукати – szukać – to look for - chercher
могти – móc – can – pouvoir
молода – młoda – young - jeune
вільний – wolny – free - libre
англійський – angielski – English - anglais
польський – polski – Polish - polonais
український – ukraiński – Ukrainian - ukrainien
французький – francuski – French - français
американський – amerykański – American – américain

Як можна спостерігати, в експериментальному списку наявні не лише іменники та прикметники, але й інші частини мови (зокрема, займенники та дієслова). Іменники включені до першої частини анкети – вільного асоціативного експерименту. Прикметники, займенники та дієслова ми включили до другої частини – спрямованого асоціативного експерименту, оскільки вони характеризуються певними розбіжностями в різних мовах. Зокрема, в англійській мові відсутня категорія роду прикметників, тоді як у французькій релевантною є дві форми роду – чоловічий та жіночий, у польській та українській існують всі три форми (у польській існують теж дві форми роду множини – чоловічособовий та нечоловічособовий, але це в даному дослідженні не береться до уваги, оскільки всі слова подані у формі однини). Окремі дієслова творять у одній із мов сталі сполуки, як-от *chercher la femme*, тоді як у інших

мовах концепт *шукати* не обмежений рамками фразеологізму та має ширшу сполучуваність. Саме тому дієслова теж включені до другої - спрямованої частини експерименту.

Неоднозначною також є ситуація з окремими іменниками. Слово «воля», що має в українській мові і значення «свобода», і «психічний стан, бажання, прагнення», і, відповідно, вербалізує різні концепти, в інших мовах виражена окремими лексемами. Воля як «свобода» - це *wolność, liberty, liberté*, воля як «психічний стан, прагнення, бажання» - це *wola, will, volonté*. З іншого боку, у французькій мові немає синонімічного ряду воля-свобода, що виражають дещо інші концепти, семантизований лише один концепт – *liberté*.

Відібрані для експерименту вихідні слова-стимули розташовані в анкеті в довільному порядку, при цьому один і той же порядок строго витриманий в паралельних списках.

Обробка експериментальних матеріалів насамперед базується на виокремленні та врахуванні феноменів глибинного рівня (ситуацій, подій, образів, об'єктів, їх ознак і т.д.) разом із використанням тлумачних та двомовних словників. Вона відбувається в кілька етапів: спочатку кількісна обробка із застосуванням статистичних методів, далі – якісна характеристика отриманих результатів та їх порівняльний аналіз.

Таким чином, підсумовуючи сказане, можемо ствердити, що асоціативний експеримент є одним із головних методів дослідження лінгвокультурних концептів, його підготовка та проведення вимагає розробки методики міжкультурного порівняльного аналізу, чіткого формулювання мети, завдань, робочої гіпотези, забезпечення єдиних умов проведення експерименту, детального відбору вихідних слів-корелятив.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антология концептов / Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Воркачев С.Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты // Известия РАН. Серия лит-ры и языка, 2001. - Т.60. - №6. - С.47-58.
3. Горшко Е. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2001. – 316 с.
4. Залевская А.А. Межъязыковые сопоставления в психолингвистике: Учеб.пособие. – Калинин: КГУ, 1979.
5. Залевская А.А. Некоторые проблемы подготовки ассоциативного эксперимента и обработки его результатов // Экспериментальные исследования в области лексики и фонетики. – Калинин: КГУ, 1971. – С.3-119.
6. Залевская А.А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. – М, 2005. – 543 с.
7. Кровицька О. Асоціативний словник як особливий вид навчальної лексикографії / Кровицька О. Українська лексикографія: теорія і практика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. – 175 с.
8. Маслова В.Л. Лингвокультурология. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
9. Леонтьев А.А. Психолингвистика // Русская речь. – 1969. - № 1. – С.99-104.
10. Сулимов В.А. Когнитивное описание языка и его культурологическая интерпретация: когнитивные трансформации // Филологические науки. - №1. – 2006. – С.40-47.
11. Уфимцева Н.В. Языковое сознание и образ мира славян // Языковое сознание и образ мира. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2000. – С-207-219.
12. Kurcz I. Porównanie powrzechności skojarzeń w różnojęzycznych grupach srudenckich // Studia psychologiczne. – Warszawa: Wyd-wo PAN. – 1967. – t.8. - S.256-271.
13. Shugar G., Gepner-Wiecke K. Effect of language structure on associative responses to word equivalents in two languages. A cross-linguistic comparison of word association in Polish and English // Polish Psychological Bulletin, 2 (2). – 1971. – P.99-105.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уляна Марчук – аспірант кафедри загального та порівняльного мовознавства Прикарпатського національного університету імені В. Стефаніка.

Наукові інтереси: психолінгвістика та лінгвокультурологія, теорія міжкультурної комунікації.

ФОРМУЛИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ У ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ІВАНА БАГРЯНОГО)

Наталія МЕДВІДЬ (Київ, Україна)

У статті розглядаються формули мовного етикету у лінгвокультурному аспекті (на матеріалі художньої прози Івана Багряного). З'ясовується їх семантика та культурний зміст, визначається зв'язок із звичаями, традиціями, обрядами українського народу. Особлива увага приділяється класифікації конструкцій мовного етикету на загальномовні та власне українські лінгвокультурами.

In the article the formulas of language etiquette in a linguacultural aspect are examined (based on the material of prose by Ivan Bagryany). Their semantics and cultural sense are found out, communication with consuetudes, traditions, ceremonies of the Ukrainian people are determined. The special attention is spared to classification of constructions of language etiquette on general language and own Ukrainian linguaculturemes.

Актуальність дослідження зумовлена посиленням інтересу до розгляду мовних явищ у проєкції на культуру народу, який дозволяє виявити їхнє культурне призначення у певній лінгвокультурній ситуації.

Важливим складником національної культури є мовний етикет, який у лінгвістиці розглядається як «національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються у системі стійких форм і виразів, що рекомендуються для використання у різних ситуаціях ввічливого контакту з співрозмовником,

зокрема під час привітання, знайомства, звернення до співбесідника, висловлення подяки, прощання тощо» [8: 133].

Мовний етикет увібрав давні традиції, звичаєві приписи, обрядодії і зберігає їх у системі стійких мовних виразів. Тому продуктивним, на нашу думку, є лінгвокультурне дослідження конструкцій мовного етикету.

Культурологічний аспект мовного етикету у лінгвістиці почав розроблятися порівняно недавно. Він знайшов відображення у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як О. Аршавської, Ф.Бацевича, С.Богдан, А. Волгіна, Н.Гуйванюк, К. Ігнат'єва, Ж. Лендел, Л.Мацько, О.Мельничук, О.Миронюк, Б. Нормана, Я.Радевич-Винницького, Л. Ступіна тощо.

Аналіз поглядів науковців на мовленнєвий етикет вказує на необхідність його розгляду і в лінгвокультурології. Дефініція, безумовно, буде пов'язана з тим тлумаченням, яке подається у суміжній галузі лінгвістики – теорії міжкультурної комунікації: мовленнєвий етикет, або мовний етикет у дії – це «система стійких формул і знаків спілкування, прийнятих у конкретній національній лінгвокультурній спільності, скерованих на встановлення оптимального мовленнєвого контакту між співрозмовниками» [5: 48].

У лінгвокультурології мовний етикет слід розглядати як мовний код, виражений системою мовних знаків з національно-культурним смислом – лінгвокультурами, які є складовими національно-мовної картини світу. Підставами для розгляду формул мовного етикету як лінгвокультурних одиниць є їх сакральний зміст, національно-культурний підтекст, зв'язок з явищами культури українського народу, поширеність у мовній практиці та культурі побуту.

В якості лінгвокультурем етикетні формули функціонують у культурних контекстах. До них відносимо твори художньої літератури, зокрема творчу спадщину Івана Багряного. Змальовуючи лінгвокультурну ситуацію своєї доби, специфіку людських взаємин, письменник звертається до традицій мовного етикету українців.

Мета статті - розгляд формул мовного етикету українців як лінгвокультурних одиниць у творчості Івана Багряного.

Лінгвокультурне поле «мовний етикет українців» у творі складають ввічливо-доброзичливі одиниці спілкування, виражені лексичними, фразеологічними засобами, іноді – надфразними єдностями.

Письменник добирає набір мовних засобів відповідно до тих комунікативних ситуацій, у яких перебувають герої. Маючи загальну спонукально-побажальну семантику, лінгвокультурами - формули мовного етикету, пов'язані з культурними нормами народу, виявляють різноманітні прагматичні значення, зокрема привітання, подяки, вибачення, побажання, прощання тощо.

Відповідно до функціонального призначення у творах Івана Багряного лінгвокультурами на позначення мовного етикету можна класифікувати на групи: лінгвокультурами-привітання; лінгвокультурами-звертання, лінгвокультурами-вибачення; лінгвокультурами-подяки; лінгвокультурами-побажання; лінгвокультурами-благословення; лінгвокультурами-прощання.

Кожна з них у межах лінгвокультурного поля «мовний етикет українців» формує відповідне мікрополе.

Лінгвокультурами-привітання. Аналіз ситуацій спілкування героїв у творах Івана Багряного показує, що мовець звертається із привітанням до співбесідника на знак вияву прихильного та доброзичливого ставлення.

Функціонування лінгвокультурем у контексті не є довільним, воно детерміновано соціально-культурними нормами. Темпоральне привітання «*Добрий вечір*» у творах Івана Багряного вживається як щоденне: «- *Здравствуйте! - привіталась по-російському людина, - та що була спереду. - Добрий вечір, - відповів Максим*» [1:112], проте воно може мати й іншу конотацію: святкове привітання перед Різдвом та на Меланку. Зокрема, О.Воропай відзначає, що у Святвечір хлопчик, принісши вечерю діду й бабі, говорив: «*Добрий вечір, з Святим Вечором будьте здорові! Просили тато й мама і ми вас просимо на вечерю – нате вам вечерю!*» [7: 75]. Зустрічається також у колядках та щедрівках: «*Щедрий вечір, добрий вечір! Добрим людям на здоров'я*» [7: 65].

Більшість еліптизованих конструкцій привітання імпліцитно зберігає семантику побажання добра та здоров'я: «- *Ну, здорово, роде ковальський-молотобойський!*» [3: 8]. У народній творчості здоров'я є одним із ключових концептів, про що свідчить такий вислів: «*Час мене дарувати не великим посагом, а цастямь, здоров'єньком*» [9: 147]. Тому українці часто вживають у розмовному стилі привітання «*Здорово*».

Національною особливістю лінгвокультурем є те, що вона вважалася типово чоловічою етикетною формою вітання. Проте у художніх творах Івана Багряного не має чітких гендерних обмежень щодо її вживання: «- ... *Здоров –ха-ха-ха! – жених! А куди це ти так розігнався?! Чи не святатись?..*» [4: 101].

Стандартність ситуації спілкування обумовлює паралелізм формул привітання у різних мовах. Тому етикетні конструкції з лексемами «*добрий*», «*здоровий*» є загальномовними лінгвокультурами:

«Добрий вечір», «здоров», «здорово» тощо. Вони використовуються у тій самій функції й іншою лінгвокультурною спільністю, зокрема російською: «Добрый вечер», «здравствуйте».

Лінгвокультурема-звертання. Національно-культурною мотивацією характеризуються звертання у художній прозі Івана Багряного, які дають якісні та оцінні найменування осіб, пов'язані з емоційним ставленням до них мовця.

Культурну конотацію містять звертання до дітей. Вони часто є згорнутими порівняннями-характеристиками, вторинними номінаціями, запозиченими зі світу тварин, найменувань небесних світил на основі асоціативного зв'язку. Звертання розкривають сердечність і теплоту людських взаємин, тяжіють до народнопоетичних персоніфікованих образів та несуть позитивну семантичну оцінку адресата, виростаючи до рівня символу.

У розмові з немовлям мати активно використовує демінутивні звертання, представлені окремими одиничними або градуйованими іменними конструкціями: *моє сонечко, моя ластівко, моя ясочко*.

У контексті звертання «*моє сонечко*» набуває символічного значення, яке пов'язане з народними уявленнями українцями, уособлює джерело радості та втіхи – дитину: «- *Ну ж, моя крихітко... моє сонечко... моя ластівко... - гоїдається на вітрі, тремтить безнадійно над дитячою агонією*» [4: 177]. Згідно дохристиянських вірувань, сонце є головним рушієм і джерелом життя на землі, найвеличнішим творінням богині Лади і бога Сварога, йому поклонялися, його заклинали: «*Зійди, зійди, сонечко, на наше полечко, на бабине зіллячко, на наше подвір'ячко*» [12: 564].

Ластівка в усній народній творчості уживається як ласкава назва дівчини, жінки. Вона є символом Божої Матері, дружини, сестри. У свідомості українців ластівка – провісниця весни, пробудження, відродження, вона приносить щастя, добро. У Івана Багряного символом материнського щастя є дитина, до якої вживається звертання «*моя ластівко*».

Власне українською лінгвокультуремою є звертання «*моя ясочко*», яке не фіксується у інших мовах. У комунікативній ситуації розширюється значення лексеми «*ясочка*», що подається у «Глумачному словнику сучасної української мови»: «1. Те саме, що ласочка у 1 знач. 2. перен., розм. Ласкава назва дівчини або жінки» [15: 798] і використовується як ласкава назва дитини без вказівки на стать: «*Ну, чого ж ти, моя ясочко?.. Ну, годі... Голівка в тебе болить?.. Боже мій! Ну, ластівочко ж... - і враз з люттю божевільною, розпучливою: - Ци-ить!!!*» [4: 175].

Одним із національно-культурних стереотипів українців є традиція звертання на «Ви» до рідних, старших та поважних людей на знак прояву до їх поваги та шанобливого ставлення. У творах Івана Багряного герої послуговуються цією формою у звертанні до батьків («*Ви, тату, обманюєте, що це Григорій убив*» [4: 129]), до старших за віком людей («*А за Україною ви й не скучаєте? Та ви її й не пам'ятаєте, мабуть?*» [4: 75]).

Лінгвокультурема-вибачення. Ситуації вибачення передбачає усвідомлення адресантом своєї вини і намагання її спокутувати за допомогою спеціальних висловів. До рідних людей герої здебільшого вживають різні форми дієслова «прощати»: «-...*Простіть і побажайте мені, як бажаю я вам... - Бог простить, синку, - це мати витираючи сльози. - Прости ж і ти нас, коли що...*» [4: 230], які відзначаються теплотою та емоційністю.

Синонімічними варіантами відповіді тому, хто просить вибачення, є загальномовні лінгвокультурема: «- *Бог...Бог тобі простить, дитино...Бог тобі суддя, та й мати Божая*» [4: 229]. У їх структурі відображається релігійні стереотипи українців. Адже проявом їх релігійності була безмежна відданість Божій волі, бо для них Бог був суддею, заступником, спасителем [13: 55].

Досить часто лінгвокультурема-вибачення вживаються у позиції вставних конструкцій. У комунікативній ситуації вираз «*прости Господи*» засвідчує глибоке пошанування Бога мовцем: «*Та-ак, мандрівнику! З такою пікою тільки в нетрях і жити та живих і мертвих полахати. При таких літах – і така у вас, прости Господи, мордяка! Як у Мефістофеля*» [4: 51].

Лінгвокультурема-побажання. Велика кількість комунікативних ситуацій містить побажання. Його комунікативно-естетична сутність полягає у висловленні адресантом чогось приємного, бажаного для адресата. Побажання супроводжує певні події у житті людини, родинні та календарно-обрядові свята.

Для родинних обрядів характерні застольні побажання, які виголошувалися під час спільної трапези. Наприклад, на християнських побажання відтворює традиційний набір благ, які хотіли привернути до дитини: щастя, доля тощо («*Тут сидів увесь Максимів рід, а чи точніше – рештки його, мозолястого, дебелого, жиливого... Ось він... підіймав чарки й келихи й виголошував незграбні, але гарячі, з самого серця, слова, ще й співав свою пісню, п'ючи «за щастя, за долю» для новонародженої й за... Але цього останнього «за» ніхто не хотів вимовляти вголос, бо вислів найкращих побажань тут був би пригадуванням найгіршого*» [1: 63]).

Пошанування долі зумовлене народними повір'ями, згідно яких кожна людина має своє божество-неминучість - Долю, яка призначається людині Богом. Вона з'являється на небі зіркою при народженні

дитини, а при смерті - падає з неба додолу. Кожному доля ще від колиски визначає, що має статися. Тому до долі звертаються, на долю ворожать, на долю сподіваються [14: 95].

У застольних побажаннях з нагоди зустрічі друзів відбиваються ціннісні орієнтири українців, зокрема життя, здоров'я, щастя, шана до померлих тощо: «Загуляли за всіма звичаями-обичаями. Пили за тих, що тут, тили за тих, що дома, - за стару Морозиху з Сірчихою: «Хай брикають!» Пили за тих, що померли: «Хай царствують!», «Земля їм пером...» І за тих, що ще не народилися, але неодмінно народяться... «З такими от дівчатами та й з такими соколами-хлопцями!» Пили за всіх... За щасливу дорогу вперед і за щасливий поворот назад. Пили. Примовляли. Пригублювали...» [4: 110-111].

Коли говорили про померлого, бажаючи йому райського життя, вживали фразеологічний вираз «Царство йому небесне»: «- Ось був ще в мене син (посмутніла і тихесенько зітхнула), Миколою звали... Царство йому небесне...» [4:72]. Він відображає поховальну культуру українців, їх християнські вірування у потойбічний світ, у рай, де царствують душі праведників.

Вислів «Дай Боже», на думку дослідників, зберігає залишки дохристиянських вірувань. Таке побажання є відгомонам первісної жертвовної трапези богу Сонця, світла, добра, достатку - «Дайбогу», «Дажбогу», «Даджбогу» [12: 166], яке здебільшого вживається як самостійне застольне побажання: «Випили по одній і по другій. «Дай, Боже!» І мовчки, наполегливо їли, не марнуючи часу» [4: 87], хоча може входити до ширшого контексту: «Щастило нині, дай Боже й на той рік!» [4: 147].

Лінгвокультуреми-благословення. Благословення дуже старий звичай, який давав згоду, дозвіл, схвалення. Він супроводжувався проказуванням молитви, побажання.

Існує думка, що сама лексема «благословити», яка складається з двох основ «благо», тобто «щастя, добро» і «слово» [10: 204], вказує на магічну силу слів, сказаних під час благословення.

Благословення батьків вважалося в українців своєрідним оберегом від усіляких негараздів: « - Як уб'ють мене – то я не вернусь. А як судилося мені щастя... то нехай же я буду, мамо, щаслива! І ви, тату!.. Благословіть!..» [4: 231].

Благословляючи іконою своїх дітей, батьки бажають щасливої долі:

«Матері тільки цього й було треба. Вмить витерши сльози, вона хуленько зняла ікону – це своє благословення –і, намагаючись бути веселою (щоб була дочка щаслива), благословила, а тоді віддала старому і стала коло нього.

- Нічого, стара ! Бог не без милості, козак не без щастя... Та й часи такі... Нехай же шляхи вам будуть рівні, люди привітні і щастя довіку, - щоб ні сили темні, ні око злеє, ні куля ворожа...» [4: 232].

Лінгвокультуреми-подяки. Дякують за виконання певного прохання, уважність адресата, піклування, теплі, щирі слова. Невдячність за народною мораллю сприймалась як невихованість, черствість і завжди засуджувалась.

Почуття вдячності герої твору висловлюють за допомогою лексем «дякувати», «спасибі», які часто вживають з іменним поширювачем «Бог»: «Богу дякуватимеш», «Спасибі Богу» («- Їх на здоров'я, синку! - Спасибі, мамо. - Богу дякуватимеш» [4: 6]; «- Ото...Це хлопець із наших! Скільки я його потовк упоперек сідла, непритомного, при смерті, скільки днів тут із смертю воює – і, диви, живий! Спасибі Богу, синку, що все добре» [2: 56]).

Значення «Спасибі» вчені пов'язують з реченням «Спаси Біг», яке з часом набуло певних структурних і функціональних змін. Первісне значення лексеми остаточно стерлося.

Лінгвокультурема «дякувати», запозичена з німецької мови через польську, є загальномовною. Її первісне значення дослідники пов'язують зі словом «думка»: «Ви мені зробили добро, я думаю, я пам'ятаю про це» [11: 191].

Лінгвокультуреми-прощання. Семантика лінгвокультурем-прощань у творах Івана Багряного часто має побажальний характер. У них особливо яскраво відбиваються риси мовленнєвої поведінки українців, зокрема доброзичливість, сердечність, релігійність.

Бажаючи успіху, Божого благословення у дорозі, герої твору вживають еліптизований вираз «З Богом!», який виконує одночасно декілька функцій: прощання і побажання.

Часто прощання супроводжуються певними жестами та атрибутами, що мають національну специфіку. Перед тим, як вирушати у дорогу, щоб вона була легкою, щоб ще колись зійтись, є звичай посидіти хвилину:

«На відході посиділи урочисто хвилину, покидавши шапки.

- Ну, з Богом!

Весело попрощались з матір'ю» [4: 88]; «- Ну, сядьмо, щоб іще зійтись колись...» [4: 230].

У прощаннях-побажаннях основне семантичне навантаження пов'язано з поняттями добро, щастя, здоров'я, які український народ цінував понад усе: «- Будь же веселий і щасливий...Гайда!» [4: 59]. Комунікативна ситуація прощання зумовлює вживання поряд з побажаннями вигук, заклик до початку руху – «Гайда!», який походить від тюркського hajda «гнати» [10: 452].

Таким чином, дослідження формул мовного етикету українців у лінгвокультурному аспекті розкриває їх національну специфіку, визначає зв'язок з явищами культури українського народу, окреслює лінгвокультурну ситуацію ХХ століття, змальовану у художній прозі Івана Багряного. Такий підхід до етикетних конструкцій уможливує їх розгляд як лінгвокультурних одиниць у межах лінгвокультурного поля «мовний етикет українців» та створення вичерпного опису національно-мовної картини світу українців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багряний І. Людина біжить над прірвою // Вибрані твори / Упоряд., автор передм. та приміток М.Балаклицький. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 59 – 391.
2. Багряний І. Огненне коло // Вибрані твори у двох томах. Том II. – К.: «ЮНІВЕРС», 2006. – С. 379 – 526.
3. Багряний І. Сад Гетсиманський. – К.: Наукова думка, 2005. – 548 с.
4. Багряний І. Тигролови. Роман.- Морітурі. Драматична повість.– К.: Наукова думка, 2005. – 368 с.
5. Бачевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
6. Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. – К.: «Рідна мова», 1998 – 475 с.
7. Воропай О. Звичай нашого народу: Етнограф. нарис / Худож.- оформлювач Л.Д.Киркач-Осипова. – Харків: Фаліо, 2007. – 508 с.
8. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
9. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – К., 1908. – Т. II: 3 – Н. – 573 с.
10. Етимологічний словник української мови: У 7 томах / Ред. кол.: О.С.Мельничук (гол. ред.) та ін. - К.: Наукова думка, 1982. – Т 1. – 623 с.
11. Етимологічний словник української мови: У 7 томах / Ред. кол.: О.С.Мельничук (гол. ред.) та ін. - К.: Наукова думка, 1983. – Т 2. – С. 153.
12. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
13. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І.П.Бетко, А.М.Полотай; вст. ст. М.Т.Яценка. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
14. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – 2-е вид. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
15. Тлумачний словник сучасної української мови / Укладачі Л.П.Коврига, Т.В.Ковальова, В.Д.Пономаренко. / За ред. докт. філол. н., проф. В.С.Калашника. – Х.: Белкар-книга, 2005. – 800 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Медвідь – аспірантка кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія.

КОНЦЕПТУАЛЬНА СФЕРА ФІЛОСОФІЇ У ПОЕЗІЇ УОЛТА УЇТМЕНА «ЛИСТЯ ТРАВИ»

Тетяна МИХАСІВ (Львів, Україна)

У даній статті розглянуто поняття концепту, шляхи його вивчення, зроблено аналіз концептосфери філософії у поезії Уолта Уїтмена «Листя трави». Даний аналіз базується на поокремленні лексико-семантичних одиниць, які входять до складу даного концепту, наповнюючи його конотативними, образними та оціночними характеристиками.

The notion of concept and the ways of its investigation is viewed in this article. The analysis of conceptual sphere of philosophy in the poetry of Walt Whitman "Leaves of Grass" has been made. It is based on singling out lexical semantic units which have connotative meaning and figurative characteristics.

Вивчення концептів у наш час є надзвичайно актуальним як для мовознавства, так і у широкому загальнопізнавальному плані. Як відмічає С.А. Аскольдов, концепт – це культурно відмічене вербалізоване значення, представлене у плані вираження цілим рядом своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму [1: 267-280].

На думку Р.М. Фрумкіної, найбільш вдале визначення концепту дає А.Вежицька, яка розуміє під концептом об'єкт зі світу «ідеальне», який має ім'я та відображує культурно-обумовлене уявлення людини про світ «дійсність» [6: 3-29].

З точки зору В.Н. Телія, концепт – це продукт людської думки та явище \times ідеальне, яке властиве людській свідомості взагалі, а не лише мовній [5: 127].

У сучасній науці поняття концепту стає поняттями життєвої філософії, він є елементом духовної культури людини та створений для розуміння себе та свого місця в оточуючому нас світі.

Відсутність єдиного визначення поняття концепту пов'язана з тим, що йому властива багатовимірна структура, що включає у себе окрім понятійної основи соціо-психо-культурну частину. Вона характеризується асоціаціями, емоціями, оцінками, національними образами та конотаціями, властивими даній культурі [2: 51-53].

Незважаючи на відсутність єдиної теорії концепту, мовний концепт, на думку В.А. Піщальнікової, можливо розглядати через призму його відношень з іншими концептами у межах поля, через його семантичну сполучуваність з різними частинами мови, приділяючи особливу увагу семантиці [4: 98].

Концептуальний аналіз вимагає залучення великого корпусу контекстів слова у художній літературі, дозволяє відновити усі знання та уявлення, яке ім'я пов'язує в одне ціле.

Таким чином, ми приймаємо визначення концепту, запропоноване В.А.Масловою, яка наголошує на тому, що концепт – це семантичне утворення, відмічене лінгвокультурною специфікою, і яке характеризує носіїв визначеної етнокультури. Але у той ж самий час – це своєрідний квант знання, який відображає зміст усієї людської діяльності. Концепт не безпосередньо виникає із значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення з особистим та народним досвідом людини. Він оточений емоційним, експресивним та оціночним ореолом [3: 36]. Емоційно-експресивні якості концепту, на нашу думку, найповніше розкриваються завдяки аналізу лексичних одиниць, що входять до складу концептів, які мають чіткішу, ніж концепт структуру, та можуть використовуватися для моделювання будь-якого концепту.

Найважливішим джерелом світобачення та першопричиною багатьох творчих пошуків та відкриттів Уолта Уїтмена – класика американської "національної літератури, стали постулати впливової філософської течії трансценденталізму.

Важливим елементом поезії пізнього американського романтизму була широта бачення, яка піднімала художню літературу до рівня філософського узагальнення. Філософська поезія американського романтизму наскрізь проникнута роздумами письменників-трансценденталістів про життя та смерть, безсмертя та вічність, мистецтво та красу. Вона відобразила складність, протиріччя та драматичну напругу не лише морального, естетичного, але й мовного пошуку. Книги, статті, промови та проповіді трансценденталістів залишили величезний вплив на суспільну свідомість, дали поштовх формуванню нових естетичних концепцій, розвитку американської філософської думки.

Ідеологія трансценденталістів поєднувала у собі національні та європейські риси. В їхній свідомості відроджуються ідеї Платона, на сторінках його діалогів трансценденталісти знайшли підтвердження своїм думкам про двоїстість людської природи, єдність світу, роль філософа, шляхи удосконалення людини та суспільства.

Найбільш помітним, однак, був вплив німецької ідеалістичної філософії. Трансценденталісти цінували етичну теорію Еммануїла Канта, його гуманістичну концепцію особистості, віри у єдність Істини, Краси та Добра.

Проблема добра та зла стала провідною у творчості багатьох американських письменників того часу – Готорна, Мелвілла, Стейнбека, Уїтмена, які прагнули показати духовний світ людини як постійну внутрішню боротьбу, внаслідок якої людина перемагає у собі зло, усвідомлюючи, що добро та істина безсмертні.

Поетична збірка У.Уїтмена «Листя трави» відзначається глибиною філософського змісту. На думку Л. Буелля, унікальність поезії Уїтмена полягає у тому, що вона охоплює епічне та банальне, космічне та повсякденне, світ присутності духу та світ фізичних дій та фактів [7: 254], тобто все те, що складає проблематику філософського характеру. Уїтмен-гуманіст тонко розумів людину, прагнув проникнути у її внутрішній світ, шукав примирення між духовним світом та гармонією світотворення.

Саме дана філософська течія значною мірою визначила наявність у його поезії «Листя трави» найбільш суттєвих для побудови усієї концептуальної системи концептів, серед яких нами поокремлюється концептуальна сфера філософії. Вивчення складу та функціонування елементів концептосфери філософії у поезії «Листя трави» допомагає зрозуміти погляди автора на цілісне людське світобачення. Основними тут є пари категорій «життя та смерть», «смерть та безсмертя», «світ людський та божественний», «духовне та матеріальне», «особистість та людство». Кількісна характеристика функціонування одиниць концептосфери філософії представлена наступним чином: life (270 випадків вживання), death (191), mind (15), hope (13), immortality (13), history (12), being (10), truth (9), wisdom (9), justice (9), equality (7), choice (6), fate (6), mankind (5), philosophy (3), philosopher (1).

Найбільш частотною лексемою є слово "life", яке зазвичай зустрічається у двох моделях **ADJ+LIFE** та **N+OF+LIFE**, представлених наступним чином:

ADJ+LIFE: mocking life, pensive life, electric life, copious life, vehement life, spiritual life, bold life, infinite life, teeming life, roving life, divine life, innocent life, peaceful life, perennial life, strong life, intense life, immense life тощо.

N+OF+LIFE: ecstasy of life, pulse of life, vagary of life, substance of life, breed of life, caresser of life, brine of life, liquid of life, stretch of life, ruler of life, joys of life, ocean of life, scene of life, flag of life, song of life.

Вживання даних лексем в одному лінійному зв'язку підтверджує близькість автора до трансценденталістів у їхньому ставленні до життя як до краплини у масштабі вічності, замкненого циклу між народженням та смертю:

Life! Beyond the light, lighter than light,
Ethereal, pervading all, essence of forms,
 Life of the real identities, permanent, positive,

Life of the great round world, the sun, the stars, and of man, I, general soul,
Here the square finishing, the solid, I the most solid,
Breathe my breath also through these songs [8: 494];

Pressing **the pulse of the life** that has seldom exhibited itself, (the great pride of man in himself,) Chanter of Personality, outlining what is yet to be, I project the history of the future, **O pulse of my life**. Need I that you exist and show yourself any more than in these songs [8:5]. У ролі характерологічного засобу у метафоричних контекстах виступають слова *ethereal*, *pervading* та *pulse*, які підкреслюють одухотвореність життя. Своє відношення до життя Уїтмен визначає наступним чином:

O while I live to be the ruler of life, not a slave
To meet **life** as a powerful conqueror,
No fumes, no ennui, no more complaints or scornful criticisms,
To these proud laws of the air, the water and the ground, proving
my interior soul impregnable,
And nothing exterior shall ever take command of me [8: 210]!

Народжуючись, людина стає господарем власного життя; підпорядковуючи собі усі закони природи, вона відкриває життя у його істинній перспективі.

Використання лексеми *life* на метафоричному рівні акцентує увагу читача на спробі автора знайти відповідь на запитання: що таке життя? Прикладами слугують два наступних уривки:

Life, life an endless march, an endless army, (no halt, but it is duly over,)
Life immense in passion, pulse and power,
Cheerful, for freest action form'd under the laws divine [8: 413].

Словосполучення *endless march*, *endless army* та *laws divine* підкреслюють думку Уїтмена про те, що суть життя - це постійний рух, динамічний поступ, якими керують закони божественної сили. Для земної людини життя - це незбагненна таємниця, дар надприродних, божественних сил:

A myriad-twinning life like interlacing vines binds all thy vast demesne,
As some huge ship freighted to water's edge thou ridest into port,
As rain falls from the heaven and vapors rise from earth, so have
the precious values fallen upon thee and risen out of thee [8: 290].

Експресивного компоненту конотації лексична одиниця *life* отримує завдяки спільному контексту з прикметником **myriad-twinning**, з експресивно-оцінним компонентом значення. Окрім цього, семантика даної лексеми ускладнюється та збагачується завдяки тому, що вона входить до складу порівнянь. Життя постає перед нами як виноградна лоза, як краплі дощу, як величезний корабель у нескінченному плаванні незвіданими водами всесвіту.

Для Уїтмена, як і для більшості трансценденталістів, важливим було досягти своїм творчим уявленням не тільки життя, але й смерть. Смерть почала здаватися настільки ж важливою, як і життя, тому що тільки смерть, розчиняючи межі духовності, наближала до вирішення божественної таємниці та вічних протиріч життя. Саме їй поет присвячує наступні рядки:

For fresh as the morning, thus would I chant a song for you, o sane and sacred **death**.
All over bouquets of roses,
O death, I cover you over with roses and early lilies, But mostly and
now the lilac that blooms the first, Copious I break; I break the sprigs
from the bushes, With loaded arms I come, pouring for you, For you
and the coffins all of you **O death** [8: 266].

У випадках, коли *death* вживається в одному контексті з прикметниками емоційно-експресивного забарвлення, останні надають слову *death* емотивного компоненту значення. Нами виявлено наступні словосполучення, які вживаються у художній канві збірки: *beautiful death*, *bloody death*, *risking death*, *sweet death*, *sane death*, *sacred death*, *lovely death*, *soothing death*, *delicate death*, *great death*, *heavenly death*, *smiling death*, *perennial death* тощо.

Дані епітети збагачують семантику лексеми *death* та надають їй особливого звучання, сповненого таємничості та нерозгаданості:

Come **lovely and soothing death**,
Undulate round the world, serenely arriving, arriving,
In the day, in the night, to all, to each,
Sooner or later **delicate death** [c.278];
O years and graves! O air and soil! O my dead, an aroma sweet!
Exhale them **perennial sweet death**, years, centuries hence.
Come sweet **death!** be persuaded **O beautiful death!**
In mercy come quickly [c. 395].

У творі неодноразово зустрічається модель **N+of+DEATH**. Семантика іменників, що входять у дану модель, торкається різноманітних явищ життя та оточення людини: **N+OF+DEATH**: moment of death,

fakes of death, freedom of death, thought of death, joy of death, touch of death, whistle of death, roads of death, battles of death, carols of death, pipe of death, flag of death, steams of death, hour of death, land of death, vistas of death, songs of death, sense of death тощо.

При цьому поняття «смерть» набуває безліч емотивних забарвлень, що допомагає створити образ смерті як загадкової сили, з цілою гамою своїх власних відтінків:

And as to you **Death**, you **bitter hug of mortality**, it is idle to try to alarm me.
 To his work without flinching the accoucheur comes,
 I see the elder-hand pressing receiving supporting,
 I recline by the sills of the exquisite flexible doors,
 And mark the outlet, and mark the relief and escape [8: 102];
 And nothing exterior shall ever take command of me,
 For not life's joys alone I sing, repeating – **the joy of death!**
 The **beautiful touch of Death**, soothing and benumbing a few moments,
 for reasons [8: 111].

Як бачимо з вищезгаданих прикладів, лексична одиниця death набуває надзвичайної образності, як компонент метафор, коли вона втрачає своє пряме номінативне значення і вживається як експресивно-стилістичний засіб. Уїтмен говорить про смерть як про останній можливий шлях повернення до гармонії. У його пісні немає безвиході, бо смерть відмовляється від усіх протиріч дійсності, вона - шлях до примирення та безсмертя. Лексична одиниця death набуває більшого експресивно-емоційного значення завдяки семантичним змінам, які зумовлені її вживанням у метафоричних контекстах, у складі порівнянь, де, часом, вона набуває рис живої істоти:

And again **death, death, death, death**
 Hissing melodious, neither *like the bird nor like my arous 'd child's heart*,
 But edging near as privately for me rustling at my feet,
 Creeping thence steadily up to my ears and laving me softly all over,
Death, death, death, death, death [8: 209];
 I sing of life, yet mind me well of death:
 To-day *shadowy Death dogs* my steps, my seated shape, and has for years –
Draws sometimes close to me, as face to face [8: 431].

Так, смерть підкрадається до людини непомітно та несподівано. Вона віднімає у людини її індивідуальність, але дарує їй цілющий спокій душі. Смерть, на думку Уїтмена, так само нерозривно пов'язана з життям, як ніч із днем, горе з радістю, трагічна поразка з високою духовною перемогою. Поет постійно кличе читача у заповідну область ночі та смерті, безмежної півми та величного спокою:

Weaving from you, from Sleep, Night, **Death** itself,
A voice from Death, solemn and strange, in all his sweep and power
 Yea, **Death**, we bow our faces, veil our eyes to thee,
 We mourn the old, the young untimely drawn to thee,
The fair, the strong, the good, the capable [8: 428].

Так, у вищезгаданому прикладі прикметникам solemn, strange, fair, strong, good, capable, притаманні стилістичні характеристики. Особлива експресія та надзвичайна тональність іменника death досягаються тут завдяки тому, що останній входить до складу метафори-персоніфікації "a voice from **Death**", а також тому, що більшість вищевказаних прикметників асоціюються, як правило, із рисами людини. Прикметник solemn надає поняттю смерті особливої таємничості та незбагненності. Уолт Уїтмен прославляє життя та любов, але на рівних з ними - смерть та спокій: у діалектичному поєднанні протилежних основ полягає велика мудрість буття. На рівні лексики це виявляється у константному вживанні опозиційних слів life - death. Наприклад:

Life and Death!

The two old, simple problems ever intertwined, Close home, elusive, present, baffled, grappled. By each successive age insoluble, pass'd on, To ours to-day—and we pass on the same.

Death or Life! I am then indifferent, my soul declines to prefer [8: 514]. У той же час автор віддає належне свідомості, думці, істині, які мають велике значення у людському бутті. На лексичному рівні це передається, зокрема, випадками вживання слова truth:

Where has fail'd a perfect return indifferent of lies or the **truth**?
 Is it upon the ground, or in water, or fire? Or in the spirit of man?
 And the **truth** includes all, and is compact just as much as space is compact,
 And there is no flaw or vacuum in the amount of the **truth** - but
 That all is **truth** without exception [8: 526].

Порівняння, у якому функціонує лексема truth, надає експресивності висловлюванню та підкреслює величезну силу правди у житті кожної окремої людини. Сила правди, зауважує Уїтмен, нівелює поняття

обману, якого просто не існує в оточуючому нас світі, життя у якому підпорядковано істинним законам землі: O me, man of slack faith so long,

Standing aloof, denying portions so long,

Only aware to day of *compact all-diffused truth*,

Discovering today there is no lie or form of lie, and can be none,

but grows as inevitably upon itself as the **truth** does upon itself,

Or as any law of the earth or any natural production of the earth does [8: 597].

Експресивно-оцінні прикметники *compact* та *all-diffused* передають свою емоційну ознаку лексичній одиниці *truth*. Необхідно зазначити, що у США ідеалізм пізнього романтизму був деякою мірою схильний до містицизму. Трансценденталістів цікавила проблема можливості, обґрунтованості та обумовленості вільнодумства індивіда, його право самостійно приймати рішення, які мали, крім індивідуального, суспільне значення. Згідно теорії індивідуалізму людина від природи наділена правом на свободу дій, і тому її вчинки та поведінка залежать від внутрішнього переконання. У той же час діями людини як частини Всесвіту, де всі предмети знаходяться у духовній єдності та взаємозв'язку, керує незнана духовна сила - «наддуша». У поезії "Листя трави" відчутна присутність невидимої всевладної сили, що на лінгвальному рівні виражається лексемою *Fate*. Досліджуючи це явище, Уїтмен одночасно розглядає взаємозв'язок таких філософських категорій як «вибір», «надія», «випадок», «мудрість», які, на його думку відіграють вирішальну роль у долі людини. У тексті збірки слова *choice, hope, chance, wisdom* є константними елементами. Думку про неминучість та жорстокість долі прослідковуємо у наступному прикладі:

Long, too long America,

Travelling roads all even and peaceful you learn'd

from joys and prosperity only,

But now, ah now, to learn from crises of anguish,

advancing, grappling with *direst fate*,

A reminiscence of the *vulgar fate, a frequent sample*

of the **life and death** [8: 484]...

Яскраво вираженої негативної конотації слово *fate* набуває завдяки контактному вживанню з прикметниками *direst* та *vulgar* з негативним компонентом значення. Метафора, до складу якої входить лексема *fate*, опозиційна пара слів *life* та *death* експресивно передає думку про те, що доля є невід'ємною складовою життя та смерті.

Важливою універсалиєю життя, стверджує Уїтмен, є людська мудрість, якій людина не навчиться у школі, яку не можна успадкувати, яка є відображенням людської душі. На мовному рівні ця думка прослідковується у нижченаведеному прикладі: Here is the test of wisdom,

Wisdom is not finally tested in schools,

Wisdom cannot be pass'd from one having it to another not having it,

Wisdom is of the soul, applies to all stages and objects and qualities and is content,

Is the certainty of the reality and immortality of things, and the excellence of things.

I am charged with *untold and untellable wisdom*, I am silent [8: 172]...

Слова *untold* та *untellable* виконують характерологічну функцію та свідчать про те, наскільки складним та непізнаним є поняття мудрості. Але поета ніколи не покидає віра та надія у радісне майбутнє, навіть якщо рядки його поезії пронизані смутком:

Now trumpeter for thy close,

Vouchsafe a higher strain than any yet,

Sing to my soul, renew its *languishing hope*,

Rouse up my slow belief, give me some vision of the future,

Give me for once its prophecy and joy [8: 520].

Образна експресивність прикметника *languishing* надає іменнику *hope* негативної оцінки. Однак трагізму ми не відчуваємо: поет не перестає сподіватися на те, що попереду - життя, сповнене радісних очікувань.

Отже, елементи концептуальної сфери філософії відіграють важливу роль у створенні філософського плану поезії "Листя трави", у системі зображення авторського світобачення та реалізації художніх інтенцій поета. Дані лексичні одиниці наповнюють додатковим емоційним значенням концептосферу філософії, яка виступає головною рубрикою концептуального простору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово \ Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. - М, 1997. - С.267-280.
2. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та її мовного відображення. Сб.: Культура народів Причерномор'я. - Сімф., 2002. - №32-С.51-53.
3. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Учебное пособие. Минск: Тетра Системе, 2004. -С.255.
4. Пищальникова В.А. Концептуальный анализ художественного текста. Учебное пособие. Барнаул, 1991. - с.327.

5. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М., 1986.-с.311.
6. Фрумкина Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога // Научно-техническая информация, 1992. Серия 2, №3. С.3-29.
7. Buell, Lawrence. The Transcendentalists // The Columbia Literary History of the United States.-N.Y., 1988,368 p.
8. Whitman, Walt. Leaves of Grass. Barnes and Noble Books, New York, 1993. - 602 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Михасів - асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси - Лінгвостилістичне дослідження текстів різних функціональних стилів та проблем лінгвістики тексту.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КАТЕГОРИЙ «СВОЙ - ДРУГОЙ - ЧУЖОЙ» В СЕМИОТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Людмила МОЛИБОГ (Горловка, Украина)

У статті розглянуті поняття семіозу, ідей, знаків в контексті теорії Свого, Чужого та Іншого. Описана їх взаємодія на прикладі статей двох авторів, що використовують різні семіотичні засоби під час формування аксіологічного контексту зображення однієї й тієї ж події.

Concepts of semiosis, notions, symbols and the theory of Own, Alien and Different are investigated in this paper. Their interaction is characterized by giving examples of articles written by two who mould the axiological context of one and the same event using different semiotic means.

Практически во всех сферах нашей повседневной жизни мы довольно часто сталкиваемся с реализациями знаков и идей, а также категориями Свой, Чужой и Другой. Работы Ч. Пирса, В. М. Розина, Г. Б. Жданова, А.К Якимовича, и М.Вебера свидетельствуют о том, что поднятая проблема динамики знаковых систем являлась и является в наше время довольно актуальной. Именно поэтому цель данной статьи – проследить особенности разделения на категории «Свой – Чужой – Другой» на примере периодической прессы.

Анализ осуществлен на материале двух семиотически контрастных публикаций. Первая статья взята из английского журнала «METALHAMMER»¹, а вторая из российского под названием «BRAVO»². Эти статьи описывают жильё Вилле Вало, солиста финской группы HIM. Задачей исследования является сопоставление моделей формирования общественного мнения в контексте тех интерпретаций категорий инаковости, которые включены в англоязычную и русскоязычную «картины мира» и отражают знаковый пласт нейтрального либо негативного отношения к человеку, исходящего из особенностей среды его жизнедеятельности.

Чтобы говорить о понятиях знаков, идей и категориях Своего, Чужого и Другого в данных статьях, необходимо рассмотреть их семиотический контекст.

С.В. Ермоленко в «Коммуникативной практической философии» отмечает, что «семиоз как вид активности выделяется тем, что состоит из трёх элементов, однако один из этих трёх элементов не требует быть фактически существующей вещью [1:59]». Таким образом, уникальность идей состоит в том, что они начинаются как знаки, тогда как все остальные знаки начинаются как объекты. Тройственная структура семиоза делает возможным расширять мышление об объектах в сфере нашего перцептивного поля, скажем, такого, как воспоминания. Можно сказать, что в любом случае идея и объект отличаются как то, что известно, от того, на основе чего оно стало нам известным. В условиях изображения, идея и объект отличаются как то, что есть изображенным, от того, что его изображает, всё равно, или то, что есть изображенным, имеет или когда-то имело независимо от сознания физическое существование. Но наличие физического существования не делает отношение сразу объектным. Идея как знак начинается таким образом, что в силу характерного для неё существования всегда и обязательно создаёт супрасубъективную зону или объективную сферу вокруг индивидуального мышления, так бы сказать, четырехкамерную паутину, которая в одно и то же время существует intersубъективно [1: 80-81].

¹ Removing a ton of debris, I'm finally able to recline in an old leather chair. Only to find a used thermometer on the armrest! Ville insist that he's only had it in his mouth, but not entirely convinced. I stand up and check out the rest of the living room. There are vintage guitars in all shapes and forms: from '46, '57, '67, '62 and the 70s. All in all, the musicians forked out more than £15.000 amassing this impressive collection. Anywhere you look you'll also find dolls – on his latest trip to Los Angeles. Ville spent £2.000 on Jim Burton dolls. But none of them are as precious as Tyllero, a teddy bear given to him at the tender age of one. Over on the antique sofa rests a scary-looking mannequins. It was purchased as a guardian angel to his girlfriend but she hated it and when she moved out Ville decided to keep it for company [4].

² Из роскошной 90-метровой квартиры, расположенной на третьем этаже стильного старинного дома, Вилле сделал зловонную дыру. Пролетавшись в этом аду 11 месяцев и сломав 4 пьесоса, Сюзанна (бывшая девушка) ушла. Остался лишь манекен. Сердце Вилле разбито. «С тех пор как она ушла, никто тут не прибирается, - рассказывает он с мрачной гордостью. - Тут есть посуда, которую не мыли полгода!» Ладно бы только посуда. А мусор? Сколько лет этим сперва прокишим, а потом окаменевшим спагетти? Наверняка они помнят ещё Сюзанну! А недопитое прокишшее пиво в бутылках? Запах от него приходится забивать ароматическими палочками, которые натканы у Вилле повсюду. Помогает не очень. В его двух комнатах нет ни шкафов, ни полок. Вся одежда, книги и компакт-диски валяются на полу. Там же свалены гитары и привезённые из турне подарки. Трудно сделать шаг и не сломать ногу [5].

Необходимо также отметить, что для представителей семиотики бытие знаков является более ясным, чем существование других объектов и предметов, которые нуждаются в семиотическом прояснении. Розин В.М., рассматривая работы Щедровицкого и других представителей ММК, разработал такую типологию знаков: знаки-модели, знаки-символы, знаки-обозначения, знаковые группы, знаковые фигуры, знаковые «предметы» [2:63-68]. В контексте реализации супрасубъективной и интерсубъективной специфики названных семиотических категорий в культурной среде, формируются шкалы соответствия или инаковости, содержащие компонент «Свой» (зона самоидентификации и позитивной оценки), компонент «Другой» (нейтральное восприятие социокультурных различий) и компонент «Чужой» (негативное восприятие субъекта, представляющего потенциальную или реальную угрозу в социальной либо культурной сферах).

Анализируя феномен инаковости, А.К. Якимович рассматривает его как попытку самоутверждения собственной культуры. Фигура Чужого, Врага и Зверя возникает во всех политических и культурных коллизиях людей. В плане антропогенеза синдром противоречия врагу восходит к процессу болезненной и драматической гоминизации вида [3:48]. Борьба с символическим «недочеловеком» стала идеологическим оформлением любых конфликтов. По всей вероятности, начиная с Геродота конфликты среди человеческих сообществ мифологизируются по одной и той же схеме. Наши описываются как носители культуры и человеческих ценностей, а Чужие - как варвары, дикари, зверообразные нелюди. Поэтому определения вроде чёрт, сатана, собака, негодяй и прочие версии образа врага неизменно сводятся к архетипу зверочеловека. Это слова – заклинания, слова проклятия, и они указывают на присутствие Чужого.

Таким образом, можно выделить следующие особенности формирования категорий «Свой – Другой – Чужой» в семиотическом пространстве:

1. Культуры легитимизируют свои цивилизационные установки не только посредством фронтальных аргументов, но также с помощью обратных аргументов, отсылающих к Чужим, Непохожим, Нелюдям.

2. Утверждение собственного цивилизационного превосходства предполагает символические операции с «масками нелюдя» и «масками человека».

3. Когда «маска нелюдя» надевается на себя самого, то действует форма типа «Мы дрянн, но в высшем смысле». То есть имеет место мессианский садомазохизм.

4. Когда «маска человека» надевается на Другого, то получается мультикультурализм, то есть особо изощренная стратегия доминации. При этом Мы разрешаем Другому быть тоже человеком, тем самым даём понять всем, что источником культурной легитимации являемся всё-таки Мы, а не Другие [3: 60].

А.К. Якимович подаёт ещё одну стратегию непрямого самоутверждения. А именно: провозглашается мысль о том, что «Другие не хуже Нас». Тот, кто прежде считался нелюдем (недочеловеком, преступником и прочее) приобретает в мысли конца XX века статус сочеловека, Другого. Во всяком случае, он больше как бы не враг. Среди прочего оказывается, что самые «человечески недопустимые» картины, описания, изображения находят себе ниши в развитом, терпимом хозяйстве искусства, литературы. То, что прежде было недопустимо и культурно запрещено, стало возможным. Чужое теперь тоже Наше Другой не обязательно враждебен Нам. Другой, может быть, тоже имеет свою правду [3:56-57]. Подобный мотив можно встретить в среде массовой информации при моделировании оценки субъекта либо события.

В частности, категории Своего, Чужого и Другого определяют знаковую динамику предложенных к рассмотрению статей. Проследим действие этих категорий более детально.

В первой (англоязычной) статье хозяин квартиры, Вилле Вало, изображен в нейтральных оценочных категориях. Следует начать с того, что автор сам побывал в квартире звезды, он пишет об увиденном, и для него хозяин относится к категории Другой. Автор показывает читателям не только недостатки, но и «заслуги» Вилле, формируя нейтральный семиотический контекст путем переплетения позитивных и негативных ощущений-идей, индивидуальных, а потому не содержащих социокультурной угрозы. Например, в начале статьи он рассказывает о том, что увидел мусор, но затем обращает наше внимание и на положительные характеристики. Оказывается, что Вилле является обладателем «самых лучших гитар» и «драгоценных кукол». Таким образом, автор предоставляет выбор отношения к этой среде и её хозяину. Поскольку англичане являются приверженцами принципа «мой дом – моя крепость», особое внимание следует уделить роли слов «мой» и «моя» в построении картины мира. Эти слова являются «сигналами», которые указывают на то, что никто не имеет права осуждать меня за «мой» дом, который является для хозяина крепостью, защитой от окружающего мира.

Не менее интересным является то, что автор практически не описывает личную жизнь Вилле, в отличие от автора русскоязычной статьи. Возможно, на это повлияли устоявшиеся традиции Великобритании – невмешательства в личную жизнь другого человека. А для славян такое «вмешательство» является узуальным, возможно, именно поэтому, во второй статье уделено так много

внимания личной жизни Вилле (хотя не забываем, что задачей статьи было рассказать о жилье, это видно из названия рубрики).

Теперь перейдём к рассмотрению второй статьи. Для начала, необходимо сказать, что, уже в начале, мы воспринимаем общее негативное отношение самого автора к Вилле («сделал из роскошной квартиры зловонную дыру»), определяющее изначально субъективную модель формирования общественного мнения. Потом дом автор статьи называет адом и акцентирует своё внимание лишь на этом, показывая своё негативное отношение не только к квартире, но и к её хозяйну. Текст состоит из возражений, которые создают у нас негативное отношение к Вилле, тем самым, делая его Чужим. Например: «А мусор?», «окаменевшие спагетти», «помогает не очень», а его компакт-диски «валяются» и «свалены».

Не менее интересен тот факт, что автор не был в данной квартире (использованы фото из зарубежных сайтов), но он пишет о том, что ароматические палочки не очень помогают. Такое расхождение между знаками, идеями и контекстом ставит под сомнение истинность информации. Нарушая Максиму Отношения, автор вдаётся в подробности личной жизни, отходя от заявленной темы.

В отличие от англоязычной статьи, русскоязычная предоставляет лишь часть информации, скрывая оставшуюся. Возможно, это было сделано с целью формирования негативной идеи-отношения у читателей к Вилле Вало. Читатель, желая найти интересующую его информацию о кумире, сталкивается лишь с критическим «отзывом» автора, блокирующим нейтральную идентификацию Другого и акцентирующим на асоциальных, «чуждых» характеристиках. В англоязычной же статье автор предоставляет нам право выбора отношения к среде и её хозяйну, предлагая идентификацию идеи-отношения в терминах Другого, а не Чужого.

На основе данного сопоставления можно сделать ряд общих выводов:

- соотношение уровня социальности субъекта с уровнем его инаковости составляет основу семиотического наполнения категорий Другой и Чужой в данных статьях;
- знаковый контекст социокультурного явления определяется категориями инаковости, которые влияют на оценки, существующие в общественном мнении.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Єрмоленко С.В. Комуникативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 57-81.
2. Розин В.М. Возможна ли семиотика как самостоятельная наука (методологический анализ семиологических подходов и исследований) // Вопросы философии. - 2000. - №5. - С. 63-75.
3. Якимович А.К. «Свой-чужой» в системах культуры // Вопросы философии. - 2003. - №4. - С. 48-60.
4. www.metalhammer.co.uk
5. www.superbravo.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Людмила Молибог – студентка 2 курса факультета славянских и германских языков Горловского государственного педагогического института иностранных языков

Научные интересы: теория знаковых систем.

СРЕДСТВА ИНТЕРПРЕТАЦИИ КОННОТАТИВНОГО ЗНАЧЕНИЯ ПРИ ИЗОБРАЖЕНИИ ОБРАЗА ШУТА В РОМАНЕ А.ДЮМА «ГРАФИНЯ ДЕ МОНСОРО»

Андрій МОРОЗ (Київ, Україна)

Стаття розглядає питання, пов'язані зі сміховою культурою. У роботі проаналізовано образ блязня в романі Олександра Дюма «Графіня де Монсоро» та засоби інтерпретації конотативного значення на лексичному рівні.

The article considers questions connected with laughing culture. The appearance of buffoon in the novel by Alexander Dumas "Countess de Monsoreau" and means of interpretation of connotative meaning on the lexical level are analyzed in the article.

Изучение образа шута и средств интерпретации коннотации относится к проблемам, связанным со смеховой культурой. Данный образ ранее не рассматривался отдельно, а лишь в комплексе совместно с вопросами, связанными с иронией, сарказмом, способами и средствами их выражения в речи.

Изучению юмора, в частности иронии, в последнее время посвящен целый ряд работ: [7; 8; 9; 10; 13; 14]. Однако в данных работах не рассмотрен образ шута - очень популярный персонаж средневековой Европы и Древней Руси (шутство в пьесах В.Шекспира, произведениях Франсуа Рабле, рассказы об Уленшпигеле, смеховые традиции Ивана Грозного и Петра I, связанные с шутством, тому пример).

В нашей статье мы проанализируем данный образ через средства интерпретации коннотативного значения в лексическом аспекте, которые лучше всего передают, характеризуют и описывают шута. Объектом нашего исследования стал роман А.Дюма-отца «Графиня де Монсоро» и его герой

придворный шут Шико. Объем данной работы не позволяет произвести полный анализ всех имеющихся средств интерпретации коннотации. Остановимся на таких, как: антропонимы, несущие в своей семантике положительный или отрицательный заряды; местоимение первого лица множественного числа, использованные вместо второго лица единственного или множественного числа; метафоры; неологизмы; мелиоративная лексика; пейоративная лексика.

Читатель сталкивается с Шико в первой главе романа под названием «Свадьба Сен-Люка». Александр Дюма так характеризует своего героя (перевод романа Н.Бутыриной и В.Столбова):

Шико пользовался при дворе последнего Валу а свободой, равной той, которой был удостоен за тридцать лет до него Трибуле при дворе Франциска I, и той, которая будет предоставлена сорок лет спустя Ланжели при дворе короля Людовика XIII. Дело в том, что Шико был необычный шут. Прежде чем зватья Шико, он звался де Шико. За покровительство, оказанное ему приемником Карла IX, он расплачивался тем, что говорил королю правду, как бы горька она ни была [5: 7]).

Отношение к шуту в романе самое противоречивое. Люди, находящиеся в свите короля - Келюс, Можирон, Шомберг, д'Эпернон, признают его ум, но относятся к нему несерьезно:

Увидев, что Шико спит столь добросовестно, все перестали обращать на него внимание. К тому же давно уже вошло в привычку относиться к Шико, как к предмету мебелировки королевской опочивальни [5: 702].

А.Дюма изображает своего героя в соответствии с европейскими традициями смеховой культуры. «Одной из самых характерных особенностей средневекового смеха является его направленность на самого смеющегося. Смеющийся чаще всего смеется над самим собой, над своими зловключениями и неудачами. Смеясь, он изображает себя неудачником, дураком. Смеющийся «валяет дурака», паясничает, играет, переодевается, (вывертывает одежду, надевая шапку задом наперед), изображая свои несчастья и бедствия. В скрытой и в открытой форме в этом «валянии дурака» присутствует критика существующего мира, разоблачаются существующие социальные отношения, социальная несправедливость. Поэтому в каком-то отношении «дурак» умен: он знает о мире больше, чем его современники» [6: 4]

В образе Шико заключена лингвокультурная коннотация (термин впервые предложенный В.Н.Телия в 1993 г. [12]). А.Дюма изображает своего персонажа гасконцем. Подобно д'Артаньяну Шико обладает пылкой натурой, он смел и напорист, порой демонстрирует ловкость и находчивость, присущие, в понимании А.Дюма, жителям Гаскони.

Таким образом, наше исследование связано с лингвокультурологией. Автор раскрывает лингвокультурологические коннотации при помощи вторичных средств – языковых и речевых коннотаций.

Лингвокультурология «ориентирована на культурный фактор в языке и языковой фактор в человеке» [12]. Данная наука «исследует то культурное содержание, которое отложилось в значении языкового знака и составляет своего рода культурную память нации. Именно эти значения формируют культурно-специфическую модель мышления и поведения» [12].

Рассмотрение речевых и языковых коннотаций романа начнем с анализа **антропонимов, несущих в своей семантике положительный или отрицательный заряды**. Использование подобной лексики говорит о высоком уровне образованности как самого Шико, так и референта. В следующем примере Шико иронически сравнивает лютниста Орильи с великим Орфеем:

Je voudrais bien etre a la place de votre femme, nefut-ce que pour voir tout le jour un prince a deux nez, et pour entendre M. Aurilly, qui joue du luth comme feu Orphee [17: 219 – 220] (Желал бы я оказаться на месте вашей жены, хотя бы для того, чтобы все время видеть двуногого принца и слушать господина Орильи, который играет на лютне не хуже покойника Орфея [5: 469])

Орфей – в греческой мифологии фракийский певец, сын музы Каллиопы. Чудесным пением очаровывал богов и людей, укрощал дикие силы природы [11:952].

На первый взгляд, Шико положительно относится к Орильи. Если же обратиться к макротексту – вспомнить вражду между королем и его братом, то можно прийти к выводу, что Шико относится к музыканту с такой же неприязнью, как и к его господину, герцогу Анжуйскому. Видимо, сравнение основано на звуковом сходстве двух антропонимов, так называемое «звуковое эхо» (термин используется в работе [6: 42]).

В другом случае Шико называет себя братом Вельзевула. Как известно, Вельзевул – одно из имен дьявола, сатаны. Следуя традиции, Шико говорит о якобы близком родстве шута и нечистой силы:

Par la come de Belzebuth, mon cousin, six pages, monsieur de Bussy, c'est tropl [16: 8] (Клянусь рогом Вельзевула, моего кузена, шесть пажей, господин де Бюсси, – это слишком [5:9])

О данной традиции упоминает и Д.С.Лихачев: «По городскому праву шут приравнялся к палачу, и ему запрещалось селиться среди добропорядочных горожан» [6: 130].

В речи Шико использует большое количество фамильярной лексики, которая говорит о вседозволенности и дружеских отношениях между шутом и королем, шутом и монахом Горанфло. На лексическом уровне это отражается в использовании различных средств, таких как **местоимения первого лица множественного числа вместо узуального местоимения второго лица единственного или множественного числа, а также образованных притяжательных местоимений:**

Le roi Charles IX, je me le rappelle, a manque d'etre tue a une chasse au sanglier; et puis les epieux sont durs, et cela fait des ampoules a nos petites mains. N'est-ce pas, mon fils? [17: 79] (Помнится, король Карл Девятый чуть не погиб, охотясь на кабана, а потом, копьё такое грубое оружие, что обязательно натрет мозоли на наших маленьких ручках. Не так ли, сын мой? [5:351])

В данном примере Шико использовал местоимение *nos* в нетипическом контексте.

Как известно, французский язык, так же как и русский, имеет два обращения "tu" и "vous", аналог русским «ты» и «вы». "Ti" употребляется в обращении к человеку, с которым находишься в близких дружеских отношениях, а "vous", напротив, к человеку выше стоящему либо старшему по возрасту. Что касается Шико, то, выступая в роли шута, слуга трона позволяет себе употребление фамильярного "tu" по отношению к королю, его свите, брату Горанфло и практически ко всем окружающим:

Pourquoi les renvoies-tu? demanda le bouffon. lis ne nous ont pas encore graisses. Est-ce que tu comptes me graisser de ta main royale? Dame! c'est une penitence comme une autre. Henri ne repondit pas [16: 86] (— Зачем ты их отослал? — спросил он. Ведь нас с тобой еще не умастили притираниями. Может, ты хочешь намазать меня собственноручно, своей королевской десницей? Ну что же! Эта епитимья не хуже любой другой [5: 77])

Подобным образом Шико обращается и с аббатом Горанфло. Приведем ниже диалог между шутом и «знаменитым проповедником» аббатом Горанфло:

- Mais comprends done une chose, triple brute! c'est que je ne reste pas, c'est que je pars, et cela si rapidement que je ne t'engage point a me suivre. — Que votre volonte soit faite, monsieur Chicot dit Gorenflot resigne. - A la bonne heure! dit Chicot, te voici comme je t'aime, compere. [17: 64] (- Да пойми ты одно, трижды болван: я не остаюсь здесь, я уезжаю и поскочу так быстро, что тебе за мной не угнаться. - Да исполнится ваша воля, господин Шико, - покорно произнес монах. - В добрый час, - ответил Шико. - вот таким я тебя люблю, куманек [5: 338])

В данном примере комическим может выступать и тот факт, что Шико обращается к аббату на ты; а Горанфло, испуганный событиями последних дней, видит в Шико своего единственного спасителя и обращается к нему только на вы, забывая, что Шико - давний друг и сотрапезник монаха.

В речи Шико очень много **метафор**, связанных с зооморфизмами. Данные метафоры говорят об образном мышлении шута, его образованности, тонком юморе. Шико редко использует слова в их прямом значении, заменяя их образными, более богатыми в своей семантике словами:

Les merlettes me paraissent vouloir voler aussi haut que Vaigle de Cesar, prends-y garde, mon fils! [17: 227] (Мне кажется, что эти дрозды собираются взлететь так же высоко, как орел Цезаря [5: 475])

В данном примере Шико сравнивает противников короля с дроздами - птицами, которые невысоко летают и поэтому не могут претендовать на роль королей птиц. Здесь метафора имеет отрицательную коннотацию.

В следующем примере Шико использует слово *singeries* по отношению к монарху:

— Raison de plus pour que tu le remplaces. C'est dit: je suis Henri et tu es Francois; je vais troner, tu vas danser; je ferai pour toi toutes les singeries de la couronne, et toi, pendant ce temps, tu t'amuseras un peu, pauvre roi! [16: 6] (- Еще одна причина, почему ты должен его заменить. Решено - я буду Генрихом, а ты — Франсуа, я буду царствовать, а ты - танцевать, я выложу весь набор ужимок, подобающих королевскому величию, а ты малость поразвлечешься, бедный король [5: 8])

Лексема *singeries* имеет следующее значение: *Grimace, attitude comique* [19: 1190] (*гримаса, комическое поведение*). По мнению Шико, поведение короля сродни поведению шута: и тот, и другой используют полный набор ужимок и гримас. Таким образом, имеет место метафорический перенос.

В следующем предложении использован комбинированный прием: олицетворение + метафора:

— Mais par quels moyens t'es-tu procure cette genealogie. — Moi, est-ce que je m'occupe de ces choses-là? elle est venue me trouver toute seule [17: 227].

Но как ты раздобыл эту генеалогию? — Я? Да стал бы я на нее время тратить! Она сама ко мне пришла [5: 475])

Для Шико генеалогия - документ, на первый взгляд, не особенно важный, за которым не следует ходить и который сам находит придворного шута. Однако, если вспомнить левый макроконтэкст, можно прийти к выводу, что Шико включает в свои слова иронию, поскольку не стремится сразу же рассказать о своих героических похождениях.

Далее приведем примеры сложной метафоры:

Il parle d'or, dit Chicot; Quelus, mon f Is, va-t'en precher par les rues de Paris, et jeparie un hoeuf contre un oeuf que tu eteins Lincestre, Cahier, Cotton, et mème ce foudre d'eloquence que Von nomme Gorenflot.. [18: 271] (Золотые слова, — сказал Шико. — Келюс, сын мой, ступай проповедовать на улицах Парижа, и ставлю тельца против яйца, что ты затмишь Линцестра, Кайе, Коттона и даже эту бочку красноречия, которую именуют Горанфло [5: 703]).

Шико сравнивает аббата Горанфло, с одной стороны, с бочкой, указывая на огромные размеры монаха - очень маленький рост и непомерной ширины плечи, и упоминает мнимое достоинство монаха - красноречие.

Лексема *foudre* обозначается следующими пометками: Loc. (souvent iron.) (оборот речи (часто иронический)) [15: 557]. Слово *foudre* в сочетании с *eloquence* представляет собой окказиональный (речевой) штамп, который имеет дополнительную экспрессивность из-за «обновления формы (состава лексических компонентов), семантики единиц» [3: 14]

Как известно, в отличие от русского французский язык может «позволить» себе ограниченное количество **неологизмов**. Это объясняется тем, что во французском языке суффиксы не столь продуктивны, как в русском. В романе «Графиня де Монсоро» находим несколько случаев использования автором окказионализмов. Следующий пример относится к речевой характеристике Шико королем:

Corbleu! monsieur Vepilogueur!... [17: 225] {Клянусь телом Христовым! Господин критикан! ... [5: 473]}

Существительное *epilogueur* было образовано от глагола *epilogueur (faire de longs commentaries sur (что-то долго обсуждать) [19: 465])* при помощи конверсии. (В качестве альтернативного варианта русского слова-эквивалента французскому *epilogueur* можно предложить собственный: *обсуждатель*).

Прилагательное *frocard* имеет контекстуальное значение «долгополый». Здесь, как и в переводе на русский язык, мы не берем значение слова как «монах» [2: 386], поскольку оно не отражает интенции автора передать потуги монаха подняться на ноги.

- *Leve-toi, frocard [18: 295] (Поднимайся же, долгополый! [5: 737])*

Слово *frocard* образовано от существительного *froc* - клобук, монашеская ряса [2: 386]. Можно предложить собственный вариант перевода: клобучник.

Известный факт, что французская грамматика не содержит большого количества суффиксов с уменьшительно-ласкательным значением. Дополнительное значение **мелиоративности** можно проследить на лексическом уровне.

В речи Шико, как в речи любого придворного шута, проскальзывают снисходительные нотки. В следующем предложении он обращается к миньонам короля так, как разговаривают с маленькими детьми:

Ce sera moi, s I vous plait, dit Chicot en s'approchant; settlement je vewc vous donner un conseil, mespetits [18: 201]. (Я, если вы пожелаете, - сказал Шико, подходя. — Только хочу дать вам совет, малыши [5: 707]).

В другом предложении Шико называет фаворитов короля *petits lions* -этим подчеркивается ироническое отношение шута к окружению Генриха.

Adieu, mes petits lions, repondit le Gascon, je m'en vais a Vhotel de Bussy [18: 201] (- Прощайте, мои львята, - ответил гасконец, — я отправляюсь во дворец Бюсси [5:708]).

Дополнительный компонент мелиоративности достигается аналитическим способом - при помощи добавления прилагательного *petits* к морфологически неизменяемому *lions*.

Лексема *compere* выражает шутливо-ироническое отношение шута к брату Горанфло, другу Шико и послушному орудию в его руках:

— *Où diable vas-tu done comme cela, compere? demanda Chicot [17: 7] (— Куда, к дьяволу, бредешь ты, куманек? — спросил Шико [5: 290]).Compere — 1. Terme d'amitie. Ami, camarade (Термин, выражающий дружеское отношение. Друг, товарищ) [17: 243]*

Как видно из примера, данное слово можно занести в разряд слов с мелиоративным значением, так как одобрительный компонент заключен в самой семантике лексемы.

Перейдем к рассмотрению **пейоративной лексики**.

Шарль Балли отмечал: «... в повседневной жизни редко встречается подлинное величие и благородство - что бы там ни говорили, в основе своей она груба и материалистична; поэтому форма речи, которая очень точно ее отражает, не может избежать вульгарности, прозаичности» [1: 343]. Данная лексика относится к словам, в которых «логическое содержание экспрессивного факта целиком поглощается аффективным» [1:310].

Пейоративная лексика (по терминологии А.К.Долинина, пежоративная лексика) ярко представлена эмоциональными восклицаниями, которые использованы Шико при обращении к окружающим его

людям. К.А.Долинин в «Стилистике французского языка» цитирует А.Мартине, который утверждает, что фонема «Ь» имеет большую частотность в словах, принадлежащих к пласту арго. Объяснить данный феномен можно, по мнению А.Мартине, особой экспрессией, которая приобретается при частом употреблении слова "imbécile" (цит. по [4: 121])

Слова подобного пласта лексики применяются героем как в отношении врагов (что нами не рассматривается, т.к. Шико в данном случае становится самим собой и не играет роль шута), так и в отношении друзей, в непринужденной обстановке. Следующая ремарка адресована его другу, аббату Горанфлю:

Où diable vas-tu donc comme cela, compere? demanda Chicot [17: 7]. — Куда, к дьяволу, бредешь ты, куманек? - спросил Шико [5: 290]).

Словарь французского языка XIX века так трактует данное слово: *Diable -interj. Marque la surprise, l'admiration, l'inquietude, le mecontentement [6 (17: 690)] (междометие. Обозначает удивление, восхищение, беспокойство, недовольство).* Здесь Шико, видя растерянность монаха, пытается рассеять его печаль, вводя пейоративную лексику.

Интересен и следующий случай: *Eh! compere, dit Chicot, cela ressemble fort a quelque magie; si vous etes possede, dites-le-moi franchement: un homme qui marche en dormant, qui gesticule en dormant, qui fait des discours dans lesquels il attaque le roi, toujours en dormant, ventre de biche! ce n'est point naturel, cela; arriere, Belzebuth! vade retro, Satan! [17: 10]*

Словосочетание *Ventre de biche* означает нейтральное *желудок лиси*. Однако, видимо, оно полностью утратило свое номинативное значение и приобрело инвективное значение. Именно данный компонент значения и был зафиксирован в русском переводе:

Э, куманек, — сказал Шико, — все это сильно смахивает на колдовство. Если вы одержимы нечистой силой, признайтесь мне откровенно. Как это можно, чтобы человек во сне ходил, размахивая руками, говорил речи, носящие короля, — и все это не просыпаясь! Клянусь святым чревом! По-моему, это противоестественно. Прочь, Вельзевул! Vade retro, Satan! [5: 293]

В речи Шико наблюдаем большое количество слов, принадлежащих к пласту фамильярной лексики. Как пишет К.А.Долинин, «лексика фамильярная ... соответствует в первую очередь таким ситуациям общения, для которых характерно ослабление социального контроля за речевой деятельностью. Это бывает в тех речевых жанрах, нормы которых жестко не фиксируются, где отношения между коммуникантами являются не строго ролевыми, а личностными (хотя бы и в рамках ролей), а главное - где субъект речи рассматривает адресата как равного или низшего по социальному и (или) психологическому статусу и при этом как «своего», т.е. как человека, с которым «нечего церемониться» [4: 278]

Фамильярное отношение ко всем, кто его окружает, - норма для Шико -он шут, и ему все позволено. Особенно выделим фамильярное отношение Шико к двум самым большим его друзьям - Генриху III и аббату Горанфлю.

Именно в обращении к монаху Шико употребляет просторечные и аргогические слова:

Fi! la laide brute, continua Chicot; et dans quel moment, je te le demande, te livres-tu a depareils deportements? quand nous avons un voisin qui se meurt [17: 47]. {Фи! Грязная скотина, — продолжал Шико свои увещевания - и подумать только, какое время ты выбрал для распутства! Тот самый час, когда наш сосед кончается [5: 291]).

Как видно из примера, во французском тексте пейоративная лексика и фамильярная лексика часто пересекаются.

В следующем примере весь отрывок состоит из восклицаний, включающих в себя лексику, принадлежащую к пласту пейоративной:

- Oh! ventre de biche! oh! male rage! ah! damnation! les Angevins, mordieu! mort aux Angevins! Ce cri: «Mort aux Angevins!» fut entendu de toute la ville, comme le cri des meres Israelites fut entendu de tout Rama [17: 328] (- А! Святое чрево! О! Чума их поберу! А! Проклятие! Анжуйцы! Клянусь кровью Христовой! Смерть анжуицам! Этот крик: «Смерть анжуицам! — был услышан во всем Париже, как крик израильских матерей был услышан во всей Раме [5: 558])

Подводя итог анализу средств интерпретации коннотативного значения, следует отметить, что: антропонимы - средства, которые несут в своей семантике дополнительную информацию, передающие веяние эпохи; а также показывают социальный статус героя и вносят дополнительную информацию о высокой образованности персонажа, глубоком уме и тонком чувстве юмора персонажа. Для создания комического эффекта Александр Дюма использует также узуальные местоимения, которые свидетельствуют о независимом и веселом нраве придворного шута. Слова, входящие в состав метафоры, символизируют об уме и находчивости. Метафоры отражают не только интеллект и кругозор Шико: с их помощью читатель имеет возможность наблюдать за происходящим глазами

самого героя, через призму его понимания. Окказиональные неологизмы во французском языке дополнительно говорят о находчивости гасконца.

Пласт пейоративной лексики в большинстве случаев представлен междометиями, которые характеризуют героя как импульсивного, взрывного. Первичное значение, негативное, уступает место вторичному, которое передает иронический и шуточный оттенок беседе.

В дальнейшем мы планируем дополнительное рассмотрение языковых и речевых средств интерпретации коннотативного значения при изображении образа «шута» в лексическом аспекте. Для анализа нами будут представлены: иноязычная лексика; слова, входящие в состав каламбуров; прилагательные с повышенной степенью признака; прилагательные, стоящие перед существительными; экспрессивные синонимы; речевые лингвокультурологические коннотации.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Французская стилистика. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1961. - 394 с.
2. Ганшина К.А. Французско-русский словарь. 51000 слов. Изд. 7-е, стереотипное. М., Русский язык, 1977. - 912 с.
3. Гринкевич Е.В. Речевые штампы: динамика их экспрессивности: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. - Ростов-на-Дону, 2007 - 18 с.
4. Долинин К.А. Стилистика французского языка. - Л.: Просвещение, 1987.-343 с.
5. Дюма А. Графиня де Монсоро: Роман / Пер. с фр. Н.Бутыриной и В.Столбова. - Харьков: Прапор, 1991. - 799 с.
6. Лихачев Д.С. Смех в Древней Руси. - Л.: Наука, 1984. - 295 с.
7. Маслова В.А. НОМО LINGUALIS В КУЛЬТУРЕ: Монография / В.А.Маслова. - Витебск: Издательство У О «ВГУ имени П.М.Машерова», 2004 - 214 с.
8. Песорина Л.Н. Языковые средства создания комического эффекта в коротком рассказе (на материале произведений О.Генри, Э.Кестнера, А.П.Чехова): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.15. -К, 2006. - 235 с.
9. Пропп В.Я. Проблемы комизма и смеха. - 2-е издание. - СПб.: Алтея, 1997.-284 с.
10. Ю.Ратмайр Р. Смех в деловом общении: комизм и вежливость // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / Отв.ред. Н.Д.Арутюнова. - М.: Индрик, 2007. - С. 164 - 183.
11. Советский энциклопедический словарь. - М., Советская энциклопедия, 1982. - 1600 с.
12. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов // Славянское языкознание. - М., 1993. - 305 с.
13. Тер-Минасова С.Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики ... - М.: АСТ: Астрель: Хранитель, 2007. - 286 [2] с.
14. Федорова Л.Л. Маленькие комедии сложных слов // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма / Отв.ред. Н.Д.Арутюнова. - М.: Индрик, 2007. - С. 699 - 711.
15. Dictionnaire le Robert. - P., 1993. - 1372 p.
16. Dumas A. La Dame de Monsoreau. - Paris, 1954. V.1. - 334 p.
17. Dumas A. La Dame de Monsoreau. - Paris, 1954. V.2. - 337 p.
18. Dumas A. La Dame de Monsoreau. V. 3. - Paris, 1954. - 330 p.
19. Grand Dictionnaire Universel du XIX Siecle. - Paris. T. 6. - 1470 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Мороз - аспірант Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова, кафедри германського і порівняльного мовознавства. Науковий керівник Іванова Л.П.

Наукові інтереси: лексикологія у порівняльному аспекті.

КОНЦЕПТ „ПОРАДА” В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ольга НАУМУК (Луцьк, Україна)

У статті розглянуто концепт „порада” в сучасній англійській мові, проаналізовано його структуру та виявлено особливості, продиктовані діями учасників інтеракції.

The present paper deals with problem of concept "advice" in modern English. The structure of the concept "advice" is highlighted, its peculiarities, influenced by the actions of the communicators, are also revealed.

Когнітивна діяльність людини розглядається як така що розвиває вміння орієнтуватися у світі – ототожнювати й розрізняти об'єкти. Забезпечення цих операцій обумовлює виникнення концептів. Людина мислить концептами. Аналізуючи, порівнюючи і поєднуючи різні концепти в процесі діяльності мислення як результат, вона формує нові концепти. Передача будь-якої інформації і процес спілкування в цілому також являє собою передачу або обмін концептами у вербальній чи невербальній формі [2: 24].

Відсутність аналізу концепту „порада” в сучасній англійській мові зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є аналіз структури концепту „порада”. Досягнення мети планується за рахунок розв'язання наступних завдань: виявлення особливостей концепту та його асоціативних зв'язків із іншими концептами.

Концепт, як будь-яка складна лінгвосоціальна складова, не має однозначного тлумачення в лінгвістиці на сучасному етапі її розвитку. Використовуючи дані наукових підходів, ми розуміємо під концептом інформаційну структуру свідомості, різноsubstrатну, певним чином організовану одиницю

пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти функцій свідомості і позасвідомого" [9: 256].

Сучасні когнітивні дослідження, що стосуються аналізу концептів, проводяться за допомогою різних методів, вибір яких залежить від характеристик власне концепту. У цій статті ми пропонуємо розгляд концепту „порада” із перспективи лінгвокогнітивного підходу [1; 4; 5; 6; 8]. Когнітивний підхід включає в число концептів лексеми, значення яких складають зміст національної мовної свідомості і формують наївну картину світу носіїв мови. Сукупність концептів, що концентрують в собі всю культуру нації, утворює концептосферу даної мови. Концептами, згідно з таким підходом, можуть бути будь-які лексичні одиниці, в значенні яких є видимим спосіб (форма) семантичного представлення навколишнього світу. Таким чином, будь-яка сфера людського досвіду має свою концептуальну структуру. Не виключенням є і поради, які надаються тим, хто їх потребує. Вивчення концептуальної структури поради спрямоване на виявлення тих мінімальних одиниць, які формують цю структуру і утворюють основу їх категоризації.

Спрямування когнітивного аналізу на вивчення не тільки закріпленого соціальною практикою, колективного, узагальненого знання, але й знання індивідуального, робить правомірним розгляд концепту поради у напрямку від більш загальних знань до індивідуальних вимірів сприйняття феномену поради. Згідно із М.М. Болдиревим будь-яка його типізація, підведення до спільного знаменника, виведення загальних для групи осіб або народу в цілому концептів завжди буде представляти його суттєве спрощення. Ми поділяємо думку вченого щодо існування різних взаємодоповнюючих способів формування концептів у свідомості людини, які визначаються різноманіттям форм повсякденного пізнання (когніції) та не вимагають суворої послідовності і носять індивідуальний характер [2: 30].

Концепту властива складна певна "визначена, хоча нежорстка" [2: 29] структурна організація. Ми погоджуємось із більшістю вчених, які схилиються до думки, що концепт може отримати польовий опис - в „термінах ядра і периферії” [2; 9: 256; 7: 14; 6: 15; 10: 3]. На думку Р.М. Фрумкіної, ядро - це словникове значення одиниці, яка вербалізує контекст, а периферію складають суб'єктивний досвід, прагматичні компоненти, конотації та асоціації [10: 3]. Периферійний статус тієї чи іншої концептуальної ознаки зовсім не свідчать про її малозначність або неважливість в полі концепту, статус ознаки вказує на ступінь її віддаленості від ядра за ступенем конкретності і наочності образного уявлення [7: 14].

У нашому дослідженні ми робимо лише спробу показати можливі засоби концептуалізації поняття поради, зважаючи на те, що „жоден із концептів не виражається у мові повністю, а з іншого боку, жоден із дослідників не може виявити і зафіксувати, а потім проаналізувати повністю всі засоби мовного і мовленнєвого матеріалу репрезентації концепту в мові, – завжди щось залишається не зафіксованим, і, відповідно, не врахованим” [7: 14].

За основу ядра досліджуваного концепту "порада" взято дефініцію поради із Longman Dictionary of Contemporary English – „*opinion given to someone about what they should do in a particular situation*” [11: 15].

Центральними лексемами репрезентації поради є *advice, recommendation, counsel*. Решта одиниць віднесені до концепту „поради” на основі використання центральних слів в якості ідентифікаторів їх тлумачення. У даному дослідженні до концепту „порада” ми відносимо такі поняття, як: *admonition, advisement, advocacy, aid, hum steer, caution, charge, consultation, directions, dissuasion, encouragement, exhortation, forewarning, guidance, help, information, injunction, input, instruction, judgment, lesson, news, opinion, persuasion, prescription, proposal, proposition, steer, suggestion, teaching, telltale, tidings, tip, tip-off two cents' worth, view, warning, word, word to the wise* [12: 19], що є периферійними елементами даного концепту.

Збільшення або зменшення основної ознаки лексеми семантичного простору поради переходить у нову якість: *a little advice, a small morsel of advice, a word of advice, barren of advice, books of advice, burden of advice, large amount of good advice, one piece of advice, piece of advice, storehouse of advice, two words of advice*.

Порада – це, перш за все, допомога людині, яка опинилася у скрутній ситуації і потребує підказки як правильно учинити. У аналізі фактичного матеріалу, окрім випадків реалізації, значень слова *advice*, наведених у словниках, найбільш характерними є ті, що проявляються у додаткових смислових конотаціях, аксіологічних характеристиках. Існування бінарних антонімічних опозицій у вербалізації концепту „порада”, а також демонстрація дієвої рухливості градуального збільшення оцінного компоненту структури досліджуваного концепту, що проектується на його вербалізацію, стає можливим у запропонованому поділі поради на декілька груп, ознаками яких вважаємо різний ступінь відповідності:

- змісту

Different advice - same advice;

General advice - specific advice - the only advice smb. can give;

Implicit advice — outside advice;

Important pieces of advice;

Particular advice / detailed advice / additional advice / heavyweight advice / constructive advice / oracular advice — simple advice;

Proper advice - such advice.

- наміру мовця

A few well-intentioned pieces of advice / kindly intended advice / well-intentioned advice — ill-considered advice;

Counsel of perfection / hard advice to follow.

- уявленню про бенефактивність

а) позитивну

Careful advice / conciliatory advice;

Expert advice / mature advice;

Good advice / true and good advice / very good advice/better advice / best advice / excellent advice /profound advice;

Great advice / wonderful advice.

в) негативну *Bad advice / evil advice / ruinous advice / insane advice / werewolf advice; Chattered advice / lousy advice /jesting advice / unsolicited pieces of advice / volunteer advice / extravagant advice / endless advice / irritating advice; Contradictory bits of advice / inappropriate advice.*

- часовому параметру

A last piece of advice / last-minute advice - Earlier advice; Final advice /final bits of advice -primary advice; Further advice — the prior advice; Good in the past advice.

- гендерно-маркованому елементу

Adolescent's advice - Girl's advice;

Father's advice - Motherly advice /mother's advice /good motherly advice; Friendly advice - Sociable advice - Master's advice - Senior's advice - Helpful ancestral advice.

Такі широкі межі периферії структури концепту та його активна дієвість серед носіїв англійської культури викликана, вочевидь, для задоволення потреб останніх, бо факт омовлення концепту, як стверджує А.Вежбицька свідчить про його актуальність для того чи іншого колективу [3: 30].

Палітра асоціативних зв'язків досліджуваного концепту декодується діями обох інтрактантів, залучених у процес комунікації. Поле асоціативних зв'язків/асоціацій концепту поради у слухача значно більше, бо отримана порада вимагає від нього великої кількості когнітивних операцій. Із процесу надання поради та вчинків радника (мовця) виокремлюються наступні асоціативні зв'язки концепту „порада”: - енергійність: *to be full of advice;*

- надокучливість: *bother with the advice, pitch in advice;*
- пропозиція: *dispense advice, give a little advice, give advice, give some advice, offer advice;*
- відмова: *give no advice;*
- приховування: *lye about advice.*

Діяльність особи, яка отримує пораду і якій вона адресується своїми діями дозволяє описати такі асоціативні зв'язки концепту порада як:

- вдячність і повага: *appreciate the advice, put smb 's advice above all others, thanks to smb 's advice, thank for advice, respect advice;*
- зваженість: *consider the words of advice, listen to smb's / the advice, pay attention to advice, reconsider advice, take advice under consideration, to be going to take advice, bear advice in mind, take advice seriously, take advice to heart, take seriously smb 's advice, comprehend advice, consider advice, echo advice, take the advice;*
- скрутне становище (безвихідь): *to be better of taking advice, to be in need of advice, gain the advice, seek advice, solicit advice;*
- залежність: *depend on smb for advice, brought by advice, follow advice, use advice, depend on advice, marry on advice, rely on for advice, turn back on the advice, speak up with my advice;*
- самотійність: *decide without advice;*
- обачність: *to be careful of any advice, toy with the idea of repaying the advice in kind, get no more advice from smb., turn advice away, refuse advice, heed advice;*
- розгубленість: *to be frustrated but thankful for advice;*
- пошук: *come for advice, ask advice, ask for advice, want advice, need advice, turn to for advice;*
- неповага: *fake my advice, disregard advice, ignore advice.*

З погляду когнітивної лінгвістики, концепт репрезентується в мові окремими словами і словосполученнями, фразеологічними одиницями, реченнями і цілими тестами [2: 28; 1; 7; 6]. Аналіз фактичного матеріалу свідчить про існування цілої низки порад, що реферують до різних сфер і про їх вираження не лише однією лексемою „(універсумом)” [1.: 42], а цілими реченнями або словосполученнями.

Наприклад: *Advice he intended to follow, advice on how to deal with this situation, advice in discussion, advice to make sense at the time, advice would increase the likelihood of the mission's success, advice of his moral counselor, advice about impure thoughts, advice from a friend.*

Синонімія у вираженні концепту поради пояснюється спроможністю мовних засобів передати лише частину концепту [Болдырев: 40], що також підтверджує існування різних його дефініцій та визначень. Слід підкреслити можливість концепту виражатися у мові реченнями. Наприклад:

/ advise you to hurry up!

You 'd better stop smoking!

If I were you I told her the whole truth.

Існування різних порадицьких книг та журналів свідчить про репрезентацію досліджуваного концепту на рівні тексту й пояснює вагомість поради для суспільства з метою задоволення його потреби у рекомендаціях та інструкціях. Таке розуміння важливості та тлумачення поради рефлексувало у вербалізацію власне концепту „порада”. Носії мови опредметнюють компоненти рекомендованої дії, що вказує на асоціативні зв'язки між порадою та:

- Логікою - *the logic of advice;*
- Даром - *gift of advice;*
- Мудрістю - *the wisdom of such advice;*
- Недоцільністю - *a cacophony of advice;*
- Суттю - *the subject of advice;*
- Відповідністю - *with the advice, without advice, in opposition of advice.*

Не менш важливим у структурі поради є індивідуальний компонент. Індивідуальними називають ті характеристики, які вкладає в даний концепт кожна окрема людина [2: 30]. Саме цей компонент привносить у концепт цілком неочікувані, нестандартизовані характеристики поради. Помітні стійкі асоціативні зв'язки між порадою і

- Таємничістю - *intimate advice;*
- Конфліктністю — *contrarian advice;*
- Щирістю — *kindly advice;*
- Закінченням - *end of advice;*
- Неблагополуччям - *adverse advice.*

Даний етап дослідження дає змогу прийти до висновку, що концепт „порада” в сучасній англійській мові має складну структуру, представлену у вигляді ядра та периферії. Ядром концепту поради є словникова дефініція „*opinion given to someone about what they should do in a particular situation*”. Периферія, представлена завдяки контексту та широкій варіативності лексичних засобів: від лексеми до тексту, свідчить про існування синонімії.

Особливості концепту поради продиктовуються діями обох інтрактивів, які утворюють когнітивний простір, розгляд якого складає перспективу подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. - Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1996. - 104с.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. - Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2000. - 123с.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. - М.: Русские словари, 1997. -416с.
4. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. - М.: Наука, 1986.-158с.
5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Изв РАН. Сер.: Л-ра и яз. -1993.-Т.52. -№1.-С.3-9.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. - Воронеж, 2003.-191с.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепта» в лингвистических исследованиях. - Воронеж, 2000. - 30с.
8. Рахилина Е.В. О концептуальном анализе в лексикографии А. Вежицкой // Язык и когнитивная деятельность. - М., 1989. - С. 46-51.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. -Полтава: Довкілля-К, 2006. - 716с.
10. Ю.Фрумкина Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога // Научно-техническая информация. - М.: Наука, 1976. - С. 353-
11. Longman Dictionary of Contemporary English: In 2 Vol. - М., 1992. - Vol.1. -
12. 378. 12.Roget's 21st Century Thesaurus 2d edition in dictionary form. - New York: A Dell
13. 626p. 1999.-957p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Наумук - асистент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей ВНУ ім. Лесі Українки.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

ЦІННІСНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ “CRIME” В АМЕРИКАНСЬКІЙ НАЇВНО-МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Оксана ОЛІЙНИК (Київ, Україна)

У статті описана ціннісна складова концепту “crime” в американській наївно-мовній картині світу шляхом інтерпретативного аналізу паремійних та афористичних засобів його вербалізації.

The paper depicts a value component of the concept “crime” in the American language mapping of the world by means of the interpretative analysis of proverbial and aphoristic means of its verbalization.

Crime does not pay <...> as well as politics. A.Newman
Obviously crime pays, or there'd be no crime. G.Liddy

Етнокультурна специфіка менталітету того чи іншого народу знаходить своє мовне втілення й має різні форми вияву, одиницею якого може вважатись (лінгво)культурний концепт [1: 70; 6: 75]. Виокремлення й опис концептів як складових національно-мовних картин світу (НМКС) становить об'єкт нового напрямку наукових пошуків – лінгвокультурної концептології, або лінгвоконцептології, який виник у контексті функціоналізму в кінці ХХ (90-ті роки) – на початку ХХІ ст. [5: 3].

Наукова розбудова концептуарію англomовних лінгвокультур є актуальною проблемою сучасних лінгвоконцептологічних досліджень: вивчалась етнокультурна специфіка окремих лінгвокультурних концептів (І.О.Голубовська; О.В.Городецька; О.Г.Прохвачева), концепти розглядалися в когнітивному та дискурсивному аспектах (В.Л.Івашенко; Л.П.Науменко; Г.А.Огаркова; Ю.Ю.Шамаєва), в аспекті певного рівня організації лінгвістичного знання (лексико-семантичного, лексико-фразеологічного) (Т.В.Братусь; К.В.Данілов; Т.В.Луньова), з урахуванням аксіологічного (І.В.Зміїова), фреймового (І.І.Савчук) та інших підходів. Концепт “crime”, який, згідно з нашою гіпотезою, належить до ключових концептів американської наївно-мовної картини світу завдяки його словниковому представленню, символізації та ціннісній маркованості, на часі отримав фрагментарне висвітлення в науковій літературі: описана його репрезентація в юридичній термінології [2], встановлені особливості його поняттєвої складової [8], однак тлумачення важливості цього концепту для носіїв американської лінгвокультури ще не було предметом спеціального дослідження.

Мета цієї статті полягає у виокремленні ціннісної складової концепту “crime” в американській наївно-мовній картині світу (АНМКС) шляхом інтерпретативного аналізу паремійних та афористичних висловлень, які експлікують досліджуваний концепт.

Спираючись на визначення концепту як ментальної одиниці, спрямованої на комплексне вивчення мови, свідомості, й культури, яка охоплює поняттєву, образну й ціннісну складові [7: 118], під концептом *crime* розуміємо вербалізовану лексичними одиницями сукупність певним чином організованих і аксіологічно забарвлених знань, уявлень та суджень носіїв американської лінгвокультури про злочин. Ім'ям, або номеном концепту «злочин», в англійській мові слугує лексема з узагальненим значенням “crime”.

Поняттєва складова концепту охоплює його мовну фіксацію, позначення, опис, дефініцію. Зміст поняттєвої складової концепту “crime”, виокремлений нами в попередній публікації [8], може бути описаний родовою семою «дія, вчинок, поведінка, що порушують закон (law), і здійснення яких може тягнути покарання (punishment) суб'єкта дії» [8: 252]. Однак, саме наявність ціннісної складової відрізняє концепт від інших ментальних одиниць, якими оперує сучасна наука: «поняття стає тільки тоді концептом, коли воно валоризується, тобто обростає національно-ціннісними конотаціями, перетворюючись в одиницю міри менталітету» [10: 95]. Розглянемо детальніше зміст ціннісної складової концепту та методика її дослідження.

Культурний концепт представлений в мовній свідомості як багатомірна сітка значень, які виражаються лексичними, фразеологічними, пареміологічними одиницями, прецедентними текстами [7: 137]. При цьому оцінні характеристики концепту розкриваються в тлумаченні, в тексті, відтак основним методом вивчення ціннісної складової концепту слід вважати *інтерпретативний аналіз* [7: 146].

За визначенням, *ціннісна сторона* концепту відображає важливість цього психічного утворення як для індивіда, так і для колективу [7: 129]. Навколишній світ постає перед людиною у двох виявах: онтологічному, тобто сутнісному, та в аксіологічному, тобто в його відношенні до цінностей і в якості носіїв цих цінностей [4: 46]. Цінності визначаються як критерії та способи оцінки позитивного або негативного значення об'єктів оточуючого середовища для людини, групи людей, суспільства в цілому, що визначається залученням цих об'єктів до сфери людської діяльності, інтересів та потреб, соціальних відносин. У будь-якому суспільстві існує ієрархія цінностей, яка визначає переваги на шкалі цінностей цього суспільства в певний історичний час [12: 55], при цьому, сама ієрархія цінностей є чимось незмінним, в той час як правила переваги є змінними протягом історії тому, що одні уявлення змінюються іншими в свідомості представників різних поколінь.

Здатністю відображати культурно значимі орієнтири, в першу чергу, володіють фразеологізми та паремії [11: 216], а також висловлення, афоризми, які репрезентують певний концепт. Як відомо, паремії – це стійкі в мові та відтворювані в мовленні анонімні вислови, що вживаються з дидактичною метою [9:

84], а афоризми є короткими влучними висловами носіїв лінгвокультури, що стали крилатими. У пареміологічному фонді мови зберігається специфічні риси наївної свідомості етносу, тому що пареміологічно зафіксоване знання спирається на повсякденний досвід мовців як членів певних етнокультурних спільнот, їхні традиції, звичаї та вірування [9: 83-84]. Відтак, паремії об'єктивують у мовній формі цінності народної культури, а афоризми можна вважати вербалізаторами цінностей елітарної культури певного етносу. Слід зазначити, що паремії та афоризми виражають ціннісні орієнтири, які існували у свідомості носіїв відповідної лінгвокультури на час утворення цих одиниць.

З метою виокремлення ціннісної складової концепту “*crime*”, нами були піддані інтерпретативному аналізу висловлення, афоризми та паремії носіїв американської лінгвокультури, що відбивають контекстуальну реалізацію імені цього концепту – лексеми “*crime*”, відібрані шляхом суцільного обстеження словників цитат [CWC, 1996; SCQ, 1988] і текстів інформаційних повідомлень про злочини, скоєні в США [17].

В американському варіанті англійської мови функціонує великий масив афоризмів та висловлень різних часових зрізів, що вербалізують ім'я концепту “*crime*”, і незначна кількість паремій. Перелік останніх наводимо тут повністю: *Crime doesn't pay; The greater the crime, the higher the gallows; Petty crimes are punished; great ones are rewarded; Crime must be concealed by crime*. Ці паремії відображають «наївне» бачення концепту “*crime*” представниками американської лінгвокультури і експлікують його аксіологічне забарвлення, яке не є різко негативним. Перш за все, злочин оцінюється за його результатом, напр.: *Crime doesn't pay*, що співпадає з ціннісною орієнтацією американської культури як *культури досягнень – a doing culture*, а не *статусної культури – a being culture* [14: 184-185], де критерієм оцінки діяльності людини є її досягнення, а не статус. По-друге, злочин оцінюється з урахуванням його наслідків, тобто покарання, яке повинно бути відповідним скоєному злочину, напр.: *The greater the crime, the higher the gallows*, та невідворотним, тому що покривання злочину тлумачиться як злочин: *Crime must be concealed by crime*. Однак, у повсякденному житті «наївна свідомість» фіксує неякісні виконання приписів про покарання, яке часто не відповідає злочину, напр.: *Petty crimes are punished; great ones are rewarded*.

Найвідоміше прислів'я “*Crime doesn't pay*” виражає англо-саксонську життєву істину: «Від злочину немає зиску», або «Злочин ніколи себе не виправдовує». Воно отримало широке розповсюдження в різних типах соціальної комунікації після того, як Річард Воткінс ужив його парафраз “*Who said crime didn't pay?*” у своїй праці “*Master of Revels*” (1928), а в 30-их р.р. XX століття в тексті радіоп'єси “*The Shadow*” прозвучала фраза: “*Inevitably, sooner or later, criminals will be caught and punished*”. Така традиційна оцінка концепту “*crime*” збігається зі ставленням античних авторів до злочину, які у своїх сентенціях, відомих освіченим носіям американської лінгвокультури, підкреслювали його марність, наприклад, афоризми давньогрецького філософа Клеобулуса: “*A many men thrive on crime, but not for long*” (550 р. до н.е.) та давньоримського філософа Сенеки: “*Crime can never go unpunished, since the punishment of crime lies in the crime itself*” (64 р. н.е.) [Цит. за: 13: 35].

Однак, сучасні тлумачення прислів'я “*Crime doesn't pay*” набули протилежного значення – на часі злочинна діяльність в США є надзвичайно прибутковою справою, що ілюструють такі висловлення: *The criminal element now calculates that crime really does pay* (R.Reagan). *Obviously crime pays, or there'd be no crime* (G.Liddy). *I hate this "crime doesn't pay" stuff. Crime in the United States is perhaps one of the biggest businesses in the world today* (P.Kirk). З метою отримання більше прибутків, злочин набуває нових форм, наприклад, – *organized crime: Organized crime is the dirty side of the sharp dollar* (J.Chiles). *These guys commit their crimes with a pencil instead of a gun* (M.Merola).

Відтак, зміни в наївно-мовній свідомості зумовлюють динаміку ціннісної складової концепту “*crime*”: для окремих носіїв американської лінгвокультури злочин є привабливим з огляду на матеріальну винагороду, яку він приносить.

Американській наївно-мовній свідомості властиве поєднання злочину з його наслідками, у першу чергу з покаранням – *punishment*, напр.: *Crime and punishment grow out of one stem, <...>* (R.W.Emerson). *If there has been any crime, it must be prosecuted* (C.Coolidge). *We cannot lightly allow the perpetrator of a serious crime to go free <...>* (S.Wachtler). Такому тісному взаємозв'язку злочину з його покаранням в американському «наївному» світобаченні сприяє, на наш погляд, онтологічна риса злочину, котру узагальнено виражає така логема, (логіко-семантична одиниця узагальненого характеру, під яку можна підвести окремі групи висловлень – термін): *Crime is terribly revealing ~ Злочин неможливо приховати*. Ральф В.Емерсон писав у своїй праці “*Essays*” (1875): “*Wherever a man commits a crime, God finds a witness <...>Every secret crime has its reporter.*” [Цит. за: 13: 35]. На підтвердження цієї тези наводимо й інші приклади: *Commit a crime and the world is made of glass. <...>* (R.W.Emerson); *Trying to conceal a crime is like burying a seed in the ground* (F.Grillparzer); *Whenever man commits a crime, heaven finds a witness* (E.Bulwer-Lytton).

Американській наївно-мовній свідомості властивий імператив справедливого покарання злочину, напр.: *A defendant on trial for a specific crime is entitled to his day in court, not in a stadium or a city or nationwide <...>* (T.Clark). *<...> the American legal requirement is that a person accused of a crime (should) be*

tried by a jury of "peers" (S. Anthony), при цьому покарання повинно відповідати ступеню тяжкості злочину: <...> let the punishment fit the crime (W. Gilbert). Однак, існує певний скепсис в його ефективності: No punishment has ever possessed enough power of deterrence to prevent the commission of crimes. On the contrary, whatever the punishment, once a specific crime has appeared <...>, its reappearance is more likely <...> (H. Arendt).

Різні шляхи уникнення покарання за злочин негативно оцінюються, наприклад, можливість невідсудності злочинця у випадку його психічного захворювання: *If you commit a big crime then you are crazy, and the more heinous the crime the crazier you must be. Therefore you are not responsible, and nothing is your fault (W. Hazlitt).*

«Наївне» бачення причин злочину представляє їхній перелік, де перше місце посідає етноспецифічна, з нашого погляду, причина – відсутність можливості самореалізації, яка відкладена в часі або подавлена певними обставинами: *The reason of idleness and of crime is the deferring of our hopes. Whilst we are waiting, we beguile the time with jokes, with sleep, with eating, and with crimes (R. W. Emerson). <...> Almost all crime is due to the repressed desire for aesthetic expression (E. Waugh). Інші причини охоплюють: брак чогось, безцільність: The bite of want drives men to crime (H. George). Purposelessness is the fruitful mother of crime (Ch. Parkhurst); погані звички: Bad habits indulged in become crimes (H. Mencken). У цілому, американська наївно-мовна свідомість вважає, що злочин може спричинити будь-що, що загрожує освіті, можливості самореалізації, приватній власності, тобто злочин виступає як антицінність-опозит зазначеним традиційним цінностям американського суспільства: Crimes increase as education, opportunity, and property decrease. Whatever spreads ignorance, poverty and, discontent causes crime <...> (R. Hayes). Бідність як причина злочину отримала неоднозначну оцінку у висловленнях носіїв американської лінгвокультури: з одного боку, вона може спричинювати злочин, з іншого – використання бідності для обґрунтування злочинних дій може тлумачитись як наклеп на представників цього соціального прошарку, напр.: The common argument that crime is caused by poverty is a kind of slander on the poor (H. L. Mencken).*

Усі наведені «наївні» тлумачення концепту *crime* переважно негативні, вони є результатом екзистенціонального страху, який властивий носіям західних культур: *Crime and the fear of crime have permeated the fabric of American life. (W. Burger). <...> fear of crime robs law-abiding citizens of their freedom (B. Clinton). У дослідженні нам вдалося виокремити декілька пропозицій висловлень, які характеризують його з позитивного боку: злочину притаманний певний героїзм, напр.: There is a heroism in crime ...; A crime persevered in a thousand centuries ceases to be a crime, and becomes a virtue. This is the law of custom, and custom supersedes all other forms of law (M. Twain); або людина, вчинивши злочин, починає по-іншому усвідомлювати цінності, напр.: <...> As by the fires of experience, so by commission of crime, you learn real morals. Commit all the crimes, <...> and by-and-by you will be proof against them. <...> You will be vaccinated against every possible commission of them. This is the only way. (M. Twain).*

Носії американської лінгвокультури тлумачать злочин як суспільне явище, яке є результатом неналежного виконання державою своїх функцій, напр.: *Society prepares the crime; the criminal commits it (H. Buckle). The American dream is, in part, responsible for a great deal of crime and violence because people feel that the country owes them not only a living but a good living. (D. Abrahansen). При цьому наголошується невід'ємність злочину від суспільного життя, яку спричинюють умови соціальної організації будь-якого суспільства: No people exists whose morality is not daily infringed upon. We must therefore call crime necessary and declare that it cannot be non-existent, that the fundamental conditions of social organization, <...>, logically imply it (E. Durkheim).*

Американська наївно-мовна свідомість вбачає ліками проти злочину любов, мудрість, патріотизм: *<...> the cure of crime is love (R. Emerson). The only medicine for <...> crime, and all the other woes of mankind, is wisdom (Th. Huxley). <...> the love of country is the best preventive of crime (G. Borrow).*

Етноспецифічним видається іронічно-гумористичне ставлення американців до злочину, яке есплікується у пропозиціях легалізувати злочини та стягувати з них податки або передати керування злочинами урядові, напр.: *We don't seem to be able to check crime, so why not legalize it and then tax it out of business (W. Rogers). To make crime unprofitable, let the government run it (I. Peter). The crime problem in New York is getting really serious. The other day the Statue of Liberty had both hands up (J. Leno). The cure for crime is not the electric chair, but the high chair (J. Hoover).*

Аналіз пропозиційного змісту досліджуваних висловлень носіїв американської лінгвокультури свідчить, що 67% з них мають негативну оцінку концепту "crime", 29% – нейтрально забарвлені, і лише 4% висловлень – позитивну оцінку.

Атрибути концепту "crime" віднаходимо у текстах інформаційних повідомлень про скоєння злочинів в США [17]. Ім'я концепту – лексема *crime*, описується такими означеннями: *atrocious, awful, deadly, difficult, dirty, disgraceful, dishonest, evil, fierce, flash-arguing, foolish, grave, heinous, hideous, illegal, immoral, mean, purposeless, organized, revealing, rough, senseless, sordid, specific, ugly, unlawful, unjust, violent*. Більшість із зазначених прикметників має спільну сему: *кте, що викликає негативні почуття або жах, огиду, відразу*.

У текстах лексема “*crime*” часто вживається поруч з іншими лексичними одиницями на позначення переважно негативних явищ у житті американського суспільства: *cholera, debt, disease, drugs, famine, filth, human opportunity decrease, idleness, ignorance, madness, misery, pauperism, pollution, poverty, plague, racial hatred, sins, squalor, suffering, unemployment, vice, violence, war*.

Як свідчить інтерпретативний аналіз експлікації наївних уявлень про злочин у повсякденному мовленні, пареміологічному фонді, текстах інформаційного характеру, концепт “*crime*” має інгерентно негативний ціннісний зміст для носіїв американської лінгвокультури. Однак, на часі відбувається переосмислення оцінки деяких його аспектів. У цілому, прагматична американська лінгвокультура оцінює злочин, перш за все, з матеріального боку, на відміну від української лінгвокультури, де внутрішня форма слова «злочин» – «чинити зло» – свідчить про негативне ставлення до цього суспільного явища.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження метафоричної реалізації концепту “*crime*” в американській наївно-мовній картині світу з метою виокремлення його образної складової.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филол. науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
2. Данилов К.В. Репрезентация концептов *crime* и *punishment* в британской и американской юридической терминологии: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 2004. – 22 с.
4. Змиева И.В. «Добро» как аксиологическая категория // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – X., 2005. – № 649. – С. 46-49.
5. Іващенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
6. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 75-80.
7. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Олійник О.С. Особливості денотативного поля концепту «злочин» в англomовній картині світу // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 67. – 2006. – С.249-256.
9. Полинченко Д.Ю. Концепт «язык» в английской паремииологии // Язык, сознание, коммуникация: Сб.статей/ Отв. ред. В.В.Красных, А.И.Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2004. – Вып. 26. – С. 83-89.
10. Приходько А.Н. Языковое картирование мира в паттерне «концептосфера – концептополе – концептосистема»// Нова філологія. Збірник наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – №1(21). – С. 94-103.
11. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
12. Шеллер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей// Культурология XX век. Аксиология или философское исследование природы ценностей. – М.: Наука, 1996. – С. 45-61.
13. Flexner S., Flexner D. Wise Words and Wives' Tales. – N.Y.: Avon Books, 1993. – 218 p.
14. Prosser M. The cultural dialogues: an introduction to intercultural communication. – Boston: Houghton Muffin, 1978. – 344 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. CWC – Andrews R.; Biggs M; Seidel M. et al. The Columbia World of Quotations. – New York: Columbia University Press, 1996. – Online: www.bartleby.com/66/
16. SCQ – Simpson J.B. Simpson's Contemporary Quotations. – New York: Houghton Mifflin Company, 1988 – Online: <http://www.bartleby.com/63/>
17. US News: Crime and Courts.– Online: <http://www.msnbc.msn.com/id/3032525/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Олійник – аспірантка кафедри методики навчання іноземних мов та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лінгвоконцептологія, юридична лінгвістика.

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Валентина ОСТАПЕНКО (Кам'янець-Подільський, Україна)

У статті розглянуто поняття мовного та етнокультурного стереотипу. Автор демонструє засоби вираження етнокультурних стереотипів в англomовній картині світу, аналізує різні рівні одиниці англійської мови, що містять етнокультурний компонент.

The article investigates the notions of language and ethnocultural stereotype. The author shows means of expressing ethnocultural stereotypes in the English-speaking picture of the world, analyzes English language units on different levels that contain ethnocultural component.

Останнім часом всебічно обговорюється проблема взаємозв'язку культури, мови та свідомості: проводяться різноманітні дослідження мовної картини світу в носіїв певної мови, створюються асоціативні словники різних мов, які надають багатий матеріал для вивчення особливостей сприйняття дійсності в межах тієї чи іншої культури. Стає актуальною висловлена ще на початку ХХ ст. Л.В.Щербою думка, що світ, який нам дається в нашому безпосередньому досвіді, залишаючись одним і тим же, осягається по-різному в різних мовах, навіть в тих, якими розмовляють народи, що представляють собою певну єдність з точки зору культури [8].

Культурно-етнічний компонент, який відображає так звану “мовну картину світу” її носіїв як факт повсякденної свідомості, сприймається фрагментами в лексичних одиницях мови, однак, сама мова безпосередньо цей світ не відображає. Вона відображає лише спосіб представлення (концептуалізації) цього світу національною мовною особистістю. Таким чином, вираз “мовна картина світу” в певній мірі умовний: образ світу, що створюється за даними однієї лише мовної семантики, швидше схематичний, оскільки його фактура сплітається переважно з відмітних ознак, що покладені в основу категоризації й номінації предмета, явища та їх властивостей. Для адекватності мовної картини світу цей образ корегується емпіричними знаннями про дійсність, спільними для користувачів певної природної мови.

Мовна картина світу не стоїть серед інших спеціальних картин (хімічної, фізичної та ін.), вона їм передує і формує їх, тому що людина здатна розуміти світ і саму себе завдяки мові, в якій закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. Останній і визначає специфічні особливості мови на всіх її рівнях. В силу специфіки мови в свідомості її носіїв виникає певна мовна картина світу, крізь призму якої людина бачить світ.

В розумінні явища “мовна картина світу” має місце також значення феномену “стереотип”. Стереотип (від гр. *stereos* – твердий, *typos* – відбиток) – детермінована культурою, впорядкована й фіксована структура свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища [6: 579]. Стереотипи є засобами економії зусиль людини при сприйнятті складних об'єктів і захищають її цінності, позиції та права. Термін “стереотип” з атрибутом “соціальний” уведений американським соціологом У. Ліпманом у роботі “Суспільна думка” (1922 р.) при аналізі впливу знань про предмет на його оцінку та сприйняття й використаний не лише в лінгвістиці, а й у соціології, психології, етнографії, когнітології, культурології тощо. Підґрунтям формування стереотипів є психологічна звичка людини повертатись до неодноразово повторюваних ситуацій і реакцій на них, що фіксується в свідомості у вигляді автоматичних стандартних схем і моделей мислення; а також прагнення звести різноманітність світу до не багатьох категорій і тим самим полегшити собі сприйняття, розуміння й оцінку. Визначальну роль у процесах стереотипізації відіграє закон економії зусиль і регуляторна природа установки. Стереотипи містять суспільний досвід людей і відображають спільне й повторюване в їхній повсякденній діяльності. На думку соціологів, механізм стереотипізації зумовлений потребами збереження, передачі й акумуляції соціокультурної інформації, відбору найбільш значимих фрагментів в умовах її постійного оновлення. Стереотипи засвоюються у процесах занурення людини до певного соціуму й культури (соціалізації й інкультурації).

Лінгвісти використовують, перш за все, поняття “мовний стереотип”, який визначається як суб’єктивно детерміноване уявлення предмета, в якому співіснують описові та оціночні ознаки, і який є результатом тлумачення дійсності в межах соціально вироблених пізнавальних моделей [5: 72].

Саме поняття “стереотип” розглядається не лише в роботах лінгвістів, а й соціологів, етнографів, когнітологів, психологів, культурологів (У. Ліпман, Ю.Д. Апресян, Ю.Є. Прохоров, В.В. Красних та ін.).

Представники кожної із названих наук виділяють у стереотипі ті його властивості, які вони помічають з позицій своєї галузі дослідження, а тому виділяють соціальні стереотипи, стереотипи спілкування, ментальні стереотипи, культурні, етнокультурні і т.д. Наприклад, соціальні стереотипи проявляються як стереотипи мислення та поведінки особистості. Етнокультурні стереотипи – це узагальнене уявлення про типові риси, що характеризують якийсь народ. Німецька акуратність, російський “авось”, китайські церемонії, впертість фінів, польська галантність, повільність естонців, запальність італійців – все це стереотипні уявлення про цілий народ, які поширюються на кожного його представника.

Актуальність дослідження етнокультурних стереотипів як вербального втілення цього фрагмента сучасної культури зумовлена загальною тенденцією сучасної лінгвістики до вивчення мовних явищ у контексті позамовних чинників, особливою увагою до еволюції лексичного складу англійської мови та когнітивних механізмів утворення нових лексичних одиниць.

Слова “стереотип”, “стереотипний” мають негативне забарвлення і в українській, і в російській, і в англійській мові, оскільки визначаються через слово шаблонний, яке, в свою чергу, визначається, як заяложений, позбавлений оригінальності й виразності (*stereotyped – lacking originality or individuality; conventional; trite*). Це не зовсім справедливо стосовно слова стереотип взагалі, а в контексті проблем міжкультурної комунікації – особливо. При всій своїй схематичності та узагальненості стереотипні уявлення про інші народи та інші культури готують до зіткнення з чужою культурою, послаблюють удар, зменшують культурний шок. “Стереотипи дозволяють людині скласти уявлення про світ в цілому, вийти за межі свого вузького соціального, географічного і політичного світу” [7].

Спеціалісти з етнічної психології, що вивчають етнокультурні стереотипи, відзначають, що нації, які знаходяться на високому рівні економічного розвитку, підкреслюють у собі такі якості, як розум, діловитість, заповзятливість, а нації з більш відсталою економікою – доброту, сердечність, гостинність.

Етнічні стереотипи виконують функції стабілізації й ідентифікації угруповання як єдиного етносу, акумуляції й систематизації його соціокультурного й історичного досвіду, трансляції знань носіїв певної мови від

покоління до покоління, захисту групових інтересів, своєрідності національної культури в умовах міжетнічних контактів тощо. Дослідники виділяють такі ознаки етнічних стереотипів: образність, спрощеність, схематичність, цілісність, оціночність, символічність, суб'єктивність, категоричність, ілюзорність. Серед етнічних стереотипів етнолінгвісти виокремлюють автостереотипи й гетеростереотипи: перші узагальнюють уявлення про представників власної етнічної групи та їхню оцінку, другі оцінюють представників інших етносів, що не завжди відображає реальні риси чужих етнічних груп [6: 579]. У цьому проявляється суб'єктивність й ілюзорність етнічних стереотипів. Два національних менталітети ніколи не співпадають повністю. Наприклад, те, що у власного народу вважається проявом ошадливості, в іншого народу – проявом жадібності. Люди сприймають етнокультурні стереотипи, як зразки, яким потрібно відповідати, щоб “люди на насміхалися”. Ось чому стереотипи в значній мірі впливають на людей, стимулюючи в них формування таких рис характеру, які відображені в самому стереотипі.

У мові така стереотипна оцінка міститься в етнонімах й етнофобізмах, у фразеології, текстовому матеріалі. Етнічні стереотипи знаходять мовне вираження у вигляді слів, словосполучень, фразеологізмів, прислів'їв та приказок, синтаксичних конструкцій. Наприклад, в англійській мові деякі назви національностей в результаті вторинної номінації набули переносних значень, в яких проявляється стереотипне ставлення до представників цих етносів.

У кожного народу є свої етнічні символи (кімоно – у японців, картата спідниця – у шотландців, вишитий рушник – в українців, самовар – у росіян і т.д.), характерні жанри народної творчості (вівсяна каша – в англійців, борщ – в українців, “щи да каша” – у росіян). Відповідно, у кожній етнічній групі є властиві лише їй риси характеру: заповзятливість – в американців, раціоналізм – у німців та ін. А що таке національний характер? Чи існує він взагалі? Наскільки правомірним є узагальнення рис в масштабі цілого народу, коли загальновідомо, що всі люди – різні? Англійське прислів'я на цю тему говорить: “It takes all sorts to make a world”. Українськими аналогами цього прислів'я можна вважати: “Скільки людей – стільки й думок” або “На колір і смак – товариш не всяк”. Чи можна сказати, що народ складають люди одного сорту? Чи під національним характером припускається стереотипний набір якостей, що приписуються одному народу іншими, часто не завжди дружніми?

Розглянемо деякі засоби вираження етнічних стереотипів в англійській мові. Окремі назви національностей, окрім своїх основних значень, в результаті вторинної номінації набули переносних значень, в яких часто проявляється стереотипне ставлення до представників цих етносів: *Chinese amer. сленг* “зроблений неправильно, перекручено; невдалий”, *to jew (від імен. Jew)* “торгуватися, шахраювати”, *Scotch amer. розм.* “скупий, скаредний”, *Turk* “жорстока, груба людина, тиран”.

Стереотипи можуть також бути виражені в мові у вигляді етнічних прізвиськ. Значна їх кількість фіксується в американському варіанті англійської мови, що пояснюється різноманіттям національного та расового складу США. Доцільно відзначити наступні типи асоціацій, що лежать в основі функціонування стереотипів, які виділяються в етнічних прізвиськах:

- 1) асоціації із зовнішніми відмінностями:
 - колір шкіри: *brownskin, charcoal, crow, darky, shadow* – афро-американець; *red, red-skin* – індіанець; *yellow-belly, yellow man* – китаєць, японець; *chalk, lily-white, pale* – білошкірий американець;
 - особливості анатомічної будови (форма губ, носа, розріз очей): *bootlips, broad-nose, thicklips, wooly-head* – афро-американець; *almond-eye, slant-eye, squint-eyed* – китаєць, кореєць, японець або інший виходець з країн Східної Азії; *hook-nose, eagle-beak* – євреї.
- 2) асоціації, що базуються на специфічних рисах національної культури. До них відносяться:
 - предмети одягу: *blanket-indian* – індіанець; *blue-bonnet, kiltie* – шотландець; *cloak-and-suiter* – євреї; *wooden-shoe* – голландець;
 - національні символи: *harp* – ірландець (арфа – символ Ірландії);
 - гастрономічні уподобання або назви традиційних страв: *rice-belly* – китаєць; *lime-juicer* – англієць (сік лайму традиційно подавався до столу на англійських кораблях); *frog, frog-eater* – француз; *hans-wurst, sauerkraut, sausage* – німець; *goulash* – угорець; *potato-eater* – ірландець; *macaroni, spaghetti* – італієць; *motza* – євреї (від назви єврейського пасхального хліба); *bean-eater, chili-eater, enchilada-eater, pepper, taco-eater* – мексиканець; *hering choker* – скандинав.

Для того, щоб прослідкувати, як відображені етнокультурні стереотипи на рівні фразеології, ми за допомогою методу суцільної вибірки виділили вирази, що містять етноніми. Значну кількість фразеологізмів англійської мови з етнонімічним компонентом складають конструкції, що містять слово *Dutch* “голландський, голландець”. Ймовірно, даний факт обумовлений географічною близькістю, культурними контактами, політичним та економічним суперництвом між Великобританією та Голландією. Практично в усіх значеннях даних усталених словосполучень прослідковується негативно-оціночна конотація. Дуже часто в таких фразеологізмах компонент *Dutch* символізує щось “погане,

несправжнє, ненадійне”: *in Dutch* – в неприємному важкому становищі, *Dutch comfort* – слабка втіха, *Dutch defence* – захист для видимості, *Dutch gold* – мідна фольга, несправжнє золото, *Dutch treat (lunch, supper)* – частування, де кожен платить за себе, *Dutch auction* – аукціон зі зниженням цін, поки не знайдеться покупець, *Dutch concert* – спів, при якому кожен співає по-своєму, “хто в ліс, хто по дрова”. Деякі з фразеологізмів фіксують усталене уявлення про голландців як любителів спиртних напоїв: *Dutch bargain* – угода, укладена за пляшкою вина, *Dutch courage* – п’яна хоробрість, *Dutch feast* – бенкет, на якому господар напивається першим.

Для фразеологізмів, що містять етнонім *French*, стереотипною є асоціація з розкутістю, іноді навіть розбещеністю в інтимних стосунках, які приписуються французам: *French kiss* – різновид поцілунку, *French letter* – презерватив, *French postcard* – порнографічна листівка, *French pox* – сифіліс. В інших стійких словосполученнях закріпилось уявлення про те, що французи ненадійні й невиховані, наприклад: *French leave* – залишення приміщення непоміченим, без прощання, *to assist in the French sense* – бути присутнім, але не допомагати.

В американському варіанті англійської мови виявляються декілька стійких словосполучень, що містять етнонім *Mexican* “мексиканець, мексиканський,” що можна пояснити сусідством і постійними контактами жителів США і Мексики. Варто відзначити аналогію в значенні фразеологізмів з компонентами *Dutch* і *Mexican*, а саме, асоціативну ознаку “поганий несправжній, ненадійний”: *Mexican breakfast* – сніданок по-мексиканськи, сигарета і склянка води, *Mexican rank* (військ. жарт.) – тимчасове звання, *Mexican promotion* – просування по службі без підвищення зарплати; *Mexican standoff* – безвихідне становище, тупикова ситуація.

Серед фразеологізмів з компонентом *Indian* поширені такі як *Indian gift* – подарунок, в обмін на який потрібно дати рівноцінний, *Indian giver* – людина, що просить повернути подарунок, який вона дала, *Indian sign* – магичне прокляття, накладене, щоб людина опинилася в чийсь владі або яке б принесло їй нещастя, *Indian hay* – марихуана.

Виходячи зі значень фразеологізмів з компонентом *Irish*, що характерні для американського варіанту англійської мови *to get one’s Irish up*, *to arouse one’s Irish* – розізлитися, вийти з себе, *an Irish hoist* – стусан під зад, *Irish bull* – абсурдно нелогічне твердження, можна припустити, що в їх основу покладене стереотипне уявлення про ірландських емігрантів як недостатньо дисциплінованих, недостатньо освічених і агресивних людей.

Слово *Greek* в англійській мові мало спершу нейтральне значення, але в результаті пейоративного (від англ. *pejorative* – принизливий) зсуву з’явилося уявлення про греків як веселих, легковажних, схильних до шахрайства людей. Даний стереотип експлікується у виразах *gay Greek* – веселун, веселий товариш по чарці, *Greek gift* – підступний, зрадницький дар, *Greek* – карточний шулер.

Розглянуті матеріали свідчать, що в абсолютній більшості англійських фразеологізмів представлена негативна оцінка національних характерів, звичаїв і уподобань різних народів – ірландців, шотландців, євреїв, французів, індіанців, греків, китайців, мексиканців, голландців.

Цікаво зауважити, що особливості менталітетів виявляються не лише при співставленні західної і східної цивілізацій – навіть єдність мови не є показником ідентичності установок національних менталітетів близьких народів. Наприклад, агентивність американців і споглядальність англійців по відношенню до навколишнього середовища визначають і їх ставлення до людини. Відкритість і емоційність американця часто розбиваються об камінь раціонального особистого простору англійця. Звідси й нерозуміння, що виникає між двома англомовними народами.

Результати нашого дослідження, висвітлені в даній статті, показують необхідність подальшого, більш детального вивчення і систематичного опису національних культур, менталітетів, а також важливість розробки методик формування вмінь в галузі міжкультурної компетенції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: Попытка системного описания// Вопросы языкознания. – 1995. – №1.
2. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002.
3. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1984.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001.
5. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. – М.: ИКАР, 1997.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. www.abroad.ru.
8. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т.1. – Ленинград, 1958.
9. Allen I.L. The Language of Ethnic Conflict. – Columbia University Press, 1983.
10. Risager Karen Language Learning in Intercultural Perspective: Approaches through Drama and Ethnography/edited by Michael Byram and Michael Fleming. – Cambridge University Press. – 1998.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Остапенко – старший викладач кафедри англійської мови Кам’янець-Подільського державного університету.
Наукові інтереси: професійна компетенція викладача англійської мови.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУ 'GLOBALIZATION' В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Тетяна ПЕТРИНСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті автор аналізує систему сучасних підходів до інтерпретації терміну "концепт" як оперативної одиниці когнітивної лінгвістики, а також пропонує структурний план концепту "globalization" і процес його вербалізації англійськими інноваційними засобами.

In the article the author analyzes the system of modern approaches toward interpreting the term 'concept' as an operative unit of cognitive linguistics, as well as suggests the structural pattern of the "globalization" concept and its process of verbalization by means of English innovations.

За останні десятиріччя у сучасному мовознавстві термін "концепт" і методи його дослідження привернули до себе увагу широкого кола дослідників у сфері лінгвістики (Ю.С.Степанов, О.О.Селіванова, С.А.Жаботинська, А.Вежицька, О.С.Кубрякова, В.М.Телія, G.Lakoff та ін.), чия активна наукова діяльність, спрямована на всебічне вивчення концептів, спричинила виокремлення нового напрямку у лінгвістиці – концептології. Найактивніше терміном "концепт" оперують у своїх студіях дослідники, які працюють у лінгвокогнітивному, лінгвокультурологічному, психолінгвістичному напрямках, проте на сьогоднішній день єдиного теоретично обґрунтованого підходу до розуміння концепту ще не розроблено, що свідчить про його багатогранність і неоднозначність. Ця проблема мотивує необхідність дослідити специфічні ознаки концепту для його комплексного уявлення.

На сучасному етапі дослідження доволі дискусійного питання щодо структури концепту лінгвісти говорять про "розмитість" його кордонів, тому що на відміну від значення слова, концепт не має чіткої структури. Так як концепт "globalization" представляє собою складний ієрархічний комплекс понять, пов'язаних з явищем глобалізації, і які також можуть кваліфікуватися як концепти нижчого рівня, то подальше його дослідження вимагає детальнішого розгляду проблеми структурування. Враховуючи сказане, **об'єктом** даного дослідження становитимуть структурні параметри концепту "globalization". **Мета статті** – дослідити інноваційні засоби вербалізації складових концепту "globalization" в англійській мові. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення наступних **завдань**: узагальнити сучасне розуміння концепту як лінгвокогнітивної одиниці, систематизувати новітні підходи до розуміння поняття "глобалізація", визначити структуру концепту "globalization" в англійській мові і виділити засоби його вербалізації.

Незважаючи на те, що загальновизнаного тлумачення концепту серед науковців ще не прийнято, аналіз певних підходів дає змогу виокремити його суттєві характеристики. Так як основна частина людських знань про світ зберігається в свідомості у вигляді концептів різного ступеня складності і абстрактності, то концепт, в першу чергу, розуміється як **мисленнєва структура** [2: 27], яка в той же час є "**дискретною одиницею** колективної свідомості, що зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вербально визначеному вигляді" [1: 53]. Іншою не менш важливою ознакою концепту, на думку С.Г.Воркачова, є здатність виступати **способом і результатом** квантифікації і категоризації знання [4]. З-поміж зазначених ознак О.І.Мітрофанова робить акцент на **динамічній властивості** концептів або здатності "еволюціонувати", тобто поповнюватися новими концептуальними характеристиками, когнітивними ознаками, при чому силою, яка задає напрямок розвитку концепту, є етимологія слова [10: 164; 11: 59]. Когнітивна природа концептів відносить їх до категорії ментального рівня, де вони функціонують в своєму так званому ідеальному цілісному стані, тобто у повному складі своїх когнітивних ознак, адже подекуди певна частина концептуальних ознак може не підлягати мовному вираженню. Однак це не суперечить факту, що концепти **мають вербальне вираження** і, відповідно, поповнення змісту концепту новими ознаками призводить до потреби виникнення нових форм вербалізації [2: 27]. Саме мисленнєвість, дискретність, динамічність і здатність бути вербалізованим є незаперечними і найтиповішими характеристиками концепту.

Процес глобалізації і всесвітньої інтеграції виступають макросоціальними чинниками структурної організації майже всіх сфер суспільного буття і неодмінно сприяють трансформації та реінвентаризації засобів мовної концептуалізації дійсності за рахунок поповнення словникового складу природної мови, зокрема англійської, чим обґрунтовується **актуальність** обраного дослідження.

Варто зазначити що, незважаючи на популярність і розповсюдженість поняття "глобалізація", у сучасному слововжитку цивілізованих представників різних народів і націй, наразі не існує усталеного загальноприйнятого визначення цього феномена. В літературі, присвяченій проблемам глобалізації, найчастіше зустрічаємо визначення, які належать зарубіжним дослідникам Е.Гідденсу, Р.Робертсону, Г.Тернборну. Лексикографічні джерела пропонують широке поле тлумачень терміну "глобалізація", проте найчастіше інтерпретуючи лише окремий аспект або прояв феномену глобалізації, наприклад політична глобалізація, культурна, глобалізація виробництва, ідеології, технологій і т. ін. В першу чергу, **глобалізація** – це процес становлення глобальності. Лексема *глобальність* має наступні значення – 1) світовий характер чого-небудь, всесвітність, планетарність; 2) великий масштаб, розмах чого-небудь;

3) повнота охоплення чого-небудь, загальність [13: 185]. Подібне за семантикою визначення зустрічаємо в англословнику електронному словнику: “глобалізація – ріст до глобального або світового масштабу” [16]. Загальний аналіз вибірки найоптимальніших і найповніших на наш погляд підходів до інтерпретації терміну “глобалізація” дозволяє зробити висновки про те, що сам процес глобалізації і розподіл її наслідків відбувається в межах цивілізаційного, онтологічного та ідеологічного стандартів.

Процес і результати глобалізації мають всеохоплюючий, планетарний характер. В рамках **цивілізаційного стандарту** глобалізація націлена на універсалізацію матеріальних і духовних цінностей на певному етапі історичного розвитку суспільств і людини в цілому. В такому напрямку сформульовано цілий ряд дефініцій: “глобалізація – це процес розповсюдження інформаційних технологій, продуктів і систем по всьому світу, який несе за собою економічну і культурну інтеграцію” [15]. Наприклад, О.А.Гаврилова розуміє глобалізацію як “загальносвітовий процес наростання загальних і єдиних компонентів людської цивілізації” [5], а С.Л.Бурмістров вбачає в глобалізації “процес розповсюдження на всі культурні регіони світу антропологічного стандарту, котрий витісняє собою інші антропологічні стандарти, прийняті в тих чи інших культурних регіонах” [3]. Під антропологічним стандартом в даному випадку розуміється трьохкомпонентний комплекс, в який входять 1) економічний спосіб життя, 2) соціальна структура та 3) ідеологія [там само].

Під **онтологічним стандартом** глобалізації розуміється просторово-часова віднесеність процесів світової інтеграції. З цієї позиції глобалізація розглядається як процес, в результаті якого окремі особистості і групи суспільств, що географічно віддалені один від одного, мають можливість швидко з’єднуватись через простір за допомогою медійних засобів (телебачення, Інтернет, книги і т. ін.) або фізичне подорожування [14], а також результати розвитку в одній частині світу мають здатність спричиняти швидкі результати на інші віддалені території [12: 209].

Загальна сукупність всіх проявів феномену глобалізації представлена матеріальними (все, що стосується реального руху фінансів, трансферта технологій, товарів, послуг і ін.) і віртуальними (розповсюдження певних цінностей і стандартів, формування політико-психологічних установок) формами [8: 162]. Таку точку зору підтримує також І.Д.Каландія, який говорить про глобалізацію як “універсалізацію культурних цінностей” [9]. В зв’язку з цим визначаємо **ідеологічний стандарт** як психологічний шар глобалізаційного розвитку, в результаті якого до швидкого розповсюдження по всьому світу мають здатність не лише технологія, ринок, бізнес, а й цінності, ідеї, мода, філософія. Для повного уявлення поняття “глобалізація” важливо вкладати в його розуміння єдність цивілізаційного, онтологічного і ідеологічного планів.

“Неологічний бум”, про який сьогодні говорять лінгвісти, очевидно, багато в чому завдячує саме процесам і продуктам світової інтеграції, оскільки її результати знаходять себе у більшості сфер життя суспільства і окремих індивідів, і тим самим викликають потребу в пошуку нових мовних засобів концептуалізації оновленої дійсності. На вирішення проблем шляхів та способів збагачення словникового запасу англійської мови спрямовані роботи таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як В. І. Заботкіна, Ю. А. Зацний, А. Е. Левицький, О. В. Ребрій, В. Г. Згурська, Р. Фішер, С. Морт. В даній роботі під лексико-фразеологічними інноваціями розуміється слово або словосполучення, яке відбиває новий концепт або концептуальну ознаку і термін появи якого фіксується в межах двох останніх десятиріч ХХ-першому десятиріччю ХХІ століття [7: 44].

Так як чисельність лексико-фразеологічних інновацій, що вербалізують концепт “globalization” дозволяє виокремити в їх межах певні тематичні напрямки, вважаємо за доцільне представляти даний концепт у вигляді сукупності лексико-семантичних груп (ЛСГ) як його органічних складових, що презентують сфери прояву глобалізації в різних секторах пізнання і діяльності людини: politics, economics, culture, nationality/ethnicity, health, sports, mass media, entertainment, environment, military, security, science, technology, information, education, religion. Подалі кожна із зазначених ЛСГ може також представляти мережу взаємопов’язаних елементів. Мультивекторність концепту “globalization” в англійській мові спричинена прискореними темпами поповнення лексики шляхом виникнення новотворів на позначення предметів, явищ, процесів, суб’єктів, пов’язаних із глобалізацією, які проникають приблизно з однаковою динамічністю у найбільш значущі сфери людського буття. Для повнішого розуміння яким чином інноваційні засоби вербалізують концепт “globalization”, розглянемо їх за визначеними категоріями.

1. **Technology.** З Інтернетом як важливим технологічним досягненням людства пов’язана найчисленніше входження лексико-фразеологічних інновацій до словникового складу англійської мови на сучасному етапі. Вплив мережі Інтернет на спосіб життя людей очевидний: легкий доступ до інформації різноманітної тематики і спрямованості має здатність викликати залежність від користування Інтернетом. Тому набуває актуальності словосполучення *information food chain* на позначення способу пошуку інформації в електронній мережі за принципом процесу харчового ланцюга в дикій природі: *Are newspapers a vital medium for a new millennium or a musty relic of old communication? Are we still central to the lives of readers, or have we slipped down in the information food chain?*

(The Times-Picayune, June 22, 1997). Серед людей що надмірно приділяють уваги інтернету поширилось нове слово *cyberslacking* для номінації дії використання інтернет зв'язку в робочий час не за робочими потребами, наприклад, шопінг, ігри, особисті електронні повідомлення: *For bosses, cyberslacking is becoming a pervasive and perplexing problem in the new wired workplace ...* (Newsweek, 29th November 1999). Вміння користуватися і працювати на комп'ютері давно стали не лише обов'язковою умовою при працевлаштуванні, але і необхідністю створювати нові професії типу *technology butler*, працівник готелю, чия специфіка роботи полягає виконувати технічні завдання і допомагати гостям у вирішенні проблем, пов'язаних з комп'ютером: *Wired travelers can ring for the Technology Butler, now on-call at The Ritz-Carlton, Phoenix to solve their computer and technological problems. Guests may reach the technology butlers for complimentary assistance without the inconvenience of leaving their guestroom* (Ritz-Carlton Phoenix, 2002).

2. **Economics.** Яскравою особливістю економіки сучасного техногенного суспільства стала можливість робити бізнес електронним шляхом і отримувати прибутки, найчастіше завдяки операціям купівлі-продажу, через світову електронну мережу. Така форма праці отримала назви *e-business, e-commerce, t-commerce, m-commerce* (початкові літери кодують лексеми *electronic, television, mobile*): *A new model for business is taking shape — e-business — and it's built on the largest communications network on the planet, the Internet* (BusinessWorld, January 31, 2000). Словосполучення *dot com, netco* з'явилися на відповідне позначення компаній, які працюють методом електронного бізнесу, а також активно використовуються у якості прикметника: *You can't turn on the television, listen to the radio, or drive down the highway without being bombarded by advertisements for 'dot com' companies* (The Boston Globe, October 7, 1999). В умовах інтернетизованої комерції виникають можливості створення *born-digital* документів, які існують лише в електронному форматі: *Carlin, 60, says the preservation of 'born-digital' records is his greatest challenge, and he hopes when he leaves the job people will conclude he addressed it effectively* (The National Journal, June 23, 2001). В свою чергу, такого роду документи дозволяють їхнім користувачам підписувати їх електронним шляхом, що обумовило виникнення нового слова *e-signature: E-signatures aren't new – some companies have used them for years to save costs by improving internal workflow processes* (InformationWeek, July 3, 2000).

3. **Politics.** Останнім часом у політичному житті економічно розвинених країн, в першу чергу США, все більше уваги загострюється на процедурі політичних виборів і всім, що з ними пов'язане. Очевидно це спричинено переорієнтацією цінностей, де демократизація суспільства поступилася меркантильним споживацьким інтересам. Вибори перестали бути формальною процедурою народного голосування для обрання голови держави або провідних партій, натомість вони перетворились на часто амбітні перегони за владою. Новоутворене словосполучення *money primary* позначає саме політичне змагання, в якому потенційні кандидати змагаються за вклад в кампанію: *The first presidential primary is three months away, but the results from the "money primary" are trickling in already. On Wednesday Elizabeth Dole became the fourth Republican to concede defeat, following Lamar Alexander, Dan Quayle and John Kasich* (The Washington Post, October 22, 1999). Під час виборчих кампаній заради перемоги нерідко застосовуються "брудні" методи змагань, як от втручання в приватне життя політиків, спрямовані на зменшення рейтингу головного конкурента. Номінативна сполука *smoking bed* в даному випадку означає свідчення про недопустиму сексуальну поведінку політика чи іншого суспільного діяча: *The press then got caught up in a feeding frenzy over Hart's sex life, though, with reporters racing each other to see who could find the next smoking bed* (Los Angeles Times, August 18, 1991). Крім того, прагнення не просто витіснити з політичної арени змагань конкурента, а навіть нанести удар по рейтингу стало поширеним не лише серед політиків безпосередньо, а і самих виборців. Ряд телефонних дзвінків, які виглядають як народне опитування, де люди на підтримку певного кандидата пропонують негативну інформацію про його суперника, називається *push poll: Candidate Is Assailed for Using 'Poll' to Get Support* (The New York Times, September 13, 1998).

Ототоження процесів глобалізації з поширенням західної, а саме американської культури на інші культурні регіони світу також отримало свою неологічну назву: *westernization, Americanization, McDonalidization*. Американські ресторани McDonald's набули великої популярності у населення багатьох країн світу, водночас залишаючись символом американської культури і способу життя. Проте не всі дослідники проблем глобалізації погоджуються з подібним трактуванням, оскільки глобалізація є загальносвітовим процесом, насамперед пов'язаним із поширенням інформаційних технологій, політичною і економічною інтеграцією. В подальших роботах ми плануємо детальніше описати особливості новоствореної лексики, що співвідноситься з концептом "globalization" за цими та іншими тематичними категоріями.

Головним засобом об'єктивації концепту "globalization" в сучасній англійській мові є лексема *globalization*, яка має широкий дериваційний потенціал: прикметник *global*, діеприкметник *globalized*, дієслово *to globalize*, іменники *globalist, globalism, globality, alter-globalization*. Лексема *globalization* є також центром широкої синонімічної парадигми, яка представлена іменниками *interconnectedness,*

integration, unification, generalization, internationalization, cosmopolitanism. Антонімічну групу представляють іменники anti-globalization, anti-globalist. Морфема *globo-* ввійшла до складу ряду неологізмів, які вербалізують концепт "globalization": globoboss, globophobe, globitarian.

Сукупність знань про явища і предмети об'єктивної дійсності, що співвідносяться з феноменом глобалізації у свідомості і колективній пам'яті носіїв англійської мови, формується у вигляді концепта "globalization". Аналіз вищезазначених підходів до інтерпретації концепта дозволяє представляти його таким чином: **концепт – це дискретна, мисленнєва, динамічна одиниця колективної свідомості, яка є способом і результатом категоризації знання і має виразне вираження.**

Збагачення лексики англійської мови інноваційними засобами охоплює найважливіші сектори життєдіяльності людини, насамперед політику, економіку, розвиток технологій. Процеси глобалізації виступають провідним чинником і водночас результатом активної пізнавальної діяльності людини, внаслідок якої виникає необхідність номінації нових слів. Достатня вичерпність трактувань глобалізації дозволяє зробити наступний висновок: **глобалізація – це незворотній процес наростання антропоцентричного фактору, який відбувається одночасно в цивілізаційному, онтологічному і ідеологічному стандартах.**

Інновації, які з'являються на позначення нових речей і понять в англійській мові, пов'язаних з глобалізацією, є тими засобами вербалізації концепту "globalization", які на наш погляд найточніше відображають його семантику. Кількість таких інновацій в англійській мові досить численна, і необхідно зазначити, що вона постійно зростає завдяки незворотності науково-технічного прогресу. Проте інвентар мовних засобів вербалізації концепту "globalization" не є нагромадженням одиниць із співвіднесеним значенням. Сфери життя людини, які зазнають впливу глобалізації, визначають назви ЛСГ, за якими можна об'єднати загальну сукупність інновацій в цій сфері за категоріями "politics", "economics", "technology", "culture", "environment", "education" і ін., тим самим детермінуючи структурні параметри концепту "globalization". Подальші дослідження процесу поповнення словникового складу сучасної англійської мови мають окреслити перспективу вивчення інноваційних засобів як фактору розбудови відповідних дискурсів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А.П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под редакцией И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – С. 52-57 с.
2. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание/Под редакцией И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – С. 25-36.
3. Бурмистров С.Л. Сарвепалли Радхакришнан, протагонист глобализации // Рабочие тетради по компаративистике. Вып. 8: Сравнительные исследования в политических и социальных науках. СПб., 2003, С. 96-104.
4. Воркачев С.Г. Концепт как «зонтиковый термин» // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 24. - М., 2003 - С. 5–12.
5. Гаврилова О.А. Роль информационных технологий в решении задач глобализации // <http://rli.consultant.ru/magazine/2004/01/inf/art1/>
6. Зацний Ю.А. Сучасний англійський світ і збагачення словникового складу. – Львів: ПАІС. – 228 с.
7. Згурська В.Г. Лексичні інновації в англійській мові як вербальне відбиття нових концептів // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2005. - № 649. – С. 41-45.
8. Казаринова Д.Б. Глобализация: смена политических акторов и типа управления // Актуальные проблемы политологии: Сборник научных работ студентов и аспирантов Российского университета дружбы народов. / Отв. ред.: д.ф.н., проф. В.Д. Зотов. – М.: МАКС Пресс, 2001. – С. 161–170.
9. Каландия И.Д. Система общечеловеческих ценностей в динамике и диалоге цивилизаций в условиях глобализации // Человек: соотношение национального и общечеловеческого. Сб. материалов международного симпозиума (г. Зугдиди, Грузия, 19–20 мая 2004 г.) Выпуск 2 / Под ред. В.В. Парцвания. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2004. С. 111-123.
10. Митрофанова О.И. Понятие **КОНЦЕПТА** и его эволюции на примере **КОНЦЕПТА** вера / О. И. Митрофанова // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность (Казань, 11-13 декабря 2003 г.): Труды и материалы: В 2 т. / Под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. – Т. 1. – С. 163-165.
11. Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание/Под редакцией И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – С. 58-65 с.
12. Szeman I. Globalization // In John Hawley, ed., Encyclopedia of Postcolonial Studies (Westport, CT: Greenwood Press, 2001): 209-217.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.
14. Глоссарий по информационному обществу: <http://www.iis.ru/glossary/globalisation.ru.html>
15. Anthropology: glossary: <http://www.webref.org/anthropology/g/globalization.htm>.
16. Dictionary.com website: <http://dictionary.reference.com/browse/globalization>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Петріньська – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету

Наукові інтереси: англійська неологія,

КАРТИНА СВІТУ У ТВОРАХ ТЕОДОРА ШТОРМА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Христина ПАВЛЮК (Миколаїв, Україна)

На прикладі побіжного аналізу творчого доробку Теодора Шторма у статті прослідковується вплив давньогерманського фольклорного матеріалу на формування у свідомості письменника власної картини світу.

The brief analysis of T.Storm's creative activities made in the article reveals many traces of old germanic folklore influence upon the process of forming the writer's understanding of his personal perception of the world.

Поняття «картина світу» співвідноситься з синтетичним, цілісним образом, сформованим у свідомості певного етносу на визначеному суспільно-історичному етапі його розвитку. В індивідуальній свідомості такий образ детермінується особистим та суспільним досвідом, а також психологічним складом індивіда, що й визначає неповторне сприйняття світу.

У Гете є вислів: «Wer den Dichter will verstehen, muss ins Land des Dichters gehen» (Хто хоче зрозуміти поета, той нехай вирушає у країну поета) [12: 5]. Ці рядки мають потрактування і в прямому й у переносному значенні. Країна митця – його батьківщина і його власний поетичний світ. Соки рідної землі збурюють кров поета і дають життя його творам. Тобто пізнавши країну поета, легше збагнути світ його уявлень, образів, почуттів.

Творчість Теодора Шторма – кожна його новела, кожен вірш – підтверджує справедливість гетевської думки. Все, що написано цим витонченим художником, від першого і до останнього рядка, нав'язно природою, переказами, історією, культурними традиціями, своєрідним образом рідної землі, що обрала його своїм поетом.

Батьківщина Шторма – Північна Фрисландія, північноморська прибережна смуга федеральної землі Шлезвіг-Гольштайн у південній частині Ютландського півострова. Острови – незмінні елементи місцевого ландшафту, а ще далі – по той бік Фризького архіпелагу – розчиняється у безкінечності примхливе Північне море.

Найкращим другом дитячих років майбутнього письменника була самотня немолода жінка, дочка пекаря Магдалена Юргенс. Саме вона ввела маленького Тео у чарівний світ народної фантазії і зацікавила його історією та фольклором рідного краю. Шлезвіг-голштинські казки та фризькі героїчні легенди про відважних моряків і будівельників дамб Магдалена розповідала місцевою нижньонімецькою говіркою (Plattdeutsch), і це справляло на хлопчика особливо сильне враження: «Мені здається, до вісімнадцяти років жодна людина істотно не вплинула на мене, за винятком хіба що Магдалени Юргенс» [12: 10]. Пізніше Шторм увічнив образ Магдалени у нарисі «Лена Віс».

Під час навчання у Кільському університеті Шторм знайомиться з братами Теодором і Тіхо Моммзенами. Перший став відомим істориком, другий – знаним філологом. До них приєднався гурток молодих ентузіастів: майбутній германіст Карл Мюлленгоф, поет Фердинанд Резе, молодий адвокат Теодор Шторм та інші. Разом з братами Моммзенами Шторм ходив околицями північнонімецьких міст та прилеглими селами збирати шлезвіг-голштинські казки й легенди. Декілька зошитів із записами були передані пізніше Карлу Мюлленгофу і увійшли до його збірника «Перекази, казки і легенди герцогства Шлезвіг-Гольштайн» (1845).

Свій творчий шлях Шторм розпочав з лірики, що поступово виросла у новелістику. Душа його поезії – у природі й пейзажах Фрисландії, її легендах та народних піснях. Про неабияку обізнаність із фольклорними джерелами свідчать вже перші ліричні рядки:

Der Kuckuck lacht von ferne,/Es geht mir durch den Sinn:/Sie hat die golden Augen/Der Waldeskönigin [15: 11]. (Зозуля ген там закувала,/І раптом я все зрозумів:/Очі її золотисті,/ Неначе у феї лісів).

Поезія «Im Walde» (В лісі) – невеликий за обсягом вірш (4 строфи) – являє собою взірць закінченості, простоти і точності, таке собі «маленьке диво» [5: 19], ов'яне чарами спекотного літа. Образ маленької лісової феї тут запозичений із народних казок та давньогерманських легенд і суголосний образу володарки лісів із золотими очима Ельві. Романтичний ідеал «лісового усамітнення», «храму тиші» (за Людвігом Тіком) знаходить у Шторма своє оригінальне відображення, символізуючи природу радісну, світлу, на противагу лісу зловісно-ворожому по відношенню до людини, як у раннього Тіка.

Надзвичайно цікавим видається також перенесення ранньої лірики митця у площину народних балад. Слід зазначити, що грубуваті, часом надто прямолінійні народні балади ознаменували собою нову епоху в німецькій поезії. Творці балад оспівували працелюбність, чесність, відвагу, незалежність, не визнаючи половинчатості у суперечці між добром та злом. Звичайно, було б наївним шукати у кожній баладі відображення конкретних подій чи фактів. Балади – не літопис і не історична хроніка. У них є дещо більше: свідоцтво сили й безсмертя нації, що їх створила.

Крізь поетичні рядки вірша «Mein schönes Wunderland» (Моя прекрасна країна чудес, 1837), що вирізняється з-поміж ранніх поезій самостійністю стилю та настрою, проступає оспівана поетом казкова земля, якої він сягає тільки у своїх мріях, автор прагне втекти туди від повсякденного життя. Казкова «країна чудес» Шторма суголосна старовинній народній баладі «Über Schlaraffenland» [6: 91] (Про країну

Шлараффію). Трансформація поетики фольклорно-фантастичних моделей, що базується на ідеї поєднання двох світів, реального та ідеального, досягається у поезії «Mein schönes Wunderland» шляхом синтезу елементів саги, легенди, балади. Тут цікавим видається співвіднесеність життєвого шляху митця та закодованої інформації німецького етносу в поезії, внаслідок чого стає актуальним поділ простору на «свій/чужий» і його вияви, притаманні культурній традиції, пов'язані з давніми віруваннями, котрі сягають того часу, коли світогляд і фольклор ще не розчленовувались. Таким чином, перегук фольклорного та авторського творів закодовує цілісність і гармонійність Батьківщини як макрокосму.

Найкращі вірші Шторма, покладені на музику, перетворились на популярні романи. Пісенні інтонації звучать не лише у поезіях, написаних безпосередньо на фольклорні сюжети, а також і у інтимній та пейзажній ліриці, хоча вона й позбавлена будь-якої стилізації. Шторм – останній видатний німецький поет XIX ст., що писав пісні. Він продовжував традиції Гете, народної пісні, пізнього романтизму, Гейне та Мьоріке. Непідробність почуття і природність звучання були для нього суворим мірилом істинної народної пісні. Отже, ліричні вірші Шторма в стилі народної пісні своєю виключною популярністю завдячують природному виявленню власних переживань. Ритм і поетична манера, зміст і настрої утворюють у своїй єдності синтез неповторної мелодійності.

З-поміж ранніх прозових творів Шторма слід особливо відзначити казки молодого письменника. Звертання до жанру літературної казки було використанням однієї із традицій романтизму, адже одним із засобів романтичної поетики було намагання пов'язати казку у всій її елементарності з найускладненішими і найважчими темами сучасного письменнику життя і свідомості, поєднати чарівне, фантастичне, примарне з дійсністю. На цьому шляху своєрідним стало поєднання традиційної казки і особистої творчості, що відкривало принципово нові шляхи. Звідси – реалізація старих міфів і переказів, рецепція легенд як певної реальності. Про це свідчать твори Шторма-казкаря, що продовжили традицію романтичної літературної казки братів Грім та Гауфа: «Hans Bär» (Ганс-ведмідь), «Schneewittchen» (Білосніжка), «Kleiner Chewelmann» (Маленький Хевельманн) та ін. Казка – це художня система зі своєрідними традиційними темами, мотивами, сюжетами, героями, композицією. Цей жанр Шторм використовував не тільки для відображення явищ дійсності, а й для їх дослідження, щоб досягнути філософські основи буття, взаємостосунки людини й суспільства. Фольклорний епос в обробці Шторма надзвичайно багатий, у ньому поєднується архетипна субстанція народної свідомості з філософією письменника. У центрі казок Шторма – явища загальнолюдські, а філософська авторська корекція та жанрова своєрідність дозволяють говорити про неповторність обробленого автором казкового репертуару, в якому поєднується минуле, теперішнє і майбутнє. Найбільш характерними для Шторма були авантюрно-пригодницькі казки – новели з гострим драматизмом дії, напруженим сюжетом і композиційною сталістю. Дія розгортається в авантюрно-пригодницькому ракурсі і витримується у двохетапній композиційній структурі. У першій частині, як правило, розповідається про скоєння зла, у другій – про його знешкодження. Авантюрно-пригодницьку казку завжди визначає сюжетний злам, який є показником кардинальної зміни в розвитку дії, коли процес злоторення переростає в процес злокарання. На особливу увагу з цього приводу заслуговує казка «Regenfee» (Фея дощу, 1863): земля, що стогне під засушливим пануванням Вогневіка, з того часу, як Фея дощу заснула, чекає на своє визволення [15: 61]. Символічний зміст казки, у якій люди здобувають перемогу завдяки силам природи, нерозривно пов'язаний із міфологічними давньогерманськими образами: бог вогню Локи, крижані велетні Гримтурси, бог Землі Ф'єргон та ін. Тут спостерігається символічне переосмислення фольклорно-міфологічних першоелементів. Твір відзначається також гармонійним поєднанням мотивів народної творчості, колориту рідного краю та соціального змісту і у цьому сенсі він належить до вершинних досягнень німецьких письменників у жанрі літературної казки.

Переважає більшість ранніх новел Шторма характеризується специфічною композицією, у якій наявна тенденція до ліризації, що позначається великими антрактами між ситуаціями, а також заміною епічно-описового облямування ліричними акордами, завдяки яким створюється замкнене настроєве коло. Воно активно впливає на серцевину, ліризує її, хоча матеріал може бути іншого, не ліричного складу. Звертання до жанрів і родів більш ліричних, ніж проза, є одним із засобів привнесення ліричного флюїду в новелу. Інкрустація уривків народної пісні – одна з найхарактерніших прикмет стилю ранніх новел Шторма. Та якщо в перших етнографічно-побутових оповіданнях (своєрідних «віршах у прозі») письменник рясно цитує уривки з народних пісень як готові формули народної мудрості, як заміник власної думки, то у новелах «Immensee» (Іммензее), «Ein grünes Blatt» (Зелений листок) Шторм прагне використати настрої пісні, асоціації, викликані її образами.

З огляду на тематику статті цікавим видається також один із центральних чоловічих образів багатьох творів письменника: він мандрує із новели в новелу, поступово змінюючись та еволюціонізуючи, проте рід його занять залишається статичним. У найпопулярнішій ранній новелі «Іммензее» ця постать втілена автором в образі Райнгарда – етнографа, збирача народних казок, пісень, у яких «ми чуємо відлуння і нашого життя, і наших страждань, немовби всі ми долучились до їх народження» [12: 29]. Райнгарда зображено тут закоханим мрійником з чистою душею немовляти, що споглядає оточуючий світ крізь

поетичний серпанок народної пісні. У новелі «Im Schloss» (В замку, 1861), що увійшла до циклу «хузумських новел», читач знову зустрічає знайомий образ – тепер це дивакуватий дядечко головної героїні, закоханий у природу рідного краю. Упродовж дії всього твору він займається спостереженнями за поведінкою птахів та комах, колекціонує окремі види рослин, метеликів тощо – ця копітка праця приносить ботаніку-любителя справжнє задоволення. У новелі «Waldwinkel» (Лісовий куточок, 1874) ми зустрічаємо ще один варіант знайомого образу: Ріхард – учасник революційного руху буршеншафтів, що декілька років провів у тюрмі, не може знайти застосування своїм знанням і здібностям. Розчарований скептик, він страждає від свого безсилля, від неможливості заповнити життєву порожнечу і присвячує весь бездіяльний час любительським заняттям ботанікою. Так еволюціонує образ героя-невдахи, перетворюючись після «Іммензее» у «зайву людину», «загадкову натуру», доля якої – одвічна самотність. Та попри свою «зайвість», Ріхард кохається у рідній флорі; твір насичений назвами цікавих, рідкісних рослин північної Німеччини: окрім звичної шипшини зустрічаємо тут карликовий верболіз, череміцу, різновиди моху, шведський кізил, гірчавку, болотяний пух, а також білі маки – «квіти сну і забуття» [12: 368]. Таким чином, образ збирача перлин рідної землі, етнографа чи ботаніка, впевнено увійшов до палітри найяскравіших штормівських персонажів, засвідчуючи риси високого патріотизму самого письменника.

Окрім вражаючої обізнаності із рослинним світом рідного краю автор у цьому творі знову демонструє неабияке знання фольклору. Особливо цікавими з цього погляду видаються такі етноміфологеми як «дитя жнив» та «краплі роси». У першому випадку йдеться про народні вірування у особливих істот, основне призначення яких викликати жах: «Вона йшла все далі; навколо неї хвилювалось і переливалось жито, і все далі й далі бачив він її голівку, що пливла над незвіданим морем. Раптом йому здалося, що він може втратити її, що якась таємна сила може відібрати її у нього. Що лежить на невидимій землі, якої зараз торкаються її маленькі ніжки? Можливо, то не порожні балачки – дідівські байки про дитя жнив, – нібито той, хто побачить його у житі, навіки закриє очі. Як багато незвіданого підстерігає нас, щоб упіймати чи за руку, чи за ногу і занапастити» [12: 365]. Стосовно крапель роси, надзвичайно поетично змальованих Штормом як у цій, так і у багатьох інших новелах, не можна не провести паралель із давньою легендою, яка побутувала ще у ранньому Середньовіччі у Шлезвіг-Голштинії і яка була письменнику добре знайома. За легендою, краплі роси – це сльози падших ангелів, найбільш молодих та недосвічених, що пішли услід за Люцифером через своє невігластво. Тепер вони плачуть щоранку та щовечора, їхні сльози падають росинками на землю. Вони можуть трохи політати перед сходом сонця і після заходу, подивитись деякий час на сяйво власних сліз у променях сонця і пригадати, як вони самі сяяли колись [3: 152-153]. Загалом у північнонімецьких повір'ях можна віднайти чимало цікавих відомостей про ангелів, що доводять їхню близькість людям. Зокрема вважалося, що у визначені дні року їм, як гномам чи небіжчикам, слід жертвувати певну їжу, їх можна вбити, вказавши на них пальцем, поранити, якщо залишити на ніч ніж лезом догори, чи виколоти їм очі, залишивши граблі лежати зубцями догори. Насправді, скоріш за все під час християнізації, ангелів наділили більш старими, язичницькими уявленнями. Те ж саме стосується і великої кількості легенд про те, що ельфи, сільфи чи гноми насправді є падшими ангелами, що часто моляться за своє спасіння, як-от у наведеній вище легенді.

Практично в кожній новелі у Шторма наявний такий персонаж як лікар, повитуха чи народний цілитель. Обов'язкова присутність таких образів у творах письменника засвідчує його постійне зацікавлення стихією язичницької етики, суголосної народному світогляду, а також вказує на необхідність зцілення, самоочищення – як фізичного, так і духовного. Лікар у творчій інтерпритації Шторма завжди світлий і досконалий, має власну філософську концепцію, він не поруч тих, кого зцілює, а наче над ними; автор огортає цей образ ореолом святості і таємничості у відповідності до вимог поетики народного світобачення, яка завжди була прикметною рисою письменника. Образи лікарів у Шторма суголосні легендарним постатям Хільдегарди та Парацельса. Медичинські здібності народної цілительки Хільдегарди Бінгемської, ще за життя канонізованої до рангу святої, навіть офіційна церква визнала як «надприродний дар небес», хоча її вільне язичницьке світосприйняття так і залишилось у вічній світоглядній опозиції до келійно-аскетичного християнського. Не менш відомим був і Парацельс, уславлений лікар, натурфілософ, алхімік, засновник ятрохімії; популярною у Німеччині є легенда про його загибель. За Парацельсом, людина створюється Богом наче у величезній алхімічній лабораторії і несе у собі образ Творця. Не існує жодного забороненого для людини знання, вона здатна і навіть зобов'язана дослідити всі сутності, що є не тільки у природі, а й за її межами. Їй не повинна зупиняти їх незвичайність, адже немає нічого неможливого для Бога, а ці сутності – свідчення його всемогутності, на зразок німф, сільфів, гномів, саламандр, сирен, гігантів, карликів та інших істот, що населяють чотири стихії [8: 64-66].

Звичайно, розглядати лікарські персонажі у творах Шторма слід не одноосібно, а лише у локальній моделі «лікар-хвороба», що дає змогу прослідкувати зміни у просторовій картині світу письменника порівняно з народною формулою хвороби, її лікування та сприйняття. Стосовно етиологій і пояснення

недуг Шторму властиве народно-язичницьке світобачення: традиційні етиології (зафіксовані експліцитно чи імпліфіковані у цілительних обрядах та фольклорних текстах) залишились органічною частиною суті народної культури, за якою стоять певні фрагменти властивої їй картини світу, а також міфологічний тип мислення і світосприйняття. Наприклад, у давнину хворобу пояснювали чарами людей, втручанням мертвих, ельфів, впливом «дурного ока» тощо; пояснення хвороби «стрілами» чаклунів та інших міфологічних фігур можна розглядати як фрагмент великої групи етиологічних традицій, що базуються на уявленні про якийсь «постріл», «стрілу», «удар» і т.п., які спричиняють раптове захворювання [2: 9]. Хвороба – «постріл» може походити не лише від певних істот чи елементів космосу (сонця, місяця, землі), крові, але й сама може персоніфікуватися, що дає змогу говорити про демона хвороби – особливу істоту, основне призначення якої – викликати недугу.

Давньогерманська космогонія виключала недуги й страждання зі стрункої системи космосу, відводила їм роль дисгармонійного, хаотичного начала, вважаючи їх спричинення впливом злих сил. Варварський етнос, орієнтований на основне призначення людини бути воїном та володіти чеснотами, властивими воїну, розглядав хворобу, каліцтво, кволість як перепону для здійснення головного змісту життя [2: 12-13]; таким чином, недуга у дохристиянській культурі розцінювалась як безумовне зло, зла доля.

Реалізація терапевтичної практики стосовно хвороби у контексті ритуалу здійснювалась поступово, в основі цього процесу – взаємодія традиційної цілительської практики германців з християнством, в результаті якої певні елементи традиційної культури підносяться до рівня офіційно-християнського. Символічні функції чи лікувальні властивості, що ними наділялись певні трави та амулети, є отже продовженням діалогу людини з оточуючим світом, наслідком складних семантичних процесів, які відбувались в культурі автоматично, на рівні колективного несвідомого.

Новела «Мовчання» є одним з найбільш яскравих прикладів співвіднесеності поглядів Шторма на проблему хвороби та закодованої інформації німецького етносу у магічних ритуалах та замовляннях. Автор розглядає схильність головного героя до психічних захворювань головним чином у морально-психологічному аспекті, через його глибоку внутрішню боротьбу; не діагностувати, а аналізувати – таким принципом керується письменник у зображенні важкого душевного розладу. У цьому творі знову набуває актуальності проблема поділу простору на «свій/чужий» і його вияви, притаманні культурній традиції, пов'язані з давніми віруваннями. Цій дихотомії властива відповідність «свого» - цьому світові, сакральному світові живих, і «чужого» - потойбічному, профанному світові мертвих. Така глибинна семантика в межах основоположної для традиційної культури опозиції «свій/чужий» (також «внутрішній/зовнішній») дає змогу стверджувати, що підґрунтям цієї міфології хвороби є уявлення про неї як про певну сторонню силу, зовнішній вплив, нейтралізувати який та відновити status quo можливо лише за допомогою визначених ритуалів і магічних дійств.

Народно-язичницька схильність Шторма до світу привидів, примар та містики, за яким він незмінно визнавав певну реальність [5: 31], з великою силою та визначеністю виявляється у його історичних хроніках 1876-1885 років: «Aquis submersus», «Рената», «Екенгоф», «Літопис роду Грісхусів», «Свято у Гадерслевхусі», «У сусідньому будинку ліворуч». Слід зазначити також, що всі ці твори відзначаються спільним ідейним спрямуванням: останні десятиліття своєї творчої діяльності письменник розробляв проблему національного характеру. Пізні новели-хроніки репрезентують цілу галерею образів і типів, що належать до різних прошарків суспільства і втілюють різні площини національної психології. При цьому його цікавлять не стільки складники національного характеру, скільки втілення у дію психічних властивостей німців. Шторм часто ставить своїх героїв у екстремальну ситуацію, зображує переломні моменти в їхньому житті, адже в таку мить найбільш чітко виявляються не лише духовні якості людини, а й логіка її поведінки та вчинків, обумовлена цими якостями. Тема минувшини у пізній творчості таким чином набувала для письменника принципово важливого значення, оскільки історичний погляд сприяв виявленню витоків психологічних властивостей сучасників.

Найчастіше Шторм запозичував матеріал та атмосферу для своїх пізніх новел із чудернацьких старовинних хронік та забутих дохристиянських легенд. Всі його історичні хроніки витримані у демонстративно архаїзованому «літописному» стилі, а також мають спільну композицію та типові художні прийоми. Наратор, ще у дитинстві зацікавившись місцевими переказами та легендами, відновлює оригінальну історію власників зруйнованого феодального замку, або випадково знаходить старовинний манускрипт, що являє собою хроніку подій, викладених їх безпосереднім очевидцем і учасником. Шторм обирає у минулому зовні спокійні та стабільні історичні періоди, трансформуючи складну колізію у сферу соціальної та індивідуальної психології. Його герої – пересічні люди свого часу; такий підхід зближує письменника з В.Раабе, якого також приваблювало «непримітне» в історії.

Специфіка жанру новели-хроніки визначає її стилеві особливості: для історичних хронік Шторма мовна стилізація є одним із найважливіших формальних компонентів. Прагнення письменника занурити читача у стильову атмосферу минулих епох призводить до свідомої архаїзації. «Aquis submersus» - перша

новела, в якій Шторм вводить у наратив рукописи, щоденники, листи. Цей художній прийом поруч із мовною архаїзацією продиктований самим жанром історичної хроніки. У новелі «Рената» надзвичайно яскраво виявляється двоплановість у зображенні головної героїні: в уявленні односельців Рената – відьма, а в очах закоханого у неї Іосії – ангел; створюючи дихотомний образ «ангел/демон», Шторм вводить ряд мотивів, які унеможливають їх раціональне пояснення і допускають можливість містичного тлумачення. За допомогою такого художнього прийому – серпанку легенди – автор більш насичено передає дух тієї епохи, коли марновірства і забобони входили у плоть і кров північнонімецького етносу, у всю систему мислення та світосприйняття. Новела «Екенгоф» по суті налаштована на тон саги, і цей «ореол» легенди, надбудований над цілком достовірною психологічною ситуацією, а також наявність містично-романтичних мотивів (поява привида померлої дружини) та елементів народної творчості насичують твір неповторним колоритом часу і епохи. Таким чином, аналіз високої і зрілої творчості Шторма в жанрі історичної новели-хроніки характеризує його як об'єктивного аналітика, чутливого спостерігача життя. Він – психолог, що досліджує душевний стан людини у його нерозривному зв'язку із побутом, культурою та історією.

Тонке розуміння народних характерів, органічне сприйняття традицій народної творчості гостро відчувається в останньому творі Шторма – монументальній новелі «Schimmelreiter» (Вершник на білому коні, 1888). Вихідна позиція автора тут особливо патріотична: лише творчі сили нації визначають її життєздатність і велич; вічні цінності створюються самим етносом; у народному середовищі виникають героїчні перекази і легенди, що передаються від покоління до покоління. Вже сама назва свідчить про міфологічне спрямування новели, насиченої мотивами північнонімецького фольклору. Саме з нього й був запозичений автором образ таємничого вершника на білому коні, поява якого передвіщає нещастя. Зацікавленість Шторма цим міфологічним образом виявилась ще раніше, згадка про вершника зустрічається і у попередніх його творах («Лена Віс»). Шторм неодноразово використовував традиційні міфологічні сюжети й народні вірування, не намагаючись розтлумачити їх раціоналістично («Дзеркало Кіпріана» та ін.), проте в цьому творі його цікавлять не містичні мотиви самі по собі, а своєрідний фрісландський колорит, який пояснює, як дійсність поступово перетворюється в народній свідомості у міф. З цим пов'язане введення в сюжет етнографічних побутових подробиць, змалювання фризських обрядів та народних ігор, у яких бере участь Гауке Гайєн, забарвлення мови нижньонімецькими діалектизмами. В основу новели покладено народну легенду, але, зберігаючи свої фантастичні та символічні риси, сюжет народного оповідання одночасно набуває у Шторма переконливого реалістичного трактування у дусі соціального психологізму. Герой оповідання – наглядач за греблями, шлюзами і дамбами Гауке Гайєн – спочатку змальовується таким, як його уявляють собі місцеві жителі через декілька десятиліть після його смерті, а вже потім наратор послідовно розповідає історію життя «вершника на білому коні». Ще хлопчиком він ставить своїм життєвим завданням збудувати незламну дамбу і відвоювати за її допомогою у моря нові землі для односельців. Проте коли Гауке дозволяє собі душевну слабкість й погоджується на частковий ремонт нової греблі, на нього падають нещастя; вода прориває дамбу, а у її вирі гинуть його жінка й дитина, і сам він кидається на своєму білому коні у бурхливі хвилі. За переказами, з того часу його дух блукає околицями на примарному коні, сповіщаючи про нове лихо. В цій новелі все символічне: стихійні сили природи втілюються в легендарному образі Північного моря – могутнього, сильного, примхливо-байдужого до людських доль, а на противагу йому з'являється дамба – символ «фаустівської праці» й дорогої ціни, яку довелося заплатити Гауке за спробу позмагатися з могутньою природною стихією. Образ кінного вершника надзвичайно символічний не тільки для німецького фольклору; наприклад, у Вірменії дуже популярна легенда про святого Саркіса: його уявляють небесним красенем-воїном на білому коні, повелителем вітру, віхоли і туману [7: 127], не кажучи вже про самого коня, якого вважали священною твариною і якому поклонялися практично всі індоєвропейці.

У цій новелі найбільш яскраво виявляється широка обізнаність Шторма із народними замовляннями, твір буквально пронизаний давніми магічними текстами, звичайно, у авторській інтерпретації. Давньогерманські замовляння без сумніву зберегли релікти язичницького світогляду, адже писемній фіксації текстів передувала тривалий період їх усного функціонування. Протягом багатьох століть вони були серцевинною святинею язичницького світосприйняття та життєвого укладу, відредатованими протягом віків над-текстами, діалогом людини з космосом. Серед великого пласту давньонімецьких текстів розрізняються замовляння-звертання, замовляння-моління, замовляння-описи ритуальних дій та епічні замовляння. Для всіх типів замовлянь характерними є стислість та велика інформативність текстів на відміну від розлогих давньоанглійських текстів, що нагадують поеми:

Niederdeutscher Spruch

Visc flôt aftar themo uatate,/verbrustun şina vetherun:/thô gihelida ina use druhtin./The selve druhtin, thie thena visc gihelda,/thie gihede that hers theru spurihelti [10: 136].

Нижньонімецьке замовляння

Риба плавала по воді./у неї луснули плавники./тоді вилікував її наш Господь./Той самий Господь, що вилікував ту рибу./нехай вилікує коня від паралічу.

Переважає більшість замовлянь специфічна своєю внутрішньою цілісністю, монолітністю, об'єднанням протилежних начал, нейтралізацією опозицій «природа – культура», «макрокосм – мікрокосм», «індивідуальне – колективне», «оказіональне – типове» та ін. Співвіднесеність замовляння з конкретним Я, його використання даним суб'єктом у певних умовах визначають замовляння стилістично, зокрема, пояснюють його приналежність «низьким» фольклорним жанрам, певну неканонічність, спонтанність та імпровізацію, близькість до стихії розмовного мовлення [10: 15].

Таким чином, превалююче міфопоетичне світовідчуття є локальним центром, у якому перетинаються художній шлях Теодора Шторма та багатовікова легендарна спадщина північної Німеччини. У картині світу його лірики та новелістики визначальною є орієнтація на міфопоетичну модель та фольклорний базис.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азадовский М.К. Статьи о литературе и фольклоре. – М., 1960.
2. Арнаутова Ю.Е. Болезнь в картине мира средневековой народной культуры. – Автореф. канд. дисс. – М.: Институт всеобщей истории, 1993. – 18с.
3. Бандини Дитте и Джованни. Книга ангелов. – Х., 2007. – 254с.
4. Иванова Эльвира. Немецкие легенды и саги. – М.: Nota Bene, 2001. – 479с.
5. Манн Т. Собрание сочинений в 10-ти т. – М., 1961. – Т.10.
6. Немецкие народные баллады. В переводах Л.Гинзбурга. – М.: Гослитиздат, 1959. – 135с.
7. Рассоха І.М. Язичницькі релігії та міфи народів світу. – Х.: Ранок, 2002. – 144с.
8. Свитко Елена. Рецепты народной медицины, их история и география. – К.: Ника-Центр, 2006. – 175с.
9. Смирницкая А.О. Эпос Северной Европы. – М., 1990.
10. Топорова Т.В. Язык и стиль древнегерманских заговоров. – М.: Эдиториал, 1996. – 216с.
11. Торссон Эдрен. Северная магия: Мистерии германских народов. – К.: София, 1997. – 255с.
12. Шторм Теодор. Новеллы. – Т. 1-2. – М., 1965.
13. Nidderdeutsches Liederbuch: Volkstümliche Lieder aus 5 Jahrhunderten. – Rostock, 1982.
14. Schneider Hermann. Über die ältesten Götterlieder der Nordgermanen. – München, 1936.
15. Storm Th. Sämtliche Werke. – B. 1-2. Berlin – Weimar, 1978.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Павлюк – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу та німецької філології Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П.Могили; аспірантка Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Наукові інтереси – концептуальна лінгвістика

СПОЛУЧУВАНІСТЬ І КОМБІНАТОРИКА КОНЦЕПТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНУ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Олена ПУТІЙ (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена дослідженню дистрибуції концепт-ідеї СТАН ЛЮДИНИ в німецькомовній картині світу. Визначені найбільш частотні міжконцептні зв'язки антропостатальних концептів та їх типи.

This article is a research on distribution of the concept-idea HUMAN STATE in the German language picture of the world. The most frequent interconceptual connections and their types are ascertained.

Сучасні лінгвістичні розвідки в руслі когнітивно-дискурсивної парадигми досягли значних результатів у з'ясуванні онтологічного та гносеологічного статусу концепту, моделюванні його структури й у вивченні особливостей його дискурсивної профілізації. Однак питання, пов'язані з когнітивно-семантичною сполучуваністю концептів, залишаються досі поза фокусом дослідницької уваги.

Виходячи з думки Л. Вітгенштейна про те, що жоден об'єкт не може існувати поза можливістю його сполучень з іншими [1: 5], логічно припустити наявність у концептів такої властивості, якою наділена будь-яка мовна одиниця, – валентності (сумісної зустрітваності, комбінаторики, дистрибуції), яка і складає предмет цієї доробки. Об'єктом же опису обрано концепт-ідею СТАН ЛЮДИНИ, репрезентовану в казковому дискурсі. Метою роботи є з'ясування шляхів і способів сполучуваності базових емоційних (ANGST, FREUDE, ZORN, TRAUER [4]) і фізіологічних (GESUNDHEIT [9] і HUNGER) концептів у творах видатного представника німецького романтизму Е.Т.А. Гофмана ("Die Elixiere des Teufels", "Lebensansichten des Katers Murr", "Fantasiestücke in Callots Manier", "Nachtstücke", "Die Serapionsbrüder"). Обсяг обстеженого текстового масиву в режимі електронного ресурсу складає 3445 сторінок [11].

Фікація психофізіологічного феномену стан людини' (СЛ) у людській психіці є універсальною, оскільки має місце в будь-якій лінгвокультурі та концептуалізується у вигляді ментальних образів, організованих за принципом концептополя [8]. Наднаціональний характер цього ментального утворення

дозволяє інтерпретувати його як концепт-ідею, тобто високоабстрактну сутність, що є згустком інваріантних ознак СЛ (статичність, довготривалість, інактивність суб'єкта стану тощо), завдяки чому інтегрує в собі всю ієрархію національно маркованих одиниць (макро-, гіпер-, мезо-, катаконцептів) і відповідне концептополе. По мірі віддалення від центру концептополя СТАН ЛЮДИНИ, що утворюється однойменною концепт-ідеєю, знижується рівень абстрактності його конституентів, зростає ступінь їх етноспецифічності, а отже, й кількість засобів їх вербальної репрезентації.

На думку А.М. Приходька, концептополя виступають як “будівельний” матеріал іншого різновиду концептосистем – дискурсивних конфігурацій, у яких певна множина концептів є ситуативно впорядкованою в єдине ціле за принципом логічної доцільності без жорсткої ієрархічної регламентації та включеною в систему вищого порядку – концептосферу [7: 86]. Дискурсивна профілізація того чи іншого концепту спричиняє актуалізацію його глибинно-семантичних зв'язків з іншими ментальними утвореннями, інтеріорізованими в концептосфері. Вивчення випадків активізації, пересічення концептів і визначення найбільш частотних міжконцептних зв'язків сприяє з'ясуванню їх онтологічної сутності, лінгвокультурної значущості та системної організації.

За основу аналізу можна взяти методіку дослідження міжконцептних зв'язків у сфері внутрішньосімейних родоводів на підставі сюжетних переходів А.А. Павлової, яка є різновидом асоціативного експерименту. Перший етап передбачає фіксування випадків актуалізації окремих концептів і міжконцептних сполучень у певному тексті (наприклад, у вигляді ланцюжка СЕМЬЯ – ДОМ – ПЕРЕБЕЗД – БОЛЕЗНЬ – СМЕРТЬ). Другий етап експерименту полягає в підрахунку кількості випадків активізації кожного концепту, а також кількості пересічень одного концепту з іншим [5: 12]. Застосування цієї методіки для виявлення комбінаторних властивостей концептів на позначення стану людини (СЛ-концепти, антропостатальні концепти) дозволить більш впевнено судити про внутрішньосистемні кореляції та зовнішні зв'язки концепт-ідеї СТАН ЛЮДИНИ.

Експеримент виявив 841 випадок актуалізації СЛ-концептів, серед яких найвищою частотністю відрізняються FREUDE (329 випадків – 29%), ANGST (245 – 29%) і ZORN (169 – 20%) порівняно з низькою продуктивністю TRAUER (43 – 5%), GESUNDHEIT (31 – 4%) і HUNGER (24 – 3%). Таким чином, кількість випадків активізації емоційних концептів становить 89% загальної вибірки. Найбільшу площу пересічення виявляють такі міжконцептні сполучення, як GESUNDHEIT – LEBEN (23%), HUNGER – TRAUER (21%), TRAUER – TOD (19%), HUNGER – GESUNDHEIT (17%), TRAUER – FREUDE (16%), GESUNDHEIT – FREUDE (16%), GESUNDHEIT – KRAFT (16%), ANGST – TOD (15%). Очевидно, за наявності великої кількості міжконцептних зв'язків ступінь пересічення концептів виявляється невисоким.

Залежно від площі пересічення концептів А.А. Павлова виокремлює три типи міжконцептних зв'язків – зчеплення, об'єднання та суміщення [5: 12]. Лінгвостатичний аналіз дистрибуції СЛ-концептів ANGST, FREUDE, ZORN, TRAUER, GESUNDHEIT, HUNGER відношення зчеплення (більше 50% площі пересічення) не виявив. Натомість у виборці широко представлені об'єднання (від 10 до 50% площі пересічення) таких концептів: GESUNDHEIT – LEBEN (23%), HUNGER – TRAUER (21%), TRAUER – TOD (19%), ANGST – TOD (15%), ZORN – FEUER (13%). Переважна більшість актуалізованих міжконцептних зв'язків демонструють відношення суміщності (до 10% площі пересічення): ANGST – VERZWEIFLUNG (8%), ANGST – LIEBE (7%), FREUDE – TRAUER (6%), TRAUER – TRÄNEN (5%), ZORN – LACHEN (4%), TRAUER – OHNMACHT (2,3%) тощо.

Фіксація міжконцептних зв'язків у вигляді асоціативних ланцюжків розгортає своєрідні “сценарії” протікання СЛ, які включають позиції суб'єкта та об'єкта СЛ, дані про причини його виникнення, інтенсивність протікання, тривалість у часі, контрольованість, суміжні емоції тощо: GESUNDHEIT – ZEIT – TOD – RETTUNG (*Der, den wir heute in blühender Gesundheit gesehen, wankte morgen krank und siech umher, und keine Kunst der Ärzte konnte ihn vor dem Tode retten*), HUNGER – VERZWEIFLUNG – WAHNSINN – RETTUNG (*...und ich fand mich erst im Walde wieder, in dem ich, wahnsinnig vor Hunger und Verzweiflung, umhertobte und aus dem Sie mich erretteten*), FREUDE – ANGST – BLÄSSE – TRAUER – ZORN – FEIND (*Alle Freude war verstummt, die Ahnung des Entsetzlichen, was sich begeben werde, lag auf den bleichen, vor Gram und Wut verstörten Gesichtern, der fürchterlichste Ingrim brach aus in gräßlichen Verwünschungen des Feindes*). Така дистрибутивна форма об'єктивації концептів дозволяє простежити динаміку СЛ.

Методика А.А. Павлової дозволяє виявити шляхи і способи актуалізації сполучень СЛ-концептів: а) між собою, б) з іншими концептами, підпорядкованими ідеї СТАН ЛЮДИНИ, в) наявність зв'язків з ментальними утвореннями, що виходять за межі антропостатального континууму. Інтерпретація отриманих даних сприяє лінгвістичній верифікації психофізіологічних властивостей СЛ.

Активізація сполучень антропостатальних концептів між собою FREUDE – TRAUER, FREUDE – ZORN, ANGST – FREUDE, ZORN – ANGST, а також міжконцептних зв'язків на кшталт TRAUER – GLÜCK, TRAUER – LACHEN свідчить про амбівалентність СЛ (*So zornig auch Meister Martin auf Reinhold und Friedrich sein mochte, gestehen mußte er sich selbst, dass mit ihnen alle Freude, alle Lust aus der Werkstatt gewichen; Und doch empfandest du über den Ring, selbst da er den bösen Schmerz erregte, eine ausgelassene unbesonnene Freude*). Ця психологічна властивість СЛ пов'язана з двоїстістю відношення суб'єкта стану до об'єктів або явищ дійсності, що виявляється у їх одночасному прийнятті та відкиданні.

Емоційні концепти ANGST, FREUDE, ZORN і TRAUER входять у кон'юнкційні ряди [9: 163] з іншими антропостатальними концептами: ANGST – VERZWEIFLUNG, FREUDE – ERSTAUNEN, ZORN – ENTSCHLOSSENHEIT, TRAUER – LIEBE тощо (...die Furcht, die Verzweiflung, die Angst, das Entsetzen Schmiegen, ... sich willig im Kinde; Der Fremde hatte unterdessen das Kistchen geöffnet und die prächtigsten Geschmeide... herausgenommen, so dass sie ihre Verwunderung und Freude nicht bergen konnte). Ці концептні сполучення відбивають принцип єдності емоційного СЛ, згідно з яким “у свідомості не існує двох одночасних уявлень, емоційні елементи яких не поєднувалися б в єдине рівнодіюче почуття” [2: 53].

Міжконцептні зв'язки типу ZORN – TRÄNEN, ANGST – BLÄSSE, FREUDE – LACHEN (TRÄNEN, LIED, TANZ тощо) відбивають типові форми зовнішнього фізіологічного (...und die älteste Schwester quälte die kleine Augusta mit ihrem Eigensinn, dass diese vor Zorn und Unmut weinte; ... und im bitteren Hohn lachte ich ihr gellend entgegen, dass sie erbebte und die Totenblässe der Angst und des tiefen Grauens, Rat ihr Gesicht überflog) і праксичного (поведінкового) вияву СЛ (Der König war außer sich vor Freude über das schöne Töchterchen... er jubelte laut auf, er tanzte und schwenkte sich auf einem Beine...; Antonie, vor Freude und Liebe glühend, sang und sang alle ihre schönsten Lieder...). Мовний матеріал підтверджує думку Р. Декарта про те, що симптоматика СЛ є більш виразною тоді, коли людина переживає одночасно декілька почуттів [3: 528].

Дистрибуція концептів ANGST, FREUDE, ZORN, TRAUER, GESUNDHEIT, HUNGER демонструє наявність регулярних кореляцій з концептом-категорією ZEIT, що свідчить про часову локалізованість СЛ – його актуальність у певний проміжок часу (Aber in dem Augenblick schlug Konrad immer gewaltiger mit dem Schlägel zu, dass alles dröhnte und krachte, da sprudelte Meister Martin den innern Zorn aus...; Es ist mir so, als fühle ich erst jetzt unter euch meine vollkommene Gesundheit...). Ознака часової локалізованості дозволяє відокремити СЛ від якості, яка є панхронною (позачасовою) [10: 4].

Актуалізація глибинного зв'язку антропостатальних концептів з концептом ZEIT експлікує також фазовість СЛ. Ця властивість полягає в тому, що в кожному окремий момент часу є лише одна фаза існування СЛ, а не весь стан у цілому, а отже, початок певного стану є одночасно актом його змінення за фазою, перехід від одного стану до іншого [10: 5] (...ich fühlte den warmen Hauch ihres Atems, den Druck ihrer Hand – meine innere Angst stieg mit jedem Momente... die immer steigende und steigende Angst wurde Verzweiflung; ...bald zogen sich die Augenbraunen zusammen, und ein lang verhaltener Zorn wollte losbrechen, bald schwamm das Auge in Tränen tiefer Wehmut). Крім того, зв'язок антропостатальних концептів з когнітивно-семантичним простором ZEIT маніфестує таку антропостатальну ознаку, як тривалість у часі (Ach! – nur zu kurz dauerte die Freude).

Когнітивно-семантична валентність антропостатальних концептів спричиняє актуалізацію їх зв'язків з концептами ELTERN, KIND, FEIND, FREUND, які втілюють ідею суб'єкта, об'єкта чи каузатора СЛ (Man kann denken, wie grenzenlos die Freude der Eltern war...; Pepusch ballte in wildem Zorn die Faust und erhob sie gegen den Freund; Der Feind war vor den Toren... Die Bürger rannten mit vor Angst gebleichten Gesichtern in ihre Wohnungen). СЛ може бути викликаний також певним об'єктом або явищем дійсності, тому ідею каузатора можуть втілювати такі концепти, як MUSIK, NATUR, GELD, WEIN, GEFAHR, SCHÖNHEIT (...und jeder Matrose habe noch außer dem Sold ein gut Stück Geld erhalten, so dass er... in heller Freude hingelaufen sei nach dem kleinen Häuschen, wo seine Mutter wohnt; Aber wie der süße Wohllaut der Musik... in jedes Brust die Freude weckt und das Entzücken...; ... gab es jetzt viele, welche, indem sie die ganze Natur erblickten, darüber in Unmut und Zorn gerieten...).

Включеність ментальних одиниць на кшталт GOTT, HIMMEL, TEUFEL, MACHT у дистрибуцію досліджуваних концептів пов'язана з такою кваліфікаційною ознакою СЛ, як інактивність суб'єкта стану (Elis lebte ganz auf Wonne und Freude und glaubte an sein Glück, das wohl keine böse Macht mehr verstören könne; “Dem Himmel sei es gedankt”, rief die Scuderi, indem ihr die Augen vor Freude funkelten...; Sie sehen aus, wie das Leben! Der Himmel erhalte Sie bei guter Gesundheit!). Ці та інші приклади свідчать про залежність СЛ від надприродних сил, які можуть його спричинити, підтримувати або зруйнувати.

Активізація міжконцептних сполучень FREUDE – SEELE, ANGST/FREUDE – HERZ сигналізує релевантність когнітивної метафоричної моделі ‘душа/серце – вмістилище СЛ’ (Da schlich sich immer mehr und mehr trüber Unmut in seine Seele, der alle Freude des Lebens wegzehrte; Flossen gleich nicht helle Tränen über die rotbraunen Wangen seines Angesichts, so verrieten doch klägliche Seufzer die Angst seines Herzens...). Дистрибутивні зв'язки досліджуваних одиниць із концептом FEUER експлікують метафоричне втілення високої інтенсивності протікання СЛ (Die letzten Worte sprach der Fürst, im Zorn entflammt, heftig auffahrend von dem Lehnsessel). Дискурсивна реалізація сполучення ANGST – FEUER не підтверджує думку Є.А. Піменова про нерелевантність температурної метафори для СЛ-концепту ANGST [6: 236]. Пор.: ... so welkte auch Georgina, deren sündliche Natur von dem Grame, von der Angst, von dem Entsetzen, wie von brennender Glut aufgezehrt wurde, zusehends hin.

Зв'язки емоційних і фізіологічних концептів з концептами HOCHZEIT, WIEDERSEHEN, NOT відбивають можливість прямого або опосередкованого впливу ситуації, що є фоном розгортання певного СЛ, на специфіку його протікання (Ach die Angst! Die Angst – ich weiß nicht, was es war, aber fortgetrieben hat es mich von der Hochzeit gestern abend mit Gewalt!; Ich unterließ nicht, ihm durch alle Zeichen, die mir zu Gebote

standen, auch mobile Freude zu erkennen zu geben: es war ein schöner herrlicher Moment des Wiedersehens, den wir feierten).

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що базові емоційні *ANGST, FREUDE, ZORN, TRAUER* і фізіологічні концепти *GESUNDHEIT, HUNGER* володіють когнітивно-семантичною сполучуваністю, яка реалізується в різних дискурсивних формаціях за моделями об'єднання та суміщення, але цураються сполучуваності за схемою зчеплення. Базові антропостатальні концепти *ANGST, FREUDE, ZORN, TRAUER, GESUNDHEIT* і *HUNGER* реалізуються в казковому дискурсі в тісних ментальних зв'язках як між собою, так і з іншими концептами, підпорядкованими ідеї стану людини (*VERZWEIFLUNG, ERSTAUNEN, ENTSCHLOSSENHEIT, LIEBE* тощо), а також із концептами, не включеними до антропостатального континууму (*ZEIT, FEIND, GOTT, SEELE, FEUER* тощо). Всі вони уможливають опис психофізіологічних властивостей людини в категоріях амбівалентності, інтегративності, часової локалізованості, фазовості тощо.

У перспективі доцільним видається вивчення ментальної дистрибуції інших антропостатальних концептів на більш широкому матеріалі з метою з'ясування місця і ролі стану людини в німецькій лінгвокультурі. Встановлення валентних закономірностей і комбінаторного алгоритму концептів у різних дискурсивних формаціях може посприяти в подальшому лінгвістичній верифікації не тільки внутрішнього світу людини, але й стати стимулом для більш панорамних досліджень концептосфери і концептополів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Витгенштейн Л. Философские работы. – М.: Гнозис, 1994. – Ч. 1. – 612 с.
2. Вундт В. Психология душевных волнений // Психология эмоций / Под ред. В.К. Виллонаса. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 47-62.
3. Декарт Р. Сочинения в 2-х томах. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – 654 с.
4. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в русской и немецкой лингво-культурах. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
5. Павлова А.А. Концептосфера внутрисемейных родословных: Автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.01/Белгородский гос. ун-т. – Белгород, 2004. – 20 с.
6. Пименов Е.А. Особенности репрезентации концепта *Angst* в немецком языке // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования. Сб. н. тр. – М.: Эйдос, 2007. – С. 231-236.
7. Приходько А.М. Романенко О.В. Концептосистеми: стабільність і плинність // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – № 24. – С. 82-95.
8. Путий Е.С. Концептополе 'антропологическое состояние' (на материале немецкого языка) // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – С. 95-102.
9. Радзівська Т.В. Здоров'я в світі людини: цінність vs. ресурс (на матеріалі української художньої прози) // Мова. Людина. Світ. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – с. 163-169.
10. Яковлева И.Н. Семантическая категория состояния и средства ее реализации: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Воронежский гос. ун-т. – Воронеж, 2003. – 20 с.
11. Hoffmann E.T.A. Ausgewählte Werke. – Berlin: DIRECTMEDIA Publishing, 1998 (Electronid Publishing: CD-ROM-Laufwerk mit 4 MByte RAM) системні вимоги: PC mit Winows 3.1, Windows 95 і вище].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Путий – магістр кафедри німецької філології Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ КВІТКА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ МКС

Інна РОГАЛЬСЬКА (Одеса, Україна)

Стаття присвячена аналізу флористичного концепту **квітка**, що є досить важливим в українській культурі. З'ясовується його структура, роль і місце в українській мовно-поетичній картині світу.

The article is intended to present the analysis of the floral concept **flower**, which is key concept in Ukrainian culture. Its role and significance in Ukrainian linguo-poetical picture of the world is being traced.

Картина світу (КС) в когнітивній лінгвістиці представляється як система уявлень про світ. В залежності від об'єкта зображення розрізняють міфологічну, філософську, наукову, повсякденно-побутову, художню картини світу [7: 40; 3: 35; 4: 103]. Художня КС ґрунтується на системі образів, створюваних за допомогою метафоричного переносу. У художній КС виділяється метафоричне поле, співвідносне з художнім образом. На мікроструктурному рівні виокремлюється переносно використана ознака-властивість, на мегаструктурному рівні – художній образ. Саме система художніх образів створює художню КС [3: 38]. Художня картина світу – інтегративне утворення, що може поєднувати в собі елементи всіх інших КС залежно від світогляду митця, кожен з яких може створити свою власну, неповторювану систему образів, а отже, і художню КС. Тоді постає питання існування не однієї, а безлічі художніх КС. На це звернула увагу В.І.Постовалова, яка зазначила, що “в мистецтві швидше можна говорити не про картину світу, а про картини світу, питання про синтез яких з метою отримання єдиного світорозуміння позбавлене сенсу” [7: 17]. І дійсно, мистецтво, що має суб'єктивну природу, представляє не тільки і не стільки образи зовнішнього світу, скільки картини світу авторів. У сфері мистецтва відображення світу постає у вигляді картини строкатої, змінної, складної, неоднозначної, як сама емпірична й ментальна дійсність, як світ навколо людини. Але повністю заперечувати існування цілісної

художньої КС, що інтегрує на засадах узагальнення художні КС окремих митців, безпідставно, оскільки відбувається розуміння творів мистецтва, спілкування через текст.

Іноді в межах художньої МКС виділяють ще поетичну [4], вона характеризується тим, що синтезує картини світу, співвідносні з теоретичними та позатеоретичними формами свідомості, перебуваючи в опозиції до повсякденного образу світу. В єдиному смислового просторі поетичної КС взаємодіють дійсний (актуальний, предметний) та можливі (припустимі й альтернативні) світи. Семантична структура поетичної КС може бути інтерпретована як ієрархічно організована модель міжсвітових відношень [4: 103-105]. У поетичній КС особлива роль належить естетичному ідеалові, системі цінностей як ядру, серцевині світоглядної свідомості та картини світу митця [8: 52]. Моделювання поетичної КС передбачає не стільки постулювання концептів світогляду, скільки виділення найбільш важливих для автора й ліричного героя фрагментів КС, в основі яких лежать особисті переживання та суб'єктивні відношення.

Метою статті виступає моделювання концепту *квітка*, представленого в українській поетичній картині світу ХХ ст. Передбачається аналіз структури, ролі, місця зазначеного концепту в уяві народу та дослідження особливостей лексеми, якою репрезентується концепт в мові.

У свідомості всіх європейських та багатьох інших народів наявний концепт *квітка*. Не підлягає сумніву, що провідну роль у появі цього концепту відіграла присутність відповідної реальності в побуті, культурі народів, оскільки під їх впливом формується свідомість. Ядро зазначеного концепту можна вважати інваріантним, спільним для людства в цілому. Тотожні елементи в культурах народів, що не підтримують тісних контактів, свідчать про загальні, однакові закономірності світосприйняття людства [5: 31]. Спільним елементом концепту *квітка* в різних народів виступає не лише понятійне значення, а й універсальний символ «краса», що є іманентною ознакою квітки.

В українській МКС концепт репрезентований лексемами *квітка*, *квіт*, *цвіт*. Денотативне значення – «1. Частина рослини, що виростає на кінці стебла або гілки й складається з маточки, тичинок і пелюсток навколо них; звичайно має різне забарвлення та приємний запах. 2. Трав'яниста рослина, що має на кінці стебла утворення, яке складається із серцевини й пелюсток навколо неї» [6 (2: 236-237)], переносне значення – «найкраща частина чого-небудь, кращі люди якогось суспільного середовища» [6 (2: 236 і 4: 772)]. Корінь номенів індоевропейський, праслов'янська форма *květъ* [2 (2:418)] у східнослов'янських мовах закономірно переходила в *цвѣтъ*, початкова сполука *кв* в українській мові – наслідок впливу західнослов'янських мов, де вона є нормативною. Два номінативні значення в сучасній МКС диференціюються в такий спосіб: *цвітом* частіше називають пелюстки на рослині в період цвітіння, а *квіткою* – трав'яниста рослина з пелюстками на кінці стебла. Вони характеризуються дещо різними функціями. Поетична МКС зафіксувала уявлення побутової, а не наукової КС, де квітковими названо всі рослини, що хоча б раз в житті цвітуть.

Концепт *квітка* перебуває у відношеннях повного включення з гіперконцептом *природа*. Квіти – це частина живої природи, в цьому значенні присутня сема 'живий', на якій акцентується увага при протиставленні. «І в руці замість *квітки* – прах» (Жиленко). Приналежність квітів до природи взагалі підкреслюється синтаксично вживанням в одному ряду однорідних членів речення з іншими складовими природи. «Мені росу лишаєш, сонце, *квіти*» (Драч). У структуру концептів входять не тільки реальності, а також їх оцінки в національній свідомості. Квіти ж – це джерело, з якого черпають позитивні конотації різні мови. Але коли йдеться про штучні квіти з паперу, воску, фольги, порцеляни, конотація змінюється на протилежну: «невже я врешті позбувся *квітів* з воску і придбав місцину (2Х2) на Парнасі» (Сагайдак).

Концепт *квітка* має складну будову, оскільки складається з низки гіпонімів, що можуть бути присутніми в одному контексті й нести основне семантичне та емоційне навантаження. «Я – нідерландський *квіт*, *тюльпан* високочолий» (Рильський). *Цвіт* як частина рослини при локалізації на плодівих деревах (серед яких в українській МКС найтиповіші *яблуна* й *вишня*) виступає передумовою хорошого урожаю, сема 'краса' на другому місці. А *цвіт* на неплодівих рослинах має виключно конотацію краси. Прототипових рослин тут немає, цей елемент розсіяний, містить багато складових, наприклад, калина, акація, черемха, каштан, бузок тощо. «Чіпляйся за небо, як *яблуні цвіт*» (Стус); «і на моє високе підвіконня *каштани* білі *квіти* подають» (Костенко).

У свідомості й картині світу відбилась інформація про процес появи квітки, суть її існування та його результат. Поетична МКС сприйняла ці відомості з побутової та наукової ботанічної картин світу, цей елемент у них збігається. Проростає квітка з зерна, а наслідком цвітіння є поява плоду. Витворився своєрідний асоціативний ланцюжок, що ґрунтується на причинно-наслідкових зв'язках: *зерно* – *квітка* – *плід*. «І не збагну: із *зернят* цих Чи *цвіт* весною ще побачу?» (Осадчий); «*Плодами* обертаються *квітки*, як ніби за турботу нашу плата» (Різниченко). Поява плоду розцінюється як мета цвітіння, а відсутність плоду – аномалія, пов'язана з негативними якостями самої рослини чи з природними катаклізмами. «А де мій *плід*, бо замість *плоду* іде до поморозі *цвіт*» (Калинець).

У структурі концептів є сегменти, пов'язані з часом та місцем дії. Квіти не перебувають у часі статично, типовим періодом їх появи вважається весна, влітку триває цвітіння, осінь – час вмирання. Детально відбиті в поетичній МКС періоди розквіту та засихання як найбільш яскраві, що впливають на

настрій мрійного українця. Весна асоціюється з початком життя, викликає емоції радості, надії; концепт *осінь* містить іманентну сему 'сум' у лінгвоментальності нашого народу, уособлює завмирання життя. «Ви квити з квітнем – він Вам *квити*, А Ви йому усмішку із уст в уста» (Драч); «Облітають *квити*, обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині. По садах пустинних їде гордовито осінь жовтокоса на баскім коні» (Сосюра). Відбувається взаємодія груп концептів *квітка – весна – радість* та *квітка – осінь – печаль*, таким чином збагачується структура кожного концепту. Взагалі «концепту може відповідати інформація про предметно-логічні зв'язки даної реалії з іншими, про асоціативні культурологічні зв'язки, які відновлюють мовні об'єднання між даною реалією та іншими» [1: 29].

Діапазон локусів змінюється від найбільш узагальнених на цьому світі, на Землі («Ту морквиночку, тую ж *квітеньку* не прополеш з того світоньку» (Костенко)) через типовий топос *Батьківщини* до менших просторів, які можуть бути природним та штучним середовищем. Наявність квітів сприймається як окраса, топос набуває притаманної концепту *квітка* семи 'краса', особливо яскраво підкреслюється, підсилюється позитивне значення при поєднання концептів з різко позитивною конотацією *квітка* та *Україна*. «Замовкла пісня солов'їна, і вся в крові лежить вона, моя прекрасна Україна – *квіток* і сонця сторона» (Сосюра). Великі природні топоси – *поле, ліс, долина, сад*, менші – *берег річки, за містом, біля стежки, під вікнами* тощо. До штучних топосів належать *клумба, оранжерея, розарій, балкон, алея*. «Ви Неначе Зірка рання. Як Перша *квітка* У саду – І недоторкана, І чиста» (Барладяну-Бирладник); «Що шепчуть *квітки* уночі над рікою» (Тичина). В етнокультурному фоні українського народу міститься інформація про висаджування квітів на могилах, що стали у свідомості одним з типових локусів. «Яка ж бо це втіха мені, Що всяєв *квітками* могилу» (Палієнко). Місце перебування зрізаних чи вирваних квітів – *ваза, рідше кошик* тощо. «Ваз кришталевих хитрі візерунки Скрашають свіжі лісові *квітки*» (Рильський). Самі квіти слугують місцем притулку комахам, найкорисніші й тому найважливіші з яких для людини є бджоли, можуть зустрітись також оси, метелики, мушки, джмелі. «У двогубих віночках *квіток* жовті бджоли наморено розмовляють із медом» (Гуцало).

Широкий діапазон якісних ознак квітки містить характеристики зовнішнього вигляду та психологічного сприйняття. Серед зовнішніх ознак виокремлюється група кольоропозначень, серед яких найчастотнішим є *білий*, потім – *синій, жовтий, червоний, рожевий, голубий, чорний, помаранчевий, пурпуровий, багрянний, барвистий* тощо. Звертається увага на загальну красу квітів, милування якими відповідає естетичним смакам українського національного характеру. Квіти позначаються як *гарні, прекрасні, розкішні, пишні* тощо, при цьому негативні ознаки рідкісні – *погані, химерні*. Частина характеристик відбиває процес росту, появи й відцвітання квітів: *весняні, літні, осінні, пізні, живі, свіжі, ранні, засохлі, останні, зів'ялі* тощо. На психологічне сприйняття, враження людини вказують ознаки *нестерпні, гріховні, ніжні, неспокійні, недоторкані, печальні, зрадливі, скромні* тощо. Окрему групу типових ознак становлять характеристики запаху: *ароматні, духмяні, запашині* тощо, але ця ознака може виражатися не тільки за допомогою узгоджених означень. «А я тобі кажу що ти пахнеш вітром принадніше листя пахучіше *квітів*» (Малко). На кількісні характеристики в поетичній МКС рідко звертається увага, причиною може виступати відсутність важливості подібного акцентування в побутовому житті, господарстві. Велика кількість виражається, наприклад, нерозкладним словосполученням *килим квітів* або узгодженим означенням *незліченні квіти*: «Вже там цвіли і *квити* незліченні» (Костенко); «Килим *квітів* стелить Там, де гостя виносить приплив» (Качуровський).

З практичної точки зору людина класифікує предмети за принципом їх необхідності, можливостей використання. Квіти не мали господарського призначення, вони використовувались для естетичної насолоди, прагнення до якої характеризує український національний характер. «Правда, смішно вірити й любити, Правда, смішно з *квітів* милуватись?» (Рильський). Цій функції підпорядковані майже всі різновиди варіантів використання. Перш за все, квіти призначені для дарування на свята, перед чим їх необхідно вирвати або купити: «Я накупив тобі *квіток* півкілограма із листками» (Малко). Квітами засипають переможців, кидаючи до ніг букети. «Він сьогодні закиданий *квітами*, він сьогодні увінчаний лаврами» (Тичина). Квіти використовують для прикрашання будинків, вулиць, могил, одягу, квіткові орнаменти можна побачити в українській вишивці. «Прийдіть сьогодні: в мене вдома лиш я сама та *квити*» (Тичина). Для подальшого використання з квітів роблять букети, плетуть вінки. «Ось чорнобривії дівчата В вінках із *квітів* голубих» (Сосюра). На периферії описуваного сегменту перебувають: можливість їсти квіти (про акацію), варити приворотний напій, засушувати на спогад. «Із якого коріння, із листя якого і *цвіту* наварити б мені приворотний пахучий напій» (Гуцало).

Крім денотативного значення та перерахованих елементів, що подібні за будовою до фреймових, до структури концепту входять образні та символічні значення. Провідний символ концепту *квітка* «краса» бере витoki ще з фольклору, де *квітка* уособлювала гарну дівчину. «А бідна дівчина Цілий тиждень робить, В неділю вбереться, – *квітенькою* ходить» (Нар. тв.). Серед фольклорних символів поширилась традиція до абстрагування, в поетичній МКС ХХ ст. *квітка* – уособлення краси взагалі. Це значення до того ж набуває додаткових позитивних конотацій, тоді *квітка* виступає втіленням щастя, радості, надії, світлого життя, це згусток приємних емоцій, що поєднуються в одному образі. «Цвітуть *квітки* в душі

моїй, ясна ще їх блакить. Яке ж це щастя, друже мій, – горіти, а не тліть!» (Сосюра); «І білу *квітку* розпуска надія» (Рильський). З квіткою зараз продовжують порівнювати гарну дівчину, а завдяки розширенню символічних відтінків – будь-яку хорошу, гарну духовно людину – матір, друга, жінку, людську душу. «Моя ти нене, мій ти *квіте*» (Рильський); «Душа – екзотична *квітка*. Цвіте лиш накрита склом» (Жиленко). У народній свідомості закріпилося твердження, що діти – це квіти життя, в основі асоціації лежить ознака краси, щастя – всього комплексу позитивних емоцій. «Троє дітей нас на возі – три зірвані *квітки* в соломі» (Гуцало).

Інші символічні значення близькі за семантикою до основного. Квіти уособлюють ніжність: символізувалась одна з реальних ознак рослини. «*Квіти* пахнуть... Найтонша ніжність – без надії, без сподівань» (Шатилів). В середині ХХ ст. в літературі тривала суперечка «фізиків і ліриків», перші стверджували перевагу технічного прогресу, звинувачуючи других у сентиментальності, декадентстві. Позитивний образ квітки тоді почав втілювати ліризм з негативною конотацією. «Тепер не місце *квітки* й соловейка Звитяжно стали криця та бетон» (Рильський). Давню народну традицію має символіка кольорів квітів. Червоний колір, а також блакитний символізують кохання, вірність. Білі квіти підкреслюють вірність, пурпурові – мудрість. Негативну символіку має жовтий колір, що означає невірність, розлуку [9: 112]. «І зривав я *квітку* синьооку. І хтось мене стрічав. І хтось мене любив» (Суховецький). Уява дисгармонійної людини ХХ ст. породила чорну квітку як уособлення злих сил. «А навколо ридають, божеволіють чорні *квіти*» (Драч).

Центральною фігурою картини світу є людина. Уся флора сприймається крізь призму людської свідомості. Антропоцентризм виявляється в приписуванні рослинам людських ознак. Квіти можуть мати душі, очі, уста тощо, виконувати властиві тільки людині дії (розмовляти, молитись та ін.). «Останні очі *квітів* торкає морозок» (Костенко); «*квіти* також прибуду вони моляться тими ж словами» (Калинець). Людина прагне до гармонії з природою, до взаєморозуміння, вважає, що рослини відчувають її стан, адекватно реагують. У поетичному мовленні використовується прийом паралелізму, що бере початок з фольклору, з його допомогою створюється образ квітки, стан якої відповідає відчуттям людини. «Всихають *квіти* (ще вчора свіжі і міцні), якщо їх вчасно не полити, – а ти ж дощем була мені!» (Різниченко). Створенню нових образів, якими збагачується структура концепту, сприяють численні порівняння квітки з іншими реаліями на ґрунті подібності кольору (найчастіше білого і червоного: губи, зоря, сніг, ніс), форми (губи, дзвін, куля). «А снігом, як *цвітом*, Замасно жаль мій» (Осадчий); «Вже в'януть губ її *цвіти*» (Сосюра).

Порівняння слугують базою для утворення метафор, що є результатом відображення знань про одну концептуальну область в іншій концептуальній області. У поетичному дискурсі ХХ ст. знаходимо численні метафоричні перенесення з залученням концепту *квітка*, що відбуваються на кількох ключових засадах: якщо на перший план виступає уявлення про те, що квітка гарна, утворюються метафори *квітка надії, свободи, мрії, кохання, споминів*, тобто самі собою хороші, гарні надії, мрії, кохання, свобода. «На кожнім нервї, мов струні, Звучить надії *цвіт*» (Осадчий). Метафори *цвіт душі, поезії, життя, України (найкращі люди)* позначають позитивну суть чогось, адже цвіт є основою, ядром для утворення плоду. «А *цвіт* душі поб'ють, оголять Санкт-петербурзькі холоди» (Палієнко); «*Цвіт* щонайкращий страдниць-України Разом з євреями отут опав» (Паламарчук). При аналогії дії утворено метафори *квіти втоми, зла, огиди, гніву*; процес розпускання квіток нагадує наростання, збільшення, «розпускання» зла, втоми, гніву. «Ростуть, звиваються химерні *квіти* зла» (Рильський).

Найпоширеніші предикати лексеми *квітка* – *цвісти, рости, пахнути, в'янути, сохнути, облітати* тощо, вони характеризують представників рослинного світу. Про приписані квітам людські дії сказано вище. Словотвірне гніздо описуваної лексеми має розгалужену структуру, нараховує велику кількість дериватів, серед яких іменники з меліоративним суфіксом -очк-, та ін., дієслова, прикметники, дієприкметники, наявні оказіональні утворення. «Розлита *рясоквіттям* по землі, я сплю, поботгичеллівськи *квітчаста*. Крізь мене відлітають журавлі і в *квітниках* моїх кричать од щастя» (Жиленко); «ти царівно *квітка* я царівно *квіт*» (Калинець). В основу утворення більшості фразеологічних одиниць покладено іманентну ознаку квітки «краса»: як *квіточка* – дуже гарна; у *цвіту* (у *цвіті*) – у розквіті фізичних і духовних сил; у *цвіті літ* – у молоді роки, в пору розквіту сил; *цвіт життя* – період життя людини, в який найповніше виявляються її сили й почуття; *прибитий на цвіту* – хтось недорозвинений, дурний від природи [10; 6]. Іноді за основу береться короткий час існування квітки: *це цвіт не зів'яв* – мало часу минуло; *зів'яли квіти* – все минуло. «*Цвіт* не зів'яв з весілля, а хлібороба вбито, Мужа її убито» (Боровий); «Прощай... Як то кажуть: зів'яли *квітки!*» (Нечерда). У художній МКС зустрічаються трансформовані фразеологізми, наприклад, зворот з частковою субституцією *пожинути квітки*, замість *пожинути плоди*. «Але хай носить сам болячки, *Квітки* кохання пожина» (Палієнко).

Структура концепту *квітка* включає денотативне значення, інформацію про якісні ознаки, типові локуси, функції квітів та можливості їх використання, ключовий символ «краса», що утворився з іманентної ознаки квітів, периферійні символи є доповненнями, узагальненнями ядерного. Наявні

численні порівняння, метафори, концепт входить до складу фразеологічних одиниць, словотвірне гніздо лексеми містить багато дериватів. Хоч денотат і не мав у житті людей суто господарського значення, проте увійшов до ККС як об'єкт милування, вияву такої типової риси українського характеру, як естетизм, ліризм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту// Культура народів Причорномор'я. – Симферополь: СГУ, Крымский научный центр НАН Украины. – 2002. – № 32. – С.27-30.
2. Етимологічний словник української мови. В 7т./ О.С.Мельничук, І.К.Білодід, В.Т.Коломієць, О.Б.Ткаченко. – К.: Наукова думка, 1985. – Т.2.
3. Зеленько А.С. Різновиди моделей світу і місце мови у процесі пізнання (від семи до моделі світу)// Studia methodologica. – Тернопіль: ТДПУ, 1998. – №4. – С. 34-38.
4. Лазебник Ю.С., Ярмак В.И. Поэзия XX века: Слово, текст, мир. – К.: Наукова думка, 1992. – 144с.
5. Мощанская О.Л. Картина мира в художественном восприятии англосаксов и древних русичей// Филологические науки. – 2000. – №1. – С.31-39.
6. Новий тлумачний словник української мови в 4 т. – К.: Аконт, 1999. – Т.2-4.
7. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека// Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С.8-69.
8. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338с.
9. Словник символів культури України / За ред. В.П. Коцура та ін. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.
10. Фразеологічний словник української мови/ Л.С.Паламарчук, В.М.Білоноженко, В.О.Винник, І.С.Гнатюк, В.В.Дятчук, Л.А.Юрчук. – К.: Наукова думка, 1999. – Т. I-II. – 984 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Рогальська – аспірантка кафедри української мови Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

КОНОТАТИВНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ МІФОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ ДРАМИ-ФЕЄРІЇ “ЛІСОВА ПІСНЯ”)

Марія РОЙ (Львів, Україна)

У статті проаналізовано способи відтворення конотативної еквівалентності при перекладі міфонімів, з огляду на перекладознавчі та літературознавчі традиції у культурах, до яких належать перекладачі драми-феєрії “Лісова пісня”.

The article gives an overview of the ways of rendering connotative equivalence in translation of mythonyms, taking into consideration the peculiarities of translation studies and literary traditions in cultures, the translators of the fairy-drama “Forest Song” belong to.

“Світ здається то привабливою юною красунею, то жахливою Брокенською відьмою. Залежить це від того, через які окуляри дивитись...”[14: 18]. Так і в перекладі, продовжуючи думку Гейне, доля твору залежить від стратегії, яку візьме на озброєння перекладач. Адже існує безліч підходів до питання відтворення асоціативної образності, інтертекстуальності твору. Наприклад, Умберто Еко називає абсолютними втратами перекладу появу зносок, додаткових трактувань [2: 34]. Підтримують цю думку і деякі представники Київської школи перекладу. В рамках лінгвістичного експерименту, для “відтворення конотацій, закладених у власних іменах”, перекладачі пропонують скористатись експлікативною асиметрією (термін Т. Некр'яч), тобто “заміною у разі наявності повного еквіваленту в мові перекладу”. Як приклад імена акторів, що не надто відомі для широкого загалу з комедії Дж. Кауфмана і М. Харта “Той, що прийшов на вечерю”, замінюють гіперонімом, або іменами голівудських зірок [10: 176-177]. Можна справді посперечатись про відтворення конотативної еквівалентності в результаті такої перекладацької стратегії. Перекладачу суджено доносити інформацію до читачької аудиторії, а не оцінювати ступінь її ерудованості.

Поява у перекладі ремарок символізує тяжіння перекладача до стратегії відчуження (foreignisation), тобто наближення читача до культури тексту-джерела. І протиставляється стратегії одомашнення (domestication), що використовується часто при перекладацьких експериментах, результатом яких є переспіви, або переклади з значними зрушеннями на лексичному та часто часо-просторовому рівнях. Оскільки переклад художньої літератури – це процес творчий, трактування вибору перекладацької стратегії є поняттям відносним, якщо, звичайно, метою перекладу не є створення визначеної літературної форми. Відповідаючи словами Цицерона на питання, щодо вибору при перекладі тієї чи іншої лексеми, дотримання певного стилю тощо, король Альфред (Alfred the Great) (9 ст.) сформулював базову стратегію перекладу, яку, на нашу думку, використовує більшість перекладачів, незалежно від культурної приналежності, при інтерпретації будь-якого тексту – “I turned into English word for word or sense for sense according as it seemed good to me”. У даній статті термін “стратегія перекладу” використовуватимемо у значенні практичних рішень, до яких звертаються перекладачі “Лісової пісні”

при перекладі назв персонажів, тобто міфонімів. А. Суперанська пропонує наступне визначення терміну: міфонім — “іменування людей, тварин, рослин, народів, географічних и космографічних об’єктів, різних предметів і т. д., які ніколи не існували” [16: 180].

Поняття конотації вперше виникло в схоластичній логіці. У ХХ столітті набуло теоретичного розвитку у працях Л. Блумфілда, Л. Єльмслева, Р. Барта [5: 220]. Перше теоретичне пояснення терміну “конотація” знаходимо у працях Л. Блумфілда. “На його думку, кожна мовна форма має своє емоційне забарвлення, характерне для певного мовленнєвого колективу” [11: 1]. Недостатня конотативна еквівалентність значень слів у двох культурах змушує перекладача звертатись до ремарок. Саме тому, на матеріалі “Лісової пісні”, важливо дослідити ступінь конотативної еквівалентності при перекладі назв персонажів. Під конотативною еквівалентністю розуміємо “відтворення у співвіднесених словах в оригіналі і перекладі асоціативно-образного компонента їх значення” [7: 86]. Аналіз перекладу міфонімів може здійснюватись на різних рівнях: від фонетичного, через фонематичний і морфологічний, до лексичного і навіть синтаксичного [11: 15]. Оскільки перекладознавство є міждисциплінарною наукою, проблему конотативної еквівалентності у перекладі можна розглядати і з позиції лексикології, де це явище трактують як “міжмовну синонімію”. Трактуючи назви персонажів як історичні реалії, або екзотизми, можна прийти до висновків про цілковиту неперекладність цих понять. Множинність підходів до інтерпретації перекладу міфонімів, а також гіпотетичне існування кардинально протилежних висновків, свідчить про актуальність нашого дослідження.

Отже, у цій статті, послуговуючись діахронним методом аналізу, розглянемо еволюцію перекладацьких стратегій при інтерпретації окремих міфонімів драми-феєрії “Лісова Пісня”.

Флоренс Рендел Лайвсей (1920-1930, опублікований в 1981) → Персівал Канді (1950) → Глейдіс Еванс (1985) → Вера Річ (1983, опублікований в 1994) → Вірляна Ткач і Ванда Фіпс (1993) → Вірляна Ткач і Ванда Фіпс (за мотивами “Лісової пісні”) (опублікований в 1994)

Mavka - Forest Nymph → *Mavka*¹, a forest nymph → *Mavka* → *Mavka* → *Sylph*, woodland nymph → *Sylph*

Мавка – це, на думку перекладача Вери Річ, єдиний персонаж “Лісової пісні”, що не має еквіваленту у англійській культурі. На перший погляд, фольклорний образ Мавки складно назвати реалією, коли переносимось на батьківщину жанру фентезі – Великобританію. Важко повірити у те, що у такій багатій культурі, відсутнє уявлення про істот-красунь, які живуть у лісах, заманюють людей та зводять їх на смерть. Більше того, мотив кохання фантастичної істоти і людини не є новим у світовій літературі, тож англійському читачу легко провести паралель з Русалками з казок Шарля Перро, Г. Х. Андерсена... Цікаво, що, народжений з фольклору, образ літературної Мавки суттєво відрізняється від підступних, злих істот, що живуть групами і заманюють людей у пастки, як вони описуються у працях П. Чубинського, І. Нечуй-Левицького, В. Гнатюка, В. Шухевича. Спільним з народною, у Лесині, наділеною душею Мавкою, є лише те, що вона гарна, живе у лісі, “любить співати, гоїдаючи на березі” [48: 8]. Отже, за асоціативно-образними характеристиками, образ “Мавки” у “Лісовій пісні”, як і будь-який вигаданий літературний персонаж, є в більшій, чи меншій мірі реалією як для рідної, так і для цільової культури. Майже всі перекладачі відчули цю особливість образу. Описуючи дійових осіб на початку феєрії, канадський перекладач Флоренс Рендел Лайвсей, хоч і використовує лише *транскрибований варіант* у тексті твору, однак не втримується від уподібнення. Трактуючи образ як “*Mavka – Forest Nymph*”, перекладач проводить паралель з німфами, істотами, що є відомі з часів стародавньої Греції. Образ грецької німфи, здавалося б, далекий від фольклорної, волинської мавки-бісиці. Згідно етнографічних джерел, німфи – молоді, гарні, шанувальниці музики, “божества природи, її живильних і плодоносних сил: річок, морів, озер... дерев. Деякі з них смертні, як, наприклад, німфи дерев (дріади) - вони невід’ємні від дерева, в якому вони живуть” [9: 683]. При порівняльному аналізі, очевидно, що, хоч перекладацьке рішення і призвело до суттєвої асоціативної трансформації образу, була частково досягнута конотативна еквівалентність, оскільки за асоціативною гаммою німфи все ж ближчі Мавці, народженій в уяві письменниці, у порівнянні з викарбуваним у свідомості українців образом мавок-бісиць. Хоча, звичайно, існують в українському фольклорі і поодинокі джерела, у яких мавки здатні на добро та вдячність [1: 13]. А той факт, що Леся Українка була автором підручника з історії Стародавньої Греції, робила переклади, чи то переспіви, єгипетських ієрогліфічних написів-мініатюр і цікавилась історією стародавнього Сходу, приводить до думки, що образ “Мавки” міг бути збірним, оскільки не має фактів, які б довели, що письменниця спеціально збирала матеріали для свого твору. Дослідники творчості Лесі Українки відзначають її обізнаність і з сербським фольклором і образом віли (“дівоcha істота, що живе по горах, подібно до нашої русалки або, краще, – мавки.”) [5: 179]. Намагаючись відтворити конотативну еквівалентність образу “Мавки”, Лайвсей проводить паралель з грецькою німфою, наче забуваючи, що писала Леся Українка про волинські ліси і вигаданих істот, з неповторним українським шармом, що не потребують порівняння і не поступаються самодостатністю персонажам навіть з всесвітньовідомих античних глибин.

Через 20 років теж канадієць, Персівал Канді використовує *метод комбінованої реномінації* – транскрибує лексему і через кому подає, на його думку, еквівалент поняття з цільової мови. І знову в уяві

читача німфи, що під звуки сіртакі та сплеск хвиль кружляють у шалених танцях. Однак перекладачу образ здався не зовсім повним і він звертається до прагматичної адаптації тексту: робить зноску і дає пояснення, що “Мавка — це дитина, дівчинка, яка померла перед тим, як її похрестили (переклад наш)” [20: 169]. Навіть припускаючи, що читач може не знати про грецьке походження слова “німфа” і уявлятиме Мавку як лісову фею, чи духа, не зрозуміло, чому Персівал Канді подає саме таку етнографічну інформацію про Мавку, що є як нелогічною в контексті твору, так і вводить читача в оману, оскільки ставить під сумнів мотив кохання Мавки, посилаючись на тлумачення Канді — “a female infant”, і Лукаша — молодого хлопця, що планує одружитись. Зовсім не випадково, найближчими до розуміння лінгво-культурних особливостей персонажа були шотландський перекладач Глейдіс Еванс та англійка Віра Річ. Адже перекладач підсвідомо знаходиться від впливом тієї літературної системи, до якої належить. “Історико-соціальні та філологічні “нетрі пам’яті” безумовно залучаються при освітленні персонажів”, особливо, якщо перекладач стикається з реаліями [12: 53]. Здебільшого перекладачі спочатку намагаються знайти еквівалент у цільовій культурі і межа відтворення конотативної еквівалентності залежить часто від ставлення до тієї чи іншої сфери вживання реалії у мові-сприймачі. Культурі Великобританії притаманне дбайливе ставленням до різного роду фантастичних істот: відомі замки з привидами, численні твори в жанрі фентезі, що датуються 19 століттям, тяжіння до використання міфонімів спостерігаємо і у Шекспіра “Сон літньої ночі”... Більше того, фольклор туманного Альбіону — це культурологічний спадок чотирьох народів, що перебували під впливом як скандинавських, так і германських племен, тож, очевидно, що освічені представники такої нації не змогли б недбало поставитись до трактування поняття, що за сукупністю частотних асоціацій не вписується в рамки існуючих у їх культурі образів. Отже, Віра Річ та Глейдіс Еванс транскрибують лексему, вказуючи не стільки на неперекладність поняття, скільки на відсутність потреби інтерпретації, як запоруки прагматичної зв’язності перекладу та розуміння концепту оригіналу.

Авторами найновішого перекладу “Лісової пісні” (1994) є представники постмодерністичної, експериментальної школи перекладу Вірліяна Ткач і Ванда Фіпс. Згідно засад західної традиції тлумачення тексту, переклад повинен сприйматись як оригінал, але іноземною мовою. Тому перекладачу варто уникати запозичених слів, спеціалізованої термінології чи складних синтаксичних конструкцій. Перевагу слід надавати лексемам сучасного реєстру на протигагу архаїзмам, що спричиняють труднощі розуміння тексту. [23: 4-5]. Інтерпретуючи образ Мавки, представники Нью-Йоркської групи скористались методом *уподібнення*. Для читачької аудиторії, що познайомиться з Мавкою через переклад мистецької групи Уага, героїня запам’ятується у вигляді жінки, духу повітря. Ось, як цей персонаж описується в енциклопедії “Британіка”: слово “sylph” (з грец. “silphe” — метелик) “...це, наче невидимі ангели, чий голос чути під час вітру. Крилаті високі істоти, що живуть сотні років високо в горах, та ніколи не старіють (переклад наш)” [26]. Знаходимо і інше тлумачення поняття, що, очевидно, і лягло в основу твору: “sylpha” — “можливе поєднання латинського *syvestris* (лісова) і латинського *nympha*” [25]. У першій версії перекладу як твору призначеного для читання, перекладачі дешифрують лексему, додаючи до слова “sylph” пояснення “woodland nymph”. У другій версії, що є сценарієм для вистави, В. Ткач і В. Фіпс називають героїню “sylph”, і це по-своєму виправдано. При перекладі драматичного твору, перекладач повинен дотримуватись поняття “вимовлюваності” (*speakability* — ступінь легкості вимовлення слів) та стилю (*style* — п’еса звучить знайомою аудиторії мовою), оскільки “єдиною прийнятою формою драматичного перекладу, за Дж. Велвортом, є “ситуативна концептуалізація” (*situational conceptualization*), тобто відтворення іншою мовою ситуації, чи зв’язного семантичного блоку, у висловах культурного середовища” [6: 257]. Крім того, переклад драматичного твору повинен узгоджуватись і з паралінгвістичною системою тексту, тобто інтонацією, акцентами, паузами між репліками і. т. д. [18: 132]. Отже, рівень відтворення конотативної еквівалентності у цьому випадку є доволі відносним і взагалі питанням суб’єктивним. Якщо сприймати цей переклад як експеримент і одиницю постмодерністичної літератури, то він безсумнівно має право на існування. Методом спрощеної номінації, перекладачі зміщують акценти твору, денационалізують його, що загалом логічно в контексті історії американської культури, де за право національної ідентичності боролись, хіба що індіанці. Особливості менталітету перекладачів, що виростили на екранізаціях казок у інтерпретації Волта Діснея, та відсутність, як такого американського фольклору, пояснюють виникнення перекладів, що прагнуть передати не дух, а сюжет твору, а правом на таку техніку більше володіє кінематограф, де межу творчих амбіцій регламентує фантазія режисера і бюджет фільму (згадаємо, хоча б останню екранізацію п’еси Шекспіра “Ромео і Джульєтта”). Тож можемо говорити про появу кінематографічної/драматичної течії у перекладі і цей термін, на нашу думку, є більш відповідним, ніж термін Гачечіладзе “необуквалізм”, основа слова якого програмує на певний негатив у відношенні до перекладів, здійснених під впливом цієї течії.

Отже, аналіз перекладацьких стратегій при відтворенні міфоніму “Мавка” показав, що обидва канадські перекладачі, частково розуміючи літературне походження персонажу, використовують транскрибований варіант лексеми у тексті твору, однак, при переліку персонажів, прагнучи відтворити конотативну еквівалентність образу, звертаються до методу уподібнення, що і призводить до помилок.

Представники Британської школи перекладу трактують персонаж як реалію, поняття, що притаманне лише українській культурі, і не шукають еквіваленту у англомовній культурі. Вера Річ та Глейдіс Еванс розраховують на допитливого читача, якому не цікава підміна понять і переклад на рівні коміксів. Поліваріантність прочитань драми-феєрії та “точки перетину з релігіями сходу (“мотив реінкарнації, кармічного визволення)” надихнули мистецьку групу Яра на творчий експеримент, екологістське прочитання драми [3: 275]. Американці звертаються до уособлення і не намагаються відтворити конотативну еквівалентність міфонуіму. У їх інтерпретації, Мавка — космополіт, персонаж, що не ідентифікує себе відносно нації чи культури, дух повітря. І така творча стратегія узгоджується з традиціями американської культури.

Особливо цікавим для теорії перекладу є дослідження способів відтворення конотативної еквівалентності при перекладі назв повністю вигаданих персонажів. У “Лісовій пісні” весняна повінь приховується під поетичною метафорою “Той, що греблі рве”, що підкреслює свіжість та нешаблонність мислення письменниці. Різні варіанти словосполучення “рвати греблі” зустрічаємо у деяких українських прислів’ях і казках: “Вередує, як у греблі біє”, “Мутить, як чорт греблю”, “Мутить, як під греблею біс” [5: 190].

The Dam Buster In Spring → “*He Who Rends the Dikes*” → *Dam Breaker* – “*He Who Breaks Dams*” → *Dam-Breaker* → *Spring Flood, young male water spirit* → *Spring Flood*

Флоренс Рендел Лайвсей калькує міфонуім, створюючи складний іменник, та додає уточнюючу обставину “in spring”. Однак у зв’язку з семантичною сполучуваністю слів, виділяється ряд асоціативних паралелей, що переносять читача ХХІ ст. у період ІІ світової війни. “The Dam Busters” для англомовлян — це військові пілоти, які підірвали дамби у Німеччині під час ІІ світової війни. Переклад цього міфонуіму Лайвсей, у 1920 році, — це *унікальний випадок для теорії перекладознавства*: перекладаючи одну реалію, перекладач, *підсвідомо*, створює іншу, що набуває статусу реалії через 30 років, після появи перекладу. 1954 рік, у Великобританії з’являється фільм про події ІІ світової війни, головні герої якого — “Dam Busters” — пілоти, захисники вітчизни, що використовують новий вид бомб для підриву фашистських дамб. Персівал Канді звертається до *методу калькування*. Відчуваючи семантичну двозначність словосполучення у перекладі Лайвсей, перекладач знаходить більш нейтральні відповідники у мові сприймачі. Глейдіс Еванс, наче вагаючись, подає два варіанти перекладу. Цікаво, що сприймаючи “Лісову пісню” як сценічний твір, перекладач безсумнівно надасть перевагу більш короткій версії назви персонажа. Однак у творі, при звертанні, ім’я “Того, що греблі рве” згадується лише раз, тобто довга назва персонажа аж ніяк не може завадити плавкості висловлювання акторів. У першій версії інтерпретації драми-феєрії послідовники креативного перекладу (термін Д. Салліван) створюють розширену денотативно-образну кальку. У тексті ж твору як у першому, так і у другому варіанті перекладу обмежуються лише гіпонімом “Spring Flood”. Отже, оцінити ступінь відтворення конотативної еквівалентності у перекладі не можливо з позицій якоїсь однієї системи, до уваги потрібно брати особливості культури, перекладознавчі та літературознавчі традиції, до яких належить перекладач. У сучасному перекладознавстві, як результат численних лінгвістичних досліджень, а також теоретичного підґрунтя, сформульованого ще Езра Паундом, вже уникаємо “археологічної помилки”: не намагаємось довести можливість тотожності сприйняття перекладу і оригіналу. З іншого боку, це зовсім не означає, що слід кидатись в крайнощі, оскільки під близькоспорідненими термінами: адаптація, переспів, імітація, вільний переклад приховується зовсім не проблема неперекладності, а стратегія, творчий задум інтерпретатора створити текст заданої форми, чи жанру. В історії перекладознавчої думки значне місце посідають дискусії і щодо буквалізму, терміну, що неоднозначно трактується представниками різних перекладознавчих традицій. Для В. Набокова, наприклад, “буквалізм — взірєць точного перекладу на протилежність до всіляких “поетичних версій” [6: 103]. В той час, як М. Рильський, маючи на увазі практично ту ж ідею, застерігає проти буквалізму і закликає перекладати “не букву, а дух” твору [13: 67]. Отже, суперечки точаться не стільки над визначенням самого терміна, скільки над допустимою межею відступу від оригіналу. Матеріалом для обговорення, у контексті дослідження перекладацьких стратегій у цій статті, став аналіз способів перекладу міфонуімів драми-феєрії “Лісова пісня”. На відміну від перекладачів Нью-Йоркської групи “Яра”, які вдаються до уособлення, перекладачі британської та канадської школи перекладу транскрибують лексему “Мавка”. Таке перекладацьке рішення загалом не узгоджується з західними принципами перекладу, але це дозволяє англомовному читачу познайомитись з літературною реалією, що стала символом творчого генію Лесі Українки. Створюючи образ “Того, що греблі рве” методом калькування, перекладачі дуже точно передають фантастичне начало персонажу. Гіпонім, “Spring Flood”, як результат методу уособлення, з’являється у двох варіантах перекладу Вірляни Ткач та Ванди Фіпс: призначеного для читання і сцени, чи навіть екранізації. Інтерпретуючи міфонуім в такий спосіб, перекладачі вказують на експериментальний статус перекладу та підкреслюють екологістське прочитання драми-феєрії, що відповідно звукує асоціативну потенцію твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грінченко Б. Из уст народа. — № 17. — С. 13
2. Эко, Умберто. Сказать почти тоже самое. Опыт о переводе / Перев. с итал. А. Н. Ковалю. — СПб.: “Симпозиум”, 2006. — 574 с.

3. Забужко, Оксана. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – К.: Факт, 2007. – 640 с.
4. Зорівчак Р.П. Семантична структура словесного образу // Іноземна філологія. – К., 1999. – № 111. С. 220
5. Їм промовляти душа моя буде: “Лісова пісня” Лесі Українки та її інтерпретації / Упоряд. В. Агєєва. – К.: Факт, 2002. – 224 с.
6. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської та американської поезії): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. – 522 с.
7. Комиссаров В.Н. Теория перевода: Лингв. аспекты. – М.: Высш. шк., 1990. – 270 с.
8. Левицький, Іван. Світогляд українського народу. – Львів, 1876. С. 48.
9. Льюис К.С. Хроніки Нарнії / Перевод с англ. – М.: СП “Космополис”, 1991. – 688 с.
10. Некряч Т.С. Засоби збереження природності драматичного діалогу під час перекладу творів для театру // Збірник наукових праць: Григорій Кочур у контексті української культури другої половини ХХ віку: Матер. всеукр. наук. конф. – Львів: ЛНУ, 2005. – С. 171-178.
11. Нешко С.І. Афіксальне вираження конотації в англійській мові. Автореф. дис. ...канд. філолог. наук. – Харків, 2002. – 19 с.
12. Новикова М. А. Прекрасен наш союз. Литература - переводчик - жизнь. Киев: Рад. письменник, 1986. – 224с.
13. Рильський М.Т. Мистецтво перекладу: Статті, виступи, нотатки / Упор. і комент. Г. Колесника. – К.: Рад. письменник, 1975. – 344 с.
14. Русская и советская фантастика / Сост. В.Н. Греков. - М.: Правда, 1989. – 640 с.
15. Суперанская А.В. Структура имени собственного. (Фонология и морфология). – М.: Наука, 1969. – 250 с.
16. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366с.
17. Українка, Леся. Лісова пісня = Ukrainka Lesya. Forest Song / Transl. by G. Evans. – К. Дніпро, 1985. – 221 с. Текст паралельно укр. і англ. мовами.
18. Bassnet-Mcguire S. Translation Studies / New Accents. – London and New York: Methuen, 1980. – XII, 159 p.
19. Down singing centuries: Folk literature of Ukraine / Transl. by F. R. H. Livesay; Comp. & ed. By L. Loeb. – Winnipeg, Man.: Hyperion Press Ltd, 1981 – 204 p.
20. Ukrainka Lesia. Spirit of flame: A collection of the works / Transl. by P. Cundy; Foreword by C. A. Manning. – New York, NY: Bookman Associates, 1950. – 320 p.
21. Ukrainka Lesia. The forest song / Transl. by V. Tkacz & W Phipps. - New York, NY: Yara Arts Group, 1994. – 60 с.
22. Ukrainka Lesya. Forest Song / Transl. by V. Rich // The Ukrainian Rev. - 1994. - No. 1. - P. 66-73; No 2. - P. 33-58; No 3. - P. 40-60; No 4. - P. 48-64.
23. Venuti, Lawrence. The Translator's invisibility: A history of Translation. - London and New York: Routledge, 1995. – 353 p.
24. Yara's Forest Song. Based on The Forest Song by Lesia Ykrainka / Transl. by V. Tkacz & W Phipps. – New York, NY: Yara Arts Group, 1994. – 60 с.
25. <http://dictionary.reference.com/browse/sylph>
26. <http://www.geocities.com/Ihiannann/names.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Рой – аспірант кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура, ЛНУ ім. Івана Франка.
Наукові інтереси: сучасні тенденції у перекладознавстві, когнітивна лінгвістика.

**СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДИВЕРГЕНЦИЯ КАК СПОСОБ ОБОГАЩЕНИЯ
 ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА АНГЛО-ГОВОРЯЩИХ СТРАН**

Ольга САХНОВА (Симферополь, Украина)

Стаття присвячена семантичній дивергенції у англійському сленгу як засобу збагачення англо-мовної картини світу. В дослідженні проведено класифікацію лексико-семантичних дивергентів з боку їх локальної належності до певного національного варіанту англійської мови.

The article is devoted to semantic divergency in the English slang as a means of enrichment of the English-speaking countries' community world perception. The research contains the classification of lexico-semantic divergents in view of their relation to a particular national variant of the English language.

Окружающий нас мир разнообразен, как разнообразны и языки, интерпретирующие его. Система отображения предметного мира и его чувственного и ментального восприятия средствами конкретного языка получила в лингвистике название «языковая картина мира».

Изучение языковой картины мира, которое в последнее время стало довольно продуктивным, связано с именами таких лингвистов, как Ю.Д. Апресян, А.Д. Белова, А. Вежбицкая, О.А. Корнилов, В.А. Маслова, В.Н. Телия, А.Т. Хроленко и др.

В классическом понимании языковая картина мира предстает как зеркало, в котором отражается окружающая действительность, необъятный мир во всем его многообразии. Но поскольку человек сам материализует этот мир в вербальных знаках, следует, по-видимому, согласиться с Е.С. Кубряковой, которая, учитывая антропоцентрический характер языка, утверждает, что языковая картина мира скорее напоминает не зеркало, а автопортрет, который создает художник, глядя в зеркало. «Понимание языковой картины мира не как зеркального отражения мира, а как картины вновь фокусирует внимание на антропофакторе – человек, воспринимая объективный мир, интерпретирует его субъективно [1:18].

Нельзя недооценивать важность антропоцентризма в построении языковой модели мира, поскольку человек, хотя и испытывает на себе влияние культуры и языка, он сам – прежде всего творец этой культуры и языка, который служит для ее трансляции. Таким образом, влияние человека как члена социума на язык можно рассматривать как экстралингвистический фактор языковых изменений.

Внутрилингвистические причины языковых изменений, как известно, обусловлены самой системой конкретного языка, характером отношений и связей между ее единицами. Обогащение языковой картины мира определенного этноса/нации за счет внутрисистемных средств на лексическом уровне может осуществляться при помощи словообразования, конверсии, заимствований, неологизмов и т.п. Но инициатором этих изменений также является человек. Н.Д. Аругюнова отмечает, что в языкотворчестве «присутствие человека дает о себе знать на всем пространстве языка, но более всего оно сказывается в лексике, синтаксисе – семантике слов, структуре предложения и организации дискурса» [цит. По 5:23].

Наибольший интерес, с нашей точки зрения, представляет в этой связи семантическая дивергенция, так как именно этот экономный способ обогащения языка, а как следствие – и языковой картины мира, позволяет проследить за ходом человеческой мысли, отследить механизмы семантического сдвига значения, которые являются свидетельством направленности когнитивной деятельности человека как представителя конкретного языкового коллектива.

Подтверждение этой мысли находим у А.Т. Хроленко [8] и В.Н. Манакина, который пишет о том, что «специфика языковой концептуализации мира сознания-реальности нагляднее всего обнаруживает себя в том, что называют особенностями в языковом членении действительности, что в свою очередь, объясняется этнонациональными различиями когнитивных мировосприятий». И далее подчеркивает: «Различия в языковом членении мира – это различия главным образом семантического характера». [4: 45].

Исследование семантики слова стало основой научных интересов таких известных лингвистов, как Ю.Д. Апресян, Л.М. Васильев, В.В. Левицкий, Э.М. Медникова, М.В. Никитин, З.Д. Попова, И.А. Стернин, А.А. Уфимцева, Д.Н. Шмелев и др. Однако наиболее существенным вкладом отечественного языкознания в мировую практику лингвистических исследований является теория лексико-семантического варьирования, становление которой связано с именами В.В. Виноградова и А.И. Смирницкого. Значимость этой теории состоит прежде всего в том, что «семантика слова может быть представлена как динамичная, подвижная структура, способность которой к варьированию заложена в самой ее природе» [2:8].

В языках, обслуживающих несколько наций, лексико-семантическое варьирование рассматривается на более высоком качественном уровне, так как в данном случае процессы семантической деривации охватывают несколько национальных вариантов. Так обстоит дело в английском языке, где семантическое варьирование характерно, к примеру, для британского (BE), американского (AE), канадского (CanE), австралийского (AuE) и новозеландского (NZE) английского. Следует, однако, отметить, что анализ семантических транспозиций значения в каждом национальном варианте отдельно будет неполным; более или менее исчерпывающие результаты будет иметь комплексный семантический анализ всех перечисленных национальных вариантов английского языка. Естественно, полное сопоставление лексики данных вариантов представляется попросту невозможным, по крайней мере, в рамках одного исследования. Поэтому на лексико-семантическом уровне целесообразно ограничить рамки исследования сравнительным анализом различных подсистем лексики. Подобное изучение семантики разных пластов лексики будет иметь также и лингвокультурологический и этнолингвистический характер, поскольку лексические (в ономазиологии – ономазиологические) «подсистемы различных языков ... особенно показательны в плане национально-языковой специфики, ментальности, этнического сознания, культуры» [7: 204].

В качестве материала для анализа лексико-семантического варьирования в национальных вариантах английского языка был выбран сленг, так как эта подсистема лексики наравне с реалиями и фразеологизмами является наиболее показательной с точки зрения культурной детерминированности. Кроме того, благодаря своему статусу (сленг находится за пределами литературной нормы), неоднородности и способности постоянно обновляться английский сленг до сих пор не получил системного научного описания.

Прежде чем перейти к анализу собранного материала, необходимо пояснить, что понимается под понятием «сленг» в данной работе. За отправную точку было принято определение того, что В.А. Хомяков называет «общий сленг». «Общий сленг» определяется В.А. Хомяковым как «относительно устойчивый для определенного периода, широко распространенный и общепринятый слой лексики и фразеологии в среде живой разговорной речи (иногда с фонетическими, морфологическими и синтаксическими особенностями), весьма неоднородный по своему генетическому составу и степени приближения к литературному языку...» [3: 11]. Определение принято нами с той единственной поправкой, что сленг *не обязательно* (курсив наш – О. С.) имеет «ярко выраженный эмоционально-экспрессивный оценочный характер, представляющий часто протест-насмешку против социальных, этических, эстетических, языковых и других условностей и авторитетов» (там же).

Анализ лексико-семантического варьирования в английском сленге проводился на основе выборки сленгизмов в количестве 604 единиц (1237 ЛСВ) из The Dictionary of Contemporary Slang Торна [11].

Аналізу подверглись только те полисемантические единицы, которые обнаруживали дивергенты в своей семантической структуре, причем на уровне макросистемы английского языка, т.е. в двух и более вариантах одновременно.

Согласно определению, сформулированному А.Д. Швейцером, лексико-семантический дивергент – это единица лексико-семантического уровня, характеризующаяся различиями плана содержания при общности плана выражения [9: 114]. Проводя сравнительное исследование BE и AE с общеанглийским вариантом (General English - GE), А.Д. Швейцер различает лексико-семантические дивергенты с односторонней локальной маркированностью, соответствующие моделям GE vs. BE и GE vs. AE, и дивергенты с двусторонней локальной маркированностью по схеме GE vs. BE vs. AE [9: 117-118].

Примеры сленгизмов, характеризующихся лексико-семантической дивергенцией с односторонней локальной маркированностью, приведены в таблице 1.

Таблица 1. Дивергенты с односторонней локальной маркированностью

№	GE	BE	AE	CanE	AuE	NZE
1.	bag <i>n</i> 1. an unattractive and/or unpleasant woman. 2. one's special interest or current preoccupation, sphere of activity. 4. a condom. 5. the scrotum.		3. a package or some measured amount of marihuana or another drug.			
2.	frog, froggie <i>n, adj</i> 1. (a) French (person).				2. a condom.	
3.	wasted <i>adj</i> a exhausted, drained of energy. b intoxicated by drugs (or occasionally alcohol), stoned.	c penniless, broke.				

Кроме того, среди примеров выборки встретились пары дивергентов, не имеющие общеанглийского варианта (см. таблицу 2).

Таблица 2. Дивергенты с односторонней локальной маркированностью, не имеющие общеанглийского коррелята

№	GE	BE	AE	CanE	AuE	NZE
1.					doolan <i>n</i> 2. a policeman.	1. a Roman Catholic.
2.		drum <i>n</i> 1. a house, home or building.			2. a tip, piece of information or news.	
3.			b a woman, specifically a female companion.		moll <i>n</i> a a prostitute.	
4.		rinky-dink <i>adj</i> 1. cute, neat, smart.	2. shoddy, makeshift, meretricious.			

Двусторонняя локальная маркированность характерна для следующих единиц сленга (см. таблицу 3).

Таблица 3. Дивергенты с двусторонней локальной маркированностью

№	GE	BE	AE	CanE	AuE	NZE
1.	bag <i>vb</i> 1. a to arrest or catch. b to have or take. 2 b to give up or abandon.		2. a to conceal or suppress. 4. to divide marihuana into small amounts and/or packages before selling it.		3. to criticize.	
2.	bust <i>n</i> 1. an arrest, especially for possession illicit drugs. 3. a wild party or celebration. 4. b a break-out, escape from prison.		2. a spectacular achievement or successful coup.		4. a a break-in, burglary.	
3.	2. one's head.	coconut <i>n</i> 1. a non- white person who collaborates with the white establishment.	3. a dollar			
4.	grub <i>n</i> 1. food.	2. b a younger child, especially a grubby or defiant one.			2. a a dirty, slovenly person.	

В ходе анализа мы столкнулись с тем обстоятельством, что терминология, предложенная А.Д. Швейцером, не в полной мере применима к материалу нашего исследования. Своей задачей А.Д. Швейцер видел сопоставление лишь двух национальных вариантов английского языка – британского и американского. Данное же исследование имеет своей целью описание семантической дивергенции английских сленгизмов в пяти национальных вариантах. В связи с этим, для полноценной характеристики лексико-семантических дивергентов необходимо ввести понятие дивергента с трехсторонней, четырехсторонней и даже пятисторонней локальной маркированностью. Но, исходя из практических соображений, мы ограничимся лишь термином дивергент с трехсторонней локальной маркированностью, так как лексико-семантические оппозиции с бóльшим количеством членов существуют скорее теоретически, потенциально, нежели в реальной языковой практике. Дивергенты с трехсторонней локальной маркированностью представлены в таблице 4.

Таблица 4. Дивергенты с трехсторонней локальной маркированностью

№	GE	BE	AE	CanE	AuE	NZE
1.	2. cocaine.	charlie <i>n</i> 1. a foolish person.	3. the Viet Cong personified.		4. a a girl. b a (female) prostitute.	
2.	dangler <i>n</i> 1. a penis.	3. a trailer, when attached to a truck or tractor.	4. a trapeze artist.		2. a flasher , a male sexual exhibitionist.	

В ходе анализа выборки английских сленгизмов в словаре Торна становится очевидным то, что канадские и новозеландские реалии едва ли в нем представлены. Естественно, это не значит, что канадцы и новозеландцы не употребляют сленг в своей речи. Возможным объяснением скудной иллюстрации новозеландского варианта в данном словаре может быть тот факт, что австралийский и новозеландский английский имеют много общих элементов. Кроме того, географическая близость этих стран способствует большему проникновению единиц одного варианта в другой.

Что касается канадского английского, географическое соседство с США, вероятно, также предоставляет возможность для американского английского служить источником заимствований в канадский английский, что обусловлено еще и значительным влиянием американской культуры на канадскую и не только. С другой стороны, объяснение малочисленности канадских сленгизмов можно найти в книге Л.Г. Поповой «Лексика английского языка в Канаде». Проводя обзор лингвистической литературы, посвященной описанию канадского английского, она упоминает работу К. Дина, который высказывает мнение о том, что «английский язык в Канаде является своеобразным гибридом (blend) английского языка США и Англии», а в результате и сама приходит к такому выводу: «канадским лингвистам ... не удастся установить статус канадского английского в макросистеме современного английского языка [6: 9, 15]. Видимо поэтому не случайно не только в словаре Торна, но и в других лексикографических источниках помета *Can./kanad.* встречается крайне редко, а вместо нее дается указание на употребление слова в Северной Америке (*North Am.*). Справедливости ради необходимо отметить, что существуют издания, в которых возможно проследить семантическую дивергенцию между лексическими единицами, одни значения которых употребляются в Канаде, а другие принадлежат общеанглийскому варианту. К таким изданиям относится, например, книга Кэтрин Барбер *Only in Canada, You Say*, недавно опубликованная в Канаде [10]. В ней автор не уделяет внимания лексико-семантическому анализу, но на основе тематических списков слов, употребляемых в Канаде и представленных в данной работе, можно провести собственное исследование.

Приведенные примеры свидетельствуют о том, что лексико-семантические дивергенты в данных цепочках оппозиций связаны отношениями полисемии, омонимии, либо энантиосемии. Поэтому более точное описание семантических дивергентов предполагает более дробную классификацию с учетом не только их локальной маркированности, но и степени семантической близости их значений, что станет объектом нашего дальнейшего исследования.

В ходе анализа мы пришли к следующим выводам:

1. многоликость языковой картины мира обусловлена языковыми различиями и, прежде всего, лексико-семантическими.
2. семантическая дивергенция является наиболее продуктивным способом обогащения языка и, как следствие, - языковой картины мира.
3. лексико-семантическое варьирование в английском сленге имеет своим результатом лексико-семантические дивергенты с одно-, дву- и трехсторонней локальной маркированностью.
4. понятие лексико-семантического дивергента требует конкретизации с точки зрения семантической близости значений семантических дивергентов.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы// Культура Народов Причерноморья/ Ред. кол. Катунин Ю. А. и др. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым», 2002 г., № 29 – С. 17-22.
2. Беляевская Е.Г. Семантика слова. – М.: Высшая школа, 1987.–128 с.
3. Маковский М. М. Английские социальные диалекты (онтология, структура, этимология): Учеб. пособие. – М.: Высш. школа, 1982. – 135 с.
4. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004.– 326 с.
5. Маслова В.А. НОМО LINGUALIS В КУЛЬТУРЕ: Монография / В. А. Маслова. – Витебск: Изд-во УО «ВГУ имени П. М. Машерова», 2004. – 214 с.
6. Попова Л. Г. Лексика английского языка в Канаде. Учеб. пособие для высш. учеб. заведений. – М.: Высшая школа, 1978. – 116 с.
7. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Изд-во украинского философического центра, 2000. – 248 с.
8. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии: Учеб. Пособие /Под ред. В.Д. Бондалетова. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 184 с.
9. Швейцер А. Д. Литературный английский язык в США и Англии. – М.: Высшая школа, 1971. – 200 с.
10. Barber K. Only in Canada, You Say: a treasury of Canadian language. Printed in Canada, 2007. – 272 p.
11. The Dictionary of Contemporary Slang. Tony Thorne. - New York: Pantheon Books, 1990. – 583 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Ольга Сахнова – ст. преп. кафедры ТПП и социолінгвістики ТНУ ім. В.І. Вернадського.

Научные интересы: лексическая семантика английского языка.

СПОСОБЫ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО СОДЕРЖАНИЯ КЛЮЧЕВЫХ СЛОВ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Наталя СЕГАЛ (Сімферополь, Україна).

У пропонованому дослідженні робиться спроба розкрити концептуальний зміст єдиної смислової структури слова *дорога* з виявленням його концептуальних ознак, і на основі цього – визначити механізми функціонування даної одиниці в політичних текстах.

In the offering research paper an attempt to expose the conceptual signs of the single semantic structure of word the road with the exposure of his conceptual signs is undertaken. On the basis of it we define the mechanisms of functioning of this unit in political texts.

Одно из направлений современной лингвистики характеризуется описанием русской концептосферы, основным ключевым объектом которой является концепт *дорога*. Как отмечают лингвисты, концепт *дорога* в славянской концептуальной и вербальной картинах мира занимает достаточно важное место, являясь элементом универсальной картины мира. (Н.Д.Арутюнова, Л.П.Иванова, О.О.Ипполитов, О.С.Пальчевская, Т.В.Радзиевская, О.А.Черепанова, А.Д.Шмелев, Т.А. Ященко и др.).

При комплексном подходе, характерном для концептуальных исследований последнего десятилетия, важным является выделение трех составляющих концепта: понятийной, значимостной и образной. Именно образная составляющая и является ключевой в современном междисциплинарном подходе к концепту как понятию духовной ценности, этим и объясняется традиционное проведение концептуального анализа именно в рамках художественного дискурса. Между тем, практически неисследованным фрагментом лингвокогнитологических работ представляется концептуальное поле *дорога* в современном политическом дискурсе. Совершенно очевидно, что механизмы актуализации концептуального содержания слова *дорога* в политических текстах определяются специфическими прагматическими установками языкового сознания носителя языка. Выяснение этих вопросов требует специального исследования.

Целью данной статьи является раскрытие концептуального содержания единой смысловой структуры слова *дорога* через выявление его концептуальных признаков.

По мнению Н.Д. Арутюновой, концепты образуют «своего рода культурный слой, посредничающий между человеком и миром» [1: 10]. Лингвист отмечает, что для оценивания объекта человек должен «пропустить» его через себя, и этот момент «пропускания» и оценивания и является моментом первичного образования того или иного концепта в сознании носителя культуры. [1: 181]. Рассматривая *дорогу* как ключевой концепт русской культуры, ученый обращает внимание на то, что в основе данной единицы лежит пространственно-предметное значение, наделенное динамическими коннотациями. Темпоральное значение *дорога* может приобретать лишь тогда, когда находится в зависимом положении [2: 6-7].

С середины XX-го столетия, как отмечает О.А. Черепанова, *дорога* и связанная с ней символика оказываются для художественного сознания особенно привлекательными. Лингвист обращает внимание на то, что образ *дороги* наиболее ярко раскрывается в песенном жанре. Так, «с дорогой связаны скитания, поиски судьбы, счастья, дорога — это фантом, держащий нас в плену часто бессмысленного движения, не дающий перейти к разумной стабильности жизни». [16: 30]. Необходимость описания концептуального построения исследуемой единицы отмечена в работе О.О. Ипполитова. Исследователь подчеркивает, что концепт *дорога* обладает многослойной и многокомпонентной структурой, организуя большое количество единиц современного русского языка. Интерпретационный слой данного концепта, по мнению исследователя, является весьма объемным и состоит из сравнительно слабо структурированных предикаций, отражающих основные признаки концепта в форме установок сознания. Эти установки, вытекающие, главным образом, из ментально-языковой культуры русского народа, также свидетельствуют об огромной значимости понятия *дорога* в жизни русского человека [5: 133].

Актуальной сегодня становится проблема соотношения концептов *путь* и *дорога*. Несмотря на несомненную близость данных концептов, они существенно отличаются друг от друга. Эти отличия кроются в истории самих концептов. По наблюдениям историков языка, лексема *путь* становится активной и семантически наполненной уже в древнейших текстах. Лексема *дорога* появляется в текстах гораздо позже – в XIV-XV вв. Лексема *путь* по своему семантическому объему значительно превосходит лексему *дорога* и по другой причине. По замечанию О.А. Черепановой, «символическая семантика концепта и лексемы *путь* в своей основной части усвоена из христианской традиции и корнями своими уходит греко-византийскую и иудейскую древность». Более того, «несмотря на концептуальную близость в современном сознании, историческое развитие понятий и лексем *путь* и *дорога* привело к тому, в славянской культурной традиции символика пути связана с христианско-религиозным взглядом на мир, символика дороги – с языческим мировоззрением и мироощущением» [16: 29-34]. Эти историко-лингвистические факты, несомненно, находят свое отражение и сегодня.

Особый интерес представляет концепт *шлях*, описанный рядом украинских лингвистов. Отмеченная Т.В. Радзиевской особенность семантики слова «шлях» заключается в том, что *шлях* в украинской культуре – это картина сельской жизни, созданная не руками человека, а самой природой. Непричастность человека, его беспомощность перед силами природы заставляют видеть в данном явлении угрозу. Таким образом, *шлях* становится «частью пространства, которая выводит человека за ее пределы, в пространство новое, беспредельное и опасное» [6: 22].

Одна из основных методик, широко используемая в научных исследованиях, заключается в комплексном анализе самой лексемы *дорога*. Будучи смысловой константой, концепт *дорога*, тем не менее, не является неподвижным. Как отмечают исследователи, семантика *дороги* постоянно изменяется. Основными факторами, влияющими на этот процесс, являются временной (эпоха, период) и пространственный (этнонациональные типы культуры) факторы. «Трактовка, интерпретация, ментальный образ дороги, – как отмечает Е.В. Гусева, – есть отражение культурной ситуации, сложившейся в определенное время в определенном топосе. Таким образом, пространственно-временной (хронотопический) аспект выступает одним из важнейших в бытовании данного культурного элемента» [3: 27].

Раскроем этимологическую историю *дороги*.

В «Этимологическом словаре» М. Фасмера отмечается, что слово *дорога* произошло от индоевропейского корня **dorgh-* (дергать) и означало «продранное в лесу пространство». Менее вероятно, по мнению исследователя, родство со шведским корнем **drag-* «длинная, узкая впадина в почве, низина, долина» или древнеисландским корнем **draga-* «тянуть». Приводя славянские соответствия (укр. дорога, блр. дарога, сербск. – цслав. – *драга «долина», сербохорв. драга, словен. **draga* «овраг, лощина», др.-чеш. **draka* «дорога», польск. **droga* «дорога», в.-луж. **droha* «след, дорога, улица», н.-луж. **droga* «улица»), Фасмер убедительно доказывает закреплённость данного или синонимичных ему значений в различных славянских языках [15: 530].

Предположение о происхождении лексемы М. Фасмера совпадает с идеей А. Г. Преображенского, который также относит появление лексемы *дорога* к древнеисландскому корню **draga-* (тащить, тянуть) или индоевропейскому корню **dergh-* (дергать). Следует, однако, отметить, что в «Этимологическом словаре русского языка» А.Г. Преображенского отмечается и новый гипотетический этимон данной лексемы: сскр. **dhrajati* «скользить, чертить»; **dhrajis* «черта» [17: 229]. В праславянском же языке, по мнению Н.М. Шанского, лексема *дорога* (**draga-*) появилась в значении «очищенное в лесу, пустое пространство», т.е. в значении, близком значению «низина, долина».

Семантическая история концепта *дорога* фрагментами фиксируется и в современных частеречных реализациях его имени. Это подтверждается фактами словообразовательных словарей русского языка, в которых существительное *дорога* рассмотрено как непроемное. Представленные словообразовательные варианты в их взаимосвязи доказывают возможность развития словообразовательных типов от одной мотивирующей единицы: *дорога* – дорожный, дорожка и т.д. От слова *дорога* происходят другие существительные (дорожка, подорожник, бездорожье и др.), прилагательные (дорожный, автодорожный и др.), наречие (по-дорожному). Корень *дорог-* также является продуктивным для образования сложных слов (автодорожный, железнодорожный, велосипедный и др.), интегральными семами у которых является сема «дорога» или «способ передвижения по дороге определенного вида» [12: 310]. Словообразовательное гнездо будет неполным без иллюстративного материала В.И. Даля. Выделяя областные и устаревшие словообразовательные варианты, следует также отметить такие единицы, как дорожища, дороженье, дорожник и др. [4: 473, 474]. Всего же словообразовательное гнездо *дорога* по данным словообразовательных словарей состоит более чем из 40 единиц.

Будучи смысловой константой, концепт *дорога*, тем не менее, не является неподвижным. Как отмечают исследователи, семантика *дороги* постоянно изменяется. Основными факторами, влияющими на этот процесс, являются временной (эпоха, период) и пространственный (этнонациональные типы культуры) факторы. «Трактовка, интерпретация, ментальный образ дороги, – как отмечает Е.В. Гусева, – есть отражение культурной ситуации, сложившейся в определенное время в определенном топосе. Таким образом, пространственно-временной (хронотопический) аспект выступает одним из важнейших в бытовании данного культурного элемента» [3: 22].

Наш тезис о многоуровневой семантической композиции слова *дорога* подтверждается данными толковых словарей.

Словарь русского языка XI-XVII вв. (1977), раскрывая содержание *дороги*, выделяет четыре ЛСВ: 1. Дорога// Место для прохода, проезда; 2. Поездка, путешествие; время пребывания в пути; 3. Путь, проход для растительных соков; сосуд растения; 4. Полоска, желобок [8: 323]. Первые два ЛСВ получили свое отражение в Словаре русского языка XVIII века (1991). Интересно отметить, что третье и четвертое значения в русском языке 18 века, по данным словаря, не были отмечены, вероятно, в связи с их узкой семантикой. При компонентном анализе ЛСВ₁ и ЛСВ₂ выделяются сильные, ядерные семантические

компоненты: «место», «направление» и «время». Эти компоненты, как покажет дальнейший компонентный анализ, будут проходить через всю историю развития лексемы *дорога*. Такие значения, как «сосуд растения» и «желобок» ушли на периферийную зону русской лексической системы XVIII века. В словарной статье данного лексикографического источника отмечаются также значения «направление движения, путь следования» и переносное значение *дороги* – «способ, средство для достижения чего-либо». Значение «административная единица, округ в Башкирии», отмеченный в данном словаре, в силу своего областного характера ни в каком другом толковом словаре не отмечается [9: 218-220].

В Словаре живого великорусского языка Владимира Даля (1882), выделяются восемь семем лексемы *дорога*, три из которых («1. Ездая полоса; накатанное или нарочно подготовленное различным образом протяженье, для езды, для проезда, для прохода; путь, стезя; направленье и расстояние от места до места; 2. Самая езда или ходьба, путина, путешествие; 8. перен. Средство, способ для достижения чего-н.; род жизни, образ мыслей, дела и поступки человека и пр.»), как мы можем убедиться, получили свое отражение как в ранних толковых словарях, так и в лексикографических источниках более позднего периода. Остальные пять ЛСВ (3. *В Восточной губернии* – собственно Сибирский путь; 4. *В Сибирской губернии* – улица; 5. *В некоторых областях России* – покинутое русло, сухоречье, старина [курсив мой – Н.С.]; 6. Средняя полоса печного пода, перед челом, где лопата ходит; 7. У рыбаков – большая уда, особенно с блесной, для ловли щук, окуней; ставится на ночь; закидная, заметная, станковая уда, жерлица, но эта с наживою) в связи со своим областным характером (ЛСВ₃, ЛСВ₄, ЛСВ₅), исчезновением самой реалии (ЛСВ₆) или узкой семантикой (ЛСВ₇) в других толковых словарях, как правило, не фиксировались. [4: 473-474].

Этимологическая семантика слова *дорога* в Словаре русского языка, составленном вторым отделением Императорской Академии Наук (1895), представлена пятью ЛСВ: 1. Одно из средств или видов сообщения; 2. Полоса земли, оставляемая свободно для проезда или прохода; 3. Путешествие; 4. Способ к достижению чего-нибудь; 5. У рыбаков: большая леса или веревкой, особенно блесной (ложкой), употребляемая при ловле щук. Данные ЛСВ совпадают с ЛСВ, выделяемыми предыдущими толковыми словарями [7].

Обратимся к данным толковых словарей XX века.

В Толковом словаре русского языка под редакцией Д. Н. Ушакова, опубликованном в 1940 году, как и в предыдущем словаре, выделяются пять ЛСВ лексемы *дорога*: 1. Путь сообщения, полоса земли, предназначенная для передвижения; 2. Место, по которому надо пройти или проехать (разг.); 3. Путешествие, поездка; 4. Направление, путь следования, маршрут; 5. Средства достижения какой-н. цели (книжн.) [14: 315].

Выделенные в словарях ЛСВ не во всем совпадают. Можно отметить, что у лексемы *дорога* появляется новая сема: «место, по которому надо пройти или проехать (разг.)», а значение «у рыбаков: большая леса или веревкой, особенно блесной (ложкой), употребляемая при ловле щук», выделяемое в словаре В. И. Даля и в Словаре русского языка АН, утрачивается. Кроме того, значение «способ к достижению чего-нибудь», дающееся у В. И. Даля с пометой «переносное», а в Словаре русского языка, составленном вторым отделением Императорской Академии Наук, без помет, Д. Н. Ушаков фиксирует с пометой «книжное». Важно отметить и различия в пометах: Д.Н. Ушаков фиксирует дорогу как «средства достижения цели» с пометой книжн., что отсутствует в ранее изданных словарях. Интересно, что словарная статья *дорога* в словарях советского периода несколько изменяется: ЛСВ «средства достижения цели» преобразуется в «образ действий, направление».

В Толковом Словаре русского языка под ред. С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой (1998) выделяются 4 значения лексемы *дорога*: 1. Полоса земли, предназначенная для передвижения, путь сообщения; 2. Место, по которому надо пройти или проехать, путь следования; 3. Путешествие, пребывание в пути; 4. перен. Образ действий, направление деятельности. [13].

Таким образом, в данном словаре не выделяются значения «направление, путь следования, маршрут» и «средства достижения какой-н. цели (книжн.)», но появляется значение «образ действий, направление деятельности» с пометой «переносное». Данная сема, как нам кажется, выделяется из семы «средства достижения какой-н. цели», дублируя ее во многих моментах, однако не являясь полным ее тождеством.

Словарь современного русского языка в 17-ти томах (БАС) выделяет четыре семемы лексемы *дорога*: 1. Полоса земли, служащая для езды и ходьбы; 2. Направление, путь следования; 3. Процесс езды, передвижения; поездка, путешествие; 4. Рыбол. То же, что дорожка (в 4-м знач.), т. е. уда с блесной для ловли щук. [11: 1004-1009].

Обрастая различными семами, «дорога превращается в «клубок», включающий представления самых различных уровней» и «попадая в ментальное пространство культуры, становится духовным феноменом» [3: 27].

Описание парадигматического потенциала показывает, что лексема *дорога* почти во всех своих значениях совпадает с лексемой *путь*. Различия между ними заключаются в очень тонких оттенках,

основанных главным образом на том, что *дорога* имеет конкретное (предметное) значение, а *путь* – более общий и отвлеченный характер. В XIX – начале XX-го века в возвышенной и поэтической речи в качестве синонимов употреблялись слова *стега, путешествие, тракт, тропинка*. [10: 299, 300].

В результате проведения компонентного анализа лексемы *дорога* были выделены такие интегральные семы, как: «место», «направление» и «время», при этом отмечается тесная связь пространственных и временной сем. Это доказывает теоретическое положение концептуальной лингвистики о неразрывной связи пространства и времени в языке.

Выделенные семантические компоненты и составляют смысловое ядро концепта *дорога* и являются концептуальными признаками, которые определяют когнитивные механизмы в процессе концептуализации реального мира.

В украинском политическом дискурсе четко обозначается стремление к взаимопониманию общих целей, что находит свое отражение в моделях коммуникативных процессов, однако не всегда «совпадают дороги» политических лидеров и партий. Как показывает контекстный анализ, в дискурсивных практиках вербализуются, прежде всего, концептуальные признаки понятийного ядра концепта *дорога* – «место» и «направление». Это представлено такими словосочетаниями, как: *дороги сходятся/расходятся, мы идем разными дорогами, наши дороги пересекаются, свернуть с общей дороги* и др. Например: «Если *дорога* Тимошенко *совпадает с дорогой* президента, тогда наш *путь общий*» (<http://www.glavred.info/archive/2005/09/08/185923-17.html> – 19.01.2008).

Отметим также, что в политических текстах жизнь Украины, несогласованность действий на различных уровнях власти часто сравнивается с неблагоприятными *дорогами*: «...попробуйте найти такую державу, где половина страны живет в одном формате, а другая половина – в другом. Это как на *дорогах*. Есть страны с правосторонним движением транспорта, и есть страны – с левосторонним...» (<http://www.partyofregions.org.ua/pr-east-west/46c97e922e952/> – 13.01.2008). Образ автодороги возникает и при описании внешней политики Украины: «Все вопросы с Россией – это ведь не *дорога* с односторонним движением. Все должно строиться на принципах, принятых в мире» (Московские новости. – №42 (1359)/03-09 ноября 2006 года. – С.23)

Политические тексты показывают, что для государств и их лидеров *дорога*, как правило, является непростой. Это доказывают не только контексты, но и сочетаемостные возможности данной лексемы. Так, в политических текстах *дорога* становится непростой, долгой, длинной, плохой, трудной, бесперспективной, безальтернативной и т.д.: «...наша экономическая стратегическая цель – интеграция в европейский рынок. Это непростая *дорога*» (<http://ww8.president.gov.ua/ru/news/data/print/9917.html> – 13.01.2008)

Важной, на наш взгляд, является оппозиция открытость/закрытость *дороги*. Открытая *дорога* – это то, к чему стремится каждое государство или политический деятель. Это цель, которую необходимо достичь любыми средствами: «У нас далі *дорога* відкрита і я надіюся, що в найближчі місяці Україна пройде всі технічні процедури по формальному вступу до Світової організації торгівлі» (<http://ww8.president.gov.ua/news/data/print/16613.html> – 19.01.2008). Закрытая *дорога* является стимулом, побуждающим к принятию конкретных решений: «... предложение отменить НДС – абсурдно. Хотя бы потому, что без НДС нам закрыта *дорога* в ЕС» (<http://www.partyofregions.org.ua/digest/46adb2c021d2a/>. – 14.01.2008)

Таким образом, исследование политического дискурса намечает новые перспективы раскрытия его когнитивных механизмов и установления доминирующих концептуальных образов *дорога-путь-шлях*.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1990. – 896 с.
2. Арутюнова Н.Д. Путь по дороге и бездорожью// Логический анализ языка. Языки динамического мира / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Шатуновский. – Дубна, 1999. – С.3-17.
3. Гусева Е.В. Культурная единица «дорога»: атрибутивно-семантические свойства. – АКД. – Нижний Новгород, 2001. – 33с. – с.27.
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В четырех томах. Т. 1. – М.: «Русский язык», 1999.
5. Ипполитов О.О. Некоторые черты строения интерпретационного поля концепта *дорога*//Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание/Под ред. И.А.Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – 182 с. – С.133-136.
6. Радзівська Т.В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору і руху//Мовознавство. – 1997. – №4/5. – С. 17-26.
7. Словарь русского языка, составленный вторым отделением Императорской Академии Наук. Том 1. – СПб, 1895.
8. Словарь русского языка XI-XVII вв. // под ред. С.Г. Бархударова. Выпуск 4 (Г-Д) – М.: «Наука», 1977.
9. Словарь русского языка XVIII века //под ред. Ю.С. Сорокина. Выпуск 6. – Л.: Наука, 1991.
10. Словарь синонимов русского языка. В двух томах. Том 1 / под ред. А. А. Воробьевой. – Л., 1971.
11. Словарь современного русского литературного языка: В 17-ти томах, том 3 / под ред. Н. Г. Герасимовой, М. В. Медведева. – Л., 1963.
12. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В двух томах, том 1. – М.: Рус. яз., 1985.
13. Толковый словарь русского языка / под ред. Ожегова С. И., Шведовой Н. Ю. – М., 1998
14. Толковый словарь русского языка: В четырёх томах, том 1 / под ред. Д. Н. Ушакова. – Л., 2001.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – В 4 т. – Т. 1. – М.: «Прогресс», 1964.

16. Черепанова О.А. Путь и дорога в русской ментальности и древних текстах// Материалы XXVIII межвузовской научно-методической конференции. – СПб., 1999. – Вып.7. – С.29-34.
17. Этимологический словарь русского языка. В двух томах. Том 1 / сост. А. Г. Преображенский. – М., 1949.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Наталья Сегал – аспирант кафедры межъязыковых коммуникаций и журналистики ТНУ им. В.И. Вернадского
Научные интересы: коммуникативная лингвистика, концептология

ТОПОНІМІЧНІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ ТА ОНОМАСТИЧНИЙ МЕНТАЛІТЕТ (НА МАТЕРІАЛІ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ США Й УКРАЇНИ)

Ольга СКЛЯРЕНКО (Одеса, Україна)

Статтю присвячено аналізу okazіоналізмів в топонімії України та США, а також проблемі ономастичного менталітету. Виявлені деякі особливості номінації в топонімії обох країн. Ономастичні смаки, ономастичний менталітет мають свій вплив на вибір топонімів.

The article is devoted to the analysis of occasionalisms in the toponymy of Ukraine and the USA as well as to the problem of onomastic mentality. Some peculiarities in name-giving process in both countries have been revealed. Onomastic tastes, onomastic mentality influence upon the choice of place-names.

В ойконімії одночасно діють два протилежно спрямовані процеси: десемантизація власних назв та їх ресемантизація (переосмислення). Ресемантизація зумовлена насамперед особливістю людського розуму, прагненням якимось чином осмислити і пояснити незрозумілі слова, асоціативно зв'язати їх з відомими. Іноді переосмислення продиктоване свідомим бажанням мовців надати власній назві певного конотативного значення. «Процес творення назв, – пише Е.М. Мурзаєв, – процес народної творчості невичерпної в усі віки, має свої національні і мовні особливості» [4: 5]. Як стверджує А. Рум, «окрім основної денотативної функції», топоніми можуть розвивати «своєрідну мовну містику» і сприйматися як «приємні або огидні, серйозні або смішні, піднесені або звичайні» [17: VI], тобто набувати конотативного забарвлення.

Наявність різного роду топонімічних okazіоналізмів та інновацій вказує або на динамічність даної топонімічної системи, на її молодість, схильність до змін, або свідчить про сплеск соціальних та політичних змін, відображених у власних географічних назвах, є яскравим свідченням ономастичного менталітету народу, який дає назву місцям, де він мешкає.

Оказіональні топоніми, на відміну від узуальних, звичайно не містять номенклатурних термінів, амер. **Lone Star** (TX), **Half Moon** (FL), **Half Day** (ID, KS), **Bird Tail** (MT), **Bear Paw** (MT); укр. **Ясна Зоря** (Мк), **Світлий Луч** (Днц), **День Добрий** (Чрг), **Нова Шибка** (Од). Іноді можна з'ясувати мотивацію okazіональних ойконімів. Назва селища **Hot Coffee** (MS) зобов'язана своєю появою будочці на перехресті доріг, де продавали гарячу каву [11:184]. Ойконім **Bad Axe** (MI) виник від назви місцевості, де колись знайшли зламану сокиру [15: 31]. Селище **Ship Bottom** (NJ) названо так тому, що поблизу нього корабель перекинувся догори дном [15: 225]. Біля невеличкого селища двічі руйнувалася дамба, звідки й його сучасна назва **Double Trouble** (NJ) [15: 224]. Пор. укр. **Дубова Корчма** (Вл), **Велика Дорога** (Чрг), **Гострий Камінь** (Днп).

Хоча okazіональні назви є в принципі в топонімії будь-якої країни, особливо різноманітні вони в Сполучених Штатах. Однією з особливостей американського ономастичного менталітету є прагнення створити незвичайні, чудернацькі, колористичні назви, які відрізняються як за своєю вихідною семантикою, так і за формою. Ф. Галлант зазначає: «Американцям притаманне відчуття особистої свободи, яке містить свободу давати назви» [13: viii]. Деякі назви, що виникли як ономастичні okazіоналізми, перетворюються на своєрідні топонімічні імпульси для створення аналогічних утворень.

Для функціонування ойконімів, власне кажучи, зовсім не обов'язковою є наявність дотопонімічного значення (внутрішньої форми). Специфічно американським способом словотворення є вживання назв початкових літер особистих імен як назви населених пунктів. Назвами можуть бути навіть окремі літери, пор. амер. ойконіми **T.B.** (MD), **PO** (IN), **Ty Ty** (GA), **“Y” City** (AR) [19]. Ойконім **Jay Jay** (FL) утворений від ініціалів імені першопоселення J.J. Parish [14: 130]. Аналогічним чином сформувався ойконім **Cee Vee** (TX) (від антропоніму C.V. Ranch) [15: 77] та ойконім **See Why** (MI) (з наступним семантичним переосмисленням звуків) – від антропоніму C.Y. Cornelius [16: 505]. Ойконім **Tee Dee** (MT) утворений від ініціалів T. D. [18: 476]. Назва н.п. **Teen Jay** (FL) утворена від буквосполучень T. and J. [14: 237], а назва н.п. **Pee Pee** (OH) від літер PP, що вирізьблені на дереві [18: 364].

Більше того, дотопонімічне значення може іноді перешкоджати топонімам виконувати їх основні функції (пор. наявність омонімів між апелативами і корелюючими онімами). Буквосполучення, що не мають сенсу, виявляються іноді ономастично переважнішими, ніж вихідні словосполучення з прозорою семантикою. Так, топонімічно не релевантне речення *I know* – ‘я знаю’ перетворилось на прийнятний ойконім **Ino** (AL) [Blevins, 6]. Пор. ойконім **Uneedus** і вихідне речення *you need us* – ‘ми вам потрібні’

(LA) [Blevins, 144], ойконім **Ubet** і вихідне речення *you bet* – ‘будьте певні’ (MT) [Blevins, 144;205]. Питання *Why not?* – ‘чому ні?’ перетворилось на ойконім **Ynot** (MT) [Blevins,205].

Тому топонімія з готовністю приймає іншомовні слова або лексеми із затемненою внутрішньою формою: амер. **Alachua, Yalaha** (FL); **Calwa, Duarte** (CA) [19]. Тільки у топонімії США можливі назви селищ, побудовані на ойконімізації розмовних слів, вигуків, запитань: **What Cheer** (RI, IA), **You Bet** (CA), **Why Not** (MS, NC), **Would Be** (OK), **Oh-Be-Joyful** (CO), **None Such** (KY). На прийнятність, допустовість такого роду топонімічних іновацій вказує, наприклад, той факт, що назву **Need More** тільки в одному штаті (KY) мають 8 селищ [18: 321].

Легкість входження такого роду лексем в ономастику зумовила навіть своєрідний спосіб утворення ойконімів у США, який полягає у написанні вже існуючих онімів з кінця (з різних причин). Місто **Pekin** перетворилось на **Nikep** (MD), **Range** – на **Egnar** (CO), **Sunset** – на **Tesnus** (TX), **Nevada** – на **Adavena** (NV) (з додаванням кінцевого -a). Мешканцям села **Alone** (SC) – ‘самотній’ не подобалась семантика цієї назви і вони перейменували його на **Enola**, а мешканці села **None** (MO) – ‘ніякий’ надали перевагу орфографічно зміненій назві **Enon**. У результаті аналогічних орфографічних трансформацій виникли ойконіми **Remlic** (VA), **Rolyat** (TX), **Remlap** (AL), **Lebam** (WA), **Revloc** (PA), **Retrop** (OK), **Trebloc** (MS) та ін. [13: 67;76].

У семантиці ойконімів (особливо у назвах невеликих населених пунктів) відбиваються, наприклад, виявлення почуттів поселенців у широкій смисловій гамі, від радісних надій до тяжкої зневіри: **Good Hope** (GA), **Lucky Stop** (KY), **Happy Corner** (ME), **Bad Luck** (MA), **Last Chance** (CO), **Total Wreck** (AZ) [11: 80; 129; 149; 54;24,]. Окремі семантичні співзвучні ойконіми зустрічаються і в Україні: **Добра Надія** (Мк, Днп), **Завігнє Бажання** (Днц), **Думи Хлібороба** (Зп). Ономастичному менталітету інших народів, наприклад, англійцям, такі різновиди назв населених пунктів зовсім чужі.

Іншим проявом американської «свободи давати назви» є назви селищ, вихідна семантика яких відображує іронічне, несмішливе ставлення до мешканців цих селищ з боку сусідів. Назва н.п. **Lick Skillet** (KY) передбачає, що мешканці цього селища такі бідні, що змушені облизувати свої каструлі й пательні, а мешканці н.п. **Gnaw Bone** (IN) – змушені об'їдати самі кістки [18: 182]. Іронічно-зневажливі конотації присутні і в ойконімах **Hog Eye** (KY), **Monkey Corner** (KY). Назва **Pumpkin Center**, що означає ‘гарбузоголових’ мешканців виявилась настільки до смаку, що відмічається в чотирьох штатах (Оклахома, Айдахо, Південна Дакота, Міссурі) [13: 44]. Назва селищ на *bug* – ‘клоп’ і *flea* – ‘блоха’ також певним чином характеризують їх мешканців: **Bug Fussle** (AL), **Bug Scuffle** (MS), **Bug Hollow** (KY), **Flea Town** (OH) [Gallant, 44], див. також ойконім **El Piojo** < ісп. *piojo* – ‘воша’. Поліонімічність назви **Hungry Horse** (TX), яку отримало не тільки місто, але й гора, озеро, річка та дамба [15: 166], свідчить про ономастичне переважання номінантів.

Першопоселенці США з метою номінації вживали вільні словосполучення, відображуючи в них певні ознаки об'єктів, що називаються, або які-небудь конкретні ситуації. Виділення ознак об'єктів у номінативному процесі – найважливіша психологічна категорія. Незважаючи на удаваний випадковий, суб'єктивний характер номінації, у ній відображується загальна психолого-ономастична налаштованість домінантів. У цьому плані не випадкові, наприклад, ойконіми типу **Indian Head** (MD) – ‘у цьому місці індіанцю відрізали голову’, **Bones Gap** (IL) – ‘у цьому місці виявили купу людських рештків’ [15: 59], або назви **Slaughter Beach, Slaughter Neck** (DE), у семантиці яких відображені трагічні події, що тут відбувалися [15: 308]. Такі назви як **Deadman Creek** (OR), **Deadman Gap** (AZ), **Skeleton Creek** (OK), **Skeleton Springs** (SD), **Skeleton Gulch** (CO), **Skull Creek** (SD), **Skull Gulch** (SD), **Skull Valley** (UT) зустрічаються в західних і південно-західних штатах не тільки тому, що там, як вважає Дж.Стюарт, «пустельні гори й пустелі стали причиною багатьох смертей» [18: 129], але й відбивають певний психолого-номінаційний настрій першопоселенців, пор. семантично близькі топоніми: **Hangman's Hill** (SD), **Hangman Creek** (WA), **Gallow Hill** (NV), **Funeral Mountain** (CA), **Death Valley** (CA) [18: 196; 176; 174]. Мешканці України, які мають інший ономастичний менталітет, інше психолого-ономастичне сприйняття світу, створюють інші топонімічні ландшафти [5]. М'якою романтикою, любов'ю до батьківщини, до рідної природи віє від таких назв селищ, як **Рідний Край** (Хрс), **Тихі Верби** (Чрн), **Тихий Гай** (Мк), **Тихий Сад** (Хрс), **Тихий Став** (Днц), **Рідна Україна** (Хрс).

Нові історичні умови викликають до життя пласти назв з іншою семантикою, виникають нові ономастичні «смаки». Починаючи з другої половини XIX ст. у США зростає інтерес до самобутньої культури аборигенних народів. Американське суспільство усвідомило значність і красу америндських мов (американських індіанців), надзвичайну своєрідність і колоритність місцевої ономастичної культури. Звідусіль у топонімії виникають назви населених пунктів нового типу – перекладені на англійську мову імена вождів індіанських племен, окремих осіб, трибальні назви: **Good Thunder** (MN), **White Feather** (MI), **Sleepy Eye** (MN), **Big Foot** (TX), **Lame Deer** (MT).

Деякі okazіоналізми через ряд причин (насамперед позалінгвістичних, соціально-політичних) можуть змінити свій випадковий характер і перетворитися на специфічні інноваційні моделі, що мають певну продуктивність. Численні вихідні okazіоналізми, що отримали певний узус, характерні для сучасної

української та американської ойконімії. У середині і в кінці ХХ ст. з'являються специфічні мікросистеми, певні топонімічні ряди як от **Нова Зоря** (Хрс), **Новий Світ** (Днц), особливо численними виявились онімізовані апелятивні словосполучення з різноманітною семантикою, що відображують задані ідеологічні настанови: **Нове Життя** (Чрк), **Зоря Труда** (Од); **Світлий Луч** (Днц), пор. у США: **Aviation Park**, **Atomic Homes**, **Radio Farms**, **Nirvana Gardens**, **New Way Homes**, **Idle Hour Artist Colony** [19] і зникають на Україні різноманітні ойконімічні інновації – ідеологізми – складені ойконіми з різноманітною дотопонімічною семантикою, які виконували не тільки топонімічну, але й ідеологічну функцію: **Пам'ять Комунарів**, **Пам'ять Ілліча**, **Шлях Ілліча**.

Іноді ойконіми втрачають свою внутрішню форму через відсутність потреби в ній з боку суспільства. Але це зовсім не означає, що суспільство відноситься індивідуально до власних назв. Основна функція онімів – денотативна, завчасно визначена і задана. Проте власні назви можуть виникати з різних причин, у тому числі й фонетичних. Так, ойконім **Anoka** виник винятково через свою благозвучність [18: 16], а **Art** (TX) через свою короткість, «безвідносно до його значення» [18: 23].

Іноді переосмислення відбувається з наміром, навмисним фонетичним, лексичним і структурним переключенням. Американський ойконім **Grahamstown** переосмислюється як **Grimtown** (від *grim* – 'жорстокий, нещадний'; **Somerville** – як **Slumvill** ('місто нещастя'); **Darmouth** переосмислюється як **Darkmouth** – 'Чорний рот'; **Boston** – як **Bosstown** (від *boss* – 'розпоряджатися, хазяїнувати'); штат **Massachusetts** стає **Taxachusetts** (від *tax* – 'податок'); назву штату **Louisiana** переключують і переосмислюють як **Lousy Anna** (від *lousy* – 'брудний, мерзенний') [2: 36]. Багато американських географічних назв зазнавали фонетичних переключень і переосмислень, через що набули різноманітні конотації. Назва американського міста **Melrose** через свою забруднену атмосферу була змінена в побутовому спілкуванні на іронічну назву **Smelrose** – 'запах троянди'. Навмисним фонетичним переключенням добиваються іронічного тлумачення назви. Нерідко перетворені назви набувають явно виражене негативне звучання: **Deadham** вимовляється як **Dead Ham** – 'мертве селище', **Orchard Valley** – **Toture Valley** ('долина катувань'), **Sunderland** – **Slumberland** ('сонна земля'), **Cottage Grove** – **Cottage Grave** (де *grove* – 'гай' перетворився на *grave* – 'могила' [3: 99]).

Процес деетимологізації ойконімів діалектично сполучається з протилежним процесом – прагненням осмислити певне топонімічне слово. Так виникають реетимологізовані ойконіми. Трансформації етимологічного смислу незрозумілих ойконімів пов'язані переважно з народною етимологією. Українці, які мешкають у Канаді, переосмислили деякі вихідні англійські ойконіми. У розмовній мові англійський ойконім **Regina** змінився на **Vroshaina** (Врожайна), **Clear Lake** – на **Krylik** (Кролик), **Sainte Agathe** – на **Syndykat** (Синдикат) [10: 71].

Народне сприйняття Півночі Великої Британії як «бідної», «робітничої», «простої», а Півдня як «багатої», «аристократичного», регіону відпусток і відпочинку сприяє виникненню певних переосмислень ойконімів: назва міста Півночі **Workop** переосмислюється як **Workshop** – 'цех, майстерня'; ойконім **Workington** сприймається як 'місто робітників, місто простолюду', назва **Bootle** асоціюється з редукованим **Bootless** – 'невзутий, босий (у смислі 'бідний')'. Пор. це з переосмисленням назв міст Півдня Англії: ойконім **Honiton** асоціюється з *honey* – 'мед, солодощі; любий, милий, дуже хорошиий' + 'місто'. Пор. конотації 'сонячного' півдня у назвах **Southsea** – 'південне море', **Brighton** – 'яскраве місто'. Референтні соціально обумовлені співзначення цих ойконімів – 'тепле, сонячне південне місто', 'місто веселощів, туризму і відпочинку', хоча їх етимологія зовсім інша, пор. **Southsea** < **le South Castell of Portesmouth** [12: 432]; **Brighton** < **Beorhthelm's tun** (тобто 'селище Варфоломія') [12: 65].

Нерідко процес переосмислення доходить до логічного кінця і реетимологізований ойконім з новою, прозорою внутрішньою формою, що аж ніяк не обумовлена генетично, набуває офіційного статусу.

Американський ойконім **Mystic** (CT) не зв'язаний з містикою. Це результат переосмислення індіанської назви *missituck* зі значенням 'велика приливна ріка' [11: 61]. Ойконім **Orange** виник у результаті народної етимології від племінної назви *Auronge* [12: 346]. Аналогічно – англійський ойконім **Dollar** утворений від двох кельт. слів *dol* – 'поле' та *ar* – 'зорана земля' і генетично ніяк не пов'язаний з позначенням американської валютної одиниці [17: 113]; **Dollar Bay** (MI) від *doe run* – 'шлях оленя' [15: 112]; назва англійського морського порту **Sandwich** < **Sandwic** (993 р.) = 'WIC on sandy soil' утворена від *sandy* – 'піщаний' та давн.-англ. *wic*, що має тут значення 'місто ярмарок' [12: 404].

Деякі ойконіми виникли у результаті народної етимології, переосмислення іншомовних слів. Американський ойконім **Pickpocket** (NH) виник у результаті трансформації співзвучної індіанської назви **Pakwokek** [18: 371], а лякаюча назва селища, що засноване вихідцями з Голландії, **Killdevil** (NC) має досить миролюбне вихідне значення: слово *kill* – голл. 'канал, струмок', слово *devil* – голл. 'горб, край поля', а все сполучення означає 'струмок біля края поля' [17: 182]. Пор. також лякаючу колишню назву українського села **Карайдубина**, яка походить від тополекси **Карайтабен** і становить собою, за словами Є.С. Отіна, патронімічне вирівнювання з супровідною морфологізацією і зумовлене фактором зовнішнього формально-аналогічного уподібнення [9: 70].

Іноді входження реетимологізованого топоніму у систему полегшується наявністю відповідних топонімічних рядів. Сукупність в українській ойконімії назв «від тварин» зробила прийнятним існування назви **Комар** (що виходить до грец. *χαμαρα* – ‘кімната’) [7: 73; 6: 391], а топонімічний ряд назв «від рослин» сприяв перетворенню тат. **Сюйрен** на **Сирень** [Короткова, 145]. Ойконім **Ізюм** виник у результаті патронімічного вирівнювання кримсько-тат. графічного терміну *озен* – ‘*pika*’ [8: 88], так само як і ойконім **Судак** (що, ймовірно, виник з тат. **Сугдайя**) [1: 145].

Таким чином, з’явившись, власні назви живуть частіше своїм власним життям у мові. Вони спроможні утворювати певні конотації, додаткові значення, що мають емоційно-оцінні компоненти. Деякі конотації викликані фонетичною оболонкою онімів. Фонетичний вигляд власних назв може іноді мати свою звукову образотворчість, свою експресивність, тобто вони набувають своєрідного фонетичного значення, «звукового символізму».

Такі додаткові конотації іноді супроводжуються лексичним переосмисленням власних назв. При цьому переосмислення назв далеко не завжди випадкове. Нерідко воно викликане певними екстралінгвістичними причинами.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

1. НАЗВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ США

AL – Алабама, AR – Арканзас, AZ – Арізона, CA – Каліфорнія, CO – Колорадо, CT – Коннектикут, DE – Делавар, FL – Флорида, GA – Джорджія, IA – Айова, ID – Айдахо, IL – Іллінойс, IN – Індіана, KS – Канзас, KY – Кентуккі, LA – Луїзіана, MA – Массачусетс, ME – Мен, MI – Мічиган, MO – Міссурі, MD – Меріленд, MN – Міннесота, MS – Міссісіпі, MT – Монтана, NB – Небраска, NC – Північна Кароліна, NH – Нью-Гемпшир, NJ – Нью-Джерсі, NV – Невада, OH – Огайо, OK – Оклахома, OR – Орегон, PA – Пенсільванія, RI – Род-Айленд, SC – Південна Кароліна, SD – Південна Дакота, TX – Техас, UT – Юта, VA – Вірджинія, WA – Вашингтон.

УКРАЇНА

Вл – Волинська, Днп – Дніпропетровська, Днц – Донецька, Зп – Запорізька, Мк – Миколаївська, Од – Одеська, Хрс – Херсонська, Чрг – Чернігівська, Чрк – Черкаська, Чрн – Чернівецька.

2. СКОРОЧЕННЯ НАЗВ МОВ

амер. – американський варіант англійської мови; англ. – англійська; голл. – голландська; грец. – грецька; дав.-англ. – давньоанглійська; ісп. – іспанська; кельт. – кельтська; тат. – татарська; укр. – українська.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Короткова Т.А. Заметки о топонимии Крыма // Вопросы географии. Изучение географических названий. – № 70. – М.: Мысль, 1966. – С. 144 – 147.
2. Леонович О.А. О многоименности в американской топонимии // Топонимика зарубежных стран. – М.: МФГО, 1981. – С. 31 – 37.
3. Леонович О.А. Топонимы и американский сленг // Топонимия и общество. – М.: МФГО, 1989. – С. 98 – 105.
4. Мурзаев Э.М. География в названиях. – М.: Наука, 1982. – 177с.
5. Онацький Є. Українська емоційність // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 36 – 47.
6. Отин Е.С. Географические названия крымских греков в топонимии Северного Приазовья // Е.С. Отин. Избранные работы. – Донецк: Изд-во Донеччина, 1997. – Т. 1. – С. 381 – 393.
7. Отин Е.С. Топонимия приазовских греков. Историко-этимологический словарь географических названий. – 2-е изд. – Донецк: Юго-Восток, Лгд. 2002. – 210 с.
8. Отин Е.С. Рецензії та анотації: М.Т. Янко. Топонімічний словник- довідник Української РСР. – К.: Радянська школа, 1973. – 180 с. // Мовознавство. – 1974. – № 6. – С. 86 – 89.
9. Отин Е.С. Різні типи паранімічного вирівнювання слів в апеліативній та ономастичній лексиці // Мовознавство. – 1973. – №2. – С. 63 – 73.
10. Секирін П.В. Географічні назви слов'янського походження в Канаді // Мовознавство. – 1988. – №1. – С. 70 – 71.
11. Blevins Don. The Unusual Origins of More Than 3,000 American Place Names. – Nashville, Tennessee: Cumberland House, 2000. – 435 p.
12. Ekwall E. The Concise Oxford Dictionary of English Place-names. -Fourth edition. – Oxford, 1966. – xlix + 546 p.
13. Gallant F.K. A Place Called Peculiar. Stories about Unusual American Place-Names. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster, Incorporated, 1998. – x + 275 p.
14. Morris, Allen Florida Place Names. – Coral Gables: University of Miami Press, 1974. – xiii + 292 p.
15. Quimby M.J. American Place Names and their Derivation. – New York, A.S. Barnes and Company, 1970. - 390 p.
16. Romig W. Michigan Place Names. – Detroit: Wayne State University Press, 1986. – 673 p.
17. Room A. Dictionary of Place-names in the British Isles. -Bloomsbury, 1988.- 414 p.
18. Stewart G.R. American Place-Names. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of America. – New York, Oxford University Press, 1970. – xl + 550 p.
19. The Encyclopedia Americana. International Edition. Complete in thirty volumes. «First published in 1829». GROLIER International Headquarters: Danbury, Connecticut. – 2001.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Складенко – старший викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів, здобувач кафедри загального та слов'янського мовознавства ОНУ ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: ономастика і проблеми типології.

ЛІНГВОКОГНІТИВНА СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУ МАРГІНАЛЬНОСТІ У ДИСКУРСІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Е. ЄЛІНЕК «DIE AUSGESPERRTEN»)

Мар'яна СТУЛІНА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядається лінгвокогнітивний аспект концепту маргінальності у контексті світової сучасної культури постмодернізму.

In the article has been being looked into cognitive-linguistic aspect of the concept "marginality" in the context of world modern post-modernist culture.

Враховуючи дослідження системи людської свідомості, а також походження одиниць цієї системи, Є.С. Кубрякова вважає, що концепт – це певний сенс, певна ідея, яка знаходиться у людській свідомості, одиниця, яка відображається як гештальт – цілком самостійна й чітко відокремлена від інших сутностей [3:316]. Подальші роботи у галузі концептології привели вчених до висновку, що, по-перше – це багатомірне ментальне утворення, у якому виділяються образно – перцептивна, понятійна та ціннісна сторони, по-друге – етно-соціо-психо-лінгво-культурний феномен з чітковираженням валоративним компонентом. Дослідження концептів відбувається як з культурологічних, так і з лінгвокогнітивних позицій.

Відправним пунктом аналізу концепта „маргінальність” у статті вважається зв'язок культурологічних та лінгвокогнітивних параметрів. З цього виходить, що основною метою статті є визначення змісту концепту „маргінальність” як культурної одиниці, аналізуючи етимологію самого слова, а також засоби репрезентації концепта у процесі реалізації комунікативного наміру.

Актуальність дослідження полягає у тому, що у статті здійснюється спроба аналізу мовних засобів у когнітивно-дискурсивній парадигмі. Ми виходимо з того, що відобразити будь-яке мовне явище з точки зору його когнітивної функції - означає показати його роль у фіксації знання та досвіду, в усвідомлюванні певного історичного становища.

Об'єктом аналізу у статті виступає концептуальна організація знання про людину як особистість маргінальну, яка входить в загальну структуру знання про світ, про роль та місце людини у цьому світі. *Предметом* дослідження стали лінгвістичні засоби об'єктивації та фіксації цих знань, які подані крізь призму філософсько-культурної концепції постмодернізму. *Матеріалом* дослідження став роман відомої австрійської письменниці Е. Єлінек «Die Ausgesperreten». Вибір цього роману з метою аналізу лінгвокогнітивної репрезентації концепту „маргінальність” пояснюється тим, що цей твір є яскравим представником сучасної літератури, який відображає не тільки світові, але й національні особливості існування культури постмодернізму.

У статті дискурс постмодернізму розглядається як наслідок пізнання світу, як культурне явище, яке доповнює відомості про світ, про саму людину. Об'єктивація концепта у рамках дискурсу постмодернізму відбувається з врахуванням нових поглядів соціуму на ті чи інші явища, факти дійсності. У аналізі змісту змінної складової концепту „маргінальність” та мовних засобів її об'єктивації у межах певної дискурсивної діяльності ми вбачаємо наукову новизну дослідження.

До кінця ХХ-го сторіччя цивілізаційні процеси, що розвиваються лише на основі науково – технічних досягнень, призвели майже до повної атрофії власне людських здібностей, адекватного сприйняття, оцінки, збереження і створення духовних цінностей, що тільки почали виникати. Вони, не встигнувши зміцнитися в людському серці, майже анігільовані як ідеали, віддані забуттю споживчими спокусами. Культура, не встигнувши досягти можливої повноти і зрілості, змінюється Пост-культурою – деяким радикальним перехідним періодом людської цивілізації. Процеси зміни духовного світогляду людства торкнулися всіх галузей науки і всіх шарів суспільства.

Нове розуміння естетичного як однієї з основних категорій мистецтва, набуло в рамках літератури постмодернізму особливих рис. Увага теоретиків постмодернізму із сутнісного, глобального і глибинного культурно - історичного перейшло на маргінальне, прикордонне, випадкове та незначне. У ранг високої естетики виноситься незначна дрібниця, яка у межах високого мистецтва мала характеристику потворності, огидності, і навіть табуйованості.

Маргінальність (лат. *Margo* – край, межа) – поняття, яке традиційно використовується у соціальній філософії і соціології, а також, з недавнього часу і у літературознавстві, для аналізу прикордонного положення особистості стосовно якої-небудь соціальної громади. При цьому маргінальність накладає певний відбиток на психіку особистості і спосіб її життя [4: 444].

Слід зазначити, що слова „маргінальний”, „маргінальність” є похідними від слова „маргіналії”, що, у свою чергу, походить від латинського кореня *Margo* – край, і позначає примітки, позначки на полях, короткі змістовні додатки наприкінці тексту [5: 258].

Первинне значення слова послужило базою для подальшого розвитку його семантики. Маргінальний – французьке *marginal* – в одному зі своїх значень називає людину, що живе поза суспільством, поза його принципами і законами. Маргінальність – *marginal* – уперше з'явилася у Франції в 1972р. Маргіналами стали називати тих, хто або сам відкидає суспільство, або виявляється ним відкинутим [8: 4].

Тим самим слід відзначити, що поняття маргінальність означає не стан автономії, а результат конфлікту з загальноприйнятими нормами, вираження специфічного відношення до існуючого суспільного ладу.

Вираження маргінальності у романі австрійської письменниці Е. Єлінек «*Die Ausgesperrten*» починається вже з заголовку, який своєю семантикою відкриває певне когнітивне поле, реалізує основні властивості концепту «маргінальність».

У лінгвістичному плані заголовок є, насамперед, назвою, тобто ім'ям тексту. Арнольд І.В. вважає, що його можна уподібнити власному імені: воно індивідуалізує той текст, якому належить, виділяє його в ряді всіх інших текстів [1: 225].

Називна функція своєрідно відбивається на структурі заголовка. Нормою тут є ім'я чи іменникове словосполучення. Це може бути іменник у однині чи множині, як, наприклад, «*Die Ausgesperrten*».

Заголовок іноді має додаткову експресію, може створювати підтекст, іронічно контрастувати із сюжетом, пародіювати який-небудь інший заголовок. Діапазон алюзій у літературі досить широкий. Нерідко експресивність заголовка спирається на алюзію, метафору, епітет і іронію. Ця властивість заголовків виявляється дуже істотною, тому що вона підтверджує необхідність інтерпретації художнього тексту як цілісної зв'язної структури і вимагає об'єднання лінгвістичного і літературного аналізу.

Семантичний розбір заголовка «*Die Ausgesperrten*» дозволяє показати інтенцію автора, вкладену у внутрішню форму слова. Іменник *Die Ausgesperrten* являє собою субстантивований партицип дієслова *sperrten* із префіксом *aus*. Етимологічний словник показує, що *aus* – скорочений варіант префікса *hinaus* [7: 89]. Префікс *aus* означає *weg von, aus etwas hinaus*; де *aus* позначає *von hier (innen), nach (dort) draussen* [9:122]. Це значить, що *aus* чи *hinaus* вказує на місцезнаходження якого – небудь об'єкта поза яким-небудь приміщенням. Причому частка *hin*, закладена в споконвічній семантиці слова, дозволяє припустити, що даний об'єкт був переміщений, знаходячись у кімнаті, за її межі. Так, наприклад, вираз *Verlassen Sie sofort den Raum!* можна вважати цілком синонімічним значенню слова *hinaus*.

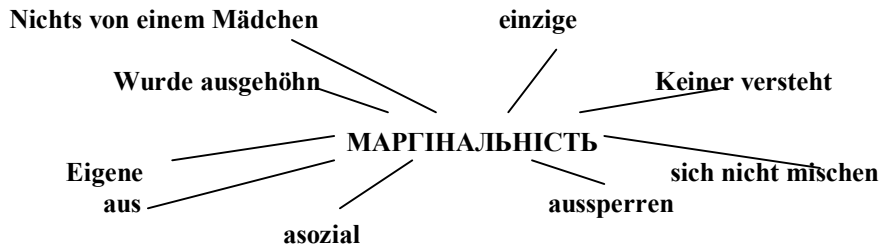
Варто помітити, що семантика префікса *aus* повною мірою виражає значення маргінальності і положення маргінальної особистості стосовно суспільства. У першому розділі було проведено аналіз терміна маргінальність, і в даному випадку можна сказати, що маргінальність діючих осіб роману вже відчувається на рівні заголовка. Маргінальна особистість, описана в романі, знаходиться поза суспільством, тобто вона *von hier, nach draussen gesperrt*. Семантика слова *aus* зберігається при перекладі заголовка роману російською мовою, чого вимагає сама Ельфіда Єлінек, наполягаючи на тому, що її твори не можна перекладати дослівно, а тільки творчо „переносити” на інші мови [2: 64].

Більш детальний аналіз семантики дієслова *aussperrten* дозволяє тлумачити його як *durch Verschiessen der Tür jmdm den Eintritt verwehren, ihn ausschliessen*. По-перше, дана дефініція показує справедливість і точність перекладу заголовка, оскільки назва роману «Перед закритою дверью» є поясненням слова *die Ausgesperrten*: тобто ті, перед якими закрили двері. По-друге, ще раз доводить відчуженість, ізоляваність, а значить маргінальність діючих осіб роману. Семантичний аналіз заголовка і його перекладу дозволяє нам інтерпретувати заголовок роману, як «маргінали», тобто ті, хто знаходяться поза, у нашому випадку поза суспільством, чи перед якими закрито двері, тобто немає ніякої надії, що вони перед ними відкриються.

Головні герої роману ідентифікуються соціально як маргінали, оскільки вони мають певні риси маргінальної особистості. З семантичної точки зору у тексті були виявлені певні лінгвістичні одиниці, які підтверджують наявність «прикордонного» іноді і «позакордонного» стану героїв. «*Sie hat so gar nichts von einem Mädchen*» [6: 19], описує авторка одну з головних персонажів твору, даючи їй вже спочатку статус «не такої як усі», такої, що знаходиться поза межами основної маси. Або «*Anna hat als einzige nicht den Mund spitzen wollen und wurde ausgehöhnt*» [6: 19], де чітко зрозуміло, що головна діюча особа відкидає суспільство

«*Anna hat als einzige nicht den Mund spitzen wollen*», та суспільство відкидає її «*wurde ausgehöhnt*».

Враховуючи основний зміст концепту «маргінальність», слід зазначити, що такі вирази, як наприклад, *von einer verrückten Mutter asozial gemacht* [6: 22], або *damit sie auch eine eigene Musik hat, die keiner versteht*, чи *unter solche Menschen mischen wir uns nicht* [6: 20], актуалізують наступне семантичне поле.

Виходячи з цього, можна зробити такий висновок, що концепт “маргінальність” у своєму змісті має такі семи як “самість”, “несхожість на інших”, “нерозуміння іншими”, “випровадити”, “асоціальний”.

Це свідчить про те, що пограничність, відстороненність і периферійність як основні складові значення поняття маргінальності є центральними категоріями культури постмодернізму, знаходячи своє відображення в таких поняттях як культурна маргінальність, маргінальний герой, маргінальна особистість, і т.д. Особливість маргінальності в епоху постмодернізму полягає в тому, що сама ця культура є перехідним періодом, що має прикордонний статус, що прийнято називати посткультурою. І, якщо, у контексті інших культур прояви маргінальності були винятком з проавил, то у постмодернізмі – це правило.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. – Санкт – Петербург: Издательство С-П. Университета, 1999. – 444 с.
2. Белобратов А.Г. Высказать невысказываемое, произнести непроеизносимое // Иностранная литература. – 2003. - № 2. – С. 61-66.
3. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
4. Усманова А.Р. Маргинальность // Всемирная энциклопедия философии XX века. – М.: АСТ, 2002. – С. 444 – 445.
5. Философский словарь / под Ред. Георги Шишкоффа. – М.: Республика, 2003. – 575 с.
6. Jelinek E. Die Ausgesperrten. – Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2004. – 265 с.
7. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Berlin: Walter de Gruyter, 1989. – 822 S.
8. Sharit K. Bhowmik. Arbeitsgenossenschaften und Marginalität, 2002. – <http://www.rosalux.de/index.php?:d=6054>
9. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – München: Wissen Media Verlag, 2002. – 1452 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мар'яна Стуліна – аспірант кафедри німецької філології Запорізького Національного Університету.
Наукові інтереси: дискурсивна специфіка німецького постмодернізму

АКСІОЛОГІЧНА МОДАЛЬНА РАМКА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПЕРІОДУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРВ'Ю З АНГЛО- ТА УКРАЇНОМОВНИМИ ТВОРЧИМИ ОСОБИСТОСТЯМИ)

Ольга СУШКЕВИЧ (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена проблемі аналізу ціннісної модальної рамки висловлювання англо- та україномовних творчих особистостей періоду творчої активності. Укладено шкалу цінностей, відповідно до якої й розглядається модальне оформлення дискурсу.

The paper deals with the analysis of value modal discourse phrasing of English- and Ukrainian-speaking creative personalities. The problem is viewed in regard of the period of their creative activity. Modal discourse basis is depicted taking into consideration the value scale compiled.

Творча особистість як транслятор нового розкриває на рівні свого мовлення широкий спектр цінностей, спосіб подачі та представлення яких широкому загалу певною мірою впливає на свідомість та світовідчуття суспільства.

Період творчої наснаги представляє для креативної людини самоцінність, під час якого вона самоактуалізується, а отже живе у повній мірі. Саме тому вербалізація такого складного, цікавого та суперечливого часу в порівнюваних лінгвокультурах цікавить нас з точки зору об'єктивної та суб'єктивної ціннісної наповненості та оформленості. **Актуальність** такого дослідження полягає у виявленні сутнісних ціннісних основ творчого мовця як представника еліти відповідних культур.

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень науковці все частіше звертаються до осмислення ціннісної основи людини, що відображається в її мовленні (Т. А. Космеда [5], Л. Ф. Соловійова [8], Н. В. Гончарова [1]). Зокрема, модальна оформленість аксіологічних аспектів дискурсу цікавить лінгвістів з огляду на її безпосередню близькість до суб'єктивного, особистісного емоційного прояву людини щодо кола «значимого», «важливого», «цінного» (В. І. Карасик [6]). Лінгвокультурні особливості вираження модальності стали предметом співставних досліджень В. Б. Кашкіна [3: 343]. Проблема ж творчого мовця та вербалізація його креативної діяльності дотепер не знайшла ґрунтового висвітлення в науці про мову.

Таким чином, ми ставимо за мету у даній статті проаналізувати вербалізацію ціннісної основи періоду творчої активності дискурсу україно- та англійських творчих особистостей з огляду на її суб'єктивно-об'єктивну оформленість та лінгвокультурні особливості. Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань: окреслення поняття «аксіологічної модальної рамки висловлювання»; представлення ціннісної шкали зазначеного періоду; співставлення лінгвокультурних особливостей аксіологічної модальної рамки висловлювання.

Дослідження ціннісних основ дискурсу митців вимагає розгляду аксіологічної модальної рамки висловлювання. Виходячи з сучасного лінгвістичного бачення модальної рамки висловлювання, що наводиться в «Теоретической грамматике современного английского языка» [4: 362-365] та аксіологічної модальності [2] у даній статті під аксіологічною модальною рамкою висловлювання ми розуміємо мисленнєву діяльність мовця щодо фактів дійсності, або ж мовленнєвої діяльності мовця відповідно до певної шкали цінностей. При аналізі ціннісного обрамлення дискурсу творчих особистостей ми керуємось сучасним баченням єдності та бінарної опозиції модальності, яка складається із суб'єктивної та об'єктивної, відповідно [7: 36-38; 9: 7]. На нашу думку, така подвійна позиція трактування цілком виправдана, адже аксіологічна модальність, об'єкт нашого дослідження, як і власне цінність мають як об'єктивні так і суб'єктивні основи та передумови. Сказане мовцем, хоч і відображає власне ставлення, проте й значною мірою передає всезагальне, національне, групове. Ми розглядаємо 25 інтерв'ю з українськими та британськими творчими людьми, які відносяться до різних професійних категорій: викладачів, акторів, письменників, дизайнерів, інженерів, спортсменів, бізнесменів, політиків, науковців, тощо. Як бачимо, для аналізу представлені дискурси творчих особистостей різного складу та способу мислення, проте, як зазначає відомий психолог, автор численних праць з психології творчості М. Csikszentmihalyi: «Більшість із нас може зауважити, що у митців – музикантів, письменників, поетів, художників – фантазери, а науковці, політики та бізнесмени – реалісти. Це справді так, якщо розглядати їхню повсякденну діяльність. Але як тільки людина починає творчо працювати, стереотипи розвіюються [11: 10]».

Матеріал аналізу у формі інтерв'ю з творчою особистістю був обраний не випадково. У такому виді опосередкованого особистісно-масового спілкування реалізується пласт індивідуальних та професійних цінностей. Такий тип інтерв'ю характеризується предметною галуззю (у нашому випадку – життя людини у її творчому піднесенні) та модальністю. Так, аксіологічна модальність, пронизуючи предмет спілкування й утворює аксіологічну модальну рамку висловлювання, яка виконує організуючу роль при побудові суб'єктивно-об'єктивної реалізації комунікативного задуму мовця. При цьому слід враховувати, що популяризація інтерв'ю з творчою особистістю певною мірою впливає на масового читача, формує чи змінює певну динамічну систему цінностей. Такий вплив може набувати як експліцитних, так і імпліцитних форм досягнення комунікативної мети. Цим зумовлюється наш вибір інтерв'ю, розміщених на популярних сайтах та порталах, що подають інформацію з різних сфер культури відповідних країн (наприклад, сайт британської сучасної книги Powells, або ж портал української культури та мистецтва ARTvertex).

Приймаючи до уваги різну національну приналежність мовців як основу світовідчуття, ми розглядаємо мовне втілення ціннісних основ періоду створення нового через призму відповідно британської та української культури. «Національне коріння» творчої особистості цікавить нас не лише з точки зору формальної організації та сутнісної наповненості аксіологічної рамки висловлювання, а й як стимулюючий чинник до творчого переосмислення того, що вже існує у відповідних національних та світовій культурі.

Проаналізувавши інтерв'ю з англійськими та українськими творчими особистостями, ми виокремили ціннісні параметри висловлювання, на основі яких уклали шкалу цінностей, що характеризує період творчого піднесення. У свою чергу, аналіз аксіологічної рамки висловлювання ґрунтувався на формі та змісті словесного вираження суб'єктивного ставлення мовців до зафіксованих цінностей.

Так, перша група окреслює **витоки творчості**. Вербалізація цієї групи цінностей і для британців, і для українців включатиме наступні: творче піднесення, творчий неспокій, випадковість, замовлення, натхнення, ідея, доленосна подія; новизна, корисність та інші. Серед проаналізованого матеріалу лише українці осмислювали таку цінність як наставник (вчитель). Розглянемо цю відмінність на прикладі фрагменту інтерв'ю з Богданом Бенюком:

У фільмі «Ати-бати, йшли солдати» ви знімалися з Леонідом Биковим. Можете назвати його своїм учителем акторської майстерності?

– *Безперечно* (1). Тоді я був студентом другого курсу Київського державного інституту театрального мистецтва імені Івана Карпенка-Карого, *абсолютно нічого не тямив в акторстві* (2). Як губка, всмоктував усе, що робив Леонід Биков. Він провів (3) зі мною не одну бесіду. Розпорядився (3), щоб грала музика (4), коли виходитиму на знімальний майданчик. Звісно, глядач не може цього зауважити. Проте музика допомагала (4) мені створити саме такий образ, на який очікував режисер (5). Він знав, як

доторкнутися до моєї душі (3). І я збагнув, що можу бути не лише коміком, а й драматичним актором (5). Від Леоніда Бикова я ніколи не чув різкого слова (3). Він був неймовірно тактовним. Багато хто сумнівався, чи я зможу озвучити свого героя російською мовою (2). Звук «г» видавав мене з нутрощами. А Леонід Биков заспокоював (3): «Всі ми, українці, страждаємо на те «гикання».

Працював (3) зі мною, аж поки я не позбувся акценту (5). І лише його заслуга (1) в тому, що я озвучив (5) свою роль як родовитий росіянин... [13].

Як бачимо, ціннісна рамка даного фрагменту пронизує фактаж реальних подій суб'єктивним баченням мовця щодо особистісного вкладу маестро (1) і, фактично, реалізується за тактичною схемою досягнення комунікативної мети аргументованого доведення доленосної ролі наставника: дії вчителя (3) → вихідні дані актора (2) ← ефект (4) → бажаний результат (5).

Для британського дискурсу більшою мірою характерними є свобода творчого процесу та вибору спрямування власного творчого натхнення. Українці порівняно менше експлікують свободу творчого вибору, випускають цей немаловажливий нюанс, а якщо і згадують, то з певним відтінком «АЛЕ». Стосовно даного аспекту в обох лінгвокультурах прослідковується також значний вплив суперечливого поняття «замовлення», яке з одного боку надихає, а з іншого задає певний напрямок творчій діяльності. Порівняймо два фрагменти інтерв'ю з британським композитором Девідом Арнольдом та українським спортсменом Василем Вірастюком:

Слід також зазначити, що існує бачення аксіологічної модальності як складової лише суб'єктивної модальності, що наводиться в роботі Г. В. Феодосієвої [1: 6]. На наше переконання, така позиція зумовлена тим, що при трактуванні аксіологічної модальності лінгвісти асоціюють її з оцінністю та оцінкою мовцем певних явищ, упускаючи при цьому власне ціннісну сутність аксіологічної модальності, яку не завжди можна штучно виміряти за допомогою оцінок «добре», «погано», «нейтрально». На думку М. П. Грачова в мові та логіці цінності виражаються не через оцінки, а через ціннісні судження, що відповідають певній модальності висловлювання [2]. Разом з тим, оцінка постає формою думки, за допомогою якої засвоюється зміст будь-якої сфери людської діяльності, зокрема, аксіології, що дає підстави розрізняти цінності та оцінку.

– As this is a "genesis" movie of sorts, your limited use (A) of the Bond theme is appropriate - but you hint at it nicely throughout (A). What determined (B) where you would give us (C) those teases and tastes?

It was really left up to me (C.1) what to do as far as the Bond Theme was concerned . It has been in the script from day one that it wouldn't appear fully-fledged until the end of the movie (B). But I felt that it was appropriate to hint at it (A) in places where Bond was "earning his stripes", so to speak. So he gets a bit of it when he runs off on his own agenda to the Bahamas, when he wins the DB5 in a card game, when he puts on the tuxedo, etc. [19]. (Позначки наші – О. В.).

– Що ж змусило вас попрощатися (2) зі збірною?

– Одна з головних причин – скрутне матеріальне становище (1). Останні півроку, коли ще займався штовханням ядра, я отримував мізерну зарплату – 105 гривень (1). Хіба можна на ці гроші нормально харчуватися й тренуватися мені, людині вагою 135 кг (1)? Тут якраз запропонували роботу у Львові. Треба було вибирати, спорт чи робота (2). Після довгих роздумів віддав перевагу останньому (2). А потім захопився (3) змаганнями «стронгменів». Це видовищний вид спорту, він користується популярністю в усьому світі (3), його купує (3) телебачення, і це дає змогу існувати (3) й самим учасникам шоу. [14]. (Позначки наші – О. В.).

Як видно з уривків, для британського варіанту характерним ракурсом є замовлення-умова як витоки творчості: зумовлене (B) звужує й одночасно розширює (C) можливості реалізації власного таланту (A). Для українців така дилема (2) більш явно виражається, чітко вимальовуються гострота проблеми (1) та зовнішня зумовленість обраного напрямку творчої самореалізації (3).

Наступна група цінностей характеризує етапність творчого процесу та особливості створення нового. Ця група включає такі аксіологеми як: план роботи як цілісна, часом, хаотична образна картинка; творча напруга, поточне удосконалення попереднього плану, спонтанність; оригінальність, майстерність; боротьба та інші. Особливістю британців щодо даного аспекту є більший рівень організованості та спрямованості творчих зусиль. Творчий процес ніби регламентується певним планом, відповідає задуму. Для української творчої особистості є значною доля невизначеності, покладання на подальший перебіг справи. Розглянемо це на прикладах уривків з інтерв'ю з британським розробником Інтернету Тімом Бернерсом-Лі та українським казкарем Сашком Лірником:

Wired News: You say in your book that the Web is "not done" (A), and it's the *old ideals* (A) that dominate your vision for the *future*. Can we still get to a place where the Web can survive its current gold-rush mentality? What are the chances for your high-minded ideals to succeed (A)?

Berners-Lee: It's not just high-minded ideals (A), but *fun* (B) – *being able to play, doing the creativity in the Web, rather than doing it offline and then somehow compiling it into a Web page – that sort of thing*.

I think that it needs a lot more bits that I initially realized (C). I thought all we need is a decent, really intuitive editor for creating this stuff (A). But in fact, if you're going to use it collaboratively you have to very good access control too – access control where you can create groups [of collaborating users] (C.1). [20].
(Виділення та позначки наші – О. В.).

– Ваші виступи – це імпровізація (A)?

– Абсолютна імпровізація (A). Казки не можна спланувати (A), бо вони живі. У моїх казках беруть участь слухачі, які частково їх творять (A), тож ніколи не відомо, чим закінчиться кожна наступна розповідь (A).

У Шешорах якось розповідав казку про «Віника і смерть». Шукав «акторів» (A) для розповіді, і тут підходять двоє готів – всі у чорному, *бліді якісь* – ото вони вдвох смерть грали (B). На роль козака шукав *когось* (A), дивлюсь, сидить навпроти *хлопець з чубом* (B). А от жида *ніхто* не хотів грати, *на кого пальцем не тицьну*, кожен відповідав: «Я не жид!». Аж тут чую позаду: «Я – жид». Обертаюся, і справді стоїть жид – у ярмулці, з пейсами. Отак Бог водить (A)... [16]

(Виділення та позначки наші – О. В.).

Як бачимо, для британського винахідника реалізація плану та його нюансів (A) – це робота великого періоду життя, як зазначає адресант (*old ideals* → *future*). Вже зроблене (A) та потреби сучасності вказують на шляхи покращення вихідного задуму (C.1), а також стають джерелами для власне самовдосконалення та динаміки особистості (C). Крім того, даний уривок також розкриває особистісне бачення творчості (виділена частина): вільний творчий простір надихає на нові звершення.

Ставлення ж українського казкаря набагато простіше та вільніше щодо втілення свого задуму. Фактично, незапланованість та імпровізація (A) наскрізно обрамляють висловлювання казкаря: «...Абсолютна імпровізація ← → Бог водить...». Це особливо підкреслюється безособовими характеристиками учасників дійства (виділені частини). Доля запланованості (B) незначна, лише обмежується фактичним складом дійових осіб та частково «сюжетом».

Ще одна група цінностей характеризують **взаємодію творця з оточуючим середовищем під час творчого піднесення**. До цієї групи входять наступні цінності: партнерство, гармонія, подолання перешкод, способи захисту від непорозумінь. Дана категорія цінностей показала найвищий ступінь відмінностей щодо порівнюваних культур. Для українських творчих особистостей партнерство з самого початку взаємодії переходить за невеликим виключенням у жорстку критичну конкуренцію та суперництво. Характерними є імпліцитні та експліцитні вказівки на «партнера» як гіршого, непрофесійного, такого, що лише заважає своїми діями реалізації творчого проекту. Британці у цьому плані відрізняються більшою привітністю та позитивом. Партнерство для них ототожнюється з поняттями співпраці, кооперації, підтримки, дружньої поради, коректного спрямування спільних дій. Крім того, у британській лінгвокультурі практично не відчувається емоційного надлому при вираженні реакції на певні конфлікти, непорозуміння, складається враження, що їх й зовсім немає. Це не є характерним для українців. Гострі кути проблеми, несправедливість, приниження найбільшою мірою піддаються всесторонньому розгляду. Українська творча особистість в знаки свого менталітету намагається зайняти комунікативну позицію «Я – жертва, але я – герой».

Наведемо два фрагменти інтерв'ю. Спершу – з українською художницею Євгенією Гапчинською:

– **Успіх у творчості прийшов одразу?**

– Ні, до нього була довга дорога принижень і великих ризиків (1). Мені казали: «Як тобі не соромно виставлятися в перукарні чи ресторані, де твої роботи стоять на землі, прихиленими до стіни (1)». Але я переконана: якщо це хороші роботи (2), їх обов'язково помітять (2) – незалежно від того, де вони розташовані (1). І якщо про мене довідаються ще п'ять людей (1), то це вже добре (2). Були ситуації, коли віддавала в заставу квартиру, брала кредити... (1) Я часто плакала (1), але не зупинялась (2)... [15].
(Позначки наші – О. В.).

Ефект емоційної напруги зі знаком «→» метафорично увінчаний «...довгою дорогою принижень...» домінує у даному уривку інтерв'ю, що тактично підсилюється чергуванням причинно-наслідковості «приниження (1) – успіх (2)». Фактично, такий «дуєт» просякнутий споконвічним українським «Я буду крізь сльози сміятись...». Нарочита експлікація позитивного зерна (2) ще більшою мірою підкреслює негатив (1), створюючи ефект абсолютного пригнічення митця середовищем.

Співставимо вищенаведений уривок з фрагментом інтерв'ю з британським письменником та режисером Майклом Паліном:

Dave: But the limited studio time didn't leave you time for improvising, for example. You had to be ready when the camera started.

Palin: The improvising came when *we* were writing. What I remember as the most exciting moments were when *the various writing groups within the six of us* would *come together* and read new material *to each other*...

That's when *we* made *our* first decisions about the strength of the material. *We* relied very much on a gut feeling. Some of them, like the three I just mentioned, were put on the A list, the gold, top pile: those are fine; they don't need to be changed. Other material had good sections (4.1) and some bits that didn't work (4.2), but they excited or lit up (4) *someone else at the table* to take it on and move with it (4). [18]. (Виділення та позначки наші – О. В.).

Бачимо, як творча робота стає метою команди. Я-творче переростає у Ми-творче. Виділені нами окремі слова, словосполучення та цілі вирази стають контекстуально синонімічними на позначення командної спільної діяльності. Цей уривок цікавий також з огляду на позитивну оцінку роботи, що виконується командою в незалежності від якісної сторони виконання (4.1), (4.2). Зауважимо також, що позитивний бік справи традиційно для англосаксонської культури висвітлюється першим. Недолік – це також результат, що веде до досягнення мети (4).

Остання група цінностей, що характеризує **місце доробку в культурі**, визначається здебільшого емоційно-перебільшено у британській лінгвокультурі такими аксіологемами як: шедевр, практичність, незамінність, визнання, гармонія, суперечність. Прослідкуємо це на фрагменті інтерв'ю з британським письменником Девідом Доначі:

... I have already set nine novels, six as David Donachie, three under the pseudonym of Tom Connery.

It was irresistible, especially since I have decided views about the way the 18th century British Navy is portrayed ...

Even better than all the above it was saleable – writers have to eat. In fact *it was such a good idea it was bought twice* (1), one publisher returning the idea after being taken over because, as they said, 'It did not fit with their new strategy.' (2). [17]. (Виділення та позначки наші – О. В.).

Бачимо, як за допомогою повтору видільних конструкцій (it + a form of be + emphasised word/phrase + (that clause) створюється наскрізний ефект високої оцінки власного твору. Цей ефект ще більшою мірою підсилюється ставленням автора (1) до очевидної першої невдачі (2).

В українському дискурсивному творчому просторі, за невеликим виключенням, власний успіх окреслюється доволі скромно, здебільшого як оцінка третьої особи. Крім того, відчувається переймання української еліти не лише визнанням створеного ними, а також проблемами авторських прав. Продемонструємо це на прикладі фрагменту інтерв'ю з українським письменником Сергієм Жаданом:

Чи правда, що судишся з Міносвіти?

– *Хотів* (1), – зізнається. – *Але передумав* (1.1). Міносвіти включило без мого дозволу (2) вірш до шкільної хрестоматії. Він називався "На цьому майдані все на диво пов'язане". Написаний твір був 1993-го. *Я – філолог за освітою* (2). *Знаю, що наші школи – крацій і найпростіший спосіб убити інтерес до літератури* (2). *У мене є здоровий інстинкт самозбереження* (2). *Тому я не хочу до хрестоматії* (2). [12]. (Виділення та позначки наші – О. В.).

У даному уривку чітко прослідковується взаємодія об'єктивної та суб'єктивної складової модальної рамки висловлювання. Так, фактична інформація щодо нелегітимних дій обрамлюється суперечним (1) та (1.1) суб'єктивним ставленням автора (виділені частини). Останнє набирає форми аргументованого протесту (2). Яскравою, на наш погляд, з точки зору суб'єктивної оцінності є остання метонімічна фраза. Даний фрагмент також на контекстуальному рівні кодує інформацію про цінність вірша, яким зацікавилась поважна установа.

Розглянувши особливості ціннісного насичення інтерв'ю, ми відмітили також, що у всіх групах представлені такі незмінні самоцінні компоненти: Я-творче та продукт творчості як реалізація Я-творчого.

Слід відмітити, що шкала цінностей, яка відображає період творчого піднесення доволі варіативна та динамічна. Кожна творча особистість як індивідуальність продемонструвала свою концепцію цінного. Вищенаведена шкала демонструє те типове, що було представлено практично у кожному інтерв'ю. Ми переконались, що об'єктивна та суб'єктивна сторони сутнісного насичення цінностей та їх оформленість несуть відбиток як власне творчого характеру діяльності, так і національно-культурного. Так, вищезгадані цінності, потрапляючи в контекст, наповнюються культурно специфічним змістом. Відповідно, несуть свої відтінки значень, набувають смислової наповненості, зумовленої соціально-культурними, економічними засадами відповідних суспільств заломлених через призму суб'єктивного, особистісного бачення. Найбільш відчутними стають об'єктивно-суб'єктивні відмінності останніх двох груп.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончарова Н. В. Аксіологічна структура англосаксонського діалогічного дискурсу: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04./ Київськ. лінгвіст. ун-т. – К., 2005. – 17с.

2. Грачёв М. П. Соотношение ценностей и оценок, 2006. – Online: http://groups.google.com/group/dial_logic/msg/6290.html
3. Кашкин В. Б. Сопоставительные исследования дискурса // Концептуальное пространство языка. – Тамбов: ТГУ, 2005. – С. 337-353.
4. Кобрин Н. А., Болдырев Н. Н., Худяков А. А. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 2007. – 368с.
5. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350с.
6. Научно-исследовательская лаборатория «Аксиологическая лингвистика», 2006. – Online: <http://www.vspu.ru/axiology/index.htm>
7. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. – М.: Наука, 1990. – 219с.
8. Соловьева Л. Ф. Выражение аксиологических категорий в современном английском языке (атрибуты, предикативы и релятивы оценки): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Житомир, 2000. – 17с.
9. Федосеева А. В. Имплицитная модальность высказывания в коммуникативно-прагматическом аспекте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Белгород, 2005. – 17с.
10. Ягубова М. А. Оценка в языковой картине мира // Вопросы стилистики. – Саратов: Саратовский ун-т. – 1996. – Вып. 26. – С. 30-40.
11. Csikszentmihalyi M. Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. – NY: Harper Perennial, 1997. – 464p.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Артвертеп. Сергій Жадан премію Бі-Бі-Сі проп'є, 2007. – Online: www.artvertep.dp.ua.news/700.html
13. Українське об'єднання «Свобода». «Іду механіком на літак», 2007. – Online: <http://www.Kyiv.vosvoboda.info/dokument001353.html>
14. Український портал. Василь Вірастюк: Своїх кумирів я вже переміг, 2007. – Online: <http://ukrfoto.net/url.php?site=bogatyr.com.ua>
15. Український портал. Воїн Євгенія Гапчинська, 2006. – Online: <http://rep-ua.com/41400.html>
16. Український портал. Лірник Сашко, 2006. – Online: <http://format.ua/index.php?go=Articles&in=4&id=44>
17. Bookpleasures. Interview with David Donachie author of On Making Tide, 2007. – Online: <http://www.bookpleasures.com>
18. Powells Publisher. And Now for Michael Palin, 2007. – Online: <http://www.powells.com/authors/palin.html>
19. Soundtrack. James Bond is back..., 2006. – Online: <http://www.soundtrack.net/features/article/?id=212>
20. Wired News. Interview with the Web's Creator, 2007. – Online: <http://www.labournet.net/other/0011/benn.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Сушкевич – асистент кафедри іноземної філології КДПУ ім. В. Винниченка
Наукові інтереси: аксіологічна та комунікативна лінгвістика

«ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ ЖИВОГО ВЕЛИКОРУССКОГО ЯЗЫКА» В.И. ДАЛЯ КАК БАЗОВЫЙ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ДЛЯ ОСМЫСЛЕНИЯ КОНЦЕПТА «МУДРОСТЬ» В РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Ольга ТАРАНЕНКО (Луганск, Украина)

У статті розглянута трансформація концепту «мудрість» у російській лінгвокультурі за матеріалами Словника В.І. Даля та сучасними лексикографічними джерелами.

This article is devoted to the analysis of concept “wisdom” transformation in Russian linguistic culture on the basis of Vladimir Daly’s dictionary and up-to-date lexicographic sources.

В контексте актуальной антропоцентрической парадигмы в лингвокультурологии и когнитивной лингвистике пристальное внимание уделяется исследованию концепта как основной ментальной структуре индивидуума, включающей в себя тезаурусный, эмоциональный и психологически-ассоциативный компоненты. Определяя степень изученности концепта, необходимо подчеркнуть его специфическую структуру, подобную «подводной части айсберга», то есть то, что большая часть информации о концепте находится в «скрытом» положении, а «поверхность» лингвисты изучают с помощью разнообразных языковых средств и специфических, свойственных когнитивной лингвистике и лингвокультурологии, методов.

Исследование концепта с лингвокультурологических позиций связано прежде всего с именами таких ученых как С.Г. Воркачев, И.А. Стернин, В.Н. Телия, А. Вежбицкая, В.А. Маслова и др., которые в своих трудах убедительно продемонстрировали основополагающую роль концепта в отражении национальной специфики и структуры сознания через культурно-лингвистические связи.

Каждой национальной культуре свойственен «личный» набор концептов, образующих структуру сознания представителя конкретного этноса. Вместе с этим очевидно и существование универсального набора общечеловеческих концептов, независимых от национальной принадлежности индивида. Говоря о русской лингвокультуре, мы не можем обойти вниманием эти общечеловеческие концепты, к числу которых, безусловно, относится и «мудрость».

Цель данной публикации – рассмотрение информации, заложенной в словарной статье «мудрость» «Толкового словаря живого великорусского языка» В.И. Даля (далее - Словарь) в аспекте ее привлечения

для исследования концептуальной значимости понятия «мудрость» в русской лингвокультуре, а также фрагментарное наблюдение за динамикой представлений о мудрости, которые произошли в русском языковом сознании со времен выхода далевского словаря, отразившись в современных тезаурусных изданиях.

Исследование концептуализации мудрости представляется нам актуальным, поскольку мудрость является одной из важнейших категорий нравственности и заслуживает глубокого и всестороннего анализа; с помощью Словаря Даля и современных подобных ему источников возможно наблюдение трансформации этого качества с 19 по 21 столетие.

Материалом для исследования послужили следующие лексикографические источники: «Толковый словарь живого великорусского языка» В.И. Даля, «Современный словарь терминов. (Общеобразовательный тезаурус): Мораль. Нравственность. Этика» Ю.В. Рождественского, тезаурусный «Словарь» А.Г. Крутлова.

Говоря о самом концепте, следует разграничить его с понятием, поскольку нередко эти два термина воспринимаются как эквивалентные, хотя это не совсем так.

Согласно концепции С.Г. Воркачева, они имеют следующее соотношение: «концепты отличаются от понятий по своему предмету: это не просто универсалии, общие свойства широкого класса объектов, а духовные сущности, способные обеспечить связь между разнопорядковыми идеями мира - Божественного и человеческого... элементы духовной культуры человека, созданные им для понимания самого себя и своего места в мире» [1: 56].

Концепт отличается более сложной, многомерной структурой в сравнении с понятием, его трактовка всегда включает эмоционально-оценочный компонент. В ареал любого концепта входит понятие, но не наоборот. Понятие может концептуализироваться, в то время как концепт никогда не сузится до рамок понятия.

Рядом исследователей (С.Г. Воркачев, Ю.С. Степанов, Ю.В. Рождественский) выделяются существительные абстрактного значения, имеющие явную склонность к концептуализации. К ним относятся счастье, жизнь, смерть, любовь, вера, мир, свобода и многие другие, отражающие общечеловеческие ценности и являющиеся несомненной и немаловажной частью коллективного бессознательного. Сама абстрактность этих существительных дает известную свободу в их структуризации. Во многом значения этих слова выходят за рамки традиционной интерпретации, поскольку их значение превосходит конкретику человеческого бытия. Обычно для этих лексем очень трудно подобрать однозначное определение, большинство людей подсознательно чувствуют их ментальную объемность, но не всегда могут четко сформулировать свое отношение к этим концептуализированным явлениям. Как нам известно, структура концепта достаточно сложна и нередко выходит за рамки лингвистики; на нее влияют многие факторы, среди которых одну из первых ролей играет эмоциональный. Явления, предполагающие неоднозначную интерпретацию, абстрактность, трансцендентность могут трактоваться как имеющие склонность к концептуализации.

Мудрость отвечает перечисленным характеристикам и обладает ярко выраженной склонностью к концептуализации, поскольку обладает всеми компонентами концепта, представленными в структурной схеме анализа, данного С.Г. Воркачевым, которой мы и будем придерживаться в данном исследовании.

Схема, предложенная этим ученым, включает в себя три составляющие: «понятийная составляющая», отражающая дефиниционную структуру концепта; «образная, фиксирующая когнитивные метафоры», фразеологические единицы, т.е., эмоциональную оценку и «значимостная – этимология, современные ассоциации, то место, которое занимает имя концепта в языковой системе [1: 76]. Данная схема нам представляется наиболее целесообразной в рамках данной публикации, поскольку позволяет четко структурировать и анализировать имеющийся языковой материал. В этой статье мы подробно остановимся на исследовании понятийной составляющей мудрости.

Основной набор концептов свойственен практически каждой лингвокультуре (жизнь, смерть, вечность и т.д.), то есть, эти концепты имеют общечеловеческое значение, их основные черты во многом совпадают у представителей разных этносов.

Говоря о мудрости в общечеловеческом смысле, надо отметить высокую оценку данного качества людьми древности, что отражается в мифологических пантеонах большинства древних цивилизаций, ряде легенд и мифов, в почитании мудрости как высшей благодати, превалирующей над умом.

Практически всегда герой легенды, былины, сказки имеет настоятельную необходимость обратиться за советом к мудрецу (волшебнику, колдуну), а нередко еще и является воспитанником обладателя мудрости. В кельтском сказании о короле Артуре неоднократно упоминается волшебник Мерлин - духовный учитель короля, благодаря которому становится для Артура возможным выполнить свое предназначение. Еще один пример. Ради обладания мудростью и тайным знанием верховный бог скандинавского пантеона Один пожертвовал глазом и семь дней провисел на священном древе познания Иггдрасиль. Эти примеры не единичны, что подтверждает значимость мудрости.

В русской мифологической культуре среди наиболее явных носителей мудрости как человеческого свойства можно выделить сказочных персонажей Василису (Елену) Премудрую (нередко помогающую во всем Ивану-Царевичу); героя былин Вольгу Всеславовича, известного не столько своей физической силой (как богатырь Святогор), а мудрыми решениями, позволяющими бороться с противниками более эффективно. Также надо упомянуть Лису Патрикеевну, Котофея Котофеевича как носителей хитрости, изворотливости, что тоже есть обиходное, просторечное понимание мудрости.

Как мы знаем, сказки являются выражением коллективного бессознательного того народа, который их создал, поэтому особое внимание к носителям мудрости в фольклоре является концептуально значимым для анализа на предмет обладания этим качеством народа в целом. Благодаря Словарю В.И. Даля мы можем сделать ценные наблюдения в оценке понятия «мудрость» и его дальнейшей концептуализации.

Словарь В.И. Даля – это энциклопедия русской жизни 19 столетия, выраженная посредством представления автором четкого, системно упорядоченного словарного тезауруса людей того времени. Исследуя концептуализацию мудрости с далевских позиций, можно выявить следующее: в словарной статье (достаточно обширной) вычленяются компоненты структурной схемы этого слова-понятия, представленных в разной степени развернутости и прозрачности.

Дефиниционная составляющая концепта «мудрость», которую можно выявить, анализируя материал, помещенный в словарную статью Словаря Даля, соответствует представлениям древних русских – уважение к обладателям данного качества, имеющего прямую связь с трансцендентным, космическим началом. Мудрый, по Далю – это «основанный на добре и истине, соединяющий в себе любовь и правду, в высшей степени разумный и благонамеренный», а сама мудрость – «свойство мудрого, соединение истины и блага, высшая правда, слияние любви и истины, высшее состояние умственного и нравственного совершенства» [2: 356].

Однако в Словаре Даля зафиксировано и другое значение, входящее в семантический объем лексемы «мудрость» – «мудрость - замысловатость, труднопонятность, хитрость» [2: 356], акцентирующее внимание на своеобразной «изнанке» мудрости. Такая организация материала в словарной статье подразумевает наличие двух полярных интерпретаций данного качества, одна из которых связана с положительным осмыслением качества «мудрость» (мудрость как истина и благо), а другая - с отрицательным (хитрость). Рассмотрим эту полярность на конкретных примерах. В рассматриваемую статью включены следующие дериваты с положительной коннотацией; образования *мудрец* («философ, мудрый муж, достигший учением, размышлением и опытностью до сознания высших житейских и духовных истин»), *мудростный*, *мудролюбие*, *мудречество* (состояние и наука мудреца) *мудроречивый*, *мудроумный*, *мудрохрабрый*, *мудренеть*, *мудролюбец*, *мудролюбица*. Этот ряд отражает позитивную оценку данного качества у представителей как мужского, так и женского пола (просматривается связь с Василисой Премудрой и Вольгой Всеславовичем как носителями позитивной мудрости, сокровенных знаний, опыта). В современных условиях представители русской лингвокультуры большинства слов этого ряда не используют, а многие из приведенных дериватов можно смело назвать устаревшими, практически не используемыми сегодня (*мудроумный*, *мудрохрабрый* и подобные).

В словарной статье также представлен еще один синонимический ряд, отвечающий второму значению мудрости, негативному: *мудреный*, *мудритель*, *мудроватый* (непонятный), *мудровать* (хитрить, придумывать что-то необычайное, умничать), *мудровка*, *мудрительница* (хитрая, подлая женщина), *мудрушка* (обольщение, обман или шутка), *мудрствовать* [2: 357].

В этих словах отражена хитрость, выраженная в коллективном бессознательном носителей русской культуры в сказочных образах-трикстерах Лисы Патрикеевны и Кота Котофеевича (гендерный аспект также соблюден – мудритель – мудрительница, то есть, хитрость свойственна как представителям женского, так и мужского пола, хотя обычно хитрость считается изначально негативной женской чертой). Причем образ Лисы Патрикеевны, хитрой женщины, добывающей своего разными уловками, у Даля лингвистически выражен более рельефно (наличие лексем *мудровка*, *мудрительница*, *мудрушка*). В Словаре: «*Мудровка – мудрящая женщина*», «*мудрительница – кто мудрит, мудрует*» [2: 357].

Для обозначения особ мужского пола этот ряд значительно сужен: *мудритель*. У Даля: «*Мудритель – кто мудрит, мудрует*» [2: 357]. Это позволяет предположить, что в народном сознании хитрость гораздо чаще связывают с негативным женским началом, которому мужчина может противостоять с большим трудом, противопоставляя лишь грубую силу и осуждая женское коварство.

На основании проведенного анализа в дефиниционной структуре мы можем выделить 2 полюса данного качества – мудрость как Божий дар и хитрость, то есть, умение выйти из сложной ситуации не всегда честными способами.

Словарь В.И. Даля является уникальным лексикографическим источником как по широте охвата информации, так и по способу ее репрезентации, что не могло не получить логического продолжения в современных изданиях.

Ю.В. Рождественский работал над «Словарем терминов» под общим названием «Общеобразовательный тезаурус». В выпуске 2 под названием «Мораль. Нравственность. Этика» мы находим толкование мудрости через ее составляющую - нравственность: *«совокупность духовных качеств человека, хорошо владеющего всеми видами морали, ясно осознающего истинные моральные ценности и предпочтения, умеющего творчески и искусно применять категории морали к реальным жизненным ситуациям. Высший уровень культуры можно охарактеризовать как «нравственную мудрость», способность обеспечить гармонию нравственной жизни, готовность к достойным поступкам в любой ситуации»* [4: 65]. Согласно этому источнику, мудрость понимается как мораль, нравственность, духовность, искусство применять эти качества в жизненных реалиях, что немаловажно, поскольку данные качества трудно сочетаются с принятым сейчас стереотипом «хочешь жить – уметь вертеться».

Гораздо более широко раскрывается потенциал мудрости в другом современном тезаурусном словаре А. Г. Круглова. Это авторский словарь, где дается интересное и достаточно полное толкование данного качества, и есть несомненные ссылки на Словарь Даля, включено его определение *«мудрого как основанного на добре и истине»*. [3: 204]. Согласно А.Г. Круглову, *«мудрость – это нечто большее просто ума – или, что далеко не то же самое, нечто взамен его, плавный переход одного в другое»* [3: 205.] Здесь же дано такое определение мудрости: *«понимание, а точнее, чувство, истинных ценностей, знание помимо ума – инстинкт или опытность, – эрзац ума, то же, что благоразумие, даже то, что хитрость»* [3: 205]. Это позволяет вычленил такие компоненты мудрости как опытность, ум, благоразумие и хитрость, что во многом соответствует толкованию мудрости в Словаре Даля. А.Г. Круглов определяет мудрость как *«совершенство отношения к миру, совершенство приспособленности к нему»*, т.е., указывает, что актуальность мудрости в условиях современности не утрачена. Двойственность мудрости, ее положительная (ум, благо) и отрицательная (хитрость) стороны также находят параллели со Словарем Даля: *«мудрость остается категорией моральной и в том случае, если речь идет не о совершенстве нашего отношения к миру – не об истинных ценностях, не о добре – а всего лишь об изощренной приспособленности к нему: эта другая мудрость исповедует и другую мораль»* [3: 204].

Судя по приведенному контексту, автор связывает мораль прежде всего с нравственностью (в этом случае просматривается связь и со словарем Ю.В. Рождественского, который тоже позиционирует это качество как моральную категорию). Мудрость и хитрость А.Г. Круглов соотносит синонимически: *«мудрость, как и хитрость, не добиваются своего напролом: пункт, где значения этих двух неполных синонимов совпадают»* [3: 204], что подтверждает мнение о мудрости и хитрости как двух сторонах одной медали. Явно присутствует связь с пониманием мудрости, отраженным в Словаре Даля в следующей ремарке: *«поступать мудро» и «мудрость» – прямая противоположность «мудрить» и «мудреность», а «хитрить» и «хитрость» частью своих значений относятся в первую, частью – ко второму»* [3: 205]. А.Г. Круглов обыгрывает в своей статье большую часть ряда дериватов от слова «мудрость», представленных у Даля, что говорит о преемственности толкования этого слова-понятия.

Подводя итог, следует сказать, что А.Г. Круглов при толковании понятия «мудрость» преимущественно опирался на понимание этого качества В.И. Далем, поскольку прямые ссылки и параллели со Словарем Даля несомненны. Но вместе с тем он привнес и свою трактовку: мудрость как инстинкт, как предвидение: *«мудростью называют еще способность предвидения, – потому вероятно, что самая удачливая погоня за ложными ценностями чревата крахом, который не предвидит немудрый. Да и вообще, будущее слишком трудно вычисляемо – то есть доступно больше интуиции, знанию помимо ума»* [3: 205].

Мудрость со времен В.И. Даля трансформировалась, обрела несколько иные, хотя и созвучные с далевскими, смысловые оттенки. Согласно тезаурусным словарям А.Г. Круглова и Ю.В. Рождественского, мудрость приобрела дополнительное смысловое наполнение в виде связи мудрости с моралью, предвидением, добром.

Наши наблюдения позволяют сделать следующие выводы:

- анализ понятийной составляющей «мудрости» с опорой на схему С.Г. Воркачева дает основания для выделения двух противоположных сторон концепта «мудрость» – позитивная (благо, истина) и негативная (хитрость) на материале нескольких лексикографических источников;

- концептуализация понятия «мудрость» в 19 веке (Словарь Даля) и в условиях современности последовательна и нашла свое отражение в Словаре Даля и в «Словаре терминов» Ю.В. Рождественского, и в «Словаре» А.Г. Круглова;

Образная и значимостная составляющие концепта «мудрость» заслуживают отдельного рассмотрения, что и предполагается осуществить в дальнейшем.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2003. – 330 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Рус. яз., 2000. – Т.4. – 895 с.

3. Круглов А.Г. Словарь («к-н»). – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 252 с.
 4. Рождественский Ю.В. Словарь терминов. (Общеобразовательный тезаурус): Мораль. Нравственность. Этика. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 88 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Тараненко – аспірант кафедри загального мовознавства ЛНПУ ім. Т. Шевченка.
 Наукові інтереси: когнітологія, лінгвокультурологія.

**ФЕНОМЕН КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ТА МОВНОЇ КАРТИН СВІТУ У СВІТЛІ
 ЛІНГВО-КОГНІТИВНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

Наталія ТАЦЕНКО (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто специфіку концептуальної та мовної картин світу з точки зору лінгвокогнітивістики, встановлено їх взаємозв'язок, проаналізовано процеси категоризації та концептуалізації, досліджено архетипи як найпростіші буттєві концептуальні структури свідомості.

The paper examines a specific character of conceptual and language pictures of the world from the point of view of linguistic cognitive science, their interrelations are established. The processes of categorizing and conceptualizing are analyzed, the archetypes as elementary existential conceptual structures of consciousness are examined.

Когнітивне моделювання значення номінативних одиниць мови посідає пріоритетне місце серед напрямків сучасної лінгвістики, оскільки відкриває доступ до дослідження закономірностей людського мислення і дозволяє встановити специфіку концептуальної та мовної картин світу лінгвокультури. Це і є метою нашої роботи. Планується також вирішення таких завдань, як надання визначень двох картин світу: концептуальної (ККС) та мовної (МКС) як результатів категоризуючої діяльності людини, встановлення їх взаємозв'язку; з'ясування процесів категоризації та концептуалізації як універсальних актів пізнання; дослідження архетипів як первинних концептів, необхідних для утворення ККС та МКС.

Сучасні автори визначають ККС як глобальний образ світу, який є основою світогляду людини, тобто відбиває існуючі властивості світу в розумінні людини у результаті її духовної та пізнавальної діяльності, а також розглядають ККС як універсальний орієнтир діяльності людини [13: 21-27]. Інше визначення ККС надає В.А. Піщальнікова, яка цілком слушно вважає її системою інформації про дійсний чи можливий світи, яка постійно знаходиться у стані розвитку та оперативної мобільності за рахунок безперервного пізнання індивідом об'єктивної реальності [10: 47]. Наголосимо, що під час пізнання об'єктивної реальності обробка та зіставлення даних, що надходять різними каналами і тому належать різним модальностям, відбувається на концептуальному рівні свідомості.

Не зайвим було б сказати, що у формуванні ККС особливу роль відіграють культурологічний і лінгвосеміологічний аспекти. Картина світу, що розуміється таким чином, має вельми багато спільного з філософсько-антропологічними концепціями. При цьому зазначимо, що ККС характеризується привнесенням як суб'єктивних, так і загальнолюдських понять, які під час їх акцентування потребують вираження особливими мовними засобами. Слід також зауважити, що ККС лише частково вербалізується, тобто отримує своє відображення у МКС – мовних одиницях різних рівнів. Певна ж частина ККС не може бути вираженою засобами мови й залишається поза її межами на рівні чуттєвого досвіду.

МКС прийнято відмежовувати від ККС, оскільки вона є основою мовного втілення, словесною концептуалізацією сукупності знань про світ. Б.А. Серебренніков вважає, що дійсність “проектується” концептуалізатором у семантику природної мови, створюючи мовну картину світу [14], яку деякі дослідники називають “спроєктований світ” (projected world) [16].

Під МКС дослідники розуміють сукупність зафіксованих у одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі його розвитку [12: 89], тобто здійснюване у лексичному та граматичному складі мови зображення всього існуючого у вигляді цілісного та багатокомпонентного світу, який у своїй структурі й у зв'язках своїх частин віддзеркалює людину, її матеріальну та духовну життєдіяльність, простір та час, у яких вона існує тощо. На нашу думку, МКС – це образ світу, який створюється лінгвістичними засобами, а саме: номінативними, граматичними, функціональними, образними, дискурсивними.

Ми цілком поділяємо точку зору В.А. Маслової, що МКС має глибоко укорінений антропоцентричний характер, виступає своєрідною призмою, крізь яку людина бачить світ і яка визначає її ставлення до цього світу [8: 61]. Зауважимо, що основним завданням теорії МКС є вирішення питання, в чому і як впорядковані відомості про мову, як працюють її окремі одиниці та категорії.

Учені, що займаються розробкою поняття “мовна картина світу”, говорять про індивідуальність сприйняття інформації. Деякі з них приходять до висновку, що вираз “мовна картина світу” певною мірою є умовним: образ світу, що відтворюється за даними однієї лише мовної семантики, скоріше носить карикатурний та схематичний характер [2: 67]. Ю.Д. Апресян називає мовну картину світу

наївною у тому розумінні, що наукові визначення та мовні тлумачення не завжди співпадають за об'ємом і навіть за змістом [1].

МКС нерідко порівнюють із дзеркалом, у якому відбивається реальний світ. Однак розробка проблеми поступово наводить учених на думку про те, що МКС скоріше нагадує не дзеркало, а автопортрет, що створює художник, дивлячись у дзеркало [4: 77]. Розуміння МКС не як дзеркального відображення світу, а як його замальовки, фокусує увагу на антропофакторі, оскільки саме людина, що розмовляє, ментально відтворює та вербально інтерпретує об'єктивно існуючу реальність. На нашу думку, реальність відображається шляхом відтворення тих її складових, які видаються для адресанта найважливішими, релевантними, такими, що найбільш повно характеризують світ.

Кожна природна мова по-своєму членує світ, тобто має свій специфічний спосіб його концептуалізації. Іншими словами, в основі кожної конкретної мови лежить особлива модель, або картина світу, і мовець повинен організовувати зміст висловлювання у відповідності до цієї моделі. Таким чином, МКС у кожній мові є неповторною, своєрідною, самобутньою і визначається соціальними, культурними, психологічними, духовними особливостями народу, його традиціями, тобто, національною специфікою.

Однак, зауважимо, що без загальної концептуальної картини світу як всеохоплюючого образу буття не можливе людське спілкування і взаєморозуміння, функціонування суспільства як біосоціального угруповання. Тобто, з огляду на універсальність механізмів пізнавальної діяльності людини, спільність людського мислення, єдність природи в цілому, а також завдяки інтеграції та трансляції людського досвіду, стає можливою „концептуальна єдність людства”.

Тим самим, світ є єдиним для всіх, хоча мовне представлення світу може бути неповним або неточним, бо, по-перше, таким є спосіб відтворення, по-друге, людина може не знати світ як індивід, а по-третє, людина може не знати світ як представник певного соціуму. Останні два твердження показують, що мовне мислення відображає рівень знань людини про світ як індивіда та рівень знань людини про світ як представника певної спільноти.

Необхідно підкреслити, що, як ККС, так і МКС є динамічними феноменами, які знаходяться у процесі безперервної зміни, доповнення та уточнення. У зв'язку з тим, що інформація про світ невинно накопичується, ККС і МКС постійно ускладнюються, у тому числі, і в результаті розвитку інформаційних технологій. Глобалізація й універсалізація, створення комп'ютера, що перетворився на комунікативний фактор, супроводжуються технологізацією комунікативного простору і здатні істотно змінити ККС і МКС у новому столітті.

На нашу думку, причина постійної динаміки концептуальної та мовної картин світу полягає у безкінечності буття та незавершеності процесів пізнання. Проте зауважимо, що зміни фіксуються перш за все в концептуальній картині світу, а потім у мовній, тобто, ККС є більш динамічною, ніж МКС. Тому у взаємодії концептуальної та мовної картин світу саме першій належить роль імпульсу.

Концептуальна та мовна картини світу вважаються нами результатом категоризуючої діяльності людини, а саме, процесів *категоризації* та *концептуалізації*, на яких ми зупинимося детальніше.

Поняття про окремі об'єкти, властивості, події або стани об'єднуються у свідомості звичайно у класи – категорії, що становить основу процесу пізнання взагалі. Без процесу *категоризації* неможливий жоден акт пізнання, вона всюдисуща і всеохоплююча. Як зазначає В.Н. Маскадиня, “універсальний принцип *категоризації* – це можливість отримувати максимум інформації при мінімальних когнітивних витратах” (курсив наш, Н.Т.) [7: 24].

Дослідники слушно зауважують, що людина не може одночасно відобразити весь навколишній світ, а тому при його сприйнятті важливо, щоб інформація, яка надходить до свідомості, членувалася [14: 166]. Невипадково протилежний *категоризації* когнітивний процес кваліфікується як *концептуалізація*. Характеризуючись багатоканальністю й цілісністю отримання та переробки інформації, вона спрямована на виділення у свідомості суб'єкта пізнання мінімальних змістових одиниць досвіду, які піддаються омовленню. Додамо, що *концептуалізація* є частиною всієї системи знання, яка розглядається в діаді „людина – світ”.

М.М. Полужин вважає, що *концептуалізація* – це окремі когнітивні процеси, що проходять у часі, за допомогою яких слухач або читач, виходячи з експліцитно вираженої текстової інформації, власної ментальної репрезентації і враховуючи відповідний контекст, конструює нову (ментальну) семантичну репрезентацію інформації [11: 7]. Ми розглядаємо *концептуалізацію* як членування потоку інформації про дійсність на концепти та відношення, що їх пов'язують, як багатоступінний процес, який починається з накладання на інформаційний потік символічного формату, далі формату зразків, схем тощо, і виявляє при цьому типові та випадкові якості об'єктів.

Деякі вчені вважають, що *категоризація* передує *концептуалізації* [17]. Зазначену точку зору поділяє О.С. Кубрякова. Вона наголошує, що у когнітивній літературі часто висувається питання про те, чи організовуються категорії навколо вже сформованих *концептів*, чи, навпаки, самі *концепти* можуть з'явитися як результат рефлексії над сформованими категоріями і, особливо, роздумів над тим, яка

загальна ідея або уявлення покладені в їх основу, а далі й осмислення таких ідей та уявлень у вигляді особливих *концептів*. На її думку, цілком імовірно, що у даний час переважає остання точка зору: *концепти* складаються у процесах *категоризації* [5: 8].

Ми поділяємо точку зору О.С. Кубрякової і вважаємо, що *концептуалізація* і *категоризація* є різними видами класифікаційної діяльності людини. Перший націлений на виділення деяких мінімальних одиниць людського досвіду в їх ідеальному змістовному уявленні, другий – на об'єднання одиниць, які виявляють подібність у тому чи іншому відношенні або характеризуються як тотожні, у більшій розряді.

Як зауважують науковці, для процесів *категоризації* та *концептуалізації*, а також для утворення концептуальної і мовної картин світу, необхідно припустити існування деяких вихідних або первинних концептів, з яких потім розвиваються всі інші [9: 102]. Такі найпростіші буттєві концептуальні структури (у невеликій їх кількості) – *архетипи* колективної свідомості, універсальні для всього людства – входять у біопрограму людини, тобто є вродженими, а отже, такими, що передують мові й незалежні від неї. Іншими словами, під *архетипом* розуміють універсальні моделі, що впливають з колективного підсвідомого, спільного для всього людства, або тенденцію до утворення уявлень, які можуть значно коливатися в деталях, не втрачаючи при цьому базової схеми.

Дослідники розглядають *архетипи* як основу інформаційно-орієнтаційних механізмів психіки окремого індивіда [3: 44] і залучають їх для пошуку ментальних першооснов. Інтерпретація *архетипів* як природжених ідей або загадок, які змушують людей певним чином сприймати, переживати та реагувати на події [15: 200], репрезентує їх як неподільні структури, не сприяючи виявленню їхніх витоків.

Сучасна наука не має єдиного переліку *архетипів*: уважають, що їхня кількість у колективному підсвідомому може бути необмеженою. Унаслідок аналізу праць К.Юнга вчені виділили такі основні *архетипи*: мати, дитина, герой, мудрець, божество Сонця, шахрай, Бог і смерть, персона (публічне обличчя особи, яке вона проявляє при взаємодії з іншими людьми), аніма (внутрішній образ жінки в чоловікові, його підсвідома жіноча сторона), анімус (внутрішній образ чоловіка в жінці, її підсвідома чоловіча сторона) й самість (ядро особистості) [15: 201].

Наведені *архетипи* мають складну структуру, й, на нашу думку, формуються внаслідок взаємодії більш елементарних концептів, а тому можуть бути розкладені на простіші елементи, які пояснюють їхнє значення й використання як одиниць колективного підсвідомого. Так, архетипи Бог і смерть співвідносяться з протилежними точками відліку *вертикалі*. Бога пов'язують із верхніми рівнями ієрархії буття, яка відображає людські цінності, а смерть пояснюють за допомогою метафори *уніз* [6: 397]. Названі трансформації свідчать про перцептивну основу вказаних *архетипів*.

Дослідники зараховують до *архетипів* такі елементарні поняття як „дитинство”, „юність”, „молодість”, „зрілість”, „пори року” [3: 44], які ґрунтуються на гештальті *цикл*, а також більш складні ідеї вічного учня, героїзованого злочинця, об'єктивно-речової детермінації буття, обрядності й імітативності, вічного повернення тощо [3: 4], які теж проявляють зв'язок із більш елементарними орієнтирами. Наприклад, архетип вічного повернення ґрунтується на гештальті *цикл*, через нього взаємодіючи з ритмами буття, що свідчить про неелементарність *архетипів* і їхній зв'язок із перцептивними процесами *концептуалізації* світу.

Зв'язок МКС з ККС проявляється також у сфері неології, оскільки поява нових одиниць відображає фіксацію у мові змін, що проходять у ККС людини в результаті сприйняття нею світу. Тому вважаємо за необхідне наголосити на перспективності подальшого дослідження специфіки МКС та ККС на основі інноваційних процесів сучасної англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. О языке толкований и семантических примитивах // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. – Т. 53. - №4. – 1994.
2. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. - № 1. – С. 64-72.
3. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
4. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1997. – 327 с.
5. Кубрякова Е.С. О современном понимании термина «концепт» в лингвистике и культурологии // Reality, Language and Mind: An International Book of Research Reports / Ed. by T.A. Fesenko, B. Stefanik, M. Press. – Tambov University Press, 2002. – Iss. 2. – С. 2-13.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. - С. 387-415.
7. Маскадыня В.Н. Психолингвистическая трактовка категоризации как способа идентификации значения слова индивидом // Психолингвистические исследования значения слова и понимания текста. Межвузовский сборник научных трудов. – Калинин, 1988. – С. 22-26.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – 208 с.
9. Павилёнис Р.И. Проблема смысла. – М.: Мисль, 1983. – 285 с.
10. Пищальникова В.А. Концептуальная система индивида как поле интерпретации смысла художественного текста // Язык. Человек. Картина мира: Материалы Весесоюз. науч. конф. – Ч 1. – Омск. гос. ун-т, 2000. – С. 45-51.
11. Полужин М.М. Основные положения когнитивной грамматики как особого типа описания языка // К юбилею ученого: Сб. науч. трудов, посвященный юбилею доктора филологических наук, профессора, главного научного сотрудника лаборатории теории теоретического языкознания РАН Елены Самойловны Кубряковой. – М.: МГПУ, 1997. – С. 91-97.
12. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2002. – 192 с.
13. Постовалова Е.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 8-69.

14. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. – М.: Наука, 1988. – 242 с.
15. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 1997. – 608 с.
16. Jackendoff R. *Semantics and Cognition* (Current studies in linguistic series; 8). – Cambridge, (Mass): The MIT Press, 1995. – 283 p.
17. Lakoff G. *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind.* – Chicago, L.: The University of Chicago Press, 1987. – 750 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Таєнко – аспірант кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: неологія, словотвір, когнітивна лінгвістика (спеціальність – 10.02.04).

КАТЕГОРІЙНИЙ СТАТУС ШИРОКОЗНАЧНОСТІ, ЧИ ЄВРІСЕМІЇ

Світлана ТЕРЕЩЕНКО (Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглядається категорійний статус широkozначності, порівнюється єврісемія із семантичними категоріями багатозначності, невизначеності та неоднозначності.

The categorical status of the wide semantics is investigated in this paper. The “everysemy” is compared with the categories of polysemy, vagueness and ambiguity.

Широкоznачність, чи єврісемія (від давньогрецького *εὐρέϊα, εὐρύς* – широкий), – це явище лексико-семантичного рівня, що характеризується розширенням семантичного обсягу слова для позначення різноманітного кола денотатів. Історія вивчення єврісемії в мовознавстві бере початок у 60-70 роках ХХ століття, проте вперше терміни „широkozначність”, „широkozначний” було використано в роботах В.Ярцевої (кінець 40 – початок 50 років) [8: 38]. Протягом майже п’ятдесяти років дослідники використовували різні назви мовних форм, що репрезентують широkozначність: слова з широкою понятійною основою (А.Уфімцева), одиниці широкої семантики (К.Горшкова, В.Колобаєв, В.Соколова), лексеми широкого значення (Б.Джоломанова, С.Дімова), слова з максимально узагальненим значенням (І.Арнольд, Д.Шмельов), дифузної семантики (І.Василюк), недиференційованого значення (В.Гак), широkozначні одиниці (Л.Гросул, Г.Давидова, А.Ленца, І.Лотова, В.Плоткін, О.Судаков) та ін. Використання різних назв пояснюється тим, що одні з них вказують на це явище (широка семантика, дифузна семантика тощо), а інші розкривають його сутність (широка понятійна основа, узагальнене та недиференційоване значення та ін.). Незважаючи на тривалу історію вивчення лінгвального явища актуальність дослідження єврісемії не вичерпується й сьогодні: остаточно не сформований термінологічний апарат, не встановлений категорійний статус широkozначності, засоби її вираження тощо.

Широкоznачність природно входить до загальної системи семантичних категорій української мови, з іншими категоріями вона перебуває у відношеннях паралельного співіснування, пересічення або включення. Метою проведеного аналізу є з’ясування категорійного статусу єврісемії, визначення її місця серед інших семантичних категорій, зокрема багатозначності, невизначеності та неоднозначності.

Специфіка лексико-семантичної категорії широkozначності найяскравіше розкривається при зіставленні її з багатозначністю. Проблемами співіснування двох близьких мовних явищ почали займатися науковці відразу після відкриття останньої, адже єврісемантичність і досі деякі лінгвісти розглядають як характеристику одного з лексико-семантичних варіантів багатозначного слова (О.Василенко, С.Дімова, Г.Гурська та ін.); інші вчені єврісемію та полісемію вважають самостійними категоріями (Н.Амосова, І.Арнольд, Л.Гросул, Т.Жукова, В.Колобаєв, В.Плоткін, В.Соколова та ін.).

Загальна інтерпретація єврісемії як одиниці лексико-семантичного рівня, її місця серед інших мовних категорій залежить, головним чином, від того, у яких відношеннях перебувають широkozначність та багатозначність.

Спільність та відмінність категорій розкриваються при аналізі внутрішньої семантичної структури мовних одиниць, шляхів їх творення тощо. У мовознавстві немає єдиного погляду щодо будови лексичного значення слова: кількість його компонентів варіюється від двох (І.Арнольд, Ю.Апресян та ін.), чотирьох (О.Селіверсова) до десяти (В.Комісаров). Але безсумнівним та загальноприйнятим вважається існування денотата (відтворення предмета) та сигніфіката (лексичного поняття) в структурі лексичного значення.

Зближення, а іноді й повне їх ототожнення категорій відбувається через наявність у будь-якого єврісемічного та полісемічного слова ознаки поліденотативності, тобто можливості позначати найрізноманітніші предмети та явища навколишнього світу. Семантичне варіювання багатозначних слів сприяє тому, що вони позначають найрізноманітніші фрагменти дійсності (предмети, явища, дії, властивості, відношення тощо), мають певну кількість значень (ЛСВ), що не залежить від кількості позначуваного. Кожен семантичний відтінок має предметне та понятійне значення. Отже, багатозначні слова обов’язково мають хоча б два значення та дві понятійні основи, тобто, окрім поліденотативності, для них характерна й поліпонятійність. До того ж такі лексеми позначають декілька різних понять, які

обов'язково входять до семантичної структури слова, закріплюються і формують значення. Кількість значень полісемантів дорівнює кількості ЛСВ та їх понятійних основ. Вона залишається сталою у мові та мовленні. Наприклад, до внутрішньої структури багатозначного іменника „метелик” входять два поняття і відповідно два значення: „комаха з двома парами крил” та „краватка у вигляді банта”, останнє з яких було утворено від першого шляхом метафоричного перенесення найменувань за схожістю форм. Ця лексема поліденотативна (використовується на позначення сотень видів комах та десятків різновидів краваток) і двопонятійна.

Слова широкої семантики позначають безліч денотатів, але, на відміну від полісемантів, вони характеризуються структурною однопонятійністю. Позначувані поняття лише зовні пов'язуються зі словом, з його фонетичною оболонкою, проте не входять до структури значення. Вони з'являються при функціонуванні слова в конкретних мовленнєвих контекстах і співвідносяться з єдиним узагальненим широким поняттям. Так, наприклад, під широким значенням слова „предмет” у мові розуміється необмежене коло реальних та уявних явищ, що сприймаються органами чуття людини і на яких зосереджена увага. У певному тексті стає прозорою структура його значення: мається на увазі чи „матеріальний предмет”, чи „предмет думки”, чи „певна наукова дисципліна”. У мові концептуальна основа лексичного значення евісеманта залишається сталою, у мовленні ж вона обов'язково змінюється, звужується. Між усіма можливими ЛСВ широкозначного слова відсутній логіко-семантичний зв'язок. Отже, поліденотативність – та загальна риса, яка характеризує евісеманти та багатозначні слова. Першою розрізнявальною ознакою слід вважати понятійну основу лексичного значення слів. Однопонятійність – це показник широкозначності, а поліпонятійність – багатозначності.

Існують певні відмінності у структурі значень евісемічних та полісемічних слів. Як правило, внутрішніми компонентами лексичного значення евісемантів є інтегральні семи, а диференційні найчастіше відсутні [5: 23]. У широкій семантиці фіксуються загальні ознаки (родові), притаманні цілому класу референтів. Конкретні (видові) риси окреслюються при реалізації слів у відповідних контекстах. Наприклад, словникова стаття дієслова *іти* у тлумачному словнику нараховує 24 семантичні відтінки, пов'язані з широким значенням – „виконанням дії зі зміною просторової локалізації її суб'єкта / об'єкта” [3: 507]. Базовою семою тут виступає „переміщення в просторі” – це загальна родова ознака, характерна для семантики цілої групи лексем (*бігти, пливати, летіти, повзти, їхати, шкандибати* та ін.). При функціонуванні дієслова *іти* у тексті структура його основного ЛСВ конкретизується диференційними семемами – „швидкість”, „спосіб руху”, „середовище, де здійснюється переміщення” та ін. Наприклад, *іти поспішно, швидко, широко кроком, перевалюючись, хитаючись, прямо, згорбившись, незграбно, важко, легко, один за одним; іти вперед, назад, ліворуч, ззаду, збоку; іти навшпиньках, на милицях; іти босоніж, взутим, іти лісом, полем, вулицею, вздовж річки, повз будинки; іти по лікаря, по воду, по гриби* тощо.

Значення полісемічного слова утворюють певну ієрархічно впорядковану структуру із обов'язковою залежністю кожного її компонента від попередніх. Семема полісеманта можуть входити до однієї тематичної групи, інколи – до різних ЛСГ через денотативну різноманітність. Звичайно, деякі ЛСВ вступають у родо-видові зв'язки з іншими словами, проте переносні значення майже позбавлені такої властивості. Наприклад, у слові *зерно* виділяють п'ять значень: 1) „насіння рослини”, 2) „дрібний плід хлібних злаків”, 3) „зародок, початок чого-небудь”, 4) „окрема дрібна часточка якої-небудь речовини”, 5) „невелика часточка, крихітка чого-небудь” [3: 457]. Перші два з них можуть розглядатися як родові і вступати у гіпонімічні відношення зі словами *жито, пшениця, ячмінь* та ін. Метафорично та метонімічно трансформовані ЛСВ, як правило, не є родовими назвами стосовно інших слів, у структурі їх значення виділяються як інтегральні, так і диференційні семи.

Одним із найголовніших чинників розрізнення семантичних категорій евісемії та полісемії є шляхи їх творення. Як відомо, багатозначність – це результат метафоричних чи метонімічних трансформацій, широкозначність – наслідок узагальнення та абстрагування [6: 178].

Ряд ознак (узагальнений характер значення, поліденотативність, семантичне звуження при мовленнєвому використанні та ін.) спільні для широкозначних та багатозначних лексем. Вони відтворюють цілісну характеристику слів і є суттєвими для розуміння лексико-семантичних категорій. Інші ознаки (однопонятійність / поліпонятійність, гіперо-гіпонімічні відношення, різні типи зв'язку між ЛСВ та ін.) дозволяють чітко диференціювати лексеми на евісеманти та полісеманти.

Широкозначність та полісемія іноді спричиняють мовну неоднозначність, заважають прозору сприйняттю, завуальовують зміст висловлення. Як правило, певні труднощі виникають при розумінні евісемантів та полісемантів української мови іноземцями або ж наймолодшими її носіями – дітьми. Причина цього полягає в наявності декількох значень чи смислів у мовній одиниці, можливості їх окремої та паралельної реалізації в мовленні у зв'язку з існуванням більшої чи меншої міри невизначеності стосовно комунікативної ситуації.

Невизначеність – це „когнітивно-дискурсна категорія, що характеризує мовомисленнєві процеси при комунікації” [7: 202]. Семантичною домінантою її є однойменні поняття „невизначеність”, „невизначений” – тобто точно не встановлений. Будь-який мовний знак (слово, фразеологізм,

словосполучення, речення), узятий поза контекстом, характеризується більш-менш виявленою семантичною неповнотою, незрозумілістю, недоговореністю – у цьому, головним чином, і полягає сутність невизначеності.

Семантичні категорії широкогозначності та невизначеності легко плутаються, ототожнюються, проте, на нашу думку, вони знаходяться у відношенні пересічення: більшість лексичних одиниць у своєму розвитку можуть проходити умовну стадію семантичної невизначеності, що певною мірою ускладнює способи її розкриття та відмежування від подібних явищ. Еврісеманти на мовному рівні мають одне узагальнене сигніфікативне значення, яке виражає широке за обсягом фактів та явищ дійсності поняття. На цьому етапі всі еврисеманти можна вважати ще остаточно не визначеними. Перехід на мовленнєвий рівень характеризується „семантичним наповнюванням” змісту та „семантичним спустошенням” обсягу еврисеманта. На цій стадії діють процеси розширення та звуження значення. Останній етап – функціонування еврисемантів у контекстуальному середовищі – уявляється як чітке розуміння значень слів усіма учасниками комунікативного акту. Лексичні одиниці остаточно розкривають свою семантику, стають „прозорими”. Отже, як виявляється, категорії широкогозначності та невизначеності перетинаються, адже еврисеманти лише на початковому етапі значеннєво незрозумілі.

Категорію неоднозначності вважаємо функціонально-семантичною, адже вона репрезентується на усіх мовних рівнях (лексичному, словотвірному, морфологічному і синтаксичному) та має місце в мовленні. Під „неоднозначністю” мовної одиниці розуміють наявність у неї одночасно декількох різних значень, а точніше смислів. Значення – це пряма інформація, яку містять лексико-семантичні одиниці, з яких будується речення. Смыслом (сенси) є інформація, що впливає із конкретної позамовної ситуації у процесі спілкування. Окремо взяте слово не має смислу, воно має тільки значення. Слово, вжите у висловленні, тобто в комунікативному контексті, набуває смислу [2: 208].

Залежно від того, якого типу ці смисли, розрізняють лексичну неоднозначність (розуміння еврисемантів поза контекстом, сприйняття іншомовних слів при перекладі з однієї мови на іншу та ін.) та синтаксичну неоднозначність (сприйняття словосполучення, речення одночасно з декількома смислами, наприклад: *Прибув лектор з Києва* (який лектор? та прибув звідки?); *спустили підводу* та *спустили під воду*).

Ю.Апресян розрізняє мовну (лексичну та синтаксичну) та мовленнєву неоднозначність, що виникає у висловленні через невизначеність тих чи інших параметрів ситуації [1:176-178]. Останній різновид репрезентується конструкціями типу: *він грюкнув дверима* та *продавець пошкодив товар*, які можуть позначати як навмисну, так і ненавмисну дію.

Здатність виражати хоча б два різні смисли при лексичній, синтаксичній та мовленнєвій неоднозначності забезпечуються будовою мови: мовець не може мати на увазі одночасно два різні смисли, і реципієнт, виходячи із ситуації, повинен зробити правильний вибір потрібного розуміння. У випадку неправильного вибору (наприклад: *Чи не знаєте Ви, котра зараз година?* – відповідь *Знаю*) має місце „комунікативна невдача”, тобто повне мовленнєве непорозуміння [4: 20-45].

Отже, під мовною неоднозначністю розуміємо здатність морфеми, слова, виразу чи конструкції мати різні смисли. Мовленнєва неоднозначність – це реалізація даної характеристики в конкретному висловленні: при ненавмисній її формі учасники комунікативного акту з'ясовують усі неточності; протилежний різновид (навмисна форма) найчастіше застосовується як прийом чи засіб осмислення художнього тексту (іносказання, алюзії, різного роду інтертекстуальні елементи, одночасна наявність двох планів опису тощо).

Із чотирьох проаналізованих категорій (еврісемія, полісемія, невизначеність і неоднозначність) найбільш широкою виявляється невизначеність, до складу якої входять інші. У свою чергу, неоднозначність протиставляється однозначності, або моносемії, та розкривається через багатозначність і широкогозначність.

Категорії еврисемії та полісемії знаходяться у відношеннях паралельного співіснування, адже мовні одиниці, що їх виражають, разом зі спільними (поліденотативність) мають суттєві відмінні риси (поліпонятійність / монопонятійність, родо-видові відношення), різні шляхи творення. Широкогозначність та багатозначність, виражаючи мовну неоднозначність, входять до складу категорії невизначеності, проте розкривають її сутність на мовному рівні. У мовленні при функціонуванні еврисемантів чи полісемантів знімається будь-яка невизначеність та неоднозначність, звичайно ж, якщо це не задум автора, не гра слів.

Перспективним залишаються теоретичні дослідження взаємодії категорій широкогозначності та омонімії, широкогозначності та вузькогозначності, еврисемії, синонімії та антонімії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367с.
2. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоенія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія – К.:ВЦ „Академія”, 2006. – 368с.
3. Великий тлумачний словник української мови. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728с.

4. Залізник А., с.22-23 Залізник А. Феномен многозначности и способы его описания // Вопросы языкознания. – 2004. - №2. – С.20-45.
5. Ленца А.Л. Широкозначность глагола и контекст. – Кишинев: Штиинца, 1987. – 99с.
6. Терещенко С.С. Широкозначність та багатозначність в українській мові // Культура народів Причорномор'я. Научний журнал. - №82. – Т.2. – Симферополь, 2006. – С.177-179.
7. Фітьо Т.Я. Кореляція багатозначності та неоднозначності з категорією невизначеності // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. – 2007. - №4. – С.201-205.
8. Ярцева В.Н. Пути развития словосочетания // Вопросы грамматического строя и словарного состава языка. – Л.: ЛГУ, 1952. – 363с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Терещенко – викладач кафедри української мови Дніпропетровського національного університету.
Наукові інтереси: лексикологія та семасіологія української мови.

ТИПИ ВІДМІННОСТЕЙ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ СЛІВ РІЗНИХ МОВ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Кирило ТОКАРЕВ (Кіровоград)

У статті здійснюється порівняльний аналіз відмінностей внутрішньої форми слів з однаковим значенням в українській та англійській мовах.

This article deals with differences of the inner form of the words in Ukrainian and English.

Одним з основних завдань сучасного порівняльного мовознавства є встановлення причин подібності та відмінності лексики різних мов. Дослідження цього питання невід'ємно пов'язане з вивченням та кросс-лінгвістичним зіставленням внутрішньої форми слова. Особливу увагу науковців привертає аспект її незбігу у різних (споріднених та ні) мовах.

Виділення внутрішньої форми в окрему категорію, придатну для аналізу у філологічних розвідках, проходило декілька етапів. Апелювання до цього поняття знаходимо ще у „Енеадах” грецького філософа Плотіна. Він вживав цей термін по відношенню до питань структури твору мистецтва та духовного змісту індивіда. Значно пізніше, вже у XVIII столітті, явище починають розглядати в естетиці, звідки воно потрапляє у коло інтересів Вільгельма Фон Гумбольдта, який першим відніс внутрішню форму до площини мовних явищ [10: 83].

Грунтовне лінгвістичне дослідження внутрішньої форми *слова* було розпочате О. О. Потєбнею. Він тлумачив це поняття як „відношення змісту думки до свідомості” [6:83]. Нажаль, через матеріалістичну спрямованість радянського мовознавства дане питання не було відповідним чином досліджене у наукових розвідках XX століття.

Втім протягом декількох останніх десятиліть інтерес до нього знов активізувався. Внутрішня форма стала предметом вивчення різних наук: філософії (Камчатнів А. М.), літературознавства (Голянич М.І.), психології (Роменець В. А, Снітко О.С, Узнадзе), перекладознавства (Дем'янков В. З.), етнографії (Саннікова Л. П.). Великий інтерес це питання викликало і у галузі порівняльного мовознавства (Русанівський В.М., Манакін В. М., Кочерган М. П. тощо). Відмітимо, що у сучасному науковому контексті поняття *внутрішня форма* часто стає синонімом *семантичної мотивації*. В межах нашої статті ми будемо розглядати ці терміни як тотожні.

Одним з найбільш цікавих для аналізу аспектів зіставлення слів різних мов є вивчення незбігу їх внутрішньої форми. У своїх наукових працях Русанівський В. М. запропонував власну класифікацію типів збігів/незбігів внутрішньої форми слів з різних мов [7:17-18].

Вчений виділяє декілька видів незбігу внутрішньої форми слова [7:17-18]:

- Незбіг зовнішньої та внутрішньої форми при різному матеріальному та звуковому вираженні (англ. *traffic* (< італ. *traffico* 'торгівля, комерція') // укр. *рух* (автотранспорту) (< рух (фізичне явище), англ. *tourist* (< англ. *tour* < франц. *tour* 'поворот') // укр. *мандрівник* (< мандри), англ. *dust-louse* (< *dust* + *louse*) // укр. *книгоїд* (< книга + їсти));
- Незбіг внутрішньої форми у слів з тотожною зовнішньою формою: нім. *der Tischler* (< *der Tisch*) // укр. *месляр* (< тесати), англ. *stole* 'епитрахиль, орарь' // укр. *стіл*, англ. *book* 'книжка' // укр. *бук* 'деревина', англ. *vidkid* 'дитина, що полюбає дивитися відео' (< *vid* (*video*) + *kid* 'дитина') // укр. *відкид* (< від + кидати), англ. *clean* (< стар. англ. *clæne* 'чистий' < індоєвроп. *gel* 'слабке світло, проблиск') // укр. *клин*.

Беручи за основу запропоновану класифікацію, ми зробили спробу виділити більш розгалужену систему взаємозв'язків між словами, в яких не збігається внутрішня форма слова. Частково ці особливості були викладені нами підчас міжнародної наукової конференції [9:298-299]. В даній статті ми надаємо стислий погляд на питання, ставлячи перед собою мету не лише надати класифікацію незбігу внутрішньої форми слів в англійській та українській мові, але і проаналізувати чинники та наслідки подібної невідповідності.

Виходячи з особливостей вивченого мовного матеріалу (іменники англійської мови та їх українські відповідники обрані методом довільної словникової вибірки), ми запропонували наступну систематизацію явища:

- 1) Мотиваційний незбіг: англ. *eye-glass* (<eye 'око' + glass 'скло') // укр. *лінза*; англ. *eye-shade* (<eye 'око' + shade 'тінь') // укр. *козирок* (<козир + ок); англ. *faithlessness* (<faith 'віра' + less 'менше' + ness) // укр. *відданість* (<віддати + ість).
- 2) Повний (цілісний) незбіг: англ. *grand-uncle* (<grand 'великий' + uncle 'дядько') // укр. *двоюрідний дід*; англ. *goose-neck* (<goose 'гуска' + neck 'шія') // укр. *вузьке місце*, англ. *fenland* (<fen 'болото' + land 'місцевість') // укр. *болотиста місцевість*.
- 3) Незбіг через відсутність поняття: англ. *field-man* (<field 'поле' + man 'чоловік') // укр. *гравець, що ловить м'яч*; англ. *go-getter* (<go 'йти' + get 'давати' + er) // укр. *удачливий ділок*, англ. *ghost-story* (<ghost 'привиди' + story 'історія') // укр. *історія про привидів*.

До мотиваційного незбігу відносимо номінації, які вживаються для позначення одних й тих самих реалій в порівнюваних мовах, проте відрізняються асоціативними образами: англ. *god-booster* (<god 'бог' + boost 'піднімати, підштовхувати' + er) // укр. *проповідник* (<проповідь + ник); англ. *god-box* (<god 'бог' + box 'коробка') // укр. *церква, каплиця*; англ. *god-child* (<god 'бог' + child 'дитина'), *godson* (<god 'бог' + son 'син') // укр. *хрещеник* (<хрестити + ник), англ. *good-fellow* (<good 'добрий' + fellow 'друге, хлопець') // укр. *веселун* (<веселий); *gooseberry* (<goose 'гуска' + berry 'ягода') // укр. *агрус*.

В таких одиницях проявляються особливості народного світобачення та побудови асоціативного образу, який і стає основою для створення внутрішньої форми.

Відмінності у мотивації можуть бути як близькими, так і віддаленими. До незначних відмінностей першої групи ми відносимо слова, в основу яких були покладені ознаки, близькі за характером найменування (*близькі аналогії*): англ. *headship* (<head 'голова' + ship 'корабель (виконує роль суф.)') // укр. *керівництво* (<керувати + тво); англ. *heel-and-toe* (<heel 'п'ятка, каблук' + and 'та' + toe 'палець (на носі)') // укр. *скороход* (<соро + ход); англ. *henwife* (hen 'курка' + wife 'жінка, дружина') // укр. *птахівниця* (<птахи + ниця); англ. *hermit-crab* (<hermit 'пустельник, богомалець' + crab 'краб') // укр. *рак-самітник* (<рак + самотність + ник).

Існування семантичних зв'язків між лексичними одиницями з різною внутрішньою формою є досить розповсюдженим. Це пояснюється, перш за все, спільністю умов, за яких створена номінація. Стикаючись з певною реалією, що вимагає найменування, мовці обмежені об'єктивними факторами дійсності, які впливають на формування мовного образу, в межах якого і виникають різноманітні міжмовні/міжкультурні розбіжності, спричинені відмінностями у побудові асоціацій.

Втім більшість слів, що характеризується мотиваційним незбігом внутрішньої форми, мають більш віддалений та замаскований лінгвістичний 'фундамент': англ. *homage* (<франц. home <лат. homo 'людина') // укр. *пошана* (<по + шана); англ. *horse-shoe* (<horse 'кінь' + shoe 'взуття') // укр. *нідкава* (<під + ковати); англ. *household* (<house 'дім' + hold 'тримати') // укр. *родина* (<род); англ. *housemaid* (<house 'дім' + maid 'служниця') // укр. *покоївка* (<покої (<спокій) + ка); англ. *hurricane* (<ісп. huracan <ісп. hurgar 'перегортати, не давати спокою') // укр. *буревій* (<буря + віяти).

Маскування внутрішньої форми слова є однією з найяскравіших ознак тимчасового характеру явища. Навіть якщо оригінальне значення було запозичене з іншої мови та не належить до загальної мовленнєвої картини світу соціуму, з плином часу за ним починають закріплюватись ознаки, які додаються вже самими мовцями відповідно до створюваних асоціацій.

Зрозумілі відмінності мотиваційних ознак є гарними показниками особливостей певного народного мислення, що Кочерган називав „своєрідністю дискретизації світу” [3:296]. Наприклад, англ. *horseshoe* є відповідником українського *нідкава* та складається з двох компонентів *horse* 'кінь' та *shoe* 'взуття', які дають можливість майже одразу зрозуміти функціональне призначення предмету. Український варіант, навпаки, не дає чіткого розкриття змісту реалії через внутрішню форму слова, а описує лише асоціативний образ, який опосередковано натякає на те, з чим може бути пов'язана ця лексична одиниця: *нід + кувати* (коня) [11:120].

Ще одним фактором, що впливає на мотиваційну відмінність внутрішньої форми слів, є розбіжності у семантичних закономірностях, які вибудовувалися протягом всього часу існування та функціонування мови та проявляються у зв'язку між лексичними мікросистемами, елементи яких пов'язані між собою семантичними ознаками [4:371].

Другий виділений нами тип незбігу — *повний*, або *цілісний*. Його характерною рисою є порушення єдності мовленнєвого комплексу при частковому/повному збереженні, або, навпаки, відмінності мотиваційного образу внутрішньої форми слова. До нього відносимо такі слова, мотивація яких в одній з порівнюваних мов передається не однією лексичною одиницею (в нашому випадку, англ. іменником), а об'єднанням одиниць зі спільним семантичним навантаженням (словосполученням). Ми розглядаємо складені слова та словосполучення через те, що вони „функціонують у тісному зв'язку, хоч їхня структура зумовлена в цілому граматичною будовою мови” [8:315].

Слова такого типу відповідають моделі $[a1 + b1] = [a2] + [b2]$, де $[a1 + b1]$ — англійське складене слово, що містить у собі дві зрозумілі основи (*eye-memory* (<eye 'око' + memory 'пам'ять')), а $[a2] + [b2]$ — українське словосполучення (*зорова пам'ять*), яке вживається для позначення аналогічної номінації. Приклади *повного* (цілісного) незбігу в англійській та українській мові: англ. *face-ace* (<face 'обличчя' + ace 'біль') // укр. *лицева невралгія*; англ. *feed-back* (<feed 'годувати' + back 'назад') // укр. *зворотній зв'язок*; англ. *fen-fire* (<fen 'болото' + fire 'вогонь') // укр. *болотяний вогник*, англ. *fenland* (<fen 'болото' + land 'земля') // укр. *болотиста місцевість*; англ. *fire-worship* (<fire 'вогонь' + worship 'поклонятися') // укр. *поклоніння вогню*.

В межах цілісного незбігу ми виділяємо декілька підвидів:

1) Повний незбіг морфологічної структури, семантичного компонента та відмінності внутрішньої форми в українському варіанті при порівнянні з англійським еквівалентом: $[a1 + b1] \neq [a2] + [b2]$, де $[a1] \neq [a2]$, $[b1] \neq [b2]$: англ. *gimcrack* (<gim + crack 'тріщина') // укр. *мішурна прикраса*, англ. *grand-uncle* (<grand 'великий' + uncle 'дядько') // укр. *двоюрідний дід*.

2) Повний незбіг морфологічної структури, коли один з використаних словотворчих елементів співпадає за значенням, проте цілісність структури в українській мові не зберігається. Слова, що належать до цього типу, відповідають моделі $[a1 + b1] \neq [a2] + [b2]$, де $[a1] = [a2]$ або $[b1] = [b2]$: англ. *feed-back* (<feed 'годувати' + back 'назад') // укр. *зворотній зв'язок*, англ. *glass-metal* (<glass 'скло' + metal 'метал') // укр. *розплавлене скло*, англ. *good-fellow* (<good 'добрий' + fellow 'друг, хлопець') // укр. *присмний співрозмовник*.

3) Повний незбіг морфологічної структури при збереженні однакового семантичного навантаження запропонованих еквівалентів. Відповідає моделі $[a1 + b1] \neq [a2] + [b2]$, якщо $[a1] = [a2]$, $[b1] = [b2]$: англ. *gabled-window* (<gabled 'фронтон' + window 'вікно') // укр. *дахове вікно*; англ. *glove-fight* (<glove 'рукавичка' + fight 'бій') // укр. *бій у рукавичках*, англ. *goose-egg* (<goose 'гусак, гуска' + egg 'яйце') // укр. *гусяче яйце*.

При порівнянні складених номінацій в українській та англійській мовах спостерігається більша метафоричність (образність) комплексів, які не втратили своєї цілісності. Особливо це стосується слів англійської мови, побудованих за параметрами моделі ознака (b) + номінаційна ознака (a). Пояснюється це, перш за все, більшою структурованістю українських слів та віддаленістю мовних складників один від одного.

Нарешті, до останнього типу слів з незбігом внутрішньої форми ми відносимо лексичні одиниці, значення яких в іншій мові передається завдяки спеціальним пояснювальним комплексам: англ. *eye-sore* (<eye 'око' + sore 'болячка, виразка, рана, хворий') // укр. *щось огидне*, англ. *face-guard* (<face 'обличчя' + guard 'захистити') // укр. *маска для захисту обличчя*, англ. *facer* (<face 'обличчя' + er) // укр. *удар в обличчя*, англ. *fall-out* (<fall 'падати' + out 'з') // укр. *випадіння радіоактивних опадів (радіоактивний пил)*, англ. *farm-hand* (<farm 'ферма' + hand 'рука') // укр. *сільськогосподарський робітник*, англ. *field-man* (<field 'поле' + man 'людина, чоловік') // укр. *гравець, що ловить м'яч*, англ. *game-tenant* (<game 'дичина' + tenant 'орендувати, наймати, мешкати') // укр. *орендатор мисливських і риболовецьких угідь*.

Зазвичай для передачі значення таких слів в одній з мов (в нашому випадку українській) вживаються поширені словосполучення, що складаються з двох або більше основ. Характерною особливістю англійських слів, що були віднесені нами до даного типу, є яскрава внутрішня форма оригіналу, яка нагадує за своєю структурою та розмаїттям приховані значення фразеологізмів. Це пояснюється тим, що вони відбивають етносихічні особливості певного соціуму [4:147].

Величезний набір мотиваційних компонентів майже ніяк не корелює з українськими засобами передачі тієї самої реалії. Замість одного простого або складеного слова в слов'янському варіанті створюються різноманітні номінативні комплекси, в межах яких функціонують слова зі стертою та прозорою внутрішньою формою, запозичення, сталі словосполучення. В більшості випадків значення цих одиниць формується не завдяки поєднанню декількох слів у словосполучення, а через цілі речення.

Причина великої віддаленості англійських слів та українських відповідників криється у тому, що їх інтерпретація будується на засадах описового перекладу. За основними принципами даного методу [1:297] при перекладі має передаватися основний зміст слова, зберігатися його істотні ознаки (на яких і будується внутрішня форма оригіналу) та утримуватися неускладнена синтаксична структура.

Основним із зазначених вище принципів, що функціонують у порівнюваних мовах, є збереження ознак, покладених в основу номінації. Наприклад, в англ. *hush-money* (<hush 'тиша, мовчання' + money 'гроші') для створення відповідного образу 'грошей, які даються за мовчання', поєднуються два важливих елементи *hush* 'тиша' (від середньоангл. *huisht* 'ш-ш!, тс!' (звукнаслід.) [etymoonline.com]) та власно частина *money* 'гроші'. В українському еквіваленті номінації *хабар за мовчання* повністю зберігається частина *мовчання*, хоч вона і не має такої яскравої звуконаслідувальної основи (укр. *мовчання* походить від *мовчати*, яке має неясне праслов'янське походження [11:493]) як англ. *hush*. Друга англійська номінація *money* передається в українській через іменник *хабар*, який в своєму семантичному полі вже має зв'язок з грішми та матеріальними цінностями. Хоч український варіант і є

більш загальним (що взагалі притаманно будь-яким описовим структурам), зміст англ. *hush-money* передається досить вірно.

Разом з тим, в більшості випадків при описі однієї реалії в українській та англійській співпадає лише одна ознака. Так в англ. *jeep-mobile* та укр. *пересувна бібліотека* схожими залишаються лише компоненти *mobile* 'мобільний, рухливий' та *пересувна*. Ознака має прозорий зміст, який і переноситься у обидві мови за допомогою схожих за семантикою прикметників. Іменникові частини не збігаються при порівнянні. Англ. *jeep* (< від абревіатури *G.P.* 'автомобіль для загального вживання') не має зовсім ніяких зв'язків з укр. *бібліотека*, що живається для створення відповідного опису самої реалії, якої власне не існує у слов'янському мовному просторі.

В залежності від того, наскільки прозорою є внутрішня форма оригінального слова, залежатиме і зрозумілість українського пояснення. З огляду на великий обсяг міжкультурних взаємовідносин, англійських слів, які не мають відповідного лексичного аналогу в українській (або в іншій мові), з кожним роком стає все менше. Поширенню проникнення германських мов сприяє розгалуження іноземних культурних та економічних зв'язків. Це також впливає на вживаність певних слів та сприяє закріпленню у мові компактних та зрозумілих пояснень (іноді на імпліцитному рівні, як у укр. *байкер* // англ. *biker*, укр. *менеджер* // англ. *manager*, укр. *дизайнер* // англ. *designer* та ін.).

З огляду на проведені нами дослідження слів, внутрішня форма яких не збігається, можемо зробити висновок, що в оригінальних мотиваційних компонентах закладений психо-культурний потенціал, що дозволяє не лише вірно декодувати значення, дізнатися про певні особливості даного соціуму загалом, але і зробити вірне декодування основного змісту слова. Що ж до додаткової екстралінгвістичної інформації та інших компонентів значення, що знаходяться у внутрішній формі слова, то їх вивчення ще тільки розпочаті і складає перспективу для подальшого вивчення цього питання у сфері зіставного мовознавства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карабан В. І. Переклад англійської науково технічної літератури. — Вінниця, Нова книга, 2004. — 576 с.
2. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. — Вінниця: „Нова Книга”, 2004 р. 464 с.
3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства — К.: Академія, 2006 р. — 423 с.
4. Левицький В.В. Семасіологія. — Вінниця: Нова Книга, 2006 — 512с.
5. Манакин В. Н. Сопоставительна Лексикология. — К.: Знання, 2004 — 326 с.
6. Потебня Мысль и язык. — Одесса: Государственное издательство Украины, 1922 — 185 с.
7. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. - К.: Наукова думка. - 1988. - 240 с.
8. Словотвір сучасної української мови. — К.: „Наукова думка”, 1979 р. 405 с.
9. Токарев К. А. К вопросу о классификации отличий внутренней формы слов английского, русского и украинского языков // Лингвистические основы межкультурной коммуникации. — Нижний Новгород: Нижегородский государственный лингвистический университет им. Н. А. Добролюбова, 2007. — 298-299 с.
10. Черниш Т. О. Внутрішня форма мовних одиниць і проблема мовного образу світу // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури. — К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2004. — 83 – 88 с.
11. Этимологический словарь украинского языка в 7 т. – Киев: «Наукова думка». - 1982. – Т3. 552 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кирило Токарев – викладач кафедри загального мовознавства та перекладу КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми контрактивної лінгвістики, внутрішня форма слова

МОДЕЛЬ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНЦЕПТОВ (на примере концептов «добро» и «зло»)

Наталья ТРУФАНОВА (Кировоград)

Статья посвящена проблеме исследования концептов. У ней розглянуті різні схеми аналізу, відзначені їх переваги і недоліки. Запропоновані схеми аналізу проілюстровані на матеріалі дослідження концептів «добро» и «зло».

The paper investigates the problem of concepts. Various schemes of their analysis are viewed. The analysis of the concepts “kindness” and “evil” is presented.

Сегодня в языкознании активно разрабатывается вопрос о концептах, исследуя его, уже написано достаточно много научных работ, статей, с 2001 по 2007 год защищено более 50 кандидатских и докторских диссертаций. Изучение концептов – актуальная тема для многих курсовых и дипломных работ. Умение заметить, почувствовать концепт, способствует более глубокому пониманию семантики и маркированности слова, что ведет к более точному подбору слов и помогает разграничить нейтральные и оценочные суждения.

Концептуальную обусловленность слов отмечали в своих работах Вежбицкая А., Васильева Е.В., Гайсина Р.М., Гачева Г.Ф., Дроздова С.А, Лисицкая Е.П., Невойт В.И., Соколовская Ж.П. и др. В работах этих авторов изложен ряд интересных наблюдений над сущностью и свойствами русской языковой картины мира, природой и спецификой образования и функционирования концептов в ней. В них даются

подробные сравнения концептов с близкими понятиями, указываются их общее и различное, очерчивается специфика использования концептов, есть интересные наблюдения и приблизительные схемы для анализа концептов, представлены разные точки зрения на роль концептов в русской языковой картине мира.

Однако в наиболее значимых исследованиях представлено не так много моделей изучения концептов, проиллюстрируем их на примере концептов «добро» и «зло»:

1. **И. А. Стернин** в исследовании, посвященном вопросам методики изучения структуры концепта, все концепты распределяет на три основных типа [12: 44]:

- одноуровневые – содержащие только один базовый слой, представляют собой предметные образы;
- многоуровневые – состоит из несколько когнитивных слоев, накладывающихся друг на друга в процессе усиления абстракции (И. А. Стернин приводит в качестве примера концепт “грамотный”);
- сегментные – представлены в виде базового слоя, окруженного несколькими сегментами, равноправными по степени абстракции (например, толерантность).

Концепты «добро» и «зло» согласно предложенной классификации принадлежат к сегментному типу, поскольку они окружены равноправными сегментами «благо», «худо», «лихо».

2. **Степанов Ю.А.** предлагает свою структурную модель концепта, состоящую из: «1) основного, актуального признака; 2) дополнительных, «пассивных» признаков, являющихся историческими; 3) внутренней формы, запечатленной во внешней, словесной форме». [11: 45]. Анализируя концепт «добро» по предложенной схеме, мы считаем, что основной, актуальный признак данного концепта выражен в словарной статье первым значением: «Все положительное, хорошее, полезное» [8: 137], второй компонент модели – дополнительные, исторические признаки – переданы в словаре вторым значением: «Имущество, вещи» [8: 137], данная аналогия абсолютно логична, поскольку именно наше имущество представляется нам положительным и полезным. Третий компонент в изучаемом нами концепте репрезентируется словом «доброта» в значении «расположение к людям, стремление делать добро другим» [8: 137]. Анализируя концепт «зло» по предложенной схеме, его основой мы считаем первое значение слова «зло»: «нечто дурное, вредное» [8: 189]. Второй компонент также выражен вторым значением слова «зло»: «беда, несчастье, неприятность» [8: 189]. Третий же компонент репрезентирован значительно шире, чем в концепте «добро», он представлен сразу двумя лингвистическими единицами «злость» и «злоба», каждая из которых представляет отдельную ветвь словообразовательного гнезда.

Следовательно, обе предложенные классификации концептов заслуживают внимания, они не исключают друг друга, а лишь позволяют проанализировать концепт с разных сторон.

Таким образом, опираясь на вышеизложенные модели, отбор и исследование языковых репрезентаций концептов происходили, следуя в основном семантическим критериям, в этой статье представлена многосторонняя **методика изучения языковой структуры концептов** на материале исследования концептов «добро» и «зло». Она включает:

1. **Семантические особенности языковой репрезентации концептов.** На примере исследуемых концептов получаем такие результаты:

- А. **Особенности словарной трактовки:** большинство слов, представляющих концепты «добро» и «зло» однозначны (79% репрезентаций добра и 77% репрезентаций зла, например *благоедеяние*, *ад*) – это прилагательные и существительные, называющие лиц, поступающих определенным образом (55,5% и 84% соответствующих групп). Среди многозначных слов, одно из значений которых представляет концепт, прослеживается тенденция проявления концептов «добро» и «зло» в переносных значениях, например: *тепло* (2знач), *простой* (5знач), *вредитель* (2знач), *черный* (6знач).
- Б. **Особенности семантической насыщенности слов, представляющих концепты:** наиболее ярко значение концепта «добро» выражают слова *добрый*, *доброта*, *добродушие*, *доброжелатель*, наиболее слабо значение концепта представлено в словах *удобрение*, *добровольный*, *доброкачественный* и образованных от них, эти слова склонны утрачивать семантику добра, а значит и связь с концептом; наиболее ярко значение концепта «зло» выражают слова *зло*, *злоба*, *злодей*, наиболее слабо значение концепта представлено в словах *злободневный*, *злокачественный*, *зловоние*, *злоупотребить* и образованных от них, эти слова склонны утрачивать семантику зла, а значит и связь с концептом.
- В. **Особенности классификации и употребления языковых репрезентаций концептов.** Анализируя собранный материал на основе семантики, мы разделили его на 21 группу. В данной классификации 16 из 21 семантической группы имеют оппозиции, как на уровне концепта, так и на уровне языка, такое соотношение (76%) доказывает **существование противопоставления добра и зла не только в сознании человека, но и в языке**. Незеркальность этого противопоставления мы склонны объяснять экстралингвистическими причинами: культура народа, религия.

Таблица 1

Соотношение семантических групп
репрезентаций концептов «добро» и «зло»

№	группа «добро»	к-во слов	группа «зло»	к-во слов
1	носитель добра	6	носитель зла, злых умыслов	38
2	совокупность позитивного	5	совокупность негативного	13
3	становиться добрым	5	становиться злым	11
4	делать кого-то добрым	—	делать кого-то злым	6
5	позитивное отношение к другим	15	негативное отношение к другим	15
6	добрые дела, поступки	3	злые действия	14
7	творить (проявлять) добро	3	творить (проявлять) зло	13
8	лишенный добра	1	лишенный зла	1
9	бесхитростный	3		
10	не заслуживающий добра	1		
11			предвещающий зло	1
12			защищающий ото зла	1
13			прощающий зло	1

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

- видимо, исторически для русскоговорящего человека носители зла встречаются в 6 раз чаще, чем носители добра, поэтому нам в 6 раз проще назвать человека, совершившего зло, чем совершившего добро;
- мы в 2,5 раза конкретнее различаем понятия зла, чем добра. Возможно, добро сидит в нас глубже или мы нечетко его себе представляем;
- у каждого русского в 2 раза больше способов стать злым, нежели добрым, по крайней мере, на словах;
- носитель русского языка в принципе не имеет возможности сделать кого-то добрым, так как отсутствие такого слова в языке может указывать на отсутствие такого понятия в сознании;
- у русскоговорящего человека в 4 раза меньше возможности назвать доброе дело, чем злое, может, поэтому большинство добрых дел остаются для нас незамеченными, неназванными, неосознанными;
- зато у нас равные возможности в выборе своего отношения к людям, а соответственно и его названия. Эта группа представлена достаточно широко;
- некоторые слова из группы «зла» не имеют и не могут иметь семантических оппозиций с добром, так как такие оппозиции противоречили бы здравой логике.

Г. **Относительно уровней языковой картины мира**, максимально широко концепты «добро» и «зло» представлены на втором уровне (идентификация явлений с проявлением чувств, эмоций и оценок) – 44%, минимально на третьем (отражения чувств и эмоций того, кто говорит, без акцента на идентификацию объекта) – 15%. Следовательно, в отношении добра и зла для русских наиболее характерна идентификация явлений с проявлением чувств, эмоций и оценок, но не эмоции и оценки сами по себе.

Таблица 2.

Соотношение репрезентаций концептов «добро» и «зло» с уровнями ЯКМ

Уровень	группа «добра»	группа «зла»	конформная группа
1. уровнем идентификации реалий	20 слов (<i>благо, добрый, милость</i> и др.)	39 слов (<i>зло, лихо</i> и др.)	5 слов (<i>гений, коварство, лицемерие</i> и др.)
2. идентификация явлений с проявлением чувств, эмоций и оценок	18 слов (<i>благосклонный, простой, сухой</i> и др.)	49 слов (<i>ядовитый, мордовать, улюлюкать</i> и др.)	2 слова (<i>злословие, беззлбный</i>)
3. отражения чувств и эмоций того, кто говорит, без акцента на идентификацию объекта	4 слова (<i>доброхот, донкихот, добряк, христосик</i>)	20 слов (<i>ехидна, цербер, шайтан</i> и др.)	—

Д. Через семантическое распространение слов добрый, добро и злой, зло концепт «добро» связан с концептами: оценка, благополучие, честь, высокое качество, большое количество имущество, польза; а концепт «зло» – с концептами: оценка, страдание, азарт, вред, неприятность, досада.

Таким образом, языковые репрезентации концептов «добро» и «зло» занимают в лексике русского языка укромный уголок (0,5% от всей лексики), но несут большую семантическую нагрузку.

2. **Морфологические особенности языковой репрезентации концептов.** На примере исследуемых концептов получаем такие результаты: концепты «добро» и «зло» наиболее ярко проявляются через существительные (43% и 48% языковых репрезентаций), то есть значение добра и зла в сознании говорящего чаще всего связано со значением предметности. Существенная разница в количественном соотношении глаголов (14% группы «добра» против 26% группы «зла») объясняется тем, что поскольку ситуация привести в состояние доброты исключается, то отсутствует и эта группа глаголов «добра», в отличие от хорошо развитой аналогичной группы глаголов «зла». Наиболее склонны утрачивать связь с концептом существительные: 53% группы «добра» (*доброволец, похвала*) и 50% группы «зла» (*осуждение, зловоние*). Таким образом, добро исчезает из нашего языка и мышления быстрее, чем зло.

3. **Словообразовательные и этимологические особенности языковой репрезентации концептов.** На примере исследуемых концептов получаем такие результаты: наиболее точно и полно значение концепта «зло» передают словообразовательные гнезда «злой», «худой», «лихой», при этом наиболее распространено гнездо «злой», оно в 4 раза больше других гнезд. В данном гнезде наиболее ярко представлена цепочка «злопыхатель», что подчеркивает особую необходимость у носителей русского языка называть лиц, желающих зла. Этимологически концепт «зло» связан с понятиями, «кривой», «наклонный», что объясняет взгляд на зло как на что-то не прямое, неровное, нестандартное, неправильное, выбивающееся из общепринятых норм. А позднее возникает связь с понятиями «бесчеловечный» «несправедливый», «ложь» и «плохой», что является своего рода продолжением и результатом нарушения тех общественных норм. Отмечается также завидное постоянство выражения концепта «зло» этими словами в разные времена. Компоненты словообразовательного гнезда «худой» раскрывают пассивный аспект концепта «зло». С древних времен отмечена связь слова «худой» с рядом слов со значениями: 1 – бедный, избитый; 2 – голодный; 3 – маленький незначительный. Видимо, все эти понятия ассоциировались в сознании древних со злом в разных его формах и проявлениях, как, например, болезнь и голод. Важный аспект концепта «зло» раскрывает языковая репрезентация «лихо». Наименее узко представлена в русском языке, она открывает непривычное понимание зла через связь концепта «зло» с понятиями «излишек» (если чего-то больше чем надо, то лишнее мешает, препятствует, идет во зло) и «лишенный чего-либо» (зло рассматривается как лишение чего-то нужного: лишенный пары, тогда непарный, нечетный; лишенный всего – пустой; лишенный имущества – бедный; лишенный одежды – голый; лишенный жены – холостой).

Из языковых репрезентаций концепта «добро» наиболее многообразно представлено словообразовательное гнездо «благо», через его этимологию концепт «добро» связан с понятиями «сияние» (добро как свет, высшая степень чего-либо, то, что привлекает), «стремление» (добро как стремление к высшему, светлому), «умолять, молить» (просить добра). Концепт «добро» этимологически связан с понятиями «подходить, соответствовать» (то есть добро – то, что соответствует чему-то, каким-то правилам, нормам, эталонам, а то, что в них не вписывается – зло), «храбрый» (добрый в значении сильный духом), «крепкий» (добрый в значении сильный телом), «ремесленник» (художник, кузнец или другой ремесленник, как человек, умеющий делать свою работу добротой и соответственно правил, канонов, образцов).

Таким образом, предложенная модель исследования дает возможность проанализировать языковые репрезентации концептов на всех уровнях языка, что позволяет не только глубже понять семантические особенности концептов, но и раскрывает закономерности их функционирования в языке.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы // Культура народов Причерноморья // <http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture32/index.htm>
2. Васильева Е.В. «Отражение архетипического противопоставления «СВОЕ» — «ЧУЖОЕ» в языковых данных (на материале русского языка)» // «Русская языковая картина мира» // <http://bestplace.ru>
3. Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту // Культура народов Причерноморья // <http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture32/index.htm>
4. Дроздова С.А. Некоторые аспекты изучения концепта «власть» // Культура народов Причерноморья // <http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture32/index.htm>
5. Лихачев С.Д. Концептосфера русского языка // Известия АН. - Серия литературы и языка, 1993. - №1. - С.3-9
6. Майер Б.О., Топешко И.Н. Особенности картины мира в контексте языковых репрезентаций // Философия образования. – Новосибирск, НИИ ФО НГПУ, 2003. – № 8. – С. 219-230
7. Невойт В.И. «Фитонимы в русской языковой картине мира», Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко // Русская языковая картина мира // <http://bestplace.ru>
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка Под. ред. Шведовой Н.Ю. – М.: Рус. яз., 1987. – 750с.
9. Полюжин М.М. Концепты как соотносительные с значением слова понятия // Культура народов Причерноморья // <http://www.crimea.edu/tnu/magazine/culture/culture32/index.htm>
10. Соколовская Ж.П. «Картина мира»: системность, моделирование и лексическая семантика. — Книга 4. — Ялта: Юг,

1999. — 173 с.

11. Степанов Ю.С. Семиотика концептов// Семиотика. Антология. – М.: Слово, 2001. - С. 603-612.
12. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: Наука, 2001. – 44с.
13. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка в 2-х томах. Ок 145 000 слов. М.: Русский язык, 1985. – 650с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Электронный вариант. Корпорация Microsoft 1995-2000
15. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. Более 5000 слов. 2-е изд.–К. Рад.шк., 1989 – 511с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Наталья Труфанова – преподаватель Кировоградского государственного педагогического университета им. В. Винниченка.
Научные интересы: концептуальная лингвистика.

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА МОВНИХ КАРТИН СВІТУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОРІВНЯННЯ ПОЛІСЕМАНТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ

Вячеслав ТУРСЬКИЙ (Кривий Ріг, Україна)

В статті розглянуто деякі особливості структури лексичних значень, що визначаються національною специфікою мовлення. На прикладі дієслів-полісемантів німецької та української мов продемонстровано особливості співвідношення структур значення.

Some peculiarities of lexical meaning structure which are determined by national speech specificity are considered in the article. The features of correlations in structures of meaning were shown by the examples of polysemantic verbs in German and Ukrainian.

Порівняльний опис лексичних систем різних мов дає змогу збагнути не лише саму сутність мови та її системний характер. Порівняльне дослідження мови, в першу чергу, є пізнанням мовних картин світу, мовної культури, національної мовної свідомості, способів мислення, пізнання оточуючого світу та визначення в ньому свого місця носіями мови. Актуальними завжди в цьому плані будуть слова В. фон Гумбольдта: „Через розмаїття мов для нас відкривається багатство світу і розмаїття того, що ми пізнаємо в ньому, і людське буття стає для нас ширшим, оскільки мови у різних та дійсних рисах дають нам різні способи мислення та сприйняття. Мова *завжди* втілює в собі своєрідність цілого народу [6:349]; ”... мови в першу чергу формують або визначають національний характер” [6:375].

Контрарстивний аналіз слова, його семантичної структури через призму інших мов дає змогу збагнути загальні закони лексичної семантики, визначити місце кожного окремого лексичного компонента у загальній системі, що, в свою чергу, є основою для розвитку лексичної та семантичної типології. Явним є також і практичне значення порівняльного вивчення лексичних систем мов у практичному оволодінні іноземною мовою та удосконаленні лексикографічної бази.

Полісемія слова є однією з важливих характеристик мови, що завжди викликала зацікавленість лінгвістів у бажанні розкрити сутність цього явища у різних лексичних системах. Так, С. Ульман писав: ”Полісемія є ... семантична універсалия, яка глибоко коріниться у фундаментальній структурі мови” [11:267].

Актуальність нашого дослідження полягає у виявленні загальних та відмінних елементів семантичної системи в аспекті національної мовної специфіки „різноструктурних” мов, якими є німецька та українська мови. *Об’єктом* дослідження є українські та німецькі дієслова-полісеманти загального вжитку. *Предметом* дослідження є семантична структура досліджуваних дієслівних лексем в аспекті виявлення структурно-семантичної специфіки з огляду на національні особливості лексичних систем. Вибір дієслова об’єктом нашого дослідження був визначений, по-перше, наявністю великої кількості полісемантів серед українських та німецьких дієслів; по-друге, граматичною роллю дієслова в німецькій та українській мовах.

Мета статті полягає у виявленні національних особливостей семантичної структури порівнюваних лексем та їх відповідників в аспектах зіставної лексикології. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні *завдання*:

- визначити одиниці дослідження при аналізі семантичних структур дієслів-полісемантів;
- порівняти структури окремих дієслів-полісемантів загального вжитку в українській та німецьких мовах;
- описати склад, структуру та ієрархію досліджуваних лексем;
- визначити особливості семантичних структур порівнюваних лексем та виявити специфіку лексичних відношень між відповідниками української та німецької мов на рівні національної мовної специфіки.

Дослідження виконувалось в рамках зіставного методу з використанням методу компонентного (семного) аналізу. Джерелом матеріалу є лексикографічні довідники (Langenscheidts [L, 2003] та Великий тлумачний словник сучасної української мови [ВТС, 2004]).

Полісемія є структуруючим фактором у національній свідомості носіїв мови, відображає тип національного мислення та пізнання оточуючого світу. Розглядаючи полісемію як мовну універсалію, в першу чергу, слід збагнути суть цього явища, оскільки полісемія не є лише проявом принципу економії в мові. Полісемія є складним феноменом, який унаочнює системність мови. „Полісемія зумовлена самою природою мислення – прагненням та вмінням бачити схоже, підсвідомою потребою порівнювати все. Отже, полісемія є результатом того, як Людина використовує вже існуюче слово, оскільки на підставі свого досвіду бачить деяку схожість предмету, що потребує найменування, з відомим. Семантична деривація базується на здібності людини порівнювати, асоціювати різні категорії, а таке порівняння відбувається у відповідності з людським масштабом знань та уявлень.” [10:36]. Тобто полісемія є мовним вираженням сприйняття оточуючого світу мовцями.

Контрастивний опис мов, як і будь-який інший підхід до вивчення лексики, передбачає визначення одиниці та принципів порівняння залежно від мети аналізу, визначення аспектів та параметрів зіставлення. Одиниця порівняльної лексикології визначається рівнями зіставлення. Контрастивний аналіз лексичних систем мов, як відомо, має охоплювати зіставлення на всіх рівнях лексико-семантичної системи (семному, семемному, лексемному, лексико-семантичної групи, лексико-семантичного поля і т.д.). Отже, зіставлення може відбуватися в системі мов на рівні слова, на рівні тематичної та лексико-семантичної групи та на рівні словникового складу мови [8:81]. Опис мов на кожному з цих рівнів і вимагає виділення певних одиниць зіставлення у лексичній системі порівнюваних мов та параметрів зіставлення.

Прийняття семем за одиницю порівняння при контрастивному описі лексичних систем мов виокремлює її як конкретну лінгвістичну реальність зі своєю компонентною будовою, визначає її як одиницю пошуку лексичного відповідника при порівнянні мов, що відображає практичне значення дослідження.

Іншим принциповим питанням порівняння лексичних систем мов є питання параметрів порівняння. Звісно, що від правильності вибору параметрів порівняння залежить повнота та об'єктивність аналізу систем та одиниць, оскільки саме завдяки ним і визначаються суттєві ознаки, за якими відбувається порівняння, саме вони розкривають специфічні розбіжності порівнюваних мов [12:4].

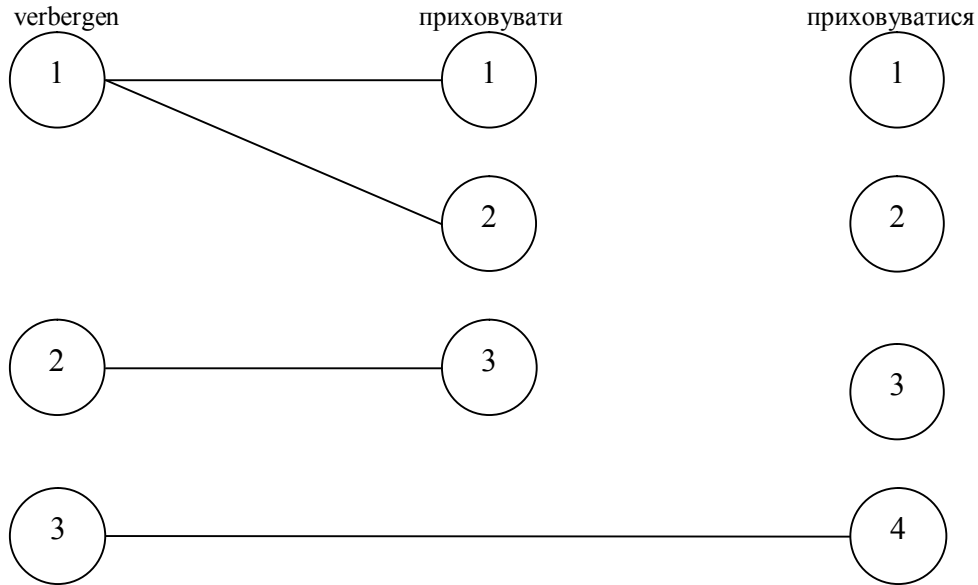
Питання, які саме параметри є основними для зіставної лексикології, розглядалися в роботах М.П. Бережана, В.Г. Гака, С.Г. Кочергана, В.М. Манакіна, В.П. Нерознака та ін. [2; 5; 7; 8; 9]. Кожен з цих авторів пропонує свої параметри, які збігаються або різняться. Ці розбіжності можна вважати виправданими з позиції складності природи слова та мовної лексичної системи. Але в цілому, дослідники зводили усі параметри до аналізу форми та змісту слова. Цим визначається *семасіологічний* та *ономасіологічний параметри* порівняння. Цими параметрами охоплюються як аспекти контрастивного опису мов, так і структура лексичного значення слів. Використання кожного з підходів до зіставлення залежить від кінцевої мети аналізу порівнюваних мов.

Наведені параметри порівнюють лексичні системи мов на системному рівні та мають на меті виявлення розбіжних рис в лексичних значеннях і способах їх вираження. Але на індивідуально-мовленевому рівні до цих параметрів слід додати також *прагматичний параметр*. Прагматичний параметр охоплює особливості смислової структури слова, елементи національної специфіки слів в рамках певної мовної культури, особливості національного сприйняття лексико-семантичних систем, наповнення слова специфічними конотаціями тощо.

Зазначені параметри зіставлення лексики мовних систем визнають *семему* за одиницю порівняння. При порівнянні на рівні лексеми, або багатозначного слова, до цих параметрів слід додати склад та ієрархію значень, відтінок значень, особливості слововживання тощо. Це в подальшому і визначає хід нашої роботи.

Основним параметром контрастивного аналізу багатозначних слів ми обрали склад та ієрархію ЛСВ. Але, на думку Ю.Д.Апресяна, визначити абсолютно цю ознаку не можна [1:180]. Значення лексем перебувають у відношенні дифузності, що і визначає семантичну цілісність багатозначного слова. Всь розбіжності ЛСВ за їх кількісною та послідовною ознакою є також важливим для усвідомлення процесів розуміння мови, оскільки розуміння починається зі сприйняття фонетичного знака слова, з яким у свідомості пов'язане основне значення. Тут вже йдеться не стільки про семасіологічну та ономасіологічну площину порівняння, скільки про індивідуально-мовленевий та асоціативний рівень сприйняття мови, який охоплює особливості функціонування та національного сприйняття лексико-семантичних відповідників.

Повна відповідність у складі та ієрархії значень порівнюваних лексем підтверджує факт універсальності не лише явища полісемії та законів її розвитку, а і спільності мовленевих уявлень. Особливо цікавим є виявлення розбіжностей в складі та ієрархії значень дієслів-полісемантів німецької та української мов. Так, наприклад, виглядає співвідношення лексем: *нім. (sich) verbergen та укр. приховувати* :

мал. 1

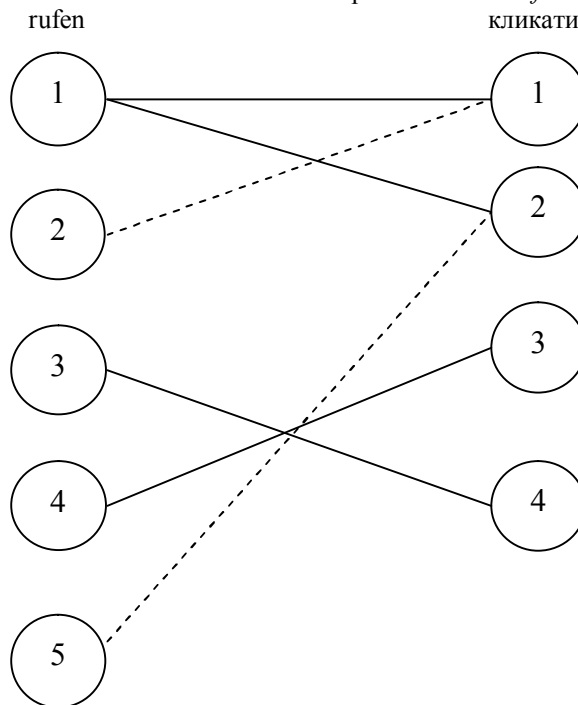
Змістове наповнення семем є таким: *нім. verbergen₁ jemanden/etwas (vor jemandem/etwas) verbergen jemanden/etwas irgendwohin bringen, stecken, tun o.Ä., wo ein anderer ihn/es nicht sehen oder finden kann ≈ verstecken* [L 2003, 1097] відповідає *укр. приховувати₁ класти що-небудь у невідоме для інших місце, притримуючи до якогось часу; ховати, захоувати та укр. приховувати₂ тримати що-небудь у темниці, не розголошувати чогось; таїти, затаювати. // Замовчувати що-небудь, не розповідати про щось з певною метою. // Не показувати, не виявляти кого-, чого-небудь з певною метою.* [ВТС 2004, 956];

нім. verbergen₂ (jemandem) etwas verbergen; etwas vor jemandem verbergen etwas nicht zu erkennen geben ≈ verheimlichen, verschweigen [L 2003, 1097] та *укр. приховувати₃ маскувати, прикривати певним чином свій справжній душевний стан, свої почуття, єство і т.ін.* [ВТС 2004, 956].

нім. verbergen₃ sich irgendwo verbergen ≈ sich verstecken [L 2003, 1097] та *укр. приховуватися₄ перен. маскуватися, прикриваючись чим-небудь* [ВТС 2004, 956].

Зі схеми видно, що ієрархія значень відображає розбіжності в структурі значень дієслів. Цікавим є також зв'язок *sich verbergen* з *приховуватися* (4), яке за рефлексивною ознакою *sich* можна було б віднести до іншої семантичної групи, як це бачимо в українській мові.

Різний ступінь розвинутої полісемії та семантичній структурі значень в різноструктурних мовах також відображає національні мовленеві особливості. Порівняємо *нім. rufen* та *укр. кликати*:

мал. 2

Змістове наповнення семем тут є таким:

кликати₁. *Голосом, жестом просити наблизитися, підійти, обізватися; гукати, волати.* // Відповідним чином гукати (свійських птахів, тварин); кликати₂. *Запрошувати когось прийти, з'явитися куди-небудь з певною метою.* // на кого, розм. *Бажати комусь чого-небудь, накликати якесь нещастя.* // Просити когось бути за кого-небудь, ким-небудь. // перен. *Вабити, притягати* [ВТС 2004, 433]; rufen₁ *jemanden/etwas rufen mit einem Ruf oder am Telefon jemanden bitten zu kommen*; rufen₂ *etwas rufen, etwas mit lauter Stimme sagen*; кликати₃. *до чого та з інфін.* *Пропонувати діяти в певному напрямі; закликати* [ВТС 2004, 433]; rufen₅ *etwas macht nötig, dass jemand arbeitet* [L 2003, 856]; кликати₄. *розм.* *Те саме, що називати*₁. [ВТС 2004, 433]; rufen₃ *jemandem einen bestimmten Namen geben ≈ nennen* [L 2003, 856].

Ще одним цікавим явищем є розбіжність семантичних структур дієслів *укр.* в'язатися та *нім.* sich binden:

мал. 3

binden₁ *j-n / sich (an etw. (Akk) b. j-n / sich besonders durch eine moralische od. gesetzliche Verpflichtung dazu bringen, etw. zu beachten* > [L 2003, 177] ('змушувати кого-н. звертати увагу на що-н. через моральні або законні забор'язання'); sich binden₂. *sich für e-n Lebenspartner entscheiden* > [L 2003, 177] ('рішитися на (обрати) партнера в житті') та *укр.* в'язатися₁ *зв'язуватися, поєднуватися в що-небудь ціле; в'язатися₂ . до кого і без додатка, перен., розм. чіплятися до кого-небудь; в'язатися₃ зав'язуватися, утворюватися (про плоди)* [ВТС 2004, 168].

Це порівняння можна зробити на підставі припущення аналогічності українського постсуфіксу *-ся* та німецького *sich*. Наведений приклад вказує на те, що ці дієслова перейшли за вторинною ознакою до різних лексико-семантичних груп.

Таким чином, порівняння лексичних систем різноструктурних мов, якими є українська і німецька, на рівні багатозначних слів дає підстави для таких **висновків**: зіставний аналіз дієслів-полісемантів може встановити загальні та специфічні особливості семантичної структури порівнюваних мов. Ці особливості демонструють національну специфіку формування лексичної системи, що підтверджують розбіжності лінгвокогнітивних уявлень різних народів. Перспективним на подальше вважаємо зіставне дослідження полісемантів на індивідуально-мовленнєвому рівні уживання слів, які відбивають національну специфіку і тенденції можливого розвитку значень полісемантів в обох мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка. – М., 1974.
2. Бережан С. Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц. – Кишинев, 1973.
3. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – 3-е изд. – М.: Высшая школа, 1986. – 614с.
4. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования. – М., 1971
5. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков). – М., 1977.
6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984, с. 349
7. Кочерган М. П. Основы зіставного мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2006. – 424с. (Альма-матер).
8. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326с.
9. Нерознак В. П. О трёх подходах к изучению языков в рамках синхронного сравнения (типологический – характерологический – контрастивный) // Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку. – М., 1987.
10. Новиков Л. А. Семантика русского языка. – М., 1982.
11. Ульман С. Семантические универсали // НЛ. – Вып. 5. Языковые универсали. – М.: Прогресс, 1970, с. 250-299.
12. Ярцева В. Н. Универсали в грамматике как один из параметров классификации языков // Универсали и их место в типологических исследованиях: Тезисы докладов. – М., 1971.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. ВТС - Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440с.
2. L – Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. Langenscheidt KG, Berlin und München, 2003

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

В'ячеслав Турський – викладач кафедри іноземних мов Криворізького технічного університету.
Наукові інтереси: іноземна філологія, концептуальна лінгвістика.

ФРЕЙМОВА СТРУКТУРА ТА ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ „UKRAINE” (на матеріалі англomовного газетного дискурсу)

Інна ФАЙНМАН (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто концепт „Ukraine” на матеріалі англomовного газетного дискурсу, виокремлено його фреймову структуру та визначено засоби його вербалізації.

This paper investigates the concept “Ukraine” on the basis of the English language newspaper discourse. The frame structure and the ways of the verbalization of this concept are presented in the paper.

Проблема дослідження концептів як фрагментів картин світу привертала увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Відтак, виокремлені інваріантні ознаки концепту [9: 35], визначено його базові характеристики [5: 12-13], представлена трьохкомпонентна структура концепту [3: 76], розроблена його типологія [4: 77; 2: 54-61].

Останнім часом, коло інтересів науковців охоплює дослідження концептів-образів окремих країн, сприйняття одного народу очима іншого з точки зору його мовного вираження. Таким чином, досліджено образи Європи [6], Росії [7], Америки [11] як фрагменти російсько- або англomовної картин світу на матеріалі мас-медійного та політичного дискурсів. Незважаючи на отримані результати, проблема особливостей вербалізації концепту „Ukraine” саме в англomовних текстах газетного дискурсу не вивчалася. Необхідно дослідити фреймову структуру цього концепту та виявити засоби його вербалізації в англomовних ЗМІ.

Актуальність вивчення цієї проблеми зумовлена загальнотеоретичними завданнями сучасної лінгвістики і, перш за все, необхідністю дослідження форм представлення культурологічної інформації, що розкриває різні сторони вербалізованих у мові концептів та аналізу мовних засобів об'єктивації цих концептів. Зокрема, актуальність концепту „Ukraine” у свідомості носіїв англійської мови пояснюється тими змінами, які відбулися у визначенні місця України у світі, її заявою про своє існування як демократичної країни й культурними, соціальними та науковими контактами, що розвиваються між англomовними та українською лінгвокультурами.

Мета статті полягає у визначенні особливостей мовних засобів вербалізації, а також фреймової структури концепту „Ukraine” шляхом аналізу характеристик фрагментів англійського газетного дискурсу.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань: 1) узагальнити сучасне розуміння поняття „концепт”; 2) дослідити та описати фреймову структуру концепту „Ukraine” як фрагменту англomовної медіа-картини світу на матеріалі газетного дискурсу; 3) проаналізувати та визначити основні засоби вербалізації досліджуваного концепту в англomовному газетному дискурсі.

Матеріал дослідження охоплює 130 статей про Україну, відібраних в результаті суцільного обстеження сучасних англomовних періодичних електронних видань [The Economist, International Herald Tribune, The Times, The Financial Times, The New York Times, Washington Post, Business Week, The Guardian, BBC News, CNN, The Independent]. Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 2003 до 2007 року.

Об'єктом дослідження є вербалізований у сучасному англomовному газетному дискурсі концепт „Ukraine”. **Предмет дослідження** охоплює особливості фреймової структури та вираження концепту „Ukraine” в англomовній медіа-картині світу на матеріалі газетного дискурсу.

Чинні в лінгвістиці підходи до розуміння концепту зводяться до лінгвокогнітивного (З.Д.Попов, Й.А.Стернін, О.П.Бабушкін, О.С.Кубрякова) та лінгвокультурного осмислення цього явища (В.І.Карасик, Ю.С. Степанов, Г.Г. Слишкін, С.Г. Воркачов).

Концепт як лінгвокогнітивне явище є елементом ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості, ідеальна абстрактна одиниця, якою людина оперує в процесах мислення і яка відображає знання й досвід людини, зміст результатів всієї діяльності людини і процесів пізнання нею оточуючого світу [8: 90]. Отже, когнітивне тлумачення концепту виявляє, перш за все, його ментальну природу.

Лінгвокультурне розуміння концепту полягає в тому, що концепт розуміється як базова одиниця культури в ментальному світі людини, її концентрат. Культурний аспект концепту акцентується в його інтерпретації як „густку культури в свідомості людини” [10:43].

У межах обраної нами парадигми розглядаємо концепт “Ukraine” та визначаємо його структуру як лінгвокогнітивного явища. Лінгвокогнітивний концепт є багатовимірним. Традиційні одиниці когнітивістики (фрейм, сценарій, скрипт тощо), маючи більш чітку, ніж концепт, структуру можуть використовуватися дослідниками для моделювання концепту [5:13].

Під „**фреймом**” ми розуміємо структурну основу концепту, що являє собою центральну частину ментального простору, який створюється певним концептом і включає у себе різнообразні елементи інформації із близьких та віддалених схем, які асоціативно зв'язані з певним концептом [12: 21]. Фрейм організовується у вигляді сукупності ієрархічно розташованих субфреймів та слотів, які взаємодіють між собою [1: 8].

Опис концепту “Ukraine” представляється як виявлення максимально повного набору ознак, що притаманні цьому концепту. Ці ознаки, а також фрейми, субфрейми та слоти формують структуру концепту.

В першу чергу, *Ukraine* у суспільній свідомості носіїв англомовних лінгвокультур пов’язується з конкретною державою, саме це розуміння відображено у значенні відповідної лексеми в тлумачних словниках англійської мови. Словник визначає лексему *Ukraine* наступним чином: *republic in southeastern Europe, bordered by Belarus to the north; Russia to the northeast and east; the Black Sea to the south; Moldova, Romania, and Hungary to the southwest; and Slovakia and Poland to the west; includes the peninsula of Crimea. Kiev is the capital and largest city* [13].

Окрім офіційної назви держави, у значенні “Ukraine” можуть виступати деякі перифрази, які допомагають уникнути повторів в тексті, але одночасно й характеризують об’єкт, розкриваючи певну його ознаку. В англомовному газетному дискурсі на позначення України вживається словосполучення “the country of nearly 47 million people”: *But Ukraine will be lucky if it makes it in this generation, or the next, as a series of factors conspire against the country of nearly 47 million people* (The Guardian 21.07.06). Використання числівника *47 million* підкреслює те, що країна є великою за розміром та територією. Досить частотним в пресі є прийом позначення країни за назвою її столиці, що пояснюється метонімічними відносинами цих понять. Лексема “Kiev” (зверніть увагу на транслітерацію назви) позначає „Україна, влада України”, наприклад: *Kiev refutes the Kremlin claim that the increase is purely business driven, pointing to Belarus, the last European dictatorship but a close Russian ally, which pays £27* (The Telegraph, 3.01.06). Як правило, лексема “Kiev” вживається у випадках опису політичного життя країни, офіційних дій влади.

У структурі концепту “Ukraine” на основі зібраного фактичного матеріалу формуються такі фрейми:

- 1) UKRAINE – HUMAN BEING;
- 2) UKRAINE – CRISIS;
- 3) UKRAINE – PATH OF CHANGE;
- 4) UKRAINE – FORMER SOVIET COUNTRY;
- 5) UKRAINE – TIED TO RUSSIA;
- 6) UKRAINE – DEMOCRACY;
- 7) UKRAINE – OBJECT OF INFRINGEMENT.

Слід відзначити таку особливість як взаємозв’язок та взаємопроникнення деяких фреймів, адже вони не є ізольованими і тісно взаємодіють один з одним. Крім цього виокремлюються субфрейми та слоти, що складають певний фрейм. Паралельно визначаються мовні засоби (метафори), що використовуються для вербалізації концепту “Ukraine” в публіцистичних текстах.

Фрейм UKRAINE – HUMAN BEING виокремлюється на базі такої особливості вербалізації концепту “Ukraine” в англомовній медіа-картині світу як **персоніфікація**, що відбувається на основі метонімічних зв’язків уподібнення суспільства людині. На те, що Україна уподібнюється людині, вказують різні антропоморфні риси та використання лексеми “Ukraine” у позиції агенса, напр. *Ukraine has strongly denied that it is siphoning off Russian gas in transit for Europe* (BBC News, 27.01.06). Подібно до людини, Україні присвоюється здатність до різних дій (фізичних, мовленнєвих) та певних станів (емоцій, бажань). Ukraine живе, сприймає та відхиляє пропозиції, заперечує певні факти, хвилюється, сподівається тощо: 1) *Until there is more clarity on the constitutional rules, and universal respect for them, Ukraine will remain vulnerable to the periodic political crises that have afflicted it ever since the country became independent* (The Economist, 11.05.07); 2) *Ukraine says it hopes to join Nato by 2008 but Western diplomats say that is unrealistic given popular opposition to the idea and the complexity of integrating technical standards* (The Times, 3.02.06); 3) *Ukraine has strongly denied that it is siphoning off Russian gas in transit for Europe* (BBC News, 27.01.06).

Фрейм UKRAINE – CRISIS має у своїй структурі декілька субфреймів: GENERAL CRISIS, POLITICAL CRISIS, ECONOMIC CRISIS. Субфрейм GENERAL CRISIS вербалізується за допомогою таких лексичних одиниць та епітетів з негативною конотацією, як *to lurch, a mind-boggling bureaucracy, rampant corruption, powerful oligarchs*, напр.: *Ukraine has lurched from one crisis to the next since the Orange revolution, leaving many voters weary of yet another election* (The Times, 29.09.07); *And a corrupt bureaucracy, powerful oligarchs and a mighty neighbor with huge influence over the economy means that Ukraine faces a very rough ride over the next few years* (International Herald Tribune, 20.04.05); *Besides the political strife, potential investors are deterred by Ukraine's mind-boggling bureaucracy and the rampant corruption that goes with it.* (Business Week, 8.11.04).

Субфрейм POLITICAL CRISIS репрезентується метафорами *to be mired in a deep political crisis, to lurch from one political crises to the next*, напр.: *Ukraine is mired in a deep political crisis* (BBC News, 14.01.06); *Ukraine has been mired in a political crisis since President Viktor Yushchenko's April 2[...]* (ABC News, 10.05.07); *Ukraine lurched further into political crisis today as its president, Viktor Yushchenko, dissolved parliament and called for new elections* (The Guardian 3.04.07); *Since the popular revolt in 2004, which overturned fraudulent presidential results, Ukraine has lurched from one political crisis to the next.*

(Washington Post, 30.09.07). У свою чергу субфрейм POLITICAL CRISIS можна розбити на декілька слотів: 1) CHAOS, що об'єктивується за допомогою лексичних одиниць синонімічного ряду *chaos, turmoil, ungovernable mess*, напр.: *In the first place, Ukraine appears **ungovernable** as the orange revolution collapses into a rather pathetic **mess*** (The Guardian 21.07.06); *Ukraine is in political **turmoil** after hundreds of thousands of demonstrators took to the streets of Kiev [...]* (Business Week, 6.12.04); *Ukraine descended into further political **chaos** yesterday after President Viktor Yushchenko attempted to seize control of the national guard, prompting accusations he was trying to stage a coup* (The Guardian, 26.05.07); 2) SPLIT, виражений у текстах повідомлень лексемами *split, division, break-up*: *Socio-economic differences, heightened by the legacies of Soviet-era economic planning, provide for the most potent **divisions** in Ukraine* (The Guardian, 30.11.04); *A violent **break-up** of the country is presented as the worst-case scenario* (The Guardian, 30.11.04); *The crisis in Ukraine is seen primarily as a political **split** between east and west* (The New York Times, 29.11.04); 3) DEADLOCK, напр.: *Though Ukraine's economy boasts an estimated growth rate of 7 percent this year, reforms are on hold pending resolution of the political **deadlock*** (ABC News, 27.09.07).

Субфрейм ECONOMIC CRISIS вербалізується за допомогою оцінних суджень з негативним конотативним нашаруванням та підкреслює бідність та економічну нестабільність країни: *Many politicians fear that the EU simply will not be able to cope with another country as **poor, large and chaotic** as Ukraine* (The Times, 10.12.04); *The country has been strained by **stark divisions of wealth, by poverty and by unemployment**, which has forced millions to seek work abroad* (The New York Times, 24.11.05). Особливо негативна оцінка підкреслюється використанням метафори *Ukraine – a **halfway house***, що фактично означає заклад для реабілітації колишніх злочинців та наркоманів: *A result which is tainted by suspicion of fraud would make the thinkable - that Ukraine might indeed one day fully join the community of European nations - into the unthinkable again. Ukraine would remain a **halfway house*** (BBC News, 24.11.04).

Особливості вербалізації інших фреймів концепту “Ukraine” коротко представимо в таблиці.

UKRAINE

Фрейми	Субфрейми	Слоти	Засоби вербалізації	Приклади речень з текстів газет
UKRAINE – HUMAN BEING			<i>says, hopes, denies, worries etc.</i>	<i>Ukraine has strongly denied that it [...]</i> (BBC News, 27.01.06).
UKRAINE – CRISIS	GENERAL CRISIS		ЛЮ з негат. конотацією: <i>to lurch, bureaucracy.</i>	<i>Ukraine has lurched from one crisis to the next since the Orange revolution [...]</i> (The Times, 29.09.07);
	POLITICAL CRISIS	CHAOS	<i>chaos, turmoil, ungovernable mess</i>	<i>Ukraine is in political turmoil after [...]</i> (Business Week, 6.12.04)
		SPLIT	<i>split, division, break-up</i>	<i>A violent break-up of the country is presented as the worst-case scenario</i> (The Guardian, 30.11.04)
		DEAD-LOCK	<i>deadlock</i>	<i>The country is deadlocked after its fourth national election</i> (The Guardian, 2.10.07)
ECONOMIC CRISIS		Негативні оцінні метафори <i>Ukraine – a halfway house</i>	<i>Many politicians fear that the EU simply will not be able to cope with another country as poor, large and chaotic as Ukraine</i> (The Times, 10.12.04)	
UKRAINE – PATH OF CHANGE	CHOICE		<i>The most deci-sive moment, to cut the Gordian knot, challenge, struggle for Europe, to choose the path</i>	<i>Orange or blue? West or East? Ukraine seems to be confined to making either- or choices and thus condemned to cutting the Gordian knot</i> (International Herald Tribune, 10.07.06)
	REFORMS		<i>Wind of change, move towards reforms, transformation</i>	<i>Ukraine is in the midst of a profound transformation, but much remains to be done</i> (International Herald Tribune, 30.09.05)
	PLANS		<i>Hopes, wants to become, a strategic goal, is set to, plan</i>	<i>[...] the former Soviet country wants to become a member of the transatlantic organisation</i> (The Guardian, 22.02.05)

	PROGRESS		<i>Growth, progress, is immeasurably free etc.</i>	<i>Ukraine has made undeniable progress over the last years. But holding free and fair elections is far from being enough</i> (International Herald Tribune, 10.07.06)
	CROSS-ROAD		<i>Stuck in an awkward place, hesitant, dance between the two</i>	<i>Once again, Ukraine hangs suspended at the edge of two worlds, the West and Russia, living up to its name, which means "borderland"</i> (International Herald Tribune, 31.03.06)
UKRAINE – FORMER SOVIET COUNTRY	UKRAINE – BREAD-BASKET OF THE USSR		<i>The bread-basket if the Soviet Union</i>	<i>Once the bread basket of the Soviet Union, Ukraine is of great strategic importance to Moscow</i> (The Times, 31.10.04)
	UKRAINE – THE HEART OF THE USSR INDUSTRY		brain, heart	<i>Ukraine was the brain of the Soviet military-industrial complex</i> (The Times, 24.11.04)
	POST-SOVIET HERITAGE		<i>Legacy of the Soviet system, a post-Soviet space</i>	<i>Ukraine demonstrates that for post-Soviet regimes, the moment of truth comes with a change of leade.</i> (International Herald Tribune, 10.12.04)
UKRAINE – TIED TO RUSSIA	DEPEN-DENCE		Dependence, dependent	<i>Ukraine is seeking to reduce its economic dependence on Russia [...]</i> (International Herald Tribune, 29.11.05)
	HISTORI-CAL TIES		<i>Tied by blood, Russia’s little brother, neighbour, intertwined</i>	<i>Ukraine is tied by blood to Russia - and not only by the Soviet past</i> (International Herald Tribune, 31.03.06)
UKRAINE – DEMO-CRACY			<i>The State of the Orange Revolution, a recognizable democracy</i>	<i>[...] Ukraine has since 2004 become a recognisable democracy in which [...]</i> (The Economist, 4.10.07)
UKRAINE – OBJECT OF INFRINGE-MENT			<i>A pawn, a battleground, a large piece of meat</i>	<i>Ukraine reminds me more and more of a large piece of meat that two cats are fighting over</i> (International Herald Tribune, 31.03.06)

Отже, як свідчить аналіз публіцистичних текстів, структура концепту “Ukraine” формує сім фреймів, кожний з яких складається з субфреймів та слотів. Вербалізація концепту відбувається за допомогою лексем як з позитивною, так і негативною конотацією, а також метафор, джерелами яких є „людський організм”, „родинні зв’язки” тощо. Подальше дослідження можливе в ракурсі ціннісного аспекту цього концепту з урахуванням вище виділеної структури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гусельникова О.В. Динамика фреймовой структуры фразеологизмов с семантикой количества в обыденном сознании носителей русского языка: Автореф. дис...канд. фил. наук / Алтайский гос. ун-т. – Барнаул, 2007. – 18с.
2. Івашенко В.Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору // Мовознавство. – 2004. - №1. – С.54-61.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390с.
4. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования// Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С.75-80.
5. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Базовые характеристики лингвокультурных концептов// Антология концептов/ Отв. ред. В.И. Карасик, И.А. Стернин. – Волгоград: Парадигма, 2007. – С.12-13.
6. Ключко Н.Н. Образы Европы в современных национальных дискурсах (на примере антропоморфной метафоры) // Будаев Э.В., Чудинов А.П. Современная политическая лингвистика. – Екатеринбург: УрГПУ, 2006. - с.213-226.
7. Красильникова Н.А. «В плену у русского медведя», или современная Россия в метафорах британских и американских СМИ // Политическая лингвистика. – Выпуск (1)21. – Екатеринбург. 2007. – С.92-97.

8. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. – 245с.
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В.А.Маслова. – 2-е изд. – Минск: ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М.: Академический Проект, 1997. – с.43-49
11. Урусова О.А. Америка // Антология концептов/ Отв. ред. В.И. Карасик, И.А. Стернин. – Волгоград: Парадигма, 2007. – С.254-268.
12. Ушкова Н.В. Аналитическая репрезентация концепта в языке: Автореф. дис...докт. фил. наук / Тамбовский гос. ун-т им. Г.Р. Державина. – Тамбов, 2006. – 41с.
13. The American Heritage New Dictionary of Cultural Literacy, Third Edition. Retrieved January 06, 2008, from Dictionary.com. – Online: <http://dictionary.reference.com/browse/ukraine>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Файнман – магістрант КДПУ ім. В. Винниченка
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ (на матеріалі української, польської, англійської та російської мов)

Оксана ХАРЛАЙ (Рівне, Україна)

Стаття присвячена аналізу фразеологізмів із соматичним компонентом на матеріалі української, польської, англійської і російської мов. У статті висвітлюються особливості національного характеру, культура, традиції, які зберігаються у внутрішній формі фразеологічних зворотів із соматизмами у зазначених мовах.

The article is devoted to the analysis of the phraseological units with somatic component in Ukrainian, Polish, English and Russian languages. The author highlights specificities of national character, culture, traditions on basis of the somatic code in the mentioned languages.

Різні тематичні групи лексики (семантичні поля) виявляють різну мотиваційну потенцію і продуктивність. В них міститься велика кількість вторинних (образних) номінацій, які виявляють коло значимих для номінатора реалій і явищ, які відображаються в метафорах. При цьому постійне оновлення матеріалу, безперервний номінативний процес дає великий пласт прозорих моделей, які полегшують інтерпретацію непрозорих. Відзначимо, що цілий пласт базових метафор (**кодів**, ототожнень) зустрічають в різних мовних культурах і в різні епохи. Культурні коди неодноразово ставали об'єктом аналізу у лінгвістиці і висвітлювалися у наукових розробках А. Байбуріна, Г. Левінтона, С. Толстой, О. Березович, О. Селіванової та ін. Серед них такі коди як тваринний, рослинний, технічний, кулінарно-гастрономічний, соматичний і ін. Останній є предметом нашої розвідки.

До найпродуктивніших в цьому відношенні "донорських" кодів належить як раз соматична лексика і це узгоджується з антропоцентризмом сприйняття людиною світу. Частина тіла залишила свій відбиток на сфері весільної обрядовості і пронизують собою лексикон концепту Шлюб. М.М. Пазяк вважає, що "за тематичною групою, де опорні слова – частини людського тіла – закріплені здебільшого переносні значення – метафоричні та метонімічні. Ця група дуже розгалужена і відзначається багатоваріативністю" [4: 122–123]. Семантичні і мотиваційні процеси в означеній групі є набагато складнішими, оскільки значення соматизмів сплавляються зі змістовніших складників, перетворюючи їх і перетворюючись самі в інтегральній семантиці стійких зворотів [5: 84]. Таким чином, під предметно-тематичним кодом ми розуміємо сукупність елементів однієї сфери діяльності, через які носій мови переосмислює дійсність іншого виду.

Метою дослідження є розгляд соматичного коду на матеріалі української, польської, англійської та російської мов. До числа **завдань**, вирішення яких передбачається цією метою, входить встановлення подібностей і відмінностей соматичного коду в його етимологічній, словотвірній і семантичній характеристиках у зазначених мовах в межах концепту Шлюб.

Предметом аналізу є номінації та фразеологізми з соматичним компонентом в українській, польській, англійській та українській мовах.

Широкий семантичний спектр мають фраземи із соматизмом *голова* на позначення акту вступу в подружнє життя. Причому ці фразеологізми в українській мові символізують зміну суспільного статусу дівчини/жінки, а саме: *покривати голову/голівоньку* – "прощатися з дівочими літами, виходити заміж" [ФСССГЛ: 228], *зав'язувати голову* – "одружитися про дівчину/жінку" [ФПМЛ: 79]. Пояснення фразем знаходимо у обрядовій зміні зачіски нареченої-дівчини і покритті волосся головним убором заміжньої жінки. Серед артефактів, які використовувалися для цієї обрядодії і які були зафіксовані у фраземах знаходимо: *завити голову рушником* – "одружитися" [СФС: 88], також застарілий діалектичний фразеологізм *закрутити кичкою голову* – "вийти заміж" [СФС: 88]. Фразеологізм *зав'язати на голові плаття* теж належить до цієї групи, але його значення модифікувалося і стало негативним – "зганьбити, збездістити к-н." [ФСССГД: 88]. В основі лежить одне з покарань дівчат/жінок за аморальну поведінку.

Так, дівчина, яка завагітніла поза шлюбом, не мала права носити ні дівочий, ні жіночий головний убір. Зміна зачіски і головного убору здійснювалася вже після родів: голову обмотували старою одежею, наприклад, штанами, або на розпущене волосся накидали хустку, але зав'язували її у інший спосіб, ніж у заміжніх жінок. Звідси походять фразеологізм *покривати/покрити голову* – "стати покриткою" [ФСУМ: 33] і пейоративні номінації *покритка, накритка, скритка, накидка, накритка* [СДЭС (2: 38)]. Ще один фразеологізм з соматичним компонентом *як голову за пліт кинути* означає "невдало вийти заміж" [Аркушин: 85] і корелює з ідеєю просторового переміщення.

У польській мові *zawrócić sobie głowę* – "звернути собі голову", "закохатися" [SFJP (1: 187)], *stać głową* – "букв. стати головою", "одружитися" [SFJP (1: 246)].

У фразеологічному фонді української мови серед партонімів голови людини є предсталеними орган сприйняття *око*.

Фразема із компонентом *око* позначає, крім спектру зорового сприйняття, залицяння, кокетування молоді: *зрати очима, пускати бісики очима (оком)* – "загравати до к-сь" [СФС: 48], *зрати, стріляти, стригти очима* – "загравати до когось" [УРРУФТС: 30], порівняємо в польській мові: *robić słodke oczy do kogo* – букв. "робити комусь солодкі очі" – "кокетувати" [SFJP (2: 140)], *spróbować swoich oczu na kim* – букв. "спробувати на комусь свої очі" – "про жінку: кокетувати" [SFJP (2: 187)]; метафоричну втрату свободи, заглиблення у побутові справи: *zaw'язати очі* – "одружитися" [ФСССГД: 228].

Партонім соматизму *голова – волосся (коса)* – представлені у фразеосистемі української мови у весільній обрядовості незначною кількістю зворотів. У весільному обряді і піснях *коса* – символ нареченої. Розплетення – заплетення коси, її обрізання, "продаж" нареченому символізувала укладення шлюбу і зміну статусу дівчини.

Усі фразеологізми з партонімом *коса*, які позначають одруження, можна поділити на дві групи. Перша зі значенням "виходити заміж", друга – "женитися, брати за дружину". У першій групі партонім *коса (коси)* у поєднанні з предикатами у зворотах *обрізати коси* [ФСССГД: 176], *розпустити коси* [ФСССГД: 176], *покривати косу* [ФСУМ: 85] відображають широкий спектр обрядодій, які виконують з волоссям нареченої у день весілля. У другій групі звороти *zaw'язати косу* [ФСУМ: 89], *розплести косу* [ФСУМ: 89], пор. рос. *расплетать, расплести косу* [СРФ: 307] – обрядодії, які виконує наречений у день весілля. Серед інших зворотів знаходимо *викуп за косу* – "викуп за молоду" [ФСССГД: 176]. Фразеологізм *розпустити косу* має негативну конотацію і означає "позбавити дівчину цноти" [ФПМЛ: 202].

Фразеологізми із соматизмом *рука* у поєднанні з різними предикатами можуть позначати пропозицію одруження: укр. *просити руку* – "звертатися з проханням про одруження" [ФСУМ: 176], рос. *просить руки* – "звертатися з пропозицією дати згоду на шлюб" [ФСРЯ: 365], пол. *prosić o rękę* [], *proponować rękę* [], рос. *предлагать руку (и сердце)* – "пропонувати стати дружиною" [ФСРЯ: 302], пол. *sięgnąć po czyją rękę* – букв. "звертатися по чийсь руку" – "хотіти одружитися" [SFJP (2: 113)], *oświadczyć się, konkurować, posunąć się, starać się, ubiegać się, uderzyć, współbijać się, zabiegać się o czyją rękę* – букв. "старатися, змагатися, просити, прагнути чийсь руки" – "намагатися отримати згоду на шлюб" [SFJP (2: 28)], англ. *to ask for a lady's hand* – "просити чийсь руки" [АРФС (1: 429)], *to offer smb. one's hand (and heart)* – "пропонувати руку і серце" [АРФС (1: 429)], *to be a suitor for somebody's hand /for the hand of somebody* – букв. "бути прохачем чийсь руки" – "просити чийсь руки" [АРФС(2: 895)]; згоду на шлюб: пол. *dostać, otrzytać, zyskać, pozyskać, uzyskać czyją rękę* – букв. "дістати, отримати, здобути чийсь руку" – "дістати згоду на одруження" [SFJP (2: 28)], пол. *ofiarować / oddać komuś rękę* – букв. "вручити, віддати к-сь руку" – "дати згоду на одруження" [SFJP (2: 28)], укр. *віддавати/віддати руку і серце* – "давати згоду" [ФСУМ: 98], пор. рос. *отдавать/отдать руку (и сердце)* – "погоджуватися стати дружиною" [ФСРЯ: 302], англ. *to give somebody one's hand and heart* – "віддати комусь свою руку (і серце)" [АРФС (1: 429)], *to win somebody's hand/the hand of somebody* – букв. "виграти чийсь руку" – "завоювати чийсь серце, отримали згоду" [АРФС (1: 430)]; або відмову у сватанні: рос. *отказывать в руке* [ФСРЯ: 302], *отказ в руке* [ФСРЯ: 302], *отказ от руки* [ФСРЯ: 302].

Жестові стереотипи слугують метафоричними позначеннями поведінки людей, які дійшли згоди у процесі сватання: укр. *заручини* – "домовленість про шлюб" [ФСУМ: 260], пол. *rękowiny, zaręczyny* – "урочиста обіцянка шлюбу" [SFJP (2: 772)], *zaręczać, ręczyć* "урочисто оголошувати майбутнім подружжям" [SFJP (2: 772)], рос. *рукобитье* – "від бити по рукам – погоджуватися" [СДЭС (3: 472)]. В англійській мові теж існує лексема *hand-fasting* – букв. "поєднання рук" [7: 96], але цей зворот позначав не обов'язкове укладення офіційного шлюбу в майбутньому, а тимчасовий шлюб, який здійснювався на площі простим потисненням рук.

У фразеологізмах чітко прослідковується кореляція з семантичною опозицією "брати – давати". Як правило, дія "давати" співвідноситься з семантикою втрати, зменшення, в той час як "брати" означає примноження, збільшення, сприяння зросту [СДЭС (2: 13)]. Вираз *дать руку* – "погодитися на одруження" [ФСРЯ: 505] пов'язаний з давнім звичаєм подавати руку в знак згоди. Цей жест мав символічне значення вручення себе іншій людині, визнання її влади над собою.

Предикати дії в поєднанні зі словом *рука* інтегрують значення підкорення: *взяти, брати в руки, до рук* – “керувати кимось” [ФСУМ: 38]. Можна вважати референційно парадоксальним партонім *палець і ніготь* у зворотах пол. *obwijać, obwinąć, (o)koło małego palca* – букв. “обвести навколо малого пальця” [SFJP (1: 543)] і *підібрати під ніготь*, пор. рос. *подобрать под ноготь* із значенням “повністю підкорити своєму впливові когось (напр., чоловіка)” [УРРУФТС: 141]. Відзначимо, що в українській мові фразеологізм *обвести* (*обкрутити, обмотати, обернути*) *круг пальця* має відмінне значення, а саме: “спритно обдурити, перехитрити кого-небудь” [ФСУМ: 563]. Серед інших зворотів із партонімом *палець*, які корелюють із концептом Шлюб назвемо: укр. *один як палець(перст)*, *сам як палець* “одинокий” [УРРУФТС: 132], пол. *jeden jak palec* “немає нікого з близьких” [SFJP (1:113)].

Виявом семіотичного протиставлення праве/ліве з аксіологічно маркованою семантикою (добро/зло) можна вважати структуру таких фразем із соматизмом *рука*: пол. *ślub z lewej ręki* – букв. “шлюб з лівої руки” – “незаконний шлюб” [SFJP (2: 384)], *żona z lewej ręki* – букв. “дружина з лівої руки” – “незаконна дружина” [SFJP (2: 384)], *żeńić się na lewą rękę* – букв. “одружуватися на ліву руку” – “жити без шлюбу, неузаконено” [SFJP (2: 384)], узагальнено метафоричне значення яких “жити в цивільному шлюбі, без реєстрації”, англ. *to marry with the left hand* – букв. “одружуватися з лівої руки” [АРФС (1: 598)], *marriage with the left hand* [АРФС (1: 598)], *left-hand (left-handed) marriage* – “шлюб з лівої руки” – “морганатичний, нерівний шлюб” [АРФС (1: 598)], *by the left hand* – “з лівої руки” – “незаконна народжені” [АРФС (1: 418)].

Значення “лівий” – “правий” співвідносяться, перш за все, зі значенням “рука”, пор.: дав.-перс. *dasta-* “рука”, авест. *dašina-*, дав.-інд. *daksina-*, ст.-слов. *десница* “права рука” (пор. гот. *taihswa* “правий”; ірл. *dess* “правий”, “південний”, але нім. діал. *tenk* “лівий”, пор. лат. *decet* “годиться”, ст.-слов. *деснуть* “знаходити”, “зустрічати”, дав.-інд. *daçati* “приносити в жертву”, рос. *дешевый*, серб.-хорв. *удѣсуми* “направити”, “налагодити”); пор. далі: литов. *kairias* “лівий”, дав.-інд. *kara* “рука”; англ. *left* “лівий”, але дав.-анг. *lof* “долоня”, дав.-англ. *riht* “правий” (<*rink-), але рос. *рука*.

Ліва рука, на відміну від правої вважалася “нечистою”, в зв’язку з чим значення “лівий” може співвідноситися зі значенням “очищати (вогнем)”; “мити” (з цим самим значенням може співвідноситися і значення “правий”, оскільки права рука “поганюється” лівою); пор. гот. *taihswa* “лівий”, але гот. *Rwahan* “мити” (пор. *dheg- “палити”, “горіти”; нім. *links* “лівий”, але дав.-англ. *lieg* “вогонь” (> “очищувати вогнем”); лат. *laevus* “лівий”, але лат. *lavare* “лівий”; гот. *hleiduma* “лівий”, але латиш. *glits* “чистий”, (букв. “відмитий”); лат. *siniter* “лівий” складається з лат. *sine* “без” + корінь *ista-* “пожертвуваний” (*isti* “жертва”). Пор. також: рос. *истинный*. Пор. далі: дав.-інд. *vāma* “лівий”, але інд. *sevate* “служити”, “віддавати пошесті”, *sevā* “служба”, “культ”.

Зрештою, слід відзначити, в той час як права рука завжди була відкрита, що було символом привітання і запорукою вірності (пор. тох. *pacī* “правий”, але і.-е. *pet- “відкритий”, брет. *digeri* “відкритий”), ліву руку зазвичай ховали (пор. лат. *scaevus* “лівий”, які співвідносяться з гот. *hleiduma* “лівий”, але дав.-англ. *riht* “правий”, але гот. *riqis* “темнота”, англ. *left* “лівий”, латиш. *sleps* “секрет”, “таємниця” [ССМСИЯ: 207–208]).

Відзначимо, фразеологізми із соматичними компонентами на позначення одруження тісно корелюють із концептом Вузол. Так, наприклад, соматизм *рука*: укр. *зв’язати руки* – “одружувати, вінчати” [ФСУМ: 260], пол. *związać stulą ręce* – “про священника: одружити” [SFJP (2: 239)], *stula* – частина літургійного одягу католицького священника; соматизм *голова*: укр. *зв’язати голівоньку* – “вийти заміж” [ФСУМ: 240] та ін.

М.М. Маковський у “Сравнительном словаре мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов” пояснює, що в давнину вузол вважався магічним символом: за допомогою вузла можна було “зв’язати” як добро, здоров’я і щастя (тобто нанести шкоду), так і зло (позбавити від хвороб, страждань).

Торкання рукою, за стародавніми повір’ями, вважалася рівносильним зав’язуванню або розв’язуванню вузла, тобто могло сприяти як спасінню, так і згубі. Пор. рос. трогать, але. з одного боку. і.-е. *sterg- “охороняти, любити”, дав.-пн. *sterkr*, нім. *stark* “сильний”, а з іншого боку, і.-е. *sterg- “загибель (хет. *stark-* “хворіти”, лат. *strages* “загибель”, а також лат. *striga* “відьма”); дав.-англ. *hreppan* “чїпати”, але рос. *крепкий*, тох. *A kälp-* “отримати, придбати”, литов. *kerpti* “з’єднувати”, але серб.-хорв. *krapat* “вмирати”. Пор. далі: дав.-англ. *hrinan* “з’єднувати”, дав.-ірл. *cearnain* “перемогти”, дав.-пн. *hjárna* “одужати”, рос. *хранить*; дав.-англ. *felan*, лат. *palpare* “гладити, похлопувати”, англ. *spell* “чари”. [ССМСИЯ: 334].

Соматизм *нога* – частина тіла, яка символізує не лише рух і шлях, яле отримує осмислення через приналежність до матеріально-тілесного низу.

Через символіку соматизмів *нога, п’ята* в мові кодуються відносини між людьми. Стійкі вирази, які описують дії з участю ніг, часто позначають залежність, утиск, приниження когось і є інтернаціональними: укр. під *п’ятою сидіти / бути* – “визнавати над собою владу іншої людини” [СДЭС (3: 426)], рос. *быть / находится под пятой* – “бути підкореним” [СРФ: 43], англ. *under / beneath smb’s*

foot/feet – ”перебувати у повній покорі” [АРФС (1: 346, 349)], *to keep smb's underfoot* – ”тримати когось під ногою, у покорі” [АРФС: 54]. У весільному обряді наречена при виході з церкви намагається наступити ногою на ногу чоловіка, щоб зробити його покірним. Зауважимо, що в польській і частково українській мовах у фразеологізмах з таким значенням соматизми нога і п'ята замінюються ”взуттєвою метафорою”: наприклад, *trzymać tężę pod pantoflem* – ”тримати чоловіка під черевиком” [SFJP (2: 430)], укр. *тримати під каблук* – ”керувати кимось” [СРФ: 43].

Цікаво, що в давнину *коліно, нога і голова* вважалася органами зосередження життєвої сили, тобто відтворення потомства і розумових здібностей: 1) англ. *leg* ”нога” можна зіставити з англ.-діал. *lag* ”шлюбна пара птахів, самець і самка”, нім. *Geschlecht* ”рід”, лат. *lac* ”молоко”, дав.-англ. *lieg* ”вогонь” (пор. *log* ”вода”), а також *lecgan* ”лежати” (типологічно пор.: фр. *coucher* ”лежати”, але *accoucher* ”народжувати”); рос. *лезть, лазить*, дав.-англ. *lac* ”жертва; здобич”, рос. діал. *ложить* ”різати, каструвати”, нім. діал. *Lehe* ”коса для зрізання трави”; кельт. *loigos* ”телятко”, рос. діал. *ляга* ”калюжа”, можл. осет. *loeg* ”чоловік”, лат. *legumen* ”овочі”, ірл. *ligur* ”язик; лат. *ligurio* ”лизати”, *lingua* ”мова”, дав.-англ. *ling* ”зображення”, лат. *legere* ”вибирати”, *ligare* ”зв'язувати”, *lignum* ”дерево”, англ. діал. *lag* ”розчіпляти”;

2) і.-с. **ped-* ”нога”, нім. діал. *Fud* ”vulva”;

3) лат. *pes* ”нога”, але дав.-англ. *feast* ”потомство”;

4) англ. діал. *coot*, нідерл. *kuit* ”гомілка”, але сх.-луж. *kočic* ”виводок, приплід”; пор. гот. *qīpan* ”говорити”; пор. англ. *cut* ”різати”.

На підтвердження цього розглянемо такі фразеологічні звороти з негативною семантикою в англійській мові: *to break smb's leg/knee/ankle* – букв. ”зламати чийсь ногу/коліно/гомілку” – ”зробити неодружену дівчину вагітною і покинути” [АРССТЛФ: 78], *broken-kneed* – букв. ”з переломаними колінами” – ”спокушена дівчина/жінка” [АРССТЛФ: 41], *broken leg / broken-legged* – букв. ”зламана нога” – ”мати незакононародженої дитини” [АРССТЛФ: 41], *ankle* – ”гомілка” – ”мати позашлюбної дитини” [АРССТЛФ: 18]. Фразема *to shake a free (loose) leg* – букв. ”трясти вільною ногою” метафорично позначає ”вести гулящий, розпусний спосіб життя” [АРФС (1: 541)]. У польській мові відзначимо зворот *trzecia noga* – букв. ”третья нога” – ”коханка” [PSF: 635], яка метафоризує зайвість цієї людини в подружньому житті. Окремо зупинимося на фразеологізмі *to dance barefoot* – букв. ”танцювати босоніж” – ”залишатися старою дівою” [АРФС (1: 227)], ідеться про старшу сестру, яка за звичаєм повинна була танцювати босоніж на весіллі молодшої.

Зміст ознак ваги і фігури людини формується за рахунок соматизму *живіт*. Соматизм *живіт* в межах концепту Шлюб позначає вагітність, причому семантика зворотів з цим компонентом є полярною: від позитивної у фраземах: пол. *ukrywać pokazny brzuszek* – ”приховувати животик, який вже видно” [SPP: 61], рос. *брюшко вяжется* – ”ходить вагітною” [СДЭС (2: 282)], нейтральної: пол. *dostać brzucha* – букв. ”отримати живіт” – ”завагітніти” [SPP: 61], *chodź z brzuchem* – букв. ”ходить з животом” – ”бути вагітною” [SPP: 61], *brzuch komu rośnie* – ”живіт комусь росте” – ”хтось вагітний” [SPP: 61], *ta z brzuchiem* – ”та з животом” – ”вагітна” [SPP: 61] до різко негативної, пейоративної у фразеологізмах: рос. *черевата* – ”вагітна” [СДЭС (2: 282)], *прыдбать черево* – ”завагітніти” [СДЭС (2: 282)], *брюхо понести* – ”завагітніти” [СДЭС (2: 282)], *наспать брюхо* – ”завагітніти” [СДЭС (2: 282)], *опузатеть* – ”завагітніти” [СДЭС (2: 282)], *обрюхнуть* – ”завагітніти” [СДЭС (2: 282)], показуючи відповідне ставлення до вагітності.

Таким чином проведено дослідження соматичного коду в межах концепту Шлюб показало, що у процесах фразеологічної номінації важливу роль відіграють етнічні стереотипи, що фіксують за певними частинами тіла людини різні функціональні властивості.

Перспектива подальших розвідок полягає у залученні до дослідження фразеологізми із соматизмами *серце, губи (вуста), шия* та ін., встановленні подібностей і відмінностей в їх етимологічній, словотвірній і семантичній характеристиках.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Байбурин А.К. Коды обряда и их взаимодействие // Фольклор: проблемы сохранения и взаимодействия. – М., 1988. – С.13 – 26
2. Байбурин А.К., Левинтон Г.А. Код(ы) и обряд(ы) // Кодови словенских култура. – Београд, 1998. Бр. 3: Свадба.
3. Березович Е.Л. К этнолингвистической интерпретации семантических полей // ВЯ, 2004. – №6. С.3 – 24.
4. Пазяк М.М. Українські прислів'я та приказки. – К., 1984. – 167с.
5. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К.-Черкаси:Брама, 2004. – 276с.
6. Толстая С.М. Мотивационные семантические модели и картина мира // Русский язык в научном освещении. – М., 2002. – №1(3). – С.112 – 127.
7. MacNeill M. The festival of Cughnasa. L., 1962. – 423p.
8. (АРССТЛФ): Англо-русский словарь справочник табуизированной лексики и эвфемизмов / под. ред. А.Ю. Кудрявцева, Г.Д. Куропаткина. – М. Компт, 1993. – 303с.
9. (АРФС): Англо-русский фразеологический словарь: в 2-х т. – Т. 1 / под. ред. А.В. Кунина. – М.: Рус. яз., 1984. – 738р.
10. (АРФС): Англо-русский фразеологический словарь: в 2-х т. – Т. 2 / под. ред. А.В. Кунина. – М.: Рус. яз., 1984. – 739 – 1264р.

11. (НВЗ): Сказав як зав'язав: Народні вислови та загадки із Зх. Полісся і Зх. частини Волині / Уклад. Г. Аркушин. – Ун-т Марії Кюрі–Складовської, заклад укр. філології, ВДУ ім. Лесі Українки, каф. історії та культури укр. мови; Пол. тов-во народозн. в Любліні. – Люблін, Луцьк, 2003. – 178с.
12. (СДЭС): Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти т. – Т. 1 – М.: Международные отношения, 1995. – 575с.
13. (СДЭС): Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти т. – Т. 2 – М.: Международные отношения, 1995. – 687с.
14. (СДЭС): Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти т. – Т. 3 – М.: Международные отношения, 1995. – 690с.
15. (СРФ): Словарь русской фразеологии: историко-этимологический справочник / Уклад. А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова. – СПб.: Фолио-пресс, 1998. – 569с.
16. (ССМСИЯ): М.М. Маковский. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1996. – 416с.
17. (СФС): Словник фразеологічних синонімів / Укл. М.П. Коломієць, Є.С. Регушевський, за ред. В.О. Винника. – К.: "Рад. школа", 1988. – 454с.
18. (ФСССГД): Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Луганськ: "Альма-матер", 2005. – 461с.
19. (ФСМ): Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104с.
20. (ФПМЛ): Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О.І. Скопченко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2003. – 735с.
21. (ФСРЯ): Фразеологический словарь русского языка / Сост. Л.А. Войнова, В.П. Жуков, А.И. Молотков, А.И.Федоров, под ред. А.И. Молоткова. Изд-е 4-е, стер. – М.: "Русс. яз.", 1986. – 398с.
22. (УРУУФТС): Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І.С. Олійник, М.М. Сидоренко. – Харків: "Прапор", 1997. – 277с.
23. (SPP): Słownik Polszczyzny Potocznej / Janusz Anusiewicz, Jacek Skawiński. – Warszawa–Wrocław: PWN, 1998. – 307s.
24. (SFJP): Słownik frazeologiczny Języka Polskiego. – Т.1. / Stanisław Skorupka. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 2002. – 788s.
25. (SFJP): Słownik frazeologiczny Języka Polskiego. – Т.2. / Stanisław Skorupka. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 2002. – 905s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Харлай – аспірантка кафедри загального мовознавства та славістики РІС КСУ.

Наукові інтереси: порівняльно-історичне та типологічне мовознавство.

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ТА ОБРАЗНОСТІ НА СПРИЙНЯТТЯ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Тетяна ШЕВЧІНСЬКА (Бердянськ, Україна)

У статті розглянута проблема визначення внутрішньої форми компаративних фразеологічних одиниць як елементу мовної семантики та її роль у процесах вербалізації концепту на матеріалі англійської, української та російської мови.

The article deals with the problem of inner form of comparative phraseological units as an element of language semantics and its influence on the processes of concept verbalization on the basis of English, Ukrainian and Russian.

В умовах поглиблення взаємовідносин між народами світу дослідження духовної сфери життя та культури людства визначають специфіку проблематики сучасної лінгвістики. Актуальними є вчення, що підтверджують генетичний зв'язок мовних культур народів і мовних систем у цілому.

Розвідки у порівняльному мовознавстві відображають глобальний поворот до особистості як носія мови і культури, що примушує вийти за межі «чистої» лінгвістики й філософії мови в більш широке коло про людину, та дозволяє побачити у нових ракурсах і усвідомити у новій системі координат те, що є специфічним для функціонування мов різних етнокультур у природних умовах, коли ці мови виступають як дійовий інструмент пізнання й комунікації для реальних носіїв – живих, активних та мислячих. Життя суспільства, як відомо, відображається у його мові, а отже, народ виражає себе найповніше й найточніше у паремійному фонді національної мови, який, на думку М.П. Кочергана, є найбільш самобутнім її явищем [5:347].

Інтерес до компаративних фразеологічних одиниць, або стійких народних порівнянь розпочинається від часу їхнього виникнення та функціонування. Здавна було відзначено ці своєрідні структурні утворення та встановлено специфічні риси та мотиви їхньої появи у багатьох мовах світу. Протягом останніх двох десятиріч спостерігаємо новий етап типологічного наукового дослідження фразеологізмів у працях Л.Г. Авксентьєва, М.Ф. Алефіренка, Я.А. Барана, Н.С. Ляшенко, А.Ф. Марахової, В.М. Мокієнка, І.В. Кузнецової, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, О.Д. Райхштейн, В.М. Огольцева, А.О. Івченка, І.І. Чернишова, В.М. Гамзюк, В.М. Телія та ін. Значна увага приділялася вивченню фразеологічних компаративів у національних мовах, зокрема Л.М. Гогієванідзе, В.І. Христової, Г.І. Абрамової, А.М. Найди, Г.І. Ісіної та ін.

У даній статті ми маємо за мету дослідити вплив внутрішньої форми та образності на сприйняття порівнянь носіями англійської, української та російської мов, роль внутрішньої форми фразеологічної компаративної одиниці у процесах вербалізації концепту. Реалізація мети передбачає вирішення

наступних завдань: 1) окреслення основних проблемних питань до визначення внутрішньої форми компаративної фразеологічної одиниці та її вплив на сприйняття порівнянь у різних етносіс; 2) виявлення особливостей, наявних у досліджуваних мовах та їхньої етноспецифіки.

Дослідження було виконано в рамках зіставного методу з використанням компонентного та семного аналізу. Джерелом матеріалу є лексикографічні довідники та Великий тлумачний словник сучасної української мови.

Поняття “внутрішньої форми” від В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя і В. Вундта набуло оригінальне, власне лінгвістичне тлумачення в працях О.О. Потебні. У своїх ранніх концепціях О.О. Потебня психічною основою внутрішньої форми вважав уявлення про ту чи іншу дистинктивну ознаку як джерела номінації. Саме уявлення “створює неодмінну стихію мовних утворювань”, і, таким чином, їхні змістоутворюючі можливості при виникненні одиниць вторинного іменування [8:19].

У сучасній лексикології внутрішню форму слова витлумачують як ознаку об’єкта, що іменується, за яким предмет отримує свою назву. У фразеології внутрішня форма має більш суперечливу інтерпретацію. В.П. Жуков, А.М. Бабкін, Г.П. Помігуєв внутрішню форму фразеологічної одиниці розглядають як мовний образ, на основі якого він виникає [4:126]. В.В.Виноградов, Л.І. Ройзензон, А.М. Мелерович під внутрішньою формою фразеологізму розуміють його семантичну вмотивованість [2:58]. В.М. Телія доводить, що внутрішній формі властивою є “вмотивована основа конотації” [1:137]. В.М. Мокієнко, О.В. Кунін і М.І. Сидоренко ототожнюють внутрішню форму з етимологічним змістом фразеологічної одиниці. А.І. Федоров внутрішню форму прирівнює до “специфічного”, а Р.М. Попов – до образного уявлення. На думку Н.М. Кирилової у внутрішній формі відображається “префразеологічний” та “логіко-семантичний” аспекти позначення ситуації [1:130].

Отже, більшість мовознавців виводять внутрішню форму поза межі семантичної структури слова або фразеологічної одиниці до сенсорно-перцептивних категорій. Але М.Ф. Алефіренко вважає, що внутрішня форма є результатом складних мовленнєво-розумових процесів, які мають передумовою об’єктивізацію тих чи інших психічних форм відображення об’єктивної дійсності. Вчений вважає, що сутність внутрішньої форми номінативних одиниць зумовлена вторинністю їхнього семіозиса, та передбачає активну участь у виникненні всіх змістоутворюючих компонентів – лексичних і граматичних – у їхній ономазіологічній та семасіологічній взаємодії [1:131]. Пор.: **англ.** – *like a clock* = пунктуальний як годинник (букв. як годинник) ; *as daft as a brush* (букв. нерозумний як щітка), *as thick as two short planks* (букв. товстий як дві коротких дошки) = дурний, (нерозумний) як пробка; *have one’s bread buttered on both sides* = як сир в маслі купатися / жити в добрі, в розкоші, мати все, чого бажаєш (букв. мати хліб, намазаний маслом з двох боків); *take a great fuss over smb.* = як дурень з писаною торбою носитися (букв. робити велику метушню); *as easy as ABC* - дрібниця (букв. легкий як абетка).

укр. як (мов, наче) без рук = почувати себе безпорадним; як (мов, наче) ведмідь за горобцями (повертатися) = незграбно; як (мов, наче) вогню вхопив = поквалливо, дуже швидко, не затримуючись; як (мов, наче) з гуски вода = про людину байдужу, на яку ніщо не впливає, котрої нічим ні діймеш; як курка з яйцем носитися = переоцінювати когось, щось, виявляти надмірну увагу, клопотатися не вартою того справою.

рос. *кататься как сыр в масле, как рукой сняло, (бить) как сидорову козу* – боляче, без жалю, нещадно; *как рыба об лед* – жити у великій нужді, безуспішно боротися з горем, труднощами, страждати; *как в воду опущенный* – про людину, що перебуває в стані пригніченості, розгубленості.

Як показує аналіз, внутрішня форма фразеологічних одиниць із вже сформованим значенням виконує свого роду декодуючі функції: гносеологічну, оскільки є засобом пізнання названих ідіомами фрагментів позамовної дійсності, та репрезентуючу як символ оноματοпоетичного образу [1:132]. Внутрішня форма являє собою епідигматичний зв’язок між денотатом і конотацією, яка існує у вигляді узагальнено-абстрактної ознаки того поняття або уявлення про денотат, що формує певні асоціативно-образні конотації. Така узагальнено-абстрагована ознака містить у собі дериваційну пам’ять про джерело лінгвосеміозису номінативного, структурно-семантичного та когнітивного характеру [1:135]. Завдяки цієї властивості внутрішня форма становить не окремий предмет, а цілі денотативні ситуації.

Отже, внутрішня форма як епідигматичний компонент, джерело та стимулятор мовної номінації, як вважає А.Ф. Алефіренко, виступає важливим регулюючим фактором формування мовного значення та його мовленнєвої реалізації [1:136]. Проте, статус внутрішньої форми в системі інших конструктивних елементів семантичної структури номінативних одиниць залишається у лінгвістиці дискусійним при вирішенні одного принципового питання : чи є внутрішня форма синхронним компонентом значення або його культурно-історичним стимулятором?

В.В. Виноградов і Б.А. Ларін вважають внутрішньою формою конкретні уявлення про предмети, явища або події, які в свій час були актуальними та мали такі ознаки та якості, що й інші реалії. Це й стало основою для відповідних образних узагальнень. В.В. Виноградов ототожнював внутрішню форму фразем із їхніми генетичними образами та доводив, що «значення цілого пов’язано із розумінням внутрішнього образного стрижня фрази», і тому воно «легко розшифровується як образні вислови» [2:251; 6:64]. В.П. Жуков розвиває цю думку і констатує, що “внутрішня форма є мовний образ,

який було покладено в основу найменування тієї чи іншої фразеологічної одиниці” [4:19]. Звідси й дефініція фразеологічної образності. Образним визнається таке фразеологічне значення, яке пов’язане з розшифруванням внутрішнього образу (внутрішньої форми) певної фраземи [4:19].

М.Ф. Алефіренко стверджує, що внутрішню форму не можна ототожнювати з генетичним образом вже тому, що вона виступає лише однією, хоча й найбільш виразною, його ознакою, яка символізує всю багатогранність дискурсивно-когнітивного образу. Таке розуміння внутрішньої форми фразеологічної одиниці підтверджується думкою О.О. Потєбні про те, що внутрішня форма відбиває відношення думки до свідомості та являє “не образ предмета, але образ образу” [8:147]. Тобто внутрішня форма та образ перебувають у гіпонімічних відношеннях. Внутрішня форма ідіоми є “центром образу, однією із його ознак, що домінує над усіма іншими” [8:146]. Внутрішня форма, як встановлено, притаманна й необразним знакам.

З іншого боку, втрата внутрішньої форми не завжди переводить знаки у розряд безобразних, коли образність створюється первинною денотативною ситуацією, що закодована прямими номінативними значеннями контексту, і вторинною денотативною ситуацією, яка репрезентує узагальнено-переносну семантику [3:71]. Пор.: **англ.** *fall from smb. like a garment* = про раптово, цілковите звільнення від хвороби, втоми, сну (букв. спадає з кого-небудь як покрів); *as silent as the grave* = тихо, як у могилі (букв. тихий як у могилі); *get a load off one’s mind* = як камінь із душі спав (букв. скинути тягар із розуму); *like a bird in a golden (gifted) cage* = бути в неволі (букв. як птах у золотій клітці); *a tower of strenght* = надійна людина, на яку можна покласти як на кам’яну гору (букв. башта могутності); *as scarce as hen’s teeth* = як кіт наплакав (маленькі як зуби у курки);

укр. як корова язиком злизала = зникнути безслідно, раптово; як сміття (чогось) = дуже багато, безліч; як рукавички (міняти) = часто, легковажно нерозсудливо міняти; як на голках = бути занепокоєним, в напруженому стані, іноді в передчутті чогось в чеканні; як кіт наплакав = дуже мало, майже нічого.

рос. как пуганая ворона = про людину, яка надмірно обережна; вялый как сонная муха = про ледачу, мляву людину; дом как полная чаша = про господарство дуже забезпеченої родини; жить как в раю = про привільне, безтурботне, спокійне життя; как в воду кануть = раптово, несподівано зникнути, щезнути.

Образність вищезазначених фразеологічних одиниць в англійській, українській та російській мовах виникає через підсвідоме зіставлення буквальних значень лексичних компонентів у їхньому вільно-синтаксичному вживанні із певним значенням. Буквальні значення фразеомоутворюючої бази не є прямою мотивацією семантики ідіом, оскільки між ідіомою та її мотиваційною базою не існує опосередкованого зв’язку – внутрішньої форми.

Як вважає більшість мовознавців, суттєва роль в усвідомлюванні внутрішньої форми фразеологічних компаративів належить культурно-історичному фону утворювання знаків вторинної номінації. Пор.:

англ. *a hog in armour* = «свиня в латах» = як корові сідло – про те, що не пасує, не личить; *as safe as the Bank of England* = надійний як англійський банк; *to feel (to look) like a million dollars* = виглядати, почувати себе чудове (букв. почувати/виглядати як мільйон доларів); *to stick like a bur /a leech/ wax* (букв. прилипати як реп’ях/ п’явка/ смола); *look daggers at smb* (букв. дивитися, як ножем уштрикнути); *grin like a Cheshire cat* (букв. посміхатися, як чеширській кіт); *like a bolt from the blue* = *like a bolt out of clear sky*.

укр. як шевська смола пристає (прилипати) – про недокучливу людину, від якої не можна відчепитися; як середина на п’ятницю скривитися = скривитися жалісливо (від болю чи огиди), мімікою виразити невдоволення, біль, жаль; як Пилип з конопель = не думаючи, зненацька, несподівано.

рос. прилипать как смола = прилипать как муха к меду = прилипать как пиявка = пристал как банный лист; нахмуриться как туча, сверкнуть глазами как угольями, как гром среди ясного неба, как снег на голову.

Отже, внутрішня форма знаків вторинної номінації містить у собі й конотативний, й модально-оцінний, й семантичний компоненти. Тому її не можна звести ні до концепту, ні до етимологічного значення. І це підтверджує Г.Г. Шпет у своєму висловлюванні, що внутрішня форма номінативних одиниць не може бути вичерпана логічними, тобто змістовими формами. Логічні форми утворюють лише семасіологічне ядро знака. Власне складне сплетіння синтагматичного й найближчого логічного (змістового) шару складає непрості й завжди чіткі контури внутрішньої форми. Причому синтагматичні форми знаків непрямой номінації ширше логічних. Своєрідність синтагматичних форм полягає в тому, що вони спочатку припускають, а потім модифікують логічні форми [11:407-409]. Пор.:

англ. *be (all) at the sea* = *as if riveted to the spot* = *as if rooted to the spot* = *as still as a statue*; **укр.** як засватана дівка, як засватаний; **рос.** сидеть как истукан (пень, ступа) – не наважуватися взятись до діла, нерухоме і зазвичай байдуже.

Слова в складі компаративної одиниці своїми внутрішніми формами проходять до дії та стають її внутрішньою формою. І цей вплив створює дію зрозумілою та евристичною. Завдяки чому внутрішня

форма стає як стимул переробки та перетворювання первинної інформації, що кодується в мовному знакові непрямої номінації. Таким чином, внутрішня форма постає джерелом типових системно нерелевантних асоціацій, лінгвокреативним стимулом соціально значущих зв'язків, конотацій і уявлень – усієї змістової гама образної палітри мовного знака, і, насамперед, знаків вторинної номінації [1:136].

Внутрішня форма впливає на процес інтенсифікації конотативних сем мовного значення як центр етимологічного образу. У цьому особлива значущість етнокультурної конотації концепту щодо переосмислення внутрішньої форми мовного знака, зокрема, знака непрямої номінації. Як свідчить аналіз, внутрішня форма більшості фразеологічних компаративів має особливий етнокультурний зміст, який було утворено в результаті ціннісно-орієнтованої інтерпретації знань як про предмет, так і про денотативну ситуацію, частиною якої він є. Цей етнокультурний зміст позначеного знака являє собою необ'єктивовану в знакові частину концепту – когнітивного субстрату значення; екстралінгвістичні знання, що поширюють і поглиблюють первинні уявлення про об'єкти пізнання; етномовні змісти, посередньо вихідні від знаків первинної номінації, що стали дериваційною базою для вторинного лінгвосеміозису; комунікативно-прагматичні змісти, що були утворені в процесі взаємодії мовних значень у певних мовленнєвих і ситуативних контекстах.

Отже, спираючись на результати, які були отримані в дослідженнях провідних лінгвістів у дослідженнях з типологічного мовознавства, підтверджених нашим матеріалом, можна зробити висновки, що в компаративних фразеологічних одиницях сконденсовано весь складний комплекс культури та психології певних етносів, неповторний спосіб його абстрактного мислення; відокремити міжмовні співвідношення народних порівнянь як компаративи повної еквівалентності. Отже, внутрішня форма, структурно-граматична будова, образна основа, експресивно-емоційна конотація можуть повністю збігатися, бути частково еквівалентними або безеквівалентними.

Перспективою дослідження є подальше вивчення повної міжмовної еквівалентності компаративних фразеологічних одиниць на матеріалі германських і слов'янських мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. М.: "Гносис", 2005. – 325 с.
2. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. М., 1981. – 320 с.
3. Добровольский В.О. Образная составляющая в семантике идиом // Вопросы языкознания. - 1996.- №1. – С. 68-75.
4. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. М., 1978. – 270 с.
5. Кочерган М.П. Основы зівставного мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2006. – 424 с.
6. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание. – М.: 1977. – 224 с.
7. Манакин В.М. Сопоставительная лексикология. –К.: Знання, 2004. – 326с.
8. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. М., 1976. - 234 с.
9. Ульман С. Семантические универсалии. – // НЛГ. – Вып. № 5. Языковые универсалии. - М.: Прогресс, 1970, С. 250-299.
10. Шаховский В.И. Эмотивная валентность единиц языка и речи // Вопросы языкознания. – 1986, - № 6. – С. 97-103.
11. Шпет Г.Г. Герменевтика и ее проблемы // Контекст – 1989. М., 1989. – С.407-409.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

1. ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред.. Т. Бусел. – К.: Ірпень: ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
2. Горбачевич К.С. Словарь сравнений и сравнительных оборотов в русском языке. – М.: АСТ "Астрель", 2004. – 286 с.
3. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык - Медиа, 2005. – 502 с.
4. Литвинов П.П. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: "ВАКО", 2005. – 335 с.
5. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Harlow Essex, England: Longman, 1998. – 1568 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Шевчінська – старший викладач кафедри романо-германської філології Інституту філології Бердянського державного педагогічного університету, аспірантка ЗНУ (науковий керівник: доктор філологічних наук, професор Манакин Володимир Миколайович).

Наукові інтереси: компаративна лексикологія.

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ КОГНІТИВНІ КОНЦЕПТИ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Ольга ШУМЕНКО (Суми, Україна)

У статті розглянуто загальнолюдські когнітивні концепти, змальовано лінгвістичні аспекти гендерної проблеми та подано аналіз легалізованих у мовній картині світу відносин чоловіків та жінок.

The general human cognitive concepts have been investigated in this paper. The description of the sociolinguistics aspects of the gender problems is given. The analysis of the legalized man-woman relations in the linguistic pattern of the world has been represented.

Мова моделює поведінку людей, акумулює їх досвід, екстеріоризує канони буття, традицій та прецедентів, легалізує людські відносини в соціумі у формі настанов, побажань та законів [3; 4]. Актуальним на часі є гендерне питання, яке має давню історію та різні підходи до його вирішення [4; 5; 9; 14; 15; 16; 17; 18]. Об'єктом у цій статті є соціолінгвістичні аспекти гендерної проблеми, предметом -

аналіз легалізованих у мовній картині світу відносин чоловіків та жінок (на матеріалі фразеологічних одиниць та авторських афоризмів) [6; 7; 8; 9; 10].

Сучасне мовознавство змінює вектор досліджень, зосереджуючись на когнітивному підході до мовних одиниць, на оцінному тезаурусі носіїв мови, на соціолінгвістичних аспектах гендерної проблеми.

Дослідження гендерної диференціації мовлення сягає давньокитайської філософії, має вихід у соціолінгвістику. У сучасній гендерології інтенсивно осмислюються основні категорії цієї науки, розпізнаються дистинктивні риси міжгендерного спілкування [5; 16; 17; 18]. Гендер як компонент комунікативної та індивідуальної свідомості вивчається у стереотипах вербальної та невербальної поведінки. Гендерні студії по-різному аналізують питання відносин чоловіків і жінок. Існує три напрямки гендерних досліджень – лінгвістичний, комунікативний та культурологічний. Результати комплексного вивчення проблеми [2] свідчать про позитивне зрушення у питаннях ставлення соціуму до жінки. Але при цьому відголоски традиційного осмислення гендера відлунюються у сентенціях типу "У гендерному аспекті чоловіки є тією статтю, що вважаються нормою, тим самим лінгвістична поведінка жінок трактується як відхилення від норми й інтерпретується в термінах стереотипів і сексизму" [1: 273]. Згідно з теорією фалоцентризму поняття "чоловік" співзвучно поняттю "людина". Крім того існують теорії про чоловічий стиль та жіночу лексикографію [1: 273].

Гендерні питання вивчаються у роботах вітчизняних лінгвістів [4]. Екскурс в історію гендерних досліджень свідчить про наявність низки проблем, які чекають свого осмислення. У сучасній лінгвістиці намічаються цікаві дослідження частиномовної вербалізації гендерної поведінки. В останній, за свідченням Бессонової О.Л., превалюють іменники та прикметники, їм поступаються дієслова та прислівники. Гендерна поведінка, за твердженнями вчених, детермінується такими факторами, як: стать, вік, освіта, виховання, соціальний статус, професія. У вивченні гендерного питання значне місце належить синкретичному підходу до цієї проблеми [2]. Принципи кооперації та домінування є методологічною вихідною базою досліджень. У лінгвістиці стали більше уваги приділяти розкриттю специфіки конфліктного міжгендерного спілкування. Питання кооперативного спілкування, його паритетних засад знаходяться за межами наукових пошуків. Але позитивна роль жінки у соціумі не завжди замовчується, про це свідчать висловлювання типу *Жінки – це майбутнє чоловіків (Луї Арагон); Жінка – це запрошення до щастя (Шарль Бодлер); Більша половина чоловіків вимагають від своїх жінок достоїнств, яких самі вони не варті (Л.Толстой)* [9].

Вивчення характеру поведінки жінок і чоловіків вимагає чималих зусиль вчених суміжних наук з огляду на те, що це питання має вирішуватися не тільки з позицій пріоритету, домінантності, але й з позицій дієвості принципів кооперації та паритету, які поряд з вище зазначеними принципами притаманні інтеракції людей кожного соціуму. Особливої уваги заслуговують у цьому руслі питання вербальної категоризації дійсності, статусу гендерного компонента в семантиці слів та фразеологічних сполучень, утворення гендерних інновацій та їх перекладацькі аспекти [13; 15; 14].

Аналіз паремій з лексемою *man* свідчить про різне семантичне наповнення зазначеного елемента. У фразеологічному контексті *man* вказує на особу чоловічого роду. Наприклад: *man before the mast* "рядовий матрос", *man in blue* "поліцай", *man of letters* "письменник". Звернення до фразеологічного оточення з лексемою *man* допомагає вичленити у зазначеному слові загальне родове значення, що корелює з позначеннями людей обох статей – чоловіків і жінок. Пор.: англ. *many men, many minds* "скільки голів, стільки розуму", *men may meet but mountains never* "гора з горою сходиться, а люди – ні", *all men are mortal* "усі смертні", *men of all conditions* "усі люди", *man can die but once* "двом смертям не бувати, а однієї не минувати", *man in the moon* "людина, яка нічого не знає про життя", *man in the street* "звичайна людина, обиватель", *man of all work* "на всі руки майстер", *man of money* "проста людина", *man with the bark on* "необтесана людина" [2].

Біполярність є ілюзорною для слова *woman*. Нейтралізація роду прослідковується у паремії *woman's blow never gave a black eye* "милі сваряться – як діти бавляться", у якій *woman's blow* обіймає обидва компоненти. Гіпербалізація *he+she* є показовою для слова *man*. Модифікуючись, наприклад, паремія *a drowning man will catch at a straw* корелює з образом жінки і, тим самим вказує на семантичне біполярне навантаження слова *man*. Наприклад: *She was drowning; Theobald might be only a straw, but she couldn't catch at him, and catch at him she accordingly did.* (S.Butter) Останнім часом компонент *woman* все частіше актуалізується в лексикографічній практиці з огляду на дію екстралінгвістичних факторів. Але семантизація загальнонародового не є показовою для цього слова.

Лексема *man* крім того, позначає артефакти, а десемантизуючись далі, наближається до вигуків. Пор.: *the outer man* "костюм", *the lower man* "ноги", *man of war* "корабель", *iron man* "долар", *yellow man* "носовичок", *men alive!* "боже!". Семантичні зсуви препарують полісемію слова *man*, цей процес породжує феномен омонімії: *man*₁ "чоловік", *man*₂ "людина", *man*₃ "річ, що належить людині" та *man*₄ "вигук".

Слово *woman*, що походить від лексеми *man*, у своїй еволюції також позначене серією зсувів. Вихідне значення цього слова має місце у пареміях *fancy woman* "коханка", *necessary woman* "прислуга".

Фразеологізми *old woman* "стара баба", *to play the woman* "бути бабою" пейоративно позначають чоловіків. Пор.: *He believed that Bayness whom he knew – a bit of an old woman – was the young man's uncle by marriage* (Galsworthy). Десемантизація слова *woman* відчувається також у паремії *the old woman is picking her geese* "іде дощ". Слова *man* і *woman* можуть уживатися в ідентичних структурах на позначення відповідних референтів. Пор.:

A WOMAN OF FIGURE

a woman of honour
a woman of letter
a woman of quality
a woman of fashion

A MAN OF FIGURE

a man of honour
a man of letter
a man of quality
a man of fashion

Подібна структурна та семантична схожість притаманна не всім словосполученням. Наприклад, *a woman of the world* позначає "заміжню жінку", а *a man of the world* - "людину з досвідом".

Слово *man* зустрічається у цілому корпусі словосполучень з анафоричним компонентом *every man* :

<i>Every man has a fool in his sleeve</i>	Нема чоловіка без вади
<i>Every man has his hobby horse</i>	У кожного своя примха
<i>Every man has his price</i>	Кожного можна купити
<i>Every man has his weak side</i>	У кожного свої слабкості

Лексема *man* в англійських прислів'ях може замінюватися субститутами типу *one, you, he*. Як вторинні номінації, ці одиниці не корелюють з гендерними турботами, вони актуалізують сему "кожна людина". Синонімічність слів *man – you, he – you, man – one* об'єктивується в нижче поданих прислів'ях:

<i>Man can lead a horse to the water,</i> <i>but he cannot make him drink</i>	<i>You can take a horse to the water</i> <i>but you cannot make him drink</i>
<i>A man in a thousand</i>	<i>One in a thousand.</i>

Морфема *man* у сучасній англійській мові набуває статусу квазі-суфікса, про що свідчить її реалізація в одиницях типу *salesman, postman, tradesman, sportsman, Mrs.Chairman, Mr. Snowman*. Останнім часом компонент *woman* частіше актуалізується у лексикографічній практиці з огляду на активність феміністського руху. Пор.: *Mrs.Chairwoman, saleswoman, woman-doctor, womankind, womanlike, womanlabour, policewoman*.

Тенденція до номінації загальнонародового значення притаманна займенникам *he, who, that*, тобто концепт жінки включається в концепт людини. Пор.: *Everybody comes to him, who waits* "Хто чекає, той перемагає".

Або:

He that goes a borrowing, goes a-sorrowing.
He that has a great nose thinks everybody is speaking of it.
He that once deceives is ever suspected.
He that talks much errs much.
He that would eat the fruit must climb the tree.
He who does not work neither shall he eat.

Ці паремії не вказують на гендерні розбіжності, вони вербалізують спільні для жінок та чоловіків сентенції та настанови. Лексеми *he, who, that* у зазначеному контексті реалізують значення (*he+she*). Ця лінгвістична традиція притаманна також українській мові. Пор.: *чоловік, особа чоловічої статі, людина* [13: 135-144].

Перспективними та актуальними залишаються питання вербалізації загальнонародських цінностей, паритетних міжгендерних відносин, що корелюють з дієвістю принципів кооперації, ввічливості та поваги. Паремії, афоризми знаменитих людей та соціальні явища свідчать про те, що принципи поваги та шани специфічно представлені в діаді чоловік – жінка [9]. Пейоративне значення багатьох висловлювань стосовно жінки має давню традицію і експлікується соціальними факторами. Це явище репрезентується в аутентичних джерелах. Пор.: *Собака умней бабы, на хозяина не лает* [5: 350]; *Баба слезами беде помогает* [5: 357]; *Жена по муже прозывается, получает звания* [5: 369]; *Три бабы – базар, а семь – ярмарка* [6: 350].

Звернення до афоризмів знаменитих чоловіків показує, що на жінках фокусується значна увага адресантів, вони озвучують референт по-різному: у більшості випадків – негативно, інколи - шанобливо. Пор.: 1) *В ее голосе звенели деньги* (С.Фиджеральд); *Батько сварить, а мати лучше* [6, с.103]. *Только женщины и врачи знают, сколь необходима бывает ложь* (Анатоль Франц); *В глупости женщины – высшее блаженство мужчины* (Эразм Роттердамский); *Моя жена не хотела взростеть. Я принимаю ванну, а она топит мои кораблики* (Вуди Аллен); *Мужик тянет в одну сторону, баба в другую* [8: 350]; 2) *Женщина – это приглашение к счастью* (Шарль Бодлер); *Большая часть мужчин требует от своих жен достоинств, которых они сами не стоят* (Лев Толстой); *Прекрасная Елена! Милая Елена! Если бы было больше Элен, было бы больше Нельсонов* (Адмирал Нельсон). *Единственное, что бы я привез домой из Америки – это миссис Кеннеди* (Шарль де Голь).

До себе жінки ставляться також по-різному, але їх афоризми про себе семантизують позитивну (1) оцінку частіше, ніж критичну (2).

1) *Женщина правит, но не управляет* (Дельфина де Жирардер); *Быть женщиной должно снова стать привилегией* (Надин де Ротшильд); 2) *Ей было тридцать пять, другими словами, иногда двадцать семь, а иногда тридцать семь* (Натали Клиффоре Барни); *Самая лучшая улыбка женщины предназначена зеркалу* (Ванда Блоньская); *Ищите у женщины вдохновения, но не совета* (Дельфина де Жирардер); *Женщины любят ушами, а уши любят бриллианты* (Тамара Клейман); *Мнение женщины суть следствия ее чувств* (Мари де Севинье) [9].

На діяду чоловік – жінка жінки висловлюють полярні погляди [7]. Їх референт зображується частіше негативно (1) ніж позитивно (2).

1) *Женщина умнее мужчины, и свой ум она расходует прежде всего на то, чтобы мужчине этого не заметит* (Мэри Маккарти); *Мужчина прощает женщине все, кроме превосходства в остроумии* (Минна Антрим); *При первом же случае Адам всю ответственность свалил на женщину* (Нэнси Астор); *Все мужчины слабы, а слабее всех джентльмены* (М.Тэтчер); 2) *Не знаю, в самом ли деле женщины лучше мужчин, но уж точно не хуже* (Голда Мейер); *Женщине нужен мужчина, но мужчине нужны женщины* (Франсуаза Партюрье); *Наверно, будто женщины – низшие существа, но верно, что мужчины – высшие существа* (Франсуаза Партюрье).

В паритет деякі жінки не вірять. Пор.: *Равенство – утопия негодяев* (Дельфино де Жирарден). *Как высоко ценит женщина цепи, которыми она прикована!* (Маргарет Митчел). *Без денег нельзя быть леди* (Маргарет Митчел). *Женщина должна быть образованной, но не должна быть ученой* (Жюли де Леспинас). *Женщины – большинство, которое существует по правилам меньшинства* (Лайза Кремер). Деякі жінки вважають, що домінантність чоловіків препарується не фізичною силою останніх, а системою соціальних цінностей. Жінки ствержують, що загальнолюдські цінності спільні для усього соціуму. Пор.: *Горе нельзя разделить. Каждый несет его в одиночку.* (Энн Морроу Линберг). *Хорошая беседа бодрит, как чашка крепкого кофе, и заснуть после нее так же трудно* (ibid). *Все мы – герои своих романов* (Мэри Маккарти). *Телевидение служит доказательством того, что люди готовы смотреть все, что угодно, лишь бы не смотрели друг на друга* (Энн Ландерс). *Ум заключается в том, чтобы видеть схожесть различных вещей и различие схожих* (Жермене де Сталь). *Гений не имеет поля* (ibid). *Ирония – единственное орудие беззащитных* (Надежда Мандельштам).

У парадигмі гендерних теорій особлива увага фокусується на інтеграції біологічного, психологічного та соціального факторів. Мовленнєва поведінка зазначеної діади досліджується в контексті соціальних ролей, гендерних стереотипів, ієрархії концептуальних цінностей та мовних засобів їх позначення. Мовні концепти розпізнаються за різними критеріями, що експлікує появу мета-знаків на позначення таких картин світу, як матеріальний (реальний):: духовний, емпіричний :: часовий, реальний :: міфологічний, просторовий :: часовий, реальний :: міфологічний, природний :: модельний, чоловічий :: жіночий. Вербальні метазнаки на позначення цих універсальних дихотомій набули статус домінуючих термінів у дослідженнях сучасних лінгвістів. Соціолінгвістичні аспекти гендерної проблеми вирішуються в руслі синергетичного підходу до комплексу інтегрованих між собою проблем людської мовленнєвої креативності. Ідеї гендерної поведінки полонили лінгвістичну думку, референтами якої є чоловіки та жінки. Останні використовують адаптивні можливості мови для реалізації її поліфункціональності. Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про те, що чоловіки і жінки актуалізують не тільки пейоративні та меліоративні комунікативні відносини, але й також вербалізують загальнолюдські цінності, притаманні конкретному соціуму. Вивчення останніх сприятиме подальшому осмисленню мовних картин світу, які виникли у процесі когніції оточуючої дійсності.

Проблемними у гендерології є положення стосовно прерогативи біологічного фактору, його переваги над іншими факторами. Гендерні стосунки та стереотипи поведінки задаються не тільки природою, але й соціально-культурними причинами, які засвідчуються в процесі спілкування (вербального та невербального). Перевага чоловіків, на нашу думку, есплікується не їх фізичною силою, а мовчазною угодою людей з ціннісними системами в конкретному соціумі.

Гендерні аспекти породжуються інтегративною дією соціальних факторів, які вербалізуються притаманними кожній мові засобами номінації. Вибір останніх конститутивно детермінований, об'єктивується дієвістю адаптивних і креативних потенцій конкретної системи. Корпус мовних одиниць є спільним для усіх носіїв мови, а їх селекція залежить від віку, освіти, психологічного та лінгвістичного статусу комунікантів. Гендерні аспекти комунікативної поведінки інтегровані у комплекс діючих факторів спілкування, в якому віддзеркалюються загальнолюдські когнітивні концепти та варіативні нашарування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999 – 896 с.
2. Баранцев К.Т. Фразеологичний словник англійської мови. – К.: Рад.школа. – 1956. – 389с.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Киев.ун-т им.Т.Шевченко, 1997 – 288с.

4. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: Когнітивно-гендерні аспекти – Донецьк: ДонГУ, 2002 – 362 с.
5. Грінченко Б. Словарь української мови, т.IV, - К.: АН УРСР – 1959. - 563 с.
6. Даль В. Пословицы русского народа – М.: Гос.Изд-во ХЛ, 1957 – 991с. 19.
7. Дейк Т.А., ван. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1989 – 312 с.
8. Душенко К.В. Мысли, афоризмы и шутки знаменитых мужчин – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002 – 640 с.
9. Душенко К.В. Мысли, афоризмы и шутки выдающихся женщин – М.: Изд-во ЭКСМО-пресс, 2002 – 633 с.
10. Каменская О.Л. Текст и коммуникация. – М.: ВШ, 1990. – 152 с.
11. Колшанский Т.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 80 с.
12. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 194 с.
13. Мартынюк А.П. Методологические основы сопоставительного анализа этнокультурных концептов "феминность" и "маскулинность" / Вісник Сумського держ. університету . Серія Філологічні науки – 4"(50) 2003. – С.135-144
14. Мартынюк А.П., Пищикова Е.В. Сравнительный анализ гендерной стратегической ориентации// Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов // Вісник ХДУ. Сер. Романо-германська філол. –Харків: Константа. – 1999. - №435. – С.91-97
15. Солощук Л.В., Коваленко А.И. Особенности взаимодействия вербального и невербального поведения мужчин и женщин и их описание в тексте художественного произведения// К.: Київський національний університет ім.Тараса Шевченка, 2001. – С.214-217.
16. Тарасова Е.В. Когнитивные основания системной организации речи// Вісник Харків.держ.ун-ту. – Харків: Константа, 1999. - №424. – С.174-183.
17. Lakoff R. Language and Women's Place// Language in Society – 1973. - № 2(1). – P.45-79.
18. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. – Chicago^ University of Chicago Press, 1990. – 614 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Шуменко – викладач іноземної мови Сумського машинобудівного коледжу.
Наукові інтереси: лінгвістика англійської мови.

**МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ МАТИ В
 ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В.СТУСА**

Валентина ЩЕРБАТЮК (Вінниця, Україна)

*Матері ні купити, ні заслужити
 Народна творчість*

У статті аналізується на матеріалі окремих поезій В.Стуса концепт мати у контексті етноментального простору українців і світоглядних позицій поета. Також порушено проблему мовних символів як вербальних засобів відображення аналізованої концептосфери.

The article deals with analyses of the concept „mother” in the context of the etnomental space of Ukrainians and world outlook positions of the poet is analysed on the material of the first Stus’ poems, the problem of lingual symbols as verbals means of expression of analysed conceptsphere is also spoken about in this article.

Проблема концепту і концептуальної картини світу на сучасному етапі розвитку мовознавства перебуває в колі активно досліджуваних. Такий інтерес зумовлений прагненням науковців отримати певну інформацію шляхом „проникнення” в рівні свідомого та несвідомого, розміщених у глибинних пластах людської психіки [3: 58], та систематизації здобутих знань, об’єктивованих за допомогою мовних знаків. Відтворена у такий спосіб картина світу мовця виявляється сумою прихованих змістів, що стають зрозумілими лише після проведення детального концептуального аналізу, об’єктом якого у когнітивній лінгвістиці є деяке ментальне утворення, яке, уважають науковці, містить у собі ідею, образ тощо, тобто концепт.

Аналіз мовознавчих праць вітчизняних та зарубіжних дослідників у галузі когнітивної лінгвістики переконливо свідчить про те, що на сьогодні в науці єдине визначення поняття концепт поки що відсутнє. Кожен дослідник, не заперечуючи вже існуючих тверджень щодо обсягу змісту концепту, вносить певну новизну в його розуміння. Тому, ознайомившись з окремими науковими працями О.Кубрякової, Н.Аругюнової, О.Селіванової, Т.Радзівської, Т.Яворської, В.Іващенко та інших, можемо стверджувати, що спільним підходом у трактуванні поняття концепт є розуміння його як сукупності знань, нагромаджених етносом за весь період свого існування та репрезентованих одиницями лексичної підсистеми мови. На думку мовознавців, концепт охоплює уявлення та образи реалій навколишньої дійсності, а також асоціації та переживання, що виникають, по-перше, унаслідок безпосереднього контакту суб’єкта мовної діяльності з об’єктом зовнішнього світу, по-друге, на основі сприйняття інформації в усній формі (почутої з уст мовця або прочитаної) [1: 148].

На сьогодні вже досліджено чимало концептів: „гра”, „природа”, „чоловік / жінка”, „чорний / білий”, „краса” тощо. Метою нашої розвідки є концептуальний аналіз поняття мати. Такий вибір зумовлений тим, що мати з погляду української лінгвістичної науки належить до тих архетипів, які найбільше „наповнені етнокультурним змістом” і „здебільшого ... функціонують” як в народних, так і в авторській творчості [1: 148]. Джерельною базою нам слугуватимуть збірки поезій В.Стуса: „Час творчості / DICHTENSZEIT”, „Вікна в позапростір”, „Палімпсести”.

Аналіз окремих творів із зазначених вище збірок дозволить побачити внутрішнє наповнення концепту мати через призму сприйняття митця.

Образ матері сформувався в свідомості українців давно. Своїм корінням він сягає ще в період зародження слов'янської міфології. Уперше архетип мати, на думку дослідників, згадується в історичних джерелах трипільської культури. Саме тоді, уважають вони, українці поклонялися богині родючості – Великій Матері. Оскільки спосіб життя наших предків був переважно хліборобським, то стає зрозуміло, чому давні слов'яни з такою повагою ставились до своєї „годувальниці” [9: 109].

З образом Великої Матері пов'язаний образ земної матері, яку протягом віків завжди поважали, вбачаючи в ній берегиню домашнього вогнища, продовжувачку людського роду, відповідальну за виховання наступного покоління [2: 164]. Звернімо увагу, що основні родинні функції виконувала здебільшого жінка-мати, а не чоловік. Мабуть, саме ця багатфункціональність сприяла тому, що з образом матері в ментальності нашого народу пов'язувалося щось близьке і рідне кожній людині. Тобто, враховуючи асоціативні зв'язки між змістовим наповненням компонента мати і близьких до нього понять, можна говорити про виникнення деякої системи образів, що з'явилися внаслідок вербалізації аналізованого концепту і знайшли широке відображення як в усній народній творчості, так і в художній літературі. Це Божа Матір, мати -Україна, мати – Батьківщина, мати – природа тощо [9: 108-111].

Оскільки архетип мати є давнім за походженням, та його частотність уживання в різних жанрах народної творчості є закономірним явищем. Наприклад, у прислів'ях та приказках: Одна мати – вірна порада; На сонці тепло, а біле матері добре (Народна творчість). З часом номінація мати почала втрачати „ознаки конкретної особи” і піддалася символізації [2: 163]. Це спричинило появу в українському національно-культурному просторі нового розуміння поняття мати, яке реалізувалося тепер у таких символічних змістах, як земля, Україна, голубка тощо. Популяризація цих образів є характерною для пісенної творчості українців:

Голуб сизий, голуб сизий,
Голубка сизіша,
Батько милий, батько милий,
А мати миліша [4: 74].

О, Вишне - Матінко Всевишне,
Весь білий світ – вишні цвіт.
Правічне дерево Вкраїни
Її безсмертне в плині літ [4: 49].

Подивлюсь, Україно, подивлюсь, мамо,
Подивлюсь та й заплачу гіркими сльозами [2: 165].

Не менш уживаним концепт мати є і в авторських творах:
У нашій раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим,
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї Матері Святої,
Що в мир наш Бога принесла [10: 164].

І на оновленій землі
Врага не буде супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі [7: 539].

Наведені вище факти вживання слова мати є яскравим свідченням того, що досліджуваний концепт – явище багатоаспектне та складне. Щоб з'ясувати його семантичну глибину, звернімося до „Глумачного словника української мови”, згідно дефініції якого мати – це: 1.Жінка стосовно до своїх дітей; 2. Самка стосовно до своїх малят [8: 13]. Позаяк нас цікавить передусім сфера людського, то, звичайно, в епіцентрі нашої уваги буде перша із зазначених вище семантем, яка, думаємо, в українському ментальному просторі може мати кілька виявів: 1.Жінка, яка народила і виховала дитину; 2. Жінка, яка народила, але не виховувала дитину; 3. Жінка, яка не народила, але виховувала дитину. У „Глумачному словнику української мови” пояснення значення мати має двоякий характер: 1. Жінка, яка народила і

виховала свою дитину; 2. Дружина чоловіка по відношенню до його дітей від попереднього шлюбу [8: 139]. Таким чином, концепт мати охоплює два основних компоненти, виражені моделлю прикметник + іменник: рідна мати і нерідна мати (мачуха).

У творчості В.Стуса концепт мати реалізується в компоненті рідна_мати, який, вважаємо, є домінуючим у проаналізованих контекстах і вказує на кровну спорідненість між членами родини. Саме в такому значенні, гадаємо, мати вживається у наступних поетичних стрічках: Вірою тугу розвію, щоб був я завжди такий, яким мене мати вродила і благословила в світі (Збірка „Час творчості/ DICHTENSZEIT“, „Господи, гніву пречистого...“, с.169-170). Конкретизації рідна мати сприяють дієслова вродила і благословила в світі, які використані на позначення різної дії. Вродила – це здійснення конкретної фізичної дії, тобто фізіологічного процесу народження дитини, благословила в світі – абстрактна дія, що зводиться до словесного чи мислительного акту побажання дитині щастя, успіху, благополуччя в житті. Дієслівна пара вродила – благословила відображає, на нашу думку, один з аспектів народної педагогіки. Здавна головним завданням батьків був розумний підхід до здійснення процесу виховання, основними рисами якого є любов та вимогливість: Люби як душу, труси як грушу (Народна творчість). Гарне виховання дітей – це запорука спокійного життя батьків на схилі літ. Недарма в народі кажуть: гарні діти – батькам вінець, погані діти – батькам кінець. Виростивши і виховавши дитину, рідні благословляли її у подальше життя. Батьківське благословення – це своєрідна згода з синівським вибором та проханням Господа сприяти успішній реалізації задумів. Отже, припускаємо, дієслівна пара вродила – благословила вживається на позначення часового проміжку, що охоплює фактично цілий життєвий цикл, вихідний момент якого позначений дієсловом вродила, а ціле життя – дієсловом благословила.

Основне призначення жінки на землі – дати продовження роду, тобто народити дітей. Така жінка завжди пошановувалася в різних народів. Щасливою була та родина, в якій з’являлися діти, онуки, правнуки. Натомість жінка, позбавлена біологічної можливості „подарувати” життя, в окремих культурах уважалася неповноцінною або ж проклятою богами. Народження дитини супроводжувалося для жінки фізичними муками та водночас піднесеним емоційним станом, спричиненим розумінням появи спорідненої душі та відповідальності за її виховання перед суспільством та власною совістю.

Концепт мати у поетичному дискурсі В. Стуса представлений також низкою асоціативно-образних фреймів. Так, авторське трактування емоційного стану матері як найвищого душевного піднесення жінки, яка змогла себе реалізувати в материнстві, розкривається у стрічках поезії "Потоки", де семантично вісню виступає прикметник щаслива: Пригадую - мене веде за руку щаслива мати (Гам же, с.43). Модель веде за руку вказує на вік дитини. Зазвичай, за руку можна вести дитину дошкільного або молодшого шкільного віку. Для позначення часового проміжку використано дієслово пригадую, яке вказує на минуле, тобто дитинство поета. Як відомо, в дитинстві людина переживає найбільш тісний фізичний контакт з матір’ю, ще не усвідомлюючи її ролі як джерела свого життя. Тому повернення в пам’ять до епізодів дитинства робить почуття більш конкретними, образи зримими, створює емоційно насичене тло для думок, радикальних рішень.

Подібний асоціативно-образний компонент концепту мати виникає у зв’язку з прикметником сива у поезії „За мною Київ тягнеться у снах”: А сива мати височіє в снах (Збірка „Вікна в позапростір”, „За мною Київ тягнеться у снах”, с. 65). Припускаємо, що прикметник сива може вживатися поетом у кількох значеннях: 1. Сива, бо вже не молода (вказівка на вік жінки); 2. Сива, бо постійно перебуває в стані емоційного збудження (психологічний стан). Особливим прийомом, на нашу думку є використання семантики сон, яка одночасно вживається на позначення як просторової, так і часової віддаленості уявлюваного образу. Тому саме цей іменник уживається у поєднанні з дієсловом височіє, пряме значення якого знаходиться над чимось. В аналізованому контексті височіє може вказувати, по-перше, на уявну присутність матері, що перебуває не поруч з героєм, а тільки в його уяві або у стані сну, по-друге, на високий авторитет матері для поета. Таким чином, очевидно автор звертає нашу увагу на багатоплановість семантики височіє: бути присутнім, але водночас знаходитися далеко і бути непорушним та незаперечним авторитетом, відступитися від настанов якого сумління не дозволяє поетові.

Майбутнє дитини завжди хвилює матір, адже кожна жінка мріє про щасливе життя сина чи доньки. Підтвердження цього знаходимо, наприклад, у поезії Т.Шевченка „Сон”, у якій Кобзар змальовав уявлювані матір’ю картини бажаного майбутнього її сина:

І сниться їй той син Іван
 І уродливий, і багатий,
 Не самотній, а жонатий.
 На вольній, бачиться, бо й сам
 Уже не панський, а на волі,
 Та на своїм веселім полі
 Своєю-таки пшеницю жнуть,
 А діточки обід несуть [10: 500].

Проте життя іноді надто жорстоке. Доля дитини може бути абсолютно непередбачуваною. Яскраві приклади історії, літератури і повсякденного життя неодноразово свідчать про розбіжність мрій матері і реального життєвого шляху сина. Різні варіанти складних ситуацій є причиною підвищеного емоційного стану, в основі якого психологічний процес переживання, що відображений у творі „Ідуть дощі. І непроглядна...” через вдале поєднання іменника матери з прикметником стужіла: Стужіла матери десь стоїть ... (Збірка „Час творчості / DICHTENSZEIT”, „Ідуть дощі. І непроглядна...” , с.257). Модель стужіла матери вказує на переживання матери за сина, несправедливо засудженого тоталітарною системою і відправленого відбувати покарання далеко за межі України. Для зображення просторової віддаленості автор використовує тут прислівник десь.

Проте, де б не знаходився син з волі жорстокої долі, матери терпляче чекає на його повернення. Психічний стан чекання – ще один штрих до образу матери, помічений і яскраво виписаний ще в творах народної поезії. Емоційну насагу чекання матери Василь Стус підкреслює словом стоїть. Порівняймо: легендарна Ярославна стоїть „в Путивлі рано на валу”, звертаючись до сил природи, вона просить допомогти повернутися коханому: Моє ти ладо принеси, щоб я постіль весела слала, У море сліз не посилала, - Сльзми моря не долить [10: 534]. Як і Ярославна, матери у творах В.Стуса стоїть тільки тому, що сподівається на зустріч з сином.

Для позначення божественного начала в образі матери у поезії „Збігають літа самотою” використовується прикметник пресвятая: І тільки матери Пресвятая, немов ошукане чекання, все б’є поклони до хреста. (Там же, с. 250). Використовуючи художній засіб уособлення, В.Стус наділяє смертну матір рисами безсмертної – Пресвятої, створюючи таким чином ідеальний образ жінки, що є втіленням „союзу божественного і земного”. Пресвятая Мати – це „Символ Матері, Цариці Небесної, Життя, Світла, Мудрості, Любові, заступництва, радості і смутку”. На думку науковців, ім’я богоматері Марія походить від давньосемітського „Міріям” і означає гіркота, смуток [4: 33]. Дійсно, місія Марії – народити, виростити та втратити Сина, який, спокутавши власною смертю гріхи людей, воскрес і увійшов у Царство Небесне – була „гіркою”. Такою ж була і доля матери В.Стуса, син якої віддав своє життя за рідний народ і воскрес у його вічній пам’яті. Конструкція немов осуджене чекання, гадаємо, дає змогу зрозуміти психологічний стан матери, яка благала звільнити ні в чому невинного сина, схованого за ґратами комуністичного режиму. Жінка марно сподівалася, адже крик її душі все одно не був би почутим. Абстрактна дія із значенням благи, просити конкретизується у контексті фразеологізмом б’є поклони, що супроводжується висловом до хреста, символічний образ якого у ментальному просторі українців має два плани вираження: трансцендентний та культурологічний. На трансцендентному рівні у релігійних уявленнях українців хрест символізує єдність чоловічого та жіночого начала у духовному зв’язку з Всевишнім. У культурологічному аспекті хрест - це, передусім, символ долі. Згадаймо біблійну істину: кожен несе свій хрест, тобто має свою долю. У нашому випадку хрест є втіленням ідеї страждання та символом людської віри у небесне спасіння [2: 78].

Емоційний стан матери виражається і за допомогою дієслів виглядати –ждати – плакати у поетичних стрічках вірша „Б’ється серце, як пташа німе...”: Мати сина виглядали, а не діжде – буде плакати (Там же, с. 181). Гіпотетично припускаємо, що психологічний стан жінки тут поєднується із часовим відрізком, для позначення якого автор використовує дієслова виглядати і ждати із значенням різнотривалої дії. Наслідком чекання є глибоке розчарування жінки, що супроводжується збудженим емоційним станом, позначеним дієсловом плакати.

Ідея чекання закладена у тексті поезії „Коли найперші спалахи світання...”: Тоді згадай: десь на край світу матери є твоя і ламле руки, ставши коло брами (Там же, с.395). Образ рідної матери тут реалізується шляхом використання моделі матери є твоя, де займенник твоя вказує на кровний зв’язок. Вислів десь на край світу чітко визначає далеку відстань між рідними. Використовуючи дві семантики для позначення відстані з метою розширення просторової площини, автор прагне до максимальної реалізації зазначеного змісту. Стан розпачу ще більше підкреслюється фразеологізмом ламле руки, що позначає переживання, найвище хвилювання.

Пошук матір’ю сина в тюремних застінках передано дієсловом блукати у творі „Хоч покоти м’ячем по цій дорозі”: Блукає матери битим бойовиськом (Збірка „Вікна в позাপростір”, „Хоч покоти м’ячем по цій дорозі”, с. 422). Гадаємо, що таке розуміння зумовлене переносною семантикою дієслова блукати – нічого не знаходити, що посилюється метафорою битим_бойовиськом. Використовуючи метафоричний вислів, автор наголошує на прихованій війні, яка точиться у суспільстві між владою і народом, кращими його представниками, війні, яка має полонених і скараних на смерть.

Ще один асоціативно-образний компонент концепту матери малюється у стрічках поезії „Стримить, мов цвяшок. Пам’яте, це ти?”: Десь цілу ніч_тонкоголосить матери (Збірка „Час творчості/ DICHTENSZEIT”, „Стримить, мов цвяшок. Пам’яте, це ти?”, с. 261). Дериваційна модель вжитого дієслова направлена на зображення дії в єдності з її ознакою, що досягається завдяки переносному значенню тонко (тихо) та прямому значенню голосить (плаче). Трагізм та зневіра жінки ще більше

посилюється словосполученням цілу ніч, яке підкреслює одночасно і тривалість пригніченого стану матері і велике бажання приховати своє горе, переживаючи його на самоті.

Концепт мати в мовотворчості В.Стуса часто конкретизується через асоціативно-образні компоненти, представлені словами, символічне значення яких сформувалося в народній свідомості ще здавна. Використання цих усталених архетипів дає змогу ще здавна представити концепт як своєрідну символічну мікросистему, що виникла в українському культурно-ментальному просторі під впливом суспільно-історичних, релігійних, звичаєвих чинників. Детальний аналіз слів-символів української мови здійснив мовознавець В.Кононенко. Застосовуючи запропонований науковцем поділ слів-символів на групи, спробуємо класифікувати вербальні засоби вираження концепту мати у поетичному дискурсі В.Стуса (на матеріалі окремих поезій), які набули символічності в глибинах народної творчості і були віднайдені там поетом та художньо обрамлені віршованими рядками.

№ пп	Група	Реалізація концепту <u>мати</u>
1	Біблійні слова-символи	Зоря
2	Архетипні слова-символи	Свічка
3	Рослинні слова-символи	Тополя
4	Орнітологічні слова-символи	Журавка, зозуля

Використання слів-символів у поетичному тексті досліджуваних творів реалізують авторське бачення концепту мати, формування якого відбувалося під впливом різних чинників: виховання, стосунків з матір'ю, традиційного ставлення до матері, сформованого в етнокulturі українців, яке найбільшою мірою зберегло сільське населення, а В.Стус зростав і формував свій світогляд саме в середовищі селян. Серед цих чинників, поза всяким сумнівом, визначальну роль відіграє віра людини, яка, на думку К.Юнга, є виразником моральних та інтелектуальних установок [2: 68]. До біблійних слів-символів органічно влилися космогонічні слова-символи, що виникли ще в період язичництва. Закономірність їх появи була тісно пов'язана з світосприйняттям та світорозумінням людей [2: 80-81]. Особливу увагу наших пращурів привертала зорі, наділені, як їм здавалось, магичною силою. Здавна зоря асоціювалася з людською душею. Таке уявлення про небесні тіла зберегла народна творчість: Народжується душа – загоряється нова зоря; Вмирає душа – згасає у небі зоря [2: 86]. На тлі поетичного дискурсу В.Стуса символічний образ зорі виділяється виразним асоціативно-образним компонентом концепту мати, зафіксованим у поезії „Мені зоря сіяла нині вранці”: Лиш мати – вміє жити, аби світитися, немов зоря (Там же, с.622). Образ символізує жіночий дух, „що бореться проти сил пітьми” [4: 128].

Дослідження слов'янської міфології переконує, що зоря – це сакральний проміжок часу, який у нашому випадку, гадаємо, тотожний земному життю матері ліричного героя. Поєднуючи дієслівну пару жити – світитися з порівняльним зворотом немов зоря, автор ще раз повторює, що мати митця завжди „світлася”, тобто випромінювала добро, правду, любов, надію, була джерелом душевної енергії [2: 87].

Поряд з образом зорі як джерелом життєвої снаги у витвореному свідомістю В.Стуса концепті мати з'являється символічний образ свічки: У кутку при іконі простоїш, як свічка, до рання, не збіжить ні сльоза: Богородиці плакати гріх (Там же, „Возвелич мене, мамо. А я ж бо тебе возвеличу...”, с.275). Образ твориться у такій послідовності: мати – свічка – Богородиця, що, на нашу думку, сприяє ідеалізації земної матері і наділення її рисами божественного начала. Образ свічки, уважаємо, у цьому випадку є символом людської віри у вищі сили, тобто тією ланкою, що слугує зв'язком між простою жінкою і Божою матір'ю.

Концепт мати у поетичному дискурсі В.Стуса охоплює ще один асоціативно-образний компонент, що вербалізується семантемою-символом тополя: Ти висока, жальна, тополею біля причалу зупинилася і кропиш сльозами синівську ганьбу (Збірка „Палімпсести”, „Ти далека, як світ...”, с. 241). У слов'янській міфології з тополею пов'язують жіноче начало [2: 113], виходячи з давніх переконань про спільне походження людини і рослини [2: 116]. У нашому випадку, гадаємо, тополя виступає символом змученої матері.

Для відтворення глибокого смутку поет залучає символ зозуля: Моя журавко сива! Зозулице, як холодно в обмерзлих цих світах. (Збірка „Час творчості/ DICHTENSZEIT”, „Цілюю в склі сумне твоє обличчя...”, с.312). Цей архетип своїм корінням сягає в глибину віків. Витворившись від давньоруського зигзиця, він знайшов своє образне відображення у національно-мовному просторі українців. Згадаємо знову Ярославну із славнозвісного „Слова о полку Ігоревім”: ... Співає, плаче Ярославна, як та зозуленька кує, словами жалю додає [10: 533]. Семантика слова зозуля підсилюється прислівниково-дієприкметниковою парою холодно – в обмерзлих. Обидва слова вживається на призначення близьких за змістом значень, що вказують на низький температурний режим. Проте, думаємо, мається на увазі не

тільки холодний клімат місця перебування ліричного героя, а й стосунки між тоталітарною державою та в'язнями сумління.

Материнську тугу та журбу також виражає представлена поширеним звертанням символічна модель моя журавка сива.

У літературі епітет сива здебільшого використовується у поєднанні із семантемою зозуля, вказуючи на поважність та мудрість жінки [2: 137]. Уживання сива в нашому випадку охоплює не тільки вже названі вище значення, а й висловлює ніжність синівських почуттів, співчуття матері, на долю якої випали чималі страждання.

Таким чином, на основі проаналізованого матеріалу з окремих творів В.Стуса можемо стверджувати, що концепт мати реалізується через сукупність компоненту рідна мати та низки асоціативно-образних фреймів Богородиця, зоря, свічка, тополя, журавка, зозуля. Визначені складові дають змогу зробити висновок про тісний зв'язок мовотворчості поета з усною народною творчістю. Весь досліджений нами дискурс В.Стуса переконливо засвідчує, що митець з глибокою пошаною ставиться до матері, поклоняється її культурі, що є однією з визначальних рис ментальності українців, яскравим виразником якої є автор аналізованих творів. У перспективі ми плануємо продовжити дослідження мікроконцепту мати як складової макроконцепту нація, що є домінуючим у творчості В.Стуса та визначальним у світогляді митця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Даниленко Л. Мовно-образний простір чеської ментальності: концепт „краса”. // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – с. 147-152.
2. Кононенко В. Символи української мови. – Івано-Франківськ: „Плай”, 1996. – 272 с.
3. Мединська Ю. Фемінні архетипи українського етносу. – Тернопіль: ТНЕУ, 2006. – 202 с.
4. Словник символів культури України. – Київ: Міленіум, 2005. – 352 с.
5. Стус В. Вікна в позпростір: Вірші, статті, листи, щоденникові записи. – Київ: „Веселка”, 1992. – 262 с.
6. Стус В. Палімпсести: Твори у 4-ох томах, 6-и книгах. Т. 3, кн. 2. – Львів: Просвіта, 1999. – 496 с.
7. Стус В. Час творчості / DICHTENSZEIT. – Київ: Дніпро, 2005. – 704 с.
8. Тлумачний словник української мови. – Київ: Освіта, 1999. – 300 с.
9. Українське народознавство: навчальний посібник. – Київ: „Знання”, 2006. – 568 с.
10. Шевченко Т. Кобзар. – Київ: „Радянська школа”, 1987. – 608 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Щербатюк – аспірант, Вінницький державний педагогічний університет ім. М.Коцюбинського, Інститут філології та журналістики кафедра української мови і загального мовознавства.

Наукові інтереси: концептуальна лінгвістика.

УКРАЇНСЬКІ І НІМЕЦЬКІ СЛОВА–СИМВОЛИ ТА АНАЛІЗ ЇХ НАЦІОНАЛЬНИХ АСОЦІАЦІЙ

Наталія ЯЩИК (Тернопіль, Україна)

У статті розглянуто результати дослідження національної специфіки семантики українських та німецьких слів-символів шляхом зіставлення пов'язаних з ними асоціацій, які існують у свідомості сучасних носіїв двох мов.

The article deals with the results of the research of the national peculiarities of the semantics of Ukrainian and German words with symbolic meaning by means of comparison of associations connected with these words that were given by contemporary Ukrainian and German speakers.

Мова – найважливіший національний ідентифікатор, завдяки якому кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії. У мові не тільки сконденсоване усе духовне, культурне, естетичне, гносеологічне, інформаційне багатство нації, а й змодельована складна прагматика життя, вона містить у собі весь спектр психологічної мотивації поведінки людини, є прогностичною моделлю як для індивідуума, так і для цілого народу. І, відповідно, для різних мов така модель буде різною. З метою вивчення і зіставного аналізу цих моделей проводиться багато експериментів та існують різноманітні підходи. Зокрема, у сучасних зіставних дослідженнях з цієї проблематики широко застосовується етнопсихолінгвістична методика. Вона надає можливість вивчати семантику слова на базі автентичного мовлення, розкриваючи особливості індивідуального й національного мислення.

Маловивченими з погляду лексичної семантики є слова-символи. Ці словникові одиниці досі не були об'єктом ґрунтовних етнопсихолінгвістичних досліджень, однак вони мають велике значення для розвитку антропоцентричної парадигми сучасного мовознавства, розуміння мовної картини світу.

Тому **актуальність теми представленої роботи** зумовлена необхідністю дослідити національну специфіку семантики українських та німецьких слів-символів шляхом зіставлення пов'язаних з ними асоціацій, які існують у свідомості сучасних носіїв двох мов. Застосування вільного асоціативного експерименту відповідає при цьому одному з основних завдань етнопсихолінгвістики – пошуку залежностей між семантикою слова та мовною картиною світу.

Дослідженням національних мовних асоціацій займалися О.О. Потебня, М.П. Кочерган, Д. Слобін, Д. Грін, О.О. Залевська, Н. Бутенко, Л.В. Сахарний [4, 3, 8, 6]. У дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених чимало уваги приділялося проблемам визначення механізмів виникнення і формування асоціацій, їх типології. Вивченням слів-символів займалися ще Платон, Г. Сковорода, а також М. Костомаров, О. Потебня, Г.К. Юнг, О. Лосєв, Е. Сепір, та ін. [2, 5, 7].

Наукова новизна статті полягає в тому, що українські та німецькі слова-символи вперше зіставляються шляхом аналізу вільних асоціацій, наведених носіями двох мов.

Метою публікації є встановлення семасіологічних, семантичних та етнокультурних чинників розбіжностей між українськими й німецькими словами-символами шляхом їх зіставлення.

Для визначення основних слів із символічним значенням для українського та німецького народів, а відповідно, для відображення ментальності та самобутності цих двох націй, був проведений мовний експеримент. Участь в ньому взяли по 35 носії української і німецької мов. Вони повинні були зазначити 15 слів, які, на їхню думку, мають символічне значення для їхнього народу, та навести асоціації до цих слів.

Після опрацювання отриманих даних, ми встановили 205 німецьких слів-символів і 66 українських, хоч кількість опитаних однакова. Виникло питання: чому така велика різниця? Однак, коли ми визначили частотність зустрічання цих слів в опитаних носіїв мови, то встановили, що в українців вона набагато вища, ніж в німців. Якщо обмежити частоту зустрічання слів до 10, то в українців: *калина* (24), *Т.Шевченко* (19), *Київ* (17), *козак* (17), *пісні* (16), *синьо-жовтий* (16), *прапор* (14), *гімн* (13), *Дніпро* (11), *Карпати* (11), *герб* (10), *незалежність* (10), *сало* (10). У німців можна виділити тільки такі слова: *Berlin* (22), *Fußball* (16), *Bier* (15), *Autos* (14), *Bayern* (10). Частота зустрічання усіх інших слів набагато менша.

Така розбіжність, з нашої точки зору, спричинена колишньою роздробленістю німецьких земель протягом тривалого історичного періоду і існуванням на сьогоднішній день 16 федеральних земель, які у багатьох питаннях свого життя є автономними. Опитані носії німецької мови проживають в Берліні, Магдебурзі, Гамбурзі, Дрездені, землі Баден-Вюртемберг, Баварії. В кожній землі існують свої традиції, історія і культура, навіть мова має свої особливості, що виражається зокрема у суттєвих діалектних відмінностях. Це все і наклало свій відбиток на світосприйняття і національну свідомість німців.

Отримані дані ми про класифікували за такими категоріями:

географічні назви, визначні особистості, історичні події, кольори, абстрактні поняття, національні страви, флора і фауна, свята, назви традиції та предметів побуту, політичні терміни, техніка, сільська тематика.

Географічні назви. Кожна держава має свої визначні міста, які є символами, так званими візитними картками, з якими кожний народ ідентифікує свою країну. Тому, не викликає подиву, що серед слів символів, як українських, так і німецьких, було згадано багато географічних назв. Безперечно це – столиці держав: *Київ* і *Берлін*, головні річки – *Дніпро* і *Дунай*, *Рейн* і *Шпре*, гірські вершини – *Карпати* і *Альпи*. Однак для німців та українців це не просто назви визначних місць країн, з ними також асоціюються певні історичні події, пам'ятки архітектури, визначні особистості.

Berlin – *Fernsehturm, Brandenburger Tor, Bär, arm, Mauer, Luftbrücke, Teilung, Zentrum, Love Parade, moderne Verkehrssystem.*

Київ – *Хрещатик, Дніпро, майдан, каштани, Золоті ворота, Софіївський собор, слава, президент, церкви, Києво-Печерська лавра, Верховна рада, історія.*

Rhein німці пов'язують з *Loreley, Weinbau, Schiffe, Schlösser, ehrwürdig, lang.* Для українців **Дніпро** асоціюється з *Т. Шевченком, кручами, величчю, чайками, козаками, Києвом, Січчю, Аскольдовою могилою, красою, величчю.* А от між українськими **Карпатами** та німецькими **Альпами** є багато спільних асоціацій: *курорт і відпочинок, сніг та катання на лижах, чисте повітря, природа, Говерла та Zugspitze, Солов'їно і Nordsee.*

Серед інших німецьких географічних назв з символічним значенням наведені й такі: *Bayern(10), Schwarzwald, Bonn, Mecklenburg-Vorpomern, Ostsee, Rügen, Ruhr, Hamburger Hafen, Übersee, USA.* Українці до згаданих вище навели ще *Чорнобиль(9), Зарванця, Канів, Київська Русь, Львів, Умань, Португалія, Італія, Іспанія.*

Варто відзначити те, що в німецьких словах-символах згадано федеративну землю *Баварію*. З якою в німців асоціюються такі поняття: *München, Bratwurst, Lederhose, Alpen, konservative Regierung, blau-weiß, Maß, Oktoberfest.*

Серед українських географічних назв вагоме місце посідає *Чорнобиль* – символ страшної *катастрофи, бід, смерті, горя, хвороб, опромінення, забруднення.* Не даремно в українській публіцистиці можна зустріти такі фразеологізми: “*моральний Чорнобиль*”, “*Чорнобиль людських душ*”, коли мова йде про черствість, бездушність, цинізм, занепад моралі.

Як в українських, так і в німецьких словах-символах згадані іноземні географічні назви. Виникає питання: чому *США* стала символом Німеччини, а *Італія, Португалія, Іспанія* – України. Це пов'язано з економічною і політичною ситуацією країн. США має великий вплив на світ, а відповідно і на

Німеччину, адже це – країна великих перспектив і можливостей. Коли проаналізувати ситуацію в Україні, то названі країни-символи є державами, куди українці (особливо з західної України) виїжджають в пошуках роботи. Як бачимо ці слова мають економіко-політичне підґрунтя, і символічне значення вони отримали останніми роками.

У категорії “географічні назви” ми виділили також групу визначних місць які німецькі респонденти вважають символами Німеччини: *Kölner Dom, Brandenburger Tor i Fernsehturm in Berlin, Hamburger Hafen, Schloss Neuschwanstein*. З українських слів в цю групу ввійшли *Зарваниця і Почаївська Лавра*. Це можна пояснити певною ареальною обмеженістю проведеного експерименту в Україні.

Визначні особистості. Цю категорію ми виокремили, оскільки серед українських і німецьких слів-символів було зафіксовано багато власних назв. Найчастіше згадані такі історичні постаті Німеччини: *Goethe (8), Hitler (6), Luther (5), Bach (4), Schiller (3)*; України: *Т. Шевченко (19), Кличко (6) і Б. Хмельницький*. Серед інших німецьких визначних постатей є: *Beethoven, Einstein, Mozart, Otto I, Alice Schwarzer, Claudia Schiffer, Dieter Bohlen, Klinsmann, Michael Ende*. Носії української мови до згаданих вище додали ще *І. Франка, В. Вірастюка, Лесю Українку, М. Грушевського, О. Лисогора, Р. Шухевича, Роксолану, Руслану, С. Бандеру, Ярославну*.

Для німців *Goethe* асоціюється з його творами: “*Faust*”, “*Leiden des jungen Werther*” з *Gretchenfrage, Schiller, Sturm und Drang, Weimar*. Українці теж з *Т. Шевченком* пов’язують його твори “*Заповіт*”, “*Наймичка*” серед інших слів згадано *гордість, кобзар, вірші, художник, кручі, Дніпро, геній, патріот, титан поезії. Hitler – schwarz, Nationalsozialismus, 1945, Schuld, Juden, SS, 2. Weltkrieg, Hakenkreuz. Б. Хмельницький – гетьман, слава, Запорізька Січ, булава, Переяславська Рада*.

Варто зауважити, що в категорії визначні особистості Німеччини, ми виділили підгрупу політичні діячі. Сюди ввійшли: *Konrad Adenauer, Angela Merkel, Bismarck, Helmut Kohl, Hitler*. Згадані німецькі політичні діячі стосуються як минулих політичних епох, так і сучасності Німеччини, а з українських слів-символів до згаданої групи зараховано тільки двох осіб з історичної минувшини України: *М. Грушевського та Б. Хмельницького*. Або для українців політика не відіграє такого великого значення як для німців, або наші політичні діячі ще не достойні стати символами держави.

Історичні події. Історія – це невід’ємна частина кожної нації. Виокремлення цієї категорії дає нам можливість дослідити символи України та Німеччини на діахронічному і синхронічному рівнях.

Загалом німецькі слова з даної категорії ми поділили на три групи:

1. слова, пов’язані з війною: *Hitler (6), Krieg (5), Faschismus (4), Holocaust, Hakenkreuz, Juden*.
2. слова, пов’язані з падінням Берлінської стіни та процесом об’єднання частин Німеччини : *Mauer (9), Wiedervereinigung (7), Wirtschaftswunder, Wende, DDR, Himmel über Berlin, 1. Mai 1987*. Для німців *Wiedervereinigung* асоціюється з *Berlin, DDR, BRD, Mauerfall, H. Kohl, Freiheit, 1989, Gorbatschow*.
3. слова, пов’язані з іншими історичними подіями: *WM, Reformation, Aufklärung, Erfindung der Mehrwertsteuer, Germanen, Protestantismus, Kaiser, Graf, Kanzlerin*.

Серед українських слів-символів домінують слова, які позначають козацькі часи: *козаки (17), Січ, гетьман, клейноди, оселедець, Б.Хмельницький*. Для українців *козак* асоціюється з *конем, шаблею, люлькою, шароварами, Січчю, славою, боротьбою, оселедцем, силою*.

До інших слів з історичною семантикою можна віднести: *Помаранчева революція, Голодомор, Київська Русь, УПА, війна, Чорнобиль*. Як бачимо, німецьких слів, які позначають історичні події, набагато більше ніж українських, хоч не можна сказати, що історія України – це тільки козаки. Однак їхні походи, гетьмани, традиції знайшли своє відображення в українських піснях, легендах, віршах, що, мабуть, і вплинуло на наведені асоціації респондентів.

Кольори. Ця категорія за кількістю приналежних до неї слів відносно мала. Тяжко поєднати якийсь колір чи відтінок з своєю державою. Звичайно, найчастіше зустрічаються кольори, які є національною символікою Німеччини та України – *schwarzrotgold(7) і синьо-жовтий (16)*. Серед німецьких слів-символів згадувались також окремо *rot, gold, grau, gelb, schwarz*. Власне ці кольори і входять до складу символіки, але їм давали різне тлумачення:

rot – Liebe, Rosen, Blut, Kommunismus; schwarz – Tod, Kaffee, Kohle, Trauer; gold– Wohlstand, Geld, Herrschaft.

В українських словах-символах крім *синьо-жовтого* згадувались також *жовтий, блакитний, червоний і чорний*. Зауважимо, що червоний і чорний, з одного боку, є кольорами прапора УПА, який часто зустрічається з офіційним синьо-жовтим. А з іншого боку, ці кольори тісно пов’язані з народною спадщиною, традиціями і фольклором. Особливо часто в піснях згадується червоний колір: «*Два кольори мої*», «*Червона рута*», «*Ой, у лузі червона калина похилилася*» і т.д. Як і в Німеччині, червоний є символом любові, а чорний – журби («*червоне – то любов, а чорний – то журба*»). Саме цими кольорами вишиті народні костюми, рушники. Дівчата в давнину носили червоні стрічки в косах. *Червоний* також символізував кров, калину, вогонь, козаків, красу, борщ, а *чорний* – чорнозем, смерть. А от *жовтий* в українців є символом сонця, пшениці, поля, жита, жнив, тепла.

Абстрактні поняття. Серед слів-символів, наведених носіями двох мов, є багато абстрактних понять, які відображають менталітет і притаманні риси українського та німецького народів. Безперечно, найвищі позиції займають німецька *педантичність*, *порядок*. Саме ці риси характеру, як відомо, є найтиповішими для німецького народу і вони знайшли своє відображення в народній творчості, а саме в прислів'ях: “*Ordnung ist das halbe Leben*“, “*Es muss alles seine Ordnung haben*“, “*Ordnung regiert die Welt*“, “*Ordnung ist die Seele aller Dinge*“, “*Wo keine Ordnung ist, ist auch kein Sieg*”. У цих виразах зашифрований свого роду код, який передається від покоління до покоління.

Цю групу продовжують такі слова як *Pünktlichkeit*, *Sauberkeit* (3), *Tugend*, *Exaktheit*, *Qualität*, *Toleranz*, *Geiz*, *Reiselust* (не дарма кажуть, що німці народжуються з рюкзаками), *Freiheit* (3), *Einheit*, *Individualismus*, *Reichtum*, *Schönheit* (мається на увазі краса природи), *Sicherheit*, *Heimat* (5).

Як показав експеримент, німецьких слів-символів, які позначають абстрактні поняття, більше в порівнянні з українськими словами. Національну ментальність відображають тут тільки два слова: *гостинність* та *самовідданість народу*. Всі інші слова даної категорії мають національно-патріотичне забарвлення: *незалежність*, *патріот*, *Батьківщина*, *герої*, *боротьба*, *честь*. Коли порівнювати німецькі і українські слова на цьому рівні, то варто звернути увагу на частотність зустрічання окремих слів-символів: в німців *Freiheit* (3), в українців *незалежність* (10) та на асоціації до цих слів.

Freiheit – *Jugendszene*, *Beeinflussung durch USA*, *Überforderung durch viele Möglichkeiten*, *Drogen*, *Spaß*, *kein Visum*, *problemlose Ein- und Auswanderung*, *Demonstrationen*, *Motto*.

Незалежність – *свобода*, *воля*, *боротьба*, *нація*, *держава*, *перемога*, *могутність*, *майдан*, *національний дух*.

Національні страви. Виділення цієї категорії зумовлено тим, що серед слів-символів було багато реалій двох народів, пов'язаних з національною кухнею. В українців це – *сало* (10), *борщ* (7), *горілка* (7), *пироги* (4), *хліб*, *кутя*, *пампушки*. Опитані носії німецької мови назвали такі страви: *Bier* (15), *Sauerkraut* (3), *(Brat)wurst*, *Kaffee*. Як для українців, так і для німців назви страв пов'язані з звичаями і традиціями. Зокрема з *пивом* в Німеччині асоціюється *Fußball*, *Oktoberfest*, *Bierbrauereien*, *Bierbauch*, *Reinheitsgebot*, *100000 Sorten*, *Ellenbogengesellschaft*, *Party*. *Bratwurst* – *Imbiß*, *Currywurst*, *Weihnacht*, *Sauerkraut*, *Thüringen*. Про німецьку каву і її незабутній смак складено багато віршів і пісень. Зокрема „Kaffee-Kantate“ (Picander, Musik: Sebastian Bach) і „Lob des Kaffees“ (Gottfried Krause).

Флора і фауна. Варто зауважити, що ця категорія досить складна в опрацюванні. Коли символами народів виступали географічні назви, визначні особистості, історичні події, то їх значення для України і Німеччини, так би мовити, знаходилось на «поверхні». Назви ж рослин, тварин, птахів, риб позначають не тільки предмети дійсності, а й несуть в собі фонові значення, які відчувають носії мови. Для іноземця не зрозуміло, чому *калина* – кущ – символ України, а *Eiche* – символ Німеччини. Щоб встановити причину, потрібно звернутись до історичної спадщини. У творах фольклору, літератури, мистецтва й релігійних жанрів назви рослин, тварин часто вживаються в переносних значеннях, на основі яких сформувалась їхня загальнонаціональна символіка.

Серед німецьких рослин з символічним значенням згадано тільки: *Eiche*. *Дуб*, з однієї сторони, є символом *сили* і *стійкості*, а з іншої – *старості*, *зрубості*.

Серед українських слів-символів рослин набагато більше: *калина*, *верба*, *чорнобривці*, *барвінок*, *маки*, *часник*, *пшениця*, *жито*. На першому місці знаходиться *калина* (24). Для українців це – не просто кущ, а рослина, яка є найяскравішим символом України. Вона надзвичайно широко представлена в нашому фольклорі: «*Ой, у лузі червона калина похилилася*», «*Пишається калинонька явір зеленіє*», «*Ой, у лузі калина*», «*Долина широка, калина висока, аж до долу гілля гнеться*». і.т.д. *Калина* – це символ *дівчини*, *вроди*, *пісні*, *любові*, а також *крові*, *козаків*. На терені української народної спадщини *верба* теж набула символічного значення всієї нації, ця рослина для українців асоціюється з *Т. Шевченком*, *дівчиною*, *смутком*, *українська*.

Серед рослин згаданих опитаними українцями є *барвінок*, як символ весілля, молодості («*Несе Галя воду, барвіночок в'ється*»). *Часник* – символ здоров'я, довголіття, захисту від злих сил. *Чорнобривці* – материнської любові, дитинства («*Чорнобривців насіяла мати*»). Всі згадані українські рослини мають лікарські властивості, знання про які передаються з покоління в покоління.

Серед німецьких слів-символів, занесених до категорії “флора і фауна”, можна назвати *Käfer* та *Hecht*. *Käfer* для багатьох німців є символом економічного дива в Німеччині у період повоєнних років (50 - 60р.р. 20ст); автотарки VW (*Auto des kleinen Mannes*). З щукюю в німецькій мові пов'язано багато фразеологізмів: *Hecht im Karpfenteich (umsorgt von vielen Frauen)*, *toller Hecht (Frauenheld)*, *Hechtsprung (Badespaß)*, *Es zieht wie Hechtsuppe (bei starkem Luftzug)*.

В українських словах-символах згадано двох птахів: *голуб* і *лелека*. Як відомо голуб в світі асоціюється з миром і злагодою. В українців така асоціація теж є, але голуб для нас ще й символізує кохання, уособлює закоханих:

Чи ж винна голубка, що голуба любить?

Чи винен той голуб, що сокіл убив? (Т.Шевченко)

А лелеки невід'ємно пов'язані з домівкою, з батьківською хатою.

Велике число українських реакцій, зумовлених метафоризацією природи, свідчить про емоційність носіїв української мови, їхню любов до фольклору, обрядовості і мистецтва.

Свята. Виділення цієї категорії є підтвердженням вище сказаних слів. Як не дивно серед 205 німецьких слів-символів названо тільки 2 свята: *Oktoberfest* (4), *Weihnacht* (1). *Oktoberfest* – для німців асоціюється з *Bayern, Wiesn, Zelte, Weißwurst, Sauerkraut, Bretzel*. *Weihnacht* пов'язується з *Schnee, Reinheit, Gemütlichkeit, Liebe, neue Hoffnung, Kerzen*.

Носії української мови визначили такі свята як *Різдво, Паска, Храмове свято, Івана Купала, Трійця, щедрівка*. Для українців *Різдво* асоціюється з *колядками, снігом, Святим вечором, вертепом, радістю, церквою*.

Назви традиції та предметів побуту. Як зазначалось вище, національна духовна спадщина має великий вплив на свідомість сучасних українців. Тому цю невелику категорію ми виділили спеціально для українських слів-символів. З німецьких слів-символів не знайдено жодного слова, яке б можна було віднести до даної групи. Серед українських слів названі: *рушник, вишита сорочка, шаровари, коломийки, вечорниці, весілля, писанка*. З кожним з цих слів пов'язана ціла низка звичаїв, національних особливостей.

Політичні терміни. Для Німеччини набагато важливішим є не історія, а сучасний стан суспільства; не традиції та звичаї, а політичні, економічні, соціальні події. Підґрунтям для такого ствердження являється виокремлення з слів-символів, названих носіями німецької мови, слів, які позначають певні політичні терміни. Варто зауважити, що ця категорія налічує найбільше німецьких слів в порівнянні з іншими. Певною мірою можна навіть говорити про невеликий політичний глоссарій.

У даній категорії ми виділили групу слів, які пов'язані з проблемою перебування в Німеччині іноземців: *Arbeitslosigkeit* (5), *Ausländerfeindlichkeit* (3), *Ausländerintegration, Einwanderungsland, Multi-Kulti*.

Серед інших слів цієї категорії є *Sozialstaat, Wirtschaftsmacht, Umweltschutz, Faschismus, Politik, Bürokratie, Demokratie, Euro, Europäische Union, Föderalismus, Grundgesetz, Nationalsozialismus, Bundesrepublik, Bundestag, Demografie, Reichstag, Exportweltmeister, Globalisierung, Große Koalition, Identitätsprobleme, Kaiser, Kanzlerin, Kapitalismus, Linke, Rechte, Pazifismus*.

Інша ситуація склалась в Україні. Серед 66 слів можна виділити тільки 3, які певною мірою підпадають під цю категорію: *конституція, президент, діаспора*. Україна протягом своєї історії багато років не мала незалежності, а відповідно громадяни України не могли активно виражати свої права і вимоги. Українська держава тільки 15 років є незалежною, а це малий термін для формування політичної свідомості.

Техніка. Ця категорія виділена тільки для німецьких слів-символів. Техніка (особливо виробництво машин) є однією з провідних галузей німецької економіки. Всесвітньовідома німецька якість виробів. Звичайно самі німці пишаються своєю країною і тому серед згаданих слів-символів були такі: *Autos* (14), *BMW, Maschinenbau, Mercedes, Siemens, Volkswagen*.

Сільська тематика. Серед українських слів-символів немає слів, пов'язаних з технікою. Але ми виокремили тут групу слів, які пов'язані з селом і сільським господарством: *поле, село, пшениця, жито, чорнозем, колосок, степ, фіра, хутір*. На відміну від Німеччини, для України провідною галуззю є сільське господарство.

Таким чином, отримані результати дають змогу, на нашу думку, певною мірою конкретизувати і доповнити вже наявні здобутки у галузі зіставних психолінгвістичних досліджень національних асоціацій, а отже, глибше зрозуміти світосприйняття та відображення екстралінгвістичної дійсності у мовній свідомості українців та німців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. Львів: Вища шк., 1979. – 119 с.
2. Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: Освіта, 1994. – С. 59.
3. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство, 2004. – № 5-6 – С. 12-22.
4. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. М.: Искусство, 1976. – 614 с.
5. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. – Харьков, 1960. – С. 8
6. Сахарный Л.В. Введение в психолінгвістику. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. – 181 с.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Просвещение, 1993. – С. 204-209
8. Слобин Д., Грин Д. Психолінгвістика / Под общ. ред. А.А.Леонтьева. М.: Изд-во МГУ, 1977. – 192 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Ящик – асистент кафедри німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: етнопсихолінгвістика.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 4. КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ..... 3

КРАВЧЕНКО Н. ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТОСФЕРИ СПРАВЕДЛИВІСТЬ В УНІВЕРСАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ 3

МЕЖЖЕРІНА Г. КОМПОЗИТИ З КОРЕНЕМ -ДОБР- У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ (СУБСТАНТИВНО-АД’ЕКТИВНИЙ ДИСКУРС СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ ОСОБИ)..... 7

ПРИХОДЬКО А. ЕТНІЧНИЙ МЕНТАЛІТЕТ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ 11

СЕМЕНЮК О. ПРО СТАБІЛЬНІСТЬ І ДИНАМІКУ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ 17

АБРАМОВА Ю. РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ БРИТАНСЬКИХ ПРИСЛІВ’ІВ, ЩО ВЕРБАЛІЗУЮТЬ КОНЦЕПТИ ЧОЛОВІК ТА ЖІНКА. 19

АМИЧБА Д. СЛОВО –" МИКРОКОСМ" ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ 23

АНТОНЮК Г. ЛАТИНСЬКА МОВА В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ XVII – XVIII СТ. 27

БОНДАРЕНКО О. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОПОЛЯ “НАЗВИ ОСОБИ ЧОЛОВІЧОЇ / ЖІНОЧОЇ СТАТІ В ПЕВНІЙ СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ” В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ..... 31

БОРОДИНА Н. КОНЦЕПТ “ДУША” ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ 36

ВАЛЬЧУК Г. СТРУКТУРИЗАЦІЯ ОБРАЗУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)..... 39

ВЕРЖАНСКАЯ О. КРИЗИС ЄВРОПЕЙСЬКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕСТВА И ПРОБЛЕМА КОММУНИКАЦИИ 43

ВОСКОБОЙНИК В. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ МОРФОЛОГІЧНИХ СТРУКТУР 46

ГЕРАСИМЕНКО И. ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ БЕЛЫЙ В ЯЗЫКЕ РУССКОЙ ПРОЗЫ И ПОЭЗИИ 49

ГНАПОВСЬКА Л. ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ОЗНАКИ АНГЛОМОВНОЇ МЕТАФОРИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ „СМЕРТЬ” 55

ДЕМЕНЧУК О. ТОПКАЛЬНА СКЛАДОВА СЕМАНТИКИ КОЛЬОРОНАЗВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ) 58

ДРОБАХА Л. ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ СЕМАНТИКИ КОЛОРИСТИЧНИХ ПРИКМЕТНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ 63

КОЛЕСНИК О. МІФОЛОГІЧНІ СИСТЕМИ У МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ АНГЛІЙЦІВ І УКРАЇНЦІВ 66

КОЦЮБА З. КОНЦЕПТ «ПРАЦЯ» ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ У ПОБУТОВІЙ СВІДОМОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРИСЛІВ’ІВ І ПРИКАЗОК)..... 70

КОШМАН И. ПОНЯТИЕ ХАТИНКА (ПО ДАННЫМ ТЕКСТОВ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ГАЗЕТАХ УКРАИНЫ)..... 74

КРИЖКО О. МІФОПОЕТИЧНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СИМВОЛІКИ ЗООАНТРОПОМОРФНИХ ІСТОТ 77

КРУПА М. НАРОДНО-ПОЕТИЧНИЙ СИМВОЛ ВІЛ ТА ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У ТЕКСТАХ ТРЬОХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ 82

МІЗІН К. АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ВПЛИВУ НА МОВНУ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЮ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ КОМПАРАТИВНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ) 86

НАУМЕНКО Л. СВІТ БІЗНЕСУ І ПІДПРИЄМНИЦТВА У БРИТАНСЬКІЙ ТА АМЕРИКАНСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ	90
ПАСТУШЕНКО Л. ФЕМІНІННА МОДАЛЬНІСТЬ ТЕКСТУ З ПОГЛЯДУ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ	94
ПАЦАРАНЮК Ю. ОСОБЛИВОСТІ ІРОНІЧНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ	99
ПЕТРИШИН М. СМАК ЯК ЕЛЕМЕНТ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ)	102
СТАРКО В. ПРО ОДИН МЕТОД КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ	105
ЧЕРНИШЕНКО І. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	109
ЧЕРНЮХ Б. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРЕДИКАТНОЇ МНОЖИННОСТІ В ЛАТИНСЬКІЙ МОВІ	116
ЧЕСНОКОВА Г. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ПОЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЧИТАЧА. ПРОБЛЕМА ПОЕТИЧНОГО КОДУ	120
ЦЕГЕЛЬСЬКА М. КОНЦЕПТ ТОЛЕРАНТНІСТЬ/TOLERANCE В ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ	123
АНАСТАСЬЄВА О. ОТОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТА «БРАК (СУПРУЖЕСТВО)» КАК ЕЛЕМЕНТА КАРТИНИ МИРА В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ АФОРИЗМАХ	126
АНДРЕЄВА І. ДИСКУРСИВНОЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ЛОКАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, ВЕРБАЛИЗУЮЩИХ КОНЦЕПТ SPACE	129
БЛАГОДАРНА О. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІДРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ РОБОТА	133
БЛИНОВА І. СПІВВІДНОШЕННЯ МОВНИХ КАРТИН СВІТУ В ОРИГІНАЛЬНОМУ ТА ПЕРЕКЛАДНОМУ ВАРІАНТАХ ХУДОЖНЬОГО ПРОЗАЇЧНОГО ТВОРУ	135
БОГАЧУК Г. КОНЦЕПТ "ІНФОРМАЦІЯ" В ПРИРОДНИЧИХ НАУКАХ	141
БОДНАР І. РОЛЬ СМИСЛОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЗНАЧЕННЯ ПРИ МОДЕЛЮВАННІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІСТЬ)	144
БОЙКО Т. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ КОХАННЯ У ЛІРИЦІ ВАЛЬТЕРА ФОН ДЕР ФОГЕЛЬВАЙДЕ	148
БОНДАРЕНКО К. СЛЕНГ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	150
ВАСИЛЬЄВА М. К ВОПРОСУ О ТИПОЛОГИИ МЕТАФОР ПОЛИТИКИ, РЕАЛИЗУЕМЫХ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ КАРТИНЕ МИРА	154
ВАНИНА Г. АСОЦІАТИВНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ PR В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ	158
ГОЛОВЕНКО К. ВІДЗЕРКАЛЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ КОНЦЕПТІВ 'PRIVACY', 'PROSPERITY', 'SUCCESS' В УКРАЇНОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	161
ГОНТА Т. МОВА І КУЛЬТУРА	166
ГРАЧОВА Т. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ „ELECTION” ІННОВАЦІЙНИМИ ЗАСОБАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	169
ГРИНЮКОВА Р. ІННОВАЦІЙНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ПРОФЕСІОНАЛ” У КОНЦЕПТОСИСТЕМІ “НОВІТНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ”	173
ДУКА М., ТАЗЕТДИНОВА А. КОНЦЕПТУАЛЬНА СФЕРА “ПРОФЕСІЯ” В СТРУКТУРІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНКИ-ДЕТЕКТИВА НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ П.КОРНУЕЛ	177
ДЯГІЛЄВА Ж. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ "ДРУЖБА" У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	179

ЄРОШЕНКО Т. МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РЕЛІГІЙНОЇ ЕМОЦІЇ СТРАХ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ Д. БРАУНА "ANGELS AND DEMONS", "THE DA VINCI CODE", "DIGITAL FORTRESS").....	183
ЗАКОМІРНА Н. БІНАРНА ОПОЗИЦІЯ „ГОСПОДАР-НЕГОСПОДАР” В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОСВІДОМОСТІ	186
ІВАНІНА І. ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОСИН ТА ЕПІДІГМАТИКИ ПРИКМЕТНИКІВ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ “СИЛЬНИЙ” У КЛЕРИКАЛЬНИХ ТЕКСТАХ СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	189
КАЛАЧИК І. ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА КАРТИНА СВІТУ В ДИЛОГІІ ВАСИЛЯ ЗЕМЛЯКА «ЛЕБЕДИНА ЗГРАЯ» ТА «ЗЕЛЕНІ МЛИНИ».....	192
КАЛІНІЧЕНКО В. ОБ’ЄКТИВАЦІЯ ЦІННІСНОЇ СКЛАДОВОЇ КОНЦЕПТУ «УСПІХ» У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ КАРТИНАХ СВІТУ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ.....	197
КАРПА І. МОВНА КАРТИНА СВІТУ В ІНТЕРАКТИВНІЙ ВІРТУАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ФОРУМІВ З ПРОБЛЕМАТИКИ НЕЛЕГАЛЬНОЇ ІМІГРАЦІЇ)	201
КИТАЙГОРОДСЬКА К. КОНЦЕПТИ “ЖИТТЯ” І “СМЕРТЬ” У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ КАРТИНАХ СВІТУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	205
КЛИМЕНКО Т. КОНЦЕПТ «СВЕТ» В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОМ ПРЕДСТАВЛЕНИИ.....	209
КОВАЛЕВА Я. КОНЦЕПТ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРНОЕ СОЗНАНИЕ ЛИЧНОСТИ В АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРИЛОГИИ Э. КАНЕТТИ.....	212
КОВАЛЬЧУК И. ОБРАЗ СРАВНЕНИЯ В РУССКИХ ЛЮБОВНЫХ ЗАГОВОРАХ.....	215
КОЛОМІЄЦЬ З. ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ РОЗУМ ТА ДУРІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ОДИНИЦЯМИ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	219
КОМАР О. РЕЛЯТИВІЗМ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНЦЯ.....	222
КОРОЛЄВА Н. ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ МОРАЛИ	225
КОТЛОВСЬКИЙ А. ІДЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ (КАТЕГОРІЯ ВІДНОШЕННЯ).....	228
КРАВЧЕНКО В. ОСНОВНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПТУ ЄВРОПА У АНГЛІЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	233
КУЗЕННА Н. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТЕРЕОТИПІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	236
МАЙБОРОДА Н. ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО ВТІЛЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОНЯТЬ У ТВОРАХ Д. ЯВОРНИЦЬКОГО.....	239
МАРЧУК У. АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ (ДО ПИТАННЯ ПРО ПІДГОТОВКУ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ).....	242
МЕДВІДЬ Н. ФОРМУЛИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ У ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ІВАНА БАГРЯНОГО).....	246
МИХАСІВ Т. КОНЦЕПТУАЛЬНА СФЕРА ФІЛОСОФІЇ У ПОЕЗІЇ УОЛТА УЇТМЕНА «ЛИСТЯ ТРАВИ».....	250
МОЛИБОГ Л. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КАТЕГОРИЙ «СВОЙ - ДРУГОЙ - ЧУЖОЙ» В СЕМИОТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	255
МОРОЗ А. СРЕДСТВА ИНТЕРПРЕТАЦИИ КОННОТАТИВНОГО ЗНАЧЕНИЯ ПРИ ИЗОБРАЖЕНИИ ОБРАЗА ШУТА В РОМАНЕ А.ДЮМА «ГРАФИНЯ ДЕ МОНСОРО».....	257
НАУМУК О. КОНЦЕПТ „ПОРАДА” В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	262
ОЛІЙНИК О. ЦІННІСНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ “CRIME” В АМЕРИКАНСЬКІЙ НАЇВНО-МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	266
ОСТАПЕНКО В. ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	269

ПЕТРИНСЬКА Т. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУ ‘GLOBALIZATION’ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	273
ПАВЛЮК Х. КАРТИНА СВІТУ У ТВОРАХ ТЕОДОРА ШТОРМА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ.....	277
ПУТІЙ О. СПОЛУЧУВАНІСТЬ І КОМБІНАТОРИКА КОНЦЕПТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНУ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	282
РОГАЛЬСЬКА І. СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ КВІТКА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ МКС.....	285
РОЙ М. КОНОТАТИВНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ МІФОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ ДРАМИ-ФЕЄРІЇ “ЛІСОВА ПІСНЯ”).....	289
САХНОВА О. СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДИВЕРГЕНЦИЯ КАК СПОСОБ ОБОГАЩЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА АНГЛО-ГОВОРЯЩИХ СТРАН.....	293
СЕГАЛ Н. СПОСОБЫ РЕАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО СОДЕРЖАНИЯ КЛЮЧЕВЫХ СЛОВ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ.....	298
СКЛЯРЕНКО О. ТОПОНІМІЧНІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ ТА ОНОМАСТИЧНИЙ МЕНТАЛІТЕТ (НА МАТЕРІАЛІ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ США Й УКРАЇНИ).....	302
СТУЛІНА М. ЛІНГВОКОГНІТИВНА СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУ МАРГІНАЛЬНОСТІ У ДИСКУРСІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Е. ЄЛІНЕК «DIE AUSGESPERRTEN»).....	306
СУШКЕВИЧ О. АКСІОЛОГІЧНА МОДАЛЬНА РАМКА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПЕРІОДУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРВ'Ю З АНГЛО- ТА УКРАЇНОМОВНИМИ ТВОРЧИМИ ОСОБИСТОСТЯМИ).....	308
ТАРАНЕНКО О. «ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ ЖИВОГО ВЕЛИКОРУССКОГО ЯЗЫКА» В.И. ДАЛЯ КАК БАЗОВЫЙ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ДЛЯ ОСМЫСЛЕНИЯ КОНЦЕПТА «МУДРОСТЬ» В РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ.....	313
ТАЦЕНКО Н. ФЕНОМЕН КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ТА МОВНОЇ КАРТИН СВІТУ У СВІТЛІ ЛІНГВО-КОГНІТИВНОЇ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	317
ТЕРЕЩЕНКО С. КАТЕГОРІЙНИЙ СТАТУС ШИРОКОЗНАЧНОСТІ, ЧИ ЄВРІСЕМІЇ.....	320
ТОКАРЕВ К. ТИПИ ВІДМІННОСТЕЙ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ СЛІВ РІЗНИХ МОВ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	323
ТРУФАНОВА Н. МОДЕЛЬ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНЦЕПТОВ (НА ПРИМЕРЕ КОНЦЕПТОВ «ДОБРО» И «ЗЛО»).....	326
ТУРСЬКИЙ В. НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА МОВНИХ КАРТИН СВІТУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОРІВНЯННЯ ПОЛІСЕМАНТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ.....	330
ФАЙНМАН І. ФРЕЙМОВА СТРУКТУРА ТА ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ “UKRAINE” (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСУ).....	334
ХАРЛАЙ О. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ).....	338
ШЕВЧІНСЬКА Т. ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ТА ОБРАЗНОСТІ НА СПРИЙНЯТТЯ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ.....	342
ШУМЕНКО О. ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ КОГНІТИВНІ КОНЦЕПТИ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ.....	345
ЩЕРБАТЮК В. МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ МАТИ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ В.СТУСА.....	349
ЯЩИК Н. УКРАЇНСЬКІ І НІМЕЦЬКІ СЛОВА–СИМВОЛИ ТА АНАЛІЗ ЇХ НАЦІОНАЛЬНИХ АСОЦІАЦІЙ.....	354

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:

Філологічні науки

(мовознавство)

ВИПУСК 75 (4)

**СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.**

Підписано до друку 25.02.2008. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 45,54. Наклад 300. Зам. № 5080_4.

РЕДАКЦІЙНО–ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua

